

S.H.B.
6.viii.85

Posteritati
S.P.Q.D.
BESCHRYVINGE der STADT DELFT.
RT. GOVERT
DOMITIUS
G.Wingendorp Sc:
Tempus edax rerum

Op de

TYTEL-PLAAT

DER

BESCHRYVING

VAN

DELFT.

d'Al-oude Goverts Stadt in Puyn en Asch
Voor lang gedompelt, dat s'onkenbaer was,
Blaast hier de Faam; op haer vergult Trompet
Op't heerlijckst' uyt, soo zuiver en soo net,
Hervormt, dat men schier noyt zijn weerga zag:
Historia brengt 't alles voor den dag,
Door neerstigheyt, en opgesocht bescheyt,
Waar van zy Briev' en zeek're Zegels heyt,
En toont aldus dat zy den Tyd voorheen
Beschaamt; haar Oog' op Corbulo in steen
Geduyrig staard', om dat zijn vlijt de Gragt
Van Rijn tot Maas door 't Land heeft heen gebragt;
Waar uyt voor eerst een Dorp sijn oorspronck nam,
't Geen naderhant het recht van Stadt bequam.
De Stad vertoont zig midden door 't Verschiet,
Die meerder wil, het Boeck van binnen ziet.

A. BON.

BESCHRYVINGE Der STADT DELFT,

Betreffende des ſelfs Situatie, Oorſprong en Ouderdom, Opkomſt en Voortgangh, vermeerderinge van Vryheydt en Juriſdictie, Domeynen en Heerlijckheden, midtſgaders de ſtichtingen van alle hare publijcke Gebouwen, ende wel inſonderheyt de ſo menigvuldige Kercken, Kapellen, Klooſteren, en andere Kerckelijcke Geſtichten van outs aldaer geweeſt.

Voor-af met een korte Beſchrijvinge van Delflandt, de Steden, Dorpen en heerlijcke Huyſen daer onder gelegen,

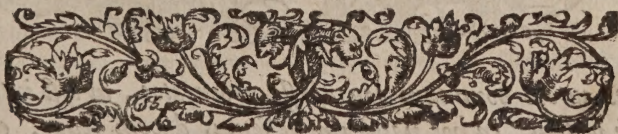
Doorgaens beveſtigt met veele oude Privilegien, Herkomen, Handveſten, Brieven, Keuren en Ordonnantien.

Tot bericht, nut, ende gerief van alle ſoo tegenwoordige als nakomende Burgeren der ſelver Stad.

By een gebragt ende Beſchreven

DOOR

DIRCK van BLEYSWIJCK, EVERTS-ZOON.

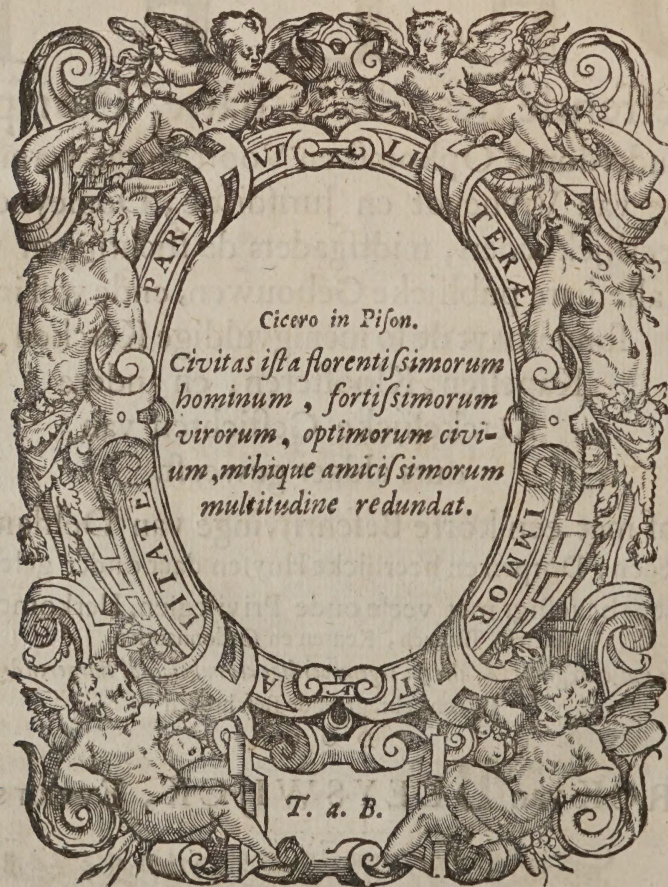

TOT DELFT,

Gedruct by ARNOLD BON, Boeckverkooper, op't Marct-velt, 1667.

Cicero Lib. 1. Officiorum.

Præclarè scriptum est à Platone, non nobis solum nati sumus: Ortusque nostri partem Patria vendicat, partem amici. Atque, ut placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad hominum usum omnia creari:

homines autem hominum causâ esse procreatos, ut ipsi inter se alii aliis prodesse possent. In hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates afferre in medium commutatione officiorum, &c.

AEN

De Ed: wel-achtbare Heeren,

JOHAN van BLEYSWIJCK, Ontfanger Generael over de Kerckelijcke Goederen van Hollandt.

AELBRECHT VANDER GRAEFF.

Mr. ZACHARIAS BERESTEYN van HOFDIJCK, Heere in Middelharnisse.

Mr. CORNELIS ONDERWATER.

Burgermeesteren ende Regeerders der Stadt Delft.

Ed. wel-achtbare Heeren.

d'ALoude aensienlijckheydt en Heerlijcken luyster van dese U Ed: wel Achtbaerheedens voortreffelijcke Stad, hadt al voor veele jaren een deftige Beschrijvinge vereyscht. 't Verloop der tijden heeft veele notabile saecken en aenmerckens-waerdigheden in een duysteren poel van vergetenheyt wegh-gesleept. d'Onkundige ongeleertheydt der voorgaende eeuwen, ende d'onervarene nalatigheyt onser oude Voor-ouderen heeft ons van veele vereyste wetenschap onterft. Echter soo meenighmael ick opsloegh de noch overige monumenten en gedenckschriften der ouder geschiedenissen deser Landen, vondt ick my wel

hooghlijck verwondert waerom dese boven seer veele anderen out en wijt-vermaerde Stad, tot noch toe met geen bysondere beschrijvinge was voorsien, daer sy sulcks nochtans soo rijckelijck en overvloedigh meriteerde: maer overwegende de moeyelijckheydt en dangereusheyt die daer in gelegen was, kost ick mijne verwonderinge wel lichtelijck matigen. 't Is U Ed: wel-Achtbaerheden, en een ygelijck die de behoorlijcke genegentheyt hebben gehadt om de Historien hares eygen Vaderlandts eens in te sien, genoegh bekent, hoe confuys en met hoe weynigh recht bescheyt, alle oude geschiedenissen nagelaten zijn; d'eerste beginselen der Steden selve, en de aldergrootste saken van belang vint men menigmael met soo weynige omstandigheden beschreven, en met soodanige dikke duysternisse bewolkt, dat het grootelijks te beklaegen is; daer in tegendeel andere saken van geringe importantie selfs ook met sulcke berispelijke en handtastelijke leugens aengeteekent staen, dat het voor alle bescheydelijke oordeelen belagchelijk zy. 't En is dan oock gheen wonder dat de hedendaegsche naukeurigste Ondersoekers der Hollandsche Outheden in hare sustenuen meerendeels contrarieren en allenthalven disputeren: want om in schemering regt onderscheyt te konnen vinden, wert al een bysondere scherpsienigheyt gerequireert, en geen geringe spitsvindigheydt om behoorlijk besluyt in twijffelachtige dingen te maken, te meer, als daer veele en verscheyden over hoop gelegen zijn, waer van in materie der saeken, dese U Ed: wel-Achtbaerhedens Stadt in 't particulier betreffende, een merckelijk proef-stuk te vinden was; oversulks ik vermoede dat dit de principale oorsaek is waer over niemant als-noch de hant aen dit groot en moeyelijk werk geslagen heeft. Nogtans aenmerkende de groote nuttigheyt van dien, en niet sonder verwonderings-waerdigheyt dagelijks siende, hoe selfs de oudste en veelmaels voornaemste en gequalificeerste Burgeren als Vremdelingen waren in haer eygen geboorte-plaets en vaderlijke Stad, en dat terwijl alle gerequireerde wetenschap dien aengaende soo langs so meer verstervende en in't

ver-

vergeet-boek werdende gestelt, onder-en-tusschen een duystere onwetenheydt ook meer en meer d'overhandt nam; soo wierd ik hier door aengeport en gaende gemaekt, als die nu albereyts van jonghs af aen door een natuyrlijke drift en aengeboore inclinatie was genegen te luysteren, midtsgaders ten allen tijden in eere en hoogachtinge te houden de loflijke Sententien der alderwijste en voortreflijkste Mannen, vermanende, dat niemant voor sich selve is geboren, maer van natuers-wegen verplight is, sijn Vaderlandt en Vrienden by alle occasie na uytterste vermogen dienst te doen. Soo hebbe ik eyndelijk my durven onderwinden, soo een swaer-wichtigen last op mijne schouderen te laden, ende voornemende geen arbeydt t'ontsien die sich daer omtrent soude mogen komen op te doen, dit werck aen te vatten, al het geen ik, belangende mijne Vaderlijke Stad, oyt gelesen ofte gehoort mogt hebben (soo veel my doenlijk was) naer te soeken, niet alleen by alle Auteuren, ende in alle gedruckte Boeken die oyt eenighsints van dese Stadt hebben ghemelt, maer oock by allerley particuliere Schriften en aentekeningen allerwegen in hoeken en holen schuylende en verborgen leggende, ook hier en daer onder oude Familien te vinden zijnde, voorts al het selfde naer de meeste eenstemmigheyt en waerschijnelijkheydt der saken te vereenigen, en met de allegatien der geloofwaerdigste Auteuren of Bezegeltheden (indien des te vinden waren) te bekragtigen; in saeken waer d'overgebleven en tot ons herghekomen ghedachtenissen stilswegen, ofte onseker waren, mijn eygen conjecturen, ramingen en gevoelen by te stellen, den Leser t' sijne vry te laten, sonder hem te binden aen 't mijne, 't geen ik ten allen tijden onderwerpe beter en nader onderrechtinge, en alsoo in dier voegen mijn werk aen te dienen als Apelles voormaels sijn Schilderyen dede, zijnde altijdt volveerdig te verbeteren, en bereydt te veranderen al het geene U Ed: wel-Achtbaerheden en alle verstandige lieden en naespeurders van de Outheydt in conformité van de probabelste bescheyden en plausibelste bewijsen sullen bevinden te behooren, om 't selfde by

 tijdt

tijdt en wijle (waert mogelijk) tot soo een perfecte Beschrijvinge te formeren, als op de rijkelijkheyt van de stoffe deser oudt vermaerde Stad wel soude passen, om sulx der selver goede Inwoonderen mitsgaders alle weetgierige Ondersoekers der Oudtheden van dien, tot alle eeuwen na te laten. Ik bekenne sulke hoogdravende gedachten, van soo een importante saek by de hand te nemen, hadden wel een geestiger Penne, hooger Geleertheydt en grooter ervarentheyt vereischt: doch hier toe geen hope siende, veel min eenige blijkelikheit konnende beoogen, moedigde ik my selven aen met dese reden, dat ingevalle U Ed: wel-Achtbaerhedens verwachtinge in desen, door my niet konde werden voldaen, en ick (na alle apparentie) die eere niet vermogt te bereyken van aen myn Vaderlijcke Stadt een groote dienst te doen, misschien echter eenigen dienst aen de selfde gedaen te sullen hebben, ende is het geen dienst ten minste daer na getracht te hebben. *In magnis voluisse sat est*: 't is genoegh in groote dinghen van goede wille geweest te zijn. En soo het U Ed: wel-Achtbaerheden niet meerendeels en mogt behagen, vertrouwde ick nochtans noch wel iets in dit werck kan gevonden werden, 'tgeen U Ed: wel-Achtbaerheeden niet en sal mishagen, en waer door ick misschien een spoor sal geven, om geoeffender verstanden op te wekken. Middelertijt ben ick steunende op een eerlijk voornemen. Laet dan toe (Ed: wel-Achtbare Heeren) nae U Ed: gewoonlijcke bescheydenheyt, dat ik met een vrymoedig nochtans eerbiedig en altijd dienstbereytwilligh herte, gelijck als op den Altaer van U Ed: waerdigheydt U Ed: wel-Achtbaerheeden kome op-offeren een geringhe preuve mijns deels erkentenisse van de schuldighe plichten die een goet Ingeboore aen sijne Vaderlijcke Stadt schuldigh is. Ontfangt d'Offerande met een gunstigh ooge; 't is een nieuw-geboorte d'eerstelingh van mijne Vruchten, mijne ofte veel eer U Ed: wel-Achtbaerheden eygen-toekomende Beschrijvinge dier Stadt, waer over U Ed: wel-Achtbaerheden als Vaders en Regenten gestelt zijn. Wilt dan oock als Gevaders en Vooghden staen over dese nieuw-

geboor-

geboorne, en voor u eygen en onder u opſicht en protectie aennemen dit Papiere Kindt, 't welck ter Wereld is gebraght om U Ed: Stadts oude waerdigheydt te verkondigen, hare oude aenſienlijckheyt te vernieuwen en van de vergetenheyt te wreken, hare oude Achtbaerheyt van de ſterflijckheydt te bevrijden, te eterniſeren en eeuwigh te maecken. En nademael het nu anderſints ſonder hoede door de Werelt ſtaet te ſwerven, en onder ſoo veelerhande ſomtijts vriendelijke en beleefde, ſomtijts vyandelijke en onbeſcheyde oogen moet verſchijnen, in wiens, dan in U Ed: wel-Achtbaerhedens goede gunſte kan het billicker en krachtiger gerecommandeert werden? Gedoocht dan oock dat het de aengename Letteren van U Ed: wel-Achtbaerhedens wel-beminde namen op ſijn voor-hooft drage, ten eynde dien glans van U Ed: glorie aen 't ſelve ſtrecke, als een ſauvegarde en vry-geleyde tegen alle vyandelijcken aenval en overlaſt van wangunſtige menſchen. En voorwaer behalven de conſideratien van U Ed: wel-Achtbaerhedens Staet en Qualiteyten, oordeelde ick hare particuliere deugden en begaeftheden (die haer Ed: wel-Achtbaerheden tot deſen Staet verheven hebben) tot deſe gunſte mywaerts oock aenbiddelijck en van deſelve oock bekomelijck te weſen; ſeer onnodigh achtende nochtans der ſelver lof met eenige opgepronckte wel-ſprekentheyt alhier te expreſſeren, eensdeels ten opſichte de ſelve genoegſaem zijn uyt-blijckende voor de oogen harer Onderdanen, ten anderen vermits ick bewuſt ben, een der eygenſchappen harer Ed: wel-Achtbaerhedens lofs te zijn, geen lof te willen aennemen, en nochtans loflijcke verrichtingen uyt te voeren. Dus indien maer U Ed: wel-Achtbaerheden d' opdracht en toe-eygeningh deſes, ſich niet en laten miſhagen, ende ſomtijdts (de menigvuldige ſorge voor 't gemeene beſt onſer Vaderlijcke Stad ſulx toe-latende) deſe bladeren gelieven te verwaerdigen, van het oogh haerer beſadighde en diſcrete oordeelen over deſelfde te laten gaen; gewiſſelijk ick ſal my konnen verſekert houden, deſelfde by veele menſchen dies te aengenamer en wel-behaechlijcker bevonden

den, en met grooter yver gelesen te sullen werden, hoe seer sommige jaloursche en vergiftige tongen deselve ook souden mogen trachten nadelig te wesen: want niet lichtelijck ymandt met goede reden sal konnen verachten, 't geen U Ed: wel-Achtbaerhedens hooghwijse (en boven 't gemeen verhevene) verstanden goet ghelieven te keuren. d'Albestierende Godt, die selfs de herten der Coninghen ende Regenten in sijn Almachtighe handt heeft, d'eenigen Gever onses levens en aller goede gaven, geve U Ed: wel-Achtbaerheden als getrouwe Vaderen des Vaderlands noch vele jaren overig te zijn, en wil alle U Ed: wel-Achtbaerhedens beleyden, verrichtingen en bedrijven daer toe dirigeeren, dat de Koopmanschappen en Neringen, de Ziele van desen Staet, d'opkomst aller Steden, en den oorsprong onses Delfsche Rijckdoms, wederom meerder moghte werden gecultiveert, en meer en meerder aengequeeckt, op dat dese onse Vaderlijcke Stadt, tot welckers goede Ingesetenen vorderinge en welvaren U Ed: wel-Achtbaerheden als Voester heeren en Beschermers vanden God der Goden beroepen, en met Eeden heyliglijck verbonden zijt, in een florisanten Staet magh toenemen, vermeerderen en vermenighvuldigen, en met dese Hoogh-gezegende Landen van kinderen tot kints-kinderen noch veele eeuwen magh verduyren. Dit zijn de hert-grondige wenschen

Ed: wel-Achtbare Heeren

van V Ed: wel-Achtbaerhedens verplichte Dienaer en getrouwe Onderdaen

Geschreven binnen Delft, den 28. van Wintermaent des jaers 1667.

DIRCK van BLEYSWIJCK Everts-zoon.

VOOR-REDEN.

Aen

De Mede-Burgeren van DELFT.

Midtsgaders

Alle goedt-gunstige Lesers.

E eerste occasie en aenleydinge tot dit werck (seer beminde Mede-Burgeren en goedt-gunstige Lesers) is / naest de natuerlijcke genegentheydt om mijn Vaderlijcke Stad en Vrinden eenigen dienst te mogen doen / geweest / dat ick den loop mijner Studien / eensdeels op de vermaerde Academie van Hollandt binnen de Stadt Leyden / en voort op die van het Sticht binnen hare oude Hooft-Stad Wtrecht volcrocken / midtsgaders de meeste soo wel Spaensche als Staetsche ofte vrye Vereenighde Nederlanden door-reyst ende gesien hebbende / ende my nu voor latende staen niet veel t ontbreecken/om vreemder en verder af-gelegener Landen en Gewesten / met meerder vrucht en minder tijd-verzwym/als veele anderen/ te gaen besoecken / als niet alleen mijn eygen Vaderlant en de Nabuyrige Provintien ('t welck ick altydt geacht hadde voor te moeten gaen) besichtigt / maer oock genoeghsaeme kennisse van de Fransche Tael tot mijn voordeel voor-uyt-hebbende ; soo geviel het dat Godt de Heer / my (die nu genoegsaem reys-vaerdigh scheen te wesen) geliefde te komen besoecken met sulck een groote / zware en langdurighe sieckte / als des menschen krachten niet scheenen verdraeghsaem te wesen / maer de goede Godt my lijdsaemheyt en couragie toe-schickende / quam my (buyten d'opinie van seer geleerde en ervaerne Medicinen) redden uyt alle die ellenden / en allengskens wederom noodige menschelijcke krachten en sterkten verleenen ; ick nu beginnende te reconvalesceren / en aenmerckende dat de sinnen en gedachten der menschen / gelijck zijnde een meulen die gestadiglijck en sonder ophouden omloopt / nimmermeer of seer selden stil staende / wel hooglijck van nooden hadde / dat men daer in bragte koorn van eerlijcke en bescheyden speculatien / op dat eenig goet Meel (te weten rechte kennisse en wetenschap) versamelt / en alle verkeerde fantasien en contemplatien (die als het kaf soo ydel zijn) daer uyt af-gekeert moghten werden : want het menschelijcke verstant altijdt van soodanighen aerdt bevonden werdt / dat / als men 't ledigh laet / sich datelijck in ongebondenheyt omwentelt / en over hol over bol hobbelt en tobbelt op de woeste Baren van ydele gedachten en vremde imaginatien

—— —— velut ægri somnia, vanæ
Finguntur species.

Veele gedaenten soo ydel als droomen van een siecke (seght de Poët) werden in de

werelt door ledigheydt versiert. Maer nademael de natuere niet altijd verdragen kan moeyelijcke en gewichtige handelingen / insonderheydt by tyden van indispositie / wanneer de hersenen alderminst bequaem zijn om hare gepeynsen gestreckt te houden tot diepe en zware materien / soo plegen de gerelevеerste verstanden / haer lichaem altemets indispoost / ofte oock hare sinnen door zware studieuse occupatien eenigermate gefatigeert bevindende / in plaets van ledigheydt sich alleen met wat lichter en geringer aenmerckingen te relaxeeren en verquicken. Even alsoo volgens dese reden en ondervindinghe / begon ick nu oock mijne gedachten te laten gaen / om dien ledigen en lanckwyligen tijdt (daer ick my geduerende myne zwackheydt in bevondt) met vermaeckelijcke en te gelijck nuttelijcke middelen te diverteeren. Hier toe wist ick geen bequamer en beter uyt te vinden / als het leesen (voor soo veel de krachten toe-lieten) van goede Historien; my voor oogen stellende 't exempel van Alphunsus Coning van Arragon / dewelcke sulcken lust en vermaeck uyt d'Historien schepte / dat hy alleen door aenhooren der selver syn gesontheydt bequam / want als hy tot Capua in een dangereuse sieckte vervallen was / en alle bedenckelijcke genees-middelen / sonder voordeel / hadde aengewent / scheyde eyndelijck uyt het Medicineeren / hem t'eenemael over-gevende tot het vermaeck van de Historien / 't welck hem soodanigh soulageerde en verquickte / dat hy daer door wederom syne voorige gesontheydt bequam. En onder alle soorten van Historien en Beschryvingen en vondt ick / mijns oordeels / (nevens de Beschrijvinge der Landen werwaerts mijn ooghmerck nu was streckende) niet voordeeliger en nootsaeckelijcker als die van onse eygen Hollandtsche saecken: hier metter tijt dieper en nu wat rijper oordeel in avanceerende / als ick oyt wel voor desen had gedaen / (want men in de Scholen en op d'Academien verkeerdelijck gewoon is alle Historische Studien alleenlijck in vreemde / als Romeynsche en Grieckse geschiedenissen te besteeden / en seer weynigh ofte geen sorge voor die van ons eygen Vaderlandt te draeghen) bevondt ick dat met driemael meerder vrucht / selfs mijn eyghen Vaderlandt (ick laet staen noch vreemde Landen / daer ick nu myn gedachten had heen gewent) soude door-reyst hebben / indien ick onse eygen Beschryvingen en Historien alvoorens met meerder sorghvuldigheyt ondersocht / en met bescheydentheydt gelesen hadde / dierhalve nam ick voor / eer ick mijne geprefigeerde reys noch gingh vervorderen / alle Geschiedenis-schriften / Jaer-tydt-boecken en Landbeschryvingen van dien / grondigh te gaen perscruteren / en (gelijck men seyt) van 't hooft tot de staert te Anatomiseeren; de forme van Regeringe der Steden en Provintien / midtsgaders 't gantsche bestier van den Staet / als mede haere Wetten en Statuten / Coustumen en Observantien te leeren kennen / daer benevens den aert / eygenschappen en hoedanigheden mijner eygen Landts-luyden allerwegen waer te nemen en gade te slaen; achtende niet alleen volgens de natuer maer oock alle reden / niet billijcker en behoorlijcker te wesen / dan syn selven en 't geen hem aengaet / aldereerst te moeten leeren kennen / voor dat men uyt anderen met bescheydentheyt eenige goede en dienstige Leeringen kan scheppen: want hoe is het moghelijck dat een Jongelingh noch rouw en onervaren zijnde in de gelegentheydt en constitutie van syn eygen Vaderland andere vreem-

de

de Landen en Natien met recht oordeel en achtneminge sal gaen besichtighen en besoecken / ende het rechte oogmerck van een goede Reyse konnen treffen ? (ten ware het selve alleen op een enckel vermaeck van d' uyterlijcke sinnen uyt-sagh) hoe sal hy de verscheyde instellingen en gebruycken der Volckeren / humeuren / manieren en zeden van menschen / en alle hare vreemdigheden met de schale van bescheydentheydt tegen sijn eygen Vaderlandsche saecken overwegen / indien hy den Staet / 't Gouvernement van dien / midtsgaders d' inclinatien ofte neygingen van syn eygen Volck niet en kent ? hoe sal hy sich met rijp verstant informeeren op d' Antiquiteyten / heerlijcke Gebouwen / Rariteyten / macht en sterckte van den Landen / midtsgaeders alle singulariteyten van yder Plaets / soo ten opsichte van de dingen als d' Inwoonders en Menschen selfs / indien hy de wonderen en gedenckwaerdigheden van syn Vaderlandt noch niet en weet ? hoe sal hy luyden van fatsoen en mannen van Geleerthevdt over alles durven aenspreecken / als hy met geen behoorlijcke kennisse van syn eygen Vaderlandt is voorsien ? daerom seyde wel expressselijck dien seer wysen Plato : *Ridiculum est , cum quis sua ignoret , aliena scrutari.* 't Is seer belagchelijck vreemde dingen t'ondersoecken , als men sijn eygen niet en weet. En hoe sal men dan dus doende alle noodige oplettelyckheden naukeurighlijck observeren en waernemen / als men noch niet en heeft de volkome kennisse dier saecken / die getuygenisse geven van den luyster en de eere zijns Vaderlandts / daer men alles aen schuldigh is / en die men in allen gevalle en allerwegen natuyrs-halve verplicht ende gehouden is / voor te staen / groot te maecken en te verbreyden Alle bescheyden en geciviliseerde Natien / hebben haer Vaderlandt ten allen tyden hoogh geacht / en in veneratie gehouden / niet anders als met het opperste respect en eerbiedigheydt daer van spreeckende. De genereuse Romeynen stelden doorgaens de eere van haer Vaderland boven die van haer eygen persoon ; te dien opsichte den grooten Orateur Marcus Tullius Cicero uytdruckelijck seyde : *Nemo est tam ingratus , tam impius , tamque nullius humanitatis , qui si Patriæ merita resumere velit , non eam magis , quam se ipsum diligat.* Dat is / Niemandt en is soo ondanckbaer , soo liefdeloos tegen sijn Vaderlandt , en soo onmenschelijck onbeleeft , die , als hy den lof en verdiensten van sijn Vaderlandt verhaelen wil , dat hy die niet liever heeft als sich eygen selven. En seecker wat is'er billijcker dan dat wy die Landen / Steden / Plaetsen ende Persoonen / daer wy selfs en de onsen met alle het onse onder begrepen zijn / daer in en door welcke wy / naest God / in de wereldt gebraght / op-gevoet / en onderwesen zijn / na goede en billijcke Wetten geregeert werden / alle ons welvaren van alle overlast ende gewelt beschut ende beschermt vinden / dat wy die (segh ick) loven / prijsen ende (voor soo veel in ons is) in eere houden. Sulcks dan uyt alle dese voorgaende consideratien / wel aen te mercken staet / wat Jaren en bequaemheden tot een goede Reyse werden gerequireert / om met recht profijt te Reysen / dat is / goede vruchten daer van te versamelen / en met een naerstighe opmerckingh en verstandigh insien van alles 'tgheen remarquabel is / naeukeurige ondersoeckinge ghedaen hebbende / goede kennisse dien-aengaende mede te dragen / met rijp onderschevt de zeden die goet zyn aen te nemen / de quade ende verkeerde te verachten en verwerpen / om alsoo wijser / verstandiger en verbe-

 tert

teert weder-gekeert zijnde / onse Vrienden en Vaderland (een yder na gelegentheydt sijns saecken) dienst te konnen doen/ 't geen (immers mijns bedunckens/ indien ick anders niet geabuseert en ben) het rechte ooghmerck van een goede reyse behoort te wesen. Met 't ondersoeck dusdaniger prealable en voor al nuttige kennisse mijnes eygen Vaderlandts dan besigh zijnde / kreegh ick lust om eenige particulariteyten van mijn Vaderlijcke Stadt (als my geboortens-halve noch alder-naest raeckende / en van natuurs-weghen toe-genegen en oock aen verplicht en verbonden kennende) sich hier en daer opdoende en te voorschijn komende per memorie te annoteren: welcke besigheden en uyt-kortingen mijne ledige ueren successivelijck soo vervulden / dat ick (gelijck den wysen Solon plagh te seggen) noyt minder eentigh ofte leedigh was / dan als ick eentigh scheen te wesen / van sins werdende (indien de Goddelijcke voorsienigheydt my noch leven overigh geliefde te laten / en my wederom in mijne voorige gesontheydt te herstellen) dese aenteeckeningen (om naermaels niet versuymt en vergeten te werden) voor mijn eygen speculatie en tot nader kennisse van verscheyde saecken die een Lief-hebber van syn eygen Vaderlijcke Stadt behoort te weten / te extraheren en op ordre by een te stellen / voor en al-eer ick myn voor genome Reys noch aenvaerde / weynigh denckende nochtans / dat dit werck oock alvoorens tot een gantsche Beschryvinghe soude op-wassen: maer de overvloedigheydt van mijne Extracten veroorsaeckten / naermaels onder het Colligeren / in my noch hooger ghedachten / des ick bestont by provisie een kleyn ontwerp van een Beschryvinge tot een preuve op 't Papier te brengen / 't welck boven myn vermoeden geluckigh succedeerde / en hoewel nu al kon bemercken dat het voltoyen van soo een werck / nootsaeckelijck veel tijdts en geen geringe moeyte soude moeten kosten / resolveerde ick nochtans 't selfde by naeder occasie nae myn weder-komst (indien niemandt anders desen arbeydt voor my op-nam) te herbatten. Doch om verscheyde gewichtighe voor-vallende redenen mijn voor-genome vertreck noch langer moetende uytstellen / is 't geschiet / dat (mijn genegentheydt nevens myne besigheden aen-groeyende) ick door ondervindinghe en naerstighe en gestadighe ondersoeckinghen als andersints / van alles meer ende meer kennisse en bescheyt verkrijgende/ 't werck sulcks hebbe aengebout ende vervult/ als by 't vervolgh verhalen sal. Dit lesen en aenteeckenen voorsz was dan d'eerste uytwendige en werckende oorsaeck deses Boecks / ghesproten uyt een inwendige en beweegende oorsaeck die my van jongs af aen was ingebooren. Ick soude het aenvaerden van desen last veel te rouckeloos hebben geacht indien daer toe voor my niet meerder gelegentheydt / als voor veele anderen hadt open gestaen: want behalven dat ick de Privilegien / verscheyde oude Keuren / Ordonnantien en andere oude Stucken en Monumenten uyt handen van myne Voor-Vaderen (die d'eere hebben gehadt / van 't gemeene best deser Stadt en Staet / niet sonder reputatie van vromigheydt en oprechtigheydt (het zy tot haerer lof en niet myner beroeminge gesproocken) te bedienen) nu albereydts onder my berustende hadde / en dat boven dien my wel kost verassureeren door andere myne goede Vrunden my noch wel eenige behoeften soude werden gesuppediteert / soo quam daer by dat de Heeren Regenten van beyde de groote ofte Parochy-Kercken in 't

begin

begin van den Jare 1666. my tot Rentmeester van dien gelief de te stellen; by welcke occasie my Ampts-halve en na ouder gewoonte nevens de Sleutel der voorsz Heeren Regenten Comptoir / in bewaringhe gegeven wierdt / noch een ander Sleutel van seecker Kasse / waer in geconserveert werden een groote meenighte van over-gebleven oude Bullen / ten deele ontdeckende en bescheyt gevende veeler saecken van den verleden stant en hoedanigheyt van die twee groote en wonderlycke Kercken boven alle anderen hier te Lande / in voor-tyden soo uytsteeckende en vermaert / als de saecken selfs hier nae noch ghenoeghsaem uytwysen en doen blycken sullen. Dit was dan de gelegentheydt die myne genegentheydt aldergunstighst scheen toe te lacchen / ende boven welcke ick om myne Vaderlijcke Stadt/en goede mede-Burgeren eenigen dienst te mogen doen/ voor eerst met alle myn gedachten geen nader konde uyt-vinden: want gelyck Salustius de deftighste der Romeynsche Historie-schryvers in een sin-rycke spreucke eertijts seyde/ een gansch heerlycke saeck te zyn goede diensten te doen aen 't gemeene best/ en dienvolgens oock niet vreemt te wesen / dat men (een goede reden voerende) spreeckt en schryft ten dienste van het selve; *Pulchrum [inquit] benefacere reipublicæ, etiam bene dicere haud absurdum est.* Boven dien docht my oock geen bequamer en gevoeghlijcker stoffe overigh te zijn / en die aengenamer en vermaeckelijker aen alle Ingeboorne Delvenaren behoorde te wesen / voor soo veel sy Lief-hebbers zyn van haer eygen Vaderlycke Stadt / en niet af-keerigh van wetenschappen der oude tyden en voorige eeuwen harer eyghen oorspronghj: want ick en achte niet die on-Adelijcke verachters haerer Vaderlijcke saecken / dewelcke dagelijks niet anders admireeren en verheffen als dat vreemt is en van verre gelegen Landen komt / en nimmermeer yet goedts en vinden van 't gheene den Landen en Steden / daer sy ontfanghen hebben haere Geboorte / specialyck raeckende is. Voor de soodanige en hebbe ick noyt gedacht te schrijven / hoewel ick vertrouwe dat sulcker veele misschien wel souden moeten bekennen dat met het ophalen van lanck voorledene dingen / en 't benaerstighen van oude gedenckenissen der ghe-schiedenissen by Geschriften te vernieuwen / de dicke vliesen en schellen van onwetenheyt van hare ooghen konnen werden af-gelight: want wie is 'er soo verstockt en onredelijck verhardt / die niet eenige veneratie en eerbiedingh heeft tot de Outheydt? en wie is 'er soo ontaerdt en verbastert / die niet gaern hoort spreken van syn Voor-Ouders/ daer hy van af-gedaelt en herkomstigh is? en wie en soude het eyndelyck niet aengenaem wesen eenighe seeckerheydt van dien te verstaen / wanneer de bescheyden daer van langh te vooren verduystert en verholen waren geweest? Dit zijn dan de bewijsen der saecken en geschiedenissen onser aller gemeene Voor-Ouderen/ die dus lange gelyck als op-gesloten en allerwegen verspreyt hier althans by een gebraght/den na-komers werden vertoont en aengegeven.

Genus a quo Principe nostrum.

Den Romeynschen Ridder Gajus Cornelius Tacitus (het zy hier met een eerbiedige ofte liever sonder gelijckenisse van dien deftighen History-schrijver geallegeert) considererende en siende op-komen de vergetenheydt van alle die dappere verrichtingen onser oude Voor-ouderen de Doorluchtige Batavieren/ vangt aen

 ver-

verscheyde harer gedenckwaerdigheden te Boeck te stellen / sonder 't welcke wy lagen in sulcken dicke duysternisse als die naeuwlijcks t'eeniger tijdt saghen eenigen dagh: want hadt desen Man met syn staet-wijse Pen sulcks niet verhoedt / onsen glorieusen oorspronghen en vroomste bedrijven van die strijdtbare en grootdadige Volckeren hadden eeuwigh verzwegen gebleven / alsoo het schrijven / na de getuygenisse van den selfden Tacitus t'synen tijde hier te Lande noch niet en was gebruyckelijck. Maer helaes! sedert die tijden van Tacitus werdt voorts wederom een diepe stilzwijgentheydt en jammerlijck gebreck van Schrijvers bevonden / 't welck insgelijcks voornamentlijck daer uyt schijnt ontstaen te zijn / vermidts meest alle Volckeren na de verwoestinghe van 't oude Rome / tot op 't vinden van de voortreffelijcke Konst van Boeckdruyckerye / in voorgaende eeuwen noch seer rouw / ongecivilisеert en weynigh voorsien waren van brave verstanden die bequaemheydt en te gelijck genegentheydt hadden om het gedenckwaerdighste van haer geschiedenissen aen het Papier te bevelen / en alsoo haere nakomelingen ter gedachtenisse overigh te laten. En hoewel onder-en-tusschen sedert 't opkomen der oude Graven van Hollandt metter tijdt meer ende meer sorge gedragen is van de nakomers eenighe bescheyden nopende hare bedrijven by Geschrifte over te leveren / soo hebben sich nochtans / tot omtrent over anderhalf hondert jaren / met het nasoecken en in goede ordre te brengen van 't voorsz / noch soo weynigh geleerde en bequame luyden bekommert / dat het seecker jammer is; en veele werden noch hedendaeghs gevonden die de hier vooren aengeroerde maximen der Scholen en Academien (van alleenlijk de Grieckschen en Romeynsche geschiedenissen te doorsnuffelen / en daer altijdt aen te blyven hangen / sonder sich aen den opkomst en oudtheydt harer eyghen Vaderlandt veel te laten gelegen zijn) wederhoorigh onderhouden. Door dese dwaesheydt ofte eer sotten eubel / die beseten houdt de sinnen der menschen / gebeurt veeltijdts dat wy al veel wetende / echter niet en weten 't gheen wy behooren te weten. Het moet immers ongerijmt en onbehoorlijck geoordeelt werden de beginselen / opkomst en gantschen Staet van verscheyde oude Republijcken / als Athenen / Romen / Venetien en andere vreemden / soo punctuelijck tot op 't minste toe te ondersoecken / ende geen kennisse te hebben van de Oudtheydt syns Vaderlandts / ja dickwils niets van syn eygen Geboorte-plaets. De deught van Edelmoedigheydt en Liefde tot ons Vaderlandt / behoorde ons tot het naspeuren van ons eygen Outheden en gedenckwaerdigheden (die soo groot en veele zyn) meerder aen te porren. Dit gebreck en misbruyck sagh al voor veel meer als vier-d'half hondert Jaren / den Rymer van de Oude Hollandtsche Rijm-Chronijck / gekomen wylen uyt d'Abdye van Egmont / ende aldaer in die oude tyden beschreven / nu over ettelycke Jaren in 't Druck uytgegeven / door den Wel-Edelen Jonckheer Jan vander Does, Heere tot Noortwijck / Register-meester van Hollandt / welckers Autheurs Naem als-doen noch onbekent zynde / naermaels bevonden is Melys Stocke geheeten te hebben; dese wist die faut in synen tydt wel ernstelijck te bestraffen met dusdanige oude Termen:

Het

Het dinct mi wesen schande
Dat die lieden van den lande
Anders yesten vele weten
Ende si des hebben vergeten
Wanen si selve sijn geboren
Ende wie si waren hier te voren
Die 'tlant wonnen ende erve
Daer si of nutten die bederve.

Ick kan mede wel veele seer heerlijcke en voortreflijcke speculatien vinden in de Romeynsche/ Griecksche en andere Historien: maer als men de reden plaets gelieft te gunnen/ sal men wel haest sien/ hoe nootsaeckelijck het is d'antiquiteyt/ opkomst/ voortgang en verdere saecken van sijn eygen Vaderlandt grondigh te leeren kennen. En voorwaer hoewel de Romeynsche Historien en Beschrijvingen in treflijckheden/ wonderlijckheden/ en deftigen stijl alle anderen verre te boven gaen/ soo zyn nochtans de Nederlantsche onder anderen geensints de minste; maer werden menighmael dese Landen en hare Geschiedenissen om haer Heerlijckheden/ vreemdigheden en menigvuldige Antiquiteyten met reden boven anderen gepreefereert en tot den hemel toe verheft. 't Is 't vreemste des werelts syn eygen saecken soo weynigh te achten/ dat men niet goets en vindt dan de vreemden/ en niet remarquabels dan in andere Landen. De Reysigers ende Vremdelinghen sullen alle aenmerckelijck-en-gedenckwaerdigheden van een Stadt of Plaets eygentlijcker en grondiger inquireren/ als d'Inwoonders dickwils selfs tot haerer schande bekent is; ja somtijdts van alles wat sy sien meerder vragen voorstellen/ als sy oock in diergelijcke saken binnen haer eygen Vaderlijcke Stadt ofte woon-plaets souden weten te beantwoorden/ zynde even alsoo/ gelijck in andere Landen oock Vremdelingen in haer eygen Vaderlandt. Maer gelijck het menschelicke vernuft doorgaens grooter opinie ofte ghevoelen heeft van oude geschiedenissen als van de hedendaeghsche/ soo heeft het oock een hooger inbeeldinge van dingen die verdt van ons van daen/ als die dichte by gelegen zyn; want [*Præsentia minuit famam*], de tegenwoordigheydt verkleynt den grooten naem [*& fama crescit eundo*] en de vermaertheydt hoe wyder sich verspreyt hoe grooter die werdt. Wt veelderhande menschen die geweest zyn te Jerusalem ofte op den Bergh Sinay/ ofte by de Rivière de Jordane/ ofte andere oudt vermaerde plaetsen; naeuwlijcks sult ghy een vinden/ die sulcken verwonderingh sal wederom mede brengen/ als hy eerst sich selve wel hadde ingebeeldt. Hier door geschiet het dat de heerlijckste gesichten van de wereldt oock in kleynachtingh raken/ door de lichtigheydt van den toegangh/ of dichte-by-gelegentheydt. Doch ten is gheen teycken van bescheydentheydt nochte van oplettentheydt/ dat men die dingen (die men dagelijcks voor ooghen heeft) over 't hooft siet/ en altijt de meeste speculatie heeft in dingen die van ons ver vremt zyn. Dit doet d'algemeene ingebooren aerdt tot veranderlijckheydt genegen/ die evenwel

in

in den eene meerder predomineert dan inden andere. Gelijk seker vermaert Poët (wistende dese gemeene faut aenwijsen en wat overhalen) nam syn subject op de laest-voorgaende Staert-Ster des Jaers 1664. den mensch voor eerst met reden voor-stellende / ingeval by wylen geen Eclipsis ofte verduysteringh aen Son of Maen en was / van hoe weynig selfs dese Goddelycke en overwonderlycke Lichten misschien oyt van haer leef-dagen met verwonderinge souden werden aengesien / en dat wy aen een nieuw geschape licht (te weten een Staert-Ster) ontstaen uyt vuyle smoock en aerdtsche dampen ons soo nieusgieriglyck vergapen / hebbende onder-en-tusschen van te vooren na dat groot en heerlijck Heyr van Hemel-vyeren / 't welck eeuwigh en altydt rondtsom ons zweeft / noyt een verwondert oogh gestiert.

Soo verre stelt ons nieus-gier oog,
Het seldsaem boven 'tgroot en hoog;
Soo krachtig kan ons 't nieuw ontsteken,
De Son en Maen, hoe schoon en groot
En werden nimmer aengekeken,
Dan alsse zijn in swijmens nood.

't Geen versch verschijnt voor ons gesichte,
Al is 't van soberen gewichte,
Is staende voets by ons vermaert;
Maer dingen in gebruyck gekomen,
Schat onse sotheydt luttel waerd,
Hoe groot sy zijn en uytgenomen.

Niet dat ick dit gestaerte licht
Wil houden van gering gewicht,
Neen toch: all wat aen 's Hemels daken
Verschijnt, is overwegens waerd:
Maer 'k most eens in 't verbygaen raken
Ons al te kinderlijcken aerd; &c.

Even alsoo gaet het met alle dingen deses weereldts / hoe heerlijck en uytsteeckende die oock souden mogen zyn / 't geen men dagelycks siet / en daermen dichtste by is / werdt minst geacht en aldermeest verzwymt te ondersoecken en alsoo van ons siende niet gesien. Door dese sloffige onachtsaemheydt raecken dickwils de treflyckste Antiquiteyten en Outheden aen kant / en werden verachtelyck gelijck als met voeten geschopt. Maer als men dan sulcke luyden den oorsprong / reden en eygenschappen van veelderhande dingen (die by haer in 't vergeet-boeck waren gestelt) van nieuws begint op te halen / en de wonderheden van haer eygen Vaderlandt aen te wijsen / staen dickwils veele alsoo seer verwondert over haer eygen / als vreemde saecken / naeuwlijcks wetende te begrypen hoe sy sulcks noyt meerder acht geslagen / nochte met oplettentheydt aengesien hebben. Dese consideratien hebben my alle ende elck soo veel als sy zijn / yder in 't syne / al mede tot beweegh-redenen gestreckt / ende my (die altydt gelyck als door een verborgen draet ben getrocken geweest om den oorspronghs aller dingen my in 't particulier ofte generael aengaende / soo veel doenlijck was / na te speuren) te meerder aengelockt / om alle vlijdt en naerstigheyt tot dit werck aen te wenden. En hoewel ick albereydts bewust was dat veele omstandigheden tot de rechte kennisse veeler aenmerckelycke saecken deser Stadt vereyschelijck / door 't langh verloop hedendaeghs voor ons onnaspeurelijk zyn geworden / en sulcks in een afgront van eeuwige

wige duysterheydt versmoort sullen moeten blyven / niet alleen wegens 't voorsz versuym en onkunde onser Voor-Ouderen (een schade die wy met alle onse Landts-genooten gemeen hebben) maer oock boven dien door d'ongelucken die dese Stadt oock in desen deele in haer particulier is onderworpen geweest / ten aensien voor-eerst dien grooten en vermaerden brandt van den Jare 1536. als wanneer genoeghsaem de gantsche ofte verre het voornaemste en grootste gedeelte van de Stadt / en met eene het Raedt-Huys en alles wat daer in was / door het vuyr verslonden en verteert wierdt / alle der Stede Archiven / Privilegien / Handtvesten / Charteren / Brieven / Memorien / Registeren / Reeckeningen / en andere principale stucken door den brandt geconsumeert / ende midts dien veele Bescheyden / die kennisse van d'oude saken hadden kennen geven aen de vergetenheydt toe-ge-eygent zyn ; uytgesondert noch soo veele particuliere aenteeckeningen die onder oude Burgeren en goede Ingesetenen te vinden waren / en by dit droevigh ongeval nevens een onwaerdeerlycken Schat van hare Meubelen al mede voor eeuwigh zyn verlooren gegaen : en dat daer benevens naderhandt d'Autentycque Copien / Schriften / Papieren en Documenten tot noodigh bescheyt dienende (soo veel het mogelijck ware) op het Stadthuys wederom Gecolligeert / ende by een versamelt zijnde / in den Jare 1618. andermael door een grooten brandt eenige schade hebben geleden ; soo docht my echter / onaengesien alle dese onheylen en rampen / d'aloude vermaertheyt van dese onse Stadt gelijk als een heldre Son door duystere nevelen heenen scheen ; Haer heerlycken luyster / soo ten opsichte van haer van outs grootste begrip / menighte van aensienelycke Gebouwen / als harer vroomer Inwoonderen dappere verrichtingen en soo veel heerlycke wel-verdiende Privilegien in vergeldinge daer voor verkregen / begon voor myne oogen meer en meerder uyt te blijcken / en myn gevoelen te bekrachtigen / dat sy naeuwlycks eenigh ander hier te Lande in verdienden lof behoeft te wycken ; Sulcx d'overvloedige materie en saecken van consideratie dese Stadt betreffende / sich van alle kanten opdoende / weesen uyt dat sy beter en rijckelijker een particuliere Beschryvinge meriteerde / als veele anderen die albereyts daer van waren voorsien. Verscheyde geleerde Schrijvers hadden dit al over veele Jaren eenigermate beginnen te vertoonen : als voor eerst dien grooten Reysiger Georgius Braunius van Ceulen in syn *Theatrum urbium præcipuarum totius mundi*, oft Toneel van de voornaemste Steden der gantsche Weereldt ; daer na den geleerden Hoornaer Hadrianus Junius Med. in syn *Batavia* ofte Oudt Hollandt ; daer na den Italiaenschen Lodovico Guicciardini in syn Beschrijvinge vande Nederlanden, naermaels grootelijcx vermeerdert door Petrus Montanus, ende in verscheyde talen uytgegeven ; daer na den vermaerden Marcus Zuerius Boxhornius, Professor der Historien in de vermaerde Universiteyt tot Leyden / in syn *Theatrum Hollandiæ*, ofte Toneel van Hollandt, mede in 't Nederduyt ch vertaelt ; ende ten laetsten de Heer Johan Blaeuw, Schepen der Stadt Amsterdam / in syn Stede-Boecken / ofte Beschrijvinge der Steden deser Nederlanden, in verscheyde Talen uytgegeven. Doch dese Mannen (hoewel onse Stadt veele eere hebben bewesen) ondervond ick nochtans veel te los en te kort daer over gelopen te hebben / als de compendieusheydt van haren stijl en voorgenome maniere van schrijven niet toelatende veele particulariteyten aen te roeren ; waer door veele soo wel groote als kleyne

saecken by haer verzwegen en overgeslagen zynde / oock veele gedenckwaerdigheden / die tot onser Stadts eygen toekomende lof nootwendigh en onvermydelijck werden gerequireert / aen de meeste Inwoonderen selfs / tot noch toe onbekent gebleven zijn; ende dat insonderheyt te deser oorsake halve / dat seer veele notabile stucken dese Stadt aengaende / noch soo wijdt en zydt in allerhande antyque en moderne / gedruckte en noch ongedruckte Hollandtsche Historien ende Beschrijvingen verspreyt zynde / weynigh soo groote Lief-hebbers gevonden werden / die alle dese Boecken hebben noch weyniger die se alle leesen / eenige door haer veelvuldige occupatien / andere door nalatigheyt wederhouden werdende; en al wierden sy in sommige Studeer-kamers alle gebonden en gebruyckt / soo is sulcks nochtans datmen in soo veelderhande wytluftige en generale Historische Beschryvingen juyst niet dickwils yetwes van een particuliere Stadt rencontreert; dit den Leser noch al voorkomende / en kan noch en mag (vermits d'overvloedige veranderlyckheden / die daer in soo grooten Oceaen van allerhande verscheyde Geschiedenissen sich komen op te doen / niet alleenlijck uytgesondert onthouden werden / ten sy alle het selfde als een speciael subject wert geextraheert / en in soodanigen ordre onderscheydentlijck gedirigeert / dat de materie lichtelyck achter den anderen magh begrepen / ter bequamer plaetse gevonden / en alsoo metter tijdt in de gedachten ingeprent werden. Veelderley dingen zyn wel vermaeckelijck / doch eenige noodtsaeckelijck / en een goede en klare ordre helpt de memorie seer. Nemaer siende dat niemandt van meerder bequaemheydt als noch zyn geoeffende Pen hier toe employeerde; oock considererende dat sulcks door Mannen in Stadts-en-Staets-saecken kundig en ervaren niet lichtelijck souden werden by de handt genomen / als zynde de menighvuldige sorge / die de soodanige meerendeels op haren hals zyn dragende / even soo veel beletselen van alsulcken werck: invoegen het sich naer alle apparentie liet aensien / dat dese onse oude aensienlycke vermaertheyt van veel voorleden eeuwen noch dagelycks dieper en dieper in vergetenheyt gelijck als soude versincken / soo kon ick my niet langer onthouden / maer wiert des te krachtiger aengedreven de Veder in de handt te nemen / en door d't geweer hier in myne oude Vaderlycke Stadt ten dienst te staen; alle Autheuren / Schriften / Memorialen / Monumenten en Minuten van onse Stadt maer eenigsints gewach maeckende (soo wel die albereydts versamelt hadde / als die in toekomende met gedurig naspeuren noch soude mogen bekomen) in myn overschietende uyren voor een eerlijck tijdt-verdrijf van nieuws af door te loopen en na te sien / de substantie en het begrip daer van uyt te trecken / ende sulcx alles / tot ons oogmerck (de kennisse aller saecken onser Stadt) dienende / van de gront af op te halen / en myne Mede-Burgeren t' harer gerijf door den Druck te communiceren en mede-samigh te maecken. Ick verdeelde 't gantsche Werck / en leyde 't aen in drie Boecken ofte generale Deelen / en yder Boeck wederom in eenige onderscheyden Deelen en Hooft-stucken / stellende voor-eerst de oude verdeelinge van Hollandt hedendaeghs noch gebruyckelijck in des Graeflickheyts Reecken-kamer / en nochtans aen weynige ter deege bekent / hoewel het selfde noch daer en boven in de oude Hollandtsche Chronijcke / veele Privilegien / Handtvesten / en andere oude stucken van den Lande en Steden dickwils te passe komt / gelijck als mede in het Aesdoms-en-Scheependoms-Recht / daer

im-

immers dagelijcks van gesproken werdt/ en nochtans sonder dese kennisse niet oorspronckelijck kan werden verstaen; daer benevens latende aenvolgen een superficiele/ rouwe ofte korte Beschrijvinge van Delftlandt met hare Hooft-Stadt Delft/ hoe die sich hedendaegs van buyten en binnen uyterlijck laet aensien, ende hoe sy is gelegen/ ten eynde wy voor eerst de rechte situatie van de Stadt mogen kennen/ en als wy van 't een of 't ander Dorp/ Casteel of Slot (binnen de Limiten van Delftlandt gelegen) komen te spreken/ de gelegentheyt van dien dies te perfecter mogen weten/ en allenthalve indachtigh wesen; alle 't welck hier na in 't volgende verhael tot verscheyde plaetsen een groot licht kennende geven/ in alle manieren als een noodige kennisse goedt gevonden hebbe tot een inleydinge voor af te laten gaen/ voor al-eer wy de Topographie ofte de particuliere Beschrijvinge vande gansche Stadt inwendigh gaen specificeeren en in alle hare leden nader en klaerder gaen demonstreren en voor oogen stellen/ waer in wy niet alleen naerstelijck ondersoeckende en met alle waerschijnelijckste bewysen evenaren en vergelijken den oorsprong/ oudtheyt/ opkomst en voortgang van de Stadt in syn geheel/ maer oock van alle publijcke soo Kerckelijcke als Wereldtlijcke Gestichten/ midtsgaders alle Antiquiteyten en Monumenten van dien elck in 't bysonder: tot wy eyndelijk overgaen in ons tweede Deel des eersten Boecks/ handelende van de Burgers en Ingesetenen selfs/ daer wy niet alleen duydelijck sullen moghen verstaen eenighe eygenschappen van den aerdt der Ingeborenen deser Stede/ midtsgaders wat Trafijque en Koophandel alhier by onse Voor-Ouders successivelijck gehanthaeft ende gedreven is/ maer oock eyndelijck hoe groot een getal Ingeborenen in Geleertheyt ofte Heldadigheyt syn uytsteeckende geweest. In het tweede Boeck ofte generale Deel sullen wy Historisch en Chronijcks-gewyse verhandelen alle de Daden/ Bedryven/ Handelingen ende Geschiedenissen der Delvenaren/ soo binnen de Stadt als buyten deselfde/ naer het vervolgh der Jaren nederdalende tot op dese onse dagen/ waer in met eene al het principaelste van de Hollandsche Chronijcken en Historien onder-en-tusschen voorgevallen/ op het alderkortste in 't voor-by-gaen sullen aenroeren/ 't geen wy leesende en herleesende in allen gevalle ons selve behoorden familjaer te maken/ als in sich begrijpende de Geschiedenissen onser eygen Voor-Ouders en Vaderlandts; ons vrymelijck verseekerende dat alle consideratien en speculatien die wy daer uyt ontfangen/ ons meerder voordeel en leering geven sullen/ als die wy uyt andere vreemde Historien mogen trecken. En op datmen moghte weten door wat maniere van Regeeringe/ en onder wiens beleydt/ geduerende dit alles/ dese Stadt volgens hare Privilegien/ van tyt tot tydt/ tot noch toe (onder de hulpe Gods) geluckig is bestiert/ soo sal volgens de maxime en goede ordre der Histori-schrijvers/ voor een ygelijck de loffelijcke wyse van Politie ende Ordonnantie van Magistrature/ midtsgaders de Lysten der Regeerders/ in het derde Boeck/ ordentelijk werden verklaert; over-alende doorgaens in yder Boeck de Voor-rechten/ Privilegien en eenige Keuren/ yder materie in 't bysonder concernerende/ ingelijft ende vastgehecht staende/ met verscheyde duydelijcke aenwysingen by wat occasie ende op wat wyse de selve verkregen zyn/ als mede eenige noodige uytleggingen en verklaringen over der selver verscheyde duystere plaetsen (voor soo veel by my is kennen ontdeckt en achterhaelt werden) by-gevoeght zynde. Dese drie Boecken

nu genoegsaem aldus volbragt wesende/ en alleenlijck tot dit eerste en moeyelijkste eenige bescheyden ontbreeckende/ hebbe ick om redenen goet-gevonden provisioneelijck in dier voegen te veranderen en af te breecken/ gelijk als inde na-reden sal werden gespecificeert. En op dat den Leser by een mogt hebben/ en gelyk als met eenen opslagh van oogen in eene reys te gelijck magh sien een kort begrip/ 't geen tot een memoriael ofte in plaets van een kort Register kan strecken/ van den gantschen Inhoudt deses eersten Boecks/ soo wel 't geen hier noch aen ontbreeckende/ ende ick na myn weder komst van buytens-landts (soo 't Godt gelieft) sal laten volgen/ als 't gunt albereydts by desen voor af uyt laet gaen/ sy hier tot gerief by gestelt 't kort inhout van yder Hooft-stuk ofte Capittel van dien.

Eerste Boecks eerste Deel, betreffende eygentlijck alleen de Stadt en hare Gebouwen.

EERSTE HOOFT-STUCK.

Waer in verscheyde oude en hedendaegsche verdeelingen van Hollandt, om de rechte situatie, waerdigheydt en præeminentie van de Stadt Delft en Delftlandt door tegenstellinge van andere Steden te elucideeren en aen te wijsen, daer na komende op de uyterlijcke gedaente van de Stadt, hoe sy sich van buyten en binnen op-doet en laet aensien, werdt met eenen verklaert de hoedanigheydt van Lucht en Water, midtsgaders Stadts Sterckten, Voor-steden, Haven, en gantsche ommetreck, en uytwendige stant en gelegentheydt van de Stadt in 't gros, ende soo wijders van daer allengskens af-deynsende totte alomme gelegen Landtsdouwen en vruchtbaerheydt van Delftlandt, werden ten laetsten de Steden, Dorpen, heerlijcke Huysen en Sloten (onder 't Landt van Delft gelegen) eeniger-mate beschreven.

TWEEDE HOOFT-STUCK.

Outheydt van de Stadt, te vooren een Dorp, waere oorsprong des Naems en Wapens uyt de Gracht van Corbulo, bevestight met reden en authoriteyt: Daer benevens d'Historie van Hertogh Govert met den Bult, hoe hy by toedoen des Bisschops van Uytrecht den Jongen Graef Diderick van Hollandt uyt den Lande verdreef, onder en tusschen dese plaets circumvalleert en tot een Stadt maeckt, en daer ontrent een Kasteel stichte waer hy op woonde, en soo vervolgens tot de dood van den Hertogh en oock des Bisschops, en wat veranderinge daer na is voor-gevallen: Eyndelijck in wat Jaer van de Regeeringe des Hertogs Oudt-Delft is Bemuyrt en Bewalt, als mede eenige conjecture waer het Kasteel gelegen heeft, ende ten laetsten een bewijs dat Delft eertijdts de grootste van begrip, en best gefortificeerste Stad van Hollandt, en midtsdien in een groote vermaertheydt en achtbaerheydt was.

DERDE HOOFT-STUCK.

Wasdom en toenemen van de Stadt, vermeerderinge en wijder uytbreydinge van Vryheydt en Jurisdictie, oorspronck van Delfts-Haven, beleeningen en aenkoopen van Domeynen en Heerlijckheden, midtsgaders al het geen tot verbeteringe van de Stadt, ten opsichte van haer district, begrootinge, gesagh en gebiedt, aldermeest heeft gedient.

VIER-

VIERDE HOOFT-STUCK.

Inhoudende Beschrijvinge van alle de Stadts soo oude als nieuwe Gebouwen: ende voor eerst van het Raedt-huys, daer nae de groote Kercken, haere oudtheden, stichtingen en opbouwingen aen wie geheyligt en toegewijdt, midtsgaders eenige Vertellinghen haerer Miraculen en wonderheden, Reliquien en kostelijcke Ornamenten en Cieraden, eeniger haer oude Observantien, Coustumen en Ceremonien: Ten laetsten hare veranderinge met kostelijcke Sepulturen en Epitaphien. Soo oock van de Cloosteren, Conventen, Capellen en alle Kerckelijcke Gestichten, in en aen de Stadt van outs gelegen haer opkomst, voortgang, wat voor Geestelijcke Ordens daer in gewoont hebben, verscheyder haer eerste oorspronck en instellinge, maniere van kleedinge en gebonden leven, als mede eenige Reglementen van de Graven, tegens den onmatigen aenwas en baet-sucht deser Cloofter-luyden, klachten van rechtsinnige Mannen, over haer schandaleus en ergerlijck leven, tot eyndelijck de veranderinge der Religie, de pilgeringe en plunderinge der Kercken daer op is gevolght, de Cloosteren geruymt, en tot behoef van de behoeftigen en andere goede gebruyken gemaeckt; Daer na volgen dan de Huysen en Gestichten tot het Christelijck gebruyk van troost en onderhoudinge der Weesen, Siecken, Krancken, oude Luyden, en alle arme Menscheu, van gelijcke alle publijcke Gebouwen tot wereldtlijcke behoeftigheden dienende, het Oude Hoff, Gemeenlandts-huys, Doelen, Magasijnen, Stadts-Poorten; Midtsgaders Anatomie, ofte Auditorie van de Chirurgijns, het Collegium Theologicum, de Bibliothece, en de groote ofte Latijnsche Schole: Item, alle Hallen, gemeene Koop-plaetsen en Marckt-pleynen, noch eenige Gilde-Huysen en particuliere Gestichten, en ondertusschen by dese alle soo Gods-Huysen als wereldtlijcke Plaetsen, hier en daer eenige Wetten en Ordonnantien tot deselve Huysen ende Gestichten dienende.

Tweede Deel des eersten Boecks, raeckende d'Inwoonderen ende Ingeboorenen.

Eerste Hooft-stuck van 't tweede Deel des eersten Boecks, zijnde het vijfde Hooft-stuk des eersten Boecks.

Handelende van der Inwoonderen eygentlijcken aerdt en zeden, haren handel en wandel, Neeringen, Hanteeringen en Koopmanschappen, die sy van all' oude tijden geoeffent ende gedreven hebben: als de Laecken-handelinge, haer oude vermaertheyt, gelijck oock wel insonderheyt van de menigvuldige Brouwerien (als zijnde wel het voornaemste) omstandighlijck beschreven, met verscheyde haere Privilegien, Handvesten, Placcaten, Ordonnantien, Sententien en Proceduyren dien aengaende voorgevallen; daer na den af-val ende het verloop der Brouwerien, tegens den opkomst der Plateel-backerien kortelijck aengeroert, als mede den Rijckdom en vermogen gesprooten uyt voorgaende oude Coopmanschap en voorspoet deser Stede; ende wijders eenige considerațien nopende verscheyde abuysen en mis-slagen die sich daer omtrent hebben geopenbaert.

Tweede Hooft-stuck van 't tweede Deel des eersten Boecx, wesende het selde Hooft-stuck des eersten Boecks.

Sijnde als een Register ofte Lijst van een aensienlijck aental van Illustre Persoonen, ingebooren Delvenaren, Mannen in allerhande Professien ofte Faculteyten van Geleertheyt, ofte eenige glorieuse Heldendaden, ofte oock in eenige Konsten, vernuftige Handtwercken, of wat des soude mogen wesen uytmuntende en vermaert geweest, voor-af met een lof-reden van de voortreflijckheydt en waerdige Achtbaerheyt der Geleertheydt.

Hier siet ghy dan (beminde Leser) de ordre en methode waer toe ick het gantsche Werck in 't generael/ en dit eerste Boeck oock in 't speciael hebbe aengeleydt ende uytgevoert. Aengaende de Privilegien hebbe voorgaens sorge gedragen dat deselve niet alleen met haer eygen woorden/ maer oock na de Letter en oude maniere van spelding/ gelijck men in die tijdt sprack / (voor soo veel door 't dickwils af-schryven noch niet verandert was) punctuelijck is na-gevolght: even alsoo hebbe ick oock gedaen met alle oude stucken en Extracten die hier en daer in de materie met veranderinge van Letters, en altemets met een seer oude en eenvoudige still zyn tusschen ingelijst/ op dat hare autentijckheyt ofte eygen-geloofwaerdigheyt (in 't minste niet gekreuckt ofte geschonden werdende) in sich selven dies te krachtiger souden behouden/ als mede dat voor de Lief-hebbers en Bouwers van onse Nederduytsche Tael oock hier noch eenige proeven moghten over-blyven/ hoedanige spelding in die tyden gebruyckelyck is geweest: wel verseeckert zynde dat sulcks alles by de curieuste ondersoeckers en naspeurders van de Antiquiteyt dies te aengenamer wesen sal. De veranderinge van Characters, Druk-letters ofte Boeck-staven/ dient niet alleen tot onderscheydt tusschen myn eygen en de uytgetrocken woorden/ maer oock om alle tedieusheydt ofte verdrietelyckheyt in 't leesen te meerder weg te nemen/ als mede tot behulp ten eynde den Leser tot de voorvallende materie ofte verhandelde saecke juyst geen weet-gierigen lust/ ofte speculatie hebbende alles te leesen / hier en daer eenige Extracten kan overslaen/ en evenwel zyn lesen vervolgen; en in tegendeel by anderen 't selfde van nooden hebbende of willende nasien/ in het nasoecken seer lichtelyck kan gevonden werden; waer toe tot meerder gerief voorgaens op de kant de Summarien ofte Kort-Inhouden/ van alle 't geen in den Text in 't breede werdt verhandelt/ gestelt hebbe; welcke methode by curieuse Lesers (behalven om by tydt en wyle in het nasien alles aenstonts op te kennen speuren) noch een ander dubbel-dienstigh gebruyck in sich begrypende is/ als namentlyck in 't eerste leesen self voor-af/ om alles met bescheyt te leesen; daer naer om de memorie van alles te verversschen: doch staet alhier voor d' onervaernen aen te mercken / dat de Romeynsche ofte ronde Letterkens alleenlijck hier toe zijn te gebruycken / dewelcke in 't overslaen van de Cursyf ofte bruynder-langachtige Letterkens in 't lesen op malkanderen slaen ende vervolgen; de voorsz Cursyf Letterkens onder-en-tusschen in sich begrijpende d' Allegatien ofte Aenwysingen der Auteuren en Geleerde Mannen/ waer op ick my beroepe/ en wiens eygen woorden hier en daer/ met de voorsz veranderinge van Letters/ hebbe aengenomen. Voorders gelieft den bescheyschey-

scheyden Leser verdacht te wesen/ al-eer hy met 't lesen deser Beschrijvinge voort gaet/ de fauten en mis-stellingen/ die onder 't Drucken souden mogen ingeslopen zijn/ en in de na-reden aengewesen sullen werden/ te rechten en te corrigeren. Met eenen werdt hy gedienstelijck versocht ende gebeden in cas van d'een of d'andere saecke/ in desen begrepen/ by geval eenigh nader en beter bescheydt of onderrechtinge wist by te brengen/ my dien-aengaende te verobligeren/ en de gebreken die d'er souden mogen gevonden werden/ sodanig te berispen en verbeteren/ als hy in den syne gaern berispt ende verbetert soude wesen/ ende by aldien buyten mijn weten noch eenige stucken ter materie dienende/ ergens onder d'een of d'ander/ wie het ook soude mogen zijn/ verborgen waren/ versouke in alle ernst 'tselve gunstelijck mag werden deelachtig gemaeckt aen die gene/ die sich nu algereets by desen dienst-bereytwillig toont/ alle 'tgunt by hem/ selfs ten duyrste is bekomen/ aen een ygelijck mede te deelen. Waer door my niet alleen in 't bysonder/ maer oock onse Stadt in 't generael dienst geschieden sal. 't Welck ick volkomentlijck vertrouwe aen geen van mijne goede mede Burgers goetwilligheyt manqueren sal: als my latende voorstaen een yegelijck sich behoorde verplicht te achten syne mede-Burgers t'onderrechten/ insonderheyt in saecken ons alle in 't gemeen betreffende/ en welckers onwetenheyt voor schande wert geimputeert by alle gecivilliseerde Natien: oock behoort het immers een van de lustighste voorvallen ter werelt te zyn voor alle oprecht redelijcke menschen en edelmoedige zielen/ 'tgemeene best te kennen dienst doen. De meer-gemelte Orateur Cicero seyde oversulcx seer treffelijck: *Impellimur natura, ut prodesse velimus quam plurimis, imprimisque docendo, rationibusque prudentiæ tradendis: itaque non facile est invenire qui quod sciat ipse, non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum.* Dat is/ wy werden aengedreven door de natuur, om veele menschen vorderlijck te zijn, voornamentlijck met onderrechten, en wijsselijcke reden te geven. Sulcks niet lichtelijck yemandt te vinden is, die, 't geen hy weet, aen een ander niet mede-deelt. In voegen wy niet alleen genegen zijn om te leeren, maer oock om te onderrechten. Welcke functie in desen deele al vry wat moeytens inhebbende/ ick als nu geattenteert hebbe alleen op my te nemen/ om veele daer van t'ontslaen/ of anders yemant op te wecken/ die het selfde beter en bequamer soude mogen te wege brengen. Dit sal ons dan (om met een woort te seggen) kennen dienen tot kennisse/ gedachtenisse en memorie van onse oude Vaderlijcke Stadt/ hoedanigh sy van aenbeginne/ en over veele eeuwen/ ende ten tyde van onse Voor-Ouderen is geweest/ 't welck een ygelijck met eenmael hoorens soo niet alles mogelijck zijnde te onthouden/ hier ten allen tyden sonder eenige de minste moeyte sal kennen nasien/ als zijnde nu het geen te vooren desen aengaende allerwegen verspreyt ende verdwaelt was/ is 't niet alles ten minste meerendeels/ by malkanderen voor alle begerigen t'huys gebragt/ waer toe men immers meerder curieusheydt behoorde te hebben/ als tot veele andere vreemde dingen/ die ons dickwils in 't minste niet en raken/ en noyt te pas en komen. En eyndelijck boven alle diensten die het sal kennen geven/ al het tot een merckelijck geryf mogen strecken voor een ygelyk die de Privilegien deser Stad begerig zijn te weten/ en deselfde anders sints tot excessive kosten mosten laten af-schrijven/ als Magistraets persoonen/ Advocaten en Practisyns/ en alle curieuse Lief-hebbers/ die deselfde nu in ordre/ met eenige Ver-

kla-

klaringen/ Uytleggingen en Annotatien/ midtsgaders volle Summarien op de kant ('t welck van te vooren by niemant (myns wetens) so is geweest) voor een geringe prijs/ nevens de gantsche Beschrijvinge soo wel als ik/ sullen konnen bekomen en haer eygen maken. Dus ick by dese gelegentheydt my selve niet alleen/ maer ook veele myner mede-Burgeren van die schandelycke onwetenheyt onser eygen saken/ daer wy alle meerendeels van zwanger gingen / hebbe gepooght te verlossen/ op dat ons leven/ gelijk Plato plagh te seggen/niet langer en zy/als een kinder-leven/ allegerende 't exempel van Solon/ ten tyde de Griecken noch weynigh van Historische Beschryvingen waren voorsien; desen Solon (seyt hy) eens getogen zijnde naer Egipten/ wierdt van een Egiptiaensch Priester in desen sin bejegent: O Solon, Solon, ghy-lieden Griecken sijt eeuwige kinderen, ende in de Grieckſche Landen en wert niet gevonden eenigen Ouderlinc. Solon t'onvrede door soodanigen aensegh/ want hem dochte dat syne Natie daer mede grootelyx wiert gelastert/ vraegde aen den Priester wat hy daer mede te verstaen gaf. Hy antwoordt: dat alle de Griecken maer Jongelingen waren, om dat ſy gheen kenniſſe noch wetenſchap en hadden van 't grijs Ouderdom der eerſter tijden. Men bevint in geluckige voorvallen of eenige opkomende blydschap over eenige vertwysselde saken/ datmen naulyx sich selven kan onthouden / sonder sulcx aen veelen te communiceeren en mede-deelachtig te macken/ en syn verblyde herte aen een yegelijck uyt te spreken. Dit sietmen selfs in geringer dingen/ die dickwils een ander ter werelt niet aen en gaen. Het Evangelische Vrouken en mogt hare vreugde ende blijdschap van den gevonden penninck ofte dragme/niet alleen by haer selven behouden/ maer buyten haer huyse loopende/ riep tot haer Gebueren: verblijdt u met my, want den penning, die ick verlooren hadde, hebbe ik wederomme gevonden. So veel te meer behoorlijk docht my dan ook de mede-deylinge eeniger oorbaerliker dingen/ die ymant in hem selve geopenbaert ofte bekent geworden/ ende ter kennisse gekomen zyn. Derhalven voor my alleen niet hebbe willen sparen/'tgeen waer door ick meynde 't gemeene best eenigen dienst te kennen geschieden; achtende die mensch geluckigh te zijn die een ander kennisse ofte wetenschap toebrengen kan/ en die door syn getrouwen arbeydt eens anders nutbaerheydt be-yvert heeft. Gebruyckt dan dese (seer beminde mede-Burgeren) by wijlen in uwen ledigen tijdt met soo goede gunste/ als uwen mede-Burger D. A. allen ten dienste in syne over-schietende uyren uyt enckele liefde en toegenegentheyt / niet sonder groote moeyte 't selfde by een versamelt en beschreven heeft / en nu door hem ten besten gegeven/ hert-grondigh mede-gedeelt ende geschoncken werdt.

l. 2. ff. de Juſt. & Jur.

Veluti erga Deum Religio: ut parentibus & Patriæ pareamus:

Val. Max. lib. 5. cap. 6. in pr.

Etiam illa, quæ Deorum numinibus æquatur auctoritas parentum, pietati erga patriam vires ſuas ſubjecit, ſumma quidem cum ratione, &c.

Cicero Lib. 1. Officiorum.

Omnes omnium charitates patria una complexa eſt; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus?

BESCHRYVINGE DER STADT DELFT.

EERSTE HOOFTSTUCK.

Waer in verſcheyde oude en hedendaechſe verdeelingen van Hollandt, om de rechte ſituatie, waerdigheyt en præeminentie van de Stadt Delft en Delftlandt door tegenſtellinge van andere Steden te elucideren en aen te wyſen, daer nae komende op de uyterlijcke ghedaente van de Stadt hoe ſy ſich van buyten en binnen op doet en laet aenſien, wert met eene verklaert de hoedanigheyt van lucht en water, mitſgaders Stadts ſterckten, Voorſteden, Have, en gantſche ommetreck en uytwendige ſtandt en ghelegentheyt van de Stadt in 't gros, en ſo wyders van daer allenskens afdeynſende totte allomme ghelegen Landsdouwen en vruchtbaerheyt van Delftlandt, werden ten laetſten de Steden, Dorpen, heerlijcke Huyſen en Sloten onder 't Landt van Delft gelegen eenigermate beſchreven.

Alles wat tegenwoordich onder de naem vande Republijcque van Hollandt begrepen werdt / is eertydts by de oude Graven onderſcheyden in vier deelen ofte quartieren / als Noordt-Hollandt, Zuyt-Hollandt 't Landt van Voorne als hebbende zijn byſondere Heeren gehadt / Kennemerlandt met Weſtvrieſlandt, 't welck nu in 't gemeen Noordthollandt genoemt werdt / om dat het gelegen is in 't Noorderſte deel / ofte quartier / van al het geen tegenwoordigh onder Hollandt reſorteert / maer d' eerſte en oude verdeelinge / wierd noch hedendaechs abſolutelijck geobſerveert inde Camer van reeckeninge des Graeflijckheyts

Oude verdelinge van Holl. in vier *Tetrarchien.*

Welck deel van outs Noort-Holl. was.

Domeynen van Hollandt / alwaer het eerste ende oude Noordtholl-landt onder sich begrijpt / de Waterschappen ofte Dijckgraefschappen van Rhijnlandt, Delftlandt, Schielandt en Wourden, met de Steden / Delft, als Hooftstadt van dit eerste Deel / Leyden, Goude, Rotterdam, Schiedam, Oudewater, Wourden en Vlaerdingen, mitsgaders de vermaerde Vlecke s' Gravenhage, welcke Landt streecke van oudts soo genoemt wierde als Noordelijck den Yssel gelegen / niet die uyt Westphalen komende in de Zuyder-zee stort / maer die eertijdts uyt den Rijn syn oorspronck hebbende genomen by den nieuwen Dam boven Iisselsteyn is gestopt / ende van daer zijn cours nemende dwers door Hollandt by Iisselmonde valt inde Maes / gelijck den seer geleerden Hugo de Groot, in sijn Inleydinge van de Hollandtsche Rechtsgeleertheyt klaerblijckelijck uytleyt. Het tweede deel werdt genoemt Zuydthollandt als Zuydtwaerts des Yssels gelegen / ende begrijpt in sich de Steden Dordrecht, Gorichum, Woudrichem, Schoonhoven, Heusden ende Geervliet in't Landt van Putten. Het derde deel / te weten het Landt van Voorne, en heeft geen andere Steden als den Briel ende Goede-reede maer veele schoone Dorpen. Het vierde gedeelte zijnde wel het grootste van alle werdt genoemt Kennemerlandt ende West-vrieslandt, ende begrijpt vier Dijck-graefschappen vier Eylanden / en twaelf Steden. * Welcke onderscheydinge oorspronckelijck daer van daen hercomstich is / dat de Landen van Hollandt ende West-vrieslandt niet van eersten af een Landtschap is geweest / maer metter tijdt uyt veele stucken by Oorloch / overcomste / opdrachten ende andersints tot een gegroeyt zijn / alsoo nochtans / dat zy in veele saecken de Coustuymen of Wetten aengaende als sonderlinge in 't stuck van versterf van oudts niet hebben konnen gebracht werden tot eenparich recht / zijnde yder volck seer genegen om te blyven by de oude Coustuymen van haer geweest / veeltijdts oock over een komende met de naebuyrige Landen / dienvolgende gelijck Hollandt ende West-vrieslandt noordtwaerdt heeft Vrieslandt ende zuydwaerts Zeelandt / waer van Zeelandt doorgaens meesten tijdt heeft geresorteert onder de Graven van Hollandt / als zijnde te gelijck Graven van Zeelandt / en vermits om de Heerschappye van Vrieslandt by de Graeven soo dickwils sulcke lastige Oorlogen zijn gevoert / soo is in onsen Lande van Hollandt / in 't recht van versterf ten deele het oude Vriesche ofte Aesdoms, en ten deele het Zeeuwsche ofte Schependoms recht gevolcht / nae dat de gesepareerde Contreyen van Hollandt 't eene of 't ander Landtschap naest bepaelden. Sulcks dat dese divisie mede streckte voor een merckelijck onderscheyt in 't stuck van dese rechten / want Noordt-hollandt met Kennemerlandt ende West-vrieslandt, als de Vriesen naest aen grensende weleer merendeel begrepen zijnde onder den naem van Vrieslandt * gelijck Grave Herman van Vee-

** Siet hier van breder Borre Nederlantsche Hist. 7. Boeck fol. 21. M. van der Houve Hantv. Chr. van Holl. l 2 c.3. fol. mihi 88. de Laet append. Belg. confœder. resp. Boxh. in append. Theat. Holl.*

Oorspronck van 't Aesdoms en Schependoms recht.

Tweede verdelinge van Holl. volgens Aesdoms en Schependoms recht.

** Grotii In-*

Veeringen genoemt *contractus* Historischrijver in 't Jaer 1048. (omtrent welcken tijdt hy in Switserlandt geleeft heeft) Rhijnsburch dat nu niet meer als een Dorp is met Vlaerdingen een Stadt van Vrieslandt noemt / gemerckt de naem van Hollandt noch niet heel oudt en is* / Zuydt-hollandt ende de Landen van Voorne gebruyckten het selfde recht dat oock in Zeelandt wierdt gebruyckt; Doch den Hage en Rotterdam alhoewel onder Noordt-hollandt gereeckent / d'eene soo het schijnt door de conversatie met het Hoff van Justitie / de ander door de Commercie en Coopmanschappen met ZuytHollandt / hadden het Schependoms ofte Zeeuwsche recht oock aengenomen. Welcke twee verscheyde Coustuymen al soo lange tijdt elck in haer bedrijf onderhouden zijn geweest tot dat de Staten van Hollandt ende West-vrieslandt by haer Landtrecht geemaneert 1580. door een middel wech hebben getracht in alle dese Landtstreecken de saecke te induceren tot een eenparich recht / van alsoo het selfde inde voornaemste poincten volghde het Schependoms recht / als de billigheyt naestcomende / soo hebben haer eenige plaetsen tusschen den Rhijn ende Yssel gelegen daer wel nae gevoecht: als Delft, Goude, Schiedam, Oudewater, &c. Maer die aen geene zyde van den Rhijn gelegen waeren als die van ouder herkomen / soo het schijnt het Aes doms recht hadden gebruyckt (want den Rhijn is het ondtscheydt tusschen de Vriesen ende de oude Betuers ofte Batavier die van het Landt af / datmen nu in Gelderlandt de Betuwe noemt quamen ter zeewaert / nederdalende tusschen den Rhijn / Wael / ende oude Maes) hebben niet wel daer toe konnen resolveren dat sy haer oudt gebruyck in desen / principalijck soo veel het de ouders gunstich was / t'eenemael soude veranderen / invoege / dat haere Ed. Gr. Mog. in 't Jaer 1599. by 't Placcaet op de successie *ab intestato*, ten versoecke van de plaetsen aen geene zyde den Rhijn van haere eerste Ordonnantie ingestelt 1580. wat afwijckende / haer een particulier Landtrecht / gemodereert uyt beyde de oude rechten / hebben vergunt. Soo dat den Rhijn alsnu door een twede affscheydinge van Hollandt kan dienen ten opsichte van dese twee Landt rechten het Aesdoms ende Schependoms / uytgesondert dat Rhijnlandt / en 't Landt van Wourden wederzijdts den Rhijn streckende / de laetste politijcque Ordonnantie mede onderworpen zijn*: ingevolge van 't selfde onderscheydt des Rhijns / werden oock nu jegenwoordich verdeelt de kerckelijcke regeeringen van Hollandt / in twee Synoden naemenlijck van Noordt hollandt de Steeden aen de Noordt zyde des Rhijns / ende Zuydt-hollandt / met de Steden aende Zuydt zyde des Rhijns / behalven dat de Stadt Leyden met syne onderhoorende Dorpen en Classis hier in tegendeel wederom aen dese ofte Zuydt zyde werdt gereeckent.* Ten derden kan Hollandt oock verdeelt worden / door de Rivieren den

leyd. 2. B. 28. deel fol. mihi. 144. & ult. M. van der Houve ibid.

* *Vide Boxh. Theat. c. 2.*

* *Siet Groot Inleyd. 2. B. 28. deel.*

* *De Laet Belg. confœd. resp. Holl. c. 3. pag. mihi. 52.*

Derde onderscheydinge van Holl. door den Rhijn en Tye en waer in die effect sorteert, naementlijck in den Raet ter Admiraliteyt.

Rhijn ende Tye te saemen welcke verdeelinge onderhouden werdt in de respective Collegien ter Admiraliteyt alsoo het eerste gehouden werdt binnen Rotterdam / ende genaemt het Collegie vande Maze/ tot welcke vergaderinge de groote Steden aen dese zyde oock besuyden den Rhijn gelegen / als naementlijck Dordt / Delft / &c. haer Leden deputeren / het tweede binnen Amsterdam / waer toe gecommitteert werden de Leden uyt de respective Steden aen gene zyde des Rhyns ende aen dees zyde des Ye gelegen / waer onder Leyde dan wederom gereeckent werdt / het derde aen geen zyde des Ye is West-vrieslandt nu gemeenlijck Noordt Hollandt ; sulcks dit het Collegie van 't Noorderquartier genoemt werdt / werdt gehouden voor drie Maenden t'elckens / dan tot Hoorn dan tot Enckhuysen/* bestaende haer Leden uyt Gecommitteerde vande respective Steden aen de Noordtzyde des Ye gelegen / welcke distinctie in deser selver voegen wert geobserveert in het reguardt vande Camer der Geoctroyeerde Oostindische Compagnie, als de Steden aen dese zyde des Rhyns gelegen zijnde / behooren onder de Cameren van Delft ofte Rotterdam, die in desen deele twee Cameren te samen hebben / in yder Stadt een ; aen geene zyde ende tusschen de Ye onder de Camer van Amsterdam / de Steden benoorden het Ye geseten onder de Camer van Hoorn ofte Enckhuysen / hebbende mede twee Cameren.

* Ioh. Tiass. Zeepolit. 1. B. 4. cap.

Item ten opsichte van de Oostindische Compagnie.

Vierde verdeylinge van Holl. volgens de gemene sleur.

Maer de gemeene en generale onderscheydinge van Hollandt is naer haer jegenwoordige gestaltenis / nu gemeenlijck maer alleen in Zuydt-hollandt 't welck sich dan seer wydt uytstreckt ende Noordt-hollandt, 't welck eygentlijck anders West-vrieslandt is / en gelijck de Inwoonders van deselvige verscheelen van spraeck / coustuymen / manieren en kledinge / soo werden sy oock van woonplaetse gesepareert door het Ye * / en in deser voege werdt alle het geene bezuyden het Ye gelegen is / te weten Delflandt, Rhijnlandt, Kennemerlandt ende Goylandt mede onder Zuydt-hollandt gereeckent / en 't geene Noordelycks gelegen is Noordt-hollandt genoemt / 't welck nu hedendaechs kracht heeft en effect sorteert in den Rengh en in 't recht van plaetsen en stemmen in de Vergaederinge der Staten van Hollandt ende West-vrieslandt / daer Delft de derde Stadt vertoont ; doch die van 't Noorderdeel stemmen laest en achter alle de Steden van Zuydt-hollandt. En deser aller werden eenige grooten en andere kleyne genoemt / vier groote wierden in oude tyden gereeckent die in Rijckdom ende Volckeren vermaert waeren / Dordt, Haerlem, Delft ende Leyden , dewelcke *Iohannes Leydensis* * een seer oudt Historischryver noemt principaelste en gepriviligeerde / maer naederhandt is haer getal vermeerdert met Amsterdam ende Goude, om haer groote wille / in welcke die nu zijn : Sulcks dat wel eer de voorgenoemde vier / en wat laeter dese ses groote Steden sonder eenige andere meer haere Gedeputeerden hadden ter Vergaederinge van dit Landt-

* De Laet ibid.

Welcke Steden van outs groote en welcke kleyne genoemt zijn.

* Ioh. Leyd. lib. 1. cap. 1.

Landtschap / als noch hedendaechs is blijckende uyt verscheyde oude Rentebrieven alleenlijck by de voorschreve ses groote Steden bezegelt zijnde / onder welcke brieven oock eenige alsulcke gebonden werden / daermen alleenlijck vyf Zegels sonder dat van Amsterdam siet aenhangen / waer uyt oogenschijnlijck te vermoeden dat dese Stadt noch seer jongh ende geringh zijnde / niet altijdt machtich is geweest om dien buyten ordinairen last van de opgenomen penningen te helpen draegen of daer toe te contribueren / en dat het oock wel waer mochte wesen 't geen geseydt wordt / dat de Stadt Amsterdam de præferentie van haer Rang in stem en plaetse ter vergaderinge der Staten van den Lande / in die oude eenvoudige Eeuwe van die van ter Goude souden gekocht hebben : Maer Rotterdam / als doen noch ongeacht ende van kleyn vermogen zijnde / is van oudts noyt onder de groote Steden gereeckent geweest / doch echter ten laetste menschelijcker wyse door een puyr toeval en by hazard niet sonder naedeel van dese Stadt (gelijck ons hier nae te voorschijn komen sal*) wonderlijck opgekomen zijnde / werdt nu by sommige Landt-beschryvers de laeste van de groote / en by veele de eerste van de kleyne Steden toegeschreven* / daer aen volcht Gorichum, Schiedam, Schoonhoven en den Briel, dan uyt 't Noorderquartier / Alckmaer, Hoorn, Enckhuysen, Edam, Monickendam, Medenbleck ende Purmereynt, en dese alle achtien senden nu hedendaechs haer Gedeputeerden tot den Dachvaert ofte gemeene Vergaderinge der Staten van Hollandt ende West-vrieslandt / en in sulcker voege werdt Hollandt hedendaechs in Zuydt en Noordt by veelderley gelegentheden aldermeest verdeelt / en is oock doorgaens soo bekent.* De groote Visschery van Hollandt / daer Delft de eerste stem in heeft werdt van gelijcken aldus gedistingueert / als naementlijck in Zuydt-hollandt de Steden Delft, Rotterdam, Schiedam ende Briel, als naest aen de Zee gelegen tot de Haringhvangst en andere Visscherye alderbequaemst / hebben hier over de Visscherye uyt de Maze alleen het bewindt en gesach / in het opstellen van lastgelden / uytsenden van Convoy / &c. in Noordt hollandt alleenlijck de Stadt Enckhuysen, en dese zijn mede gecombineert en onder een Collegie resorterende / doch yder heeft sijn Cas / en als haer by tyden van Oorloge ofte andersints eenige subsidie van haere Ed. Mog. de Gecommitteerde Raden van Hollandt werden toegevoecht / genieten die van 't Noorderquartier een derde / daer in tegendeel die van Zuydt-hollandt twee derden ontfangen / gelijck sy oock in het doen van Equipagie en andere lasten / een dubbeld deel moeten uytreycken: Wyders wat in dit Collegie by de respective Penningmeesters vande Groote Visscherye / nevens de Hooge Achtbare Heeren Burgemeesteren uyt de voorschreven Steden daer toe Gecommitteert / aengaende het stuck van de Visscherye werdt geresolveert ende geconclu-

Te weten in het laetste van het vyfde hoofstuck.

* *Colnitzi Compend Geogr. libr. 2 c. 4. f. 152. & seq. autor.*

* *Siet hier van breeder Boxh. Theat. cap. 2. van der Houve Hantv. Chr. lib. 1. cap. 5. fol. 11.*

Welcke Steden volgens dese vierde verdelinge het bewint hebben over de groote Visschery van Holl.

veert/ daer tegen valt geen appel/ sulcks dat zy genoechsaem be-kleeden een hooge Jurisdictie de Souverainiteit repræsenterende. Tot hier toe nu aengewesen hebbende hoe de Stadt Delft inde generale verdeelingen/ en in de gemeene saecke werdt geconsidereert/ sullen nu overgaen tot de Stadt in haer particulier/ ende om daer toe aldergevoechlijckst te geraecken/ sullen wy Hollandt voor het laeste gaen onderscheyden in haer Baillju en Heemraedtschappen, als daer zijn 't Bailljuschap Zuydt-hollandt, strictelijck genomen/ hebbende Dordrecht voor een Hooftstadt/ begrypende veele Dorpen en Heerlijckheden onder haer. De tweede is het Bailljuschap van Kennemerlandt en heeft Haerlem tot een Hooftstadt; volcht nu Delftlandt, de naem voerende van haere Hooftstadt Delft, die wy nu voorgenomen hebben te beschryven/ oversulcks sal het noodich wesen dat wy dese Contreye onder de Stadt sorterende/ particulierlijck wat naeder gaen insien ende verklaeren. Delftlandt een vande vruchtbaerste quartieren daer men nu af weet/ werdt in 't Noordtwesten bespoelt van de Noordtzee, in 't Zuydtwesten van de Maze, in 't Noordtoosten paelt het aen Rhijnlandt, en in 't Zuydtoosten aen Schielandt, van daer streckende door een gedeelte van het Dorp ende Ambachtsheerlijckheyt van Oderschie/ de Stadt van Delft toebehoorende/ Zuydtwestelijck aen tot dicht onder de muyren van de Stadt Schiedam/ gelijck in de groote en kleyne Kaerte daer van zijnde met de Landtscheydingen/ stippen en limyten te sien is/ begrijpt in sich omtrent 36000. Mergen Landts/ soo wel tot Bouwen als tot Weyden dienstich/ de Hooftstadt/ ten naesten by in 't midden gelegen/ is groot omtrent vier duysent passen/ ofte een uyre gaens in haer ommeringh/ boven dien heeft zy een seer schoon ende aensienlijck Vleck tot haer eygen Have/ 't welck nae haer Moederstadt Delftshaven genoemt werdt/ alwaer een en deselve Magistraet de volkomen Jurisdictie en gesach over alles competeert/ even soo veel als binnen de Stadt selver/ oversulcks het oock voor een gedeelte vande Stadt gereeckent werdt. De distantie ofte wyte tusschen dese Stadt ende andere omleggende Naegebuyren is een uyr ofte Hollandtsche myle van s'Gravenhage, en tot het Dorp Scheveninge aen de kant van de groote Zee anderhalf mijl. Twee mylen van Rotterdam, en even soo veel van de voorgemelte Have, insgelijcks de Steden Schiedam ende Vlaerdingen, mitsgaders het welvarende Dorp Maezsluys, alle gelegen aen de Maze, soo dat een passer op de Caert met d'eene voet inde Stadt gestelt/ en met d'ander een Circul oft rond getrocken bynae alomme het uyterste van dese Hoofden ofte Maesplaetsen geraeckt werden/ is wyders van Leyden drie en van der Gouden vier mylen gelegen/ waer uyt de bequame situatie en goede gelegentheydt van dese Stadt merckelijck is blyckende/ en heeft oock de doortocht van alle de reysende persoonen komen-

Vijfde distinctie van Holl. volgens haer Bailljuschappen.

Grensen en groote van Delftlandt.

Item van haer Hooftstadt.

De tusschenwyte van dese Stadt en andere omleggende nagebuyren.

Groote passagie door de Stadt.

komende van 't zuyden als Zeelandt, 't meeren deel van Gelderlandt, Brabandt, Vlaenderen, ende meer andere verde gelegen plaetsen/ die in s'Gravenhage oock Amsterdam ofte elders derwaerts aen te doen hebben/ weshalven dagelijcks door deselve Stadt een groot gerij en gevaer is/ het welck de Heeren grootelijcks verbetert en niet weynich profijt toebrengt. De platte forme ofte gedaente van de Stadt is wel meer vierkant als driehoecksgewijse/ echter dat deel dat naer het Zuydtoosten streckt ('t welck men van buyten aen niet kan sien/ ten zy men daer omtrent is) springt nochtans ongelijck uyt buyten het Noorder en Zuyder eynde. En dit is de reede/ dat het distrikt ofte begrijp van de Stadt (alhoewel sich van verre seer heerlijck opdoet) voor den Vreemdelingh die hier maer alleen door passeert/ kleynder lijckent als het anders inder daet werdt bevonden/ gemerckt de Passagiers en Vreemdelingen arriverende aen de Noordt ofte Zuydtzyde vande Stadt/ te weten aen het Haegsche ofte Rotterdamsche Veer/ alwaer wel de meeste passagie valt/ soo schijnt het besteck van de Stadt uyterlijck in den eersten aensien ('t geen aen veele aenstonts in der daet een groot vooroordeel geeft) van beyde zyden seer smal te zijn/ en voor eerst aen de Noordtzyde/ vermits de Wal aen dat eynde vande Stadt beoosten de Haechsche Poort soo rondt ofte halvemaensgewijse toeloopt/ en dat oock de Kruyttoorens aldaer langhs de Wal staende/ als men dicht onder de Stadt begint te naederen het gesicht breecken van verder derwaerts om den hoeck te kennen sien/ waer door de Stadt valschelijck daer omtrent seer nauw en enge schijnt te wesen; daer en boven d' onbekenden nu binnen de Stadt gekomen zijnde/ en de ordinaris wech marcherende langhs de Oude Delft/ soo sien zy wederom aen de Westzyde door veele dwers straten ydermael de Wal voor oogen/ het geen in de onervaernen/ en luyden vanklevn overlegh ofte bedencken d'imaginatie veroorsaeckt/ en dickwils doet geloven dat de Stadt niet veel meer als twee lange doorloopende Burgwals (ofte Grachten wederzijts met huysen beset) breet soude zijn/ sonder te considereren ofte bedenken/ dat zy naer boven Zuydt-oostwaerdts soo wijdt uytstreckt; 't geen door d'aenkomende ofte afvaerende aen de Zuydtzyde mede niet weynich werdt beledt/ vermits dien hoeck/ die binnen beyde de breede Stegen en het Weeshuys besloten leydt/ naementlijck die het Zuydteynde van de Oude-Delft/ mitsgaeders de geheele Geer en het Achterom in sich begrijpt/ en buyten de rechte Linie van de Oostpoort soo wijdt extendeert ende uytsteeckt/ datmen op het Hooft ofte Rotterdamsche Schuytenveer/ die gansche Wal (genoemt de Bastiaens-vest) niet mach beschouwen/ die de heele Gasthuys-laen, Susters-laen; de Pieter-straet met den Achtersack, ingelijcks de Mols-laen en het gansche Oosteynde, &c omcingelt. Maer de breete van de Stadt alleen/ kan sien van den

De uyterlijcke hoedanigheyt en gedaente vande Stadt.

Waerom de Stadt voor de onbekende soo groot niet lijckent als in effecte is.

Toorn

Tooren by de Valbrugge daermen naer de Houttuynen gaet tot op den anderen hoeck en den Toorn / schuyns over de Rotterdamsche Wagenweck / sulcks dat de Stadt aldaer oock inder daet sich op sijn aldersmalste laet aensien; doch de groote en hoge uytsteeckende Kercken geven aen de verstandige en beschepde oordeelders genoechsaem te kennen dat de Stadt noot aeckelijck grooter moet zyn / en sich aen d'een oft d'andere zyde wyder uytstrecken; Want de schoone groote Parochie kercken / dienen daer siet met de Toorens soo hooge in de Lucht verheven muyten uyt boven alle andere inde Vereenichde Provintien en Staeten Nederlanden / daermen nergens twee te gelijck in eene Stadt van soo excessiven hoochte vinden sal / sulcks datmen desen niet heel ongevoechlijck souden mogen vergelijcken by de Cypresse Boomen / die in hoochte alle anderen te boven gaen / en van verren daer en boven uytmunten ende gelijck als het hooft opsteecken / derhalven de woorden van *Horatius* op de selve applicabel zijn. *Quantum lentæ solent inter viburna Cupressi*, 't welck dus kan werden vertaelt: Dat sy als Cypzen Hemelhooch opstijgen / daer 't lage houdt moet onder nygen. Den eenen seer weynich minder als den vermaerden Dom tot Utrecht / ontdeckt sich soo verre / dat hy selfs streckt tot een baecke voor de Schippers in de ruyme Zee / want als zy noch verre van Landt zijnde desen Tooren / mitsgaders den s'Gravesantsen Tooren (die mede van een taemelijcke hoochten is) recht achter malckander observeren / soo zijn sy verseeckert dat zy op die hoochte Diameter ofte Rynrecht toeloop hebben tot de mondt vande Maes / 't welck dagelijcks dient tot een groot gerief en accommodatie van alle Zeevarende luyden.

De hoge Torens van buyten uyt de Stadt aen te sien.

Wyders is de Stadt niet alleen met veele andere publijcque soo Kerckelijcke als Wereltlijcke / maer oock met haer particuliere gebouwen verciert / want volgens de gemeene getuygenisse van veele wijtberoemde Schryvers / zijn de Huysen binnen Delft soo schoon, soo cierlijck, soo groot en soo hooge opgeheven, alsmen ergens in Nederlandt soo deurgaens vinden sal *. Gelijck als mede dat sedert den Jaere 1536. te weten naer den vermaerden Brandt / niet een Huys meerder met Riet ofte Stroo is bedeckt geweest. Louys Guicciardin, Edelman van Florence / seyt oock in sijn Beschryvinge van de Nederlanden / dese Stadt is seer schoon en groot, t'allen kanten met goede en fraeye Huysen, brede en lustige Straten. En Petrus Montanus in sijn byvoegselen op de voornoemde Beschryvinge / 't is een seer bequame Stadt, daer benevens cierlijck van Gebouw en magnifique Huysen. Daer en boven / *Franciscus Sweertius* van Antwerpen / in 't Jaer 1628 *Delfum, vel ut alii volunt Delphi opidum est grande, omni ex parte cultissimum, cumque ædificiorum splendore tum viarum etiam laxitate perquam amœnum* *. Dat is: Delft, zijnde een groote Stadt, is van allen kanten seer wel bebouwt, ende soo om de frayigheyt van haer

De besondere Huysen groot en wel bebout.

* *Petit beschryv. vande Vereenigd. Nederl. en anderen in den text geall.*

* F. Sweertii *Athenæ Belg. fol.* 30.

Huy-

Huysen, als ruymte van de Straten oock seer vermakelijck. De Lucht is hier soet en aengenaem / en gesonder als in verscheyde andere Steden van Hollandt: en dit is ongetwyffelt een van de redenen geweest waerom soo veele geordende Persoonen dies te meerder haer woonplaetse hier gesocht hebben / gelijck de menichte van Cloosteren die voor desen hier wierden gesien klaerlijck uytwijst. Den voorgemelten byvoeger van Guicciardin, annoteert by de doodt van Prins Willem van Orangie Hoogl. Memor. (die binnen dese Stadt soo deerlijck wierdt vermoordt) dat sijn Excellentie alhier, staende de Troublen ordinaris sijn Hoff gehouden hadde, ter oorsaecke van de gesonde Lucht. Het Water is hier suyver ende klaer / en werdt allenthalven daer omtrent goede ordere geobserveert / het werdt oock dagelijcks verversicht met bequame doortocht door verscheyden nae by gelegen Sluysen onder Delftlandt behoorende: als eerstelijck door de Stadts groote Sluysen op de Haven, insgelijcks door de Sluys van Schiedam, voort door de Sluys genaemt de Vijf-sluys, door de Sluys van Vlaerdingen, noch door de Booner-sluys, ende laestelijck door de twee Sluysen van Maes-sluys, die de veerste boven de twee mylen van de Stadt niet zijn gelegen: De Stadt is oock seer waterrijck en over al doorsneden met veele Grachten die door de Stadt vlieten / van het het eene eynde tot het andere / en doorgaens met eenparige stercke steene platingh ofte caeyen uyt de grondt zijn opgehaelt / invoegen dat de Stadt als aen Eylanden is verdeelt / die wederom door de correspondeerende Straeten (die allenthalven betamelijck wydt / recht / en wel geordonneert zijn) met veele steene / en eenige houte Bruggen aen een zijn gehecht / waer door men tot groot gemack en commoditeyt der Inwoonderen met Schepen en Schuyten kan vaeren / en alle Waeren door de gansche Stadt af en aen brengen. Dit sonderlingh gerief van 't Water / streckt oock tot een merckelijck secours en behulp-middel in tyden van een onverwachten en seer pernitieusen Brandt. De Straeten zijn doorgaens net en suyver / de gelegentheyt vande selve is soodanich / dat zy by nae haer selven wasschen als 't regent / door dien dat sy eenigermaeten daelende nae de Grachten het waeter al den slyck en vuyligheydt mede neemt: Men vindt oock allerwegen op de hoecken vande Straeten seeckere Vuylnisbacken ofte Afkrebbens aen de kandt van 't Water / daer een yegelijck de vuyligheden uyt sijn Huys moet inbrengen; sulcks dat de Straeten altijdts schoon en reyn werden onderhouden. *Monsieur de Monconys*, een Frans Edelman / wiens Voyages in Vranckrijck in dit Jaer gedruckt zijn / spreeckt onder anderen van dese Stadt / (alwaer in den Jaere 1663. geweest is) met dese reputatie / *Nous arrivasmes a Delph sur les six heures qui est environnée & traversée de canaux nous ne fimes que la traverser bien viste, ainsi je ne pus gueres considerer la proprieté des rues, la beauté des maisons plus agreables de beaucoup qu'a Rotterdam*

Hoedaenigheydt van Lucht.

En Water.

Waterrijckheyt van de Stadt.

Goede ordeningh van breede en rechte Straeten.

Nettigheyds der selver, en waerdoor.

* Voyages de Moncon. 2. part. p. 113.

*dam outre quelles ont de canaux & de grandes allées d'arbres au devant.** Dat is: Wy arriveerden ten ses uyren tot Delft, welcke omringt en doorsneden is met Watergrachten, wy deden niet als seer haestelijck daer door passeren, sulcks dat ick weynich kost overwegen de nettigheydt van de Straeten, de frayigheydt van de Huysen verre aengenaemer als tot Rotterdam, boven dien dat sy hebben de Watergrachten en schoone ryen van Boomen aen de kant. Eenige daegen daer nae, specialijck (gelijck hy seyt) uyt den Haegh wederom hier tot Delft gekomen zijnde, schrijft andermael ten opsichte van de fraye proportie, in deser voegen: *Le 7. Aoust je partis [de la Haye] a six heures avec M. d'Arsiliers & allames en bateau jusques a Delph a deux souls par hommes nous considerames la beauté de ses rues leur largeur les canaux & les arbres qui les ornent: elles sont toutes si droictes & si reguliers, qu'on scait d'abord touts les endroits.* Den 7. Aug trock ick ten 6. uyr. met de Schuyt uyt den Haegh naer Delft nevens M. N.N. voor 2. stuyv. de man, wy considereerden de frayigheyt van de Straeten, haer breete, Watergrachten en Geboomte, 't welck haer verciert: en dese alle zijn soo recht en regulier datmen aenstondts al de weegen kent. Wat nu belangt de Fortificatie (want wy in dit eerste Hooftstuck niet diepper als het uyterlijcke mogen penetreren, en de Stadt maer alleen ten rouwsten sullen aensien) sy is genoegsaem Bemuyrt, Bewalt, en met bequaeme Poorten voorsien, met hooge en brede aerde Wallen, en met een wyde Gracht omringht, en met eenige Ravelijns ofte Bolwercken gesterckt, waer van een voor de Waterslootsche Poort, een ander voor de Haegsche Poort, en de derde tusschen beyden leydt voor den Noordtwesten hoeck, flancquerende en responderende langs de Vestingh op beyde de voorgaende, aen de Oostpoort leyt noch een Baterye ofte Stormkat; voorts heeft de Stadt aen dese zyde de natuyr te baet, aengesien geen Leger vermits de Moerassachtige en Veenachtige gront, als mede quantiteyt van Dobbens souden konnen plaetsen, noch vindtmen daerenboven hier en daer noch eenige stercke Toorens met uytsteeckende dicke Muyren, gelijck twee aen de Zuydtzyde daer hier boven van gesproocken is, en op yder hoeck van de Circumvallatie ofte Omwallinge aen die zyde gesien werden, voor de Zuydtpoort daer nu het Hooft is, pleech voor desen in 't begin van de Spaenschen Oorloch oock een Bolwerck te leggen; doch is naederhandt t'eenemael wederom diep uytgedolven, en tot een bequaeme Colck ofte Houwer gemaeckt, daer een goet aental Schepen die hier af vaeren en aenkomen in mogen leggen, invoegen datmen dese Stadt des noodts zijnde binnen weynich daegen, niet alleen Defensijf, maer oock seer sterck soude konnen maecken, gelijck zy effectivelijck en in der daet noch jegenwoordich stercker is als veele onwetende haer selven imagineren en laeten voorstaen, want boven de Fortressen diemen binnen korten tijdt soude konnen opmaecken, brengt

Fortressen vande Stadt.

brengt daer en boven noch de meeste sterckte toe / datmen het omleggende Landt aenstondts in weynich tijdts onder water kan setten / de Sluysen geopent oft de Dijcken doorgesteecken zijnde: en om dese voorgaende redenen ten opsichte van de situatie / is het misschien dat den Hooghgeleerden Boxhorn met uytgedruckte woorden Delft een seer schoone en stercke Stadt noemt. *Georgius Braun* van Ceulen / beschrijft de Fortificatie van dese Stadt / omtrent t'negentich Jaeren geleden met dese woorden / *id oppidum copiosum ac lautum, valido murorum ambitu cinctum, vallo ac propugnaculis firmum, sed & reticulato sepimento, muri instar valde munitum, aqua etiam ea latitudine ambitur, quam vir aliqui fortissimus lapidis jactu superare haud queat* *, Dat is: Dese rijckelijcke en cierlijcke Stadt, met een stercke ommanteling van Muyren omcingelt, met Wal en Bollewercken gestijft, mitsgaeders met een netsgewijs gebreyde Hegge gelijck als een muyr beschermt zijnde, werdt oock met een Gracht omringht van alsulcken wyte, dat de sterckste man met een steen die niet kan overwerpen. Van wegen dese Hegge ofte Heyninge daer den Autheur af vermelt hoortmen noch daegelijcks spreecken / wanneer men yetwes te kennen wil geven onder aen de Wal ofte Vest / nopt anders gewoon is als in den Doorn te seggen / als hebbende voor desen een Doorne Hegge ofte Doorenbosch / ordentelijck in een gevlochten rontsom de Stadt onder aen de Vesten gestaen / dienende voor een Staecketsel ofte Palisade tegen alle onverwachte Stormen en Vyandelijcken aenval van buyten / Louys Guicciardin, segt / het is een welbemuyrde en bewalde Stadt, daer ghy uyt meught gaen wandelen ofte reysen, ten Noorden, ten Suyden, ten Oosten, ten Westen, hebbende van alle kante een bequaeme Poorte, haer Meulens Staen op de Wallen, op dat haere Vyanden de handen daer niet souden mogen aenslaen. Ende Abraham Goos, in sijn Nederlandtsch Caertboeck / Delft is een welbemuyrde en bewalde Stadt, hebbende rondtsom seer bequaeme Grachten en schoone Poorten: Onder de Poorten / daer desen Autheur met lof af spreeckt / mundt uyt de Watersloote, dewelcke is van een extraordinaris hooge ende schoone structure / in maniere als waer 't ick een groot en heerlijck Casteel opgebouwt en tot bescherminge vande Stadt gestelt / sulcks het mede van buyten aen verre kan gesien werden. Daer zijn twee groote Voorsteden; beyde met veele fraeye Huysen en Tuynen behouwt / d'eene buyten de Zuydt ofte Schiedamsche Poort langers de Schie / alwaer men mede Stadts vryheydt heeft / en werdt het Zuyteynde genaemt / waer tegens over de Scheepmaeckergen zyn / die geduyrende den Oorloch tegen Hispanien sonderlinge plegen te floreeren / d'ander is aen de buyten Watersloot daerom de veelheyt van Huysen ende nae by gelegentheyt van het gehucht de Boorn wel eer een Capel pleecht te staen / St. Cornelis toegewydt. Buyten de Haechsche Poort pleech oock een Voorstadt te wesen / maer

*Georg. Brauni Theat. urb. praecip. totius mundi lib. 3. n. 29.

Stadts Poorten.

Voor-steden.

is in het begin van den voorsz. Oorloch gedemolieert / en niet goet gevonden opt weer op te timmeren / al hoe wel de twee eerste voorgaende nu wederom soo groot / van gelijcken om deselve reden geslecht zijn geweest / volgens de getuychenisse vande bijvoechselen op Guicciardin in 't Jaer 1612. in 't licht gebracht / daer geseydt werdt / dese Stadt geduyrende dese Troubelen in het midden van haere Vyanden, de welcke sy daegelijcks voor haere Poorten hadden, lydende geen geringh gevaer, is nochtans in haer volle wesen gebleven, alleenlijck zijn om de dreygende perycylen te beter voor te komen door die van de Stadt selve geruyneert, haer schoone Voor-steden buyten de Haegsche, Maeslandtsche en Rotterdamsche Poorte, eensdeels nu weder opgebouwt door de groote profyten die de Eygenaers daer konden vinden, alhoewel daer jegenwoordich verboden is neringe te mogen doen, ten eynde de selve binnen de Stadts muyren blyven mach. Met de Maeslandtsche Poorte verstaet den Autheur de Watersloottsche / en met de Rotterdamsche meynt hy de Schiedamsche ofte Kettel-poort / die abusivelijck de Rotterdamsche genoemt werdt / overmits de Veerschuyten daer af vaeren / ende is eygentlijck de Rotterdamsche Poort daer de Waegens nae Rotterdam toe afrijden / doch wat belangt datmen in de Voorsteden geenderhande neeringe mochte doen / dat schijnt soo niet geweest te hebben ten tyde van Georgh Braun, dewelcke lange te vooren dese Landen doorreyst hebbende / schrijft dat in de Voorsteden alderhande soorten van Coopmanschap gedreven wierdt, datter schoone Huysen stonden en groote Herbergen, die de Vremdelingen, indien zy wel van Speci versien waeren seer loffelijck onthaelden. Voorts waeren daer drie seer vermaerde Cloosters rondtsom de Stadt / daer wy t' syner tijdt van sullen spreecken. De Singels ofte Buyte wegen zijn met dicht beplante Ypenboomen / en met veele vermaeckelijcke wel bebouwde Lusthooven en Tuynen verciert / die alderley gewasch voort brengen / en tot een aengenaeme uytvlucht ende vermaeckelijcke toeganck / niet sonder eenich voordeel dienen. De andere Landtsdouwe dicht onder de Stadt gelegen zijn seer schoone en kostelijcke Weyden / seer bequaem om Vee te weyden en te voeden. De Fransman een weynich hier te vooren geallegeert / verhaelt oock van de Buyten-wegen in deser voegen / dat hy hadde gedaen *le tour de la Ville partie sur le remparts, partie par de hors les fossez qui sont accompagnes d'alleez parfaictement belles, a costé desquelles sont les prairies infinies, ou l'on estend les linges & les draps de laine & de sarge qu'on fait en quantité en ce lieu.* Den omganck van de Stadt eensdeels langs over de Wallen, anderdeels buyten om de Grachten, de welcke rontsom versien zijn met seer fraye wegen en dreven van Boomen, aen welckers zyde zijn oneyndelijck veel wey-landen waer men oock het Linde, de Laeckenen en Stoffen uyt reckt, die in grooter menichte hier ter plaetse bereydt werden. Twee mylen gelijck geseydt is / Zuydtwaerts van de

Datmen voor desen eenigen tijdt langh geen neeringe in de Voorsteden heeft mogen doen.

Buyten-wegen.

de Stadt gelegen is de Haven, seer gemackelijck en geboechlijck aen het gadt der Maze die daer voorby stroomt/ is voorsien met veele Huysen en Haringh-buysen; desen hebben een bysonder Haven/ genaemt het Buysegat; Daer zijn verscheyde Scheeps Timmer-werven/ en onder anderen die vande Oostindische Compagnie: een fray Stadthuys en Kercke zijn dicht by malckanderen gebouwt/ de Plaets is versterckt met dicke Dijcken/ waer van de eene genaemt is de Haven-dijck, de tweede de Zee-dijck, ende de derde den Dijck van Mathenesse.* Hier zijn de groote Sluysen die tot waterloosingh dienen van Delft en Delftlandt/ en waer door alle Waeren uyt andere Landen te Schepe langers de Schie nae de Stadt toe konnen komen. Dit is kortelijck de gelegentheydt van de Haven/ haer geschiedenisse sullen wy in het tweede deel nevens de Stadts geschiedenisse/ als van malckander dependerende verhaelen; sullen dan hier maer voortgaen met de situatie en uyterlijcke gelegentheydt van de Stadt te overwegen. Niet verre heeft zy ten Westen de vruchtbaerste Landts douwe van dese Provincie/ gemeenlijck het Westlandt* genaemt/ bestaende in veel schoone Kooren-Ackers en Teel-landen/ overvloeyende van allerley Veldtgewasch/ 't welck inde Somertijdt voor de Stedelingen een playsant uytsicht aenlockelijck presenteert/ om by gelegentheydt met uytwandelen of speelen te ryden sich te verlustigen. Daer zijn oock sandige Heuvelen die wy gemeenlijck Duynen noemen/ dienende als een Voorschans tegen 't geweldt vande Zee/ dese zijn met overvloedich veel Hoolen voor de Conijnen doorboort/die zy in grooter meenichte voort brengen. Ten Oosten is de Landtstreeck broeckich/ Morasch ofte Veenachtich/ diesmen daer in tegendeel vermits de vochtigheydt ende laegte geen Zaeylanden oft Kooren-Ackers vindt/ maer alleenlijck Weylanden/ om Koeyen en Beesten te weyden/ sulcks oock de Stadts Poorte aen die zyde gelegen/ daerom misschien de naem vande Koepoort schijnt verkregen te hebben/ en dit Gewest brenght voort seecker soorte van seer bequame Aerde/ die hier te Lande (vermits de schaersheydt van houtdt en manquement van Bosschen en Foreesten) aerdich werdt geprepareet tot het onderhoudt des vyers/ en hier geschien gewoonlijck die wonderen van Hollandt/ datmen de materie van het vuyr uyt het water treckt/ want den Darring ofte Derry uyt dese Veengronden gedolven/ en den modder uyt de Grachten gebaggert/ by de Zon en Windt gedroocht en tot vierkante kluyten oft Turven gemaeckt/geven ons een aengenaem vuur inde koude winter: het schijnt seydt de Heer Boxhorn* datter Sulpher ofte yets diergelijcks in het selve is; Den Geleerden en onder de Geleerden seer vermaerde H. de Groot, strijckt daer wederom een ander oordeel over/ wanneer hy in sijn Historie op 't Jaer 1590. ter occasie van het Turf-schip van Breda aldus seydt/ *nisi prostratæ olim silvæ impulsu maris ac turbinum, post-*

De Haven.

* Boxhorn Theatr. Holl f. 155.

De omleggende Landeryen van de Stadt seer vruchtbaer en vermaeckelijck.

* De Laet Resp. p. 49.

Westlandt.

Duynen.

Veenen.

* Boxhorn. Theat. c. 4. De Laet Resp. f. 51.

Groot. Annales p. 140. *quam ſuperinducta humo putivere mutata facie naturam retinent* *, Ten zy dat de Boſſchagies die wel eer door 't gewelt der Zee en Stormwinden ter neer gevelt zijn, en naederhandt de Aerde daer boven over geſpoelt zijnde, zijn verrot, en haer gedaente verandert hebbende, nochtans haer natuyr behouden. Het geen voorwaer wel de meeſte glans van waerheydt heeft / want men op veele plaetſen in de Veenen / by tyden menichte van overoude Stroncken van eycken Boomen uyt gehaelt heeft. Insgelijcx dat deſe Veenlanden nu doorgaens alhier als een seeckere myne van aerde verſtrecken / die door de Zon verhert en gebacken / bequaem is om den haert te dienen: Maer in ſoo grooten meenichte van Turven als daer jaerlijcks in Hollandt werden gemaeckt en geconsumeert / ſoo is daer oock groot onderſcheydt naer de nature der Landen uyt de welcke ſy getrocken en gedolven worden / en deſe die hier in Delflandt vallen zijn geenſins vande minſte / maer altijdt wel gewilt en begeert geweeſt / sulcks datmen daer veel dobbens als kleyne Meeren van uytgedolven Turfmynen ſiet / die nu wederom een groote quantiteyt van alderley Revier-viſch jaerlijcks opbrengen en uytleveren. Men vindter oock veele Water-vogelen / die grootelijcks voortſetten en vermenichvuldigen / jaerlijcks goet gewin gevende voor de Vogel-vanghers.

Confirmatie vande leeftochtigheydt en vermaeckelijcke gelegentheydt deſer Stadt. Soo datmen binnen de Limiten van Delftlandt alleen van alles bekomen kan wat het gezegende Hollandt (den Hoorn des overvloedts) al opbrengt / en aen haere Ingeſetenen mededeelt / en alle vermaeck en plaiſier genieten magh / als in dit geheele Graefſchap een yegelijck nae billickheydt toegelaten is / dienvolgende oock de Hooftſtadt met allerley nootdruft rijckelijck is begunſticht / want ſy legt in 't vetſte en beſte deel van Hollandt / daer de ſchoonſte Booter en Kaes van komt diemen ter Werelt vinden kan / daerom ſeyt den Florentijnſchen Edelman *

Guicciardin Deſcript. des pays bas. Het is een Stadt daermen van alles wel geaccommodeert is, daer is overvloedt van Vyvres ofte Leeftocht, leggende midden in het Booterlandt: Daer is oock mede groote menichte van ſeer ſchoone Terwe, die aldaer uyt Weſtlandt en van over de Maeze ter Marckt werdt gebracht, om ſchoon Terwen-broodt te backen: De Marckdach van deſe Stadt is des Donderdaechs, op welcken dach groote traffijcque werdt gedaen van alderhande Graen: Sy zijn oock ſeer wel van Turf voorſien, den Turf-veenen nae leggende, en alle gerief voorts oock uyt vreemde Landen krygende, met Schepen die ſonder belet uytter Zee de Maeze in, door haer eygen Have tot Delft konnen komen. En uyt deſe conſideratie / dat ſy dichte by de Veene en rondtſom in graeſige Landtſdouwe is gelegen / ſoo ſeydt den ſelven Autheur (willende verhaelen een aenmerckelijcke Hiſtorie voorgevallen van de Oyevaers 1536. in den vermaerden Brandt alhier) De Stadt is gelegen in een plaetſe ſeer bequaem tot opvoedinge vande Oyevaeren, derhalven werden overal ontallijcke veele Neſten boven op de Huyſen geſien. Maer en boven

ven

hen pleeghmen deſe Vogelen van oudts alhier meerder te vieren en in grooter waerden te houden / de ſelfde gaeren te ſien en op de Schoorſteden en anders te logeren / haer bequaemheydt en accommodatie vergunnende om haer neſten te maecken / want men die Luyden eenige geheyme boode van geluck toeeygende / op wiens Huyſen ſy meeſt en aldereerſt quaemen neſtelen ; en diergelijcke ſpeculative imaginatie meer : Vies de Jongers op de ſtraeten altijdt in de Lente de aenkomende Oyevaers van blijſchap plegen toe te ſchreeuwen / 't welck hedendaechs noch eenichſints in gebruyck gebleven is / en men ſiet als noch meer Oyevaers op de huyſen binnen Delft als in andere plaetſen. En den bovengemelten Franſen Edelman * die over drie Jaer dit Landt doorreyſde en ſeer curieus is geweeſt om alles te annoteren / ſchijnt oock de Oyevaers die van ouder gewoonte op de Viſch-marckt van de Viſch-verkopers onderhouden werden / en aldaer langers de Straeten loopen in 't oogh gehadt te hebben / dewijl hy aengaende de Stadt onder andere ſchrijft *en ce lieu il y a quantité de Cygognes & meſmes des privees dans les rues comme des poules.* Hier ter plaetſe zijn veele Oyevaers, en ſelfs eenige tammen, dewelcke gelijckerwijs de Hoenders langers de Straeten loopen. Abraham Goos in ſijn Nederlandts Caert boeck / ſpreeckt oock van de vette Landtſdouwe ende nae by gelegentheydt van de Veene / Delft ſeydt hy is een leeftochtige Stadt, leggende midden in 't Booter-landt, ende krygende groote abundantie van ſchoone Terwe ende andere Graenen die van-over-Maeze uyt Zeelandt ende andere quartieren aldaer ter Marckt gebracht werdt, ſy licht oock ſeer dicht by de Veenen, waer door zy altijdt wel voorſien is van Turf. * Ende aengeſien de Stadt niet verre ofte ten hoochſten maer twee mylen van de Zee gelegen is / kanmen daer oock lichtelijck veeltijdts allerley ſoorten van Zeeviſch bekomen / invoegen datmen eyndelijck natuerlijcks bequaemer geweſt als hier omtrent vinden ſal / daer men 't ſoo van alles heeft / dit getuygen boven ſoo veel geloofwaerdige Autheuren / ſelfs de ſchoone / groote / rijcke en wel-bebouwde Dorpen ons de Ridderlijcke Caſteelen / Slooten en Adelijcke Hof-ſteden onder 't Heemraetſchap van Delftlandt gelegen / mitſgaders ſoo veel treffelijcke Cloosteren / die voor deſen ſoo wel buyten als binnen de Stadt geſticht en door de Geeſtelijcke waeren opgerecht / die nimmermeer de ſlechſte / maer altijdt de beſte / vruchtbaerſte en vermaeckelijckſte plaetſen tot haer woonſtede hebben gesocht en uytverkooren. Van deſe alle ſullen wy eenige korte beſchryvinge aen de curieuſe Leſers mede deelen / uytgenomen van de Cloosteren in en omtrent de Stadt / daer van wy (gelijck voorhenen meermael geſeydt is) hier nae t' ſyner tijdt en plaetſe ſullen handelen. Ende voor eerſt / aengaende de Dorpen en Vlecken onder Delftlandt behoorende / daer onder werdt volgens de getuygeniſſe van de Profeſſor

Waerom van outs tot Delft meer Oyevaers als elders.

* Siet hier fol. 9.

* A. Goos Nederl. kaert-boeck p. 127.

Naeder confirmatie van de vruchtbaerheit ende vermaeckelickheydt van Delfflandt genomen van de menichte van de Dorpen, Hofſteden en Cloosteren.

Wat plaetſen, Steden, Dorpen &c. onder Delftl.

* Boxhorn. Theat. Holl. c. 3.

fessor Boxhorn, * in de verdeelinge van Hollandt/ genomen selfs van haer Bailljuschappen gemeenlijck oock s' GRAVENHAGE gereeckent / alhoewel sy een Baillju op haer selven / en eenich district over Haech-Ambacht hebben. Maer ten opsichte van het Heemrecht komen sy in geenen deele in consideratie. Wyders sullen wy van dit heerlijck en aensienlyck Vleck / het grootste en treffelyckste van gansch Christenryck alhier niet spreecken / aengesien het alleen wel een geheele Beschryvinge van nooden hadde / alleenlijck dient hier in 't voorby gaen in consideratie te werden genomen de naeby gelegentheydt van dese plaetse / ten opsichte dat aldaer zijn de voornaemste Generaliteyts Collegien van de Geunieerde Provincien / boven dien de Vergaderplaetse vande geheele Souveraine regeeringh van Hollandt ende Westvrieslandt: insgelijcks de residentie van beyde de respective Hoven van Justitie over Hollandt / Zeelandt ende Westvrieslandt / dat dit geen geringe accommodatie verleent aen dese Stadt soo dichte by gelegen.

Wat voordeel of gemack de naeby gelegentheyt van s' Gravenhage aen de Stadt Delft toebrenght.

Voorts zynder noch van oudts twee vermaerde Steden in Delftlandt gelegen / als VLAERDINGEN en s'Gravensanden, welckers eerste gelegen op de Maze / gehouden werdt de oudtste en sterckste Stadt van Hollandt / ende veeltydts de woonplaets der oude Graven geweest te zijn / gevoert hebbende den Tytel van een Marck-Graefschap / soo dat Dirck de IV. sich Tituleerde Marck-Graef van Vlaerdingen: * Haer oudtheydt en achtinge kan oock blijcken by diverse Privilegien aen de Stadt gegeven / als onder anderen / dat in 't Jaer 1357. Hertogh Aelbrecht aenneemende de Regeeringe voor Willem synen kranckssinnigen Broeder / belooft te regeeren nae de Coustuymen en het recht dat daer was in den Lande en binnen der Poorten van Vlaerdingen: Is voortydts aen de zuydtzyde door de Maze veel afgenomen / en in verscheyde Oorlogen geruineert / en laetstelijck in den Troubelen tyden Anno 1574. (gelijck wy hier nae soo't Godt gelieft in het tweede Deel ofte Historisch verhael noch hooren sullen) geheel afgebrandt / dat noch Kerck noch Raethuys is blyven staen / dan is daer naer / vermits de Haringvaert en Vischvanghst / waer mede haer de Inwoonders meest zijn generende / weder opgebouwt / invoegen het nu is een redelijcke Stede / werdende allenckskens en metter tydt noch vermeerdert / echter niet licht gesien te komen tot haer voorigen luyster.

Twee oude Steden in Delftlandt gelegen eenigsints beschreven.

* Siet Boxh. Theat. cap. 1. en voorts noch een kleyne beschyving van dese Stadt. f. 349. en Aern. Slechtenh. in syn Caert genaemt Toneel der Graeven Sted. en Led. van Holl. en Wstvriesl.

Daer zijn eenige van gevoelen dat den grondt van oudt Vlaerdingen al over meer dan vijftehalf hondert Jaeren met de Huysen is vergaen door 't gewelt van 't Zeewater ende van de Maze. De Stadt Vlaerdingen is eertijdts by Schafnaburgh genaemt Fladertinghe op 't Jaer 1047. doch dit Oudt-Vlaerdingen seyt M. vander Houve, is door de verslindinge der Maeze geheel verslonden/ ende dit jegenwoordige werdt soo afgenomen van de Maeze, dewelcke den Oeuver seer breet uytspoelt / sulcks dat het nu van haere

Opinie van Oudt Vlaerdingen.

Stadts

Stadts mueren ende vesten berooft leyt / eenighe meynen den naem van Vlaerdingen gedaelt zy van verdingen, van wegen den Tol die de Heeren van Wassenaer aldaer plachten te heffen / op 't Tolhuys van Wassenaer. Oudt Vlaerdinghen lach Anno 1082. tusschen de Wateringen Matlinge ende Thurlede, dit Vlaerdinghen leyt twee mijlen van Delft / en twee van Rotterdam * S'GRAVESANDE by handvest van Graef Dirck van Hollandt, *Arena Comitis* * is oock in voortijden / een rijcke Stadt en met Vesten besloten geweest / hebbende gehadt een fraeye Have aen de Maze / de selve door den aenwas met slijck toegeloopen sijnde / is nu de Stad by de 3000 schreden van de Revier af gelegen / en met een Middel-Acker vergroot 't welck sy de Maes heeft danck te weten. Voor den Jaere 1250. aleer het Paleys in den Hage by Graef Willem de 2 Roomsch Koning getimmert was / hadden de oude Graven van Holland alhier een Slot / daer sy des Somers haer meeste vertreck hadden: de Fundamenten van dit Slot / ontrent het Jaer 1546. met graven gevonden zijnde / wierden mede daer gevonden eenige oude / proper aerde vatkens / die meer als 1400. Jaeren oudt waeren / als de Romeynen al hier 't Landt in hadden. De memorie van dit Paleys / ofte Hof / behoudt de Koningh-straet, Hof-laen, en seecker Acker Hof-landt genoemt / in s' Gravesande seer wel bekent; jae men houdt voor seecker de Pastory / ofte het Huys daer de Kercken-dienaer in woondt / eertijdts de Keucken van 't Oude Hof gheweest te zijn. Daer heeft oock binnen s' Gravesanden wel eer gestaen / een schoon Klooster voor de gereguleerde Canonicken. De Stadt is noch hedendaechs verciert / met een seer slegten Tooren / die eertijdts en als noch (gelijckerwijs en in dier voegen wy gesept hebben *) de Schepen inde Noordt-zee voor een Baecke placht te dienen / om de diepten / ondiepten / ende oock om den inganck van de haven aen te wijsen. Dit is wel het hoogste quartier van Hollandt: soo dat dese plaets vermaert is door de beste en witste Terwe die daer wascht / en noch meer om de vette en alder smaeckelijckste Kaessen / die daer ontrent gewrongen en over al begeert werden / niet alleen in Hollandt / maer ooc inde nabuyrighe Landtschappen. * Hier mach nu wel volgen VOORBURCH, by de Romeynen ghenoemt *Forum Hadriani*, nae het uytwijsen van een oude Reys-kaerte die over eenighe Jaeren t' Ausburgh gevonden / en door den druck gemeen gemaeckt door Johan Moerentorf tot Antwerpen / sulcks men nu niet meer en twijffelt of dit Dorp is het oudtste van geheel Hollandt / daer een wonder oudt en groot Slot gestaen heeft / wiens merckteeckenen ende oude overblijfselen legghende onder de aerde / te kennen geven dat dit Kasteel seer treffelijck en een uytnemende groot gevaert is gheweest: M. Zuerius Boxhorn Professor inde Historien op het vermaerde Accademie tot Leyden / seyt in sijn Tooneel van Hollandt /

* *Hantv. Chron. vand. Houve f 110.*
* *Idem fol. 109.*

Hoe de Stadt van s' Gravesande een Have aen de Maes gehadt heeft.

Eenigh out Romeins huys raet tot s' Graeves. gevondeu by de fundamenten van 't oude Hof.

* *Siet boven f. 8.*

* *Borh Theat 17. en den voornoemden Sleech. in sijn Caert Contb. f. 93. Goos 194.*

Voorb. het outste Dorp van Holland.

Groote quantiteit van oude me-

landt / daer zijn in onse tijden hier uyt d' aerde gedolven soo groote meenichte van seer oude penningen, dat men soude mogen vermoeden, dat dit het Huys van Saturnus of van de drie overste Bevelhebberen over de Roomse munte souden gheweest zijn. * En den Geleerden P Schriverius in zijn beschrijvinghe van oudt Batavia * ghetuyght datter ghevonden zijn die met het aensicht / ende opschrift / te kennen geven / dat zy van Nero, Antoninus, Pius, ende Aurelianus geslagen ende gemuntet zijn; van welcken Keyser / ende kloecken Vorst Aurelianus Wilhelmus Heda, * seydt desen Burch gesticht te zijn / en van de Denen ende Normannen naermaels verbrandt en ter aerde ghewopen / met meer andere Heerlijcke en kostelijcke Sloten / ende Roomsche Timmeragien / ontrent den Jaere 856. doen ooch den H. Jeroen onthooft wierdt / ende gemartelifeert tot Noortwijck / ende Hungerus de elfste Bisschop van Utrecht zijn Stoel ruymen most. Dit Slot is voor desen by eenige verkeerdelijck Arandula ende by sommige Arundulum genoempt / van Ritsardus Koningh der Vriesen / alias Aurindulius, een Soon hebbende met naemen Elinus, alias Eselinus, Koningh Esel-oor gesegt / die ooch met Esels ooren ('t gheen sich schaemt te verhaelen) inde Chroniick uyt gebeelt staet / ghelijck oft eenen anderen Midas ware gheweest / Koningh van Phrygien / voorgevende / dat dusdanighen Esel-oor in voortyden hier soude gewoont hebben / 't welck seer ongerympt synde / naermaels van verscheyde Geleerden is verworpen en wederleydt: Sy noemden het selvige ooch in 't Duytsch Koningh Esel oors-burgh / een te hoogen ende grooten Slot / dat zijns gelijck niet en was van hoogte en groote / als in zijn begrijp / groot zijnde thien merghen Landts: Want anders seydt Schriverius, soude die Koningh niet plaetse genoech ghehadt hebben / om sijn groote ooren te herbergen; Maer dese sotte fabul en andere der gelijcke visevase voor by gaende / laet ons met den voornoemden geleerden Man / wat anders by der handt nemen / en stellen hier het opschrift van een oude steen / die wylen by veel geleerde Mannen is uyt ghetepckent / Stephanus Pighius, (siet hem in Hercule Prodicio,) meynt dat dit opschrift gestelt is / als de Keysers daer inne gementioneert / haer Vaders doode Lijck ofte Asschen / hier over uyt Britannien na Romen voerden / ontrent het Jaer ons Heeren 212.*

(Margin:) dailes tot Voorb. gevonde order den Burgh aldaer ghestaen hebbende.

* *Boxh theat.* 176

* *Scriv. bat.* p 22.

Van wie den Burch ghesticht en van wie gheruineert.

* *Heda hist. Ultraiect. Item Beca in Hungero.*

Fabuleuse vertellinghe van Koningh Esel-oor.

Heerlijcke reliquien van de Romeinen.

* *Scriv bat.* p. 22. & 23.

FORTVNÆ. AUG. SAC,

PRO SALVTE ITV AC
REDITV. DD. NN.
M, AVR. ANTONINI. PII.
AVG.

AUG. F. T. P. SEPTIMII
GETÆ. NOBILISS. CÆS.
CIV. BATAVI
FRATRES. ET. AMICI. P. R.
V. S. L. M.

Welck opschrift onder anderen ons te verstaen geeft/ dat de Bataviers genoempt sijn Broeders ende Vrienden van 't Roomsche Rijck. Ghelijck oock doet een ander Steen/ daer aldus op geschreven staet met groote Letteren.

GENS
BATAVORUM,
AMICI ET FRATRES
ROM. IMP.

Voorts zijnder noch verscheyde andere vreemdigheden en heerlijcke antiquiteyten met Romeynsche opschriften by de Landtluyden met spitten en delven/ als mede in het ploegen des Ackers en andersints gevonden/ * dewelcke by den voorgemelten Boxhorn/ in zijn Latyns Concel van Hollandt beschreven/ en uytghelegdt worden/ die wy om kortheyts wille hier voorby sullen gaen/ biddende de curiuse Liefhebbers van de Vaderlandtsche Outheyt/ het selvige aldaer te willen naer sien/ * gelijck als mede eenige Beschrijvinge in Duytsch dies aengaende te vinden is/ by dien grooten ondersoecker der Hollandsche Oudtheydt/ Petrus Scriverius, voornoemt.* Daer sijnder oock eenighe die sustineren/ dat inde alder oudtste tijden/ als wanneer Meroveus, Koningh der Francken/ op het Slot te Merwede by Thurendrecht ofte Dordrecht/ en Koningh Radbodus tot Medenbleck sich onthielden/ en yder in sijn quartier haer gesach hadden/ oock hier tot Voorburgh op 't groot Kasteel een Koningh Aurelius, ofte Arundulius syn woonstede houde/ de welcke heerschende was over de Bailliuschappen Delflandt/ Schielandt/ Goude/ Rijnlant/ Wourden &c.* Doch hoe het is/ het is in allen gevalle voorseecker/ dat hier een oudt Roomsch gebouw gestaen heeft/ waer uyt dit Dorp sijn oorsprock schijnt genomen te hebben/ en is nu hedendaechs wel een van de beste en treffelijckste Dorpen van gheheel Hollandt. De penningen/ soo goude/ zilvere/ als kopere/ die daer gevonden zijn/ werden by verscheyde antiquarij ofte Liefhebbers van oude

* Hant. Chron. Houve f. 109.

* Boxh. theat. f. 176.

* Scriv. bat. van f. 16. tot 23. incl.

* Hant. Chron. Houve 85. & 86.

Oorspronck van het Dorp Voorburgh ende hedendachse hoedanigheyt.

oude gedenck teeckenen / ende vreemdicheden hier te Lande gesien / hebbe oock eene in eygendom onder myn bewaringe / gelijck als mede een medaille ofte afbeeldinge / soo als eenige willen dat den voorgenoemden Elinus, ofte Eselinus, die sy sustineren daer gewoont te hebben / van gedaente soude zyn geweest: LOOSDUYNEN mede van oudts een seer beroemde plaetse door een Nonne Clooster van de Ordre van Cistercien vereert met den Tytel van Abdije / ende ten allen tijden bewoont / by de alder Edelste Maegden des Lants / was aldaer gesticht by Margareta Huysvrouwe van Floris de 4. van die naeme Grave van Hollandt: welcke Graevin daer nae in 't selfde Clooster solemnelijck begraven is in 't Jaer 1267.* Maer noch meer is dit Dorp vermaert / door de 365. kinderen / die Machtildis ofte Margareta soo andere haer noemen / Huysvrouwe van Herman Grave van Hennenberch, ende Dochter van Floris de 4. aldaer soo wonderbaerlijck t' eenderdracht soude ghebaert hebben / onse Chronijck schrijvers vertellen de gansche gheschiedenisse op dese wijse: Een arm Vrouwken wiens Man gestorven was / hebbende op elcke narm een kindeken / die sy beyde tot eender dracht gebaert hadde / bad van de Gravinne een aelmoesse / maer de Graevin ghebruyckende versmadelijcke woorden / seyde dat het niet en konde gheschieden / dat een Vrouwe meer dan een kindt ghelijckelyck van een Man soude ontfangen: Het Vrouwken over dese woorden ten hoogsten verwondert zijnde / protesteerde ende verseeckerde dat het seer lichtelijck conde gebeuren als het Godt alsoo geliefde! De Gravinne dese redenen niet willende aennemen / en daer over verstoort zijnde / heeft belast dat men dese arme Vrouwe van haer soude doen gaen / ende wech stooten / de welck suchtende en haer ooghen ten Hemel slaende bad van God / dat het zijne almogentheyt gheliefde / die Gravinne soo veel kinderen te verleenen tot eender dracht / als daer daghen in een Jaer verschijnen. Welck gebedt van Godt verhoort zijnde / is het geschiet dat de Gravin bevrucht is geworden / swangher wesende is sy uyt Duytschlandt nederwaerts ghekomen tot haeren Neve Graef Floris de 5. in Hollandt en als den tijdt aenquam dat sy baren soude / is sy alsoo uyter maten / grof / dick / ende zwaer geworden / dat noyt mensch des gelijcks gesien ofte gehoort hadde / en alhier te Loosduynen sijnde soo beviel dese Gravinne / ende bracht drie hondert vijfentsestich kinderkens ter Werelt op onser lieber Vrouwendach in de Vasten als men schreef M c c. Lxxvj. een gedeelte was knechtkens / een gedeelte was meyskens / de welck alle Otto Bisschop van Uytrecht heeft gedoopt / en die Mannekens worden geheeten Iohannes, en de Wijfkens Elisabeth. Maer weynich tijts nae dat sy den H. Doop hadden ontfangen / zijn alle te ghelijck met haer moeder gestorven / en al 't samen in een graf inde kerck des Cloosters begraven gelijck als men (seydt de Chronijck) noch huyden daeghs sien mach

Clooster tot Loosduynen

* Boxh. theat. p. 169.

Miraculeuse gheboorte van 365 kinderkens van eene Moeder op eenen tijt ter Werelt gebracht alhier te Loosduynen Anno 1276.

mach in haere Historie over het Graf gemaeckt. * de Historie ofte geschrift te Loosduynen inde Kerck tot een eeuwige memorie van sulcken grooter wonder / spreeckt in 't Latijn en Duytsch: aldus. * Groote Chroon. van Hollant Div. 19. c. 10.

En tibi monstrosum nimis & memorabile factum,
Quale nec á mundi conditione datum.
Hæc lege, mox animo stupefactus Lector abibis.

M*Argareta Hermanni Comitis Hennenbergiæ uxor, quarti Florentij Comitis Hollandiæ & Zelandiæ filia, Guilhelmi Regis Romanorum, ac postea Cæsaris seu Gubernatoris Imperij, atque Alitheiæ Comitis Hanoniæ soror, cujus patruus Episcopus Trajectensis, avunculi autem filius Dux Brabantiæ, & Comes Thuringæ. Hæc autem Illustrissima Comitissa annos quadraginta duos circiter nata, ipso diè Parasceves nonam circiter horam, anno millesimo, ducentesimo, septuagesimo sexto, trecentos sexaginta quinque enixa est pueros, qui prius à Guidone Suffraganeo Trajectensi omnes in duobus ex ære pelvibus baptisati sunt: quorum masculi quotquot erant, Ioannes, puellæ autem omnes Elisabethæ vocatæ sunt, qui simul omnes cum matre uno eodemque die fatis concesserunt, atque in hoc Lausdunensi templo sepulti jacent. Quod quidem accidit ob pauperculam quandam fœminam, quæ ex uno partu gemellos in ulnis gestabat pueros, quam rem ipsa Comitissa admirata. dicebat, Id per unum virum fieri non posse, ipsamque contumeliose rejecit. Vnde hæc paupercula animo perturbata, ac perculsa, mox tantum prolium numerum ac multitudinem ex uno partu ipsi imprecabatur; quot vel totius anni dies numerarentur, quot quidem præter naturæ cursum obstupenda quadam ratione ita factum est; sicuti hic in perpetuam hujus rei memoriam ex vetustis, tam manuscriptis, quam typis excusis, Chronicis breviter positum & enarratum est. Deus ille ter maximus hac de re suspiciendus, honorandus ac laudibus extollendus, in sempiterna secula, Amen.* Opschrift tot Loosduyneu in 't Latijn.

MArgareta Harman Grave van Hennenberghs Huysvrouw, dochter des vierden Floris Grave van Hollandt en Zeelandt, Suster van Willem den Koningh van Romen, en daer nae Cæsar ofte regeerder des Keyserijcks, ende van Aleyt Gravinne van Henegouwe, wiens Oom van Vaders wege was Bisschop van Uytrecht, haer Ooms Zoon van haer Moeders weghen was Hertoch van Brabandt, en Grave van Duringen, dese Hoogh geboorne Gravinne oudt zijnde twee en veertich Iaer, heeft ter Werelt voortgebracht op den Goeden Vrijdach ontrent negen uyren in 't Iaer duysent twee hondert 't seventich ses, drie hondert vijf en tsestich Kinderen! die alle te samen gedoopt zijn in twee kopere Beckens van Guide den Vicaris van den Bisschop van Uytrecht, van de welcken de Knechtkens soo veel als 'er waren Ioannes, de Maegdekens alle Elisabeth ghenaemt zijn, die alle t' samen met de Moeder Opschrift in 't Nederduyts.

op eenen dach gestorven, en hier te Loosduynen inde Kercke begraven zijn, 't welck ghebeurt is, om een arme Vrouwe die twee Kinderen van eenderdracht op haere narmen droech, waer van die Gravinne verwondert zijnde sprack, dat sulks by eenen Man niet konde geschieden, en heeftse met schoffierlijcke woorden verstooten, waer door dese arme Vrouwe in haer gemoet beroert en vetslaghen sijnde, haer wenschede sulck getal en menichte van Kinderen tot eender dracht te verkrijgen alser dagen in een geheel Jaer getelt worden. 't Welck oock miraculeuselijck en op een wonderbaerlijcke wijse alsoo is geschiet, ghelijck het hier tot een eeuwige memorie deser saecke uyt den ouden soo wel geschreven, als gedruckte Chronijcken in't korte ghestelt ende verhaelt is. Die alder grootste God sy om dese geschiedenisse gevreest, ge-eert ende gelooft in der eeuwigheyt Amen.

Dit geschrift soo in't Latyn als Duytsch/ op een houdt Tafereel of bordt/ met groote letters geschildert/ hanght hedensdaeghs tot Loosduynen inde Kercke ten toone/ en werdt van veele die om het miraculs wille de plaetse gaen besichtighen/ ghelesen/ en uyt-ghete ychent/ ofte ghecopieert: Maer uyt des selfs stuydt reden is blyckelyck/ dat het daer soo lange Jaren niet/ nochte van den beginne aen in deser voegen ghehanghen heeft/ en het is ghenoech bekent/ dat het Tafereel 't sedert de Nederlandtsche troubelen en Beeltstorminge vernieuwt is/ ende verandert.* Een Friessche Chronyck (noch ongedruckt) ghemaeckt by Broeder Pieter Religieus tot Tabor/ die omtrent over hondert en tystich Jaren gheleden in fleur was/ getuycht/ dat boven het Graf des wonderbaerlyken Moeder/ dit Nederduytsche Rymdicht in synen tydt aldaer gelesen wierdt.

Veranderinghe van het opschrift.

* Scriv. Bat. 192.

D'onspreeckelicke Godes kracht,
Mach men menichsins wel mercken;
Want eens een Froucken voortbracht
Twee kinder te samen inden wercken:
Dat verwonde heur Vrouw Margriet Hertogyen
Van Heynenberch, sy meenden reyn
Dat een wijf by eens mans beleydt mocht dragen kynder
niet meer dan eyn.
Daer nae liet Godt geschyen
Wonder groot, want sy wan
Vierde half hondert kynderen ende XIIII. tot eenre
dracht by eenre man:
De kynder Kerstede Bisschop Gy in een Becken klaer.
Daer waren hooge gebooren Peeten, als Princen, Vorsteg, Vrouwen, dats waer.

Der fruchten sterf sy, ende was germana,
Van Almannien Willems Koninck van Hollandt Grave,
al sonder wane.
Dit was een wonderlijck dinck, doe sy bleef
Men Jaren duysent 200 ende 76. schreef.
Op ten goeden Frydach, ten negen uren:
Haer siel moet in eeuwigheyt duren.

AMEN.

HAdrianus Junius, brenght wederom voort een ander Latynsch opschrift/ waer van een yegelyck de Copye ofte afschrift kan sien in zyn Batavia/ het 20. Capitel: Als mede in het meergemelde Toneel van Boxhorn,* soo dat het bescheydelyck gesien is/ dat dese opschrifte door ouderdom ofte andersints vergaen ofte bedorven wesende/ altemets verandert is. *Reynerus Snoyus*,* noteert om dese Historie te versterken/ datter tot eeuwighe ghedachtenisse van dese saecke aen den Oever van de Mazestroom/ over de Wael/ te weten inde Bommelerwaert/ het Kasteel 't welck gemeynlyck by verkortingh/ verkeerdelyck ghenompt werdt van Proye ghebouwt is/ en verciert zynde met 365 veinsters/ genoempt is met de naem van 't Huys der Kinders/ sulcks dat het bedorven woort Proyen by verloop des tydts vervallen soude zyn van Poroyen *sive Pueroyen, quasi arx puerorum.** Echter zynder veele saecken die dese Historie twyffelachtich en suspect maecken/ ende al vry wat van valscheydt overtuygen/ want voor eerst Otto Bisschop van Uytrecht/ die de Kinderen ghedoopt soude hebben/ ofte soo andere willen/ die zyn Suffragaen ofte Wy-Bisschop Gwye ghenoemt/ gesonden heeft om 't Sacrament des Doops te bedienen/ die en heeft ontrent die tyden als dese monstreuse geboorte (volgens 't meerendeel der Schryvers/ en oock het geschrifte selver) voor gevallen soude zyn/ geen Bisschop van Uytrecht gheweest/ het en sy wy wilden in 't twyffel trecken den Blafcaert ofte Lyste der Bisschoppen voorschreven/ die wel expresselyck confirmeert/ dat op die tydt Johan van Nassau de negen en dertichste Bisschop van Uytrecht is geweest/ en twintich Jaeren ghereegheert heeft/ te weten van 't Jaer 1267. tot het Jaer 1287. en dat Heer Otto voornoemt al lange te vooren in 't Jaer 1249. overleden was/ dies hy by ghevolghe zyn personagie in dese Historie niet heeft konnen representeren/ over sulcks werdt by veele die dit wel schynen ghemerckt te hebben/ groote oneenigheydt gevonden/ in het Jaer getal/ in welck dit wonderwerck soude ghebeurt zyn/ en verschillen voorts in veele andere omstandicheden meer/ van de welcke t' gene den eenen mishaeght by den anderen/ soo verwerpelyck niet en schynt te wesen: Derhalven wy den Leser niet langer met confuse en noodelose disputen willen detineren; Maer den curieusen alleenlyck renvoi-

* *Iuny bat. c. 20.*
* *Boxhorn. Theat. f. 171.*
* *Rein. Snoi rerum Batavi. lib sept. f. mihi 87.*

Een Huys met 365 vensters ter gedachtenisse.

* *Scriv bat. p. 196.*

Tegenstrydigheden van dit miracul die het selvige verdacht maecken.

eenvoieren en aenwijsingh doen by de Autheuren daer breder af handelende / als den geleerden Scriverius, Boxhorn, en andere die meest alle dese miraculen als op losse gronden gefundeert / ghenoechsaem onder de voet slooten.* Wy hebben oock selve by alle bedenckelijcke middelen beproeft / dat het seer beswaerlijck soude wesen dit wonderlijcke stuck verre boven de nature te willen sustineren en staende houden / en seecker heeft de Gravin verwondert geweest / over tweelinghen by eenen Man gegenereert / en dat nae uwelycks ghekent te ghelooven / wy moghen ummers met reden verbreemt zyn / en minder geloof stellen inde 365. Kinderen / al hoe wel Godt almachtich is / ende wonderbaerlyck in zyn wercken. De Heer Boxhorn* allegeert noch een Autheur genaemt Ricoboldus van Ferrarien, dewelcke in sijn Tractact geheeten den Boomgaert der Kercken van Ravenne / een exempel voortbrenght / van een vruchtbarige Vrouwe / die twee en veertich Zoonen t'eenderdracht baerde / van eenen Man / wesende ballingh tot Mutina, tien mael hadde sy voor 't gebracht tweelinghen / verscheydenmalen vier / somtijdts ses / ende somtyts drie. Maer de oude Hollandtsche Rijm Chronycker / die ten desen tyde gheleest heeft / behoorde oock dit groot mirakel van Loosduynen / met zijne Retorijckers versen cierelijck begrepen / en ampel verbreyt te hebben / doch hy laet de saecke in zyn gheheel en maeckt daer van gheen ghewach. Den seer gheleerden G. Vossius in zijn beroemt Tractact / van de Afgoderie der Heydenen / refuteert oock dese saecke / met dese woorden. *Scio id traditum etiam ab Erasmo, Vive, Gucciardino, H. Iunio alÿsque sed enim tantum miraculum quod in annum* MCC. LXXVI. *refertur memorassent ejus temporis scriptores Batavi, Belgarum alÿ Germanni, Galli, Britanni, nunc apud antiquiores omnes silentium est.* (*& Paulo ulterius*) *Jam quam recentis est auctoritatis quod in tabella de isto Loosdunensi suspensa legiter hodie? depromtam esse Historiam ex vetustis tam manuscriptis, quam typis excusis Chronicis. Nam demum prope duobus post seculis Typographja vigebat** Ick weet wel, seydt hy / datter van ghesproocken werdt by Erasmus, Vives, Guicciardin, en andere, maer voorwaer de Hollandsche en andere van de Nederlanders, oock hoochduytse, Franse, Engelse Schrijvers van die tijt behoorden dit groote wonder, t'welck ghesteldt wordt op 't Iaer 1276. verhaelt te hebben, maer nu wert by gheen van alle de ouden daer van vermelt: En wat lager vervolght den selfden Auteur / van wat voor een nieuwe autoriteit is oock het gheen in het opghehanghe tafereel van Loosdunen, dies aengaende ghelesen werdt, dat de Historie getoghen soude wesen uyt oude, soo met de handt ghefchreven, als ghedruckte Chronijcken? Want de Druckerij by nae twee euwen laeter eerst in weesen was. Een yghelijck kan daer van oordeelen wat syn bescheydenheydt en begrip medebrenght / doch in onsen tydt heeft den Heere van Brandtwijck in syn soet bloeyende Beschryvinghe van

* Scriv. Bat. 193. en Zyn Toetsteen over Gouts Chron. p. 256. Boxh. Theat. 171.

* Boxh. ibid.

Een ander exemplaer van vruchtbarige vrouwe.

Nader suspicie en achterdencken over het Loosduynse mirakel.

* G. Voss. de Idololat. Gentil. l. 3. c. 22.

zyn

zijn Hofstede genaemt Ockenburch, onder Loosduynen gelegen / dese aengerijmde geschiedenis wijdtluftich berijmt / en een yghelijck daer in contentement gegeven. Het herkomen van de Beckens die tot Loosduynen in de kerck noch hedendaeghs ten toon hanghen / met dit opschrift.

IN DESE TWEE BEKENS SYN ALLE DESE KINDEREN GEDOOPT.

Is noch by een ander deftig en oock hedendaeghs vermaert Poët in volghender voege / gelijck Scriverius † getuyght sulcks hem oock seer wel bekent te wesen / mede gedeelt en aengewesen.

† Scriv. toetss. over Gouds Chron. p. 257.

Wie hier niet wayt in 't oogh het zand der Looze-duynen
Gaa vry naar Okkenburgh, om Brandwijcks rijcke tuynen
Te zien in haaren bloey; doch eer hy derwaerts raak
Hoor 't keurigh jaa en neen, en spraak en wederspraak,
En ruste met gemak naa soo veel gaans en rekkens
Op 't bankje in de Kerck, daar tafereel en bekkens
En zerck de zeegels zijn: daer, of geloov' je 't niet?
,, Het Kersten-doopsel in de bekkens, die ghy ziet
Gegeven wierd: waar voor de vale-Non te danken is
Die dat eerwaardigh paar, de schendige gevankenis
Van Lommert of Ou-mert onthaalt heeft binnen DELFT.
Hoe, kijker, twijffel je, nu meer dan aen de helft?
Een geen te rijken Geus, die niet zijn hand te schenden
Aen 't heylig goed ontsagh, in d' algemeyn' ellenden
(Die een Diogenes gewentelt op zijn rugh
En weder op den buyk, en weeder doffer-vlugh
Doen worden had, al waar hy op zijn buyk begraven)
Kan niet onaardigh hier verrijkt zijn met dees' haven;
En Lieven-Heers goed, heb het dus (het quam soo 't voer
Schoon Ott of Gwy noch eens, noch tweemaal Griete-moer,
In sulk een hoogen nood, om bekkens waar verlegen)
Vertuyst, vertuureluurt, verwisselt by de weegen
En waerom niet zoo wel dan eygen ziel? om geld:
Dit seg niet ik: maer 't heeft voor waarheyd zoo verteldt
Het eertijds Nonneken, dat namaals was de Mater
En Moeder inder daad, toen Meursius de Pater:
Ey kranck-geloovige, nu vit je of dit paar
Het rechte paer wel is? en of [illegible] niet en waar,
Zijn 't bekkens als te voor, en bekkens die wat lijken
Of 't waar voor 't hoofd gebolt die naamaals quam bekijcken
't Geen hy te vooren zagh: wegh alle spertel-schijn,
Dank-heb d'onthoudenis der kundige bagijn

Naa 't voorſchrift uyt haar mond, ſchoon weer en weer verlooren
Het eerſt, wierd keurigh wel een tweede paar gebooren:
'T Geen grooter Heyl' gen kleed of beenders viel te beur
Verdient op bekken-klank geen al te nauwen keur.
Dien 't bekkens-ſpel verveelt op ſoo veel hol gerotels
Ga heen, hy word verwacht op Brandwijks volle ſchootels.

J. OUDAAN.

Superſtitie van licht gelovighe luyden ontrent deſe geſeyde miraculen.

En niet tegenſtaende alle deſe ontdeckinghen van dit bedrogh ende ondeuchdelijckheyt van deſe Stratageme, zijn nochtans de luyden in voorgaende Eeuwe ſoo ſuperſtitieus en by geloovigh bevonden/ dat als ſy eenigen tijdt getrout zijnde/ en tot noch toe gheen-kinderen ghe-procreert hebbende/ voor een ghewoonte hadden ſpecialijck te Looſduynewaerts te trecken/ om aldaer de handen in deſe reſpective beckens te waſſen/ op hoope en vertrouwe/ van in tockomende vruchtbaer te werden: ja noch grooter verwonderens waerdiger lichtgeloofigheyt is het 't gheen den voor ghemelten Heer van Brandtwijck noch van deſen tijdt verhaelt in deſer voeghe. Vele Vrouwen die te Looſduynen de Beckens komen ſien, die boven de Tafereel ſtaen ende van haer niet kunnen bereyckt werden, werpen hare Hand-ſchoen of Neuſdoeck daer nae toe ende hebben opinie dat ſy ſullen vruchtbaer ſijn ſoo die aen de Beckens gheraeckt hebben, gelijck ick wel eer te Parys heb ghesien dat op St. Margrieten dagh vrouwen en Meysjes met menigte quamen in de Kercke daer de Prieſter den riem van die H. Vrouwe haer om het lijf ſloegh om vruchtbaer te ſijn dat een hoope offergeld op bracht. * Tot een beſluyt ſullen wy het houden met de woorden Eraſmi die Scriverius in ſyn toetſteen/* over het genoemde Gottdſche Chronijckje/ oock van deſe wonderheden mentie maeckende/ allegeert/ de ſelvige verduyſt zijnde luyden aldus; Inde Hollandſche Iaerboecken ende gedenckſchriften by leedighe menſchen ingheſtelt, vint men dat Eene Vrouw te eener dracht dry hondert en vijf-en-ſeſtich levendighe kinderen ter wereldt ghebracht heeft, en dat ſy alle ghedoopt gheweeſt ſijn: De Iaer-boecken ſijn voor-handen, de Tafel met het Opſchrift van haer Naem is voor handen, de Schilderij is voorhanden, men toont oock den Heuvel, naeſt aen het Klooſter, waer in ſy begraven is, daer haer Paleys gheſtaen heeft: maer wy verwonderen ons, hoe door eenighe liſtigaers, ſulcke ſpooreloose dingen, der onbedreven weereldt wijs gemaeckt ſijn: toen het eenvoudige volck, in een ruwe eeuw, ſoodanige Fabelen gheloof gaf: al hoe wel hier in geen groot verderf gelegen is: andere dingen heeft men door dierghelijcke bedrieggeryen, den luyden diets ghemaeckt, waer door Christus ons 't eenemael benomen wordt. De Dorpen NAELTWYCK

*Weſterb. in zijn Ockenb.
*Scriv. toetſt. over Gouts. Chron. p. 257.

woorden Eraſmi nopende dit mirakel.

WYCK en HUNDTSELAERDYCK, hebben van oudts altijdt onder een Heer geresorteert / en te samen ghereeckent gheweest / voerende de oude Heeren haeren naem naer het eerste / doch het laetste in tegendeel selfs zijn naem ontleent hebbende van het over oude en vermaerde Kasteel Hunsel genaemt / daer de Heeren wel eer op woonden / nu 't Huys Hunselaerdijck / en wert al seer considerabel vermelt in een brief van Lubertus, Abt van Egmondt / van den Jaere 1262. Die de Heer Boxhorn in zijn Toneel van Hollandt * insereert / welckers inhoudt is de overdrachte van een stuck Landts / en werdt geseydt gelegen te zijn in de Parochye van Naeldwijck by Hunsel: Willem van Goudhoven, spreeckt van dese Heerlijckheyt aldus: niet verre van s' Gravesanden is de Heerlijckheydt van Naeldwijck ende Hondselaersdijck, hebbende een seer groot en sterck Slot / daer eertydt de oude Heeren van Naeldwijck te wonen plegen / de welcke van oude tyden Erffelijck Marschalken van de Graven van Hollandt waeren / ende als opperste Stalmeesters ghesagh hadden over 't gerit van de Paerden; Heer Willem van Naeldwijck Ridder, die Anno 1345. In den Strijt te Staveren in Vrieslandt mede doodt bleef / heeft hieromtrent den Jaere 1308. een Collegie van dertien Canonicken ghefundeert * te weten te Naeldwijck / want Boxhorn verhaeldt belanghende dese Canonisie wat perfecter / en seydt met dese woorden / *Nalduicus pagus & antiquitate & amænitate spectatissimus. hic Collegium sex Canonicorum à Wilhelmo Loci dynasta Anno* 1307. *erectum est, quod Anno* 1369. *Wilhelmus Naeldwicenus prædicti Wilhelmi Nepos, mirum in modum ampliavit, sex Canonicis adjectis.* * Naelwijck om haer oudtheyt ende vermaeckelijckheydt, een seer aensienelijk en bekent Dorp. Hier is in den Jaere 1307. Van Wilhelm Heere deser plaetse een Collegie van ses Canonicken ingestelt, 't welck Wilhelm van Naeldwijck Neve des voorgenoemden Wilhelm grootelijcks vermeerdert heeft, noch ses andere Canonicken daer by gevoecht hebbende. Suicks dat hier uyt de oude vermaertheydt van dit Dorp lichtelijck te besluyten is / ghelijck oock om haere schoone situatie en wel ghelegentheydt / ende vruchtbaerste Landtsbouwe / niet min lustigh en vermaeckelijck is / met Hunselaersdijck, al hoe wel soo oudt niet schijnt te wesen / doch nu naederhandt seer toeghenomen / door de Timmeragie en het kostelijck ghebouw van den Doorluchtichsten Prince van Orangie Frederick Heynderick, als Heer van Naeldwijck ende Hunselaersdijck / dewelcke dit oude huys Hunsel, met al sijn omleggende ghevaer / wederom op nieuw seer heerlijck herstelde / en daer door het Dorp met weynigh verbetert en voordeel toegebracht heeft. Hoe nu dese Heerlijckheydt by gebreck van Mansoir in voortijden is ghekomen aen den Huyse van Monfoort, ende van daer op de Graven vander Marck ende Arenberch, en zoo op die van Ligne ende Henegouwe / die het aen de Hooghgemelten Prince

Naeldtw. en Hundselaersd te samen een Heerlijkheyt en waer de Heeren plegen te woonen als mede oorspronck der naemens

* Boxh. Theat. p. 174.

Canonisie tot Naeldw.

* Gourh. Chron. f. 93.

* Boxh. ibid. 173.

Waer door Hunselaerd. op hekomen ende verbetert.

hebben verkocht / leydt ons uyt den Geleerden / en inde Hollandtsche Oudtheyt / seer ervaren W. van Goudthoven voorschreven / inde Genealogie van de voornaemste Huysen van Hollandt / met haere Houwelijckse alliancien / namentlijck inde oude geslachte van Naeldwijck * op het eynde / ende van daer inde Lijste vande Heeren van Sevenbergen, * ooch in 't laetste / waer in hy successivelijck aenwijst / hoe dat Graef Karel van Arenberch ghesproten uyt Heer Jan van Ligne Heer van Barbançon in Henegouwen by erffenisse ghewoorden zijnde Baruder Heer van Naeldwijck ende Zevenberghen / Marschalck van Hollandt &c. Verscheyde goederen hier in Hollandt gelegen / verkocht heeft / en onder anderen oock inden Jaere 1612. De Heerlijckheydt of Baronye van Naeldwijck ende Hunselaersdijck / en was kooper Graef Henrijck van Nassou voor drie hondert en dertich duysent gulden. MUNSTER (in 't Latijn *Monasterium*,) * wert gemeenlijck met ter Heyde t' samen ghereeckent / omtrent dit Dorp zijn ooch verscheyde antiquiteiten ende reliquien van de Romeynen ghevonden / als onder andere over wat meer als 100. Jaeren een Steene Columne / die ettelijcke Jaeren bewaert is gheweest in 't Klooster Syon by Delft / ende daer nae vervoert / ende ghebracht op 't Huys Persijn buyten s' Gravenhage / de schets of 't fatsoen daer van kan den begerigen Leser zien inde meergemelte beschrijvinge van Oudt Batavie. * Waer uyt dan genoechsaem blijckt / dat dese voorgaende alle oude en vermaerde Dorpen zijn / en dat de Romeynen in dese quartieren van Delflandt lange Heerschappye gehadt hebben. Noch hebje daer ontrent verscheyde andere fraye Dorpen / als de Poeldijck de Wateringe, onder den Prince van Orangie. De Lier, 't Woudt, van oudts ghenaemt het Rijcke Woudt, bestaende meest uyt omleggende Wooningen en Hof-Steden: Maer veel heerlijcker en treffelijcker Vlecken zijnder noch dewelcke men vermits haere minderjaericheydt / en nieuwen opkomst noch niet soo veel beschreven vindt / al hoe wel daer onder eenighe self ghemeene Stedekens van andere Landen in groote overtreffen / Maeslandt, Maeslandtsche Sluys ende Schipluy, alle drie Ambachts-Heerlyckheden als noch toebehoorende aen de Heerlyckheydt van Steenenburch. * RYSWYCK een schoon en treffelyck Dorp / is vereert met het Princelyck ghebouw van zyn Hoogheydt den Heere Prince van Orangie, en veele andere daer ontrent ghelege heerlycke Hofsteden meer / hier van zyn Ambachtheeren die van den huyse vander Duyn * doch de Wethouderen van Delft / competeert de hooghe Jurisdictie ende Halfheerlyckheydt van desen Ambachte / ghelyck wy in het derde Hoofdstuck naeder sullen hooren / ende is van oudts een Privilegie voor de Stadt van Delft / dat de Graeffelyckheydt de Hoogeheerlyckheyt van Rijswijck ende Shipluy niet en mocht veralieneren / daer van is desen Brief.

*Gouth. 193. & 148.

Hoe dese Heerlijckheydt den Prince van Orangie aengekomen en hoe veel gekost.

*Boxh. Thea. 176.

Oude Steene Columne met Roomsigh opschrift by Munster gevonden.

*Scriv. Bat. p. 24.

Andere Dorpen in 't Westlandt waer van weinigh ofte niet geschreven vinde.

*Vander Houve. Hantvest. Chron. 109.

*Vander Houv. ibid. f. 110.

*Idem ibid.

PHilips by der Gratie Godts, Hartoge van Borgongien van Lothering, van Braband, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgongien, Palatijn van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende van Namen, Marck-grave des Heylighes Rijcks, Heere van Vrieslandt, van Salijn ende Mechelen, doen cont alle luyden dat wy ontfangen hebben de ootmoedighe supplicatie van onser Stede van Delff, ende van onsen ghemeenen Onderſaten van Rijſwijck ende van Schip-luyde, Inhoudende, hoe dat wy hebben ende ons toebehooren, de hooghe Heerlijkheden van onsen Dorpen ende Ambochten van Rijſwijck, ende van Schip-luyde, door de welcke, te weten, door onse Ambocht van Rijſwijck dat paelt ende streckt al vast by onser Heerlijckhyedt ende Hof van den Hage, onse Onderſaten van onse voorſz. Stede van Delff dagelijks gaen vaeren ende lijden moeten om in den Hage ende elders derwert uyt ende door onse Ambocht van Schip-luyden om West-waert uyt te trecken, ende soo dan die voorſz van Delff hem beduchten, dat hier naemaels eenighe ons vervolghen mochten om van ons te verwerven ende te krijgen by koope by giften of andersints de voorseyde hooghe Heerlijckheden van onsen voorſz. Dorpen ende Ambochten van Ryſwijck ende van Schipluyden, de welcke of alsoo geviele ende dat de selve hooghe Heerlijckheyden in anderen handen, of bewinde verset wairen dan in de onse, inden welcke sy nu zijn, den voorghenoemde onsen Onderſaten van Delft, Rijſwijck, ende Schipluyde ter grooter ongenoechten, schaden, kommer ende letsel komen soude, alsoo sy seggen ons ootmoedelijck biddende henluyden daer op in tijdts te versien; soo ist dat wy de voorſz. saecken oversien, begerende onse voorgenoemde Onderſaten van Delff, altijdt vry, veylich, ende onversaecht te gaen, te keeren, ende te komen, uyt onse voorſz. Stede van Delff, door ende inden voorgenoemde onsen Ambochten van Ryswijck, ende van Schip-luyden daer 't hem gelieft, Bekennende oock, dat het niet behoorlijck noch betamelijck en ware, dat iemandt anders soo na onsen Hove ende Woon-stede van de hooge Heerlickhydt of Iurisdictie hebben souden, den voorghenoemde onse Stede van Delff, en de Onderſaten van Rijſwijck ende van Schip-luyden hebben voor ons, ende voor onse erven ende Nakomelinghen Graven ende Gravinnen van Hollandt gewillecoert, gelooft ende geconsenteert, willecoeren, gelovcn ende consenteren uyt bysondere gratie, met desen Brieve, dat wy noch onse erven, Nacomelinge, Graven of Gravinnen van Hollandt voorſz. nimmermeer noch tot genen tijden, de hooge Heerlijckheden van onsen Dorpen ende Ambochten van Rijſwijck, ende van Schip-luyden voorgenoemt met allen hoiren toebehooren ende gevolge, wech gegeven, verkoopen, versetten, noch in niemants ander-handen of bewinde brengen, op dragen vervreemden noch overgeven en sullen, soo dat yemandt daer in eenighe heerlijckheydt jurisdictie, of bewint hebben en

Privilegie van de Stadt Delft, dat de Graven de Hoghe Iuriſdictie van Ryſwijck nochte Schipluy niet en mochten veralieneren.

sal, anders dan wy selve, ende onse erven ende Nakomelingen, Graven of Gravinnen van Hollandt, maer dat altoos aen ons Graeflikheydt van Hollandt houden ende laeten blijven in sulcken state als by onsen ouder tijden, Graven of Gravinnen van Hollandt lest gheweest heeft ende noch is, sonder arghelist. Ontbieden daeromme ende bevelen onsen Stedehouder, ende anderen onsen Raetsluyden in Hollandt, ende voort in allen anderen onsen Dienaeren ende Ampluyden in onsen voorsz. Lande van Hollandt ghseten, die nu sijn of namaels wesen sullen, ende eenen ygelijcken van hem besonder dien 't aengaen mach, of sal mogen, dat sy de voorgenoemde van Delf, Ryswijck, ende Schip-luyden deser onser gratien ende geloften doen, ende laten rustelijck ende vredelijck ghenieten ende gebruycken, sonder hem eenigen wederstoot, hinder, of letsel daer in te doen, of laten ghschieden, want ons aldus gelieft, ende willen dat geschiede, niet tegenstaende eenige Brieve van ons verkregen oft te verkrijgen ter contrari van desen, Ende om dat dit vast ende steedich blijve eeuwelijck, hebben wy onsen heymelijcken segel, in absentie van ons grooten hier aen doen hangen. Gegeven in onse Stadt van Brussel, op ten derden dach van Meye, jn 't Iaer ons Heeren 1450.

Eenige reden afgenomen van het voorgaende Privilegie.

Gemerckt die van Delft haer passagie dickwils door dese Dorpen moetende nemen van oudts beducht waren / dat soo wanneer die hooge Heerlyckheden op particuliere Heeren quamen te devolveren / sy als dan nae de gelegentheyt van die tyden / niet weynich geinteresseert / ende belemmert soude moghen werden. Dient hier oock niet vergeten / het Zeedorp Scheveringh, gemeinlyck Schevelingh genoemt / 't welck onder het Ambacht van s' Gravenhage / gelegen al mede het Heemrecht van Delflandt onderworpen is. OVERSCHYE, door de banck Ouwerschie mede voor een ghedeelte onder 't Heemraedtschap van Delflandt resorterende / ende de Wethouderen van Delft gelyck geseydt is hier Ambachts Heeren zynde / is soo ghenaemt van de deurtocht der Riviere de Schie, daer door heen loopende / de Passagiers de Stadts kade aen de West zyde van de Schie langers komende met Schouwen of Schuyten daer over geset werdende; Een Dorp genoech bekent door het ghedurich door vaeren van de Schepen en Schuyten die van Delft naer Delfs-haven oft Rotterdam vaeren en keeren.* het blyckt oogenschynelyck dat wel eer eenige Verlaten ofte diergelycken moeten zyn geweest / onder de Heule al hier tot Ouderschie / de welcke die van Schielandt als hier naest aengrensende / pretendeerden onder haer Heemrecht gelegen te zyn / en over sulcks haer aenmatichden de selvighe te openen naer haer believen / sonder consent of goet vinden van die van Delflandt / waer door dan de Landen van Delflandt dickwils wierden benadeelt ofte geinteresseert. Dies Hertoch Aelbert als Grave van Hollandt / in den Jaere 1375. met open brieve van Octroy den Heemraden van Delfelandt bewijst ende bevesticht / dat de voorschreve Heule

Overschie waer vã daen de naem.

*Boxh. Theat. p. 174. vand. Houve Hant. Chron. 150.

Overschie.

d' Ambachts Heerlycheyt van Overschie, Mitsgaders Naeltwycks-recht onder Overschie Behoorende wanneer ende van wie aen de Stadt van Delft gekomen, is uyt-
verscheyde redenen onseecker, doch d' Ambachts Heerlycheyt van oudts genaemt, Heer oudtgieren Gerechte van Cralingen nu Hogenban palende
Zuytwaerts aen overschie, is by de Stadt Delft gekoft inden Iare 1596. van Ioncker Ian van Assendelft. Heere van Cralingen.

Heule was gelegen onder 't Heemrecht van Delftlandt / en dat zy by ghevolge de selve Heule (soo wanneer sy sulcks ten dienste van den Lande oirbaerlyck soude mogen vinden) soude mogen afbreecken toe dammen ende aldaer een overtocht en Windase op stelle &c. Ende vermits uyt desen Brief de goede sorge / en groote genegentheyt die desen Grave ten opsichte van de Luyden van Delslandt altydt ghehadt heeft / merckelyck is blyckende / insghelycks d' oude hoedaenigheydt en ghelegentheydt van desen Dorpe daer uyt eenighsints af te nemen is / sullen wy deselve met haere selfstandige woorden oock om haere oudtheyts wille hier by voegen.

AElbrecht by Godts ghenade, Palens Grave by den Rijn, Hartoghe in Beyeren, Ruwaert van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende van Vrieslandt doen cont, allen luyden, dat wy by Rade ons Raets aenghesien hebben den grooten schade, ende verderfenisse ons Lants van Delftlandt, ende de groote klachte, die wy van onse goede Luyden van onse Landen van Delftlandt gemeenlijck dickwils gehoort hebben. Alsoo van groote gebreken, ende schade die sy hebben gehadt, ende noch alle daghen hebben van den Heule die leyt buyten de Noortzijde vander Ouderschie, van den watere dat daer deur komt daer eene heele Wateringhe altoos te wesen plach om bewaernisse ons Luyden ende Lants van Delftlandt, ende buyten wille, ende consent van den Heemraets ende der Luyden van Delftlandt, open gedaen werdt, daer zij grootelijck mede beschaet, ende verderft zijn, ende om eenen yghelijcken te helpen tot zijnen recht, daer hy verkort ware, ende onse Lant te brenghen in goeder ouder costuim ende bewaernisse nae onsen macht, soo hebben wy by ons gehadt, ende onbode onsen Welgebooren Heemraets van Delftlandt, die ons, ende onse Rade, ghetuycht ende bewijst, dat die Heule schouwe, alsoo dat men buyten hun, die Heule daer niet maken en mochte, nader Landtrechte, waerom wy bevolen hebben, ende bevelen onsen Heemraedts van Delftlandt, dat zy die Heule voorschreven, alsoo verre dat hun dunckt by haeren eede, dat des Landts nut, ende oorbaer, in leyt van Delftlandt uyt de putte keuren, ende toe doen dammen, ende daer doen maken eenen overtochte, daer hun dunckt datse nutste zijn, ende best tot oorbaer ons landt voorschreven, ende daer of soo sullen alle die geene, die daer metter windaze overgetoge zullen hebben, alsoo veel gheven, als men te geven placht ten hinderdamme te Delft van overtrecken uyt geseyt ons, ende onse Provincie, ende al dat onse Herbergen toe behoordt, ende wat gelt, dat van desen overtrecken komen sal, dat sullen belegghen onsen Heemraets voorschreven in Dijcken, in Sluysen, ende in Speuyen, daer 't hem oorbaerlijck duncken sal tot ons ghemeen landts van Delff, voort soo hebben wy bevolen, ende bevelen onsen Heemraedts voorschreven, dat sy sullen doen maken een Wateringe soo hooge, ende soo dicke als syse

Ouderschiese Heul onder de Iurisdictie van Delftlandt gelegen.

De selfde te mogen op keuren.

En aldaer een dam met een overtocht te mogen maeken, wat tol daer op te stellen.

En waer toe den inkomen van dien te employeren.

Seecker Wateringhe tusschen Delft ende Schiedam.

se keuren sullen, tusschen Delff, ende Schiedamme, daer hun dunckensal, dat zy oorbaerlijcht leegen, tot behouf ons gemeen Landts van Delftlandt, alsoo dattet ten eeuwighen daghen beschut worden van onrecht wateren, ende dese voornoemde Wateringe, willen wy dat dichte blijve, ende ongequest van yemande, ende waer dat yemandt aen dese Wateringhe yet misdede, dat onse Heemraeders inder waerheydt vonden dat souden wy houden aen zijnen lijve ende aen zijnen goeden, als aen den gheenen die onse Heerlijckheydt verminderе, ende om dat wy willen dat alle dese voorschreve punten vast, ende wel ghehouden worden, ende onghekeert van yemande, soo hebben wy onsen lieven, ende getrouwen Heemraders desen Brief, open bezeghelt met onsen Zegel. Gegeven in den Hage des Sonnendags op Sinte Vlasius dach, in't Iaer ons Heeren 1375.

De Stadt Delft het Bailliuschap Schielandt in pachte verkregen.

Item noch langen tijdt naederhandt als inden Iaere 1572. Soo wanneer die van Delft te vooren by seeckere ghelegentheydt het Bailliuschap van Schielandt gheimpetreert en op pachte hadden aengenomen het selvige doen stellen op den naem van Adriaen van Dorp, ende dat ter oorsaecke omme te schouwen veel nieuwigheden ende moeyten die hen dagheliicks geschiede door middel van die van Rotterdam by den Bailliu als Dijckgrave metten Heemraden van Schielandt: Sulcks daer uyt nevens eenighe andere differenten groote disputen syn ghereesen tusschen die van de voorschreve Stadt Delft ende die van Rotterdam, welcke beyde partyen om voorder twist te prevenieren / en de geschillen die sy wederen een teghen den anderen hadden neder te leggen / op dat sy (d'een by d'andere soo dichte gelegen zynde) te vredelijcker mochten omme gaen ende converseren / soo hebben sy by tusschen spreecken van sommige (beminnende die wel vaert ende eendrachticheydt van beyde de voorschreve Steden) die selve haer geschillen ghesubmitteer / ende al gheheel ghestelt op't seggen en verklaringe vande Heeren vande Reeckeninge inden Hage

Accoort tussche Delft en Rotterd over het Bailliuschap voorsz.

als 't selve breeder blijcken mach by de acte van submissie daer af ghepasseert inde Griffie van Hollandt / den 26. in November des Jaers voorschreven / welcke Arbiters ofte Middelaers / uyt krachte van de voorschreve Acte eyndelijck goedt ghevonden hebben ende besloten / dat die van Delft, omme onderhoudenisse van rust en vrede haeren Pacht vanden Bailliuschappe van Schielandt souden af staen / ende deselve resigneren ende overgeven op een persoon nut ende bequaem / ende aen beyde zijden niet suspect wesende mits rembourserende de penningen by de Stadt Delft daer op ghaleent ende verschoten:

Daer benevens een decisie van noch andere questie de Schouwe tot

Nevens welcke geschil noch verscheyde anderen zijn gedecideert ende afgedaen / waer onder ooek eene beroerende de schouwingh alhier tot Ouderschie, welckers aengaende die van Rotterdam onder haer eysschen ende gebreecken / die zy van haerent weghen waren inbrengende

gende / voorgestelt hadden / dat die van Delft wilde nemen de schouwe vande Brugge van Schiedam, ende dat men die van Rotterdam lijde de beschouwinge van de Ouderschiesche ende Billentsche Heult, ende dat selve doende men in toekomende tyden veel twisten schouwen soude / daer op die van Delft seyden / dat elck houden soude dat hy hadde sonder malkander eenigh ongelyck te doene. Op welck Articul by de voornoemde Arbiters is gheseydt ende verklaert / dat die voorschreve Brugghe soude beschoudt worden naer ouder gewoonte sonder d' een den andere ongelijck te doen / te weten by die van Delft aen die van Rotterdam / onder 't dexel van haer Ambachts Heerlijcheydt / noch die van Rotterdam aen de Stadt van Delft in dien sy winders wierden van den Hogenban, daer over proces was hangende noch ongedecideert voor den Hove van Hollandt / maer soude malckander aen beyde zijden gedoechsaem wesen aldaer sy mochten buyten haer schade / sonder eenige nieuwicheydt te pleghen tot belettinge van des een of des anders vaert ofte neringhe / ende mits dien souden die van Delft achtervolgende haer presentatie so veel doen als hun mogelijck wesen souden / aen myn Heere den Grave van Nassauw, dat hem gheliefde te desisteren van den selven processe / by hem begonnen omme den Hoogenban / ende daer en boven 't zelve proces niet meer doen vervolghen inde naeme van den zelven Grave / 't hare kosten / ende hier mede soude doodt / af / ende te niete wesen alle die ongetermineerde processen / die omme de saecke voorschreven ofte 't gene daer uyt gesproten mochte wesen / het sy voor wat respective Hoven ofte kameren van Justitie de selve oock soude moghen hangende wesen. Ende dit is wedersydts onderteyckent op den 27. Marty 1513. Boven alle de voorgaende Dorpen behooren oock onder Delftlandt / verscheyde andere meer / als de KETEL, mede een fraey Dorp zuydt waerts van de Stadt ghelegen / Item ten oosten de Stadt zyn noch de Dorpen Berckel ende Pynaecker, mede al heele goede Dorpen / en van daer noordtwaerts op / komt noch Nootdorp ende half Leydtschendam; ende dese alle zijn Kerck Dorpen / al van oudts ghehadt hebbende verscheyden Klock-gheslach oock zijnder verscheyde onder desen / waer over de Wethouderen van Delft Ambachts heeren zyn / doch hoe en wanneer dese Heerlyckheden de Stadt metter tydt aengekomen zijn sal ons in 't vervolgh nader te voorschyn komen; noch gaen wy voorby sonder op te tellen alle de verscheyde groote ghepriviligieerde / en van oudts vermaerde Ambachten / met Schouten ende Secretarisen voorsien / daer onder noch veele Ghehuchten en Buyrten / mitsgaders een groot ghetal van Hof-steden en Wooninghen ghevonden werden / als onder / 't Hof van Delft, Vryenban, Biestandt, Ackers-dijck, ofte Vrouwenrecht, Apts-Wout, daer den Abt van Egmondt wel eer Heer van was* anders Papsou, Absrecht, Hoogh, ende Wouts-

Ouderschie concernerende.

Intercessie van die van Delft voor die van Rotterdam nopende seeckere procedure over den Hogenban.

Andere Dorpen onder Delftlandt.

Ambachten onder Delftdlant.

* Vander Houve ibid f. 65.

E harnas

harnas met Groenevelt en Hompijl, ofte Hodenpijl, Poort-Landt, Sandt-Ambacht, 't Hoenderlandt, St. Martens-recht, aenkomende de Heerlijckheydt van Kenenburch, Item Hoogeveen, Nieuweveen &c.

Gehuchten na by de Stad gelegen.

Onder de Gehuchten zijn wel de naeste aende Stadt gelegen, Delftsgaeu ende de Hoorn, beyde omtrent een kleyne kanonschoot ofte quartieruyrs gaens buyten de Stadt gelegen/ het eenen beoosten/ het ander bewesten/ het laetste de Hoorn/ misschien de naem bekomen hebbende van de gelyckenisse van het daer doorloopende water/ het welck ten opsichte van zijne kromte de figure van een gemeenen hoorn niet 't eenemael ongelijck is. Laet ons nu komen tot de bysondere Huysen/ ende van ouds vermaerde Slooten ende Kasteelen/ te Landewaerts gelegen/ binnen het district van Delftlandt/ en verscheyde particuliere Heeren/ Ridderen ende Edelen van Hollandt toekomende/ Matthijs vander Houve Schiltknaep Heer tot Kampen &c. in zijn Handtvest, ofte Chartre Chronijck, by hem uytgegeven inden Jaere 1535.* Stelt een Lijst van de oude Ridderlycke Kastelen/ Slooten/ ende Adelijcke Hof-Steden/ alleenlyck in het Bailliuschap van Delftlandt ghelegen/ daer by voeghende aen wien deselvighe doen ter tydt waeren toebehoorende/ ende begint als volcht.

Sloten en Hofsteden in Delftlandt.

* Handtv. Chron. vander Houve 1. deel 2 Boeck 6 cap. f. mihi 124.

Slooten in 't Bailliuschap Delftlant.

HEt Paleys BELVEDERE, ghetimmert by myn Heer Fredrick Henrick Prince van Orangie/ Anno 1634. tot Rijswijck.

't Huyste WERVE een Stamhuys mede tot Rijswijck, W. van Goudthoven, in zyne byvoechselen tot de oude Chronyck van Hollandt &c.* Spreeckt hier van wat nader. Het Huys te Werve in 't Ambacht van Rijswyck is omtrent/ Anno 1440. Doen bouwen by Heer Ian Ruychrock Ridder, ende Raedt inden Haeghe op hondert ende 't sestich mergen Landts

*Chro. Gouth. f. 98.

Noch tot Rijswijck 't huys TE BLOTE, oock een Stamhuys gheweest voortijdts mede ghenaemt Hodenpijl, was aenkomende d' Heer Nobelaer, en Goudthove* getuycht/ dat dit huys te Bloot wel eer toegekomen heeft het vermaert geslacht van Pynssen.

* Gouth. ibid 99.

't Kasteel van HUNTSELAERDYCK by Naeldwijck van oudts ghewee st zijnde de woonplaetse van 't Ridderlijck gheslacht van Naeldwijck eertijt Marschalcken van Noordthollandt/ is daer nae ghekomen op de princelijcke Graven van Arenbergh, als uyt de Stamme van Naeldwijck gedescendeert wesende/ hebben deselvighe het verkocht aen zijn Vorstelijck Excelentie den Prince van Orangie, te weten in 't Jaer 1612. en was van oudts een seer groot sterck Slot gelijck ons Goudthove hier boven* heeft verklaert/ ende nu wederom

* Siet fol. 27.

derom van nieuws opghetimmert zijnde / is een seer kostelijck / en geelijck het Boxhorn * noemt een Koninckliick gebouw / 't welck niet veel zyns ghelijck heeft / soo ten aensien van de Structure / de menichte van Kameren / konstige Schilderijen / als oock van den lustigen Hof / ende uytnemende nettigheydt / en andere dinghen hier te langh om te verhaelen.* * Boxh Thea. 174.

* Atlas I. Blaeuw eerste deels tweede stuck f. 44.

't Kasteel te KENENBURCH, alsoo genaemt van 't Revierken de Kene / daer op ende aen het ghesticht is / by Heer Philips van Dorp, Ridder van weghen Herogh Willem van Beyeren Grave van Hollandt / leydt in 't Dorp van Schipluy / is een seer cierlyck Slot / was aen komende Jonckheer Jacob Frederick vander Seventer. Den meergemelten W. van Gouthove inde Chronijck by hem uyt ghegeven Anno 1620* getuyght / dat dese Heerlyckheydt omtrent het Jaer 1460. Aelbert van Egmondt van Meresteyn Knaepe behylickte met syn Wijve Joffrouw Haze, Dochter van Philips de Bloot Heere van Kenenburch / ende werdt noch tot heden toe by de Mansoir van de voorschreve Aelbert van Meresteyn beseten: waer in hy onder verbeteringhe grootelijcks was geabuseert / ende oock sich selven contradiceert als hy wat laegher inde Genealogie van Zevender, in tegendeel seydt op Otto van Zevender * Baillou was van Hoorn werdt Anno 1618 Heere van Kennenburgh by Testament ende de doodt syns Moeders Broeder / sulx het doen ter tyt al op den Huyse van Zevender was gedevolveert. Den selven Autheur vermelt noch op een ander plaetse van de fundatie van dit Huys / namentlyck in het Gheslachtregister van Dorp, * waer in hy voor aen is spreeckende van Philips van Veen genoemt van Dorp, Ridder gheslagen inden slach tegens de Luyckenaers / Anno 1408. was Kapiteyn van Gorichum met 500. man Anno 1407. ende Threſorier van Hollant: Hy dede funderen 't huys te Kennenburch / hy leefde noch Anno 1423. ende sterf sonder Kinders / begraven te Delft, inde oude Kercke / had eerst getrouwt Vrouwe Florentia Bugge Ians dochter / een seer Rijck Poorter te Delft &c.

* Cro. Gouth. f. 80.

* Id. ibid. 216. Item in de genealog. Meres. 187.

* Id. ibid. 171.

De Hof-Stede vander HOUVE, een Stamhuys leggende in Maeslandt, hier van ziet men noch d'oude vervallene mueren des voornoemden Auctheurs Adelijcke Voor-Ouders, inde rechte lijnie het Jaer 1405. toebehoordt hebbende / ghelijck hy voorts in 't laetste van het tweede Boeck / zijns eerste deels * naerder is bewysende / dat Jan vander Houve een vroom Man van Wapenen gehouden wert / den Fondateur van 't Huys metter Hof-Stede vander Houve, wesende een Edel Leen van de Graeffelijckheydt van Hollandt, ende Hof Stadt ofte Huys van Wassenaer te Leen ghehouden werdende. Ende was 't selve Leen vander Houve nu in des Auteurs tydt den voorgemelden Jonckheer Jacob Frederick Heer van Kennenburch aenkomende.

* Vander Houv. f. 186.

't Huys te DORP, ofte Uytte-Lier, zijnde een Adelijck Stam-huys van 't Ridderlijck geslacht van Dorp, was aenkomende Jonc-heer Iacob van Wassenaer, Heer van Obdam &c. Ritmeester van een Kompagnie Ruyteren. Gouthove seydt daer van in zijnen tijdt 't huys te Dorp ghelegghen tusschen Schipluyde ende de Lier/ is over meer als 200. Jaeren de Wooninge geweest van den Edelen geslach-
*Gouth.f.80. te van Dorp &c.

't Huys te POLANEN tot Monster, is mede het Ridderlijck Stamhuys geweest vande Oude Jonckeeren van Polanen, al waer de selve haer plachten te onthouden is nu maer een Hof-Stede aen ko-
* Idem f.94. mende mijn Heer den Prince van Orangie. Den selven Goudthove* spreeckt hier van wederom op een ander plaetse in deser voege/ ontrent s' Graveslande by het Dorp Monster/ is eertijdts geweest het huys of 't Slot te Polanen, daer de Heeren van Polanen op woonden/ den welcken Monster mede toe behoorde/ ende placht te staen daer nu de Houve van Polaenen leydt/ ende werden (ghelijck de Chronijck van Hollandt vermelt) van die van Delft, met noch meer andere Sloten aen brandt ghesteken/ Anno 1359. Van het Landt ofte het inkomen behoordt tot den huyse van Nassau, al 't sedert het Jaer 1404. Ende nu den voorschreven Hooghgemelten Heere den Prince van Orangie, ghelijck hy daer nae inde Lijste van de Heeren van Polaenen breder verklaert.

't Huys t' WATERINGE tot Wateringe een Stam huys geweest/ plachte Anno 1299. Heer Gerrit van Wateringe, Ridder ende Capiteyn tot Staveren in Oostvrieslandt/ toe te komen; des voornoemden Heer Gerrits Soons Soon Gerrit van Wateringen/ wierdt in 't Jaer 1358. van Hartoch Willem van Beyeren Grave van Hollandt in zijn passie doodt gheslaghen. Dit Slot te Wateringe dede Heer Henrick van Naeldwijck veranderen / ontrent het Jaer 1480. in een Monicken Klooster / van de Ordere van Cistercien. Dit
Idem f.94. & 118. Klooster is mede beneffens veele andere op 't Jaer 1573. Verdestrueert. Ende dit zijn genoechsaem de selfde woorden/ die den voornoemden van Goudthove daer oock van seyt.

SPIERINCKHOUCX, is mede een Ridderlijck Hofstadt tusschen Schiedam ende Vlaerdingen gelegen/ was aenkomende zijn Edelheydt den Heer van Goudriaen.

d' Hof-Stede RODENRYS by Ouderschie, was aenkomende Jonckheer Kornelis vander Mijle, oock wel eer een Stam-huys
Id.f.200. daer Goudthove een kleyne register van stelt;

d' Hof-Stede GROENEVELT mede een Stam-huys gheweest ontrent 't Wout.

d' Hof Stede ALTHENA dicht onder Delft, is by die van Delft, in 't Jaer 1573. in brandt gesteken / nu wederom opgetimmert by wijlen den Heer de Bije in zijn leven Thresorier generael der

ver-

Vereenichde Nederlanden / was in des Auteurs tijdt aenkomende Jonckheer Abraham de Bije des selfs Zoon / ende hier van spreeckt Gouthove oock noch in zynen tijdt / inde volghende termen. Het huys Altena is in 't Jaer 1573. By die vande Stadt gheduyrende den Oorlogh aen brandt doen steecken / ende komt toe als Erfgoet vande Voor-Ouders die van den Edelen Gheslachte van Almmonde.* *Idem f. 80.*

Ende dit zijn d' Adelijcke Huysen die den opgemelten Auteur telt in het Bailliuschap van Delftlandt, noch daer en boven voor by gaende/niet alleen verscheyde andere onder het Heemraetschap('twelck sich wyder uytstreckt) maer oock selfs noch eenige van oudts onder het Bailliuschap gelegen/ als voor eerst RUVEN 't geen hy onder de Dorpen in 't Bailliuschap van Delftlandt stelt* sijnde een Ambachtsheerlijckheydt / met een huys daer op geweest niet verre van de Stadt gelegen / apparent daer van de naem behouden hebbende het Ruyvers Laentje, tusschen 't Zuyt eynde van Delfts gaeu en den over Gaeu. Noch werdt elders ghewach ghemaeckt by den selven Auteur van eenen Meester Adriaen Scalpaert, Ambachtsheer van Ruyven, van welck huys (ghelijck my aengedient is) noch een afbeeldinge soude te zien zijn onder Ioris Cats Heer van Schaegen. Daer benevens schynt vergeten te zijn de Hof-Stede van den TEMPEL, al hoe wel hy die te vooren in een ander verdeelinghe onder Delft ghestelt heeft/* en was aenkomende Jonckheer Ian van Naeldwijck. Boven dien de Ridderlijcke Hof-Stede vander BURCH, daer den laestghenoemden Genealogist/ *achter zyne Registers vande voornaemste oude Hollantse Stammen van aenroert / onder andere Sloten ofte Hof-Steden te Landewaerts staende/ die hy voorheenen versuymt hadde te stellen. Item seyt hy noch een Ridderlycke Hof-Stede in Rijswijck eertyts hebbende ghestaen / daer die vander Burgh te Delft hare naem af hebben. Dit huys quam Anno 1491. op Pieter Suys van Dordrecht / als ghetrouwt hebbende Joffrouw Ioanna Erf dochter van Ian vander Burgh Schiltknape / ende was de Grootmoeder van den Heer President M. Kornelis Suys. Den oorspronck vande Vander Burgen van Delft, en Dordrecht, wijst den selven Autheur noch nader aen in eenighe extracten die hy daer van onder syne Geneologien stelt. * is insgelijcks vergeten het Oude Stamhuys OVERVEST oock niet meer in wesen alsoo genaemt als legghende pas ofte even over Stadts Vest ofte Watergraft / aende selve zyde als Altena, doch wyy naeder aen de Schoolpoort, ghelijck inde oude kaerte van de Stadt bescheydelijck te sien is; my is bericht oock dees aengaende noch eenighe bescheijden overich te zijn / sonder te kennen weten waer en onder wie deselve sijn berustende / vertrouwende die noch metter tydt nu wel aen den dach te sullen komen/ als mede hier benevens dient gestelt de MADE, achter Stadts

Noch eenige huysen by de Auteuren voornoemt overgeslagen.

* *Houve fol. 123.*

* *Idem ibid. f. 65.*

Id. ibid. 110.

* *Gouth. 217.*

* *Idem f. 158.*

Houtuynen en Laecken Ramen gelegen / zijnde nu niet meer dan een Boomgaert omcingelt met een Watergrachte zoo rondt als een ringh ofte circul in 't midde van een groene grasrijcke Weyde / zijnde wel eer een Stam-huys geweest / waer van de familie vande Groenewegens vander Made, tot Delft / als eygenaers / haeren bynaem ende toenaem ontfangen hebben: Ten zuyden van daer is van outs een Boerewerf / noch hedendaechs benent met de naem van Meeuwerf, de pronunciatie ofte uytspraeck corruptivelijck verandert zijnde van het rechte woordt Made-Werf. Ghelijck misschien noch andere diergelijke Huysen van ouden herkomst soude konnen vergeten / ofte door haer bouvalligheydt uyt de kennis gheraeckt zijn / de welcke nu niet alle te voorschijn komen / ofte ontdeckt werden; ende zijn voorts effectivelijck onder het Heemraedschap, doch niet Bailliuschap van Delftlandt gelegen dese drie naevolgende oude Ridderlijcke Sloten ende Adelijcke Hof-Steden / de welcke Jonckheer Matthijs van der Houven (tegen het uytwysen van alle Kaerten met Landtscheydinge daer van sijnde) abbusivelijck heeft gestelt in 't Heemraetschap van Rijnlandt / als den Ouden Burgh, ofte gewesen Koninckleijck Slot / *Aureliani*, *Aurelii*, *Arunduly*, by Voorburch 'tgeen wy voorhenen beschreve / en deses Autheurs opinie daer oock over ghehoordt hebben / doch voecht op dese plaets hier wederom een ander gevoelen by / dat desen Burch in allen ouden tijden een sterckte soude geweest zijn der Catten ende Saxen in Rijnlandt / Delftlandt &c. Niet tegenstaende hy voor de en het Dorp Voorburgh onder Delft stelt / * ende dat oock volgens zijn eyghen segghen hier ter plaetse * alle drie dese huysen onder Voorburgh zijn leggende / waer van hy de Wethouderen van Delft voor Ambachts heeren kent. Het huys te Werve by Voorburgh, een seer Oudt Ridderlijck Stam-huys waer van inden Jaere 1262 Heer was Jonckheer Iakob van Werven Ridder, onder welcken Voorburch mede was behoorende. Blijckende by een handt-vest verleent by Floris Grave van Hollandt, die als doen berustende was onder Heer Iohan van Zuylen Heere vander Haer &c. Tot Uytrecht zijnde doen tertijdt by successie lest aengheckomen Jonckheer ... van Lennip. 't Huys de Binckhorst mede onder Voorburch, by de Vaert van s' Gravenhage, was aenkomende de Jonckheer van Brederode: Dit Binchorst is by de Oude verstorvene Edelen van Binckhorst gesticht / 't geen Willem van Gouthove *, wederom ampelder beschrijft / den Binckhorst, zeydt hy tusschen Voorburgh ende Rijswijck by de Vaert van den Hage / werdt mede verdestrueert by die van Delft Anno 1359. Hier van heeft zijnen naem een seer out geslacht genoemt vander Binckhorst, over lange Jaeren verstorven / van de welcke is gheweest Heer Evert vander Binckhorst, voor Ysselmonde Anno 1076. geschooten &c. en daelt soo nederwaers tot op zijnen tijdt toe / segghende dit huys behoorde onlangs toe Jonckheer Iacob

Noch drie by M. vander Houve verkeerdelijck onder 't Heemraetschap Rinlandt gestelt.

* Vander Houve ibid. f. 109 en siet bove fol

Idem fol. 124.

Gouth. Chron. 98.

Iacob Snoeckaerdt Heer te Winckhorst/ Anno 1617 gestorven/ naelaetende by zijn Huysvrouwe Jussrou Anna M. Arthus Dochter van Brederode een kindt. Noch is hier en boven het huys ter Loo, ten Noorden aen Voorburgh gelegen / inde kaerten bekent / en oock by Gouthove † vermelt. Ende mogen mede ondert quartier van Delftlandt gereeckent werden 't Huys te Westerbeeck een quartier van een ure buyten 't westeynde van den Hage/ Item 't Huys ter Noodt mede dicht by den Hage doch aen d'ander zyde op den wech nae Leyden vermits (ghelyck hier boven aenghetogen is) het Ambacht van den Hage onder 't Heemraedtschap van Delftlandt ressorteert. Den dikwils genoemden W. van Goudthove, maeckt oock ghewach van dese twee Huysen / daer hy spreeckende is vande Sloten oft Heeren Huysen omtrent s' Gravenhage ghelegen van het eerste seydt hy dat in zijn tydt daer van eygenaer was Jonckheer Adriaan van Westerbeeck, en noemt voors eenige afspruytsels van dese Stamme.* Van het andere ofte laeste dat het weynigh Jaren geleden was doen stichten by Heer Caerle vander Noot, Gouverneur der Stede van Sluys in Vlaenderen †. Ende hier mede sal het genoech zyn beschreven / aengaende de situatie / gelegentheydt ende plaetse deser Stadt Delft ende het Landt van dien / mitsgaders de oude Steden / schoone Dorpen/ en Heerlycke Huysen daer in begrepen/ van welcke Huysen en Sloten al hoe wel (ghelyck een ghints aengheroert is) verscheyden over veele Jaren soo door Burgherlycke Oorlogen / als by de laeste Inlandtsche Troubelen zyn verdestrueert/ nochtans tot een onsterfelycke memorie / oock vermits sy dickwils in 't verhael der Historien te passe komen/ alhier behooren geinsereert te werden.

Id. ibid.

Idem ibid.

Idem f. 99.

B Hier treden deses eerste Hooftstucks.

Tweede Hooftstuck.

Outheydt van de Stadt, te vooren een Dorp, waere oorspronck des naems en Wapens uyt de Gracht van Corbulo, bevesticht met reden en autoriteyt: Daer benevens d'Historie van Hertoch Govert met den Bult, hoe hy by toedoen des Bisschops van Uytrecht den Jongen Graef Diderick van Hollant uyt den Lande verdreef, onder en tusschen dese plaets circumvalleert en tot een Stadt maeckt, en daer omtrent een Kasteel stichte waer hy op woonde, en soo vervolgens tot de doodt

van den Hertooch en oock des Bisschops, en wat veranderinge daer nae is voorgevallen, eyndelijck in wat Jaer vande regheringe des Hertochs Oudt Delft is Bemuyrt en Bewalt, als mede eenige conjecture waer het Kasteel gelegen heeft, ende ten laetsten een bewijs dat Delft eertijdts de grootste van begrip, en best ghefortificeerste Stat van Hollant, en mits dien in een groote vermaertheydt en achtbaerheydt was.

Stats waerdigheydt.

DAt Delft een seer oude en vermaerde Stadt is / sulcks bewijst genoeghsaem dat zy het derde Lidt representeert der groote Steden van Hollandt / inde Illustre Vergaderinghe van haer Ed: Groot Mo: Maer hoe oudt de Stadt eyghentlijck in sich selven is / werdt by d' ervarentste ondersoeckers der oude gheschiedenissen veel tijdts in dispuyt ghetrocken; De meeste oude Hollandtsche Chronijck Schrijvers / die in die

Merckel ijck misbruyk der oude Hollan. Chronijkers.

plompe en ongheleerde Eeuwe alles niet soo sorghvuldelijck en perfect hebben naergelaten / als diergelijcke considerabile en aenmerckelijcke saecke naer behooren wel vereyschte / maer naer haer ghewoonte seer rouw ende onordentelijck hier en daer overheen loopende meestendeel zonder recht oordeel te ghebruycken / of voorgaende kennisse van saecken te hebben / die stellen slechts absolutelijck de-

Stadts Bou-Heer

se Stadt gesticht te zijn / van Hertoch Govert met den Bult, die in't Jaer 1071. door toedoen van den rijcken Bisschop van Uytrecht de Wettighe Graef Diderick de V. van die naeme / noch seer jonck sijnde met Moeder en Stijfvader uyt den Lande verjaecht hebbende / dit Graefschap vier volle Jaeren niet soo zeer van Naekomelinghsrechtswegen als wel met forte van wapenen en gewelt regeerde. Son-

Delft van te vooren een Dorp: En van Hertoch Govert tot een Stadt gemaeckt, mitsgaders bewijs daer van eerstelijck vermits voor de tijden van Govert al wert vermelt
* Boxh. Thea. 161.
* Groote oude

der eenighsints gewach te maecken / of het van te vooren een Dorp of Boere-gehucht of wat het soude mogen sijn geweest; Onaengesien zy selfs de naem van Delft al voor desen hebben vermelt: Maer andere de saecke wat opmerckelijcker en naeuwkeuriger ondersoeckende / die sustineren dat dese plaets van te vooren al een Dorp zijnde van Heer Govert maer alleen is vermeerdert / vergroot en tot een Stadt gemaeckt /* wat daer van is / ick vinde altijt de naem van Delft selfs inde groote Chronijcke van Hollandt al gementioneert ten tijde van Graef Floris d' eerste, die van 't Jaer 1048. tot 1062. de Landen met grooten Lof van bescheydentheydt regheerde / dese Edele Graef seydt de Chronijck * begaefde dat Klooster tot Egmondt met een stuck lants in *escinum Delft*, betaelende Iaerlijcks vijf pondt en een once: in Boschuysen een manse, betalende alle Iaers twee once: By

Delft

Delft twee mansen, ende neffens Delft over negen mansen. Mansen † beteeckenen seeckere stucken Landts dewelcke eenigh tijns schuldigh zijn / en werden op andere plaetsen mede Hoven genaemt / gelijck in de Bulle van Diderick de sevende / waer mede hy in den Jaere 1199. bevesticht alle de goederen die Petronella Weduwe wylen Graef Floris de tweede bygenaemt de Vette / in plaets van haer minderjaerige Zoon Diderick de 6. de Landen een wijltijdts regerende * / tot fundatie van d'Abdie tot Reinsburch gegeven hadde / ontrent het Jaer 1133.* Alwaer inde enumeratie van de voorsz. goederen onder anderen staet: In een Landt dat geseydt wert Lede * ses mansen dat is Hoven en drie Hoven in Delff.* Welcke passagies met malkander vergeleecken / en gelet sijnde op den datum / waerschijnlijck te kennen geven dat onse Stadt al van oudts een Dorp of Vlecke zijnde de naem van DELFT, moet gheobtineert en ghevoert hebben / en naederhandt / met Wallen en Grachten omcingelt zijnde / om haer groot begrip noch een wijl tijdts met veele leedige plecken heeft geleegen / zijnde hier en daer noch met Hoven / Hof steden / Geestelijke goederen en Kloosteren beset; Ten is oock niet apparent datmen den ommetreck / en eersten aenlech van een Stadt soo groot soude begrypen / ten sy al vooren een groote meenigte van huysen daer hadde te samen by een geweest / om met eene binnen de circumvallatie van de Stadt te trecken / want niemandt oyt eenige geheuchnisse ghehadt heeft / dat de muyren van de Stadt / sedert d' eerst fundatie wyder uyt gheset zijn gheweest. Al hoe wel eenighe willen sustineren dat de Stadt inden beginne van een klein begrip en naderhandt moet vergroot zijn gheweest / poghende het selvighe te proberen met de oude landts ofte Boere naemen eenigher straten die sy meenen in 't eerste buyten de Stadt gelegen te hebben / als voor eerst al de straten met de naem van Laenen / ten Oosten inde Stadt gelegen / Harme Kocks-Laen, in 't gemeen Kockelaen / wel eer een Bocrelaen aende Woning van eenen Harmen Kock / desghelijcks Ian Foyen-Laen zijnde de wederhelft van de Gasthuys-Laen / nu naderhandt Susters-Laen vermits de twee Vrouwen Kloosters / St. Ursula en St. Agniete / aldaer gelegen hebbende / ghelijck wy in het vierde Hooftstuck sullen hooren; Voorts isser noch Ian Mols-Laen, de Tuynder-Straet nu Kromstraet-Steegh / ouden en nieuwen Langendijck, als geweest zijnde een Dijck van outs daer gheleghen / Vrouw Juttenlandt gheweest zijnde eenig lant als doen een Vrouw Jutta toebehoort hebbende / gelegen over het Rietveldt 't welck was een Velt met riet bewassen / en soo voorts Noordtwaerts op vintmen noch de Geerwegh, ende wat dergelijcke meer soude moghen geallegeert werden: Waer op wy antwoorden / dat men hier uyt in geenderley maniere eenighe consequentie kan trecken / dat dese voorghenoemde Straten oyt buyten den

Chron. van Holl. &c. divis. 19 Cap. 4. op 't eynde of beschryv. van out Bata. pag mihi 103.

**Out Batav. 128.*

** Id. ibid. 133.*

** Nota in Tynaker een halfuyer van dese Stadt gelegen is noch een weeh die men de Lede noemt.*

**Boxh. theat. Holl. p. 81. Tonneel van Hollandt 64.*

Twede bewijs ghenomen vande natuerlijcke reden.

Vermits de Stadt van den beginne af aen eve groot van begrip is geweest, derhalve dan van te vooren al een groot Dorp moet sijn geweest.

Wederlegginge en bewijs dat de Stadt noyt is uytgeleyt.

† Vide originem hujus vocis mansi apud Vossium de vitijs sermonis lib. 3. cap. 23. ubi inter alia Mansuarius est cuius ad incolendum datus est mansus, hoc est certus agri modus, cui fere tugurium sive structura aliqua addita est ad mansionem sive inhabitationem, unde & manso nomen &c.

ommetreck vande Stadt hebben ghelegen / soo langh de Stadt een Stadt is gheweest; Want dierghelijcke soort van Landts naemen oock selfs wel onder de eerste en aldeроudste Straten in andere Steden gevonden werden / sulcks dat dese maer alleenlijck te meer confirmeeren / het geen wy voorheenen geseyt hebben / namentlijck dat de Stadt in 't eerste met veel leedige plecken / Weninghen / Landerijen / Boomgaerden / Tuynen en wat dies meer is / ghelegen heeft: Men vint oock het Oude Gast-Huys, (daer de Gasthuys-Laen de naem af heeft) dat nae haer gevoelen van outs mede buyten soude gelegen hebben / al gedacht in 't Jaer 1268. Met dese woorden daer by / in Delft: ende Vlaming-Straet, die al soo verre achter af gelegen is vintmen inde Chronijcken vermelt op 't Jaer 1304. Ten tijde van Graef Jan van Henegouwen / gelijck wy naderhandt in 't Historisch verhael sullen hooren; invoegen dat het niet bewijslijck schijnt te wesen / dat de Stadt verscheyde reysen / of het sy met eene reis / sulcken grooten stuck soude uytgeleydt wesen / of men soude ten minsten ergens hier of daer yetwes dies aengaende ghementioneert vinden / of 't eenigher tijdt van ghehoordt hebben / en meerder glans van gheloofwaerdigheydt weeten by te brengen: Derhalve dese conjecturen / alleenlijck versamelt uyt de voorgaende speculatien (mijns bedunckens) op een losse grondt ghevesticht zijnde (onder verbetering) als noch gheen groot autoriteit schijnen te meriteren. Wijders ons reflectie nemende op de naem van Delft / dat gederiveert wort van het woordt delven † anders ghesegdt graven / gelijck oock noch heden * daechs seer gemeen ende ghebruyckelijck is in Zeelandt / datmen een gracht ofte sloot noemt een Delft / soo als men in verscheyde Brieven met uytdruckinghe vande bepalinge van Landen veeltijts leest in deser voeghe / ten Oosten / Zuyden / Westen ofte Noorden / belent mette Schey-delft / tussen dese Landen / ende de Landen van N. N. ende soo voorts. Sulcks dat dese Stadt volgens de gemeene overeenstemminghe van alle soo oude als nieuwe Schrijvers haer naem verkregen heeft vande Gracht die door de Stadt heen loopt / en noch heden daechs om haer outheydts wille / niet anders als de Oude-Delft ghenoemt wert: Welcke Gracht noch de selfde is die in 't acht en veertichste Jaer * nae de Gheboorte Christi van *Domitius Corbulo* den Romeyn aldaer gedolven is / ghelijck den wijdt beroemden Geographus, ofte Landtbeschrijver Philippus Cluverius in zijn Geographice Caerte van Oudt Batavia ofte Hollandt / dat selve bescheydelijck demonstreert / en in zijn geleert Tractaet vande drie Armen ofte Vloeden des Rijns * met suffisante en bondige redenen onwedersprekelyck bevesticht / want den Ouden Rynstroom noch een

Derde bewijs getrocken uyt des naems oorspronck.

Vande gracht van Corbulo en welcke die is, en hoe neer ghedolven

* *Aub. Mirer belg. Chro. f.* 19.

Sulcx wederom bevesticht werdt met getuygenisse der geleerde luiden ende oude Schrijvers.

* *Ph Cluv. de trib. Rheni Alveis cap* 6. *pag. mihi* 47. † *Varie a varijs autoribus huius urbis nomen latine scribitur, a plurimis Delphi plur. nu. a quibusdam Delphium ut Braun, Golnitz &c. ab aliquibus Delfum ut Boxh Barland. & qui illos seq. Vide iam G. Voss. de vitijs sermonis lib. cap* 10. *ubi ait: Delfis Batavis Ill. Grotium natum dixerunt, at Delphis Phocidos cultum Apollinem: nam Batavorum urbs* Delft *non* Delpht. *Origo item a fodiendo: atqui non* delphen *dicimus sed* delven *per v. consonum quod mollius sonat quam ipsum f, nedum ph. hic habent locum.*

een uyttocht door Leyden hebbende inde Noorder Zee / nevens het vermaerde Kasteel en Wapenhuys te Britten by Katwijck op Zee / en desen Corbulo een manhaftich Chrijsman als Veltoverste der Romeynsche Soldaten inde Landen van herwaerts over van wegen den Keyser Tiberius Claudius / af gesonde zijnde en geordonneert aen dese zijde des Rhijns te blijven / soo dede hy tegen 't overvloeyen van de Zee (gemerckt het Landt noch onbedijckt was) een groote Grifte ofte Graft delven tussche beyde de Rivieren / den Rijn en de Maze om de kracht van 't water daer door te breecken / en de verder hooger over vloeyinghe (dewelcke andersints tot groote schade ende achterdeel voor de Landerijen seer dickwils ghesschiede/) zoo veel het doenlijck was voor te komen en beletten / tot dit practijck in 't werck stellende sijn onderhebbende Soldaten / die (vermits haer verboden zijnde den Oorloch over den Rijn te doen) hier dan niet veel werck en vonden / ghelijck den Historischrijver en Burghermeester van Roomen Cornelius Tacitns, in syn elfde Boeck der Chronijcken / daer van aldus getuyght / *ne tamen miles otium exueret* [*Cluverius malit idueret*] *inter mosam Rhenumque trium & viginti millium spatio fossam produxit; qua incerta Oceani vetarentur:* * Dat is / op dat nochtans de Soldaten niet ledich souden zijn, soo heeft hy tusschen de Maze ende den Rijn een Graft geleyt, lanck wesende drie en twintich duysent passen, waer door d'onveylicheden van de Zee mochten belet werden. Met welcken Text hy nae over een komen / de Griecrsche woorden van den Romeynschen Historischryver *Dio Cassius* in syn 60. Boeck / al waer hy spreeckende van den selven Corbulo, al dus seyt διετάφρευσε, δι' αὐτῶν πᾶν τὸ μεταξὺ τοῦ τε Ῥήνου καὶ τοῦ Μόσου, σταδίους ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν, μάλιστα· ἵνα μὴ οἱ ποταμοὶ ἐν τῇ τοῦ ὠκεανοῦ πλημμυρίδι ἀναρρέοντες πελαγίζωσι. *id est, fossam per ipsorum manus à Rheno ad mozam perduxit centum & septuaginta stadiorum longam, ne ij fluvij æstuante Oceano refluentes superstagnarent:* Dat is / hy heeft haer een Gracht doen maecken, van den Rijn tot de Maze hondert en 't seventich Stadien inde lenghte, op dat de afvloeyende Rivieren, als de Zee ontsteecken was niet soude overloopen. Hondert en 't seventich stadien bedragen een en twintich duysent / en hondert en vijftich passen ofte treden / te weten yder stadie gereeckent tot hondert en vyf en twintich passen ghelyck ons Plynius leert. * Al het welcke den Landt-beschryver Philippus Cluverius, wel rypelyck overweghende / welcke Graft dit soude moghen wesen / en over alle andere Grachten hier ontrent zyn gedachten hebbende laeten gaen / zoo besluyte hy eyndelyck met dese reden: Noch is daer een Gracht die van de Stadt Leyden ghemeenlijck ghenaemt de Vliedt loopt tot Delft, en van daer tot het Dorp Maeslandt, ten laetsten aen 't Dorp Sluys wert by vereenicht met de Maze, ick bewijse dat dit is de Gracht van Corbulo, ten eersten om dat die gheleydt is tusschen de Maze en den Rijn, ten tweeden, om dat zy zeer naer by de Zee is, ten derden, om dat de spa-

* *Vid. Tacit. Annal. l. 11. c. 20. & Lips. in notis ad hunc Taciti locum f. 173.*

* *Plin. lib. 2. c. 3. of siet de aenteikeninge op het Euang. Luc. 24. v. 13.*

Krachtighe bewijs reden Philippi Cluverij.

tie van Tacitus drie en twintich duysent passen of van Dio hondert en* tseventich stadien, seer wel overeen komt met dese Graft als men den cours van het water volcht. Voorts geeft den selfden Autheur* noch eenighe andere considerabile redenen / dewelcke oock geensints van de minste kracht toebrengen / te weten / dat dese vaert van Delft nae Leyden noch hedendaechs de naem voert van Vliet, welcke naem afkomstigh zynde van het woordt vloeyen / eyghentlyck soo veel beteeckent als een passagie ofte plaets waer door het gety of het ebben en vloeyen van de Zee / het water doet heen en weder vlieten / 't welck betoont ende bewesen kan werden / met de naemen van verscheyde gaten en deurtochten daer het gety van de Zee door vliet en vloeit / als de Haringh-vliet, tusschen beyde de Eylanden van Voorn. Item het Vlie tusschen de Eylanden / het eene de Schellingh / het ander Vlielandt genaemt / sulcks dese benaeminge hier te Lande van outs oock selfs eenighe plaetsen / Steden en Dorpen dicht aen de vlieten en vloeten gelegen / gegeven is / sonder eenighe andere niet dicht aen de vlieten gelegen / met diergelyck naem te noemen / als by exempel het oude Stedeken Geervliet met het schoon Dorp Heenvliet. Item Biervliet, dat men nu Biert noemt / ende Bleyncvliet, nu 't Zuydtlant gheeten om dat het in Zuyden van Putten leyt / hebben alle haren naem om datse op den Watervloet ghelegen zyn / oock de Vliet van ouder tyden genaemt / waer van de Stadt Geervliet den Tol (daer die van Delft vry af waren / gelyck in toekomende te pas sal komen) pleegh te ontfanghen / welcken Tol nu soo veel is als vergaen / 't zedert dat het diep dat dicht onder de Stadt plagh te vloeyen / verlant is zynde ontrent vyftich Jaren gheleden / een houten Brugghe daer over geleyt / om naer Heenvliet te gaen / welcke water maer 125. Jaren geleden wel soo breet was / als de Merwede tusschen Dordrecht ende Papendrecht * Voorts isser noch een Stadt Biervliet omtrent Sluys in Vlaenderen / mede op een deurtocht nae de Zee gelegen / als mede de Dorpen Oostvliet, Nieuvliet, op 't Eylandt Cadsant; Steenvliet Portvliet in Zeelandt; Santvliet, Burchvliet, Cromvliet in Brabant / als oock Waddingsvliet, ontrent de geseyde Gracht van Corbulo op de Vliet van den Rijn ende Maze, door Rynlandt en Delftlant / gelijck men dat in sulcker voege vinden sal op verscheyde andere plaetsen meer / oock selfs in Hoochduytslandt aen de Revier de Weser in 't Landt van Saxen Waerfleet, Elsfleeten, Wortfleet, Santfleet, dewelcke alle by ons Nederlanders door het woordt Vliet uytgedruckt werden: En men sal nergens dese benaeminge van Vliet in gebruyck vinden / dan ter plaetse waer door ofte benevens de vloeyinge en het gety van het water / syn operatie en werckinge als noch dagelycks doet of van outs heeft gedaen. Alle welcke voorgaende redenen seer approbabel zynde / werdt by de geleerde Luyden aenghenomen ende geamplecteert. *Ægidius Bucherus** in zyn Romeyns Neder-

* *Th. Cluv. ibid. p. 48.*

Naeder merckteken daer van

En met exempelen verstercket.

Hoe de Vliet door de Landen Voorn en van Putte is vernauwt en daer door den ouden Tol tot Geervliet is vernieticht.

* *Gouth f. 19.*

Narder confirmatie van de Gracht van Corbulo.

* *Eged. Buch. Belg. Roman.*

lande

landt / en verscheyde anderen* hebben het oock al over langhe vast gestelt / daerom seydt *Valerius Andreas*, spreeckende in 't kort van dese Stadt: DELFIUM *sive* DELPHI, *numero multitudinis vulgo* DELFT. *Ad secundum à Roterodamo lapidem. celebris, potens, cultissima & nitidissima Batavorum urbs, à Godefrido Gibboso, Duce Lotharingiæ, exacto Theodorico 5. legitimo Principe, fundatum Anno.* CIↃ.LXXI. *& privilegijs munitum, nomen à fossa habet quam* DELFT *vocant (nam* delven *nobis fodere significat) ducta à Mosa ad urbem, quæ plerisque credita est fossa esse Corbulonis, cujus meminit Tacitus &c.** Delft een vermaerde, vermoghende, welbeboutste en netste Stadt van Hollandt, van Govert de Gebultrughde, Hertoch van Lotteringe &c. (De Wettige Graef Diderik de 5 uyt den lande gedreven hebbende) An. 1071. gesticht en met Privilegien voorsien. Sy heeft haer naem van de Gracht die sy Delft noemen, want delven by ons Neerlanders soo veel als graven beteeckent, welcke gracht streckende van de Maze tot de Stat (te weten van Maessluys deur de Stadt nae Leyden) by de meeste ghehouden werdt voor de Gracht van Corbulo, daer Tacitus gewach van maeckt in 't soo veelde Boeck &c. Dit dan / als nu genoechsaem ontwijfelbaer zijnde soo zijnder eenighe Geleerde / en in de Batavische Outheydt niet onervaren / die van ghevoelen sijn / dat de selfde Gracht wel eer ontrent de Oude Kerck allensckens Zuytwestelijck soude hebben gedraeyt / nae de Sluysche Vaert / doch naederhandt om redenen verleydt door de Watersloot, en dat op desen hoeck ofte bocht van de Gracht het onderste van de Oude-Kercks Toorn wel eer (als het Landt noch wilt en woest en weynich bewoont was) tot een Redoute ofte Wachttooren ten eysichte over de Gracht soude zijn ghestelt / gelijck verscheyde van die natuure hier en daer insonderheydt langhers den Rijn waren gheordonneert / eensdeels om van de voorby varende Schepen Tollen te vorderen / anderdeels om den oploop en den aenval der op komende Vyanden / 't zy Gebuyren of Vreemdelingen te wederstaen / aengesien dit gebouw niet alleen en is het oudtste van dese Stadt (excederende alle memorien) maer oock een van de alderoutste van dit gewest / gelijck de grijse Duyf-steenen onder aen de Fundamenten dat eenigermaeten uytwijsen / welcke soort van Steen van soo hooghen ouderdom is / dat haer compositie en maecksel nu al teenemael vergeten en uyt de Wereldt is geraeckt / sulcks men die niet meer en vindt / als alleenlijck aen d' outste reliquien van dit Landtschap / ontrent welcken Wacht Toorn dan metter tijdt onder d'eerste Graven van Hollandt eenige confluentie ende vergaderinghe van Huysen en Hutten soude te samen sijn gherot / om voor de Struyckroovers en Vagabunden te meerder bewaert en beschermt te zijn / in voegen dat de Huysen accresserende en allengskens toenemende / voor eerst tot een Gehucht zijn te samen gevloeyt / en daer nae een gansch Dorp hebben uytghemaeckt / 'twelck van haer benaeminge schijnt

*Aern. Slechtenh. in sijn Toneel der Graven Steden ende Leeden van Holl. &c.

* Valer. And. Topogr. belg. p. 68.

Gevoelen van een ouden Wachttoorn nevens de voorsz. Gracht waer uyt des Stadts oorspronck soude sijn ontstaen.

Hoedanich en deur wat reden dit soude zijn geschiet.

aengenomen te hebben / van de Oude ghedolve Canael ofte Water-loop ('t welck men oock ghelijck ten genoege bewesen is een Delft noemt) door het Dorp heenen vlietende / en dese opinien confirmeren wy met het oude Stadts Wapen, want ghelijckerwys de Wapen-teyckens altydt haere gelyckenissen plegen 't ontfanghen van het begin en oorspronck eenigher ghedenck waerdighe saecken / soo is oock lichtelyck af te nemen en met eenen te besluyten / dat de twee vierkante Wacht-Toorens / met schiet gaten in den ommeloop / en Hameyen inde Poorten voorsien / wederzijdts een Strooment Water niet te vergeefs of zonder reden / maer uyt diepe insichte en voorbedachtsaemheydt in het oude Wapen zijn verkreghen gheweest / die zy naederhandt (ghelyck men seydt) in het begin der Burgherlycke twisten van Hoecks en Cabelliacus (als Hertoch Albrecht nae een belech van tien weecken / om haer wreevelicheyt en al te grooten baldadicheydt / met macht van Wapenen de Stadt in nam en aenstondts demanteleerde) hebben moeten roeperen / en voortaen uyt haer Waepen laeten in erkenteniſſe als of om haer rebellie geen teeckens van sterckte selfs in haer Waepen meer mochten behouden / maer van die tydt af alleen een Strooment Water voeren op een Zilver ofte wit Schilt / al hoe wel naederhandt het oude Zegel noch wederom werdt ghebruyckt / met heel antyckse Characters ofte oberoude letters / meldende dit heerlyck opschrift / *SIGILLUM COMMUNITATIS OPPIDANORUM DE DELF:* Dat is / het Zegel van de algemeynschap der Poorteren van de Delf, misschien wederom toelatinge verkregen hebbende als de Muyren en Poorten mochten herstellen / of sy moesten van oudts / in die eenvoudighe Eeuwe door onachtsaemheyt ende versuym / of om de minste moeyten door de Schilders daer uyt ge laten zijn / achtende genoech te wesen / dat men den sin ende meninge tot onderschept van andere Steden daer door konden bemercken / gelijck men voor desen heeft gesien aen de zwarte streep / in plaets van een Strooment Water / mede door naelaticheydt en slofficheydt der Kladt-Schilders en Steen-Houders inghevoert gheweest te zyn / en in sulcken quaden inbreuck was vervallen / dat men goedt vondt de Stadts Wapenteyckens aller-wegen te reorçesseren. Ick vinde noch een ander Wapen / met twee overeyndtslaende of klauterende Leeuwen in het Schilt / in plaetse van de Toorens ofte Burchten / op seker Stadts Zegel hanghende aen een opene Brieve van den Jaere 1351. Van ghelycken oock op eenige Deuyten binnen Delft alhier voor den Armen geslagen noch in den Jare 1545. En daer omtrent / al waer aen d' eene zijde rontsom het Wape in den randt te leesen staet DEN ARMEN GELT IN DELFT. en aen de andere sijde in het middel dese Latijnse woorden DANS ELEMOSINAM LARGITER FIDELIBUS: Dat is / aen de Gheloovighe mildelijck Aelmoeſſen uytreyckende. Men seydt oock datter

Stuy-

Tvvelck bekrachticht vverdt door het oude StatsWapen.

Datmen seyt eens verlooren en vvederom ghevvonnen te zijn.

Aengaende de verschey-dentheyt van Stadts Wapens

Eenige Munt tot Delft geslagen.

ELF AD. CAVSA
GILLV COMMVNITATIS
VI

AD CAUSAS
DE DELF

DELFT DEN ARMEN GELT IN
1545

DANS
ELEMOSINĀ
LARGITER
FIDELIB

1559

Sigillum
cōmun
itatis
opidanorum
de
delft

Si
gillū
cōitatis
opidanorū
de delf
ad
causas

Stuyvers zijn van de selve munte/doch en hebbe die noeyt konnen komen te zien/echter d' overeenkomst van diergelijcken Wapen Schilt/ heeft men noch daer benevens in een oudt kaertje van de Stadt ontrent de selve tijdt gemaeckt en in 't licht ghegeven. Noch een ander fatsoen van een wapen isser waer in men siet het onderste ghedeelte van een onderwetjen Toorn of een ouden Burch een alleen / welcke dan veel grover en zwaerder van gebouw lijckent / als de twee boven verhaelde wederzijdts het Stroment Water staende / doch dese sonder Water/ beslaende ten naesten by de gantsche grondt van het Wapen / maer uyt een seer groote Poort / mede als de voorgaende met een Gameije voorsien / een Brullende Leeuw komende ghesprongen houdt met de voorste Pooten een Schildeken / met een Silver ofte wit Velt / simpelijck met een recht nedergaende zwarte streep ghebroocken: Welck Wapen lange Jaren in ghebruyck is gheweest en noch hedendaechs gebruyckelijck is voor het Zegel ten zaecken/gelijck als de oude opschrifte rontsom inden rant van den gantschen ommetrek/even al eens de selfde woorden te kennen is gevende/als het voorgaende alderoutste/ alleenlijck op 't eynde daer by ghedaen zijnde *AD CAUSAS*. Dat is / ten saecken als het selvige niet anders gebruyckt werdende dan tot saecken die publijck zijn/en van een ygelijck moghen ghehoort ende ghelesen werden / als openbare contracten / commissien / bezworen certificatien/ verklaringen en anders/ over sulcks het oock aen dusdanighe en diergelijcke acten ghehangen / of daer op ghedruckt sullende werden tot besluydt van den inhoudt selfs / dese woorden solemnelijck werden ghestelt. Soo hebben wy Schout, Burgermeesteren, Schepenen ende Raeden voornoemt in kennisse der waerheyt 't Zegel ten saecke der voorsz. Stadt hier onder aen gehangen, &c. Waer door nu dese veranderinghen en differentien in de oude Wapenteickenen zijn voorghevallen / is buyten mijn wetenschap / en hebbe dies aengaende gheen seecker noch bewijselijck bescheyt kennen op doen ofte nae speuren; Maer dit en al het gheen wy tot noch toe belangende de aloutheden deser Stadt hebben voort gebracht ende ontdeckt / soude ons evenwel klaerder en seeckerder zijn / indien de saecken van die tijden by onse Voorouders wat neerstigher beschreven en naergelaten waren geweest/ sullen nochtans al het geen conform de apparentie voor waerheydt houden / en ons hier mede behelpen ter tijdt toe / dat yemandt anders met krachtigher redenen contrarie sal konnen proberen / ons selven altijdt onderwerpende beter en naeder onderrechtinghe. Den gheleerden Janus Dousa eertijts Heere van Noortwijck ende Curator van de Universiteyt tot Leyden / in zijn Jaer-Baecken der Ouder Graven van Hollandt / in Latijnse Versen deftich beschreven/schijnt oock van alle dese voorgaende gevoelen niet verbreemt te zijn wanneer hy met groote reputatie spreeckende van de fundatie en eerste geringe opkomst van dese Stadt

Het Zegel ten saecke.

Opinie van den geleerden Dousa tot confirmatie van 't voorgaende.

desel-

Ia. Do. Rer. Hol. lib. 4 p. mihi 129.

deselvige voor eerst een vermaert Dorp noemt / en naderhandt een van de aldertreffelijckste Steden/ in deser voegen. *

Prima Oppidi Delfensis in Batavis extructio.

Delphorum celebris nomine Pagus erat.
Hic Pyrgo fossaque novos vallare Quirites,
Et signare unco mænia dente placet.
Dux lapidem primum ipse locat, reliqui inde sequuntur.
Officij intendit munia quisque sui.

Eiusdem Civitatis laudatio.

Vrbs oritur (quis fata loco tanta esse putaret?)
Illa olim in Batavis vix habitura parem.
Grande operæ pretium: tollunt capita ardua pinnæ,
Et novus exiguo tempore murus erat.
Certantes nec deest operas urgere redemptor,
Subque manus crescit dum properatur opus.

Apostrophe ad eandem.

Cresce precor, nec, vico humili, quod nata putaris,
Augmine te pudeat luxuriare novo.
Ipsa olim qnid Roma fuit, nisi collis & herba?
Et tamen ex illo venit in astra gradu.*
Hic quoque quàm tenui Comitatus origine creuit,
Tunc quùm Cattigenis Dane timendus eras!

* Ad Templum ac Divinos honores referendum quibus Vrbs illa Eterna, instar Numinis culta, atque in Divarum numerum adscripta antiquitus.

By wat occasie Hertoch Govert dit Graefschap bequam.

Hoe neer en by wat occasie nu de Stadt is Bewalt en Beinuyrt/ en hoe Hertoch Govert het Landt overweldichde / werdt inde oude Kronijcke op de volgende maniere beschreven ende verhaelt. Floris d'eerste van die naeme en VI. Grave van Hollant/Zeelant / en Heere van Vrieslandt / nae een groote Victorie tegen eenige 't samen ghespannen Duytsche Vorsten die gansch Hollandt voorhden te ruyneren/ ten laesten te gelijck met ses en twintich hondert Coppen ongheluckigh verslagen zijnde / soo heeft van weghen des Jongen Graef Diderick de V. zijn bedroefde Weduwe Vrouw Geertruyt van Sassen, de Landen twee Jaren in vrede gheregheert / naer welcken tijdt zy met consent van de Staten van den Lande trouwde aen Robbrecht de Vriese, des Grave van Vlaenderen Zoon/die een beroemt vroom Ridder ende een onversaecht Oorlochts Heldt was. * Dese werde in't Jaer 1063. Mombier ende voocht gemaeckt van den Ionckheer Diderick van Hollandt, en regeerde de Landen seven Jaeren uyt de naeme van zijn Stijf Zoon in alder Gerechticheydt / ondertusschen de wettige Graef noch al onder Voochdie staende / heeft Willem van

* Gr. Chron. van Holl. & div. 11. cap. 5. out Bat. pag. 107.

Gelder den 21. Bisschop van Uytrecht / door loose practijcque en onrechtmatige en verkeerde betichtinge / aen Keyser Heyndrick de III. het Graefschap van Hollandt / tot behoef der Kercken van Uytrecht verworven hebbende* in 't Jaer 1071. Sijnen Neve Godevaerdt by ghenaemt met den Bult, Hertoch van Lotteringhe / Brabandt en Ardenne / tot zijn hulpe en bystant ontboden / om Hollandt in te nemen / hem belovende het Graefschap te leen te gheven soo langh hy leefde / derhalven vergaederden zy te samen een groot zwaer Volck van Wapenen, ende zijn in 't voorschreve Jaer neder ghekomen in Hollandt; Robrecht, Voocht van Hollandt / doen ter tydt in Vlaenderen te doen hebbende / en desen overval seeckerlijck vernemende / heeft terstondt alle macht soo veel hem moghelijck was by een geruckt / en trock dese twee aggresserende Vorsten ontrent Leyden kloeckmoedich onder de ooghen / al waer de Leghers handt ghemeen werdende wederzydts dapper wierdt gevochten / doch eyndelijck nae een bloedighe batalie de Hollanders (overwogen door een ongheliјcke macht) te quaedt kryghende / mosten vluchten / Robrecht salveerde sich met Wijf en Kinderen naer Vlaenderen, alwaer hy tot Gendt een wyltijdts bleef woonen: Den Bisschop naer dese Victorie liet Hertoch Govert possessie nemen van Hollandt ende dede hem Hulden in alle plaetsen / alle die hem tegen waeren / verjaeghde den Hertoch ofte versloech se / en bracht alle het Landt onder zyn Heerschappye. Den Bisschop dede alle Frontieren en Paelen van den Lande met Garnisoen vast besetten / en naerstelijck bewaeren tegens den Jonghen Jonckheer Dirck van Hollandt, doende maecken een groot sterck Kasteel tot Ysselmonde / daer op legghende veele vroome Luyden van Wapenen / den Hertooch timmerde en fortificeerde de Stadt van Delft, en maeckte niet verre buyten de Stadt een Kasteel / daer hy gheduyrende zyn Goubernement zyn wooninghe op houde: Siende nu dat hem de fortuyne favorabel scheen te wesen / resolveerde syn overwinninge vigoureuselijck te vervolgen en voorts West-Vrieslandt, mitsgaders oock Oost-Vrieslandt, al mede met den Oorloch aen te tasten / om die oock tot zijn onderdaenicheydt te brengen: Van dese handelinghe spreeckt de Rijm-Chronijck die nu al over 395. Jaeren beschreven is / met haer ouwerwetse Rijmen aldus:

Hollandt was hi vier Iaer Heere,
Hi schade den Vriesen vele seere,
In 't Iaer Godts 1070. ende twee,
Soo dede hi den Oost-Vriesen wee,
Ende sloech hem of menigen man,
Grooten roof hi hem af wan,
Ende verbarnde Dorp en Steden,
Met herde grooter moegentheden.

Den Bisschop van Vytrecht door verkeerde persuasie impetreert het Graefschap vanden Keyser, en onbiet Hertoch Govert om het selve te invaderen.

* *Siet Chron. div. 9 cap. 6. alwaer de Bulle des Keysers.*

Spannen te samen en overvallen het landtschap.

Verdrijven Robrecht de Vriese en nemen 't lant in haer besit.

Hertoch Gov. versterckt Delft en bout een Kasteel.

Oude Rijm-Chron. §. 10.

Tot dien eynde van wederom een machtighe armade aenghenomen hebbende marcheerde met zijn Leger derwaerts aen / en verover de 300 met ghewelt als met verdrach alle de Steden van dat gewest / Slaende / Vangende / en Rovende al het Landt door / tot dat hy aldaer ten laetste met een meenichte Gevangens en grooten Roof van Beesten en andere dingen overladen / is ghekomen binnen Alckmaer; Die van Oost-Vrieslandt dit vernemende en haer Naegebuyren dus in lyden siende / quamen deselfde seer haestelijck met aller macht te hulp / en beleyden Alckmaer alomme / wel negen weken lanck: Hertoch Govert bemerckende / dat hy teghen dit woedende Volck die Stede niet langher houden mochte / ontboot ontset van van Bisschop Willem, steunende middelerwijl en sich verlatende op de hulpe en couragie der Beleghерde / dewelcke nu eyndelijck het secours te gemoet siende / sijn te raede geworden een uytval te doen en den Vyandt eenen generalen slach te leveren / sulcks sy sonder vertreck gemeensaemerhandt soo furieux en hevich op de Vriesen zyn aengevallen / datter ontrent achtduysent op die plaets zijn ghedoodt en veele ghevanghen bleeven / waer door de Stadt van 't belech wert verlost. Ende aldus bracht Heer Govert West-Vrieslandt / ende oock Oost-Vrieslandt, met assistentie des Bisschops van Uytrecht onder zijn ghewelt. En op dat een yghelijck mochte weeten / dat de Wapenteyckens niet te vergheefs ofte ydelijck werden verkregen ghelijck wy even hebben geseydt / soo sullen wy in 't voorby gaen aenroeren / dat den Hertoch / die van Alcmaer in erkentenisse van haer getrouwe hulp by dese gelegentheyt met een witten Burch in een bloet root Velt in haer Wapen vereerde / gelijk aen de Thoorn van ons Stad-Huys / mitsgaders boven aen de binnengevel van de Watersloot-se Poort / insgelijks boven aen de Cameretten te zien is / de reden waerom de selfde nevens andere daer ter plaetse ghestelt zijn / sullen wy op een ander tijdt verhaelen. Onlanghs hier nae is hy op 't versoeck des Keysers inden Oorloch van Saxsen ghereyst / alwaer (volghens de ghetuygheniße van den ouden Historischryver Lambrecht van Schafnaburgh, dewelcke ontrent desen tijdt leefde) door zijn toedoen alleen / het Landt door een tijdt in rust en vreede wierdt herstelt / want hy met sulck een considerabilen Heyr van de beste en uytghelesenste Mannen van Wapenen / uyt alle Landen die hem onderdanigh waren / den Keyser te hulp quam / dat zijn Volck in ghetal en menichte oock in heerlijckheydt van toerustingh des Keysers gansche Armade scheen te overtreffen [a] / sulcks dat in die tocht het opperste Gouvernement aen hem gedefereert / en niets sonder sijn authoriteyt en goetvinden gedaen wierdt [b] / tot dat ten laetsten door zijn kloeck en wys beleyt / de Vorsten tot accommodatie en vereeninghingh wierden ghenoodtsaeckt / en de Landen wederom van den verderfelijcken en alvernielenden Oorlogh bevryt: Waer op den meer

Overweldigt West-Vrieslant en werdt binnen Alcmaer beset.

Doch wederom ontset met grooter victorie.

Waer door die van Alcmaer haer Wapen optimeerden.

Den Hertoch wert van den Keyser in Saxsen versocht om den woedenden Oorloch te steuyten.

Gelijck door zijn beleit is geschiet.

meergemelten Joncker Jan vander Does, * dese volghende Latijnse Versen heeft ghecomponeert / alvoorens uytghelegt hebbende / hoe dat den Hertoch dese Stadt tot zijn toevlucht en beschermplaetse hadde gefortificeert / sich daer niet licht seer wijt buyten begevende / dan als hy een machtich Heyr-Leger op de been hebbende / ten Oorlogh troch.

* *Ia. Do. rer. Holl. lib. 6. p. 130.*

Nec temere hospitio, aut alijs se credere claustris,
Excepto, quoties bella gerunda foris.
Vt modo, Turingos contra cum & Saxonas idem,
Auspicio Henrici Cæsaris arma tulit.
Cujus rei caussa, Dilectus acriter ipsum
E Frisia, & Batavis tunc habuisse scias.
Vnde gravis facta Augustis accessio castris:
Vnde Loreno ingens gloria parta Duci.
Vt cui Pontifices inter tot Teutonas, inter
Tot solitos Martis munia obire Duces,
Par specie armorum nemo, eximioque paratu:
Par peditum atque equitum robore nemo fuit.

De hoc Bello quod ab Henrico IV. Imp. contra Saxones gestum, Lamb. Scafnaburgensis Historia consulenda.

a *Verba Scafnaburgensis, unde tota huius narrationis series desumta, sic habent: Aderat Gozelo (scribe Goddefridus) Dux Lotharingiæ, tantas habens copias, ita militaribus armis instructas ita de tota (cui praerat) regione, severissime delectu habito exquisitas, ut solae caeterum Regis exercitum & numero & bellici apparatus gloria praecellere ac supergredi viderentur.*

b *Eius enim potissimum (teste eodem Scafnaburgensi) in ea expeditione auctoritas valebat, & in eo omnium quae agenda erant, summa & cardo vertebatur.*

Maer het Jaer 1075. heeft een anderen uytslach gegeven / want Hertoch Govert wesende tot Antwerpen (al waer hy Marck-Graef * was) en zittende by nacht op een Heymelijckheydt / om zijn ghevoech te doen / werdt van eenen / van Jonckheer Dirck van Hollandts Knechten (Gijsbrecht genaemt) van onder op met een Gavelijn, ofte worpspietse in zijn Lyf gesteecken: Aldus doodelijck gewondt zijnde / willen sommighe dat hy sich dede voeren nae Maestricht, anderen naer Uytrecht, vermits de plaets / inde alderoutste Latijnsche Chronijcken *Trajectum* werdt genaemt / dat soo wel voor Uytrecht aen den Rijn als Maestricht kan verstaen werden: *Dousa* * die hier in onder anderen ook de oude Rijm Chronijk volcht / hout het met Uytrecht en geeft daer die reden van dat den Hertoch by *L. Schafnaburgensis* geseyt wordt te scheep derwaerts ghevoert te zijn / waer toe van Antwerpen naer Maestricht gheen ghelegentheydt altoos ghevonden werdt. Al bevoorens dese reden laet den Auteur niet onaerdigh

Ellendighe doodt van Hert. Gov.

* *Out Bat. 116.*

Que non fraus penetras haud ullo excludere possis facta loco.

* *Ia. Do. ibid. p. 132.*

Werwaers den Hertoch gevoert wiert als hy ghewont was, zijne klachte en oock des

Bisschops over zijn toekomende verlies met de doodt van sijn Neef Hertoch Govert.

voor af gaen / seeckere lamentatie en miserabel gheklagh van den gewonden Hertoch / naer Uytrecht sullende werden ghevoert: Daer nae volgende een droevige klachte van den Bisschop van Uytrecht over zyn aenstaende groot verlies van zyn opperste hulp / en grootste toeverlaet in dese Wereldt / waer by hy oock sijn leet wesen is tonende / als zynde de eerste en grontlegghende oorsaeck gheweest van dese heyloose en rampsalige val / van dese zynen wel beminde Neve.

Iustissima Ducis morituri ac generosæ cuiusdam indignationis plena expostulatio.

At parte ex alia læthali saucius ictu
Dux gemit, & sella vix sua membra leuat:
Impatiensque animi & tantis cruciatibus impar:
Ille igitur vivet, nos moriemur? ait.
Sed moriamur, (ait) dum non moriamur inulti.
Hactenus, & vana vulnera mulcet ope.
Eluviem (ah) nimiam fluctus fecisse cruenti,
Obfuit: in riuos sanguen abisse putes.
Nec mora, nec requies. Trajectum somniat unam,
Trajectum, fœdæ quæ sibi caussa necis.

Ex hac in navim impositione illorum hominum error convincitur, qui Godefridum Ducem non Traiectum hanc nostram ad Rhenum, sed vero ad alteram illam quæ Mosa alluitur Antwerpiam usque transportatum volunt: & ratione intercapedinis & positura locorum manifestissime adversante; præsertim ubi nulla aut maritimi aut fluvialis transvectionis opportunitas.

Ille querebatur, peragunt mandata ministri:
Accipit invalidum priva carina Ducem.
Tum vero Advatico solvunt à littore funem,
Cum, cito, remis findite, dixit, aquas.
Fatale acceleratur iter. Sic tincta Ducali
Sanguine Trajectum carbasus invehitur.
Illicet attonitum ruit ad spectacula vulgus.
Occupat amplexu vindicis ora sui,
Multa gemens, tum plura suo cum corde volutans
Præsul, &, Hei, misero quid mihi fiet? ait.
Quo nunc præsidio Cathedræ fugitiua tuebor
Iura? Frisi imposito quis pede colla premet?
Nec sat solus ego tot gentibus imperitare,
Et pariter terris & dare Iura mari.
Hoc tamen ut possim, superum iam sedibus alter

God-

Godfridus nobis eliciendus erit.
Omnia nequidquam: nec enim revocabilis ulli est,
Frigida quem vitæ pausa sequuta semel.
Heu, ubi prisca fides? ubi aperti gloria Martis?
Me miserum, virtus fraude subacta jacet.
Vtilius Batavis fuerat cessisse Gubernis.
Da veniam, invidiæ si tibi caussa fui.
Sed sceleris quis tanti alicui jus esse putasset?
Ah, nimis in Divos impius ille fuit.
Nec tergum mirare tamen mucrone petitum,
Cominus opponi dum tibi quisque timet.

Antistitis Vltraiectini plena miserationis pariter ac consolationis verba ad Godefridum Ducem iam moribundum

Expurgatio sui.

Deinde Spe gloriæ gratiaque nullo tempore apud posteros intermoriturae tum certa Salutis sempiternæ, Piorum Manibus Divinitus promissae fiducia, moriturum consolatur.

Op welke een van beyde voornoemde plaetsen/ het sy dan datmen *Dousa* en die hy volcht best ghelooven wil/ tot Uytrecht/ den Hertoch aflijvigh is geworden/ nae dat hy de geconquesteerde Landen/ mitsgaders sijne nieuw behoude Stadt Delft aen den Bisschop over gegeven/ ende ernstelijck gerecommandeert hadde.

Den Hertoch by forme van uitterste wille resigneert de Landen op den Bisschop.

Tum Batavum ejurans regimen, sua mœnia DELPHOS
Pontifici & Frisias tradere pergit opes.
Mox ubi nescio quid lævam instillasset in aurem:
Curæ, (ait) ó Præsul cætera mando tuæ.
Vindiciam permitte Deo: Nec plura loquutus
Iussa quoque uxori dat referunda suæ.

Den self den Auteur Joncker Jan vander Does, Heere van Noortwijck voornoemt (die wy hier soo dickwils allegeren/ vermits hy dese Historie van 't leven ende doodt des Hertochs Govert met den Bult seer perfect en oock gheestich beschreven heeft/ en wy niemandt ghelesen hebben die ons meerder voldoeninge daer in ghegeven heeft) noteert oock/ dat het was den sevenden dach/ nae dat hy de wonde ontfangen hadde/ doen hy sterf/ op de vijfste Kalende van Maerte, dat is nae onse reeckeninge den 25. Februarii 1075 * en naederhant achtervolgens zijn eygen begeertete Virdunum (so wert de plaetse genoemt) in sijns Vaders Tombe ter aerde bestelt is.

Hoeneer den Hertoch gestorven en waer begraven.

* *Gr. Chron. van Holl &c. Div. 9. c 9. Petit. f. 159.*

Septima lux aderat, non exhibitura sequentem,

An. 1076. 5. Cal. Mart.

Ilia ut incauto foderat hasta Duci.
Cum post uncturam, Sacris de more peractis
Romano, vinclis corporis exuitur.
Hanc habuit finem quartam post denique messem,
Qua primum in Batavis struxerat imperium.

Meierus Sigebertum sequutus Veredunum Claborum appellat.

Virdunum porro transvectus, ubi ossa paterno
(Iusserat hoc moriens) marmore tecta iacent.
In quem, si in quenquam, Dictum Bene convenit illud:*
Quam bene fundavit, quæ male quæsierat.

* *Ad Georgij Benedicti nomen allusu, cuius sequens est Pentameter, ad Delphorum urbis constructionem potissimum referendus, leviter tamen à nobis immutatus; & , Fundavit, pro, Defendit, reposito.*

Des selfs lof en reputatie by de Historischrijvers.

Dit was het miserabel eynde van den Bultruchden Godevaert / die anders (gelijck de Chronijcken hem naegheven een ghenereus en kloeckmoedigh Prince was / bekleet met veele bysondere deughden / en soo expert en afgevaerdight in 't stuck van den Oorloch / dat hy voor een van de alderbeste Chrygs-Helden van dien tijdt is gerenomeert. * Lambrecht van Schafnaburgh weet ook insonderheyt veel van zijne deuchden te spreecken / segghende ; Alhoewel hy kleyn en door sijn Bult mismaeckt was van stature, nochtans, soo door den luyster van sijn vermogen, en sijn voortreffelijcke Militie, als oock door sijn verstandigheydt, en insgelijcks welspreeckentheydt, verre boven andere Vorsten uytstekende was. Op andere plaetsen weet hy oock niet genoech te segghen van zijn matigheyd, patientie, sachtmoedigheyt, Voorsichtigheydt en goedt beleydt: waer door hy alomme by alle Volckeren door alle Landen was vermaert geworden / welcke ghetuyghenisse den geleerden *Dousa* * mede aenneemende onder anderen oock dese Versen tot zijn grooten lof heeft uytgebreyt.

* *Math. Voss. annal. lib. 1. p. 55.*

* *Dousa ibid. p. 130.*

Proco (inquit Scafnab.) quod licet statura pusillus, & gibbo deformis esset, tamen opum gloria, & militum lectissimorum copia tum sapientiae & eloquij ma-

Nam licet ipse suos breviter concretus in artus;
Et Gibbi eminulum terga gravaret onus.
Ingenio tamen acer erat, nullique secundus
Gloria opum, & grati dotibus eloquii.
Consilio simul atque manu pro tempore promptus.
** Invicto advorsus delitias animo.*
Quid prodest? Frisios bis qui prostraverat hostes,

Qui

Qui dederat Flandri terga videnda Ducis;
Turingos qui Marte suo tàm sæpe rebelles
Fregerat, & Cimbris tam metuendus erat:
Mox etiam Pacis captus velut Arbiter, inter
Augustum fuerat, Saxonicosque Duces:
Vitare, heu, meritas offensi Numinis iras:
Effugere ultricem nec potuit Nemesim.
Tarda licet, præsens certè vindicta Deorum est.
Pone stat & tacitis pæna subit pedibus.

turitate cæteris Principibus plurimum eminebat.
** Ob vitæ totius tempetantiam, quam mirifice in eo principe extollit idem Scafnaburgensis noster*

Sulcks dat zy weynich tot zijn naedeel spreecken / alleenlijck uytgesondert dat hy den Jongen Wettelijcken Graef onrechtmaetelijck uyt zijn Landt verdreef / waer over hy gelijck sommige willen rechtveerdighe straffe heeft gheleden en nae verdiensten is gheloont * in voegen / dat men oock op hem souden moghen appliceren 't gheen Iuvenalis eertydts van Sejanus seyde.

* *Besch. Out Batav.* 116.

..... nimios optabat honores
Et nimias poscebat opes, numerosa parabat
Excelsæ turris tabulata unde altior esset
Casus, & impulsæ præceps immane Ruinæ.

Iuv. Sat. 10.

De ambitie is een universele fant die in alle soorten van Menschen en voornamentlijck in de Vorsten predomineert: oversulcks Godt almachtich de selfde dickwils seer merckelijck en duydelijck / oock selfs in dese Wereldt confundeert ende straft / volgens zijn woordt.* Doch de oude Schrijvers brengen veel verschooningen tot voordeel van onsen Hertoch in / wanneer sy hem meerendeel dus patrocineren en de schult absolutelijck op de Stoel van Uytrecht schuyven. Hier mach men mercken (seggen sy) d' onrechtelijcke gierigheydt eens Onedelen Bisschops, die by onrechten aenbrengen ende betichtinge aen den Keyser Hendrick vervolghde, om eens Edelen Vorsten Landt van Hollant, daer een Zoon, een recht Oyr gebleven was, daer 't Landt met vollen rechten aen quam, en met geenerhande saecke verbeurt en hadde, hadde de Bisschop goet en Edel geweest, hy en hadts nimmermeer ghedacht, en hadde hem metten sijne laten genoegen, want hy doch meer hadde dan betamelijk was naer Gods recht &c. daer na noch by voegende / en wat macht hadde de Keyser, den Grave van Hollandt zijn Vaderlijck Graefschap sonder verbeurenisse te nemen, ende een Geestelijcken Prelaet te geven

* *Psal.* 146.5 *Psal.* 118.9. *Psal.* 62.10 11 *Prov* 26. 10. *Pred* 5 7.
* *Iob.* 12.21. 24. en *Psal.* 107.40.41.
Appologie ofte verontschuldinghe over zijne Handelings.

ven die recht noch reden daer toe en hadde, sullen die Brieven van waerden wesen, die de Bisschoppen daer af hebben, soo en mach de Heyligheydt des rechts niet meer voortganck hebben. Het is wel te proeven hadden de onrechtveerdighe Bisschoppen den Edelen Keyser rechte narratie ghedaen, zy en soudens niet gheimpetreert noch verworven hebben.* *Nunquam improbæ spei quod datur satis est: Maiora enim cupimus, quo maiora venerint, intentioque concitatior est ambitio sive cupiditas in magnarum opum congestu collocata ut flammæ infinita vis acrior est, quo ex majore incendio emicuit. quemadmodum inquit Seneca.** En de onderbindinghe heeft ten allen tijden geleert / en leert ons noch dagheliicks / dat de natuerlijcke begeerlijckheydt van de Menschen soo verre streckt / dat een Monnick wil een Abt zijn kan hy het worden / een Abt een Bisschop / een Bisschop een Cardinael / een Cardinael een Paus. En in deser voegen is onsen Christeundigen Hertoch Govert / alleenlijck door d' inductie en aenleydinge van desen Staet ende baetsuchtighen Bisschop / opgerockt en misleydt tot dese onrechtmatighe procedure / die ten laetsten sulcken droevighen uytslach soo onverwacht ghenomen heeft. Op welcke actie en Historie van Hertoch Govert seecker Poët noch onlanghs dese korte Versen heeft toegepast.

*Gr. Chron. Div. 9 cap. 6. Boxh. Theat. 32. of Ton. van Holl. 22.

*Sen. de benef.

1071.

Wijl Diderick was jonck tot 't Rijck noch onbequaem,
Is Hertoch GOVERT metten BULT in 't Landt ghekomen,
Met Chrijchs-geweldt: Dus nam hy aen der Graven naem,
Door desen heeft OUT DELFT haer opkomst eerst bekomen,
Die echter wierdt gedoodt als NERO om OUDT ROMEN.

1075.

Den Auteur maeck eenighsints een comparatie ofte vergelijckinge / en oock met eenen te gelijck een tegenstellinghe tusschen Nero en desen Buitenaer / want voor eerst ten opsichte dat Domitius Nero de 6. Keyser van Romen / maer alleen gheadopteert ofte als een Zoon aengenomen zijnde / door verkeerde drifte / practijcke en beleyt vande loose Agrippina met behulp van het Chrijgs-Volck onrechtveerdigh tot het rijck verheven wierdt / met uytsluytinge vande Wettelijcke Zoon / en Erfgenaem Britannicus, *en dat Hertoch Godevaert als een neve des Bisschops van Uytrecht door des selfs erghelistich aenlegghen en hulpe / als mede 't onrechtich toestaen / en misschien oock mede heulen * des Keysers Heynrick, de onnosele Weese en rechte Grave Joncheer Diderick van Hollandt uytgesloten / en insgelijcks soo veel leets hadde aengedaen / met kracht van Wapenen het Graefschap tegens alle recht onder zijn Heerschappye houdende; en dat zy beyde soo wel den gebochgelden Govert, als den Tyran Nero een ygelijck haer personagie een wijle tijdts ghespeelt hebbende / eyndelijck haer Rol met

Vergelijckinge tusschen den Keyser Nero en Hertoch Gov.

* Dio in Nerone c. 1.

* Bat. Arcad. pag. mihi 312.

met een droevigen uytkomst mosten besluyten/ hier in komen sy over een en zijn met malkander te vergelijcken: Maer voor soo veel aengaet de handelinghen en bedrijven die een yder geduyrende haer besit hebben uytgevoert en verricht/en komen in geenen deele in comparatie/ doch kunnen bequamelijck teghen den anderen ghestelt werden: Want Nero verbrande de oude Stadt Rome, en pleeghde oneyndelijck veele gruwelijcke en godtlose massacren en onmenschelijcke wreetheden*! Dese daer en teghen tot een eeuwighe memorie het oude Dorp van Delft doende populeren/ bebouwen/ en tot een heerlijck en gansch aensienelijcke Stadt maecken/ daer in hy syn familie meynden te stabilieren en vast te stellen/ most echter als een Dominateur en Dwinghelandt al mede ongheluckich en schielijck syn leven laten: *nam invisa imperia nemo retinuit diu, nec ullum violentum diuturnum*, want gewelt en onrecht selden langhduyrich besit aen de geweldenaers gaf, want gemerckt het meeste getal der Onderdaenen selfs/met een bedeckten en veel tydts onversoenelijcken haet tegens haer ingenomen zijnde/ soo is het onmoghelijck sich soo wel te doen bewaren en beschermen of men siet haer t'eeniger tijdt door d'een of d'ander middel noch eyndelijck verraden/ al was het dickwils van haer eygen Guarde ofte Lyfwacht/ 't welck eenighe willen dat desen opgeworpen Graef van Hollant oock soude zijn geschiet/gelijck eenige Auteuren van dit ghevoele aenwijst den Geleerden Schrijver* vande oude Hollandtsche gheschiedenissen. Daerom seydt *Claudianus* seer treffelijck.

Tegenstellinghe tusschen de selfde.

* *Waer van siet Dion, Suetonius in Nerone, Tacitus Annal. lib. 15. en anderen.*

Eeniger meininghe dat Hertoch Govert door een van sijn eygen dienaers is omghebracht.

* *Scriv. Out Bat. p. 115.*

Non sic excubiæ, nec circumstantia tela,
Quam tutatur amor.

En *Seneca: Vnum inexpugnabile munimentum amor Civium*, de eenigste onoverwinnelijcke fortresse is de Liefde en toegenegentheydt der Burgeren. Nae zijn doodt heeft den Bisschop selfs in persoon d' administratie vande Heerschappye aen hem genomen/ maer ghelijck als of de Gode-schickinghe d' onrechtveerdigheydt niet langher konde dulden/ en het onderdruckte Huys in ballinghschap verlaten/ soo geschiet het dat den Heer Bisschop Willem van Uytrecht/ even twee Maenden nae de doodt Hertoch Govert mede aflijvich werde/ dies de rechte Landts-Heer Diderick de V. by dese gheschapenheydt de geleeghentheydt waerneemt om zijn Vaderlijcke Erve/ die hem Wettelijck competeerde/ wederom te pretenderen/ ghelijck hy dan met hulpe en bystant van zijn Stiefvader en andere vroome Helden/ (zynde door zijnder Ondersaten goede gunste ghesterckt) de landen mitsgaders ziine patrimoniale Domeynen/ die hem in zijn tedere Jonckheydt ontweldight waeren/ seer lichtelycke en met weynich/ doch

Sen. de clement. l. 19 s. 1

Den Bisschop aenvaert het gesach over Hollant aen hem selven, doch sterft al schielick twee maenden nae Govert

By welcke conjuncture het Graef-

schap weer aen den rechten Heer vervalt.

doch stoutelijck teghen standt van Bisschop Willems naevolgher weder verkreegen / en noch seventien achter eenvolghende Jaeren beseten heeft / hier mede wierdt het oude spreeck woordt volbracht / en te rechte waer gemaeckt / dat / qualijck geconquesteerde goederen selden komen tot den derden Erfghenaem: Vorders komen de meeste oude History-Schryvers nu hier in over een / dat Delft tot een Stadt is ghemaeckt van desen Bultruchden Godevaert, daer wy nu van ghesprooken hebben: Doch seeckerlijck op wat Jaer en wyse niet alle eens / den gemeyne Chronyck-Schryver secht / datse ghetimmert is door den Crys-Tocht aenghevanghen teghens de West-Vriesen te weten / in het Jaer 1071. in 't welcke hy Hollandt eerstmael ingenomen heeft / maer andere seggen 't zelfde gheschiet te zyn / naer dat den Oorloch ghelucklijck uytghevoert is gewеest / te weten / in 't Jaer 1075. in welck hy gheseydt werdt omgebracht te wesen. Den Professor Boxhorn, houdt het met d' eerste meyninghe / proberende dat Godevaert om gheen andere redenen heeft doen timmeren / de Stadt van Delft, dan om dat hy by alle voorvallende gelegentheyt een seeckeren toevlucht soude hebben / soo dat het schynt gheveurt te zyn / als Robbrecht met Wyf en Kinderen noch onlanghs was verdreven / de sake noch twyffelachtich staende; Want d' eerste sorghe der gener die eens anders Domeynen en Heerlyckheden innemen / placht te wesen / dat zy eenige stercke Fortressen maecken / met dewelcke sy haer mogen defenderen tegen de macht en inval haerder Vyanden / om welcke reden hy oock by Delft een sterck Slot van Werck en Situatie heeft doen maecken / waer in hy syn woonplaets heeft ghehouden. Ian Gerrebrants van Leyden, vervolcht dese gheele saeck met dese woorden / Godevaert, seght hy / Hertoch van Lotheringhe begerende nu ten eeuwighen daghe met sijn toekomende Gheslachte gheheel Hollandt te besitten, heeft de Stadt van Delft ghesticht, met het Kasteel, haer gevende Stadts Rechten, en Privilegien, en dese Stadt heeft naer eenighen tijdt Heerlijck toegenomen, en dus verre d' Heer Boxhorn.* Nach den Geleerden *Matthæus Vossius*, is wederom anders van gevoelen / en seyt / dat Hertoch Govert, beyde de Vriesen tot zyn onderdanicheydt ghebracht hebbende / en nu de gansche Heerschappye der Graven van Hollandt besittende / van wegen den Keyser in den Oorloch van Saxen werdt geroepen / maer vreesende dat (syn nieuwe authoriteyt noch niet genoech gesterckt zynde) de Hollanders haer Jock mochten van den hals werpen / soo heeft hy het Dorp Delft met Wallen en een machtich Kasteel omcingelt / om het Volck door vrese van het Guarnisoen onder contributie te houden. Den Bisschop Willem 't zelve beduchtende / Fortificeert Ysselmonde seer bequaem gelegen om de Revier de Merwe in bedwangh te houden / en Graef Diderick af te wysen / in gevalle de Vlaminge yets wes dorsten onderstaen. Godevaert door syn vertreck nu alles nae

In welck Iaer Govert metten Bult nu eyghentlijck Delft tot een Stadt heeft ghemaeckt.

Ioan. a Leidis Chronic. Belgic. lib. 14 cap. 3.

* *Boxh. Theat*

den

den eysch van saecken voorsien / en 't gemeene best aen den Bisschop gerecommandeert hebbende/ treckt naer Saxen toe / alwaer hy veele treffelijke daden uytgevoert hebbende/ nieuwe eere heeft ingeleyt &c.* Doch hier in willen wy de meeste volgen/ en 't geen ons oock waerschijnlyckst dunckt te wesen/ vertrouwende vastelijck de Stadt ghetimmeert en gheëircumvalleert te zijn voor den Oorlogh/ in 't voorseyde Jaer 1071. eensdeels ten opsichte des situatie vande plaets / ten anderen om dat sy expresselyck verklaren dat hy daer zijn wooninge gehouden heeft / waer uyt / mijns beduunckens / ghevolgelijck alder gheloofwaerdichs schijnt te wesen / dat hy in 't eersten als zijn saken noch sorchelijk stonden/ en dat hy sich niet genoech en dorst vertrouwen een veylighe plaetse heeft ghesocht / en de gheleghentheyt van dese wel doorsien hebbende / deselvighe heeft versterckt en vast ghemaeckt om syn vrye residentie aldaer te houden / ende by alle voorvallende occasie van revolte ofte oploop sijner wederstrevers een seeckere retraite en toevlucht daer te hebben / ook dat hy altydt over al dichte by mochte wesen als leggende binnen s' Landts gelegen en niet op de Frontieren ofte Grensen / daer hy d' invasie en overval sijner Vyanden meer der soude subject syn. Waer nu het Kasteel in effect gelegen heeft werdt wederom verscheydentlyck verhaelt / de gemeene Chronyck maeckt mentie van een Kasteel niet verre buyten de Stadt / daer hy op woonde Het Chroonijckje van Johan Veldenaer over veel meer als twee hondert Jaeren geschreven / verhaelt de gansche saeck met dese oude woorden : Godevaert Hertoch van Lotrijck mitter Buyl, was Greve van Hollandt mit krachte vijf Iaer lanck, ende hi werdt in alle Steden gehult bi groot bedwanc voer een recht Lants-Heer. Dese Hertoch Godevaert stichtede die Stede van Delft. Ende hi deder een schoen Kasteel bi maecken, daer hi sijn woonstat in hielt lange tijt. * Het Chronijckje gedruckt ter Goude in 't Jaer 1478. vervolcht weer anders / dese Buylruchde Govaert van Lothrijck (seyt hy) die stichte die Stede van Delf, en deder een groot Kasteel in maecken daer hy zijn woon-Stadt hielt, ende woonde daer lange tijdt.* Doch hoe het is geweest en salmen niet licht te weten komen / want al over ettelijcke Jaeren geen ruyne noch eenige overblijffsels ofte gedachtenisse meer daer van gesien zijn ghelijck Georgh Braun in zijn Toneel van de vermaerste Steden van de Wereldt te verstaen gheeft / *Civitati [inquit] imposuit Castrum, seu præsidium, in quo & habitabat, cuius iam nulla extant vestigia.** Die nu het eerste aen neemen naementlijck / dat het buyten de Stadt gestaen heeft die stellen het buyten de Rotterdamsche Poort/ ter plaetse daer het Koninckx Uyt-hof, en naderhandt de vermaerde Abdie Konincx-velt, ghestaen heeft / daer van wy hier naer sullen spreecken. Andere wederom die gevoelen / dat het in de Stadt gelegen heeft / die willen het plaets geven op het Marckt-veldt daer nu het Stadt-Huys staet/ en sustineeren dat daerom de marckt als een eylandt noch rondt-

*Math. Voss. Annal. l. 1. f. 55.

Diversche oordeelen en aenneminghe waer het Kasteel gestaen heeft.

*Cron. van I. Veld. pag. 19

*Gout. Chron. p. 36.

* Braun Theat urb. lib. 1. nu. 29.

som in 't water begraven leydt / en dat hy zijn Tuyn soude ghehadt hebben daer nu de nieuwe Kerck staet / welcke plaetse voor de opbouwinge der Kercke een Riet-Tuyn wert genoemt. De derde opinie die voeght het aen de Stadt / gelijck men ordinaris pleecht te doen om alle onwillige en wederspannige Inwoonders daer door in zijn ghewelt te houden / 't welck dan te niet soude doen het voorgeven van sommige die willen dat Hartoch Govert zijn eygen Volck uyt Brabant hier in de Stadt soude geplant hebben / gelijck een onbekende Latijnsch Auteur die ontrent over hondert en vijftich Jaeren gheleeft heeft / eertijts uytgegeven van den voortreffelycken *Joannes Isacius* Pontanus met d' Historie van Amsterdam / de woorden melden aldus / Delft houdt de derde plaetse niet minder in rijckdom als de voorgaende Steden, getimmert van Godevaert de Bultruchde eertijdt Hertoch van Brabant, die Hollandt hadde ingenomen ende beseten, gevoert hebbende aldaer een meenichte Volcks om die plaets te bewoonen.* Edoch waer hy dit van daen heeft is my onbekent / en hebbe sulcks tot noch toe noyt by eenigh ander Schryver vernomen. Maer het is kennelyck en seecker / dat dese Stadt in voortyden de grootste van begrip en best ghefortificeerde is geweest van gansch Hollandt / want al hoe wel den ouden Historischryver Germanus Contractus op het Jaer 1048. gewach maeckt van Vlaerdinghe als voornaemste Stadt / schynt even wel noyt soo groot geweest te zyn / niet tegenstaende een groot gedeelte door het gewelt van 't Water is wech genomen / gelyck de Chronycken ons voor waerachtich verhaelen / daer en boven is die Stadt oock al van die tydt af soo langhs soo meer in decadentie ghekomen.* De Steden Dort ende Haerlem, zyn sedert verscheyde maelen uytgeleydt en even wel onse Stadt noch soo onghelyck niet boven 't hooft ghewasschen / oock hadden sy in die tijden weynich fortificatien / gelyck in haer beschryvinge te sien is / de oude Stadt Geervliet noch Rijnsburg noch de Beverwijk, en sal men in geenderhande beschryvinge vinden / dat oydt soo veel in haer begrepen hebben / of oock 300 sterck syn geweest / gelijck over sulcks dese Stadt in die oude tijde oock seer considerabel en aensienlyck werdt bevonden geweest te zijn / als sulcks tot getuygen streckende / dat sy soo dickwils oock selfs in ghemeene ofte generale privilegien / en verscheyde anderley publijcke acten daer de Steden van Hollandt met naemen werden gespecificeert / voor en al eer Haerlem is opgelesen / en dit is misschien de oorsaecke waer om een voortreffelijck Wereldt-Beschrijver in zyn Stede-Boecken (die hy noch eerst inden Jaere 1599. met de voornaemste Steden van de Werelt in 't Kooper ghesneden / heeft in 't licht gegeven) het abuys heeft begaen / van dese Stadt het Tweede Lidt te noemen der Hollandtse Steden. *Delphium [inquit] celeberrimum in Batavis* Opp. *Secundum in Hollandiæ Statibus locum obtinet*,* en ongetwijffelt om diergelijcke redenen begint de beschrijvinge van Delft in het Toneel der Steden

Een onbekent Schrijver dat Hertoch Govert de Stadt met Brabanders soude bevolckt hebben.

**Boxh. Theat.* 160.

Delft van oudts de grootste en sterckste Stad van Hollandt

**Boxh. Theat. p.* 15. & 349. *Item Gouth. fol* 93.

In wat estime en aensien de Stadt van outs is geweest.

Georg Brauni in Theat suo urb. ... to- tius Mundi l. 3. *no.* 29.

den van de Vereenighde Nederlanden ; onlanghs uytghegheven by Johan Blaeuw met al sulcke omsichtelijcke termen tot advertentie en waerschouwinghe / dat de Stadt Delft niet en is de tweede, gelijck eenighe eertijdts meenden, maer de derde Stadt van Hollandt &c. aenghesien selfs onder de Geleerden / gelijck gebleecken is eenige gevonden wierden die niet beter wisten. Mits alle welcke voorgaende aenwijsingen en demonstratien wy d' outheyt / eerste oorspronck / opkomst / ende oude waerdicheyt der Stadt van Delft klaerlijck genoechsaem achten bewesen te zijn / sonder te kennen ghelooven dat yemandt anders als nu met goedt fundament sal moghen sustineren / dat de Stadt in haer selven van geen hoger ouderdom soude sijn als de tijden van Godert met den Bult / die de selfde maer alleen om haer welgelegentheyt en goede situatie betimmert met Wallen en Grachten tot sijn defentie gefortificeert / met Poorten voorsien / en tot een Stadt gemaeckt heeft. Besluyt.

DERDE HOOFTSTUCK.

Wasdom en toenemen vande Stadt, vermeerderinge en wijder uytbreydinge van vrijheydt en Jurisdictie, oorspronck van Delfts-Haven, beleeninghen en aenkoopen van Domeinen en Heerlijckheden, mitsgaders al het geen tot verbeteringe vande Stadt, ten opsichte van haer district, begrootinge, gesach en gebiet, alder meest heeft gedient.

Soo ras als Delft een Stadt geworden was / soo heeft sy volgens de getuygenisse der oude Schryvers aenstonts merckelijck toeghenomen * / maer insonderheydt als Coninck Willem in 't Jaer 1246. haer met soo voortreffelycke Privilegien en Vryheden begiftigt en vereert / mitsgaders veele politycque Ordonnantien ende Borgherlijcke Wetten voorgheschreven hadde / waer van wy ter gelegener tijdt en plaetse in het begin des tweeden Deels sullen spreecken : Van die tijdt af begon de faem en vermaertheydt van dese Stadt tot alle Volckeren die daer ontrent en verre geseten waeren van alle kanten uyt te vloeyen / derhalven de meenichte der Poorteren door de groote beneficien van Coninck Willem, dagelycks vermeerderende / en de Stadt soo wel met Geestelijcke als Burgerlijcke gebouwen aengroeijende / soo heeft Graef Floris de V. Coningh Willems Soon (die naederhandt van Gerrardt van Velsen vermoordt is) in 't Jaer 1268. Alreede toegheslaen ende vergunt / als

Hoe neer de Stadt al begon toe te nemen.
*Boxh. Theat. f. 161. 125.
1246.
En haer Naem vvijt en sijt verbreit te vverden.
1268.

dat de Poorteren woonende ind Oude-Delft/ het selfde Recht en Vryheyt souden competeren als die vande Nieuwe-Delft, daer van is desen milde/ doch duysteren Brief.

Oude Delft 't selvighe recht en vryheyt te hebben, als de Nieuvve Delft

IC Florens, Grave van Hollandt, doe cont, alle den geenen die desen letteren sien, dat ick by mijnen vrijhen wille, ende by Raide mijnre Mannen hebbe gegeven der meenre Poirte van Delff, die Oude-Delff van Arnouts Snemen Brigge totter Gast-Huys Brigge, ende alsoo lange als die Hosteden sijn, in al sulcke Vryhede als sy hebben die Nieuwe-Delff voor Koninck Willem mijnen Vader, ende van my, ende all heweic hem gegeven, die Oude-Delff haer Poerte mitte muyre mit timmeringe, daer Byne zael niet gemeeret wesen, die renten die sy my Iaerlijks geven, noch hare heerevaert noch gheen dienst die sy my schuldich sijn te doen, of minen Naekomende van desen dage voorwaert, maer alle die geene Arm ende Rijcke, die wonen op die Oude-Delff in 't Noort-eynde, zellen staen te Rechte voor die Schepenen ende Gerechte van Delff, ende sullen mit hem gelden alsulcke saecke als der Poirte aen komt ende die Hof-steden vander Oude-Delff, selmen winnen tot sulcker winninge als mense winnet, op die Nieuwe-Delff, ende voor Schepenen, ende soo wie soo anne komt van Poorters, sy huer waer van Hof-Lande van Delff, het sy van Koope of van Besterffeneffen, of van Huywelicke, of hoe het hem aen comt, die huer ware sal ewelijcke schot, ende alle saecke gelden mitter Poort van Delff, wair eenich Man die Erve ofte goet hadde binnen der Vryheden van Delff, ende niet gheldene wilde sijn ongeldt, gelijcken eenen anderen Poorter, daer soude men den Grave mede rekenen ende opghelden, ende die hoech stalle sel die Graveinnen by Vonnisse van Schepenen, ende die Schepen van Delff moeten schouwen metten Gesworen over alsulcke Huyr-Landt als den Poorteren toe hoirt van Delff, dat ick wille dat die vaste ende ghestade zy, soo heb ic desen Brief doen Besegelen met mijnen Zegele, dese Brief was gegeven tot Haerlem inde Iaer ons Heeren M. CC. LXVIII. Op Sinte Andries dach.

Onder aen stondt geschreven.

Gecollationeert jegens den Originalen Brief, uythanghende met eenen Oude Zegele in Groenen Wassche, ende accordeert met den selven, in kennisse van My, ende was onderteyckent.

H. De Eynden.

Eenige explicatie ofte uytleginghe van 't boven-gestelde Privilegie.

Waer mede aen die van de Oude-Delft, in effecte ghenoechsaem schynt gheconsenteert te werden / even gelijcke Stadts Vryheydt als die vande Nieuwe-Delft, zynde de Gracht die nu naederhant verscheyde andere naemen naer gelegentheydt van saecken heeft aenge-

genomen / als Voorſtraet , Hypolitus-Buyrt , Wijnſtraet , Suyvel-marckt , nu naderhandt Koozen-marckt / alle welcke onderſcheyde benaeminge van outs alleenlijck met de naeme van Nieuwe Delft , waren geintituleert / als uyt verſcheyde oude Stadts Keuren en Ordonnantien noch is blijckende * en dat ten opſichte van de Oude-Delft die eens-deels (gelijck voorheenen duydelijck is ghedemonſtreert *) noch de Gracht van Corbulo weſende / ettelijcke hondert Jaeren ouder is / ſulcks dat het ſich laet aenſien of Hertoch Govert en ſyne Succeſſeurs miſſchien de nieuwe ſijde in 't eerſte wat meerder vryheyt hebben verleent / om de Stadt metter tijdt in breete wat meerder uyt te trecken / ende Huyſen en Wooninghen ſonderlinge aen de ſijde vande Schie Suyd-Ooſtwaerts op te leyden / ghemerckt de Stadt oock altijdts van eerſten af / aen die kant wijder uyt gheſtreckt en dichter betimmert is gheweeſt / daer in tegendeel uyt het Privilegie ſchijnt / dat in het Noord-eynde van de Oude-Delft, noch langen tijdt eenige Hof-Steden en Boerewooningen gelegen hebben ter oorſaecke vande minder Stadts-Vryheydt : Maer van wat Bruggens hier werdt vermelt / en of d'eene van Sint Joris Gaſthuys de naem ghehadt heeft is my mede noch onbekent / al hoe wel nae het afbranden van de Stadt / noch veranderingh van Bruggens in dat quartier is geſchiedt / als blijckt / volgens het uytwiſſen van een Schild rye deſer Stadt in platte forme / weynich tydts nae den Brandt naeukeurich uytgebrocht / doch dit zyn evenwel coniecturen en giſſinghen waer van d' onfeylbare waerheydt al mede onder d' Oudheydt begraven leydt. Voorders werden ſy noch by de ſelfde acte vereert met de Poorten en muyren / die den Graef aen d' oude zyde noch ſchynen toe behoort te hebben / en onaengeſien deſe milde gave / ſoo en ſullen nochtans haere Jaerlyckſe Renten noch eenige dienſten die zy den Grave ſchuldich waren / in geenen deele verhoogen / des alleenlyck dat de Hof-Steden ofte Erven aende Oude-Delft voor haer een ende de ſelfde Stadts recht / nevens die van de Nieuwe-Delft / oock alle Stadts Impoſten ſullen contribueren / en ſpecialyck oock al ſulcke Verpondinge en ongelden die men Landt-winninge te noemen placht / uyt ſaecke van Huyr-Landt opkomende den Poorteren van Delft: en ingevalle yemandt Erve of eenige belaſte goederen hebbende / en onwillich zynde nevens een ander Poorter zyn ongelden op te brengen / daer ſoude men den Grave mede reeckenen / of dat ſoude den Grave Valideren ofte in reeckeninge gehouden zyn over te nemen / en ſelfs de achterſtallen van de ongelden in te vorderen by vonniſſe van Schepenen / die nevens de geſwooren met eenen het opſicht moeſten hebben over de Huyr-Landen. Hier nae in 't Jaer 1351. in die trouble tyden als de Hoeckſche en Cabbeliauſche factie ſoo hevich regneerde / ſchijnt eenige queſtie gereſen te zyn tuſſchen deſe Stadt en d'Abdiſſe van Reynſburch, ter ſaecke van het competenten rechterſchap

Welck de nieuw Delft was, en was verſcheyde namen die nu al heeft.

* *Siet Ordonnant vande harde daken. Item vande Schepen hoe en waer die leggen ſullen en anderen.*

* *Siet boven p. 43*

Giſſinge en afneminge waerom de nieuwe Delft n eerder vryheydt bekomen hadde.

Wat Bruggens het ſouden mogen weſen die int voorſz. Previlegien werden genomineert.

Lantwinninge wat het was.

Aenleydinge tot het volgende Privilegie.

1351.

over de Geer binnen Delft/ moghelijck dat de Huysen aen de Geer Geestelijck goedt zijnde / aen d' Abdisse noch waren toebehoorende en zy derhalven de jurisdictie daer over was pretenderende, onaengesien het binnen de Stadts-Wallen lach/gemerckt de Geestelijcken in die blinde tijden over al veel gesachs ambieerden. Doch Hertoch Willem de Delvenaers seer genegen zynde /en overwogen hebbende wat ten oirbaerlijckste van de saeck was dienende/ heeft de Magistraet van Delft gheauthoriseert / om de rechts vorderinge over de Geer volkomentlijck te pleghen. Ghelijck als blijck uyt dese naervolgende.

De Geer onder de Iudicature van de Stadt.

Willem Hartoghe van Beyeren, Grave van Hollant, van Zeelant, ende Heere van Vrieslant, maken condt allen Luyden, dat wy machtich gemaeckt hebben, ende bevolen onsen Rechter van Delff te berechten, ende te bedrijven den Geer binnen Delff, dye haer dye Abdisse van Reynsburch vermetende wy haer geen recht aen en bekennen, ende wye hier onsen Rechter in wederstaen wouden, dat willen wy aen hem houden, gelijck aen den genen die onse Heerlijckheydt crencken woude, ende bevelen onsen Rechter ende onser Stede van Delff, dat sy dien aentasten, ende houden tot onser behouf. In oirconde desen Bryeve Besegelt mit onsen Zegel, gegeven in 't Iaer ons Heeren M. CCC een ende vijftich. des Donredaechs na Sint Ians dach decollatio.

Onderteyckent,

Iussu Doni: Ducis.

Succesie van Hertoch Albrecht en hoe hy de Stadt beleegherde overlopender wijse verhaelt.

Hertoch Aelbrecht inde plaets van zijn Broeder Hertoch Willem voornoemt (die noch kranckſinnich ghewordden was) neghentien Jaeren als Voocht van den Lande geregeert hebbende/ is nae sijns Broeders doodt in t Jaer 1377. als naeste Erfghenaem in 't Graefschap gevolcht / onderentusschen heeft hy in't tweede Jaer van zijn bedieninghe/ te weten 1359. de Stadt Delft om dat zy de Hoecksche partye te seer hadden gefavoriseert / en haer teghens den Grave selfs / vermits eenich ongenoeghen / hadden aenghekant / nae een belech van tien weecken vermeestert / en haer wederstrevigheydt seer rigoureuselijck gestraft / haer doende opbrenghen tot een amende / de somme van veertich duysent oude Schilden / daer en boven haer Stadt demanteleren en van Muyren en Poorten ontbloten / welcke aenmerckelijcke Historie wy naederhandt (wil 't Godt) in het tweede Deel volkomentlijck en naer waerheyt sullen verhandelen / het is ghenoech dat wy dese materie hier ter plaetse maer alleenlijck met een vingher aenroeren / om de consequentie ofte het vervolch van ons jeghenwoordich verhael / want het blijckt ooghenschijnlijck dat sy die geleden schade hebben overwonnen en haer aengedaen schandael met glorie gesupprimeert ende ghedempt / in sulc-

kes

ker boeghe / dat zy sich niet alleen met den Hertoch versoent / en wederom in des selfs goede gunste hebben gheinsinueert / maer oock dat veele considerabile Privilegien van hem hebben verkreghen / ende voor eerst gelijck d' eygen woorden van den Hertoch zijn luydende / dat hy ten opsichte van veele trouwe diensten die de Delvenaers aen hem en sijne Predecesseurs hadden bewesen, mitsgaders specialijck oock om een vereeringhe vande vier duysent gulden ('t welck in die tyden al veel was) die zy hem op zijne huldinge voor een vrywillighe giste hadden gheschoncken / hoe 't naederhandt achtervolghens beloste / doen tertydt ghedaen / in recompense heeft verleent / de vryheydt buyten de Stadt van de Haechsche Poort tot het Ziecke ofte Leproos-huys toe / en aen beyde zijde van de twee Wegen / twaelf roeden breet / van ghelijcke de vryheyt buyten de Waterslootse Poort van een en de selfde conditie ende groote. Boven dien authoriseert hy den Schout in der tydt dat hy een ygheelijck delinquant apprehenderen mach twintich gaerden buyten der Vryheyt. Dit was geteyckent op onser Vrouwen dach annunciatio, dat is Marie Boodtschap den 25. Maert 1389.

Hoe de Delvenaers haere eere gherepareert en naderhant veele treffelijcke voorrechten door hare verdiensten geobtineert hebben.

Iurisdictie van de Stadt hoeverre die buyten de Poorten aldaer eerst uytghebreyt door Hert. Aelbre

1389.

AElbrecht by Goeds genaden, Palens Grave op ten Ryn Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollant, vau Zeelant, ende Heere van Vryeslant, doen cond allen Luyden dat wy gegeven hebben, ende geven mits desen Bryeve, onser Lyever ende getrouwer Steede van Delff, om meenigen trouwen dyenst wille dye zy ons ende onsen voorvoirderen gedaen heeft, oft Godt wil noch doen zel, ende omdat wy hem toeseyden gratie te doen, voir dye vyer duysent gulden, die zy ons gaven, doe zy ons hulden, alsulcke gratie, dat wy hoir vryheede vermeret hebben, ende verlangen van den Hage Poorthuis wtwaert ter zyecken lieden toe, ende an beyden zyden vanden twee weegen twaelf roeden breet, ende desgelijx alsoo langhe ende alsoo breet vanden Poorthuyse te Watersloot wtwerts. Voorts soo bevelen wy onsen Schout van Delff ende Machtigen hem die nu is, off namaels wesen zel, off zynen gewairden Bode, dat hy vangen ende aentasten mach van onser weegen, buyten onsen Steede Vryheede van Delff ommegaende twintich roeden, alle dye geene daer onse Schoudt op te seggen heeft, ofte seggen sal hebben van onsen weegen, ende daer over te rechten nae onser Stede recht van Delff, ende dese voorschreve Vryheden salmen nyet begraven noch bevesten sonder consente van ons, ofte van onsen Nacomelingen. In oirconden desen Bryef Besegelt mit onsen Zegele, Gegeven in Middelburch op onser Vrouwen dach annunciatio, in 't Jaer ons Heeren M.CCC.LXXXIX. naeden loop van onsen Hove.

Vryheden buyten de Stadt.

Ende hoe verre men vanghen mocht.

Boven dien heeft den Hertoch noch in 't selfde Jaer op onser Vrouwen dach nativitatis, 't welck is Maria Gheboorte / te weten den

Belangende Stadts Have.

8. September aen die van Delft oock de macht ghegeven/ om een HAVE te leyden van Ouderschie tot inde Maze, om alle Waeren en Koopmanschappen daer door te konnen vervoeren / wederzydts de Vaert veel voorrechts gevende / daer by voeghende eenige conditionele reglementen en Ordonnantien / hoe sy het besteck van het werck souden moeten aenlegghen / en waer naer sy haer in het schieten van de Gracht en het uytvoeren van het Delven / soude hebben te reguleren / als klaerlijck blijckt inde Hantveste selfs daer van hier nevens gaende.

Vrydom van Scheepvaert uyt de Stadt tot inder Maze.

Authorisatie om te schieten een Vrye Vaert van Ouderschie af tot inder Maze.

AElbrecht by Goids genaden, Palens Grave op ten Ryn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollant van Zeelant, ende Heere van Vrieslandt, doe condt allen Luyden, dat wy geoirloft ende gegeven hebben, oirloven ende geven onser liever ende getrouwer Stede van Delff, om menigen trouwen Dienst die zy ons ende onsen Voirvaders gedaen heeft, ende ons ende onsen Nacomelingen noch doen zal, een vrye Vaert gaende wter Stede van Delff, tot inde Maze wt en in te vairen met hairen gueden, welcke Vaert gaen zal nyt onser Stede voorschreven, die Schie langes voor by den Doipe ter Ouderschye, ende Oostwaert van eene Hoff-Stadt diemen heet Sterrenburch, ende tusschen Ouder-Schie ende Sterrenburch, soo sullen onse goede Luyden van Delff graven door den Dijck vander Schyevaert, ende van den Dijck zullen zy graven tot anden ouden Maesdijck, op ten Oosthouck van Matenesser Dijck, daer oorbaerlixte gegraven is, ende dan zullen zy graven buyten dijck tusschen nyeuwen Lande ende Schoenreloo tot inde Maze toe.

Het werck wel te voorsien met Sluisen en Speuje.

Voirt sullen zy maken buyten den Dijck een Speuye, ende inden Ouden Maesdijck een goede Sluyse, die alsoo sterck ende alsoo vast is, dat ons ende onsen Raide dunckt, datter ons Lant wel mede besekert is.

De Vaert hoe wijt en hoedanigh wedersijts een Dijck te maken.

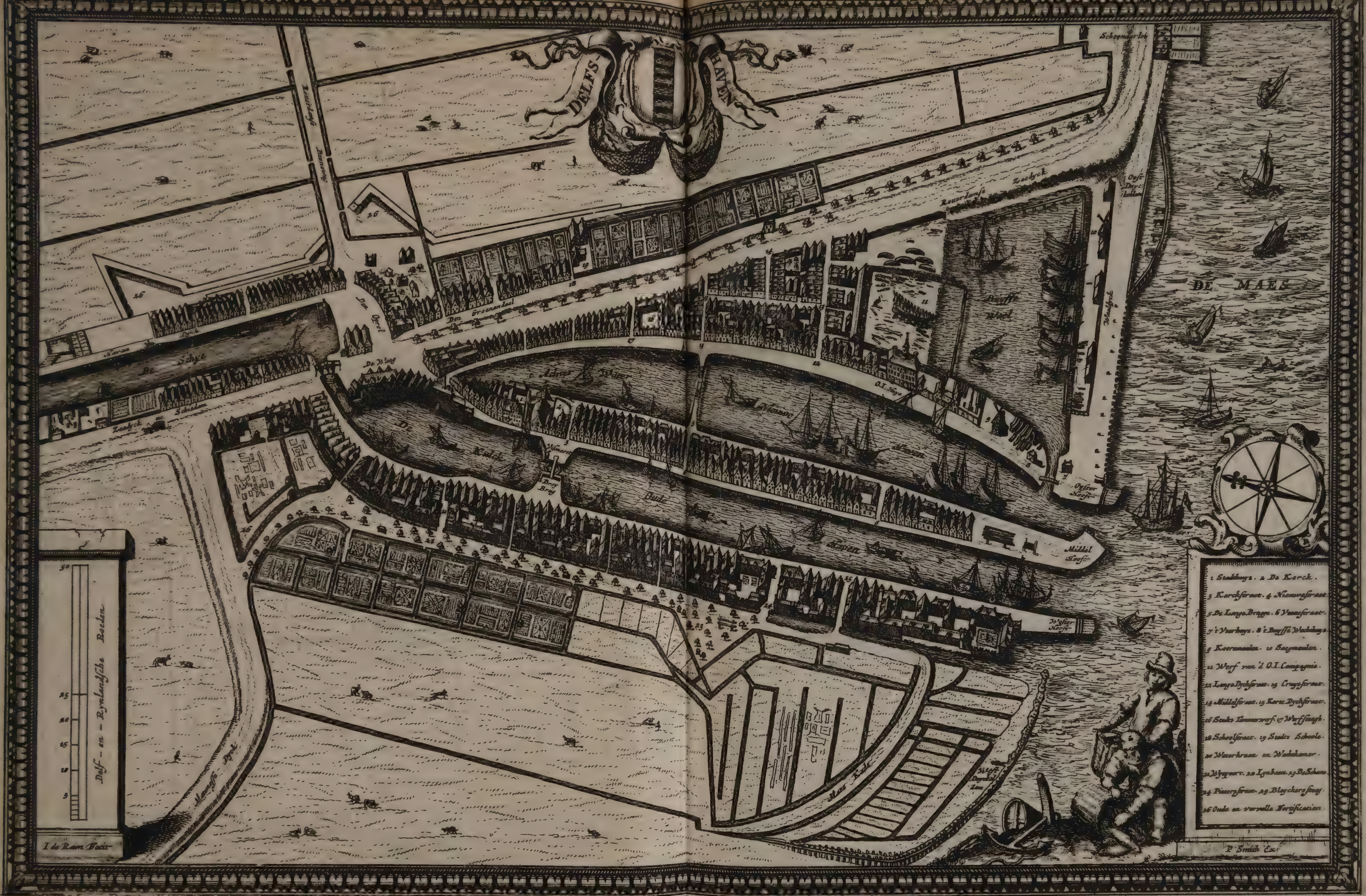
Voorts sullen zy leggen een stercke Brugge, met eenre goeder Schotdeur inden Schyedijck daer zy eerst beginnen te graven, ende dese Vaert zullen zy maken zes Roeden wijt dryvens, ende vander Aerden, die uyter Vaert valt, zullen zy maken op elcke zyde een Dijck, beneden twee Roeden wijt, zes Voeten hooch, ende boven zes Voeten breet, tweedeel loops buyten, ende 't derdendeel binnen tot ouden Maesdijck toe, ende van den Maesdijck totter Speuyen toe, zullen zy maken eenen Dijck op elcke zyde vander vaert, beneden drye Roeden wijt, ende acht voeten hoich tweedeel loops buyten, ende zes Voeten boven breet,

Mitsgaders een wech

voort zullen zy eenen wegh houden op elcke zyde vande Vaert uyter Schie ten Ouden Maesdijck toe, twee Roeden breet.

Beroerende de Kulck, Hoofden en platen.

Voirt zullen zy graven eenen Colck vander Speuye tot inder Maze, daer hem die Schepen in bergen mogen, ende dye aerde diere wt valt, zullen zy leggen als hem nutste dunct, oock moghen zy Hoeifden ende Pla-

DELFS HAVEN
DE MAES
De Schye
1 Stadthuys. 2 De Kerck.
3 Kerckstraet. 4 Nieuwestraet.
5 De Lange Brugge. 6 Voorstraet.
7 't Veerhuys. 8 't Buyssé Wachthuys.
9 Koorenmolen. 10 Saegmeulen.
11 Werf van 't O.I. Compagnie.
12 Lange Dyckstraet. 13 Cruysstraet.
14 Middelstraet. 15 Korte Dyckstraet.
16 Stads Timmerwerf. 17 Werfsteegh.
18 Schoolstraet. 19 Stadts Schoole.
20 Waterkraen en Wachtkamer.
21 Wyepoort. 22 Lynbaen. 23 De Schans.
24 Pietersstraet. 25 Bleyckerssteeg.
26 Oude en vervalle Fortificatien.
Delf – en – Ryenlandsche Roeden
I de Ram Fecit
P. Smith Ex.

Platen maken off zy willen, ende alle 't Lant dat zy hier toe behooren, dat zullen zy gelden den geenen die 't toebehoort by goeden knapen, dattet weert is, ende off daer eenich scheel in viel, dan souden zyt gelden tot ons, ende tot ons Raedts zegghen, ofte des geenen dyen wy 't bevelen.

Het Landt daer toe noodigh zijnde aen te nemen ter taxatie van luyden hun dies verstande.

Voirt mogen zy dese voorsz. Vaert ende die Schye diepen tot Delff toe, alsoo dicke alst hem oirbaer dunckt.

Aengaende het diepen vande Vaert.

Voort en zal nyemant woonen op die Vaert binnen hondert Roeden nae, dan dier nu ter tijt woonen, ende die geene die de Sluysen, Speuyen ende Bruggen bewaren zullen, ende niemant en zal anders neringe doen binnen die hondert Roeden voorsz. dan Lantneringe, uytgeseyt die geene die woonen ten Dorp ter Ouderschie, dat is te verstaen tusschen die Hoele diemen vaert tot Rotterdam, ende dat Westeynde vander Kercken te Ouderschie, ende dese Vaert, Dijcken, Wegen, Sluysen, ende Spoyen met haren toebehooren, en sal niemant Schouwen, dan onse Schout en Schepenen van Delff, ende die mogen schouwen alsoo dicke alst hem nutte ende oorbaer duncken zal. Ende waert dat wy oft onsen Rade vernamen, dat in dese Sluysen, Speuyen ofte toebehooren eenige vreese ons Lants aenlage, dat zouden wy onsen goeden Luyden van Delff alsoo doen beteren, dat ons ende onsen Rade dochte dat ons Lant wel daer mede versekert waer.

Niemant binnen 100. Roeden nae by de Vaert te woonen.

Wien de Schouwe over dese Vaert, dijken Wegen, Sluisen en Speujen &c competeert.

Mits de selvige behoorlijk houdende.

Voirt en zal men tusschen Delff en der Maze op dese voorsz. Vaert, ende binnen haren Wech-Sloten op veertien Roeden breet, op allen Sluysen, Brugghen, Spoyen, niet moghen besetten, dan die Schout van Delff, ende die Boden die hy daer toe zetten zal, behouden den Ambochts-Heeren haer Recht, ende soo wie beset wort, die salmen rechtevoort een onvertogen recht doen, van den gheenen die hem daer beset heeft, na Rechte van onse Stede van Delff.

Noch eenige Iurisdictie ter breete van 14 Roeden langers de Vaert.

Voort alle breuken die inden beteyckende Lande ofte inder Vaert vallen zullen staen totter Schepenen proevinge, ende die zalmen berechten nae onse Stede Recht van Delff, mer wie Vecht of misdoet binnen den Dorpe van Ouderschie, dat sal berechten die Schout van Ouderschie, als ghewoenlyck is.

Alle misdaden beinnen de voorsz. Vrydommen vallende ter Vierschare van Delft behoorende.

Voort zullen wy eenen Nagel doen slaen inder Spoye, die Spoye niet op te doen, eer die Nagel boven water is, ende waert sake dat hier en boven yemant die Spoye opdede, dat soude hy ons beteren by ons ende by onsen Raide tot onsen wille.

Peyl hoe laegh het water alvoorens de Sluysen gheopent mochten wer

Voort waert dat wy yemant namaels gunnen wouden deur dese Vaert te varen ende daer inne te komen, die zoude staen tot onsen wille, ende dat souden zy gelden redelijcke kost met onse Stede van Delff tot taxeren van ons ende van ons Raedts, ende om dat wy onse lieve getrouwe Stede

Seeckere conditie die de Graef aen sich reser-

van Delff dese voorsz. puncten belooft hebben ende beloven voor ons ende onse Naekomelingen tot eeuwigen dagen wel vast ende stade te houden, ende hem daer toe te helpen dat sy voortganck hebben sullen als voorsz, is. Soo hebben wy in oirkonde hyer of desen Brieve Bezegelt met ons Zegel, gegeven inden Hage, op onser Vrouwen Dagh Nativitas, in't Jaer ons Heeren duysen drie hondert negen ende tachtich.

veert om iemant particuliers het gerijf van dese vaert te moghen vergunnen, mits vergeldende.

Dit afschrift accordeert met de autentieque Copye in alles volkomentlijck / dan stonden de Articulen (hier voren onderscheydentlyck van den anderen gestelt) in de voorsz Copije nae de oude eenvoudige wyse in den anderen / ende sulcks ongedistingueert. Ende dese Gunst-brief was d' eerste oorspronck endeopkomst van Delfts-Have, 't welck soo veel te seggen is als de Haven der Borgers van Delft. Verscheyde Schrijvers geven voor dat dese Vryheydt soude bekomen sijn / door den grooten dienst die de Delvenaers aen den Hertoch bewesen in een Veldtslagh tegens de rebellighe Vriesen, die de Engelsche aldaer op Hollantsche besoldinge in garnisoen leggende beleghert hadden / in welcken gevalle / die van Delft den Hertoch soo vroomelijck hebben by gestaen / dat zy alleen d' oorsaeck gaven van een geluckige Victorie. Want alle de andere Steden / den Heyrvaert en optocht refuseerden / ten zy den Hertoch selfs in Persoon mede voor uyt marcheerde ; daer in tegen deel die van Delft op des Hertochs bede sich vrywillich en bereyt lieten vinden / met een genereuse resolutie van d' Engelsche te ontsetten of noeyt weder te keeren / mits den Hertoch sulcke trouwe diensten als dan 't zijnder tijdt ende gelegentheydt wilde ghedencken. Hier uyt hebben eenige alleen uyt gissinge en sonder fondament op het papier geworpen / dat dese Vryheyt als zynde wel een van de considerabelste / voor dese vaert in vergheldinghe soudt verleent zijn tot gherijf van haere Scheepen naer Zeelandt met Bier varende &c. Maer alsoo naer het uytwijsen van de oude Hollandtsche Chronijcken * dese geschiedenisse eerst naderhant in den Jaere 1396. voorghevallen is / * en dat dit Privilegie soo veel Jaeren te vooren is gepasseert / soo schijnen (onder verbeteringe) alle Schrijvers die sulcks stellen / van malkander in desen deelen misleyt ende geabuseert te sijn / 't welck den geleerden Matthæus Vossius (een van de curieuste doorsnuffelers der Hollantsche Outheyt) oock wel expresselijck heeft geobserveert en aengetogen / seggende / datter eenige sijn, dewelck naegelaten hebben, dar Hertoch Albert de Delvenaers om dese Vromicheyt toegestaen heeft de macht om een Vliedt te leyden uyt de Rivier de Schie tot inde Maes, doch het blijckt dat zy qualijck geinformeert zijnde, niet vast en staen, dewijl 't selfde verkregen is (gelijck uyt den originelen Brief selfs te zien is) inden Jaere 1389.* Een is oock gheen geringe misslach die den vermaerden Boxhorn, (behoudens sijn respect en groote reputatie) in zyn Latyns Toneel

't Voorgaen de Privilegie d'oorspronck van Delfs-Haven.

Misstellinge en abuys van diversche vermaerde Auteuren hier over aenghewesen en wederleyt.

Kloeckmoedige resolutie der Delvenaren.

* Siet. Chron. van Goud. f. 414. a. Petit. Chron. de Holl. Zeel &c. Liv. 3. f. 314. Hist. der gravel. reg. in Holl. pag 111.

* Matth Voss Annal. lib. 13. pag. 85.

Abuys vande Heer Boxh.

van Hollant heeft begaen/als hy inde beschrijvinge van Delft zeyt eenige Schrijvers te hebben die sustineren dat het voorsz. Privilegie door de voorspoedige en gheluckige Zege over de Vriesen soude ontfangen zyn * daer hy nochtans den rechten datum stelt van dit Privilegie sonder d' Autheurs die hem soo verkeerdelyck hebben onderrecht/ daer in eeniger mate te contradiceren/oversiaende de Jaertyt van dese Batalie. En op een ander plaets/ daer hy van Delfts-Haven, particulierlyck handelt/ spreeckt hy sich eygenselfs en oock de waerheydt tegen/ als hy seydt/ dat dit Recht van dese Haven te delven, aen die van Delft soude vergunt zijn om een treffelijcke daet, ontrent den Iaere 1404. Doch dit alles sal nu genoech sich selven rechten uyt het Privilegien ende getuygen hier boven gestelt. Middelerwyl schynen de Delvenaers voor de tyden van de opgemelte Victorie noch al andere by sondere diensten aen den Hertoch bewesen te hebben/tot dat hy eyndelyck in 't Jaer. M.CCC.XCIIII. Of gelijck sommige Copien houden M.CCC.XIII. de voorgaende misdaeden t'eenemael vergevende en vergetende/ haer wederom toegheslaen heeft de Stadts Poorten te mogen op-maecken/ de Vesten te diepen/ daerenboven de Stadts Jurisdictie noch vermeerderende/ de Haven absolutelijck overgevende aen de Stadt alleen/ sonder dat daer yemant anders van synnentwegen eenich recht sal competeren/ insgelijcks verpacht hy haer ten eeuwigen dage voor een geringe somme de gheele Visscherye van de Zicken tot inder Maze &c. Den oversetter van het meergemelde Toneel van Hollant, heeft sich niet ontsien op syn eygen autoriteyt het aengewesen abuys van den Latijnschen Auteur inde Oversettinge daer uyt te laten/ en een ander die niet veel minder is in de plaets te stellen/ sonder eenige Wettige redenen van bewijs daer by te brengen/ want gemerckt hy bewust zynde/ dat de voorschreve overwinninghe der Delvenaers daer d' oude Chronyck van spreeckt/ niet eer gheschiede als 1396. soo schrijft hy dat eers volgende Handtvesten toe/ als zijnde niet soo gheruymen tydt te vooren gedepeschcert/ al hoe wel het echter naer zyn datum noch drie Jaeren soude differeeren. Doch het is blijckelijck dat het autentijcq of principael/ even wel maer twee Jaeren te vooren is gedateert achtervolgens een geloofwaerdigh Vidimus ofte Certificatie van den Stadt-Houder Generael over Hollandt/ Zeelandt ende Vrieslandt/ ten tijde van Hertoch Philips de Goede/ daer op luydende/ in maniere als volcht.

Marginal notes: in sijn Theatrum Hollandiæ. — * Boxh. Theat. p. 163. — Ibid. p. 155. — 1394. — wat den translateur ofte Oversetter van Boxh. daerin heeft gedaen.

WY Lodowijck, Heere van den Gruthuyse, Prince van Steenhuyse &c. Ridder, Raet ende Kamerlink, ons ghenadichs Heeren des Hartoge van Bourgongien, Stedehouder Generael ende Raiden ons voorsz. Genadichs Heeren gecommitteert ten saecken zijnre Landen, van Hollant, Zeelant, ende Vrieslant, residerende in den Hage. Doen kondt allen

Marginal note: Vidimus van het volgende Privilegie van Hertoch Aelbrecht, om de Poorten weder te mogen maken &c.

allen Luyden, dat wy ghesien, gehandelt, gehoort, ende gelesen hebben eenen besegelden Brief uyt hangende in een roden wasse, metten Zegel van wylen hoochgehooren, ende vermogende Vorst Aelbrecht Palensgrave op ten Rijn, Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, en Heere van Vrieslant, wiens ziele Godt genadigh zy, gans gave ongecanselleert ende ongaraseert, spreekende van woorde te woorde als hier nae ghescreven staet. AELBRECHT by Godts genaden, Palens-Grave op ten Rijn, Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt van Zeelandt, ende Heere van Vrieslant, doen allen Luyden condt, dat wy voor ons, ende onse Nakomelingen, onser goeder Stede van Delft, ende haren mede Poorteren, die nu zijn, of namaels wesen sullen, om meenigen trouwen dienst, die zy, ende haeren Voorvaderen, onsen Voorvaderen, Graven van Hollandt, ende ons gedaen hebben, ende ons, ende onse Nakomelinghen, of Godt wille noch doen sullen, sulcke gratie gedaen hebben, ende vryhede ende Privilegien gegeven, ende gheven met desen Brieve, als hier na geschrevenstaet. 1. In den eersten hebben wy gegeven geconsenteert, ende overlovet, dat onse Stede van Delft voorschreven, maecken mogen, ende timmeren die Poirthuysen van onser Stede voorschreve die deuren daer in te hangen, haer vesten te diepen, ende te wijden tot ons, ende onser Stede voorschreven profijt, ende oirboir, soo dat sy onse Stede voorschreven houden, ende bewaeren moghen, tot onsen, ende onsen Nakomelingen behoef, als goede Luyden schuldich zijn te doen.

De Stadt wederom met Poorten en Vesten te mogen sluyten.

2. Voort hebben wy onser Stede voorsz. gegeven, ende geven dat onser Stede vryheydt wesen sal, dat binnen den buyten wech gheleghen is, uytgeseydt die Abdissen ende des Cloesters recht van Reynsburch. Ende hebben oock onser voorschreve Stede vryheydt gemeert, ende meeren dertich roeden breet, van den buyten uytwaert van den Ketelpoort noortwestwaert omme, tot dat Noortdorper Poorthuys toe. 3. Item, dat wy, noch niemandt van onsen weghen bewinden en sullen, of eenich bewint, of bedrijf aen nemen in onser voorschreve Stede Haven Sluys, Spoije, Brugghe, ende Vaert, ende hoiren toebehooren, dan onse Gerecht van Delft, die nu zijn, of namaels wesen sullen. 4. Item soo en sullen over onse Stede voorsz. Haven ende Vaert niet meer Bruggen wesen, dan onse Brieven, die wy onse voorsz. Stede, daer of ghegeven hebben, inhouden ende begrypen. 5. Item hebben wy Verpacht onser Stede voorsz. duerende tot eeuwigen dagen, die Visscherijen in die Vaert, vander Zijeckerluyden streckende door Delft, in de Schie, ende voort suytwaert de Schie langhs inde Nieuvaert, ende de Nieuvaert langs, tot inde Maese, om elf pont s' Iaers te betaelen alle Iaers op Sinte Maertijns Dach inden Winter, ende gheloven ons en Stedet voorsz. die voorschreve Visscherije te wairen tot ewighen daighen als voorsz. is, ende diere voorschreve Visscherije en sal nyemant bewinden dan onse Gerechten van Delft, of dyen sijse voort bevelen, off verhueren zullen.

Vryheyt van de Stadt wederom vermeert.

Vrydom op de Haven en die by de Stat alleen te regeren.

Geen meerder Brugghe te maken over de Havensche Schie

Visscherije van die Siecken tot inder Maze.

Item

6. Item hebben wy gegeven, ende geven onse Stede van Delff voorsz. ende gratie gedaen, dat een yghelijck Poorter, off Poorterſſe binnen onser Stede voorsz. verbeuren mach, sijn Lijf ende sijn goeden in gheene manyeren meer dan 'tsestich pondt, mar wat Poorter, off Poorterſſe voorsz. eenen dootslach dede binnen onser Stede, ende Vrijhede voorsz. dye soudt verbeuren sijn Lijf, ende sijns goets, nyet meerder dan tachtich pondt, worde hy verwonnen nae onser Stede recht voorsz. ende daer mede sullen alle sijne andere goeden vry wesen, ende hun volgen, soo waer zy vaert, ende dan en sal die Poorter off Poorterſſe nimmermeer in onsen Landen comen, noch in onse Stede voorsz. ten sy by onseu gemoede, ende willen ende by des doiden maighen, behoudelick onse Stede voorsz. anders hoirs rechts. 7. Item dat onse Schout, mit onsen Gerechte van Delff, berechten sal, alle bruecken dye geschyet sijn, tot desen dage toe, binnen der Vryhede van onser Stede voorschreven binnen eenen Jaer nae date van desen Bryeve, ende die breucken, die binnen der Vryhede van onser Stede voorsz. noch geschyen sullen, dye sal onse Schoudt voorsz. mit onsen Rechter, dye nu is, off naemaels weesen sal berechten binnen 's Jaers, nae dat die breucken gheschyen, off die geene dye die breucken gedaen hadde, soude daer off quyt weesen, ende om dat wy dese voorschreve Puncten van Privilegien, ende Vryheden onser voorsz. Stede, ende Poorteren, endr hoiren Nacomelingen, voor ons, ende onser Nacomelingen tot ewigen daigen gehouden willen hebben, in alre maten als voorschreven staet, Soo hebben wy desen Brief open doen besegelen, mit onsen wthangende Segele, ghegeven inden Haege opten vj. Dach in Julio, in't Jaer ons Heeren Duysent drye hondert vyer ende 't negeutich Aldus geteyckent *Iussu Domini Ducis Ailberti*: *Præsentibus Domicello de Arckel*, *Domino de Gaesbeke*, *ende de Sevenberge &c.* *Domino Paulo de Haests. consulibus*, *Iacobus Petri de Leyden. S. ex coffs.* Ende wy Stedehouder, ende Raiden voorsz. dan dit aldus gehoort, gesien, ende gelesen hebben, als vooren verclaert is, Soo hebben wy des toe een warachtich getuyge ons voorsz. genaden Heeren van Bougonjen Zegel geordoneert ten saecken sijnen Landen van Hollant, Zeelant, ende Vrieslandt voornoemt hier andoen hangen, opten xxviij. Dach van Octobrij, in 't Jaer ons Heeren Duysent vyer hondert vyer ende 't sestich.

Confiscatie van Burgers goederen te redimeren me 60. guld. doch die een dootslach begaet met 80. guld.

Dat alle misdaden binnen s'iaers berecht moeten zijn.

Continuatie van het vidimus.

Belangende het vierde Artykel van dit boven gestelde Privilegie / daer gesprooken werdt van de Bruggens over de Vaert / te weten / tusschen Ouderschie en de Haven deser Stadt ('t welck men nu de Havensche Schie noemt) en zijn noyt eenighe andere gheweest / datmen weet / als alleenlijck die van het oude Huys te Spange, besijden de voorsz. Vaert gelegen / dewelcke van outs een Opwecht hebbende van het voorsz Huys Noortwaerts op uytkomende niet verre van de Kerck in het Dorp van Ouderschie / ende Oostwaerts op de

Eenige verklaringe van het voorgaen de Privilegie.

de Wech van Rotterdam / gelijck men noch op den dach van heden bescheydelijck kan sien aen de uytwech aldaer noch van outs ghelegen / welcke wech vermits de Vaert daer dwers door heen streckende / afgesneden zynde / echter die van den voorsz Huyse het recht van een uytpat te behouden noch naderhandt een geruymen tydt by middele van een Brugge over de voorsz. Vaert hebben geconserveert / welck recht die van Rotterdam, op seeckeren tyde bedecktelijck soucken de te incorporeren / om tot irreparabile schade / prejuditie / ende achterdeel van die van Delft / een steene Heul ofte andere lage Brugge daer over te leggen / en alsoo de Vaert van groote Schepen aen de Stadt te beletten / soo heeft de Achtbare Magistraet deser Stadt (het selfde naedeeligh ooch merck van die van Rotterdam / by tyts voorsichtelijck tegen moet siende) in aller maniere haer uytterste debvoir aengewent om die van Rotterdam / in haer voor dese Stadt soo schadelycke desseinen / te prevenieren en voor te komen / en sulcks niet gerust / tot dat sy het gepretendeerde recht van den Heere van Spange eeuwighlijck en erflijck hebben afgekocht / invoegen sy als nu dese voorsz. Vaert tenemael vry en onverhindert zijn besittende / nae dat sy te vooren verscheyde onlusten / bekommeringen / en moeyelyckheden dies aengaende hadden gehadt / gelijck eenige stucken daer van onder de Archiven deser Stadt geregistreert ghenoechsaem zijn uytwijsende. Voorts wat aengaet de twee laetste Artijckulen verklarende hoe veel een Borger van Delft boven zijn Lyf verbeuren mach / mitsgaders dat alle breucken binnen s' Jaers berecht moeten zyn / sullen wy hier stilswijgens voorbygaen / tot dat het elders beter ten proposte mach dienen / als niet raeckende de vermeerderinge en wyder uytbreydinge van Stats jurisdictie daer van wy hier alleenlijck zyn handelende / maer aengaende de Visscherye in het vijfde Artijckel vermelt / alsoo deselve inde Schie was streckende door d' Ambachts-Heerlijckheydt vande Ketel, doen tertijdt toebehoorende den Heere van Wassenaer, soo schijnen in 't eersten oock verscheyden onlusten tusschen dese Stadt ende den Heere van Wassenaer voornoemt / voorgevallen te zyn / tot dat ten laetste de Magistraet van Delft met Heer Philips van Wassenaer Burch-Grave van Leyden in onderhandelinge wederzyts minnelyck verdraghen syn / als ooghenschynlyck is blyckende uyt 't volgende.

Hoe die van Rotterdam de Vaert van Delfs-Haven hebben ghepoocht te verhinderen.

Andre moeijlijckheden ontstaen uyt het 5 Artijckel doch veraccordeert int Iaer 1410.

Contract met den Heer van Wassenaer nopende de vrydom inde Visscherye van de Schie streckende door Ketel Ambacht,

PHilips Heere van Wassenaer, Burch-Grave van Leyden, doe condt allen Luyden, want onse genadige Heere Hertogh Aelbrecht Zaliger gedachten, Verpacht heeft onsen Liever ende beminden Vrienden der Stede van Delft, die Visscherije inde Vaert van zieker Luyden buyten Delff doorgaens der Stede voorsz. ende voort Zuytwaerts die Schie langes, alsoo verre als haer Vaert gaet, streckende totter Maze toe, in welcke Vaert ende Visscherije onse Heerlijckheyt van Ketel-Ambocht strecken-

streckende is, daer wy ende onsen Broeder, dien Godt genadich zy, der Stede voorsz. tot veel tijden om vervolcht hebben ende beklaeght, soo zijn die zelve onse Vrienden der Stede voorsz. met ons gantschelijck overdragen, als van onse gebreken voor geroert, ende hebben ons dair wail tot onsen wille off voldaen ende vergenoucht, des hebben wy hem weder overgegeven ende quytgeschouwen die Visscherye vander Schye alsoo vere als voorsz. is, sonder ons in eenigerwijs daer of te onderwinden, streckende van hare Vairt voortwaerts alsoo verre als Ketel-Ambocht gaet, behoudelijck ons onse Ambochts Heeren Recht, ende hebben der zelver Stede ende haren Nakomelingen gelooft voor ons en voor onsen Nakomelingen alle dit voorsz. toeseggen te waren tot eeuwigen dagen, in kennisse hier of soe hebben wy desen Brieff Bezegelt met onsen Zegel hier aengehangen, Gegeven op des Heylich Cruysdagh avont, in 't Jaer ons Heeren duysent vier hondert ende thien.

Nae dese heeft Hertoch Jan van Brabandt, tweede Man van Vrouwe Jacoba in 't Jaer 1424. Op den laesten dach in Februario tot merckelijcke beneficie van de Have / dese Vryheyt aende Stadt van Delft gegeven / dat alle de ghene die binnen de veerthien Roeden wederzyts langers de Schie woonen vande Stadt af tot de Maes toe Poorters recht souden hebben / soo menichmael als de Magistraet vande Stadt sulcks oorbaerlyck vont ende consenteerde / mits behoudens een yder Ambachts Heer zyn recht. Gifte van Hertoch Jan van Brabant. 1424.

IOhan by der genaden Godts Hertogh in Lotrijck, van Brabant, ende van Lymburch, Marcgrave des Heylich Rijcx, Grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende Heere van Vrieslant, doe condt allen Luyden, want alle tijtelijcke zaken by vergetenheyt der Menschen, metter tijt verganckelijck zijn, soo ist wel noot ende behoorlijck, datmense met gheschrifte eeuwich make, opdat zy tot allen tijden inder Luyden ghedachten jeghenwoordich schijnen, ende overmits outheyt van Jaren niet en vergaen, hierom ist dat wy met guede zinnen overdenckende, ende aenziende menigen trouwen dienst, die onse lieve ende getrouwe Stede van Delff onsen zaligen Voorsaten, Graven ende Heeren van Hollant ende van Zeelant gedaen hebben, ende ons off God wil noch doen zulllen, in toecomende tijden, der zelver onser getrouwer Stede van Delff ende allen heuren Poorteren, die nu zijn, ofte naemaels wesen zullen, gegeven hebben, ende geven mits desen onsen jegenwoordigen Brieff, zulcke Puncten van rechte, voordeel, ende vryheden, als hier na geschreven staen.

Inden eersten dat alle die geene, die Zuytwaerts uyt van onsen goeden Stede van Delff, tot inder Maze toe binnen veertien Roeden aen beyden zyden vander Vaert, nu ter tijt woonen, of namaels woonen zullen alsucke Vryheden, Rechten, en Privilegien gebruycken zullen, als die Ingesetene Poorteren doen, die binnen der Stede Vesten woonachtich Vryheden van die van Delft 14 roeden aen wederſijde de Schye.

zijn, ſoo verre als zy 't aen der Stede verſoecken, als dat toebehoort, behoudens elken Ambocht zijns Rechts.

'tWelck naer een byſondere confirmatie noch eyndelick by de Stadt ſelfs is te niet ghedaen.

Maer het blyckt dat naederhandt ſulcks ten beſten van de Stadt niet langer is goet gebonden / overſulcks oock niet in ghebruyck is gecontinueert / maer afgeſchaft en geabrogeert / om de Burgers en Ingeſetenen / gelyck in het eerſte Hooftſtuck mede geſeyt is / binnen de Stadt te behouden / echter moet men deſe Vryheydt in die tyden ſeer voordeelich geacht ende ghehouden hebben / naedemael het ſelfde ten verſoecke van de Magiſtraet / naederhant in 't Jaer 1452. Door Hertoch Philips van Borgondie by genaemt de goede / is gheconfirmeert en teenemael gerenoveert / gelyck wy dat datelyck ſullen ſien / middelerwyl heeft den ſelfden Hertoch Philips noch vier Jaer te vooren tot verbeteringe ende verſeeckeringe der Stadt verleent / datmen deſelfde mochte Bemuyren / en andere Edificien tot de Fortificatie dienende maecken / in ſulcker voege dat zy ſich tot allen tyden in poſtuur van defendentie ſoude konnen ſtellen / tegens alle overvallen en invaſien van verderffelycke Vyanden / gemerckt Hertoch Albrecht in zyn Privilegie van den Jaere 1394. wel hadde geconſenteert dat men de Poorthuyſen wederom mochte optimmeren / de Veſten diepen / en anders / ſonder nochtans gewach te maecken van muyren of Toorens te herſtellen / dies ſy noodich hebben geacht te weſen hier van Octroy te verſoecken / gelyck hy deſen oock abſolutelyck hebben verkregen / daer benevens oock noch een Acte van Authoriſatie / dat men de Bandyten en Ballingen van 't gewyde (daer zy anders vrye toe vlucht hadden) ſoude mogen afhaelen / 't welck in die tyden al een byſondere groote Juriſdictie was / insgelycks uyt de ſelve conſideratie Octroyeert hy oock / dat niemant ſonder conſent eygeene Woonſtede mochten maecken / op ſeſtich Roeden nae de Vryheyt deſer Stede / en dat alles om redenen ende motiven in de Hantveſten ſelfs naeder geſpecificeert ende verklaert.

Wat Hertoch Philips van Borgondie tot verbeteringe van de Stat gegeven heeft.

1448.

PHilips by der gratien Goids, Hartoge van Bourgongen, van Lotheringen van Brabant, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen van Artois, van Bourgongen, Palatijn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende van Namen, Marc-Grave des Heylichs-Rijcx, Heere van Vryeſtant, van Salins, ende van Mechelen, doen condt allen Luden, jeghenwoordich ende toe te komen, dat wy ter bede, ende ſupplicatie, van onſen wel geminden, dye Burgemeeſteren, Scepenen, Raide, ende al 't ghemeyne onſer Stede van Delff, dye ons hebben doen thonen, ende te kennen geven, hoe dat onſe voorſchreeve Stede van Delff, een notabile Stede es wel grootelick ende notabelick geprivilegeert, ende gehantveſt by onſen voirvorderen, ende hoe dat onſe ſelve Stadt, over ſeeckeren tijt voorleden vercreech, ende impetreerde, van

wijlen

wijlen was den Hartoge Aelbrecht Grave van Hollandt, wyen Godt genadich zy, een seecker Privilegie ende Hantvest, te weeten dat zy souden mogen delven, die Graften, ende Vesten vande voorschreve Stede, maecken en timmeren die Huysen van der Poorten, ende dair an hangen die dooren, sonder eenich mentie off ghewacht te maicken van Muyren, Thoornen, ende andere saicken, die nochtans wel nootsakelijck sijn der voorschreve Stadt, ons oetmoedelijck biddende ende versoukende, die voorschreve van onser Stat van Delff, dat ons gelyeven wil te consenteren, dat soo wanneer die voorschreve Stadt des vermogen, ende taysement hebben sal, soo mach doen maicken Muyren, Thoornen, ende andere edificien ende reparatien oirbaerlick tot bewaernissen, ende bescermisse der selver onser Stadt, in sulcker vougen ende manyeren, datse mach weesen bewairt ende onderhouden 't onsen proffyte, jegens eenige lasten van oirloghen ende andersins, die ons ende onsen Lande van Hollant overcomen mochten, dies Godt verde, ende oock dat dye omme setene van daer ontrent daer hebben moigen hoer vertreck ende bewaernissen. Ende oock meer dat wy hem consenteeren ende wilcoren willen dat geveylt, soo dat iemant van nu voortaen gebannen worde byder Weth vandervoorschreve onser Stadt, om eenige misdaden, ende dat boven dyen deselve gebannen quame binnen der voorschreve Stadt, ende hemluyden bevryeden op Heylige, ende gewyede Steden, dat mense dair of halen ende nemen soude moighen, by alsoo dat sy by consente vanden Bisschop van Utrecht, wien de Saecke angaet, om terstont daer off Justicie te doen, nae hoiren verdyente, als off sy gevangen waren, buyten gewyeden Steden, ende dat omme dies wille, dat in tyden verleeden, daer off comen ende gevallen zijn, ende noch meer komen en ghevallen mochten veel onghevals, ende dair toe oock dat wy hem gonnen, ende consenteren willen, dat eygheen van wat state hy zy oprechten noch maicken eu mach, Huysen noch oock aennemen te maickene eynighe Woensteeden op tsestich Roeden nader Vryheyt vanden voorschreeven Steede, het en sy by consente vander Vroetdomme ende Ryckdomme der selver Stadt, ende dat om dies wille dat binnen corten tyden harwaerts, een dye ghebannen was uytter voorschreve Steede daer nae uyt hem selven, ende by synen vryen wille heeft gedaen maecken ende timmeren een Huys op vijff of ses Roeden nader eenre Poirte ende Graft vande voorschreve Stadt op 't Heerscip, ende Leen vander Abdissen van Reynsburch daer hy hem gestelt heeft te wonen, ende tauarne te houden, ende comen dair daghelijxs veele Ballingen ende ander licht geselschap beyde Mans ende Vrouwen, dye by Nachte gecomen syn, in onser voorschreve Stadt, ende aldaer bedreven veel groote ruytheeden, boven dyen dat zy ghebannen hebben ghesyn als voorschreven is. Ende dat wy den voorschreve suppliante, in ende wter name van onser voorschrvee Stadt, hyer op willen verlyenen onse opene Bryeve van Privilegien, ende Hantvesten, den selven onser Stadt van

Muyren ende Thorenen om de Stadt te mogen maken.

Die gebannen zyn uyt Delft gheen vryheydt op Ghewyde plaetsen te hebben.

Den Ballingen van 't Gewyde te haelen.

Geen woonsteden te maken op lx. Roeden naeder Vryheydt deser Stede.

Delff, nae groote, eude rype deliberatie van Raide daer op gehadt, willende ende begeerende onse voorschreve Stadt van Delff gerepareert, ende ghesterckt te wesen, te bewaernisse van diere ende vande voorschreve Supplianten onse ondersaten geneycht tot hoiren versoecke, ende supplicatie, overmits de goede getrouwe, ende danckelicke dyenste, ons by hem hyer voortijts gedaen te velen stonden, ende hopen dat sy ons noch doen sullen, Hebben verlyent geconsenteert, ende gewillecoert, verlenen, consenteeren, willecoeren, ende uyt onser specialer gratien gonnen mits desen onsen Bryeve voir ons, ende onsen erven, ende Nacomers, Graven ende Gravinnen van Hollant, dye voorschreve dry poincten, ende Articulen hyer boven verclaert, in forme van Privilegien ende Hantvesten, omme daer off, ende van elcken van dien voorschreve poincten van nu voort an te useren, ende gebruycken nae hoiren inhouden, Behoudelick dies als vanden derde ende seste Poyncte ende Articule, het en waire immer by oirlove, consente ende Octroye van ons off onsen erven, ende Nacomers, off oock van dyer vander Weth, van onser voorschreve Stadt van Delff, ende behouden oock dyes, dat dye geene die erffachticheden hebben, binnen den bewinde ende linage van de voorschreve tsestich Roeden, sullen mogen sonder begrype maecken off doen maken, ende oprechten cleyne Huysekyns, om haire Beesten ende vruchten daerin te besteden, ende vertrecken, souder ymer dat die voorschreve geerffde in die selfde Huyskens sullen moghen Woenste, Herberge, off taverne noch Cabaret houden. Ontbyeden daer om ende beveelen onsen lyeven, ende getrouwen den Heere van Lamoy Ridder onsen Raet Camerlinck ende Steedehouder in onsen Lande van Hollant, Zeelant, ende Vryeslant, onse Raeds-Luyden by ons gestelt, ende gecommitteert ten saecken onser voorschreve Lande, wesende inden Haege, onsen Rentmeester Generael der selver onser Landen, onsen Schout van Delff, ende allen anderen onsen Rechteren, Amptlyeden ende Officieren dye nu syn, off naemaels wesen sullen, ende hoiren Stede Houweren ende oock allen onsen Ondersaten, ende een jegelicken van hem wient aengaen mach, ende alsoo hem toebehoort, dat sy die voorschreve Supplianten, ende onser voorschreve Stadt van Delff, van deser onser gratien, Privilegien, ende Hantvesten, ende van al den inhouden van desen onsen Bryeve, van nu voort an, laten ende ghedoghen, useren, ghebruycken, ende genyeten van punte te punte, pacivelick, rustelick, vredelick, ende tot eeuwighen daighen sonder hun eenigen hinder, letsel, moyte ofte ongebruyck daer in te doen, of doen doen, ende laten geschyen, nu noch in toecomenden tyden, in eeniger wys ter contrarie, want ons dat alsoo gelyeft. Ende ten eynde dat dese saecken vast ende gestadich blyven tot eeuwigen daigen, wy hebben onsen groten Zegel hyer an doen hangen, behouden in anderen saicken onse ende in allen anderen elx anders Rechten. Gegeven in onse Stadt van Bruessel

Bruessel, in dye Maent van Aprilis, in't Jaer ons Heere M.CCCC.XLVIII. voir Paesschen.

Op te Ploye geschreven,

By my Heere den Hartoch.

N och onderteyckent

D. La Porte.

Uyt dese toelaetinge van Hertoch Philips van Bourgonie, datmen de Stadt met Toorens en andere wercken meer ende meer mochte Fortificeren / zyn mischien ontstaen de twee oude stercke Toorens aen de Zuytsyde van de Stadt gelegen / daer wy voorhenen * van vermelt hebben / aen de welcke men noch onlanghs sach eenighe in steen uytgehouwe Bourgonse kruysen de gedachtenisse vande voorlede euwen noch afbeeldende. Voorts nademael de welvaert vande stat van Delft / ontrent dese tydt noch dapper toenam en dagelycks vermeerderde / vergunde noch de gemelte Vorst dat zy haer Have grooter mochten maecken ten eynden een meerderaental van groote schepen aldaer mochten Havenen / gemerckt altans de Navigatie ende Comercie lustigh begon te wackeren / sulcx dat sy permissie verkregen om noch een Haven te maecken / daer toe vergunde den Hertoch de vryheydt van dertich Roeden breet weder-zyts de voorsz Vaert ende Haven t'eynde de veerthien Roeden van zyn Voorsaten verleent / den Brief hier van gegeven luydt aldus:

* Siet boven in't eerste cap. pag. 8. en 10.

Denselfden Hertoch Octroyeert vergrootinghe vande Haven vermits toenemen vande welvarentheyt deser Stede.

1451.

PHillips by der gratien Goids Hartoch van Bourgongien, van Lothrijck, van Brabant, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen, van Artoys, van Bougongen, Palatyn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende van Namen, Marcgrave des Heyligen Rycx, Heere van Vryeslant, van Salins, ende van Mechelen, doen cond allen Luyden. Alsoe onse geminde dye van onser Steede van Delff, ons getoent, ende te kennen gegeven hebben, hoe dat dye Vryheyt, ende rechte vander Vaert, ende Havene, onser voorschreve Stede van Delff streckende es, vander selver Steede tot inder Maise toe, ende veertien Roeden op elcke sijde vander voorschreve Vaert ende Havene, ende dat die guede Lieden vander voorschreve onser Steede in goeden wille sijn, om die vermeeringe des gemeens oirbaers, in onser voorschreve Steede, ende onse Ondersaeten daer inne geseten aen te nemen die Neringe ende Hanteeringe van t'Zee te reysen, omme 't welcke te doen hem behouven soude Scepinge daer toe nut ende dienende, welcke Scepen soo nyet en souden konnen, noch moigen bergen, noch leggen, in hoire voorschreve Havene, overmits ende ghemerct dat hy veel te cleyn ende te nauwe is, het en wair dat wy hem hier in gehulpich worden ende voorsien wilden van te mogen vermeeren ende grooten hoir voorschreve Havene off

Redenen ende motiven tot de volgende gifte.

De Haven wert te klein en te nauw voor de Schepen.

op

op dat noet zy een nyeuwen te moygen maken op haers selfs lant, ende verlenen noch meer Vryheyt, dan zy tehans hebben, om 't welcken zy ons oedmoedelyck gebeden, ende versocht hebben. SOO IST, dat wy den voorschreven van onset Steede van Delff in vorderinge, ende vermeerderinge des gemeens oirbaers aldaer, hebben gegonnen, verleent ende geconsenteert, ende mitt desen onsen Bryeve, hyer op gehadt 't advys, ende goetduncken van onsen Raide, gonnen, verlenen, ende consenteren, voor ons, ende onse eryen, ende Nacomelingen, Graven ende Gravinnen van Hollant dye vryheyt van dertich Roeden breet, an elcke zyde vander voorschreve Vaert, ende Havene tenden de voorschreve anderen veerthyen Roeden voornoemt, om aldair te moghen maken een nieu Havene, wt haer selfs Lant, ende Erve, om hoir voorschreve Scepen te mogen bergen, ende leggen, ende oock datmen binnen der voorschreve Vryheden sal mogen timmeren ende Huisen maken, sulck; ende soo veele als den voorschreve onser Steede van Delff guet, ende oirbaer dunckn sal, om die Luyden vander Neringhe voorschreven daer te mogen logieren, ende hoir gerijf, ende gadinge te hebben alst dat behooren sal, behoudelijck onse ende yeghelicx Recht; ombieden daerom ende bevelen onsen lyeven getrouwen Stedehouder, ende Raetsluyden, by ons gestelt totten saicken onser Landen van Hollant, Zeelant, ende Vryeslant onsen Luyden vande Reeckencamer inden Haege, onsen Schoudt van Delff, ende allen anderen onsen Dienaeren, Justidyers, ende Officyers, dye nu syn, ende namaels wesen sullen, hoiren Stedehouderen, wyent aengaen mach, ende elcken bysonder; Alsoe hem toehoirt, dat zye die van onser Stede van Delff deser onser tegenwoordiger gifte ende consente, en van allen 't inhouden deses ons Bryefs, alsoo ende inder vougen ende maten voorsz. doen laten, ende ghedoghen, rustelick ende vredelick ghenyeten, ende ghebruycken, sonder hun nu noch in toecomenden tijden eenigen stoot, hinder, letsel of ongebruyck daer in te doen, ofte te laten geschyen in eeniger wys ter contrary, want ons alsoo gelieft, ende willen dat gedaen zy, ende des 't oirconde hebbeu wy onsen Zegel hier aen doen hanghen, Gegeven in onse Stede van Bruesele drye dagen in Julio in 't Jaer ons Heeren M. C. C. C. C. een ende vijftich.

Vrydom van xxx. Roeden, teynde de xiiij. roeden van outs vergunt om de Haven te vergrooten ende aldaer meerder ende soo veele huysen te timmeren, als by goetvinden der Magistraet deser Stat sal werden toegelaten.

1452. Een Jaer daer nae ghe schiede de confirmatie / op het Privilegie van Hertoch Jan van Brabant, als Grave van Hollandt in dato 1424. Daer wy hier boven van ghesprooken hebben / welckers inhoudt was / dat die langhers de Schie woonden / Stadts Vryheyt souden genieten.

Renovatie van het Priv. gegeven by

PHillips by der gratien Goids Hartoge van Bourgongen, van Brabant, van Limburch, Grave van Vlaenderen, van Artoys, van Buurgongen, Palatijn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende

van

van Namen, Marc-Grave des Heyligen Rycxs, Heere van Vryeslant, van Salyns, ende van Mechelen, doen condt allen Luyden, Alsoe onse geminde Burgemeesteren, Schepenen, ende Inwoenders onser Stede van Delff, ons te kennen gegeven hebben, hoe dat zy onder andere hoire Privilegien, ende Vryheden, hebben een Privilegie, dye hemluyden gegont, ende gegeven is geweest, by Zaliger gedachten onser seer lieve Neve wijlen was Johan, Hartoige van Brabant, als Grave van Hollant, by den welcken dieselve onse voorschreve Neve voor hem, ende sijnen Nacomelingen, Graven, ende Gravinnen van Hollandt, hunluyden onder ander saecken gegonnet ende gegeven heeft, dat alle dye gheene dye Zuytwaert wt, van onse Stede van Delff tot inden Maissen toe, binnen veerthyen Roeden aen beyden zyden, vander Vaert doe ter tijt woenden, of naemaels woonen zouden, alle sulcke vryheden, Rechten, ende Privilegien, gebruycken souden, als die Ingesetenen Poorters doen, dye binnen der selver onser Stede Vesten woonachtich sijn, Alsoe verre als zijt ander voorschreve Stede van Delff versoucken, als daer hyer toebehoort, behouden elcken Ambochts-Heere sijns rechts, ende overmits dat wy tot onsen blydelicken incomen, in onse voorschreve Lande van Hollant, belieft heeft te confirmeren, te vestigen, ende te consenteren den gemenen Ridderscippen, Sciltknechten, goede Steden, ende Ondersaten van onse voorschreve Landen van Hollant, alsulcke Privilegien, oude costumen, ende gewoenten als zy hadden vercregen van Saliger gedachten onse Voorsaten, Graven, ende Gravinnen van Hollant, bysonder van onsen seer geminden Neve, Hartoge van Jan van Brabant &c. Ende mit onsen Bryeve, die wy hem luyden gemeenlicke daer op verleent hebben, beloefden, ende swoeren elcken van onsen Steden voorschreven van Hollandt, hemluyden daer op te geven, ende te verlenen onsen zonderlinghen Bryeven, van confirmatien, alsoe die voorschreve thoeners seggen, ende hyer om hebben zy ons zeer oetmoedelijcken doen bidden, ende versoucken, dat wy die voorschreue Priuilegien inde manyeren, als onse voorschreve Neve, Hartoge Jan van Brabant, als Grave van Hollant voorschreve hemluyde verleende, wy confirmeren wouden, ende in alsoe verre, alst van node es, hemluyden van nyeuwes die selve Privilegie te verleenen, ende hemluyden daer op consenteren, ende doen expidieren, onse Brieve daer op behouflick ende notelick, daerom ist dat achter dyen, dat by onsen lieven, ende ghetrouwen Stedehouder Generael, ende andere Raetsluyden, by ons gestelt, ende gheordonneert in onse voorschreve Landen van Hollant, residerende inden Haege, by onser Ordonnantie doorsyen geweest, hebben die openen Brieven vanden voorschreve Privilegien den voorschreven thoenders verleent by den selver Saliger gedachten onse Neve, Hartoge, Jan van Brabant, die welcke Bryeven inhouden twee punten ende Articulen, daer off dat eerste es, dat selve

Hert. Jan van Brabant nopende de vryhede van 14. Roeden wederzijts langhers de Schie van de Stadt af tot in de Maze.

punte

punte hier verclaert, Gelijck dat blijckt by den inhouden van den brieve voorſz. hyer nae volghende. Hier was het voorgheméelte Privilegie van Hertoch Johan 't eenemael van Woort tot Woort gheinſereert en tuſſchen ingelijft / even ghelijck het principaelſte daer van tot deſe ſaecke dienende hier boven * is geſtelt / daer nae volcht d' approbatie van Hertoch Philps met deſe woorden. Wy hier op genadt 't Advys, ende goetduincken van onſen voorſchreven Stedehouder, ende Raetſluyden van Hollandt, hebbende die voorſchreve Bryeve hyer voren geroert; in alſoe verre alſt angaet den voorſchreven eerſten punten, ende Article van waerde, die ſelve Brieven, ter Oetmoediger beede, ende ernſtelick verſoucke van den voorſchreven thoeners, geneycht weſende totter ſelver hoire oetmoediger beede, hebben voor ons onſe erven, ende Nacomelingen, Graven ende Gravinnen van Hollant, belieft, geveſtiget, geapprobeert, ende confirmeert, ende by onſer ſonderlinghe gratien, mit deſen onſen teghenwoordighen Bryeve, belyeven, veſtigen, approbeeren, ende confirmeeren, alſoe verre, alſt angaet, den voorſchreveu eerſten punte, ende Article, inden formen, ende manieren alſt hyer boven inhout, ende verclaert ſtaet, alleenlick, ende anders niet, Ontbieden daerom, ende bevelen, onſen voorſchreve Stedehouder, ende Raetſluyden onſen Rentmeeſter Generael van Hollant, onſen Bailliuwen van Delftlandt, ende Schyelant, onſen Schout van Delff, ende anderen onſen Rechteren, ende Dyenaers, dye dit angaen mach, ende behout, of hairen Stedehouder, dye nu ſyn, of namaels weſen ſullen, dat van onſer voorſchreve gratien ende confirmatie, mitſgaders van der voorſchreve eerſten punte, ende Article, ende van al den inhouden van den ſelven Article, zy en elx van hem byſonder, in alſoe verre alſt hem angaet ende behoort, doen ghedooghen ende laten die voorſehreve thoners, ende haer Naecomers volcomelick, rnſtelick ende ewelyck beſitten, ende gebruycken, ſonder hemluyden te doene, ofte doen doen, noch gedogen ghedaen te weſen, noch nyemant van hem eenige hinder, letſel, of becommeringhe ter contrarien, wanttet ons alſoo belieft gedaen te weſen, in oirconden, zoo hebben wy onſen Zegel hier aen doen hangen. Gegeven in onſe Stede van Rijſel, den xij. Dach van Maert, int Jaer ons Heeren duyſent vyer hondert twee en vyftich.

* Pag. 71.

Weinich Jaren nader hant / te weeten / omtrent veertien hondert 60. ofte 70 wert tot vermeerderinge / avancement / en voortgangh van Delfts Haven by den breeden Raet ofte gantſche Vroedtſchap deſer Stadt ghewillekeurt ende gheſtatueert / in maniere als volcht. Schout, Schepenen ende Raide der Stede van Delff, hebben gekeurt dat niemant die Poorters van Delff zijn, eenigerhande guet wtvaren moeten inder Maſen, noch vander Maſen inbrenghen, noch nerghens doer voeren, noch overſchepen, en moeten, wat boven een half vat ſwaer

Oude Keure tot beneficie vande Haven.

ſwaer is, anders dan in die nieuwe Delftſche Haven, by den boeten van drie pont, een derde den Heer, een derde den Geſelſchap, ende een derde den aenbrengher, ende wie men anbrenghet van deſen punten ende niet betughen en mach, ſalmen zetten tot hairen eede. 't Welck nu veel ſoude verſcheelen, en verre daer van daen is, datmen deſe avantageuſe en voor de Stadt ſo favorabelen keure ſoude doen obſerveren, werden de ('tgeen voorwaer in ſich ſelven ſchandelijck en beklaeglijck is) by de meeſte weinigh ofte egene de alderminſte onderſcheydt gemaeckt, of ſy haer Vaderlijke Stadt, en haer eygen Medeburgers, of die van andere buyten gheleghen Plaetſen beneficeren. Voorts in 't ghenerael de vrydom en het rechts gebiedt deſer Stadt concernerende, die in 't eerſte niet wyder, dan alleen binnen den omringh van haer Wallen streckte, was nu naederhandt tot verſcheyde tyden (gelijck wy ſucceſſivelijck hebben aengewezen) meer en meer rijckelijck vermeerdert en toe genomen, ſulcks dat Hertoch Philips ten regarde dat het was een Stadt van Coopmanſchap en hanteeringhe daer noch by dede de macht vande delinquanten en quaetwilligen te mogen bannen anderhalf myl rontſom buyten de Stadts Vryheydt, welcke Banniſſementen in deſe oude tijden ſoo ſtrictelijck wierden geexecuteert, dat in geval ie ymandt Gebannen zynde, betuyght wierdt, voor d'expiratie van zyn Banniſſement, binnen de palen van dien, 't eeniger tydt gheſien te zijn, als dan verſteecken was van het recht van opdt zijn leefdaghen geduerende, wederom binnen Stadts Vryheydt te moghen verſchijnen, ſonder des doodts ſchuldich te zijn, achtervolghens ſeeckere keure daer teghen gepronuncieert. Schout, Schepenen ende Raide der Stede van Delff, hebben eendrachtelicken ghekeurt, dat ſoe wie voort an ghebannen wordt, wtter Stede ende Vryheyt van Delff, op ſijn lijf, oghe, ofte hant, die ſel wel toeſien, dat hi binnen zynen tijt dat hi gebannen ſal weſen, niet en coem, en gae, noch en keere, binnen der Stede of Vryheyt van Delff, want wairt dat hi binnen zynen gebannen tijt inder Stede ofte Vryheyt van Delff quame, ofte geweeſt hadde, die ſel terſtont als hi binnen zynen tijt dan in comt, gebannen weſen, ende men bannet hem nu ende alſdan als nu hondert Jaer ende eenen dach, dats te weten dat hi na dier tijt nymmermeer inder Stede ofte Vryheyt van Delff, comen, noch weſen en ſal mogen, op ſijn lijf. Ghedaen in 't Jaer 1472. Op ten 28. dach in Novembri. Noch langen tijd naederhandt is gekeurt, dat ſoo wie eenen Ballingh uyt deſe Stadt gebannen zijnde op ſyn lijf, binnen Stadts gebiet wiſt te apprehenderen, ende ſelfs in s' Heeren Gevangheniſſe over te leveren, die ſoude genieten de ſomme van hondert ponden, ende die binnen het ſelfde deſtrict eenen wiſt aen te wijſen, ſulcks dat hy in handen van de Juſtitie quam te geraecken, voor de ſoodanige waren vijftich ponden.* Ende al hoe wel nu Hertoch Philips deſe

Welcke Keure iammerlijk verloopen en vervallenis.

Limiten van Banniſſementen ten tijde van Hertoch Phylips.

Strickte executie van 't bannen ontrent deſe tijden.

Oude Keure teghen de Banditen.

* *Siet de laetſte oude Keuren van Moort Branders en Ballingen Art. 2.*

Vryheyt en Jurisdictie van het Bannen/ soo veel verder als te vooren hadde geextendeert / nochtans d'authoriteyt aen de Schout niet en hadde verleent / om soo verre de Justitie te moghen oeffenen van te Vanghen / in voeghe dat de Bandyten als den Baliuw van Delft-Landt haer niet ghenoech achtervolchde/ zy altemets haer personagie soo geweldigh speelden / dat de Burghers sich naeuwelijcks veylich buyten de Poorten dorsten begeven / 't welck alsoo het tot groote præjuditie en dedignatie van de Justitie was streckende / soo is by Maximiliaen van Oostenrijck, die naederhandt Keyser wierdt / en Maria van Bourgondie, als Grave van Hollandt daer in voorsien / dese Rechts vorderingh en oeffeningh van Justitie even verdt als het recht van bannen uytbreydende/ sulks dat den Schout van Delft van die tyt af allen den genen die haer Bannissement overhoorich waeren/ en niet obidieerden binnen de limiten van Delflant en anderhalf mijle rontsom de Stat heeft mogen doen attrapperen en aentasten / en daer over arbitrale straffe doen naer exigentie van saecken. Daer benevens confirmeerden deselve by forme van en eeuwich Privilegie dat de Poorters ende Ingesetenen van Delft/ noch eenighe van haere goederen/ nergens in eenighe Dorpen ofte Ambachts-Heerlijckheden buyten der Vryheydt van de Steden van Hollandt geleghen/ niet Arrestabel zijn over eenigherhande actie personneele daer van sy alleenlijck ter rechte mogen staen ter Vierschare van Delft/ in gevolge van alle oude herkomen coustumelijck is geweest / gelijck de curieusen Leeser dit alles seer ampel gededuceert sal vinden inde volghende Bulle.

Hoe verre den Schout van Delft Vanghen mocht ten tyde van Maximiliaen &c.

Andere gunsten byde self de bewesen.

MAximiliaen, ende Marie byder gratie Goids, Hartoige van Oistenrijck, van Bourgongien, van Lothrijck, van Brabant, van Limburch van Luxemburch, ende van Ghelre, Grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgongen, Palatyn, van Henegouwen, van Hollant, van Zeelandt, van Namen, ende van Zutphen, Marc-Grave des Heylichs Rijcxs, Heeren van Vryeslant, van Salins ende van Mechelen, doen kondt allen Luiden eenen ygelick jegenwoordich ende toecomende, dat wy ontfaen hebben die oetmoedighe supplicatie, van onse welgeminde Burgemeesteren, Schepenen, ende gemeynre Gerechte van Delff, inhoudende dat wijlen eer onsen seer lyeven Heere, ende Oude Vader Hartoige Philips Zaliger gedachten om te remedieren, ende te voorsienne op veel ende diversche misdaden, gewelden, ende een willen, dye dagelijcks ghefchyeden ende gbebeurden in onse voorschreeve Stede by veele diversche Persoonen van vreemde Landen, ende andere dye aldaer dagelicks verkeerden, ende hantierden, mits dattet eene Stede van Neringe, ende van Coopmanschap is, ende om dat de voorsz. Supplianten geen macht en hadden, noch bevel, sulcke misdadegen te corrigeren, ende te pugneren, Gaff ende verleende den selven Suppliante

Blijck dat dese Stadt van oudts een voornaeme Koopstadt was.

ante in Privilegien, ende Hantvesten, dat zy van dyen tijdt voort tot eeuwigen dagen souden moigen Bannen alle de geene, dye binnen onsen voorschreve Stede van Delff breuckich, ende misdadich souden worden, wt onsen voornoemde Stede ende vryheyt van Delff, ende op anderhalf mile ronts omme, ende ale ist zoo dat de voornoemde Supplianten den voorschreven Privilegien, en Hantvesten, altijts gehantyert, geuseert, ende gebruickt hebben, ende noch dagelijcks hantyeren, useren, ende gebruycken, desen nyet jegenstaende veel, ende diversche Parsonen hy hemluyden gebannen bekennende ende beseffende dat onse Schout ende andere onsen Officieren van ons en voorschreve Stede van Delff, niet en vermogen yet vorder te Vanghen dan binnen den Poorten, ende Vryheyr der selver onser Stede, ende dat onse Bailliu van Delftlant luttel neersticheyt, ende deligentie doet, die selve te vangen, verkeren ende hantieren dagelijxs binnen onser voorschreve Bailliuscepe van Delftlant, ende binnen der anderhalf mile, ende Vryheyt van onser voornoemde Stede van Delff, daer den voorschreven Ban streckt, ende houden den voorschreven Supplianten, in sulcke dwange ende subjectie, dat zy nauwelic en dorven gaen, buyten die Poorten van onser voorschreve Stede noch Justicie doen, over sulcke misdadighe in grooter verminderheede, ende versmadenesse van ons, ende van Justitie. Ten anderen mal hebben ons de voorschreve Supplianten oock te kennen ghegeven by heurlieden voorschreve supplicatie, hoe dat zy van ouden tijden, ende haircomen Gerecht zijn gheweest, datmen hemluiden, noch dye Poorteren ende Inwonende van onse voorschreve Stede van Delff, noch eenich van hun, ofte hunlieden goeden nerghens in eenighen Dorpen, noch Ambochts Heerlickheden, buiten der Vryheyt van onsen Steden van Hollant gelegen, en mach Arresteren, besetten, noch becommeren van schulden dye zy yemande schuldich, of 't achter mogen wesen, mar alle de geene dye daer op yet te segghen hebben, ende hemlieden yet heysschende sijn geweest hebben gewoenlijck geweest, daer of hoiren heesch ende vervolch van Justitie te doene binnen der Scependom van onser voorschreeve Stede van Delff, daer hemluyden altijt goet cort onvertoogen recht geschyet is, alsoo die voorschreve Supplianten seggen, Ons oetmoedelick biddende, ende versoucken om in dese saicke te voorsienne dat ons belyeve, inden eersten tot vorderneffe van Justicie ende ten eynde, dat dye misdadige, ende quaet doenre nyet ongepugneert noch onghecorrigeert en blyven van heur misdaden hunluyden te geven, ende te verlienen by Privilegien, ende hantuesteu, dat sy voort an alle die geene, dye de correctie van hoiren Banne over, ende nyet obedierende en syn, ende dye daer boven commende binnen die plecken, daer zy by henluyden uytgebannen werden, sullen mogen doen halen, vangen, ende antasten by onsen voorschreeven Schoudt ende den Scutten van Delff, of anderen dyenaren, soo waer dye bevonden, ende anghetast sullen moghen wesen, binnen onse voorschreve Baillouscepe van Delftlant, ende op

Datmen Bannen mach Burgers van andere Steden die in Stats Iurisdictie hebben gedelinqueert.

Hoe de Banditen omtrent dees tyt de Meester speelden alomme dese Stadt.

Seker voorrecht van aloude tyden dese Stadt competerende hier onder geconfirmeert.

anderhalf myle rontſomme onſer voorſchreve Stede van Delff, onder onſe Juriſdictie, ende daer of pugnitie, correctie ende Juſtitye doen naer gelegentheyt hoerer miſdaden. Ende voort mede, dat zy oock in Privilegien ende Hantveſten houden moghen, dat dye inwonende Poorters van onſen voorſchreve Stede voort an in geene Dorpen noch Ambochts-Heerlickheden te rechte ſtaen en ſullen, mar dat zy alleenlick ſullen te rechte, ende Juſticie ſtaen in onſe voorſchreve Stede, ſonderlingh in actien parſonnele, gelijck ſy dat van allen ouden tijden, ende haircomen ghehantiert, geuſeert, ende gebruyckt hebben als voorſchreven is, ende hunluyden daer op verlenen onſe opene Bryeven in behoorlicker formen. WAERROMME WY, de ſaecken voorſchreven, anghesyen, ende overghemerct, ende daer op ghehoort 't rapport ende anbringhen van eenige onſe ſpeciale Dienaers, ende Luyden van onſen grooten Raide, dye by onſen bevele en Ordonnantien hunluyden geinformeert hebben, op 't inhouden vanden voorſchreven Articulen, ende wat profijt, ſcaide, of achterdeel, dat wy of andere ſouden moghen hebben, in 't conſenteren of weygheren van dyen, ende daer nae ghehadt dat aduijs van ons ſeer lyeve ende ghetrouwe dye Luyden van onſen grooten Raide by ons weſende, by den welcken wy bevonden hebben de voorſchreve punten, ende Articlen ſeer nut ende hoirboirlic weſende voor onſe voorſchreve Stede, hopende oock dat de voorſchreve Supplianten dye wel ende deuchdelijck hantyeren, uſeren ende gebruyken ſullen ter eere, profijte, ende welvaert van onſen voornoemden Stede, ende van onſe Onderſaten der ſelver. Wy hebben den ſeluen Supplianten ghegunt, verleent, ende geconſenteert, gunnen, verlenen ende conſenteren, wt ſpecialer gratie mit deſen Bryeve, voor ons, onſe erven, ende Nacomelingen &c. Graven, ende Gravinnen van Hollant, by manyere van eewich Privilegie, de voorſchreve twee punten, ende Articlen. Te weten dat van nu voortan tot ewigen dagen, dye Burgemeeſteren, Scepenen, Raide, ende gemeyne van onſer voorſchreve Stede van Delff, inder tijt weſende, ſullen mogen doen haelen, vanghen ende antaſten by onſen Schout en Scutten der ſelver onſe Stede, of andere Dieneren, alle de gene, die correctie van hoiren Bannen overhorich, ende nyet onbedierende en ſullen weſen, ende dye daer boven comen ſullen binnen de plecken daer zy by hemluyden wtgebannen ſijn, of gebannen worden, ſoo waer dye bevonden, ende angetaſt ſullen moghen weſen, binnen onſe voorſchreve Baillioucepe van Delftlant, ende op anderhalf mijle rontſomme onſer voorſchreve Stede van Delff, onder onſe Juriſdictie ende daer af pugnitie, correctie, ende Juſticie doen naer ghelegheintheydt van heuren miſdaden, behoudelijck dat onſe voorſchreve Schout, ende die voorſchreve Scutten of andere Dyenaeren van onſer voorſchreve Stede van Delff, hemluyden verdragen ſullen, van eenige Ballinge te halen, an te taſten, ende te vangen binnen den Juriſdictien van onſen Dorpe vanden Haege, noch binnen de Juriſdictien van onſen

Banniſſement violerende ook te mogen vanghen anderhalve myle rontſomme die Stadt.

Vaſſal-

Vassalen hebbende hoighe Justitie, mar sullen doen aflaten kennen den ghenen dye de kennesse daer of toebehoort, dye ghehouden worden cort recht ende Justitie daer of te doen, nae gheleghentheydt vander misdaet, ende banne. Ende ten anderen dat die inwonende Poorters, van onse voornoemde Steede van Delff, oock voortan tot eewigen dagen, in gheenen Dorpen noch Ambocht-Heerlickheden te recht staen en sullen, van eenigerhande actien personnellen, daer of dat sy alleenlick te rechte, ende Justicie staen sullen in onse voorschreve Stede, daermen alle die geene dye op hemluyden yet te seggen hebben sullen, of yet heysschen sullen willen, gehouden sal wesen goet cort onvertoghen recht te doene als behoort, gelijck van allen ouden tijden, ende haircommen gewoenlijck gehantyert, geuseert ende gebruickt is geweest, als boven verclaert is, om van den voornoemden twee puncten, ende Articlen inder forme ende manyere als dye hyer vooren int lange gespecificeert staen, by den voorschreven Supplianten, ende hairen Nacomelinghen te useren, hantyeren ende gebrmycken ewelick ende tot ewigen daigen, rustelick, vredelick, ende volcomelick, sonder eenich wederseggen of swaricheyt, ende in aller manyeren als die selve Articlen begrypen, beloven wy in goeder trouwen als Prince Princesse voor ons, ende voor onse voorschreve Erven, ende Nacomelingen, Graven, ende Gravinnen van Hollant dye te onderhouden, ende te doen onderhouden, sonder daer jegens te doen, noch te doen doen of laten geschyene in eeniger wijs. Ontbieden daerom, ende bevelen onsen lyeven, ende getrauwen Stadthouder Generael, ende andere Luyden van onsen Raide, ende voort allen anderen onsen Justicijeren, Officijere, ende Ondersaten onser Landen van Hollant ende Vryeslant, jegenwoordich, ende toecommende, ende allen anderen, wyent aengaen mach, dat zy de voornoemde Supplianten van desen onsen gratie, consente, ende Hantvesten, inder formen, ende manyeren voorschreven, rustelick, vredelick, ende ewelick doen, ende laten genyeten, ende gebruycken, sonder hemluyden te doen, noch te doen doen, of laten geschyen, nu noch in toecomende tijden eenigerhande hiuder, letsel, of moynesse ter contrarien, behouden in anderen dingen ons ende eenen yghelijcken sijns rechts, want ons alsoo belijeft gedaen te wesen. Ende op dat dit zy, ende blyve vast, ende gestade tot eewigen daghen, soo hebben wy onsen Zegel hyer an gedaen gehangen, Gegeven in onse Steede van Ghent, in dye Maent van Augusto, in 't Jaer ons Heeren duysent vyer hondert seven ende 't seventich,

Een Poorter van Delft in geenen Dorpen noch te Ambachts-Heerlijckheden te rechte te staen in personele actien.

Ende stont onder op de Ploy,

By mijnen Heere den Hartoge

Onderteyckent.

N. Ruyten.

Lager stont geschreven,

Gecollationeert jegens 't originaele uythangende mit een Zegel in groenen Wassche, ende accordeert mit den selven, in kennisse van my,

Ende was onderteyckent,

H. De Eynde.

Teeckenen van groote vermaertheyt der Stadt ontrent deser tijden.

In deser voege de Stadt in Heerlijckheydt en gesach soo langhs soo meer toenemende / is sy eyndelijck tot soo een aensienlijcken staet aengewasschen / dat seecker voortreffelijck Poet sulcke glorrijcke eerveersen ter gedachtenisse heeft geschreven / dat *Ioannes Gerbrandi à Leydis*, die ten tijde van Maximiliaen floreerde / zijnde onder Prior en naederhandt gelijck sommige willen oock Prior van het Carmeliten Klooster te Haerlem / deselfde tot overvloet en ontwedersprekelijcken lof van dese Stadt / in syn Latijnsche Chronijck van Hollandt geinsereert / ende daer door eeuwich ghemaeckt heeft; want met weynich woorden verhaelt hebbende hoe Hertoch Godefroy den Bultenaer Delft Gebouwde / zoo voecht hy daer noch by / dese Stadt heeft naer eenige Jaeren seer Heerlijck toegenomen, weshalven een seecker Poet naermaels dese deftige Versen van dit volgende fatsoen daer op gemaeckt heeft. *

* *Ioan. a Leydis Chron. Belg. lib* 14. *c.* 3. *fol. mihi* 336.

Salve antiqua [a] *polis, Delff terra veterrima salve,*
O salve nostræ gloria quarta plagæ.
Quas reliquis laudes dedimus Delff urbibus, omnes
Illas pæne tibi censeo posse dari.
Namque decore, bonis [b] *affaris divitiisque*
Non mihi finitimis vilior esse locis.
[c] *Tu mihi hoc terris præstare videre propinquis,*
Et longe arbitrio dignior esse meo:
Quod duo templa tibi mirandæ sint speciei,
Quæ retines aliis pulchra mage Ecclesiis.
Tantum templorum formam non miror eorum,
Plurima visa illis sunt mihi pulchra magis,
Quantum depositis in eis ornatibus aris,
Quas fixas dictis constat in Ecclesiis.
Aras ornatas illis magis, atque decoras,
Conspexi nulla (scit Deus ipse) plaga.
Nec tibi claustrales desunt & spirituales
Personæ, normis ordinibusque bonis.
Monstrant exemplo [d] *sermone quoque sacro,*
Qui potes æterni regna tenere Dei.
Sunt utriusque tibi sexus præstantis alumni,

For-

Formæ habitu comes, eloquioque graves.
Devotique Deo, fidi mortalibus [e] *ævo*
Humani, vacui fraude doloque, pij.
Quin in te insignis [f] *braxatur Keuta saporis;*
Et multos pannos efficis egregios.
Delff, precor à cunctis salva Deus alme periclis,
Protege & usque istum virgo Maria locum.

In hoc epigramma clarissimus Boxhornius * *sequentem hanc censuram criticam nobis suppeditat.* a *Id est, urbs.* b *Sententia exigit ut scribatur appares.* c *Propter versum malim, Heemihi tu terris, Vel tum mihi in hoc t.* d *Lege: qui sermoneque sacro.* e *Scribe atque* f *Id est, coquitur Vocabularium vetus, quod anno 1495. Daventriæ apud Richardum Pafraet editum penes me est: Braxare,* Brouwen, *Braxator.* Brouwer, *Braxium* Worte of Molt, *Brasiatiorium,* een Molthuys.

* *Boxh. Thea. p. 160.*

Tot een naerder bewijs vande Oude voortreffelijckheydt deser Stede/ heeft my goet gedacht een reden vande meenichte van haer huysen genomen hier noch by te voegen/ in conformite van seeckere aenteyckeninge van de Haertsteden over Hollandt ende West-Vrieslant/ ghehouden in den Jaere 1515. Waer uyt bescheydelijck blijcken sal/ dat de Stat Delft met haere Haven/ noch in die tyden op een nae de meeste van allen uytmaeckt.

Bewys dat Delft noch in 't Iaer 1515. op een na de meeste Huysen van alle de Steden van Hollandt ghehadt heeft ghetrocken uyt een oudt Register vant Haerstedegeldt van den selven Iaere.

DORDRECHT.	1500	SCHOONHOVEN.	460
HAERLEM.	2714	WOERDEN.	267
DELFT met haer HAVEN.	2733	OUDEWATER.	335
LEYDEN.	3017	HEUSDEN.	247
AMSTERDAM.	2531	NAERDEN.	500
GOUDE.	1694	GEERTRUYDENBERCH.	280
ROTTERDAM.	1137	WESEP.	205
SCHIEDAM.	470	MUIDEN.	100
GORCUM.	700	HAGE.	1118

Wat belanght de West-Vriessche/ ofte Noort-Hollandtsche Steden/ daer van was Hoorn doen ter tijdt noch wel de meeste/ en zyn aldaer aengeteyckent 1118. even soo veel in ghetalle als inden Hage alle de andere resterende voorts naer advenandt minder opbrengende. Den Geleerden Cornelius Musius, Prior van 't St. Agathen Klooster/ alhier binnen Delft/ in zijn Latijnsch Tractaet vande snelheydt des tijdts/ dat hy in 't begin vanden Jaere 1536. in 't licht gaf/ beschrijvende hoe hy te Delft gebooren/ en in zijn Jonckheydt is opgequeeckt/ bewijst dat dese Stadt de vermaerste en aensienlijckste was van Hollandt het zy, seyt hy/ dat gy de Tempelen die verre de alderheerlijckste zijn, of de nette Huysen aenschouwt, of dat gy vraecht,

Int Iaer 1536. de ghereno-meerste en

treffelijckste Stadt van Hollandt.

vraecht, en ondersoecdt nae de goede manieren van het Volck, ende 't Heylige Geloof. Welcken zin met sijn selfstandighe ofte originele woorden elders by deses Autheurs leven sullen werden gealiegeert / ondertusschen is ons voornemen dat wy alle deelen van desen Lof / en voornaementlijck oock van het voorgaende Vers / yder in het bysonder sullen verhandelen / doch voor eerst met dit jegenwoordige Hooftstuck noch verder voortgaen. Weynich tydts nae dat dit voorsz. Tractaet van Musius aldereerst voor den dach gekomen was soo gheschiede die gruwelycken en afschrickelycken brandt / die by nae de geheele Stadt verteerde / doch sy is door behulp van de Brouwerijen / die hier in groote abundantie waren / wederom als een Phenix uyt hare Assche met een wonderlycke schielijckheyt veel aensienelijcker opgeresen / waer toe Keyser Karel de V. als Grave van Hollandt dese Stadt goetgunstigh zijnde / oock de behulpsame hant heeft geboden / haer verleenende verscheyden Vryheden en immuniteyten / onder anderen oock 'tgene hier ter plaetse in consideratie comt / dat zy als het haer geliefde en best gheleghen quam eenen nieuwen Vaerte mochten maken / naer den Leytschendam door 't Lant dat sy bequaemelijckst en oirbaerlyckst daer toe mochten vinden / 't welck soude geschieden / vermits den onwecht en insonderheydt ondiepte die de oude Vaert altydt subject is gheweest / derhalven sy oock in een ander Privilegie op den selven dach ghedepescheert Authorisatie verkregen / dat seeckere uytspraecke al van te voren gheemaneert tusschen die van Delft en die van Voorburch, mitsgaders de Dingerbrouck, roerende de Vaert van Delft tot aen den Leytschendamme gheexecuteert / en achtervolcht souden werden ghelijck zijne Keyserlijcke Majesteyt den Stadthouder / President / ende andere sijne Raeden in Hollandt dat expresselijck beveelt / en wel met eenen daer toe te bedwinghen die van Rijswijck ende andere inde diepinge vande selve Vaert gehouden. Daer en boven werdt die van Delft toegestaen / dat zy binnens tijts by provisien twee Verlaten / met eenre Culck mochten stellen in die Leydtschendamme, omme die Schepen met Kooren / Bier / ende andere Waeren alsoo daer deur te laeten / ende dit was geteyckent binnen Brussel den 26. Juny 1536. 't Welck is de oorspronck vande Jurisdictie aengaende de Verlaten op den Dam, daer van noch naederhandt eerst inden Jaere 1578. een Contract is gemaeckt tusschen Burghemeesteren van Delft, ende Hooghheemraeden van Delftlandt, 't gene wy elders voor den dach sullen brengen. Maer aengaende de Nieuwe Vaert / en is noeyt gheen effect ghevolcht / hebbende de Magistraet van Delft / van die tijdt af de macht om sulcks in 't werck te stellen / ten allen tijden als zy des ten besten van de Stadt dienstich vonden / tot noch toe aen haer gereserveert ende behouden. Hier en tusschen begon de Stadt (nu met veelderhande voordeelighe vryheden en Privilegien boven andere Steden

De Stadt verbrandt doch subitelijck in een beter gedaente herbout.

Nieuwe Vaert te mogen maecken naer den Leydtschendam.

Wye de oude Vaert onderhouden moet

De verlaten op den Leytschendam geoctroyeert.

De Stadt begint weder te floreren.

den

den rijckelijck begunstight synde) aen stondts nae dien desolaten Brant haer neergeslagen hooft uyt de ruynen weer op te beuren, en met veele aensienlycke Huysen en Ghebouwen, door de menichte van fatsoenelijcke familjen en rycke Burgers heerlijck verciert en op geproncht te werden: En dus vernam de Stadt in desen haeren Ouderdom wederom van nieuws een groene en bloeyende Jeucht, invoege dat d'Overheydt middelertijt dickwils de gheleghentheydt heeft waer-genomen, om haer Jurisdictie en gesach, noch meer en meer wydt en zijt buyten haere Muyren uyt te strecken, verscheyde Domeynen, Ambachts-Heerlijckheden en andere Jurisdictien, die rontsom haer gheleghen waeren, by koope, verpandinge, erf-pachte en andersinds bekomende. Doch eer wy komen tot de Domeinen die zy noch eerst nae den Brandt in sulcker voeghen hebben verkregen, sullen wy voor aflaeten gaen eenige die haer al bevorens van outs waren competerende, als voor eerst, hoe dat de Magistraet deser Stede den Tol op de Schepen, Koopmanschappen, victualien, ende alle andere waeren, die door den Hinderdam, buyten de Noort ofte Haegh-poort aen de Geus-Brugghe passeren, tot een eeuwighen Erfpacht van Hertoch Carel van Bourgongie by ghenaemt de Stoute, verkreghen heeft, nae dat sy te vooren in't Jaer 1449. van Hertoch Philips de Goede tot haerder verseeckeringhe nevens andere des Graefs Domeynen in Hostaghe hadden gehadt, ter saecke dat sy sich voor hem als Principael Saeckweldighe hadden verbonden voor seeckere somme van Lijfrenten, die de selfde Graef hadde verkoft: En naedemael men uyt het transport van dese eeuwighduerende Erfpacht de oude gelegentheyt en hoedaenigheyt van desen Hinderdam mitsgaders des selfs veranderinge, en hoe de Stadt daer is aengekomen, oock de recognitie die de selfde daer Jaerlijcks voor moet uytkeeren aen den Rentmeester van Noordt-Hollandt (te weten dat Noort-Hollandt, gelijck wy 't voor henen in het begin deses Tractaets hebben ghedistingueert) Item den tijdt wanneer en by wat occasie dit alles is gheschiet, en verscheide andere saecken van voorleden tijden kan bemercken, heeft ons goedt ghedacht het principaelste daer van tot onse saecken dienende, hier by te stellen.

En haer gesach en ghebiet noch meer te extenderen met aenkoop van Domeinen en Heerlijcke goederen.

Verhael van eenighe die haer van te vooren waren toe behoorende.

Tolrecht van den hinderdam van wie

KAerle by der Gratie Gods, Hartoge van Bourgongen, van Lothryck, van Brabant, van Limbourch, ende van Lutsenbourgh, Grave van Vlaenderen, Artoys, van borgongien, Palatyn van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende van Namen, Mercgrave des Heylichs Rijcks, Heere van Vryeslant, van Salins, ende van Mechelen, Allen den genen die desen tegenwoordighen Bryef sullen syen, of hooren leesen Saluyt, Alsoo die Inwoonender ende Ingesetenen van onsen Dorpen van Pynnaecken, ende Oostlanders, ons onlanx getoont hebben, by hoere oetmosdige supplicatie, dat in voorleden tijt, seeckeren Dam

Hinderdam hoedanig en waer wel eer gelegen mitsgaders tot wat einde.

geseth, ende gestelt is geweest buiten der Poorte, van Noorde onser Stede van Delff, gelijck als noch aldaer staet, om te beschudden ende preserveren, die Landen ende erven vanden voorschreven thonres om oock te wederstaen, dat water daer mede zy mochten schaden, ende achterdeel lyden, den welcken Dam hadde altijdts gesloten, ende geheel geweest totter tijt toe van wijlen de Hartoge Allbert, Grave van Hollant, onse Voorvadere, daer Godt die Ziele off hebbe. dewelcke bynnen sijnen leven om seeckere saken will hem daer toe roerende, ende om dat hy sijnen staet ende die vitaellien, ende provisien, van sijnen Huysen, souden te beth, ende ghereer mogen trecken van onse voorschreve Stede van Delff, inden Haege ende elders, dede te veele stonden, den voorschreven Dam open doen, in sulcker wijs, dat corten tijdt daer naer t' passaige of lydinge aldaer wesende, 't welcke tegenwoordelick Hinderdam geheten is, wort by continuatien van open te doen, ende doer te lyden, soo gemeyne, ende openbaer, datter de goede Luyden vanden Lande, begonsten te lyden ende omme sichtent tot nu toe, heeft 't selve Passaigie ofte lidinge, ende Hinderdam, met allen gemeynen, ende open geweest voor een yegelicke overmits betalende zeeckere rechten, ende proffijten, tot behoeft van sommigen onsen Voirvaderen, Graven, ende Gravinnen van Hollant, dyen Godt genadich zy, dewelke Rechten, ende proffiten hebben, des gelijxs ontfangen geweest tot onsen behouf sichtent der tijt, dat wy aende Heerlickheyt van onsen voorschreven Lande van Hollant comende zijn, ende hoe wel dat overmits die voorschreve rechten, van den Hinderdam ons voorschreven Voorvaders, ende wy behooren ende schuldich sijn te houden, ende te doen onderhouden, den voorschreven Hinderdam van allen nootlicken Timmeringhen ende reparatien in sulcken schyne, dat de voorschreve thoenres, noch andere onse Ondersaten, haere Landen, daer ontrent hebbende gheene schaden, ofte achterdeel by ghebreecke vande voorschreve reparacie en lyden, nochtans die voorschreve Hinderdam is tegenwoordelick by Ouderdom gheheelick vergaen, ende dat by faulten, ende gebreecke der voorschreve reparatien, waer by de voorschreve Landen ende Erve derselver thoenres, den meesten tijdt vanden Jare zijn verdroncken, ende onder waeter tot grooten achterdeel, ende schade vande voorschreve Ingelande, ende souden gheschepen sijn noch meer te sijne, ten waere dat daer in by ons voorsijen worde, wyes sy ons by hoirer voorschreve supplicatie oitmoedelijck gebeden hebben, ende het zy alsoe, dat onse lieve, ende wel geminde die Burchmeesters, Schepenen, ende gemeente onser voorschreve Stede van Delff, dye welcke seeckeren tijt voorleden hebben in pachte gehouden van wylen saliger gedachten, onsen lieven Heere, ende Vader, ende van ons sichtent sijnen overlyden, den voorschreven Hinderdam om die somme van viertich pond groeten Vlaemscher Munte, nu loop hebbende in onsen voorschre Lande van Vlaenderen, die zy daer af Jaerlicx betaelen seeckeren tijdt ghedurende, tot onsen behouf, in hande

Hoe den Hinderdam te dicwijls ghe-opent wier, vermits Hertoch Aelbert sijne vivres en proviant voor sijn Hof inden Haghe meerendeels hier uydt Delft liet halen.

Hinderdam ten laetsten in een Graeflijckheyts tol verandert des de Graef ten allen tijden ghehouden soude zijn den Dam met behoorlicke reparatie te onderhouden.

't Welck de Graef niet na komende sulx groote schade veroorsaeckt hadde.

Den Hinde dam by de Stat in pachte aenghenomen en voor wat prijs.

den ons Rentmeesters van Noorthollant, ons oetmoedelick hebben doen bidden, tot dyen eynde te voorsiene, op die beclachten van den voorschreven Pynnaeckens, ende Oostlanders ende anderen onsen Ondersaten dyent aengaen mach, dat ons belijeven woude hemluyden te laeten, ende van nyeus te geven den voorschreve Hinderdam tot eenen eeuwighen erfpachte, om ghelijcke somme van veertich pondt grooten Vlaemsche Munte, dye sy daer af ghegeven hebben, daer voren sy onse voorschreve Stede verbinden sullen die ewelick, ende erfflick te geven ende betalen tot onsen proeffijten, ende mede den selven Hinderdam van nyeus te doen maken, ende op stellen, ende den selven van nu voortan tot eewigen dagen te houden, ende doen onderhouden van allen noitlycken wercken ende refectie op hoeren eygen cost, ende onvermindert die somme vande voorsz. Erfpachten. SOO DOEN wy te weten, dat wy gemerckt hebben allen saken voorschreven ende op die eerstwerf ghehadt dat advys, ende goetduncken van onsen geminden ende getrouwen Stedehouder, ende Raide van Hollant, desgelijx vanden Luiden van onse Reeckenigh te Bruessele, ende oock van onsen Rentmeester van Noort-Hollant, ende eyntlick van onse lieve, ende getrouwe, die Luyden van onsen grooten Raet, ende van onsen financien, by ons wesende, genegen synde ter ootmoediger beeden, ende supplicatie van den voorschreven Burchmeesters, Schepenen, ende gemeynte van onser voorschreve Stede van Delff, om die goede ende genaeme dyenste will, die de voorschreue onse Stede wylen onsen voorschreven Heere, ende Vaider ende ons goetwillich gedaen hebben in veele, ende diversche manyeren, hopende dat zy hyer namaels, noch alsoe doen sal van wel in bet, tot dien eynde, oock, dat sy te meer gehoude blyven 't onswert der selver onser Stede van Delff, om deser voirschreven saken wil, ende meer andere merckelicke redenen, ons daer toe beroerende, wtgegeven ende verpacht hebben, wtgeven, ende verpachten tot eenen eeuwighen Erfpacht mit desen onsen tegenwoordigen Brieve voor ons, onsen oir, ende Nacomelingen Graven, ende Gravinnen, van Hollant onsen voorschreven Hinderdam, alder naest den Noirt Poirten der selver onser Stede mit allen den rechten, ende proffyten dyemen gewoen is te nemen ende ontfangen van onser wegen, op die Scepen Coopmanscippe ende alrehande waere, ende vitaelie lydende door den selven Hinderdam, om die selve rechte sulcdaeninghe als men die gewoonlick is te nemen, ende t' ontfangen in voorleden tijden, tot nu toe &c.

Requeste op de klachte van dye van Pynaecker en alle de Oost-Ambachten ten eynde de Graef den voorsz. Hinderdam aende Stadt in eeuwigen Erfpacht wilde overgheven, met presentatie niet alleen van jaerlijx een seeckere somme daer voor uyt te reycken maer oock den Dam van nieuws te herstellen tot haeren laste.

Favorabel appointement op de requeste.

Het recht van den Hinderdam aen de Stadt opgedraghen in eeuwighen Erfpacht.

Hier nae volgden noch met een langen slenter achter aen / eenighe voorwaerden en conditien van geen groot belang / als dat men nieuwe Ordonnantie en instructie over den voorsz. Hinderdam soude moeten maecken / nae welchers inhouden men sich soude hebben te reguleren / als mede wat recognitie de Stadt voor dese voordeele alle Jaren precieselijck op St. Maertijns dach zijnde den elfsten dach in

Verder inhout van de opdracht-brief.

November / sal ghehouden zijn op te brenghen aen den Rentmeester voorschreven / te weeten veertich ponden grooten Vlaemsche Munte: Oock dat men desen Tol niet en soude mogen versteygeren/ maer wel modereeren/ en nochtans den Dam als doen van ouderdom vergaen/ geheel en al van nieuws weer op te moeten timmeren en voortaen van alle nootlijcke wercken selfs te onderhouden: Noch een reserve dat de Graef met sijn gantsche Hofgesin tenemael vry en exemt te wesen van den Tol soo wel ten opsichte van allerhande materialen als bagage / provisien en provianden. Voorts wert noch gewach gemaeckt / van een anderen Dam / by en ontrent den voorschreven principalen Hinderdam en tot de selvige medehulpigh ende subject / waer uyt men kan oordeelen / dat het een seecker fatsoen van een verlaet is geweest inde Hachsche Vaert tot scheidinge / en beschuttinghe van 't water komende van 't Noorden / om de laege Landen gelegen Oost ende Zuytwaerts vande Stadt niet lastigh noch schadelijck te weesen / 't welck nu met andere middelen is geremedieert en daer in veel beter voorsien. Daer nae komt hy tot de conclusie en ghewoonlijcke slotredenen die in 't eynde te kennen geven / dat dese acte by den Hertoch geteyckent is op sijn Kasteel van Hesdin 16. January 1470. in tegenwoordigheydt van zijne Raedtsluyden etc. Doch maer acht Jaeren daer na heeft de Stadt de voorsz recognitie van veertich ponden groot die sy achtervolghens het contract Jaerlijx schuldigh bleef / onder verscheyde andere Graeflijcke Domeinen van Maximiliaen ende Maria wederom in handen gekregen / tot bryhoudinge en versekeringe vande neghen duysent ende ses hondert Bourgonsche Philips Schilden geheten Clinckaers tot vijfthien stuyvers 't stuck ('twelck nae die tijdt voorseecker al een groote somme was) die de Graef van dese Stadt gelijckelijck in ghereeden gelde hadde opgebeurt / tot behouf van den Oorlogh die de Nederlanden teghen den Koninck van Vranckryck als doen waeren voerende / doch moeten naederhandt deselfde Domeynen met de betalinge van de gheleende somme wederom afgelost zijn / aengesien de Stadt de zelfde erkentenis noch tot den dach van heden alle Jaeren vervolgens heeft betaelt / en wert jegenwoordigh den voorsz Tol van 's Stats wegen verheurt voor de somme van 1200. gul. Jaerlijcks / sittende den Heurder van St. Pieters dage ad Cathedram zijnde den 22. February / tot den 10. Novembrr daer aen volgende dien dach inclus / zijnde daechs voor St. Maerten volgens 'toude gebruyck binnen welcken tijt en faysoen van 't voorschreve Tolrecht niemant vrydomme ofte exemptie heeft / van syne goederen / waren / ofte Koopmanschappen die door den voorschreven Hinderdam moeten passeren / als alleen den Stadthouder ofte Gouverneur van dese Provintie / als coustumelijck is / mitsgaders de Ammunitie van Oorloge ende andere goederen toekomende 't gemeene Lant / insgelijcks oock de Jachten ofte Veerschuyten varende van Delft nae Ley-

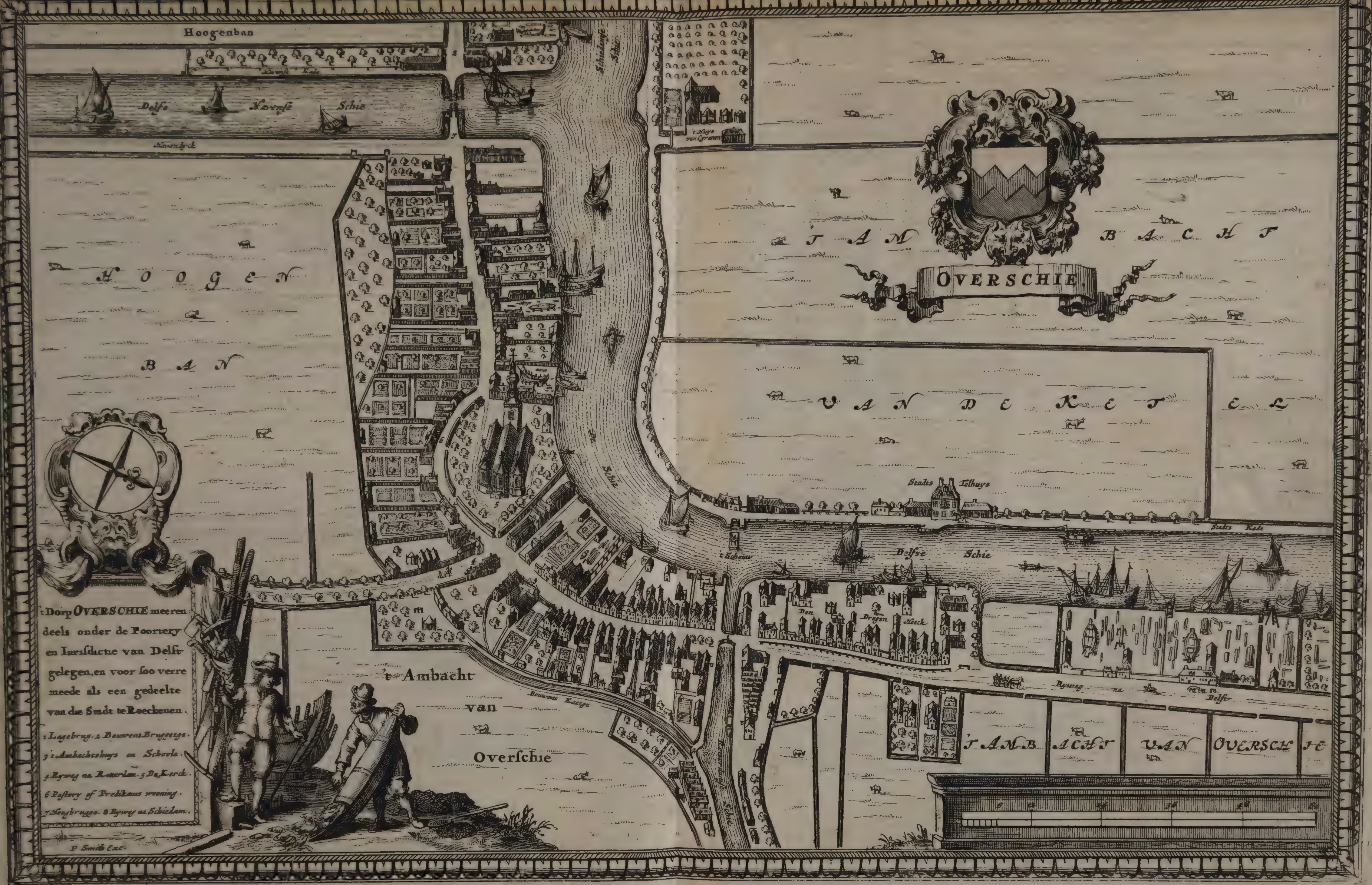
En naeder afneeminghe hoe en wat den Hinderdam is gheweest.

Den datum van den Brief.

De recognitie weer aen de Stadt verpant.

En weer afgelost en also tot nu toe gecontinueert. Hoeveel den Tol althans aen de Stadt toebrengt en in wat ghetyde die gheheven wert, &c.

OVERSCHIE
Hoogenban
Delfse Havense Schie
Schiedamse Schie
'T AMBACHT
VAN DE KETEL
HOOGEN BAN
Stades Tolhuys
Delfse Schie
Stads Kade
Den Drogen Hoeck
't Ambacht van Overschie
Bouwens Kaetge
Rotterdamse Schie
'T AMBACHT VAN OVERSCHIE
't Dorp OVERSCHIE meeren deels onder de Poortery en Iurisdictie van Delft gelegen, en voor soo verre meede als een gedeelte van die Stadt te Reeckenen.
1 Lagebrug. 2 Bouwens Bruggetge.
3 t Ambachtshuys en Schoole.
4 Ryweg na Rotterdam. 5 De Kerck.
6 Pastory of Predikants woning.
7 Hoogbrugge. 8 Ryweg na Schiedam.
P. Smith Exc.

Leyden ende van Leyde wederom na Delft keerende/alles volgens de lyste daer van zynde. Onder de Ambachts-Heerlijckheden aen de Stadt behoorende schynt wel een van de outste te wesen/en al lange voor den Brant dese Stadt toegekomen te hebben/die van OUDERSCHIE, gelijck voorheenen is ghebleecken inde opgemelte questie tusschen dese Stadt en die van Rotterdam/ nopende de Schouwe tot Ouderschie * en anders/ by geleyt ende bemiddelt by de Kamer van Reeckeninge des Graeflyck-heyts Domeynen in 't Iaer 1513. Opt welckers acte van accoort en vereeniginge/aldaer eeniger maten aengetogen/ten genoegen kan werden verstaen/ dat de Ambachts-Heerlyckheydt van Ouderschie als doen al aende Stadt van Delft toebehoordt moet hebben: Doch eygentlijck hoeneer ende hoedanigh deselfde tot de Stadt is aengekomen / hebbe als noch niet kennen verneemen / en dat te minder vermits inde Secretarie van dese Ambachts-Heerlyckheydt/ gheen papieren noch eenige bescheyden voor de eeuwe van 1600. bevonden werden / jeghenwoordigh sedert den Jare 1647. dese Ambachts Heerlijckheyt verheven staende/ten naeme van de Heer Bruyn Jacobsz vander Dussen Raedt ende Oudt-Burgemeester deser Stadt. In seecker declaratie de Anno 1555 By M. Vander Houve * geinsereert in sijne Chartre Chronycke, aengaende de Principale Heeren/ Edelen ende Vassalen gegoedt in Hollandt / ende daer binnen woonachtich / die men van allen ouden tyden ghewoonlijck / ofte niet gewoonlijck was te beschrijven tot allen dachvaerden / aisser eenige ommeslaghen van beden / ofte anders gheconsenteert wierden/ op de Schiltalen vande Heerlijckeden / ofte Ambachts- Heerlyckheden / ende Landen onder den Schilttalen ghelegen &c. werden de Heeren Burghemeesteren van Delft oock vermeldt / als Ambacht-Heeren van Naeltwijcks-Recht onder Ouderschie, gelijck als noch een Ambacht in 't bysonder. Schynt mede al van de Outste te weesen alhoewel van de minste importantie de Ambachts-Heerlyckheydt van Bieslandt, gelegen Oostwaerts van dese Stadts palen / aen des Stadts Buytenwech / maer hoe langhe wel aen de Stadt toeghekomen / is mede onseecker / echter zyn onder Stadts Archiven geinsereert twee verscheyde Opdrachten aengaende dese Heerlyckheydt de eerste van Floris van Alckemade die uyt enckele commiseratie en medoogen / aen zijn Neef Engel van Alckemade (hebbende in den Jaere 1479 Overmits (gelijck hy seyt) die quade Werelt ende rebellicheyt die doe in 't Lant was/ groote schaide / last ende verdriet geleden) geconsenteert ende vergunt heeft te verkoopen die Heerlyckheyt van Biestant, Lantgifte, Erf huyr, mit alle zyn toebehooren /gelijck als Engel voorschreven ende sijne Ouderen dat ghebruyckt ende beseten hadden/ontrent groot hondert ende ses en seventich Merghen en twee hondt Landts / als hy van hem vander Hofstede van Alckemade te leen was houdende/ daer hy doen ter tydt van ontfingh drie

* Siet boven pag. 13.

Ambachts-Heerlijckheit van Ouderschie hoeneer aen de Stadt gekomen onseecker, nademael des selfs oude Registeren werden vermist.

* Vand. Houve fol. 61, & ultr.

Ambachts-Heerlijkheyt van Bieslandt waer ghelegen.

Aen wie eertijts toebehoorende.

pondt Hollandts 's Jaers in Erfpacht / hem guydt scheldende alle Manschap / hulde / ende eede / die hy ende sijne Ouderen daer af gedaen hadden / daer en boven was dit oock gheteyckent ten overstaen/van zijne Mannen van Leen den 26. Augusti / 1483. De ander opdracht is daer Enghel van Alckemade Jacobsz de selfde Heerlijckheydt overlevert aen eenighe onbekende Personen sonder toe naem ofte ghesachts naem / om voortaen te ghebruycken ghelijck als haere vry eyghentlycke goederen die te moghen verkoopen verbreemden &c. Des t' oirconden hadt hy zynen Zeghel daer aenghehanghen en tot meerder seeckerheydt ghebeden zijne Neve Cornelis van Dorp, Heere tot Benthuysen (die ontrent dese tyden hier te Delft verscheidemalen Burgemeester wast) dat hy ter bede van hem desen Brief oock geliefde te Zegelen/met zijnen Zegele/ 'twelck gheschiede op een en den zelfden dach als 't voorgaende. Veele andere Domeynen en heerlijcke goederen heeft de Stadt insonderheyt by forme van verpandinghe ofte beleeninge verkreghen / gelijck wy albereydts hebben / en noch meer sullen sien. Keyser Karel, willende de Nederlanden aen zijn Zoon Philips de II. 't eenemael defereren en naer Spangien in een Klooster zijn resterende leefdagen Religieuselyck gaen eyndighen / hebbende allenthalve een gheruymen tydt veel zwaere lasten van Oorloghe uyt gestaen / om nu d'excessive onkosten van de aenstaende reys te moghen verstrecken / heeft hy gheraden gevonden een goede somme geldts te negotieren / en dat onder andere middelen by maniere van beleeninge oock voor eenighe parceelen van syne Domeinen in en ontrent Delftlandt gelegen / deselfde specialyck offererende aen dese Stadt : Ende gemerckt naederhandt de langhduerighen kostelycken Oorlogh is ontstaen / tusschen desen Staet ende sijne succederende descendenten / soo is de aflossinge altyt achterweege gebleven / en de verpande Domeynen met d'effecten van dien aen dese Stadt gecontinueert / en aenghesien dese Heerlijckheden tot gheen gringhe verbeeteringhe van de selve de Stadt zijn streckende / soo sal mijns beduunckens niet ongherijmt zijn d'Acte van 't Transport van woorde te woorde / hier mede annex te maecken.

* Blyckende by de oude Registers der regeringe deser Stede als in den Jaere 1476. 1480. 81. en 82. &c

Om wat oorsaecke Keyser Karel eenige Domeinen aen de Stadt heeft beleent

1555.

En hoe de selfde Domeinen aen de Stadt vergbleven zijn.

Acte van debeleeninghe aengaende de Ambachts-Heerlijckheydt van Schoonderloo met de appendentie en dependentie van dien, De Haverpacht en Visscherye in

KAerle by der gratien Gods, Roomschs Keyser, altijdt vermeerder 't Rijcx, Coninck van Germanien van Castillien van Leon van Grenade, van Arragon, van Navarre, van Napels, van Secillien van Majorcken, van Sardynen, van den Eylanden Indien, ende Vaster eerden der Zee Oceane, Eerts Hartoge van Oostenrijck, Hartoge van Bourgongien, van Lothrijn, van Brabant, van Lembourch, van Luxemburch ende van Gelre, Grave van Vlaenderen, van Arthoys, van Bourgongien, Pals-Grave, ende van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, van Ferette, van Hagenault, van Namen, ende van Zutphen, Prince van Swave, Marc-Grave des Heylicx Rycx, Heere van

Vries

Vriesſant, van Salins, yan Mechelen vander Stadt, Steden, ende Landen van Utrecht, Overyſſel ende Groeninghen ende Dominateur in Aſien, ende in Afrquen, Allen den ghenen, dy deſen onſen Bryef ſullen ſijen, ofte hooren leſen ſaluyt, alſoo om te vervallen, dye grooten zwaere, ende menichfuldige koſten, ende laſten, dye wy ghehadt ende noch dagelicx draegen moeten, ſoo ter cauſe vande continuatie van den Oorloge, als oock om deſe tegenwoordige Reyſe nae Spangien, ende andere grote zaecken, ende affairen, ons dagelicx over komende, dye van ſulker importancien, ende zoo groot zyn, dat de penningen onſer Demaine, ende beden, ſoo ordinaris als extraordinaris by onſen goeden Onderſaten geaccordeert, nyet en ſtrecken en mogen, hebben daeromme doen verſoecken, onſen lyeven ende wel beminde dye Burgemeſteren ende Regyerders van onſer Stadt van Delff van ons te willen kopen eenighe partijen van onſe Demainen namentlicke dye Ambochts-Heerlickheyt van Schoonderloo, mitcoel, oock het halve Veer dye Viſſcherye, ende Byertolle aldaer, mits oock dye Aenwaſſen, ende andere ſyne toebehooren, Item den Haverpacht dye dye van Pynaecker ons Jaerlijcks ſchuldich ſijn, bedragende hondert een en twintich ende een half, drye Achtendeel en vyer twalinge Havers s' Jaers, welcke Haverpacht onſe voorſchreve Steede van Delff, mit meer anderen Partijen in handen geſtelt is theure verſeeckertheyt vande rente by deſelve Stadt hyer voortyden verſegelt mit laſte, daer van Jaerlicxe Reeckening te doene, ende van 't overſchot te reſponderen, in handen van onſen Rentmeeſter Generael van Noorthollant, Item die helft vande Gruete ende Hoep-gelt ons toebehoorende, daer af d' ander helft, den Heere van Waſſenare toecomt, ende noch ſeeckere kleine Viſſcherye ofte Meer gheleghen in Pynaecker, all gelegen in onſen Landen, ende Graefſchap van Hollandt, onder den ontfanck vanden quartyere vae Noorthollant*, welcker partyen de voorſchreve van onſe Stadt van Delff, om ons dyenſt te doene, ende in onſe noot was by te ſtaene, te vreden ſijn geweeſt, by cope te aen veerden, ende voor de ſelve te ghevene, de ſomme van neghentien duyſent ponden, van veertich grooten, onſen Vlaemſchen Munten 't pont eens, ende dat in handen van onſen lyeven ende getrouwen Raedt, ende Ontfanger Generael van onſe Demainen, ende financien Robbrecht van Boulongien mits hem conſenterende te mooghen vercoopen op 't corpus van onſe voorſchreve Stadt erffelicke Loſrenten de penning ſeſthyenne, vierthienne of twaelfve ende Lijfrenten den Penninck acht, zeven, ofte zeſſe, te loſſen, ofte ſonder loſſinge, ſulcx als men den Coopers ſoo konnen ghevinden, ende dat totte voorſchreve ſomme toe van neghentyen duyſent ponden Munte voorſchreven, in Capitale penningen, ende hen daer op te doene expedieren behoorlicke Bryeven van Octroye, ende verſeeckertheyt in behoorlijcke formen. DOENE TE WETENE dat wy dye ſaecken voorſz. overghelevert, ende na dyen dat wy op dye weerde vande voorſchreve partyen ons by onſen lyeven, ende ghetrouwen die Luiden van on-

Pynaecker, daer benevens oock de helfte van het Gruyt ende Hopgelt &c. Oorſaek daer van.

Aenbiedinge en preſentatie van deſe beleende domeinen.

Hoe veel de Haverpacht van Pynaecken Iaerlijcx beliep ten tyde van Keyſer Carel.

* *Te weeten gelijck boven pag. 2. is gediſtingueert.*

Hoe veel deſe Domeinen doen ter tijdt de Stadt gekoſt hebben.

En by wat middelen het gelt genegotieert ende verſchaft.

onſen Reeckencamere van Hollandt volcomelijck gheinformeert, ende verſeeckert gheweeſt hebben, willende met die voorſchreve van onſe Stadt van Delff van den voorſchreven coop volcomentlick verſeeckert hebben by aduyſe, ende deliberatie van onſer ſeer lyeve, ende beminde Snſtere de Coninginne Douagiere, van Hongarijen, van Bohemen &c. voor ons Regente, ende Gouvernante van deſen onſen Landen van herwerts overe, uit onſer rechter wetenheyt voor ons, onſe Erven, ende Nacomelingen Graven, ende Gravinnen van Hollant wt Title van wettigen, ende deuchdelijck verkoope opgedragen, gecedeert, ende ghetranſporteert, opdraegen, cederen, ende tranſporteren by deſen jegenwoordigen Bryeve de voorſchreve Ambochts-Heerlickheyt van Schoonderloo Mittcoel, oock 't voorſchreve halve Veer, Viſſcherije, ende Byertolle aldaer, item die anwaſſen, ende audere ſijne toebehoorten Item die voorſchreve Haver-Pacht, dye dye van Pynaecker ons Jaerlix ſchuldich ſijn, bedraegende hondert een en twintich ende een half drie Achtendeelen vyer twalingen Haver s' Iaers, Item de voorſchreve helft van de Gruyte ende Hop-gelt ons toebehorende ende noch de voorſchreve kleine Viſſcherije ofte meer, gelegen in Pynaecker voorſchreve. Alle gelegen in onſe voorſchreve Landen, ende Graeffchap van Hollant, onder den voorſz. Ontfanck van den quartyere van Noorthollant, ende mits deſen jegenwoordighe vercopinghe, opdracht, ceſſie, ende tranſporte, hebben wy de Ambochts Heerlickheyt van Schoenderloo, met toebehoorten, ende andere partijen hier boven verklaert, geſcheiden, afgebroken ende geſepareert, ſcheyden, aftrecken, ende ſepareren van den anderen leden, ende parcelen van onſe Demainen ons voorſchreven Lants van Hollant, om by de voorſchreve van onſe Stadt van Delff, ofte actie daer van hebbende, van nu voortaen vande voorſchreve Ambochts-Heerlickheyt, ende andere Partyen voorſchreven te ghebruycken, beſitten, ende adminiſtreren, ſoo dat hen goet duncken, ende beſitten ſal, ende die Pachten ende incommen van dyen, dye verſchynen ſullen na Alderheyligen toecomende te ontfangen tot heuren proffyten, mits dat van gelijcken, dye ſelfde Pachten, ten tijde vander loſſinge loop hebbende die zoe voorſchreven es daer nae verſchynen ſullen, 't onſen prouffyte ſullen komen, willende ende conſenterende dat de voorſchreve van onſe Stadt van Delff ofte actie van hen hebbende inde voorſchreve Ambochts-Heerlijckheyt van Schoenderloo, ſullen moogen ſtellen, ordineren, ende maecken, tot eenen Schoudt, alſulcken bequamen Perſoon dye hem goet duncken ſal, alles gheduerende totter tijdt toe, dat wy ofte onſe Nacomelingen, dye voorſchreven Partyen, geloſt, ende afgequeten ſullen hebben, ſullen mogen doen 't allen tyden als ons, ofte onſe voorſchreve Nacomelinghen beſt ſal ghelyeven, mits wederkeerende ende eens, ende tenemale betalende de voorſchreve ſomme van negentyen Duyſent Ponden Munte voorſchreven, mit alſulckeu gelde, als ten tijde vander loſſinghe loop hebben ſal, ende men

Schoonderlo wert opghedragen.

Als mede de voorſz. Haverpacht.

En de helft van het Gruit ende Hopgelt mitſgaders de Meer van Pynaecker.

Der ſelver verſchijndach.

Het recht van een Schout te ſtellen in Schoonderloo.

Hoe de voorſchreve verpande goederen weerom te loſſen.

ten

ten Comtoire ons Rentmeesters van Noort-Hollant, ontfangen sall, ende dat in onse voorschreve Stadt van Delff, sonder cost oft last der voorschre Stadt, ende alsoo eenige vande voorschreve Partijen, hyer voortyden, soo voorschreven es, in handen van onse voorschreve Stadt gestelt sijn geweest tot betalinghe vande Rente daer vooren de selfde verobligeert es, ende datt gebeuren mochte, dat de reste van de partijen van Demainen in toecomende tyden ofte in eenige Iaeren, nyet genoechen soude mogen wesen, om dye Renten te betalen, Soo ist dat wy in dyen gevalle hebben ghewilt, ende geconsenteert, willen, ende consenteren mitsdesen dye voorschreve van onser Stadt van Delff, dat zy dye reste, dye aen die voorschreve Renten souden mogen gebreecken, sullen mogen inhouden ende corten, aen de beede, 't sy ordinaris, ofte extraordinaris dye ons, ofte onse Nacomelingen geaccordeert sullen wesen, ende in faulte vande voorschreve bede, dat zy de zelfde reste, sullen mogen verhalen aen onsen Rentmeester Generael van Noort-Hollant tegenwoordich, ofte andere toekomende dye wy ordonneren 't zelfde alsoo te doene, ende voorts tot meerder verseeckertheyt vande voorschreve van Delff hebben wy hen gelooft, ende gelooven by desen, in Keyserlijcke, ende Princelicke woorden, voor ons, onse erven, ende Nacomelingen, Graven ende Gravinnen van Hollant, dat wy hen sullen vryen ende indempneren tegens allen den ghenen dye op te voorschreve partijen van onse Domeynen, eenichsints moghen verseeckert, ende geypoteecqueert, of geassingneert wesen, ende ten eynde dat dye voorschreve van onse Stadt van Delff mogen opbringen die voorschreve somme van negentyen duysent ponden munte voorschreven, hebben wy by advys, ende deliberatie als boven, de voorschreve van onse Stadt van Delff gheconsenteert ende geoctroyeert, consentere, ende octroyeren mits desen, dat zy op 't corpus van de voorschreve onser Stadt, sullen mogen vercoopen Lijfrenten, den penninck zesse, seven, acht, ofte negen, ende Losrenten den penninch twaelfve, veerthyene, vyfthyene, ofte sesthyene, totte voorschreve somme van negenthyen duysent ponden eens, soo sije dye bequamelijck sullen weten te cryghen, welcke voorschreve Renten wy geapprobeert hebben, ende confirmeren mitsdesen, sonder dat wye ofte onse Naecomers eenichsints sullen vermoghen deselve in toecomenden tyden te doen reduceren, ende impugneren in prejudicie van coopen heurluyder erven, ofte dyes cause, ende actie hebbende, Ontbieden daerom, eude bevelen onsen lyeven, ende ghetrauwen, dye Hoofden, Presidenten, ende Luyden van onsen Secreten ende grooten Raden, Stadthouder, dye eerste, ende andere Luyden van onsen Raide, ende Reeckeningh in Hollant, den voorschreven van onsen financien, ende allen anderen onsen Rechteren, Jnsticyeren, Officyeren, ende ondersaten teghenwoordich ende toecomende, ofte heure Stedehouderen dyen dit aengaen sal, dat zy den voorschreven van Delff, van desen onsen jegenwoordighen opdracht, cessie, ende transport op te

In gevalle de Domeinen teniger tijdt niet genoech rendeerden om de Renten van de opgemelte penuinghen tot laste van de Stadt te betalen.

Nader verbentenisse van den Keyser nopende de indemnite

Lyf en losrenten te verkopen tegen hoe veel.

Mits ongereduceert te blyven.

Besluyt.

condicien, ende inder manyeren boven verhaelt, doen, laeten, ende gedogen, rustelijck, ende vredelick genyeten, ende gebruycken, procederende by de voornoemde van onsen financieu, ende Reeckeninge in Hollant tot verificatie ende interinemente van desen onsen jegenwoordighen brieve, nae heur forme ende inhouden, want ons alsoo ghelyeft, nyet jegenstaende de Ordinantien by onse Voorsaten, ende ons in voorleden tijden gemaect, op te condincte van onse financien, ende besundere inde Maent van Octobri in't Jaer 1536 ende zedert inden Jare veertien ende vijfenveertich by den welcken, als expressselick geseyt, ende verclaert, dat wy van doen voortaen, nyet en souden mogen vercoopen, belasten, noch alieneren, onse voorschreve Damainen die eeden gedaen by den selven van onsen financien, ende Reeckeninghen ende andere Officyeren op te onderhoudinge van de voorschreve Ordonnancien, de welck wy den voornoemden van Delff, als desen aengaende nyet en willen hinderen, noch prejudicieren, mar hebben hen elcx in't sijne, daer van gereleveert, ende releveeren, ende by den selven den voorschreven van onsen financien Reeckeninge, ofte andere Officyeren ontlast, ende verdragen vanden eeden by hen ghedaen soo voorschreven es, blyvende die selve Ordinantie in allen anderen heur poincten, in heur effect cracht ende vigeur nyet jegenstaende oock eenige andere Ordinancien, restrinctien, ghebooden, ofte verboden ter contrarien. Des toirconden hebben wy onsen Zegel hyer aen doen hangen, gegeven in onse Stadt van Bruesele, den 19 dach, der Maent van Octobre, in't Jaer ons Heeren duysent vijf hondert vijf ende vijftich, van onse Keyserlicke 't 36. ende van onsen Rijcke van Kastillien, ende andere 't 40.

Exceptie teghen seecker Ordonnantie vanden Iare 1536. en anderen contra dicerende dese verkopinghe van Domeinen.

Onderop dye Ploye stont geschreven,

By den Keyser,

De Coninginne, Regente &c den Heere van Berlaymont, ende van Hachicourt Hoofden, Pieter Boisot Tresoryer Generael, Meester Joos de Damhoudere, ende Aelbert van Loo, Gecommitteerde vande finantien, ende andere jegenwoordich,

Ende was onderteyckent,

D' overloepe,

Stondt buyten op ten rugge van desen geschreven,

Dye Hoofden Tresoryer Generael, ende Gecommitteerde vande Demainen, ende finantien, ons Heeren des Keysers, Consenteren alsoo veele ast in hen es d' inhouden in 't witte van desen te worden gefurneert, ende volbracht in alderwegen, ende manyeren als sijne Majesteyt dat wilt, ende beveelt gedaen te worden, by desen geschreven, onder die hanteeckenen van den selven Hoofden, Tresoryer, ende Gecommitteerde, den 26. dach van Octobry 1555.

Ende was onderteyckent.

Berlaymont, Pemontimorency, Bonsoit, I. Damhoudere A. Layloo.

Aengaende de Ambachts-Heerlijckheydt van SCHOONDERLOO in desen vermelt/ mitsgaders de Biertollen, het halve Veer van Schoonderloo, op beyde de Charloys ende Cattendrecht, Item de

Eenige nader verklaringe van dese beleeninge

STADTS-TOL HECK *ende* MEEREN *by* BERCKEL.

De PYNAECKERSCHE MEEREN. gelegen in t'Ambacht van Berckel. ende overſulx gemeenlyck geſeyt de Berckelſche Meeren. heeft de Stadt Delft nevens de HAVERPACHT tot PYNAECKER. Mitsgaders noch verſcheyde andre Heerlycke Goederen A.° 1555. Bekomen. van Keyſer Carel de vyfde als Grave van Hollandt. deswegen de Stadt aldaer oock het RECHT van den TOL over de Bruggen heeft.

de Visscherye, van 't voorsz. halve Veer / streckende aende Noordzyde vande Maze van Schoonderloo / tusschen de Lobe van de nieuwe Mathenesse tot voorby Mathenesse. Item 't Znyde van de Biesen, 't Recht van de aenwassen aldaer / streckende vande Dyck-Sloot tot inde Maze / insghelijcks het Recht van Nakoop van de onroerende goederen in den selven Ambachte gelegen / als wesende Ambachts-gevolge / ende andere gerechtigheden uyt krachte van dese Ambachts-Heerlyckheydt de Stadt competerende / daer van is teghenwoordigh mede Ambachts-Heer / den voorgenoemden Heer Bruyn Jacobsz vander Dusse, Het Schout Ambacht tot Schoonderloo ('t welck de Stadt onder anderen oock aen sigh heeft) werdt ordinaris bedient by den Rentmeester ende Concherge op de Delfts-Haven als dichte by gelegen. Men vint noch onder Stadts Privilegien geinsereert / eenighe oude Acten van Opdracht van seeckere parcelen Landts ende Uyterdyck / legghende by Schoonderloo, dewelcke by de Stadt aen gekoft zijn / tot haren behouve al in den Jare 1390 ende 1391. van eenen Claes Heren Danelszoen van Mattenesse, Daniel willemsz, ende eenen Dirck Claeszoon van Bleyswijck. De Haver Pacht ende Erfhuyr beyde tot Pynaecker, hebbende voor desen beloopen hondert een en twintich Hoeden ende een half / vijf twalingen Havers tot sesthien Schellingen grooten / daer van werdt tegenwoordigh afghetrocken / de Nombre van drie Hoeden / ende elf Achtendeel Havers / uyt saecke van vijf en twintich Mergen en een half Landts / die eertijdts by de Graeffelyckheyt verkoft zijn / vry vande Haver Pacht ende Erfhuyr / daer tegens de Stadt in recompense vande Reeckenkamer ghenooten heeft / den Paerden-Thol Marckt-geldt / ende Straet gheld' ten tijde van Odulphus, ende St. Gillis Marckten daer van wy 't zijner gheleghentheydt sullen spreecken / aldus blyven vande voorgaende somme noch hondert en achtien Hoeden vyf Achtendeel en vijf twalinghen Havers / bedragende te samen volgens het Register daer van sijnde / by de Stats Secretaris onderteeckent / en in de Secretarie berustende de somme van ontrent twaelf hondert en vijftigh gulden Jaerlijcks. De Visscherije en de Vogelarije, van ende inde Pijnaeckersche Meeren, gelegen in het Ambacht van Berckel (en derhalven nu doorde banck genaemt de Berckelsche Meeren) brengen oock naer advenant haer Renten op. Daer en boven is naederhandt noch een Tol ghestelt / op de Bruggens legghende over de Vaerwte tusschen beyde de voorsz. Meeren / welcken nieuwen Thol het eene Jaer door 't andere / oock noch verre over de twee hondert guldens toebrengt / sulx dat de Heeren van Delft inde Ambachts-Heerlijckheden van Berckel, en Pynaecker, oock eenige goede en notabele Domeynen zijn hebbende. Nopende de verklaringe van het Gruyt ende Hopgelt, sal ons elders inde verhandelinge vande Brouwerijen nader te voorschyn komen / sullen-

voor eerst, van Schoonderloo;

Haeverpacht tot Pynaecker en hoeveel die nu jaerlijx opbrengt en bedraecht.

Pynaeckersche Meeren.

Tol vande Brugghe aldaer.

Gruyt en Hopgelt.

de nu alleenlijck in 't voorbygaen segghen / dat het Gruyt-geldt is een seecker Thol voor 't gebruyck der wateren / ofte eygentlyck voor het reynigen en suver houden der wateren / welcken Thol van oudts een yder een schuldigh was die veel waters van doen hadden / en dan wel voornaementlijck de Brouwers hier ter plaetse / een ygelijck naer advenant sijn neeringhe / ende hier van was d' eene helft de Graeffelijckheyts Domeinen en de weder helft de Heeren van Wassenaer Competerende / gelijck dan oock wel expresselijck inde voorf. Acte staet vermeit 't Hop-gelt, was oock een seecker Thol onder de Brouwers tot Delft voor de Vryheyt / dat zy haer Bier selfs mochten Hoppen / 't welck van te vooren niemandt was ghepermitteert / mede tot behoorende als vooren / en dese beyde schijnen wel eer ghecombineert te zijn / waer van de voorschreven wederhelfte voor soo veel de Wassenaeren noch competeerden / alderlaest verstorven en gesuccedeert zijnde op den Heere Prince de Lynge nu eyndelyck by de Magistraet deser Stadt mede aenghekoft is / van den Rentmeester der Heeren van Wassenaer / als procuratie hebbende vande Hoochgemelte Prince den 7. Augusti des Jaers 1660. onder zijn handt en Cachet binnen de Stadt Brussel gepasseert ende voor Stathouder ende Leen-Mannen op den 28. July 1661. ten behouve van de Stadt opgedragen ; Welcke voorschreve Hop ende Gruytgelden als een goedt ende ontsterfelyck Erf-Leen altans verheven zijn / ten name van de Heer Mr. Adriaen Boogaert Raedt en jeghenwoordich regerende Schepen deser Stadt / in conformiteyt vande acte daer van zijnde / zulex dese gheheele Domeine en Heerlycke goederen nu absolutelijck aende Stadt zijn toebehoorende. Hadrianus Junius, in zijn beschrijvinge van Oudt Hollandt / betuycht dat de selfde Heeren van Wassenaer wel eer zijnde des Graven Vassalen ofte Leen-Mannen in Rhijnlandt daer zy voor de waren Thol eyschten / niet alleen Burch-Graven van Leyden / maer oock in 't generael Pluym-Graven wierden genoemt / vermits aldaer / ende oock in 't Landt van Delft sonder haer toelatinghe niemandt Gansen ofte Swaenen voeden mochten : Welck recht mede al langhe aen de Stadt toeghekomen heeft / gelijck het jegenwoordigh coustumelijck is dat dese Naem de functie by afflyvigheyt van den Pluym-Graef , ofte des selfs demissie / ordinaris gedefereert wert aen den Jonghsten Burgemeester / sulx en inder voegen als de Heer Mr. Andries vander Goes, Heer van Naters en Natendael etc. Burgemeester deser Stadt die nu bekleet sedert den voorleden Jare 1665. als wanneer de Heer Mr. Everard van Lodensteyn, Raedt en Out Burgemeester deser Stat / Meester-Knaep van de Hout-Vesterye van Hollandt / des aengaende zijn demissie versocht en geobtineert heeft. Den selfden Autheur vervolcht verder dit recht ende het oude ghebiedt deses geslachts van de Wassenaren over de Wateren, bewijsen de aenwasschende Maenkens, die sy in haer Wapen voe-

De helfte vande voorsz Gruyt ende Hopghelden de Wassenaren toebehoort hebbende aen de Stat vercoft,

De Heeren van Wassenaer oock eertijdts PlumGraven van Delftlandt.

Wie jegenwoordigh Stadts Plum-Graef.

voeren, naedemael volghens het ghevoelen van alle Auteuren de Mane haer heerschinge heeft over de vochticheden ende wateren * &c. en de naem van Wassenaer ('t welck by nae het selve luyt als Wasser-Heer) brenght oock zijne beteyckeninge mede van eenen die hem het recht des Wassers ofte gelijck wy nu spreecken des Waters toe schrijft/ &c. gelijck den opgemelten Auteur mede oorspronckelijck uyt leyt. Maer verscheyde van de opgemelte Domeynen van Keyser Carel zijn van te vooren al op verscheyde tijden nevens noch andere Domeinen aen de Stadt verpandt en daer nae weer afgelost geweest/ als het Hopgelt ende Haverpacht beyde twee reysen/ eerst by Philips de eerste by ghenaemt de Goede in't Jaer 1449. en daer nae noch eens by Maximiliaen ende Maria in't Jaer 1478. even op de selfde tijden en gelegentheden als hier boven van den Hinderdam is aengeweesen / by welckers laetste occasie de Meeren oock byghevoecht waren. Voorts al hoe wel nu de Stadt in den Jaere 1536. door het element des viers soo ongeluckich en miserabel was vernielt / dat nauwelijcx een derdendeel overrich bleef gelijck in het voornoemde Schildery * bescheydelijck te sien is, soo is hy soo haestelijck herstelt / dat zy nu al voor den Jaere 1572. volgens de getuygenisse der Chronycken wederom de schoonste en reynichste Stadt van Hollant was, * en ontrent dese tijden in het beginsel van den Oorlog tegen Hispanjen/ quam Prins Willem van Oraigne L. M. als Gouverneur van Hollant &c. hier binnen Delft sijn residentie houden / al waer met eenen als doen oock de vergaderinge wierde gehouden / soo wel der Gedeputeerden van alle de geunieerde Provincien/ als die van Hollandt in't bysonder/ veele Edele familien/ die al van outs gewoon waeren in s'Gravenhage te wonen retireerden sich vermits het woeden van den Oorloch en uyt vreese voor den Vyant oock binnen onse Wallen/ 't welck geduyrende die Troubulen dese Stadt noch al eenigermate beneficieerde/ tot dat 1584. Des hoogemelten Prince Jongste Zoon Frederick Hendrick alhier ghewonnen en gebooren zijnde / de Vader in zijn Hof verradelijck wiert vermoort: Welcke slach indien het voor de gheconfedereerde Landen in't gemeen / een droevigen overval veroorsaeckte / soo was het insonderheydt zeer ongheluckich en schadelijck voor dese Stadt / die de Vorst met haer muyren had omringht / en dien grooten Hendrick alder eerst in haer schoodt hadt ontfangen. Tot dees tijdt toe was Delft in naem en faem aldermeest beroemt ende vermaert / maer de Hoven van hier gediverteert en de fortuyn der Delvenaeren door den lanckwyligen Oorloch en andere schadelijcke inconvenienten (daer van wy eenige hier naer noch sullen aenwijsen) gestut werdende/ is de Stadt in sich selven sedert die tijden ghenoechsaem in eenen stant en postuur gebleven/ in het opkomen van eenighe andere jongher Steden / die dese Oude en vermaerde heden daechs in grootheydt door de Coopmanschap boven het hooft gewasschen zijn: Want het ge-

* Iuny Bat. c. 19. p. 327.

Hoedickwils de Stat eenige van de voorgespecificeerde Domeinen al in handen ghehadt hadde.

* Siet boven fol. 89. en 92.

* Siet boven pag.

Delft naer den Brant int Iaer 1572. wederom de treffelijckste en findelikste Stadt van Hollant.

* Gout bov. fol. 80.

En weder verheerlijckt met de Hoffhoudinghe van Prins Willem.

Doch werdt naer eenighe Iaeren moordadich om gebracht.

'tWelcke voor dese Stadt in't bysonder alder naedeelichts was.

Sulcx de Stat in haer fortuyn grootelijx gesteuyt wiert en ver-

mits den oorloch teghens Hispanien nu al op zijn hoochste hadde gheweest. gelucke een mael op zijn hoochsten top gheresen zijnde en wist noeyde hooger op te steygeren: Echter heeft de Achtbare Magistraet ondertusschen d'Occasie niet versuymt om met haere middelen en Rijckdom haer ghesach buyten Stadts Muyren noch te vermeerderen. Want onderentusschen en oock naederhandt de Stadt noch verscheyde andere Domeynen als hier boven staen verhaelt aengekomen zijn/

Doch heeft evenwel nog verscheyde jurisdictien aengecocht. als naementlijck inden Jaere 1580. by Koope vande Grabinne van Arensbergen 't Recht van den LEYDTSCHENDAM, 't welck nu jegenwoordigh 't sedert den Jaere 1654. verheven staet op de

In 't Iaer 1580. 't recht van den Leitschen Dam. naem van den voornoemden Heer Mr. Everard van Lodensteyn als in der tydt Presiderende Burgermeester zynde en doen wy dit schreven als noch gecommitteerde Raedt van haere E: Gro: Mog: Dese Gerechtigheydt van den Dam ofte nu vande Duyckers en Verlaten inden Dam ghemaeckt (die Jaerlycks een groote somme van penningen opbrengt, is mede begrepen een groot ghedeelte van de grondt/ van het Dorp/ daer op veele Huyskens by consent van de

Onder wat conditie de Huysen aldaer getimmert staen. Heeren Burgemeesteren zijn getimmert/onder conditie de selve tot allen tijden sullen mogen werden gedemolieert tot wederseggen en believen van de Heeren Burghemeesteren in dertijdt / ende specialyck oock dat zy aldaer geene andere Neringe sullen moghen doen / dan Burgemeesteren hen sullen consenteren / oock dat yder Huys naer advenant voor de vergunninge en accommodatie van Stats Gront Jaerlijcx een kleyne recognitie moeten gheven / dewelcke precieselijcken alle Jaeren omtrent den verschijndagh / sonder langher vertreck moeten betaelt werden / of souden by ghebreecke van dien achtervolgens de consentbrieven daer van zynde / de voorschreve Erven met het getimmert daer op staende aende Stadt vervallen ende verbeurt zijn/ die deselfde datelyck souden moghen aenvaerden. De Hooge-

Anno 1591. de Hooghe Heerlijckheit van Rijswijk. heerlyckheyt van RYSWYCK, heeft de Stat inden Jaere 1591. van de Staten van Hollant/en de Reecken-Kamer van de Graeffe-lyckheyts Domeinen beleent / ende is onder andere in de acte van beleeninghe (uyt kragte van het Previlegie van date den 3. Mey 1450. by Hertoch Philips aen dese Stadt verleent *) geinsereert dat de opgemelte Hals

* Siet boven pag. 29. Heerlyckheyt niet sal mogen werden verallieneert: gelyk oock dien volgende de resolutie by haere Ed: Gro: Mo: in desen lopenden Jare genoemen / nopende het verkopen van eenighe Heerlycke goederen van der selfder Domeinen, specialyck daer mede is geclausuleert Innougen dat Heeren Burgemeesteren en Regeerders deser Stadt als hebbende de hooge Jurisdictie van den Dorpe van Rijswyck en den Ambachte van dien/ aldaer onder andere gerechtigheden oock ten allen tyden een Baillu zyn stellende, gelijck hedendaeghs deze functie aengenomen heeft de Heer Fransoys van Santen, Schout deser Stadt.

1596. Den Hogenban. Daer nae inden Jaere 1596. heeft de Stadt by transactie een accort gemaeckt met Jonckheer Jan van Assendelft Heere van Cralinghen /

Be-

LEYDTSCHENDAM.

t' Recht van den Leydtschendam. ofte nu van de Duyckers en verlaten (door Privilegie van Keyser Carel tot Faveur der Delvenaren) inden Dam gemaeckt, heeft de Stadt gekoft van de Gravinne van Arensbergen inden Iare 1580. Zynde daer onder begreepen een groot gedeelte van de Gront van het dorp daer op veele huysen. onder Recognitie tot believen en wederseggen van Burgemeesteren van Delft getimmert Staen.

Bezoyen &c. waer by verkreech een seecker gedeelte vande Ambachts-Heerlijckheyt van Oudts ghenaemt Heer Oudtgieren Gerechte van Cralingen nu genaemt den Hongenban gelegen tusschen de Haven en Overschie aen de West-zijde met de Visscheryen / Tynsen / Erf-huyren / mitsgaders de Cooren en Smaltienden geheten Op ten Hem met twee paer Zwaenen / en voorts met alle appendentien en dependentien van de selve Ambachts-heerlijckheyt genaemt den Hoogenban / sulckx en inder voege wylen Heer Gerrit van Assendelft, ende zijne Voorsaten die gebruyckt ende beseten hebben / staende althans mede verheven op den meergemelten Heer ende Meester Everard van Lodensteyn. Lange Jaeren te vooren zijn die van Rotterdam, op dese Heerlijckheyt oock gaende geweest / als nevens andere saecken ons mede is blijckende by de arbitrage ofte bemiddelingh tusschen dese Stadt en die van Rotterdam / beroerende eenige andere differenten voor den Jaere 1513 in het eerste Hooftstuck * geallegeert waer in te kennen gegeven wert / dat die van Rotterdam pretentie sustinerende en Proces waren voerende / omme den Hoogenban.

* Siet hier vooren fol.33.

Gedurende den Treves ofte twaelfjarige bestant / verkregen Burgemeesteren ende Regeerders deser Stadt by speciael Privilegie van haere Ed. Gr. Mog. de Staten van Hollandt ende West-Vrieslant / noch eenige Conversie van Leen tot allodiael ende extentie van haere Stadts Vryheyt aende Zuyt-Westzijde van de Stadt / alwaer sy tusschen den Zuyt ofte Ketel ende den Waterslootsche Poorten een kleyn gedeelte van de Made Landen van de Graef van Arenberg / Hartoge van Aerschot &c. als mede / van Symon Adriaensz van Groenewegen gekoft hebbende / bedraghende te samen ontrent twee Mergen Landts / ende 't selvighe doen afdelven ende geappliceert (dus luyden de woorden van het Privilegie) tot nut, oirbaer, ende gerijf vande voorschreve Stede nieuwe wercken (te weeten de Houttuynen) ende tot meerder accommodatie vande selve wercken, den ouden Buytenwech streckende beneffens de Stede Vesten, aldaer doen verhelen aen de voorschreve verkofte parthye Landts, ende tot gherijf vande reysende Luyden ende Burgerije der selver Stadt weder doen maecken een nieuwen Buytewech, westwaerts vande voorschreve verkofte Landen, ende na dien de voorschreve Lande vande Made als mede de Made Laen te leen ghehouden werden van de Graeffelijckheydt van Hollandt, ende dat mede by Privilegie van Hartoch Aelbrecht van Beyeren als Grave van Hollandt, Hooghloffelijcker Memorie in den Jare 1389. de voorschreve Stede Vryheyt vergunt was buyten de voorschreve Stede ommegaende, twintich Roeden, * ende by den Hooghgemelten Hartoge in den Jaere 1394. daer aen volgende de voorschreve Stede Vryheydt vermeerdert is dertich Roeden breet van den Buytenwech uydtwaerts van den Ketel-Poort Noordt-West om tot den Nootorper Poort-Huyse toe * &c. Soo heeft het haere Ed: Gr: Mog: ten

1615. Eenig Landt tot behouf vande Stadt, by de Staten van Hollandt gheconverteert uyt leen tot allodiael en daer beneffens haer Vryheyt geextendeert

Substantie van het Privilegie.

* Siet boven pag.65.

* Siet boven pag.10.

ten versoecke van de Regeerders deser Stadt van den selfden Jaere / gelieft uyt haere volkomen en souveraine macht de voorschreve ghekofte ontrent twee Mergen Lants t' onslaen van 't Leen-recht daer mede de selve gheaffecteert waren / 't zelve te annulleren ende te maecken tot allodiael en voorts met eenen te verlleenen dat de Vryheydt van de Stadt uyt den nieuwen Buyten-wech in conformite vande voorzen verhaelde Privilegien sich soo wijt soude uytstrecken als de selve van te voorzen uyt den ouden Buyten-wech ghedaen hadden / sulcks dat dese grondt dan aen de Stadt vry eyghen toebehoorende / ontslagen zijnde van alle Leen-rechten ende resorten daer mede de selve als Leen aen haere Ed: Gr: Mog: waren gehouden / en den Rechter van Delft geauthoriseert zijnde daer over te zegelen en alle Jurisdictie te plegen als over andere allodiale goederen / daer en boven de Vryheyt van de Stadt rontsom van den Buyten-wech die nu soo veel wyder uytghelegt was nochtans daer van daen af te reeckenen / wederom op nieuw egael en even groot is uytstreckende / als te vooren hadde gedaen / men als nu soude mogen achten het begrip van de Stadt sedert die tijdt soo veel grooter te zijn / naedemael want men het selve stuck Lants / gelijck het binnen den Buyten-Wech getrocken is / even alsoo ten allen tyden binnen de Wallen trecken kan / Stadts Vryheyt van buyten echter onvermindert blyvende. Den datum was ghegeven in den Haghe onder onsen grooten Zegel hier aen ghehanghen op ten 13. July in 't Iaer ons Heeren eenigen Heylants en Saligmakers duysent ses hondert ende vijftien. Ende was onderteyckent / Ioan van Oldenbarnevelt. Voort zijn de voorsz. Landen van de Made daer dit gedeelte afgesneden was/lange Jaeren achternae voor soo veel die den Grave van Arenberch waeren toebehoorende mede by de Stadt noch aenghekoft / gelijck wy by Stadts Laecken-Raemen sullen hooren. Maer in desen selfden Jaere van 1615 is de Ambachts-Heerlyckheydt van VOORBURCH, met den aenkleve van dien zynde Leen mede by de Stadt gekocht vande Heere Prince van Linge, Heere van Wassenaer, welcke Ambachts Heerlyckheyt met den aenkleven ende appendentie van dien / mitsgaders de Thienden aldaer als oock in Teedinger-Broeck, by d' Heeren Staten van Hollandt / ende West-Vrieslandt / op den 15. December / Anno voorschreven verklaert is tot een goed en onsterffelijck Leen / ende is tegenwoordich verheven op de naem van Dirck Gerritszoon Meerman Ridder Burgemeester deser Stadt / Mitsgaders Hooge Heemraedt van Delflandt / volghens den Brief daer van zijnde van date den 24. Maert 1661. Nae dese Heerlijckheyt en is my niet kennelijck dat eenige andere considerabile by de Stadt zijn aengekocht / sulcks dat wy dese materie willen besluyten met de loffelijcke woorden van twee deftige en soet vloeyende Poeten / ter eeren van dese Stadt gecomponeert. Den onvergelyckelijck *Caspa-*

'tWelck het begrip vande Stadt gelijck als vergroot.

Den datum vanden Brief.

Voorburch.

Besluyt met twee hedendaechsche Eerversen van de Stadt.

ris

VOOR-BURGH

ten Tyde der Romeinen Genaemt

FORUM HADRIANI.

d'Ambachts. Heerlycheyt van **Voor-burgh** *met den Aenkleeven van dien. Mitsgaders de Tienden aldaer. als oock in* **Teedingerbroeck** *is by de Stadt aengekoft in den Iare 1615 van den Heere Prince van Ligue, werdende dese Domeynen by de Heeren Staten van Hollandt ende westvrieslandt. noch in't selfde Iaer. verklaert voor een goedt en ontsterflyck leen,*

P. Smith exc.

rus Barleus, * wiens Latynsche Poesien alle andere van onse Eeuwen/ in voortreffelijckheyt verre te boven gaen / heeft in het midden van den Oorloch den voortganck / en voornaemsten loop van dese Stadt/ tot die tydt toe aldus begrepen. * Casp. Barl. in Encom. urb. praecip. Holl.

DELPHI in Batavis.

Non ego fatidicis oracula ſuggero Delphis :
Aut mea falſiloquus mœnia Phœbus habet.
Æthereiresponſa patris do civibus, & me
Relligio, Graium non beat iſte furor.
Infelix rapidis flagravi tota favillis,
Cum rogus, & ſimplex nil niſi flamma forem.
Condiderat tantos ſecura oblivio caſus,
Cum Patriæ media concidit urbe pater.
Quid rides Hiſpane ? tui quoque nominis umbram
Cernimus, atque iſta cæde Philippe cadis.
Venales animas in mortem inſontis acerbas,
Venditur ac pretio regia fama ſuo.
Nunc tu Belga duos uno ſub marmore Martes
Adſpice, Naſſoviæ nomina magna domus,
Mauritium, Patremque, Duces: hæc numina ſenſit,
Et tutelares terra Batava Deos.
Sed magis Henricum fuerit genuiſſe. quid horres
Cantaber? en patrij funeris ultor adeſt.

Welcke eerteeckenen den Ridder Conſtantijn Hugens * Raedts-Heer van zijn Hoocheyt den Prince van Oraigne / aldus in Duytſch eensdeels heeft naegevolcht. * *Conſt. Hug. Otior. lib* 5.

DELFT.

K Ben tweemael dat ick ben, ſints dat ick 't eenemael was,
En (a) eens mijn' muren hebb' ſien wentelen in d'aſs:
Maer danck hebb' 't Vage-vyer ick bender door gereſen,
Mijn ſelven dubbel waerd: Het overkoolde weſen
En komt my niet van daer, ſoo moet de kuype ſien
Die Vriend en Vreemdelingh moet laven en bezien.

a) Anno 1536.

'k Hebb grooten *Wilm* gehuyst, soo lang 't de Moorder doogde,
(b) Anno 1584. Die my en mijn' gebuert verraderlick (b) ontvoogde;
Maer, Spagnen, 'tbaett' u niet, ick hebb de scha geboett,
En voor een' sulcken Va'er een sulcken Zoon gevoedt.

VIERDE HOOFT-STUCK.

Inhoudende Beschrijvinge van alle de Stadts soo oude als nieuwe Gebouwen, ende voor eerst van het Raedt-Huys, daer na de groote Kercken, hare oudtheydt stichtinge en op-bouwinge aen wie geheylight en toegewijdt, midtsgaders eenige Vertellingen haerder miraculen en wonderheden, reliquien en kostelijcke ornamenten en cieraden, eeniger haer oude observantien, coustumen, en ceremonien, ten laetsten hare veranderinge met kostelijcke Sepulturen en Epitaphien. Soo oock van de Cloosteren, Conventen, Capellen en alle Kerckelijcke Gestichten, in en aen de Stadt van oudts gelegen, haer op-komst, voort-ganck, wat voor geestelijcke Ordens daer in gewoont hebben, verscheyder haer eerste oorspronck en instellinge, maniere van kleedinge en gebonden leven, als mede eenige Reglementen van de Graven, tegens den onmatigen aenwas en baet-sucht deser Clooster-luyden, klachten van rechtsinnige Mannen, over haer scandaleus en ergerlijck leven, tot eyndelijck de veranderinge der Religie, de pilgeringe en plunderinge der Kercken daer op is gevolght, de Cloosteren geruymt en tot behoef van de behoeftigen en andere goede gebruycken gemaeckt; daer na volgen dan de Huysen en Gestichten tot het Christelijck gebruyck van troost en onderhoudinge der Weesen, Siecken, Krancken, oude Luyden, en alle arme menschen, van gelijcke alle publijcke Gebouwen tot wereltlijcke behoeftigheden die-

dienende, het oude Hof, Gemeenlandts-Huys, Doelen, Magaſijnen, Stadts Poorten, midtſgaders Anatomie ofte Auditorie van de Chirurgijns, het Collegium Theologicum, de Bibliothece en de groote ofte Latijnſche Schole, item alle Hallen, gemeene Koop-plaatſen en Marckt-pleynen, noch eenige Gilde-Huyſen en particuliere Geſtichten, en onder tuſſchen by deſe alle ſoo Godts-Huyſen als wereltlijcke Plaetſen hier en daer eenige Wetten en Ordonnantien tot de ſelve Huyſen en Geſtichten dienende.

Inleydinge tot Stadts Raedt-Huys.

AL-hoe-wel men in voorgaende / onnooſele / geblindhockte / en by-gelooвige eeuwen; wanneer men de Tempelen / Capellen / Clooſteren / Conventen en gewyde Plaetſen / en al dat kerckelijck was in ſich ſelven voor geeſtelijck / ofte heylig pleeg te achten; en dat men de kerckelijcke Perſoonen uyt gewaende Godtvruchtigheyt / al te veel geſaghs en te grooten authoriteyt hadde gedefereert / altydt gewoon was in eeniger-hande Beſchryvinge / de kerckelijcke Huyſen / quantshuys om haer H. wyinge voor en al-eer eenige andere Gebouwen te noemen / en voor af te ſtellen / ſullen wy nochtans (als door de ge-elucideerde Religie / beter onderrichtinge ontfangen hebbende / en geen heylighdom in de uytterlijcke Gebouwen ſtellende) na-volgen het goet exempel van eenige nieuwe / ofte hedendaeghſche Stede-beſchryvers / * en het STADT-HUYS, ofte RAEDT-HUYS, als het hooft een principaelſte Lidt / die de heerſingh / gebiedt en opſicht over al het andere heeft / en gelyck als waer door alle de andere Gebouwen geſticht en op-gerecht zijn / voor uyt laten gaen; daer benevens den ouderdom ofte eerſte inſtellinge der ſelver conſidererende / ſtaet het vaſt ende is immers ſeker / dat van des Stadts eerſte tyden van den begin af aen een Vergader-plaetſe moet zijn geweeſt voor de Opper regeringe van de Stadt / die het bewind en beſtier over het gemeene beſt van dien heeft gehadt; en ſoo ras men in eenige Stadt / die groote Gebouwen tot ſalige gebruycken heeft beginnen op te rechten / en zijn ongetwijffelt / de Raedt-Huyſen niet achterwegen gebleven; doch waer die van onſe Stadt van alder-eerſt geſtaen heeft / hebbe als noch niet ſekerlyck kennen onderbinden. Vreele zijn van gevoelen / en willen h t onveranderlyck ſtaende houden / dat het op den Noord-Weſten houck van de Choor-S'raet is geweeſt / en dat vermidts men ten tyde van Graef Jan de eerſte / in de oude Hollandtſche Chronycke * leeſt / van een groot ſteenen Huys, ſtaende tenden die Choor-ſtraet, op een

* *Als Mastertius Beſchryvinge van Dendermonde en verſcheyde nieuwe Beſchryvinge van Amſterd. in Fol. Quart. Duod. alle van verſcheyde Autheuren.*

† Verkeerde opinie, dat het van ouds op den hoeck van de Choor-ſtraet geſtaen heeft.

* *Groot Chronyck van Hollandt &c. div. 20. cap. 23.*

hoec vander stege, daer Heere Wolfardt vander Veer, 's Graven Advocaet en overste Raedt * (vermits sijn violeren des Stads Dordrechts Privilegien/en sijn onredelijcke Schattingen en Scheeringen/ van de Ingesetenen deser Lande / doodelijck gehaet zijnde/ willende eyndelijcke uyt hoogh-dringende noodt en uyterste vreese / by nacht en ontijde onder 't geleyde van den Grave selfs persoonlijck by hem hebbende/ naer Zeelandt vluchten/ en by die van Delft/ met menighte van Booten en Eis-schuyten op de Mase achterhaelt / * en tot Delft in de Stadt gebracht zijnde) met de Graef was op-gegaen / en na eenigh oproer en hooge dreygementen des volcks/in presentie van de Graef ter venster uyt-geworpen en wreedelijck om-gebracht wierdt/ op St. Pieters dagh / den eersten Augusti 1299. * sulcks dat het wel geen dispuyt en lydt/ van oudts aldaer ter plaetse een groot swaer Gebouw gestaen te hebben / gelijck de fundamenten daer onder gevonden werdende / als noch zijn uytwijsende. Maer dat het selfde juyst het Stadt Huys soude zijn geweest/kan in mijn gevoelen (sonder des eenigh bescheyt te ontmoeten) voor als noch geen plaets obtineren. Andere zijnder dewelcke het daer voor houden dat dit Gebouw en maniere van een Slot en Gevangen-Huyse van oudts de Graven als Rechters toekomende/ soude zijn geweest/ waer boven misschien dan eenige Kamers en Vertrecken hadden / daer sy binnen de Stadt komende haer toe-gang en retraite kosten nemen/ aen-gesien dese plaetse/ daer die Tragedie voorgevallen is / al hier een Steenen Huys, en in de oude Rym-Chronijck/ als mede in het Chronijckje / alder-eerst gedruckt ter Goude 1478. een Steen-Huys * genaemt werdt / welcke benaminge van oudts ordinaris verstaen wiert voor een Gevangen Huys/schijnende sulcks verkregen te hebben / wanneer particuliere Huysen doorgaens hier te Lande / noch meerendeels van hout getimmert werdende / en de Huysen van steen gebouwt noch seer raer zijnde / echter de Gevanckenissen (als des onder andere sonderlinge van nooden hebbende) met steen versien wierden/ gelijck men noch hedendaeghs binnen de Stad Leyden het Gevangen-Huys nevens het Tucht-Huys staende / gemeenlijck s'Gravensteyn hoort noemen ; insgelijcks oock in Zeelandt/ kan geobserveert werden / daer noch in verscheyde Steden het Gevangen-Huys simpelijck met den naem van 't Steen genoemt werdt / 't geen hier oock selfs in dese Stadt (gelijck wy aenstonts sullen sien) ontwijffelbaer wel eer gebruyckelijck is geweest/ sulcks dat dese opinie / mijnes bedunckens / dan noch meerder gratie schijnt te hebben als wel de eerst voorgaende doet: doch voor mijn part / soude nochtans gelooven geen van beyden / maer s' Graven-Huys ofte Hof geweest te zijn/ en dat men daerom die oude steene Wapen-schilden der Hertogen van groot Beyeren eertijts oock Graven van Holland /en andere teyckenen/die de eerste eygenaers vande Huy-

* *Scriv. Bat. p.284, en 285.*

* *Gouts Chronÿckje. p.81. Scriv. Bat. ibid.*

* *Rÿm Chron. fol.59.*

Tegen-reden daer van, en wat voor een Gebouw op desen hoeck gelegen is geweest.

* *Rÿm-Chronÿck, en Gouts Chron. ibid.*

Namentlijck het Huys ofte Hof van de Graven.

huysen op de selfde gront staende / wel eer soo binnen als buyten is hare geve's ter gedachtenisse hebben doen stellen / oock hedendaeghs ten getuyge siet: nademael het seker is / dat behalven het Stadt-Huys / ende de Gevangen-Huysen (die hier twee waren) oock binnen dese Stadt gestaen heeft / sekere huysinge voor de Graven / waer op sy en hare Hovelingen / soo dickwils binnen de Stadt quamen / haer residentie ende verblijf op namen / blijckende onder anderen oock uyt rekeninge D. A. 1350. by des Graven Rent-Meester van Noord-Hollandt / eenen Philips perloenre Zones, verantwoort / waer in sekere Declaratie / nopende eenige verteerde kosten / op mijns Heeren Huys te Delft, by eenige Heeren met haren Train en Suite / des Dijncxsdaechs voor Ascentionis dach, doemen Rechtede over de gevangen van Roosenburgh, &c. * op welcke huysinge den Rent-Meester van Noord-Hollandt (namentlijck gelijck wy Hollandt in het voor-hooft deses Boecks hebben verdeelt) pleegh te woonen / als noch te sien is by W. van Gouthoeven / in de genealogie van Mathenes / alwaer hy spreeckende is van Jan van Matenes / die te wijve hadde / Jouffrouw Margriete Pertant / Erf-Dochter van Bartelmeus Pertant, alias van Castello uyt Luycker-Landt, Rendt-Meester van Noord-Hollandt, en vervolgende verder / haer Moeder was uyten Stamme vander Burgh te Delft, daer Bartelmeus voorsz. woonde, ende verkreegh s'Graven-Huysinge aldaer, &c. * 't welck na gissinge en af-neminge van de andere nevens-staende Jaer-tallen / soo ontrent in 't midden van de eeuwe 1400. moet zyn geweest: en dat de voorsz. Rent-Meesters van Noord-Hollandt / van oudts altijdt hier te Delft haer Comptoir gehouden hebben / blijckt oock daer benevens uyt het Privilegie van Keyser Karel, voorhenen ons al te pas gekomen. * Daer-en-boven is mijn gevoelen / onder verbeteringe / dat het Stadt-Huys van alle tyden op het Mart veldt / als bequaemst en in 't midden van de Stadt gelegen heeft / 't welck oogenschijnlijck af te nemen is / uyt sekere oude Keuren deser Stadt / als voor eerst uyt een over oudt Keur-Boeck / naer uyt-wijsingh eeniger kenteecken noch in de Eeuwe van dertien hondert gemaeckt / bestaende in twee hondert drie-en-twintigh Artijckelen / waer in verscheydemalen uytdruckelijcken werdt gewagh gemaeckt / niet alleen van twee Gevangen-Huysen / met de namen van den Ouden Steen en Nieuwen Steen, maer oock van der Stede-Huys en 's Heeren-Huys, elcks in 't bysonder / by eenige werdende te kennen gegeven / waer gestaen ende gelegen / oock verscheyde artijckelen gevonden werdende / specialijck eenige deser Huysen concernerende / als Artic. XCV. daer geseyt werdt; Soo wie gedaeght of beset wort, sal sijnen dagh bewaren, als men die Klocke luydt aen den nieuwen Steen, beyde van Poirt-dinge of van Gast-dinge, ten ware of 't Gerecht niet reede en ware, soo souden sy verbeyden, ende soo wie by der Stede-Huys eenre

* Siet Gouth fol. 83.

* Idem fol. 185.

* Siet boven. p. 97.

't Stadt-Huys waer ten allen tijden gestaen.

Twee verscheyde Gevangen-Huysen behalven 't Stadt-Huys en s'Graven-Huys.

* Oude Keuren van de Eeuwe 1300. Art. 95.

* Ibid Art. 174.

* Ibid Art. 180.

* Ibid Art. 185.

* Siet oude Keuren van de Eeuwe 1400. roerende de Schouwe en diergelijcke. Artic. 12.

Het oude Gevangen-Huys, waer gelegen.

En het selfde in den beginne van de eeuwe 1400 al seer oudt geweest en langh gestaen te hebben, sulcks dubbelt geconfirmeert werdende.

roede na sijns gevoeghs dede, verbeurde 2. stuyv. * uyt welckers laetste noch eenige schaduwe van d'oude eenvoudigheydt af te nemen is/ wederom Artic. 174. werdt geseyt: voorts soo gebiedt men alle Wagenen die hier binnen met Turven komen te koope, te staen op Marcktveldt Oost-waerts van den ouden Steen, by 3. stuyv. * daer-en-boven Artic. 180. Voorts soo wie naerder slaep-clocke, als sy derde warven geluydt is op de strate gaet sonder Lantaerne, die sal die Schout leggen op den Nieuwen Steen tot des anderen daechs toe ter misse tijt, en dan sal hy den Schout gelden 4. stuyv. * noch Art. 185. Voorts en sal niemant ontfaen, water van den goten van der Kerck, by 30. stuyvers, en niemant moet werpen noch schieten aen die Kercke, aen Daecke, aen Glasen, noch aen Gast-Huys, aen der Stede-Huys, noch aen 's Heeren-Huys, by 12. stuyv. * Daer-en-boven dese keuren in de volgende Eeuwe van veertien hondert/ wederom gerenoveert en geampliceert werdende/ is onder anderen oock gestatueert/ dat niemandt geen misssche of onreynigheydt daer stanck of komen magh, moet dragen op 't Marcktveldt tusschen der nieuwer Kercke, ende der Stede-Huys, by 6. stuyv. te verbeuren by dagen, en by nachten dubbelde boete, rechtevoert ofte halen, ende hier sal men vier mannen toe setten, die dit bewaren sullen, by haren eede. * Uyt welcke laetste niet niet alleen af te nemen is/ dat het Marckt-velt, (als hebbende haer naem van Veldt alder-eerst daer van gekregen) als doen/ gelijk apparent in veele andere plaetsen oock hier noch ongepaveyt ende onbestraet gelegen heeft/ maer met eenen vastelyck te besluyten/ dat het Stadt-Huys op het Marcktveldt staende was/ gelyck uyt de voor geallegeerde exempelen ende bewijsredenen/ nopende den ouden Steen, 't selfde mede bescheydelijck gebleken heeft/ welcken Ouden Steen naer alle apparentie/ het selfde Gevangen-Huys is geweest/ welckers aengaende vermelt werdt in het Privilegie van Hertogh Philips, waer by hy in den Jare 1436. het voorsz. Marckt veldt (hier naer noch te beschryven) aende Stadt vereert/ en dat niet alleen ter oorsaecke van sekere diensten by de Delvenaers aen hem bewesen, maer oock specialijck om de vrywillige reparatie, die sy t'haren kosten aen sijn gevangenisse grootelijcks zijnde vervallen en vergaen gedaen hadden/ behalven dan dat uyt den naem selfs van ouden Steen, (die wy nu sekerlijcken weten/ op het Marckt-veldt gestaen te hebben) genoeghsaem onweder-sprekelijck/ blijckt dit Gevangen-Huys niet alleen het oudtste van de twee maer in sich selven nu al van seer hoogen ouderdom geweest te zijn/ soo werdt sulcks daer-en-boven by het aen-geroerde Privilegie ten overvloedt geconfirmeert; want in gevalle het door ouderdom soo vervallen (gelijck hy seyt) ende vergaen was, dat het by de Stadt moeste gerepareert ende herstelt werden/ soo is 't by gevolge oock noodtsakelijck/ het selvige daer al lange te vooren gestaen te moeten hebben: en soude van de waerschijnlijckste opinie/ mijns oordeels/

on-

ontrent dese sake wel kennen wesen / dat het Stadt-Huys, midtsgaders den Nieuwen Steen achter aen den Ouden Steen aen een gehecht / en aen malkanderen sijn geboeght geweest / het eerste aen de Noord het andere aen de Zuyd-zijde / den Toorn alsoo in 't midden ombangende: gemerckt / het notoir en kennelijck is / den op-ganck van het oude af-ghebrande Stadt-Huys / noch tot den laetsten toe aen de Noord-zijde te wesen plecht / als zijnde het heele gestel ende verdeelinge van Cameren en Vertrecken deses Gebouws (welckers muyren in den grooten generalen brandt van de Stadt noch waren blyven staen) van oudts daer na aengeleyt ende gefundeert geweest / en by aldien dit Huys op den hoeck van de Choor-straet 't Stadt-Huys geweest was / soude apparentelijck met die naem in de Chronijcke wel gespecificeert staen / dewijl men het selfde noyt anders als Stede-Huys ofte Raedt-Huys te noemen gewoon is geweest / dies men soude kennen vermoeden / dit Gebouw 's Graven of 's Heeren Huys geweest zijnde / den Autheur het selfde / quantshuys by forme van begrootinge ofte verheffens-halve / met den naem van een groot steenen Huys gequalificeert te hebben / als zijnde dusdanige huysen in die tijden (gelijck geseyt is) noch seer ongemeen en yets uyt-stekens en uytmuntende beduydende / 't welck andere abuserende / het selfde een Steen-Huys doen noemen heeft / gelijck den Schryver van 't voornoemde Gouts Chronijckje / dan oock schynt verkeerdelijck / als genoeghsaem blijckt / op genomen te hebben / want hy voor eerst by dese occasie / behalven de Graef / Heer Wolfaert ende die Heer van der Veer / abusivelijck als twee onderscheyde Persoonen noemende / seyt die beyde elck op een groet Steenhuys moesten gaen, daer sy terstont weder uyt-genomen worden, en worden beyde verslagen: want die Heer vander Veer, die wort van eenen grooten Steenhuys genomen, ende hy wort tot eenen venster uytgeworpen en op glavien ontfangen: en de Heer Wolfaert desgelijcks, en noch was Graef Jan binnen Delft, die dat seer mishaegde: maer hy geliet hem of hem daer niet om en waer, &c. * even als of twee Persoonen beyde gevangens in bedwang yder in een bysonder Gevangen-Huys geleyt wierden / ende dat de Graef middelertyt op een ander plaets binnen dese Stadt syn verblijf genomen hadde; sulcks hy syn selve schijnt ge-imagineert te hebben / of misschien door gemeene praet in die eenvoudighe tijdt alsoo qualijck onderrecht is / dat twee Gevangens verkeerdelijck genaemt / den eenen op den ouden Steen en den anderen op den nieuwen Steen gebracht waren en dat de Graef sich daer en tusschen op syn eygen huysinge geseydt 's Heeren Huys geretireert hebbende en onthoudende was / aengemerckt doch twee Gevangen Huysen binnen dese Stadt / al lange voor dees op-gemelte Autheurs tijdt (de welcke schrijft tot den Jare 1477. inclusys) geweest syn die men beyde (gelijck gebleecken is) met den naem van Steenen tituleerden: soo dat dit lichtelijck voor een

abuys

'tStadts Huys en nieuw Gevangen-Huys waer gelegen.

Wat het Huys op den hoeck vande Choor-straet is geweest.

Misleydinge ende confuse stellinge des Autheurs van 't genaemt Gouts Chronijkje.

* *Gouts Chron. p. 82.*

abuys en misleydinge kan aengenomen werden / te meer dewijl dese Historie by niemandt anders op soodanigen manier gelesen wert/ maer doorgaens kan verstaen werden/ dat men Heer Wolfart van der Veer hier tot Delft opgebracht zynde / dewijl met de Graef vergeselschapt was / wederom met hem vry ende onbedwongen heeft laten gaen / en dat sy in dier voegen echter door confusie en tumulte van het oproerigh volck bevreest zynde/ voor een weynigh tijdts geweecken waren op een Huys van steen/ 't welck de groote Chronijck seyt gelegen was / op den voorsz. hoeck van de Choor-Straet, onderen-tusschen de mutinatie meer en meer toe-nemende, het Huys beset en Heer Wolfert van der Veer/ eyndelijck met vreesselijcke dreygementen daer uyt ge-eyscht wierdt. Verhalven hier mede besluytende / willen vertrouwen, dat onse geproponeerde stellinge/ by sommige oordeelders wel de gevoeghlijckste of de bequaemst en best overeen-komende sal mogen gehouden werden: ten ware yemandt noch uyt het voor-af-gaende Extract uyt de rekeninge van den Jare 1350. alwaer by eenige onkosten op 's Heeren Huys, aengaende eenige Rechts-vorderinge vermeldt werdt: en insonderheyt uyt het daer na volgende vijf-en-tnegentighste Artijckel van het oude Keur Boeck/ daer gesproocken werdt / nopende geinsinueerde en gearresteerde op 't luyden van de Klock / te compareren aen den Nieuwen Steen, daer uyt soude willen in twijffel trecken / of misschien desen nieuwen Steen en 't Heeren Huys, beyde niet wel onder een dack vereenight / en gelijck als een Huys soude kennnen geweest zyn/ en met haer beyde dit Gebouw op den hoeck van de Choor-Straet uyt gemaeckt hebben/ in sulcker voegen / dat den Graef alhier eenige Huysinge en Appartementen voor syn selven gehadt hebbende / het andere gedeelte van onderen met eenige Gevangen-Huysen en Kerckers versien zynde/ van boven voor een Rol en Recht-banck is geappropriceert geweest/ alwaer men ordinaris de Vyerschare spannende/ende de Pleydoyen en Ding-talen voerende was / en dat alsoo eygentlijck een Recht-Huys ofte een plaets soude zyn geweest / daer de Justitie gehandthaeft ende geadministreert wierdt / waer over de Graven als opperste Rechters waren gestelt / welcke Huysinge ten verscheyde respecte oock verscheydentlijck soude zyn genoemt geweest / aengesien het na tijdts geleegentheydt al groot genoegh geweest is / als bestaende des selfs over-gebleven Kelders en Fondamenten, aldaer noch gevonden werdende wel drie erven van tamelijcke groote Huysen: Voorts dat dan het Stede-Huys ('t welck men nu altijdt sekerlijck weet / ten tyde van dese Keuren / nevens den ouden Steen op het Marckt veldt gestaen te hebben, alleenlijck tot de Politie en Stadts saken soude zyn verordonneert geweest: doch souden andere daer-en-tegen konnen in-brengen, voor eerst/ dat d'opgemelte rekeningen van den Jare voorsz. niet uyt en wijst / dat het rechten over de Gevangens van

't Welck verbetert en wederleydt wordt.

Laetste objectie, dat het Huys op den hoeck van de Choor-straet soo wel nieuwen Steen als 's Heeren Huysinge in sich soude konnen begrepen hebben.

Rosenburgh / juyst aldaer ter plaetse van 's Heeren Huys soude ghe-schiet zyn / alwaer by eenige Heeren op den selfden dagh eenige on-kosten wierden gemaeckt: en het geen in een en 't selfde Artyckel van de voorsz. Keuren / roerende den nieuwen Steen, noch aengaende het Stede-Huys daer by gevoeght is / geeft ons aen de ander kant op nieuw een na-bedencken / of desen nieuwen Steen gelyck voor-henen uyt-geleydt is / niet wel / te meer by 't Stede-Huys / benevens en aen malkander schynt gelegen te hebben / vermidts aldaer van die beyde wegens een bysondere saeck in een Artyckel gesprooken werdt / 't welck andersints geen ordre altoos noch fatsoen van styl soude ken-nen geven / en 't geen ons gevoele in desen mede noch al kan confir-meren / is dat den Autheur van het voorgemelte Goutsche Chronyckje in de verkeerde opinie zynde / dat twee Heeren yder op een Gevan-gen-Huys wierden geleyt / welcke Gevangen-Huysen beyde naer onse meeninge op het Marckt-veldt gestaen hebbende / over sulcks geen gewach en schijnt te maken van de Choor-Straet / daer noch-tans (gelyck andere getuygen) Heer Wolfert van der Veer / in ge-selschap met den Graef derwaerts gegaen zynde / syn ongeluckigh eynde ontfangen heeft / dies dit Huys op den hoeck van de voorsz. Straet / te minder eenigh Gevangen Huys / en te meerder 't Loge-ment schynt geweest te zyn van de Graef / dewelcke na deses Autheurs meyninge gesepareert zynde van syn Overste Raedt / inmiddels sich echter te Delft was onthoudende / sonder eenige plaetse te noemen als syn selven genoegh verstaende. Alle welcke dese nu ongewisse conjecturen en gissingen / en soodanighe verschillende duysterheden voor onse oogen / apparent soude wech-genomen zyn geweest / indien dien grooten pernitieusen brandt in den Jare 1536. alle dese Ge-bouwen met Schriften en Papieren / Beschepden en Documenten daer in berustende / niet hadde verniélt / en alles in puym-hoopen en assche verandert / echter moet het ons noch min of meer aengenaem zyn / dat noch dese kennisse voor ons is over gebleven / waer uyt wy noch altydt sekerlyck mogen weten ten tyde van onse Voor-Ouderen alhier binnen onse Stadt / dusdanige Huysen geweest te zyn / welc-kers bewys-redenen een yegelyck na syn welgevallen / en goetdunc-ken examineren en overwegen mach / hoedanigh die meest na waer-schijnlijckheydt aen te nemen / en tegen malkanderen vergelijckende en over-een-komende zyn / ter tijt toe (indien het mogelijck is) wy yet-wes nader mogen bekomen / 't geen ons de onfeylbare waerheyt ont-decken in dese verwerde knope verder ontbinden mach. Dit dan voor soo veel wy hebben kennen naspeuren / belangende de situatie en gele-gentheyt van het eerste en alderoudste Raed-Huys deser Stadt / sullen alleenlijck noch een weynigh spreken van de hoedanigheyt des laetst-voorgaende; was een fraey groot Gebouw na de oude wyse aen de West-zyde van het Marckt-veldt / in 't midden van de Stadt / even als

Wat daer-en-tegen we-derom in-ge-bracht kan werden.

Besluyt van dese precala-ble disputen,

Beschrij-vinge van het oude af-ge-brande Stadt-Huys.

als het hert in 't middelste gedeelte van het lichaem gelegen / op een effen en onverhinderde plaetse / sulcks men met een groote ruymte van alle kanten daer rondtsom kost gaen en wandelen / hebbende syn op-ganck aen de Noord-zyde / 't welck niet en kan bedencken om wat redenen anders geschiet te zyn / of moeste aen de Oost-zyde (daer de selve nu veel heerlijcker en na alle methode van de Bouw-kunst ordentelijcker is) den ouden Steen die naderhandt tot een schijnt gemaeckt te zyn / in de weegh gehadt hebben / als zynde in 't eerste (doe men de Stede-huysen noch so groot niet maeckten) s' Graven-Steen om hare groote en aensienlijckheydt tot de voorste en beste plaetse gepreferéert / ley echter nu ghenoeghsaem in syn vierkant / en passeerde voor een magnifyck Gebouw na de oude tijden / was voorsien met een hoogen en meer als gemeen swaren Thoorn / waer op soo raeren Klocken-gespel als in dien tijdt in geheel Nederlandt en (gelijck ick wel hebbe hooren verhalen) misschien in gantsch Christenrijck niet te vinden was / den geleerden *Georgius Braunius* : die in 't begin van de Nederlandtsche Beroerte des selfs Steden besien heeft / heeft ons onder anderen remarques van onse Stadt oock diesaengaende dit bescheydt noch na-gelaten / wanneer hy sprekende van de treffelijcke Marckt. *Spatiosum & amplissimum est oppidi forum, cui, sicut Orientali in latere, peraugusta & præcipua Basilica,* vervolgens daer noch by-voeght / *in occiduo Senatoria domus, splendori longe maximo exijiit, præcelsa turri, & in ea campanaria harmonia conspicua, qua celebrium nuptiarum tempore, dum itidem forum nundinis hebdomadariis frequentatur, lepida exercetur Musica, quæ, uti epulantes in nuptiis, jucundissima suavitate exhilarat, ita vendentes ementesque in forum allicere videtur.* * Aen de West-zijde is het Raedt-Huys gelegen, zijnde een voortreffelijck Gebouw met een seer hoogen Thoorn, en in de selfde een vermaerdt Klocken-gespel waer op soo ten tijden van de voornaemste Bruyloften, als wel op de weeckelijcksche Marckt-dagen, een genouchelijck en fraey Musijck werdt gepleeght, 't welck gelijck het de Bruylofsgasten over de maeltijdt met een bevallige soetigheydt verlustight, soo schijnt het van gelijcke de Koopers en Verkoopers ter Marckt aen te locken. Dus hadt dit oude Gebouw sich een geruymen tijdt vertoont / en ten dienste van Politie en Justitie laten gebruycken / tot dat het in dese onse Eeuwe / wederom andermael (uytgesondert den Thoorn) gantsch en gaer door vuyr en vlam verslonden wierdt: welcken schrickelijcken brandt in het vervolgh van de oude Hollandtsche Chronijcke onder anderen oock vermeerdert door eenen N. de Clerck, eertijdts woonachtigh alhier binnen Delft / in deser voegen werdt verhaelt: den 4. Februario deses Jaers 1618. is den brandt gekomen in 't Stadt-Huys tot Delft, welcken brandt soo geweldigh is geweest dat die genoeghsaem het geheele Gebouw heeft ter neder geleydt, niet tegenstaende alle tegenweyr; den Toren met het uyt-nemende

Voor-

Waerom den opganck aen de Noord-zijde was.

Beschrijvinge van het oude rare Beyer-werck eertijdts op den Thoorn van 't Stadt-Huys.

* Georg. Braun. Theat. urb. l. 3. n. 29.

Brandt van 't Stadt-Huys.

Voorſlach (wiens gelijck men ſeer qualijck ſoude kennen vinden) is behouden, genoech buyten alle hoope, inſonderheyt door de neerſticheyt van eenen Vranck Dirckſz. Marckſchuyt-voerder. In plaets van't afgebrande Stadthuys, is weder van nieuws een veel treffelijcker ende heerlijcker, van de gront opgebout van levenden ſteen, volgende het gemeen ſpreeckwoort, dat brant niet en verarght. Diergelijcke ongeluck van brandt geſchiede oock ontrent deſelve tijdt aen 't ſchoone Paleys binnen Parijs. * Dit is het geen van deſen brandt geſchreven vinde ſonder eenige verder omſtandigheden / doch voor ſoo veel uyt myne Vrienden die deſen tydt hebben beleeft en andere oude bejaerde lupden hebbe kennen vernemen / ontſtondt deſelve in 't midden van de holle nacht / ten tyde en dato voorſz. door onverſichtigheydt / naer het ſcheen waren de kolen in de Wees-Kamer (die boven aen de Zuyd-zyde quam ontrent ter plaetſe daer nu deſſelfs Comptoir ende Boden Vertreck-kamer komt en als doen de Secretarye was) niet ſorghvuldigh genoegh geſmoort en gedempt zynde / al te bloot en te vry blyven ſtaen en wederom aen-gevonckt; ſlucx begon het vuyr ſyn kracht te toonen en dien brandt daer aen te gaen / de Gevangen-Huyſen waren juyſt dier tydt met gevangens en gyſels wel voorſien van de welcke het alder-eerſt ontdeckt en gewaer geworden wierdt / des men haer aenſtonts hoorden ſchreeuwen en kermen van benauwtheydt / vreeſende dat ſy ſwaerder pyne en harder doodt ſoude lyden als ſy miſſchien verdient hadden / daer in tegendeel dit gevaer juyſt de eenighſte behoudeniſſe gaf eeniger harer leven / want onder de gevangens oock twee dieven (die des doodts ſchuldigh waren / en eer-lange haer ſententie ſouden ontfangen hebben) by deſe occaſie gantſch los en vry geraeckten want deſe ſchrickelycke verkondinge gehoort / en den alarm aengegaen zynde van de Burger-wacht en gebuerte rondom 't Stadt-Huys gelegen / wierden de Gevangen-Huyſen geweldigerhandt opgeſlagen en gebroocken / ſoo om over al by te kennen / als om inſpectie te nemen of daer geen verraedt en ſchuylde / ondertuſſchen die daer in waren als Wilde Vogelen uyt benauwde Koyen verloſt werdende / belovende oock wel dat ſy den brant alder-dapperſt ſouden helpen weeren / geraeckten in de foule voort en voort / en ontſnapten alſoo dubbelde periculen van haer levens eynde; geen kleyne ontſteltenis gaf het alomme aen den gantſchen Burger / als men door 't bevel der Overheydt een Klocke hoorde / die haer gewoon zynde menighmael by daegh tot de devotie te roepen / als nu uyt 't diepſte van haer ſlaep ten brandt-waerts riep; de Huyſen aen de Noord-zyde van het Marckt-veldt / waer op het gewindt was / wierden alle met Seylen behanghen / hier ſagh men de leſſchers boven op de tinnen ende vorſten van de daecken ſitten / om de Seylen geduyrigh nat te houden / en met het een contrarierend element des anderen woedende kracht en verſlindentheydt te benemen: yſſelyck

* *Tweede deel ofte vervolgh achter de Chronyck uytgegeven by Gouthov.*

Oorſpronk des brandts volgens generael vermoeden door verſuym in 't bewaren van 't vuyr in de Wees-Camer aengeſien het daer ter plaetſe alder-eerſt ontſtak, en voorts nader verklaringe vanden brandt Hiſtoriſch-gewijs geſtelt.

is't geweest van daer dat vernielende element geduyrig so dichte voor de oogen / en gelijck als gapende in de keel te sien / en dan weer altemets van desselfs uytbraeckende smoock en damp gelijck als met een Wolck bedeckt te werden! van onderen wierden de siecken en onmachtigen nevens de meubelen uyt de huysen gereddet / die men soo ontijdelijck en onverwacht met Backer-matten en ander tuygh op Berrien moest vervoeren en verhuysen / terwijl men de verschrickte Moeders hare kinderen uyt wieg en kribbe/oock als voortvluchtigh sagh verberghen / ginder quamen de arbeyders met de lange Ladders aen-torssen / om tegen dien gruwelijcken vlam noch op te klimmen / en indien het mogelijck waer dien rooden gloed te slissen / tot dien eynde sagh men oock van alle kanten het water met de leere Emmeren overvloedigh aen-vloeyen : somma de gantsche Stadt was allenthalve in groote beroerte en alarm / ghelijck dit alles de Af-beeldingen en Schilderyen van dit spectakel ter gedachtenisse gemaeckt (waer van oock eene nevens anderen deser Stadts geschiedenissen onder my hebbe) ten genoeghe noch uytwijsen / den Toorn (gelijckerwijs wy hebben gehoort) door groote naerstigheydt ende kloeck tegen-weer / niet sonder levens gevaer van de yverighste verweerders bleef behouden / en wiert gelijck men eygentlijck met waerheydt seggen mach / uyt den brandt gehaelt. De Marckt-schuyt voerder daer van gesprooken werdt / en oock andere principale helpers die haer meest te weer ghestelt / en boven aen den Toorn in het meeste peryckel begeven hadden / waren eenige die te vooren in groote disgratie by de Magistraet stonden / ter saecke sy over twee Jaren aen de rebellie en mutinatie van de oproerige Wyven/ mede handtdadigh hadden geweest / sulcks sy hier door de gunste van de Heeren wederom sochten te verwerven / en hare misdaden met getrouwe diensten te verbetere : Yverigh waren vele Burgers in den beginne ook besich/om so veel het met mogelijcke middelen doenlijck was te salveren Stadts Boecken / Papieren en bescheyden oock Schilderyen en al het geen eenighsints te behouden was/ doch hoe getrouwelijck sich de Burgery oock hier in queet / echter moest daer noch veel verloren gaen / want de Solderinge van de Wees-Kamer (alwaer den brant eerst syn aenvanck nam die gelijck aengewesen recht boven de Secretarye quam) door-ghebrandt zynde / stortent huyr aenstonts neder / veele over oude gedachtenisse / aenteyckeningen/ registeren en memorien (misschien oock eenige uyt den eersten algemeenen brandt van de Stadt noch over gebleven / waer uyt wy noch eenigh licht souden hebben konnen scheppen/ 't welck wy nu ontberen moeten) moesten mede in de vlamme blyven. Pauwelijcx was nu dit oude Gebouw ter neer gelegen / of men begon van stonden aen de gedachten te laten gaen / om wederom een nieuw op de selve plaets / en aen den over-ghebleven Toorn van de grondt af veel

Den Toorn gesalveert.

Doch veele Boecken, Papieren en Regifteren, oock eenige Schilderyen in den brandt gebleven.

Weder opbouwen van 't nieuwe Stadts Huys.

't RAEDTHUIS
de Waegh
Pt. Smith exc.

veel heerlijcker op te rechten / en gelijck als uyt het Graf en d'assche van 't overledene een ander als successeur weer op te doen rijsen / om de vacerende plaetse te bekleeden / hier toe wierden de uyt-stekentste Architecten ofte Bouw-Kunstenaren aen ghesocht / die hier te Lande te vinden waren / en wel voornamentlijck heeft den vermaerde Konstrijcke Bouw-Meester en Beeld houwer Hendrick de Keyser, (die te vooren de Tombe van den Prince van Orangie hadde geordonneert) soodanigh een schets ofte model ontworpen / zynde in allen deelen soo perfect en alle regulen van de Architecture daer in soo wel waer genomen / dat daer niets aen schijnende te ontbreken / het selvige voort beste en bequaemst gekeurt en het gantsche werck daer na aen-geleydt en gedirigeert is / door welcke wel-gevoeghde ordonnantie dit Raedt-Huys niet alleen een groote nette even-ghelijckmatigheydt van proportie / maer oock een veel treffelijcker en Majestueuser gedaente gelijck als een aensienlijck Paleys verkregen heeft / sulcks haer val en ongeluck even-wel haer geluck noch scheen voort te brengen / want het selfde voor al eer het onvergelijcklijck en trots Gebouw van Amsterdam (wiens gelijck oock gantsch Europa niet en siet) onlanghs syn hooft op stack / als noch de eer besat van het beste Stadt-Huys van de Provincie te wesen. Den gantschen opstal van 't Gebouw breedt zynde ongevaerlijck 84. ende diep 90. voeten is van onder tot boven rontom in syn vierkant van Hartsteen ofte witten Arduyn / hebbende de voor-gevel ses kruys-cosynen elck staende tusschen twee platte Pilasters na de Dorische orde / bedeckt met een groote sware Lyst die aen weer-kanten van het Gebouw tot achteren om-loopt / in het midden is den op-ganck met een cierlijck booghs-wyse overdeckt Portael / van buyten het Gebouw voor uyt steeckende / aen weder-zyden op te gaen met vijf breede trappen / zynde het over-deck ondersteunt met twee Pilaren / mede van de voornoemde Ordre / welckers onderste helft besloten zyn met een seer grooten vierkanten uytgehouwen steen / verstreckende tot een Puye ofte Aflees-plaets waer over men gewoon is na een solemnele luydingh van de klock de Stadts Keuren en andere publijcke Saecken den volcken te verkondigen / boven het welfsel ofte overdeck van desen op-ganck is noch een Poort met twee af-staende Pilaren van de Jonische ordre / waer door de misdadighen op het Schabot ('t welck dan daer tegen over recht voor weidt op gerecht) ter executie van hare gemeriteerde straffe werden geleydt / boven op dese Poort siet men het Wapen van Prins Mauris van Orangie in qualiteyt als Stadt-houder van Hollandt ende West-Vrieslandt / in der tydt wanneer het Stadt-Huys gemaeckt wierdt / voorts staet de selfde mede in 't midden van ses kruys-cosijnen / boven met groote uyt-ghehouwen Schilpen in plaets van Bogen verciert tot haer Kroonement ofte Hooft-cieraet / elck tusschen twee Pilasters van de

Bouw-Meester.

Proportie.

Noch onlanghs het beste Stadt-Huys van Hollandt geweest zijnde.

Groote en Hoedanigheyt, midtsgaders na wat ordre vande Bouw-Kunst.

selfde ordre / boven welckers Lijst-werck komt in het midden een Frontespies ofte op-staende Gevel na de Corintische ordre / tusschen twee Pirampden ofte Naelden / en in 't midden met drie Nissen ofte upt geholde Half-ronden / staende in het middelste een heerlijck en konstigh Beeldt van de Justitie ofte Gerechtigheydt met Swaert en Balance / dreygende doodelijcke straffe / en na yeders recht wel rypelijck overwogen hebbende / verdienden loon. Boven de twee andere ledige / staet het Jaer-getal van de op-bouwinghe in oudt Roomsch Cyfer / ANNO CIↃ IↃC XX. 't welck is 1620. noch hooger in den top-punt en alderbovenst siet men den Rooden Leeuw op het Goude veldt / representerende het Wapen van de drye Souveraine Provincie van Hollandt / 't welcke dit Gebouw gelyck als in haer voor-hooft draeght / de Noord en Zuyd-zy Gevelen die geheel in breete / hooghte / groote / ghetal van vensteren en lichten / als mede 't gantsche fatsoen / geheel en al over-een komen / hebben soo in de tweede als onderste stadie seven kruys-cosijnen / zynde beneden de seste van vooren af te reeckenen (dewelcke komen / den een in 't midden van Burgemeesteren / ende de andere in 't midden van Schepenen Camer) yder met een groote uytstekende ysere tralye versien / die men in de Bouw-kunst *Ialousjez* noemt / boven het vierkant van het Muyr-werck / heeft yder Gevel oock een kleyn Frontespiese met kanteelinghen of trappen en Lijst-werck / in 't midden een kruys-kosijn en eene Nisse in de top-punt / weder-zijdts alle drie de Frontespiesen / soo van de voor als zyd-gevelen komt een cierlijck steene Baluyster / dewelcke het blauwe scalien ofte leyen dack (hebbende twee ryen vensters boven den anderen in 't verbandt) op alle vier de hoecken besluyt tot achter aen den Toorn / alwaer het dack (hem van vooren en bezyden vier-kant vertoonende) eyndelijck aen tween gescheyden zijnde / zijn waterlosinge heeft. Den Toorn die sich van vooren recht achter het Frontespies vertoont / en te midden uyt het dack rijst / is seer swaer van gebouw zijnde reckt vierkant elcks zyde breedt 30. voeten / hebbende een gewelfde Bordes-trap van buyten aen / welckers Muyr-werck sich van achteren boven de eerste verdiepinge van het Raedt-Huys / buyten uyt steeckt / schynende het gantsche werck aengeleyt te zyn om noch hooger op te treeken / en pleegh wel eer boven met een Plat te wesen / gelijck men in d'oude Schilderyen sien kan / en oock noch onlangs in de gemeene Stadts Trompetters Nieuwe-Jaers lietjes sagh / versien zynde met sekere figuertjes / dewelcke al-hoe-wel seer flecht en sonder kunst in hout ghesneden / echter de natuerlijcke ghedaente van den ouden Stadt-Huys Toorn waren af-beeldende : doch is nu al een gheruymen tijdt met een platachtigh Spits bedeckt geweest / waer in de Uyr Wysers in koppe-leusjes ofte huysjes en uyt-steecken gelyck als groote dack-vensters zyn gestelt / de klocken daer onder

Regulierheyt of even gelijckheyt van de Zijdtgevelen.

Stadts-Huys Toorn.

hangende haer heel en half Vyr-slagh oock latende hooren; Het voorgenoemde ongemeen treffelyck en na dien tyd soo heerlijck Klocken-gespel / daer soo veel van gesprooken en van oudts in soo grooten estime was / en met den Toorn uyt den voor-beschreven brandt van 't Jaer achtien noch over gebleven / nu de kunst nader ondervonden zijnde / is over eenige Jaren (gelijck wy sullen hooren) tot klockspys gedestineert versmolten en hersormt / en met al het Yser werck en gereetschap daer toe dienende af-genomen / wel drie dubbelt verbetert op nieuw Kercks-Toorn gheteransporteert. Wat lager als de Gommel-gaten komt een overdeckten omme-loop / rondom een weynigh buyten den Toorn uyt-stekende / alwaer den Court ofte Trompet-Wachter des nachts alle half uyrs rondom moet gaen / en wel scherpelyck toesien over de gantsche Stadt / of geen brandt of ongelucken siet / of quade geruchten of eenigh onraedt hoort / en voorts sich alle uyren met de Trompette uyt de vier hoecken van den Toorn over de Stadt hooren laten. Noch wat lagher komt de Uur-solder / de rest en het onderste ghedeelte van den Toorn / verstreckende tot verscheyde Gevangen-Huysen en anders / sinckt te met tusschen de daecken van het Stadt-Huys in / werdende alsoo met des selfs inwendige deelen vereenight. Noch over eenige Jaren / dit Raedt-Huys ten deelen van binnen vermaeckt ende verbetert zynde / en soo buyten als binnen versghildert / en met verguldt veel moyer op-geschickt / en allenthalven vernieuwt ende gerepareert / is noch in de fries ofte plint van het Lyst-werck / onder het Frontespies van de voor-ghevel dese Latynsche Incarnatie ofte Tijdt schrift bygevoeght:

Het oudt beruchtKlocke-spel verhangen.

Laetste verbeteringe van 't Stadt-Huys.

DeLphensIVM CVrIa reparata.

't welck niet anders en beduyt als het Raedt-Huys der Delvenaren vernieuwt, doch alle Letters die by de Romeynen eenigh getal uytbeelden in dese woorden gebonden werdende / en tot gerijf wat grooter uyt-gebeelt zynde als de andere / en aldus op order moeten uytgetrocken werden / M. DC. LVVII. brengen even de Jaer-tijdt uyt van dese reparatie / te weten 1662. achter aen komen de Letteren M. met twee CC. dwers tegen malkanderen door-vlochten / en een C. met Æ. oock door-trocken / beteeckende op syn Romeynsch de woorden *mandato Consulum cura Ædilis*, dat is: door 't bevel der Burgemeesteren en de voor-sorge des Haven-Meesters. Tot hier toe dan in 't generael de uytwendige gedaente van dit aensienlijck Gebouw considererende / laet ons nu voorts 't inwendig deel / de binnen Cameren en Vertrecken / en hoe het daer gestelt is ons selven oock ten ruggste gaen voor oogen stellen: voor aen als men op het voorbeschreven overdeckt Portael komt / waer door men binne-waerts treden moet / siet men voor eerst even boven den in-gangh onder 't Stadts Wa-

De inwendige deelen van 't Stadt-Huys, appartementen en af-scheydingen van Cameren, &c.

Wapen / dit aendachtigh Op-schrift als een Oratul ofte Gode-spraeck.

HÆC DOMUS ODIT, AMAT, PUNIT, CONSERVAT, HONORAT, NEQUITIAM, PACEM, CRIMINA, JURA, PROBOS.

dat is in 't Neer-duyts prose ofte rijm-loos: dit huys haet de schelmery, bemint de vreede, straft de misdaden, bewaert de Rechten, en eert de vroomen. Welcke Latijnsche woorden in een verguldeh steenen compertement voor de Pilaren van het geseyde Portael henen schijnende ghehouwen staen / en sulcks van een yeghelijck voor-by-gaende oock klaerlijck kan aenschouwt en de Letteren daer in gelesen werden. Ende dit volghens de voor-beelden der oude Griecksche en Romeynsche wyse / en alle andere geleerde Oudtheydt / die hare Raedt-Huysen en Paleysen met kostelijcke sinne-beelden en leersame Op-schriften plegen te vercieren / ten eynde het soo wel om haer uytterlijck toe-stel van 't Gebouw voor de oogen van de gemeente aensienlijck soude wesen / als om dat het heyligh Recht sonder aenschouw van persoonen daer van binnen werdende ghehandthaeft / alle Burgerlijcke twisten en geschillen ter neder geleydt / de onderdruckten aldaer haren toevlucht mogende nemen / de bedroefden hare klachten uyt storten / soulagement en vertroostinge verkrijgen / Weduwen en Weesen beschermt / en alle Vroomen de handt geboden werdende / by haer in hoogh-achtinge ende veneratie soude werden gehouden. Door desen in ganck komt men voor eerst op een wijden en breeden Voor-zael / die een heerlijck uytsicht door vier Kruys-kosijnen op de Stadts groote plaets ofte Marckt-pleyn heeft / recht tegen aen ende besijden heen de groote nieuwe Kerck / verstreckende dese Zael tot een bequame wandel-plaets voor de Burgers en alle andere die in Burgemeesteren ofte Schepenen-Camer yetwes hebbende te doen / dickwils d'een om d'ander wachten moeten. Op dese Burger-Zael / mogen eenige Koop-luyden ofte Kramers op den omme-ganck ofte Kermis en Kase-Marckten voorstaen / met Boecken / Kaerten / Schilderyen / Prenten en Papier-kunst / recht over den inganck is sy verciert met vijf heerlijcke Arcaden ofte Bogen / ondersteunt met vier groote ronde heele en twee halve ofte midden door-gesaeghde / en aen weder-zijden in de muyr staende Colommen ofte Zuilen van seer schoonen gepolijsten / uytgelesen / blaeuwen Ardupn / yder uyt een stuck / mede gelijck het buyten-werck van de onderste stadie na de Dorische ordre / dese Colommen ofte Zuylen syn soo net en bruyn gepolijst / dat sy by veele onkundige (vermidts de selve om Silver en Gout te toetsen oock ten deele bequaem zyn / en by wijlen daer toe gebruyckt werden) voor Toets-steenen werden aenghenomen. *Monsieur de Monconys*, die wy meermalen hebben genoemt * heeft de selfde voor swart Marber aengesien / seggen-

Uytlegh van 't Op-schrift boven den in-gangh van 't Stadt-Huys.

De Burger-Zael.

* *Siet boven. p. 9. & 15.*

gende: *au fond du vestibule vis a vis l'entre il y a un parquet formé par quatre grosses Colomnes de Marbre noir, qui soutienent trois arcades d'une fort bonne architecture.* * In 't diepste van de eerste plaets recht over den ingangh is een perck ofte af-schutsel geformeert door vier dicke Colommen van swert Marber, de welcke ondersteunen drie bogen van een seer goede Architecture, en hebbe my wel laten seggen / dat de selfde door een blinde Slijster / die dese kunst van den blaeuwen Arduyn soo bruyn te polijsten alder-eerst hadde geinventeert / ende noch van niemandt anders soodanigh konde nageboottst werden / soude gedaen zijn / het perck dat den Autheur hier noemt is de Vierschaer, dewelcke achter de vier middelste heele Pilaren is af-geschoten / en weder-zydts noch met een dwers boge tot de inganghen is versien / eensdeels rustende op de twee buytenste van de voornoemde heele / en anderdeels op noch twee bysondere halve in de muyr staende Colommen / van 't selfde stof en fatsoen als de voorgaende / sulcks dat dese Colommen soo heele als halve te samen acht in getale zijn / daer men in den eersten inkomst door-siet / 't welck in sich selven een seer heerlijcke ordonnantie is: in dese Vierschaer is men gewoon alle Woonsdagen ende Saturdagen / uytgesonder de vacantien Stadts Rolle te houden / de Decreten te publiceren / oock doorgaens misdadigen haer Sententien voor te lesen / en gemeene Landts en Stadts Pachten te verhuyren / zijnde deselve tot dien eynde met Tafel en Bancken bequaemlijck voorsien / boven dese Vierschaer hanght een fraey Perspectijf van seer goede teyckeninge en ordonnantie / vertoonende de beeldekens het roem-ruchtbare Vonnis van den wijsten Man en Coninck Salomon / over de duystere dispuyten der twee twistende Vrouwen / wegens het levendige Kint / gedaen door den konstrijcken Pieter van Bronchorst, boven aen de balck in het midde van dese Zael / siet men oock tot een publijck exempel hangen / een sonderlingh Instrument van straffe ghenaemt de houte Huyck, waer op den voorsz. Frans-Man oock syn speculatie gehadt hebbende / het selfde (hem seer vreemt en onghewoon zynde) aldus snakigh aenteyckent / daer hanght seyt hy aen de voute of het welfsel een houte klock die men de misdadigen over 't lijf stolpt, komende als dan de kop daer boven door een gat van de Clock uytsteken, en alsoo doet men haer wandelen door de Stadt. * Voorts siet men boven aen de Neuten van de balcken / de Wapen-teyckens van de Heeren / onder welckers regeringe de eerste steen-legging van dit Raedt-Huys geschiede / voor een yeghelijck ten toon staen. Even in het in-komen op de voornoemde Burger-Zael / heeft men de deuren van de Tresory en Weescamer recht tegen over malkander responderende / in de Noord en Zuyd-Oostelijcke hoecken van het Gebouw / achter de Tresory aen de Noorder-zijde volght noch de Secretarie / waer teghen over een Camertje ofte Vertreck voor Stadts Boden / en daer benevens een trap

* *Moncon. en ses voyages p. 143.*

Vierschaer.

* *Idem ibid.*

Verdeelinge van verscheyde Kamers en hoe gelegen zijn.

om na boven te gaen / van achteren de Vierschaer komt voor eerst aen de rechterhandt ofte Zuydt-zyde der Heeren Burgemeesteren / en aen de slinckerhandt der Heeren Schepenen Cameren en Vertrecken hebbende de RAEDT-CAMER tusschen beyde / waer in den breeden Raedt ofte gantsche Veertigh en Vroedschap alle te ghelyck vergaderen / om in alle Landts en Stadts saecken van groote en hooghe importantie te beraedtslaghen / dit is een bysonder geheyme plaetse tusschen uytsteeckende dicke muyren / welckers deurtechten alomme met dubbelde deuren (te weten een aen de buyte / en een aen de binne-kant) syn voorsien / sulcks alle drie de avenues ofte toe-ganghen van dese Camer met twee deuren kennen af-gesloten werden / zynde dese muyren de fundamenten daer dat swaer Gebouw den gantschen Toorn op rust / die daer als een hoogh uytsteeckent Pavelyoen recht boven over heen komt / houdende onder haer voeten een yselycken kercker ofte donckere kelder ghemeenlyck ghenoemt de Dief-put, waer in syn kleyne huyskens af-geschoten daer men de moetwilligen en quaetdoenders in te water en te broodt set / hebbende dese kelder haren in-ganck op een kleyne open plaetse midden in het Raedt-Huys recht achter de Vierschaer / tusschen deselve en een kleyne Galerye geleghen dwers voor de Raedt-Camer waer door men van voren in deselve Camer gaet / en oock de Heeren Burgemeesteren en Schepenen over saecken de Weth concernerende tot malkanderen komen / de voornoemde Raedt-Camer, waer van wy syn spreeckende / is van onder tot boven bekleet met uytnemende kostelijcke en kunstige Tapisseryen ghemaeckt by de selfde Tapissier die de Tappyten in den Haegh op Staten Zael hangende gewrocht heeft / en hier te Delft woonachtigh is / soo veel Heeren als hier vergaren soo veel kostelycke Tapite-stoelen alle met gezaeyde ofte gestroyde Bloemen heerlyck door-wrocht / vercieren daer-en-boven dese Camer / de President stoel is alleen met leuninge ter zyden aen / de andere alle ordinaris fatsoen van Spaensche stoelen / in het midde staet een Tafel met fijn groen Laecken over-deckt met sware zyde Frange behangen / waer aen de Heeren van de Weth haer plaetse nemen / hebbende den Heer Pensionaris besyden den President (die de vergaderinge doet leggen) aen een hooge ofte wat verheven Lessenaer by haer staende / die als Spreecker uyt den naem van de Heeren Burgemeesteren het woordt voert / de raedtslagen voor-stelt / de stemmen collecteert / en uyt de vergaderinghe der Staten van den Lande rapport doet / &c. De andere stoelen rondt-om tegen de Tappyten staende voor de Heeren Veertigen en Vroedschappen buyten de Weth / yder op haer Reng naer ouderdom in dienste. Voor dese Tapijt-kleederen / Behanghsel en Overtreck van Stoelen te samen / heeft de Meester een groot gebaert van eertijdts St. Agnieten Convent / 't geen hy bevoorens van de Stadt voor een goede somme Jaerlijcks in-huyrde / nu t'eenemael

De Raedt-Kamer.

Dief-put onder de Raet-Kamer.

Verder beschrijvinge van de Raed-Kamer, hoedanigh gemeubleert.

nemael in eygendom verkregen. Ten Zuyden uyt dese Raedt-Camer/gaet men door twee deuren voorsz in BURGEMEESTEREN CAMER, beslaende drie groote Kruys-kosijnen in de lengte/ de breette ontrent een derde minder zynde / het meeste gedeelte is af-geschote met een Barricade ofte hecken / alleenlijck over-blijvende gelijck als een ruyme gangh / waer door men na achter in haer Vertreck-Camer / en besyden in de voornoemde Raedt-Camer gaet/buyten dit af-schutsel of dese leuninge werdt een yegelijck audientie gegeven die Burgemeesteren yetwes aen te dienen of te spreecken hebben / binnen dit heck staet de Tafel en Stoelen tot dienste van de Heeren / een weynigh van de gemeene gront verheven/rondom is dese Camer met Tapyten behanghen/ niet tot boven toe / maer van de vloer af ontrent twee derdendeelen van de muyr bedeckende tot aen een deurgaende Lyst tot af-scheydinge gemaeckt zynde / het overige met seer rare ende konstighe Schilderyen pronckende / in de Tapyten siet men voor eerst van vooren uyt de groote Voor-Zael van het Raedt-Huys in-komende / het Wapen van de Stadt in 't groot / met Lof-werck van allerley Boomgaerd en Tuyn-gewasch om-vlochten / gekroont door twee Engelen met dubbelde Lauren / waer achter uyt aen de eene zyde komt de Speer van Minerva ofte Pallas, Goddinne van de Wysheydt met haer toe-ge-eygende Vogel de nacht-uyl/ de gaef van onderscheyt uytbeeldende/ want gelyck den Italiaenschen Ridder *Cæsare Ripa*, in syn *Iconologia* * ofte uytbeeldinge des verstants seer wel uyt-leydt/ overmidts de oogen van dese Goddinne, van die selve verwe zijn als van de Uylen die seer wel by nachten sien, soo wert verstaen dat een wijs Man de dingen kan onderscheyden, schoon of die selve duyster en verborgen zijn. Aen d'ander zijde siet men het *Caduceum* of den Slangen-staf van Mercurius, Godt van de wel-spreeckentheydt /met welcken Staf gelijck hy na 't gevoelen der Heydenen den dooden verweckten, seyt men dat hy oock te gelijck door sijne wel-spreeckentheydt de geheugenisse en 't verstant der menschen kost op-wecken, waer by is gevoeght den Haen de wackerheyt te kennen gevende weghens de vergelijckinghe die de wel-spreeckentheydt heeft met de wackerheydt, gelijck den selfden Autheur oock leert. * Verder staet het Wapen tusschen twee Water-Goden, misschien uyt-beeldende de twee Revieren den Rhyn ende de Mase / daer dese Stadt van oudts tusschen beyde leydt / en waer uyt deselfde wel eer haren oorspronck schijnt genomen te hebben / vermits de Gracht die Corbulo den Romeyn aldaer liet graven / gelijck in het tweede Hooft-Stuck is verklaert / * ofte anders vertoonende de Rivieren de Mase en de Schie / waer door dese Stadt weghens de geluckighe of liever alleen bequame gelegentheyt van haer Haven/allerhande Waeren en Coop-manschappen uyt andere Landen uyt en in Zee/ en langhs andere Revieren af en aen ende over al heen kan voeren/

Burgemeesters Kamer.

Hoe gestoffeert, voor eerst met Tapyten en uytlegginge van dien.

* *Iconologia del Cesare Ripa. p. 270.*

* *Cesare Ripa, p. 271.*

* *Siet boven, pag. 42.*

gelijck men uyt dien insichte van oock siet in het Perspectijf eenige Scheepkens en Vaertuygh over Zee en Stroomen: den eenen heeft een uytstortend Water-vat daer hy op leunt nevens hem/ een Muts van Water-Loof en Blommen op syn hooft/ de andere de gedaente hebbende van een Vrouwe/ mede leunende als den voorgaende: tusschen haer beyden onder het Wapen leydt een Bier-vat als zynde de Inwoonderen deser Stadt door de Brouweryen rijck geworden. Langhs de voor-grondt nevens haer/ hebje een hoop van allerley groen Revier en sloot-gewasch/ als Lies/ Biesen/ Presen/ Boyzen/ Laecken-blaen/ &c. oock Pompoenen/ Comcommers en andere waterighe vruchten/ van achteren siet men het water en ter weder-zijden een neer-hangende Feston van Kinck-hoorens en Schilpen: Wijders heeft men in de andere Cappyt-kleederen/ de Wapenen van verscheyde Ambachts-Heerlijckheden/ dese Stadt onderhoorigh/ gheorneert ende verciert zijnde met Lof-werck en Festonnen van allerhande Veldt Aerdt en Boom-gewasch/ oock gereedtschap tot de Landtbouwery/ Jacht en Visch-tuygh/ Wild vanck/ Gevogelte en Visschen en al wat de natuyr van yegelijk contreye en gelegentheyt van plaetsen overvloedighst voort-brenght/ en haer Inwoonderen mildelijckst mede-deelt; nevens de Schoorsteen komt een Trophee geformeert van de vier Vendelen der Burgerye deser Stadt met hare behoorlijcke onderscheyde Coleuren/ midtsgaders vierderley oudt krijghs-ghewer hier wel eer in ghebruyck zynde gheweest/ als de Haeckx/ Clovenieren/ Voet-bogen en Handt-bogen. De Schilderyen boven dese Capyten hangende/ zyn wel voornamentlijck noch eenige weynige over-blijfselen van de Ornamenten ende cieraden waer mede de kostelijcke Kercken hier ter plaetse eertijdts (gelijck wy in 't vervolgh sullen hooren) boven andere Steden soo prachtigh praelden/ vier zynder van dien uytsteeckende en wijdtberoemde Constenaer Maerten Heems-Kerck, het principaelste en wel volkomenste staet voor de Schoorsteen/ zynde wel eer gheweest een Altaer-Tafel met twee deuren/ de Binnen-Tafel is een *Ecce homo*, dat is: aensiet den mensche, ofte de Historie daer onsen Salighmaker Jesus onder Pilato gegeesselt/ en een doorne Kroon op syn hooft gehecht/ midtsgaders een Purperen Kleedt om syn lijf gehangen/ en wyders bespot en ellendigh mishandelt zynde/ in sulcken staet aen de Overpriesters ende het volck vertoont werdt/ Pilatus tot haer seggende: siet de Mensche, te weten hoe miserabel ghetracteert/ als of hy segghen wilde/ laet dit u dan ghenoegh zyn/ sonder verder wraecke over hem te eyssehen/ &c.* De Beelden tot de voeten toe uyt/ soo groot als 't leven/ seer heerlijck geordonneert/ ghetyckent en geschildert/ in de deuren syn seer uytnemende knielende en andere devotieuse Contrefeitselen/ in de rechter van Mans hebbende een St. Christoffel achter haer/ en de lincker van Vrouwen/ dit stuck

Daer na de Schilder en met derselver uytlegginge.

* *Siet Evang. Ioan. 19. vers. 6.*

stuck is altijdt seer vermaerdt geweest / sulcks dat eenige willen seggen den Keyser Rudolphus, daer voor desen de somme van ses-endertigh hondert guldens voor doen bieden heeft / andere spreecken van vier duysent guldens / maer soude by de Heeren Burgemeesteren ten allen tijden beleefdelijck af-geslagen zyn. Nevens de Schoorsteen boven het Portael van de Camer is mede een ecce homo, van den selven Heems-Kerck oock levens groote / maer alleenlijck halve Beelden / welck stuck by de beste Kenders oock sonderlinghe veel werdt ghe-estimeert / en seer hoogh verheven. Aen de ander zyde van de Schoorsteen een deur van een Altaer-Tafel / mede van den selfden Meester / aen de eene zyde is een contrefeitsel met een seer Godtvruchtigh knielende Man met syn Patroon St. Paulus achter hem staende / ende aen de ander zyde een van de tien Sybillen genaemt SYBILLA ERYTHREA, zijnde de vijfde in 't getal / sittende in een Woestijne met een Boeck in haer handt: dit stuck vermidts het aen weder-zijden even schoon is / werdt alle Jaren anders om gehangen. Het vierde stuck van Heems-Kerck ('t welck de Kunstenaren op syn Italiaens oock wel een *pieta*, dat is: Godtvruchtigheydt noemen) is daer Christus met Pilati toe-staen van het Kruys af-gelaten zynde doodt leyt / en van Joseph van Arimathea (een eerlijck Raedts-Heer) (*a*) ende van Nicodemo (die een menghsel van Myrrhe ende Aloe van ontrent hondert ponden gewichts om het lichaem te salven hadde mede gebracht) (*b*) in suyver fijn Lynwaet werdt ghewonden / (*c*) na de Joodsche maniere / want die voor een gewoonte hadden hare treffelijckste en aensienlijckste Luyden in-sulcker voegen met Specerven en Salven te begraven / (*d*) oock siet men hier ontrent eenige Galileesche Vrouwen / (*e*) Maria Magdalene / ende Maria de Moeder Jose (*f*) die na gevolght waren om dit alles te aenschouwen. Welcke Af-beeldinge van alle Lief-hebbers seer fraey werdt geacht van actien / en wonderlijck wel geschildert ende geteeckent / rondt-om in de Lyst staet dit Latijnsch Op-schrift op de gantsche saeck slaende. *Corpus perunctum aromate puro Sepulchro conditur, odora tantum pectora & munda Christus diligit*, dat is: het lichaem ghebalsemt met wel-rieckende Speceryen, werdt in een nieuw Graf geleyt, alsoo bemint Christus de wel-rieckende en reyne herten alleen. Den Autheur syn reflectie nemende / behalven 't geen hier uyt-gebeeldt werdt / op het geen men by Lucam leest dat de Heere Christus eyndelijck van Joseph geleyt wiert in een Graf daer noyt yemandt in geleght en was * en het welck hy in een Steenrotze uytgehouwen hadde. * Hier nevens hanght noch een hooghe en smalle deur van een Altaer-Tafel / gheschildert van den vermaerden Pieter Aertsen, gemeynlijck ghenoemt Lange Pier, het gantsche gestel ende ordonnantie van het stuck / laet hem in sulcker voeghen aensien en geeft bescheydelijck te kennen / dat alle deelen soo wel

(*a*) Evang. Marc. 15. vers 23. Luc. 23. 50.
(*b*) Ioan 19. vers 39.
(*c*) Matth. 27. vers 59. Marc. 15. 46.
(*d*) Ioan. 19. vers 40.
(*e*) Luc. 23. vers 55.
(*f*) Marc. 15. 47.
* Luc. 23. vers 53.
* Matth. 27. 60.

wel de middel-tafel als de deuren de Historye hebben ghrepresenteert/ daer Christus de Kopers en Verkopers uyt den Tempel drijft, en de Tafelen der Wisselaren ende sit-stoelen der gene die de Duyven verkochten om-keert, en tot de gene die de Duyven verkochten seyde, neemt dese dingen van hier wegh ende maeckt niet het huys mijns Vaders, tot

* Matth. 21. 12. Marc. 11. 15. Ioan. 2. vers. 14, 15, 16.

een huys van Koophandel. * want dese Verkoopers en Wisselaers buyten Godts bevel by de Overpriesters in den Tempel wierden toe-gelaten / wel onder een specieus pretext om den Godts-dienst te vorderen quantshuys op dat het volck altijdt bequaem gelt en beesten tot de Offeranden hebben mochte: doch gheschiede echter dese toe-latinghe in der daedt uyt baetsucht en vuyle gierigheydt / aenghemerckt sy dies te meerder van de Offeranden haer profyt trocken / *

* Siet annot. op Ev. Matth. 21. vers 12.

sulcks den Meester de Af-beeldinghe van dese Geschiedenisse soodanigh hadde gheschickt / dat in dit stuck mede eenighe Beelden van Koopers en Verkoopers in komen / soo Meesterlijck en konstigh ghedaen en deur-brocht / dat het selfs van de beste Konstenaers van dees tijdt verwondert werdt / dat in sulcken smallen spatie soo wel-gestelde ordonnantie kan komen / waer uyt waerschijnelijcke gissinge te maken is / dat in 't geheel een wonder heerlijck werck is geweest; eenighe getuygen dat het voornaemste Beeldt / dat in dese deur alderdichst voor aen by de Korf met Duyven komt / des Meesters eygen Contrefeitsel soude wesen; en dese vijf soo heele als halve Taferelen / ghelijck oock verscheyde in de andere Cameren zyn uyt de woedende beelstormeryen ghesalveert en over-ghebleven. Noch syn daer enboven in de selve Camer / negen heerlijcke Contrefeitselen van onsen onverghelijckelijcken Meester Michiel Mierevelt, zynde den ouden Prins Willem van Orangie / die hier tot Delft in syn Hof is door-schoten / met syn drie na-gelaten Soonen Philips / Maurits/ en Hendrick gheboren Delfenaer / midtsgaders eenige andere van de Familie / en daer onder de Coninck ende Coninginne van Bohemen / &c. alle tot haer knyen toe levens-grooten / sommige met haer moderne Kleederen van haer tijdt / andere gewapent in haer Oorloghs-veldt-gewaet.

Glasen.

In de twaelf lichten ofte Glase-ramen van de drie Kruys-kosijnen siet men soo onder als boven op een ry in ses Parcken / de Wapenen van de ses groote Steden / soo als wy die hier vooren * hebben uyt-geleydt / ten Westen aen dese Camer als geseyt is / volght noch een kleyn Vertreck met Goudt leer behangen recht op Stadts Waegh uyt-siende; en achter de Schoorsteen ten Oosten / is noch een Comptoir ofte Secreet-Camer waer de Heeren haer geheymste Papieren en Brieven in verbergen.

* Siet boven. p. 4. en 5.

Burgemeesters Vertreck en Comptoir.

Schepenen Camer.

De SCHEPENEN CAMER, die ten Noorden van 't Gebouw even groot / en van een en de selfde gestaltenisse als Burgemeesters Camer / is sonder Tappyt doch alleen met Schilderyen en Kaerten gemeubleert; in het in-komen vertoont sich in het eerste opsicht een seer heerlijck Stuck/

Stuck / waer in den Doorluchtigen Prince Willem den Oude leydt doodt geschoten / vergeselschapt met een groote bende ofte reye van Maeghden / uytbeeldende allerley Christelycke / Politycke en Militaire deughden / als Christelycke ; 't Geloof, de Vreese Godts, Vertrouwen op Godt, Oprechtigheydt, Nederigheydt, Yver, Godtvruchtigheydt, Hoope, Lijdtsaemheydt, Volstandigheydt, Gerustheydt, Lanckmoedigheydt, Verachtinge van 't leven en de werelt, Naerstigheydt, Liefde, Liefde des Vaderlandts, Goedheydt, Sachtmoedigheydt, Bermhertigheydt, Getrouwigheydt, Beleeftheydt, Politycke deughden : Wijsheydt, Voorsichtigheydt, Gerechtigheyt, Bilckheydt, Sachtsinnigheydt, Mildadigheydt, Deftigheydt, Militaire deughden : Naerstigheyt, Wackerheyt, Dapperheyt, Stoutigheydt, Ervarentheydt. Verciersselen van een Prins : Edelheydt, Grootdadigheydt, Macht, en Eere. Dese alle zijn ghekroont met Lauwer-kranssen en veele met Palm-tacken / beyde by de Ouden ghebruyckt / niet alleen absolutelijck in teycken van Triumphe en Overwinninge / maer oock eyghentlijck voor een teycken van Eere die de deughden toe-behoort en eygen is / en gelijck de Lauwer en Palm altydt groen blijft / alsoo oock de deughden onverderffelyck zyn ; daer-en-boven de kranssen in haer selven van een Sphierissche rondigheydt zynde / soude men konnen segghen / de deughden oock geen bepalinghe te hebben en sonder eynde te zijn. De Liefde met haer weenende kinderkens alder dichst ontrent het Lijck zijnde / geneghen om de vingers in de wonde te steecken ; van boven komen de Engeltjes mede met Olyf-tacken en kranssen uyt den Hemel neder dalen / terwijl eenige Maeghden insgelijcks met kranssen in de handt bereydt zijn om het Princelijcke hooft te kroonen ; bezyden aen siet men de vlieghende Faem met de ontsteeckene Basuyne door de Lucht / in welckers Bande-rolle men dese woorden leest :

Het groote Schildery aldaer.

Vytlegh en verklaringe van dien.

Iam canitur toto nomen in orbe tuum.

Over alle Landen van den gantschen Aerdtbodem, werdt uw naem als nu verkondight, waer teghen-over men de swerte nydt met vyerige oogen uyt het duyster verschiet noch schijnt te sien / onder aen staet :

Ecce Patrem Patriæ virtutum cerne sacellum.

dat is ; Siet hier den Vader des Vader-Landts, en aenschouwt de Capelle van de deughden, zynde dit stuck alles in syn gheheel (gelijck de Lief-hebbers spreecken) seer groots geordonneert en geteeckent / en oock Meesterlijck gheschildert door den konstrijcken H. G. Pot, in het Jaer 1620. Voor de Schoorsteen hangt mede noch een ecce homo, van den voornoemden Heems-Kerck, doch zynde maer halve Beelden / soo groot als 't leven / waer in men oogenschijnlijck en gelijck als bescheydelijck voor oogen siet / de wreede boosheydt van de Joden.

De andere Schilderyen.

Noch

Noch is hier in de Camer van den selfden Meester / recht tegen de Glasen over / een groot Autaer-stuck van swart en wit / zynde een Slange bijtingh ofte het voor-beeldt Christi / te weten de Historye daer Godt de Heere vyerige Slangen tot plaghen over hare murmuratie onder de Israeliten in de Woestijne sendt / daer van sy gebeten zynde haestelijck sterfden/doch het volck hare sonden bekennende/en Moses voor haer gebeden hebbende/stelde (volgens het gebod Godts) eenen Metalen Slange die de vyerigen gelijck was op eenen stake / sulcks yemandt gebeten zynde deselfde mochte aensien / ten eynde hy mochte genesen worden / ende het leven behouden. * Waer in men natuerlijck schijnt te sien de pijnelijckheydt en verlangen der gebetenen om gheneesen te zyn. Benevens de Schoorsteen hanght het model van den grooten nieuwe Kercks Toorn / hoedanigh die was voor den vermaerden brandt van 't Jaer 1536. bysonder net en perfect geschildert / echter van wat Meester by verloop des tijdts al mede onseecker geworden; rondom op de Lijst staet een ouder-wets Neder-duytsch Rijm/ doch om de Incarnatie die daer in is/ nochtans waerdigh voor den dagh te brengen.

* Numer. 21. vers. 6, 7, 8, 9.

ALDVs Was den Torev/ soo aLs sII pLaCh te staen/
Maar sII Is door CraCht Van 't VIer aL Vergaen.

Boven het Portael daer men na achter in het Vertreck gaet/ hangt de Slagh van Constantijn de Groote, drie-en-veertighste Keyser van Rome/ en eerste van het Christen geloove/ daer hy Ao. C. 312. den Tyran en grooten vervolger van het Christendom / M. Aurelius Maxentius overwint/ ontrent de Schip-brugh Milvius, dewelcke hy tot den ondergangh van Constantinus over den Tyber gefabriceert hadde / echter selfs daer over willende vluchten / valt in de Reviere en verdrenckt met een groote menichte van syn eyghen volck: * syn lichaem door swaerte van 't Harnas in de modder-gront gesackt zynde / koste eyndelijck ter naeuwer noot gevonden werden: waer over de Christenen seyden dat de straffe van Pharao niet seer ongelijck zynde aen den ondergangh van Maxentius, in de selfde nu wederom was vernieuwt / * en het spreeck-woordt volbracht / die een kuyl graeft voor een ander, sal daer selfs in vallen. * De Schrijvers van die tijden laten na / dat Constantinus bekommert zynde over de aenstaende Bataille / hem op een helder en klaren middagh in tegenwoordigheydt van veele omstanders van Godt geopenbaert is / een licht stralende Kruys met dese uytdruckelijcke Letteren / IN HOC VINCES, dat is: in dit teycken sult ghy winnen, beven dien dat des nachts Christus selfs hem soude verschenen zyn / ende belast dat hy dese Figure in sijne Standaerden voor Veldt-teyckens tegens de Vyanden soude ghebruycken. * Voort is de Camer met verscheyde Kaerten van allerley soort verciert / de Glasen mede ghelijck in

* Eusch. lib. I. de vita Constant. c. 32.

* Zozim. lib. I.

* Prov. 26. vers 27. & Psalm 7. vers 16.

* Eusch. lib. I. cap. 22, 23, 24, 33. Zozim. lib. I. cap. 3, 4.

Burgemeesteren Camer soo onder als boven ses in getal zynde / en met Wapen-Parcken versien / doch alleen van dese Stadt / en de Schoorsteen-mantel ingeleydt met seven Metale Schildekens van Wapenen der Heeren Schepenen / in dienste als dit Raedt-Huys opgherecht wierdt. De WEES-CAMER is mede van ghelijcken met Schilderyen en Kaerten gheorneert / hebbende voor de Schoorsteen mede een ecce homo van halve Beelden levens groote van een seer oudt Meester my noch onbekent / zynde gelijck alle de oudtste Schilderyen wel sonder houdingh ofte de achterste Tronyen soo sterck als de voorste / doch echter eick voor haer selven verwonderlyck wel gheschildert / en noch soo vers of het onlanghs was ghedaen / niet-tegenstaende het selfde by de Kunstenaers al van de oudtste slagh van Schildery hier te Landen gehouden werdt. Noch is in dese Camer een seer goet Contrefeitsel van eenen Colmannus, mede gedaen door den meer-gemelten Maerten Heems-Kerck, na het uytwysen van de handelinge des Pinceels / en daer-en-boven het Opschrift rondt-om in de plinte van de Lyst sulcks oock ghenoeghsaem te kennen gevende met dit Latynsch Versken: Wees-Camer.

Omnino ne sit fato Colmannus ademptus,
Martini fecit ingeniosa manus.

't welck naer de woorden in Duytsch beteeckent: Martini kunstighe handt heeft dit gedaen, ten eynde Colmannus door de Doodt niet teenemael soude wech-genomen zijn. Hier beneven hanght een af-beeldinge van den grouwelycken Ys-gangh op de Haven / alwaer het Ys uyt de Mase / binnen wonderlijck korten tydt soo hoogh was opgheklommen / dat met gheheele berghen boven op de huysen lagh / sulcks men noyt wonderbaerlycker in eenige Historie ofte Chronycke ghelesen hadde / dies de Regeerders in der tijdt de curieusheydt hebben gehadt / om het seltsame spectakel ter memorye na het leven te doen contrefeiten: op het Paneel selfs staen dese woorden met oude swerte Letterkens gheschildert: A°. 1565. den 2. Januarii na-middach met die vloet in een groet qwertier uers is een Ys-gebercht ghecomen op 't hoeft tot Delfs-haven, hoegh wesende 23. roe-voet ende langh 19. roeten. Wyders hangen hier noch eenige Kaerten en Schilderyen van minder waerden. Volgt nu Stadts SECRETARYE, alwaer alles aengaende de Politie als Keuren / Ordonnantien en Placcaten / Resolutien / Brieven / en Registeren / &c. van gelijcken alle Civile en Criminele saecken / midtsgaders de Rechts-vorderinghe belangende / beschreven ende gedepescheert werden / sulcks dese Camer gestoffeert is / ende beset met een groote meenichte van ghefchreven Boecken / Papieren en Bullen die hier berusten: tot de principaelste Stadts Archiven / oock Secreten en geheyme Schriften / is noch een Vertreck apart en bysonder af-geschote / en werdt ghenaemt de Secretarye.

Binne-Secretary. Binne-Secretary / waer in de Heeren Secretarii (die over alle dese dinghen het opsicht ende de directie hebben) haer sit-placts houden / dese Binne-Secretarye is met een steene welffsel versien / ende werdt met een Ysere deure van den anderen af ghesloten. Hier benevens komt noch een beknopt vierkant Camertje / waer in de

Tresoriers Commijs-Camer, genaemt de Tresorye. Stadts TRESORYE, wert bedient / door een Commys ten zy de Heeren Tresoriers ('t welck veeltijts oudt of gewesene Burgemeesters zyn) haer Ampt selfs gelieven te administreren / in welcken gheballe sy het selfde aen haer eygen huys mogen doen. Door het Portael van Tresorye gaet men op-waerts met een ghemackelijcke Hardt-steene Bordes-trap tot

Schutters Wacht-Camer. SCHUTTERS WACHT-CAMER, ofte dessels Corps de Guarde, zynde een groote langhachtighe Camer / streckende over de Tresorye en Secretaryen henen / komende het gat van de trap boven naer het eene eynde in 't midde van de Camer / aen drie syden beset met een Ysere leuninge / achter de selve komt een lange Tafel streckende tot aen de Schoorsteen / dewelcke is ruym en breet om des Winters groote vuyren te kennen aenleggen / de vloeren met staende Klinckert-steenen gepaveyt / om ongelucken voor te komen / nevens de Tafel komen tegens de binnemuyr lange Turf-kisten / waer boven zyn Racken met pinnen om de Mousquetten en Half-Piecken op te hangen / aen de andere zyde na de straet zyn vier Kruys-kosynen / en een recht teghen over den trap / hebbende het uytsicht over het Marckt-veldt in de voor-ghevel: hier moeten alle nachts een Roth ofte Corporaelschap Schutters / gewapent met haer behoorlijck Geweer / goede wacht houden / op een geordonneerde boete van twaelf stuyvers voor de absenterende / ten behouve van 't Roth / een yeghelijck ghehouden zynde voort aflaten van de Waeck-klock present te zyn / op de helft van de boete

* Ordonnantie van de Wachten. Art. 1. voorsz. * de Hooft-mans ofte Luytenanten de wacht hebbende zyn gehouden (des avondts ten half tien uyren, vroeger ofte later naer 't selve in 't geven van de leuse, haer belast ende geordonneert sal werden, ofte als het den Vroedschap ofte Officier op de wacht present wesende, soude

* Art. 5. mogen goet vinden, *) een Sentinel ofte Schilt-wacht uyt te setten

* Pag 117. op de puye ofte portael van het Raedt-Huys hier boven beschreven / * alwaer sy des duysters met een lichtende Lantaern boven haer hooft zyn voorsien / en aen de eene zyde met een hecken besloten / niemant mogende binnen laten passeren sonder al-voren de Bel getrocken te hebben / en dat den Officier indien een present is / of andersints den Hooft-

* Art. 6. man ofte syne Luytenant het woort af-gevordert heeft: * als hooftwacht ghehouden werdt of yetwes buyten ordinaris te doen valt / wanneer een Veertich midtsgaders een Officier alle nachts verplicht zyn te compareren / ghebruycken de Heeren Veertigen en Officiers de Wees-Camer, alwaer sy van alle noodige behoeften werden versorght. Boven Burgemeesteren Camer is noch een groote Camer

al-

alwaer de Boecken der Tresorie van Jaer tot Jaer bewaert legghen en berusten / hier hangen en leggen verscheyde Kaerten van de Ambachts-Heerlijckheden en andere heerlijcke Goederen / daer de Burgemeesteren deser Stadt over te seggen hebben / midtsgaders eenige Schilderyen van de gheringhste conditien die in de Beelt-stormerye uyt Cloosteren en Capellen over-gebleven zyn / aen de balck eenige nieuwe Trommelen voor de Capiteyns der Burgery als die andere van nooden hebben / oock zyn daer noch verscheyde oude Banieren en Vendelen al van menighte van Jaren / in welckers plaetse men de Vendrighs t'haren huyse wederom nieuwe heeft bestelt. De rest van 't bovenste ghedeelte des Stadts-Huys / is meest met Gevangen-Huysen en Gysel-Camers beset / behalven aen 't achter-eynde naert Noord-Westen / alwaer noch een Camer daer men de Wissel-Banck te houden pleegh / volgens de gedruckte Ordonnantie daer van zynde in date den 1. July 1621. doch werdt nu voor de Assayeurs ofte Gout en Silver-Keuerders Camer gebruyckt / haer ordinaris op-ganck hebbende door de achter-poort van het Raedt-Huys langs een seer bequame gewelfde Bordes-trap tot den Toorn gemaeckt / gelijck voor henen is aengewesen.* Welcke passagie oock doorgaens gebruyckt wert by Stads Ovr-werck stelder / en oock Trompet-wachter en andere de welcke niet behoevende op het Stadt-Huys te wesen / mogen onverhindert van achter op den Toorn gaen. Op dese trap kan men mede uyt Burgemeesteren en Schepenen Camers komen / door de achter-portalen tot haer Vertreck leyende / en in cas van executie werden oock alle banditen / misdadigen en onwaerdigen die de Stadt werden ontseyt / achter af door dese poort ter Stadt-waert uyt-ghelepdt. Behalven dit Stadts-Huys hebben de Heeren noch een kleyn bequaem en beknopt Stadt-Huys tot haren dienste op de Haven alwaer sy op Recht-dagen en soo dickwils aldaer yets te doen hebben / haer vertreck kennen nemen. En hier mede vertrouwe ick 't gheen van consideratie aengaende het Stadt-Huys van Delft te seggen valt / alhier geannoteert en aengewesen te hebben / sullen nu achtervolgens onse belofte * alle deelen van de oude Ter-Versen / in 't voorgaende Hooft-stuck ghealllegeert / waer mede dese Stadt ten tijde van Keyser Maximiliaen, en oock even voor den brandt als voortreffelijckste en aensienlijckste werdt ghestelt van de gantsche Provincie / * successivelijck en achter den anderen gaen ontledighen en verhandelen / tot dien eynde moeten wy ons dan keeren tot alle de oude soo heerlijcke en prachtige Kerckelijcke Gestichten deser Stadt. De twee voorname kostelijcke en van oudts door miraculen wydt-vermaerde Parochy ofte Hooft-Kercken / met hare hoogh-verheven Toornen (welckers ghelijcken in de Vereenighde Nederlanden by malkander in eene Stadt niet te vinden zyn) als mede de menighte van treffelijcke Conventen en Cloosteren die hier eertydts ghesticht /

Tresoriers oude Boeck-Camer.

Eertijdts Wissel-Banck nu Assay-Camer.

Achter-poort van het Raedt-Huys.

* Boven pag. 118.

Noch een Stadts-Huys op de Haven.

Conclusie aengaende het Stadt-Huys.

* Siet boven pag. 88.

* Pag. 86. & 87.

Transitie tot de Kercken, &c.

Des selfs Lof.

toe-gheheylight en gewydt zyn / mitsgaders den overvloet van geortdende Persoonen die men hier sagh / hebben niet alleen gestreckt tot een klaer bewijs van de groote Religieusheydt onser Voor-Ouderen / maer daer-en-boven de Stadt seer aensienlijck en uytmuntende ghemaeckt. De eerste en alder-oudtste Parochy-Kercke is de gene die men nu DE OUDE noemt / dese is van soo hoogen ouderdom dat nauwelijcks eenigh recht bescheydt daer van te vinden is; den Toorn door syn ouderwets hulsel en hooft-fronsen laet hem oock uyterlijck aensien / van een bysonder oudt Gebouw te wesen: sulcks weghens het gantsche ghestel en selsame doch treffelijcke methode van Architecture ten-vollen bevestight werdende. En het is een oudt gevoelen 't welck veele voor onwyfelijk houden (tot dat men meerder sekerheydt heeft) dat des selfs sware en stercke fundamenten van oudts een Wacht-Toorn soude zyn geweest / staende op den hoeck ofte bocht van de oude ghedolve Gracht van Corbulo, ghelijck wy in het tweede Hooft-stuck ampel genoegh hebben ghededuceert * op welckers fundamenten sommige willen dat desen Toorn midtsgaders de Kerck daer beneffens door Hertogh Godefroy, als hy in 't Jaer duysent en in de seventigh dese Stadt bebouwde soude gesticht zyn / gelijck ick oock leese in seeckere aenteeckeninge van veelderhande oude overgeleverde opinien met dese woorden / heeft oock mede (sprekende van Hertogh Govert) voor een gedeelte de Oude Kerck gesticht, en haer voor een Patroon den Martelaer St. Hypolitus toe-ghevoeght, want voormaels was ter dier plaetse een groot Blockhuys daer Wachters op lagen om de passagie te bevrijden. Wat hier van is mach den tijdt leeren / soo der noch erghens uyt d'een of d'ander schuyl-hoeck eenigh nader bescheydt voor den dagh mach komen. Ick hebbe ghesocht en hersocht om eenighe seeckerheydt dies-aengaende te mogen vinden / doch niets van groote importantie op-gedaen / noch krachtige authoriteyt vernomen; alleenlijck lees in een Vidimus ofte Certificatie in 't Latijn van Bisschop Henrick van Utrecht / geteeckent 1268. waer in hy ghetuyght gesien en gehoort te hebben sekere oude Brieven van-accoort / doen ter tijdt noch in wesen zynde / nopende sekere toelatinge en permissie / aen het H. Geest Gast-Huys alhier te Delft / van twee Edele ende eerbare Mannen / welckers eene hy noemt Bartholomeus Patroon en Fundateur van de Parochy-Kerck der selver Stede / ghelijck wy hier naer daer wy van 't voornoemde Gast-Huys sullen spreken / oock sullen sien / sulcks dat het mogelijck soude kennen wesen / dat desen Bartholomeus voorsz. van Hertogh Govert tot Fundateur / te weten Grondt ofte eerste Steenlegger van dese Kercke soude gestelt zyn. Den Italiaenschen Edelman Guicciardini in syn tweede editie van de Beschryvinge der Nederlanden / stelt absoluyt vast dat sy van den voornoemden Hertogh is gesticht. De Tempelen (seyt hy) van dese Stadt zijn seer prachtigh

Beschrijvinge van de eerste en oudste Kerck ende voor eerst van haer ouderdom.

Haer oorspronck.

* Pag. 45.

Bouw-Heer en wanneer gesticht.

OUDE wel-eer St. HYPOLITUS KERCK.
C. Decker ft.

ende heerlijck, welckers principaelste ofte eerste dese is, die aen den H. Hypolitus is toe-ge-eygent, de welcke een Italiaen was ghelijck de Inwoonders selfs seggen.* Maer aengaende d'eerste dedicatie en toe-eygeninghe deser Kercke / zyn de Autheurs (onder correctie) niet wel geinformeert geweest / aengesien het seker is sulcks alder-eerst niet aen St. Hyppolitus / maer aen den H. Apostel Bartholomeus geschiet te zyn / 't welck wy bewijsen uyt sekere oude Bulle van Aflaet / de welcke Paus Bonifacius de achste in den Jare 1289. heeft verleent / voor alle den gene die eenige milddadigheyt wilde betoonen in de ornamenten en vercierselen ofte andere behoeftigheden van dese Kercke / de welcke hy protesteerde grootelycks reformatie ende verbeternisse van nooden te hebben / noemende de selfde *Ecclesia Beati Bartholomei in Delf Trajectensis Diocesis*, dat is: de Kerck van den Heyligen Bartholomeus in de Stadt Delft des Bisdoms van Utrecht, tot welcke laetste woorden een yeghelyck dient te weten / dat de gantsche Clergie ofte alle de Geestelyckheydt hier te Lande / mede onder den Aerts-Bisschop van Utrecht onderhoorigh was. Welcke autentycke Bulle met twaelf Apostolische Zegelen noch ten huydigen dage in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren is berustende / * in voege dat dit genoeghsaem onwedersprekelyck schynt / ten ware yemandt noch wilde disputeren / of dese Kerck van St. Bartholomeus niet wel een ander soude zyn geweest: doch de Choor-straet de welcke de naem heeft van het Choor deser Kercke / als leggende daer recht achter gheleghen / in de groote oude Hollantsche Chronycke vermelt werdende al voor de Eeuwe van 1300. kan oock wel bevestigen dat hier ter plaetse voor de voornoemde straet als doen al een gheruymen tydt een Kerck moet ghestaen hebben / eer des selfs straets outleende naem van het Choor soo universeel is geweest / en ten is geensints apparent dat in die eerste tyden noch een tweede ofte andere Parochy-Kercke soude zyn geweest / de Nieuwe (ghelyck wy hooren sullen) noch lange na den voorsz. datum van 1289. gesticht zynde / sulcks het dese noodtsaeckelyck heeft moeten wesen / die St. Bartholomeus was toe-ghewydt / de welcke van den H. Evangelist Mattheus * gestelt werdt de sesde in 't getal der Apostelen / mede van te vooren (alsoo Josephus schrijft) een Visscher geweest zynde / gelyck d'andere Apostelen / naer het scheyden en deylen der Landen onder haer om het Evangelie door de gantsche werelt te gaen prediken / is hem Indien en Armenien ten deel gevallen / alwaer na dat hy die van Lycaonien op den rechten wegh hadde gebracht / * en veele menichten hadde bekeert / en met het licht des H. Evangely hadde verlicht / de Duyvelen hadde uyt-ghesworpen / en verscheyde miraculen ghedaen / de Koningh Polemon met al sy Huysghesin heeft ghedoopt / 't welck Astyages des Konincks Broeder met afgunstighe oogen aensiende / heeft door Duyvelschen haet den H. Bartholomeum levende

* *Guicciard. edit. 1612. in Fol.*

Eerste Patroon deser Kercke, namentlijck S. Bartholomeus Apostel.

* *Indulgentia berustende in 't Comptoir van de H. H. Kerck-Meesteren, in de lade geteeckent A.*

Werdt beschreven.

* *Evang. Matth. c. 10. vers 3.*

* *Chrisost. hom. de duod. Apost.*

doen het vel af-stroopen / en daer na noch met een Sweert doen ont-halsen;* Syn lichaem is naderhandt (gelijck het Roomsche Passionael ofte de legende der Heyligen vertelt) tot spijt van de Christenen / die syne Reliquien wilden eer bewijsen / in een Loode kiste in de Zee ghewo rpen / en soude naderhandt door een mirakel ontrent Sicilien wederom gekregen zyn / ende eyndelijck ten tijde van Otho den tweede Keyser van dien naem / ende van Gregorius den vijfden Paus / tot Rome vervoert in het Jaer ons Heeren 883. ende in een Kercke ter eere van hem gesticht / gestelt / in het Eylandt / dat den Tyber in de selve Stadt maeckt / mede de naem Bartholomei voerende. Aldus soude dan naderhandt dese Kerck hier te Delft hem oock van ghelijcke syn toe-gheyoeght. Maer om wat redenen onse Voor-Ouders desen haren eersten Patroon en Beschermheer S. Bartholomeum naderhandt hebben verset / en een ander namentlijck S. Hypolitum Martelaer / in des selfs plaetse gesurrogeert / is onseker / doch den Geleerden Michael Vosmerus (die men seydt dat noch verscheyde Schriften dese Stadt aengaende nagelaten heeft / sonder dat men te recht kan te weten komen waer de selfde zyn berustende) schrijft in seker kleyn Tractaetje noch na syn doodt in 't Jaer 1629. te Ceulen / *apud Bernardum Gualtherum* in druck is uyt-gegaen / van de Miraculen onser Liever Vrouwe van Jesse in de Oude Kerck te Delft / * dat al-hoe-wel hy geen seeckerheydt en hadde van de eerste en oude toe-eygeninge deser Kercke / echter wel hadde hooren seggen dat sy in de eerste en alderoudtste tyden S. Bartholomeo, en een gheruymen tijdt daer na aen S. Hypolito gerecommandeert wierdt / ter oorsaecke dat de Burgers haer Voor-rechten en Vryheden (die sy door de Hoecksche en Cabeljaeuwsche twisten met de belegeringe en in-neminge deser Stadt by Hertogh Aelbrecht waren quyt geraeckt) gelucki gh wederom verkregen hadden / door een treffelijcke daedt op St. Hypolitus dagh in den Oorlogh van Vrieslandt / ten dienste van den Hertogh manhaftigh uytgevoert / apparentelijck daer men van leest op het Jaer 1396.* weshalve sy desen Heyligen Man Hypolitum voor een Patroon van haer Kerck / en met eene van haer gantsche Stadt hebben aengheh ouden / en boven den H. Apostel Christi gheprefereert. Dit stelt den Autheur sonder dat hy schijnt de voorgeallegeerde Bulle opt gesien te hebben / soudende ontwijffelijck anders syn verhael wel absoluter gestelt hebben. Daer-en-boven ghetuyght hy vorders oock wel te weten / met wat een groote eere / yver en solemniteyt / met seer lieflijcke roode ornamenten sy den selfden Apostel noch tot de laetste veranderinge van de Religie toe / gewoon waren te celebreeren / daer by voeghende ('t geen remarquabel is) hoe dat in 't Jaer 1566. op St. Bartholomeus dagh / zynde den 24. Augusti / de Beeldt-storminge hier ter plaetse oock juyst alder eerst in dese Kercke ontstont en aenvanck nam / 't welck hy als een notabel merck-

Margin notes:

* Eusebius & alii.

Oorsaeck van de veranderinge des Patroons.

* Mich. Vosm in praef. Tractat. de diva Virgine Delfica, &c.

Hoeneer de veranderinge geschiet.

* Siet groote Chron. div. 26 c. 46. of de Chron. van Gouth. fol. 409. a. M. Voss. Annal. l. 13. pag. 84. en anderen.

Beschuldingh over dese veranderinge.

merck-teycken van straffe en exemplaer oordeel Godts/ over dese hare wanckelbare veranderlyckheydt der Voor-Ouderen / schijnt te willen imputeren. En by dese transformatie en vernieuwingh des Patroon van de Kerck / heeft de straet benevens het achterste deel van het Choor Zuyd-waerts op streckende / als dan de naem van Hypoliti buert oock eerst aengenomen / te vooren met de ghemeene naem van nieuwe Delft genoemt zynde / gelijck al vooren aenghewesen is.* Wyders is het seker dat dese Kerck zedert dese veranderinge altijdt den voornoemden Hypolito toe-gheheylight is. Dese Hypolitus (ghelijck de Rooms-gesinde syn leven beschryven) was Edel-man van Rome / door het sien van de Miraculen die St. Laurentius in de gevanckenisse dede / bekeert tot het Christen geloove/ ende oock van hem ghedoopt met geheel syn Huysgesin bestaende in negentien Persoonen / 't welck ter kennisse komende van den Keyser Valerianus, heeft hem eerst met vleyende en daer na met dreygende en wreede middelen soecken te verkeeren / doch Hypolitus seer vierigh en stantvastigh zynde / versmade de beloften van den Keyser/ de welcke daer over in gramschap ontsteken zynde / en op hem soo langh soo meer verbittert werdende / beval ten laetste dat Hypolitus en al syn Huysghesin soude gheleydt worden buyten de muyren van Rome / ende dat sy alle daer in de tegenwoordigheydt van Hypolitus souden onthooft werden / ende hy selve ghebonden aen den steert van wilde en ongetemde Peerden / over 't Veldt gesleept tot datter de doodt na volghde / in deser voeghen syn geest gevende aen den Heere en de wreede en schroomlijcke martelrie /* werdende syn dagh gehouden den 13. Augusti. Echter dese Hypoliti Kercke (na ick uyt de oude Schriften bevinde) en wiert niet deurgaens met de naem Hypoliti, maer oock dickwils ghelijck als nu (ten aenschouw van haren ouderdom / en oock met eene onderscheydts-halve van de andere Kercken) met d'eerbiedige naem van Oude Kerck ghequalificeert; zynde een heerlijck groot Gebouw / met een uytnemende sware aengeleydt/ doch niet voltrocken Toorn / al-hoe-wel nochtans soo een boven ordinaris hooghte komt te bereycken / haer begin (als geseyt is) onbekent of ten minsten wat onseecker wesende. Maer het is seker dat hy tot verscheyden tijden is verhooght / merckelijck blijckende aen de veranderinghe van de gebacken steenen / zynde de onderste wel driemael soo groot als de bovenste / de groote ten naesten by seven van de hedendaeghsche gemeene back-steenen uytmaeckende / welcke soort van steen men in de eerste oude tijden hier te Delft veel pleegende te backen / vermidts hare groote Delfsche moppen noemde / behalven noch de over oude duyf-steen (daer voor desen van ghesprooken is*) die men onder aen de fundamenten en weder zydts af-geleydt / als mede aen de Zuyd-zyde van de Kerck siet. Dit dan voor afgaende als werdende ghehouden voor den oorspronck

deser

Oorspronck van de naem Hypoliti-buert.

* Boven Pag.60.

Beschrijvinge Hypoliti.

* Roomsche Legende getrecken uyt het leven St. Laurent.

Ende des selfs Kerck midtsgaders ouden Toorn

Oude soort van Delfsche steen.

* Siet boven pag.45.

deser Kercke op dese plaetse / sullen nu de Kerck selfs en 't gene naer apparentie met en na de selfde is aen-gebouwt / vervolghens met de gedachten gaen over loopen; sy is een groot gevaert / wydt en ruym en heel hoogh van verdiepingh / mede als den Toorn op verscheyden tyden gebouwt / aen de Zuyd-zyde schynt sy wel oudts te wesen / maer aen de Noord-zyde is sy nieuwer / en heeft aldaer in het midden uytsteecken een seer heerlijck kruys-werck van witten Arduyn / seer cierlijck en massijf gemaeckt / boven op syn Italiaens met een Plat t'eenemael met Loot bedeckt / en alsoo men oogenschijnelyck siet daer naer aengeleydt / om aen de Zuyd-zyde gelijcke werck te maecken / 't welck / waer 't saecke het syn voortganck hadde genomen / dit Gebouw / al-hoe-wel althans door syn kloeckte en grootheydt magnifijck en heerlijck wert bevonden / echter als dan noch ongelijck veel uytmuntender soude hebben ghemaeckt: Voor aen de Zuyd-hoeck komt een achtkantigh uytsteeck / eertijdts gheweest zynde de plaetse daer de font ofte het doop-vat stont / daer na geappropriëert tot een Anatomie ofte Ontleed-Camer / en nu tot een woon-huysken. De daecken soo wel van de hooghe ofte midde als Zyd-kercken / zyn doorgaens van vooren tot achter glat ende egael / hebbende het hooge dack een cierlijck Torentje ofte Kleck-huysje dat op 't kruys-welfsel boven de kap aen 't begin van 't Choor uytsteeckt / waer in kleyne klockjes plegen te hangen / daer men ter mette en andersints mede luyden om de memorien en getyden waer te nemen. De Middel-Kerck is van binnen gebouwt op Pylaren en Bogen na de Gotsche ordre / gelijck doorgaens meest alle de Kercken hier te Lande / uytmaeckende drie seer breede Galeryen in de lenghte / het kruys-werck noch een ander over-dwers maeckende. Aengaende de groote bevinde ick in een besteck wegens het uytghebrande hout-werck na den grooten brandt alleenlijck belanghende de middel-kerck dus danigh beschreven. 't Choer is lanck 84. voet behalven de huyft, wijt de buytekant 38. voet. Die Achter-Kerck van de Choer totten Toren es lanck 113. voet, wijt 42. voet, luttel min of meer van wijte en lanckte, &c.* Den Toorn aen het West-eynde staet tusschen de twee zijd-daecken in / zynde het principaelste en voornaeme lichaem tot boven aen de vijf Spitsen recht vierkant op-gebouwt / hebbende onder een voor-uyt-steeckend Portael van witten Arduyn tot den in-ganck van de Kerck / een weynigh boven het hooghste dack is dit vierkant aen de vier zijden met twee bogen open / bequaem gemaeckt zynde tot de bommel-gaten voor het geluyt der Klocken / boven op het vierkantigh werck komen op de vier hoecken vier achtkante Spitsen / de onderste helft van gebacken steen recht op-gaende / hebbende elck velt ofte vack een langhwerpigh vierkant gat / sulcks men daer rondtom uyt kan sien / de boven helft is van Hart-steen spits op-gaende met een Appel en Yseren Kruys daer op / zynde dese Toorens ofte Spit-

Hoedanigheyt van de Kerck.

Ordre van 't Gebouw en groote.

* *Besteck van de middel-Kerck leydt in de Laade D.*

Naerder descriptie van den Toorn van buyten aen te sien.

Spitsen (volgens onderrechtinghe aen my geschiet) wel-eer ghe- weest een groot teycken van seker pre-eminentie en voorrecht 't welck dese Kerck eygentlijck toe-behoorde / als moetende alle Kercken den welcke soodanigh recht competeerde / altijdt vier 't zy dan kleyne ofte groote hoeck-spitsen hebben / gelijck men dan oock vier kleyne aen de Nieuwe Kercks Toorn siet; tusschen dese vier groote Spitsen (daer wy van spreecken) zyn cierlyck gestelt vier seer groote Vyr-Wysers van onderen gedraghen / van twee Leeuwen hebbende het Delftsche Wapen tusschen beyde / aldaer op-gerecht (gelijck een ye- ghelijck die 't ghebruyck van syn gesicht na behooren heeft) aen het onderstaende Jaer-getal / wel lichtelijck kan sien / in 't Jaer 1605. doch tot nader onderrechtinge / leest men van achter tegen aen den Zuyd-Wyser met groote Letteren op een steen recht voor de trap daer men op komt:

Wat de vier Spitsen beduyden.

Hoe er de vier nieuwe Vyr-Wijsers gestelt.

ALS MEN 1605. HEEFT GETELT.
BEN ICK GESTELT
TOT DIENST VAN DEN BURGER
ALS MEN SIEN KAN
BY DEN HAVEN-MEESTER
GERRIT MEERMAN.

boven op staet een Pyramide in welckers Vase ofte voet men noch een Hollandts Wapen siet; in het midden binnen dese vier Spitsen en Vyr-Wysers / komt een grooter mede achtkant Spits / ten naesten by de helft boven de anderen uyt-steeckende / 't welck men achter de Vyr-Wysers langhs een beslote borstweeringh door de Hoeck-Toorens recht vierkant om kan gaen / zynde dit middel-spits van onder tot boven van Hart-steen / de onderste helft over eenige Jaren tegen het deurwateren met een houte huyt / met schalien bedeckt / voorsien ende bekleedt wesende / tot aen een Hart-steenen trans ofte omloop rondt-om buyten het werck uyt-stekende / 't welck seer kunstigh en cierlijck sich op doet / in ghedaente als of een groote krans boven om het Spits ghelegdt mochte wesen / en noch aen het boven-eynde komende een Ring van acht seer cierlijcke vensteren / brenghen daer-en- boven haer fraeyigheydt mede. Dese vijf Spitsen vertoonen te sa- men een seer vreemt en eldsaem doch magnifijck en heerlijck fatsoen van Gebouw; het gantsche postuer staet krom en gebogen als of het synen val was dreyghende / waer van veeltijdts sonder oordeel ofte kennis werdt ghesproocken / als of dit werck niet sonder groot pe- rijckel was / en het geen notabel is / die van 't St. Aechten ende de Oude Kerck hebben wel eer op seker tijdt een contract gemaeckt / ten- derende ten eynde die van de Oude Kerck een ghedeelte van haren Toorn soude af-nemen / alsoo die van het Clooster (daer dicht on- der gheleghen / en waer na toe sy schijnt te hellen) by tijdt en wyle grootelijcks voor de ruine waren beduchtende / welck contract al-

Kromme gestalte des Toorns.

hoe-wel ick sekerlijck wete by sommighe Burgers in Copye ofte Afschrift noch te vinden is / echter onaenghesien aenghewende debvoiren / niet hebbe kennen bekomen : dees-aengaende hebbe oock menighmael hooren verhalen / dat de Prior van het Clooster syn ordinaris Slaep-plaets hebbende in seecker Camer / daer ick selfs voor dese (als het gheluck hadde van / onder de salutaire opvoedinge van den laest-overleden Predicant in de Fransche Gemeente Monsieur Solér zaliger ghedachtenisse / aldaer te woonen) mijn apartement oock hebbe gehadt / welcke plaetse al-hoe-wel ontrent in 't midde des Cloosters geleghen zynde / nochtans by stormen en opgesteecken winden / van den Prior / uyt vreese voor den val des Toorns / verlaten wiert / sich als dan na achter aen de wal retirerende / om dien grouwelijcken val minder onderworpen te wesen: Doch hebbe my onlanghs selfs van ervaren Bouw-Meesters hun dies ondersocht hebbende / laten onderrechten / en sulcks nu seeckerlijck wete / 't selfde studieuselijck en met voor-bedachtsaemheydt om de rarigheydt van 't werck / alsoo gemaeckt en aengeleyt te zyn / gelijck den vermaerden Toorn van Bolonie in Italie *la Garisenda* ghenaemt / welckers top geseght werdt 9. voeten buyten het fundament over te hangen / * soo oock het bovenste gedeelte van desen Delffschen Toorn / met de voet of het onderste gedeelte perpendiculair ofte loot-recht af-ghemeten ofte gepeylt zynde / mede bevonden soude werden een groot stuck te verschelen / 't welck aen de Noord-zyde bequamelijckst kan gesien werden.

En reden van dien.

* *Theat. Civitat. & admirand. Ital. apud Blauw. f. 70.*

Van binnen de Kerck is desen Toorn als mede het Portael met een cierlijck steenen Welffsel / waer boven komt een Solder die men de Luy-Solder te noemen plecht / alwaer men met lange Touw-reepen de Klocken over te halen gewoon was / doch dese door een nieuwe inventie van treen als nu beweeght werdende / heeft de Solder daer van geen verder gebruyck / alleenlijck staet hier in een seer groote houte Kasse het Uyr-werck besloten / doende beweghen de Slagh-klocken ende vier voornoemde groote Uyr-Wijsers om hoogh buyten aen den Toorn / midtsgaders een ander binnen in de Kerck tegen aen den selfde Toorn uyt-komende / boven dese Solder die met een steene vloer leydt / komt veel hoogher noch een Solder van hout / alwaer boven de groote en swaere Klocken hangen / onder de welcke eene / diens gelijck van groote in Hollandt niet en is / geseyt werdt wel ontrent 18000. ponden te weghen / dese op Hoogh-tijden / Feest-daghen / principale Begraeffenissen of andersints geroert werdende / kan haer galm of geluyd aen gene zyde de Mase tot boven de drie mylen buyten de Stadt ghehoort werden / haer Inscriptie / in 't Latijn en Duytsch met seer weynighe distinctie in twee ronden achter malkander volgende / is dese: SACROSANCTÆ INDIVIDUÆ TRINITATI UNI SOLI DEO VERO ET VIVO S: DESE CLOCK IS GEGOOTEN TER EEREN

Den Toorn van binnen.

De extraordinaire groote Klock.

Haer Opschrift.

REN

REN DES HOECH WAIRDIGHE HEYLIGHE DRIEVOUDICHEYTS EENS WAERACHTICHS ONVERSCHEYDEN GODHEYTS DOER HEINDRICK VAN TRIER INT JAER ONS HEEREN XV^C. LXX. KERCK-MEESTERS WEESENDE SASBOUT CORNELISSOEN PIETER VAN OPMEER JAN SASBOUTSOEN ENDE LAMBRECHT MICHIELSOEN. Boven aen in de eerste circkel komen 24 peer onbekende Cronien/ de circkels daer het Schrift in staet niet wel onderscheyden zynde waer sy beginnen en eyndighen/ kan men sonder nauw regard te nemen/ nauwelijcks sonder confusie lesen; in 't midden van de klock komen noch vier Cronien aen yeder zyde rondt-om gaende een/ ende alle vier even al eens/ en in alles malkander gelijckende/ daer ontrent komen aen eene zyde noch dese woorden: VT LITATI ET ORNAMENTO, maetende de twee eerste apparentelijck een zijn/ende een I (tusschen beyde over-geslagen zynde) in gestelt werden/ 't welck dan soo veel te kennen soude gheven/ als dat dese klock tot dienst en cieraedt gegoten is/ gelijck waerlijck een treffelijcke klock geen geringe verciering aen een Wercke toe-brenght. De tweede klock heeft dit Opschrift met oude Monnicke-Letters/ oock met abbreviatien ofte verkortingen van woorden/ seer compres in eene circkel: anno XV^C. XXXVI. wilt wel verstaen, Heeft my den brant heel doen vergaen, Mar doer genaden van boven hoych gepresen, Ben ic maria 't iair XXXIX. weder geresen. gerrit van wou ende ian ter stege goeten my. Uyt welcke woorden duydelijck te verstaen is/ hoe furieus die vermaerden brandt van den Jare 1536. wel heeft aen ghegaen/ en dat oock selfs desen Toorn daer door oock grootelijcks moet beschadight zyn geweest. Noch een ander zynde de oudtste ende kleynste/ voert dese reden met groote Neder-Duytsche Letteren in drie circkels: regina celi letare allelua anno domini M.CCCC.L. regina is mijn naem, mijn ghelwt si gode bequaem. gerrit van butendijc fecit. Willam van cloterdijc fecit. Doch wat voor klocken meer aldaer van oudts voorden brandt gehangen hebben is my onbekent/ maer bevinde niet ongerijmt noch sonder fundament te wesen/ 't geen men seydt wel eer een compleet ofte liever een groot accoort van Luy-klocken hier ghehangen te hebben/ de welcke in dier voegen van hooghte en laeghte van toonen waren verschelende/ dat in cas al t'samen of eenighe van de selfde te ghelijck geluydt werdende/ altydt een Musicael accoordt en over-een-komende geluydt van haer gaven; dies-aengaende vinde ick voor eerst een Contract/ weynigh voor den brandt (te weten den 9. Februarii 1536. soo als den voorsz. brandt den 3. Mey des selfden Jaers daer op is ghevolght) verleen by de Heeren kerck-Meesteren van d'Oude kercke binnen Delft/ met Meester Medardus

De tweede Klock

De derde.

Eerrijds een gantsch accoordt van Luy-klocken hier geweest.

Drie grooten besteet.

dus Wanhenens Klock-gieter van Mechelen / omme drie Klocken te gieten, waer van de eerste most swaer wesen 't huysgen twalf en derthien duysent, danderde 't huysgen negen ende thien duysent, die derde thuysgen ses ende seve duysent, guoet van thone ende resonancie die twee mynste op die meeste te accorderen, welcke clocken men luyden zal een halff iair lanck geduyrende tot anxt ende perykel van Meester voorsz. te weeten in gevalle die clocken braecken ofte niet en waren van gueder accoret sulx als by meesters ofte guede mannen bevonden mochte worden datse behoirden te weesen, dat die voorsz. meester tot zijne cost die selfde clocken weder sal hargieten ter tijt ende wijle toe datse volmayckt ende gelevert zijn alst behoert. De spijse en materie tot dese Klocken behoorende by de Kerck-Meesteren verschaft werdende / was den gantschen loon voor den Meester Klock-gieter geconditioneert / van elck hondert weegens een Karolus gulde te genieten en een huys dair hy dese clocken in soude mogen maecken midts hy selfs alle ysserwerck en houtwerck dat tot die clocken gieten behoeft en die instrumenten diemen vander kunste weegen dair toe behoort, zal leenen en leveren. En dit werck was hy gehouden half vasten tot Delft ten alderlangste in train te hebben ende niet daer uyt te gaen voir dat die clocken gans en gare opgelevert mochten weesen, ende voir pinster daege eerstkomende die clocken al gemayckt te leveren, ende ingevalle den meester voorsz. gebreeckelike waere in eenige van dese articulen zoude hy dair mede verbueren hondert Karolus gulden, moetende daer voor te Mechelen stellen guede borge voor den Raedt der Stadt van Mechelen gepasicert, &c.* Hier op volgende vinde ick een kleyn Contract van den 8. December, anno 37. inhoudende dat den voorsz. Meester Klock-gieter / midtsgaders syn Huys-Vrouw / met de Kerck-Meesteren doen ter tydt zynde van de O. K. waren over-komen : Datmen die twee clocken die nu gemaect waren/ hangen zoude, ende ingevalle bevonden worde dat die clocken voirsz. horen thoen niet en hadden zoe hy de Kerc-meesteren voerleden hadde beloeft, dat hy dat selve beteren soude tot zyne cost en buyten alle costen vau de Kercke voirsz. gedaen en gedaen soude worden.* Sulcks hier uyt oogenschijnelijck af te nemen is dat niet alleen den toorn (ghelijck wy ghehoort hebben) maer oock misschien de Meester self in syn werck door den generalen brandt grootelijcks zynde beschadight en verachtert / het selfde daerom soo lange is achter wege gheblebven. Echter hoe het met dese Klocken eyndelijck af-ghe-loopen is of waer de selfde vervaren zyn / en weet ick niet seker / doch vermoede uyt het volgende die wederom tot spijse gemaeckt ende hersmolten te zyn. My komt te voorschyn een ander Contract des Jaers daer aen namentlijck den 4. October 1538. gemaeckt met Meester Gerrit van Wou / ende Jan ter Stege Klock-gieters van Campen/ inhoudende dese Clausule/ dat sy souden gieten sesse clocken, die groetste clocke weghende twaleff duysent ende . . . . wesende twee thoenen

Vytmaeckende een harmonie.

Condities en voorwaerden des Meesters.

* *Besteck van de Klocken, leggende in de lade C.*

* *Ibidem.*

Doch den voortganck van dit werck door den grooten brandt verhindert.

Nieuwe bestedinge van ses Klocken.

nen ende een halve thoone laegere, dan die clocke Vrsula inder nieuwer Kercke altehans by den voirsz. meesters geghoeten weghende vi^{m}. ii^{c}. en xxxv. pont, welcke voirsz. clocke weesen zal *gamma ut*. d'anderde clocke daer nae, zal weesen *cefa ut* luydende *ut fa*. Voerts d'ander clocken nae dese tweede cloecke cefa ut voirsz, zullen luydende wesen, *re, mi, fa, sol, la*, welcke voirsz. clocken den groetsten met den mynsten de voirsz. Meesters gieten zullen op guedt eenparigh geluyt accordt en resonantie elcx in sijn thoene luydende, zulcx dat behoert tot haren coste en pericule, &c. Invoegen dese Meesters by faulte van dien oock gehouden waren de Klocken van nieuws te vergieten / ter tijdt het werck perfect ende volkomen mochte zyn / waer vooren sy wel eens soo veel hadden bedonghen als de voorgaende Meester hadde ghedaen / sullende de Heeren Kerck-Meesteren mede leveren alle de spijse daer toe behoorende / te weten: die van d'oude cloecken ghebleven was en noch onder de gemeente geprocureert soude werden alhier inde Waghe gewoeghen, &c. * Uyt welcken teneur men soude mogen gissen / dat de twee voorgaende Klocken mogelijck mede hier onder gerekent / en tot voedsel van dese laesten verwerckt zyn geweest: de reste wiert by de Gemeente uyt devotie in Collecten en andersints gecontribueert / by sommige in gelde doch de meeste in spyse / als met Copere en Metale Potten / Ketels / Pannen / Beckens / Candelaren / Lavoiren / Vier-Pannen / Camer-Potten / Paert-Ysers / oock wel Ysere Speten en soo voort / maer die in dese Sacrificien ofte offeranden uytmuntender wilden wesen / gaven eenigh Silver-werck om mede tot klock-spijse te versmelten / hopende 't selve tot het geluydt favorabel te sullen wesen / gelijck ick van 't ontfangene en verkregene tot diergelijcke eynde oock memorien en notitien onder de oude en versufte Papieren hebbe gevonden. En dese Klocken zyn (om wat reden is onbekent) al mede naderhandt weder af-genomen. Noch daer-en-boven is het seker ende bekent / dat hier een Klock ghehanghen heeft met de naem van Hypolitus, blyckende uyt een acte van authorisatie van den Jare 1570. om het recht wegens het luyden over de dooden de Kerck competerende te mogen augmenteren / vermidts de merckelijcke kosten in 't gieten ende hergieten van de Klocken deser Kercke / oock dat men boven dien het loon van de luyders hadde moeten verhoogen / alsoo die selve om 't oude loon niet langer en begeerden te dienen, apparentelijck dese onwillighevdt uyt oorsake dat de Klocken merckelijck waren verswaert / als zynde de grootste van de teghenwoordigh daer hangende / in dit selfde Jaer oock gegoten: Sulcks de Heeren van de Weth by advys van Kerck-Meesteren ordonneerden en statueerden dat soo wie van doen voortaen soude begeeren gheluydt te hebben die alder-grootste Klocke, daer van betalen soude vier ponden van veertigh grooten, van de Klocke genaemt Hypolitus twintigh schellingen, ende van de Klocke daer aen volgende tien schellingen, &c. * Boven de Klocken

Wel-luydingh en over-eenstemminge van dien.

* Ibidem.

Hoe liberaelijck de Gemeente contribueerde tot de Klocken.

Noch een Klock Hypolitus genaemt, en nieuwe ordonnantie van 't luyden over de dooden.

* Ibidem.

ken en het vierkante werck van binnen inde Spits is een houte ſpanninge die de reſterende Solderingen en trappen draegt. Tot hier toe dan de conſtitutie en geſteltenisse van de Kerck en Toorn ſoo die noch tegenwoordig zijn in't generael/en de ſtucken van dien met eenen wat particulierder verhandelt hebbende/ ſullen/ al-voorens wy tot de verdere eertijdts gheweeſde Kerckelijcke ornamenten komen/ noch eenige oude/ verſturvene wonderbaerlijcke vreemdigheden op-gaen halen. Doch het is niet alleen te verwonderen/ maer helaes wel ernſtelijck te beklaghen/ dat onſe Voor-Ouderen in voorgaende Eeuwen/ onder het ſware Jock des Pausdoms/ ſoo verblint en verbyſtert zijn gheweeſt/ dat ſy in alle die genaemde en gheprætendeerde Miraculen/ geen valsheydt/ bedrogh noch ſieleryen hebben kennen bemercken/ daer naderhandt diergheliycke ſoo dickwils ontdeckt/en noch dagelijcks ontdeckt werdende/de ſchelmery ſoo menighmael ſchandelijck ten toon heeft moeten ſtaen/nochtans wiſt men de luyden in die duyſtere tijden ſoo verre te blindthocken/ dat ſelfs Mannen van geleertheydt (gelijck wy in't volgende ſullen hooren) wierden ge-emporteert ende verruckt/ en dat een yegelijck door blinden yver miſleydt en aen de Superſtitie over-gegeven/ deſe dingen aenſchouwt hebbende/ ſich niet en ontſagh 't ſelfde met de hooghſte eeden te verklaren waerachtigh te zijn: niet anders als tegenwoordigh veele eenvoudighe menſchen/ hun geen artificien in het minſte verſtaende/ de hedendaeghſche Guychelaryen aenſiende/ ſouden onnooſel willen ſweeren/ 't ſelfde toveryen te weſen/ die (gelijck wy ſelfs wel met douſynen ſouden kennen toonen) inder daet niet anders als beuſelingen zijn/dat al-vooren eer men ſich des verſtaet/ſoo wonderbaerlijck en tooverachtigh ſchijnt te weſen; al wierden dan deſe gepretendeerde Miraculen noch ſoo ſeer met eeden/ getuygen en examinatien/ verſterckt/ bekrachtight en geconfirmeert/ wy gelooven onveranderlijck die niet anders als enckel bedrogh/ en gelijck den Apoſtel ſeydt/* teeckenen ende wonderheden der leugen, gheweeſt te zijn/ om de arme verblinde menſchen in hare valſche voor gevingen ende ſuperſtitien te houden/ en haer ſelve en de Kerck door offeranden te verrijcken. Onder de oudtſte gedachteniſſen en aenteeckeningen deſer Kercke die daer noch over-gebleven zijn/ en daer men heeft kennen achter komen/ is wel een van de alderraerſte ſeecker oudt op Perkement geſchreven Boeck van onſer Lieve Vrouwe van Jeſſe, ofte de wonderheden de welcke ten Oude Kercke te Delft ghेſchiet zijn/ welck authentijck exemplaer in de Beeldt-ſtorminge verborgen zijnde geweeſt/ na veel ſoeckens noch eyndelijck is op-gheſpeurt/ door den voornoemden M. Voſmerus inboorlingh deſer Stadt/ die dit Tractaet ſoo waerdigh heeft geacht/ dat hy het ſelvige in de Latijnſche Tale heeft over-gheſet/ ten eynde het by alle volckeren ſoude moghen werden verſtaen/ aenghesien het behelſende was verſcheyde by-

Inleydinge tot de Wonderen en Miraculen deſer Kercke.

* 2. Theſſ. 2. 9.

Conſiſtoriale aenteeckeninge daer van in 't Nederduyſch.

Doch in 't Latijn getranſlateert,

bysondere Miraculen hier ter plaetse geschiet / de welcke (ghelijck het voorgeeft) waren vast ende seker/en met geloofwaerdige getuygen bekrachtight / van de Censeurs ondersocht ende gheapprobeert / en alsoo door de Opsienders der Kercke by de Magistraet van Delft daer toe gestelt / in het Geschiedenis-Boeck ter Heyliger gedachtenisse aengeteeckent ende geregistreert / ghesamentlijck met alle omstandigheden van persoonen / plaetsen / tyden en stonden / &c. 't Welck in dier-voegen vertaelt zynde noch na syn doodt (als voor dese gheseydt is *) in 't licht is ghekomen onder desen Tytel ende Naem. En in druck uytgegeven. * Siet boven, p. 134.

MICHAELIS VOSMERI

DIVA VIRGO ET CRVX SALVTARIS

DELFICA

SIVE DE ADMIRANDIS, QUÆ DEI GENITRICIS Virginis Mariæ & Crucis Salutaris beneficio, ad antiquum Delfi Hollandiæ templum contigerunt.

Waer in onder anderen oock werdt verhaelt de wonderlijcke Historie van blinde Machtelt in s'Graven-Hage / Moeder was van een Vleesch-houwer / met name Willem Jansz. voor-ghevallen in den Jare 1327. Dese Machtelt drie Jaren en een half blindt gheweest zynde / scheen des nachts door een revelatie ofte Goddelijcke openbaringe gehoort te hebben / dat sy het H. Beeldt van de Lieve Vrouwe van Jesse ter Kercke te Delft most gaen besoecken / in alderootmoedigheyt des herte / ten eynde sy daer ter plaetse haer hoogh-gewenscht gesicht naer hert-grondige uytstortinghe der Gebeden / van onsen Lieven Heer door de gunste van syn H. Moeder / wederom mochte verkrijghen: De Vrouw ontwaeckt zynde / begeeft haer van stonden aen op den wegh met een meyt die haer geleyde / al haer hope en vertrouwe vastelijck stellende op de hulpe van Maria; tot Delft in de Kerck ghekomen zynde / hoort sy den Priester met namen Pater Christiaen, even voor het Autaer des Beeldts / sullende soo de Mis gaen doen; derhalve sy op haer knyen gevallen zynde / en een wijle tijdts met grooten yver seer yverighlijck gebeden hebbende / lijdt het niet langh / of hare oogen (soo als het vertelt werdt) even als den Priester de Hostie met beyde syne handen op-waerts hefte / werden aenstonts geopent / sulcks en in dier-voegen dat sy het selfde klaerlijck aenschouwde / dies sy met luyder stemme lof en danck tot haren Hersteller en Heere uytriep / haer eyghen woorden in dese oock aengheteeckent zynde. Voorts alle menschen die in de gantsche Kerck waren / en dese wonderheden met verbaestheydt gesien ende gehoort hadden / met verwonderinge en te gelijck met blijdtschap over-stort

Wat daer al in beschreven staet, ende voor eerst de geschiedenisse van blinde Machtelt, uyt s'Graven-Hage.

Die alhier in de Kerck miraculeuselijck haer gesicht weder krijght.

zyn-

zynde/loofden en danckten Godt en syne H. Moeder alle te gelijck met bysondere devotie; de Misse ge-eyndight zynde / wiert een danckseggingh ghedaen het Beeldt werdt by de bewaerders ghestelt op de Baere daer toe gedestineert / de Jongers die de Kerck-Vaenen aen hooge en lange kruyskens droegen / wierden voor af ghesonden / de Sangers / en al de Geestelijcke op ordre paer aen paer volghen daer aen / met ghesanghen den Heere lovende / daer op volght Machtelt die nu siende was ghewoorden / en geenigh leydts-man van nooden hadde / gaende recht voor het Beeldt 't welck op de gheseyde Baere om hoogh op de schouderen wierde gedraghen / en alsoo immediatelijck ghevolght van veele luyden van qualiteyt en een grooten hoop Burgeren / en daer naer allerhande slagh van volck / Vrouwen en Vrysters / Meyden en Jonck-wyven alles met groote eerbiedigheydt en veneratie toe-gaende. De ghesghiedenisse werde van seker Notaris met name Maerten van Zandtbommel, uyt de mondt van be-eedighde getuygen geschreven; op welcken tydt met eenen oock verhaelt wierdt / hoe dat verscheyde kinderen al voor desen soo binnen als buyten de Stadt verdroncken zynde / door de voorbiddinge van haer Ouders en Vrienden / wederom te lyve waren ghekomen geweest / ghelyck oock opentlyck bleeck en al de werelt ghenoegh was bekent / dat niet weynigh hare ontfanghene weldaden ghedachtigh zynde / alle Jaren op een Devotieuse maniere tot dit Beeldt een bedevaert en dancksegginge quamen doen / doch ten aensien dat alle bescheyden dies-aengaende door verloop des tijdts / versterf en andersints niet soo vaerblijckelijck wierden bevonden / als de Kerck-Meesters en die sulcks bevolen was te examineren / wel hadden vereyscht / wierden de selfde voor die reys noch over-geslagen / ende niet goet gevonden in het Gedenck-Boeck der Heyliger Miraculen over te dragen. Maer naderhandt zyn noch verscheyde andere Miraculen daer op gevolght / die elck bysonder met alle haer omstandigheden heylighlijck besworen / en door bevel der Kerck-Meesteren aengeteeckent zyn. Als op 't Jaer 1365. van een Boere Jonge oudt drie Jaren / genaemt Claes Dirckſz. in 't Ambacht van Ruven onder 't Ys verdroncken / door d'aenroepinge en belofte syns Moeders aen onse Liever Vrouwe van Delft / wederom te lijve ghekomen. Een ander Jonge met name Gerrit, in 't Jaer 1372. hier in de Stadt in een Bier-kuyp verdroncken / eyndelijck voor dit Beeldt van de Lieve Vrouwe van Jesse ghebracht zynde / wederom levendigh geworden. Twee Jaren daer na 1374. noch een ander jonge drenckelingh die men niet en wiste waer hy t'huys hoorde / door een Straet-wercker uyt de Delft getogen / en door de inductie en toe-doen van sekere eerlijcke Matrone met name Bala, ghetrouwt zynde aen Johannes Vigerius, midtsgaders Clara Huys-Vrouwe van Everhardus Bisdomeus, mede aen de Lieve Vrouwe op de gewoonlijcke religieuse

Waer op aenstonts generale dancksegginge en processie geschiet.

En de Historie solemnelijck beschreven wert.

Kort inhoudt van het gantsche Tractaet, begrijpende noch menigvuldige andere Miraculen hier na noch te volgen.

Derde Mirakel.

Vierde.

gieuse maniere op-geoffert zynde / weder tot syn selve herstelt / de Ouders daer noch niet van ghehoort hebbende / voor al-eer hy de boodschap aen haer selfs verkondight. In 't Jaer 1386. een Vrouwe die haer gedane belofte aen de Lieve Vrouwe van Jesse niet na en quam / door de selve (gelijck sy voorgeven) wonderbaerlijck gekastijdt met een langhdurighe pynelijcke sieckte / en eyndelijck haer beloften noch gepresteert hebbende / aenstonts selfs binnen dese Kercke (daer sy met een Rolwagentje ingevoert was) verlost van alle qualen en weedom. In 't Jaer 1434. den derden dagh na S. Odulph / 't welck is den 15 Juny wederom van een Boere kint in de sloot verdroncken zynde / door aenbiddinge en belofte tot de Lieve Vrouwe in de Oude Kerck te Delft / t'eenemael weer gesont geworden. En 1438. daeghs voor den solemnelen ommeganghe / een Jongelingh van Leyde met den Duyvel beseten / en met groot gewelt en schrickelijcke furieuse bewegingen alhier binnen de Stadt / en soo voort tot aen het Beeldt van de Lieve Vrouwe in dese Kercke gebracht zynde / van de Duyvelsche temptatie verlost. Des Jaers daer aen 1439. noch een kindt van ses maenden in het Ambacht van Abtswoude alias Papsou* versmoort ofte gestickt en met eenige Jaerlijcksche beloften voor het Beeldt geleydt zynde / na dat het al een geruymen tijdt had kout geweest / weder ontloken en op-gekomen. En ontrent de selfde tydt een kreupele Vrouwe van Zuindrecht een Dorp van Vlaenderen / ses Jaren tot Rotterdam in het Sieck-huys / en daer na noch drie maenden hier te Delft in 't Oude Gast-huys van lammigheydt sieck gelegen hebbende / schielijck van haer swackheyt verlost / sulcks dat sy uyt de Kerck het Beeldt / 't welck om voorgaende reden van het kindt in processie om-gedragen wierdt / sonder eenigh behulp mede volghde. Ende dit zyn voor eerst in 't kort de Miraculen die in het voorghenoemde Latijnsch Tractaet van de Lieve Vrouwe van Jesse elck in 't bysonder omstandighlijck werden verhaelt / het sal ons genoegh zyn om den Leser met geen onnoodige wijdtloopigheyt op te houden de selve maer aengheroert te hebben / om verder tot het overige te geraken / wijsende alle nieuwsgierige ondersoeckers / die haer lichtgeloovigheydt op dit bedrogh souden ghelieven te grondtvesten / tot den Autheur selve / die haer sal verklaren dese wonderheden met geloofwaerdige / be-eedighde getuygen versterckt ende bekrachtight te zyn. *Nihil enim [inquit in calce præfationis] nisi istiusmodi sit, fixum mihi proferre, ut aliquam opellam Divæ nostræ assertrici meæ vitæ, rependam: quæ tabe, tussi, febre, senioque debilitatum, depositum à Medicis, mihique diffidenten (quia sanguinem pulmones remittebant) recreavit, erexit, excreare lenius, & præter naturæ ordinem, diutius opinione Medicorum facit superesse.** Want (seydt hy op 't eynde van syn Voor-reden) niet anders als de soodanige heb ick vastelijck voorgenomen in het licht te brengen, ten eynde ick eenige geringe dienst aen onse Lie-

Vijfde. Sesde. Sevende. Achtste. * Boxh. pag. 33. Negende. Besluyt van dese voor-afgaende Miraculen van de Lieve Vrouwe van Iesse. Hoe men die magh aen nemen, conform de getuygenisse des Autheurs. * Vosm. in præfat. tract. Mar. Iess. p. 11.

Lieve Vrouwe de beschermster van mijn leve ten dancke magh vergelden, die my door uyteerende sieckte, hoest, koors en ouderdom afgemat zijnde, op-gegeven van de Medicijns, en mijns selfs (nademael ick niet dan bloed begon te spuwen) wanhopigh, wederom herschept en opgerecht heeft, en doet my althans de stumen sachter quijt werden en teghen den loop van de natuer, en de opinie van de Medicijns, noch overigh wesen. Dusdanigh adviseert den geleerden Man van syn eygen Persoon! Soo op-getrocken en op-getogen in lichtgeloobigheydt/ dat hy veel eer spuer sinnen bijster scheen te wesen/ en syn oogen door swackheydt de coleure van de ooghen des Vogels Minervæ (ghelijck hier vooren * is uytgeleydt) verlooren te hebben/ als dat hy de saken soude kennen onderscheyden schoon de selfde duyster en verborghen waren/ dies hy nevens andere onnooselijck dwalende zieltjes/ sich niet ontsiet dese reden te voeren/ als hy een weynigh te vooren de Figure en hoedanigheyt van dit Beeldt van Miraculen aldus hadde te kennen gegeven/ dat daer was in de Oude Kerck een antijcs sittende Beeldt van de Moeder Christi, en nochtans van een jong en maegdelijck wesen, op wiens rechter knie het kindeken Jesus was sittende, 't welck sy midden omhelsde, hebbende het selfde kindeken een Werelt-kloot met een kruysken daer op staende in de slincker handt, de rechter half ope uytstreckende, in maniere als yets beteeckenen ofte wijsen willende; welcke beyde Beelden (seyt hy) onaengesien van soo ouden religieusen herkomen, en seer kunstigh na de antijcksche wijse ghemaeckt, nochtans door de dulligheydt en verwoedheydt des volcks, ghesamentlijck met andere Kerckelijcke Beelden en stucken ghebroken en verbrijselt zijn, en 't welck (voeght hy daer noch by) schandelijck om segghen is, op de publijcke Marckt selfs tot assche en pulver verbrandt; * en dit is ontwijffelijck van het selfde Beeldt 't welck sommige Rooms-gesinde Schrijvers als tot een teycken van groote wonderheden getuygen/ nevens twee andere vermaerde alle op verscheyde plaetsen in dese Stadt staende/ uyt den grooten brand over-gebleven was/ gelijck wy ten tyde/ als van dien gruwelycken brandt sullen spreken/ nader hopen te verklaren. En uyt het voorverhaelde eerste Mirakel van dit Beeldt in den Jare 1327. voorghevallen/ is alder-eerst ontstaen ('t geen aenmerckens waerdigh is) de Jaerlijcksche Kermis (eygentlijck gesegdt Kerck-mis) deser Stadt/ want na desen tijdt gelijck Vosmerus oock getuyght in het originele Boeck van Miraculen mede gelesen te hebben/ wierdt ter yverige begeerte en eenparige wensch der gesamentlijcke goede Ingesetenen deser Stede/ by de Magistraet gheordonneert/ dat men ten allen tijden Jaerlijcks soo langhe de Stadt staen soude/ op den eersten Sondagh de welcke volght na St. Odulphus, (die verschijnende is den 12. Juny) ter eeren en vyeringh van Maria/ dit haer Beeldt vermidts het Mirakel van blinde Machtelt/ in processie

Doch tegen-reden daer van.

* Siet boven. p. 123.

De gedaente van het Beeldt des Lieve Vrouwe van Iesse.

Waer gebleven.

* M. Vosm. ibid. p. 7.

En hoe wel eer wonderlijck gesalveert.

Oorspronck van de Delftsche ommegangh ende Kerck-mis nu geseydt Kermis.

sie souden omme-dragen/ met ghesangen/ ghebeden/ en de grootste pompe en toe-bereydtselen als behooren soude/* waer op dan tot besluyt de Hoogh-mis solemnelijck wierde gedaen/ en om de groote toe-loop van menschen (die met grooter menighte uyt religieusheydt en devotie van alle quartieren tegen dier tijdt hier na toe quamen sacken) des anderen daeghs de Jaer-Marckt volghde/ die men St. Odulphs alias St. Olofs-Marckt te noemen/ ofte onder de generale naem van Delfts ommegangh te begrijpen plecht/ welckers toe-loop Jaerlijcks door de vermaertheydt van dit Miraculeuse Beeldt onser Lieve Vrouwe van Delft, dan al seer groot geworden zynde/ naderhandt van Paus Bonifacius de negenste (ten eynde hy de selfde als een heyligh werck niet alleen mochte doen continueren/ en veel eer noch vermeerderen dan verminderen) met seer groote beneficie begifstight is/ welckers oorspronckelijcke Acte ofte Bulle in 't Latijn (met syn gewoonlijcken looden Zegel uyt-hanghende aen een bonte Zijde staert) onder anderen met desen sin was geinsereert die aldus na de oude wijse van spelding in het Neder-Duytsch is getranslateert: Dewijl dan (vervolght hy) gelijck ons ter oiren is gekomen, seecker Beeldt der Heiliger Maget Maria staende es, in die Prochy-kercke van Sinte Ypolitus, opten autaer dier selver maghet Maria inder selver Kercke voirnoemt der Stede van Delft gelegen ondert Heilige Chrisdom van Vtrecht, welcke beeldt men gewoenlijcken is toot allen iaren des sonnendaechs volgende na Sinte Odulphus Confessoors-dach eerlijcken ome te dragen in der voorseyder Stede, met wtwendige en scoenre processien, toot welcker omedraghinge ofte processie niet alleen van den bueren die binnen den lande wonen, als dan sich hier ter plaetse laten vinden, mer oick mede groeten loop ende overvloedigheit van volcken derwaerts aenkomende wt verre landen, overmits gode om de eerbiedinge onser vrouwe, dicke aldaer veele en notabile mirakelen uytwerckt: sulcx wy dan begerig zynde dat de gelovige noch soo veel te liever tot deser ommedraghinge ofte processie te samen komen, om dair doer groeter hope te verkrijgen, tot haerder zielen bate, soe hebben wy vastelijck vertrouwende op de ontfarmhertigheydt des Almachtighen Gods ende het vermogen der Heyliger Apostelen Sinte Pieter en Sinte Pouwels, genadiglijck verleent ende verleenen by dese, alle den ghene, die op de voorsz. Sonnendach dese ommeganc ofte processie, overmits devotie met waerachtige biecht en berouwende leetweesen over hare sonden, hebben by geweest, twee Jaren aflaets ofte ontslaginge van haere sonden, en twee carinen van penitentien haer op geleit, &c. onder aen stondt: gegeven te Rome by Sinte Pieter de vierde Nonas (dat is den tweeden dagh) Decembris in ons Bisdoms ende Pausdoms dat thiende Jair* 't welck was in 't Jaer Christi 1399. en na mijn oordeel (onder verbeteringh) drie Jaren na dese Kerck de veran-

* *Vosmer. Tract. citat. p. 14.*

Hoedanigh die van den Paus gebeneficeert wiert.

Substantie van de Bulle des Paus.

Vermaertheyt en groote toeloop van menschen tot den Delfschen ommegangh.

Verdiensten die door het frequenteren van desen omgangh te verkrijgen waren.

* *Ge-extraheert uyt de Originele Bulle van Paus Bonif. de negende berustende in 't Comptoir van de H. H. Kerck Meest. in de lade A*

deringe van naem hadde aengenomen.* Belangende nu de plaetse waer dit H. Beeldt gestaen heeft, werdt by Vosmerus gedenoteert, dat het is geweest in de Noord-vleugel van het Choor aen de rechterhandt van het hooghe Autaer, waerschynelyck dan ter plaetse daer men nu de Tombe siet van de Huys-Vrouwe van den Colonel Morgan, ende wierde met name gesept, het Choor van onse Lieve Vrouwe van Jesse, eertijdts gewyt (soo de oude Papisten seggen) van den Aerdts-Bisschop van Utrecht selfs in Persoon. Elders was noch een ander Capelle die de naem was voerende van onser Liever Vrouwe Capelle van der seven ween, in welcke (als den selfde Autheur getuyght) men ingetreden zynde aen de rechterhandt een Pylaer vont, waer aen het tepcken des Cruys Christi was hangende, apparentelyck tegen over het gesicht van dese weenende Lieve Vrouwe, als haer droevighe reflectie op het selfde nemende: want dees aengaende onsen Autheur noch een bysonder Mirakel seer ampel ende breedt vertelt, 't welck seven nieuwe klaghelycke redenen van de Lieve Vrouwe in sich begrypt, over de sware passie en bitter lyden onses Salighmakers Jesu Christi, die sy in een Heylige revelatie ofte Goddelijcke openbaringhe nevens andere saken aen een Nonne van der Clarissen Orde van Delft gecommuniceert soude hebben, welcke geschiedenisse op het kortste in deser voege sich soude hebben toe-ghedragen. Een Nonne met name Anna, gheboortigh van Ilpendam hier te Delft in het Clooster van St. Clara, een religieus leven leydende, seer swaerlijck met de steen gequelt zynde, sulcks dat sy van een yghelijck beklaeght ende beschreyt, en natuerlycker wyse buyten alle hope van genesinge wiert gestelt, weshalve is ghebeurt dat in den Jare 1510. de gantsche bende van hare Mede-Susteren uyt medelydentheyt haer gesamentlijck tot Christum en syne onder het Cruys weenende Moeder hebben begeven, en tot de selfde een yverig gebedt hertgrondigh uytgestort, ten eynde sy aen de ellendige eenige soulagement en verlichtinge geliefden toe te laten komen, daer by doende eenighe beloften, naer ouder gewoonte, van de siecke op te wegen tegen Gout, Silver, Was ende Vlas om Godts wil versamelt, ende 't selfde aen de Oude Kerck op te offeren: weynigh tijdts daer na de Priorinne van het Clooster in het Sieck-Huys komende vondt Anna miraculeuselijck verlost van alle hare qualen, welcks blyde mare aenstondts aen alle de Susters van het Clooster bekent gemaeckt zynde, ghelepden de verloste ghemeensamerhandt in hare Sangh-plaetse, alwaer sy Gode ende de H. Moeder eenparighlijck loofden ende danckten. Daer na Anna gheen pijn meer voelende, wederom willende keeren tot haer gewoonlijcken dienst en dagelijcksche plichten, nevens hare andere Mede-Susterkens, wiert belast noch voor een kleynen tijdt in het Sieck-Huys te verbeyden, tot dat de krachten door rust en ghemack noch wat mochte toe-genomen zyn;

* Siet boven. p. 134.

Waer dit Beeldt van de Vrouwe van Jesse gestaen heeft.

Andere L. Vrouwe van der seven ween.

Relaes van een groot wonder-stuk aen een siecke Nonne van St. Clara geschiet, door een solemnele bedevaert tot dese Lieve Vrouwe.

Oude maniere van beloften aen de Beelden.

De Nonne wert gesont.

terwijl sy haer daer hier onthoudende was / soude haer (conform de beschrijvinge deser Historie) veropenbaert zyn een Maeght van een seer uytnemende en meer als menschelijcke schoone ghedaente / welckers af-hangende hayr als gout was blinckende / hebbende een seer kostelijck kleedt om de schouders / die de Snee in witheydt te boven gingen ; door welck gesicht Anna in 't eerst verbaest zynde / en het selfde in haer hert en ziel overwegende / en eyndelijck door verscheyde voorvallende teeckenen haer bekent geworden zynde / dat het was de Moeder Godts / soude die aen Anna (na eenige vertroostinge) dese reden hebben gevoert: Weet Dochter, dat die Goddelijcke diensten, met de welcke de Priesters van de Oude Kerck de gedachtenisse van der seven ween celebreren, die ick elck in 't bysonder, doen ick in de werelt leefde, hebbe beweent, mijn wel beminde Soon ende my seer aengenaem ende ontfanckelijck zyn, nochtans aengenamer te sullen werden, indien by dese ween noch seven anderen werden gedachtigh gehouden, door de welcke ick sittende by het Cruys mijns Soons voornamentlijck beweeght wierde. Hier na volgen de reden tot seven in ghetal / de welcke Maria uyt-gesproken / en over hare getrouwste Dienaers een zegen van het tijdelijcke en eeuwighe leven ghegeven hebbende / wederom verdween ; waer na Anna de pen dadelijck in de handt nemende / beval aen 't Papier van woordt tot woordt 't geen sy ghehoort hadde / om niet alleen dese Goddelijcke ghenade in hare herte oneyndelijck te bewaren / maer op dat men als de geest hare leden soude verlaten hebben / dit geschrift in hare kleederen mochte vinden / doch het selfde door een jongh Maeghdeken haer ontnomen en de Priorinne ter handt bestelt zynde / kost van niemandt als van de bestelster gelesen werden / sulcks de wonderheden echter verstaen zynde / gaet de Priorinne weder tot Anna / haer gebiedende alles met onbedeckte woorden te openbaren / ghelijck sy daer na van ghelijcke aen haer Biecht-Vader heeft gedaen / dien sy raedt vragende / wat sy in dese saecke ten meeste glorie Godts en den lof van de H. Moeder op de beste wyse doen soude / tot advijs en antwoordt ontfingh / dat sy alles wat ghebeurt was soude opentlijck te kennen geven aen Meester † Dirck Aemson vander Burgh, Overste van de Capelle der seven ween / ende Biecht-Vader van de Begynen te Delft / welcke Dirck (vervolght den Autheur) zynde een vast en getrouw Dienaer van Maria / op dat hy niets van synen dienst onachtsaemlijck ofte met een van te vooren opgenome gevoele soude mogen in 't werck stellen / nam voor / eer hy yetwes van dese saecken soude openbaer maken / dese Maeght ten overstaen van ghetuygen in dese te ondervragen ; dies hy in 't Clooster quam vergeselschapt met twee uytgelese Mannen / eenen Jacobus Ridder, van den Bisschop van Utrecht alhier ghestelt om de heylighe diensten voor hem waer te nemen / en den Guardiaen van de Franciscaner Monnecken ofte Minder-

De Moeder Godts verschijnt aen haer.

Eenighe woorden tot haer uytgesproocken.

Al het welk sy Schriftelijck annoteert.

De Geschriften raecken in handen van de Mater des Cloosters.

Sy confesseert en ontdeckt alles oock aen haer Biecht-Vader.

† *Notá Meesters pleeg men van oudts de Priesters te Tituleren gelijck oock wel hedendaegs in sommige andere Provincien gebruyckelijck is, de Advocaten Doctoren te noemen. verbá valent usu.*

En sonderlinge aen de Overste van de Capelle derseven ween met getuygen geassisteert,

Broederen / met by-name Gravenbyl ; Dese drie Mannen als getuygen van geloobe waerdigh / doen Anna verklaren by 't H. Sacrament wat haer eygentlyck was wedervaren / en wat sy gesien ende gehoort hadde ondersoecken sy nauwkeurigh en naerstelijck / alles na de waerheydt examinerende. 't Welck volbracht zynde / roepen sy door het gheluy der klocken / het volck te hoop in de kerck / en verkondigen van den Predick-stoel hoedanighe weldaden Christus en syn H. Moeder Maria / aen Anna ghe-pro esside Nonne van St. Clara / in 't Jaer 1510. den 22. Juny bewesen hadde / tot over groote verwonderinge van alle de Toehoorders / de welcke gheſamentlijck met vreughde en blydtschap Godt ende de H. Maget daer over loofden en danckten. Daer na leefde dese Anna noch tot den 23. Decembris / des Jaers 1549. dat is noch 39. Jaren / en ter nauwer noot ses maenden na dat sy haer gesontheydt wederom ontfangen hadde. Dus heerschten de licht en by-geloovigheydt in die tijden dat de luyden haer lieten over-reden en wijs-maken / oock voor ontwijffelbare waerheydt aennemen / dingen die by rechtsinnige en verstandighe luyden althans weynigh credyt souden meriteren / doch meerendeels geacht souden werden voor frivole en ydele fantasien op het Aenbeeldt van frenetijcke ofte kranckzinnighe hersenen gesmeet ; nochtans dewijl de selfde mentioneren / en vermelden den staet en hoedanigheydt van de tijden onser Voor-Ouderen / en dat wy daer uyt verstaen haere grootste en hoogh-geachtste saken / soo en moghen wy (by aldien kennisse willen draghen van voorleden Eeuwen / ende met Cicero * de Historie het leven der getuygenisse / ende bode der oudtheydt laten zyn) dese niet stilswijgens voor-by-gaen. In dese kercke was van noch dees aengaende zedert den Jare 1503. by eenige devote herten ge-erigeert / gemaeckt ende op-gheheven een Hoogh-Tijdt ofte Festum, die men noemde / der Passie ons Heeren Jesu Christi ende der seven ween ende bange medeliden zijnre alrebedroefste Moeder ende altoos Maget Maria, daer van men binnen der voorsz. Kercke Jaerlijx solemniserende ende festinerende was / twee Festa ofte Hoog-dagen, als 't principael Hoogtijd ende Festum op den derden Sondach na Paesschen *Dominica Jubilate*, ende d'ander te weten 't Hoogh-tijdt van Miracule op den eersten dagh van Octob. *Remigii Baronis.* Sulcks de H. H. kerck-Meesteren in der tijdt aen de Magistraet vertoont hebben ende gheinformeert / hoe by der selver devotie de voorsz. kerck in hare onderhoudt van Ornamenten en andere behoeften en goede reparatie / merckelijcken ende grootelijcken wierdt geprofiteert middels vermeerderinghe van diensten en devotien die daer voor ghepleeght wierden / als mede eenige devote herten seer genegen en geaffecteert tot der voorsz. Hoichtijt der memorie der passie ons Heeren seven ween ende bange medeliden zijnre bedruckte Moeder, in augmentatie der dienst en van dien, willende haer behulpelijcke hande en tijdelijcke goederen in Aelmissen daer toe porri-

Haer doende de gantsche sake heylighlijck besweren.

En Prediken 't selfde aen de gantsche Gemeente die een applauderend gehoor daer toe verleenden.

Hoe lange dese Nonne noch leefde.

Tegen-stellinge van die superstitieuse tijdt, met de tegenwoordige.

* *Cicero in Oratore.*

Hoogh-tijdt van der seven ween tweemael 's Iaers gecelebreert en Octroy daer van.

Hoeneer ende op wat dagh.

Hoe de luyden uyt devotie haer middelen daer toe uytkeerden.

porrigeren en employeren tot eeuwighe dotatie en perpetuatie van dien. Dies sy innerlijck waren versoeckende / ende haere Achtbaerheden hertelijck erfsuchterende / ten eynde by de selfde mochten werden gheoctroyeert / sekere voorgeschreve Ordonnantie en Reglementen waer na de Priesteren / Capellanen / Sangers en Choralen / hier Dienaers / twee Kosteren / &c. in het doen van de Missen / Loven en Gesangen / Processien / en forme van Predicken / luyden en beyeren van de klocken en anders in en ontrent dese Hoogh-Tijden / strictelijck souden hebben te reguleren / 't welck / wy alles korthepts halve hier over-slaende / na rype deliberatie en overweginge als Goddelijck en seer devotelijck / &c. insgelijcks als bysonder genegen zynde der memorie en Hoogh-Misse der ghebenedider Passie / &c. wierdt voor eeuwighdurende geoctroyeert / op Acte *in amplissima forma*, 29. April 1514 * Maer noch een derde Beeldt van Miraculen was in dese Kercke / zynde een Cruys Christi / aen de Zuyd-zyde van het Choor in de Capelle daer van de naem voerende de H. Cruys Capelle, welckers aengaende M. Vosmerus, in 't voorgaende Tractaetje noch een lange lijst is stellende / van de menighvuldige Miraculen die binnen hondert Jaren / namentlijck van den Jare 1412. tot 1511. inclusive / door de aenroepinghe van dit teycken waren voorgevallen / aen luyden van allerhande staet / en soo wel van verre als na by gelegen plaetsen. In-voege dese Kerck door haer oneyndelijcke veel Miraculen aller weghen seer gherenommeert ende wijdt vermaert is geweest. Maer welcke Capelle nu eygentlijck de Lieve Vrouwe van de seven ween, en welcke plaetse het H. Cruys toe-gheeygent was / valt my moeyelijck om recht bescheydelijck te weten / gemerckt de aenwijsinge * van de eerste deser twee t'eenemael genoegsaem lyckenende / na de plaetse daer de Heer Admirael Tromp als nu begraven leydt / en dat dan aldaer aen die Pylaer een Tafereel ofte eenige andere representatie van het Cruys soude gehangen hebben / my nochtans seeckerlijck onderrecht is / dat dit de Heeren Heemradens Capelle is gheweest / het kostelijcke gheschilderde Glas noch onlanghs tot het ongeluckigh opspringen van 's Landts Magasijn aldaer noch ghestaen hebbende / van haer oock vereert zynde gheweest : wederom aen de ander ofte Zuyd-zyde van het Choor (daer den Autheur seydt de H. Cruys Capelle geweest te zyn) is het notoir dat de plaetse achter het kleyne oude Orgel / noch jegenwoordigh op de Graef-Boecken met de naem van St. Cornelis Capel gespecificeert staet / of moste de rekeninghe van Vosmerus niet verder strecken dan tot den brandt / als wanneer beyde dese Capellen mede geruineert zynde / dan naderhandt in het weder op-bouwen misschien andere namen ontfangen hebben / en dat de Heemraden eenige giften en fundatien aen de Kerck ghedaen hebbende / de Capelle eertydts van de Vrouwe der seven ween / als doen aen haer hebben ver-

Octroy en Ordonnantie daer op geimpetreert.

* *Octroy ende Ordonnantie van Hoogh-tijdt der s. ven ween leggende in de Lade B.*

Noch een ander miraculeus Beelt.

Waer ter plaetse de twee laeste Capellen van Miraculen geweest zijn.

* *Siet hier boven p. 148.*

Heemradens Capelle.

St. Cornelis Capelle.

verkregen / insgelijcks oock in dier-voegen de H. Cruys Capel in die van St. Cornelis verandert werdende / als zynde de Capelle aen de uytte Water-sloot hebbende gestaen/ende St. Cornelis toe-gewyt na dat sy nevens dertien Kercken binnen de Stadt/mede was verbrant/ altijdt naderhandt in ruine blijven leggen / sulcks dan mogelijck om de minste kosten dese plaetse in de Oude Kerck tot St. Cornelis Capelle is gheappropriëert en den in-komen van de gheruineerde Capelle met eene aen de Oude Kerck getransporteert geweest / gelijck het selfde in-komen als noch de Kerck is competerende / welcke *Solæcismus* ongheluckheydt ofte on-over-een-komstinge van namen in deser voegen moet gesolveert en goet ghemaeckt werden / of soude andersints een onbegrijpelijcke verwarringe geven: ghelijck men oock daer-en-boven tot meerder bewijs-redenen noyt naderhandt (als zynde de Capellen nu verandert en de Beelden verbrandt) van eenige Miraculen meer gehoort heeft / waer over den Autheur oock wel ernstelijck klaeght/dat den ouden yver in de Religie vervallende / de Heerlijcke Kercken en soo veel Geestelijcke Gestichten door een schielijcken brandt in 't Jaer 1536. zyn ter neder ghestort / selfs op H. Cruys-vindinghs-dagh / en zedert alle Miraculen hebben op-houden: *Quapropter [inquit] Senatus, in singulis annis supplicationem, atque illo die agendam decrevit, tum ut Dei viventis signum ritu prisco, & quæ in more Majorum erat, religione coleretur, tum ut clades illius diei ad Civium animos adhorresceret, ne deinceps negligentes, experirentur graviora.** Weshalve (seydt hy) den Raedt, een jaerlijcksche Bededagh op de selfde tijdt te houden, geordonneert heeft, soo ten eynde het teycken des levendigen Godts wederom naer ouder gewoonte, en gelijck onse Voor-Ouderen plegen, religieuselijck soude ghe-eert werden, als om dat het ongeluck van dien dagh in de ghemoederen der Burgeren altijdt soude afschrickelijck zijn, op dat sy naermaels 't selfde niet meer achtende, geen grooter mochten gevoelen. Ende wert oock (gelijck ghehoort hebben*) door een bysonder Mirakel gehouden / dat het antijcksche Beeldt van de Lieve Vrouwe van Jesse was over-gebleven / sulcks wel te vermoeden de reste alles in den brandt ghebleven te zyn; en hoe verbaerlijck den brandt dese Kercke heeft aengetast kan een yegelijck wel licht bemercken / aen het debys van de tweede Klock hier boven* beschreven / insgelijcks oock noch uyt sekere bezegelde Certificatie in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren als noch berustende van den Jare 1565. waer by dat den Priester Meester Jan van Bleyswijck, doen ter tijdt oudt (gelijck den inhoudt luydt) ontrent 82. Jaren / als rechtelijck daer toe gheroepen ende gedaeght zynde om de der waerheydt getuygenisse te geven / ten versoecke van Cornelis Pietersz. van Beaumondt, als Rent-Meester van de seven getijden in de Oude Kerck binnen deser Stadt/ *in fide Sacerdotii* verklaert / getuyght ende deposeert waerachtigh te zyn / dat hy te voren van

Het ophouden van de Miraculen met den grooten brandt.

Solemnele Bededagen daer en tegen aen-gestelt.

* *Vosmer. ibid. p. 6.*

* *Hier boven p. 146.*

Hoe het in dien generalen brandt met dese Kerck is afgeloopen.

* *Siet hier vooren p. 139.*

van den Jare vier-en-dertigh tot acht-en-veertigh toe beyde inclusys/ oock Rent-Meester zynde geweest van de voorsz. seven getyden/ ende al sulcks wel te weten/ dat alle der selver seven ghetyden brieven ende bescheyden 't zy van den Landen/ Renten ende anders in den vermaerden brandt deser Stadt op-gekomen in den Jare 1536. verniett ende verbrandt zyn/ &c.* Doch is echter aengaende de drie voorbeschreven Beelden en Capellen van Miraculen onder andere noch over-gebleven/ een belacchelijcke Inventaris van de Accoutrementen en toe-stellen/ waer mede sy dese Lieve Vrouwen en hare Autaren als Tooneel-Speelders (sonder yemandt met dese gelijckenisse te willen insulteren) naer gelegentheydt van saken met veranderinge van habiten plegen op te schicken/ sulcks aen Kerck-Meesteren over-gelevert zynde/ den 25. Aug. Ao. 33. van de Begynen die voor de Lieve Vrouwe pleghen te sitten. DIT BEHOIRT TOT ONSE LIEVE VROU VAN JESSE. In den eersten, een root gulden laecken Mantel, met een witte bonte lijst. Item een gulden blaeuwen Mantel, met een witte bonte lijst. Item een witte damasten Mantel met goude blommen daer op, ende met een root gulde laecken lijst daer om. Item een root fluweelde Mantel met goude blommen van paerlen daer op gevrocht. Item een blauwe fluweelde Mantel, met een witte ferneerde lijst. Item een swerte fluweelde Mantel. Item noch een oudt groen Mantelgen. DIT ZYN HAER AUTAERKLEEN. In den eersten een root gulden stuck tot een Autaerkleet. Item een swert flueel autaerkleet. Item een root damasten autaerkleet. Onder aen stont/ welcke autaerkleen toebehooren 't gilde van onse Lieve Vrouwe, mer wy hebbense mede in onse bewaringe met die gordynen in allen manieren als die andere Kercken goeden. Want dat Autaer behoort het gilde ende 't Beelt die Kerck. ONSE LIEVE VROU VANDEN SEVEN WEEN, HEEFT DESE NAEBESCHREVEN AUTAERKLEEN. In den eersten een root gulden stuck tot een autaerkleet. Item een root fluweel autaerkleet met een gouden parck daer in. Item een Tapisserie autaerkleet. Item een roodt sayen autaerkleet, ende daer in staet onse lieve vrou met bloemen geborduert. Item noch een oudt sayen autaerkleet. DIT ZYN HAER MANTELEN. In den eersten een roodt gulden laecken Mantel met een witte bonte lijst. Item een blaeuwe gulde laecken Mantel met een witte bonte lijst. Item een witte damasten Mantel met goude bloemen, ende met een root gulden laecken lijst daer om. Item noch een blaeuw gulden laecken Mantel met een witte camelotten lijst daer om. Item een root zyden mantel met bloemen, ende met een swarte fluweelde lijst daer om. Item een swarte fluweelde Mantel met een witte camelotte lijst daer om. Item noch twee oude Mantelgens. Item twee paer roodt saeye gordynen. DIT ZYN CASUYFELEN TOEBEHOORENDE TOT DEN AUTAER VANDEN SEVEN WEEN.

* *Certificat. leggende in de lade E.*

Belacchelijcke register van de toerustingh der drie Beelden van Miraculen.

In den eerſten een roodt gulden laecken Caſuyfel. Item een roodt ſluweelde Caſuyfel met gulde bloemen daer op gevrocht. Item een paers ſluweelde Caſuyfel. Item een ſcharlaecken Caſuyfel met blommen daer op gewrocht. Item twee paers laecken Caſuyfelen. Onder aen ſtont. Item noch twee Caſuyfelen, te weeten een ſwart ſluweelde Caſuyfel ende een roodt ſchairlaecken Caſuyfel, toebehoorende 't gilde van de H. Drievoudigheydt, ende zyn mede in onſe bewaringe. Item 24. Sitkuſſens voir de Kraem-vrouwen toebehoerende die Capel. DIT BEHOIRT TOTTET HEYLIGE CRUYS AUTAER MET HET HAIR. In den eerſten een roodt damaſten autaerkleet. Item een roodt ſaeyen Autaerkleet mettet Heylige Cruys daer op. Item noch een oudt roodt ſaeyen autaerkleet. Item een ſwart damaſten Caſuyfel. Item een paer roodt ſaeyen gordynen.* Onder aen de eerſte lijſt van de op-topſelen en toeruſtingh der Lieve Vrouwe van Jeſſe / vermelt werdende van een Lieve Vrouwen Gilde / ſchijnt hier niet gantſch vreemt van te zyn / een oude Brief van Hertogh Willem de vijfde, aengaende het Vrouwen Gilde in de Oude Kerck, de welcke een prebende / preuve / ofte kerckelijcke inkomſten hadden / waer op ſy volgens die couſtumen een Capellaen waren houdende / die op haren Autaer ter eere van de Lieve Vrouwe eens 's weecks de Miſſe moſte doen / en eens de Veſpere ſingen; dan alſoo ten tyde van Hertogh Willem voorſz. haer Capellaen met name Claes van Scouwen, dickwils ſeer negligent en traegh ſchijnt geweeſt te hebben / in het waernemen van ſyne plichten / en miſſchien niet meer dienſt en dede als het hem luſte en geliefde / ſoo heeft den voornoemden Hertogh (van ſyn Vrouw Moeder de Keyſerinne Margariet / gheſtelt zynde als Stadthouder hier te Landen / terwijl ſy in Duytſlandt was / ende hy in toe-komende noch verwachtende en verbeidende de eygentlijcke poſſeſſie van hare Graeffelijckheden / die ſy nu ſelfs noch beſat) daer in voorſien / en die liberteyt / van den Capellaen wat nauwer verbonden / hem voorſchrijvende met oude termen eenige oirbaerlijcke en goede Reglemententen / teghen de nalatigheydt en verſuymeniſſe in ſynen dienſt.

* Leyt in de lade C.

Het oude Gilde van de Lieve Vrouwe.

Onachtſaemheyt van haer Capellaen.

't Geen hem Hertogh Willem aentreckt.

Des ſelfs Handt-veſte raeckende de preuve van 's Vrouwen Gilde.

WIllem Hertoge in beyeren, Palenſgraue vanden Rijn, verbeidende der graeflicheden van henegouwe, van hollant, van Zeelant ende der heerlicheden van vrieſlant, maken cond allen luden want die ghildebroeders van onſer vrouwen ghilde te delf, bi conſent vanden Cureite plagen te doen ſingen alle vrydagen auents veſper, ende alle ſaterdaghes ochtens miſſe in onſer vrouwen ere, ende die voirſeide ghildebroeders ghene ſameninge hebben en moeten, ende ſi wat gheldekyns vergadert hadden, ende ſom haer dode ghildebroeders wat Renten dair toe beſproken hebben, welc gelt ende Renten die voirſeide ghildebroeders in onſer vrouwen dienſt als voirſcreuen is, welc ſtaende te houden gegeuen ende ghevoeght hebben an die prouen die hier voirmaels meeſter Dammaes maecte,

Oorſpronck van dien.

ende

ende die nu te tijden Claes van scouwen heeft, in deser manieren dat Claes van schouwen also lange als hi die prouen heeft, ende alle die ghene diese nae hem hebben sullen, den voirseiden dienst in onser vrouwen ere sullen verwaren of doen verwaren tot allen tijden als voirseit is, ende ghene ander wittelike sake en beneemt. Ende om dat men hopende es dat dese voirnoemde prouen noch meer beteren sal, ist datter Capellanen der prouen voirseit onser vrouwen dienst wel bewaren als men tot hier toe ghedaen heeft, so sullen si verbonden wesen so wanneer si den dienst wekelix versumen als voirscreuen is, alle die Renten die nu die ghildebroeders andie prouen bringen, of Renten die van anderen goeden luden noch dair toe gegeuen sullen werden in onser vrouwen ere, vallen in orbair des godshuys ende des heylige gheests van delf na den beloep vanden weken datter voirseide Renten strecken moghen, also dicke ende also menich werue alst sonder wittelike sake versumet wordt. Ende wy Hertoghe Willem voirscreuen, om dat wy gods dienst ende onser vrouwen starcken willen, so willen wy voir ons ende voir onse nacomelinghen dat die Capellaen die jegenwoordich is, of die Capellanen diese hier naemaels van ons of van onsen nacomelinghen gegeuen sal werden tot desen dienst voirnoemt ewelic verbonden sullen wesen, inder maniren als voirscreven is. Ende om dat wy willen dat dit vaste ende ghestade ghehouden werde, so hebben wy desen brief besegelt met onsen segele. Gegeuen inden Hage, int iair ons heeren dusent drie hondert seuen-en-viertich, op sinte Pieters auent in den winter. — Ordonnantie en Reglement voor de Capellanen.

De autentijcque Copie van desen Brief, noch berustende in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren, met een over-oude handt op Perkement gheschreven, ghetuyght dat haer principale (zynde een vrye Handt-veste wel bezegelt) is doorsteken met dees volgende provisoirs Latijnsche Brief, de welcke, vermidts sy dickwils in Privilegie-Boecken en anders, naer ouder gewoonte met duystere, en door een yegelijckdes onervaren zynde, niet leesbare abbreviatien na-geschreven zyn, hier met volle woorden by sal schrijven. — Aengaende een ander Latijnsche Brief tot de voorgaende Neder-Duytsche mede behoorende.

Philippus provisor ac Decanus Rijnlandiæ universis præsentia visuris, facimus manifestum quod propter hoc in nostra præsentia constitutus Nicolaus de Scouden Clericus obligavit se, & recognovit se veraciter obligatum nomine Capellaniæ suæ ad omnia quæ in his præsentibus literis Domini nostri Ducis sigillo suo sigillatis, quibus hæc nostra cedula est transfixa, continentur, fideliter peracturum. In hujus rei testimonium sigillum Decanatus nostri præsentibus duximus apponendum: datum anno Domini millesimo, tricentesimo, quadragesimo octavo, feria quinta post octavas Apostolorum Petri & Pauli.

Behalven dese drie Capellen met hare Miraculeuse Beelden en hare omstandigheden dus verre beschreven, zijn daer noch gheweest verscheyde anderen, daer wy weynigh ofte gheen bescheyt van hebben, als daer was de Capelle van Reliquien, de welcke aldus ghenomineert vinde in een Sondereel van de Jaerlijcksche lasten en or- — Capelle van de Reliquien.

dinaris onkoſten die deſe Kerck hadde te draghen / waer uyt alleenlijck te colligeren is / dat deſe Capelle van een Prieſter bewaert wiert / syn ſalaris daer nevens uytgetrocken ſtaende; voorts dat deſe Capelle

Waer geſtaen heeft.

haer plaetſe mede aen de Zuyd-zyde heeft gehadt / kan men ontwijfelbaer bemercken / uyt een bezegelde Verlydt van ſekere Paſtoor deſer Kercke / in den Jare 1469. beginnende : Ic gillys Joye Prieſter, Paſtoir vanden ouden Kercken tot Delft, Canonick 't Sinte Donaes tho Brugge, Cappellaen mijns genaden Heere van Bourgonie, &c. Doe condt allen luyden dat ic ter eeren goids, ende alle lieven Heiligen ende om ymmer de Reliquien te bet gehouden ende verwairt te zyn, ſtaende ende weſende in eenre Cappelle an die Zuyd-zyde van mynre Kercken voirnoemt, &c. Hier na verbindt hy ſich met de Kerck-Meeſteren: dat men tot ghenen dagen enige proeven, Capelrien, Vicarien ofte Officien, leggen ofte ſtichten zal mogen in den ſelven Cappelle voirſz. dair die Reliquien van devote perſonen aengebeden ende ge-eert, wierden om meerre quaet dair mede te behueden ende te beſchutten die dair uyt

* Leggende inde laade B.

ſpruyten mochten, &c.* Wyders vinde noch deſe lijſt van dien preticuſen en by het Pauſdom ſoo dierbaren Schat / die daer in bewaert wierdt. *DIT IS DAT INVENTARIVM VANDEN*

Liſt van de Reliquien die daer in waren beruſtende.

RELIQVIEN. Aº. XCVI. S. Ypolitus caſſe. Die Monſtranci van den Baſt. Een Monſtranci van S. Andries. Een Monſtranci van S. Bartholomeus. Een Monſtranci van S. Steven. Een Kerckgen van Maria Magdalena. S. Adriaen. Dat kinnegen. Een ſilveren beelt van S. Barbara, en behoert dat gilde tue. S. Anthonis en hoert dat gilde tue. Twee Engelen met S. Joris ende behoort dat gilde tue. Twee Engelen met S. Vrſelen reliquien. S. Sebaſtiaen. S. Petronellen Monſtrancigen. Een kleyn Monſtranci van S. Apollonia. Een cleyn Monſtranci van S. Blaſius. Een cleyn ſpigelgen van S. Katharina. Mauritius met een ſeelae ende twee ſchiven ende een coperen vergulden halſbant of kettynck. *DIT IS HOUT VERSILVERT.* Twee Engelen met onſe vrouwen cleet. Twee Engelen met een lit van S. Pieters vinger. S. Martyn. S. Niclais. S. Lourys. S. Clara. S. Cicilia. S. Lucia. Een coperen vergulden kettync voir ſinte Caſſianus. Een zwart laken met LXXXI. ſtuck ſilvers. Noch een cleet met twee riemen vier hangerges, ende tyen vijftighen onder groot ende cleyn. Een Tabbartgen voir Caſſianus, en is van root gulde laken. Een gruen fluweel Tabbartgen voir S. Vrſula, ende een hangergen met een root crale vijftigh dairmen S. Vrſula mede gordt. Dertyen valhuen die S. Vrſulen Maechden opt hooft hebben. Viertyen paerlen trecken. Ses halsbaen met paerlen. Drie zwarte halsbaen met ſilveren doppen. Twalef coperen hecſelen, ende twee en tnegentich hecſelen, ende drie grote ſpannen an die trecken en an die valhuen, ſoma ſoo ſijnder in als hondert en vier hexelen die drie ſpannen niet gereeckent, deſe hexelen ſtaen an die halsbaen. Vijf Biſchup Miters met ſilveren doppen. Vier cierde Creuſen.

sen. Een zwarten fluwelen Tabbartgen voir Mauritius, ende een root say Tabbartgen. *DIT SYN DIE CLEEREN ENDE ANDERS DIE TOT DAT OUTAIR VOIR DEN RELIQUIEN TUE BEHOREN.* Een root laken van damast Outair-cleet, een blau sayen Outair-cleet. Een dagelijcks root say Outair-cleet. Een root camelot Outair-cleetgen tot die grote banck opt Outair met een dwaelgen dair tue. Ses dwalen opt Outair. Een root voet cleet op die voetschamel. Vier zien dwalen dairmen die god mede deckt int graf binnen die Cappelle. Twee rode gordinen boven an die Tafel, ende twee witte gordynen. Een wit Outair-cleet met twee cleren voir die tafel, en twee gordynen. Drie roode gordynen voir die tralien. Een zwart Outair-cleetgen dairmen mede voirt Kuer sit. *DIE CLEEREN DIE TOT DIE STELLINC HOREN.* Een groot cleet van seyldoeck dairmen die stellinc eerst mede deckt. Vijf roe sayde cleren diemen op die stellinc hanct. Een root say Outair-cleet met een rabat. Seven dwalen dairmen die stellinc mede deckt. *DIT IS ALSULC COPERWERC ALS IN DEN RELIQUIEN CAPELLE IS.* Een groote methalen croon van negen pipen of tacken. Twee groote Candelaers. Drie cleyne Candelaertgens. Een Candelaer met twee pipen. Drie Candelaers of pannen sonder voeten. * Voor soo veel nu aengaet den tydt wanneer de Kerck met dese gespecificeerde Reliquien al is verrijckt geweest / het boven-staende getal van den Jare 96. soude soo wel 1396. als 1496. kennen beduyden / aenghesien men in beyde die Eeuwen / ghelijck oock in de volgende tot dat de Religie veranderde / veeltijdts geschreven heeft / sonder het getal van de Eeuwe selfs / maer alleen het hoeveelste Jaer van dien te noemen / insgelijcks oock vele Oude Keuren en andere Stucken van die tyden ghevonden werden / *absque die & Consule*, t'eenemael sonder naem of datum / 't welck dichwils veel confusie en abuysen veroorsaeckt heeft. Wat belanght het Gilde van S. Barbara, aen wien het silvere Beeldt van S. Barbara / in het begin vermelt / in eygendom was toe-behoorende / daer van is mede noch een oude Bezegeltheydt / stipulerende hoeneer en op wat tyden en manieren die van het Gilde voorsz. de Reliqu. en haer behoorende / en in dese Capelle bewaert werdende / op haer Autaer van S. Barbara, souden moghen ghebruycken; daer uyt / boven verscheyde andere speculatien van voorgaende Eeuwen / oock te sien is / onder wiens dispositie / macht en Authoriteyt dese Capelle was resorterende; zynde den Brief op Francijn geschreven van desen teneur.

** Leght in de lade C.*

In wat Jaer dese Reliquien hier ter plaetse al zijn geweest, en hoe absurt men veeltijts den datum te schrijven plecht.

ALlen den genen die dese letteren zullen sien ofte horen lesen Saluyt mit kennissen der waerheit. Wy Burgemeesteren Scepenen ende Rade der stede van delf, doen condt allen luyden, datter Kercmeesters vander Ouder Kercken binnen Delf by consente ende goeduncken van ons, den Hoemans van Sinte Barberen gilde inder Ouder Kercken to

Brief van S. Barberen Gilde, op wat tijden ende hoedanigh sy haer

Reliquien besigen mochten.

Delft, gegonnet ende geconsenteert hebben, de Reliquien van Sinte Barbara nu ter tijt tegenwoirdelijck inder cappellen wesende, te gebruyken ende voir toutair ende op toutair van Sinte Barbara inder Ouder Kercken te setten, tot alsulken tyden ende dagen als hier nae gescreven staet. Te weten Op Sinte Barbaren dach inde winter, Opte translatie van Sinte Barbaren, Op hair Kermis dach, Op Sinte Dorotheen dach, Op Sinte Margrieten dach, Ende op allen anderen generalen processien dagen van horen Priesters, of van eenen anderen Priester mit bethaemliken barnenden waslichten omme te laten dragen op horen coste Oft tot enigen anderen tyden van gracien, als datter enige oflaten quamen, ende dat den Kercmeesteren ende Hoemans voirsz. goet dochten, soe zullen de Hoemans voirnoemt de zelve Reliquien mogen gebruyken in manieren voirsz Behoudelijc datte Hoemans voirsz de Reliquien voirnoemt op hair chierlixte ende costelixte na horen vermogen zullen verchieren. Des soe zullen de Hoemans voirsz. tot behoef der Reliquien voirnoemt hebben ende ontfangen vier Jair lanck durende alle alsulke offerhande ende gifte als den zeluen Reliquien binnen de zelve vier Jaren geoffert ende gegeuen zall worden, ingaende tot Sinte Barbaren dage naestcomende. Ende teynden de vier Jaren, soe zullen alle alsulke offerhanden ende giften als den Reliquien voirsz. geoffert ende gegeuen zullen worden ten dage voirnoemt, de Kercmeesters ende Hoemans voirsz. tsamen deelen. In kennissen der wairheit hebben wy Onser stede zegel ten zaken an desen brief gehangen vpten drie ende twintichsten dach in Augusto, int Jair Ons Heeren dusent vier hondert vier ende tsestich.

Capelle van Ornamenten.

Naderhandt in den Jare vijftien hondert ende tien, &c. soo zijn over een ghedragen die Kerck-meesteren der ouder Kerck binnen Delft, metten Hooft-mans van den Heyligen Sacraments Gilde in der selver Kerck, ende hebben laten maken een Capelle van Ornementen van blaeu fluweel met gulden bloemen besaeyt; **welcke Ornamenten daer in berustende het Gilde voorsz. soude mogen besigen op veele en verscheyde Heylige dagen/ in het verdrag mede specialijcken gestipuleert/** des soo souden die Hooft-mans die Kerck-meesteren te baten comen een derdeel van al dat die Ornementen, **in dese Capelle bewaert werdende / kosten souden/ &c. van welcke over-een-kominge ghemaeckt wierden** twee cedullen alleen inhoudende,* **naer ouder ghewoonte op een bladt onder malkander geschreben/ waer tusschen beyde / in plaets van onderteyckeningh ofte bezegelinge / cenige Letteren geteyckent wierden/ de welcke Slangens-gewys ofte met hoecken en andersints uyt den anderen door-gesneden zynde / de eene Acte aen den eene / de ander aen de andere partye van de Contrahenten in bewaringhe ghegeven werde / sulcks dat beyde de Stucken weder-zydts by den anderen gebracht / en de door-gesneden Letteren en hoecken in malkander ghevoeght zynde / noodsakelijck mosten passen en accorderen; gelijckerwijs in 't stuck van reeckeninge de Kerf-stocken (een oudt ghebruyck van**

* *Leggende den eene in de laade C.*

Hoe men van oudts Contracten en andere Instrumenten pleegh te versekeren.

van de selfde natuer) by sommighe luyden noch hedendaeghs in usantie ghebleven zyn. Uytgesondert nu noch andere Capellen van dese Kerck / daer van geen gewach en vinde / en echter souden mogen zyn geweest / hebben haer noch verscheyde Capellen van particulieren vertoont. Ick leese by W. van Gouthoven, in de Genealogie van Spangen, dat Heer Philips Wterneſſe, Fundateur van 't Huys te Spangen, in 't Kerspel van Overschie / te Wyve hebbende Vrouw Sophia, Heeren Elias dochter van Dorp by Delft / in den Jare 1310. mede alhier te Delft een Capelle hadde gesticht;* 't welck apparentelyck in dese Kerck moet zyn geweest / aengesien de Nieuwe Parochy-Kerck als doen noch niet in wesen was / of moste een Capelle apart buyten de Kercken zyn geweest. Noch hebbe ick een autentyc Brieffje van fundatie eener Capelrie in de Oude Kerck met eygen Zegel van Hertogh Aelbrecht daer onder aen hangende / van een goet vriendt my over-gegeven / welckers inhoudt dese woorden zyn. Noch eenige Capellen van particulieren. * Gouth. fol. 203.

Ailbrecht bi goids genade, Palensgraue opten Rijn, Hertoge in beyeren, Graue van henegouwe, van hollant, van zeelant ende Heere van vrieslant, doen cont allen luden. Want hildegont meyster clais dochter vander Steghe, meyninge ende wille heeft een Cappelrie te maken ende te stichten in die oude kerc tot delf in die ere goids ende der goiden Sinte Joest, dair sy tien pont siaers toe bewesen ende gheuen wille wt hoiren renten ende goiden, die sy liggende heeft inden poeldijck. Soe hebben wy hoir gegheuen, geoerloift ende geconsenteert voir ons ende voir onsen nacomelingen, dat sy ende hoir nacomelinge vande voirsz. Cappelrie gifter bliven sullen ende wesen tot ewigen dagen, sonder ons dair of in eniger wijs te onderwinden. In oirconde desen brieue besegelt mit onsen segele. Gegheuen inden Hage opten negenden dach in decemb. int Jair ons Heeren, m. cccc. ende twee. Brief van fundatie eener Capelrie.

En dese voor soo veel ick hebbe kennen op-speuren / over-geslagen alle anderen daer van gheen sekerheydt en hebbe / indien dan by de curieuse Ondersoeckers en Voorsnuffelers van oude saken noch eenige andere mochten werden ontdeckt / gelieven het selfde ten goede te houden en te considereren / dat de nijdighe en al bedeckende tijdt / voor eerst niet verder aen my heeft willen openbaren. Wat belanght de Coustumen / Usantien / en oude Ceremonien die onse Voor-Ouderen / met het helder licht des Evangeliums noch niet genoegh verlicht en begenadight zynde / over veele Jaren in dese Kercke hebben gepleeght / mach men oock met goede reden wel inquireren / en indien wy nieuwsgierigh zyn om de Religie en Ceremonien van Turcken / Heydenen / en selfs de alder-barbarische Menschen daer ons in 't alderminste niet aen ghelegen is / noch nopt mede te doen behoeven te hebben / naeuwkeurigh ondersoecken / waerom souden wy de Curieusheyt niet veel eerder hebben / van de saken onser eygen Besluyt van de Capellen en overgang tot verscheyde oude Kerck-gebruycken en dienst-pleginghe in dese Kerck.

Voor-

Voor-Ouderen kennisse te willen dragen? en hoe souden wy kennen weten / met wat absurditeyten hare Religie is vermenght / en ghelijck als ghelardeert en doorspeckt gweest? indien wy des geen onderbindinge en hebben: Niemandt behoort sich selven als d'onverstandige Dieren te laten leyden / en selfs der Ouderen voetstappen niet na te volgen / sonder al-vooren de tegen-partye ondersocht en verstaen te hebben / Beproeft alle dingen: behoudt het goede, * is een recommandatie des Apostels Pauli; en hoe kennen wy sonder onse reflectie op dese saecken te nemen / ons selve versekeren hoe veel geluckiger wy nu zyn / dese duystere nevel van voor onse oogen wech-ghenomen zynde / ten eynde ons selve daer in bespiegelende als dan te recht mogen erkennen hoe groote danckbaerheydt voor dese hooge genade on-ophoudelijck schuldigh zyn. Behalven dan alle de superstitieuse Ceremonien en Kerck-diensten die wy doorgaens in de beschrijvinge van dese Kercke hebben kennen bemercken / was noch een oude Keure en Ordonnantie van het celebreeren der seven getijden / in den Jare 1450. by de Magistraet deser Stadt besloten / de welcke ten aensien men daer uyt ten deele noch kan bespieden / wat voor kerckelijcke gebruycken men over soo veel Jaren in dese Kercke heeft bedient / hier mede annex en aenhechtigh sullen maecken. Het begin was / In den name der Heyliger Drievoudigheydt, en dan de selfde onderscheydentlijck ghenoemt / daer na der ghebenedider Moeder goods Marie ende allen Heyligen, Amen; de substantie van het eerste artyckel was / dat het Gerecht ordonneerde en consenteerde / die seven getijden eerbarelijcken ende devotelijcken te houden ende te doen singen in hare ouder Kercke in die eere goeds ende sijnre liever Moeder, ende in gehoechenisse sijnre Heyliger passien, ende in die eere van allen Heyligen, die binne den Jaire in der Heylige Kercken ghe-eert, ende gehouden werden: en om dit alles met beter ordre te volbrengen / soo wierdt vast gestelt / dat het Gerecht alle Jaren op S. Martyns dagh in de Winter soude eligeren / drie ofte vier Sangh-Meesters die als Procuratoirs op-sicht souden hebben over den ontfangh ende uytgeef / de Priesteren hier onder resorterende te loonen / alle Donatien ende Legaten met de conditien / waer op gegeven ofte besproken / in haer Boeck te doen schrijven by der Stede Clerck, ten eynde het selfde by de Magistraet van waerde soude gehouden werden / ende men daer Recht uyt mocht doen / gelijckerwijs als men uyt der Kercken en des H. Geests Boeck dede; voorts de Ordonnantie te bewaren / dat sy in allen deelen completelijck wierde geobserveert. Sang-Meesters (anders Seven-Ghetijden-Meesters) wierden sy ghenaemt / onghetwijffelt ter oorsake sy als Heeren en Meesteren over dese Chore en Musicale Bende waren ghestelt. De woorden van het tweede poinct zyn dese: Voirt so is geordonneert ende wy bevelen onsen Schoel-meesters die nu sijn off naemaels wesen zullen, dat sy hem altois

* 1 Thessal. c. 5. vers 21.

De Seven Getijden ingestelt.

Des selfs haer Privilegie en Voor-Recht.

Hoedanigh ende op wat tijden de La-

altois Heylich avonts ter vesperen, ende Heylich dagen ter Metten, ter Missen, ter Vesperen inder selver Kercke comen, ende bliven in hoiren superpellicien met een bonnet op haer hoeft, sonder caproen ende die getyden voirsz. metten kinderen soe manierliken singen, ende dat choer soe eerbaerlijken te regieren, als hem van der ghene geseydt ende bevolen sal worden, die vander Stede en vander Kercken wegen dair toe geordonneert sullen wesen, sonder hem in eeniger manieren dair tegens te seggen of te doen op hoiren dienst te verbeuren. Daer na wert verklaert hoe veel Priesteren hier toe gheordonneert mosten wesen / te weten seven ofte acht / ofte alsoo veel als den Kerck-Meesteren ende Sang-Meesteren ten allen tijden goet duncken mochte / den selfde by haer ghekoren moetende werden / uyt de bequaemsten ende eerbaersten die men vinden mochte / sonder eenige gunst of andere saken aen te sien; de Coster (de welcke ordinaris een ghestudeert persoon most zyn) was gehouden altijdt mede te helpen singen / ten ware hy yet sonderlinge te doen hadde van der Kercke wege / ende dese mosten alle dagen op den hogen choir de seven getyden, eerbaerlijcken, perfectelijcken, met goeder manieren singen na den ordeningh van Utrecht / met alle dat daer toe behoorde / te verschijnen en toe-gestelt te zyn in de selfde Figure als van de School-Meesteren is geseyt. Voor alle de genen die tot desen dienst yetwes hadde gecontribueert / wierden de Sang-Meesters gheordonneert alle dagen na der primen een Misse te doen lesen / op den hoogen Autaer / uytgeseydt als men op de selfde sonderlinge op die tijdt te doen hadde. Voor de af-gestorvenen / die in des Sangh-Meesters Boeck ghesch̄reven stonden / wierden veele vreemde Ceremonien gepleeght / de Priesteren van de Sang-Meesteren de weet ontfangen hebbende / waren gehouden elcks bysonder voor de ziele een *Vigeli* te lesen op den selfden dagh; wyders den eersten Woonsdagh na dat den overledene begraven was / mosten sy nader primen een Misse singhen van *Requiem* ('t welck is een Ziel-Misse) op den hoogen Autaer / als wanneer men dan de uytvaert houde met Kaersen / oock most een pelle (te weten een Baer ofte Rouw-kleet) voor 't Choor zyn gheſpreyt / de Misse ghe-eyndight zynde / alle de Priesteren te gelijck beneden de Choor *Miserere* lesen met den *Collect* met wy-water voor den selven doode; wijders was haer plicht alle Jaers den eersten Dingsdagh nader octave Epiphanie (dat is verschijningh / Drie-Koningen / ofte dertienen dagh) nader compleeten een vigeli te singen van negen lessen, 't welck sy noemden een gemeen memorie en de tydingh houden; des Woonsdaghs daer aen volgende nader primen wierdt een Ziel-Misse gedaen op syn alderstatelijckst met Dienaers / daer na een algemeene uytvaert gehouden voor alle de af-ghestorvenen / die tot dit religieuse werck t'eenigher tijdt met giften of andersints behulpelijck hadden gheweest; welcke actie des Sondaghs te vooren op de Predick-stoel wierdt gekondight /

tijnsche School-Meester gehouden waren met haer discipulen, de seven getijden te helpen celebreren.

Getal van de Priesteren des seven getijden, ende hocdanigh die verkoren wierden.

Haer functie.

Dagelijcksche Misse voor de gifters van dit collegie.

Dienst-plegingh voor de overledenen particulier.

Daer-en-boven Iaerlijckfche en generale uytvaert voor alle de af-gestorvenen te gelijck.

dight / alle de af-ghestorvenen van dat Jaer yeder met namen ghe-noemt werdende / en doende bidden voor alle de genen die hier eeni-ge sekere Renten toe-gegeven hadden. Voorts waren de Priesteren van dit Collegie verbonden / tot allen principalen Hoogh-tijden (de welcke twaelf in getal waren / en daer onder onser Vrouwen omme-ganck / midtsgaders S. Hyppolitus dagh) in dese Kercke te dienen, ter Vesperen ende ter Missen / namentlijck twee provisores, een Epistolair, ende een Evangeliair sonder uyt te doen of uyten Choor te gaen eer die diensten gedaen souden wesen. Hier na werden de Sang-Meesters geauthoriseert om de Priesteren voorsz. aen te nemen en af te setten na dat sy by haer Conscientie oirbaer souden dencken wesen, sonder yemandt aen te sien als voorsz. is, daer benevens een of twee uyt de Priesteren te kiesen / die soo dickwils als sy singen mosten het Choor souden regeren / ende bevolen werden te bewaren / dat alles perfecte-lijck en met ordre toe-ginge / 't geen dan dese ordonneerden 't zy te intoneren ende voor te singen of lessen te lesen of wat het soude mogen wesen / daer toe mosten de andere bereydt zyn / en sulcks van haer sonder weer-woordt werden gheparceert ; daer benevens verbondt sich die Pastoir Gijsbrecht Heerman, met syne Capellanen (die door dese diensten althans grootelijcks wierden ontlast / dat sy mede souden helpen singhen ende tot de seven getijden altois vorderlijck ende behulpelijck te wesen na horen vermogen met goede onderwysinge den volcken te doen en anders. Voorts volght noch eenighe instructie van 't luyden tot allen getijden na gelegentheydt van saecken / midts men altijt als 't op-geluyt was terstont most beginnen te singen en soo voort te gaen sonder marren, oock de Hoech-Misse altois ge-eyndigt zyn / buten der vasten ontrent tien uren, en binnen der vasten ontrent elff uren. Eyndelijck werden hier noch by-gevoeght eenige conditien in faveur van de gene die haer mildadigheyt tot dit werck mochten hebben be-wesen / en na haer doodt 't selfde / buyten der moeden / komende te cesse-ren / ofte om eenige redenen / by de rechte Erfgenamen des overledens mochte werden goet gevonden / de gegeven Goederen onder yemants anders administratie te brengen / in welcken gevalle sy de selfde souden mogen aenvaten / beschicken en ordonneren tot andere Gods-diensten / als hen dat oirbairlijckst en godlijckst souden duncken wesen, en by al-dien niemandt de Renten en gegeven middelen vervolghde / souden die gaen tot behoef van de Kerck / gelijck oock het over-schot van de Renten en Innekomen / staende het Collegie van de seven ghetijden / even-wel moste doen / &c. sullende desen Brief en Ordonnantie / tot behoef der gener die dese kennisse van nooden hadden / leggen en te vinden zyn / onder de Kerck-Meesteren / de welcke immiddels ghemachtight wierden / om dese saeck met raedt en daedt des noodt zynde / behulpelijck te wesen. Hier van is een Originele Brief met een uythangende Stadts swerten Zegel ten saecke / zynde de selfde

Brief

Verder plichten van dese Priesteren.

Authoriteyt van de Sang-Meesters over de selfde.

Wie verder dit Musicale Collegie vermeerdeden en assisteerde.

Ordre op het luyden van de Klocken en het aenvangen en eyndigen van dese Ceremonien.

Stipulatie ofte toe-segging voor de gifters.

Waer toe 't over-schot van de Inkomsten te employeren, als mede waer d'Ordonnantie most bewaert wer-

Brief voorsteken met de Ratificatie van den Bisschop van Utrecht in 't Latijn / midtsgaders de confirmatie van E. Gijsbrecht Heerman Canonick ten doen Tutrecht ende persoenre der ouder Kercke te Delft, welcke qualiteyt van persoon der Kercke / al van geen gheringh gesagh schijnt ghewecst te hebben / zynde desen Heer ter selfder tijdt oock Pastoor van dese Kerck / ghelijck hy in 't voorgaende werdt ghementioneert ; in dese Brief vinde ick weynigh ofte niet anders als in de voorgaende is begrepen / alleenlijck eenige nader uytdrucksels van eenige poincten / als raeckende de twee principale Priesteren / die het Choor was bevolen te regeren / dat die selfde des Saturdaeghs met malkander souden beramen / na den Ordening en na den besten reden waer men in de weken of singen soude / om eendrachtigheydt met malkander te houden, ende hoe sy dat ordineerden, daer beloofde dese Pastoor voornoemt met syne Capellanen mede te vreden te wesen, protesterende verders dat syn Capellanen / ten eynde desen Goddelijcken dienst (soo als hy die noemt) mochte continueren en in trayn gehouden werden / mede hulpigh souden wesen / niet alleen met het singen / maer in visitatien totten siecken, opten Predick-stoel, ofte andersints / als dat best soude mogen dienen, ten ware sy vander Cuyren wege sonderlinge onledich souden wesen / en in cas dat in eenighe poincten voorsz. gebreck geviel aen syne Capellanen, dat soude hy hen doen beteren by den Kerck-meesters en Sang-meesters. Van gelijcke seydt hy noch yetwes particuliers / concernerende het doen van de Ziel-Missen / in syn reden aldus voort-gaende : ende soo wat offerhande onder die misse voirsz. ten hogen outair gebrocht sal werden, dat sullen die Sang-meesters opbeuren totten Priesteren behoef die de getijden singen, &c. En desen Brief als mede die van den Bisschop / zyn beyde met hare behoorlijcke uythangende Zegelen bevestight.* Dat nu dit voorsz. Kerck-ghebruyck heeft volhert en aengehouden / blijckt vervolghens uyt een bezegelde Accoord-Brief van den Jare 1544. tusschen Mr. Lambrecht Willemsz. Licentiaet in beyden Rechten, Proest van Namen, ende Pastoer van sinte Hypolitus Kercke binnen Delft, voor hem ende syne successoers, Mitten eersamen Heeren ende Kerck-meesters ofte Fabryck-meesters (te weten van der Kercke) midtsgaders die Seven getijde Meesters der voornoemde Kercke, van sekere questien die daer geweest zijn onder hen vander Diensten der Officien inder Kerck, onder welckers eene was conditionerende / dat de Kerck-Meesteren van doen voorts aen ongehouden souden wesen / eenige propinen van Hoechtijden off Bonetten, ofte eenige andere vereeringhen te gheven / aen die Pastoren ofte Capellanen deser Kercke / voor dat recommanderen op die Preeckstoel, † echter sy gehouden blyvende te continueren met de Kerck na haer vermogen te recommanderen / soo op den Predick-stoel / by den Siecken / als in der Biecht-ten/

deh, midtsgaders macht van de Kerk-Meesteren ontrent dit op-gestelde Collegie.

Noch een ander Brief van den Pastoor.

Wat de selfde verder ordonneert.

Hoe het Choor te regeren.

Verbintenisse van syn Capellanen tot assistentie.

Tot wiens profijt de offeranden der Ziel-Missen.

** Zijn berustende in 's Comptoir van de H.H. Kerk-Meesteren in de laade B.*

Differente tusschen die van de Kerck en seker Pastoor, nopende de diensten der seven getyden.

Hoe de recommandatie van het Godts-huys beloont wilde zijn.

† Nota,

Omnis labor mercedem expostulat, & spiritualia sine temporalibus diu subsistere nequeant.

ten/ ende voorts te volherden met alle andere diensten naer ouder herkomen / wijders was in dese noch besloten / dat de Sanghers deser Kerck die de Getyden ofte Hoogh-Misse songen / verplicht souden zyn alle Maenendaeghs als 't officie vaceerde te weten / dat het geen Heyligh dagh was in't Bisdom ofte Festum compositum in der Kercke voorsz. te singen die Hoech-misse Requiem, voor de gene die de Hoech-misse gefundeert hadden / genaempt de Jaersanck vanden Pastoir, ende indien ghevalle als de Manendach niet vaceerde, soo soude de weeck passeren sonder requiem : ende dit uyt voorwaerden dat de Kerck/ midtsgaders die van de Seven Getyden / tot eeuwighen dagen souden behouden eenige Renten hier voortydts den Pastoor voorsz. voor den Jaersanck geassigneert / en noch eenigh ander salaris die sy ghehouden waren hem Jaerlijcks uyt te keeren / &c.* De eerste Sang ofte Seven-Getyden-Meesters die ick genomineert vinde is in seker Contract van den Jare 1457. namentlijck Jacob zijc Jacobsoen, Dirck van Bleyswijck, ende Dirc Dircsoen, roerende tusschen den Kerck-meesters vander selver ouder Kercke, te weten Gerbrandt Jacobssoen, Claes Mathyssoen, ende Claes Florys Hart, ende oic den Beeldesnijder Cornelis Claessone, den welcke sy aen-besteden te maken ses ende dertigh stoelen nader manieren van Andwerpen, ymmer beter ende niet arger off tot genen dinge gehouden te zyne; waer voor de voorgenoemde Meester Cornelis ontfangen soude acht ende vijftich pont groot vlaems gelts, te betalen op termynen in de Acte gespecificeert/ het en ware of Cornelis meer stoelen maecte dan dese 36. aldaer sal hy als dan sijn loen off ontfangen ten selven prise ende ten selven dagen voirgenarryert, alle dingen sonder arch ofte list, &c.* Dus verre van het celebreeren der Seven Ghetyden / als een van de principaelste Diensten deser Kercke; van de andere Ceremonien en Dienst-plegingen niet sonderlinghs (als 't ghene in 't generael aengheroert is) vindende / sullen het hier by berusten laten / echter buyten het voorgaende noch dickwils gementioneert werdende van de Memorien, het Sacraments lof, Apostelen vergaderingh, en anders / de welcke alle haer bysonder inkomsten en Jaerlijcksche onderhoudinge hebben gehadt / van Huys-Renten / Opstallen en Los-renten / Landt-Pacht / Huys-huyr en soo voorts / waer over verscheyde Rent-Meesteren waren verordonneert gelijck wy eensdeels hebben gesien / * doch nu bequamelijcker gecombineert zynde / en onder eene Administratie te samen gebracht: behoudelijck noch veele en verscheyde Gildens / by de Burgery ende Gemeente eertydts in-gestelt / die tot haren laste een Capellaen waren onderhoudende / en eenige weeckelijcke diensten deden doen / ghelijck alreeydts uyt den Brief van 't Vrouwen Gilde (voorhenen ter ghelegener plaetse geinsereert *) aengheweesen is. Boven dien is noch een ouden Brief / aengaende S. Barbaren Gilde mede te pas gekomen/ * midtsgaders seker Contract

Eenige verlichtinge van de menighte der Ziel-Missen, midts oock verminderinge van dienst-loon.

* In de laade B.

Een goet getal treffelijcke Choor-stoelen besteedt.

* In de laade C.

Andere oude preben-den en waer in haer inkomen meest bestondt.

* Siet boven p. 152. onder aen.

Verscheyde Gildens in de Kerck van outs geweest.

* Hier boven p. 154.

* Boven p. 157.

tract tusschen de Heeren Kerck-Meesteren ende Hooft-Mans van 't Sacraments Gilde.* En uyt de lyste van de Reliquien / daer hy spreeckt van het silvere Beeldt van S. Barbara haer Gilde toe-hoorende / is oock verbolghens af te nemen / dat noch een S. Antonis Gilde, midtsgaders een S. Joris Gilde zyn geweest. Noch waren daer verscheyde andere Gilden / daer niets waerdighs van gevonden / doch simpelijck hier en daer gementioneert van gelesen hebbe / als het Gilde van de naem Jesus, schynende oock considerabel geweest te zyn / van gelycke S. Annen Gilde. In de Cataloge van de Ornamenten der dese Capellen van Miraculen werdt oock ghewagh ghemaeckt / van het H. Drievoudigheyts Gilde,* waer van gesien / by een Lief-hebber van oude Munimenten / een Naem-Register van een groote menichte Persoonen van allerhande qualiteyt onder dit Gilde resorterende / een yegelijck naem gestelt onder de af-deelinghe van Wycken en Buerten / daer sy woonachtigh waren door de gantsche Stadt / beginnende met den Jare 1556. op Heylige Drievoudigheyts dagh, waer uyt men noch mocht sien de oude Eenvoudigheydt in de onkosten op H. Drievoudigheydts dagh / in de Kercke voorghevallen na de Processie en kostelijcken ommegangh in die tyden; voor af stondt dese Calculatie: Dit zyn die oncosten op te Heylige drievoudicheyts dach inder Kercken. In den eersten die Oppercoster 4. stuv. Die ondercoster 2. stuv. Van luyen 8. stuv. Den Organist mit die blaser 3. stuv. De Graefmaecker van luyen en meyen te setten 14. stuv. Die knecht 2. stuv. Die Dienders 5. stuv. Die meyssens inde cappelle 6. stuv. Van 't licht 2. stuv. Die by dat becken sit 2. stuv. Die Hoemisse in muysijck elx een blanck. Van elck sermoen 7. stuv. Die Cruys-dragers tsamen 1. stuv. Die Hondeslager 1. stuv. Vant beelt te draghen in de processie 1. stuv. Die Schoelmeesters 3. stuv. Van waecken 2. stuv. Van de Hoechmisse te singen 1 stuv. Die maechden vande Cappelle van andienen tot die Misse 4. stuv. Achter aen gaf noch eenigh Schrift te kennen dat een nieuw Autaer-stuck was aenbesteedt / dien vermaerden Konst-rycken Schilder Maerten Heemskerck, voor de somme van 300. gulden / waer uyt af te nemen is in hoe groote estime en waerde dat de Schilder-konst in die tyden moet zyn geweest / aengesien naer advenant den anderen loon / het Schildery als een seer kostelijck pandt tot soo hooghe somme most betaelt werden. Maer boven alle de Ornamenten albereydts hier en daer naer gelegentheydt aengewesen / waren die gene / die eyghentlijck aen de Kerck toe-behoorden / insonderheydt groot ende veele / behoudelijck van alle de Reliquien en eenighe andere voor-af-gaende mede de Kerck eygen zynde / vinde voor eerst noch verscheyde lysten en Ceelen van 't gene de Costers ordinaris in haer bewaringe hadden / welckers wel de oudtste op Perkement geschreven / by door-wateringe of anders onleesbaer ghewordén zynde / onder aen echter noch te ken-

* Boven p. 158.

* Boven p. 154.

Eenvoudige Lijst des Drievoudigheyts Gilde, Iaerlijcksche Onkosten.

Haer nieuwe Autaer-tafel.

kennen geeft / dat sy was gemaeckt op H. Cruys-vindinghs-avondt na der Vesper achter den hooghen Autaer der Ouder Kercke van Delft / in 't Jaer 1419. by Heer Gijsbrecht Willemzoen provisoir als Notarius.* Nota / alsoo het Notaris-Ampt in die tijden meerendeels by de Geestelijckheydt bedient wierdt. Noch een ander is 'er mede op Perkement t'eenemael noch gaef en goet met Zeghels daer aen van den Jare 1477. bestaende in een groote menichte van silvere Kelcken / Ampullen / Paesborden / Wyroock-vaten / Bussen / Cruysen / Wywaters-vaten en Quasten oock Autaer-kleen / Voet-kleen / Casufels / Kappen / Corporalen en allerley Mis-gewaed van veelderhande Coleuren / sommighe met Cruysen / andere met Maenen / waer onder een blaeuw Ornament gecomen van Heer Henric de Coster *Piæ Memoriæ*, noch verscheyde Boecken als Missalen, Antiphonaers, Brevieren, Gradalen, Lectionalen, Zouteren, Ordeningen, Inceptorien, Epistolairen, Capitelairen, Kalendarien van aflaten, en eyndelijck een clein boecgen dair sommige Historien in stonden / Item een boecgen van perkement dairmen mede te fonten gingh / Item een processie boecgen naden ordinanci van den Doem Tutrecht. En dese Juweelen en alle dinghen van grooter waerde wierden den Costeren in bewaringe gegeven / op alsulcke conditien dat sy die trouwelijck ende wel bewaren ende regieren souden / na wtwijsinge alsulcke brieven als daer oft gemaect ende bezegelt waren / midts stellende Borge ter contentemente.* Maer in dese voorgaende Brief en is niet gespecificeert of den Opper of den Onder-Coster was / dies ick soude vermoeden noch maer alleen den Onder-Coster te zyn gheweest / alsoo sy elck een bewaringe apart hadden / en oock elders des Onder-Costers Sacristie, * ¦ (dat is 't Heylighdom ofte de plaetse daer men de gewyde dingen in legt en bewaert) uytdruckelijck genomineert vinde / te meer dewyl noch een ander Ceel / alhoewel sonder datum en jonger lijckenende / echter van desen al te veel van den anderen verschelende inhoud is. DIT NAEGESCHREVEN ZYN ALSULCKE STUCKEN ALS DIE OPPERCOSTER HEEFT IN ZYN BEWARINGHE VAN GOUDT ENDE SILVER. In den eersten een groote monstrantie van theylighe sacrament, noch een cleyne monstrantie van tsacrament, item derthien kelcken onder groot ende cleyn, item een broot busse met Hypolitus dair bouen op, noch drie paer silueren pullen met een wieroocx scheepghen: twee silueren Wieroocx vaten een wynwaters quast met drie ciborien daermen mede wt gaet totte fiecken, noch een ciborie daermen mede opt lant vaert in een buersse: item een cleyn arck daermen op Hoochtijden mede municht, noch tbeeldt vande seuen ween: tbeeldt van S. HYPOLITUS met een silveren schale: twee silveren paesborden ende een iesus met een silueren cruys: Item drie cappen van gulden laken ende een casuffel met twee roocx van gouwe laken mit haer toebehooren; item noch drie

Leght in de laade C.

Het Beampt-schrijverschap van oudts by Priesteren bedient.

Ornamenten die de Onder-Coster in sijn bewaringe hadde.

Ibidem.

Siet Iuweelen en gueden overgelevert by Maritgen Heynricx &c. laade C.

Andere Schatten en Heylighdom in des Opper-Costers bewaringe.

drie cappen oeck van gouwe laken genoemt die niewe met een casuffel ende twee rocx met haer toebehooren: Item noch drie gulden laken outaer-cleen met een gulden banck cleetgheu: item noch een capelle van root fluweel gebeelt met bloemen, noch een capelle met al haer toebehoort van moreyt fluweel: item noch een capelle van blaeu damast met gulden bloemen met al haer toebehoort met een blau damast outaercleet; item noch een capelle van wit damast met gulden bloemen met haer toebehoren: item noch een capelle van blaeu woeffet met haer toebehoort daermen sacraments misse mede sincht: item noch een capelle van swart woeffet met haer toebehoort daermen onse vrouwe misse mede singt: noch een roo damast outaer-cleet, noch een swart fluweelen outaer-cleet van ons lieff vrou, item twee roo damaste vanen: noch twee blaeu vanen, noch twee oude vanen: noch twee nieuwe roo damaste vanen: een root carmesijt fluweelen outaer-cleet: ende een wit dammast outaercleet met gulden bloemen, noch een capelle van swart saey daermen requiem mede singt. * Wijders is my door een goet vrindt ter handt bestelt een Specificatie van al het Silver-werck 't geen tot den Jare 1572. in de Kercken en Cloosteren in en ontrent de Stadt noch over-ghebleven/ en eyndelijck den Burgemeesteren deser Stadt in veylige horde over-gegeven was/ behalven al 't gene in en ontrent de Kerck-plunderinghe van den Jare 1566. verburgen/ gestolen/ en in de tumulte en onstumige beroeringh wech-geraeckt is/ en zedert noch verbaert mach zijn geweest. Een Titul ofte het Hooft is aldus: Specificatie van seecker Sylver gecomen uyt beyde die Parochye-Kercken, Conventen en Capellen bynnen der stede van Delft, mitsgaders van eenige Dorpen ende Cloesteren, ontrent deser stede gelegen, die 't selve den Burgemeesteren in bewaernisse gelevert hebben, en by den voorsz. Burgemeesteren deur ordonnantie en bevel van den Prince van Orangie Gouverneur, &c. den naest lesten November, de 2, 3, en 4. Decembris ao. 72. aen Fransois van Valckenstein Ontfanger generael vande Staeten slandts van Hollandt by seeckere gecommitteerde Goutsmeden toegewoegen ende overgelevert is. VAN TSILVER VAN DE OUDE KERK BINNEN DELFT. twee verguldeKelcken, met een back van een coopere kelck, noch 3. vergulde patenen wegende te samen 6. Marck, 7. oncen, 7. engels. Ses silvere Schalen met knoepen onder, wegende 7. ma. 2. on. 7. eng. 't vergult van de twee grooten silveren Cruycen weg. 13. ma. 1. on. Die voorsz. twee grote silveren Crucen, wegende te samen 27. ma 10 eng. Een silvere Paesbort met een silvere quispel, weg. 2. ma 7. onc. 14. eng. Twee vergulde Kelcken met twee patenen en eenige vergulde stucken van een Arcke, ende een Britse wegende te samen 12. ma. Noch eenigh ander vergult werck van den voorsz. Arcke ende Britse, weg. 8. ma. 5. on. 3. eng. Die voet van den voorsz. Arck wesende wit silver, weg. 16. ma. Noch ander wit silver van de voorsz. Arcke, weg. 16. ma. 16. eng.

* *Ibidem* Specificatie van silvere Ornamenten uyt de Kereken, Clooсteren, &c. deser Stadt voor soo veel na de Beeldtstormeryen overgebleven en ten profijte van 't gemeene Landt geappliceert is.

Lijste van het overgebleven Silverwerck uyt de Oude Kerck

16. eng. Noch ander wit silver van de voorsz. Arck, weg. 16. ma. Twee silvere Ciborien, een silvere Wieroocx-vat, met noch eenigh wit silver van de voorsz. Arck, weg. 16. ma. Noch een silvere Wieroicx-vat, ses silvere pullen, met noch eenige cleyne Schaltgens ende ander gedreven werck, met een Wieroicx scuytgen, een silvere paesbort, noch een silvere Ciborie, weg. 16. ma. Diversche parthyen van wit silver, van eenige beelden afgedaen, weg. 3. ma. 3. on. 15. eng. Die grote vergulde Ciborie aen diversche parthyen gewoegen, belopen 27 ma. 6. on. 15. eng. Een vergult Tabernaeckel genaempt 't Hoofken, weg. 16. ma. 5. on. Een silvere Hypolitus, weg. 13. ma. De resterende Ornamenten en Cieraden die in dese Kerck wel eer aenschouwt ende gesien wierden / en waer mede sy aldermeest pronckte ende verciert was / bestonden in over-prachtige Altaren / uytnemende konstige Schilderyen en Tafereelen / kostelijcke gheschilderde Glasen / magnifycke Orgalen / en soo voorts in veelderhande uytwendige Pompe / alle meest in de Beeldt-stormeryen vernielt / geruyneert of gheschonden; het hooge Autaer deser Kercke was in die furie soodanigh aengetast ende verdestrueert / dat niet dan een Romp was over-gebleven:* welck Autaer naderhandt / doen het alles wederom wat in ruste ende stilte was gebracht / wederom op nieuw wierdt aen-besteedt / dien vermaerden en konstrijcken Meester Beelde-snyder Willem Danielsz. van Tetrode van Delft, wiens kennisse / vernuft en konstige handen / veele heerlijcke en voortreffelijcke stucken wercks / te vooren binnen Romen gemaeckt hadden / de welcke aldaer van die grootste Artisten ende Constenaers in grooter estimatie en waerde gehouden wierden; die schrijft hem toe Meester Thomas Tollet, ingeseten Burger ende gesworen Architect ende Werck-man des Bisschops van Luyck / daer hy de kostelijcke Steen tot desen Autaer te employeren / van handelde / de welcke / overmidts die kennisse reputatis ende oock die excellente stucken wercx die hy selfs van desen oprecht bysondere Constenaer Tetrode binnen Romen, &c. gesien hadde / protesteerde dese Steenen voor die reyse naer advenant beter koop te willen geven / dan hy die van de Borse in Engelandt gelevert hadde / waer mede hy de Beurs van Londen schijnt te verstaen / die ontrent de selfde tijdt gebouwt is. Belovende oock verders tot vorderinge van het werck van de alderbeste / reynste en uytgheleesenste Steenen hier toe te sullen leveren. Onder de getuyghen / die over dit Contract van de Steen gestaen hebben / werdt genoemt eenen Meester Dieryck Borchgrave, gebooren van Delft, Borger der Stadt Luyck.* De soort van Steenen en verdere stoffe en Materie waer uyt dit werck most gemaeckt werden / was volghens de voorwaerden in het Accoordt: van Albastart, swerten Marmorsteen, Toetsteen, ende Rans-steen elx op sijn proportie ende meeste cieraet, alles naer den eysch van 't werck glat en gaef gevrocht soo wel achter als

Andere Ornamenten en verciersselen deser Kercke.

Hoe het hooge Autaer in de Kerck-plunderingh 1566. was geruineert.

* *Uyt seker Contract, openende de leverantie van de materialen tot den nieuwen Autaer, berustende in de laade C.*

Aenbestedinge om wederom een nieuw te maecken.

Lof van Tetrode des selfs Meester.

* *Siet Contract Mr. Willem van Tetrode als gemachtight zynde, &c en Mr. Thomas Tollet. Ibid.*

Hoedanigheyt van het nieuwe hoog Autaer.

voor,

voor, oock ettelijcke dingen van koper als naer volgende het patroon by den voorsz. Meester Willem daer van geconcipieert en den Kerck-Meesteren gelevert, ende dat op sijn steeck ende voet naervolgende die konste van den Sculpture ende Antiquiteyten.* Maer een laeter Contract/ nopende de leverantie spreeckt uytdruckelijck uyt/ van den kostelijcken Jaspis-steen, en betreffende de grootheydt van het werck bevinde ick in het selfde/ dat in het besteck mede was bevoorwaert van twee groote Pylaren yder van derthien voeten lanck uyt een stuck, de welcke niet te bekomen noch te vinden zynde/ in dien deele nootsakelijck op de beste wijse/ moste gheremedieert werden. Onsen meer-ghemelten Vosmerus in syn voor-reden van het voornoemt Tractaet de substantie van dit pompeuse Autaer oock kortelijck te kennen gevende ghetuyght vervolgens daer by/ dat in geheel Nederlandt noyt diergelijcke/van kostelijckheydt ghesien en was: dit zijn syn woorden: *in cujus fronte [scilicet Templi] Odeum, in quo altare, quod summum dicitur ex alabastro, Jaspide & Heraclio stabat lapide, Guilhelmi Tetrodi Civis Delfi opus, quo excellentius non vidit Belgium.** 't Welck seer wel accordeert en over-een-komt/ met de schriftelijcke beloften van Meester Willem Tetrode/ in het Contract geinsereert/ en met syn eygen handt ondertreyckent/ luydende aldus: Welck voersz. Autaer na voersz. patroon en den eysch van 't werck, die voersz. Meester Willem gehouden sal wesen, ende beloeft by deesen te maecken soo goet excellent en constich, als hy oyt sijn leven eenigh werck gemaeckt mach hebben, en alsoo goet als eenich Meester 't selve soude kennen en moeghen maecken, sulcx dat diergelijcke in dese Nederlanden niet gevonden en sal worden, &c.* en van dese verbintenisse schijnt hy sich dan (na de getuygenisse Vosmeri) absolupt ghequeten/ en syne beloften ten vollen na-gekomen te hebben; 't welck den Autheur van de by-voegselen op Guicciardin oock bekent maken wil/ daer hy seyt: Tot Delft men oock plach te sien den gesneden marberen Outaer van onuytspreeckelijcke konst, uytgewrocht door Willem van Tetrode, na dat hy veele Jaren in Italien verkeert hadde: een weerdich stuck wercks, ende met verwonderinghe selfs van de beste Constenaers aenghesien.* (In de Fransche translatie den selfden Autheur daer noch by-voeghende) weshalve verscheyden uyt vreemde Landen sijn gekomen, om 't selfde te aenschouwen.* Een oude aenteeckeninghe noch voor dese ghealleg eert;* getuyght dat op het hooge Choor der Oude Kercke was een Albasteren Outaer, dewelcke sijn Excellentie Prins Willem, voor een Schenckagie gesonden heeft aen sijne lieve Neef de Grave van Swartsenburch in Duytslandt, die men d'Evangelische noemt, met oock te samen de 12. Apostelen van Albast, die geleecht werden tot Straetsburch in de Kerck te zyn. En een weynigh daer na/ eenighe andere dingen/ dese niet aengaende/ aengetrocken hebbende/ voeght daer noch by: Alsoo den 24 Augusti, Ao. 1566. de eerste Beeldt-stormery voor-

* *Contract Kerck Meesteren, &c. en Meester Willem Tetrode laade C.*
Des selfs groote.
Nader uytdruckinge tot lof van dit overkunstigh en kostelijck werck.
* *M. Vosm. loco citat. p. 67.*
* *Contract Idem ibid.*
* *Guicciardin edit. 1612. fol. 205. a.*
* *Idem in 't Fransch fol. 253.*
* *Als p. 132.*
Prins Willem van Orangie doet met 't selvige een heerlijck Present aen de Graef van Swartsenburch.

namentlijck in de Prochy-Kercken was, op welcken tijdt Prins Willem H. L. memorie in de venster van S. Aechte leggende, een van sijn Pagies in de Kerck sendende, om te beletten, dat den voorsz. Albasterden Outaer met de Beelde van de Apostele niet en soude werden beschadicht; Doch welck Autaer desen Annotator hier mede verstaet / te weten het eerste Oude dat in den Jare 1566. is ontramponeert / of dat hy geabuseert zynde / in de omstandigheydt van den tydt wanneer / een Specie van een tweede Beeldt-stormingh / naderhandt voor-gevallen / heeft gemeent / is onsekers / en moet consequentelyck in 't een of ander een merckelijck abuys zyn schynlende / alsoo wel hebbe hooren verhalen van luyden / het selvighe wel meenende te weten / dat het laetste pretieuse en wonderlijck kunstigh Autaer / in voor-beschreve forme met twaelf Apostelen was versien. Van de Taferelen en Schilderyen die men hier oock eertijdts sagh / roert yetwes aen den vermaerden Werelt-Beschrijver en Reysiger *Georgius Braunius*, seggende: *Veterem autem Ecclesiam D. Hypolito dicatam, Heems-Kirchii, & M. Joannis Schori manus Ultrajectini quondam Canonici, cujus visendæ in tota passim Hollandia, conspiciuntur picturæ, decenter exornant*,* met welcke woorden hy soo veel te verstaen geeft / als dat de Oude Kerck aen den H. Hypolytus toe-gewijt met de konstige wercken en Pinceel-handelingen van de wytberoemde Meesters Heemskerck en Schorel, eertijdts Canunnick tot Utrecht / machtigh verciert en gestoffeert was / gelijck als na behooren en voldoenings toe. Het Schilder-boeck van Carel Vermander, in het leven van den konstigh vermaerden Schilder Maerten Heems-kerck confirmeert oock 't selfde / want verhaelt hebbende hoe Maerten in syn jeught / eenigen tijdt tot Delft by eenen Jan Lucas, de konst geoeffent hadde / en naderhandt tot Haerlem was geraeckt.* Seyt wat verder / en alsoo syn wercken veel te Delft voeren, soo waren in verscheyden plaetsen daer van syn Altaer-tafelen, soo in de Oude als in de Nieuwe Kerck.* Elders in het leven van Meester Anthonis van Montfoort ghesept Blocklandt, betuyght den selfden Auttheur / hoe dat dese in 't begin der Schilder-konst heeft gheleert te Delft by syn Oom / gheheeten Hendrick Assuerusz. doch alsoo Frans Floris te dier tijdt boven alle andere seer gheruchtigh was / werdt hy na syn groote begeerte by hem bestelt / alwaer hy binnen den tijdt van twee Jaren / in syn studie ofte leeringhe dapper heeft toe-genomen / sulcks dat hy naderhandt eens in sijn Vaderlijcke Stadt te Montfoort ghekeert zynde / en aldaer sich in Houwlijck begeven hebbende / quam hy met syn Huys-Vrouw woonen alhier te Delft aen den langen Dijck,* daer hy noch groote vlijt dede / met stadigh meer en meer ondersoecken en oeffenen / sich in de Schilder-konst te verbeteren / inventerende / schilderende / en uytvoerende alles met een opmerckighe waerneminghe / dies hy door syn seldsame kloecke wercken / seer beroemt en vermaert wiert: hy

Hoe het in de tweede beroerte gesalveert wierdt.

Autaer-stucken, en wat vermaerde Schilders daer al aen gevrocht hebben.

* *Georg. Braun. Theat. urb. præcip. l. 3. n. 19.*

* *Car. Vermand. Schilder boeck p. 163. d.*

* *Idem ibid. p. 165. a.*

* *Ibid. p. 172. a.*

hy hadde veele groote wercken te doen, als die tot groote dingen gheneyght en lustigh was, des hy op dien tijdt genogh hadde zijnen lust te gebruycken, in groote Altaer-tafelen, Deuren, Tafereelen, doecken en dergelijcke. wat lager ofte in de andere colom seydt hy: In den Kercken tot Delft zijn van hem geweest verscheyde heerlijcke Altaer-tafelen. En voeght daer noch by: Dese schoone dingen zyn meest door blinden yver en onverstandige raserye in de oproerighe Beeldt-storminghen vernielt, en door Barbarische handen den ooghen der Const-lievenden nacomers berooft, soo dat weynigh is overgebleven. * wat aengaet de oude heerlijcke konstige geschilderde Glasen van de beste en vermaerste oude Meesters / welckers naer gelegentheydt eenige ten deele en weynige in 't geheel noch waren blijven staen / zyn alle door het springhen van het Pulver-Magasyn / den 12. October 1654. t'eenemael verbrysselt en in den Slagh ghebleven. Insonderheydt was voortreffelijck en seer uytstekende heerlijck het groote Glas in 't Noord-Cruys-werck / gedaen door den onvergelijckelijcken Glasen-Schrijver Meester Willem Willems Tybaut; anno 1563. in de onderste helft quamen de Contrefeytselen van Philips de tweede Koninck van Spangie / en derde van dien name als Grave van Hollandt / met syn derde Vrouw Elisabeth de Valoys, oudtste dochter van Henry de tweede Koninck van Vranckrijck / beyde in haer Koninckliick gewaedt seer natuerlijck af-ghebeeldt / knielende ten weder-zyden van een Tafel / daer op twee Boecken lagen / hebbende elck haer Patroon ofte Sint achter haer staende / en haere Wapenen boven haer hooft; de bovenste helft was de Historie van de Wijsen uyt Oosten daer sy te Bethlehem quamen om het Kindeken aen te bidden / * 't welck Maria op haer schoot hadde / waer voor den eene knielende syne offeranden was aenbiedende / welcke vertooninge heel vol van Beelden soo trefligh was geteeckent / gecoloreert / ende geordonneert met seer groote vervallen Ruynen / dat het by de Kunst-verstandige waerlijck wierdt ghehouden voor het beste Glas van de gantsche Nederlanden / tot welck overkunstige stuck wercks de Koninckliicke Majesteyt voorsz. in de aenbestedinge sekere somme van penningen hebbende vereert / het selfde de naem van 't Koninckliicke Glas verdienstelijck doen voeren heeft. Het Glas in de Capel van de Hoogh-Heem-Raden van Delftlandt hier boven * aengheroert / by haer aen de Kerck toe-ge-eygent zynde / representeerde in 't onderste gedeelte haer aller persoonen in 't volle Harnas / de ghelijckenisse seer levendigh gecontrefeyt / knielende en siende na een verrijsende Christus / die aen de Zuyd-zijde was / elck met haer Wapenen boven haer hooft / ende my gedenckt eenen vander Meer aen de Noord-zyde aen een Tafel was sittende: het opperste gedeelte beelde uyt / de Historie daer Moses / na dat het volck te Raphidim in de Woestijne om water grootelijcks ghemurmureert hadde / na Godts bevel

* Ibidem.

De geschilderde Glasen van oudts in dese Kerck gesien.

Eenige Historien daer in uytgebeelt.

* Matth. 2. vers 1, &c.

* Boven p. 151.

* Exod. 12. vers 1. & seq.

te Horeb/ met synen staf water uyt den Rotzsteen sloegh/ * 't welck mede seer uytstekende was / ende by de voornaemste konst van Glasen wel mochte gerekent werden / gedaen zynde / na 't oordeel van eenige kenders / door Laurens van Koot, ende dit voor soo veel ons bescheyt is toe-brengende / moeten het hier by staecken. Verscheyde konstighe Orgelen hebben oock dese Kercke al voor veele Eeuwen ten dienst geweest, daer van noch verscheyde Contracten in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren overigh zynde / eene / waer uyt men eenighsints kan afmeten / dat dese Kercke met dese Musicale Instrumenten al menighte van tijden is voorsien gheweest / spreeckt in deser voeghe ; Int Jair ons Heere Duysent vierhondert vijff ende vijftich, opten 111den. daeh in Augusto, doe besteden die Kerckmeesters van sinte Ypolitus Kerck binnen Delft, als Clays Floryszoen, Dirck van Bleyswijck, ende Jacob van Bleyswijck Gerytszoen, meester Jacob van Bilsteyn die Orgel-meester, een nieu werck te maken van sestien voeten, en dair in een positijff van vier voeten, met dryerhande geluyt na den betoech off patroon, dat die Kerck-meesters voirsz. dair off hebben, na manieren en formen als dat werck tot Leyden is tot sinte Pieters, ende also goet van geluyde wesende als Tutrecht is in den Doem 't sinte Martini, beter ende niet argher: &c. * Ende dit werck wierdt aenghenomen tot Meesters koste en pericle ter taxatie van mannen hun dies verstaende ; de welcke oordeelende het selfde in maecksel dat van Leyden / en in geluydt dat van Utrecht als voorsz. te overtreffen / of ten minsten van eene waerde en qualiteyt te wesen / en sulcks voor goet op-genomen werdende / soude de Meester daer voor ghenieten zes hondert Rijnsche Kuer-vorste gulden of payment hoirre wairden, ende dat oude werck, te weten dat dier tijdt in dese Kerck oock was / ten ware de Kerck-Meesters voorsz. resolveerden het selfde mede als noch te willen behouden / in welcken gevalle sy sulcks souden mogen voldoen / met noch hondert Rijnsche gulden boven de somme voorgenomineert. Waer uyt voor eerst sekerlijck te besluyten is, dat al lange te vooren een ander Orgel hier is geweest / behalven de genen daer men gheen bescheyt van en heeft ; en dat dese voorsz. Kerck-Meesteren het oude Orgel geraden ghevonden hebben mede noch te behouden / blijckt uyt een ander Contract en voorwaerde drie Jaren daer na / namentlijck 1458 op nieuw gemaeckt by den Kerck-Meesteren Claes Matijssoen, Gerbrant Jacobsoen ende Dirck Dircksoen van Bleyswijck, met eenen Meester Adriaen Pietersoen Orgelmaecker te Delft, de welcke aennam dit oude Orgel-werck (noemende het selfde het groote) te vermaecken en reformeren stellende nieuwe Ramen op de oude Naelden maecken en twee Toernen op de naelden ter hooghte van 21. voeten, behalven noch de capgens die daer boven op mosten staen / de Pijpen alle te vernieuwen ten ware in het oude werck eenige goet ghevonden werde / de Blaes-balgen te verleeren met nieu leer,

Orgelen van dese Kerck.

Besteck van een nieuw Orgel.

* Voorwaerde van 't nieuwe Orgel te maken, ende &c.

Het oude echter noch blyvende.

't Welck mede vernieuwt wert ende herstelt.

seer, in sulcker voegen dat die balgen hoger op souden gaen / als sy te vooren gedaen hadden omnoch meerder windts te ontfangen, en soo voorts in allen deelen te repareren en herstellen, oock een positijf daer aen te maken met Octaven en Registers; presenterende wyders dit werckt met syn voor-ghe-schreven Ordonnantie met Goeds hulp alzo guet te maken als eenyghe werck dat die Kerckmeesters ende Organisten kyessen sullen in Hollandt, of in Brabant, of in Vlaenderen, of in 't Stichte van Wtrecht daer sy 't nae gevrocht souden willen hebben / waer na hy het selfde beloofde te doen accorderen alzo goet ende soet en alzo lieffelijcke van gelude, en waert alzo de Meesters Organisten die om het werck op te nemen gecommitteert mochten werden / het selfde so guet niet en bevonden / soude hy sulcks beteren ter tijt toe dat sy seyden, dat hy wel ende eerlijcken gebetert hadde, &c.* En vermidts hy dit oude werck het groote noemt (ghelyck oock uyt de omstandigheden blijckt 'tselfde groot te zyn gheweest) soude wel te vermoeden zyn dat het voorverhaelde / drie Jaren voor de reparatie deses aldaer nieuw gemaeckt / op de selfde plaetse soude zyn ghestelt geweest / daer teghenwoordigh als noch een tweede Orgel in ongebruyck ontrent het Choor hanght / welck voorsz Orgel (te wete van den Jare 1455.) doen ter tijdt nieuwt en van minder ghestalte ofte kleynder zynde dan het andere / 't welck gerepareert most werden / aen het selfde (onderscheyts halve) de naem van het oude en groote Orgel / verleent heeft / sulcks van die tydt af aen / altydt twee Orgels in dese Kerck souden zyn geweest / en selfs na den brandt als sy beyde verongheluckt waren wederom beyde herstelt / maer belangende het voor-gemelte Positijf, schijnt als doen noch geen voortganck gehadt te hebben / alsoo naderhandt in den Jare 1483. noch een nieuw Contract werdt ghemaeckt met eenen Meester Jan die Orgelmaecker van Andwerpen, om een pozitijf te maecken met drie registeren in de oude Kerck aen dat grote werck, achter in die stoel met Pedalen en nieuwe Clawieren.* En naderhandt in den Jare 1545. hebben Bueckel Joostensoen, Dirck Duyst Hendricx, Dirck van Alckemade Corstenz, Martyn Maartynzoen Kerck-meesteren inde Oude Kerck binnen Delft, met Mr. Quiringh Aertz vander Hoogh Burgemeester deser Stadt, een verbont en accoort gemaeckt, waer by Mr Quiring voorsz. beloofde zynder koste en moeyte een nieuw kostelyk Orgel-werk te doen maken aen den Tooren, welckers Posityf sullende hebben 9. Registers / van vooren soude wesen van 6. voet van fijn silver / van klanck dubbelt spreeckende / verstreckende dit Posityf voor het eerste Clavier / een ander soude hebben een Doef, een Fleuyte, een Simbel, een Geemshoorn, een Sufflet, een Trompet, ende een tramblant om de geluien daer mede te speelen, &c. sulcks dat behoort / alles naer ordre met de termen van die kunst in het Contract nader verklaert: voor welcke vereeringe Mr. Quiring voorsz de Authoriteyt soude hebben / sulck

Soo goet als eenigh Orgel-werck in Nederlandt.

* Voorwaerde van 't groote Orgel ibid.

Zedert wanneer dese Kerck met twee Orgels al is versien geweest.

* Voorwaerde van 't Posityf in 't groote werck Ibid.

Een kostelijck nieuw Orgel aen de Kerck begiftight.

een Organist te stellen als hem ende naer hem syne nakomelinghen/ ofte gecommitteerden ghelieven en goet-duncken souden / en voorts over 't werck als eygen te disponeren / de Kerck-Meesteren gehouden blyvende Jaerlycks een sekere somme tot salaris voort spelen en oock onderhoudt van 't werck uyt te keeren ; ende soo wanneer sy 't onderwin/ 't segghen en den eyghendom van 't voorsz. werck begeerden te hebben / waren ghenootsaeckt / dese Servituten met een gestipuleerde somme af te koopen ; * Na uytwysinge van het Schildery onder de af-komelingen noch berustende / was het gantsche gestel kostelijck ende magnifyc / allenthalve met Beeldt-werck en anders verciert/ ende (na men seydt) van soo heerlycken ghelupdt/ als men ergens vinden mocht ; doch is mede / naer het schynt / met de veranderinghe van de Religie van kant gheraeckt / een ander bequaem althans de selfde plaets vervullende / niet tot celebratie van veelderhande genaemde Heyligen / en een oneyndelijck getal van bygeloovige Diensten / maer alleenlijck tot behulp om den lof Gods met Psalmen eenparighlijck en met ordre te singhen / en voorts tot eerlijck vermaeck en recreatie van de wandelaers : sulcks nu alle dese voor-beschreve overdadige en onmatige kostelijckheden wech-ghenomen zynde / dese Kerck grootelijcks verandert / en wederom na d'ordre van d'oude en primitive Kercke een eenvoudige gedaente aengenomen heeft : en al hebben eenige willen dryven dat het ghebruyck der Orgelen in de Gereformeerde Kercke onder het singhen van de Psalmen ongeoorlost was / gelijck het oock in de Synode van Middelburgh 1581. (na dat ick by occasie in het *Repertorium* van de Synoden hebben kennen sien) voor niet goet gekeurt wierdt / en sulcks geresolveert men soude versoecken dat sy mochten werden wech-ghenomen : * doch is nochtans na rype overweginge in de Synode hier te Delft anno 1638. absolutelijck anders verstaen / ende gheoordeelt dat het Orgel-spelen is een middelmatighe saecke ende ghelaten most werden in de vryheydt van de Kercken : * de Heer Constantijn Hugens * heeft van 't gebruyck der Orgelen een loffelijck Tractaet ghe-schreven / 't welck den weetgierighen Leser ten vollen kan voldoen ; boven aen de kap van het voorsz. kleyne Orgel / staet oock een Opschrift op dese saeck slaende aldus : *Laudate Deum Tympano & tibia, laudate eum Hydraulis & Organo.* 't Welck in de Nederduytsche Text is over-geset: Looft Godt met de Trommel ende Fluyte : looft hem met Snaren-spel ende Orgel. * Voorts is dese Kerck rondt-om allerwegen met bancken en gestoelten/ soo voor de Magistraet / Consistorie en menichte van particulieren al vry dicht beset / ten Westen onder het groote Orgel is een verheven Galerye met trappen op te gaen voor de Wees-kinderen / soo dickwils als ter Predicatie moeten komen ; het Choor is met vier Hecken van Wagenschot van de Kerck af-gheschoten / aldaer gestelt zynde in den Jare 1603. plegen-

de

Margin notes:

* *Volgens Contract onder de Erfgenamen berustende.*

Tegenwoordigh Orgel.

Of het gebruyck der Orgelen inde Kerck geoorloft is ofte niet.

* *Synod. Midd. p. 34.*

* *Synod. Delft 1638. art. 50.*

* *Boven p. 105.*

* *Psalm 150. vers 4.*

*Heden*daeghsche gestelte van de Kerck.

OUDEKERCK
van binnen in te sien.

de wel eer van Latoen te wesen / 't welck is een soort van Koper ofte Metael na de coleur van gout ghelyckenende by onse Voor-Ouderen in grooter waerde ghehouden / ende daer van is een voorwaerde van den Jare 1469. waer by de Kerck-Meesters van sinte Ypolitus Kercke binnen Delft hebben besteet Louwerys van Brecht tot Brugge inde steenstraet, een manier van traly-werck te maecken van Latuen voir dat choir, &c. Welck werck hy binnen een bestemde tijdt ghehouden was te leveren binnen Delft in de Waegh / ende voorts op synen koste het selve in ordre op te rechten / soo als het staen moste / sullende als dan daer voor genieten van elck pont wegens, vijf groot ende een halven, ende drie miten, midts de Kerck-Meesters binnen een maendt naestkomende by provisie op de handt souden bestellen / ten huyse claes gerytsz. van Delft, ses pont groot vlaems, ende als 't werck gemaeckt ende gheset was / daer op te betalen ter helft van de somme toe / die het soude mogen beloopen / de ander helft noch te voldoen by termynen / &c. * waer uyt de schaersheydt van gelt in die tijden en de groote veranderinge zedert / wederom merckelijck af te nemen is. Op het Choor aen de Zuyd-zyde is een overwelfde Capelle / met een Yzere deure buyten aen het Gebouw af-gesloten / zynde misschien geweest de principaelste Sacristie / en nu in der Heeren Kerck-Meesteren Comptoir ofte Camer verandert / te weten beyde der groote ofte Parochy-Kercken / als zynde de selfde nu te samen gevoeght ende onder een gesagh ende opsicht gebracht ; in welck Comptoir noch veele oude bezegelde Brieven en Bullen van Pausen / Cardinalen / Bisschoppen en Prelaten / midtsgaders verscheyde oude geschryden beyde der voorsz. Kercken zyn berustende / de welcke in een masse t'eenemael in disordre en de grootste confusie onder malkanderen over hoop opgesloten leggende / by my / als Kerck-Meester der Kercken [illegible] Vaderen / uyt eygen speculatie en curieusheydt geresumeert ende doorsien zyn / ende niet sonder groote moeyte en verloop des tijdt in soodanige ordre ghedirigeert / als hier voor en hier en daer op de kant aengewesen ende geallegeert is / ende noch in 't volgende gedaen sal werden : de andere bescheyden ons hier in ontbreeckende / zyn in de Nederlandtsche Troubelen / nevens die van de andere Geestelycke Gestichten / Cloosteren / Conventen en Capellen de verstroyinghe en wech-voeringe mede al grootelijcks onderworpen geweest / ghelijck men voor-sekerlijck seggen wil / dat meestendeel alle de Registeren / Papieren en Documenten der voorsz. ouder Geestelijcke Gestichten / elders op seker Casteel in Braband secretelijck bewaert werden / ten eynde de Roomsche Religie t'eeniger tijdt wederom de overhandt verkrygende / de Geestelijckheyt sich daer van dienen mochte. Onder de middelen ende Jaerlijcksche inkomende vruchten deser Kercken / zyn mede onder het bewindt en Authoriteyt der Heeren Kerck-Meesteren gebracht / eenige vicarie Goederen / eertydts gesticht

Choor-Hecken eertijdts van Latoen.

Hoe veel gekost.

* Voorwaerde van de tralien. laet. de C.

Kerck-Meesteren Camer.

Kas met oude Bullen daer in.

Hoe veele oude Documenten van de Kercken vervoert en verborgen zyn.

Eenige Vicarien noch aen de Kercken.

sticht by Geertruyt Dircks dochter van Beest, bestaende in Lande-ryen / de welcke by Octroy van de Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt / in den Jare 1636. zyn verkocht / daer van de koop-penninghen ter somme van 23472. gulden zyn beleydt op 't gemeene Landt van Hollandt ende West-Vrieslandt / de Interessen van de voorsz. geprocedeerde penningen by vergunninge van de naeste Vrinden en Bloedtverwanten / met authorisatie van de Heeren Kerck-Meesteren / geappliceert werdende tot subsidie van de behoeftighste van 't geslacht. Aen de ander ofte Noord-zyde van 't Choor / recht tegen over 't voorsz. Comptoir der H. H. Kerck-Meesteren / is de Catechizeer-Camer misschien gheweest zynde de Sacristie van de Onder-Coster hier vooren vermelt / * alwaer nu de Jongelingen des Sondaeghs na de Middaghs-Predicatie / ge-examineert ende geinstrueert werden in de fundamenten van de ghe-elucideerde en hervormde Godts-dienst / by forme van Vraghen en Antwoordt / de Meysjes in de Nieuwe Kerck haer plaetse hebbende. En in plaets de Chooren wel eer met soo veel kostelycke Altaren en veelderhande toe-stellen (als verhaelt is) soo prachtigh praelden / soo zyn sy nu met verscheyde Marmere Graven van Illustre persoonen verciert. Het oprechten van Tomben en Epitaphien / wert voor een seer oudt ghebruyck ghehouden / de eerste van allen meent men dat soude zyn geweest de Tombe van Rachel / ende Jacob richtede (soo spreeckt de Heylighe Schrift) een gedenck-teecken op boven haer Graf: * welck teecken (indien men Borchardus mach ghelooven) is gheweest een heerlijcke Pyramide / rustende op twaelf kostelijcke Steenen / naer 't getal der Sonen Jacobs. * By de Troyanen zyn de Eer-teeckenen van verdienstige overledenen / mede al in observantie geweest / na men uyt Homero kan bemercken.

Catechizeer-Camer.

* Beven pag. 151.

Van Tomben en Epitaphien.

Oudtheydt en instellinge van dien.

* Genes. 35. vers 20.

* Le Serre Miroir qui ne flatte point p. mihi 289.

Vt te sepeliant fratres & sodales,
Sepulchro & titulo; est enim hoc præmium morientium.

Van de Griecken en Romeynen (seydt den Autheur van den Nederlandtschen Herauld *) is 't onnodich vele te seggen, want de Griecken soo onmatigh hier inne waren, dat tot Athenen by decrete der wetten bedwongen is geweest, die overdadige magnificentie der Sepulturen: maer soo niet by de Romeynen; waerom by dese een yder vermocht naer macht en affectie tot den overledenen, of verheven, of van kleynen staet graven te bouwen. De mode en verciersefen der Sepulturen by de Egyptenaren, ende by de oude, naer 't schrijven Lucani * ende Servii, * waren, dat Edele ende de Groten begraven wierden op, of in hooge plaetsen: waer van gesproten is, dat in die oude tijden boven de doode lichamen, oft Pyramiden, oft verheven Pilaren, oft verheven gebouwen, opgericht zyn. Verscheyde insichten en beweegh-redenen / die

* Nederl. Herauld. fol. 366.

* Lucan. l. 8.
* Serv. l. 11. Æneidos.

dese

dese maniere van doen / hebben voort-gheteelt / wijst ons den selfden Autheur oock aen / het eerste Graf voorsz. is ontstaen uyt pure liefde en affectie / gelijck na 't getuygen Borchardi voornoemt / het Opschrift oock soude zyn geweest: Hier leyt de Schoonheyt en de Liefde, * uyt diergelijcke beweginge heeft Artemisia aen Mansolo haer waerde Man 't Mausoleum doen op-bouwen / 't welck wegens syne uytnementheydt onder de seven wonderen des werelts wiert getelt. * De tweede reden is om dat dusdanige wercken als een geduersaemheydt aen Eeuwen toe-betrouwt / souden zyn Eer-teeckenen van Heroike en noble actien / Helden daden / goede verdiensten en uytnementheden der af-gestorvenen / waer door sy souden leven in de gheheugenissen van de Bloedtverwanten / Geallieerden / en alle andere aenschouwers: Uyt sulck een oorsaecke heeft Simon Machabeus, * een treffelijck Graf van Eeretoe-ge-eyghent aen synen Vader ende Broeder / Salomon * aen synen Vader David. Waer-en-boven is een derde reden dat de nakomende / aensiende Eer-Graven en heerlijcke Opschriften / souden sien beweghende exempelen van deughden / en krachtige op-wecksselen tot vromigheydt / waer door alle ghenereuse gemoederen moeten werden genepght / en ghelijck als met een spoor aengeprickelt / om Loffelijcke voetstappen na te volgen. Het exempel dat van Julius Cæsar werdt verhaelt / is aenmerckens waerdigh / dat hy komende in den Tempel van Hercules / aldaer siende het Beeldt van Alexander de Groote, begon grootelijcks te suchten versoeyende syne leuigheydt dat noch niets van hem gedenckwaerdighs was uyt-gevoert / op die selfde Jaren als Alexander de gantsche werelt al hadt bedwongen / 't welck sulck een stercke in-druck heeft ghegheven / en soodanighe kracht op syn ghemoedt gheplant / dat hy van die tijdt af aen on-ophoudelijck gheaspireert heeft na hoogher saecken / en geen occasie versuymt om eere in te leggen: * en dat brome ofte dappere Mannen altydt bysondere lust hebben gehadt / om Monumenten van eere te besoecken / aen te schouwen / en te considereren / zyn by Strabo * en andere menighvuldige ghetuygenissen te vinden: Lucanus seydt oock van den selfde Julius Cæsar, en Dio Cassius, * van Octavius Augustus, dat sy Alexandri Magni Graf / met een singuliere drift en yver hebben besocht. Lucanus spreeckt aldus:

Tot hoedanige ooghmercken ende eynde.

* Le Serre ibid.

* Gell. l. 10. c. 18.

* 1 Mach. 13.

* Ioseph. lib. 7. antig.

Raer exempel van Julius Cæsar in het sien van Eer-Beelden en Graven.

* Fortius de Rat. Stud.

* Strabon. Geograph. l. 2.

* Dio l. 51.

Effossum tumulis cupide descendit in antrum,
Illic pellæi proles vesana Philippi,
Felix prædo jacet terrarum vindice fato,
Raptus. *

* Lucan. l. 10.

En dese alle op-gemelte motiven en beweegh-redenen kennen elck in 't bysonder / en oock gesamentlijck concurrerende / in eene Sepultu-

pulture gebonden werden / daerom seker Schrijver seght: een Graf-schrift hoort te gedencken, den naem ende stam van den overleden oprechtelijck, syn Vaderlandt ende qualiteyten sommierlijck, syn leven en deughden modestelijck, ende syn sterven Christelijck; eer stichtende tot exempel, dan ydel glorie. * Sulcks dese sacke behoorlijck gheconsidereert van meerder ghewicht dan 't gemeen ghevoelen is / waer van in dese Stadt verscheyde preuven ofte proef-stucken zyn te sien / meer dan in andere plaetsen; voor eerst in de uyterste middel-hoeck van het Choor deser Ouder Kercke / tegen aen de muyr is een heerlijcke Tombe / van den noyt-genoegh-gepresen Zee-Heldt Pieter Pietersz. Heyn, ter eere van syn dappere grootdadigheyt opgebouwt / zijnde het Pedestael van swert Marmer van vooren wat uytkomende / en de hoecken wat inwijckende / waer op staen vier af-staende Colommen / twee na het hoofts / en twee na het voeten-eynde / van het selve Marmer / gewrocht na de Dorische ordre / de Basementen en Capiteels van wit Marmer / gelyck oock in dier-voeghe vier platte Pilasters achter teghen aen de muyr / ondersteunende met haer allen een swaer vierkant Pavelioen mede van swart Marmorsteen / van vooren verheven met een driekant Fronte-spies / waer in komt het Wapen van den Admirael / en ten weder-zyden op de hoeck-eynden / staet een Globe / ofte Hemel en Aerdt-kloot / in teycken dat desen manhaftighen Heldt in de Navigatie ofte Zee-vaert / en den loop der Sterren / als noodighe wetenschappen / voor een Opper-Zee-Voocht / grootelijcks af-ghevaerdight was / te midde onder dit heerlijck overdeck / leydt het Beeldt van den Overledenen in volle Wapenen van wit Marmer op een Matras seer kunstigh uyt-ghehouden / hebbende syn lincker handt op syn neven-staende Helmet rustende / en syn rechter nevens hem neder-leggende; achter tegen aen de muyr / tusschen de voornoemde Pilasters / staet in een wit Marmere Lijst / een swerte Toet-steene Tafel / waer in gu'de Letteren als helder-stralende Sterren in de duystere nacht staen en flonckeren / uyt-maeckende een heerlijck Op-schrift / in de Latijnsche als een universele Tale / syn Glory-brallende daden vermeldende.

* *Nederl. Herauld. al. 370.*

Beschrijvinge van het Graf Pieter Heyn.

Sijn Opschrift.

DEO. OPT. MAX. ET ÆTERNÆ MEMORIÆ Sacrum. lugete, fœderati mortuum, quem præclara in Remp. hanc merita non sinunt esse mortalem.

PETRUS HEINIUS. Architalassus, Brasiliæ, mari Mexicano, Lusitanis, Morinis, fatale nomen, hic jacet, cui fortitudo Mortem, Mors vitam dedit.

DEL-

TOMBE VAN DEN ADMIRAEL PIETER HEYN.

DELPHORVM Portu ſub ſeptentrione editus, natalis ſoli Famam, reportatis portu Matancæ, ad Occidentem opimis ſpoliis, gemino orbi intulit, parentum humilem ſortem animi magnitudine, & rerum geſtarum Gloria tranſcendens, non naſci ſemper Heroes docuit, ſed audendo fieri, per ineluctabiles fortunæ terra marique caſus numinis favore eluctatus, Indiam, Hiſpaniam, Flandriam, captivitatis ſuæ mox libertatis ac Victoriæ teſtes habuit, ſine temeritate intrepidus, ſine faſtu magnanimus, diſciplinæ navalis tenax non ſine ſeveritate, ut obſequii primum omnis patiens, ſic imperii poſtmodum omnis capax.

ANNO CIↃ. IↃC. XXIV. *Præfecti vicem gerens, urbem Salvatoris in Braſilia inter primos exſcendens, luſitanis ereptum ivit. Aº.* CIↃ. IↃC. XXVII. *Claſſi præfectus naves hoſtium ſex & viginti, ſub ejuſdem urbis mænibus, Stupendo facinore expugnavit, diripuit, exuſſit: alias inſuper tres, incredibili auſu, ad Maream inſulam aggreſſus, præmia Belli ſpectante hoſte abduxit. Aº.* CIↃ. IↃC. XXVIII. *Claſſem navium viginti, auro, argento, mercibuſque pretioſiſſimis gravem, ad cube littora felici occurſu offendens, feliciore Marte ſuperavit, & novus Argonauta, e nova novi orbis colchide, aureum Hiſpaniarum Regis vellus, Principibus Europæis formidabile, non in Græciam ſed fœderatorum terras, nullo hactenus exemplo, tranſvexit & ſocietati Occidentalis Indiæ immenſas opes, Hiſpano inopiam, Patriæ ſuæ robur, ſibi immortale decus paravit.*

TANDEM.

MARIS Præfecturam quam foris meruerat, domi adeptus dum navali prælio cum Morinis decernit, navium hoſtiumque poſt cruentam pugnam victor, ipſe machina majore ictus, fatalem metam, ſine metu glorioſe adivit.

Ejus Famæ virtutiſque ergo,

EX Ill. & præp. ordinum decreto rei maritimæ præfecti Senatores,

MON. HOC POS.

Vixit Annos LI. *Mens.* VI. *Dies* XXIII.

TO MEN ΘΑΝΕΙΝ. OYK ΑΙΣΧΡΟΝ. ΑΛΛ' ΑΙΣΧΡΩΣ ΘΑΝΕΙΝ.

Sijn Wapen-Kas. Boven dese Tombe hanght de Wapen-Kas van den Admirael/ ghevult met des Overledens Wapen-Schilt/ zynde een Vogel op een Heyningh beyde van sable ofte swart op een gulden veldt/ waer onder hanght den Wapen-Rock/ aen welckers eene zyde de Gouverneurs Staf/ en aen d'ander zyde het Rap er zyn hanghende/ midtsgaders de Ysere Handtschoenen en Ridderlycke Sporen/boven op de Kas staet syn Casquet/ en onder aen hanght de groote Rouwbaniere met het volle Wapen/ en des Admiraelteyts Anckers daer achter; boven alle hangen drie heele groote Scheeps-Vlaggen met Bourgonsche Cruyssen/ in den Jare 1628. weynigh voor syn doodt verovert met de kostelycke Silvere Vloot/dit zyn de Triumph en Zege-teekenen van soo grooten overwinninge/die hier tot een eeuwige gedachtenisse en loffelijck aensien van de heerlijke daden en dapperheyt des Zee-Helts/ door wiens kloeck beleyt de selve verkreghen zyn/ ten toon hangen; welckers schrickelycke af-breucken der hooghmoedige Spaensche Natie/hare nakomelingen na veele eeuwen noch sullen beklagen/ en de Hollanders oneyndelyck hem bedancken/ soo menigmael sy daer aen gedencken/gelijck wy in de korte beschrijvinge syns levens hier na noch nader sullen hooren. Wyders aen't eynde van het Noorder-Choor staet een seer cierlycke Tombe ter gedachtenisse van Jonck-Vrouwe Elisabeth van Marnix Dochter van den vermaerden en Hoogh-geleerden Philippus van Marnix Heere van Sant-Aldegonde/en Huys-Vrouwe van den Colonel Carel Morgan, die dit werck uyt liefde en mee-waerdigheyt doen maken heeft/ het is na de Corintische ordre/ het pedestal van swart Toet-steen alwaer in het midden dit Graf-schrift met goude Letteren geschreven staet.

En verover-de Scheeps-Vlaggen.

Tombe van Jonck-Vrouwe Elisabeth van Marnix.

Illustri serie longæque ab origine gentis
Morgani hic conjux Elisabetha tegor.
Marnixi soboles, quod non nescitur in orbe
Nomen, & invito tempore semper erit.
Virtutum satis est uni placuisse marito,
Quod pro me loquitur tam preciosus amor.

Hoedanigheyt van 't werck. Voort is dit Pedestal overdeckt en rontsom ingeleyt met wit Marmere Platen/ doorstreept met roode aderen/ gelijck al het wit Marmer

mer aen dit werck van dese ratigheydt is/ weder-zydts het Op-schrift op de voorsz. in-ghelevde Platen zyn uytgehoude Beckenelen en Doodts-beenderen tusschen staende vergulde Kooren-aderen / op dit Pedestal komen vier Colommen / twee na het hooft en twee na het voeten-eynde/ welckers Schachten zyn Toet-steen / de Basementen en Capiteels van 't voorsz. wit Marmer / seer cierlijck (gelijck doorgaens dit gheheele werck is) vergult / hier op rust een Pavelioen / ten weder-zijden vierkant / en in het midden met een boogh op-gaende/ mede van 't voorsz. wit Marmer / van vooren hem vertoonende met vijf trappen / waer tusschen komt op een vierkante steen haer Edelheydts Wapen nevens dat van haer Man in een ronde krans besloten / en haer vier eerste quartieren daer aen gebonden zijnde / als Marnix, Ballieul, Americourt, Gryffer, op de boventrap eenen recht-op-sittende Eenhoorn als tenant, mede haer Wapen-teycken alleen en geseparcert houdende, zynde een silvere Bande met weder-zijdts een goude Sterre op een Azure ofte blauw veldt / op de twee trappen daer nevens sitten op elck eenen Leeuw / en op de laetste twee Griffioenen / alle vier versien met Schilden die haer verdere vier quartieren gesamentlijck tot het getal van acht uyt-maken / als Spangen, Praet van Moerkerke, Serf, Povyves, zijnde de eerste meest Henegouwsche / en onder de laetste eenige Engelsche of Schotsche edele Familien / onder dit Welffel leydt het Beeldt van dese Edele Vrouwe/ gelijck als in een Wasschen kleet/ van 't hooft tot de voeten / seer konstigh gemaeckt van wit Marmer op een Matras en een sware Toet-steene Zarck/ gedragen van drie leggende Leeuwen wederom van wit vergult Marmer / rustende op het Pedestal voorsz/ de Tronie en handen van het Beeldt midtsgaders de voeten/ die mede naeckt zyn / zyn van Plaester op het doode lichaem afgegoten en uytnemende schoon en wel gemaeckt ; voor dit werck/ om van de schendige handen bevrijdt te zyn/ staet een cierlijck hoogh Yser traly-heck met om-geboghen vergulde Lelien met punten voor uyt-steeckende / waer buyten komt op den in-ganck van het Graf een blaeuwen Zarck boven aen met dese Letteren. Inganck van haer Graf.

D. O. M.

Elisabethæ Marnixiæ V. N. Philippi Marnixii S. Aldegondani F. Matronæ generosiss. uxori opt. castiss. matri pientiss. dulciss. Carolus Morgan Eques tribm.

C. P. L. P.

Het middelste ghedeelte van de Zarck is met haer en haer Mans Wapen / met de vier eerste quartieren wederom om-cinghelt zynde / beset / en onder aen in een ander compertement komt

dese aen-spraeck van de daer onder begraven legghende Vrouwe.

Vixi ut vivis morieris ut sum mortua, anno
CIↃ. IↃC. VIII. X. *feb. relicta filiola*
Patri, Anna Morgan.

Een laetste op de kant van de Zarck volght noch tot beslupt dese regel sonder exceptie; dat het voor de gantsche werelt een onverbrekelijcke wet is/ geboren te werden/en te sterven.

Lex universis est, quæ jubet nasci & mori.

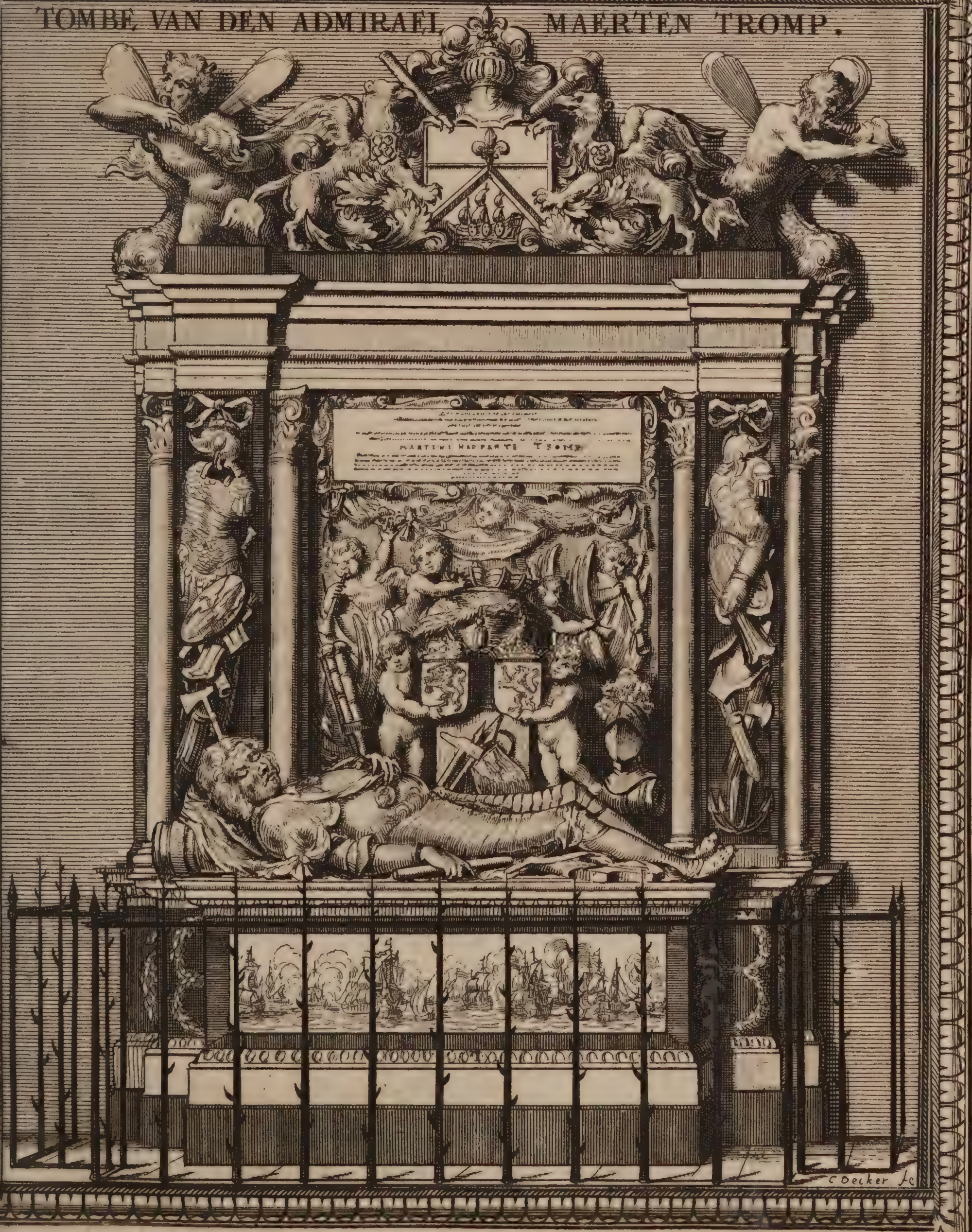
Tombe van den Admirael Tromp.

Aen dese selfde Noord-zijde van het Choor komt noch een vierkante Capelle voorhene mede vermelt/ waer in nu te sien is het heerlijcke Eer-Graf ter memorie van den wel-verdienden lof en gloricuse daden van den vermaerden en Roem-ruchtbaren Admirael Maerten Harpertsz. Tromp, wiens dappere verrichtingen te groot en te veele om alhier te verhalen in de Historien te vinden zijn; dies oock alhier liever wilde swygen dan weynigh daer van te spreecken / en met den Poeët Joost van Vondel * wel mach seggen / indien de penne kost Cartouwe schoten gheven / en dat dan elck woordt gaf donderend gerucht/ soo mocht men eenighsints syn lof na waerde melden/ 't geen my althans ondoenlyck is; hy is / na dat/ door soo veel duysent grof ofte Canon-Kogels/ in 't midde en ghevaerlyckste van de alvernielende en bloetgierigen Oorlogh/ altydt ongeschonde wonderlyck gheluckigh was gepasseert / eyndelijck door een onverwachte Musquet-Kogel voor het Hollandtsche Strandt ongeluckigh ter neder geveldt/ en naderhandt hier te Delft met behoorlijck Rouw-Pompe seer solemnelyck begraven; syn Tombe is gheordonneert door den voortreffelijcken Bouw-konstenaer Jacob van Campen, zynde de selvige staende op een verheven Pedestal/ welckers Lijst-werck onder en boven is van wit Marmer/ en het midden van Toet-steen/ komende het principaelste van dit Pedestal van de muyr vierkant uytsteken/ zynde van vooren met een wit Marmor-steene plaet ingelept/ waer op seer konstigh is uytgehouden de laetste Zee-Slagh van den overleden Heldt/ waer in hy oock gesneuvelt is/ de zyden na de muyr inwijckende / syn verciert met Lauwer-kranssen en Festons van Kinck-hoornen en Schelpen van wit Marmer/op het Pedestal leydt het Beeldt van den Zee-Vooght seer heerlyck en konstigh in het volle Harnas/ rustende met het hooft op een Tromp of stuck Geschut/ en het lichaem op een Roer van een Schip/ beneven ofte achter het Beeldt komt een groote vierkante witte Marmor-steen/ houdende in haer bovenste gedeelte besloten/ een Toet-steen/kortelijck verhalende syn deughden/ mangastigheden/ en eynde/ met dese in-ghelepde goude Letteren.

* Vondel in seker Vers op de Slagh in Duyns 1639.

Door wien en hoe de selfde geordonneert is.

ÆTER-

TOMBE VAN DEN ADMIRAEL MAERTEN TROMP.
MARTINI HARPERTS TROMP
C Decker fc

ÆTERNÆ MEMORIÆ

Qui Batavos, qui virtutem ac verum Laborem amas lege ac luge.

Batavæ Gentis decus, virtutis Bellicæ fulmen, jacet, qui vivus nunquam jacuit & imperatorem stantem mori debere exemplo suo docuit, amor civium, hostium terror, Oceani stupor.

MARTINVS HARPERTI TROMPIVS

Quo nomine plures continentur laudes, quam hic lapis capit, sane angustior ei, cui Schola Oriens & Occidens mare, materia triumphorum universus orbis Theatrum, Gloriæ fuit, prædonum certa pernicies, Commercii felix assertor, familiaritate utilis, non vilis, postquam nautas & milites durum genus Paterno & cum efficacia benigno Rexit Imperio, post L. prælia quorum Dux fuit aut pars magna, post insignes supra fidem Victorias, post summos infra meritum honores, tandem Bello Anglico tantum non victor certe invictus X. Aug. An. Æræ Christianæ CIↃ IↃC LIII. Æt, LVI. vivere ac vincere desiit.

Fœderati Belgii Patres Heroi obtime merito M. P.

Onder dese heerlijcke Inscriptie/ zyn op de voorsz. witte Marmorsteen / zynde Bassereleve, verscheyde kinderkens uyt-ghehouden/ voor eerst nevens het Beeldt van den Admirael/ in het midden komen twee Kinderen / welckers eene houdt het Wapen van de Ho: Mog: Heeren Staten Generael / den andere dat van de Gr: Mog: Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt / benevens aen de eene zyde en voor haer hebbende/ eenige Heyer-Hamers en Bylen/ Spiesen/ antycksche Schilden en verscheyde Romeynsche Kryghs-Geweer/ aen de slincker-zyde na het voeten-eynde van den Admirael / komt een Helmet met Plumaedgie op een stuck Gheschut buyten uyt steecken/ boven dese Wapens voorsz. komt een vliegendt Kindt een Scheeps- Verder beschrijvinge van dese Tombe.

Scheeps-Kroon te houden / waer boven noch een / in een rolleken met uyt-gestreckte aermen dit rijck-sinnigh Vers vertoont.

Vrbs phœbi cineres jactat, sed currus honores
Ingreditur, quoties egrediturque mari.

Noch eenige andere Kinderen siet men hier rondtsom swevende / met Basuynen en Fleuyten geluyt schijnende te maken / waer boven komt het eerste Op-schrift voorsz / ten weder-zyde van dit Basserelève, komen Toet-steene recht-staende-naeckten (soo als men die noemt met de termen van de Bouw-kunst) zynde gheliyck als platte Pilasters / tusschen twee vierendeelen van roodt Marmere Colommen / welckers Basementen en Capiteels van wit Marmer zyn na de Corintische ordre / dese recht-staende-naeckten zyn behangen met Tropheen van veelderhande Romeynsch Wapen-tuygh van wit Marmer / waer boven dwers over al het voorsz. werck heen / komt een sware wit Marmere Lyst / daer het volle Wapen van den Admirael uyt wit Marmer deftigh uyt-gehouden op staende is / 't welck hem aldereerst vanden Konink van Vranckryk Louis XIII. met seer groote eere Adelijck gegeven wiert / so als hy in 't Jaer 1639. over de vermaerde Slag in Duyns triumpheerde / van welcke tijdt af aen hy oock onder de doorluchtighe ordre der Edelen wierdt begrepen / uyt des Koninghs naem is in 't bovenste gedeelte van syn Wapen (gelijck men wat hooger in den Wapen-kas / midtsgaders de Rouw-baniere met hare behoorlijcke onderscheyde Coleuren noch bequamelijcker kan sien) een gulde Lely op een Azure veldt / waer by den Cardinael Armandus de Richelieu, wat lager heeft by-gevoeght een chevron de gueules ofte rooden Keper / gelijckenende twee balcken tegen malkanderen op-staende / in forme van een open Passer / ende dit op een silvere grondt / gelijck als mede een antijcks Schip van sabel ofte swart / van wegen de Stadt Parijs, onder de Keper sich vertoonende; aen welcke Wapenen den Koninck van Groot Brittangien Carolus de eerste, (boven dien dat hy 't Swaert van den Admirael Pennington uyt de schede trock / en na de gewoonlijcke wyse / desen onsen Zee-Ridder met de Ridderlijcke waerdigheydt heeft verciert) op beyde de zyden een recht op staende Gryphioen heeft ghevoeght / om welckers hals een gulden Bandt is / daer aen yder een Wapen-schildeken is draghende / waer in uyt-ghebeeldt zyn de roode met de witte Roos / mede in een silvere grondt / tot een teycken van de vereeninge van 't Huys van Jorcke ende Lancaster.* Boven op tot Cimier ofte Helm-teycken komt noch een gulde Lelp / als het principaelste stuck uyt het Wapen genomen / van achteren komen de Anckers van de Admiraliteyt kruys-wijs over malkander aen de hoecken van het Schilt uyt-steken; stalcks dat dit Wapen seer heerlijck en van groote waerde is / als waer toe Koninghen en Vorsten hier

Vyt-legginge van sijn Wapen.

* *Ge-extraheert uyt een Lijck oratie gedaen door Ant. Thysius, Prof. Lugd. Batav.*

hare

hare teyckenen van Majesteyt gelijck als hebben t'samen geboeght/ en onder een vermenght. Weder-zydts dit magnifijcke uyt-gehoude Wapen komt een Triton ofte naeckte Zee-man / seer fraey gewrocht doende groote fortsen met blasen op Zee-hoornen / om haer lijf zyn sy behangen met Mos / Schelpen / en dierghelijcke Zee-gewasch/ hebbende yder vier vissige Wiecken op haer rugge / en een Dolfijn nevens haer de uyterste hoecken van het werck besluytende ; al het Beeldt-werck aen dese Tombe komende / is ghemaeckt door Rombout Verhulst, en het Lijst-werck / Tropheen / midtsgaders Zee-Slagh onder aen door eenen de Keyser, buyten om komt tot preservatie en bescherminghe van het selfde / een massijf Heck van Ysere Doorn-stocken recht op-staende seer curieus gesmeet/boven aen malkander gebonden met een Ysere staef daer de punten door-steecken. Op dit Marmere Graf / en ter eere van den dapperen Heldt heeft den Hollandtschen Poeët noch dese Versen toe-gepast :

By wat Meesters het werck gemaeckt.

Vers van Vondel aen dese Tombe gedediceert.

Hier rust de Zee-Held Tromp de dappere beschermer
Der Zee-vaert en de Zee ; ten dienst van 't vrye land,
Dat's mans gedachtenis bewaert in 't konstigh marmer
Soo levendigh gelijck hy stirf voor 't Hollands strand,
Beluyd met moord-geschrey en donderen van Kartouwen
Daer Groot Brittanje in brand, al 't water viel te kleen,
Hy heeft zich zelv' in 't hart der Burgren uyt gehouwen,
Dat beeld verduert de pracht van graf en marmer steen.

J. v. Vondel.

Het Roer van het Schip / daer het principale Beeldt is op leggende / als mede den Tromp van het Geschut ('t welck oock eens deels op syn Naem kan gealludeert werden) en ander by-werck / zyn alle ken-teeckenen de qualiteyt en gelegentheydt van de Persoon aenwijsende / soo oock plegen de Griecken hare Sepulturen te vercieren en op te toyen met teeckenen van Konsten en Oeffeningen des af-lijvigens / Elpenor versocht aen Ulisses, dat hy hem een Graf makende / 't selve soude vercieren met een Scheeps Riem / gelijck men by Homerum leest / den welcke Virgilius * na-boodtsende / in de begraeffenisse van den Trompetter Misenus seydt :

Applicatie van de vercierselen der Graven.

* *Virgil. l. 6. Æneid.*

At pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaque arma viro remumque tubamque.

maer insonderheydt munt hier uyt de Scheeps Croon / die men boven de Vorstelijcke Croon van hare Ed. Ho. Mog ende Graeffelijcke Croon van hare Ed Gro. Mog. Wapenen siet / dese hebben de oude Romeynen / die altijdt seer eergierigh en tot glory gheneghen waren / gepractiseert / want om de gemoederen van haer volck tot no-

En sonderlinge van de Scheeps Croon.

ble actien meer ende meer te verwecken, verordonneerden *Trophea, Arcus triumphales, laureatas literas*; midtsgaders Croonen van verscheyde stoffen, fatsoenen ende namen, na die gelegentheden van de verdiensten, de namen waren: *Corona obsidionalis, Triumphalis, Ovalis, Corona Civica, Corona Muralis, Corona Navalis*, ende *Corona Castrensis*;* en ten opsichte van ons Landt a dermeest in de Zee-macht bestaet / en ons welvaren daer door werdt gheconserveert / ons aen de vryheydt van de Zee ten hooghste en aldermeest gelegen zynde / verdient de *Corona Navalis*, dat is Scheeps Croon / hier te Lande wel een van de eerste plaetse; sy was geformeert van voorstevens en Snuten van Schepen / aldus van den Nederlandtschen Herauld na haer stoffe en gelegentheydt van verdiensten beschreven werdende: van ghelijcke stoffe (seydt hy / te weten gout) was de *Corona Navalis*, de welcke vereert wierde aen die ghene, die alder-eerst enterde eenigh Schip van den vyandt. Ende dese Croon accepteerde Marcus Varro, de welcke hem gepresenteert wierde van Pompeio, in den strijdt van de Zee-roovers: van gelijcke Marcus Agrippa; ende Sylla, van Octavi; midtsgaders vele anderen.* Noch is op het Choor van dese Oude Kerck begraven een ander Heldt / namentlijck den Edelen Manhaftighen Jonck-Heer Arent van Duvenvoorde de welcke na dat hy als Volintair ofte vrywillige menighmael ten dienste van het Vaderlandt syn leven hadt op-gheoffert / een Colonels plaets bedient / verscheyde Frontieren en Forten / waer onder oock s'Graven-weert, gegouverneert / eyndelijck in de strenge en langdurige belegeringe van Oostende / in den Jare 1602. ongeluckigh aen de Pest overleden is / en eenighe tijdt daer na alhier op het Middel-Choor ghetransporteert en ter aerde bestelt / behalven syn Wapen-kas (na tydts gelegentheydt gestoffeert / en ontrent boven den Trouw-stoel hangende / de Guidon ofte Cornette met de slagh van 't Kruys-Huys daer af geraeckt zijnde) boven syn Graf een groote blauwe Zarck hebbende / met een treffelijcke Inscriptie voorsien / de welcke / vermidts door oudtheydt en synigheydt van de Letteren gantsch begint uyt te slijten (als wel in de meeste passagie van het Choor gelegen) op dat niet by meerder verloop des tijdts gantschelijck uyt de memorie soude gheraecken / wel noodigh wesen sal ter gedachtenisse van dien vromen Heldt (die wel een langh en danckbaer gedeugen heeft verdient) alhier in de beschryvinge deser Kercke te insereren.

* *Nederl. Herauld f 29. n. 3. ex Aul. Gellio, lib 5. c 6.*

* *Ibid. fol. 32.*

Graf van Jonck-Heer Arent van Duvenvoorde.

Sijn Opschrift.

EPITAPHIUM.

Nobiliss. & magnanimi Herois Arnoldi Duvenvordii Tribuni militum, diversorum oppidorum & munitionum olim Gubernatoris pro Deo & Patria fidissimi & pientissimi.

Siste

Siste gradum tu qui transis meritoque sepulchrum hoc
Aspice, ut inquiras quis hic est,
Ille à quo potuit virtutem discere virtus,
Cui comes & pietas & fides,
Vivere cui decus in Christo, cui pro grege Christi
Dulce fuit bellum, & mors ipsa.
Scire cupis quis sit, jacet hic Duvenvordius ille
Nobilis Arnoldus Batavorum decus,
Heu rapuit quem pestis atrox Ostendaque sæva
Felix nam Deus ipsum suscipit;
Rara avis in terris nigroque simillima cygno
Magnus erat pietate & Marte.

OBIIT Aº. CIↃ. IↃ.C. II. IV. NON. JUN.

Boven dit Op-schrift / is uyt-gebeeldt zyn Wapen tusschen twee oudt-vermaerde Helden Hector en Achilles, zynde het Wapen drie wasschende Manen van sabel in een gulden veldt / hebbende voor cimier twee Meulen-wiecken boven uyt den Helm en timbre uyt-komende / waer achter boven uyt verschynt de Faem met Lauwer-krans en Basuyne voorsien. Behalven een groot getal van Wapen-kassen / welckers eenige met Bande-rollen / Wapen-rocken / Ba-piers / Sporen ysere Handtschoenen en anders naer qualiteyten van Persoonen en conjuncture van tijden / zyn pronckende / zyn hier en daer aen de muyr en pylaren noch eenige Monumenten en gedach-tenissen die de kerck vercieren / waer onder oock eenige voor ver-standige oogen / ten deele of in 't geheel seer curieus en net zyn / als daer is voor eerst na den ouderdom te rekenen op het Choor teghen aen het Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren / het ghedenck ende Graf-schrift 't welck de Heer Jacob vander Dussen, in syn leven Burgemeester deser Stadt / midtsgaders Hoogh-Heem-Raedt van Delft-landt / Heere in Heren-Carspel / Calverdijck / Dirxhorn / &c. doen stellen heeft voor hem selve / syn Huys-Vrouwen / Kinderen en Swagers / in den Jare 1614. Daer aen volght ontrent het Graf van den Admirael Heyn / een Graf-schrift 't welck de Heer Frans Meerman, in syn leven Burgemeester deser Stadt / ter ghedachte-nisse van syn waerde Huys-Vrouwe Maria de By, by forme van een droevige aenspraeck tot d'overledene / in Nederduytsche Poesy / doen stellen heeft / in 't Jaer 1622. Daer na is teghen over het voorsz Comptoir van de H. H. Kerck-Meesteren / voor de Heer Jan van Lodensteyn, eertydts Burgemeester deser Stadt / midtsgaders des selfs

En verder Eer-teecke-nen.

Verscheyde Marmere en andere steene uytgehoude Graf-schrif-ten aen de muyrages gestelt.

selfs Huys-Vrouwe Maria van Bleyswijck, in den Jare 1644. een Gedenck-teecken versorght by haer eenighste Soon Mr. Everard van Lodensteyn, Burgemeester deser Stadt. Eenighe Jaren daer na heeft de Heer Gerard Welhouck, in syn leven Burgemeester deser Stad/ als mede Bewind-hebber van de Oost-Indische Compagnie/ voor hem selve/ ende syn af-gestorvene Huys-Vrouwe Maria Jans dr. van Lodensteyn, mitsgaders syn Huys-Vrouwe noch in levende lyve/ en als nu na-ghelate Weduwe/ en syne descendenten/ een Graf-kelder en Epitaphie doen maecken ontrent de Tombe van den Admirael Tromp. En laestelyck is/ niet verre daer van daen/ in den Jare 1661. een Monument toe-ge-eyghent aen de Heer Jacob Delff, in syn leve Raedt ende Veertigh/ midtsgaders Haven-Meester deser Stadt/ by syn waerde na-gelate Weduwe Anna Hoogenhoeck Abrahams dr. Voorts is noch in de Kerck ten Zuyd-Westen aen een Pylaer een Gedenck-schrift op-gerecht/ ter memorie van Clara van Sparenwoude, sterf 1615. eertydts Huys-Vrouwe van Mr. Arent van der Meer, in syn leven Hooge-Heem-Raedt van Delf-landt/ Raedt ende Secretaris deser Stadt. Ende dit zyn de tegenwoordighe vercierselen deser Kercke/ die de plaetse van de voorgaende Superstitien hebben in-genomen. De rampen en ongheballen die dit oude Gebouw door het nood-lot van de fortuyn nevens alle wereltsche saecken is onderworpen gheweest/ zyn voor soo veel wy de oude en nieuwe Schriften/ daer van overigh zynde/ hebben geopenbaert/ voorhenen verhaelt/ of ten minste te kennen ghegheven/ maer noch onlanghs heeft sy soo avontuerlycken hazard uyt-gestaen/ als sy oyt ten uyterste lyden kost/ om niet ten gronde toe verdelght te werden/ want in een gevaerlyck tempeest en onweder/ dat veele sware Dycken door-brack en berften dede/ sloegh een Donder-vyer aen de Noordelyckste Wyser het houdt-werck in brandt/ 't welck ten ware door eenige jonge Mannen niet aenstonts gewaer geworden was geweest/ en vervolghens met een grooten yver ghelucklelyck ghebluft/ voorwaer het ongeluck was geschapen/ en het liet sich al dreyghende aensien/ om voor het minste een groot gedeelte van de goede Stadt ten verderf te rucken/ op welcke tijdts ghelegentheydt/ Dominus Volkerus ab Oosterwijck, Bedienaer des Goddelijcken Woordts binnen dese Stadt/ dese Versen heeft geappliceert.

Periculeuse brandt in den Toorn ten tijde van een gruwelijcke storm.

Trouw-hertighe Waerschouwinge aen de Borgery van

D E L F T.

Over het Donder-Vyer, gevallen tusschen de Wijser van de Oude Kercks-Tooren, (doch geluckigh uyt-gebluft.)

Op den 5. December 1665.

GOdt heeft in sijnen swaren tooren,
Ontsteken uwen swaren Tooren,

Als

Als 't Donder-vuyr viel in de Wijſer;
Dat was geſeyt, ô Stadt! wort wijſer,
En brandt in meerder Geelt, en Yver,
Eer ick ontſteeck in ſwaerder Yver,
En u eer langh ſal weder-varen
(Ten zy g'u ſtubbigh quaet laet varen)
't Geen thienmael droeviger ſal weſen,
Dat is, eer ick mijn vriend'lick Weſen
Af-treck van uwe ſoete Woningh,
En kieſe my een and're woningh,
Daer 't Volck ſal vliegen als de Harten,
En dienen my met gantſcher harten;
Ja dancken ſteets voor 't Hemelſch Goede,
Dat ick haer ſchencken ſal ten goede;
't Geen ghy onwaerdelijck verachtet,
En al te ſlecht en nietigh achtet.
Maer als gy 't dan aldus ſult maecken,
Dat ick in gramſchap my op maecke
Om tegen u te trêên in Rechten,
Wat ſult gy dan (ſegt doch!) uyt-rechten?
Gy ſult dan eeuwigh, eeuwigh, treuren,
En niemant die u ſal betreuren.

Vol: ab Ooſterwijck.

Beſchrijvinge van de Nieuwe Kerck.

Met welcke regelen dit oude Gebouw beſluytende / over-gaen tot SINT URSULEN ofte NIEUWE Parochy KERCKE, de welcke door vreemdigheden en Miraculen van oudts oock aller weghen ſeer fameus en ruchtbaer is gheweeſt / als hebbende (gelijck onſe Voor-Ouderen / levende in een verduyſterde Eeuwe / ons ſchriftelijck tot verwonderinge hebben naer-gelaten) ſelfs hare eerſte en fundamentele oorſpronck uyt een miraculeuſe en wonderbaerlijcke ſaecke ghenomen / te weten / als dat over 't eynde van het Marckt-velt / 't welck (gelijck ſommige aenteeckeninghen houden) oock een Biet-tuyn plagh te weſen / ende voor al de plaetſe daer het gherecht van de Juſtitie ſtont / daer men de delinquanten ſelfs met vier en ſwaert pleegh te ſtraffen / wel dertigh Jaren lanck alle Jaren op een geſette tijdt in de lucht ſich ſoude vertoont hebben / aen ſommige geſpecificeerde Religieuſen ſeeckere verſchijninge ofte gheſicht-ſpoock / tot een teecken en aenwijſinghe dat op die plaetſe een Kerck moſte gheſticht werden / ghelijck in de oude aen-teeckeninghen der Miraculen deſer Kercke / onlanghs by my bekomen / voor aen tot een in-leydingh alles klaer en ampel werdt verhaelt in volghende ordre.

Haer oorſpronck uyt een viſioen ofte toon-geſicht.

Van der maniere des wonderlijcke openbaringe ende oorſpronck des Nieuwe Goodts-Huys, hoe dat by ſonderlinge groote Teyckenen ende Miraculen van Gode ende Marie hier gheopenbaert, vertoont en verkoren is te ſtichten.

Verhael van den Heremyt geheten Broeder Symon hier te Delft verkeerende.

IN den Name Jeſu Chriſti en zyner gebenedyde Moeder Maria Amen. Condt en kennelijck ſy allen menſchen, dat ontrent den Jaere ons Heere 1350. verkeerde hier te Delft onder den ghemeenen volcke een guet man gebooren hier wt den Lande, ende leyde een ſtrengelijck Heremytelijck leven gaende in wolle, ſonder lyne gewaet, biddende zyn broot, ſelden onder huyſdack ſlapende, mer in ſijnder ſchuyre in 't ſtroo, ende by wylen beſyden onder ſommige huyſen, alſoo hy anders geen leven en begeerde, ende ſtrafte dickwils den menichte van haeren ſondigen leve, ende door ſijn geeſtelijck ſtrenge leven (hoe-wel hy geen oorden en hadde) nochtans wordt hy daerom onder het volck Breuder Symon geheten; deſe Breuder Symon is op een tijdt als dincxdaegs voer onſer vrouwe Lichtmis, in 't Jaer 1351. ghevonden in den dagenraet, ſittende int ſtroo voor Claes Avemans Doer an de Noord-zijde vant Martvelt, ende lagh devotelijck op ſijn knien met opgeſtreckte armen ende handen zeer oetmoedich en neerſtich ſiende ten Hemel: Dit merckende ſommige met neer-geſlagen oogen van die daer voor-by-gingen, hebben hem verwonderende aengeſien ſonder ſpreecken om hem in ſijne veurige contemplatie niet te beletten, zoe gevielt dat Andries de pelsmaecker die daer ontrent woende, heeft ſijn jongen knaep geheten Jan kol een ſtuck eeten gegeven, bevelende hem dat hyt breuder ſymon brengen ſoude: als Jan Kol voorſz. gecomen is by Breuder Symon, ende hem vant in ſulcker contemplatie, heeft hy hem nochtans aengeſproecken onverſaecht, ſeggende lieve Breuder hoe iſt met u? Breuder Symon dees Jonghelinck aenſiende, heeft hem daer nae naerſtelijck aenghetoghen, ende heeft hem boven ten Hemelwaert geweſen in den Ooſt, ende over deſen voorſz. mertvelt, ſeggende O myn uytverkooren live vriendt en ſiedt dy niet den Hemel open, ende daer in een goude Kerck, in welcke Kerck Maria die Moeder en Maget Godts ſtaet, ende heeft daer haer woenſtadt in begrepen? Deſe voorſz. Jan zyne oogen opgeloocken hebbende, en ten Hemelwaert ſiende daer hem Breur Symon wijſde is op zyn knien gevallen, ende heeft ſeer volkomelijcken geſien, deſe goude Kerck ende voert alle die andere teyckenen die hem Breur Symon daer wijſde, ende Jan is terſtondt daer nae opgeſtaen met groote verſchrickinge, verwonderende hem ſeer van dien viſioen, ende is van Breur Symon afgegaen, overleggende dit dagelijcks daer na dickwils in zyn memorië. Deſe voorſz. Breuder Symon is onlanghs daer na gheſtorven, maer Jan Kol die doe mer xv. off xvi. jaer oudt was, is na tot ſchoonder outheyt gecomen, ende welvaerende, ende ſterff ontrent den Jaere onſes Heere M.c.c.c.c.xxx. alſoe datter ontrent den Jaere M.c.c.c.c.xc. men-

De welcke het Viſioen alder-eerſt gewaer geworden zijnde, in des ſelfs contemplatie op een vreemde wijſe op 't Marckt-velt gevonden wert.

Sulcks oock aenwijſende een Pelſemakers Jonge.

Die het ſelfde van gelijcke ſagh met groote verbaeſtheyt.

En na veele Iaren noch vertelde.

NIEUWE wel-eer St. URSUL's KERCK.
Pr Smith Exc.
C. Decker, F.

menschen binnen Delft geleeft hebben, die voortijdts dickmaels met hem hebben ghesproocken, ende dese voorsz. Jan Kol heeft jaerlijcx voortan altoos ter selver voorsz. tijdt gesien weder comende vanden Hemel uyte plaetse daer hem Breuder Symon gewesen hadde, een schoon licht ende klaerheydt, recht oft gheweest hadde een schoen barnende Kaersse, ende heeft nederghedaelt tot die plaetse daer nu dit waerdighe Goodts-Huys staet ende ghesticht is, ende is aldaer gebleven, staende ontrent vier voeten boven der aerde. Ende dese klaerheyt ende visioen geschiede ontrent xxx. Jaren langh ter tijd toe dat dit tegenwoordighe Godts-Huys gewyt was, en daer na en sag ment niet meer, ende dese plaetse was op die tijdt ende daer voor verworpen ende versmaet geweest vander gemeente van Delft, overmidts dat men daer ghewoonlijck was overdadige menschen te rechten, te onthoofden ende te verbranden. Binnen dese voorsz. xxx. Jaren deser openbaringe des voorsz. visioens woende mede hier binnen Delft op den Bagijn-hoff twie sonderlinge devote Bagynen die daer leeffde in grooter veuricheyt tot Gode, als Geertruyt van Oosten, die binnen drie Jaren voor d eerste openbaringe ontfinck in haer zyde, handen en voeten die ghebenedide wonden ons Heere, ende hadde menige vurige contemplatie ende visioenen onder andere mede hier van deser Kercke, als sy haren Biecht-vader Heer Claes van Hodenpijl dickmael te kennen gaff. Voert woende daer een weduwe Edel van geslachte Jonck-vrouw Catharyna van Koudenhove, ende hadde haer aldaer begeven om goode, gelijck geschie, in eenicheyt te dienen, alsoo dat sy dickmael twee off drie dagen langh in heur Camer in beedinge was dat zyen att noch en dronck, en naederhandt uyt haer Camer komende, scheen haer aensicht als een Engel, ende sy was seer ootmoedich van herten, ende in hare manieren van buyten, en sonderlinge inden habite; zy sach dickwils die klaerheyt binnen dese xxx. Jaren over de voorsz. plaetse als sy heur Biecht-vader den eerbaren Heer Jacob Jan wel te kennen gaff en naer andere menschen. Die fame van dese openbaringe en klaerheyt des visioens die altoes Jaerlijcx binnen dese xxx. Jaren geschiede, is soo langer soo meer int leste gecomen onder de gemeene volcken van Delft; alsoo datter veel goede menschen van Gode vurichlijck toe verweckt zijn, en begeerden daer toe te helpen dat men daer een Godts-Huys ter eeren Godts ende Maria zynre lieve Moeder stichten wilde: Soo is 't geschiet by consent der Burgemeesteren ende Raden der Stede van Delft, dat men daer toe geordonneert heeft eerbare mannen die souden gaen alle de Steden van Delft door, tot den geenen die des vermochten, om te vergaderen eenige aelmisse daer men op dese plaetse een Godts-Huys mede stichten mochte: Dese goede mannen aldus die aelmisse vergaderende door die Stede van Delft hebben gevonden seer veel vurige menschen, die mildelijck tot ter stichtinge des Godts-Huys gegeven hebben, ende zyn ten laesten mede gecomen tot Jonck-vrouw Catryn van Coudenhove voorsz. ende hebben haer geseyt hoe sy met helpe van goede menschen een Godts-Huys

Oock Iaerlijcks ter selver tijdt en plaetse noch eenigh uyt den Hemel nederdalende licht gesien hadden, ter tijdt toe aldaer een Kerck gebouwt en ingewyt was.

Hoedanigheydt van de plaetse voor al-eer de Kerck daer stont.

Twee Maegden van 't oude Begyn-hof, die 't voorsz. visioen mede hebben gesien, welckers eerste haer leven hier na noch sal werden beschreven.

Yver en drift van de gemeente was de bewegende oorsaeck tot het stichten van een Kercke op dese plaets.

Waer toe een Collecte wert geordonneert.

Die geensints onvruchtbaer wert bevon-

Huys gaerne stichten souden ter eeren Godts en Maria syn lieve Moeder op die versmadelijcke plaetse t'eynde den Mertvelt daermen Justitie gemeenlijck dede, ende begeerende off zy haer de hulpelijcke handt daer toe reycken wilde: Ende Jonck-vrouw Cathryna antwoorde met hertelijcke begeerte, dat zy van stonden aen daer toe geven wilde (als zy dede in ghereden gelde) thien oude goude schilden. Want sy wel bevoelde, dat het visioen dat sy gesien hadde over dese selve plaetse, sonderlinge van Gode daer toe verkoren ende voorsien was om sijn heylighe lyden ende zynere lieve Moeder Maria daer in ge-eert ende ghedient te werden. Dese goede mannen die dese aelmisse aldus vergaderde, hebben hem verwondert van der miltheydt der ghemeente int geven tot dese Godts-huyse, en hebben van stonden aen besteet by consent des Raedts der Stede van Delft, een houten Kerck te maken, welcke Kercke terstont opgerecht ende geset word int Jaer ons Heere M. C.C.C. LXXXI. in den Herfst, ende is te met toebereyt alsoo dat zy daer na op onser lieve vrouwe renuntiatio in de vaste gewyt word tot een prochie Kerck met drie autaren, een midde ende d'andere twee aen elcke sijde, met een Kerck-hove rondtomme deser Kercke: ende dit dede Bisschop Volkerus, die vanden Paus Urbanus de VI. tot Utrecht geset was als Suffragaen, overmits twist die geweest was in den Bisdom van Utrecht, tusschen twee Bisschoppen Arnoldus van Hoorn, en Florentinus van Weenen, die hen elx hielden voor Bisschop van Utrecht, ende dese Volckerus voorsz. gaff der Kercke inder wydinge veel gratie ende aff-laten, die van Frederico (noch eyndelijck na der doodt van Florentinus voornoemt, het Bisdom vredelijck besittende) geconfirmeert worde: voort inden stichtinge ende begintsel der Kercke worden aen de selve schoone gratie ende afflaten gegeven vanden Paus Urbanus de VI. ende daer na van Bonifacius den IX. daer aen volgende, ende noch daer na van andere Pausen en Cardinalen, midtsgaders Bisschoppen van Utrecht, alsoo dat dit voorsz. Godts-huys seer schoon begaeft is, met gratie ende aff-laten als men by de Brieven ende Bullen daer aff leggende onder de Kerck-meesters bevindt.

(Marginalia: ...len, daer in uytmuntende de liberaelheyt van seker genomineerde Religieuse. — Voor de ontfangene Aelmissen wert voor eerst een houte Kerck getimmert, en oock voor een Parochy-Kercke ingewyt. — Door een Suffragaen ofte Wy-Bisschop, die van den Paus gestelt was, ter oorsake van twee-spalt en oneenigheyt in het Bisdom, middelerwijl dese Kerck veel beneficien verkrijgende.)

Vanden Beelde der Noot Goodts.

Voorts sal men weten, tgeen men oock niet en behoort te verswijgen. Inden voorsz tijdt als men dit Godts-huys eerst begon te decken en boven dicht te maecken, soo isser gevallen een merckelijck teyckent, ende miracul, namentlijck dat hier te Delft wilde door-passeren een konstenaer ende Meester met eenigerhande Beelde-werck, dat hy ter Jaermarct wilde brengen tot Antwerpen, ofte te Brugge, sonderlinge met hem brengende een Beeldt van onser Lieve Vrouwe inder Noodt, alsoo zy onder den Cruyse sat droeffelijck met haren ghebenedyden Kinde op haren schoot leggende. Dese Meester vermits kennisse die hy aen een goeden vrundt hier binnen woonende hadde, soo wilde hy niet voort passe-

(Marginalia: Verder Relaes van het eerste en miraculeuse Beelt in dese Kercke. — Figure van het Beeldt. — By wat occasie 't selfde hier bekomen is.)

passeren eer hy sijnen vrundt gesproocken ende versocht hadde, welcken vrund desen Meester goedelijck getouft ende instantelijck gebeden heeft, om aldaer tot sijnen Huyse te vernachten, en dan alsoo des anderendaechs voort te reysen, 't geen desen meester eyndelijck consenteerde ende heeft sijn werck ende Beelden voorsz. uyt den Schepe daer ten huyse doen dragen. Dese sijne vrundt woondé hier aen de Volders-graft vier ofte vijff huysen vande plaetse daer namaels het oude Man-huys gesticht ende ghefondeert is; Dit vernemende die goede mannen die de sorge van dese Goods-Huys te timmeren bevolen was, soo sijn zy gecomen ten huyse daer dit voorsz Beeldt van Maria stondt, en hebben den Meester ghevraecht off hy 't verkoopen wilde, hy antwoorde dat het hem veyl was, en heeft het de goede mannen op geldt gheset, 't welck hen-luyden te veel dachte te wesen, dies sy onverrichter saecke sijn gescheyden, des anderendaechs dese Meester meenende met sijn Beelden en werck voor te reysen, soo en konde sy dit Beeldt voorsz. van daer niet verporren, wat arbeyt hy daer toe dede, soo dat hy seer werd verwonderende, weshalven hy ontboodt de voorsz. goede mannen van den Godts-Huyse indien sy dit Beeldt begeerden te hebben, sy souden met hem redelijck moghen overcomen, ende hy soude te vreden zyn, ende dien Beelde hen-luyden laten; daer na als men het selve Beeldt wilde verporren om in den Nieuwen Goodts-Huys te brenghen soo heeft men seer lichtelijck derwaerts mogen vervoeren, ende aldus is dit Beeldt hier gebleven, ende in den Nieuwen Goodts-Huys gebracht, waer door van stonden aen geschiede veel groote teeckenen ende Miraculen van alderhande sieckten als van Coorsen, Gichten, Landt-euvelen, Verleemtheden, ende Zeericheden aen Kinderen, Mannen ende Vrouwen, alsoo dat die Miraculen dagelijcx meer ende meer gheschiede, en seer menichvoudich vermaert worde: voirt van verlossinghe van periculen des Doots, van Blinde die siende worde, van kreupelen die gaende wierde, van verdroncke menschen die te lijve weder quame, van scheurffelen en van die by miracul van den steen verlost worden, voirt van menigherhande sieckten, van beseten menschen van den vyandt van alderhande euvelen, als van St. Cornelis, St. Jan, St. Antonis, St Hubrecht, St. Ontcomer, ende van alderhande Heylige dierghelijcke so van Pestilentie, van Quinantie, van Vrouwen in arbeyt gaende die niet verlost en conden gheworden, van verdoolde menschen die uyt den wege verdoolt waren, van menschen die te water en te schepe in noden van haren lijve waren, van gequeste menschen ter doot toe die lichtelijck gebetert zyn, belovende hier bede-vaert, van verlooren goederen, van plagen in Paerden, Koeyen, Schapen, Verckens ende andere beesten: Item hoe die Noot Godts sich openbaerde in der maniere als sy in der Kercke staet, en haer heeft vertoont den siecken, ende mistroostigen in haer visioenen, als hoe sy begeerde in desen Goodts-Huys ge-eert te wesen ende versocht, gelijck sy oock goedertierentlijck genas: Ende sommige luyden buyten der Stede woonende als sy haer hier in

Vermidts het als Goddelijck tot dese Kerck gedestineert niet elders konde werden vervoert.

Sulcks het selfde hier gestelt zynde, aenstonts veelderhande groote wonderteeckenen sich lieten sien, waer van een specificatie hier gestelt wert.

in der Kercke versoucken soude door al-sulcke openbaringe, al-hoe-wel sy oock noyt hier geweest en hadden, bevonden hier die selffde ghelijckenisse van Beelde, als die hem veropenbaert hadde, ende dese teeckenen gevielen hoe langher hoe meer alle daechs, ende soo watter tot kennisse van den Persoonnere deser Kercke off Capellanen, off Goodts-Huys-Meesters geopenbaert worde, met getuyghen, dat hebben zy doen beschrijven. Door welcke wonderlijcke teyckenen, openbaringe, miraculen, en door de gehengenisse Godts en Maria, en vurige devotie des gemeen volcx soo wel van buyten als van binnen deser Stede, is dit Goods-Huys verre vermaert geworden, alsoo dat binnen twee Jaren na de wydinge voorsz. worde toe-gheleydt de houte Kerck Oost-waerts van Steenwerck een schoone Choor met een Kruys-werck dat seer vaerdich voortganck hadde totte volmaecktheyt toe door hertelijcke vurige genegentheyt die daer was onder de Regeerders van dien, alsoo wel in de Geestelijckheyt als inde Politie, welcke Choor met een Kruys-werck voorsz. t'eenemael volmaeckt zynde ende alle oncosten betaelt en te boven wesende in corten Jare, soo is voort t'eynde dese houte Kercke aen de West-zyde gefondeert enen schoone stercke tooren (die noch costelijcker dan 't voorsz. Kruys-werck was) aengeleyt geworden van harde steen ende back-steen t'samen, ende werd oock cortelijck vervolcht ende opgebracht tot den bommel-gaten toe, ende met deser voortcominge der devotie van dese nieuwe Goodt-Huyse, soo begon van stonden aen die gheheele Stede van Delft merckelijck te verbeteren en noch meer toe te nemen, alsoo datter gefondeert werde cortelijck daer na verscheyde Cloosteren, Conventen, en Capellen, ende oock veele Outaren in beyde de Prochy-Kercken.

Alle welcke met getuygen bekrachtight zijnde, aengeteeckent werden.

Waer door dese Kerck wyt en syt vermaert geworden zijnde, binnen korten tijdt grootelijcks verheerlijckt wierdt.

Welcke vreemde Historie hier in 't breede verhaelt (die de Joden selfs veel min wy souden gelooven) wert door verscheyde Hollandtsche History-schrijvers geconfirmeert, een oudt Latijnsch Schrijver Joannes Gerbrandi, Monnick van de Orden der Carmeliten ofte Vrouwen-Broeders van den Bergh Carmelo in het Convent tot Haerlem, noch levende 1465: schrijvende in syn Chronijck onder den titel, *de Inceptione Ecclesiæ beatæ Mariæ in oppido Delfensi*, en stellende op de kant, *Apparitio Novæ Ecclesiæ Delfensis in aere visæ à quibusdam*, gaet dus voort in den Text: *Eodem anno [supple 1351.] frater Suicon Col, & alius Johannes filius Andreæ, famulus cujusdam pellificis in oppido Delfensi, ambulantes pariter in fori campo ejusdem oppidi, cernebant quandam pulchram Ecclesiam in sublimitate aeris super locum illum, in quo nunc stat nova Ecclesia in Delft. Ista visio per triginta annos circa festum purificationis beatæ Mariæ semper in aere apparuit. Tandem fabricata est ibidem lignea Ecclesia in honorem beatæ Mariæ virginis, & imago ejusdem beatæ Mariæ virginis per miraculum inventa ponitur in eadem Ecclesia.** De groote oude Hollandtsche Chronijck, die desen voorgaende Autheur meerendeels heeft ghevolght, stelt het selfde in 't Nederduytsch aldus:

Confirmatie van 't voorgaende by verscheyde gedruckte Chronijcken.

* *Ioan a Leydis, l. 29. c. 29.*

Int Jaer M. IIIc. LI. waren twee eerbare mannen in Delft, de ene geheten Broeder Simon Colen: d'ander Jan Ariesſoen een Pels-maeckers knecht, deſe twee ſtaende op dat Mart-velt te Delft, ſagen in der lucht hangen boven die plaetſe daer nu die Kercke ſtaet, enen groten ſconen Kercke, ende dit duerde wel xxx. Jaer lang dat men die Kercke alle Jaers ontrent Vrouwen Lichmiſſe ſach, ten leſten worden daer een houten Kercke getymert, ende dat Beelde van onſer Liever Vrouwen wort daer in geſet.* Dus vertellen 't de Maets ter eeuwiger gedachteniſſe/ doch ſy met ons wat differerende in de namen der perſoonen en by wat gelegentheydt ofte wat maniere de verſchijninge ſoude zyn ghesien / ſchijnt het haer alleen aen goede onderrechtinge gemanqueert te hebben / maer het over-oude Chronijckje van Veldenaer, met de Commentarien en aen-teeckeningen uytgegeven door de Heer Professor Boxhorn, noch wat nader komende/ seght: Int Jaer 1351. ſo ſach Broeder Symon, ende Johan Andriesſoen, die Pels-maeckers knecht tot Delft, daer ſi quamen gaen over die plaetſe, een ſchoen Kerck driven in die lucht, ende bleef hangen op die ſtede daer thans die nywe Kerck ſtaet, ende dat ſachmen alle Jaer omtrent onſer Vrouwe Lichtmiſſen dach, durende bi 30. Jaren, tot dat men ſcreef 1383. doe wert daer een houten Kerck geſet, ende die Noed Gods daer in die bi mirakel gevonden wert.* Al-hoe-wel dan deſe laetſte met onſe over-geblevene Schriften noch wel beſt accordeert/ ſoo ſchijnt hy echter het rechte beschept noch niet gehadt te hebben / ſulcks onſe voor-af-geſtelde Munimenten gelijck als uytleggingen en nader verklaringen op deſe uytgetrocke paſſagies van de oude Chronijcken ſouden hebben mogen dienen. En dit voor ſoo veel den oorſpronck en begin deſer Nieuwe Kercke belanght / de welcke / al-hoe-wel het met recht Paepſche groſſen mogen genaemt werden / en dat wy vreeſen haer eenige teere Zieltjes ſonder wettige reden onverſtandighlijck daer aen ſullen ſtooten/ zyn het nochtans gheenſints dingen die noodigh zyn verſuſt/ maer veel eer bekent gemaeckt te werden / als zynde deſe wetenſchap van den oorſpronck onſer eygen ſaken / voor alle Rechtſinnige herſenen / in wien de Superſtitie toch gheen plaets en vindt / in gheenen deele ſchadelijck/maer ſeer licht te dragen/ en voor de ware oorſpronck/ ſource en fonteyne deſer Kercke / uyt al-ſulcke beuſelingen ontſtaen/ aennemelijck en remarquabel / want het in allen deelen loffelijck is/ kenniſſe van ſyn eyghen Vaderlandtſche ſaecken te hebben / en den grondt-ſlagh van veele dingen te weten / en niet te leven als de kinderen ſonder eenighe wetenſchap van den grijſen ouderdom der eerſte tijden / gelijck den wijſen Solon voormaels ſeyde.* Daer is by verſcheyde oude Burgers noch te vinden een oude aen-teeckeninghe in Handt-geſchrift / van den beginne en het op-bouwen deſer Kercke/ en in ſonderheydt des ſelfs hooghen Toorn / daer benevens van de Ornamenten en vercierſelen die middelertijdt gedurende het bouwen

* Gro. Holl. Chron. div. 14. c. 17.

Waer in die met onſe ſchriftelijcke aenteeckeningen verſchelen.

* Chron. Veld p. 87.

Noodige aenmerckinge tot het voorgaende; en hoe het ſelfde aen te nemen is.

* Siet de Voor-reden.

Beroerende de oude Munimenten die men onder de Burgers vindt,

al in de Kerck zijn toe-gekomen ende gestelt / midtsgaders verscheyde andere ghedenckwaerdige Memorien onder en-tusschen binnen de Stadt voor-gevallen : Maer daer uyt hebben eenige alleenlijck ge-extraheert sekere articulen de op-bouwinge van den Toorn alleen betreffende / andere wederom hen oock ontsiende de geheele descriptie heel en al te copieren / hebben seer confuselijck alleen het gene voor haer particuliere speculatie / en in haer sinnen best aenstont / soo wel van Ornamenten en andere omstandigheden / als op-bouwinge hier en daer uyt-getrocken en confuselijck by een gestelt / sulcks voor de gantsche notitie en kundtschap daer van overigh zijnde latende passeren / en onder de man ghebracht hebbende / doch dewijl niet alle menschen te gelijck van eene speculatie ofte sinne-werck zijn / en dat den eene in dese / den ander wederom in die dinghen te lesen / meerder behagen ende vermaeck schept / oock dat dese oude Memorien en ghedachtenissen tot noch toe by niemandt soo formeel en compleet gevonden hebbe / als onder my / met een over oude hant geschreven / zijn berustende / soo hebbe (onder het wel-nemen) best geraden en goet gevonden / de gantsche aenteeckeninge heel en al van het begin tot den eynde / oock met eenige sommarien ofte kort in-houd op de kant (daer de Titels boven yder Artyckel staende niet uytdruckelyck genoegh en zijn) tot meerder gerijf / hier in te lyven / en myn Mede-Burgers ten beste met den druckte communiceeren en mede te deelen / ten eynde een yegelijck weetgierige Leser stoffe mochte vinden / om syn bysondere contemplatie en op-merckelijckheden te voldoen / verseeckert zynde / hoe-wel die met een slechte en eenvoudigen stijl / gelijck meerendeels alle oude Munimenten / zyn beschreven / nochtans voor alle rechte Lief-hebbers van de Antiquiteyt / dies te aengenamer / en om de al-oudtheydt waerdiger te sullen zyn.

van de op-bouwinge deser Kerck en Toorn.

En hoe wy die hier stellen sullen.

Vant beginne van de nieuwe Kercke binnen Delfft.

Art: I. Op wat plaets de Kerck gesitueert, voor eerst van hout en de gelegentheyt van binnen.

Eerste Autaren en Beelden.

A°. 1381. inde soemer worde ghemaect upt maretvelt ter plaetse dair men die justicie plach te doene, ende dair die oepenbaringe ende visioen XXX. Jair lanck durende gesciet was, een houte Kercke tot een verbeterende gedect doirgaende mit riedt, bezyden mede mit houte ende borde weegen ende mit houte pilairnen inde middel der Kercke, ende dese Kerck stondt oest ende west inder lenckte, doirgaende eeve breedt: Alsoe dat teynden int oeste stonden drie outairen besijden malcanderen, ende dat middelste van drien worde ghewijt tot een hoech outair inder eeren goeds ende onser liever vrouwen, ende tander outair staende ande noortzyde inder eeren van sints Salvatoir ende zynre Moeder, ende up desen outair worde geset dat beelde ter noot goeds van marien, ende terde outair ande Zuyt-zijde worde gewyt inde eer van sinte Pauwels apostel, alsoe die oepenbaringe ende visioen alle jairs dijnsdaechs nae sinte Pauwels bekeringe gesien worde, ende die Kercwydinghe deser Kercken ende der

Outai-

Outairen worde geleyt Sondaechs nader translatie van sint Martyn inde soemer, ende die Kercke doir begheerten des rijcxdoms, en de gemeenten worde gheweyt terstondt in een Parochie-Kercke, mit een groet scoen Kerck-hove rontomme gaende, ende doir groete vermaertheit ende miraculen die in corten tyden dair gescieten, zoe was zoedanige versouckinge tot deser plaetsen, datmen binnen 2. Jairen dair nae, als in den Jaire 1384. toeleyde ende fundeerde teynden an deser houte Kercke oestwairt, een Cruys-werck mit een hoech Choir van steen, alsoo dat den eersten steen dair off geleit worde daechts nae sint Lauris daege in den oest ende leyde mit groeter affectie Heer JAN VAN GROENENVELT RIDDER ende Poerter der stede van Delfft, ende dit voirsz. werck gevesticht wesende ande houte Kercke voirsz. soe worde in den Jaire 1389. dat hoich Autair upt voirsz. nieuwe Choir gebrocht, ende dat ander Outair dairt Beelt vander Noot Goeds up stont worde geset mitten seluen Beelde, in de Noort-zyde vant Cruys-werck ende dair worde een Capelle gemaect beslaende die gheheele Noort-zyde vant Cruys-werck, ende derde Outair van sint Pouwels behilt zyn stede, ende dair die Noot Goeds Outair hadde gestaen, dair worde een Outair geset van sinte Pieter Apostel.

Inwydinge tot een Parochy-Kercke, en groote toe-neminge van dien door Miraculen.

Het Choor en Cruys-werck van steen by wie begonnen.

Verplaetsinge midtsgaders vermeerderinge van de Autaren.

Van een Crucifixe dat inder Kercke gegeuen worde. 2.

In deser tijt doemen dit voirsz Cruys-werck upmaecte, quam tot Delff een costelick Crucifix ende was in Brabant gemaect, twelck gheprocureert worde voir dit Goeds huys ende worde ouermits die groetheit geleyt in een crypte ofte casse nader manieren van onser lieuen Heer int Graff, ende dit worde ghemaect inde Noort-West-hoeck vander voirsz Capelle dair mede veel deuotie voir gepleecht worde ter eeren der passien ons Heeren, alsoe datter mede miraculen gescieden ende tot dier visitatien oeck aflaten gegeuen waren, wair doir gemaect wort een groen cruys inder manieren van rondt groen houdt, ende dat worde inder stede van den Crucifixe inder processien mede mitter Noodt Goedts omme-ghedragen.

Crucifixe van Miraculen met aflaten begiftight, 't selfde overmits sijn grootheyt in de procesſien t'huys gelaten werdende.

Vant Heylige Cruys-Gilde. 3.

In deser tijt zoe waſſer een rijck Heer ende Canonick, gheboiren van Naeltwijck of ontrent hier van Wateringhe, ende was Deecken tot Utrecht tot sinte Marien gehieten Meester Jan die Witte, ende fondeerde in deser Capelle een eewighe Vicarie, een Misse, ende Vesper alle weecx dair te doen singhen, ende by consent van Meester Jan With, worde dair een Broerscap gesticht, ende worde oeck geapprobeert by den persoenre deser Kercke, Heer Henrick vanden Zande, ende geconfirmeert by den Bisschop Fredericus, ende geamortiseert by Hartoich Aelbrecht, dit gesciede ontrent den Jairen 1394, 1395.

Fundateur der Broederſchap ofte Gilde vanden H. Cruyce.

Approbatie en amortificatie van dien.

Vande eerste Tafel upt hoich Outair. 4.

In Jair 1390. off dair ontrent worde besteedt die Tafel vanden hoegen

gen Outair alst voirsz Cruys-werck ende hoech Coir by nae volmaect was, welcke Tafel scoen vergult worde binnen corten Jairen dair nae, alsoe datse heel volmaect geset worde, int Jair 1394. ende tSacrament worde beneden int selue Outair geset.

Vanden gueden voirtganck der heelre stede doir dese Kercke.

5. Welvarentheyt der Stadt, en opbouwinge van verscheyde Cloosteren, Capellen, en oock wereltlijcke Gestichten.

In deser tijt als ontrent der Jairen doe dit Goets-huys aldus ghesticht was, zoe began die heele stede van Delff zeer te rijsen ende te verbeteren, als in Geestelijcken edificien ende tymmeraigien van Cloesteren, Capellen ende Goets-huysen, als sint Aechten Suster-huys, theylighe Geest-huys, sint Cornelis Capelle ende meer ander, voirt in alrehande Outairen in beyde die Parochie-Kercken, als van Gilde ende diergelijck die dair te voeren inder stede voirsz nergens geweest en hadden, voort in allen anderen Godlijcken diensten ende ceremonien, ende oeck mede in wairlicken edificien ende timmeraigien, als in Poort-huysen ende andere vercieringe der stede van binnen ende van buyten, oeck mede met gueden Politien ende Neringhen onder den gemeenen volcke, ende dat nae rade der Heyliger Euangelien segghende: Soect eerst dat Rijcke Goods ende alle dingen u noodt wesende, sullen u toegeworpen worden.

Vanden nieuwen Tooren diemen fondeerde an dese Kercke.

6. Als dat voirsz hoich Choir mitten Cruys-werck al volmaect veruallen ende betaelt was, zoe is corts dair nae begonnen een Tooren teynde ant West-eynde deser voirsz houte Kercke, ende worde die eerste steen geleyt Ao. 1396. de vjen. Septembris, van iiij. Raets-luyden vander Weth der stede van Delft, als ARENT VRYDACHS, Z. JACOB BARTOLOMEUS, Z. JACOB VAN BLEYSWYCK, ende HENRICK BOGGHE.

Eerste Steen-Leggers van den Toorn deser Kercke.

Van sinte Ursula, hoe si eerst Patronesse worde in der Nieuwer Kercken.

7. Hier nae ontrent den Jaire 1404. wort gemurmureert van sommige, niet van de minste deser stede, hoe dat die oude Parochie-Kercke oeck eerst was gewyt inder eer onser Lieuer Vrouwen, ende hadde dair onder noch een Patroen sint Hyppolitus, ende meenden dat die Nieuwe Kercke desgelijcx oeck alsoe mede onder die Noodt Goets, een ander Patroen behoirde te hebben, dit aldus een luttel tijts staende, soe wordeouergeleit hoe dat hier in deser Nieuwer Kercke waren een weynich van den Reliquien der xjm. Maechden, ende hoe sint Hyppolitus ende sint Ursula te Coelen tsamen in sinte Ursulen Kercke beyde rustende waren, als hoir beyder lichaemen aldair naest malkanderen leggende in eenre scoender cassen, zoe seyden sommige dattet oeck wel soude voeghen, Goede ende Marien niet te cort doende, mer indien zy dair tsamen rustende waren zyde an zyde, datsy ter eeren Goedts ende Marien, oeck hier inder stede van Delff tsamen ghe-eert souden worden, ende dat den meenige

Reliquien van S. Ursula in dese Kerck, en verder reden waerom de selfde aen haer toegeheylight.

zeer

zeer guet-dunckende, zoe wortet toegelaten, ende geconfirmeert by den Biscop van Utrecht Fredericus.

Van de nieuwe Tafel inde Capelle ende vant Crucifix.

Ao. 1411. worde besteedt t'Outair vande Heylige Cruce, ende worde fiaeirs dair an upt Altair geset scoen vergult ende gestoffeert, ende tBeelt van de Noot Goedts worde besyden geset mit zyn Tabernakel, ouermits die groetheit willen, ende dat Crucifix (dair voir off geseit is) om ruymte in dese Capelle te winnen, worde gebrocht in een cleyn Capelleken dat West-waerts ande Cruys-Capelle gemaeckt was, dat naemaels der Reliquien Gapelle geworden is, ende dair wort dit Crucifix alsoe geleit. 8.

Capelle van Reliquien.

Vande Outairen inder Kercke gesticht.

In deser tijt worden mede gesticht alsoe wel int Cruys-werck als benede in de houte Kerck, als sint Joris Outair van de Voetboech-Scutters, S. Anne Outair, S. Sebastiaens, S. Anthonis, S. Cathryn, S. Obert, S. Joest, S. Jan Euangelist, S. Elisabeth, ende corts dair nae meer andere, sommige wt minnen ende sommige van den Ambochten, ghelijck dat met consent der Geestelicheit ende Wairlicheit toegelaten ende geordonneert worde. 9.

Verscheyde Gilden ofte Broederschappen.

Van een Sacraments huys.

In deser tijt worde mede upt hoech Coir een Heylich Sacraments-huys gemaeckt ande Noot-zyde besyden thoech Outair, ende die Sacramenten worden dair inne gesloten, die te voeren gestaen hadden int hoech Outair. 10.

Hoe die Middel-Kerck getimmert worde, in de plaetse van de houte Kercke.

Ao. 1412. als den voirsz nieuwen Tooren gebrocht was int vierkant, zoe hoech als die Bommel-gaten toe, dair die vier cleyne toerenges beginnen, soe wort dair bouen een ryden cap ouer gemaeckt, ende men liet het alzoe een wijl rusten, ende men began te deluen ende fondeeren die Middel-Kercke van steen, vanden Toeren aff tot ant Cruys-werck toe, mar tleedt wel vijff oft sesse Jairen dair nae, eer die fundamenten van den Pilairnen midden ende inde Zijdel-Kercke al gelijck der aerden gebrocht worden, soe dat die houte Kerck noch bleeff staende tot den Jaire 1420. eer men die begost te breecken. 11.

Hoe verre den Tooren al was geavanceert in den Iare 1412.

Van Truy-Susters cluyse te timmeren.

In deser tijt van 1411. off 1412. doir veel deuote harten beloopen, worde getimmert voir eenen Truy-Suster ande Zuyt-Oesten-hoeck buten tusschen tCruys-werck ende Choir, als after sint Joris Outair een cluyse, dair sy meenich Jair besloeten in leefde tot dat zy dair starff, in groeter strengicheyt leuende, ende starff dair nae Ao. 1459. up sinte Ursulen dach, ende worde begrauen upte plaetse dair hoir cluyse stondt. 12.

Vreemt exempel van een Cluysenaerster.

Van

Van de Middel-Kerck nieu te timmeren mit die Zydel-Kercken

13. A°.1420. begonmen te tymmeren an die voirsz Middel-Kercke, Zyd-Kercken, ende Zyd-Capellen, alsoe dat die binnen x. Jairen dair nae alle onder daeke waren, ende die Capellen veel beset worden mitten Outairen, binnen dese thien Jairen voirsz was men oeck naistich om die Kercke voirsz van binnen te chieren.

Van de blaeu Damaste Cappen.

14. A°.1422. worden gemaeckt die blaeu Damaste Cappen mitten Casuffel van den dorren Boem alsoe gehieten, ende tlaecken quam uyten Hage van den Hove, ende worde gegeuen in aelmissen, ende dair worde mede toe-gegeuen ander laecken dat noch ouder was een ander blaeu van coleur, dair men die vesper-cap ende rocx off maecte, mar die en duerden niet lange om datse zeer versleten waren.

Eenigh laken in aelmisse gesonden uyt s'Graven-Hage.

Van den Beelden besyden thoech Outair staende.

15. A°.1423. worden ghemaeckt onser Lieuer Vrouwe, ende sinte Ursula mit hoiren Tabernaculen staende besyden thoech Outair, ende int Jair 1421. worden die gestoffiert ende scoen vergult.

Van een silveren vergulden Cyborie om theylige Sacrament mede te dragen.

16. A°.1426. worde gemaeckt die Cyborie voirsz, ende maecte Claes Willems, ende woech iiij. marck, ende ontrent x. loot, mair dese is namaels verbetert ende groeter gemaeckt.

Van den silveren Cruce mitten Heyligen Houte.

17. A°.1427. worde vercregen een scoen autentijck stuck van den Heyligen Cruce ons Heeren ende die Broederschap, dede dair toe maecken een silveren Cruce wegende ontrent xiij. marck.

Van sint Christoffel in een Tafel geschildert.

18. A°.1428. worde geschildert een groet Tauereel van sint Cristoffel dair veel toe gegeuen was, ende hadde gemaeckt een guet constenare gehieten Dirck die maecke, ende worde dit eerst gehanghen upt hoech Coir ande Noort-zyde besyde tSacrament-huys ande muyr.

Van een groeten Yseren doir.

19. A°.1428 worde ande Sacristie gemaeckt een Yseren doere, ende stondt doen inde Zuyt-Westen-hoeck vant Cruys-werck, ende in deser Sacristien was doen ter tijt een dieff, ende stal dair wt vij. Kelcken, ende dese voirsz deur worde namaels ant Sacristie geuoicht dat nu in den trans staet, ende is die voirsz doir gemaeckt van een constich Smit genaempt Meester Eueraert, ende weecht iiijc. ende iij. pont, elcx pont een cromstairt coomt xxv. Arnoldus gulden, ende drie cromstairten.

Dief in de Sacristie.

Van de groete vergulde Cyborie.

Ao.1428. worde ghemaeckt die groete Cyborie ofte Monstrantie vergult die bouen in den cristalle vol heylichdoms was, ende was ghemaeckt van een sonderling constenair genaempt Claes Claeszoen. 20. Cyborie met Heyligh-dom voorsien.

Van den Zy-Kercken mitte Middel-Kercke tsamen dichte te maecken.

Ao.1428. ende xxix. wrocht men doirgaens ant hout-werck van den middel ende Zy-Kercken mitten Capellen bouen, ende dat bloete tymmeren mittet saigen coste alleen iij^c. xlviij. Phil. goude scilden. 21.

Van sinte Ursulen Orgel te maecken.

Ao.1429. ende xxx. worde sinte Ursulen werck eerst gemaeckt int midden van de Kerck ande Noort-zyde, van een Meester wt Brabant ghenaempt Jannes, ende die Kerck leuerde tHout-werck, Tinne, Loodt, Schilderie, Yser, Leer ende andere dair toe-behorende, ende worde vergadert onder den Ambachten, ende Jannes hadde alleen voir zyn conste ende wercken in als xcv. Wilhelmus scilden, ende xxv. Phil. sciiden. Nota: Tot desen wercke was Organist ontrent xxj. Jairen lanck een eerlick Priester die hem seluen wel vermochte van gueder stammen, gehieten Heer Michiel Claes Touwenzoen, die gecomen was van Ermgairt Pyne, die sint Annen Outair stichte mittet Officium aldair, ende dese Priester en hadde siairs niet meer van spelen dan xij. Phil. scilden, ende ommegancs dair toe een vette Gans. 22. S. Vrsulen Orgel uyt de Gildens geprocedeert. Een Priester Organist. Stichster van S. Annen Autaer.

Van den Thooren voirt up te timmeren, &c.

Van den Jaire 1430. totten Jaire xlviij. toe worde die nul weder ghewrocht anden Thooren om die voirt up te maecken, mar doen worder veel beneden aen gemaeckt, ende die Kercke worde zeer binnen verciert. 23. Verciering van binnen de Kerck.

Ao.1430. ende xxxj. braomen die zyde-cappe weder aff, ende men metsede starck ij. Jairen lanck anden Toern, beginnende voirt een achtcant van witte Orduyn op-gaende, ende worde gebrocht tot bouen die Bommel-gaten, mar niet en worde ghedaen tot die vier cleyne Toorenkens. 24. Verder optimmeringe van den Toorn.

Vant Portael staende anden Tooren ende van den Wulftsel van den Toeren.

Ao.1432. wort dat Portael ghemaeckt voir den Toren van Steen-werck ende gewulft, ende doen worde mede tWulffel ghemaeckt binnen in den Toren beneden die eerste solder. 25.

Van den xij. Pleynen. 26.

Ao.1433. wort dat Kerck-hoff voir den Thoren verkregen groeter te maecken, ende worde ghemaeckt als die xij. doirgaende Pleynen, ende oeck gewydt dair men die Bisschop of scenckte tot duecht xj. scilden. Het Kerck-hof vergroot en gifte aen den Bisschop voor de inwydinge.

Van een siluere Wyroecx-vat.

27. Ao. 1434. worde ghemaect een silueren Wyroecx-vat ende woich iiij. marck ij. loot, dair was eerst toe gegeuen xij. Wilhelmus scilden, ende tander becostichde die Kercke, ende van maecken gegeuen viij. scilden.

28. Toorn. Ao. 1434. wrocht men weder anden Thooren bouen die Bommelgaten.

29. De Zy-Capellen gewelft, en by de Gilden daer toe gecontribueert. Ao. 1434 ende xxxv. worden die Zy-Capelle verwulft, ende die Gilde die hoir Outairen dair hadden staende, hebben elcx van hair vermoegen dair inne gegouden.

Vant Vont hoeneert gegoeten worde.

30. Ao. 1435. wort dat Font gegoeten, ende woecht jm. ende xxx. pont troys gewichte, elck hondert voir xvij. Rins-gulden, ende beliep tsamen mit coste ende reysen jc. ende lxxxij. Rins-gulden. Noch gegeuen Willem Sloeterdijck vant Yser-werck dair men tFont mede up ende off settet xxv. scilden, ende weecht ijc. xlij. pont.

Van den Bellefroit.

31. Ao. 1436. wordet Bellefroyt vermaect ende groeter ghemaect, ende coste te timmeren mit hout, yser, ende saeghen in als iijc. ende ontrent xxx. scilden.

Van een groete Clock die scoirde.

32. Des Jairs dair an was mede gegoten een groete Clock ende scoirde.

Van een nieuwe silueren Croon totter Noodt Goets behoeff.

33. Ao. 1437. worde voir de Noot Goets ghemaect een nieuwe siluere Croon, ende woech iiij. marck ende xij. loot, gegeuen van maecken xv. Phil. scilt, coomt vant marck by de iij. scilt.

Van Clocken te gieten in den dieren tijt ende dair ontrent.

34. Namen van gewesene Klocken, Stadts-Huys Klock. Ac. xxxvij. ende xxxviij. was die groete dier tijt, ende doe wert ghegoten een middelbair Klock van xxvjc. pont, gehieten sinter Nicolaes, corts dair nae noch een voir dalder groetste ghehieten Saluator, ende woech by de lxxc. pont, ende die Meester dair off van beide, hiete Pieter van Dormen, ende die selue Meester goet mede die groete Clock upt Stadt-Huys.

Van de twee groete Metale Candelaers beneden tOutair.

35. Ao. 1439. was die groete sterft, ende doe quamen die ij. groete Candelaers die beneden voir thoege Outair staen.

Van de Vanen.

36. Int selue Iair worden mede scoene Vanen gemaect ande Cruce van Casyn die Scilder, ende costen te scilden mit frange tsamen xxvj. scilden.

Van

Van die groete Clocke gehieten Redemptor.

Ao. 1439. worde mede in de groete ftorft ghegoten off vergoten die groete Clock gehieten Redemptor, die gefcoert had geweeft als voirfz is int Iair xxxvj. 37.

Van den brant upten Toren van den blixem.

Ao. 1441. up Afcenfionis dach onftack van den blixem die riede cappe die upten Tooren ftondt, ende men wrocht feer dit Iair ende tvoirleden Iair ande vier cleyne Torentges, voirt wrocht men veel doirgaende an den Toren totten Iaire xlvij. toe, ende doe was die Lantairne binnen ront gewulft, ende die Pilairs waren gebrocht ter hoechten van een roede, ende in dier hoechte fonder meer wercken bleeff den Toeren langhe ftaen. 38.

Op-bouwinge van de vier kleyne Toorentjes en de Lantaern.

Van de Clock Regina ende ander clein Clocken.

Ao. 1443. worde tfamen te vier ghedaen lxiiij^c. pont fpifen tot een Clock gehieten Regina, ende cleyn preeck clocgen, ende noch ij cleyne Clocken als S. Seuerus, ende die Priem-Clock gehieten fint Iacob, ende defe goet alle op defe tijt Pieter van Dormen voirfz. 39.

Van de vergulde Ciborie van den Heyligen Sacramente.

Ao. xlvij. Maecten Dirck van Dam, een vergulden Ciborie mit een maentgen binnen om tHeylige Sacrament omme te draegen, ende woech xiiij. marck, ende v. loot mittet maentgen ende tGlas, die glafen wegen xix. loot ende j. vierendeel, 40.

Van den Leeraers. 41.

Ao. xlvij. worden mede ghemaect die vier Leeraers int Cruys-werck ande Pilaren mit hoeren Tabernaculen.

Vier Beelden aen de vier middelfte Pilaren int Cruyfwerck.

Van den gulden Ornamenten.

Ao. xlvij. ende xlviij. worden ghemaect die gulden cappen, rocken ende cafuffel, ende was dair toe eerft gecoft xxix. ellen gulden laeckens, dellen om xij. faluten, noch nae xvij. ellen gulde lakens, elc ellen om xj. faluten, te betalen up twee Iairen dach, ende tboort-werck worde hier binnen, ter Goude, ende tUtrecht in drie manieren teffens gemaect. 42.

Van den drie filueren vergulden Spannen.

Ao. xlix. worden gemaect drie filueren vergulden Spannen, een voir ande cappen te draegen. Item die Spanne mitte Noet Goedts woecht iiij. marck, ende vier engelfcen min een loot ende tvierendeel, die Spanne mit S. Urfula, weecht iij. marck ende 1. loot, die Spanne mit finte Martyn weecht iij. marck ende vj loot. 43.

Van de Foeyen bouen upte Middel-Kerck.

44. Ao. xlix. worden die ſteenen Foeyen rontomme die Middel-Kercke geſet, ende elcke voet coſte xv. ſcilden, ende elcke pilair dair up ſtaende een fyoel van iiij. voet hoech; elcke voet voir xv. ſtuuers.

Van de Minre-broeders.

45. Convent der Minder-Broederen. Upt ſeluen Iair up ſinte Barberen dach worde die eerſte Miſſe gedaen inder Minre-broeders Cloeſter tot Delfft.

Van een Crucifix voirt Choir.

46. Ao. xlix. wort dat Crucifix gehangen bouen voirt Choir.

Vande blaeuwe fluweelen Cappen.

47. Caſufels met paerlen. Ao. xlix. ende l. worde ghemaeckt die blaeuwe fluweelen Cappen, Caſuffel ende Rocx mit pairlen, die Cappen was oudt laecken ghecomen uyten Haghe om de guede coep die zy dair an hadden, ende tcaſuffel mitte rocx was nieu laecken.

Van de Ornamenten genaempt den Dorren-boem.

48. Verbeteringe van Veſper-Cappen. Ao. lj. worden die blaeuwe Ornamenten van den Dorren-boem verbetert, te weten van een nieuwe Veſper-cappe mit twee nieuwe rocx, van nieu blaeu Damaſt gemaeckt.

Van een Organiſt.

49. Wederom een Prieſter Organiſt. Ao. lj. worder een nieu Organiſt angenomen een jonck Prieſter gheheten Meeſter Lambrecht.

Van de Cruys-Orghel.

50. Een tweede Orgel ſeer vermaert. In den ſeluen Iaire om der Organiſten willen, worde gemaeckt tCruys-Orgel recht ouer ſint Ioris Outair int Cruys-werck, ende worde meeſt becoſticht van tCruys-Gilde ende was een vermaert werck.

Van de Getyden te ſingen.

51. In deſe tijt worden mede begonnen te ſingen die Seuen Getyden.

Van een nieuwen Trans te funderen.

52. Eerſte Steen-legginge van een nieuwe Trans en Sacriſtie. Ao liij. upten xxen. Martii, worde den eerſten ſteen gheleit van den Trans mit die Sacriſtie van ij. Prieſters, Heer Phil. Dircxzoen Vlaſman Vicecureit, ende Meeſter Dirck Stakck Capellaen deſer Kercken, ende Daem Bartolomeuszoen Burgemeeſter, ende waren Kercmeeſters Dirck Hughe Dircxzoen, Ian Pieters van Buten, ende Hughe van Wail Dircxzoen, ende dit werck wort binnen twee Someren gebrocht tot een roede soe vander aerden, ende bleeff ſoe ſtaen beſteruen totten Iaire lx.

Van de nieuwe Heilige Cruys-Ornamenten.

53. In den ſeluen Iaire worde ghemaeckt by den Cruys-Gilde die roede Damaſte

maſte Ornamenten, ende ij. Iairen dair nae ouermits dat die derde Veſper-Cappe dair niet en was, ſoe becoſtichde die Kercke die voirſz Cappe om die Ornamenten mede ſomtijts upt Choir te moghen beſigen, ende gaven behaluen tlaecken, loef van Utrecht als vande boirden mitte caproen. vj. l. ij. &c. groet.

Van de groete Orgel ende twair omme van dien.

Ao. liiij. ende lv. doir vermaertheit vant Cruys-werck by eenen Adriaen Pieterszoen gemaeđt, ende ouermits Meeſter Lambrecht dOrganiſt die zeer vermaert was in zyn conſte, zoe is den ſeluer Adriaen Pieterszoen beſteedt een groet werck in den Thoren, twelck nochtans ſoe excellent niet en geuiel alſt wel chierlick was van buten, nochtans en ſochte Adriaen Pieterzoen voirſz hem ſeluen hier niet inne, want hy hem ſeluen dair doir bedarff, ende worde hem betaelt by de Kerck behaluen veel oncoſten van groff werck dat die Kercke noch buten betaelde, ſomma jc. lxxxviij. l. vj. &c iij. d. gxo. vlaems, ende noch tot zyn lyue x. Rinſgulden ſiaers, des ſoe moſte hy twerck zyn leuen lanck onderhouden, ende leefde lanck ende ſtarff int oude Man-Huys ao. lxxx. 54. Groot Orgel-werck aen den Toorn, 't welck uytſtekende cierlick, waer door de Meeſter ſich bedurf. Dies hy in 't oude Manhuys onderhouden wiert.

Van Diſcant ende Muſijck te ſingen.

Ao. lv. began Meeſter Zybrant die Scoel-meeſter hier in de Kercke wt liefde up Hoech-daegen Muſijck te ſinghen, alſoe dat hy ſommige Prieſteren leerde, ende oeck van zyn ſcolieren ende wairlicke luyden die dair zueticheyt in hadden, ende en hadden niet vander Kercken dan een Iairlixe propyn om vrolick te weſen. 55.

Ao. lvj. worden twee ſilueren Hoefden gemaeđt om pays mede te geven after die Kerck-meeſters wanneer zy omme gingen. 56. Van twee ſilvere Hoofden.

Van ſcade die van den donre quam.

Ao. lvij. worde by den blixem ofte donder upte octaue van ſint Pieter ende Pauwels een groot gad ghemaeđt in den Toren, ende die doren van ſint Nicolaes Outair worden an ſtucken gebroecken, ende die Beelden dair wt geworpen, ende die duiren van ſinte Criſtoffels Outair worden mede ghebroecken mittet Yſer-werck van ſint Sebaſtiaens doiren dair menſe mede ſloet. 57. Donderſlag in Toorn en Kerck, en waer geraeckt.

Ao lviij. worden die Kerck gegeuen drie nieuwe Kelcken van de gueden luyden, alzoe dair voeren Kelcken geſtoelen waren wt die Sacriſtie int Cruys-werck ſtaende. 58. Drie nieuwe Kelcken vereert,

Van de reformatie van ſinte Urſulen Orgel.

Ao. lix. reformeerde Meeſter Zwits ſint Urſulen Orghel, ende had dair off ouer vijftich Rinſgulden, behaluen ander coſten die de Kerck hadde. 59.

Up ſint Urſulen dach was hier die Suffragaen Heer Joeſt van Utrecht ende 60. De Wy-Biſſchop ſinge

de Hoogh-Misse, en wyt een nieuw Choor van den Minder-Broeders.

ende sanck die Hoe-Misse, ende sdaechs dair an wyde hy tot die Minre-Broeders dat nieuwe Choir.

Van den Trans voirt te wercken.

61. A°. lx. lxj. lxij. lxiij. ende lxiiij. wort zeer gewrocht anden nieuwen Trans, ende wort gebrocht totten daecke, ende bleeff staen ter tijt toe dat die Pilairs vant Choir geset worden proportioneerende anden Trans twelck men began a°. lxv.

Van den Reliquien die hier eerst quamen.

62. Reliquien van 11000. Maeghden triumphantelijck ingehaelt.

A°. lx. worden ghesonden sekere Reliquien van den elff duysent Maechden, ende worden gesonden voir den nieuwe Kercke, ende doen zy quamen behilden die, die van doude Kercke, ende worden up sint Anthonis auont in den Jaire lxj. in-ghehaelt mit groeter triumphe van processien, als van alle die Gildens, ende alle die diensten hadden van de Stede mosten coemen mit barnde toertsen doir gebot van de Wet, alzoe dat nie diergelijck hier gesien was.

63. Noch andere weder om ontfangen als vooren. Cruys-Capelle vermeerdert, 't Autair van de Reliquien opgerecht, en andere veranderingen.

A°. lxij. hebben die van de nieuwe Kerck mede gecregen van Coelen veel Reliquien, alsoet hair mishaechde dat die Reliquien alle gehouden worden van doude Kercke, ende hebben gecregen bysonder van sint Ursulen geselschap, ende den arm mit een vinger van sinte Marien Magdalena, ende worden dese Reliquien mede feestelick innegehaelt daechs na sint Maertyns dach in de Winter, ende worde doen die Capelle van den Heylighen Cruyce int Graff ghemaeckt, ende sint Oberts Outair worde West-wairts in een ander Capelle geset, ende tOutair vant Heylichdom worde gemaeckt, ende Crucifix mittet Graff dairt inne lach, worde geset in de Noort-West-hoeck van den seluen Capelle, ende die scoene Yseren tralye worden dair voeren ghemaeckt van Pouwels die Smit in de Coerstraet.

64. Veele Reliquien in silver beslagen, en met eene een silvere Arcke gemaeckt. Silver Beeldeke van S. Ursel Nieuw Gilde.

In deser tijt worden veel Reliquien ouertoegen mit siluer, ende siluer vergult van Claes Hessel Gautsmit, ende maeckte den silueren arck dair men die Sacramenten in reserueerde ende was viercant wegende xxj. marck, den arm van Magdalena iiij. marck, ende 1. loot, tHoeft van Creatogius v. marck, S. Marcellus Hoeft lviij. loot, S. Nicolaes xvj. loot, S. Blasius lv. loot, Balbina iij. marck, ende meer andere Reliquien die int Register der Kercken niet en staen. Item sint Ursulen Beelt is nae verandert, a°. 1508. van Jacob Lambrechtszoen Goutsmit, ende weecht nu viij. marck min een loot, ende 1. vierendeel Coels ghewicht, ende worde upt selue Outair een Gilde gesticht van sint Hyppolitus ende sint Ursula dair veel volcx inne quam.

65. Af-laten aen de Seven Getijden.

In de seluen tijden vercreghen die Seuen Getijden veel oflaeten, ende veel worden dair mede inne gescreuen als in een Gilde.

Vant oude Choir off te breecken omt nieu te fonderen.

66. A°. lxv. begont men doude Choir off te breecken, om te fonderen

die

die Pilairen vant nieuwe Choir, twelck aennam Jacob vander Burch, Meester van den Dom t'Utrecht.

Vant Sacrament te versetten.

In dese tijt worde off-gebroecke toude Sacraments-huys dat upt Choir stont, ende costen die van Hillegers Berghe om iiij. p. gxo. ende dat Sacrament worde gheordonneert te staen inde Pilair vant Cruys-werck onder sint Hieronymus. 67. Sacraments-huys verkoft. S. Hieronimus.

Vant oude Choir.

Die Broeders van Syon costen thout-werck vant oude Choir tot hoir Kerck ende Cloester, ende betaelden xxxiiij. pont xij s. vj. d. gx. 68. 't Clooster Syon.

In deser tijt gauen sommige luyden mit hem tween, ende sommige mit hem drien geheele Pilaeren vant Choir. 69. Hoe de gemeente tot op bouwinge van 't Choor cōtribueerde.

Vant geuen van den Scutters.

Ao. lxvij. ordonneerden die Voetboech Scutters dat zy dat Jair hoir scieten souden laten, ende die penninghen die dair toe souden boeren van der stede, souden gaen die ij. deelen totter timmeraigien van de nieuwe Kercke, ende tderdendeel tot die timmeraigie van de minre-broeders, ende lieten noch ao. lxix. hoir scieten, ende gauen die ij. deelen die minre-broeders, ende tderdendeel die nieuwe Kercke, ende beliep xv. pont gxo. vlaems tot profijte van de Kercke. 70. Die van de Voet-boogh, vergunnen haer Iaerlijcks tractement (tot haer exercitie by de Stad toe-geleydt) aen de opbouwinge.

Van onser Vrouwen Gilde in de nieuwe Kercke.

Ao. lxviij. worden veel gelts, ghiften ende renten gegeuen, ende vergadert, om den dienst onser Lieuer Vrouwen ter Noot Goeds mede te vermeeren inder Capellen, alsoe datter begrepen wort een bruerscap, ende dair liet hem veel volcx in scrijuen dair men registeren noch onder den Kerck-meesteren off vint, mer die duvel zaeyde zyn zaet alsoe dattet niet lang en stonde, dair die bruerscap van onser Lieuer Vrouwen in doude Kercke veel hem mede moeyde. Ende ouermits dat die oude Parochie die oudtste, rijcste ende machtichste van volck is, zoe is dese altois doir den sommigen van dien benijt ghewecst, hoe-wel dat men wel merct dat God ende Maria merckelick die hand houden an hoeren vercoren Goedshuys, nochtans oirdeelt elck altoes nader deucht die in hem is, den verstandigen is genoich geseit. 71. Nieuw Vrouwen Gilde ingestelt, doch gecontramineert ende gedempt by die van de Oude Kerck die de vermogentste waren.

Hoe Meester Zwits tgroote Orgel reformeerde.

Ao. lxix. worde ontboede Meester Zwits die te voeren ouer ix. ofte thien Jairen sinte Ursulen werck ghereformeert hadde, alzoe Meester Adriaen Pieterszoen oudt was, ende twerck niet meer helpen en mochte dat hy in den Thoren gemaect hadde, ende hoe-wel dese Meester Zwits wel geloont worde, nochtans en verbeterde hyt werck niet zeer. 72.

Vant hout-werck van den Trans ende Choir te timmeren.

73. Ao. lxx. worde thout-werck binnen een Jair ofte twee gemaeƈt wt Choir ende den Trans, ende worde den Trans voirſz van binnen in drie of iiij. Jairen dair nae gepaueyt, ende den Trans verwulft, ende binnen die tijt worde tot Utrecht beſteedt een ſcoen Sacraments-huys coſtelicke gehouden.

Den Trans verwelft, en een koſtelijck uytgehouden Sacraments-huys beſteet.

Van de twiſt van de Heylige Sacraments proceſſie.

74. Ao. lxxiij. ende lxxiiij. was groete twiſt tuſſchen deſer cuyren ende der ouder Kercken om der proceſſien wille upt Heylighe Sacraments-dach, dair veel tweedracht off quam onder den gemeente, alzoe dat Meeſter Pieter vander Sluſe Paſtoir deſer Kercke, dair omme rechte tot Utrecht theghen doude Kerck, ende worde geappoinƈteert dat die proceſſie mit ſulcker ſtacie in de nieuwe Kercke comen ſoude, ende eynden als ſy wt doude Kercke gaen ſoude, ende dair worden Brieven van ghemaeƈt onder tzegel van de Biſſchop van Utrecht, beruſtende onder den Kerck-meeſteren van de nieuwe Kercke.

Proces tuſſchen de Kercken voor den Stoel van Vtrecht, midtſgaders beſlechting daer over geſchiet.

Van de wydinge des hoigen Autairs.

75. Ao. lxxvj. den vjen. May, worde ghewyt by Biſſchop Godefrydus thoeghe Outair mittet Choir, Trans ende een deel Kerck-hofs ande Zuyt-zyde.

Het Choor, den Trans en gedeelte van 't Kerkof gewyt.

Vant Sacraments-huys datter geſet worde.

76. Ao. lxxvj. worde tSacraments-huys geſet totte lijſten bouen ront-omme die tralien toe, die ghemaeƈt waren van Pauwels die Smit, als dit werck aldus een luttel tijts geſtaen hadde, zoe iſſer een dieff gebroecken inder Kercken, ende heeft geſtoelen die ſilueren Cyborie dairmen mede ging totte ziecken, ende ſtorten die Sacramenten upt hoech Outair neder, ende men coſt deſen dieff noyt vernemen.

Een dief ſteelt de Cyborie en ſtort de Hoſtie op den Autaer.

Vant Heylige Sacraments-Gilde.

77. Ao. lxxvij. worde begonnen die Bruerſchap vant Heyligen Sacrament in de nieuwe Kercke, wair doir veel Godliker dienſten up gecomen zyn, als tloff van den Heyligen Sacrament in doude Kerck, dat Heylige Cruys-loff hier, die Cruys-Miſſe in doude Kercke, die loeven Sondages, Maendages, Dijnſdaechs ende Woenſdaechs hier, want men te voeren geen loff hier en ſang dan Saterdaechs.

Oorſpronck van verſcheyde dienſten in beyde de Kercken.

Van de groete Orgel geheel te veranderen.

78. Ao. lxxix. ende lxxx. maeƈte Meeſter Jan van Antwerpen inde groete Orgel inden Tooren een gheheel nieu Piep-werck, Laden ende houten Blaes-balghen, ende liet dair niet ſtaen dan die caſſe, ende hadder off lij. pont groet vlaems, ende corts dair nae ſoe verſette hy mede Cruys-Orgel, wt het Cruys-werck, ende brochtet int midden vander Kercken, ende hadder off jc. Rinſgulden.

Verplaetſing van het Cruys-Orgel.

Hoe

Hoe Sacraments-huys volmaeckt worde.

79. Ao. lxxvij. worde gheheel volmaeckt gheset het bouenste vant Sacraments-huys, ende tSacrament worde ghenomen wt het Cruys-werck, ende tHeylige Cruys worde doen in die plaetse geset, te weten onder sint Hieronymus Beelt ande pilair vant Choir.

Verplaetsing van het Sacrament en 't Cruys.

Van een Maecht die van den Tooren viel.

80. Ao. lxxix. upten Ascensioens dach na den middaech, zoe was Meyns Willems dochter Pennincsacx mitter ander geselscap upten cruyn vanden Thooren, ende sittende dair mit malcanderen zoe ontrolde yemant wat ouermits die rondicheyt van den cruyn, ende Meyns loepende ende grypende dair nae scuet van de cruyn, ende vil neder van den Thoren, ende bleeff hangen int foeygen van een vande cleyne Toorenges, ende worde mit een coerde off gewonnen tot in de foy van de bomgaetters, ende ginck ongequest thuys mitten anderen geselscap.

Hoe die beneen Kercke gehoecht worde.

81. Ao. lxxxiij in de Winter worde die beneen Kercke wel een Bier-tonne gehoecht mit aerde, ende alle die Outaren mit die sitselen worden oeck dair nae gehoicht, ende alle die Kerck-doren mosten verset wesen, ende Jairs dair an dede die stede t Marckt-velt hoegen, ende tKerck-hoff moster oeck nae gehoicht wesen.

Het Marckt-velt gehooght.

Van de groete Pestilencie.

82. Ao. lxxxiiij. ontrent Paeschen begostet zeer te steruen, ende hier storven veel luyden in beyde die Parochien, ende duerde alle tjair doir, tot int laetste van de Winter.

Van een dief in de Reliquien Capelle.

83. Ao. lxxxiiij. up sinte Lijsbetten dach in de Winter, was doir die glaesen gebroecken een dieff in de Capelle van de Reliquien, ende was mit een ladder geclommen bouen ouer die tralien van de Capelle voirsz, ende hadde genomen zeer veel Siluer-werckx, ende veel van de hoeffde tsiluer off-gedaen zynde, bleuen dair veel stucges van siluer legghen die smorgens dair worden geuonden.

Veel Silver-werck gestolen.

Van een nieu Outair upt Choir.

84. Ao. lxxxiiij. worde besteedt Meester Adriaen tUtrecht Beelde-snyder, te maecken een hoech Outair gelijck hy te voiren een gemaeckt hadde, tot sinte Marien upt hoech Outair, ende quam ontrent twee Jairen dair nae, ende coste in als duysent Rinsgulden current, ende die oude Tafel worde geset after in den Trans upt Outair dair se te voiren gestaen hadde.

Van Thoren voirt te timmeren.

85. Ao. lxx xiiij. waren die Kerck-meesters beraden te ontbieden een Mee-

ster Steen-houder wt Brabant, ende hebben hem besteedt veel steens te houden totten Tooren te timmeren, ende nae een Jair off ij. doe die steen hier quam, sceen die soo veel ende groet te wesen, datse veruairt waren om die steen anden Tooren te vermetsen sorgende dattet den Tooren niet en soude moghen verdragen, ende hebben die steen besyden anden Tooren up daerde geset tot wel viiij. off ix. Jairen eert op-gebrocht worde.

Noodeloose sorge wegens de menichte van steen op den Toorn te bouwen.

Van die groete Clock te vergieten.

86. Ao. lxxxiiij. up sint Loys dach in Decembri wast gegunt die Cnapen van de Smeen, dat zy die groete Clock souden luyden tot hoirrer Feesten nae ouder gewoenten, ende zy luyden die groete Clock Redemptor an stucken welc een scone Clock was, doen worde ontboeden die Clocgieter van den Bosch Meester Cobel in de vasten dair nae, ende goet ontrent sint Jacobs dage, ao. lxxxv. een Clock ende wort gehieten Maria, ende aengesien datter veel spijs ouer scoet alzoe dair veel by de ghemeenten gegeuen was, zoe heeft hy noch eenen Clock groeter gegoten Alreheyligen int selue Jair, ende was genaempt Jesus, ende tbellefroyt worde groeter ghemaeckt van Jan Henricxzoen Timmerman, Maria woech ontrent ixm. pont, ende Jesus ontrent tusschen de xj. ende xijm. pont.

Oudt gebruyck van de Smits op den dagh hares Patroons, waer door de Klock bedorven zynde, sulcks by de gemeente/ten overvloet gerecompenseert wert.

Van de Mettenen te singen.

87. Ao. lxxxiiij. ontrent Vasten auont worde geordonneert by de Wet, dat die Scolieren niet meer Mettenen en souden singhen dan viiij. die meeste Hoech-tijden, dair zy te voeren alle Heylige dagen metten plagen te singen, ende die geheele vasten doir, alle dage die Misse.

Oude gewoonte van de Scholieren.

Van iiij. Louen te singen.

88. Ao. lxxxvj. ontrent Cors-auont worde veel vergadert wt die gemeenten tot vier Loeuen wekelicx te singen, als Sondaechs, Maendaechs, Dijnsdaechs ende Woensdaechs, want men gheen Loeuen en sang dan Donderdaechs, Vrydaechs ende Saterdaechs, ende dese iiij. Loeuen anvoirden die Seven-Getijde-Meesters, ende dede die doen by hoir Sangers up hoech Coir.

Van den Trans te paueyen.

89. Ao. lxxxvij. worde den Trans mit witte ende blaeuwe steenen ghepaveit, die te voeren mit bacxsteen gepaueit was.

Van de suete naem Jesus-Gilde.

90. Ao. lxxxvij. worde begrepen van de Retorikers tGilde van den sueten naem Jesus up sint Joris Outair, twelck hem gonden die Scutters van de Voetboeghe, die doe eerst in doude Kercke gegaen waren, ende ouermits dat die Rethoryckers dit Gilde qualijcken regeerden, ende dair dagelicx veel volcx inne quam, zoe ist geordonneert dat het geregeert soude

Gilde by de Rethorijckers in-gestelt.

Doch geregeert by de

de worden by de Getijde-Meesters, ende dit gesciede v. of vj. Jairen dair nae. *Seven-Getijde-Meesters.*

Van de nieuwe Preecx-stoel. 91.

Ao. lxxxviij. lxxxix. ende xc. en worde niet zeer ghetimmert ouermits die groete rijsinghe ende dalinghe vant gelt, ende Joncker Frans Oirloghe, mar dair worde een scoene nieuwe Preecx-stoel gemaect. *Stilstant in de tinmeragie wegens groote veranderinge in de valeur van 't gelt, &c.*

Van veelrehande reparatie. 92.

Ao. xcj. ende xcij. worde die Kercke verciert mit mans bancken, vrouwen bancken int midden van de Kercke, ende bouen upte balcken die plancken om te gaen bouen in de Kerck, ende die solders bouen bellefroyt, ende beneden om tgeluydt beter wt te slaen, ende die Librarie worde verbetert. *Cierlijcke bancken. Libery ofte Boeck-Camer.*

Van sinte Ursulen Orgel.

Ao. xcij. worde sinte Ursulen Orgel geheel nieu gemaect, alsoe datter niet en bleeff staen dan den back, ende maecte Meester Jan van Antwerpen, ende dair worde oeck ant werck ghemaect een nieu Positijff, ende worde hem betaelt van als xix. pont gxo. vlaems, ende noch sekere lijff-renten die de Kerck of coft om xij. l. gxo. eens. 93.

Van veel huysen die ontrent die Kerck off-gebroecken worden.

Ao. xciij. in de Vasten coften die Kerck-meesters ontrent ix. ofte x. huysen ontrent die Kerck ande Zuyt-zyde, die zy deden of-breecken omt Kerck-hoff te vermeerderen, ende dair bleuen noch ij. huysen staen int worre, die zy noch nae cregen binnen een jair off ij. ende worden mede off-gebroecken, ende die plaetse worde gewyt van de Bisschop. 94. *Kerck-hof Zuyd-zyde vergroot.*

Van den silueren Brissen die doen gemaect worden.

Ao. xciij. worden gemaect sommige silueren Brissen om die Sacramenten mede te administreren, als een siluere Brisse in den groeten arck, ende noch andre wat cleynder, ende een Monstrancie die men om den hals hanct als men mitten Sacramenten buyten die stadt reyst. 95. *Silvere Monstrantie.*

Van een eerste Misse te doen alle weecx.

Ao. xciij. worde aengenomen by de tGilde van den sueten naem Jesus, alle weecx te doen upte Sondaegen die eerste Misse die men te voiren niet en plach te doene. 96. *Gilde name Jesus.*

Van de metale Tralien voirt Sacraments-huys.

Ao. xciiij. int leste van de Maert, worde gheset voirt Heylighe Sacrament die coperen Tralie, die gemaect was tot Mechelen by eenen Robbrecht van Blaesvelt, ende woghen tsamen in als xiiij^{c}. lxxxvj. of dair ontrent, elcx hondert om xv. Rinsgulden lx. xxxvij. l. iij. pont gxo. 97.

 ende

Ysere Kandelaer. ende doe worde mede ghemaect die yseren Candelaire, ende maecte Jan Wynenzoen Smit, ende weecht 1c. pont of dair ontrent.

Van den Thooren.

98. Verder opbouwinge van den Toorn, onder wiens regeringe

Ao xciiij. ontrent Paesschen begost men weder te timmeren anden Thooren, ende upten ixen. May doen die steygeringhe geset was, zoe worde die eerste steen geleyt by die Kerck-meesters kinderen te weten, Doe Michielszoen, Gerrit Gerrit Walichszoen, ende Augustyn Claeszoen, ende waren Kerck-meesters Michiel Gerrit Colynszoens zoen, Gerrit Walichtszoen, ende Claes Busch Janszoen, ende doen dese pilairen van de Lantairnen ontrent Alderheiligen gemetset waren, zoe heeft Pouwels Janszoen Graef-maecker ende Steen-houder, aengenomen die reste vant Steen-werck te houden hier binnen, ende wrocht alsoe die Winter, dat hy die werck-luyden tegen die ander Somer werckende hilt,

De Kap en den wel-eer geweesde houten Appel.

alsoe dattet steen-werck van die Soemer tot die Cappe toe geheel gemets was, ende men began doe mede upt Kerck-hoff te maecken thout-werck totten Appel ende Lantairne, twelck alder-eerst began, ende hadde aengenomen Gijsbrecht die Timmerman mit zyn mede-hulpers.

99. Voltoyinge van den Tooren.

Ende in den Jaire xcv. den xxxen. Octobris upten middaech te xij. uren, worde den lesten steen geleyt als ant hoechste van de wendel-steen der voirsz Lantairne, ende dit by Pouwels Janszoen Steen-houder, ende Pieter Henricxzoen Metselair, ende worde den voirsz steen gheleyt by Pouwels oudste zoen, oudt wesende vijff off ses Jairen, genaempt Jan Pouwelszoen, ende dit gesciede onder den voirsz Kerck-meesters, die doen dat Jair aenbleuen.

Vant hoechste van den Thoren.

100. Tijt hoe hoe lang men over dit werck gebouwt heeft.

Ao. xcvj. worde beuonden int Kercke-Boeck, dat men den eersten steen van den Thoren int fondament, leyde ao. 1396. den sesten Septembris, ende nu int Jair xcvj. den seluen vj. Septembris, soe geuielt doe men tCruys up setten soude onuersienlick, dat men effen hondert Jairen ouer den Thooren getimmert hadde, ende worde doen tCruys dair up

By wien het Cruys daer op gestelt, en hoe men, Lof-gesange song.

geset by Augustyn Claeszoen voirsz, ende dair was gebrocht upte stallagie een Positijff, ende die Musisiens waren dair oeck up, ende men sonck dair *Te Deum Laudamus*, ende beuandt dat terwiele dat men anden Tooren timmerde, noyt yemandt hem ghequest en hadde, dair hy eenighe

Gedurende het bouwen niet een mensch sich beseert, het Cruys weer afgewaeyt.

leempte off verdriet off behilt, ende dit Cruys up sint Victoirus dach naemiddach ten een uren onder die preecken int selve Iair by groeten windt, ende ouermits die groete swaerte, soe vielt van bouen neder doirt dack van den midden-kerck, ende bleeff dair hangen sonder yemandt te quetsen ten aensien van alle menschen, ende dair nae worde een ander Cruys gemaect dat beter proporcie hadde, ende niet te swair, ende worde doen dair up geset.

Van

Van de Apostelen int Choir.

Ao. xcvj. worden veel Apostelen geset ande Pilairen vant Choir, ende oeck die Saluator upt hoech Outair, ende die sommige worden corts dair nae gedoteert mit Candelairen en Was-licht dair voir barnende ten eewigen dagen. 101. 't Beelde Salvator en eenige eeuwighdurende lichten.

Vant spul van de drie Coningen.

Ao. xcviij. upte Iairs dach up te scrijnen, upten Sondach nae derthienen dach nader Vesperen te drie uren, soe worde hier gespeelt een spul van de Priesters die tot versceyden doeren der Kercken te pairde inne quamen rijden, elcx mit zyn gheselscap vergaderende int midden der Kercken, ende upte groete Orgel waren Engelen singende *Gloria in excelsis*, ende benede lagen die Harders en speelden, ende dair quam een Sterre scietende van after wt die Kercke nae thoech Outair toe, ende bleeff dair staen wijsende die drie Coningen den nieuwen geboren Coninck, twelck ghemaect was mit leuendighe persoenen upten hoghe Outair, dair dese Coningen eensdeels sprekende, ende eensdeels singhende hair Offerhanden deden, ende dair was alsoe veel volcx in de Kercken beneden ende bouen datter nye zoe veel volcx inder Kercken gesien en was. 102. Priesters te paert door de Kerck rijdende. Groote confluentie van menschen.

Van den interdict deser Kercke.

Int leste van desen Jaire van xcviij. up sint Ians dach nae Kersmisse, naeder middaghe worder een Mandaet gedaen, ende eynde een Interdict, ende cesse gheleydt van allen diensten, als Missen, Metten, Getijden, Bruyts te trouwen, luyden te begrauen, &c. behaluen Preecken, ende men dede alle dese voirsz dinghen als kinder te corsteenen, &c. van de Nieuwe Kercx-wegen in dOude Kercke up onser Vrouwen Choir, dair men exiquien ende allen diensten doen dede, ende die dooden van de nieuwe Parochie worden begrauen in doude Parochie, ende dit duerde vijff weecken ende iij. daegen lang, ende dit worde gedaen van een machtich Man wonende t Utrecht, die groodt was in den hoegen Houe, die renten upte ghemeen vijff stede hadde van Hollandt, ende qualicke dair van betaelt worde. 103. Vreemt exempel van de diensten op te doen houden in de Kercken.

Van den sculden der Kercke voirsz gecomen doir den Tooren.

Item van den Iaire xcviij. voirtgaende iiij. off v. Iairen off dair ontrent en worde sonderlinghe niet ghetimmert ande Kercke voirsz, want die Kerck-meesters veel heete sculden ghemaect hadden die up termynen betaelt mosten zyn, ende dair-en-bouen hadden zy die Kerck noch beleyt mit jc. pont gxo. vlaems siairs lyf-renten, ende alle dese voirsz sculden, ende vercopinge van renten waren gemaect in den Iairen xciiij. xcv. xcvj. ende xcvij. ende dit al tsamen om timmeren van den Thoren bouen, hoewel datter nochtans veel binnen dien tijde van de ghemeenten ghegeuen worde, ende om die timmeraigie waren noch vercoft veel costelicke 104. Mildadigheyt van de gemeente.

Cleynoden van siluer ende goude, die men plach voir onser Lieuer Vrouwen omme te dragen, gelijck ryemen, vijftichen ende diergelijcke, noch Kelcken ende Cleynoden wter Reliquien Capelle, ende noch waren verset ende belient ander costelicke Iuwelen van siluere, ende alle dese sculden hebben die Kerck meesters alle te met moeten quijten, mar die hondert pont gxo. vlaems siaers lijf-renten heeft die Kercke noch langhe tijt gesmertet, alsoe dat men in den Jaire xvc. ende xij. qualicke yet heeft moegen ande Kercke repareren.

Veele kostelijckheden van gout en silver verpant ende verleyt overmits behoeftigheyt van de Kerck.

Van reparatie van de ij. groete Orgelen.

105. Ao. xvc. ende een, wrocht Meester Jan van Zwanenbroeck ande twee groetste Orghelen, ende hadde voir zyn arbeyt xiiij. Rinsgulden, ende voirt zoe isser dicwijl ande voirsz Orgelen gewrocht, ende bysonder an sinte Ursulen Orghel binnen vj. ofte vij. Iairen dair nae, alsoe dat men versceyde Meesteren dair toe haelde, ende die Kerck dairom groete costen moste doen.

Van een nieu Tabernakel ouer die Noot Goeds.

106. Ao. xvc. een worde besteedt ende Iairs dair an in de Capelle gesedt een Tabernakel van houdt gesneden, dair inne gesneden waren seuen parcken van de seuen ween onser Lieuer Vrouwen, ende maecte Tielman Ianszoen, ende om dit Tabernakel wel te setten, zoe worder gemaect een nieuwe portael dair men dit Tabernakel up sette, ende worden voirt gemaect zekere latrijnen ende bancken in de Capelle.

Konstigh gesneden Tabernakel.

Hoe gestoffeert.

Vant Bethleem.

107. Ao. xvc. ij. worde gecoft het Bethleem, dat noch ter tijt voirt Choir gesedt wort.

Van de Capelle van Cappen van roodt Woestein.

108. Ao. xvc. ij. ende iij. worden gemaect zekere Cappen ende Rocx van Enghels roodt Woestein, twelck nu hieten die Sacraments Ornamenten, ende tCasuffel vier ofte vijff Iairen dair nae ghemaect, het boertwerck tot Utrecht, ende die reste tot Delfft, ende costen in als dese geheele Capelle ijc. Rinsgulden current, ende dese Ornamenten worden becosticht die helft by de Kerck, ende die helfft byt Sacraments-Gilde.

Sacraments Ornamenten.

Van alrehande reparatie.

109. Ao. xvc. vij. viij. ende ix. worde veel gherepareert in de Kercke als, die tralie vant Sacraments-huys worde vergult, ende den Trans bouen worde buyten mit foeyen ende houte leenen gemaect, ende worden geverwet mit alle veinsteren, ende die balcken int Choir die vergaen waren worden gerepareert, ende anden Thooren van binnen worden doen veel gerepareert.

Sacraments huys.

Van

Van de wtſettinghe des Capels van onſer Vrouwen.

Ao. xvc. x. worde wt-gheſet onſer Lieuer Vrouwen Capelle Noort- 110.
waert, als men noch zyen mach, ende worden doen oeck ghemaect dat houdt-werck by Adriaen Pieterszoen Scryen-maecker, dair men die trallien in ſetten ſoude, twelck eerſt reede vil int Iair xvc. xj. ende dat ſteenen Wulfſel in den wt-ſetten worde doen mede gemaect.

Hoe de Capelle van de Lieve Vrouw afgeſchoten was.

Dus verre de oude beſchryvinghe deſer Kercke / waer uyt by de weetgierighe Doorſnuffers van voorgaende tyden / niet alleen den gantſchen ſtandt en gelegentheydt deſes Gebouws van aen-beginne kan naghespeurt / maer oock verſcheyde vreemdigheden en eenighe noodighe kenniſſe tot de oudtheydt in veelen deelen kan beſpeculeert werden / doch alſoo alles ſimpelijck naer ordre des tydts hervolgens is by en aengeteyckent / en niet na onderſcheyt van ſaken verſcheyder nature en materie (als daer in verhandelt werdende den oorſpronck / voort-ganck / op-komſt en toe-nemen deſer Kercke / oock van Miraculen ofte Wonder-wercken / Ceremonien ofte Kerck-dienſten / Ornamenten ofte vercierſelen en andere ſaken meer) ſullen het ſelvige om bequamer ordre en meerder accommodatie diſtinctelijck in 't kort reſumeren en yder ſake / met malkander gemeenſchap hebbende / op ſyn behoorlijcke plaetſe by den andere apart brengen / en onder-en-tuſſchen met de verder beſcheyden en onderbindingen daer toe dienſtig zynde confronteren en t'ſamen vereffenen. Hoe aldereerſt / na dat (gelijckmen voor-gaf) vele jaren achter een op geſette tyt een vertoninge en aenwijſinge vande Moeder Gods was geſien / haer ter eere by provisie een houten Tempel ter plaetſe van 't Gerecht t'eynde aen 't Marckt-velt wert op-geſlagen / en hoe de ſelfde aenſtonts ter oorſake van veele daer gheſchiedende Miraculen grootelijcks toe-nam / en met een ſteene Choor en Cruys-werck daer aen verbetert wiert / werdt niet alleen in de eerſt-by-gebrachte beſchryvinge van den oorſpronck deſer Kercke / en het Beeldt ghehceten ter Noodt Godts omſtandighlijck verhaelt / maer ſoo mede in het eerſte Artickel deſes daer aen volgende beſchryvinge kortelijck gedenoteert en te kennen ghegheven / doch in een byſonder aenteeckeninghe van verſcheyde oude ſuſtinuten noch meer-malen geallegeert * werdt gheſeght aengaende de Fundateur van het ſelfde werck / dat hy Officier ofte Schout deſer Stede was / en de grondt ofte Eerſte-Steen-leggers van den vermaerden hoogen Toorn in het vijfde Artyckel gheſpecificeert / worden by deſe byſondere aenteeckeninge Kerck-Meeſters gheroemt / met welcke Ampten en Bedieninge ſy geen van alle vier gequalificeert ſtaende / te vermoeden ſoude zyn of den eerſten noch naderhant Schout / en de andere vier Raedts-Heeren ofte Raden deſer Stadt / oock Kerck-Meeſters geworden zyn / dit zyn de woorden van het particuliere Handtgeſchrift: maer ao. 1381. op xi. Auguſti, werde alhier tot Delft in de Riet-thuyn daer doenmael een houte Galgh ſtont, een houte Kerck ge-

Reden tot over-een-brengingh en confirmatie van het voorgaende.

Oorſpronckelijcke opkomſt deſer Kerck.

* Als pag. 132. en 169.

Eenigh different nopende de Eerſte-Steen-Leggers.

ſticht,

sticht, welck men de Nieuwe noemt, en op den selfden dagh drie Jaren daer na, werde by den Ridder Joan van Groenevelt Officier van de voorseyde Stadt, den eersten Steen vant Cruys-werck t'eynde de voorsz houte Kerck geleyt, en ao. 1396. den 6. September, werde van de vier naebeschreve Kerck-Meesters den eersten Steen van de Nieuwe-Kercks-Thoren geleyt, met namen Arent Vrydach szoen; Jacob Bortelmeeszoen, Jacob van Bleyswijck, ende Heindrick Bugge; 't welck te annoteren is ten aensien dese Schout in Stadts Registers tot noch toe is vermist / ende noyt naer het verongheluckhen van de selfde / wederom gevonden en in de Lijste van de Regeringhe deser Stadt aengeteeckent geweest.

Aen wie de Kerck geconsacreert.

Voorts zyn dese Kerck tot Patronessen en Beschermsters toe-gevoeght / de H. Maget Maria ende S. Ursula, en om wat reden ofte by wat occasie de selfde behalven aen de Lieve Vrouwe oock aen St. Ursula is toe-ghewyt / wert ons in 't selde Artyckel te verstaen ghegheven / en vermidts daer-en-boven noch een Clooster binnen dese Stadt 't haerder eere is gesticht / hebbe ick de pyne waert geacht de Historie van Ursula te perscruteren en ondersoecken / middelerwijl bevindende de selfde by verscheyde Schryvers / verscheydentlyck te werden beschreven / 't welck soo veel te minder credyt verleent aen dese Rooms-gesinde visevasen / doch echter de meeste over-een-stemminge en soo als sy 't obstinatelyck willen dryven en staende houden is dusdanigh / dat Ursula een Dochter van een der kleyne Koningen van Engelandt / verciert met alle gaven van eerbaerheyt / schoonheydt ende gratie / die men in eene Vrouwe soude mogen begeeren / door bevel des Opper-Koninghs met een bende van elf duysent Maeghden (daer over sy het Hooft en de Vrouwe van alle soude zyn) teghen haer wil en danck vervoert werdende naer kleyn Brittanien / omme aldaer ghetrouwt te werden / ende dit schoone vruchtbare Landt / 't welck van te vooren door des Koninghs overwinninghe verwoest was / wederom te bevolcken / sy dan / of sy wilden ofte niet / met de gantsche Vloote zeylvaerdigh zynde / uytkomende en Zee kiesende / werden onderweegh met een onstuymigh tempeest soodanigh af-gedreven / dat sy de Noordt-Zee in / voor-by de Eylanden van Zeelandt en Hollandt / met groot gewelt af-gesmeten werdende / in den Ryn quamen havenen / alwaer sy van de Hunnen (een wreedt / fel / ende barbaer Volck die hier ontrent quaet huys hilden) wierden over-vallen / en om dat sy Christenen waren met allen schandelijck mishandelt en doodt geslagen / hare lichamen van de Christenen met groote devotie vergadert na Ceulen ghevoert / alwaer een heerlyck Vrouwen-Clooster gesticht wierdt / alwaer men noch op den dagh van heden noch veele Crania ofte Herckeneelen en Doodts-hoofden vertoont werdt / die men als ontwyfelbaer voor-geeft / over-blyfselen van dese Maeghden te wesen / aldaer met sonderlinge devotie vereert werdende / en hoe-wel datter veele

Beschrijvinge van haer Patronesse.

van dese voor heel Christenrijck zyn bedeelt en tot presenten versonden / gelijck oock specialijck beyde de Parochy-kercken deser Stadt/ met uytnemende pompe en celebratie van oudts des zyn voorsien geworden / nochtans den dagh van haer doodt / op den 21. October/ met de grootste Solemniteyten tot Ceulen gevyert werdt. Dese reye van maegden nam men hier dan oock aen voor een tweede Patronesse van dese Kerck / die daer van den naem aen een Straet recht op het Choor corresponderende oock schynt gegeven te hebben / namentlijck S. Ursulen straet, de welcke oock wel andersints doch abusivelijck de Trompet-straet genoemt wordt / als hebbende van oudts altijdt het Trompet tot een huys-teycken op den hoeck van de Straet uyt-ghehanghen. Wyders werdt in het elfde Artijckel van de autentijcke beschrijvinge deser Kercke gewagh gemaeckt / hoe verre den Toorn in den Jare 1412. al was ghe-avanceert / namentlijck tot de Bommelgaten toe / en dat men doen begon te maken de Middel-kerck / die noch van hout was bij een staen / en acht Jaren daer na de Zydkercken en Capellen Artyckel 13. waer van verder gesprooken wert Artyckel 21. en 29. In 't Jaer 1430. begon men weer lustigh aen den Toorn (die inmiddels een wyle tydts hadt stil gestaen) t'arbeyden / als Artyckel 23. en 24. en voort 28. en 38. Artijckel 25. geeft bescheyt hoe neer 't Portael voor aen den Toorn wert gemaeckt / als mede 't Wulfsel binnen in den Toorn benede de eerste Solderinghe. Artyckel 31. werdt mentie ghemaeckt van het Bellefroyt/ en voorts Artyckel 44. van de soyen op de Middel-kerck / 61. van vier achter-een-volgende Jaren aen den Trans gewrocht / 66. van de aenbestedinghe der Pilaren op 't nieuwe Choor / en 68. dat het hout-werck van 't oude Choor aen die van Spon wiert verkoft / daer toe siet men in de Artijckelen 69. en 70. den goeden yver van de ghemeente die geheele Pilaren tot harer kosten lieten oprechten / strecks het Choor eenige Jaren daer na voltrocken zynde / van den Aerdts-Bisschop werdt gewyt / 't welck het 75. Artyckel betuyght; wyders werdt Artijckel 81. geseght / dat de Kerck noch naderhandt / alsenthalve van binnen en buyten met aerde grootelijcks wierdt aen-gehooght. In 't Jaer 1484. werdt noch een groote menichte Hardtsteenen tot verder op-bouwinge en voltreckinge van den Toorn besteedt in Brabandt / de welcke over-gekomen en by malkander gesien zynde / den hoop soo groot ende swaer geleecken te wesen / dat men door een ydele vreese ingenomen zijnde / niet en dorst hazarderen de selve op den Toorn te brengen voor al-eer 8. a 9. jaren tydts tot besterfinghe van het Metsel-werck / waren verloopen.* Anno 1487. werdt den Trans met witte en blaeuwe steene Tegelen beleyt/ die te vooren by voorraedt slechts met klinckert was ghepaveyt.* Van Anno 88. tot 90. inclusys stont het Gebouw van den Toorn ten naesten-by wederom stil / overmidts ongemeene redressen in de

Waer van oock een straet haer naem be-erft.

Welcke Artijckelen deser oude beschrijvinge verders alleenlijck van de opbouwinge deser Kerck en Toorn zijn sprekende.

* Art. 85.

* Art. 89.

* Art. 91. valuatie en cours van den gelde / en oock den Oorlogh.* In 't Jaer 93. koft men eenige huysen om te demolieren tot noch meerder ruymte van het Kerck-hof aen de Zuyd-zyde:* * Art 94. onder-en-tusschen het werck van den Toorn wederom eenige Jaren t'eenemael (naer het schijnt) stil gestaen hebbende / werdt ten laetsten Anno 1494. weer aengevangen/* * Art 98. tot volkome op-treckingh en voltoyens toe / sulcks Anno 95. den 30. October des middaghs ten 12. uren / de hooghste wendel-steen geleydt / en sulcks de laeste handt aen 't Metsel-werck geslagen wiert/* * Art. 99. en des Jaers daer aen op den 6. September / een al te swaren Cruys ('t welck in 't selfde Jaer noch weder af-bil) boven de geweesde houten Appel en alderhooghste toppunt op-gerecht/ des men bevon dit werck juyst even hondert Jaren ghetraineert en onderweegh geweest te hebben / welckers tijdt gedurende/ niemandt van de Bouw-meesters / Timmer-mannen/ Metselaers / en alle Arbeyders / sich merckelijck beseert / gequest of beschadight hadde/* * Art. 100. niet-tegenstaende een wonderbaerlijke val van een wilde of ten minste onbesuysde Meyt/die over-hol over-bol vanden Toorn marcheerde/ en echter het gevaer noch geluckig eschappeerde / gelijck in 't 80. Artijckel (daer sy met naem en toe-naem nu ter eeuwiger memorie staet geprent) werdt verhaelt op 't Jaer 1479. gheschiet te zijn/ 't welck voorwaer wel een hazardeuse sprongh is geweest/ met geen geringh gevaer van hals en beenen te breecken. Nevens het op-rechten van het Cruys voorsz. geschiede noch een geestige actie/ in het honderste Artijckel mede vermelt / van het Te Deum solemnelijck boven op den Toorn te singen. Van de op-bouwinghe en voltreckinghe des Toorns / en verder omstandigheden zyn eenige Versen ofte Rijmen van den ouden trant (niet sonder groote moeyte by een oudt Poëet ofte Rhetorizyn ghecomponeert) aen de acht Gevels boven aen den Toorn op den hooghsten Trans in steene parcken uyt-ghehouden/ de welcke (ten aensien sonder met ladder of steygeringhe daer by te klimmen/ althans niet meer leesbaer zyn / oock ten opsichte ick bevinde de selfde by verscheyde Ingesetenen deser Stadt / om haer antijcks en snaeckskeyt veeltijdts net en curieus af-geschreven en sulcks van waerde gehouden zyn) alle Lief-hebbers hier mede deelachtigh sal maken.

Van de Versjes boven in de acht Gevels van den Toorn, mede van de opbouwinge deses spreeckende.

Dit naervolgende leest men in de acht Gevels boven op den Tooren van de Nieuwe Kerck.

In 't Noorden.

Onder wiens regeringe der Graven van

Den Hartoge Philips Edel Lants-Heere,
Van den Roomschen Edelen Coninck geboren,
Hy was 18. Jaren oudt luttel meere,

Doen

Doen dit gemaeckt wert, elck macht horen
Dat die Edele jonge Jeucht vercoren,
Was Prince ende Grave van dese Landen,
God behoede hem voor tsviants handen.

Hollandt desen Toorn is gesticht.

IN 'T NOORT-OOST.

Int Jaer 1496. op den selffden tijt,
Den sesten dach in September dat is waer,
Wert dat Cruys op-gerecht met groot jolijt,
Van Claes Jans Busch Kerck-meester dats claer,
Op den selffden dach daer vooren C. Jaer,
Wert den eersten Steen geleyt int Fondament,
In September den vjen. dach dat sy u bekent.

Hoe veel tijdts aen den Toorn besteet.

IN 'T OOST.

Die Letteren die getal hier geven,
Van dat den eersten Steen wert geleyt,
Van den Toren soo dat is beschreven,
Van Arent Vrydaechs ende soo men seyt.

Fundateur.

IN 'T ZUYT-OOST.

Properlijck is dit werck volmaeckt,
Oick als elck mensch mach aenschouwen,
Van hem diet maeckten reden smaeckt,
Was door lieffden van ons Lief Vrouwen,
Van diet regierden in grooten trouwen,
Soo sout d'naem hier sijn bekent.

Aen wie toe-geheylight.

IN 'T ZUYDEN.

Die boven compt sal hem versinnen,
En sal desen grote cost aen-mercken,
Hy sal delen uyt rechter minnen,
Sijn aelmissen tot hulp van deser Kercken,
Want groot goet coste dit te wercken.

Recommandatie tot ofranden aen de Kerck.

IN 'T ZUYT-WEST.

Davit Heer van Utrecht die gepresen,
Sterft int selffde Jaer dats wel bekendt,
Ende weder eendrachtich gecoren Heer te wesen,
Den Heer van Baten seer bemint,
Een Heer tot Utrecht wel versint.

Aerdts-Bisschoppen van Vtrecht.

IN 'T WEST.

Die Pastoor doen was van desen Kercken,
Was Meester Huygo de Groot van goeden famen,

Wie Pastoor was.

En wie Kerck-Meesteren.

Michiel Gerrit Colijnsz God wil hem stercken,
Claes Jan Bus, ende Baltasar Jansz t'samen,
Dit waren de Kerck-meesters by namen,
Die dit dede wercken als men mach mercken.

I N 'T N O O R T - W E S T.

Wie Stadts Schout was.

Arent Vranck was Schout van deser Stede,
Doe men dit werck maecte dat is claer,
Hy regierde Delff in pays ende vrede,
Ende hadde doen Schout geweest 39. Jaer,
Ende bleef noch Schout dats kennelijck en waer,
Want t God beliefde tot hem de doot ontrieffde.

Noch een ander Gedicht van den selfden inhoudt.

Maer noch een ander Stuck-wercks is'er op 't selfde subiect en van eenen teneur / schijnende oock uyt de selfde Camer van Rhetorica voort-gesproten te zyn/doch korter en alleen in viercoupiets bestaende/ oock eenighsints vloeyender en aerdigher spreeckende op sijn oudtbreemts in deser voegen:

Dit slaet op de twee eerste van 't voorgaende.

Als Hertogh Philips ons Edelen Landts-Heer,
Uyt den Edelen Roomschen Koninck was gebooren,
Hy was achtien Jaren oudt, en luttel meer,
Doen dit nieuwe werck werdt gemaeckt wilt hooren,
Dat sulcken jongen Jeught hier toe was verkooren,
Een Prins en een Graef te zijn van dese Landen.
Hy dede maecken de Nieuwe Kerck, met den Tooren,
O Heer behoetse voort verbranden,
Tot uwer Eeren, en des Vyandts schanden.

Dit op het derde.

In 't Jaer duysent dry hondert, op desen tijt,
Den sesten September, soo elck doen was bekent,
Worden den eersten Steen met vreughden en jolijt,
Van Arent Vrydaechts, geleyt in 't Fondament;
In 't Iaer van een duysent vier hondert, is 't werck ge-ent,
Den sesten September sagh men 't Kruys op-setten,
Van Claes Iansz. Buch, Kerck-meester jent.
Al was 't groote kosten, niemant dede beletten,
Tot Godes Eere ende des Vyandts verpletten.

Dit op de twee laetste doch om-gekeert in order.

Arent Vranckensz. was doen Schout geweest 39. Iaer,
En bleef noch Schout, tot dat hy was doot,
Michiel Gerritsz. Claes Iansz. Baltesaer Iansz, te gaer.
Waren alle drie Kerck-meesters devoot,
De Pastoor was genaemt Meester Hyygh de Groot;
Dees hebben 't begonnen werck voldaen,
Wiltse doch helpen als sy is in noot,

Datſe mach blyven, ende volmaeckt ſtaen,
't Waer jammer datſe ſoude vergaen.

Slot-reden na de oude maniers.

Prince dit werck is nu volmaeckt,
Soo elck mach ſien, ende aenſchouwen,
Van allen die mijn redenen ſmaeckt,
Dieſe deden Stichten of Bouwen,
Haer namen ſtaen in den Tooren gehouwen,
In acht ſteenen parcken, 't is waert om te leſen,
In 't werck waren ſy ſeer getrouwen,
Soo dat ſy noch ſullen worden gepreſen,
Soo lanck den Tooren, den Tooren ſal weſen.

Van den houten Appel voor den brandt op den Toorn geweeſt.

Den houten Appel / daer van in het 98. Artijckel werdt gementioneert / was byſonder fraey van werck en ſeer raer in 't aenſien / ſulcks men elders weynigh of geen diergelijcke ſagh / als in het Schildery ofte Model in Schepenen Camer hangende / daer voorhenen van geſprooken is / * gelijck als in een Spiegel de overgeblevene ſchaduwe des ſelfs noch werdt gerepreſenteert / zynde al vry groot geweeſt en mocht al een goet getal van menſchen incorporeeren ofte bevaten / deſe is zedert den generalen brandt 1536. wanneer al het hout-werck uyt deſe Kerck oock verbrande / achter-gebleven en om de minſte koſte / naer het ſchijnt / niet goet gevonden weer op te timmeren / al-hoe-wel ick bevinde nochtans in deliberatie ghetrocken te zyn geweeſt / hoe men ſoude mogen maecken den Appel / midtſgaders de Lantaern gelijck die gemaeckt waren voor den grooten brandt. De preciſen tyt wanneer dit verſlindent en al-vernielent vuer deſe Kerck attacqueerde / vinde ick pertinentelijck beſchreven / in een oudt Regiſter van den uyt-geef wegens de timmerage en weder-op-bouwinge van de ſelfde / * te weten dat het was op Heylich Cruys-vindings-dach, int Iaer ons Heeren M. Vc. en XXXVI. nae der noenen, onder die Veſper als men het Magnificat ſongh. En doen is miſſchien mede het Welfſel onder de eerſte Solderinge binnen in den Toorn / daer in 't 25. Artijckel van geſprocken werdt / en teghenwoordigh daer niet meer en is / met eene in-geſtort / gelijck de boogh onder den Toorn / en achter het Orgel / door de gruwelijcke hitte van die vlamme oock ſoo met ſtucken uytgeſprongen ſchijnt te zyn. Het gantſche Gebouw ſoo als het tegenwoordigh ſtaet / heeft de hooghte na mijn onthoudt / boven de 320 roede-voeten / welckers ſchoone taille alle Toornen van Hollandt verre over-treft / ſoo dat men daer op zynde behalven de Stadt met hare omleggende Velden en luſtighe Landts-bouwen van 't gantſche Landt van Delft / met hare ſchoone Dorpen / Sloten en heerlijcke Hof-Steden / &c. niet alleen de aengrenſende Zee en Riviere de Maſe beſcheydelijck mach aenſchouwen (ſulcks niet een Schip by licht weder de ſelfde ſtroom in noch uyt mach varen / of

* Pag. 128.

Net beſcheyt hoe-neer den brandt deſe Kerck overvil.

* Beruſtende ten Comptoire van de H. H. Kerck-Meeſteren voorſz. inde Lade D.

Hooghte van den Toorn, en hoe verre men daer van daen mach ſien.

of kan uyt dese Stadt besichtigt werden) oock gantsch Hollandt magh door-sien / maer by een heldere ochtent of avondt-stont (wanneer het gesicht wel alder-bequaemst kan door-dringen en toe-dragen) de Hooft-Stadt van onse naburighe Provincie / de Cathedrale Kercke ofte den Dom van Utrecht kan ontdecken en beooghen / daer den Aerts-Bisschoppelycke-stoel van oudts was geplant / die in Kercke-lycke saecken over dese Landen soo heerschelyck domineerde en soo groot een gesagh hadde / gelijck doorgaens kennen bemercken ; en wegens dese excessive hooghte des Toorns en syne goede situatie presenteert hy selfs syn dienst in Zee voor een baecke / daer de Schippers haer gemerck op nemen / gelijck wy in het eerste Hooft-Stuck * hebben aen-gewesen ; het is allenthalve een seer magnifijck en voortreffelijck Gebouw / oock cierlijck ende net gheproportioneert / sulcks de selve van oudts in de oogen van de werelt soo goet een behagen heeft gegeven / dat die van Renen in 't Sticht van Utrecht daer een patroon hebben na genomen / en de selve in 't kleyn t'eenemael hebben na gevolght / soo dat men dese komende te sien / even als een model en af-setsel van den Delfschen Toorn siet ; hy kan bequamelijck met syne transen ofte ommegangen in drie deelen onderscheyden werden / van onderen het black der Straet / tot den eersten Trans is hy recht vierkant opgaende / alwaer hy voort syn gedaente in een achtkantigh werck verandert / t'eenemael van Hardt-steen ofte witten Ordunyn / omcingelt met vier kleyne Toornkes mede van de selfde stoffe / tusschen de welcke men siet de Bommel-gaten voor het geluyt en den galm van de groote Uyr-Klocken ; even ter hooghte van de vier voorgenoemde Spitsen ofte Toornges / is de tweede ommeloop noch hooger hebbende een groote doorluchtige Lantaern / van buyten met vier groote Uyr-Wijsers / die midts de groote hooghte aller wegen en aen alle hoecken van de Stadt / kennen gesien / en sulcks den tijt onderscheyden werden / boven op dese hooge Lantaern / die (ghylijck aenstondts hooren sullen) vol Klocken hanght / komt de derde Trans omcingelende de acht Gevels / die de voor-geallegeerde Opschriften en oude Rymen in haer voor-hooft dragen / oock met eenige kleyne Wapen-schildekens alomme behangen zynde / tusschen welcke Gevels komt te rijsen een spitsachtighe Kap van den Toorn dragende noch verscheyde Solderingen en voornamentlijck een Camertje / sich van buyten vertoonende met een ringh van acht vensters / de welcke even boven de Gevels uyt-komende / met de selve in 't verbandt correspondeeren ; waer boven volght den Appel daer het Cruys op staet dat den Weer-haen draeght / welcke drie opperste deelen alsoo van oudts ghestelt zyn / en allenthalven op de Toornen gestelt wierden / ter gedachtenisse van drie hooghwichtige saecken / te weten / den Appel voor een teecken van den val Adams / het Cruys beduydende het lyden Christi / den Haen tot indachtighmakinge aen

de

* Boven pag. 8.

Den Toorn van Renen, Copy van die van Delft.

Gedaente en hoedanigheyt van dien.

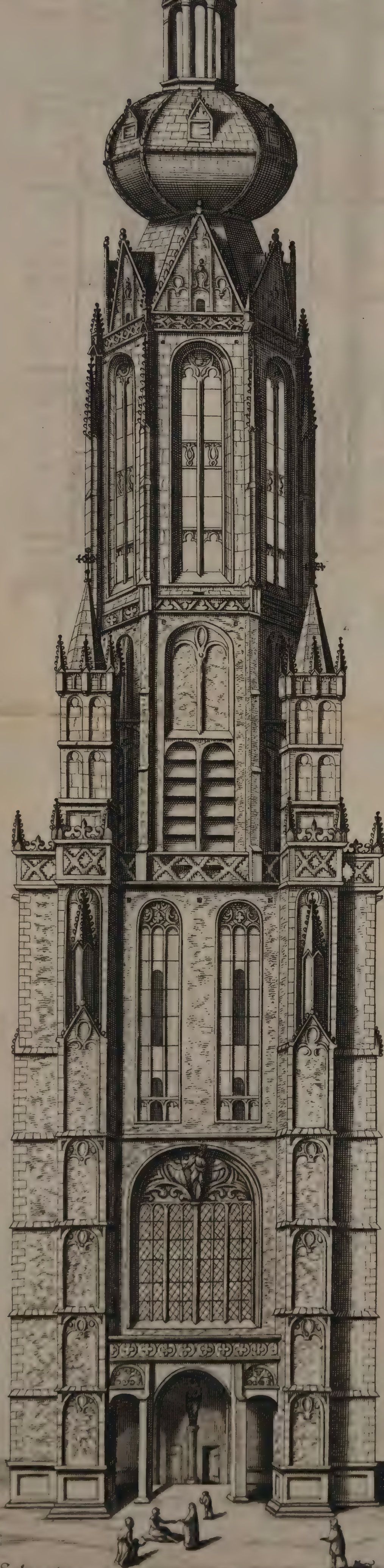
Uyr-Wijsers.

De acht Gevels, en 't hoogh Camertje.

Wat den Appel, Cruys en Weer-Haen beteeckenen.

ware Afbeeldinge van de Nieuwe Kercks Tooren tot Delft soo als die sich vertoonde voor den Groo: ten Brant van den jare 1536. zijnde d'eerste Steen daer van geleÿt den 6 Septemb 1396, door vier Raedts-Luÿden van de Weth. met namen

Arent Vrÿdaghszoen Jacob Bartolomeuszoen,
Jacob van Bleÿswÿck *ende* Heÿnrio Bugghe.

A. De Blois. Sculp. 1679.

de verſaeckinge Petri / voorwaer die groote saecken die de menschen oneyndelijck in hare ghedachten behooren te bewaren / en ten allen tyden in hare herten te overweghen / tot sulck een eynde hebben onse Voor-Ouderen dese teeckenen op de alderhooghste plaetsen van de Steden gestelt / om van verre soo wel als dichte by bequamelijck te mogen aenschouwt werden / met een inpressie ofte indruck in de slaperighe herten ; het welck ick hier in 't voor-by-gaen hebbe willen aen-teeckenen / als hebbende deser dagen aengemerckt hoe voorgaens het selve van een yegelijck werdt geignoreert / al-hoe-wel het noch dagelijcks in het op-bouwen van kercken sonder eenige reden te weten noch te considereren by de Bouw-Meesters selfs wert na-gevolght.

Oude Luy-Klocken voor den brandt.

De Luy-klocken die van oudts in desen Toorn ghehangen hebben werden in de oude Beschrijvinge ten deele aengewesen / als Artickel 32. seyt hy dat in den Jare 1437. ghegoten was een groote Klock die scheurde / dies des Jaers daer aen een ander gegoten werdt geheten S. Nicolaes, korts daer aen noch een geheten Salvator,* dat is behoeder. In 't Jaer 1439. wederom een geheten Redemptor,* dat is verlosser. Vier Jaren daer na noch een genaemt Regina, dat is Koninginne / mitsgaders een kleyn Preeck-Klockje.* Daer na in den Jare 1484. door het al te sterck luyden van de Smits / op haer Feest-dag de grootste klock ghescheurt zynde / werde door de mildadigheydt van de gemeente / twee andere noch grooter en swaerder in plaets ghegoten / den eenen met namen Maria, d'ander Iesus,* voorts welcke klocken naderhandt noch by gegoten souden moghen zyn is onseecker / maer het gaet vast niet eene van allen na den grooten brandt overghebleven te zyn / en hebbe wel hooren verhalen dat ten tijde als de vlamme aen dese kerck quam / een oudt krepel Vrouwke / zynde gebracht voor het Beeldt van Miraculen te weten Maria, gheheten ter Noodt Goodts, om hulp te bidden voor hare quale / soo geschiedent dat sy / van een yegelijck door verbaestheydt verlaten werdende / haer selve niet kennende redden / was genootsaeckt op handen en voeten / met lanckſaemheydt van tijdt ter kerck uyt te kruypen / eyndelijck gekomen zynde tot onder den Toorn (apparentelijck door het vuer derwaerts gejaeght zynde) soude gebeurt zyn dat de grootste klock ('t welck soo geen ander na ghegoten de voornoemde Maria is ghe-weest) neder-stortede / in sulcker voege sy met de selfde in de aerde sonck / tot dat men de klock naderhandt daer uyt grabende / soo een kleyn verbrandt en verschroeyde mensche daer by ghevonden heeft ; 't welck de ruyne van 't Welffel voorsz mede eenigermate confirmeert.

* Beyde Art. 34.

* Art. 37.

* Art. 39.

* Art. 86.

Hoe een oudt Besje met het neder-storten van de groote Klock verongeluckten.

Heden-daeghsche Luy-Klocken met haer inscriptien.

De Luy-klocken die in desen Toorn jeghenwoordigh hangen zyn seer groot ende swaer / welckers Op-schriften in oude Rymen (mits men haer naem / ouderdom / midtsgaders der Meesteren namen en andersints daer uyt kan begrijpen) hier nevens stellen sal ; het Principaelste (behelsende onder anderen oock de namen der Kerck-

Mee-

Meeſters doen ter tijdt in dienſt zynde) in twee Cirkels op de groo- te Klock ghegoten / begint met barſe termen aldus te ſpreecken: DOOT, DUVEL, NOCH HEL EN MACH MY NIET SCHADEN, WANT MYNEN NAEM IS JESUS VOL GENADEN, JAN HUIGHEN SOEN, PIETER PIL- TER SOEN MEESTERS VAN DER KERCKEN, MET MEESTER JOOST HEINDKICK SOEN ENDE HU- BRECHT AERT SOEN OM DEUCHTS VERSTERC- KEN, DEDEN MY GIETEN HET BLYCKT HIER CLAER; BY JAN MOER DOE MEN SCHREEF M. CCCCC. L. INT SELFDE JAER. De tweede hebbende wel het lanſte luym van allen/ ſeyt Urſula is mijnen naem, Ian Moor me Cornelis ſyn Soon hebben my gegoten tot Godts dienſten te weſen bequaem, int Jaer M. CCCCC. LXV. De derde begint Latijn te ſpreecken in de eerſte Circkel met groote capitale Letters: *Libertas, Soli Deo gloria, Jan Burgerhuys me fecit in* M. D. B. 1607. in de tweede Circkel met kleynder Letters komt hy weer met een Rhetorijckertie voor den dagh.

Vryheyt is mijnen naem,
In 't Jaer ben ick gegoten,
Als die ons achten t'ſaem
In ſlaverny geſloten
Te hebben fix en vaſt
Nu daer toe zyn gecomen
Dat ſy ons deſen laſt,
Selfs hebben af-genomen.

Noch een nieuwe Klock/ gebruyckt werdende voor de Werck-Klock, is laeſt gehangen met een Latijnſch Op-ſchrift: *Benedicite omnia opera Domini Domino, laudate & ſuperexaltate eum in ſecula F. Hemony me fec: Amſtel: ao* 1662. Deſe vier Klocken hanghen tuſſchen de eerſte en tweede Trans/ en ſulcks binnen het tweede gedeelte van den Toorn/ 't laetſte derdendeel is doorluchtigh / en gelijck aengheweſen is met *Beſchrijvinge van den Lantaern.* een ſeer hooge Lantaern ghemaeckt/ diens vloer is een raer ſteene Welffel/ 't welck van alle kenders over-konſtigh wert ge-eſtimeert/ hebbende voor deſe geſtreckt/ om ten tyde van Triumphe en Zege-praelen vreughde-vueren aen te ſteecken/ om alomme wyt en ſyt als *En hoe men by Victory-tijden daer plecht te vyeren.* van een uytnemende hooge Bake geſien te kennen werden / doch het ſelfde toch van een ſeldſaem gebruyck zynde / en in ſyn ghebruyck by winderigh weder voor de om-woonende af-ſchrickelyck / is te lichter gheereſolveert om de ſelfde tot een koſtelijck en uytnemende heerlijck Beyer-werck oſte Muſicael accoordt van Klocken te approprieeren/ *En wat daer van* tot de voorſz. vreughde-teeckenen aen den Toorn alleenlijck in trayn blyvende/ het uythangen van een groote quantiteyt papiere Lantaer-

nen

nen seer aerdigh gemaeckt / en met koordens circkels-gewijs boven aen de kap rondtsem den Toorn gheschooren werdende / 't welck in de duystere nacht een vreemt ghesicht van hem geeft : wat nu verder de Speel-klocken aengaet / het vermaerde oude Beyer-werck met haer toebehoorige wercken van het Stadt-huys af-genomen zynde / gelijck al-voorens* aengeroert is / zyn de selve grootelijcks en sonder gelijckenisse van haer voorgaende staet verbetert / hier op desen Toorn aengebrocht en op-gestelt by Jan Cal, Uyr-werck-maecker binnen Nimmege / de eerste vinder der Copere Speel-tonnen / en oock der Speel-schrouven eerst-mael aen dese Kamer-veeren ghemaeckt aen dit vermaerde Klocken-Spel van Delft / volbracht in den Jare 1663. na het uyt-wysen van het Op-schrift by hem selfs aen het Uyr-werck gestelt aen de West-zyde ; De Ton / gelyck alle de klocken boven in de Lantaern hangende / zyn gegoten by Franciscus Hemony, doch dese met over de vier duysent steeck-gaten voor de Speel-schrouven op-gemaeckt by Jan Cal voorsz. 't welck hoe-wel het de eerste-mael alhier in gebruyck wiert gebracht / soo onverbeterlyck en treffelyck is gesucceedeert / dat (myns wetens) noch nergens ter werelt beter klocken-gespel te vinden is / de swaerste klock en laeghste Bas hanght in 't midden van de Lantaern aen twee sware vinten (kruysselingh over den anderen ghewrocht) vast-gehecht / tot een Op-schrift hebbende dese heylsame vermaninge : *ZO MENIGMAEL GY HOORT DEN HELDREN KLOCKE-SLAGH, GEDENCKT AENDACHTELYCK AEN UWEN JONGSTEN DACH, ANNO* 1660. rondtsom in 't midde komen ses Wapen-Schildekens / welckers eerste representeert de Stadt / de andere de vier Burgemeesteren en Haven-Meester / onder wiens regeringe en bestier het werck alder-eerst is aengeleyt en besteedt / als namentlijck : Everard van Lodensteyn, Johan Graswinckel, Everard van Bleyswijck, Dirck Meerman Burgemeesteren / Bartholomeus vander Mast Haven-Meester / de andere minder klocken (die in een groot getal zyn) tot de minste toe incluys hebben yder een Christelycke spreucke uyt de Psalmen des Koninckleycke Prophete Davidts en anders op de gelegentheyt van de saeck passende / en zyn hangende buyten in de poorten ofte boogen van de Lantaern tusschen de stylen / aen dicke Yseren Latten ofte Staven / ter gedachtenisse van het hangen deser klocken / is boven den ingangk van de Lantaern in een cierlijcke steen uyt-gehouwen / dese *Prosopopœia* ofte Personering van de groote klock / daer hy quasi spreeckt :

noch in usantie blijft.

Beschrijvinge van het nieuwe Beyer-werck en Voorslagh.

* Pag. 119.

Inscriptie van de Uyr-Klock.

En de andere minder Klocken.

vers op het hangen deser Klocken.

S. P. Q. D.

Als Jaren zesmael tien, na zestien-hondert quamen,
Zo ben ick op-gehaelt in desen Tooren-trans :
Een later heeft gehoort mijn Kinderen te zamen
De Stadt vervrolijcken door hare Klocken-dans ;

Het twee-en-zestichste was naeuw daer by gevallen,
Of ick sloech onvermoeit den hoochsten toon van allen.
A. V. Mast.

Onder aen staet het Cijfer ofte Merck des Haven-Meesters / zynde B. V. M. door den anderen ghevlochten. Dit voortreffelijck en kunstigh Speel-werck bestaet in tweederley Spel / namentlijck in Voor-slagh en Beyer-werck, Voor-slagen zyn door gantsch Europa genoegh bekent / en geschiet door het Uyr-werck met de Speel-ton/ de welcke in maniere van een Radt de hamers doet bewegen die buyten aen de klocken hangen / daer toe hebbende ongheloofelijck veel vierkante gaetjes / om de Metale Noten tot allerhande wijsen ofte voysen daer in te kennen schrouven en tot de Voor-slagh te stellen/ ghelijck dan dese yder Maendt verandert werdt en wat nieuws hooren laet,/ zynde veel-tijdts wijsen van Psalmen ofte Lof-sangen/ beginnende eerst enckel en vervolgende in 't gebroocken / somtijdts zyn het oock nieuwe airtjes of vermakelijcke Lietjes / na de speculatie en fantasie van de Meester streckt; het Voor-spel van de half uyren duert ontrent maer half soo langh als die van de heele; de quartieren spelen maer eenige weynige maten / doch om den ander-reys bysondere voys / om by nacht en ontijden sonder van het uyr te weten / te kennen onderscheyden / of het quartier voor een heel ofte half uyr sal slaen / daer op volgen dan de slagen van het getal der uyren / op een fijn en helder Superius-klockjen / sulcks men doorgaens alle quartiers-uyren sonder Uyr-wijser te sien / den tijdt volkomentlijck kan onderscheyden. Het Beyer-spel ('t welck gantsch geen gemeenschap heeft met het Uyr-werck / maer door handen en voeten van de Meesters geschiet) is tot noch toe in weynigh Landen bekent / al-hoe-wel het al van oudts binnen dese Stadt is in gebruyck geweest/ dies oock niet sonder groote vermaertheydt / als voorhenen* aengewesen is; Dese practijcke gaet te werck met klepels / welckers onderste eynde door dicke Yser-draden / dicht aen de onderste binnen-randt van de klocken vast gehouden werdt / de draden op behoorlijcke wijse neder-waerts geleydt zynde / in een houte huysje ofte afgeschote kamertie / zyn aldaer gehecht aen ronde houte klavieren / de welcke / ghelijck die van een Orgel ofte Clavier-Cymbel met de vingers / dese met de gantsche handt bewreght werden / welcke nederdruckende beweginge de schuyns-hangende klepels tegen de randen der klocken doet aenslaen / de Bas-klocken met de voet ghetreden werdende door een Pedael ofte Voet-clavier / die in de Orgels oock gebruyckelijck zyn / en aldus kan men daer op spelen alles na syn welgevallen en behagen / oock verscheyde toonen te gelijck hooren laten/ twee Meesters daer toe ghegageert zynde om drie malen ter weecke daer op te spelen/ als Dijnsdaeghs/Donderdaeghs en Saturdaeghs van

Onderscheyt van Voor-spel en Beyer-spel.

* Boven pag. 114.

van half elf tot half twaelf uyren voor de middagh / welcke melodie niet alleen binnen en de gantsche Stadt door / kan ghehoort werden / maer oock om de sware Klocken die daer onder spelen / tot heel verre buyten de Stadt soeter en aenghenamer als dichte by ; de reden is / dat yder Klock door syn dreun ofte na-klanck noch een wyle tydts syn toon behoudende / en aenstonts gevolght werdende van een ander toon met de selfde veel discorderende / soo klinckt de na-klanck ofte dreun van de voorgaende in de klanck van de na-volgende / 't geen als dan een valsch geluydt geeft / welcke onsuyverheydt door de lucht en windt ghebroocken werdende / als men in de huysen of niet al te dicht onder het geluydt en is / selfs van de nauwkeurighste ooren in geenen deele geobserveert / maer alleen de accorderende voor-klanck gehoort kan werden. De twee Klocken die 't geheel en half uyr slaen midtsgaders het kleyn klockje van de quartieren hebben elck noch een hamer apart / die onghelyck swaerder is dan de andere / van buyten aen. Het bovenste van de Lantaern / daer dit Musicael Collegie van Klocken hangt / is mede als van ondere gewelft / 't welcke niet alleen van gelycke seer konstigh / maer oock seer cierlyck van Metselwerck is. Onder het benedenste Welffel staet het Uyr-werck daer de voor-gemelte kopere Speel-Ton in gelegen is / tusschen alle de raderen van het Uyr-werck / binnen vier groote yzere Pilaren / de welcke met al-sulcke staven t'samen vereenight / gesloten / en verbonden zyn ; van wie het selfde op-ghestelt / is al vooren geseyt / doch de wercken tot het uyren wysen / ende het Pendelum ofte Slinger daer toe is gemaeckt by Conraet Harmansz. Broeckman, Uyr-werck-maker binnen Delft / ende zyn alle de voor-ghenoemde wercken van Wysen / Spelen / Slaen / voltrocken en ten eynde ghebracht in den Jare 1663. onder het bestier van den Heer Raden-Meester Adriaen Heinsius. En ten aensien desen Toorn de hooghste is / en dat hy soo heerlyck een Klocke-gespel / midtsgaders Stadts principaelste Horologie in hem logeert / kan ick in 't voor-by-gaen niet naer-laten hier ter plaetse de eerste inventie en ondervindinge van de Klocken en Uyr-wercken aen te roeren / welckers eerste veel ouder werdt gehouden als de laetste / en souden ontrent den Jare 400. in Campania alder-eerst zyn geinventeert / waerom sy in het Latyn oock Campanæ genaemt werden / voor eerst alleenlyck ghebruyckt werdende tot het aenmanen en noodigen tot de Heylige diensten / ten tyde van brandt om hulp te roepen / by conjuncture van alarm den Raedt der Stadt te doen vergaderen / de Scholieren hare lessen te frequenteren / de Rechters om hare Recht-dagen bekent te doen maken / en eyndelyck / om alle publike Actien te denoteren / * maer so haest de kunst van Horologien ofte Uyr-wercken onderbonden was / gebruyckte men die om het getal der uyren te verkondigen / ten eynde men door haer beneficie by alle tydts gelegentheydt / 't zy dat men des nachts te bedde leyt / of

Waerom het Klocken accoort lieffelijcker en suyverder van verre als naby gehoort wert.

Vyr-werck.

Eerste vindinge van de Klocken.

* *Pancirolli memorab. l. 2. Tit. 9. p. mihi 180.*

of dat over dagh de lucht met nevel en mist is overtogen / of dat men sich buyten het gesicht van de Wyser bevint / nochtans van de ure des tijdts souden mogen vermaent werden : Al eer de Horologien waren ondervonden/most men sich behelpen met Sonne-Wijsers /en voorts by vertrocken lucht met Water-loopers die naderhandt in Zandt-

Eerste vindinge van de Vre-wercken.

loopers zyn verandert ; men hadt in 't eerste wel eenige inventie van Raderen uyt Vetruvio en andere die alle uren een steen in een becken deden vallen / maer het Vyr-werck nader ondervonden zynde / is den hamer aen de klock gefabriceert/ * en de tydt wanneer de rechte kennisse van het maecken der Vyr-wercken soude gevonden ofte eerst verschenen zyn / werdt by veele gestelt op het Jaer 999. en sommige willen segghen dat den Paus Silvester de II. dese vondt achterhaelt soude hebben ; * voorwaer een heerlijcke inventie waer in het verroeren des werelts / ofte het drijven des Hemels soodanigh werdt nagevolght / dat men allenthalve kennisse van den tydt mach hebben! welcke kunst soo langhs soo meer op allerhande manieren veel subtijlder ondervonden is / en nu soo verre geavanceert / dat boven alle diensten die wy daer van genieten / de selve met de klocken te samen al van oudts hier te Delft selfs tot een vermaeckelyckheyt hebben gestreckt / welcke klocken-spel oock nader en nader uytgevonden zynde / althans soo heerlijck een melodie weet te geven / dat de kunst alhier op den hooghsten top schijnt gesteghen te zyn / doch even-wel het menschelyck vernuft noch hier niet is bepaelt.

* Idem ibid. Tit. 10. pag. 167.

* Ditmar. lib. 6.

Verder beschrijvinge van de Nieuwe Kerck.

Onderwyle ons wederom keerende tot ons voornemen / moeten verder de Nieuwe Kerck gaen considereren / ten weder-zyden den Toorn / daer ick nu van gesproocken hebbe / siet men de twee zyd ofte lager daecken / met de ter zyden uyt-steeckende daecken van het Cruys-werck / hebbende aen de Zuyd-zyde een rondt Capelleken uytsteken / 't welck eertijts is geweest de Fonte / en nu gebruyckt werdt voor een Accijs-Huys van de Bieren / te midden onder den Toorn is den inganck van de Kerck / die van binnen is ghebouwt na de Gotsche maniere / met twee ryen Pylaren / sulcks de selve verdeelt is in drie Galeryen / streckende tot in het Cruys-werck dwers voor het hoogh Choor / het welck mede is gebouwt / met een Middel-Choor / en een omgaende Trans buyten de Pylaren om-loopende.

Dewelcke mede een Kerck van Miraculen is geweest.

Dat dese Nieuwe soo wel als de Oude een Kerck van Miraculen is geweest / en niet alleen uyt een Mirakel haer oorspronck heeft ghenomen (soo als men 't van oudts in de eenvoudige en by-geloovige Eeuwen altyt daer voor gehouden heeft) werdt in 't oude voor-af-gaende Relaes van den oorspronck deser Kercke / midtsgaders in des selfs oude Beschryvinghe van 't begin af aen bespeurt / en ick hebbe onder myne Munimenten een oudt geschreven Boeckje met letteren even als of 't ghedruckt waer van een groote t'samen-stellinghe van Miraculen die in dese Kerck en door de selfde soude zyn gheschiet / daer het geheele Landt

* Siet boven, pag. 191. en 196.

Regifter van Miraculen hier geschiet.

wel

wel eer soo van verset was / en daer niet alleen de Nagebuuren maer oock verre gelegen Landen volmondigh van gewaeghden / ja daer de Fame soo luyts-keels van geroepen heeft / dat te dier oorsake veele Christen menschen van verre tot desen Tempel van Delft quamen trecken, ten naesten by als tot den Tempel te Delphi de Heydenen eertijts deden; den Titel segt dat het Boeck is inhoudende alrehande Miraculen alsoo die vervolgende van aenbeginne geschiet zyn van der waerder Noot Goodts, ende die daer versocht ende betuiget zyn met de Notaris handt, onder-en-tusschen noch voort meer geschieden altoes dagelijx. De eerste die ick daer in ontmoete / soude ghebuert zyn in den Jaer 1381. onlancks als het Beeldt hier ghekomen was / dat een Jonck-man woonachtigh tot Sinte Geertruden-Berge, met namen Gerrit Dammas zoen, reysende naer Engelandt om syn fortuyn te soecken / door Oorloge en onruste die daer was gheraeckende onder quaet geselschap / wiert beschuldight van hooghe saken die hem aen den lyve gingen / en vervolgens ghecondemneert ter doodt / ick sal voorts de eyge termen en woorden waer mede dese Historie wert verhaelt (al-hoe-wel seer fabuleus schijnt te wesen / en uytstekende na leugenen smaeckt) om de Outheydt alhier gebruycken: Die rechter (seydt hy) hem brenghende ter plaetse daer men hem onthoofde soude, so was dese Gerrit seer bange te moede, siende dat hy steruen moste, en nochtans onschuldich was dier saecke die men hem opleyde, ende men wilde hem syn ogen verbinden, so heeft Gerrit deerlick op sijn knien gevallen voor den Rechter, en bat om respijt een Pater noster lanck tijts sijn gebet te spreken eer hy soude steruen; twelck hem gegont wert ende hy riep an die Moeder Goodts om troost en bystant in synen onschuldigen doot, terstont als hem docht sprack Maria tot hem aldus, wildi varen tot Delft in mijnen nieuwe Goodts-huis in Hollant en versoecken my, ghy sult ontgaen: Dese Gerrit hem verwonderende heeft geconsenteert hier in; Hier na is Gerrit op-ghenomen en syn ogen die worde hem verbonden, ende mit dien veropenbaerde hem daer doir de verhengenisse Goodts een out eersamich man, den Rechter haestelick omtreckende ende seyde, Heer Meyer wat wildi maecke? dese man is heel ontschuldich, ondersoeckt de saeck beter eer ghy hem doodet: Die Rechter hier wt verschrickt wesende, ende desen ouden man naerstelick ansiende, ende doe daer na de ogen staende op Gerrit voorschreuen, sprack hy verbeit wat, ende hy dede Gerrit by hem brengen: Doe keerde hem den Rechter wederom siende na den ouden man, en terstont was hy wten ogen quijt, niet wetende waer hy bleef off van waer hy quam: Dit siende desen Rechter heeft bevreest geweest, ende hem seer verwondert ende heeft desen Gerrit den beschuldigen man gevraecht, of hy altulcke man kende ofte gesien hadde, ende Gerrit seide dat hy daer niet of en wiste op syn doot: Die Rechter is van daergegaen mit desen beschuldige man, ende heeft hem naerste verwonderende ondervraget ende die saeck ondersocht,

Eerste Mirakel.

ende daer na hem vry heenen doen reysen daert hem beliefde. Als dese Gerrit Damas zoen aldus hem seluen vant omtlast ende gevryt van desen anxte des doots, heeft hy Goede ende syn waerde Moeder Maria ghedanct en grotelick gelooft, ende is van stonden an hier gecomen tot Delft ende vraechde na den nieuwe Goodts-huis ter Noot Goodts, ende heeft syn Bedeuaert blydelick met groter vuiricheit gedaen, Goede ende Maria hoochlicten danckende en louende, en mit vrolickheit thuis getogen in grote verwonderinge van sulcker gratie, ende heeft hem gegeuen tot een geestelick leuen. Godt heb lof. Dit is de eerste vertellinghe die wat leugenachtigh schijnt te wesen / echter by de arme en onnooselе menschen van die tyden voor de onfeylbare waerheydt aen-genomen: de resterende volgende al mede van de selve natuer en conditie zynde / sal echter om de vreemdigheydt oock kortelijck aenroeren / de

Tweede. tweede dan was dat 'er in den Jare 1382. een paer volcks hier binnen Delft ter Parochie behoorende / een kint geboren wert dat gantschelijck blint was / waer in sy hen seer bedroebende / soo is na verloop van 9. weken tydts den Vader in den sin gekomen / dat hy beloste wilde doen van met het kint het Beeldt voorsz. te gaen besoecken / ende syne ofranden aldaer ootmoedighlijck te doen / welcke beloste gedaen wesende / sy twee uyren daer na den kinde besiende / souden bevonden hebben dat het schoon en helder gesicht ontfangen hadde.

Derde. Daer na werdt op 't Jaer 1384. vertelt dat een man ghcheten Claes Bonifaesz. verdroncken zynde in de Vest der Stede van Delft / ende daer wel twee uren lanck doodt gelegen hebbende / alsoo dat 'er geen teycken des levens in hem en openbaerde; in sulcken staet ghevonden zynde / by eenen Jacob Scout, de welcke aenstonts om hulp roepende desen verdroncken man uyt den watere getogen heeft / daer op is ghevolght dat eenige mannen zyn gekomen / die Jacob voorsz desen dooden man ter Nieuwer Kercke hebben helpen brengen / voir den Beelde (seydt hy) der gebenedyder Noot Goodts, om graty sijns leuens of salich hem waer te verwerven, also datter doe veel gecomen is met offerhande voor hem brengende om genade te verkrige ende so is dese voirsz. claer daer legende, wederom leuendich geworden ende is van daen tot synen huise gegaen. Door welcke merckelick Mirakel grote berueringe onder alle volеken van Delft geweest is, en hebben alle Goede ende Marie daer grotelick of gedanct ende geloeft, also dat men Sondaechs daer na een schoon processy hielden met den voirsz Beelden ende met den Heilige Cruice daer grote devoty en danckbaerheit geschiede, &c.

Vierde. Het vierde Mirakel draeght den titel van een kint dat verkrepelt was alle die leden door, en soude voor-gevallen zyn op den selfden Sondagh als men Processie houde van den verdroncken man voorsz / als wanneer een Sermoen wierdt ghedaen voor 't Raedt-Huys, overmidts de groote confluentie en toeloop van menschen / sulcks ghesch[illegible] door eenen Brueder Damas, die de Miraculen

Predicatie gedaen inde ope lucht voor't Raed-Huys.

ontfanghs geschiet aldaer opentlijck Predickte/ onder welcken hoop mede teghenwoordigh was een Vrouwe met een jongh kindt/ dat gantschelijck krepel was/ en geene macht in eenigh van syn leden hadde; dese Moeder de wonder-wercken aenhoorende wert inwendigh bewoghen om haer kindt aen de Lieve Vrouwe te offeren met Silver ende met Wasch/ sulcks des anderen daeghs soude ghesehiet zyn/ dat sy komende met den kinde in der kercke voor den Beelde voorsz. haer kinde sterck ende ghesondt van leden was gheworden. Voort daer aen volgende wert vertelt/ van een Minne ofte Voester die haer kint verlegen hadde, en 't selfde wederom wert geseyt verbeden te hebben/ 't welck in deser voeghe soude zyn toe-gegaen/ mede in 't selfde Jaer als vooren/ op den dagh dat men de Jaerlijcksche Processie houde van der Noot Goodts in deser Nieuwer Kercke; een Minne ofte Voester die een kint te voeden of te bewaren hadde/ het selfde des nachts te vooren naer het schynt over 't lyf gelegen hebbende/ des morgens vroegh uyt den slaep springende/ doodt ende verleghen vont/ sulcks sy seer verbreest ende ontroert zynde/ is heymelijck en in stilligheydt op-gestaen/ de Ouders het ongeluck niet dorvende te kennen geven/ packt haer spillen en vonst voort met het doode kint ter Nieuwer Kerck-waerts; daer komende heeft sy het selfde op den Autaer geleydt by den Beelde der Noot Goodts/ bedeckteliick wech-sluppende/ en gaende sitten op 't eynde der Kercke/ bitterlijck schreyende en het ooge van verre gestadigh houdende na den kinde met deerlijcke klagen ende beden, anroepende de bedruckte Moeder ende Noot Goodts Mariam; cortelijck daer na is by den Beelde ghecomen die Suster die ons Lieve Vrouw bewaerde, geheten Katryn Lieve-Ziel, ende heeft dit kint aldaer gevonden krijtende ende schreyende, ende so heeftse al-om gesien ende gevraecht van waer het kint daer quam, ende haer is geweesen (door yemandt naer het schijnt die het werck per avonture hadt aen-gesien) de Minne van den kinde achter sittende in der Kercke; sy is 'er toe-gegaen en heeft hoor gevraecht waerom sy dat kint liet leggen schreyen op den Autaer? de Minne dit horende is stille swijgende met vresen van verwondere mede gegaen tot den Outaer, ende vant dit kint weder levendich met groter love en devotie, danckende/ &c. brenghende het kint aenstonts wederom t'huys/ en al dat 'er geschiet was den Ouders van den kinde bekent gemaeckt hebbende/ zyn de selfde ter Kerck-waerts getreden/ hare danckbaerheydt/ na de maniere van die tyden/ yverighlijck bewysende. Hier uyt soude men grootelijcks en met volle handen kennen grijpen de imaginaire licht-geloovigheyt en groote superstitie van die blinde Eeuwen, alle gesonde herssenen sullen moeten gelooven dat in-gevalle by dit kindt gelijck oock in de voor-gemelte man geen leve meer en hadde geweest/ soo licht niet van den doode soude op-geweckt zyn geworden/ als aen Lazaro de Broeder Marie ende Marthe te Bethanien is geschiet; * wy

Vijfde.

Tegenstrijdigheyt van dese gepretendeerde Miraculen.

* Ioan. 11, 1.

wy sullen echter vervolgende voort-varen en haer Historien met verwonderinge van soo een uytmuntende by-geloove aenhooren. Sesde. Wert dan noch op 't selfde Jaer van 1384. verhaelt/ dat eene Catrijn Pietermans, hebbende een kint dat seer gebrooken was/ daer sy dien-volgende veel ellende en verdriet mede hadde/ des sy beloofde Bedevaert met het kindt tot onser Vrouwe 't s'Hertogenbosch, (alwaer na 't schijnt mede een Beeldt van Miraculen moet zyn geweest) en heeft haer ofranden met het kindt derwaerts aen ghebracht / dit ghedaen wesende heeft geen baet bevonden / dies sy genootsaeckt was wederom van nieuws veel raedts te plegen om 't kints gesontheydt / doch wat sy dede ten heeft al niet geholpen / alsoo dat sy desperaet werdende en onverduldigh / in haer aenroepingh tot de H. Moeder op een vreemde wijse soude veropenbaert zyn / dat sy haer tot dese Lieve Vrouwe in de Nieuwe Kercke van Delft moste keeren / die soo menigh menschen die in druck en lijden waren/ overmits haer besoeckingen aldaer van allen lyden en verdriet verloste / midts welcke openbaringe (gelyck sy voorgeven) beloofde de voorsz. Lieve Vrouwe te offeren met schoone ofranden / voirt aldaer den kinde te doen opwegen met Wijn, en Wasch, en gelt, belovende in cas het kint gesontheyt verkreeg 't selfde te sullen houden aen der Scholen en tot Priesterlijcken staet te helpen / midts daer toe van leven en deughden bequaem zijnde / welcke beloften zynde volbracht / soude dit kindt terstont genesen geworden zyn. Hier na volght een verhael mede voorgevallen in 't selfde Jaer voorsz / van een kindt 't welck van alle den tijdt syns levens nacht noch dagh geen rust gehadt en hadde / alsoo dat geseght werdt S. Cornelis euvel ofte siekte te hebben; de Ouders verloofden 't kindt te brengen met syn ofranden tot S. Cornelis buyten Aken, doch ongebeterder saecke wederom gekomen zynde / verloofde sy 't tot Onselaersdijck tot S. Cornelis by Naeldwijck, met toe-geleyde en behoorlijcke offerhanden naer-gewoonte / doch wederom te vergeefs; eyndelijck haer indachtigh werdende de wonder-wercken die toch van alrehande sieckten en gebreecken altijt te Delft gheschieden / hebben noch hier een Bedevaert gedaen / waer door (gelijck de Beschryvinge seyt) het kint van stonden aen syn ghesontheydt bekomen heeft.

Het achste van een man die verdoolt was op den wegh te Rome-waert.

Het achste Mirakel dat hier aen-gheteeckent staet / sal ick wederom vermidts niet al te langh is slechts met syn eygen woorden hier laten insluyten: Int Jaer ons Heeren M.CCC.LXXXIV. teghen de Winter, so gevielt dat Wouter Zomer, te Rome Bedevaert ginck, ende doen hy quam ouer den Sne-berch in een Bussche aldaer dwaelde hy wt den rechten padt, ende ginck dolende in een Bussche een helen dach ende nacht, ende hy leedt so grote coude dat hem drie nagelen of vroren en verdwijnde van syn teen van coude, ende hy worde heel mismoedich, doen loefden hy te versoecken onser Vrouwe tot Aecke, en onser Vrouwe tot Airdenburch met syn offerande op dat hy comen mochte daer Kersten

men-

menschen waren, die hem den rechten wech wysen wilde, ten holp al niet, hy dwaelde aldair meer en meer, doe quam hem in den sin hoe de man die in de Mey in de Voor-Somer verdronck in de Vest te Delft, hoe die weder leuendich worde by ghenade des Moeder Goodts, door versoecke der Noot Goodts te Delft in den nieuwe Goodts-huise als voirsz. staet, ende hoe Maria daer sonderlinge versocht wil wesen dit ouer-leggende, so heeft hy gelooft moocht hy totten rechten wech, dat hy onse Lieue Vrouw tot Delft ter Noot Goodts soude versoecken met syn offerande wolle ende bervoets, alsο geringe als hy van Rome weder in Hollant conde gecomen, ende cortelick daer na gemoete hem een out Man, die hem wees te gaen na een huisken in Croplant, ende daer soude hy Kersten luden vinden, die hem wysen souden den rechten padt na Rome toe, ende alsο die oude Man seide so gevielt hem, ende hy danćte Gode en Maria, ende alsο geringe als hy wederom in Hollant quam, volbracht hy syn Bedevaert in de Nieuwer Kerck hier te Delft, met grote reuerentie en vuirige deuotie, &c. Des Jaers daer aen soude het negende voor-gevallen zyn / namentlyck dat Gerrit de Lange, en Soetje syn gerechte Wijf hebbende t'samen een kindt 't welck heel krepel en lam zynde in alle syne leden / door haer Bedevaert aen dit Beeldt subitelyck gesont geworden soude zyn. Op den selfden dagh noch een kint 't welck van der gheboorte tot drie-vierendeel-jaers blindt hebbende geweest / door des Moeders Bedevaert (die met haer Bueren daer toe verwillight zynde / in wolle en barrevoets gesamentlyck met het kindt het Beeldt hadden besocht / en alsoo haer offeranden ghedaen) klaerlyck siende soude zyn geworden / en perfect gesicht gekregen hebben. Noch werdt van 't selfde kindt een ander Mirakel verhaelt dat ontrent een vierendeel-jaers na de voorsz. tydt soude zyn geschiet / namentlyck / dat het in syn een been heel lam geworden zynde / en de Moeder een Bedevaert tot s'Hertogenbosch vruchteloos ghedaen hebbende / is wederom op voorgaende maniere met hare Geburen tot het Beeldt in de Nieuwe Kerck gegaen / ende heeft aldaer een silver Cruys op-geoffert / op den wegh zynde om dese Bedevaert te volbrengen / werdt geseyt / dat sy terstont in des kindts been en in alle syn leden gesontheyt vernam / &c. Naderhandt in 't Jaer 1387. een Man gheheten Jan Paeu Jansz. buyten Amsterdam in Noord-Hollandt / gaende wandelen / door een haestige schrick soo impotent geworden / dat een lit sijns lichaems niet roeren en konde, dus langhe tot Amsterdam legghende / heeft men hem dicwils gedraghe voir den Goodts-huisen, om sijn broet in Aelmis alsο te bidden, eyndelijck te met wat verkomende / beholp sich met in een back te kruypen en syn selve alsoo voort te schuyven / dus reysden hy van Stadt tot Stadt / somwijle wesende te Haerlem, somwijle elders; dit durende ontrent drie Jaren / en hoorende wat groter Miraculen dat 'er geschieden te Delft in der Nieuwer Kercke, neemt eyndelijck voor / hier te ko-

Negende. Tiende. Elfde, Twaelfde,

komen woonen / en by wijlen de Lieve Vrouwe der Noot Goodts te versoecken om genade te verkrijgen van dese verleemtheyt, sulcks sich schickende om met grooter devotie en ootmoediger yverigheydt het hoogh-gheachte Beeldt te besoecken / is alsoo kruyppende by het selfde gekomen / aldaer vindende een Priester die daer voor Misse leeside ; Jan devotelijck hoorende met yverige gebeden / is na het eyndigen van de Misse uyt den back alleen opgestaen / en voor den Beelde gegaen met syne offerhanden offerende / en alsoo is hy gesont weder t'huys gegaen den back daer latende / belovende tot allen tijden als men de Lieve Vrouwe in de Processie omdroegh syn leven lanck mede omme te gaen in wolle en barrevoets / als (seydt de aenteeckeninge) hy altoes oock ootmoedelijck en vuirighlijck daer na gedaen heeft, &c.

Na-reden tot de voorgaende 12. Miracnlen, en waerom de andere over te slaen.

Ick laet den beminden Leser oordeelen of dit niet meer na het momaensicht van bedrogh en sweemt dan dat het eenige gemeenschap met de misterieuse Miraculen soude hebben / al-hoe-wel korts daer aen door begeerte van de gebiindthockte gemeente / te dier oorsaecke noch een Processie wierdt op de been gebracht / en dat het alomme door het gantsche Lant voor een eygentlijcke verborgentheyt en wonder-daet Godts passeerde ; myns oordeels ick soude echter in desen deele van een seer wantrouwende geboorte wesen / latende voorts een yegelijck by het syne. Ick soude hier wel voort-gaen met het relateren / vertellen / en aen den dagh brengen van alle de gepretendeerde Miraculen die hier naderhandt successivelijck zyn op gevolght / maer vreesende dat voor veele Lesers te lange en verdrietigh soude vallen / sal dit eerste douzyn maer alleen tot een proefje uyt laten gaen / waer na men de andere soude kennen oordeelen : echter bevinde ick daer dat de luyden van alle kanten hier na toe wierden getrocken / alsoo men aller-wegen (gelijck de aenteeckeningen dickwils te kennen geven) verwonderlijck hoorde de groote Miraculen / die hier te Delft dagelijcks voorvillen / en hoe dat'er een kerck van de Lieber Vrouwe de Noot Goodts bysonderlinge Miraculen gesticht was / in welcke uytverkoren Godts-Huys (soo als 't genoemt werdt) sy door den Beelde der glorioser Noot Goodts veele wonder-teyckenen liet geschieden / waerom oock veel besoeck en Bedevaert wiert gedaen / en oock nergens hier te Lande soo een wonderlijcke kercke van Miraculen te vinden was / als daer allerhande ghebreecken / sieckten en passien / die men verdencken mochte genadiglyckerwyse genesen wierden / dies ontelbare patienten alle remedien ten eynde zynde / van alle hulpe verlaten en van alle Medicinen ontseyt / eyndelijck noch hier haer uyterste toe-vlucht quamen nemen / om genade / hulp en troost te verwerven / 't welck door imaginatie en stercke impressien al-temets wel een ghelucktigh effect kan gesorteert hebben / somtijdts de gebrecken oock eenmael op haer hooghste zynde / natuerlijcker-wyse wel kennen verdwenen zyn / 'k laet staen al de valsheyt / die / om de

Wat aenlockselen dese Miraculen aen de menschen gaven.

Oorsaecke van dien, door krachtige inbeeldingen en andersints.

arme

arme menschen met schijn van waerheydt te abuseren/ haer persona- ge daer onder heeft gespeelt; alle welcke genaemde Miraculen 't zy dan by wat middel de selfde soude mogen zyn gebeurt/ soo dickwils als maer naer wensch waren ghesucceedeert/ met uytwendige pompe van Processien en anders ydermael soo ruchtbaer gemaeckt/ en met de Basuyne van de altijdt vliegende faem soo wytluftigh uytgeblasen wierden/ dat men in alle Landen daer van wist te spreecken; en om een groot ghetal van Miraculen/ die van tydt tot tydt aen de Poor- ters ofte Burgers en Ingesetenen deser Stadt soude zyn ghebeurt/ voor-by te gaen/ sal ick maer alleenlyck noemen eenige die aen per- soonen van buyten gelegen plaetsen geluckigh succes schijnen gheno- men te hebben: als in den Jare 1396. het Mirakel van een Maeght tot Abbenbroeck, deerlyck van den Duyvel gequelt. 1399. van een jonge Maeght van Leyden, die een vallende sieckte hadde. 1400. van een verkrepelt Vrouwken van der Wateringe. 1401. van een Man buyten Muyden, van den Donder en Blixem geslagen. 1408. van een verdroncken kindt te Ouderschie. 1416. van een Man van Ley- den, die door een groote kranckte seer krepel was ghewordèn. 1417. van een verdroncke kindt te Nieuwe-Veen buyten Delft. 1420. van een Persoon wegens sieckte hier uyt Engelandt komende Bedevaert doen. 1421. van een verdroncken kindt in de Lier. 1423. van een Man van Maeslandt, die lange tydt op kricken hadt gereden. 1426. van een Man ter Goude, aen de Pest leggende. 1429. van een Vrouw van Amsterdam, die 15. jaren lanck een kersse-steen met groote pyn in haer oor gehadt hadde. 1430. van een verdroncken kint te Dieft in Brabant. 1436. van een kint dat verdroncken was by den Oversiach op Schie in de oude Parochie. Daer na volght dese parenthese ofte tus- schen-reden: Aenmerct wel. Item binnen den Jare dat men schreef M. CCCC. en XXXV. ende M. CCCC. ende XXXVI. so synder veel Mira- kelen gebeurt ter eeren ende ter loue Goodts, ende ter lieue Noot Goodts hier in deser Kercken, die oeck wel ende warachtich betuiget ende be- schreue syn geweest mit handen van Notaris ende guede instrumente daer of gemaect waren, welcken copie of instrumenten sommige onder den Vicureit of Pastoor, ende Cappelanen gelaten, ende sommige onder de Kerck-meesters, ende andere Dienaren der Kercken, also dat doir re- signatie der diensten of verlatenisse of versterfenisse der Dienaren die ver- loren syn en verbijstert, dat mense hier ter boecke niet en heeft moghen stellen noch vergaderen, mer vant geen dat men conde crige is hier als van den voorsz. tijt ter boecke gestelt. Hier aen volght op 't Jaer 1440. het Mirakel van een Vrouwe van Naeldwijck, die in onmacht lagh (gelijck men seydt) van haer selven als van der apoplexie. 1469. van een verdroncken kindt op Dircxhoren. In 't selfde Jaer noch van een verdroncken kindt tot Pynaecker. Noch in 't selfde Jaer van een Vrouwe uyt den Haegh, die blindt geworden was door sieckte. 1470.

Hoe de selve groote-lijcke verbreyt wierden.

Eenige Miraculen die aen vreemdelingen soude zyn gebeurt.

Hoe de aenteeckeninge eeniger Miraculen verloren zyn.

van een Vrouwe van Haerlem, die heel krepel geworden was. In 't selfde Jaer van een kindt van Leyden, krepel ende kranckfinnigh. Noch in 't selfde Jaer van een Man woonende ter Veer in Zeelandt, die lange seer kranck gelegen hadde / alsoo dat hy handen noch voeten roeren konde. Noch in 't selfde van een krepele Vrouw van Schiedam. 1476. van een kindt van Catwijck onder de Parochie Pynaecker, dat door de Pockjes blindt geworden was. 1479. van een krepele Weduwe van Blenckvliet. Op het Jaer 1494 staet aengeteyckent / Nota: van deser tijt af tot den Jare M. vc. ende vijf, synder noch veel Mirakelen geschiet ende Teickenen die seer merckelick waren ter eeren Gode ende Maria ter Noot Goodts, ende waren oock wel beschreuen ende geauctentiseert bi handen der Notarien, also daer oock dickwil sonderlinge processie mit den Beelde der Noot Goodts om ghehouden waren, mer by versuminge en verslappinge waren die instrumenten daer of gelaten onder sommige Cappelane, welcke door hoor of-lyuinge ende sommige hoor verlatinge binne dese tijde zyn verloren en verbijstert, so dat mense hier te Boecke niet en heeft connen gecrighen, dat oock op andere tyden voirmaels oock mede also dickmael geboert is. Daer na op den Jare 1506 staet wederom een wonder-stuck van een kindt uyt den Haegh, dat seer verkrepelt ende lam werdt twee werf. Noch op 't selfde Jaer van een Vrouw van de Oude Tonge uyt Zeelandt, die seer gequelt was met Rasernye ende Ydelheyt van hoofde. 1507. van een kindt te Pynaecker, in een Bussel-put verdroncken. 1509. noch van een verdroncken kindt te Pynaecker. 1510. van een Schipper woonachtigh te Haerlem, die gevangen ghewеest hadde van den Francoysen / ende seer krepel ende lam gepynight was. 1511. van de eerwaerdighe Heer ende Meester / Meester Jacob Soet Priester / Canonick tot Abbenbroeck, ende Provisoor van 't Landt van Putten, die uyt nues en keel ses dagen lanck ten naesten-by doodt was ghebloedt. Noch op 't selfde Jaer van een verdroncken kindt van Soetermeer. 1512. van een jongh knecht in Zeelandt, aen de Pest fieck leggende. 1514. van een jongh knecht van Delfsgaeu, die een langhe groote ladder met een haeck in de kop gevallen was. 1515. van een Maeght in Zeelandt, sonder spreecken in haer uyterste Sacramenten leggende. Noch in 't selfde Jaer van een verdroncken kindt te Leerbroeck, in den Lande van Arckel by Gorichem. Noch in 't selfde Jaer van een Clerck van Parijs, die ter doodt toe gequest was. Alle welcke door aenroepinge / beloften en offeranden aen dese Lieve Vrouwe ten Nieuwe Kercke van Delft / seer haestelijck en op een miraculeuse maniere / souden ghenesen / herstelt en van hare menigerhande qualen verlost zyn / sommige ter plaetse daer sy fieck waren leggende / andere haer alhier in Bedevaert latende brenghen en op staende voet genesen / aen sommige selfs die dit Beeldt noyt met oogen hadden aenschouwt / daer van de figurelijcke openbaringe geschiet zynde / soo

Vervolgh van verscheyde Miraculen aen vreemdelingen voorgevallen.

Op wat wijse dese genomineerde wonderwercken souden zyn geschiet.

soo als het in effecte sich aldaer was vertoonende; ende hier mede gaen wy stilswijgens voor-by / 't gantsche gros van soo menighvuldighe Miraculen die aen de inwoonende Patienten deser Stadt onder-en-tusschen souden hebben standt gegrepen / van soo veelderhande qualen en gebreecken als men met gedachten soude kennen concipieeren / sulcks en in dier-voeghen als in 't voor-af-gaende Relaes van den Beelde der Noot Goodts * in 't korte is ghesegdt; de ordinaire belofte die sy deden / was in ghevalle sy genesen wierden / ten profijte van den beelde eenige heylsame materialen te offeren tot swaerte van haer lijve / dat is haer te sullen op doen wegen met Tarwe en Wijn / Wasch en Vlasch / oock wel ten deele met Silver ofte Gelt / sommighe beloofden oock 't selfde met gebeden Aelmissen te contribueeren / dat is 't voorgaende of de waerde van dien om Godts-wil te moeten bedelen / eenighe deden beloften van den besten penninck die sy binnen den huyse hadden / en soo voorts / daer-en-boven dan gemeenlijck noch yets gedienstelijck by-voeghende als van een Bedevaert te doen met hare gemeene Bueren / dat is 't gantsche gebuerte beyde Mannen en Vrouwen / daer toe dan verwillight werdende / of van een gestipuleert getal als behalve haer selve noch 12. persoonen van eenderley secte / die somtydts oock alle Maeghden mosten wesen / na de gelegentheydt van de persoon / om wiens wille de Ceremonie gheschiede; den meesten tydt verbonden sy haer leef-dagen langh eeuwighlijck Pelgrim van desen Beelde te wesen / dat is haer leven gedurende in alle processien en ommeganghen als dit Beeldt ommegedragen souden werden 't selfde te sullen na-volgen / en dat dickwils in linde kleederen en barrevoets / daer toe veels van buyten dan hier oock quamen met der woon / om by alle occasie met den Beelde der Noot Goodts mede om te kennen gaen / en haer devotie daer voor volkomentlijck te kennen plieghen; ten minsten verobligeerden sich de vreemdelingen van jaerlijcks hier eens te compareren / en dat op den solemnelen ofte grootsten ommegangh deser Parochie / sommige oock met jaerlijcksche offeranden naer vermogen; die van de Steen verlost waren / deden die veeltydts in Silver beslaen en brochten die hier ter gedachtenisse / de krepelen gingen sonder kricken henen / en nu geen behulp-middelen meer van nooden hebbende / lieten die hier oock al blyven / oock wel twee Wassche beenen als tot danckbaerheydt van haer gesonde leden vereerende / en soo voorts: alle die genen daer eenige van dese ghenaemde Miraculen waren aen geschiet / quamen met ghetuyghen geassisteert sich aen-geven in der Kerck-Meesters Reken-Camer aen den Vicecureit / Kerck-Meesteren en Capellanen daer toe gecommitteert / insonderheyt geschiede sulcks veele op de jaerlijcksche processie / als sy haer beloofde Bedevaerden quamen doen / 't welck sy dan voor Notaris en Getuygen op haer conscientie en ter goeder trouwe in placts van eede mosten ver-

Hoe veele wy hier noch overslaen.

* Pag. 193.

Gewoonlijcke beloften die men aen den Beelde dede.

Midtsgaders verbintenisse van pelgrimmage.

Vreemde offeranden.

En hoe een yegelijck genesene aengeteyckent werde.

verlyden / gelijck sy dan meest alle by forme van notariale acten aen-geteeckent staen/ondertepckent zynde by verscheyde Geestelijcke Persoonen het Notaris-Ampt van oudts bedienende als eenen Pasman, Franciscus Petri Rape, Wilhelmus Stail Vicecureit deser Kercke, Johannes Walteri Brant; Tomas Nortwijc, Franciscus Cornelii en andere / waer toe dan tot Getuygen wierden geroepen/ eenige Priesteren of Capellanen oock veel-tydts uyt den Goodts-Huys-Meesteren / dat is Kerck-Meesteren ; in de Eeuwe veertien hondert dickwils/daer toe sich latende gebruycken eenen Philips Keilaert Vice-Pastoor / en onder andere genoemt werdende eenen Heer Jacob Oudewater, met den Tytel van doen ter tydt Prochy-Paep, oock altemets wel den bewaerder in geestelijcke der siecken in 't Gast-huys/'t welck Priesters waren. Voor yder ghelucking succes dat met den glans van Mirakel mocht passeren / wierdt een ongewoonlijcke Processie ghedaen / dies wanneer twee Miraculen dicht achter den anderen vielen / om al de verbonde Pelgrims niet te seer te verlasten / wiert tot haer verlichtinge / dickwils een processie voor die beyde gedaen/ oock als'er een ghebeurde dicht voor een jaerlijcksche processie (die verscheyde waren) wierdt daer oock wel met eenen onder begrepen; want de Pelgrims haer belosten niet vervullende / gaf men voor dat wederom op nieuw wierden gecastijdt. Een yegelijck kan nu considereren hoe veele arme en onnoosele menschen wel onverrichter sake/ vruchteloos en te vergeefs voor dit Beeldt ghekomen zyn / of van verre hebben aengeroepen / want ten gebeurt een yegelijck niet (gelijck men seydt) Suycker met pollepelen te eten / ofte van de geluckige te zyn / en welck rechtsinnigh mensch soude in eenigh deele kennen gelooven / dat Godt de Heere / voor sulcke soo directelijck tegen syn H. Geboden strijdende diensten / alhier soude genesen hebben/ alle die hem toe-gebracht wierden en qualijck gestelt waren / ghelijck hy eertijdts op dese werelt wandelende in 't Landt Genezareth dede.* Maer noch een sonderlingh verhael vinde ick onder de voorgaende aen-ghetepckent / nopende den brandt op den Toorn in den Jare 1441. daer in het 38 Artijckel van de oude Beschrijvinge vermelt werdt / 't welck wy om de vreemde vertellinge / en de particulariteyt van dien brandt noch sullen volgen laten.

Namen van eenige oude Notarii.

Menichte van Processen.

Besluyt van de Miraculen vanden Beelde der Noot Goods.

* Matth. 14. vers 35. Marc. 6. 55.

Van merckelicke Teyckenen ende Mirakele die hier geschiet syn van dese Goodts-Huise doe die riede Cap van den Thoren ontstack van den Blixem.

Int Jaer ons Heere M. CCCC. en XLI. op Heilich Ascentioens-dach na-middach onder die Preecken, rees onweder van Blixem ende Donder, ende den Thoren van deser Kercken was toe gemaect gelijckt thoochste van de vier kleine Torentges, staende besyde de Bommel-gaten van de Clocken, ende daer was ouer de Bellefroit van de Clocken int hoochste

van

van den Thoren gemaect een riede Cap tot een verbeteringe. Dese riede Cap worde op die tijdt van den Blixem ende Donder ontsteke, ende wort haestelick een grote brant die vreselick an te sien was, also dattet scheen dat alle dat Goodts-huis vergaen soude van dien brande, ende ouermits veel hout-werck dat buiten om de Bommel-gaten stont in dien men toe metselden ende timmerden an de cleine vier Torenges als van stallage. Dat gemeen volck doe in der Kercke veel wesende ouermidts datter een Doctoor in der Godheit van der Augustynen oorde Preecte. Als men dan dit gewair worde was een ygelick vervaert, niet wetende dair toe te doen, seer beclagende dat schone Goodts-huis also te bederuen, ende bade Gode ende Maria der Noot Goodts om gratie ende bistandicheit, dat sy hoor Goodts-huis beschermen wilde. So syn daer sommige geweest, cloecke Mannen rijck ende arm van alre staten als vurich wesende, hem geen arbeit ontsiende noch vrese ofte perijckel des groten brants doir de liefte des Goodts-huis, ende syn haestelick op den Thoren bouen gelopen, ende mit groter Goddelicker voorspoet synse lichtelick by den brant gecomen, ende hebben dat hout-werck ende riede Cap neder-getogen in corter stont onversaecht doir de brant lopende, also dat sy merckelicke voelde als sy namaels seyde doen sy neder quamen, dat Godt ende die wairde Noot Goodts hem sonderlinge by-gestaen hadde, ende hadde die brant die so groot ende so vreselick te sien was, seer lichtelick en haestelick geslesset, ende daer en was niemant van hem allen gequets geweest an lijff of an lit, nochtans waren daer sommige die haer cleren van hare syde groffelicke verbrant waren, haer gordelen van haer lijf, mer hoir lichame bleue ongequetst, so dat sy hem seluen int af-comen besiende seer verwonderde, &c. Ten anderen waren daer sommige menschen cloeck, ende mit naersticheit lopende na de watere om dat bouen te bestellen, ende dat vreemde is te vertellen, maer nochtans warachtich onder andere teickene die toe geschiede, daer lach een Turf-Schip een grote Vlette an de oude langen Dijck, voor een Brouwers huis int water ontrent de cleine stene brugge, ende hadde s'anderen-daechs daer te voer s'auonts daer gelost, dit Schip worde doe ter tijt wten water op-getogen, ende vervult met water, ende also op den hals van weinich menschen door dat cleine steechge gedragen besyde onder den Toren, om water daer wt bouen te besorgen, desgelijck wort oock geuonden an de Volders-graft ontrent dat oude Man-huis, een Schip ofte grote Schuit, ende worde mede in die manieren lichtelick besorcht, ende door dat cleine steechge gedragen, ende met alle vorderinge ende gereschap by den Toren ghebrocht totter slissinghe des brants, sonder eenige sonderlinge groten arbeit, so dat die brant cortelicke gedaen was, ende seer weinich schade dede, dat corts dair voir seer ongesien was, van welcke vorderinghe ende vaerdige slessinge des brants, dat gemeen volck seer verwonderde, ende Gode en Maria seer loefde ende danckte, bysonder die geen, die daer toe meest gearbeit hadde, want die reeschop die tot die brant diende, ende

Aengaende den brande op den Toorn.

Miraculen en vreemdigheden die daer ontrent souden geschiet zyn.

aldaer boue ende benede binnen een half ure gebrocht was, die was so ouervloedich dat menfe mit veel meer volcks in drye uren daer na niet en soude weder wech tot hore plaetse hebben connen brenghen, ende die Schepen en Schuiten die daer vol waters als van x. of xj. man gebrocht waren, die en mochte men natuirlicke van xx. of xxv. cloecke mannen niet ledich tot horen plaetse beschicken, doir welcke kenlicke Teickenen en Miraculen die kenlick waren voir den oge van alle menscheu, ende tot danckbaerheit ende loue van Goodts en synre waerde gebenedide Moeder der lieuer Noot Goodts Maria; so worde geschict ende geordineert by Rade van de Geleerde, ende begeerte van der Wedt der Stede van Delft, dat men Jaerlix altoos ten ewighe dage soude houden een schoen statige processy op den Heilige Ascentioens-dach mit den waerdighen Beelde der Noot Goodts, gaende omt breetste ende wijtste van aller der nieuwer Prochie binnen der Stede, biddende Gode ende der lieffer Noot Goodts, dat sy hoer Goodts-huis dat sy so wonderlick versien hebben alhier willen behoeden voir alle misquame ende hinder, op dat haren dienst aldaer dagelicx meer en meer mach verbreet worden, ten louen van hoer Amen.

Instellinge van een nieuwe processie.

In het tweede Artijckel van de oude Beschrijvinge deser Kercken Toorn werdt bekent gemaeckt / dat door het groote kostelycke Crucifixe ('t welck aldaer ten deele beschreven werdt) oock Miraculen soude geschiet zyn.* In het vijfde Artijckel spreeckende van de welvarentheydt deser Stadt / ontrent den Jare 1390. schrijft hy juyst de op-bouwinge deser miraculeuse Kercke / de eenighe oorsake daer van toe. Dit docht my aengaende de Miraculen aenmerckens waerdigh / en om de al-oudtheydt hier by te stellen / wil men nu twijffelen aen de geloofwaerdigheydt van de Getuygen / soo valt de geheele saeck aen duyghen / en al de notariale acten en hare subsignaturen en onderteyckeningen zyn nul / krachteloos / en van geender waerde / een yegelijck kan daer van gelooven hoe hy gesint is / alleenlijck durven wy dit vastelijck verseeckeren / dat niemandt ter oorsaecke van ongeloove in dese / sal verloren gaen; echter werde dit genaemde Heyligh Beeldt van Miraculen / om d'onnoosele menschen in haer blindt gevoelen te versterken / dickwils met grooter eere en waerdigheydt in processie omme-gedragen / met Kruyssen en Vanen / met Loven en Gesangen; behalve dan de generale ofte groote omme-gangh deser Stadt / werde noch particulierlijck in dese Parochie verscheyde principale Feesten ofte Vier-daghen van dit Lieve Vrouwen Beeldt jaerlijcks gehouden; de voornaemste daer van was des Sondaeghs voor onser Vrouwen Licht-misse / welcken dagh genaemt werde *Dies Apparitionis Ecclesiæ*, den dagh van de openbaringe deser Kercke; een ander werde gecelebreert *in die ascensionis Domini*, gemeenlijck by haer genaemt op H. Ascensioens-dagh / dat is Hemelvaert Christi / ende dese tot gewoonlijcke jaerlijcksche geheugenisse des Mirakels op den Toorn /

Mjraculeuse Crucifixe.

* Siet pag. 397. Art. 2.

Besluyt van alle de voorgenoemde Miraculen.

Voornaemste ommegangen deser Parochie in 't bysonder.

Toorn / als wy daer even hebben gehoort / tot welckers solemniteyten vermeerderinge / midtsgaders verscheyden andere ordinaire diensten / eenen Meester Pieter Bonifaes, Priester deser Kercke / noch in de laetste Eeuwe seeckere Legaten heeft gemaeckt / waer uyt ick kan bespeuren hoe de saecken omtrent dese Hoogh-tijdts-vieringe sich hebben toe-gedragen: voor eerst den omme-gangh *Apparitionis Templi*, van de verschijninge ofte openbaringe deser Kerck ging in 't kort aldus toe; het Choor wierdt behangen gelijck men dede *in die Sacramenti* op Sacraments-dagh / de Sanghers van der Kercke begonnen seer heerlijck en statigh te singen die Historie van der apparitie ofte openbaringe deser Kercke in de Metten ende Getijden / het principaelste Orgel most spelen / de Missen en Loven wierden gedaen met barnende Flambeauwen en Wasch-kaerssen by en ontrent het Beeldt / de welcke naer het schijnt onder 't ommegaen uytgedaen werdende / by de Onder-koster wederom mosten ontsteecken werden / soo als het Beeldt met de processie wederom inne quam / het Beeldt wierdt seer solemnelijck met grooter statie en magnificentie omme-gedragen door een goet gedeelte van de Stadt / immediatelijck voor 't Beeldt wierdt gespeelt met Harpen en Veelen; hoe de Geestelijckheydt / gantsche Gemeente en al de Pelegrims in ordre gingen / kan ick hier uyt niet speculeren / doch de processie ofte ommegangh gedaen zijnde / ende het Beeldt wederom inne gebrocht / mosten alle de Priesters ende Sangers die met het Beeldt omme-ghegaen hadden / alle te gelijck in het Choor over-eyndt-staende singen het Te Deum laudamus, ten eynde toe; dit volbracht zynde wierdt een yegelijck boven syn ghewoonlijcke salaris voor syn aenghewende moeyte pro rato by Kerck-Meesteren beloont / uyt de revenue van de Legaten des voornoemden Meester Pieter Bonifaes / soo verre het konde bereycken; al-voorens eer deser tijdt aen quam / waren de School-Meesters te weten van de groote Schoole ghehouden / den Scholieren te leeren de voorsz. wonderlijcke Historie van der apparitie deser Kercke / waer voor sy dan mede op dese Feest een recognitie ontfinghen; en Sondaeghs op de Octaef van dese Feest na de Vesper / werde by een Predicant een Sermoen gedaen tot besluyt van dese gantsche saeck.* Tot de Loven van desen Feest de welcke al eenige dagen te vooren *in profesto apparitionis* begonnen / hadt hy oock sekere somme ghelegateert / waer by hy stipuleerde met hoedanige Ornamenten hy wilde desen dienst te sullen geschieden / oock hoe veel Toortsen men gehouden was te doen branden gedurende het singen van de responsen ofte antwoorden / ende Hymnen ofte Lof-sangen de apparitione van der openbaringe deser Kercke / en andere diergelijcke omstandigheden meer. Tot de Feest van de Hemelvaert Christi ofte Ascensioens-dagh voornoemt / heeft den selfden Testateur gemaeckt / dat men van 's Woensdaeghs Ascensioens-avondt af

Wat Ceremonien daer omtrent voorvillen.

* Ge-extraheert uyt een Lijste van de Feesten en Processien by Mr. P. B. gedoteert, & c. Laade B.

tot Sondaeghs daer aen volghende inclusive mede Loven voor het Beeldt voorsz. soude singhen / dat als dan staen most voort Choor / en gedient most werden met Cappen / Toortsen / &c. gelijck geschiede in de Loven van de openbaringe der Kercke. Noch is by den selfde gelegateert tot den omme-gangh deser Stede (wanneer alle de gemeente van beyde de Parochie met tour-beurten van voor-rengh omme-gingen) sekere somme om ten eeuwigen dage uyt te reycken en te distribueren alle die Priesters / Sangers / en Dienaers van beyde de Parochie-Kercken / die met het Beeldt voorsz. processionaliter uyt dese Kercke met haer Choor-kleederen ommegaen hebbende / en wederomme in dese Kerck komende met het Beeldt / op 't Choor al staende selver in persoon gesongen hadden *Salve Regina* ten eynde toe / 't Collect oock uyt wesende. Noch hadt hy eenwes ghemaeckt tot de statien en diensten in de omme-gancks weeck van Delft / mitsgaders op des selfs omme-gancks avondt / op welcke daghen hy ordonneerde eenigh Gregoriaens gesangh in dese Kercke / met eenige stipulatien by aldien Sacraments-dagh quam te vervallen Donderdaeghs voor Delfts omme-ganck / en het Feest van der H. Drievuldigheydt op omme-gancks avondt / dat men als dan soude mogen singen *de trinitate* en 't Lof voor 't Lieve Vrouwen Beeldt ten seven uren *more solito*. En belangende den omme-gangh op Sacraments-dagh werdt in het 74. Artyckel van de voorgaende oude Beschryvinghe deser Kercke ghesegt / dat in de Jaren 1473. en 1474. groote oneenigheydt was ontstaen tusschen beyde de Parochien wegens eenige poincten in 't celebreren van de selfde processie / waer uyt Processen zyn geresen voor den Stoel van Utrecht / de welcke appoinctement en uyt-spraeck heeft gegeven in faveur van dese Kerck / waer van (volgens syn getuygenisse) de bezegelde Stucken onder Kerck-Meesteren zyn geweest. En in voor-beschreve maniere hadden verscheyde Persoonen / devotieuse en yverighe luyden by tijdt en wijle tot der meerderinge en onderhoudenisse van dese Kerckelycke Diensten by hare uyterste wille eenige sommen van penningen ghemaeckt ende besproocken / ter administratie van de Sacraments-Heeren ofte andersints van die van de Kerck / gelyck tot de ghewoonlijcke Missen ende Loven des Saturdaeghs voor het Lieve Vrouwen Beeldt / van oudts gefundeert / onder andere zedert den Jare 1519. van een religieuse Weduwe besproocken werde / dat men alle Saturdagen tot der selver Missen solemnelyck moste luyden met drie Klocken / te weten Maria, Regina ende Ursula,* en dat noch tot der Missen voorsz. soude dienen Diacon en Sub-Diacon / en onder die Missen dat geluyt der Organen / &c. dat geheele Jaer door soude ghehoort werden / verscheyde Gesangen en Musicale Stucken specialyck noemende / en diergelijcke omstandigheden meer / 't welck van te vooren soo formeel niet en werde onderhouden ; alles naer uytwysen van een Instrument

Beroerende den generalen omme-gangh van de Stadt.

Midtsgaders die op Sacraments-dagh.

Ordinaire Saturdaeghsche Ceremonien.

* Van de Klocken siet pag. 223.

ment ofte notariale acte berustende (gelijck de Copie seyt) in 't oude Gast-Huys binnen Delft / in de Camere van den Gast-Huys-Meesteren. * Tot welcke Saturdaeghsche Misse / zynde een Officium in dese Kerck Meester Pieter voorsz. noch yetwes meerder hadde by-gevoeght / namentlijck noch te doen alle weecks Vrydaeghs terstondt als de eerste Misse ghe-eyndight was / een lesende Misse voort Beeldt voorsz / item noch een lesende ter selfder plaetse op alle Hoog-dagen en Lieve Vrouwen-dagen/die in 't geheele Jaer komen mochten. En gelijck dan noch verscheyde andere Legaten waren gemaeckt tot augmentatie van de ordinaire diensten/ soo oock werde somtydts wel tot oprechtinge en instellinge van eenige nieuwe en extraordinaire diensten de grondt geleydt / als den op-gemelten Mr. Pieter van nieuws af aen ghefundeert en doen oprechten heeft sekere dienst / genaemt zynde geweest de gulde Misse, ende was een singende / des Woonsdaeghs 's merghens tussche vijf en ses uren / ende eenige Loven des Dijnsdaeghs ende Woonsdaeghs 's avondts in de quatertemper voor Kersmisse / waer van de Ordonnantie en Lijste der uytdeelinge is dese: Eerst den Officiant van de Misse te singhen. iiij. stuyv. Die Predicant die onder die Misse preecken sal iij. stuyv. d'Opper-Coster sal in de Misse ende Loeven wt-langen die Ornamenten, ende sal hebben iij. stuyv. d'Onder-Coster sal doen luyden Dijnsdaechts ende Woensdaechts sauonts tot die twee Loeuen mitte groete Clocke, ende smorgens tot die Misse des Woensdaechts, eerst-werff, anderwerff ende die hoop, oeck mede mitte groete Clocke, ende sal dair voeren hebben viij stuyv. Die Graef-maecker sal doen luyden Dijnsdaechts snoens ten halff twaleuen, ende 's Woensdaechts onder *Te Deum laudamus* des morgens, ende noch Dijnsdaechts sauonts te ses uren naet Lof, alle dese voirsz. poesen mitte grootste Clocke, ende noch onder beyde die Loeuen ende onder die Misse sekere Beyer-posen nair ouwer gewoonte, ende sal dair voir hebben xv. stuyv. Die Maechden in de Capelle elcx ij. stuyv. d'Onder-Graef-maecker om die honden wt te jaghen, ende die broitdroncke kinderen te regieren 1. stuyv. Item die Sangers ende Dienairs vander Kercken, sullen mede singen in beyde die Loeuen ende die Misse, ende sullen elcx hebben gelijcken een van de Sacraments Heeren. Item die Sacraments Heeren voirsz. sullen duen barnen onder die Loeuen ende Misse vier Toortsen, ende sullen die coralen ofte jonghen hebben van houden elcx een halve stuyv. coomt ij. stuyv. Item die jonghen ofte choralen van de versiculen te singhen onder die Loeuen tsamen ij. stuyv. Item die twee Loeuen sullen die Sacraments-Heeren dienen mitte roe wosette Ornamenten, ende die Misse mitte gulden Ornamenten. Item dOrganist mitte Blaser tsamen vj. stuyv. Item die Heeren voirsz. sullen duen setten drie barnende Caersen upt Graff van Meester Pieter voirsz. ende die Misse wt wesende, sullen sy ghesamentlicken mitten Sangers lesen *miserere* ende *de profundis* mit twee Collecten. Item dat hier van ouerschie-

* Gecolligeert uyt een Register van den uyt-geef der Nieuwe Kercke. f 224. de Ao. 1560. berustende in 't Comptoir van de Kercken.

Instellinge van een nieuwen Dienst.

Belooninge daer voor.

* Vyt de voorsz. Lyst gelegen Lands B... schieten sal, sal men deelen die Heeren, Dienairs ende Sangers die present in de Locuen ende Misse voirsz. geweest zyn. * Eenige andere Ceremonien en Kerck-gebaerden kan men noch bemercken uyt de oude Beschryvinge deser Kercke; als in het 2. Artyckel / dat sy veele diensten deden voor het meer-gemelte Crucifixe van Miraculen / ghelegen in seecker Capelle in de Noord-West-hoeck van het Cruys-werck / door welckers visitatie aflaten te verkrygen waren / dit Crucifixe was van sulcken groote dat sy geraetsaem vonden / een ander kleynder als een model en voor-beeldt van het groote in processien en omme-gangen nevens haer Beeldt genaemt de Noot Goodts te gebruycken; en in de Historie des voorgenoemde Mirakels van 't verdroncken kindt te Nieuweveen 1417. * 't welck (gelyck sy voorgaven) 15. uren doodt hadt geweest / werdt te kennen gegeven / dat in de processie / daer over aengeleydt werdende op S. Catryne-dagh / het Lieve Vrouwen Beeldt der Noot Goodts en den H. Cruyce met de Wapenen ons Heere wierde omme-gedraghen alleenlyck om den Marckt-veldt / vermidts het quade weder. Sulcks hier uyt met reden is af te nemen / dat alle die extraordinaire processien voor de Miraculen yder-mael met soo veel formaliteyten niet en wierden ghecelebreert / als wel die gewoonlycke pompeuse jaerlyksche omme-gangen gheschieden; voorts hoe en op wat maniere de Pellegrims ofte alle die om hulp verlegen waren / aen de Beelden van Miraculen beloften deden / hebben ter gelegener plaetse al gehoort / * 't welck andersints ook alhier onder de verdeelinge van de Kerck-zyden hadde gehoort gequadreert te werden.

Verdere Ceremonien van dese Kerck. * Pag. 235. * Pag. 237.

Artyckel 12. werdt een vreemde saeck verhaelt van een Vrouw-mensch / die sich voor eeuwigh in een Cluse liet metsen / alwaer sy juyst op S. Ursulen-dagh quam te overlyden / de plaetse daer de Cluse gestaen heeft en sy begraven is / oock aengewesen werdende. Artyckel 101. werdt gesproocken van Lichten barnende ten eeuwighen dagen / 't welck eenighe ghemeenschap schynt gehadt te hebben met het eeuwigh-durende vuyr by de Heydenen aen Vesta, Saturni dochter en Godinne des Aerdtrycks / toegeheylight / waer van elders by Livius en andere Romeynsche History-Schryvers werdt verhaelt. Het 102. Artyckel daer aen volghende / brenght voor den dagh een vermakelycke Comedie / wel eer in dese Kerck op 't Tooneel gebracht en uytgevoert door genaemde Apostelen te Paert / ten aenschouw van een groote gemeente. In het 103. Artyckel noch wederom daer op volgende / siet men een vreemt geval van alle Ceremonien in dese Kerck gesuspendeert / de welcke alle in 't generael een groote affiniteyt en gelyckenisse met die van de Oude Kerck schynen gehadt te hebben / want ick van dese Kercke hier en daer mede gementioneert vinde van de Seven Getijden, Memorien, Sacraments-lof, en andere instellinge des Pausdoms / en wanneer de Seven Getijden in dese Kerck haer aenvanck genomen hebben / wert

Seven Getijden aengaende.

in 't 51. Art. van des selfs oude Beschrijvinge kortelijck aengewesen/ dese verkregen veel aflaten ontrent den Jare 1462. en rechteden een specie van Gilden op/daer sich veele lieten enrolleren;* en gelijck in de Oude Parochy-kercke de School-Meesters met hare discipulen gehouden waren desen dienst te celebreren/* soo plegen oock hier de Scholieren van de Nieuwe Parochie alle Feest-dagen de Matutine ofte Metten te singen/ 't welck in 't Jaer 1484. gediminueert wert;* en 1486. werdt door mildadigheydt van de ghemeente by de Seven-Ghetijde-Meesters van dese Parochie aen-ghenomen vier Loven 's weecks te doen singen/ op de vier eerste dagen van yder weeck;* van dese Seven-Getijden is in 't Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren noch berustende een snaecxige Ordonnantie seer net en curieus op Francijn gheschreven met groote Letteren van 't oude fatsoen/ waer in onder andere een gebodt insluceert/ dat alle die Priesters ende alle die Cantoers die de Seven-Getijden singen/ haer sullen hebben te schicken in haer stallen onderscheyden van malkanderen te staen/ ende recht op eerlic na der maniere van der Heiliger Kercken, sonder te staen lenen of lonsen met die handt onder 't hooft, ende sonder te gaen sitten als andere staen; oock dat sy alle de Getijden van de dagen sullen hebben completelijck te volbrengen/ en eerlijck en devotelijck te singen sonder eenige onzedigheyt en sonder eenige onbehoirlicke colloquien of te samen-clappinghe; diergelijcke werdt oock ghesegt hoe sy haer sullen hebben te gedragen in allen processien geordonneert van den Ordinario, ende oock in allen anderen processien geordonneert by den Pastoir ende by den Borgemeesters van der Stadt, namentlijck dat alle die van de Seven-Getijden ten eynde toe present mosten blyven/ en den een achter den anderen gaen ledighlijck sonder eenige callinge tesamen te houden, &c. van den precisen tydt wanneer een yegelijck van dese sijne Priesters mosten compareren/ gebieden de eerste Artijckelen/ dat soo wanneer te hoop geluyt was/ en 't kleyn klockgen daer op gevolght 't zy ter Mettenen/ Missen of Vesperen aenstonts de Lichten mosten ontsteken werden op den hooghen Autaer/ en een Miserere tijdts daer na de Hebdommadarius of die sijn stede bewaerde beginnen, *Deus in adjutorium*, sonder eenigh langer vertreck. Item ter Metten tijdt sal elck in sijn stal wesen voirt eynde van des eersten Psalms, en tot allen anderen getijden van den daghe voirt eynde van des eersten Gloria, ende indien yemande tot dier tijdt absent ware, die en sal men geen Loet geven, &c.* Wijders waren daer oock een groote menighte van Gildens in dese Kerck/ ende voor eerst in het 3. Artijckel van de oude Beschrijvinghe werdt verhaelt de fundatie van het H. Cruys Gilde, 't welck van oudts boven alle de Gilden schijnt uytstekende gheweest te hebben/ alsoo wy dadelijck in 't verhael van de Ornamenten hooren sullen; ende ghelijck insonderheydt in het 9. Artijckel/ende oock in 57. verscheyde Gilden werden genomineert/

* *Art.* 65. *pag.* 206.

* *Siet boven pag.* 161.

* *Art.* 87. *pag.* 110.

* *Ibid. Art.* 88.

Reglement ofte na-richtingh voor de Priesteren die de Seven-Getijden songen in de Nieuwe Kerck.

* *Legh: in de Laade B.*

Gildens ofte Broederschappen van dese Parochie.

soo hebbe by geval noch een Lijst ghevonden waer by de namen der Ambachten en Neeringhen onder de selve resorterende by-ghevoeght zyn / oock veel meer andere nieuwe Gilden naderhandt in dese Parochie mede noch ingestelt wesende / als Sinte Josephs Gilde die Timmer-luyden. S. Jans Gilde die Kupers. S. Stevens Gilde die Brouwers-knaeps. S. Erasmus Gilde die Linde-Wevers. S. Adriaen die Droochscheerders. S. Elisabeths Gilde die Appelkoopsters. S. Jacobs Gilde die Schippers. S. Christoffel die Coorndragers en Bier-kruyers. S. Jan Baptisten die Bontwerckers / hier onder waren mede de Uytdraeghsters / *cum sociis*. S. Catharinen Gilde die Schoelappers. S. Lucas Gilde die Schilders. S. Victor die Meulenaers. S. Obert die Backers. S. Michiel die Deckers en Verwers.* En waer ontrent het Autaer van S. Joris Gilde (vermelt in 't 9. Artijckel) syn placts was hebbende is ten naesten-by uyt het 12. af te nemen / insgelijcks dat van S. Obert uyt het 63. voorts betuyght het 64. Artijckel / dat een Gilde werdt opgerecht van S. Hypolitus, en S. Ursula te samen; en ses Jaren daer na een Gilde van de Lieve Vrouwe ter Noot Goodts, 't geen aenstonts merckelijck in considera-tie quam / maer die van de Oude Parochie* van meerder vermogen zynde / door jalousie om haer eyghen interest bedecktelijck daer teghen wroetende / werdt het selfde eer lange gesuffoceert;* doch ick vinde in eene van de voorsz. Lijste gementioneert een Gilde van onse Lieve Vrouwen Boodschap, waer onder de Snyders ofte Kleermakers waren bescheyden. In 't Jaer 1477. wierdt een aenvanck gemaeckt van 't Sacraments Gilde, door welckers instellinge zyn ontstaen verscheyde nieuwe diensten in beyde de Parochy-Kercken;* en eenigen tijdt daer na vindt men oock vermelt Sacraments Ornamenten.* Anno 1487. nam syn oorspronck het Gilde van de Name Jesus, het welck hier vooren abusivelijck onder de Oude Parochy hebbe ghestelt/* 't selfde door de Rhetorikers deser Stede ingevoert / doch ter administratie en bewindt van de Seven-Getyden-Meesters gheresorteert werdende;* waer van noch een autentijcke en bezeghelde Brief inhoudende de uyt-spraeck van de Weth deser Stadt / over de questie en differenten van de penningen en inkomsten van 't voorsz. Gilde / waer by werdt geordonneert dat die Sanck-Meesters, dat is Seven-Getyde-Meesters / in die Nieuwe Kercke mede Hooft-mans sullen wesen van 't voorsz. Gilde, ende onderwinne, handelinge, ende ontfanck hebben van den in-komste van 't selve Gilde, ende sullen ter cause van haren ontfanck sculdigh en ghehouden wesen te onderhouden dat Altaer van den selven Gilde, uyt die selve diensten en oncosten als daer toe staen, en ten dage van desen daer gheweest zyn ter redelijcker wijse, sonder eenige meerder ofte breeder lasten daer op te brengen buyten expres consent en wetenschappe van de voorsz. Weth / in eeniger maniere, &c. was geteeckent 23. Maert 1497.* ses Jaren na hare in-

stelling

* Lijst van Gildens in de Laade B.

* Boven pag. 154.

* Siet Art. 81.

* Siet Art. 77.

* Art. 108.

* Boven pag. 165.

* Art. 90.

* Berust in Laade B.

[illegible] nam dit Gilde tot haren laste aen / een nieuwen dienst nam de eerste [illegible] op Sondaeghs ochtent ;* van 't selfde Gilde is mede noch overigh een groote Naem-Registter van persoonen daer onder gerengeert zynde gheweest.* Dese Gildens hadden oock een gebruyck dat sy op de dagen hares Patroons ofte Heyligh (midts alvoorens behoorlijck verlof en permissie versocht hebbende) de groote Klock mochten luyden , ghelijck Artijckel 86. van de Smits werdt verhaelt , dat haer knechts soo furieus en niet sulck een ghewelt of langhdurigheydt hadden geluydt / dat de voorsz. Klock te schande raeckte / sulcks dit misschien oock een Gilde van S. Loys is geweest. Wat nu verder concernerende is de Ornamenten en Cieraden / die dese Kerck soo heerlijck en soo kostelijck hebben opgeschickt / en die in sulcken grooten getale en soo menighvuldigh zyn gheweest / daer van resteert ons soo weynigh dat te verwonderen is / want dese Nieuwe Kerck soo wel als de Oude mede soo pretieus en prachtigh is gheweest / als in die tydt elders in dit geweest te vinden was / soo van Altaren / Schilderyen ofte Autaer-Tafelen / Reliquien / Beelden / Silvere en andere rare Ornamenten / Sacraments-Huysen / Goude Laeckensche / Zyde en Geborduerde Mis-ghewaden / uytmuntende Orgelen / en voorts allerhande Vercierselen der Roomsche Kercken ; voor soo veel ons dan de oude Beschryvinghe kan openbaren / soo zyn de eerste Ornamenten deser Kercke geweest drie Autaren met hare Beelden in het eerste Artyckel gespecificeert / waer by door aenwas en toe-neminge deser Kercke binnen korten tydt noch een vierde werdt gevoeght / en niet lange daer na in 't Jaer 1390. een schoon vergult Autaer-stuck besteedt.* Anno 1411. werde niet alleen een kostelijck vergult Autaer-stuck op 't H. Cruys-Autaer aen-besteedt / maer oock verscheyde anderen van veelderhande Gilden.* Artijckel 13. spreeckt hy weer van veele Autaren / en dat men naerstigh besigh was om allenthalve de Kerck te oirneren. Artijckel 18. S. Christoffel geschildert by een voortreffelijck Schilder. Anno 1462. werdt een Altaer voor de Reliquien op-gerecht ;* en 1484. een konstigh gesneden ofte uyt-gehouwen hoogh Autaer aen-besteedt / even al eens en conform 't hoogh Autaer tot S. Maria t' Utrecht.* Na desen tydt en vinde ick aengaende de Autaren niet als op den Jare 1550. seker Contract tusschen de Heeren Kerck-Meesteren met den vermaerden Meester Johan van Schorel, Canonick tot S. Marien t' Utrecht / om een nieuwt hoogh Autaer-stuck / 't welck in magnificentie soude overtreffen / het hoogh Autaer-stuck van den Aerdts-Bisschoppelijcken Dom tot Utrecht / waer van hy de mate met een toutje ende recht beschreven in een Brief over-sendende / als noch onder de Brillen in het Comptoir van de Heeren Kerck-Meesteren over-ghebleven zynde / te kennen gevende dat het paneel aldaer was breedt acht voeten min twee duym / ende hoogh negen voeten min anderhalf duym / en

* Art. 96.
* Ibid. Laade B.
Betreffende de Ornamenten deser Kercke.
En voor eerst van de oudtste Autaren en hare Taferelen.
* Art. 4.
* Art. 8. en 9.
* Art. 63.
* Art. 84. Nieuw hoogh Autaer-Tafel grooter als dat van Utrecht.

en die Figueren groot ses voeten ; doch dit stuck alhier ten Nieuwe Kercke van Delft / soude wesen ter breete van tien vaeten ruym / en ter lanckte eens wageschots ofte 12. voeten in de hooghte / welck stuck soude wesen met dubbelde ofte vier opslaende deuren / waer van hy een model ofte patroontje van papier gheplackt den Kerck-Meesteren hadt in handen gegeven / daer in 't principael groote paneel geschreven staende : *Dominus in cruce pendens cum latronibus*, te verstaen-gevende / dat daer in geschildert soude werden de Cruysinge Christi / op de binnenste deuren op-gheslaghen zynde / staet voor eerst aen de rechter zyde *ingrediens Dominus in sanctam civitatem Hierosolimorum*, dat is de Palm-Sondagh daer Christus binnen Jerusalem komt / aen de slincker zyde / *Dominus è monumento resurgens*, dat is de Verrysenisse ; dese deuren gesloten zynde stont daer achter tegen aen / *Joannes Baptisans Christum in Jordane*, dat is de Historie daer Christus van Joannes in de Jordane werdt ghedoopt / dit wederom van de twee buyten-deuren bewaert ende besloten werdende / staet in de rechter aen de binnen-zyde / *Joannes Prædicans in deserto*, daer Joannes in de Woestyne Predickt / in de slincker *Decollatio Joannis propter Herodiadem*, de onthalsinge Joannis ;* doch by aldien de Heeren noch tot eenige andere Historien voor de buytenste deuren gelieften te resolveren / hy soude des op de bequaemste maniere ordonneren : sulcks dit als een dubbelt Autaer-stuck tot tweemael kost gheopent werden / yder reys drie verscheyde Historien vertoonende / boven op het Tafereel soude noch komen een vierkant paneel / daer inne gheschildert soude wesen / die Offerhanden van Abraham en Isaac, na d'ordinantie van 't vidimus daer van ghelevert / 't welck nu niet meer te vinden is ; van achteren op de rugge van de Tafel / die Historie van de elf duysent Maeghden, met Water-Verwen ; belangende de groote van de Beelden in 't generael / schrijft hy in syn Brief 't selfde alsoo te sullen wercken / dat men staende onder die groote Orgel achter in die Kerck goede kennisse sal mogen hebben van alle die Figuren, &c. Voor welck werck den voorsz. Meester Schorel over arbeydts-loon was eyschende vijftigh Caroli guldens jaerlijcks / gedurende den tijdt van vijf-en-twintigh Jaren lanck / welcken eysch hy wilde keeren ter discretie van den eersame Heere myn Heere den Proost van Namen / Pastoor van d'Oude Kerck alhier / mitsgaders den eersamen Heere die Pater van 't S. Agathen Clooster / daer by-voeghende noch een anderen eysch op Lijf-Renten / namentlijck op syn ses kinderen met namen in 't Contract ghespecificeert / waer van de oudste twintigh en de jonghste ses jaren hadde geleeft / op yders lijve twee ponden Vlaems jaerlijcks / welcke laetste conditie gebonden wierdt tot negen gulden jaerlijcks voor yder persoon haer leven lanck : welck stuck van volbracht zynde naer alle apparentie met treffelijck Lijst-werck / Pilaren / en andersints seer heerlijck is toe-gestelt en op-gerecht geweest ;

Des selfs hoedanigheyten inhoudt.

** Leght nevens Brief en anders in de Laade C.*

Mitsgaders belooninge daer voor.

Aengaende 't Lijst werk en andere be-

dese

dees aengaende vinde noch een Contract van den selfden Jare / tusschen de Heeren Kerck-Meesteren van de Nieuwe Kerck / ende seker Meester Schryen-wercker / waer op de selfde aen-neemt te leveren een back van een hoogh Autaer / met syn Lysten / Paneelen / Voet / &c. alle te samen naer uytwysen 't patroon den Kerck-Meesteren voorsz. daer van gelevert : daer van het middelste paneel dicke wesen sal twee duymen, breedt thien voeten, ende hooch vijfthien voeten, ende sal aen elcke zijde hebben dobbelde deuren, daer van dat die paneelen dicke wesen sullen eenen duym, ende die voet sal hoogh wesen vier Roe-voeten, daer van dat hy 't middelste paneel met de paneelen van de deuren gehouden blijft te leveren wel gelijmt ende gevoeght, alsoo dat uyt die sorge blyven moghen van scheuren, ende dit voor Kersmisse naest-komende, ende de reste te weten Lijsten, Voet, Cresten, ende die geheele Back van nu in een Jaer, &c. ende sal den geheelen Back in als hoog wesen seven-en-twintig Roe-voeten, ende breet opstaende met sijn deuren, dat die reycken sullen tot aen beyde de naeste Pilareu,* &c. Sulcks dit groote werck de geheele breete van het Middel-Choor beslagen heeft. Carel Vermander spreeckt noch van een ander Autaer-stuck in dese Kerck voor de Beeldt-storminge geweest / van den konst-rijcken en vermaerden Pieter Aertsen, die om syn gestaltheyts wille gemeenlijck werdt geheten Lange Pier, 't selfde noemende 't hoogh Altaer / waer in hy / gelijck uyt 't voorgaende bescheydelijck blijckt / merckelijck is geabuseert geweest / doch dat daer een ander considerabel Autaer met de konstige handelinghe van Lange Pier is verciert gheweest / magh men geensints in twijffel trecken : de gerepresenteerde Historie van het voorsz Altaer-stuck / echter niet ten volle beschreven werdende / doch dat op de deuren de drie Coningen / Ecce Homo, en soo yets anders waren uyt-ghebeeldt /* 't welck alles ongetwijffelt seer uytsteekende konstigh en heerlijck is geweest / aengemerckt dese Lange Pier (ghelijck den Autheur van hem oock betuyght) in groote dinghen daer de kracht der konsten in bestaet / een obertreffende en kloeck Meester was ; en dat desen Baes nevens verscheyde andere gerenommeerde Mannen syn konst hier heeft ten toon gestelt / accordeert oock met het segghen van den grooten Werelt-besightiger Georg Braun, de welcke dese Kerck oock hebbende gesien / kortelyck te kennen geeft / dat dese heerlycke en voortreffelijcke Kerck / aen S. Ursula toe-gheheylight met de Schilder-konst / niet alleen van den voornoemden Meester / maer oock van Blocklandt, Frans Florisz, Heems-kercke, en andere uytgelesenste Constenaren was pronckende / syn eyghen woorden by hem selfs geannoteert zyn dusdanigh : *Basilica augusta & elegans, D. Ursulæ sacra, præstantissimis summorum Artificum Hemskirchii nimirum, Francisci Flori, Antonii Blocklandt, & Petri cognomento Longi, picturis eleganter ornata, eleganti turri remotissime sese visendam exhibet.* Dus scheen de Schilder-konst alhier de gaven

hoesten, daer toe dienende.

* *Ibidem.*

Beroerende een ander Autaer-stuck.

* *C. Vermand. Schilder-boeck, pag. 163.*

Eenige uytstekenste Meesteren, welckers konst wel eer hier wiert gesien.

van haer liefste en uytnemenste voesterlingen / als in een Magazyn en principale Schat-Camer by een versamelt te hebben / en dese onvergelijckelijckheden op een kostelijck Tooneel aen hare eerbiedige Beminnaers overvloedigh te vertoonen; alle welcke rariteyten gelijck die meerendeels de rasende Kerck-plunderinghe nevens andere kostelijckheden en Juweelen / sonder onderscheyt jammerlijck heeft vernielt (want sulcks selfs van onse Gereformeerde Theologanten een hooghste werdt geimprobeert) soo is 't oock te beklaghen soo weynigh recht bescheyt van soo groot een Schat voor de konst-lievende is over-gebleven / alleenlijck eenige weynige over-geblevene en gesalveerde stucken en brocken van dese uytmuntentheden siet men noch heden ten dage in Burgemeesteren Raedt-Camer te pronck hangende / de welcke van alle konst-verstandige met de hooghste lof werden geadmireert / gelijck te syner tijdt voorhenen aengewesen is. Voorts dat dese Kerck mede met verscheyde Reliquien van oudts is voorsien geweest / is uyt de oude Beschrijvinge genoeghsaem te bespeuren / in 't 7. Artijckel werdt gewagh ghemaeckt van eenige Reliquien van S. Ursula / en in 't achtste van een Capelle van Reliquien. Anno 1427. bequamen sy (gelijck men voor-gaf) een autentijck stuck van den Cruyce Christi; * en des Jaers daer aen / liet men een Ciborie maken boven in met Heylighdom ofte veelerhande kleyne Reliquien / in Cristal besloten. * En in den Jare 1460. een party Reliquien van de elf duysent Maeghden voor haer ghesonden werdende / wierden de selve by die van de Oude Kerck geintercipieert / en met groote pompe en magnificentie in-gehaelt; * doch die van Ceulen (waer van daen de Reliquien over-quamen) sulcks mishagende / hebben twee Jaren daer na verscheyde andere particulierlijck aen de Nieuwe Kerck af-gesonden die wederom solemnelijck ontfanghen wierden: * en in 't 64. Artijckel / werden verscheyde Reliquien met namen gespecificeert; doch welcke sy nu naderhandt meerder hebben bekomen / daer van en hebbe tot noch toe geen sekerheydt. Onder-en-tusschen hadt men al langhe te vooren in den Jare 1470. besigh geweest om de Kerck allenthalve te vercieren / * en na dat de Reliquien Anno 1462. ontfangen waren / geschiede veel verbeteringe van Capellen en Altaren. * Verscheyde Statuë ofte Stock-Beelden deser Kercke werden oock van oudts gementioneert; het vermaerde Beeldt genaemt de Noot Goodts, is voor eerst allenthalve ghenoegh beschreven / en sonderlinge in de speciale aenteeckeninge van de eerste beginselen deser Kercke / * en werdt selfs by de vreemde Autheuren / * en oock doorgaens in de oude Beschrijvinge gedacht / als Art. 1/2/7/8/33/43/106/ en 110. ofte laetste Artijckel spreeckt noch van de vergrooting onser Vrouwen Capelle / 't welck apparent de toegewyde plaetse van dit wonderlijcke Beeldt is geweest. Voorts werdt ghesprooken van een seer groot Crucifixe Artijckel 2/8/63/ en 79. Van twee

Doch alles verdestrueert

Reliquien in dese Kerck wel eer bewaert.

* Art. 17.

* Art. 20.

* Art. 62.

* Art. 63.

* Art. 23.

* Art. 63.

Beelden deser Kerck.

* Pag. 192.

* Pag. 195.

twee schoone vergulde Beelden van S. Ursula en de Lieve Vrouwe, Artyckel 15. En 64. van noch een silver Beeldeke van S. Ursula, dat op haer Autaer stondt. Artyckel 41. van vier Beelden aen de Pylaren in 't Cruys-werck / waerschijnelijck van aen de vier middelste / in sulcker voeghen dat sy alle vier op den anderen kruys-gewijs in een recht vierkant correspondeerden / ghelijck in de Roomsche Kercken sulcks meermalen werdt gesien. Artyckel 67. werdt gewagh gemaeckt van S. Hieronimus in 't Cruys-werck van de Kerck / 't welck dan misschien mede een Statua is gheweest. Daer na Artyckel 101. spreeckt van veel Apostelen aen de Pylaren / midtsgaders den Salvator op 't hoogh Autaer / 't welck naer alle waerschijnelijckheydt Beelden zyn geweest. En Artijckel 107. vermelt van t Betlehem voor 't Choor. Noch vinde ick in een Copie eenes Briefs van den Jare 1512. gementioneert / twee Beelden staende voor den Sacraments-huyse aen de Pylaren / te weten S. Dominicus en S. Thomas van Aquinen, voor welcke Beelden de Kerck-Meesteren deser Kercke / ter sake van seker Testament by een Weduwe aende Kerck gemaeckt / sich verbonden hadden / alle Donderdaghen onder de Sacraments-Misse, en des avondts onder het Lof, ende voort op alle Hoogh-tijden / te doen branden twee groote Wasch-kaersen / ghelijckerwijs waren brandende voor den twaelf Apostelen; oock voor de selfde te doen luyden ende te beyeren op de Klocken op dees Heyligen haer avondt na de middagh ende 's avondts onder 't Lof / en desgelijcks des anderendaeghs ter Misse-tydt ende te Lof-tydt / soo als dat gewoonlijck was anderen Heyligen dagen / welcken dagh van Dominicus voorsz. jarigh is den 5. Augusty / ende die van den geleertsheyts vermaerden Thomas van Aquinen, den 7. Maert / daer-en-boven beloofden sy die Beelden voorsz / elck in 't bysonder op haren dagh van den Graef-maecker te doen vercieren ofte behanghen met Wyngaert ofte eenige andere Kruyden of Bloemen / den jare-tydigh wesende / * &c. 't welck hier vooren onder de verhandelinge van de Ceremonien der Kercken door haestigheyt verswijmt is ingelijft te werden. Wyders wat het Silver-werck en andere Ornamenten van oudts in dese Kerck gebruyckt werdende betreft / dien-aengaende werdt in de oude Beschrijvinghe oock hier en daer vermeldt / als Artijckel 16. draeght geheugenisse dat in den Jare 1426. een Silveren verguldei Ciborie ofte Ouwel-kas wierde gemaeckt; twee Jaren daer na werden verscheyde Kelcken gestolen: * in 't selfde Jaer werde wederom een seer kostelijcke en konstige Ciborie gemaeckt. * Anno 1434. een silver Wyrooks-vat; * Anno 1437. een silvere Croon voor 't ghenaemde Beeldt van Miraculen. * Anno 1447. wederom een verguldе Ceborie; * twee Jaren daer na eenige Spannen. * Artijckel 56. werdt gesproken van twee silvere Hoofden; en in 't Jaer 1458. wierden drie nieuwe Kelcken aen de Kerck begiftight; * omtrent vier Jaren daer na werden veele gespecificeerde Reliquien met silver bekleet

Noch eenige andere Beelden.

En diensten daer voor.

* Lakke B.

Oudt Silver-werck deser Kercke.

* Art. 19.
* Art. 20.
* Art. 27.
* Art 33.
* Art. 40.
* Art. 43.
* Art. 38.

ofte over-trocken / midtsgaders een silvere Arcke ghemaeckt / daer
* Art. 64. men de gewyde Ouwelen ofte Hostien in bewaerde: * in den Jare
1476. werdt de Ciborie / daer men mede tot den siecke gingh / gesto-
len uyt het kostelijcke Sacraments-huys / aldaer nieuwelijcks ghe-
stelt en ses Jaren te vooren besteedt was / dese Dief hem noch ont-
siende de gewyde Ouwelen met sondige en verbode handen aen te ra-
ken / ledighde de selfde Ouwel-kas op den geheylighden Autaer sonder
* Art. 76. den inhoudt aen te tasten / * sich alsoo van verder sonden en misdaden
meenende te ontlasten. Ses Jaren daer na geschiede wederom een
Sacrilegie ofte Kerck-rooverye / door een Dief die met een ladder in
de Capelle van de Reliquien geklommen zynde / aldaer veel Silver-
* Art 83. werck uyt lighte. * Anno 1493. wierden verscheyde silvere Brissen
gemaeckt tot bedieninghe van haer Sacramenten / midtsgaders een
* Art 95. Monstrantie / &c. * Na het voltrecken van den Toorn / bespeurt
men Artijckel 103. en 104. een groote ongelegentheydt deser Kercke /
wegens hare prachtige over-daedt soo diep in de schulden gesteecken /
dat sy haer nauwlijcks wisten te redden / sulcks sy veel goude en sil-
vere Ornamenten gedwongen waren te versetten / niet-tegenstaende
sy de Gemeente noch al seer lastigh hadden gevallen. Verders en heb-
be ick aengaende een pompeuse en prachtige Ciborie / en meer andere
silvere stucken van een by-na ongeloosselijcke groote / daer de Rooms-
gesinden van spreken / geen sekerheydt noch bewijs vernomen / sulcks
niet sonder waerschijnelijckheydt te vermoeden is / veele Juweelen
en kostelijckheden in den beginne van de Troubelen verduystert en
van kant geholpen zyn / daer men niet heeft kennen achter komen /
gelijck men oock noyt ergens heeft gehoort waer de Reliquien en ver-
scheyde andere Schatten beyde der Kercken vervaren ofte ghebleven
* Siet boven pag. 169. zyn / alleenlijck (gelijck van de oude Kerck *) hebbe ick seker spe-
cificatie bekomen / van het ghesalveerde Silver-werck door soo veel
den Burgemeesteren deser Stadt in bewaernisse was gelevert / en in
de furie van het Beelde-stormen niet verdestrueert en vermist is ghe-
weest / volgens welcke Lijste uyt dese Kerck is bevonden gekomen te
zyn: Een groot silver Cruys aen diversche partien gewoeghen, en wt-
brengende te samen 24. Marck 6. Engels. Een grote silvere vergulde
Ciborie, een silver vergult Croentgen ende eenigh ander vergult werck,
wegende 12. mar. Een vergulde Kelck sonder patine, ende noch eenigh
ander kleyn vergult werck, wegende 3. mar. 2. onc. 13. eng. Twee
silvere Ciborien, twee silvere Schaltgens, ende twee silvere overdeckte
Voetgens, een Oly-bosken, wegende te samen 13. mar. 4. onc. Een
silvere Croen, twee overdeckte silvere Copgens, een Oly-bosgen, een
silvere Wy-waters quaste, wegende te samen 6. mar. 1. onc. 17. eng.
Diversche partien van wit silver dat af-gedaen is van eenige Beelden,
wegende te samen 10. mar. Noch eenige andere restanten van wit silver
vergadert en af-gedaen van eenige Beelden, wegende 6. mar. 1. onc.

Lijste van Silver, gedurende de Troubelen uyt dese Kerck bekomen.

Noch

Noch ander verscheyde wit Silver-werck af-gedaen van eenige Beelden, wegende 4. mar. 6. onc. 3. eng. Noch ander verscheyde wit Silver-werck af-gedaen van eenige Beelden, wegende 3. mar. 1. onc. Noch diversche silvere Rommeling meest vergult wesende, wegende 2. mar. 3 onc. 10. eng. Daer waren noch in voor-tyden oock verscheyde andere rare wercken/ van verscheyde andere stoffen en materien/ als Art. 19. geeft te kennen/ dat in den Jare 1428. een konstige Ysere deur werde gemaeckt; Art. 30. hoe neer 't Font ofte Doop-vat ('t welck ordinaris van geel koper was) gegoten werde/ en hoe veel 't selfde was wegende. Artyckel 15. maeckt mentie van twee groote Metale Kandelaers; Artyckel 68. van een schoone ysere Tralie die gemaeckt werde in de Choor-straet/ voor de Capelle van 't Cruys in 't Graf. Artyckel 97. spreeckt van seer sware Metale Tralien voor 't Sacraments-huys/ midtsgaders een ysere Kandelaer van hondert pont; Vierderley Schetsen ofte geteyckende Patronen van kopere Tralien voor Sacraments-huysen/ syn noch in 't Comptoir berustende/ * welckers eene misschien tot voor-beeldt heeft gestreckt van dese daer hier van gesproken werr. Aengaende den Sacrament-huyse/ werdt voor eerst vermelt Art. 10. voorts Art. 67. dat het oude wert afgebroken/ en by forme van Koopmanschap verhandelt; Art. 73. betuyght/ dat in den Jare 1470. een nieuw voortreffelyck Sacraments-huys werde aen-besteedt tot Utrecht 't welck ses Jaren daer na eerst gestelt/ * en in 't sevende eerst volmaeckt was * Artyckel 109. annoteert/ dat onder andere reparatien en verciering der Kercke/ de Tralien van 't Sacraments-huys oock wierden vergult: wyders vinde ick tot dese materie behoorende seker Contract/ waer by de Kerck-Meesteren van de Nieuwe Kerck besteden te repareren het Sacraments-huys deser Kerck/ van sekere soort van steen in het voorsz. accoort niet wel leesbaer zynde/ doch onder voorwaerde/ dat den aennemer het selfde huys sal repareren alsoe goedt, perfect ende in sulcker forme als het voorsz. huys geweest es, voer den vermaerden brandt deser Stede, &c. * 't welck slaende is en syn reflectie heeft op de voorgeallegeerde Artyckelen. Voorts van de andere Ornamenten tot de Autaren dienende/ als der selver Kleeden/ Sapitsergen/ Behanghselen/ haer menigerley Mis-gewaden/ Carsufels/ Priesterlycke Tabbaerden en Rocken/ de welcke alle/ gelyck in de Beschryvinge van de Oude Kerck diergelycke doorgaens seer pompeus en prachtigh hebben bevonden/ in dese ongetwyffelt oock uytstekende kostelyck zyn geweest/ echter sal ons blycken van dat subject niet veel beschepts over-gebleven te zyn/ alleenlyck in de oude aenteeckeninge dies-aengaende ghementioneert werdende in de volgende Artyckelen/ in het 14. van de blaeuw Damaste Cappen/ &c. in 't 36. van eenige Vanen/ apparentelyck om in processien en anders te gebruycken/ gelyck men noch in Brabandt en andere Rooms-gesinde Landen

Diversche andere rariteyten van oudts alhier gesien.

* Laade C.

Nopende het Sacraments-huys.

* Art. 76.

* Art. 79.

* Leght in de Laade C.

Beroerende de Mis-gewaden.

den siet: in't 42. van de gulde Laeckensche en Geborduerde Orna-
menten / in't 53. van de roo Damaste Ornamenten gegeven by die
Orgelen van den H. Cruyce/ &c. Waer van de Orgelen gaet hy noch wat na-
deser Kercke. der specificeren / voor eerst Artyckel 22. van het Orgel S. Ursulen toe-
gewydt / waer toe de Gildens veel hadden gecontribueert / en een
Priester sich langhen tydt gebruycken liet als Organist / daer voor
jaerlycks een geringh salaris ghenietende / midtsgaders een vette
Gans tot een emolument; dit was noch ontrent den beginne van
de Eeuwe veertien hondert / maer in den Jare 1451. werde weder-
om een Organist aengenomen / die 't Priesterlycke Ampt al hadt be-
* Art. 49. gonnen te bedienen / * en ter oorsake van hem / werde in den selfden
Jare een ander ofte tweede Orgel ghemaeckt / 't welck een seer ver-
maert werck was / ende ghevoeght in 't Cruys-werck van 't Ge-
bouw / oock 't Cruys-Orgel genaemt werdende / als die van 't Cruys-
* Art. 50. Gilde daer toe meest ghecontribueert hebbende; * en overmidts de
rarigheydt van dit werck gemaeckt by Meester Adriaen Pietersz. Or-
gel-maecker van Delft, in de Beschryvinge van de Oude Kerck voor-
* Pag. 172. henen oock vermelt / * soo werdt den selfden Meester wederom aen-
besteedt van nieuws af aen noch een heerlycker te maecken aen den
Toorn, 't welck echter na wensch niet willende succederen / de Mee-
ster sich daer door syn middelen geconsumeert of misschien aen lichaem
schynt beschadight te hebben / sulcks hy altydt bedurven zynde in
* Art. 54. 't oude Man-huys gealimenteert most werden. * Artijckel 59. wert
Drie Orgelen te gelijck in dese Kerck. weer gewagh gemaeckt van S. Ursulen Orgel om dat te reformeren/
soo dat bescheydelyck blyckt zedert het laest voorgaende als nu drie
Orgel-wercken te gelyck op eenen tydt in dese Kerck te zyn gheweest/
want Artyckel 72. werdt de selfde Meester die dit werck van S. Ur-
sula nu herstelt hadde / wederom ontboden / om oock het voorsz.
groote werck aen den Toorn te accommoderen / als zynde des selfs
Meester / Adriaen Pietersz voorsz. nu al te oudt en impotent ghe-
worden om 't selfde te verhelpen en van toon te suiveren / doch hoe-
wel dese nieuwe Meester rychelijck wierdt beloont / kost nochtans
den ouden Baes niet verbeteren / sulcks men ten laetsten-by vergeef-
sche moeyte en onkosten in 't werck steiden. Versheyde Jaren daer
na Anno 1479. en 80. werdt het groote Orgel geheel vernieuwt / en
het vermaerde Cruys-Orgel uyt het Cruys-werck in 't midde van
* Art. 78 de Kerck getransporteert; * en in den Jare 1492. werdt S Ursulen
Orgel wederom t'eenemael vernieuwt met een Posityf daer aen ghe-
* Art 93 maeckt; * daer na 1501. werden beyde de grootste Orgelen weder-
* Art. 105. om gherepareert. * Hier toe dienende doet sich op een accoordt der
Contract tr opende het schilderen van de deuren des grooten Orgels. Heeren Kerck-Meesteren van de Nieuwe Kerck / met Meester Cor-
nelis van Scheveling Schilder, tot Delft te coemen scilderen die doeren
van de groete Orghel van guede Water-Verwen buyten en binnen, te
weten van binnen mitter Historie inder rechter doire, dair David Coliam

thooft

thooft off slaet, ende in dander doire dair David mittet hooft voir de Stadt die Maechden gaemoetet, ende van buyten mitter Historien van Tubal mit die Instrumenten van Musijcke, als Orgel, Harpen ende diergelijcke, ende sal ghehouden weesen tlindewaet van de selue doeren eerst wel van binnen ende buyten te bestrijcken mit guet Lijm, alsoe dat die Verwen niet doir en moegen slaen, ende sal noch die persoenaigien ende anders alsoe wel die binnen coemen sullen als die buyten staen sullen, maecken liefllick van aensicht ende groet ende vroem nae de groete ende hoechte van de doeren van de selue Orghel, ende sal noch gehouden blyven hier toe te besigen die vroelicxste ende duyrachstighe Verwen, die hy tot Antwerpen sal connen geuinden, ende sal dit voirsz. werck volmaect leueren voir Paesschen naest comende, ofte ten alderlancxsten binnen een maent hier nae ombegrepen: ende ingeualle die van S. Lucas Gilde binnen Delft, hem yet off-wonnen mit rechte ter cause van syn Gildegelt, sullen die Kerck-Meesters hier van die helft gelden, ende Meester Cornelis dander helft: ende hier voeren sullen hem die Kerck-Meesters voirsz. betalen gereedt twee pont groot Vlaems, ende die doeren sulcx alst voirsz staet volmaect wesende, noch vijff ponden groete Vlaems. Ende ingeualle Cornelis voirsz die selve doeren leuert soe guet ende wel gemaect als die Kerck-Meesters hem toe-betrouwen, sullen sy hem dair toe noch geuen een pont groet Vlaems, &c. Dit was gheteyckent den laesten Februarij, Aº XLVIII. Stilo Delfico;* sulcks desen Meester geen grooten tijdt daer toe heeft gehadt; welcke besteedinge hier dus laet invloeyen, ten opsichte de selfde deuren als noch in wesen tot dees tijdt toe over gebleven zijnde, oock hedendaegs de selfde Schilderyen noch zijn vertoonende, als zijnde dit Orgel in de woedende Beeldtstormerye in syn geheel en altijdt voor 't meerder gedeelte ongeschonden gelaten, de andere rare Orgel-wercken quantsuys om haer naem al den overlast alleen moetende dragen, en de selfde met hare ruyne bekoopen; uyt dit Contract blijckt oock dat sy de Orgelen, die toch om hooge en buyten het nauwkeurighste gesicht waren gestelt, niet soo kostelijck lieten schilderen als wel andere wercken; oock dat dier tijdt niemandt binnen de Stadt schijnt gheweest te zijn, die sy dese maniere van schilderen liever hebben toe-betrouwt, of die tot billijcker prijs dien arbeydt heeft willen aennemen, al-hoe-wel dese Stadt meerendeels tot allen tyde van Kunst-Schilders ryckelyck is voorsien geweest. Om nu verder te gaen tot de resterende saken, werdt in 't 91. Artyckel van de oude Beschrijvinge geseght van een treffelijcke Preeck-stoel, ende voort in 't Artijckel daer aen volgende, dat de Kerck met bancken werde verciert, als mede dat de Liberij ofte Bibliotheec der Kercke werde gemelioreert. De tegenwoordige Preeckstoel deser Kercke schijnt mede na uytwijsen des jaertals daer boven aen den Paveljoen staende, noch de selfde te wesen, die eenige Jaren na den Brandt daer is verstelt, en waerop de Roomsch-gesinde

* Leght in de Laade C.

Reden waerom 't selfde hier wert ingelijft.

Preeck-stoel, Boeck-Camer, &c.

Leere

Leere voor desen is verkondight / als nu tot een Stoel der ge-eluci-deerde en rechtsinnige waerheydt ghedestineert zynde. Daer waren oock van oudts seer heerlijcke en uytmuntende geschilderde Glasen in dese Kerck / boven alle is my een Contract in handen gheraeckt van 's Keysers Glas, 't welck door ordre van de Keyserlijcke Majesteyt Carel de V. in den Jare 1544. by den konstigen Glase-Schrijver ofte Schilder Gerrit de Bye Dirckſz. is gestelt in de Lieve Vrouwe Capelle deser Kercke aen de Noord-zyde / * waer van hy een Vidimus hadt in-ghelevert / mede nevens meest alle andere niet te voorschijn gekomen ende te soecken gheblever / sulcks alle die tresselijcke Glasen deser Kercke voor soo veele de onbesuysde Kerck-plunderinge hare broosheydt wel eer noch hadde verschoont / nu laest door den bekenden Donder-slagh van Delft / in een ooghenblick t'eenemael vernietight zynde / in eeuwige vergetenheydt zyn gevallen. Na den jammerlijcken brandt deser Stadt van den Jare 1536. was insonderheydt dese Kerck voor 't eerste in een desolaten staet / en wy hebben gesien hoe het met haer geschapen stont even na de voltreckinge des Toorns / * sulcks men wel kan af nemen wegens hare pracht sy als noch soo grootelijcks niet was te boven ghekomen / maer veele loopende Renten en genaemde Pacht-eters tot haren laste most hebben / echter kreegh sy in dien staet dusdanig een Ordonnantie t'huys. Op huyden den xix[en]. Juny, Anno xv[c]. xxxvj. Is by mijn Heeren van de Wet collegialiter vergadert zynde, den Kerck-Meesteren van der Nieuwer Kerck binnen Delff geordonneert ende beuoelen, den seluen Kercke mit den Thoren wederomme van stonden an te timmeren, ende geconsenteert tot dier behoeff die parcelen van Landen, Renten ende Juwelen der seluer Kercke toebehoerende, te moegen vercoepen om die penninhgen dair van coemende temployeren an de timmeraighe ende reparatie van dien, &c. Welcke Acte was onderteyckent met de gewoonlijcke subsignature ofte handt-teyckeninghe van Cornelis Artz. vander Dussen, doenmaels Secretaris deser Stadt: en ten eynde sy een weynigh moghten recouvreren en (gelijck men seydt) haer adem verhalen impetreerden sy van de Keyserlijcke Majesteyt een Brief van surseance ofte opschortingh en uytstel van de Renten / daer dese Kerck mede beswaert was / waer by syne K. M. liet weten aen alle Rechteren / Justicieren en Officieren / &c. deser Landen / dat hy ontfangen hadde die oitmoedige supplicatie van den Kerck-Meesteren ende Regierders van Sinte Ursulen Kercke, binnen syne Stede van Delft, inhoudende, hoe dat by den grooten brande die binnen der voorsz. Stede den derden dach van Meye in den verleden Jare van xxvj. gebuerde, die voorsz. Parochie-Kercke, ende vele van haeren Boecken, Ornamenten en diergelijcke behoeften mede verbrandt waren, ende 't voirsz. Gods-Huys grootelijcken belast met los ende lijf-renten, de welcke uyt de Beden en Aelmoessen van den goeden luyden tot noch toe betaelt waren, maer

Geschilderde Glasen.

* Lande C.

Hoe het na den Brant met dese Kerck gestelt was.

* Pag. 213. en 252.

Ordre om de Kerck en Toorn weer op te timmeren.

Octroy van surseance van de Renten lopende tot laste van de Kerck.

maer alsoe die voirsz. Kercke nu overmidts den voornoemden brande seer sobere Incompste was hebbende van Aelmoessen, gemerckt den Burgeren ghenouch mit hun selven te doen hadden, ende veele oic verloopen waren / ende voorts veele der gener die noch waren blyven sitten ende onder dese Parochie behoorden / als nu elders ter Misse ginghen / veeltydts frequenterende 't Convent van de Minre-broeders ofte andere Gods-huysen ongebrant gebleven, sonderlinge soo binnen der voirsz. Prochie-Kercke seer weynigh plaetse was om Parochianen huere devotie te plegen, &c. duer twelcke oic die herten en affectie van der Prochie-Kercke af-getrocken werde, soe dat misdien die Incompsten seer sober waren vallende, om totten welcken te versien sy Supplianten de voirsz. Parochie-Kercke gheerne weder op timmeren souden, maer geen middel siende om 't selfde te mogen volbrengen en met eenen de Rentenieren te betalen / ten sy syne K. M. haer-lieden tot betalinge van hare Renten ende lasten voor een tijdt van Jaren atterminatie verleende / waer toe sy hem seer ootmoedighlyck waren biddende; sulcks syne K. M. den voornoemden Supplianten genegen wesende t'haer-lieder voorsz. supplicatie / heeft gelieben te consenteren de betalinge van de Renten die sy van de voorsz. Kercke wege schuldigh waren / te mogen houden in surseance ter tydt toe de Commissarissen (die syne K. M. daer toe soude deputeren) den staet van onse Stadt ghesien / behoorlycke informatie op alles genomen / en rapport daer van gedaen souden hebben / 't welck geschien moste binnen 's jaers date van desen, lastende den selven Commissarisen gelijcke informatie in desen oic te nemen ende rapport van als te doen, om daer na te ordonneren op de petitie van den voirnoemde Supplianten, ende de betalinge van de lasten ende Renten, daer de voirsz. Kercke mede bekommert es, als men bevinden sal naer reden behoiren te geschien, &c. was gedateert binnen Bruessel 1. December 1537. de originele Bulle met het groote Zegel van den Keyser daer aen hangende / is noch te vinden ten Comptoire van de Heeren Kerck-Meesteren in de oude kasse.* Hier toe streckt oock een Latijnsche Brief van admissie ofte toelatingh van den Aerdts-Bisschop van Utrecht Georgius de Egmondt, gedateert den naestlesten dagh des maendts en Jaer voorsz / waer by de Kerck-Meesteren deser Kercke (noemende de selfde *Rectores fabricæ Ecclesiæ beatæ Mariæ, ac undecim milium virginum opidi Delfensis*) geauthoriseert werden / haer Landt en Renten te moghen verkoopen om met de penninghen daer van komende de Kerck te restaureren;* Hier uyt is onder andere gelijck oock elders te bemercken / hoe groot een ghesagh die Heeren Bisschoppen van Utrecht sich allenthalve hier te Lande hadden aengematigt / en het regiment van de Kercken soo t'eenemael geincorporeert: Des Jaers hier na is een gebodt uytgegaen over alle de Gildens van de Stadt / waer mede al t'samen belast ende bevolen werden / alle Jaren de helft van haer Gilde-gelden en in-

* *Laade* D. Ander Brief van mijn Heer van Vtrecht.

* *Ibidem.*

Hoe de Gildens met Contributien en Schattin-

 ko-

gen wierden belast tot reparatie van de Kercken na den Brant.

komen tot behoef en weder-op-bouwinghe van de Kercken uyt te reycken / ende in handen van Kerck-Meesteren daer sy onder resorteerden getrouwelijck te leveren / &c. dit duerde tot den Jare 1547. inclusys / alswanneer de Gildens wederom wierden ontslagen ende die van de Kercken toe-gestaen / in-gevalle sy noch niet genoegh waren versterckt / een Collecte door de Stadt te mogen doen : onderen-tusschen werdt noch in den Jare 1540. by de Heeren van de Wethbesloten ende geordonneert / dat alle de Gildens beyde der Parochyen gehouden souden wesen hare Autaren en Tafelen te doen herstellen en oprechten van een formaet en fatsoen / doch van diversche Schilderyen en Historien na gelegentheydt van saken / ghelijck wy in 't vervolgh daer van beyde de Kercken in 't ghemeen sullen handelen / de Acten daer van sullen kennen sien. Noch verkregen de Kerck-Meesteren van dese Kerck in den Jare 1552. authorisatie om wederom op nieuw eenigh gelt te mogen negotieren / ende tot laste van de Kerck eenige Lijf-Renten te verkoopen.* Het recht der Kercken van 't overluyden der dooden en anders werde oock verhooght / sulcks verscheyde middelen wierden uyt-ghevonden om dese Kerck (die niet soo rijck als d'andere was) in haer verwoesten staet te soulageren. Wederom na de Beeldt-storminge en Kerck-plunderinge van den Jare 1566. wierden de Gildens op nieuw belast met Contributien en Schattinghen op te brenghen tot restauratie van de Kercken / ende continuatie ofte onderhoudt van de Diensten van dien ; belangende 't welcke noch eenige Acten / verscheyde Gildens van dese Kerck in 't particulier concernerende / overghebleven zyn ; voor eerst vinde ick aengaende de Diensten dat Kerck-Meesteren deser Kercke in 't begin van den Jare 1568. de Heeren Burgemeesteren aen-gedient ende te kennen gegeven hebbende / dat overmidts groote lasten en kleyn inkomen der voorsz Kercke / den dienst van d'eerste Misse in de selfde Kerck niet langher gheceleb reert en onderhouden werde / soo hebben Burgemeesteren ten versoecke van de voorsz Kerck-Meesteren voor hen ontboden / eenighe Hooft-mans van de Gilde-broeders / de welcke door inductie van Burgemeesteren den voorsz. Kerck-Meesteren jaerlijcks toe-geseyt ende belooft hebben / sekere ghestipuleerde sommen van penningen tot onderhoudt van den Dienst voorsz. ende by soo verre de Gildens 't selfde ontbeeren ofte haer rekeninge verdragen mochten / de somme by provisie geconsenteert noch te sullen verhoogen :* sulcks de Decanen ende Hooft-mans den eenen voor den andere na sich quamen aengeven / en haer dienst presenteren in Burgemeesteren Camer verklarende een yeghelijck hoe veele sy accordeerden tot behoef van den dienst voorsz. ghelijck van die soort noch verscheyde attestatien zyn leggende / als onder andere een van 't Heyligh Cruys Gilde, de welcke in Augusto des Jaers voorsz. comparerende in de Raedt-Camer ('t welck was Burgemeesteren-Camer de-

* Laade D.

Van gelijcke oock na de Beeldenstorm.

* *Uyt seeckere Acte leggende in de Laade B.*

ser

ser Stadt) verklaerden te consenteren dat 't overschot van 't selve Gilden op't slot van hare Rekeningen / ge-employeert ende geconnecteert soude werden / aen ende ten behoeve ende profijte van dese Kerck: maer hoe-wel verscheyde Gildens sich hier in goedtwilligh hadden getoont / nochtans andere onwilligh en traghe ghevonden wierden / over sulcks de Kerck-Meesteren wederom klachtigh vallende / hebben beschuldight die van S. Adriaen zynde de Drooghscheerders / dat sy jaerlijcks veele overschietende Renten hebbende / niet meer dan eene Misse ter weeck deden doen / waer toe noch seker Legaet was gemaeckt / die men soude mogen employeren tot een van de eerste Missen / boven 't gundt sy des Jaers souden mogen op brenghen tot der selver behoef als andere Gildens deden; voorts te kennen gevende dat de Koorn-koopers / hardt ende weeck Moutmaeckers / Gorters / en andere meest al niet en gaven / versoeckende derhalve dat de Heeren geliefden haer-lieden te geven Acten / inhoudende dat alle de Gilden in reparatie van de Kerck ende eerste Misse voorsz. 's Jaers eenigh Gilde-gelt souden uytreycken; waer op de Heeren Burgemeesteren ende Regeerders der Stadt / eenige leden uyt de Weth hebben ghecommitteert omme die Hooft-mans van de Gildens voor hen-lieden te doen bescheyden / ende haer-lieden voor te houden wat sy-lieden uyt hare in-komen ontbeeren souden mogen tot behoeve van de eerste Misse die in de Nieuwe Parochie ghecelebreert werde; sulcks de Decanen ende Hooft-mannen van de respective Gilden gehoort werdende/ende rapport en antwoort in-brengende / protesteerden sommige dat haer Gilden op de laeste rekeninghe meer ten achteren dan te boven quam / versoeckende daeromme attterminatie tot eenighe tijdt / en als dan te doen na haer vermoghen; sommige verklaerden alleenlijck haer Gilden niets te mogen ontbeeren; * andere wierden gheoordonneert ende belast jaerlijcks eenigh gelt op te brenghen / ende daer van is dese Acte luydende in forma als volght.

Enige nalatigh daer in.

Ordre daer en tegen.

** Alle dese voorgenoemde stucken leggen in de Lade B.*

Up huyden den xix^en. Decembris A^o. xv^c. tseuentich, nae dat ten versoucke van mijn Heeren die Kerck-Meesteren van de Nieuw Kerck binnen deser Stede van Delft, voer mijn Heeren den Burghemeestereu ende Regierders der voirsz Stede ontboeden ende gecompareert waeren, die Deeckens mette Homans van den Gilden hyer onder ghenomineert omme te contribueren totten dienste van den eersten Misse ende reparatie van de voirsz. Nieuwe Kerck tgundt een ygelick respectiuelijck vant ouerschot wt syne Rekeninghe soude moeghen ontberen, soe hebben die selue Homans ende Deeckens daer van heur-lieder verclaringhe gedaen, ende is volgende dien by den voirsz. Burgemeestercn ende Regierders den seluen Deeckens ende Homans belast ende geordonneert ten fijne voirsz, in handen van den voirsz. Kerck-Meesteren op te brenghen ende te betalen als hier nae volcht: te weten het Gilde van onse Lieuen Vrou-

Ordonnantie ende bevel tot laste van eenige Gilden, omme tot reparatie van de Kerck en de diensten van dien mede te contribueren.

wen Boodschap wesende die Snijders, nu te Kersmisse Ao. xvc. tseuentich eerst-comende ses Carolus guldens ende voerts tot alle Kerssemisse-daghen daer aen volgende telckens gelijcke ses Carolus guldens: Sinte Erasmus wesende der Linne-Wevers Gilde, sal alle Jaers in handen als voeren op-brenghen tgundt sy-luyden wt heure Reeckeninghe ontberen sullen moeghen, waer van tegens Kersmisse anno een-en-tseuentich teerste Jaer op-gebracht sal werden: Sinte Michiel wesende der Deckers ende Verwers Gilde, sal tegens Kersmisse eerst-comende in handen als voeren op-brengen drie Carolus guldens, ende voerts tot alle Kersmisse-daeghen daer an volghende telcken gelijcke drie Carolus guldens: Sinte Adriaens Gilde wesende die Droechscheriers, sullen geuen Kersmisse anno xvc. een-en-tseuentich, seuen Carolus guldens, ende sullen ouer twee Jaren moeghen sien off 't selve Gilde meer soude moeghen ontberen: Sinte Elisabeths Gilde wesende die Appel-Coopsters sullen tsiaerts op-brengen ende geuen een daelder van vijf schellingen groot, waer van het eerste Jaer verschenen sal wesen up Kersmisse anno xvc. tseuentich eerst-comende.

* *Ibidem.*

was onderteyckent

M. Benschap. *

Besluyt van alle dese voorgaende bysonderheden, ende overgang tot het vermaerde Graf-Gestichte der Princen van Orangie.

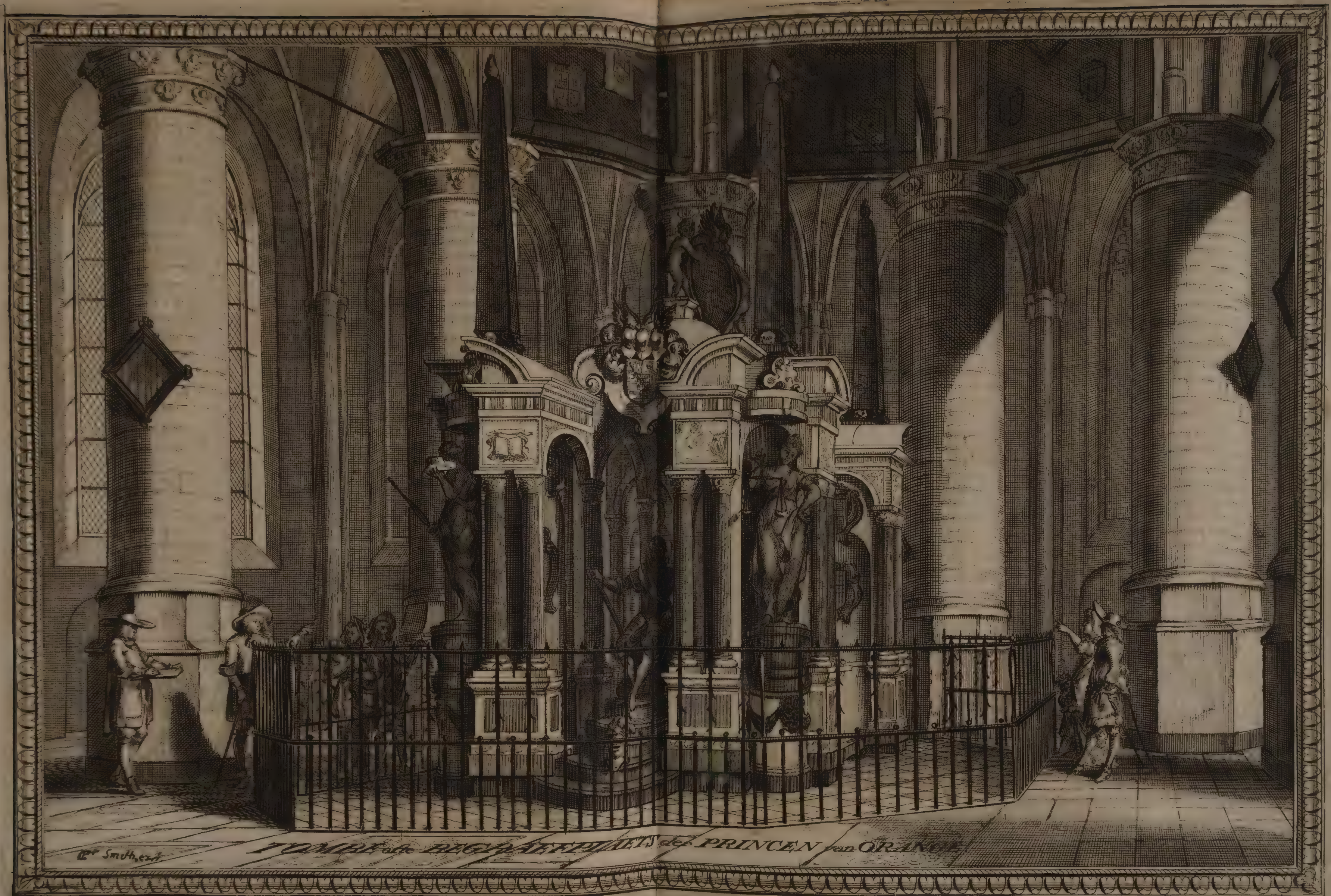
* *Boxh. Theat. p.169. a.*

Eyndelijck sal ick alle dese oude particulariteyten besluyten met de woorden van den gheleerden Heer M. Z. Boxhorn, **de welcke in syn Latynsch Tooneel van Hollandt vermelt hebbende van het voortreffelijck Stadt-Huys deser Stadt vervolgens overloopt met dese woorden:** *Proxima huic est Ædes sacra, in qua ut superiore sæculo summorum artificum picturæ atque sculpturæ videbantur; ita hodie illustre illud Principum Arausionensium Mousolæum, opus fulgentissimum.* * Dicht by dit Gebouw staet het Heyligh Huys, in 't welcke gelijck in voorgaende Eeuwen de Schilderyen, en gesneden ofte uyt-gehouden wercken, van de treffelijckste en befaemste Konst-Meesters, wierden gesien; alsoo wert daer hedendaeghs het doorluchtigh Graf-Gebouw van de Princen van Orangien, een wijtberoemt en seer uytstekent werck, aenschouwt. **En een weynigh te vooren daer hy spreeckt van de schandelijcke moordt des Prince Willems den Oude/ tot wiens onsterffelijcke eere dit overheerlijck/ konstigh en kostelijck Werck is op-gerecht/ vervolght daer verders:** *atque in nova urbis Ecclesia, exstructo ibi magnifico Mousoleo, conditus Guilhelmus Nassovius, cum æterna hac gloriæ & virtutis suæ tessera, quæ digna nobis visa ut non illic tantum legeretur: est autem talis;* * **dat is:** ende in de Nieuwe Kercke deser Stadt, aldaer op-gerecht zynde een magnifijcq ende grootdadigh Graf-Gestichte, is Guilhelmus van Nassauw begraven, met een eeuwig merck-teycken syner glorie en deucht 't welck ons waerdigh ghedocht heeft, dat het niet alleen op die plaetse soude werden gelesen; ende is dusdanigh;

* *Idem ibid. pag. 165. a.*

Des selfs Op-schrift.

D. O. M.

TOMBE ofte BEGRAEFFPLAETS der PRINCEN van ORANGE.

D. O. M.

ET ÆTERNÆ MEMORIÆ.

Gulielmi Naſſovii, Supremi Arauſionenſium Principis Patris Patriæ, qui Belgii fortunis ſuas poſt habuit & ſuorum: Validiſſimos exercitus ære plurimum privato bis conſcripſit, bis induxit ordinum auſpiciis; Hiſpaniæ Tyrannidem propulit: veræ Religionis cultum, avitas Patriæ leges revocavit, reſtituit: ipſam denique libertatem tantum non aſſertam Mauritio Principi Paternæ virtutis heredi filio ſtabiliendam reliquit; Herois vere pii, prudentis, invicti: quem Philippus ſecundus Hiſpan. Rex ille Europæ timor timuit non domuit, non terruit, ſed empto percuſſore fraude nefanda ſuſtulit. fœderat. Belg. Provinc. perenni meritor.

Monum. P. C. C.

Hoeneer de Tombe gebouwt
* P. Bor, 2. deel 18. boeck. f. 598

Den vermaerde en groote Nederlandtſche Hiſtory-Schrijver Pieter Bor Chriſtiaenſz * getuyght het ſelfde Werck, tot eeuwige memorie in erkenteniſſe van de groote weldaden des Doorluchtige Prince, by hare Ed. Hoogh Mog. de Staten Generael van de Vereenighde Nederlanden, eerſt doen bouwen is gheduerende het twaelf-jarige Beſtandt, van den Jare 1609. daer aen geene koſten ſparende, hebbende 't ſelve doen maecken dien uytnemenden vermaerden en in geheel Europa bekenden Conſtenaer, Architect ende Beeldt-houder Meeſter Henrick de Keyſer, van vierderley ſtoffe, te weten, van witten Italiaenſchen Marber, van Dinantſchen Toet-ſteen, oock van ſwerte Italiaenſche ghemenghelde Marber, ende vorder van Bronſe Metael. D'welck ſoo cierlijck is ghemaeckt, datter weynigh in geheel Chriſtenrijck in cierlijckheyt, koſtelijckheyt ende konſte, diergelijcke mach bevonden werden: want behalven dattet voor eerſt voor acht-en-twintigh duyſent gulden, boven een vereeringe van duyſent daelders beſteedt was, ſoo is het werck naermaels ſoo vele verſwaert ende verbetert, dattet noch etlijcke duyſent guldenen daer-en-boven ſal komen te koſten, 't welck niet te verwonderen en is, aengeſien de cierlijckheydt ende uytnemende konſte van 't ſelve werck, hebbende 't ſelve al omtrent ſes Jaren onderhanden geweeſt, d'welck noch op deſen dagh den twaelfden Novembris des Jaers 1620. niet geheel ende volkomentlijck en is voltrocken, ende is 't ſelve te ſien binnen Delft in de Nieuwe Kerck op 't Choor. Dit zijn de woorden van den voorgemelten Pieter Bor, die ons dit beſchreyt heeft

Des ſelfs Bouw-Meeſter, hoedanigheyt, midtſgaders lof.

Hoe veel gekoſt.

Hoe veel tijdt aen 't werck beſteedt.

heeft na-gelaten; voorts vinde ick by den selfden Autheur een ample beschrijvinghe van de gantsche ordonnantie en besteck van 't werck in deser voegen: Het geheele werek is lanck twintig voeten, de voet tot elf duymen, breet vijfthien voeten. d'Eerste drie trappen makende de hoogte van twee voeten van Dynantschen toets, daer op een Tombe hoogh van twee voeten drie ende een halve duym, lanck acht voeten ende tien duym, ende breet drie voeten seven duym, mede van toets, verciert met moluringhe ende Copere ciraten, waer op dat leyt het doode Beeldt van den Hoogh-gedachten Heere Prince, soo groot als het leven, ghekleet in een Princen rock, konstelijck gemaeckt van suyveren Italiaenschen witten Marber. Het werck buyten om bestaet in twee-en-twintigh ronde Colomnen, ghemaeckt van swerte Italiaensche ghemengelde Marber, langh zynde sonder hare pedestalen ses voeten vier duym, ende dick in den diameter negen duym. De Pedestalen, Basen ende Capitelen zyn volgens de ordre van Dorica van witten Marber-steen, de lichamen van de Pedistalen zyn met gemengelde Marber verciert, de acht groote plaetsen begrijpende elcks twee Colomnen zyn ingeleyt met Toet-steen. De vier Lichamen op de hoecken zyn ghemaeckt van witten Italiaenschen Marber, elcks uyt-gehoolt met twee nichen, waer inne ende op-hangen sesthien Wapenen van Bronse, gestoffeert met hun eygen coleuren, noch op de uytterste vier hoecken vier ronde Pedestalen van witte Marber, elcks verciert met een Tronie ende tusschen-hanghende Testoenen van Bronse, ende op elcks van de voornoemde Pedestalen noch een tweede kleynder Pedestael, het lichaem van gemengelde swerte Marber. De onderste plint ende bovenste moluren van Toets, noch op de voorsz. Pedestalen vier nichen van Toets, breet twee voet ses duym, ende hoogh ses voet drie quaert, op welcke voorsz. vier Pedestalen staen vier Vrouwen-Beelden van Bronse, elcks ses voeten hoogh, te weten voor representerende Justitie ende Libertas, ende achter Religio ende Fortitudo. Boven de achtparighe Colomnen sijn acht vierkanten, waer inne ghemaeckt zyn op de halve talien de devisen van den Hoogh-gedachten Heere Prince in de woorden, *Sævis Tranquillus in undis*, dat is: Stil tusschen de wreede Zee-baren. Waer van de Architrale, Tregeliffen ende Cornissen van witte, ende de Frijsen van swerte ghemengelde Marber ghemaeckt zyn. De acht hoecken in de Timpanen van swerte ghemengelde Marber, de vier decselen boven de nichen met hunne ciraten van witte Marber, boven welcke vier Timpanen ende decsels komen vier plinten van Toets, waer op komen vier hoofdighe Doodts-hoofden van witte Marber, legghende elcks tusschen vier Copere ciraten, waer op staen vier Piramiden, elcks dick zynde beneden aen de voet veertien duymen, ende hoogh negen ende een halve voet, gemaeckt van swerte gemengelde Marber, op elcke Piramide staet eenen ronden Coperen Cloot seven ende een halve duym in den diameter vergult met blat-gout. Boven de Colomnen zyn ghemaeckt seven boghen van witte Marber, ende op de mid-

Gantsche Ordonnantie en Beschrijvinge van dese Tombe.

midden van de voorsz. boghen zyn ghemaeckt tot cieraet van 't werck ses Copere Compertementen, ende noch acht cleynder bogen op de voorsz. nichen, mede van witte Marber: Tusschen welcke bogen komen twee kruys-wulffels van witte Marber, hangende onder elcks kruys een Coperen cieraet, oock op yder sijde boven de middelste Colomne een Cortoes met sijn vercieringe, ende op yder Cortoes een sittende schreyende Coperen Kint, in beyde handen hebbende brandende Toortsen: Tusschen de vier voorsz. Piramiden komt een rondt verwulft van witte Marber verciert na den eysch: Op welck vetwulft rijsen twee Pedestalen, daer op komen twee staende Kinderen van Bronse gemaeckt, de welcke wijsen met de vinger op een Epitaphium van Toet-steen, hoogh drie voet ses duym ende lanck vierdehalve voet, rondt-om bevat met een Coperen Ornament, verciert op 't hooghste met twee schreyende gevleugelde Kinder-hoofden mede van Bronse ghemaeckt, welck Epitaphium gegraveert ende vergult is aen weder-zyden, waer van 't Geschrifte is in de Latijnsche Tale, Daer van wy den sinne, soo naer doenlijck is alhier in Duytsch gestelt hebben.

Godt Almachtigh ter eeren, ende ter eeuwiger Memorie van Willem van Nassauw Prince van Orangien, als een Vader des Vaderlandts, de welcke den dienst van den Nederlanden meer heeft gheacht, als de welvaert ende voorspoet van hem ende de sijne, ende over sulcks meest uyt sijne eygen middelen heeft bekosticht ende op de beene gebracht tot twee reysen, twee machtige Legers, en daer mede door ordre ende hulpe van de Heeren Staten van den Lande de Tyrannye van de Spaengjaerden verdreven ende af-geweert: de ware Religie, midtsgaders de Privilegien van den Lande wederom ingevoert ende in sijn ouden state gebracht, ende ten laetsten de vryheyt van den Vaderlande weder bekomen zynde, ghevesticht in handen van den Prince Mauritius sijnen Sone ende Erfgename van sijne deughden Den welcken in oprechte Godvruchtigheyt, Wijsheyt, onverwinnelijcke Cloeckheydt bestaen hebbende, Philippus de tweede van dien name Coninck van Spaengien, een vreese van Europa, selver heeft gevreest, ende niet vervaert noch onder gebracht, maer met een gekochte Beul, door schelmsche verraderye ende bedeckte lagen van 't leven heeft doen berooven. Hebben de Geunieerde Nederlandtsche Provincien dit doen stellen, als een eeuwigh teycken van sijne diensten ende verdiensten.

Op-schrift van 's Princen Tombe in Neder-Duyts.

Ende aen het voeten-eynde van de Tombe op den vijfden trap, is een Figuere representerende den Persoon van den Prince van Orangien, als levendigh Gewapent zynde, hebbende voor sijne voeten een Casket verciert met Plumagie, alles van Bronse, t'samen met de sit-plaetse van een cierlijcken antijckschen Stoel. Ende zyn vorder alle de moluringe ende ciraten alles konstelijck ende cierlijck gemaeckt, ende geordonneert naer den eysch van 't werck. Noch t'eynden 't hooft-eynde staet een vliegende Fame van Bronse, mede groot ses voeten met twee Basuynen in de handen,

den, de rechter blaſande, de ſlincker nederhangende. Alle de Figueren zyn ſelver mette handen van den voornoemden Meeſter Henrick de Keyſer gemaeckt: de ſteen al t'ſamen natuyrlijck ende niet artificieel. Dit is ſoo ſchoonen cierlijcken werck als ergens te vinden is, ende komen dagelijcks van alle verre plaetſen, vele luyden om 't ſelvighe te beſichtigen, verwondert zynde, niet alleen van de cierlijckheyt des ſelfs, maer die verſtant hebben van de Conſte, zyn oock verwondert van de uytnemende konſte daer inne ghebruyckt. Nicolaes de Clerck tot Delff, heeft 't ſelve, ſoo naer mogelijck is, in Copere Platen doen naer ſnijden. Dus verre de Beſchrijvinge uyt P. Bor/ van de Princelijcke Tombe by Henrick de Keyſer/ ſoo Keyſerlijck geordonneert/ dat men in gantſch Europa weynigh ofte geen Graf-Gebouwen vinden ſal/

Nader lof van deſe Tombe.

die meerder Majeſteyt en heerlijckheydt uyt-beelden dan deſe/ oock ſoo konſtigh volbrocht en te ſamen geſtelt/ dat alle die de kunſt van Beeldt-houwerye en Architecturen grondigh verſtaen/ het werck ſoodanigh admireren en met ſulck een verwonderinghe aenſien/ dat ſy eenparighlijck bekennen de kunſt alhier tot de hooghſte volmaecktheydt op-geklommen te zyn; en ick hebbe van kunſt-verſtandige/ die de werelt hadden geſien en in vreemde Landen geweeſt/ wel hooren ſeggen/ dat in gevalle veele ſulcke ſtucken hier te Lande wierden gevonden/ geen leeraers noch Meeſters na Romen behoefden te gaen om aldaer de heerlijcke Antiquiteyten van die oude beroemde Romeynſche Vaſen te ſpeculeren en met op-merckinghe te beſpiegelen/ als ſoudende als dan ghenoegh ſpecieuſe exempelen en voor-beelden hebben om hare contemplatie te oeffenen/ en hare ſtudie te perfectioneren.

En verder verklaringe van dien.

Ick ſal hier vervolgens de goede ordre van de voorgaende Beſchrijvinge noch by-voegen eenige nader uytlegginge en noodige bedenckingen ofte aenteeckeningen in de voorgaende Beſchrijvinghe nochtans over-geſlaghen/ en niet aengeroert; als voor eerſt aen de voeten van het heerlijcke leggende Beeldt van witten Marmor/ wert

Aengaende den Hondt.

geſien een konſtigh uytgehouwen Hondt/ wiens getrouwigheyt gedenckwaerdigh is/ want als ſyn Heer overleden was/ en wilde hy evenwel niet van hem ſcheyden/ ſonder te willen eten of drincken/ ſoo dat hy ten laetſte door Kouw/ honger/ en dorſt ſyn leven met de doodt mede verwiſſelt heeft/ gelijck als nu ſyn Meeſter verloren hebbende noch eyndelijck ter liefde van hem/ het leven ten beſte willende gheven.

De vier quartieren van Wapenen.

De ſeſtien Metale Wapen-Schilden met hare behoorlijcke onderſcheyden coleuren gheſtoffeert/ hangende binne-waerts aen de vier hoeck-ſtylen ofte lichamen/ mede van witten Italiaenſchen Marber/ zyn ydermael de vier quartieren van den overleden Prince/ als Naſſau, Stolberck, Heſſen, en Koningſtein, zynde in ſulcker-voeghen geſchakeert ende van den anderen verdeelt/ dat hoe en waer men ſtaet en het ooge henen wendt/ altydt vier van de ſelfde kan ſien. De vier Metale Vrouwen-Beelden/ de welcke aen de vier

hoec-

hoecken in de Toet-steene Nichen staen / zyn van een onwaerdeerlijcke konst / representerende voor eerst Justitia ofte Gerechtigheyt / hebbende in de rechter-handt een verguldе Weegh-schael/en de slincker in de zyde gestelt / laet sich aensien in een seer aendachtigh wesen/ met haer oogen gestreckt op den Evenaer ; de Schaelen werden by gelijckenisse van het Recht genomen / om dat de selve de sware en alle dingen / gelijck wegen / alsoo maeckt oock dese de goederen des ghemoedts effen / suicks sy de grondt / oorspronck ende Moeder is van alle Deughden / want sy de maet en regel over alle dinghen stellende / d'affecten / herts-tochten / daden en uyt-voeringen der Menschen bestiert ende regeert ; daerom de Heere Christus den gene saligh noemt die hongeren ende dorsten na gerechtigheydt,* te weten die begeerigh zyn / om deughdigh te leven / goet te doen en billickheydt aen yder te oeffenen. Het tweede Beeldt vertoont Libertas of de Vryheydt/hebbende een heerlijck en hoogh-achtbaer wesen/ in de rechter-handt een verguldеn Septer / en in de slincker een verguldеn Hoet / daer op dese swarte Letteren staen *Aurea Libertas*, dat is Gulde Vryheydt: de Septer beduydt de vrye heerschappye die sy aen haer selve als eygen houdt ; zynde de Vryheydt een absolute en vrye besittinge van conscientie ofte gewisse / van lichaem / en van tydelijcke have / de welcke door diversche oorsaken ten goeden werden gedreven : de eerste door de genade Godts / de tweede door de kracht des selven/ het derde door voorsichtigheydt ende wysheydt. Den Hoedt werdt haer toe-ge-eygent overmidts de Romeynen wanneer sy eenen Slave in vryheydt wilden stellen / na dat hem 't hayr na gewoonte gheschoren was / hem een hoedt op 't hoofd vereerden / en dese Ceremonie wierde ghepleeght in den Tempel van sekere Goddinne *Feronia* ghenaemt / die sy geloofden dat de Beschermster was van de Slaven.* Het derde Beeldt is Religio of de Godts-dienst / wesende een Vrouwe van Majesteyt / modestie en statigheyt / houdende in de rechter-handt een open Boeck / daer in sy met een groote devotie en aendacht schijnt te lesen / de lincker-handt houdt seer bevalligh een verguldеn Tempel / rustende met het een eynde op de dye van haer been / een weynigh verheven zynde / vermidts de voet steunt op een Hoeck-steen Christum uyt-druckende / die (gelijck den Propheet* ons leert) de waerachtige Hoeck-steen ende grondt-steen Zions is/ ende die van de Bouw-lieden des Ouden Wets verworpen is / ende daer na tot een Hoofd des hoecks geworden,* dat is de voornaemste Hoeck-steen daer het geheel Gebouw van de H. Kercke op gegrondtvest is / sulcks geen ander fundament ghelegdt kan werden. * Het Boeck geeft te verstaen de H. Schriture / de openbaringe en overleveringe waer door de Religie in de herten werdt gebeeldt: of andersints alleenlijck het H. Evangelium / vermidts geene teyckenen van verledene Ceremonien van de oude Offerhanden ontrent haer zyn/

Marginal notes: De vier kostelijcke Beelden aen de hoecken staende. — Gerechtigheyt. — * *Matth.* 5. *vers* 6. — Vryheyt. — * *Cesare Ripa Iconolog. p. mihi* 574. — Godts-dienst. — * *Iesa.* 28. *vers* 16. — * *Actor.* 4. *vers* 11. — * *Ibid. vers* 12.

zyn / want in Christo houden alle Prophetien en Ceremonien van de Oude Wet op. Het vierde ende laetste Beeldt is Fortitudo Sterck-heydt/ kloeckmoedigheydt ofte Dapperheydt / heeft in plaetse van een Helmet een Beckeneel van een Leeuw op 't hooft/ is van een ont-saghlijck/ deftigh en aensienlijck wesen ; en gelijck de stercke Leeuw met goede manieren en gematighetheydt tot syne daden komt / soo is sy met eenen oock Prudentia of Voorsichtigheydt uyt-beeldende/ daerom sy voorts een Doorn-tacken in de rechter-handt is houdende/ 't welck de Voorsichtigheydt beduyt / die nootwendigh met den ande-re vergeselschapt moeten zyn / want stercke sonder beleydt of voor-sichtigheydt door haer eygen macht te gronde gaet / *vis consili expers mole ruit sua.** Een seker Poëet *Alciatum* navoolgende op syn Sinne-beeldt van de voorsichtigheyt dese Rymen daer onder stelt :

Dapper-heydt.

* *Horat. 3. carm. 4.*

> Niet al te haest, maer soetjes aen.
> Legh over wat best is gedaen:
> Niet al te traegh, niet al te snel,
> Dat past een deftigh Man seer wel.
> Die langsaem met rijp onderscheyt,
> Moet matigh zyn, in sijn beleyt.

En de kloeckheydt of voorsichtigheydt / na de definitie van Aristote-les is een wercklycke geschicktheydt/ met de waerachtige reden on-trent de moghelijcke dingen / om het goede na te jagen en 't quade te vlieden / om tot het wit van een geluckfaligh leven te geraecken. En dese Manhaftige Ernsthaftigheydt werdt door een Vrouwe uyt-ge-beeldt: niet om te verklaren (seydt *Cesare Ripa**) dat een dapper Man sich moet geven tot verwijfde manieren, maer alleen om dese beeldenisse wat te voegen na de maniere van spreecken: ofte om dat alle deughd een gedaente van schoonheydt ende aengenaemheydt met sich brenght, waer in 't verstand sich verheughd: en dewijl men den Vrouwen gemeenlijck het schoone toe-past, soo kan men oock de dapperheydt, door haer, be-quamelijck vertoonen. De vierderley Princelijcke Devysen in de acht-vier-kanten boven de achtparige Colomnen/ ende hoe het Vo-gelken Alcion in de uytbeeldinge van het eerste Devys (by den Au-theur hier vooren genoemt) by de oude Egyptenaers voor de Gerust-heydt ofte Stilheydt wierde ghestelt / en voorts noch de drie andere Sin-spreucken / van gelycke oock de schreyende Kinderen met bran-dende Fackels in de handen boven op het Paveljoen sittende / soude ick hier kennen uytleggen: maer om veele Lesers niet al te langh te zyn / sende alle naerstige Ondersoeckers tot die gene/ die hun werck daer van maken om soodanighe saken te beschrijven. Achter het ver-taelde Epitaphium ofte Graf-schrift des Prince / vervolght den Autheur dat aen 't voet-eynde van de Tombe een sittende Figuere is/ representerende den Persoon van den overleden Heere / 't welck ver-staen

* *Iconolog. C. Ripa p. 82.*

Beroerende de uytge-beelde Devy-sen des Prin-ce, en andere by-wercken.

Het sitten-de Beeldt van den Prince.

ſtaen moet werden aen het hoofden-eynde ofte West-zyde / want alle dooden na de oude maniere als noch hedendaegs met de voeten Oost / ende 't hooft West-waerts werden begraven / gelijck oock het principale Beeld in dier-voegen is gelegen: mede werd in het beaerden van de afgestorvenen dese ordre geobſerveert / dat sy met de voeten in de Graven eerst werden neder-gelaten / eenigsints met voordacht / als zijnde de doodt het tegendeel van de geboorte. Dit Beeldt van den Doorluchtigen Vorst aen het hoofden-eynde van de Tombe / is mede van Metael / ende niet minder heerlijck als des Helds deugt onsterffelijck is / seer natuyrlijck en volkomen gelijckende den Persoon / tot welckers eeuwige gedachtenisse het is gestelt / zijnde in volle Wapenen / ook met Rapier / Escarpe / en Gouverneurs-staf in de zyde. Boven sijn hooft tegen aen het voorste welffsel / siet men seer net gevoegt des overledens Wapen / zijnde getimbreert met drie Helmen / welckers middelste regt staende met een Princelijcke Croone is verciert / waer boven uyt twee gulde Herts-hoornen / voor Cimier komen te rijsen. Voorts vertoont het werck sich van vooren tot een seer heerlijck perspectijf ofte doorsigt van tien Colomnen. De Metale Faem aen het voeten-eynde / recht achter het sittende en oock leggende Beeldt / staet met uytgespreyde vleugelen en onstekene basuyne / op een wit Marmeren Pedestal / rustende alleenlijck op de teenen van de rechter voet op vier Cronien mede van Bronse / beduydende de vier Winden / de slincker voet achter uytstekende / als schynende te vliegen / en de grootdadigheyt des neergeslagen Prince / in alle hoecken van de wyde wereld te verbreyden: dit Beeldt om de evenwichtigheydt die daer in vereyscht werde / is tot verscheyden malen in het gieten mislucht / tot dat het ten laeste soo treflijck is uytgevallen / dat het in konst en welstand voor geen gegoten Beeld ter werelt behoeft te wijcken. De Ouden hebben het gerugt of de Fame / ten opsichte van haer wonderlijcke Snelheydt en staegh door-dringende kracht / ten allen tyden met vleugelen uytgebeeld / gelijck men daer van by den Romeynschen Poët * een bysonder Beschryvinge leest / welckers sin ten deele in 't Nederduyts aldus is overgeset:

En het Wapen boven sijn hooft.

De vliegende Faem.

Waerom de Faem met vlercken werd gerepresenteert.

* *Virg. l. 4. Æneid. v. 174.*

Van voeten is het snel, van vleugels ranck en licht,
Een Monster groot en wreed', daer yder een voor swicht.
Een wonder die het siet, vol monden en vol ooren,
Het vliegt by nacht en krijt, seer ysl ijck om te hooren.
Haer oogen noyt de nacht noch soete slaep besluyt,
En 's daegs soo sit het stil. Vol veeren is haer huyt,
Met oogen gau ter wacht, en menichte van tongen,
Die boven op de Spits, op Kerck en daecken sprongen,
Verbaesende de Stad, met een hartneckte sucht,
Boodin soo wel van 't waer' als van het valsch gerucht.

Belangende de menigvuldige Graf Gedichten vanden Prince.

Verscheyden Eer-dichten/ Epitaphien ende Graf schriften zijn op de doodt van desen Heere en Prince van Orangie t'zyner tijd uytgegaen in diversche Talen/ maer onder allen die my sijn voor gekomen/ hebbe ik geen kort-bondiger gevonden als dit volgende:

GRAF ende JAER-DICHT;

Behelsende in 't kort de groote deugt en trouwe, die den Prince van Orangie Hoogl. Mem. aen de Vereenigde Nederlanden heeft bewesen, en te gelijck oock 't Iaer van sijn doodt.

HIer rVst, WIens LVst, Ia goet,
En bLoet, soCht 't Lant te VrIen:
DIens zIeL, behIeL, Godts hant,
DIe 't Lant, hoLp t'aLLen tIen.

M. D. LXXXIIII.

Weynig tijds na sijn Uytvaert ofte Lijck-statie is met Octroy van de Staten van Hollandt in druck uytgekomen/ seecker Remonstrantie ofte vertoogh/ by forme van discours/ inhoudende het Epitaphium van desen Prince/ behoudens welcke alle/ doen ter tijdt gemeen gemaeckt/ oock verscheyde by onsen grooten History-schryver Pieter Bor te lesen zijn/ die onder anderen een heeft in't Frans/ gemaeckt door Nicolaes Doublet, een goet Poët van sijnen tijdt/ 't welck vermits het is vervattende een aenspraeck tot de Aenschouwers van dese treflijke Kerck/ ende daer in dat heerlijck en glorieus Graf-gebouw/ mitsgaders ook d'onsterflijcke deugden van den vermoorden Prince/ wy goet gedacht hebben hier by te voegen.

Sur la Mort du Tres Ill^e. Prince d'Oranges, &c.

Le Poëte parle au passant contemplatif aux funerailles.

AMy quelque tu sois, de grace ne contemple
Tant a la grand structure & beaute de ce temple,
Ni moings a ce tombeau, encor' qu'il tienne enclos
D'un Phœnix en vertu les venerables os,
Les os d'un Prince tel qui osa faire teste.

Contre

Contre la Tirannie en la plus grand' tempeste :
Lors que plusieurs Couards de peur se tenoient coy
Luy seul armé de foy, combatist pour la foy,
Et tant pour la Patrie a soubstenu les armes
Qu'en fin il est cy mis, non sans grand dueil & larmes
De tous bons Patriots, qui par sa triste mort
Semblent avoir perdus la vie & leur confort.
Mais puis que d'un meurtrier, non d'une main guerriere
Nous sommes las! fructrez de si belle lumiere,
Ce sera la grand Dieu le grand Dieu Eternel
Qui vengera sa mort par son bras immortel,
Nous ayant cy laissé un surgeon de sa race
De qui le grand espoir le Tiran ja menace.
Mais quoy amy? encor' tu retourne les yeux
Vers l'appareil de dueil que tu vois en ces lieux:
Ces armes, ces quartiers, toutes ces banderoles,
Ne sont que vanitez mondaines & frivoles.
,, C'est la propre vertu dont la stabilité,
,, Nous rend recommandez a la posterité.
Comme de faict ont faict les hautez faicts de ce Prince,
Qui seuls ne sont cognuz par tout ceste Province,
Ains le renom en est par tout le monde tel,
Que son loz florira a jamais immortel.
Parquoy tu doibs (Amy) si tu me veux bien croire,
Plus admirer ses faictz dignes de grand memoire,
Que ceste sobre Pompe, en qui rien ne reluict
Que larmes & souspirs, que sa mort nous produict,
Le reste te pourront beaucoup d'Histoires dire,
Ausquelz je me remetz si tu les voudras lire:
M'estant assez qu'icy en passant t'ay conté,
Que son loz ne sera par la mort surmonté.

Souffrance avance

N. Doublet.

Wie onder dese Tomb: al begraven leggen.

Onder dese voor-beschreve Hoogh-heerlijcke Tombe / in een lange gewelfde Graf-Kelder / rusten de Beenderen / niet alleen van den Hoog-gemelten Prince Willem van Nassau, den negende van dien Name (soo als dese Vorst gequoteert staet) onder de Princen van Orange * en eerste Stadt-houder deser Landen / sedert de herstellinge van de Republijc en vrye regeeringhe van dien ; maer oock van sijne vierde ofte laeste Huys-vrouwe / Vrouwe Louyse de Coligny, Dochter van Caspar de Coligny Admirael van Vranckrijck / die in de Parijsche Bruy-

* *Historia d'Orange fol. 261.*

loft mede moordadig was geschoten. Daer-en-boven leggen hier oock de lichamen van beyde in alle syne digniteyten gesuccedeerde Soonen Mauritius ende Frederic Henric, mitsgaders sijn Soons Frederici Soon Willem de tiende van dien Name / laest overleden Prince van Orangie / als mede verscheyde andere jonge Princen en Princessen. In het af-gaen van het welffel boven dese Graf-stede hanghen de Rouw-Kassen van Wapenen der gener wiens Reliquien en over-blijffselen hier besloote leggen / ghestoffeert ende rondsom omcingelt / met de Vorstelijcke Eer-teeckenen in haere laeste Uytvaerden voor de Lijcken met groote pracht en heerlijckheyt in Processie omme-gedragen door het principaelste gedeelte van de Stadt / de welcke om met hare eygen namen onderscheydentlijck te noemen / dewijl die hier soo menighvuldigh ten toon hangen / sullen gehouden sijn ten deele te spreecken met de termen / die de Herauldts ofte Directeurs van Wapenen in de Herauldie gewoon sijn te gebruycken; voor eerst siet men daer veele Vorstelijcke Kroonen / en bloote Swaerden met de punt om hoogh / in teycken van de Souverainiteyt haeres Prinsdoms van Orangie / verscheyde Colliers ende Iartiers van Engelandt / veele Wapen-Rocken / Rapiers in de scheede ofte Rijd-Sweerden / les Escus au plaines armes, zijnde de volle Wapenen / met de Croon en de Ordre van de Iartier daer om / les heaumes avec les feuillades, dat zijn de gekroonde en gebladerde Helmen en Casquets / en soo voorts. Wyders siet men oock het Choor rondom behangen met Vlaggen en Vanen van de af-gestorven Princen / bestaende in groote Banieren en Standaerden aux plaines armes des Princes, les Guidons & Pennons met Devisen / voorts een menigte van Banderollen met de Wapenen van hare Domeynen en Heerlijckheden; 't onderscheyt tusschen Banniere, Guidon ende Pennon is dese / dat de Baniere is eygentlijck het Vendel ten Oorlogh / dienende als tot een guide, vierkantigh van formaet doch meer lanck als breedt / volslegen met de Wapenen van den Veldt-Heer / daerom oock de Wapenen die vierkantigh zijn Armories en Banniere werden genaemt; een Guidon is / een Veldt-Wimpel / eyndigende in twee staerten; een Pennon is / gelijck een Banniere ende oock een Cornette ofte Vane van de Ruyteren / geheel vierkantigh doch grooter van formaet. Voorts op 't aenschouwen van Tomben en allerley Begraef-plaetsen / pleegh de geleerde Oudheydt de beste en heylsaemste meditatien te hebben / die men oyt ter wereld hebben mach; want de gedachtenisse van ons eynde is een souverain genees-mideel tegen de sieckte van alle passien en harts-tochten daer het menschelijcke leven mede geinfecteert ende besmet is; en de ydelheydt van de wereld is een contagieuse sieckte waer tegen het eenighste preservatijf / is de overweginghe van de doodt; derhalve de grootste Philosophie / na 't ghevoelen van de beste Philosophen / alleenlijck daer in is bestaende; want om te komen tot de kennisse van

Hare Wapen-Kassen en verdere Eer-teeckenen.

Wat voor consideratien de Ouden plegen te hebben in het contempleren van de Graven.

sich

sich selve / daer de volmaeckste wijsheydt in gelegen is / en is geen andere onderwysinge als een gestadige overlegginge des doodts; de mensch is van de aerde voort-gekomen / de welcke hem streckt tot voedsel / ende oock tot een graf. De doodt is over-al tegenwoordigh in des menschen herte / en doorgaens absent in syn gedachte / tot selfs de laetste Agonie en Ziel-tooginghe toe / gelijck als of hy in dat moment eerst leerde dat hy sterffelijck was / en dat de experientie die hy persoonelijck daer van ghevoelt / was de eenighste lesse die de Nature ons hadt gegeven: laet ons dan liever (seydt seecker Philosooph) dagelijcks visites geven aen onse Graven, als de plaetse daer ons lichaem soo langh een verblijf moet nemen, laet ons selfs ons uytvaert houden en daer toe versoecken d'ambitie, de gierigheydt, den hooghmoedt, de luxurieusheydt, gulsigheydt en alle andere passien daer wy mede syn aengedaen ende geaffecteert; en de reden sal commanderen dat sy alle ghehoorsamen aen het gevoelen van onse broosheydt, * ende elders: men moet sich selve dragen tot in de Graven, voor al eer wy van anderen daer werden gebracht, en dickwils dat huys gaen besoecken, 't geen de wormen voor ons al hebben ingehuyrt, nademael wy daer soo lang een woonstede moeten houden. * Verscheyde merck-teeckens hebben de Ouden oock gepractiseert om haer de doodt altijdt indachtigh te maken en voor oogen te stellen. Numa Pompilius hadt een Spiegel in syn Slaep-Camer laten maecken / t'eenemael omcingelt met Doodtshoofden / en dese woorden daer boven doen stellen: Dit is een Spiegel die niet en flatteert. * De Persianen deden maken Pijpen en Fleuyten van Doodts-beenderen / die sy gebruyckten op de grootste Maeltijden / en in 't midde van de vreughde / ten eynde die droevige Harmonie het exces ende overdaedt van de Blijdtschap soude matighen. * Van den Keyser Severus, leest men dat een Marberen Urna ofte Vat / daer de assche van de dooden wierde in bewaert / hadde doen stellen aen de poorte van syn Paleys / sich gewennende soo dickwils als hy uyt of in quam / 't selvige aen te raecken / seggende: Siet hier den koker die besluyten sal den gene, die de geheele werelt te samen, niet heeft kennen bedwingen. * Oock pleegh de selfde Keyser dit Vat wel voor hem te laten draghen / sich met discoursen onderhoudende over het subject van syn sterffelijcke en wanckelbare conditie. * Maer wat krachtiger objecten en voorwerpselen kan men voor de oogen vinden als de Begraef-plaetsen en Kerck-hoven / daer men alle daghen als op een droevigh Tooneel nieuwe Tragedien siet / gelijck aldaer in der selver voegen het Treur-spel van ons leven oock sal moeten eyndigen. Te dier oorsaecke hebben de Troyanen gewilt / dat de Begraef-plaetsen van hare Vorsten souden wesen in 't principaelste van de Stadt / ten eynde dat droevigh Voor-beeldt soude dienen tot advertissement en indachtighmakinge / dat het Treur-spel dat op gisteren door haer was gespeelt / sich van daegh soude vertoonen door eenigh ander. *

De

* La Serre Miroir, qui ne flatte point. p. mihi 224.

* Idem, Delices de la Mort. p. 111.

En wat beweeghmiddelen sy al instelden tot herdenckinge van de Doodt.

* Id. ibid. pag 112.

* Id. Miroir p. 228 ex Strabone.

* Id. ibid. p. 308. ex Dione.

* Id. Delices p. 110. ex eod.

* Id. Miroir pag. 243.

De Koninginne Semiramis, dede haer Tombe oprechten op de advenue en aenkomste van de voornaemste poort van de Stadt/ ten eynde haer exempel soude strecken voor een School-Meester aen de voorby-gaende/ om haer / de kunst van haer selve te kennen / te leeren. * De Keyser Trajanus dede voor hem bouwen een heerlijcke Graf-Gestichte in 't midde van de Marckt van Rome/ gelijck als een prachtigh Theater ofte Schouwburgh / daer syn Successeurs oock yder haer Personagie mosten representeren. * Sulcks dan geen profitabelder en nutteltijcker Schoole is als ontrent de Graven/ alwaer wy sien de Schirminckels en Beckeneels van soo een groot getal Acteurs/ die hare Rolle albereyts hebben ge-eyndight / ons te kennen gevende dat seer lichtelijck de uyre wel haest sal slaen/ in de welcke ons beurte mede sal verschenen zyn. * My gedenckt oock elders by *P. de la Serre*, gelesen te hebben hier op slaende een loffelijcke Sententie: En laet ons (seydt hy) de werelt niet meer beschuldigen, als oorsaecke van onsen val ende verderffelijckheydt, dewijl wy dagelijcks gaen, wandelen, en sitten op het stof ende assche der gener, die sich te laet hebben berouwt de werelt gevolgt te hebben. Ende die aen eens anders doot gedenckt/ gedenckt oock aen de syne/ nademael wy alle slaven zyn van een ende 't selfde lot/ om dies-wille werdt de Doodt oock een rechtveerdigh Rechter genaemt/ ten opsichte hy aen niemandt ter werelt vergeest noch vry en laet: en de menschen werden vergeleken by een Schaeck-spel/ daer yder stuck syn bysondere naem en plaetse heeft/ die hem toe-geschickt en eygen is; maer het spel ten eynde zynde werden alle de Stucken over hol over vol by den andere in eene doose gesloten/ gelijck de af-gestorvenen alle te gelijck onder de aerden in de Kercken en hare Hoven; Indien het leven aen de Vorsten de pre-eminentie geeft/ de Doodt geeft aen hare Onderdanen de egaliteyt; daer en valt dan geen plaetse meer te pretenderen/ noch geene rang te disputeren/ de assche van den eene en het stof van den anderen/ maken te samen een mengelmoes van Slick en Mest.*

Sub tua purpurei venient vestigia Reges,
Deposito luxu, turba cum paupere mixti:
Omnia Mors æquat. *

Niet sonder groote diepsinnigheydt en authoriteyt van de Heylige Schrifture / werdt altemets de Doodt af-gebeeldt / achtervolgens 't gene de Propheet Amos in syn achste Capittel verhaelt / alwaer Godt aen Amos een representatie willende doen van de Doodt/ hem vertoonde een korf met Somer-vruchten, * of als andere door het Hebreeusche woort verstaen / een haeck daer men de vruchten die in de toppen der boomen sitten mede af neemt, * ende dit was een teycken des doodts over Israel : sulcks gelijck men die in 't gemeen siet uytge-

Marginal notes:

* *Id. ibid. p.227. ex Herodot.*

* *Id. ibid. pag.242.*

* *Id. ibid. pag.126.*

Aerdige gelijckenisse van de Dood en de Werelt.

* *Id. ibid. pag.278.*

* *Claud. 2. rapt. Proserp.*

Als mede hare af-beeldinge.

* *Amos 8. verss.1,2.*

* *Siet de annot. aldaer.*

gebeelt met een Seyssen in de slincker-handt / soo werdt die met goede insichte af-gemaelt / oock met een Boom-haeck in de rechter: want gelijck de Seyssen / het gras en het slechte kruydt / en wat om laeg kort by der aerde staet / af-maeyt / waer by de geringe / en gemeene luyden kennen verstaen werden / alsoo werdt de Boom-haeck gebruyckt / om het Ooft / als Peeren / Appelen en andere (die aen hoog verheven tacken hangen en van desen ondergangh schijnen bevrijdt te zyn) van boven neder te trecken / waer door de Rijcken / ende die gene / die in Hoogheydt en in al 't gemack van dese werelt gestelt zyn / werden te kennen gegeven. De Doodt in suldanige figure vertoont zynde / kan seer merckelijck haer ampt uytdrucken / 't welck is noch hoogh noch laegh / noch ghroodt noch kleyn / noch rijck noch arm / noch oock hoe verschoven en veracht yemandt soude wesen / t e verschoonen; de geringen ende lagen / wesende het grootste getal / met menighte af-maeyende met de Seyssen; d'andere met de Fruyt-haeck van boven neder ruckende / ende in sulcker voegen alle ende een yegelijck met groote kracht ter aerden stortende;* ende dat conform de heerlijcke Sententie van Horatius in syn vierde Ode ofte Gesangh / die in deser voege in 't Neder-Duyts is getranslateert:

* *Uyt de Iconolog. van Ces. Ripa.*

De Doodt klopt onversaeght aen 't Hof,
En roept Monarch! ghy moeter of.
De Prins moet met den Beed'laer heen,
Dees wegh is rijck en arm gemeen.

Et Virgilius in Mæcenatis Obitum:

Illa rapit Iuvenes prima florente juventa,
Non oblita rapit, sed tamen illa senes.

Nademael dan het sterven soo een noodtsakelijcke / onverbreeckelijcke / en gantsch algemeene wet sonder eenige exceptie is / hebben de Heydenen selfs / die geen hope van salige verwachtinge hadden / nochtans liever de Doodt genereuselijck tegen moet willen marcheren / als van de selfde ghesleept te werden met schande; daer voor namen de Persen tot een borgh-tocht ende hoede / een gewoonte van hare Vrienden te begraven selfs in hare binnenste kameren / ten eynde sy sich / ghestadigh onderhoudende met de schaduwe van de af-ghestorvenen / de doodt soo familiaer souden maecken als het leven selfs.* Andere Ordonneerden dat de soodanighe die sich niet kosten resolveren tot sterven / tot een teycken van swackheydt ende lassigheydt / in Vrouwelijcke kleederen soude werden begraven;* want men moet bekennen een groote swackheydt van 't verstandt te zyn / te willen vlieden / 't geen men niet en kan vermyden; een recht edelmoedigh herte sal altydt standtvastigheydt bevinden in alle wetten die

Hoe gevoeghlijck sich de Heydenen de stale wet van de Dood onderwierpen, en wat cautie sy tegen de afschrickelijckheyt van dien waren stellende.

* *Delices de la Mort. p. 110. & 111*
* *Ibid. 106.*

de noodtsakelijckheydt hem heeft op-geleydt / oordeelende dat het is veele reden te ghebruycken / niets te redeneren teghen syn Oppermacht; want een sterke ziel of rechtsinnigh verstandt sal sich altydt buygen onder 't Noodt-lot en schicken na gelegentheydt / en in sulcker voegen selfs de wet stellen aen de fortuyne / in wat staet of conditie hy sich oock quam te vinden. Tot hier toe van het over-heerlycke Mousoleum ofte Graf-Gebouw der Prinçen van Orangie / ende de salutaire Meditatien die de Ouden in het contempleren en besichtigen van soodanighe Begraef-plaetsen en oock alle andere in 't generael plegen te hebben; gaen nu voort tot de andere Monumenten en ghedachtenissen die men oock in 't selfde Choor daer benevens siet. Tegen aen de Noord-West-Pylaer van het Choor vertoont sich het Epitaphium van de Heer Hadrianus Berckhout, midtsgaders syn Huys-Vrouwe Margareta van Berenstein Paulus Dochter / hy hadde na verscheyde Ampten en bedieninghen tot twee verscheyde reysen weghens de Provincie van Hollandt ghecommitteert geweest in de Generaliteyts Reken-Camer / daer na wegens de selfde Provincie in den Raedt van Staten / en laetstelyck verkosen Raedts-Heer in den Hove van Hollandt / is overleden in den Jare 1620. Van ghelycke siet men aen de selfde Noord-zyde / mede aen een Pylaer niet verre daer van daen / een gedachtigh Op-schrift van de Heer Paulus van Beresteyn, in syn leven verscheyde-malen Burgemeester deser Stadt / ende syne Huys-Vrouwe Volckera Nicolai, hy is uyt het leven ghescheyden in den Jare 1625. in het seven-en-seventighste Jaer syns ouderdoms. Niet verre hier van daen in de Noord-trans van het Choor leydt begraven in het Graf syner Voor-Ouderen / dien geleertheydts onvergelyckelycken en al de werelt door vermaerden Hugo de Groot; acht quartieren omcingelen syn Wapen ghelyck oock doen de Wapenen van twee syner Sonen / welckers eene met de Ordre van S. Marco weghens de Republyck van Venetie is verheerlijckt / voorts beyde hare Kassen (weghens hare hooge militaire Charges) met Wapen-rocks / Ry-degens / Sporen / Gantelets, Casquets, en Cornets gestoffeert zynde. Insgelijcks tusschen de twee voor-gemelte Epitaphia boven aen de Ysere staven van de Pylaren zyn hangende zedert den Jare 1648. noch twee andere Wapen-Kassen van Illustre Persoonen / als voor eerst Johannes Gordonius gheslagen Ridder Heere in Smidars en Scrivan Colonel over duysent koppen ten dienste van de Keyserlijcke Majesteyt (en nochtans van Religie Gereformeert) Governeur van Ægra, Camerling van den Keyser Ferdinandus de tweede / overledē te Dansic / in den Jare voorsz. wiens Wapen-Kasse niet alleen met de voorgenoemde Ornamenten zyn gevult / maer daer-en-boven met Rouw Cornette en Gouverneurs-staf: ghelijck mede aen de ander zyde des Pylaers / die van Georgius Reinhardus Weiderholt a Weidenhoffen, Ridder geslagen van de Heylige Keyserlycke Majesteyt van Romen / Hee-

Andere particuliere Begraef-plaetsen en verheven Grafschriften in dese Kerck.

Heere in Pouderoyen, Colonel ende Gouverneur in Bockholt. Wyders siet men aller-weghen door het gantsche Choor en Kerck noch veele particuliere Wapenen / sommige met Vanen en andere teeckenen van Eere / na hoedanigheydt van de af-gestorvenen en daer onder begraven legghende: maer in het naspeuren en doorsnuffelen van alle gepasseerde en verledene aenmerckens-waerdigheden deser Kercke heb ick onder andere noch op-gedaen / in sekere versamelingh van allerley Jock-ernstighe Graf-schriften (wel eer by een vergadert door den Gheleerden Franciscus Swertius) yets singuliers / 't welck men voormaels in dese Kerck pleeght te lesen / aengaende een paer menschen van een raer exempel / ende was in oude Rijmen dusdanigh: Nopende een oudt Graf-geschrift van twee oude Luyden in dese Kerck wel eer te lesen.

Als men duysent ses hondert en vijff heeft geschreven,
Den een-en-twintichsten JANI, weerdich te verclaren,
Heeft ANTHONIS CORNELISSZ de Werelt begeven,
Als hy die beleeft hadde een meer als 100. Jaren.
En MEYNSGEN HUYGHEN syn Huys-Vrouw moest oock van hier varen
Weynich uren nae hem, negen-en-tnegentich Jaer oudt,
Hy van Lis, en sy van Hillegom geboren waren,
Wett'lijck over LXXV. Jaren gehoudt,
Sijn beyd' op den XXII. (in alder eenvout)
Door last des Magistraets, die haer consent daer toe gaven,
Ter eereu haren ouderdom, die soo lang waren getrout,
Binnen Delft over-luydt, en in de Nieuw Kerck begraven,
Dry wond'ren merckt men in des twee arm van haven.
Dats, dats beyd des weldaet hier hebben verworven, fijn,
Soo lang' geleeft, lang' gehout, en gelijck gestorven, zyn.
Yegelijck overdenckt dit by hem selven wijslijck,
Siet, alst al geleeft is, moeten wy noch sterven,
En stervende ons vleesch boose lusten af-grijslijck.
Leven wy Gode, om syn eewich Rijck te erven:
Vreest darom de doodt niet, die d'Lichaem can bederven.

Welck opschrift nu niet meer te vinden is / doch door d'een of ander nakomende eigenaer van het Graf (naer het schijnt) uyt doen hacken / 't geen niet veel te verwonderen is / aengesien wel voor dese hebbe gemerckt ende oock opentlijck gesien dat Erfgenamen van eenighe Graven / de op-schriften en Wapen-teickenen van haere Vrienden van de Sarcken deden uyt hacken om haer eige naem en wapen in plaets te stellen / als zynde de selfde Graf-stede juist van haer eigen Voor-ouderen in de rechte linie niet / maer van Zyd-maegschap aen-gesturven / en dien-volgende niet al-tyt haer eigen Wapen mede brengende; 't geen niet te min soude durven sustineren ondanckba- Improbatie van het vernietigen der Graf-schriften.

 re

re en tenemael onbehoorlycke wercken te weesen geconsidereert de afgestorven vrienden/ wel eer noch by haere levende lyve/ uyt eighen speculatie/ of ten minsten haere eerste Erfgenamen/ ter memorie en gedachtenisse van de Overledenen/ 't selvige in Steen/ (als een bestendige substantie aen de langdurigheyt toebetrout) hebben doen uyt-houwen; 'twelck de succederende Erf-deelders namaels in besittinge kryghende buiten vermoeden van de Fundateurs/ en gelyck als tot spyt van de selfde/ dan komende te vernietigen/ schynen een verfoejelyck en detestabel delict tegen haer vrigen Weldoenders begaen. Minder onbillickheyt schynen die noch te plegen/ welckers Familie nieuwelycks op-gekomen zynde/ haerer gheringer Voor-ouderen gedenck-teckenē (die de Ambitiē en glorieusheyt van de Eeuwe altans aen-stootelyck heeft gemaeckt) pogende te royeren/ gepretendeerde Wapenen tot luister en aensien van haer Stammen soucken in te voeren. Maer een execrabel Crimen wert wederom ghecommitteert/ als soodanige Erfgenamen (gelyck gebeurt en by geval eens hebbe gesien) hare ge-erfde Graven latende schoon-maecken (gelyck men seidt) de Beenderen en Reliquien haerer eigen vrienden en Voor-ouderen verachtelyck onder den ghemeenen hoop op de Kerck-hoven in de Beckeneels-huysen doen werpen. Driederley redenen/ die de enormiteyt van dese feyten genoech betoonen/ werden in den Nederlandtschen Herauld/ door Thomas de Rouck, aen ons gewesen: ten eerste om dat die eere der Begravinghe is den laetsten dienst, die welcke uyt liefde ende me-weerdigheydt by alle Volckeren by naer, aen d' overledenen werdt gedaen. Ten tweede om dat de Grave-schenders schynen tegen de Dooden te vechten, ende hen lieden in noch stille Kamers te stooren, ende als te willen Dooden. Ten derde om dat sy on-eerende die Lichamen, by gevolge on-eeren die Zielen, welckers woon-plaetsen die Lichamen sijn geweest. * En een weinig hier na verbolght den selfden Autheur: Waerom is Sylla cruel ende wreedt gehouden, dan, om dat hy Caij Marij, begraven gebeenten verstroyt heeft? De voorgemelte Koninginne Semiramis hadde op haer Graf doen schryven/ dat soo eenigh succederende Coningh teeniger-tyt was gebreck hebbende van gelt/ hy mochte aenspreecken den verburgen Schat die in dit Graf werde bewaert; eenighe tydt daer na den Koning Darius ingenomen zynde door de passie van gelt gierigheyt/ dede openen dese Tombe/ daer niet anders in vindende als het weinigh Gout waer mede dese Letteren waren ingeleyt: Ghy gierige, dewelcke komt Troubleren de ruste der Dooden, versadight uw lucht van Gierigheyt, met den Schadt miner Ellende, nademael haer aenmerckinge krachtigh genoegh is, om u te doen verachten alle de Ryckdommen des Weerelts. Sulx het ontrusten van de Dooden/ en het prejudiceren van de Graven van Oude tyden by alle Volckeren (als zynde een Violeringe van de Wet der Nature) seer eubel is

Redenen van dien:

* *Nederl. Herauld, fol. 367.*

NIEUWE KERCK
van binnen in te fien.

is opgenomen. Dit wel wetende de Turcken / ordineerden een Wet (seght den voorgemelten Autheur) dat, ingevalle yemandt brack het Graf van eenigen Turck, Moor, Jode, Christen, of andere Heydensche menschen, over dat Feyt metter Doodt soude gestraft werden, &c.* Echter den Philosoph Diogenes wissende (alsoo ik wel eer elders hebbe gelesen) van een uyt-muntender gevoelen weesen / en altydts yets ongemeens voor den dach brengen / begeerde dat men hem onbegraven soude wegh werpen / syn Vrienden hem vragende of hy dan van de Vogelen en wilde Dieren wilde verscheurt zyn? gaf tot antwoort van neen / maer dat sy hem een Stock soude bestellen / waer mede hy de selfde mochte af-weeren ende verjagen; hoe soude het u doenlyck zyn (repliceerden sy) dewyl ghy niets en sout gevoelen? wat hinder ofte letsel sal het my dan geven (antwoordt hy finalyck) of 't Gedierte eens in Gras-duynen ging. Dit dan genoegh zynde beroerende het benadeelen en verongelycken der Begraevenen / sal het tydt werden om de wydt-loopighe Beschryvinghe deser van Oudts wydt-vermaerder Kercken / eenmael ten eynde te geleyden? alleenlyck noch overigh zynde / dat ten Ooste in de bocht van den Trans des Choors deser Kercke / is de plaetse al-waer de Consistoriale ofte Kerckelycke Vergaderinghen werden gehouden / zynde voormaels geweest een Sacristie ofte Camer daer Roomsgesinde Reliquien ofte Heyligdom in bewaerdt wierde / als nu geordonneert tot de Verga-der-plaets ende 't samen-comste des Kercken-raedts / bestaende in de Dienaren des Goddelycken Woorts met de Ouderlinghen / ten overstaen van twee Gecommitteerde Heeren uyt de Magistraet om aldaer (volgende het 29. Artykel van de Kercken-ordeninghe gestelt in de Synode met Authorisatie van de Ridderschap / Edelen ende Steden van Hollandt ende West-Vrieslandt / gehouden in 's Gravenhage Anno 1591.) op alles opsicht te hebben / eñ des noodts zynde in voor-vallende saecken te helpen adviseren / ten eynde alle saecken in de Kercke met goede ordre / ende tot meeste stichtinghe aengerecht / ende dat alle Ergernissen onder de Gemeente geresen / ofte noch te rysen / wegh genomen ende voor-gecomen mogen werden: ende eyndelijck daer in te verhoeden dat inde voor-seyde t' samencoomste geen andere dan Kerckelijcke saecken op Kerckelijcke wyse ghehandeldt soude werden. * In dese selfde Kamer werdt de aenkomende Jeucht van 't Vrouwelycke geslacht des Sondaeghs na de na-middaghs Predicatie / en de Kinderkens beneden de twaelf Jaren des Vrydaeghs na de voor-middaeghs Predicatie Gecatechiseert ofte in de grondt-Regelen des Geloofs onderwesen ende ghe-oeffent / in de selfde maniere als van de Jongers in de Beschryvinge van de Oude Kercke is vermeldt. * Het gantsche Choor met syn om-gaenden Trans is van de Kerck af-gesloten met drie Hecken / en weder-syden een klein en in het midden een Groot en swaer Heck van

* Id. ibidem.

Vreemt Voorwerpsel van Diogenes.

Conclusie van de Graven, en voortgangh tot 't resterende.

Als Kercken-raedts Kamer, en Catechiseer-plaets.

* Synod. 's Gravenh. 1591 Art. 28, & 29.

* Boven p. 176.

Hedendaeghsche

Choor-hecken, van Wagen-schot in den Jare 1627. soo heerlijck gheordonneert en ghewrocht door Niclaes van Assendelft, dat men nerghens veel beter Schrijn-werck vinden sal: het onderste derden-deel is gheslooten met een Borst-weeringh seer cierlijck beleydt met Compertementen van Wagen-schot door-vlochten met Mauritz-Ebben-Platen / de Piede-stallen met Bilage / de twee bovenste derden-deelen zyn doorluchtig ofte Traly-formigh / bestaende uyt Colomnen na de Corintische ordre / de Basementen / de Schachten / ende Capiteels van Wagen-schot / doch de onderste derden-deel van yder Colom beleyt met Ebben Fluyten / en onder en boven en in het midde met een Choris van het selve / te mids-wege van het gantsche Heck weder-sydts de Deur komen twee platte Pilasters met af-staende Colomnen daer voor / en aen de eynden een half door-gesaegde Colom met hare Pede-stallen mede buyten het Werck wat uyt-komende / op de uyt-steecken boven de voornoemde ses soo heele als halve Colomnen ofte Pylaren de Wapen-Schildekens van de Heeren Kerck-Meesteren in der tydt; boven de Deur op het Lijst-werck staet een cierlijcke Tafel ten weder-sijden met eenen af staende Colom / overdeckt met een gebroocke Fronte-spies waer in komt een Pyramide gelijck ook aen yder eynde van het Heck / en in de Tafel staen de thien Geboden Godts met Goude Letteren gheschreven / waer onder men in de Plint van het Lyst-werck des Hecks / met groote-uytmuntende Letteren leest een Heerlijcke Sin-spreucke van den wijsen Kouingh Salomon uyt syn Boeck genaemt Ecclesiastes ofte Prediker / Vreest Godt en houd sijn Gebod dat betaemt alle Menschen; * binnen het Choor is het Werck soo schoon als buyten / behalven dat weder-sydts de Deur maer halve Colomnen zyn en geen af staende / en in de boven Tafel staen geschreven 't Gebedt ons Heeren / en de twaelf Articulen des Christelycken Geloofs: ende met dit treffelijck Heck waer mede het Choor vande Kerck werdt gesepareert en af gesondert / zullen wy met eene de geheele Materie deser Kercke in 't particulier besluyten ende een eynde laten nemen. Maer noch eenige saecken raeckende BEYDE DE PAROCHY KERCKEN IN 'T GENERAEL (meerendeels streckende tot nader elucidatie ofte verlichtinde van verscheyde duisterheden in 't voorgaende) mogen volgens onse verdeelinge oock hier niet verswegen ofte stil-swijgens voor by ghegaen werden; voor-eerst dat de Ceremonien beyde der Kercken in veele deelẽ groote gemeenschap hebbe gehadt / heeft ons voorgaens genoechsaem gebleecken / en aengaende den generalen Ommegang / dewelcke beyde de Parochien te gelijck betreften / waer van al-vooren oock is aengetooghen / * daer van is een Out accord ofte verdragh ende Ordonnantie tusschen beyde de Kercken / ten eynde dese Solemniteyten in ghoede ordre en sonder confusie mochten werden Geceleb reert / spreeckende in dusdanige wyse.

* *Eccles.* 12. v. 13.

Besluyt van de beschrijvinge der Nieuwe Kerck in 't bysonder. En overgangh tot beyde de Kercken in 't gemeen.

Beroerende de gemeenschap der Ceremonien.

* *Boven* p. 243.

Int

INt Iaer ons Heeren m. cccc. ende vyftich, ſoe wort ouerdraghen ende geſloten by den Scout ende goede luden vanden gherecht van Delff, Die proceſſie opten ommeganc te houden ende ommete gaen, inden manieren hier na verclaert. Inden eerſten als Die Proceſſie vanden Gilden, ende vanden Spele gheleden is, dat dan dair an ſullen volgen die Peregrims Die ghecleet gaen, Dair an ſullen volgen die Pellegrims Die in haer Hemde gaen, Dair an die Pellegrims Die naeċt gaen, Dair an ſullen volgen en gaen alle Die Pellegrims Die naeċt in panſien gaen, Dair an ſullen ghaen die Beruoten Broeders vanden Obſeruantien, Dair an die Clercken mitten Prieſteren, Dair an die Iuwelen wt beide de Kercken. Ende alle Iair alſmen ſchrijft euen, ſoe ſal tbeelt van onſer lieuer Vrouwen wt dair Nieuwer Kercke voir gedraghen worden, ende tbeelt van onſer Vrouwen uyter ouder Kercke after, Ende alle Iair alſmen ſchrijft oneuen ſalmen tbeelt van onſe Lieuer Vrouwen vter Ouder Kercken voir draghen ende tbeelt vter nieuwe Kerken after, Ende ghien Pellegrims noch nyemant anders en ſal moeten ghaen tuſſchen den twee Beelden van onſer lieuer Vrouwen, Ende deſe Beelden en ſal nyemant hem moeten onderwinden te dragen dan die ghene die byden Gerecht of by den Goidſ huyſ-meeſters in elcken Kercken dair toe geordineert ſullen worden, Ende wairt dat yemant in eenich vanden punċten onverhorich worde ende contrarie van dien dede dat ſoudmen an dien alſoe corrigeeren dat hem een ander ſoude wachten. *

Overdracht ofte Contraċt, tuſchen beyde de Parochy Kercken, nopende den algemeenen Iaerlijckſchen ommegangh.

* Legt inde lade B.

Van de Peregrims ofte Pellegrims dat is Bedevaert-ghangers ofte Reyſers in deſen verſcheyde malen genoemt / hebben wy dierdelijcke voormaels ten deele kennen beſeffen uyt de aen-teeckeninge der Miraculen van het L. Vrouwen Beeld in de Nieuwe Kerck ende ſpecialijck daer wy handelden nopende de gewoonlijcke Beloſten en verbinteniſſen die men aen den Beelde deede / * waer toe deſe tot breeder openinghe dienen kan; de Bervoeten Broeders vander obſervantie in dit contract oock vermeldt / waren de Minder-Broeders ofte Franciſcaners / hier na noch te beſchrijven : de Beelden waren beyde die ghepretendeerde Wonder-beelden der L. Vrouwen van Miraculen / waer mede yder kerck ſoo boven ordinair en ongemeen was voorſien / en welckers voorhenen ſoo veele is vertelot. Maer noch een ander Contract van noch ouder Herkomſt hebbe ick in handen beroerende den ommegangh op Sacraments dagh / welckers aengaende hier voren is aengeteeckent / * ende in 't vervolgh gereſumeert / dat groote twiſt was ghereſen en Proceſſen ontſtaen tuſſchen beyde Parochie Kercken * mede ter ſaecke van eenige pointen van eere die d' eene Kerck meerder dan d' anderen pretendeerde in 't Solemniſeren van deſe Sacraments Proceſſie / al-hoe-wel den inhoudt van 't voorgemelte Contract deſe woorden was mede brengende / Int Iair ons Heeren duyſent vierhon-

Obſervantie en aenmerckinge van dien.

* Pag. 237.

Sacraments proceſſie.

* Pag. 208. art. 74.

* Pag. 242.

Contract

Dien aengaende.

hondert ende derthien op Heylich Sacraments dach, overdroegen die Goidſ-huyſ-meeſters van beyden Kercken, datmen tHeylighe Sacrament allmen ons Heeren Iairen effen ſcryft draghen zal vuyter Ouder Kercken, ende allmen oneffen ſcryft vuyter Nyeuwer Kercken. Onder aen geeſt een annotatie te kennen dat dit point was geextraheert uyt het Regiſter van de Rente van d' Oude Kercke binneu Delfft geſchreven in Parckemente actum op ten xviij°. Ianuary A°. xvc. lij: ſtilo Delfico by my, ende was onderteyckent Jooſt Henricxz. Doch in 't revideren van de Oude overgeblevene Buſſen ten Comptoire van de Heeren Kerck-meeſteren is my dees aenghaende alleenlijck te voorſchyn ghekomen een Rollcke van Pergament/ begrypende een Ordonnantie ofte Inſtructie van deſe Proceſſie voorſz/ onſeecker of van beyde Kercken even al eens / dan of voor een van beyde in 't particulier heeft gedient; echter de-wyl uyt de aengewesene en voor-geallegeerde ſtucken af te nemen is dat deſe Proceſſie mede beyde ſelde Kercken in 't gemeen over ende weer heeft geraeckt / ſoo is lichtelijck te vermoeden in deſe Ordonnantie groote over-een-kominge of ten minſten niet veel verſcheels en hebben gehadt / dien-volgende de ſelſde miſſchien al-hier ter plaetſe op ſyn alder-gevoegelijckſte in-geliſſt mach werden.

Dit is die Ordinantie vander Proceſſie op des Heyliges Sacraments dach.

Inſtructie ofte ordonnantie, van de Proceſſie, des Sacraments,

INden eerſten ſo ſellen dair geordineert worden achte ſedighe jonge Clercken, die noch inder ſtemmen niet gemuteert en ſin, Ende deſe ſellen alle gelijc gecleet weſen mit aluen ende roode Tunicalen als Dyaconen in ghenoechniſſe des root-bloedighen Lijdens ons liefs Heren Ieſu Chriſti, ende ſi ſellen tamelijcke Sampielen op haer Hooſt hebben, ende hair Clercs Crunen verſch geſcoren, ende een ygelic vanden achten ſel hebben een witte Dwael om ſin hals dair ſi die wapen ons Heeren oitmoedelicke ende met ghrooter reuerentien dragen ſellen als hier na geſchreuen ſtaet. Item die eerſte ſel draghen die Columne mit ſnoeren dair an. Item die ander in die een hant een geeſſel, ende in die ander hant een ſcarpe Roede bebloedet. Item die derde die doorne Croon op een ſuuerlic Cuſſen. Item die vierde een groen Cruys mit ghaten duerboert. Item die vijfte in die een hant een Hamer, ende in die ander drie Nagelen. Item die ſeſte een rode Speer, ende dat yſer tenden bebloet. Item die ſeuende een grof riet of een ſtock, ende daer bouen een Spongie an ghenaghelt is, ende dair ſel bouen an hanghen een Canne of een Vleſch mit Edic. Item die achtende ſel dragen dat Sudarium gehangen an eenen roden ſtoc na die manier eens Banniers. Ende wanneer die Hoech-miſſe wt is ſo ſellen deſe Clercken alſoe toeghemaeckt als vooirſz is te ſamen vergaderen inden Toorn, ende ſellen deuotelic gaen die een na die an-

Wat vertoningen daer in gerepreſenteert werden.

der

der te Choeir-waert ende singhen mit luder stemmen dat eerste vaers van die ymen *Vexilla Regis*, ende dair mede gaen tot die graden vanden Choer, ende dan sellen die seuen oitmoedelic knielen op die nederste graet vanden Choir, ende die dat Cruys draecht sel dan staen op die hoochste graet mitten aensicht jegen dat Volc, ende singen mit luder ende luder stemmen drie warf *Ecce lignum Crucis*, ende dan sellen die seuen alsو knielende singen dat vaers *O crux ave*, dan sellen si op staen ende gaen toten hogen Outair ende die wile sel dat Choor singen *Te summa Dei Trinitas &*, Ende die wile dattet Choer singet dat vaers Te summa, so sellen die achte Clercken te samen op staen ende gaen deuotelic die een na die ander vanden graden des Choers tot anden laechsten graet vanden hogen Outair, ende dair sellen si alle te gader te samen knielen na die Ordonnantie als si comen gaen so dat die dat Cruys draecht, sel comen te knielen te middelwaeirt voir dat hoech Outair dair dat Heylige Sacrament staet, Ende wanneer dat vaers Te summa wt is, so sellen die achte al tesamen singhen mit luder stemmen alsо knielende *Tantum ergo Sacramentum*, Ende dair na dat Choer . . . . . ., Ende wanneer dat dit aldus geschiet is, so sellen die Priesteren mit alre reuerentien dat Heylige Sacrament omdragen, ende die Provisores sellen dan beghinnen die antiffen *O Sacrum*, ende dair mede sel die Processie beginnen te gaen, also dat die achte Clercken voirsz. recht voir dat Sacrament gaen sellen datter nyemant twisschen en ga dan een Clercgen of twee die dat licht ende die Belle dragen, ende die achte Clercken die Priesteren, ende voir die Priesteren die Scolyers, ende Toir-carssen, ende also te samen gaende sellen die Clercken vooirsz. ende die Priesteren bi beurte singhen na dat die Scoelmeesters dat ordineren sullen, ende alre tamelicste is. *

Ende hoe dit spel verder te werck gingh.

* *Legt in lade B.*

Doch tot een seeckerlijck en specieus ken-teecken van onderlinghe ghemeenschap ende alliantie beyde deser Parochien / dient der selver Zegel ende Merck / gelijck het selvige is uyt-hangende aen seecker Contract van den Jare 1544. hier vooren ge-alligeert * ter saecke eeniger differentien in 't stuck van de Ceremonien der seven Getyden in de Oude Kerck / zynde het selvige Cachet ofte Zegel Ovael ofte Ey-rondt van ghedaente / hebbende de af-Beeltenisse van Hypolitus ende Ursula te samen staende op een verheven Pede-stal onder een Pavilioen; tegen de voorsz Pede-stal verthoont sich een Wapen-Schildeken van de Stadt / ende dese in-scriptie rondsom in den randt met oude Characters ende gheabbrevieerde ofte verkorte woorden / S. FRATERNITATIS SANCTORVM YPOLITI ET VRSVLÆ OPIDI DELFENSIS. Datis; het Zegel van de Gebroederschap der Heylighen Hypolitus ende Ursula van de Stadt Delft. Des Jaers 1548. besloten de Getyde-Meesters

Nader bewijs nopende de gemeenschap der Parochie Kerken uyt haer beyder Zegel.

* *Pag. 163.*

Verbintenisse tusschen beyde de Parochy Kercken van Delft, met de Parochy Kerck van den Hage.

beyde der voornoemde Parochy Kercken van Delft / met die van St. Jacobs Kercke ofte Parochy van den Hage / (ten overstaen van Schoudt / Burgemeesteren Schepenen ende Raden der Stede van Delft / ende Bailliuw Schoudt / Schepenen ende Raden van den Hage) een verdragh ende Accoord in renovatie van een voorgaende des Jaers 1511. Dat zoe wanneer eenyge Sanger hy sy Priester ofte geen van der Musijcke, ofte oyck Coeralen zelver oorloff neemen ofte oorloff gegeven wordt in de voorsz twee Parochy Kercken binnen Delft, ofte sint Jacobs Kerke in den Haige, dat de selve in gene van de andere deser drie soude mogen aengenomen werden omme aldaer te singen ofte anders eenige sallaris te winnen binnen twee Iaren van der tijt dat hem oorlof gegeven is ofte oorlof genomen sal hebben, op de verbeurte van een gelt-boete tersomme van hondert goudē Caroli gulden tot laste van den Getyde-Meesters voorsz die in desen[illegible] te peeceren / van welcke boete (den Heersyn recht af-getrocken zynde) de helft quam ten behoeve van de seven Getyden vander Kercke / daer die Musicant ofte Chorael / af-gescheyden ofte uyt-ge[illegible]t soude mogen zyn: ende hier van wierden gemaeckt drie bezegelde Brieven / daer yder van de drie Contractanten Parochy Kercken een af hebben soude / gelijck noch eene overgeblevene berustende is ten Comptoire van de meergemelte Heeren Kerck-Meesteren in de oude kasse voornoemt / * hebbende twee uyt-hangende Zegelen van groenen Wassche / zynde het eene het Zegel ten saecke deser Stadt voorhenen beschreven * het ander het oude Zegel van s'Gravenhage ghenaemt het Zegel der gemeenten van den Haighe, uyt-beeldende een antyck Casteel in een Haeghe ofte Boscagie. * Ende dit voor soo veel de Ceremonien en Kerck ghewoonten / beyde deser Parochien in 't gemeen aengaende / ons te voorschijn is gekomen: wat wyders 't stuck van de Ornamenten betreft daer in schynen sy voor soo veel de Autaer-Tafelen vande Gildens belangt / in de laetste tyden oock eenighe over-een-komste ende even gelijck-matigheyt gehadt te hebben; want gelijck wy hier voozen* specialijck hebben aen-geroert / dat vier Jaren na den grooten vermaerden Brandt een Ordonnantie wierde beraemt ende besloten / raeckende het weder op-rechten der Autaren van de Gildens / 't geen noch vier Jaren daer na by forme van gebodt werde verkondigt ende op desen sin uyt quam: Alsoe doir die verhengenisse Goedts Almachtich alle die Autaren in beyde die Parochie Kercken, mitten vermaerde Brant van Delff af-gebrant syn, Soe ist dat myn Heren vande Gerechte omme die selue Kercken ter eeren Goedts wederomme te verzieren, geordonneert hebben datmen inder Kerckē wederomme stellē sal, scoene ende wel gewrochte Tafelē van eenre fatzoen, daer van den patronen by den Kerck-meesteren vuytgegeuen zullē worden, wair inne men Pourtretture Schilderen sal van diuersche Hystorien ende materien. Gebieden dair omme alle Hoeftmans of-

* Boven pag. 175.

De Zegelen daer aen.

* Pag. 47.

* Legt in de lade 2.

* Pag. 258.

Ordonnantie gebiedende reguliërheyt, ende even-gelijck-formigheyt der Borden, ofte Taferelen en Autaren der Gil-

te

te Regierders van die Gildens, tselue sulcx tachteruolgen te volcoemen ende op syne tijt sulcke Tafelen te doen maecken, sonder backen ofte yet anders te stellen, op peyne van alle tgundt contrarie gedaen worde, vuyt hoerluyden eygen Boerse te gelden, ende nair hem weder te nemen tgundt sy alzulcx contrarie dese Ordonnantie doen stellen hebben, Ende dair en tenden van hoerluyden inobedientiē gecorrigeert te worden by Scepenen. Dit was gedateert den 19. . . . . . des Jaers 1544. stilo Delphico. * Hier toe dienende is mede noch een model ofte Patroon overgebleven van een seer treffelijck en magnifijck fatsoen en gedaente. * Den desolaten staet beyde deser Kercken na den voorsz Brant hebbe ick mede / uyt de schriftelijcke bewysen / voor soo veel daer van overig zijnde / in de Beschryvinge van yder Kercke in 't by-sonder / * den Leser soucken aen te wysen / mitsgaders oock hoe de Gildens ter saecke van den selfden Brandt wierden belast ende beswaert met schattingen en Contributien tot weder-op-bouwinghe en herstellinge van de Kercken / 't welck tien achter-een-volgende Jaren geconținueert hebbende ten laetste met het elfde op de Gildens Kermis een eynde nam / * daer van de Acte was luydende als volght : Alsoe myn Heeren verstonden zeecker altricatie te weezen, onder den Gilden-meesters ofte Hoeftmans, ende die Kerck-meesters deeser Stede, beroerende den incoemste vande zelue Gildens, ende hoe langhe die den Kerck-meesters volgen zullen, ende by den Hooftmans vuytgereyct soude worden, Soe is geslooten ende geaccordeert by die selue myn Heeren dat die altsamen den Kerck-meesters van beyden Kercken volgen ende vuytgereyct zullen worden, voor tleste, van tgundt verschenen ende geuallen is inde Gilden Kermissen lest gepasseert, te weeten vanden Iaere XVc. zeuen ende veertich ende langer niet, Ende by gevalle zy bevinden hem daer niet genoech mede behulpen te zyn, Soe wordt hem noch geconsenteert een Beede by den Huyssen doer die Stadt te moeghen doen. Beyde dese Ordonnantien waren onderteeckent by den meer gemeltē Secretaris Cornelis Artz (te weeten) vander Dussen. * Tot dagheliickshe onderhoudenisse van de Kercken / hebben sy / behoudens hare ordinare in-komsten / tot allen tyden oock eenige vervallen / profyten en voor-rechten gehadt / soo ten aen-sien van de Graven / het luyden over de af-ghestorvenen / als andersints. In een out Graf-boeck van Fransijn ofte Pergament / lees ick in 't begin een Oude Ordonnantie / in-houdende de Boete hoe veel ende wat men te Parochy-Kercke daer onder ymand quame te overlyden) schuldigh was / in-ghevalle men het Lijck tot eenighe andere plaets ter Begravinghe wilde vervoeren / luydende ten principalen in deser voeghen ; dat soe wie binnen Delft wonende af-lijvigh werdt, ende syn Sepulture tot eenige andere Stede begeert dan in eenige van de twee Parochyen Kercken ofte in dat Gast-huys onser Stede, dat syn Erfnamen dair over gelden, geven, ende betalen zullen den Gods-

dens beyde der Kerken.

* Is gelegen in lade C.

* Ibidem.

Belangende den staet beyde der Kercken na den Brandt.

* Als pag 152. en 256.

* Pag 258.

Hoe lange de gildens van hare inkomste ten behouve van de geruineerde Kercken belast wierden op te brengen.

* Siet p. 256.

Voor-deelen beyde der Kercken, boven haer Jaerlijcksch inne komen, tot dagelijcks onderhout.

Wat men de parochy Kerck, daer onder men

woonde, ſchuldigh werrde, in cas men ſyn Graf tot een ander plaets begeerde.

Gods-huys-meeſters tot der Kercken behoef in welcke Parochie hy af-livigh geworden is, een van de vier ſtal-Kaerſen die men over de Dooden barnen ſal, ende die ſal ten minſte vyf pont wegen, ende dair toe vier Gouden Engelſche Nobelen, of payement harer wairde, die de Gods-huys-meeſters van eenigen onſen Parochy Kercken, aldair dat in in geboeren ſal, wt des Dooden reetſten gueden in halen ende inpanden ſullen, oft wet ſchulde wair. Ende dit was met Stadts Zegel beveſtight des Saterdaeghs na S. Pieters-dage ad vincula, int Iair ons Heeren 1422. Doch deſe boete voor ſoo veel het geldt belanght werde noch gedurende de ſelfde Eeuwe wederom af-geſchaft als in den Jare 1490. wanneer niet goet gevonde wier de vier Nobelen na der Ordonnantie voorſz voortaen meer te eyſſchen / doch alleenlijck de Stal-kaerſen in der manieren voorſz. De Waſcht-licht maeckers die hare Leverantien hadden op de uyt-vaerden / wierden by ſpeciael ghebodt in den Jare 1552. verbonden voor 't pont van yder Stal-kaerſe / voor ſoo veel de ſelve ſoude mogen wegen vyf ſtuyv. Noch verſcheyde andere Ordonnantien vintmen van 't gheene een ygelijck die Parochy Kercken binnen Delft ghehouden was te betalen van yder pont van het Waſch-licht op de Graven / daer inne gereeckent de Kaerſſen die de Kercken toe-quamen. Maer in een Oude Ordonnantie van de Graven gerenoveert ende vernieuwet in den Jare 1459. werdt ſelfs verboden (in-gevolge van de Pauſelijcke wetten) geen Graven om geldt meer te koopen ofte verkoopen / luydende als volght:

Wat de Kercken van yder Pont Waſch-licht, op de uyt-vaerden toe-quam.

Verbodt, achtervolgens de geeſtelijcke rechten, tegen 't kopen en verkopen der graven.

SCoudt Scepenen ende Rade der Steden van Delff, hebben by guetduncken vander Vruetſcap geordineert datmen geen Grauen binnen der Parochi Kercken, of opte Kerc-houen der ſeluer Stede, copen noch vercopen en ſall, noch nyemant enygen eygendom an gonnen of conſenteren, alſoet openbairlic inden Geeſtelijcken Rechten verboden is, Mar dat die Kerc-meeſteren inder tijt weſende, ſonder enyge voirwairde of Comanſcap dair of te maken, den ghenen die ſy willen om Goodſwillen wel ſellen mogen gonnen die Bruycwair vanden Grauen, in al-ſulcke ſchijn ende manieren dat die gheen die die Bruycwair dair of gegont wort ende ſyn Erfnamen, ende nacomelingen dair in begrauen ſullen worden, ende nyemant anders, ten ſy by ſynen of ſynen Erfnamen ende nacomelingen willen, ofdat men die ſelue Grauen van node te doen heeft, ende wairt datmen die Grauen van node te doen hadde, dair ſoudtmen dan om kauelen van wat eynde datmen beginnen ſoude. Ende die gheen die die Bruycwair gegont wordt ſelmen teykenen in den Graef-boec ter plaetſen dair hi dat Graf begerende is, ende en quaem nyemant van ſynen Bleude ſo ſel dit Graf beſtoruen op ſijn Bruederen ende Zuſteren, of op tē geenen die van hairen Bleude gecomen ſijn na haire Doot na Scependoms Recht, Ende verſtorue yemant op wien enich Graf in den Graef-boec geteyckent ſtaet,

En op wat wyſe de ſelven aen een ygelijck moſten werden vergunt.

Hoe de Brnycwaer van dien onder de geſlagten op de naſaten ſuccedeerde ende verſtierf.

staet, also datmen nyet beproeuen en conde dat van hem yemant after gebleuen wair die die Bruicwair mochte besitten na der formen voirsz. so soude dat Goods-huys dat Graf weder tot-eygen an vaen, ende sijnen wille dair mede duen.

Echter dewijl de Kercken daghelijcks veel behoefden / tot haer Timmerage/selfs alleenlijck om in rake en in dake gehouden te werden / mitsgaders oock tot Wasch / ende Licht ende andersints / soo wierdt wyders geordonneert ende gekeurt / dat een ygelijck die van de Kerck-meesters in der maniere voorsz de Bruicwaer van een Graf werde gegondt / naer advenant de ghelegentheyt van plaetsen de Kerck-hoven daer oock in begrepen zynde / eenighe Engelsche Nobelen 't sy van een / twee / drie ofte vier soude contribueren ; daer-en-boven van het openen der Graven / werde telckens naer advenant de Jaren van de Dooden oock al veel gegeven ; welck recht der Kercken omme de selfde te sublevéren ende te bate te komen / inde verballinghe van de excessive lasten ende on-kosten / diese moeten draghen tot de nodighe Wercken / reparatien / ende onderhoudt der selver Kercken / tot veele en verscheyde malen na tijdts gelegentheydt / ende het goedt-duncken ende wel-ghevallen van hare Achtbaerheden de Magistraet deser Stadt / is verswaerdt ende verlicht / blyckende by verscheyde Ordonnantien daer van noch overigh zynde / waer by de Heeren van de Weth (in-gevolghe van hare Autoriteyt ende absolute macht) het selve recht verhoocht zynde / alle ende een ygelijck van hare in-gesetenen lastende / ende bevelende zyn/ sonder eenighe swarigheyt ofte tegen-seggen te betalen ; 't welck oock van Ouder-herkomst noch heden-daeghs continueert / ende ten profyte der selver Kercken op-geheven ende betaeldt werdt / gelijck als mede het recht van 't over-luyden der Dooden / in welcke solemniteyt ende gewoonte sedert voor-leden tijden verscheyde veranderinghen zyn voor-gevallen want in plaetse dat men nu / voor een ygelijck die maer over-luydt werdt / met alle de Klocken te ghelijck is luydende / soo was wel eer een ghewoonte ende ghebruyck dat men met eene Klock alleen maer luyde / ter ghrootte naer advenant de Hoedanigheyt ofte qualiteyt van de Persoon / de-welcke naer advenant de groote van de Klock gehouden was te betalen / gelijck wy dat (om verdere bewysen voor by te gaen) in de Beschrijvinghe van de Oude Kerck / daer wy van de Klock-Hypolitus ghewach maeckten / * ten ghenoegen hebben kennen af-nemen / gelijck oock dat de Klocken in alle solemniteyten van het over-luyden / meerendeels met hare Namen wierden gedistingueert ende onderscheyden / is blyckende / uyt de Legate van een Devotieuse Weduwe tot de Saturdaegsche Misse in de Nieuwe Kerck / * ende om te verhoeden de op-komende en soo langhs soo meer in-swang ghaende on-gere-

En wat men voor die Bruyckwaer, naer advenant de situatie van het Graf, gehouden te geven.

Gelijck oock telckens voor het openen der Graven.

Nopende t' overluyden der af-gestorvenen ende veranderinge daer in geschiet.

* Siet boven p. 141.

* P. 242.

gelthept en in-discretie van 't luyden met de ghroote Klocken/ soo over 't houden der Feesten van de Gildens / als sy hare Gildens aten / (dat is apparentelijck als sy Teerden ofte Hoofden / ghelijck men elders spreeckt) als over de Begraeffenissen der Dooden ; 't welck alles komende te redunderen tot ghroote kosten ende lasten / van de gheheele Gemeente als oock van de Kercken / ghemerckt de Gildens hare Knapen of Knechts / deden luyden sonder proffyt aen de Kercken te geven / alleenlijck toe-latinghe van Kerck-meesteren verworven hebbende / ghelijck voor-henen aen-getoghen is * soo wierdt ten versoecken van Kerck meesteren beyde der Parochy Kercken een Ordre beraemt ende begrepen / hoe ende over wien ende wat Persoonen men van doen voortaen die groote Klocken luyden soude / mitsgaders wat die Gildens geven souden als sy begeerden te luyden : sulx onder anderen geresolveert ende besloten wierdt / aenghaende 't luyden over de Dooden van der Gemeente / als volght : Voirt soe en salmen die groote Clocke over niemandt luyden , dan over die gheen die in die veertigh ofte Vroetscip syn , ende over hair Wiven ende Kinderen op dat het hem luyden believt, ende oock over die Kerck-meesters, ende voirt over alle Priesters dair dat voir begeert wort , ende dese Heeren waren alle gehouden aen haer Parochy Kerck yder ten minsten een pont groot by Testamente te bespreecken / ende dair voir souden die Kercken doen luyden eerlijcken op haire kost als dat behoert. &c. * Sulx dese ordre schijnt getendeert / ende daer maer alleen op uyt gesien te hebben tot onderschepdt tusschen Gequalificeerde mitsgaders Patricij/en de ordinaire Burgeren. Doch met de veranderinghen van de Religie is in alle dese op-gemelte gebruycken mede al veel veranderinghe geschiet / en voor soo veel als 't point van 't overluyden der Dooden belanght (op een ander fatsoen sonder voor-gaende limitatie ten proffijte van de Kercken al-tans noch continuerende)en is sedert de Reformatie (mijns wetens) onder de Ecclesiastijcken niet veel swarigheyts (als zynde een in-differente saecke) gemoveert/ alleen is my kennelijck dat in de Synode gehouden al-hier te Delft / in den Jare 1587. is gheresolveert dat men soude aen houden ten eynde het luyden van de Klocken / over jonghe Kinderen die gestorven zyn / soude op-houden en na-ghelaten werden. * Wyders is noch van Ouder tijden tot voor-cominghe van alle schaden die dese Kercken / van hare Schuldenaren soude moghen komen te lyden/ dit by-sonder Voor-recht aen haer vergunt.

Margin notes: * Pag. 247. — Over wien ende wat persoonen alleen , met de groote Klocken van outs geluydt mocht werden. — * Legt in de lade B. — Veranderinge des aengaende sedert de Reformatie geschyet. — * Synod. Delft 1587. art. 41.

WY Burgemeesteren Scepenen ende Raide der Stede van Delf, doen cond ende kennelijck allen luyden , ende Certificieren mit desen onsen jegenwoirdyghen Brieue, hoe dat opten viertiensten Dach in Decembri inden Jare van zeuen ende tseuentich ouei dragen ghesloten ende geconsenteert was byder Vroetscip , dat alle sculden diemen die Oude Kerc-

Margin note: Speciael voor-recht beyde der Kercken, in 't in vorderen van haer ge-

Kercke ende nyeuwe Kercke ſculdich is, ende namaels ſculdich worden mach, die Kerck-meeſteren eerſt ten mynſten eens eyſſchen ende manen ſullen den gheenen die ſe ſculdich zyn, ende iſt ſaecke dat die ſculdenaren alſdan nyet en betalen, zoe zullen die Kerck-meeſteren die ſculden mit der Stede Bode in moghen halen, gelijckerwijs ende in alre manyeren oft binnen achte daghen van gueder reeder Comanſchippe wair. In kenniſſe dat dit aldus ſgeſchiet ende wairachtich is, ſoe hebben wy Burgemeeſteren Scepenen ende Raide voirſchreue onſer Stede Zegel ten zaecken hier onder aen deſen Brief doen hangen. Gedaen int Iaer ons Heren duyſent vierhondert vier ende tachtich, opten xxixen. dach in Novembri.

rechtigheden.

Was onderteyckent

I. Wtrecht.

Ende gelijck beyde deſe Parochy Kercken wel eer yder hare drie/ en ſedert den Brandt vier/ byſondere Op-ſienders heeft gehadt/ die gemeenlijck Godts-huys-meeſters ofte Kerck-meeſters oock wel Fabrijck-meeſters wierden genaemdt/ ten regarde ſulcke uyt-ſteeckende groote Gebouwen wel ghedurighe reparatien vereyſchten/ maer in-ſonderheyt dat ſy van Outs by na oneindelijck aen-gebout/ vergroot ende verbeterdt wierden (dies veel-tijdts Mannen hun de Architecture ofte Bouw-kunſt verſtaende daer toe wierden gecommitteert) ſoo zijn de ſelve al thans beyde in 't ghenerael/ onder een beſtier en Regeringe te ſamen getrocken van ſes Regenten/ dewelcke ordinaris van de alder aenſienlijckſte Leden zijn uyt de hooch Achtbare Regeringe deſer Stadt/ jegenwoordigh in deſen loopende Jare 1667. deſe bedieninge waer-nemende/ deſe na-beſchreven Heeren: Mr. Everard van Lodenſteyn, Raedt ende out Burgemeeſter meermalē vermelt* Bruyn Jacobſz vander Duſſen, Raedt ende out Burgemeeſter mede meer-malē vermelt* Aelbrecht vander Graeff, Raedt en out Burgemeeſter; Dirck Bruynz. vander Duſſen, Raedt en out Burgemeeſter laeſt-mael State Generael/ Ontfanger van de gemeene Lants-middelē over Delft/ en den Quartieren van dien/ Mr. Andries vander Goes, Heer van Paters en Patendale/ Raedt en out Burgemeeſter jegenwoordig Gecommitteerde Raedt van hare Ed. Gr. Mog. mede meer-malē vermelt* Johan van Bleiſwyck, Raedt ende jegenwoordig Preſiderende Burgemeeſter/ Ontfanger generael vande Kerkelijke goederen van Hollandt. Aen welke ſes Heeren 't op-ſigt over deſe twee ongemeene groote en Magnifijcke Gebouwen/ ende alle den in-komen van dien/ mitſgaders d'ordre van Geſtoelten en Bancken in de ſelve/ 't verkoopen van de Graven/ en voorts al het Recht beyde deſer Kercken/ ſoo van 't openen der Graven 't over-Luyden der Dooden/ als anderſints competerende/ aen-bevolen is; werdende uyt hare Ordinaris in-komſten (beſtaende principalijck uyt

Hoe veel Kerck-meeſteren van Oudts, en hoe genaemt.

Wie jegenwoordigh Kerck-meeſteren zijn.

* Boven p. 100. 102. en 103.

* Pag. 93. en 99.

* Pag. 100.

Haer functie.

Haer ſeker ofte ordina-

ris in-komen en lasten.

uyt een goede quantiteyt Obligatien en Los-renten / voorts eenige Landt-pachten en Huys-huyren &c.) aen de Dienaren des Goddelijcken Woordts / Siecken-besoeckers / Organisten / en Voor-Lesers ordinaris / het meerder-gedeelte van hare Iaerlijcksche Tractamenten byden Rent-meester betaelt op vier terminen. Benevens dese voor-beschreve Heerlijcke Parochy-Kercken deser Stad/ waren van Oudts daer en boven (behoudens de Cloosters-Cappellen / hier noch na te volgen) verscheyde by-sondere Kercken ofte Capellen in alle Quartieren van de Stadt: want de Oude Delfenaren ten allen tijden (gelijck meer-malen is geannoteert) de Reputatie hebben gehadt / van sonderlinghe devotieux en yverigh te te weesen in 't voort setten van de Religie: derhalven dan de menigte ende getal der Burgheren / ende In gheseten hoe langhs hoe meer aen-wassende / zyn de Kercken en Cappellen mede vermeerdert. Onder dese soorte van Kercken (buyten en behalven de Parochy-Kercken) vertoont sich eerst DE OUDE GAST-HUYS KERCK ofte Capel / zynde een over Oudt en vermaerdt gestichte / al lange voor de Nieuwe Parochy Kercke vermeldt / ende consequentelijck voor een van de Oudtste gebouwen deser Stadt te achten; welcke Capel / nevens de Parochy-Kercken (gelijck gesien hebben* / mede tot de Begravinghe der Werelt-lijcke persoonen was verordent; Haer beghin ende oorspronck schijnt sy ghenomen te hebben in den Iare 1263. door toe-doen ende Voor-bede van seeckere eerlijcke Matrone Weduwe wijlen eenen Heer Ian van Avennis, ende Nichte van den Aerts Bisschop van Utrecht Heer Henrick van Vyanden, dewelcke soo veel by hem te weghe bracht dat die van het Heyligen Geest Gast-huys, (soo als men 't doen noemde) geauthoriseert wierden om haer eyghen Capel te hebben / en daer in selfs een Capellaen-Priester te stellen / mitsgaders Klocken en Capel te voeren / de saeck-weldighe ofte Orginele woorden van den Brief waren in Oudt Monnicke Latijn aldus in-gestelt.

Beschrijvinge der andere Kercken en Cappellen

Capelle van 't Oude Gast-huys.

* Pag. 283.

Des selfs ouderdom ende oorspronck.

HENRICUS *Dei Gratia Trajectensis Episcopus universis presentes literas inspecturis Salutem in Domino sempiternam, Electorum in Christo fratrum Hospitalis Sancti Spiritus in Delff in Hollandia Nostre diocesis obtentu precaminum Illustris Dominæ et dilectæ nostræ consanguineæ A. uxoris quondam Domini Johannis de Avennis devotis supplicationibus inclinati, eisdem ut in Christo Hospitali in quo pauperes, ut intelleximus, et debiles Hospitantur, et benignitate Charitatis operibus pertractantur, Oratorium et Capellanum Presbitrum, qui in eodem epis. Fratribus et sororibus nec non pauperibus ac aliis divina celebret, nec non nolam ad pulsationem divinorum habere valeant, absque plebani Ecclesiæ de Delff, et Juris alieni prejudicio, auctoritate presentium Indulgemus et licentiam concedimus postulatam. Datum apud Trajectum, Anno Dni. M. CC. LX. Tertio. feria sexta Post Epiphaniæ Domini.*

Authorisatie om eygen Capel en Capellaen mitsgaders Klocken gebruyck in 't Gast-huys voorsz,

Hier

't Oude GASTHUIS met des ſelfs KERCK.

Hier en boven heeft noch de selfde Bisschop / bijf Jaren naderhandt aen dese Cappelle van nieuws verghundt ende gheconsenteert / een eygen Kerck-hof ofte Begraef-plaets / daer beneven dat de Capellaen de Biechte vermocht-te oeffenen / en aen een yegelyck naer advenant syne misdaden eenighe Penitentien op-leggen / mitsghaders alle andere Sacramenten van de Roomsche Kercke bedienen : voorts docht hy daer by een vidimus ofte bevestinghe van ghesien te hebben seeckere Brieven / noch t'eenmael in haer gheheel en on-gheschonden / tusschen die van de Parochy Kerck deser Stad ende die van het Heyligen Geest Gast-huys voorsz / in welck vidimus ende oock Accord-Brief selfs / hy noemt twee Edele ende eerwaerdighe Mannen / den eenen Wilhelmus Persoon van de Parochy Kerck voorsz / den anderen Bartholomeus Patroon ende Fundateur van de selfde Kerck / (van wien in de on-seeckerheden en aen-beghinne van de Oude Parochy-Kercke voor-henen * twyfelachtigh ghesprooken is) welckers beyder Zeghelen nevens die van de Kerck / als mede het Zeghel van de Stadt selfs / (volghens de ghetuygenisse des Bisschops) aen dit Accoord waren aen-ghehecht ; zynde des selfs in-houdt een volkomen over-een-kominghe weghens eenighe geschillen tusschen de voor-noemde Godts-huysen ontstaen / ter saecke van dese twee milde Gunst-Brieven des Bisschops voorsz / welcke beyde Brieven die van de Parochy Kerck / door tusschen spreecken van ghoede Mannen om onderlinghe Vrede en Vrientschap (en andere redenen breder in 't Contract vermeldt) ten behoeve ende nut van het H. Geest Gast-huys / advoyeren ende sich wel laten ghevallen / onder die limitatie nochtans / dat by soo verre de Parochy Kerck voorsz t'eenigher tijdt in een specialen Ban wierdt geslaghen / dat als dan de Cappellaen van 't voorsz Gast-huys met de Kerck-diensten / vyf-tien daghen langh naer gewoonte en ordinaris Coustumen / soude continueeren ; maer indien de meer ghenoemde Parochy Kerck langher onder den Ban werde ghehouden / dat als-dan de voorsz Capellaen buyten dien tijdt gehouden soude zyn op sulcken uyr van den Dagh de Misse te celebreren / als Stadts Parochiaen hem soude appointeren / ende niet meer als tot eene Misse des daechs de Klock te luyden / al-waerdt dat meerder Missen door de Geestelijcke Broeders ofte Religieusen / (in 't Gast-huys woonende) wierden ghedaen : dat oock daer-en-boven alle de Offranden die Jaerlijcx op den dach / en de gantsche Octaef van de in-wydinghe deser Capelle en Altaer / aen het Gast-huys wierden gegheven / met bewillinghe en goet-vinden van den Parochyaen / ten behoeve van den Armen soude werden geappliceerdt ende aen-ghelegdt &c. Den op-ghemeldten Brief van den Bisschop mitsgaders syn vidimus / en het gespecificeerde Contract / zyn alle achter een andere in deser voege beschreven.

Verder begunstinge des Bisschops,

Getuygenisse aengaende seecker Accord tusschen de Parochy Kerck en het Gast-huys voorsz,

* Boven p. 132.

Inhout van dien.

Onder wat conditien veraccordeert.

Anthorisatie aen het Oude ofte H. Geest Gasthuys, om een eygen Kerck-Hoff te hebben, mitsgaders dat den Priester-Cappellaen de Sacramenten mocht bedienen.

Henricus Dei gratia Trajectensis Episcopus, universis praesentes literas inspecturis Salutem in Domino sempiternam dilectorum in Christo fratrum Hospitalis Sancti spiritusin Delff in Hollandia nostrae diocesis obtentu precaminum Illustris Dominae consanguineae nostrae dilectae Dominae A. uxoris quondam Iohannis de Avennis, deuotis supplicationibus inclinati eisdem Fratribus quibus in Christo Hospitali, in quo pauperes et debiles Hospitantur et Caritative tractantur habendi oratorium, et idoneum presbiterum Capellanum, qui in eodem Fratribus et sororibus divina celebret, Concessimus facultatem pro ut in literis nostris super hoc confectis, sine juris alieni praejudicio continetur. De nouo in fauorem Religionis propter deum, praecipue cum favore quantum cum Deo possimus cupientes ipsis juxta eorundem creatorum hujusmodi coemeterium, in quo Fratres et sorores ac pauperes ejusdem Hospitalis, dum necesse fuerit tumulentur, nec non quod presbiter Capellanus ipsorum confessiones eorum audire, et pro delictis eisdem injungere prout secundum Deum visum expedire videbitur Poenitentiam salutare, et alia ipsis administrare valeat Ecclesiastica Sacramenta, Saluis plebani Ecclesiae de Delff oblationibus et Iuribus in premissis sibi debitis et sine cujuslibet juris alieni praejudicio, autoritate praesentium indulgemus, Datum apud Amorsvord Anno Dni. M. CC. LXV. Sabbato proximo ante Simonis et Judae.

Vidimus des Bisschops nopende seecker Accord tusschende Oude Parochy Kerck deser Stadt, ende het Gasthuys voorsz.

Praeterea noueritis me literas confectas super Concordia et consensu de premissis, inter viros nobiles et honestos, videlicet, Wilhelmum personam Ecclesiae Prochialis in Delff, et Bartholomeum Patronum et Fundatorem ejusdem Ecclesiae ex una parte, et Fratres et sorores dicti Hospitalis Sancti spiritus in Delff, non cancellatas non abolitas nec in aliqua sui parte vitiatas, Sigillis praedictorum ac plebani Prochialis Ecclesiae de Delff, nec non sigillo opidi de Delff sigillatas, de verbo ad verbum vidisse et audivisse in haec verba. Nos Wilhelmus persona Ecclesiae Prochialis in Delff, et Bartolomeus Patronus, et Fundator ejusdem Ecclesiae, notum facimus universis presentia visuris, quod cum quaedam dissentio inter nos ex una parte, et Fratres et Sorores Hospitalis Sancti spiritus in Delff ex altera, occasione quarundam literarum a venerabili Domino Episcopi Trajectensi ipsis concessarum fuisset suborta, nos omni inter nos remota dissentionis et questionis materia, opus misericordiae circa dictum Hospitale praetendentes Dei intuitu ac reformandae pacis et amicitiae obtentu, nec non proborum virorum interventu precaminum ad dictorum Fratrum et Sororum deuotas suplicationes inclinati, ipsis in dicto Hospitali concedimus et volumus ex consensu nostro pleniore, quod omni gratia a venerabili Domino Episcopo Trajectensi, in subsidium et commodum dicti Hospitalis concessa, absque obstaculo et contradictione quilibet a nobis vel Fratribus nostris vel nostris coheredibus, successoribus et amicis, seu Ecclesiae de Delff plebano, quod absit, faciendis perpetuo fruantur pacifice et quiete, sicut in literis supradictae gratię a prę nominato Domino Episcopo ipsis concessis plenius continetur, videlicet quod Fratres et Hospetale supradicti Cappellani, habeant coemeterium, nolam ad pul-

Waer by alle de voorgenoemde begunstingen des Bisschops wegens de Parochy-Kerck oock ten volle werden be-

pulsationem divinorum, nec non Cappellanum sibi congruum et Honestum pro libito voluntatis eorum assumant, qui eis et infirmis eorum ac aliis divinis interesse volentibus cum votis divina celebret, confessiones eorum audiat, Pœnitentiam injungat salutarem, et inungat mortuos dicti Hospitalis, in cœmeterio eorum sepeliat, et cuncta eis administret Ecclesiastica Sacramenta. Hoc etiam adjecto, quod si dictam Prochialem Ecclesiam in Delff, contingat casu fortuito poni sub interdicto speciali, Cappellanus dicti Hospitalis per quindenam secundum suam consuetudinem divina celebrabit si autem dicta Ecclesia diutius sub interdicto perseveret, dictus Cappellanus ex tunc ea hora Diei quam Plebanus Prochialis ipsi assignaverit celebrabit, et ad unam tantum Missam in dicto Hospitali pulsabitur, licet plures Missas in die a Fratribus seu Religiosis a quibuscumque dici contingat; in die vero et tota Octavo dedicationis Capellæ vel altaris Hospitalis sæpe dicti, quolibet anno oblationes ad manus ejusdem Cappellani venientes, in usus Pauperum cum voluntate Prochialis Plebani plenarie committantur. Salvis oblationibus et jure matricis Ecclesiæ per omnia in premissis. In hujus rei Testimonium et munimen Sigillis nostris et Prochialis Plebani in Delff, nec non et sigillo opidi de Delff præsentes literas fecimus communiri. Datum et actum apud Delff, Anno Domini M. CC. Lxviij. in die Andreæ Apostoli. In cujus rei Testimonium, ego Theodorus de Mada supradictus, ad preces Fratrum et Sororum Hospitalis sæpe dicti, præsens transscriptum sigillo meo proprio sigillavi. Datum ut supra.

willight, en de van waer de gehouden,

Doch eg ter onder seeckere sti pulatien en voorwaerden by die van de Kerck, specialijck besproocken,

Dese Kerck ofte Capel van het Oude ofte H. Geest Gast-huys / gelegen aen de over-zijde van de Koren-marct, bezyden ende benevens aen het Hospitael ofte Gast-huys vast gehecht / komende ten Westen aen de Stract met syn Gevel regulier ende gelijck met de Muyr en de drye Gevels van het Gast-huys voorsz / is voor-sien met een cierlijck Spits ofte Toorn van Duyven-steen / het onderste ghedeelte vierkant met Bommel-gaten ten behoeve van de daer binnen hangende klocken / op welck vierkantigh werck komt een Crans ofte Omme-loop / buyten om vier daer op-staende Uyr-Wysers henen / de welcke elck verciert zyn met een Fronte-spice / en drie kleyne Pyramiden daer op / waer binnen te midden uytkomt een ronde op-gaende Spits tot het Cruys toe van Duyvesteen / recht onder desen Toorn is de voornaemste in-ganck tot de Kerck / in de-welcke hedendaeghs alle Sondaeghs vier Predicatien van de Gereformeerde Religie werden gedaen / te weeten twee in Nederduytsch des ochtens en na-middaghs vroeg / by den Predicant van het Gast-huys (de-welcke des Winters noch een des Woonsdaechs Avonts doet) en twee in de Engelsche Tale / een des ochtens te neghen / en een na-middaeghs te drie uyren / door den Leeraer der Engelsche Gemeente. Van binnen is de Kerck voor desen geweest alleenlijck een recht door-gaende Pleyn / nochtans al

Situatie en gedaente van de Gasthuys Kerck.

Den Toorn

Ingangen van de Kerck en hoe dickwils daer in gepredickt werdt.

vry groot na syn tijt ; het Choor een weynig smaelder en met een tre-
de op te gaen / is in den uytersten hoeck op een kelder verheve noch
met vier a vijf Trappen op te gaen / on-seecker of sulx van Oudts en
in voor gaende Eeuwen dusdanigh is gestelt geweest ofte niet :
plegende even-wel over eenighe Jaren noch met een hoogh Out heck
af-gesondert te zyn / 't welck nu naermaels in een Houten Baluister
is verandert en voorts dit verheven ghesepareerde ghedeelte des
Choors met Bancken voor de toe-nemende Gemeente verbult ; ech-
ter de Kerck door den grooten toe-loop te kleyn vallende / is aen de
Zuyt-zyde noch een stuck aen-ghemaeckt omtrent half soo groot als
de Kerck (wel verstaende uyt-gesondert het Choor) welcke aen-ghe-
maeckte verghrootinge voor-maels de Siecke Kamer der Vrouwen
is geweest / zynde mede vol Mans Bancken geschikt / de-welcke
tot accommodatie en gemack van de toe-hoorderen wat verheven en
achter den anderen op-rysende zyn / ten eynde sy niet alleen over
malkanders Hoofden / maer oock over de Sit-plaets voor de Ma-
gistraet en Regenten des Godts-huys mitsgaders verscheyde ande-
ren af-geschooten Bancken / by particulieren in-gehuyrt (voor en
langhs heen de Pylaren van de voorsz uyt-settinghe gestelt zynde)
een ruyme en luchtige toesicht mochten hebben na den Predickstoel /
de-welcke plegende voor-dese aen de Zuyt-zyde te staen / doch met de
vergrootinghe mede verplaest) hier recht tegen over aen de Noor-
der Muyr is gehecht / van onderen met een Doop-hecke omheint
ende bepaeldt zynde ; aen dese selfde Muyr ten weder-syde de Pre-
dickstoel siet-men een Harde-steene Deur-cosyn ofte Poort / haer
Lyst-werck boven vercierd met de Wapenen der Regenten van den
Jare 1649. wanneer dese Poorten gemaeckt wierden / zynde de
West-telyckste een in-ganck tot de Siecken Mans-kamer / de Oost-
lijckste (pleghende eerst teghen over den andere in de Zuyt-muyr te
staen / en een in-ganck tot de Vrouwen Kamer te wesen) dient tot
een uyt-ganck over de Plaets van het Gast-huys naer achteren /
voor de luyden die aen de ander zyde woonen / gelyck oock noch een
kleynder Deure in het Choor ; voorts is dese Kerck met kopere
Kaers-Coronen en Blakers maer sonderlingh sedert den Jare
1657. met een uyt-muntend Orgel-werck voor-sien / staende te-
ghen aen den Toorn en verstreckende van ondere te samen met de
Muyren van den Toorn een seer bequaem Portael aen de Kerck / on-
der een vierkant verdeck (zynde het Torael van het Orgel) gedragen
door twee heele en twee halve ronde Colomnen na de Dorische ordre /
dit verdeck is besloten met een Borst-weringhe boven aen met Tra-
ly-werck / en van buyten met konstigh uyt-gesneden Beeldt-werck
in Festons van allerley Musicale Instrumenten / mitsgaders de
Wapenen van de Regenten / onder wiens Regeringhe dit werck is
op-gerecht / alles seer cierlyck vergult en de Wapen-schilden met ha-
re

Vergrotinge en verbeteringe van de Kerck.

Het Orgel.

re behoorlijcke differente Coleuren gestoffeert; onder aen de Letegen daer dit Doxael ofte verdeck op rust dese Versen met Gulde Letteren te lesen staende — Des selfs op-schrift.

TER EEREN VAN GODTS SOON,
TEN DIENSTE VAN GODTS KERCK,
TOT HULP VAN SANGERS TOON,
STAET HIER DIT ORGEL-WERCK.

Recht voor midden op de voorsz Borst-weringhe van het Doxael staet het Orgel/ ondersteunt van drie naeckte sittende Kinderen/ welckers middelste Stadts Wapen in syn schoot is houdende/ de ander twee op de hoecken in de eene handt met een Basuyne voorsien zynde/ d' ander tot haer op-geleyde en aen-bevolen werck ghebruyckende. De Deuren van het Orgel konstigh beschildert door Willem Verschoor, vertoonende den Koninckklycke Prophete David sittende op een Troon en spelende op den Harp; de verdere ledige plaetsen met allerley Snaren-spel/ Musijck-boecken/ en eenige naeckte Kinderen aen-gevult/ op de zyden van het Orgel zyn uytgebeeldt de Hoop en 't Geloof/ ten weder-zyden boven op de hoecken van dit Orgel/ staet een uyt-ghesneden Swaen/ een gevoghelte 't welck uyt diepe en vreemde speculatien veel-tydts by de Musijck wert uyt-gebeelt/ wat hooger te middelwaerts sietmen aen de regter zyde een Horologie ofte Uyr-wyser met Scherminckels en een Beckeneel daer op/ aen de slincker zyde een Uyr-glas met een Sonnewyser daer boven/ waer tusschen beyde op het middel-punt staet een Kindt met een Basuyne (daer hy op blaest) in d'eene/ en een Lampje ('t welck schijndt te branden) in de ander handt/ leerende te samen alles de ydelheyt en verganckelyckheyt onderworpen te zyn. Dicht aen de Bogen van 't houte Welfsel/ boven 't Orgel komt een Uyr-wyser uyt den Toorn binnen de Kerck de uyren van den tydt vertoonen. Den Predicanten/ in dienst van dese Kerck haer tyt des Levens eyndigende/ hebben de Regheuten een bequame Grafplaets versorght/ ghelegen recht voor den Predick-stoel/ al-waer men de Oogen wederom om laegh ter aerden wendende op een dubbelde Sarck dit op-schrift leest: — En Schilderyen. — Uyr-wyser binnen de Kerck, en Graf der Predicanten.

Hier leyt Begraven Do. Petrus Mathon, die dese Kerck als Bedienaer des Goddelijcken Woordts acht Iaren en vier Maenden getrouwelijck heeft bedient, sterf den 1. April 1661.

Voorts geen anderen hedensdaeghs in dese Kerck begraven werdende dan eenighe Domestycken van dit Godts-huys/ het Kerckhof daer in de voorgaende bemachtingh-Brief van gesp ooken wert/ is ghelegen achter het Choor van de voor-beschreve Kerck/ mede binnen het district van het Hospitael ofte Gast-huys/ zynde een weynig

 boven

Gelegentheyt van het Kerck-hof hier vooren vermelt.

boven de gemeene grondt verheven / ende met een houten Hecke op een steene voet van de Placts af-geschoten / nu geen ander gebruyk ghevende als een Bleeck-velt: wyders wat de Sieck-kameren / Huysinghe / gantsche ghelegentheyt en gevaert van het Gast-huys betreft, sal daer na (als van de Huysen tot onderhoudinge der Armen en gebreckelijcken Menschen sullen spreecken) bequamelijcker ghesegt werden / als zynde ons voornemen eerst van de Kercken en Capellen behalven de Clooster-Capellen / en dan van de Cloosters met hare Capellen / en daer na van de Huysen uyt mededogentheyt tot hulp en soulagement van ongevallighe Menschen om Godts-wille gesticht / te handelen. Diergelijcke Kerck ofte Capel is van Outs geweest / de CAPELLE VAN S. JORIS. ghelegen in het Noordteynde, aen het S. Joris Gast-huys / wel eer geweest (alsoo my onderrecht is) een Begaert daer alle Vreemdelinghen voor een korten tijt in mochten komen Herberghen en slapen / naderhandt verandert in een Dol ofte Kranck-sinnig-huys: dese Capelle S. Joris toe-gewijt (waer van de Buyrt daer omtrent de benaminge van S. Joris buyrt ontfanghen heeft) soude misschien mogen schijnen gelijck als of het Gilden of de Schutters van S. Ioris dese Capelle mochten hebben gedoteert ende grotelijcks begiftight en vervolghens eenigh seggen daer over gehadt hebben / maer daer is een Brief van Hertogh Willem van Beyeren, de sesde van dien Name Graef van Hollandt / dewelcke aen de Stadt / uyt particuliere gunst / en gelijck als in vergheldinghe van ghetrouwe diensten / Octroyeert dat sy eeuwigh en on-eyndelyck Gifterste soude wesen van de Capelle in S. Joris Gast-huys (dat is dat sy daer in een Capellaen soude stellen naer haer vrye believen en wel-gevallen ofte over dese Kerckelijcke in-komsten soude hebben te disponeren tot de somme van thien pont in dien tydt / 't welck als-dan noch al een considerabile somme moet zyn geweest / aengesien de Graef selfs by speciale Handt-veste met sulcke honorabile Termen en dus Reputatieus voor de Stadt / sulx heeft gelieven te accordeeren:

Beschrijvinge van S. Joris Capel.

Patronaetschap van dien.

Gunst-brief raecken de degifte van Capelrye in S. Ioris Capel.

WIllem by der genaden Goids Palens Grave op den Ryn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelant, ende Heere van Vryeslant, doen kondt allen luyden, dat wy om sonderlinge gunst, die wy draegen, tot onser getrouwer Stede van Delff, ende om menigen gueden dienst wille dye zy ons gedaen hebben, ende oft Godt wil noch doen sullen, der selver onser Stede van Delff, gegeven ende geconsenteert hebben, geven ende consenteren mitsdesen Bryeff, dat zy tot euwigen daigen Ghiffters wesen sullen, van eenre Capelryen staende in Sinte Joris Gast-huys, int Noort-eynde binnen onser Steede voornoemt, tot x. l. siaers toe. ende want wy datt onser gueder Steede voorsz, vast, ende gestade gehouden willen hebben, voor ons, ende

onse

onse Nakomelingen, soe hebben wy des in getuygenesse onse Zegele an desen Bryeff gehangen. Gegeven op onsen Huyse tot Gorichum op Sinte Michyels dach int Jaer ons Heeren M. C.C C.C. ende vij.

Van Oudts is dese Capel mede al tamelijck groot geweest / doch nu sedert den Jare 1647. het Choor met een Muyr ten behoeve van het Dol-huys daer af-gesondert zynde / werdt de Kerck gebruyckt voor een Stadts Artillery-huys om Geschut en anders in te setten; voor aen Straet boven den in-gangh pleegh eenen S. Joris te Paerdt in witten Orduyn uyt-gehouden te staen / doch door Beeld-storminghe en den tydt seer gedesormeert en geschonden zynde / hebben de Heeren Burgemeesteren hem af-doen hacken / en 's Stadts Wapen in plaets gekeurt; boven aen het eerste Bint in het Choor / is wel eer een Latynsche inscriptie met heel groote swarte en Oude Characters weder-sijdts en van ouderen aen geschildert geweest / 't geen door het op-trecken van de voorsz Muyr en 't separeren van de Kerck / maer aen eene zyde (boven op de derde ofte hooghste Solderinghe in het voorsz Choor gemaeckt) leesbaer is gebleven / schynende wel een stuck van een Pauselijck Gebedt te weesen met dese woorden; *qui passus es pro nobis, miserere nostri. Mater gloriosa, Mater adoranda*, dat is / Die geleden hebt voor ons, erbermt u onser, O Hooch-loffelijcke Moeder, O aen-biddelijcke Moeder: alder-bovenst staet aen de West-zyde op de Gevel een cierlijcken Toorn / zynde (gelijck de Gevel) van gebacken Steen en de hoecken en Bommel-gaten van Orduyn / versien met vier Uyr-wysers en Klocken-geslagh / waer na de Schippers op de Veer-Schuyten na 's Gravenhage / haer alle half-uyren moeten reguleren; boven de Uyr-wysers volght een hooge schoone Naelde ofte houten Spits met Schalien bekleedt. Opt een Oude geschilderde Caert van de Stadt in den Jare 1536. schynt of benoorden desen Toorn op den hoeck van de Kulck noch een Spits ofte kleyn Toorntge pleegh te staen / het sy dan dat dit stuck (even hoogh van Gevel zynde) aen S. Joris Capel is annex geweest / of dat het een ander Kerckelijcke gestichte is geweest / zynde hedendaeghs in woon-huysen verandert / en als noch een Hard-steenen Cruys op den Mock van de Gevel behoudende. Een ander Capelle ghenaemt de H. GEEST CAPEL, pleegh te staen heel aen 't ander eynde van de Stadt omtrent de Zuyt-poort, andersints Schiedamsche ofte Ketel-poort, ende aldaer op het Pleyn voor de Huysinge ofte oude Brouwerye van de Papegaey / in het hangen van de Brugge daer van de naem voerende Capels Brugh, ende niet de Hoge Brugh gelijck die door de wandelingh aldus verkeerdelijck werdt genaemt / zynde eygentlijck de naest daer aen ofte gebuyr-Brugh over de Gracht van het Achterom streckende / dien den naem Hoge-brugh van Oudts is toe-gevoeght / dese Capel was gelegen langhs de Water-kant

Nader beschrijvinge van dese Capel.

Haer Toorn.

Aengaende noch een onseecker gebouw daer benevens.

H. Geest Capel, en waer gestaen heeft.

kant aen de West-vleugel van de voorſz Brugh en ſtreckte op-waerts met het Choor tot aen het welffel van de Brugh / ſulx ſy gelijck als ryſende teghen eenigh geberchte was aen-geleyt / hebbende gehadt een Toorn geenſints van de minſte in hooghte / zynde naer het ſchynt ſes of acht-kantigh van gedaente altemael Metſelwerck tot boven aen den Top / de-welcke voor den Brandt ſchuyns toe-lopende / droegh een groote ronde Appel / waer boven quam noch een ſpits ofte Pyramide / maer in 't begin van den Oorlog tegen Hiſpangie / voerde ſy in den Top een Lantaerens-gewijs en Doorluchtigh ſpits met een groote langhwerpighe rondigheyt ofte Appel / voor een uyterſte Top-punt daer op ; de Capelle ſelfs / ſedert den Brandt / merckelijck vergroot / en met een conſiderabel ſtuck aen de Zuyt-zyde aen-gebouwt zynde ; ten ware dit een by-ſondere en nieuwe Capelle nevens den andere is geweeſt ; alles naer uyt-wyſen verſcheyder oude Caerten van de Stadt / mitſgaders een by-ſondere Teyckeninghe van den Jare 1573. daer van onder my hebbende : hier pleghen de Miſdadighen ter Doodt gedoemt / die men buyten plach te rechten / haer laetſte Biecht en Mis te hooren / in preſentie van den Schout en de Heeren Schepenen / dewelcke al-daer in langhe Tabbaerts / verciert met Stadts Naem in geſmeden Silvere Letteren / in ordre quamen ſitten ; geen verder beſcheyt aengaende deſe Capelle is my / veel min haeren Ouderdom / voorgekomen ; gelijck oock / behalven S. Annen Clooſter met haer particuliere Capel / noch een S. ANNEN CAPEL, apart vermeldt vinde / welckers Outheyt niet alleen / moet bekennen niet te weten / maer oock ſelfs de plaetſe niet waer geſtaen heeft. In de Voor-ſtadt aen de Buyten-Waterſloot of de Gaech, omtrent daer de tweede Brugh leydt aen de Zuyt-zyde plach een Capel te ſtaen S. CORNELIS toe-geheylicht / die de Stadt op haere eygen grondt ende Erve heeft doen Funderen ende op-bouwen / mitſgaders met eenighe Capelrye ofte prebende begiftigt / ten dienſte van de daer omtrent gelegen Huyſen en het naburige gehuchte den Hoorn ;* in wat tijt ſulx is geſchiet wijſt ons ten naſten by aen / het vijfde artijckel der oude Beſchryvinge van S. Urſels ofte Nieuwe Kerck * namentlijck omtrent den Jare 1390. en eenighe Jaren daer na verkreegh de Stadt Octroy van altijdt Gifter te ſullen weeſen van de Capelrye daer in gedoteert:

En verder beſchrijvinge van dien, als Toorn en anders.

S. Annen Capel.

S. Cornelis Capel aen de Gaech.

* *Siet boven p. 11.*

Haer ouderdom.

* *Pag. 198.*

Octroy van gifte der Capelrye in S. Cornelis Capel.

WIllem by der genaden Goids Palens Grave op ten Rijn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelant, ende Heere van Vryeſlant, doen kondt allen Luyden, dat wy voor ons, ende voor onſe Nacomelingen, geoorloft, ende geconſenteert hebben, oirloven, ende conſenteeren mitsdeſen onſen openen Bryeve, onſen getrouwer Stede van Delff, van hoyren eygen Erve ende guede te Funderen, te erigeren, ende te doteren, binnen onſe voorſz Steede opten

Wa-

Watersloot een eeuwige Capelrye, in die eere Goeds synre gebenedyter Moeder Marie, ende des Heyligen Martelaers Sinte Cornelis, welcke Capelrye voorschreven onse getrouwe Stede voonoemt, tot eeuwigen dagen geven sall, na sulken manyeren ende Ordonnantie, als die Fundacie, ende Bryeve, dye onse getrouwe Steede voorsz, daer of gemaeckt heeft off maecken sall, inhouden, ende begrypen, sonder ons, off onse Nacomelingen hem des in eeniger wijs te bewinden, In oirconde desen Bryeve Besegelt mitt onsen Zegele. Gegeven inden Haege opten xx. dach in Augusto, int Iaer ons Heeren duysent vyer hondert ende sestyen.

Welcke Capelle door den grooten Brandt 1536. (als voor desen is verhaelt) * nevens veele andere in de Stadt mede vernielt zynde / schynt niet weder op-gebouwt te zyn / doch het Erf &c. ten proffyte van de Oude Kerck verleent / 't welck gedurende de Spaensche Troubelen eenighe Jaren in on-gebruyck en sonder Huyr leggende / by verloop en veranderinghe des tydts soo is verduystert / en misschien oock soo langs soo meer van alle kanten betimmerdt / dat men in menichte van Jaren niet en heeft gheweten waer dese voorsz Capel van Oudts gestaen heeft / en oock deswegen sedert den Jare 1580. by de Oude Parochy-Kerck geen Huyr ontfangen is ; doch uyt de voornoemde Caert weynigh dagen na den Brandt heel nauwkeurigh gemaeckt / is bescheydelijck af te nemen dat het op de gedesigneerde en beduyde plaetze is geweest ; oock een bequaem Toorntge gehadt hebbende met een Naelde ofte Spits / gelijck S. Joris Capel met Leyen bekleedt / en noch een ander vierkant Gebouw met een groot binnen Pleyn Cloosters-ghewijs daer aen gelegen zynde ; ende tot meerder bevestinghe vinde ick noch / onder de Oude versufte en geexpireerde Papieren / een Huer-cedulle des Jaers 1569. van die Cool-tuyn van S. Cornelis Capelle buyten die Waterslootsche Poort aen die Zuyt-sijde, de welcke de Kerck-meesteren van de Oude Kerck verhuyrden met twee Huyskens daer op-staende / voor de somme van vijf ponden grooten Vlaemsch ; 't welck te samen conformerende de saecke ontwyfelbaer en onwedersprekelijck maeckt. Volght nu S. ANTHONIS CAPEL, aen de Haven (mede een gedeelte van de Stadt) gelegen / zynde een Out bouvalligh gebouw / redelijck groot ende ruym / wel eer op-ghemetselt (alsoo my aen-gedient is) met de Steenen der Kerck van Schoonderloo 't synen tyde / oock dat de Klock van Schoonderloo herwaerts soude getransporteert zyn / alles tot koste van de Stadt / die over-sulx van den beginne af aen al-tijdt het recht hebben ghehadt ende ghebruyckt / van de bedieninghe des Godts-dienst aldaer te geven en te gunnen aen den genen / die hen daer toe alder betamelijckst soude duncken te weesen / alleenigh de bevestinghe ofte confirmatie van den

Haer onderganck,
* Pag. 152.
Vreemde verduysteringh van haer gronde ofte erf.

En hoe weder om ontdeckt.

Beschrijvinge van S. Anthonis Capel aen Stadts Haven.

den Heer Bisschop van Utrecht daer toe van nooden hebbende / en hier van zyn dese Brieven

Octroy van Capelrye in S. Anthonis Capel.

WIllem by der genaden Goids Palens Grave op den Ryn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelant, ende Heere van Vryesiant, doen kondt allen luyden, dat wy voor ons, ende voor onsen Nacomelingen gheoorloift, ende geconsenteert hebben, oirlouen ende consenteren mittdesen onsen open Bryeve, onser getrouwer Stede van Delff, van hoiren eygenen Erve ende gueden te Funderen, te erigeren, ende te doteren, op ten Nieuwe Have binnen der selver onser getrouwer Steede voorsz vryheden, een eeuwige Capelrye, in die eere Goids, zynre gebenedyder Moeder Marie, ende des Heyligen Confessoirs Sinthe Anthonis, welcke Capelrye voorschreve onse getrouwe Steede voornoemt, tot eeuwigen dagen geven sel, nae sulcke manyeren ende Ordonnantien, als die Fondatie ende Bryeve, dye onse getrouwe Steede voorschreven daer off gemaeckt heeft off maecken sell, inhouden ende begrypen, sonder ons, off onse Nacomelingen hem des in eeniger wijs te onderwinden. In oirconde desen Bryeve besegelt mitt onsen Zegele. Gegeven inden Haege opten xxviij. dach in Augusto, int Jaer ons Heeren M. C C. C. C. XVJ.

En waer in die bestont.

De Fundatie ofte donatie van de Capelrye dat is prebende ofte kerck-loon / bestondt meerendeels in Huys-renten / Op-stallen en Contributien / die de Regeerders deser Stede gegeven ende toegestaen hadden tot een Capelrye inde Nieuwe Capelle / voor ende ten behoeve van den Capellaen-Priester / den Brief daer van luyde als volght:

Fundatie-Brief van Capelrie voorsz.

WY Burgemeesteren, Scepenen, ende Raide der Steede van Delff, oirconden dat wy by consent onser ghemeenre Vroetscip, ende om oedmoedich vervolchts der gemeenre gebueren, onse Ondersaten optie Nieuwe Haven, inder eeren Goids, synre lyeve Moeder Maryen, ende des Heyligen Confessoris Sinte Anthonis gesticht, ende gemaect hebben een Capelrye, op onse Nyeuwe Haven aldaer inder Cappellen, ende daer toe gegeven sulcke gueden, als hyer nae geschreuen staen. Hier na volgde een langhe Register van de voorsz Renten / en daer na dit besluyt / In te nemen alle die voorsz Renten alle Jaers tot Meye, ende dese Capelrye zal men altijt bedienen met drye Missen ter Weecken, ten wair off hem mit minre dyenste daer off wilde laten ghenoegen, welcke Capelrye wy gegeuen hebben, ende geuen Heeren Phillips Jan Willems Zoen, puyerlijck ende simpelijck om goede, presenterende Heeren Phillips voorsz, onsen lyeuen eersamigen Heer Vader in Gode Heeren Frederick van Blanckenen, Bisschop Tuytrecht ofte synen Vicario syne stede bewarende, biddende den seluen onse lieven Heere ende Vader voorgenoempt off synen Vicario voorsz, dat hy alle

Hoe veel Missen ter weeck daer voor te doen.

En door wien alder-eerst

T' STADT-HUYS op Delfts Haven, *Mitsgaders* de KERCK *Aldaer, van outs Genaemt S.t ANTHONIS CAPEL.*

selvegoeden hyer in geschreuen mit synen Letteren wil vestigen, ende den selven Heere Phillips, inde voorsz Capelrye institueren nae Rechte ende gewoente der Heyliger Kercke, ende mit synre machten alle stucken in deser Fondacien begrepen, wil confirmeren, Behoudelijck dat die Burgemeesters, Schepenen, ende Raide onser voorsz Stede, Gifters zullen wesen tot eeuwigen dage, vander Capelrye voornoemt, In kennisse der waerheyt hebben wy desen Bryeff wthangende besegelt, mit onser Stede Zegele ten saicken, opten dach in April int Iaer ons Heeren M. CCCC. ende xvij.

Mitsgaders versoeck tot bevesting van den Bisschop.

Onder aen annex het eynde deses Briefs stondt geschreven

Item deur desen bryeff is een confirmatie brieff deur steken.

Hedendaechs zyn op de Haven twee Predicanten / dewelcke op behoorlijcke en gesette tyden in dese Capelle / de Gereformeerde Godsdienst leeren. In den beginne van de Reformatie dese plaets in de Kerckelijcke repartitie onder 't Classis van Schielandt verdeelt zynde / is over eenighe Jaren / om beter ordre / onder 't Classis van Delft-landt geresorteert / waer over in 't stuck van verkiesinghe der Predicanten door partialiteyt en bitsigheyt van eenighe Leden deser Kercke / al-sulcke hardneckige en heyloose Disputen zyn ontstaen / die voor 't gemeene best van Delft droevigh zyn om aen te gedencken; doch geconsidereert my des ten volle niet genoech onderrecht en vinde / sal maer alleen hier op gaen stellen eenighe Extracten van 't gunt in de respective Synoden / dies aen-gaende van Jaer tot Jaer / successivelijck is aen-gebracht ende geresolveert. In de Synodale vergaderinghe gehouden tot Woerden anno 1635. wiert geproponeert dat de Separatie van Delfts-haven van 't Classis van Schielandt / alleen door Polityeque macht tegen danck van de Kercke / tegen de verdeelinghe der Classen / en langdurighe possessie van over de 60. jaren was geschiet / 't geen geventileert zynde / is geresolveert dat sulx aen hare Ed. Gr. Mog. eerbiedelijck soude vertoont werden; * onder en tusschen veele en menigvuldige onrusten ter saecke van dese Separatie op-geresen zynde / werdt in Synodo Leerdam 1636. de Classis van Schielandt wegens de hoochgemelte Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt belast op sware penen / dat sy haer den Kercken-dienst van Delfts-haven niet langher souden onderwinden / 't welck niet gheschiedende / syner noch grooter swarigheden op-gevolght: * des Jaers daer aen tot Dordrecht nam de Synodus de Separatie aen / en trachte den onrust te stillen: * wyders in 't Jaer 1638. de Synodus alhier te Delft zynde / verkreghen Deputati / dat drie uyt-geseyde Burgeren van Delfts haven wierden gerestitueert / en dat 'er nu goede hope was van Vrede / echter de restitutie van den vierde noch blyvende open staen: * des

Hoe veel Predikanten jegenwoordigh aen de Haven.

Kerckelijcke twistreden en en geschillen, over 't verkiesen van een Predicant aldaer voorgevallen.

* Synodus Woerden 1635. Art. 44.

* Syn. Leerd. 1636 Art. 39.
+ Dord. 1637. art. 31.
* Delft 1638. art. 29.

Jaers aen-volgende de Synodus tot Leyden / Ordonneerde dat alle Predicanten in 't Classis van Schielandt mosten verklaren / dat sy den aen-genomen Predicant en Kercken-raedt van Delfts-haven voor wettelijck houden : * daer na ter Goude in den Jare 1640. werdt de versoeninghe binnen Delfts-haven van de Synodus ghetenteert / mitsgaders een Acte van versoeninghe geprojecteert / doch kost noch niet ten gewenschten eynde gebracht werden : * in 't volgende Jaer de Synodus tot Rotterdam vergadert zynde / wierden de gemiscontenteerde Ledematen van Delfts-haven in loco versoent door Gedeputeerden / mits de Acte van reconciliatie in Synodo geconcipieert / op den Predick-stoel niet af-gelesen nochte in Synodo te Boeck gestelt soude werden ; middelerwyl werdt by de Magistraet van Delft weder ghetenteert / de accomodatie met seker particulier Burger in de Synodale Acte genomineert / doch heeft niet willen vallen : * tot Gorichum 1642. wiert te kennen ghegheven dat den Kercken-raedt van Rotterdam in weerwil van de Predicanten / de gemiscontenteerde Lidtmaten van Delfts-haven ten Avontmael liet komen tot Rotterdam / weshalven de Synodus Ordonneerde dat sy daer over souden gecensureert werden : * sulx by de Classis van Schielandt wel af-geslaghen werde de Lidtmaten van Delfts-haven ten Nachtmael te laten gaen tot Rotterdam / maer wilden echter noch niet gaen in haer eyghen Kerck. * Dus droevighe en noch schadelijcker vruchten voor de Stadt / brachten voort dese Kerckelijcke gheschillen / dewelcke (ghestijft en aen-ghehitst door al-sulcke Menschen dien het alderminst betaemde) wy hier niet verder sullen op-halen / maer veel liever met den Steen der vergetenheyt bedecken / en in stilligheyt laten berusten.

** Leyde 1639. art. 45.*
** Goude 1640. art. 37.*
** Rotterd. 1641. art. 34.*
Gorcum 1642. art. 40.
** Briel 1643. art. 41.*

Voorreden en dienstige voorbereydinge tot de Cloosteren.

De Kercken en Capellen van naer ons vermoghen / ghevisiteert / en gelijck als een schaduwe van hare Outheydt en voorleden Eeuwen besichticht hebbende / beghinnen wy te naderen tot de Cloosteren / Conventen / en Monnick-huysen / mitsgaders verdere Kerckelijcken gestiften (met haere bysondere en eyghen Capellen) die om de goede gelegentheyt / soete Lucht / en schoone Landts-douwen / wel eer soo binnen als dicht aen de Muyren deser Stadt / soo overvloedich zyn geweest / en ten tijden van onse Voor-Ouderen soo een groote Bende / van geordende Personen van alderhande slach hebben uyt-gelevert : welckers verscheyde nu al langhe verdestrueert en door de al-vernielende Oorloghen / mitsgaders andere ongheuallen te gronde geworpen / en de verdere overgeblevenen / tot andere en betere gebruycken verandert zyn : doch al-voorens met onse gedachten derwaerts in-treden / en gelijck als haere Oude en voorgaende inwoonderen noch gaen besoecken / sal het niet sonder reden noch buyten ordre zyn / de eerste oorspronck / op-komst / en voortgangh der Monekeryen en Clooster-Levens een weynigh te examineeren en na te speuren / ten eynde

wy

wy de groote veranderinge en onderscheyt tussẽ hare eerste instellinge en navolginge van de laetste eeuwen/dies te bequamer mogen bemercken; De naeukeurigste en netste Schrijvers voornemens zijnde eenige saken perfectelijck en na den eisch te verhandelen/plegen gemeynlijck haren aenvanck te maecken met de Etymologia ofte omsprockelijckheyt en uytlegginge der woorden/op dat den Leser de saecke/dewelcke verhandelt soude werden/ dies te bescheydelijcker en grondiger mochte apprehenderen en aennemen/welke losselijcke gebruyckẽ in dese mijne gheringe dienst/trachtende te imiteren/oock niet heel ondienstig hebbe gheacht de oorspronckelijcke beduydselen der woorden / Clooster ende Monnickte verklaren. Het woort Clooster is gediriveert van het Latijnse woort *Claustrum* 'twelck een besloote plaets ofte een opsluytinge beteeckent/dier oorsaecke dat de Monnicken en de Nonnen binnen het district van haer ghebouw behoorden gesloten te blijven / op dat sy aldaer geretireert en afgesondert van de werelt / in stille eenigheyt geruselijck levende onbekommert van alle wereltse saecken/alleenlijck haren Godts-dienst souden waernemen / ende haer selven in geestelijcke meditatien en vierige gebeden / al ende geheel tot Godt overgeven : uyt die insichte hebben de Ouden dese plaetsen in het Latijn uyt het Griecx oock *Monasteria* genaemt van der eensaemheyt/vermits de menschen in de selven willende woonen/ gehouden waren eensaem te leven/ ofte oock andersints *Cœnobia*, om dat dese binnen de muyren geslotene persoonen/ vreedsamigh en eendrachtelijck onder eene professie een stil en godsaligh leven souden leyden. De ingesetenen van dese opgeslotenen plaetsen / heeft men de benaminge van Monicken gegeven / ontlenende het selvige van het Griecxsche woort / *Monachos*, een eensaem mensche beduydende / dewelcke een maniere van een solitair ofte eensaem leven verkoren heeft / ende sich van allen wereltschen handel onthout &c. verscheyde verdere uytleggingen en beduydingen van dese woorden (die wy kortsheyts halve hier sullen naerlaten) zijn noch van verscheyde persoonen uytgegeven / doch geen van allen applicabel op de Clooster-luyden deser Eeuwen / ghelijck ons aenwijst Do. Melchior van Hambach dewelcke het Clooster-leven verlaten hebbende / naermaels noch Bedienaer der Gereformeerde Kercke tot Schermbeeck is geworden / schrijvende in seecker Tractaetje des ongeregelde ende onvernuftige Clooster-levens, aengaende dit slach van Menschen : sy en mogen in generley maniere Monnicken genoemt werden, hare woningen en konnen den name van een Clooster met recht niet besitten, want sy en woonen niet nae de ware en natuyrlijcke beduydinge deses naems in eensamen plaetsen, buyten het geselschap der menschen, maer midden in de steden, op die marckten, op de straten, in de wegen, in de heyr-legers, ende in de slagh-orden der gewapenden swerven sy om ; sy verkeren in hoven der Princen ende in Raedts-huysen der Raedts-heeren, ten laesten sy door cruypen tot in der vrou-

Derivatie ofte afspruytingh van 't woordt Clooster.

Item van 't woordt Monick.

Hoe weynigh dese namen met de daden onser eeuwen over een komen.

vrouwen-huysen, ende tot in de binnenste kamer der vrouwen selve. Alsoo dat hare Cloosteren gene *Claustra* ofte geslootene plaetsen, maer veel meer huysen sonder tucht en eerbaerheydt, huysen der verdorvener ende schadelijcker vryheyt (in welcken de inwoonders gelijck onghetemde Paerden sonder toom en redelijck verstant nae harer begeerten loopen) mogen ghenoemt werden. Hier over klaeght den *H. Hieronimus* tot *Paulinum* schrijvende: dat een Monick die inde steden woont, ende onder den menschen leeft, geensints met synen naeme over een en komt, daerom seydt hy: ist dat ghy het gene begeert te zijn, dat ghy ghenoemt werdt, dat is: een Monick; 'twelck beduyt eensaem, wat doet ghy in de Steden? d'welcke voorwaer geen wooningen der eensamen en zijn, maer der velen. Ende tot *Rusticum* schrijft hy: waerom verlangen wy nae de volck-rijcke Steden, daer wy geacht werden alleen te zijn? Antonius den Eremijt, seydt oock in desen sin: dat gelijck het den visschen doodelijck is buyten het water te zijn, dat oock een Monick in geen minder perijckel en komt van het Hemelsche leven, ende de H. belydenisse te verliesen, als hy in de steden vertoeft. Daerom hebben in't beginne soo wel de Cloosterluyden als de Eremiten, niet in de Steden, maer in de woestijnen, ende eensame plaetsen gewoont, ende waren verre afgescheyden van den anderen menschen, die dese hare maniere van leven niet na en volghden, daerom haer den name van *Monachos* ofte Monick ghegeven is. Maer door lanckheyt van tijden, als hare godsaligheyt verslaude, ende den oude yver af nam, zijn sy tegens de belijdenisse hares naems in de Steden verhuyst, gelijck *Ambrosius* getuyght in den 82. brief tot de Kercke van *Vercelle*: dat *Eusebius* de Bisschop dier plaetsen (d' welcke ontrent den Jare Christi 360. vermaert was) aldaereerst in het Westen de Cloosteren in de Steden gebracht heeft. * **Ten anderen getuyght hy oock door eygen onderbindinge / dat hun desen name niet toe en komt nae de uytlegginghe des H. Augustini / van dat de selve is beduydende een Mensch die in eenigheydt ofte eendrachtigheydt met anderen leeft;** Want (**seydt hy**) tweedrachtigheyt, ghekijf en vyantschap meesterlijck in hare Conventen ofte Cloosteren regneren &c. **Ten derden bewijst hy dat sy die deelbare dingen / als gelt en goet / hoogheydt / rijckdom / ja de Werelt selven niet verlaten** (**gelijck den Autheur der Kerckelijcke** Hierarchie, **ofte der H. regeringe sustineren wil / dat de Cloosterlieden daerom** Monachi **ofte Monicken genaemt werden / om dat sy de deelbare dingen verlatende / der eenigheyt / dat is der Godtheyt alleene begeren te behagen**) maer (**seyt hy en niet sonder reden**) nae desen (**te weten de deelbare**) dingen verlangen en gapen sy, gelijck als grijpende Ravens; want sy loopen de geheele werelt door, en versamelen al wat sy konnen, van krancken en gesonden sonder onderscheyt: sy nemen den tienden ende inkomsten der Parochien wegh, sy verkoopen alle Godsdiensten &c. **noch verscheyde andere suffisante en voldoende redenen** (**hier te lang om te verhalen**) **brengt hy voort tot overvloedige**

over-

Klachte des Out-Vaders Hieronimi en andere over dese wanschickelijckheyt.

Waer ter plaetse de Cloosterlingen in't eerste sich plegen te onhouden en hoe sy in de Steden zijn geintroduceert.

* *'t Ongeregelde Closterleven pag. 7. et seq.*

Wederlegginge tegen de getuygenisse Augustini en andere over de beteeckeninge en oorspronck deser namen.

overtuyginge / dat den naem van Monick met de hedendaeghsche Clooster-luyden geensints compatibel is. Ende Erasmus aenteyckenende op de voorgeallegeerde passagie van Hieronimus tot Rusticum, segt dese naem daer uyt ontstaen ende herkomstich te wesen / dat voortydts eenige Godtsalige menschen / eensdeels de Godslasteringen der Heydenen tegen Christum niet mogende gedulden / anderdeels van de vyanden des Christelijcken geloofs benaut ofte vervolght werdende / ergens in woeste eensame plaetsen verliepen / ende aldaer leefden ; eenige met hoopen vergadert zijnde / die sy Clooster-lieden en Monicken noemden ; de sommige van andere afgescheyden en in eenige uyterste plaetsen van den Lande alleen ghetrocken zijnde / dewelcke Eremiten ofte Cluysenaers genaemt wierden. * Wyders hoe seer de Monickerye deses tydts / van die der oude ende eerste eeuwen gedegenereert en t'eenemael van ghedaente en hoedanigheydt verandert is / sal lichtelijck bevatten die maer eens den Brief Hieronymi (omtrent den Jare driehondert en tnegentich meest florerende) aen den meergemelten Monick Rusticum geschreven / gelieft door te loopen / welckers inhout is een volkomene Instructie ofte onderwysinge eenes Monicks / waer in men in geenen dele ontmoeten nochte eenichsints vernemen sal / soo veel Pauselijcke superstitien / op nieuws geinventeerde en so lang soo meer bygevoegde Ceremonien / die van de hedendaeghsche Monicken / sedert eenige hondert Jaren gherequireert en ghelijck als Heylige pointen van schuldige Godtsdienst / onderhouden zijn gheweest. Ende dit voor soo veel de uytlegginge der namen van Clooster en Monick belanght / mitsgaders hoeneer / door wat voorvallende gelegentheyt / ende hoedanig dese maniere van Clooster-leven alderéérst onder de Christenen aenvanck genomen heeft / gesamentlijck met een bewys hoe weynigh gelijck ofte ghemeenschap de Closter-lieden en Monicken onser tyden / met die van de eerste en aloude eeuwen zijn hebbende. Laet ons nu by dese occasie tot dese materie ingelaten ende gheoorloft zijnde / onse speculatien en gedachten noch wat verder laten gaen / en een weynigh sien hare voornaemste en generaelste Maxime / het point van belosten des ongehouden levens / ende het selvige oock wat hooger van de beginselen af ervatten / en ondersoecken wat de gheleerden des aengaende weten te getuygen. De Hooghgeleerde Rodolphus Hospinianus eertijts Dienaer der gemeynte Jesu Christi binnen Zurich (die dese materie alder naerstighst en grondighst heeft ondertast) kan het selfde / in zijn boeck van den oorspronck ende voortganck der Monickerie den weetgierigen Leser duydelijck aenwijsen ; ick sal hier ten deele zijn eygen woorden / de saeck ten principale raeckende / ghebruycken / doch om kortheyts wille niet vervolgens ; voor eerst approberende dat in de primitive en eerste kercke Maechden zijn geweest die reynicheyt beloofden / segt: Daer en kan niet ontkent werden, datter terstont

Getuygenisse Erasmi desen aengaende.

Onderscheyt tusschen de eerste aloude en hedendaeghsche Monicken.

Nopende de beloften der onthoudinge des Huwelijcken Staets.

Dat'er in de

eerste en ware Kercke Maechden zijn geweest die reynigheyt beloofden.

* Cypr. lib. 1 Epist. 11.

* Hospinian. Tomi in texto citati lib. 3. cap. 10 paragr. 2.

Eerste Moniekinne te Rome.

stont nae de tijden der Apostelen oock in de ware eerste Kercke vrouwen en Maechden geweest zijn, die eeuwige onthoudinge en reynigheyt beloofde: want *Tertullianus* geeft in den Boeck tot zijnen Huysvrouwe klaerlijck te kennen, datter onder den Christenen waren die eeuwige onthoudinge onderhielden. Ende *Cyprianus* * geeft te kennen datter te zijner tijde onder den Christenen Gode geheylighde Jonckvrouwen waren, die onthoudinge bewijsen wilden en nochtans alle niet en konden: sy hebben oock mentie gemaeckt van de Historie der Jonckvrouwen Cecilia, Agniet en anderen, &c. * Voorts bewijst onsen Auteur dat te Rome een seer Edele weduwe Marcella eerst onder alle vrouwen de maniere des levens eener Monickinne heeft dorven belyden / alhoewel die name den Roomschen ooren seer hatelijck was / apparentelijck ten aensien de selfde (gelijck wy gehoort hebben) de verjaeghde Christenen was toegeeygent; maer dese Vrouwe hadde desen yver van Athanasio en andere Egyptische Priesteren ontfangen / dewelcke doenmaels de vervolginge der Arriaensche Secte ontwijckende / te Romen gekomen waren / ende uyt deser hare vertellinge hadde sy het leven Antonii (wiens naems vermaerthegt / die doen noch leefde / wonderlijck was) ende der Monicken die in *Thebaide* verkeerden / oock de maniere des levens der Jonckvrouwen ende Weduwen geleert; sulcx dese Marcella vele soo vrouwen als Maechden / tot naevolginge hares voornemens heeft aengelockt / ende insonderheyt *Sophæoniam*, *Principiam*, *Paulam*, ende *Eustochium*, ende in korten tydt isser sulcken grooten ghetal der vrouwen / die de versmadenisse des Werelts beleden / aengewassen / dat het gene dat eerst om des nieuwicheyts wille schandelijck / veracht / en gehatet scheen te wesen / daer nae eerlijck begonde te zijn: als Erasmus seyt in het leven Hieronymi * echter en verbonden haer dese menschen in die eerste tijden der Apostelen door geenige beloften: ja Paulus strijdet krachtig tegen de beloften des Maechdoms ende des ongehouden leven / seggende: om der hoereryen wille sal een yegelijck Man syn eygen wijf hebben, ende een yegelijck wijf sal haren eygen Man hebben. * Indien sy haer niet en konnen onthouden, datse trouwen: want het is beter te trouwen dan te branden. * Indien een Maecht trouwt, sy en sondigt niet * ende diergelijcke / ende als de Weduwen / die sy Diaconissen ofte Dienaressen noemden / ten tijden Pauli met die overeenkominghe ofte dat accoort tot den dienst der Kercke toegelaten wierden / dat sy ongetrouwt ende kuysch souden leven / ende als de Apostel daeromme oock wilde dat sy niet minder dan 'tsestich Iaren oudt en souden zijn * soo en heeft hy om deser eeniger oorsaecken wille niet gewilt dat de jonge weduwen tot dese conditien aengepoort souden werden / om dat sy misschien om der wanckelbarer Jeuchten wille niet in het oordeel of in de verdoemenisse der Menschen en souden vallen (dat is in de versmadenisse en berispinge over hare daden) om dat sy weeldig zijnde / ende hoererende de te vooren gedane beloften braken.

Idem ibidem.

In den beginne en wierden sy tot de Maegdom door beloften niet verbouden.

* 1 Cor. 7: v. 2.

* Ibid v. 9.

* Ibid v. 28.

* 1. Timoth. 5, 9.

braken. Uyt welcke redenen alleen seer klaerlijck verstaen wert/ dat de Apostel de beloften der onthoudinge des Huwelijcken Staets/ om der groote periculen des vals ende der ergenisse wille gheimprobeert ende verworpen heeft / ende dat hy niet ghewilt en heeft dat alsulcke beloften in de ghemeynte souden gheschieden / die den Menschen de periculen van hoererye en onkuysheydt onderworpen maecken. * Ende voorwaer (seyt onsen Autheur) het was in den beginne niet alleenlijck nae de aengenomene, maer oock nae die alsoo beloofde Maegdom voor de gemeynte geoorloft te trouwen. Oock en was (verbolcht hy wat lager) die saecke metten eersten niemant seer periculeus: ende de straffe die haer aengedaen worden en was anders niet, dan een berispinge die met woorden geschieden en de schande van onstantafticheyt. Dat is seker van de Weduwen die ten tyden der Apostelen onder een seecker verdrag ofte verbondt van ongetrout te leven tot de kerckelijcke diensten gekooren worden. Alwaer niemandt en meyne, datter een ander, ende oock een verscheyden oordeel van de Nonnen ofte Bagijnen zy, dan van de Weduwen, van welcke Paulus seyt, indien sy jonck syn, dattet dickwils geschiet, dat sy tegen Christum beginnen dertel te syn: dat sy willende trouwen de verdoemenisse hebben, om dat sy het eerste gheloove verworpen ofte te niet gemaeckt hebben. * Alwaer de Apostel, gelijck Augustinus op die plaetse aen-geteyckent heeft, de Verdoemenisse niet en verstaet van het volgende Houwelijck, maer van de voorgaende onstantaftigheyt. Daeromme is haer Houwelijck by sich selven niet verdoemelijck gheweest: oock en is het van den waren Christenen noyt in eenich Mensch verdoemt geweest: maer sy-lieden hadden de verdoemenisse, om dat sy de eerst ghedane belofte ghebroocken ende het verbondt geschendet hadden: daer mede sy belooft hadden in den dienst kuysch te sullen leven, ende sulcx en hadden sy niet volbracht in dertelheydt ende Hoererye vervallen zijnde. Ende door het woordt *Krima*, 'twelcke de oversetter verdoemenisse ofte verwijsinge overgeset heeft, en verstaet hy de doodt ende den onder-ganck ofte de verderffenisse der ziele niet, maer alleenlijck een berispinge ende vlecke ofte lasteringe van oneerlijckheydt, dewelcke wy eene scheldinge, ofte na-rede, ofte eene quetsinge noemen. Soo is dan den sin der woorden Pauli, dat de Weduwen haer selven een Eeuwige schande aen doen, om dat sy haer bevoorwaarde belofte somwylen breecken Daeromme wil hy, dat de Ionge Weduwen, die haar niet en konnen onthouden, haar eerder tot het Houwelijck sullen voegen, * dan tot die maniere des levens, welcke sy naderhant door nootsaeckelijckheyt niet sonder berispinge der Menschen ghedwongen werden te verlaten. Ende Erasmus heeft dese plaetse oock alsoo verstaan, die selve also in syne *Paraphrasi*, ofte breeder uytlegginge verklarende. Hierentusschen (seyt hy) verkryghen sy dese schandt-vlecken, dat sy het gheloove 'twelcke sy Christo schijnen belooft te hebben, te niete gedaan hebben, in twee manieren strafbaer synde, eensdeels om dat sy onbedocht de belofte der kuys-

Verwerpinge der beloften des ongetrouden levens.

* *Hospinian lib 3. cap. 11, sect. 3.*

Het trouwen was nae de beloofde Maeghdom vry.

* *Siet 1. Timoth. 5. v, 11. en 12. en de Annotatie aldaer van de Nieuwe Oversettinge*

* *Ibid v, 14*

Verklaringe Erasmi daer over,

kuyscheyt aengenomen hebben, hare krachten niet genoeghsaam onder-socht hebbende, eensdeels om dat sy de aangenomene verlaten hebben. Wyders gaet den Autheur het Grieksche woort verdoemen ofte oordelen naeder uytleggende verklaren/ verscheyde passagies uyt de H. Schrift bybrengende hoe en in wat sin het selve te recht moet werden verstaen/ 'twelck den begerigen Leser ten allen tyden aldaer kan naesien. * De beloften van deser maniere van levens namen sy van selfs en vrywillich aen/ van niemant bevel hebbende ofgedwongen zijnde/ de eene niet uyt eenige superstitie ofte sotte ende ydele meyninge van eenige verdiensten/ maer door een brandende geestelijcke liefde/ jae oock door een Godtsaligen yver: de andere uyt een quade na-volginge/ uyt geveynstheydt/ uyt superstitie/ ende uyt een ydele meyninge van verdienste de Maeghdom belooft te hebben: want de dwalinge meer en meer in de kercke beginnende in te kruypen/ meynden vele dat dit een seer aengenamen dienst Godes was/ houdende seer rycke belostenisse Godes insonderheyt van dat eeuwige leven 'twelck toekomende is: ende dat sy daer en tegen in den echtenstaet zynde niet saligh en konden werden/ van welcke dwalinge den Ketter Eustachius, omtrent den Jare 330. wert geseyt Autheur gheweest te zijn. Naderhant is het trouwen doorgaens by de meeste instelders der Orden met bevestingen der Pausen en Decreten der Concilien een ygelijck Orde naer advenant wel strengelijck verboden/ sy sustineerdē dat ymant in bysonder by haer selven en niet opentlijck in de gemeynte beloften gedaen hebbende vermocht te trouwen: maer dat het verre weg eene andere gelegentheyt is met de gene die openlijck ende feestelijck beloften doen/ welck onderscheyt der belofte in de H. Schrift niet en wert bevonden/ en so veel de verbindinge aengaet/ is in sich selven even veel of ghy opentlijck of in't bysonder belofte doet. Want (segt Hospianus) indien de belofte des eeuwigen ongetrouwden levens soo vastelijck sonder eenige matinge uyt Gods ghebodt verbindet, soo is het voorwaer Godtloos in een enckele belofte tegen het ghebodt Godts vry te geven en te ontslaen, ofte, als men placht te seggen te dispenseren, maer in eene feestelijcke belofte alleenlijck om eenige uyterlijcke Ceremonien, uyt insichten van de Menschen verciert ende daer by gedaen synde, niet te willen dispenseren; want alsoo souden de menschelijcke Ceremonien vele meerder dan het woort Godes gheachtet werden: sulcx sy met dit onderscheyt moeten bekennen dat de belofte des ongetrouwden levens niet so vastelyck om Godes gebodts wille en verbindet (want sy laten toe dat het trouwen nae eene slechte belofte niet verdoemelyck en sy) maer om der Menschelycker instellinge der Ceremonien wille. Daerom is eenen seeckeren Jesuijt te pryssen/ Jacobus Payva Andradius genaemt/ dewelcke alleen ongeveynsdelijck en sonder bedrogh bekent dat Cyprianus * in zijn brieven te kennen geeft/ dat het billijck sy/ dat de Jonck-vrouwen nae de belofte sonder op-

spraeck

Hospinian. l. 3, cap. 11.

Insgelijcks de belofte selve, en uyt wat insichten die geschiede den,

Hoeneer het trouwen aen de Ordens verboden, mitsgaders vreemde drijvinge en voorgevinge des Pausdoms omtrent de daer in gerequireerde belofte, en voorts korte wederlegginge daer en tegen.

Goede belydenisse eenes Iesuyt.

* *Cyprian, lib. 1. Epist. 11.*

spraeck in dien staet niet kennende volherden / vryheydt ende macht gegeven werde door authoriteyt des Bisschops te trouwen / 'twelck haer niet geoorloft en was nae haer eygen goetduncken te doen: Ende hy seyt daer by: het behoorde Cypriano als eenen oppersten Bisschop toe / de beloften die Gode gedaen waren / als het de gelegentheyt der gerechtigheyt ende der billickheyt eyschte / te niete te doen en te dispenseren. * Onse Salighmaecker Christus seyde tot den Discipulen / doen daer een redene van niet te Huwelycken gevallen was / alle Menschen en vatten dit woordt niet: die dit vatten kan vatte het. * Paulus heeft oock dese leeringe des Soons Godtsgetrouwelyck geleert: aengaende de Maechden (segt hy) en hebbe ick geen bevel des Heeren: van gelycke Dit segge ick tot uw eygē voordeel: niet op dat ick eenen strick over u soude werpen; * met welcke woorden hy buyten alle twyffel te kennen geeft; dat de Maeghdom vry behoort ghehouden te zyn / ende dat niemant daer toe behoort ghedwongen te werden meer dan hy vermach. In welcke sin de H. Cyprianus in de Predicatie over de geboorte Christi oock duydelyck seyt: dat noch de nootsaeckelyckheydt / noch eenigh ghebodt tot de onthoudinge ofte Maeghdom dwinght. Ende Basilius die welcke / overmits de achtinge der Leeringe ende der geleertheyt / de groote genoemt is geweest / seyt: de Heere en heeft nergens de Maechdom geboden. Ende als daer sommige voor Cyprianum doen alrede ten tijde Tertulliani van etlijcken tot den Maechdom gedwongen worden / soo straft de H. Man sulcx / ende klaegt swaerlijck / dat overmits de onderhoudinge dies ongehouden levens veele kinder-moorden bedreven wierden. * Dusdanige extremiteyten boven oneyndelijck vele schandelijcke stucken bedrijft de ghedwongen ende onwillige Maechdom. Eenige doch seer weynige Orden is het trouwen noch ghepermitteert. Maer tot noch toe / niet dan in't generael van het eerste en oude Monick-leven gesprooken hebbende / sullen wy vervolgens in 't particulier onse Delftsche Cloosteren van de laest voorgaende Eeuwen gaen verhandelen / niet alleen de selve met hare onderscheyde namen distinctelick noemende / en de plaetsen aenwijsende waer gestaen ende gelegen hebben / maer oock wat Orden in elck in't bysonder gewoont / mitsgaders wat regulen en manieren van leven sy onderhouden hebben / het selve uyt haere eerste oorspronck en fundamentele instellinge ontdeckende / en verder vereyschte omstandigheden (so veel ons tijt sal toelaten) naukeuriglijck verklaerende. Onder dese schijnt wel van de eerste rangh des ouderdoms te wesen het OUDE ofte FALIE-BEGYNHOF, (onder den gemene Man altemets Vale-Bagijnhof genaemt werdende) ghelegen aen de zuyt zijde van de gracht van outs ghenaemt het Riet-velt, zijnde nu niet meer dan een Slop ofte Inham rondtsom met woon-huysgens beset / hebbende een oude vervallen put in't midde; een plaetse voormaels meer dan tegenwoordig vermaert / ende hoewel in dese onse dagen (wegens de

* Hospin. ibid. l. 3. c. 11 sect. 7.

Grontregelen concernerende de onthoudinge.

* Siet Mat. 19. v. 11 en 12. en de aenteeckeninge aldaer.

* 1. Corinth. 7. v. 25 en 35

Swarigheden door gedwonge Maegdom te ontstaen,

* Hospi. ibid l. 3. c. 11. sect. 2.

Overgangh tot de particuliere Cloosteren deser Stadt, en hoe wy die beschrijven sulleu.

Het oude Begynhof of te Convent der gefalyde Begynen van outs seer vermaert,

de geelucideerde Religie) seer slecht / weynigh gheacht en ten naesten by onbekent is / nochtans in voortijden seer beroemt ende ruchtbaer was ; middelerwijl in dese vervalle en vernederde Staet by lichtgeloovige Papisten als noch stil-zwijgens niet alleen venerabel en ongemeene eere waerdigh/ maer in sich selve Heyligh ; over-suler oock in de oude Chronycken hoogh vermaert ende bekent/ ende dat wegens een wonderbaerlijck mirakel 'twelck in de persoon genaemt zal: Geertruyt van Oosten Begijn alhier voorgevallen soude zyn / namentlijck dat dese Heylighgenaemde Suster in hare Heylige contemplatien de vijf wonden Christi in hare leden soude ontfangen hebben / welck mirakel dusdaniger nature / behoudens dese Geertruyt alleenlijck aen S. Francisco toegeschreven werdt ; 't Verhael van dese Historien is niet alleen ongelooflijck maer oock bespottelyck/ echter om te betoonen wy de schadelijke en gemeene faut van voor-oordeel/ selfs oock hier geen plaets in ons en willen verleenen/en ten eerste niet en soude laten blijcken te gelooven/ dat so groot een getal van Menschen/die ghesept werden so wel uyt verre als alle na by gelegene plaetsen herwaerts aenquamen vloeyen/ om dese wonderheden te aenschouwen / alle te gelyck met blintheyt geslagen zyn geweest/so laet ons liever de saeck ten principalen hooren uytspreken/dan sulke heylig-geachte dinge ongehoort te verwijsen;ondertusschen indien eenig Leser ofte toehoorder van een vies gehoor dese vertellinge soude moge verveelen/ en nochtans misschie noch noyt gehoort en heeft / dat men sulcke wonderheden van syne Vaderlijcke Stadt van outs noch wist voor den dach te brengen / die mach met zijn eygen sinnelijckheyt onverhindert voortvaren / en dese bladren ongemoeyt laten passeren / het staet'er evenwel uyt de oude Chronijck van Hollandt &c mitsgaders andere Histori-schrijvers klaer en dugdelijck ter memorie uytgetrocken ende gedescribeert.

Overmits het Mirakel van S Geertruyt van Oosten,

Van dat leuen Suster Gheertruyt van Oesten tot Delft.

HEt is geweest int jaer ons Heren m. iijc. xl. een jonghe maecht geheten Gheertruyt van Oesten , geboren van Voerburch , ende woende toe Delft, op dat oude Begijnhof. Dese maecht heeft haer also vuerichlic gheoeffent in die Passie ende liden ons Heren dat dye litttekenen der vijf Wonden sienliken zijn geopenbaert in haer handen ende voeten ende in haer side , vanden welken veele Kersten menschen hen verwonderden ende God van Hemelrijck daer in glorficeerde loefden ende dancten. Als dese Maecht gecomen was tot haer jaren , heeft si om die liefte Goods dese tijtlike dingen ende alle cijerheydt des Werelts versmaet , ende heeft haer begeuen op dat Begijnhof om Godt daer stadeliken ende trouwelic te dienen. Si was seer oetmoedich in woorden in werken ende in habiten , lijdsamich ende verduldich in allen tegenspoeden. Ende int beginsel haere bekeringe so en hilt si niet op xiiij. dagen ende nachten lang van screyen ende suchten , binnen dye welken tijt si

Vaderlandt ofte geboorts plaets van S, Geertruydt,

Sy wert Begynken,

Haer bekeringe , uyterlijk berouw,

quijt-

quijtfceldinge vercreech van alle haer fonden, als haer God namaels openbaerde ende te kennen ghaf. Ende in defe tijt fo waren haer tranen haer Broot nacht ende dach, ende als fi enige lichamelike fpijfe at dwelc feer luttel ende weinich was, die at fi met groote fuchten ende wenen. Seuen Iaer lang was fi in grote penitencien ende ftrengicheit van leuen dat fi niet of weinich fliep, inden welken tijt fi vele temptacien ende becoringen vanden Duuel leet, haer treckende ende fcuddende biden armen of hi haer roc ende pels vanden liue getogen fouden hebben. Ende als fi aldus vanden Duuel worde gequelt fo noemde fi hem dicwils hem verwitende finen val ende nederlage, feggende gaet wech ghi bofe Duvel. Ende als die Duuel dyt hoerde foe voerde hi haer dicwils van deen plaetfe op dander, ende bi wilen in die lucht, mer hi en mocht haer niet mifdoen, want God de Here die en wouts niet verhenghen ende befcermdefe. Sy oeffende haer daghelix in dat leuen ende liden ons Heren, ende na den loep des tijts van hare oeffeninge, fo maecte fi haer gebeden ende oeffeninge gelic den dienften der Heyliger Kerken, want inden advent fo ouer docht fi dye grote verlanghen ende begeerten der ouder Vaderen, daer na in die hoechtijt der geboerten ons Heren Iefu Crifte, overdocht fy in groter foeticheyt haers herten, hoe foetelicken de reine onbefmette Moeder ende Maget Maria voert gebrocht heeft haren alren liefften eenigen Soen, ende hoe naerftich fi was hem te voeden mitten alre foetften Melc hare Maechdeliker Borften. Ende als fi dit mit groter dancberheyt aldus ouerdochte ende becommert was, fo heeft God een groot teiken van haere dancberheyt willen bewifen, behaluen die gracien die fi van binnen hadde verborgen. Want het is gheboert op een tijt als fi haer oeeffende in die geboerte ons Heren mit groter foeticheyt haers herten, dat haer Maegdelike Borften worden fwellende ende groot, ende gauen fcone witte Melc wt, ende dit wonderlike teiken duerde van den Heyligen Kerfdage of tot onfer Vrouwen Lichtmis toe, ende binen alle defe dagen foe en mocht fi nyet verfaet worden van die wtnemende foeicheyt, ouerdenckende die hoecheyt des Godliken wyfheyt om dat menfcelike geflachte te verloffen, veele wonderlike dingen gefcieden noch hyer na. In defe voerfeyde tijt als fij hoer dus was oeffenende in die gerechticheden Goods, quam tot haer een deuote Maecht geheteen Lielt, ende woonde op dat felue Begijnhof, defe veruolt wefende mitten Heyligen Geeft, feyde dat defe fufter Gheertruyt noch wonderlike gracien toe comen fouden, want fi voerfeide een heel jaer te voren eer dattet gefciede dat fi noch binnen een Iaer, ontfangen foude dye littekenen vanden viif Wonden ons Heren Ihefu Crifti in haer handen voeten ende in haer fide, ende als die oetmoedige dienft-Maecht ons Heren Sufter Gheertruyt hadde gehoert, haer onwaerdich kennende van alfulcke gracien, feyde fi mit groter oetmoedicheyt van waen foude mi dat comen, dat in mi fouden gefcien ende comen fulke gracien, ic bekenne my feluen te wefen een arm fondich menfche, ende ic en hebbe in mi geen

en penitentie over haere fonden.

Werdt van den Duyvel beftreden.

Hare dagelijckfche oeffeningen

Eerfte en ongehoorde mirakel

De voorfegginge van de Maget Lielta, uen S. Geertruydt dat haer de 5. wonden Chrifti van Godt noch fouden werden ingedruckt;

geen doehden dan mi van die oueruloedicheyt des Godliken bermhertic-heyts gegeuen worden. Een Iaer daer na als de Heylige goede Vrijdach anſtaende was, heeft haer deſe Suſter Gheertruyt neder geſtelt knielende met groter deuocien, ende innicheyt voer dat Beelde des Heyligen Cruys biddende langen tijt, ende in haerre herten ouerdenkende die grote ſware bittere Paſſie ende liden ons Heren Ieſu Criſti. Ende als ſi aldus op getogen was mit wonderlycke grote deuocien ende ontſteken in die liefde haers Brudegoms ons Heren Jeſu Criſti, God die daer wonderlic is in ſinen Heyligen, heeft oec wonderlike gracien gedaen ende gegeuen, deſe Maecht als dat ſi ontfangen heeft in haer lichaem, die littekenen der Heyliger vijf Wonden ons Heren. Als ſi deſe litteikenen hadde ontfangen, ende ſi weder tot haer ſeluen ghecomen was wter contemplacien daer in ſi geweeſt was, riep ſi mit luder ſtemmen dat Begynken dat met haer inwoende, Diewer Suſter coemt geringe, ende ſiet wat groter gracien God die Here mi ſyn arme dienſt-Maecht, niet wt mine verdyenſten mer wt ſine oueruloedighe goetheyt heeft verleent. Ende als ſi quam ende ſach dat wonderlike teiken, dat God deſer Maget hadde verleent, verwonderde ſi haer ſeer, ende danɛte ende loefde God van ſine wonderlike milde gauen ende teykenen, ende niet alleen dien Heyligen goeden Vrydach tſnachts mer des hoghen claren dachs, ende menige dagen daer na ſo vloijde wt die Heylige Wonden ſuuerlic root claer Bloet, ende dit ſeuen mael daechs tot elken getiden eens dat welke men ontfing in een ſcoenen witten doec. Deſe nyeuicheyt was haeſt openbaer ende en mocht niet verholen bliuen, dat niet alleen van binnen der Stede van Delft, mer van allen Steden ende Dorpen daer omtrent quam dat Volc, ende begeerden te ſien die grote wonderlike teykenen ende Miraculen, die God an deſe Maget hadde vertoont. mer dit gheloop ende moeyeniſſe en behaechde deſe Maecht niet, want ouermits ſtadeliken toecoemſt dès Volcs, ſoe voelde ſi verſtroynge haers herten, ende dat zy belet worde vander Godeliker contemplatie ende Geeſtelike oeffeningen, ende want ſi merɛte ende ouerdochte dat dye vreſe allen menſcen van node is, ſo bat ſi God den Here oetmoetdeliken. O myn alre lieſſte minlike Here Jeſu Criſte, iſt uwen Goddeliken wille ſoe begeer ick dat ghi deſe vijf Wonden die ghi mi goedertierlic heb te verleent weder van my nemen wilt, op dat ic ouermits myn ſelfs behagen, niet van v verſcheiden en moet wordẽ. Die Here verhoerde haer gebet ende nam van haer die vijf Wonden, alſo datter gheen Bloet meer wt en vloeyde, mer ſi behilt alleen dye littekenen der Wonden tot in haer Doot. Deſe deuote Maget hadde oec een gracie van God te voorſien toecomende dinghen. Op een tijt quam tot haer een Werltlic Vrou perſoen geheten Lijſbet, ſeer cijerlic ende pompoſelic ghaende na der Werlt loop, onder ander woerden, vraechde deſe Vrouwe hoe ſi beſt totten Ewighen leuen comen mochte, doe ſeyde dye Maecht. Syet die tijt ſal comen dat dye Werlt v een Cruys weſen ſal, ende ghi die Werlt, dwelc alſo geſciede

's welck Geertruydt wederſpreeckende, niet te min alſoo gewaer is geworden:

Sulx de ingeſetenen en Vreemdelingen met grooter menichte tot haer quamen geloopen om het Mirakel te ſien, 't welck haer verveelende, bidt dat het Mirakel mochte ophouden, 'tgeen ſy verkrijcht, doch de lijd-teeckenen behoudende.

Hoe S. Geertruydt oock met de geeſt van Prophetie begaeft was.

want

want si also seer van die Gycht worde ghequelt dat si noch al crupende met Crucken moeste gaen, sy hadde enen Biecht Vader heheten Heer Claes van Hodenpijl Cappellaen van die Oude Kerck, een waerlic Priester van wonderliker groter deuocien, dye welke haer raet ende Leytsman was, ende als dese Here Claes op een tijt mit haer sprak van een ander waerlick Priester, geheten Meester Dirck van Renen, hoe hy met sijne Vyanden was versoent, in 't eynde seyde dese Maget Geertruyt, siet gy sult sien dat dese meester Dirck van syne vianden verslegen sal worden. Doe seyde Heer Claes hoe soude dat ghescieden, want hy doch mit syne vianden versoent is. Ick segge u voerwaer sprack sy, het sal haest, alsoo ick u voorseyt hebbe, geschien. Het is een weynich tijdts daer na gevallen dat die voorseyde Meester Dirck gaende uytter poorte van Delft gekomen is onder syne Vianden die hem also wreedelijck en ongenadigh dootsloegen, datmen de stucken sijns Lichaems opnam ende vergaderdese in een mande, ende brochtse tot synen huyse, ende veel meer andere wonderlieke saken ende dingen die dese Maget voorseyde ende also geschiede die te langh waren te schrijven, als haer leven ende legende dat breder uytwijst.

Voorseyt de Moort van een seecker Priester, wiens leden van malkander en aen stucken geslegen, in Mandekens naer Huys gedragen werden, gelijck oock *Rosweidus* getuycht *fol.* 133.

Als nu dese Maget Suster Geertruyt lange tijt van Iaren op dat Bagijnhof in grooter ende strenger penitencien ende soeticheyt des scouwenden levens hadde gheleeft, is die tijdt ghekomen dat sy van deser Werelt soude sceyden, ende mit haren Bruydegom ewelick vereenicht soude worden daer sy dickwils soetelic of plach te spreken ende te dencken. Soe heeft sy haer daer toe geschict mit grooter inwendiger devocien om te ontfangen de Heylige Sacramenten der kercken, ende berecht wesende sprack sy tot haer mede-Susteren, mijn lieve kinderen ende susteren, ick wil t'huys daer die ander op seydẽ, meynende dat sy uyt kranckheyt van hoofde sprac, lieve suster ghy zijt t'huys, neen sprack sy, ic en ben niet t'huys, maer daer wil ick wesen daer die straten ende poorten blinckende zijn als suyver klaer gout. Daer na heeft sy haren geest in die handen Godes bevolen ende rustede soetelick in vreden. Ende die vingeren haerer handen schenen te wesen wit als klaer elpenbenen, ende haer aenschijn schoon blinckende als Cristal, ende sy stierf in't Iaer ons Heeren M. iiijc. ende lviij. opten heyligen drie Koningen dach, ende sy worde ootmoedelicken begraven buten die doere vanden Kercke toerne vanden ouder Kercken aen die Zuyt-zijde, want die Bagynen doe noch geen Kerck noch Kerckhof en hadden. *

Eynde haeres levens.

Hoeneer gestorven ende waer begraven.

* *Groote Oude Chron. van Holl &c. Div.* 23. *c.* 5.

Ende dit voor soo veel ons de Oude Histori-schrijver van Hollandt Johannes a Leydis, in 't Latijn / ende syne Navolgher de Autheur van de groote Oude Chronijck van Hollandt / Zeelandt ende Vrieslandt &c. gedruckt in 't Jaer 1517. in 't Nederduytsch / na-ghelaten heeft: doch in de Pausselijcke Legende van de Heyligen voor alle de dagen van het Jaer / by een vergadert door H. Rosweydus Pater Jesuyt / werdt het Leven van dese H. Maget noch ampelder

Noch nader beschrijvinge van dese H. Personagie.

der gededuceert / ende aldaer onder de Schare der Heylighen met de naem van Heylige Geertruyt van Oosten, gequalificeert staende / werdt te kennen gegeven haer by naem van Oosten, bekomen te hebben / door een Geestelijck Liedeken 't welck sy dagelijx pleegh te singen / waer in het Woordeken Oosten dickwils te pas quam. Noch verscheyde notabile voorseggingen / van dese S. Geertruydt / die in de Chronyck niet en werden vermeldt / heb ick in de voorsz Legende na-gesien / welckers eenighe ten deele de Stadt by-sonderlijck oock raeckende / hier by voeghen sal : eerstelijck dat sy in het beghin van dien ...uttuesen en droevighen binnen-landtschen Oorlogh van Hoecks en Cabbeliaus / in het Jaer 1351. als de Keyserinne Margariete met haer Sone Hertoch Willem slach leverde op de Mase / wanneer die van Delft het met den Hertoch houdeden / en haer selven in dese twisten seer diep hadden geengageert / en met speciael contract (gelijck t' syner tydt sullen hooren) aen den Hertoch hadden verbonden / getuyght al-daer de Legende dat Geertruydt het aenstaende Perijckel voor-wetende was : want doen ter tydt met haere Susterkens in Stadts Kercke zynde / en haer selve met het gantsche Lichaem ter aerden werpende / heeft de Susters vermaent dat sy souden bidden. Want als nu (seyde sy) wordt den slach geleverdt by de Mase, ende het is tijt om te bidden, een weynig tijts daer naer als den slach was gedaen / heeft sy tot de Susters geseyt: Laetons den Heere loven, want de onse hebben de Victorie, daer en boven soude sy oock eenige kenteeckenen gehadt hebbe van d'aenstaende belegering deser Stad/ want op seker tyt daer na haren Biecht-Vader Nicolaus Hodenpilius voorsz. een Huys binnen Delft willende koopen heeft sy het selfde hem ontraden: seggende dat hy eerlange de huyse beter koop soude krÿgē; het welck geschiet is / aengesien de Stad belegert wiert/ op welcken tyt (volgens getuygenisse der Legenden) de H. Geertruyt van Delft deser wereit overleden is ; maer aengaende haer overlijden dat sulcx soude geschiet syn ten tyde van de belegering schijnt een abuys en misstellinge te wesen/ want sy dan meer als een jaer laeter moest overledē zijn/ als hier boven in het extract uyt de Cronijck/ en oock selfs in 't laetste van haer leven ofte legende aengeteyckent staet/ nademael het seecker is en alle Schrijvers hier in over eenkomē/ dat de belegeringe zijn aenvanck nam/ des maendaechs nae mid-vasten in 't Jaer 1359. en haer dach gehouden wert/ en in de Legende geenregistreert staet op drij-Koningen dach / zijnde den 6 January. so dat het misschien moet verstaen werden dat omtrent die tijdt als sy dese afradinge en waerschouwinge aen haren Biecht-Vader hadde gedaen / haer leven geeyndicht heeft : oock verhalende op wat tijdt sy de wonden soude ontfangen hebben / seydt de Legende; Geertruyt hadde dese wonden ontfangen in 't Iaer 1340. ende heeft daer na noch achtien Iaren gheleeft , maer seer kranck van Lichaem , alsoo dat sy ter Kercken gaende , twee of drie werf gedwongen

Haers bynaems oorspronck.

Eenige notabile Prophetien, van de selfde.

Misstellinge der Legende in des selfs overlyden.

Op wat Iaer Geertruyt de wonde ontfangen hadde.

was

was te rusten. Oock hebben wy voor-henen gehoort hoe dat sy de wonderlijcke visioenen van openbaringe der nieuwe kerck / nevens andere uytgelesene persoonen hadt gesien* / noch vertelt haer Legende dat sy seer dickwils ses of meer weecken bleef in haer Celleken / alleenlijck besich zijnde met haer devotie / dat sy daer nae komende uyt haer kamer / at sy verschimmelt ende hart broot / en dronck weye van melck ofte andere slechten dranck. Oock datmen haer dickwils hier en daer onberoerlijck vont sitten / zijnde in den geest opgetrocken / het welck de lieden die haer kenden / bemerckende / haer noyt hebbe willen verstooren. Noch wert gewach gemaeckt van eene Jonck-vrouwe Alijt Willemans mede wonende hier tot Delft / die haer dickwils quam besoecken en daer sy familiaer mede schijnt gheweest te hebben. In de Kerckelijcke Historie van Dionisius Mudzaerts Religieus Canonick tot O. L. Vrouwe te Tongerloo der Orde van Premonstreyt, dewelcke dese saecke oock seer breet extendeert / en vinde ick geen merckelijck onderscheyt dan alleenlijck dat hy de Maget dewelcke op het selve Begijnhof mede woonachtich / aen S. Geertruyt de toekomende wonderen voorseyde / ende by de oude Chronijck en de Legende Lielt genoemt wert / de naem geeft Picet: of nu het eerste haer voornaem ofte Doopnaem / en het ander haer bynaem is geweest / soude kennen wesen / en late sulcx daer by berusten. Hier hebje (beminde leser) de principaelste Historie des Levens van de heylige Suster onse Geertruyt van Oosten / indien ymants curieus heyt de selfde noch verder wilde weten / die wijsen wy tot de Boecken daer van zijnde vol van diergelijcke Legende ofte (gelijck men seyt) leugens sonder eynde; onder welcke wat bedrooch en fielterie / daer dickwils onder heeft gespeelt / is de Alsiende en Alwetende ten volle bekent. In 't eynde van dese Historie voecht den voornoemden Autheur Dionisius Mudzaerts daer noch by dit volgende: Op den selven tijdt ende veel Iaren daer naer hebben op het selve Begijnhof te Delft gheleeft verscheyden persoonen die wonderlijck waren in Godtvruchtigheyt, verciert met alderhande deuchden, onder anderen is daer gheweest eene tweede Geertruyt, woonende (soo men segt) in het Conventuael-huys; seer beminnende de suyverheyt ende ootmoedigheyt, de welcke van dese werelt ghescheyden, sich, met twee Engelen vergeselschapt aen een seeckeren Religieus in Vlaenderen veropenbaert heeft.* Welck mirakel (hoewel wederom vertrouwe by weynige anders als voor Apocryph ofte ongeregelt sal werden aengenomen / en sulcx dit tweede soo wel als 't voorgaende by alle ghesonde en rechtsinnige hersenen / meer belachgelyck dan van gelove waerdig ghehouden werden sal / nochtans vermits de tyden van onse Voor-Vaderen daer over soo veel geschals en wercks hebben gemaeckt / en voor dese en diergelycke saecken soo een bysondere estime hebben ghehadt) my dienst-verplichtich heeft gemaeckt des selfs verhael oock alhier te vertoonen; een ygelyck kan daer van ghelooven na hem goet dunckt /

Siet boven pag. 191.

Hare wonderlijcke contenplatien,

Haer kennissen en gesellinnen.

Besluyt van de Historie Geertrudis.

Noch een ander Geertruyt Begijnken van Delft veropenbaert sich na haer doodt, vergeselschapt met Engelen.

Dion. Mudz. op Iaer 1358 n. XI. ex vita apud Sur. 6. Ianuar. Ioann. Molan. in Natt. SS. belgii 6 Ian. hunc consule.

Hoe sulcks aen te nemen ofte gelooven is.

dunckt / echter kan ick tot besluyt my niet onthouden (in't wel-nemen) mijn ghevoelen omtrent dese en alle dusdanige Historien / nochmaels te uyten en met een volle libertheyt te pronuncieren / dat ick geloove alle die ghesustineerde Miraculen van die duystere en blinde eeuwen / soo wonderlijck beschreven / ganschelijck gheen gheloof en meriteren / gelijck oock naderhant (behalven soo veel en menighvuldigh bedrogh) dickwils ondervonden is / dat sy meerendeels uyt beuselachtige uytleggingen oorspronckelijck ghesprooten / of door eenige fantastijcke geesten in haer ledige eensaemheydt nae het ontwerp van haer eygen melancholijcke hersenen gefabriceert / en vervolgens door een krachtdadige superstitieuse drift en yver / jae oock dickwils by de versierders selfs / voor de waerheyt wonderlick ingebeelt zijn. Hier aen

Beschrij-vinge van het groote Be-gijn-hof.

stullen wy het Groote Begynhof (als een convent ten naesten-by van de selfde orde als het voorgaende) laten volgen / zijnde tegenwoordigh noch in wesen ende gelegen aen de Oude Delft na het Noorteynde toe / hebbende een groote ruyme poort voor aen straet / hedendaegs om redenen sonder deuren / en by nacht soo wel als des daegs altijt ongesloten / dragende in haer voor-hooft een oude vervalle en mismaeckte *Basreleve* van witten Ordupn / zijnde een S. Antonis tentatie of soo yets diergelijcks; dese Steen en gantsche gedaente van de

Oorsaecke van de onsekerheyt hares ouderdoms.

Poort / mitsgaders verder muyr-werck van dit hof / schijnt wel uyt te wijsen een seer hooghen ouderdom / maer het recht bescheyt wanneer dit Begyn-hof gesticht / kan men niet geweten / nademael des selfs Brieven en Papieren / mits den Oorlogh en veranderinge / ghedolven ende in de aerde begraven zijnde / gantschelijcken zijn vergaen ende onleesbaer bevonden; de voorsz poort ingetreden zijnde komt men

Gelegentheyt van binnen.

op een groot lanckachtigh binnen-pleyn verdeelt in twee vacken met boomen beplant / rontsom omcingelt met gepaveyde wegen ofte straten voor-by de huysen en wooningen (die aldaer in groote getale zijn) henen / aen de Noort-west zyde noch een achterstraet hebbende in het midden van het hof ingaende en ten westen weder uytkomende / by en ontrent een ander uytgang ofte poort deses hofs van achteren aen Stadts Wallen; op het eerste vack van het binnen-pleyn pleegh wel

Dat dit hof eertijts zijn eygen Kerck heeft gehadt.

eer een Kerck ofte Capel te staen met een Toorn van een fatsoenelijcke hoochte en groote / blijckende by verscheyde oude kaerten meermalen vermelt / het ander vack tot een Kerck-hof ghedient hebbende; maer noch eenighe difficulteyt komt ons voor / beroerende Suster Geertruyt / die wy in't voorgaende Falie-Begijn hof hebben beschreven / namentlijck uyt een oude aenteeckeninge voor dese mede meer geallegeert / de welcke seyt: Anno 1358. op drie Coningen avont sterf alhier te Delft op't Begijn-hof, de vermaerde Suster Geertruyt van Oosten, ende wierde begraven benevens den toorn van de oude Kerck, alsoo ter dier tijdt op 't voorsz Begijn-hof noch geen Kerck en was, ende nu oock eenighe tijdt herwaerts niet en is te sien gheweest. Uyt welcke

memo-

memorie vergelijckende met de laetste woorden des voorgaende extract uyt de oude Chronijcke wel soude schijnen of de voorseyde S. Geertruyt/ op dit Begijn-hof (daer wy tegenwoordigh van spreecken) soude gewoont ende gestorven zijn vermits (mijns wetens) aen het Falie Begijn-hof noyt geen kerck ofte Capel is geweest/ wat hier van is/ mach metter tijdt naderhandt werden ontdeckt/ midderwijl hebbe ick van besyden aen eens wel ende te recht verstaen/ ende sulcx my kennelyck is / dat t'eeniger plaetse / het sy dan hier of op het ander Begijnhof/ het kamertje daer dese H. Suster op geleeft heeft ende gestorven is / ofte (soo men pretendeert) de voorschreve wonder-teeckenen ontfangen heeft/ als noch by de superstitieuste en bygeloovigst Roomsch-gesinden in grooter veneratie en eerbiedigheydt ghehouden wert / en by vele Begijnkens en andere blintyverige zieltjens jaerlijcks met haer ordinarische gebedekens metter dousijnen / in bevertganck en andersints wert besocht ; welckers aengaende de onderrechtinge van recht bescheyt / by den genen die sulcx wel ende best wisten/ uyt al te grooten suspicie en achterdencken / aen my is gheexcuseert ende geweygert. Ende wert dit groote Begijnhof noch ten huydigen dage van vele Begijnen (die hier haer eygen aparte wooningen hebben / en in huyr ofte eygendom besitten) bewoont / zijnde voor haer een seer bequame en plaisierige plaetse / hebbende yder woon huys noch een kleyne *Bassecourt* ofte voorplaets/met een houte hecke en voordeure van het algemeene binne-pleyn afgeschut / ende alle uytgenome die in de achterstraet woonen / haer vermaeckelijck uytsicht op de voorsz binnen ruymte ofte velt met boomen ; middelwaert tusschen beyde de voorsz vacken van de kerck en het kerck-hof pleeg over eenige Jaren noch een diepe put te staen omtrent recht voor de plaetse daer den toorn moet gestaen hebben) ende is nu in een pomp ghetransformeert ; in summa de gantsche gelegentheyt is seer wel geappropriecrt voor dese soorte van menschen / om van de werelt een weynigh afgesondert / in aller stilte ghenoeghlijck en religieuselijck haer leven te passeren. Belangende nu de naem van Begijnen (de welcke anders Religieuse/Nonnen / kloppen/ klop-Susters/ oock wel Quesels werden genaemt daer over is de meergemelte Dionisius Mudzaerts in syne kerckelijcke Historie (op de selfde plaetse / daer hy van onse Begijnge Geertruyt spreeckt) ernstelijck uyt om te examineren des selfs oorspronck ende herkomst/dewelcke ten opsichte in dese Stadt (als blijckt) van outs seer vermaert en oock menighvuldigh zijn geweest / en noch in goede getale in haer swart geestelick gewaet dagelicks van ons gesien werden / daer benevens dese uytlegginge onse Geertruyt voorsz eensdeels oock particulierlick raeckende is / sullen meerendeels syne eygen woorden hier noch byvoegen : So veel (seyt hy) den Oorspronc der Begijnkens (van de welcke huydendaeghs in onse Nederlanden veel en godtvruchtige vergaderingen getelt werden) belanght ; Sommige willen

Twijffelachtigheyt of de voorbeschreve Geertruyt van Oosten hier niet gewoont heeft.

Hoe het Celleken van Salige Geertruyt voor heyligh wert gehouden.

Hoe de Begijnkens hedendaeghs alhier noch woonen, mitsgaders goede gelegentheyt van dese plaets.

Diversche benaminge deser bende.

Verscheyde gevoelen aengaende den Oorspronck der Begijnkens ende hares naems.

len dat sy den naem ende aenvangh hebben van *S. Begga* eene Dochter *Pipini* van Landen (den welcke sy noemen te wesen den eersten Hertogh van Brabant) ende Suster van de H. Geertruyt; de gedachte Begga is gehuwelijckt geweest met *Ansigisum* dese overleden synde, is sy na Romen in bedevaert getrocken, wedergekeert synde, heeft haer selven en al wat haer aenging Godt toe-eygenende, tot Andenne op de Mase ontrent Namen seven Kercken gebouwt, ter eeren van de seven Roomsche Kercken, heeft mede aldaer ontrent het Iaer ons Heere 686. een maegden Klooster opgerecht ende met inkomen voorsien, in het welck noch heden is het Edele geselschap der Canonickerssen; wien ghelijck sommige en andere Edele Dochteren in Nederlant ende Duytslandt, mitsgaders den Nederlantsche Begijnkens geoorloft is sich tot houwelijck te begeven. De H. *Begga* is op den 27. Decembris in het Iaer 689. deser werelt overleden.* Andere niet tegenstaende meynen dat de Begynkens haren aenvangh hebben van *Lamberto Bega* eenen voortreffelijck en H. Priester die te Luyck in het Iaer ons Heeren 1170. in groot aensien geweest is. Den voornaemsten van dit gevoelen is *Ægidius*, eenen Historie-Schrijver van Luyck ende Monick van Guldendael, daer hy schrijft: Ten tijde *Radulphi* des Bisschops van Luyck als de H. Stadt Luyck met Proven-kramerie bewarret ende besmet was, heeft Godt verweckt den geest eens H. en Godtvruchtigen Priesters die *Lambertus le Begue de S. Christophoro* genaemt wiert, van wiens bynaem Vrouwen ende Dochters die van voornemen zijn reynigh ende kuysch te leven *Beguines* naer de Franse tale genoemt werden: want hy is den eersten geweest die haer tot het voornemen van suyverheydt met woorden ende wercken aengepredickt heeft, desen is ghevolght *Petrus Herentarius* prior van Floreff, eenen Norbertiner Canonick aldaer, ende schrijft aldus: In het Iaer 1207 veel vrouwen soo oude als jonge, de werelt met haer genuchten versmaet hebbende, ende den Bruydegom die in de Hemelen is, soeckende te dienen, hebben onder haer vergaderingen gemaeckt, ende worden Begynkens genoemt. Wat daer af is, dat S *Begga* sy de eerste instelster ende der oorspronck der Begynen; immers seker ende bekent ist, dat voor der selver Begijnen herstelder ende verbreyder ghehouden wiert den gedachten *Lambertus Begius*, beyde lichten ende voortreffelijcken jae H. Personagiё van onse Nederlanden* **Noch gaet de selfde Autheur verder tot verdedinge ende voorspraeck van alle de naevolghsters deser orde hier in de Nederlanden/ en specialijck van onse Geertruyt van Delft**; Soo veel is het, als den Paus Clemens ende het generael Concilie van Viennen, den staet der Begijnen, overmits de Ketterische ende vreemde-luydende gevoelens in de H. Kercke ghedoemt ende geniet heeft, jae alle den genen die de gedachten navolgden, en van nieuws dien staet oprechteden, metter daet geexcommuniceert, dat onder sulcke de Heylige boven gedachten *Geertrudis* niet is begrepen gheweest, want *Joannes* XXII. den opvolger *Clementis*, die het selfde bevestichde, heeft verklaert onder den ban ende soodanige vervloeckinghe niet begrepen

Dioni. Mudz. sub anno 1358. n° 12. ex Sigebert. Martyrol. Rom.

**Idem ex Mirao.*

Apologie ofte verantwoordingh dat de Nederlantsche Begijnkens niet onder den Ban der Hoochduytsche Begijnen begrepen staen.

pen te werden, noch van *Clemente* niet begrepen geweest te zijn, de Vrouwen, die eerlijck ende veel in getal waren, ende op sommige plaetsen naer de gemeyne spraecke Begijnkens genaemt werden, *lib. 3. Clement. in tit. 11. cap. unico de religiosis domibus, cuius initium est: Ratio recta non patitur ut innocentes &c.* Dat is: de rechte reden en gedoocht niet dat de onnoselen &c. voor sulcke heeft hy ontwijffelijcken gehouden onse Nederlantsche Begijnkens: want als hy van lof-weerdige mannen verstaen hadde datter veel waren in de Stadt en het Bischdom van Camerick, die met den geur haerder deuchden de plaetsen alomme vervulden, eerlijck leefden, te Kercken gingen, hare Oversten met eerbiedinge gehoorsaemden, van alle dispuyten en dwaligen der Hooghduytsche Begijnen vervreemt waren, in een heylige en eensame onnoselheyt, ofte in haerder ouderen huysen ofte gehuerde, ofte eygenen, ofte gemeyne, eerlijck woonden; soo heeft hy door eenen Apostolischen bulle uyt Avignon in het eerste jaer synes Pausdoms, den Bisschop van Camerick belast, dat hy de gedachte Begijnkens, loffelijck ende kuyschelijck levende, tegens alle moeyelijckheydt ofte swarigheydt soude beschermen, ende onder syne schut ontfangen, &c. Ende een weynich lager vervolcht noch den selfden Auteur. Waer uyt blijckt hoe ongerijmt is den laster van sommige, die staende houden, dat onse Nederlantsche Begijnkens Jaerlijcks van den Paus op den witten Donderdach in den Ban gedaen worden. * Dus verre van de Begijnhoven en hare Ingesetenen verhaelt hebbende/ sullen wy verder gaen tot de Cloosteren en beslooten plaetsen/ ende de selve niet soo seer nae ordre hares Ouderdoms vervolgen/ (dewijl die meerendeels niet en wete) als wel nae de rye van hare situatie ende ghelegentheydt van plaetsen/ gelijck als of men wandelende door de Stadt/ de selve alder bequaemst successivelijck soude kennen gaen besoecken; sulcx dan van het Noort-eynde der Stadt (waer omtrent het voorsz Begijnhof is gelegen) beginnende en langers de Oude Delft zuytwaert op-gaende/ ontmoetemen voor eerst S. AGATHEN CLOOSTER van outs gemeenlijck Sint Aechten Cloester ofte Convent, oock wel Sint Aechten Susterhuys, gelegen recht tegen over Hypolitus of de oude Kerck; naer uytwijsen het vijfde artijckel van de oude aenteeckeninge der nieuwe Kercke/ omtrent den Jare 1394. gesticht/ ter eeren en Memorie van S. Agatha Maget ende Martelresse/ dewelcke (ghelijck de Rooms-gesinde Histori-Schrijvers staende houden) was een Christene Maget van een edel geslachte tot Palermo in Sicilia geboren/ begaeft met een sonderlinge en uytnemende schoonheyt; dese om haer gheloof gevangen zijnde/ door het bevel van Quintianus president van Sicilien (die op haer schoonheyt verlieft en sulcx van de gevangene selfs door sijne passie gevangē was) te Catana in een oneerlijck huys bestelt werdende om haer tot zijnen boose wille en onkuysheyt te brengen/ bleef soo vast en volstandig by haer kloeckmoedige resolutie/ dat sy onveranderlick geloofde, de Sonne eer haer klaerheyt soude verliesē ende de

Idem ex Molan. in Natt. SS. Belgii 6 Ianuary.

Na wat ordre wy de Cloosteren vervolgen sullen.

S. Agathen Clooster, Des selfs situatie en ouderdom.

Beschrijvinge van haer patronesse.

Sneeuwe syne withеyt / eer dat sy van haer voornemen soude desisteren om Maget en Christene te sterven ; Quintianus dan met vleyende en smeeckende noch met dreigende en verbaerlijcke middelen niet konnende verwinnen / heeft van gramschap ontsteecken zijnde / haer eerst de Borsten af doen snijden / en naederhandt naeckt over brandende koolen en kleyne scherpe pot-scherven doen wentelen ; sy ondertusschen met een wonderbaerlijcke lytsaemheyt vierighlick haer Godt aenroepende / tot datse de gruwelijcke tormenten langer onmachtigh zijnde / te samen een eynde ende van haer gebedt ende van haer leven heeft gemaeckt. Dit is in't kort de Historie van de Patronesse deses Cloosters / die voor een gloriense Maget en Martelaresse den 5. Feb. ge-eert ende ghevìert / en van de Vrouwen die den Borstsweer plaecht / deurgaens aengeroepen werdt. Dit ghesticht was van een groot gevaert een ryck en machtigh Clooster / hebbende ghestreckt van omtrent over de zuydlijcker Brugge van 't oude Kerckhof tot aen en op den hoeck van de School-straet, en van daer dwers vierkant na achteren tot aen Stadts wallen / alwaer een uytgangh was met een groote poort so wel als voor aen straet aen de oude Delft / gelyck men noch sien kan aende arduyne voeg-steenen ter plaetse daer nu alleen een kleyne deure overgebleven is / waer benevens oock als noch is een Water-gat en deur-tocht onder door de Wal omtrent drie a vier roeden langh Cloosterwaerts inschietende / om daer door des Somers na buyten te Melcken en andersints te varen / en ghemacklick om alle nootdruften en behoeftigheden in te voeren : van binnen was een seer groot pleyn / misschien wel in eenighe tuynen en anders verdeelt / waer op de huysingen en ghebouwen contsomme haer lichten schepten. De Kerck ten oosten dicht voor aen de oude Delft was na dien tydt voor een Klooster-Kerck / boven ordinaris groot in de lengte / tegenwoordigh (gelyck oock het geheele Clooster / als wy aenstonts hooren sullen) tot verscheyde gebruycken geordonneert. Een Historie ten tyden van onse Voor-Ouderen alhier voor-gevallen / en in de oude Cronijcken aengeteeckent / is remarquabel en aenmerckens waerdigh / te weten hoe dat als Hertogh Carel van Bourgonie by-genaemt de Stoute, door veele en langhduyrige Oorlogen 's Landts Schat-kist uytghemergelt en de ghemeente door excessive contributien verarmt hebbende / en op nieuw noch voor-nemens zijnde met een machtigh heyr de stercke Stadt Nuys te gaen beleggen / over de geestelijcken soo wel als de wereltlijcke schattinge socht in te voeren / justinerende met recht ende reden / alsoo sy mede door de gemeene wapenen wierden beschermt / oock behoorden de sware lasten van dien tot verlichtinge van de gemeene Ondersaten te helpen dragen ; want men 't Vaderlandt niet kon defenderen noch behouden sonder krijgh / den krijgh niet voeren sonder soldy / de soldy most vinden uyt de schattinge / de schattinge uyt de rijcken en vermogende / sulcx consequentelijck

Groote en begrijp van 's Clooster.

Hoe Hertogh Carel de Stoute exactien en schattingen poogt te heffen over de Geestelijcheyt.

lijck uyt de Kerckelijcken/ die nu de machtighste en rijckste waren/ en sich t'onrecht beriepen op wetten welcke hen van lasten verschoont hadden/ ten tyde als sy noch met armoede waren beladen/ de gestaltenisse der saecken in de veranderinge der tyden nu mede verandert synde: op welck grootgoet voornemen hy bestont in den Jare 1574. een Mandament uyt te laten gaen/ dat alle Abten/ Abdissen/ Proosten/ Deeckenen/ Priooren/ Priorissen/ en andere geestelycke Persoonen/ Cloosteren/ Capittelen/ Kercken/ Capellen/ Gast ende Godtshuysen/ in den Landen en Provincien onder den Hertoge ghelegen/ alle haere Goeden/ Landeryen/ Leenen/ Tienden/ Renten/ Pachten &c. die sy sedert seftich Jaren herwaerts beseten hadden/ in ghescrifte soude stellen/ ende den Commissarisen daer toe geauthoriseert over te leveren en te behandigen/ omme daer uyt te maken een belastinghe nae waerde der inkomste van dien; * waer tegen de Geestelyckheydt sonderlingh die van Hollandt en daer in die van Delft en Delftlant (die hier ter plaetsen/ vermits de menichte/ wel de alderaensienlickste waren/ en het meeste ghesach hadden geoccupeert) sich dapper tegen aenkantende/ maeckten een generael verbondt/ en besloten eendrachtelijck de schattinge in geenderley maniere te sullen gheven; ondertusschen appelleerden sy aen 't Parlement te Mechelen/ wyders oock aen 't hof van Romen/ allenthalve protesterende en beweerende van geen rechts wegen schuldigh te zijn eenige penningen te contribueren: en aldus by dit negatyf antwoort en opinie halsterrigh persisterende/ begon mē so langs so meer verscheyde rigoureuse middelen en de opperste dreigementen aen te wenden tot het executeren van dese nieuwe schattinge/ seggende opentlyck uyt/ dat in cas van ongehoorsaemheyt en nalatigheyt in 't voldoen van dese commissie/ hier in dese Landen van Hollant executeurs komē souden die geen onderscheyt souden maecken tusschen de Kercke ende den Stal, die Kelck en den potte, den Pateen ende den Schuttel, want desgelijck eylacen (seydt den Auteur) in Vlaenderen al geschiet was, daer en boven noch verder byvoegende/ dat noch appellatie, noch recht, noch namtisatie, noch Paus, noch Keyser, henluyden helpen souden mogen; maer het waer geoorloft of ongeoorloft sy souden moeten geven twee of drie Jaren renten, al souden sy haer Goeden roerende ende onroerende, Kelcken ende ornamenten verkoopen, sy soudent geven. Hier op deputeerde men eenen Meester Jan de Leeuwe (Raedts-Heer van 't Parlement voornoemt) in Hollandt/ geaccompagnieert met een bequame suite van Dienaers/ Vanders ofte executeurs van dese commissie/ voor welckers aenkomste verscheyde Prioren en andere Geestelijcken de vlucht namen/ onder ses van de Principaelste/ drie Paters en confessoren van Delft met namen aengheteeckent staende/ als Heere Thomas Wtencamp, Heer Claes Tou, ende Heere Walich: drie andere Klercken wierden al heymelijck geattrappeert/ en gheraeckten in hechtenisse/ ses religieusen wier-

En hoe de Geestelijcke persoonen en specialijck die van Delftlant sich daer tegen aenstellen en appelleren.

Hooge dreigementen wegens den Hertoch.

Een Gedeputeerde ten selven eynde van Mechelen herwaerts afgesonden; mitsgaders syn bedrijf.

wierden op nieus gheciteert te verschijnen in het Parlament tot Mechelen / of eeuwelijck uyt den Landen gebannen te wesen: middelerwijl als nu (vervolght de Chronijck) Meester Jan dye Leuwe sach dat dese vj. citeerde niet en compareerden is hy gekomen tot Delft in S. Aechten Suster-huys begeerende te hebben een inuentarijs van alle des Cloesters goederen, roerende ende onroerende, om hem daer nae te hebben in de scattinge, dye Mater weygerdet hem ende dede dat op cloecheit dat men haer cracht ende gewelt an doen soude om wt dien te nemen een occasy te cesseren ende op te houden van dienst Goods. Daer na is een gebot gegaen bi mandamente van den houe, dwelck Dammas Cijsman Burgemeester tot Delf dede publiceren, dat des anderen dages dair na niemant op die verboernis van live eude goet genakē soude, dat Conuent van Sint Aechten op cccc. roeden, doen quam Meester Jan weder ende begeerde te hebben dat inuentarijs van de Cloesters Goeden, dair de Mater op antwoerde dat si bereet ware dat te doen mit protestantien, datmen dat mit gewelde van haer hebben woude d'welc hi in sulken scine nyet hebben en wouden: ende gaf haer tijdt te beraden wat si doen wilde. Daer na quam hi mitten Procuratoer Generael ende mit des Scouten ende Baelius dyenres van Delf mitten Burgemeester voorsz. met Jacob van Bleyswijck, Cornelis van Andel, ende Storm Gerritzoen, ende nam mit ghewelt des Maters sloetelē van hoerren zijde ende voert die registeren van den goeden des Conuents, ende gaffe den Burgemeester diese voert weder gaf den Mater, ende als doen gaf sy oeck mede dat inuentarijs mit protestacien, dat si dat doer groote molestacien dyemen hoer bouen rechte an dede geuen moste: ende dit wert altesamen in gescrifte geset: Ende op dat hi allen anderen Conuenten ende Geestelicke personen een vrese an doen soude, dede hi cyteren tot Mechelen Broeder Joest Prior van Zijon, Here Adriaen van Naeldwyc vicecureyt van d'oude Kercke tot Delft, Heer Jan Reyers Zoen memory-meester der selver Kercken, meester Jacob Burchaerts zoē ende Heer Rutgert. * Dit was de intrede van Meester Jan de Leuwe alhier in dese Landen / gheduyrende den Jare 1475. hoe het verder met dese ongeluckige overval des S. Agathen Clooster afgeloopen is wert niet particulierlijck verhaelt / doch geen twee Jaren hier nae de Mare door 't Lant gevlogen zijnde / dat den Vorst Carel voor Nancy verslagen was / geraeckte de Regeringe wederom haer klem quijt en 'theffen van die odieuse en verhate schattinge bleef steecken. Onder de Nonnen van illustre Familie gesprooten / die in dit Clooster van outs syn geweest vinde ick in de genealogie van Brederoede vermelt eenen Joffrou Jenneken van Brederoede Nonne te S. Aechten te Delft dochter van Heer Gijsbert van Brederoede Ao. 1455. ghekooren Bisschop van Utrecht. * Maer noch wat nader aen de laetste Eeuwe is my te voorschyn gekomen onder de kinderen van Heer ende Meester Nicolaes Everaertsz van Grijpskercke (in den Jare 1505. Raedt in den grooten Rade te Mechelen / daer na Ao. 1509. president in den Hove

En bysonderlijck alhier in S. Agathen Clooster.

Strengh verbot door den Burgemeester der Stadt van 't Clooster niet te moge genaecken op 400. roeden na.

Mr. Ian de Leeuwe geassisteert met eenige leden uyt de Weth deser Stadt, ontweldigt de Mater haer sleutelen.

En doet wyders tot meerder intimidatie noch verscheyde Kerckelicken deser Stadt voor 't Parlament verdagvaerden.

* *Chron. van Holl. &c. Div. 30 c. 88. Boxh. Ned. Hist. p. 203.*

Hoe desen ophef echter noch steuyte,

Bisschop van Utrechts Dochter, Nonne in dit Clooster.

* *Gouth. fol: 121.*

van

van Hollandt / ende overmits syn groote geleertheyt ende ervarentheyt Ao. 1582. ghestelt tot President in den Rade te Mechelen voorsz.) eenen Isabella Nicolay Mater van 't Klooster S. Aechten te Delft, ende kost volkomentlijck Latijn Schrijven ende spreecken, * hebbende vijf Broeders oock alle vermaerde ende seer geleerde Mannen. Van de Paters en is my / als noch / ergens ymandt ontmoet / als in de alderlaetste tydt den seer bekenden Cornelius Musius, een seer beroemdt ende gepresen Man / weghens syne Geleertheyt ende goede Leeden / als wy naderhandt in syn Leven onder de vermaerde geboren Delvenaren sullen verklaren. Een grooten Reysiger Georg Braun, (meermalen met autoriteyt ghenoemt) in syne Stede Boecken van de vermaerste der gantsche Weerelt / dit Klooster considererende / Schrijft aldus. *Sed quid de S. Agathæ cœnobio referam? sive enim structurarum magnificentiam (principes namq: viros Hospitio Frequenter excepit) sive redituum & annui sensus opulentiam, sive Templi ornatum consideres, singula hæc, narrationis superant fidem. Eius namq: virginei cœtus Basilica, propter arctam Musij, ejusdem cœnobij præfecti vigilantissimi, & Hemskirchij Harlemicolæ, illius quidem Poetæ clarissimi, bujus vero Pictoris celeberrimi, amicitiam, tota intus exquisitissimis picturis contecta, vestitaque erat.* Dat is: wat sal ick van 't Clooster S. Agathe verhalen? want het sy ghy de grootdadigheyt van't gebouw (gheliick het dickwils Princen ende Vorsten heeft gelogeert) het sy ghy den rijckdom van de Jaerlijcksche revenuen en inkomsten, of dat ghy de vercieringe en toestel van den Tempel overweeght, een yegelijck van dese soude meer verwonderingh als geloof schynen te verdienen: want dit Paleys deser Maegdelijcker vergaderinge was van binnen t'enemael bedeckt ende bekleet met de alderuytgelesenste Schilderien, ende dat wegens de groote alliantie en overeenkomste tusschen Musius, seer wacker Overste deses Cloosters, ende Heemskercke Inwoonder van Haerlem, den eene een seer vermaert Poeët, den ander een voortreffelijck Schilder. Het Schilderboeck van Carel Vermander geeft van gelijcke te kennen / dat in de kerck van S. Aechten te Delft / onder andere was een Altaer-Tafel van de drie Coningen gedaen door den dickwils gemelten wijtberoemden Meester Maerten Heemskerck, d'welck hy in deser voege hadde geordonneert / dat in de binne-tafel eenen Coningh en in elcke deure eenen quam: van buyten was de Serpentbytinge van wit en swart. Dit was (vervolcht den Auteur) een uytnemende goet werck, waer van hy hadde hondert gulden erflijck ofte Jaerlijck: want hy sich selven veel Lijf-rente maeckte te hebben. * Men sach oock eertydts in de kamer van den opgemelten Prior Cornelius Musius een Crucifix dat Erasmus gheschildert hadde / want hy in syn Jeucht in 't Clooster Steyn by der Goude nevens het bevorderen van syne Studie oock de Schilder konst leerde; na dat hy hier buyten uyt het Clooster Zyon (gelijck wy hooren sullen) vertrocken was. Ende waer ter plaetse het quartier

Geleerde Prioresse van dit Clooster.

* Idem fol: 103.

En seer vermaerde Prior.

Getuygenisse eenes grooten Weerelt-Reysers over 'tselfde Clooster.

Beroerende haer taferelen.

* C Vermand. Schilderb. p. 165. a.

Schildery van Erasmus.

Prioors huys,

ofte Logement van den Overste deses Cloosters is geweest/ is voorhenen genoechsaem gedenoteert / doen wy ter occasie van de kromme gestalte des Oude Kercks toorn verhaelde/ hoe seecker Prior in voortyden uyt vreese voor den val deses Toorns by onstuymigh en windig weder syn ordinaris verblyf-placts quiterende / achterwaerts aen de wal gingh vluchten. * Dit Clooster is naderhandt in't begin van den Oorlogh tegen Hispanie / gebruyckt voor een Vorstelijck Hof/ alwaer Willem van Nassauw Prince van Orangie hoochloffelycker Memorie/ Gouverneur deser Landen syn verblyf ghehouden heeft / ter tydt toe hy aldaer in den Jare 1584. verradelijck is vermoort / geduerende welcke tijt alhier de vergaderplaetsen wierden gehouden / soo wel van de generale als particuliere Staten der Vereenigde Landen/ tot dat na des hoochgemelten Prince doodt / den Vyant wederom een weynigh uyt den Lande gedreven synde / die hooge Vergaderingen in den Hage wierden getransporteert/ sulcx naederhant dit Hof voor een groot gedeelte tot de Court van de Engelsche Laeckenen ende nu tot een Saey-hal / mitsgaders het Charitaet-huys daer achter/is bequaem ghemaeckt; het overige ghedeelte aen de zuyt-zijde als noch de naem voerende van het S. Agathen/ is in verscheyde bequame woonhuysen verdeelt / alwaer twee Princessen Frellen van Portugael/ mitsgaders beyde de Bedienaren des Goddelycken Woordts van de Fransche Gemeente/ een ygelijck apart hare bysondere residentie syn hebbende; het grootste gedeelte van de kerck noch althans gebruyckt werdende/ gelijck van den beginne van de reformatie af aen gebruyckt is gheweest tot den Godtsdienst van de Fransche Gemeente voorsz/ alhoewel ten tijde als de Engelse Court hier nevens was/deselve Fransche religieuse Vergaderinge in de Gast-huys-kerck (daer nu wederom de Engelsche syn) voor een wijle tijdts waren verplaest / en dese ghelegentheydt de Engelsche by forme van accommodatie ten selven eynde was vergunt. Het ander ende minder ghedeelte van dese S. Agathen kerck werdt hedendaegs tot een Laecken-halle geamployeert/ gelijck ons alle dese deelen elck in 't bysonder in't vervolgh noch nader sullen voorkomen. Ten westen aen dese kerck ofte Capel is noch te sien een steene wenteltrap / die by de kunst-kenders seer raer van metsel-werck wert ghehouden/ghelijck oock voor aen de Oost-zijde de Sacristie/ nu in Consistorie verandert/kunstigh is overwelft. Benevens dit Clooster in de Schoolstraet voorsz was het Huys van de Arme Fraters nu 't jonge Collegie van de Theologie, waer in eenighe Jonge Studenten van kleyn vermogen en nochtans van goede hoope/tot laste van dit Huys/*gratis & pro Deo*, tot de Gereformeerde Godsgeleertheyt werden opgevoet / ghelijck van outs in de Roomsche Religie geschiede / plegende als doen dese Fraters eenige levereye ofte kenteecken van kapyens te dragen / mitsgaders dagelijcx in 't voorbeschreve en naest-ghelege Clooster van S. Agathe de Mis-

Siet boven p. 138.

Tranformatie deses Cloosters.

En des selfs Kerck.

Fraters Huys.

Hoe de Fraters ghehabitueert gingen en wat haer functie was.

Missen ende Vesperen te singen/ blijckende uyt een extract van Testament ofte Codicilie by wijlen Meester Joest Henricsoen, in zyn leven Licentiaet in beyde de Rechtē, gemaeckt ende met zijn eygen hant geschreven ende onderteickent den 22 Jan. 1558. *Stilo Delphico*, inhoudende onder andere dat hy die voorsz arme Fraters maect ende legateert drie ponden groten Vlaems sjaers los-renten den penningh festien, ende dat tot Jaerlicx boter te copen, op conditien dattet eenichsins ghebeurde dat sy tot eenigen tijden huer habijten vande capgens te dragen achter lieten ofte niet meer en ginghen singen, die Missen ende Vesperen tot Sint Aechten Conuent, dat alsdan die selfde drie ponden groten Vlaems sjaers komen sullen an de nieuwe Kerck binnen Delft, om dair mede te doen maecken een cleyn Orgelken an de Noort-zijde vanden trans &c. sulcks dit Collegie van outs by jonge Geestelijcke persoonen bewoont zynde geweest/ dus alhier onder de Geestelijcke gestichten in't voorbygaen mede moet gheconsidereert werden. Volght nu voorts op de selfde streeck van de Oude Delft zuydlijcker aen/ S. HIERONYMUS CLOOSTER, anders gesegt Hieronimus dael, ofte Convent van de Hieronymianen, hebbende gelegen schuyns over de Nieuwe-straet. Dese Hieronymianen ofte Hieronymiten/ Monicken van de Orde des H. Hieronymi/ pretendeerdē dat Hieronymus haren Auteur ofte Insteller is; Maer (seyt Hospinianus) sy doen den alderheyligsten Man seer groot ongelijk, te weten, wiens Monickerie, dat is, gelegentheyt ende oorsaecke om in de Woestijne te levē van de hare seer verscheyde geweest is. Allegerende wyders tot een seer geloof-waerdig getuyge Erasmum selve/ een Man van so uytstekende verstant/ die welcke in het leven des H. Hieronymi/ 't welck hy voor syne boecken ghestelt heeft/ onder andere duytelijcke redenen dus schryft: Als hy dan alle dingen over-leyt ende doorsien hadde, soo heeft hem het Monicklijcke leven behaacht: 'twelcke, op dat niemant en dwale, te dien tijde seer verscheyden was van het gene dat wy hedensdaechs sien, dat aan Ceremonien verbonden is: Ia dien de vryheyt meestelyck ten herten ginck, die aan-namen de belijdenisse om Monick te syn. Want eerstelijck bleven hen hare goederen geheel, sy behielden de macht om te woonen ende verhuysen werwaart sy wilden: sy behielden een seer soete ende vrye leedicheydt: tot studeren, vasten, singen, ende waacken, worden sy van selfs ofte door exempelen, niet door Menschen instellingskens aan-geloct. Sy hadden een slechte Kleedinge, die haar nochtans niet in-gestelt en was, maer die een yegelijck na syn goetduncken aannam: niet die door een wonderlycke vreemdicheyt iemant nemende maacte, ende daer men met den vinger na wees, maer die een Christelycke eenvoudicheyt vertoonde &c. die meer hier van begeert te weten/ besiet de verklaringe Hospiniani * ofte de aengetogen treffelijcke redenering Erasmi selve/ waer in de curieuse Leser ten vollen ghenoegh bevinden sal/ dat dese H. Man aen gene belosten/ die welcke hedendaechs sommige gesworene dienen/ ofte aen eenen anderen Regel/ behalven aen de

Bescheyt van dien uyt een Testament,

't Clooster van S. Hieronymus.

De maniere des levens Hieronymi was verschey de van de hedendaeghsche Hieronymiten.

* *Hospin. Oorspronck der Monicker. l. 3. c. 4.*

de Leere Christi/ verbonden is geweest/ nochte oock een andere als de gemeyne maniere van kleedinge gebruyckt heeft/ want men alsulcke soorte van Monicken ten tyde Hieronymi (die in 't Jaer onses Salighheyts 422. in't 91 synes Ouderdoms overleden is) gantschelijck geen kennisse ghehadt en heeft: daer in tegendeel dese Secte van de hedendaegsche genaemde Hieronymianen ghekleet werden met naetuerlijcke verwe/ende in't opperste deel ofte over den Rock eenẽ Mantel die ghecimpelt ofte met plooyen is / en van boven tot beneden toe open ende van malkanderen gesneden/ den Rock met eenen Leederen gordel opgeschort zijnde/ ende de voeten met houten Schoenen voorsien. * Doch twee a driederhande gheslachten van Hieronymianen werden hedendaechs gevonden/eerstelijck de voorbeschrevene die men niet en weet in welcke tydt nochte door welcken Auteur ingestelt zijn/ als Polydorus getuygt; alleenlijck naer alle apparentie vermoet werdende/ dat'er etlijcke hondert Jaren na de doot deses Alderheyligsten Mans/ sommige door een quade en verkeerde Godtvruchtigheyt gedreven zijnde / om de maniere des Levens Hieronymi nae te volgen/ daer van een geselschap hergekomen is/ die van den name Hieronymi Hieronymianen genoemt zyn geweest. Anderen/ dewelcke Hieronymische Eremiten ofte Eremiten des H. Hieronymi genoemt willen zyn en byaans niets verschelende vande voorbeschreve Secte/ dan alleenlijck dat uyt het Schouder-kleedt hanght eenen dunnen boordt tot op de schoenen toe/ de rest ten naesten by met de anderen alles gemeen hebbende/ zijn in Hispangnie onder den Regel des H. Augustini ingestelt omtrent den Jare Christi 1366. en van Gregorius de twaelfde bevestight. * De derde slach is de Orde der Bedelaers des H. Hieronymi mede onder den Regel des H. Augustini in den Jare 1407. ghestichtet ende van de selfde Paus als de voorgaende bevesticht / gelijck verscheyde Auteuren eenstemmighlijck getuygen / geen onderscheyt van de eerste hebbende/ dan dat haere kleederen roockverwig zyn. * Sulcks geen groot different tusschen dese driederley soorten der Hieronymianen schijnt te zyn / echter van welck gheslachte onse inwoonders van Hieronymusdael zijn gheweest / en weete noch niet seeckerlijck/ hoewel vertrouwe van het eerste / hebbende oock gheen bewijs hoeneer ende op wat tydt dit Clooster is gesticht/ hoewel onder Stads Archiven drie groote en lange brieven van den Jaren 1537. en 1538. dit Clooster concernerende/ geinsereert zijn / de welcke hoewel hedendaeghs van geen groot belangh/ nochtans vermits de Heeren en andere curieuseliefhebbers der kennisse van de oude saecken deser Stad/ de selfde onder Stadts Previlegien niet sonder onkosten toch dickwils doen uytschrijven / ende dat daer uyt de constitutie en gelegentheyt/ mitsgaders de veranderinge deses Cloosters/ sedert den grooten Brandt af te nemen/ en voorts hare maximen en ordonnantien te bespeuren zijn/ alhier achter den anderen/ voor bequamer Copien als met

Kleedinge der jegenwoordige Hieronimianen.

* Polid. Vergil. l. 7. c. 3.

Verscheyde soorte der Hieronymianen.

* Hospinian, l. 6. c. 42.

* Id. ibid. c. 48.

En van welcke de Delftsche syn geweest.

Nopende drie stucken tot de saecken van dit Clooster specterende en in Stadts Previlegie-Boecken gemeenlijck ingelijft zijnde.

met de handt geschreven / aen een ygelijck met summarien op de kant sal exhiberen; dien 't te lang om lesen schijnt/ of geen lust noch speculatie daer toe heeft / kan 't gemaeckelijck overslaen en t'eeniger tijdt te pas komende/ echter altijdt noch nasien.

Remonstratie der Hieronimianen aen den Bisschop van Vtrecht nopende den slechten staet hares Cloosters na de grooten Brant.

IN den Name des Heeren Amen : Alsoet Convent van Sint Jeronimusdael tot Delff den derden in Mey int Iaer xv^c. ses en dertich, inden grooten Brant aldaer mede geheel verbrande , soe wel heure Kercke als alle andere heure huysen toebehoorende den seluen Convente, ende dat die Priesters ende Conventualen van dien , tot de onderhoudenisse van diensten, daer zy inne gehouden syn, soe van Missen, Obsequijen, ende Vigelye voor dooden aldaer begrauen, visitatien van Sepulturen, Festa Composita, ende anders, gaerne die selve Kerck ende Conventen weder optimmeren soudē, om Goidt daer inne te dienen , ende de voorsz. lasten ende diensten te continueren, dan ouerleggende die vercopinge ende belastinge die zy daeromme zoude moeten doen van heuren Landen ende Renten, die nochtans daer toe niet furneren en soude connen, ende dat zy in dien gevalle luttel of niet behouden en souden om af te leuen , oock ouermerckende dat die deuotie van die menschen van veel aelmissen te geve tot reparatie ende onderhoudenisse vant Convent seer veercout es, soe hebben sy tsamen nae diuersche consultatien, deliberatien en communicatien hijer op gehouden, geraempt opt belieuen van onsen Heyligen Vader den Paus , of den seer eerwaerdigen Eedelen Heere mijn Heere den Bisschop van Utrecht als heur Overste Ordinaris ende Geestelijcke Heer , ende vanden Keyserlicke Majest. als Graue van Hollandt , ende elck van hen 't gunt dat hier naer volcht ; Eerst dat mijn Heer van Utrecht zal belieuē den Conventualen voorsz die vier in getale zijn, te weten, Heer Cornelis Symonsz vander Loe Rectoir, Heer Gerrit van Waelwijck, Heer Marinis van Euerswaert Priesteren, eñ Iohannes Pelt Diaconen , te absolveren van den Eedt die zy mijn Heere den Bisschop van Utrecht als heuren Ouersten eñ Ordinaris gedaen hebbē, inhoudende te persevereren inde obedientie van den selven Convente ten en waire by consente ofte absolutie vanden selven huer Ordinaris , ende dat men hem voort gunt de vruchten van den Convente goeden te moigen perticiperen, om daer af eerlijcken naer uytwijsen des Priesterlicken staets gealimenteert ende gecleet te worden, sonder gehouden te wesen tot obseruantie van een gemeen tafel ofte andere Ceremonijen ende Ordonnantien dus lange inden Convente aldaer voir den brant onderhouden. Item , dat mijn voorsz Heer van Utrecht belieuen zal in dese plaetse van 't voorsz. Convent te erigerē een Collegie van vier, ende dat voor den tijt van de eerste thien Jaren, ende daer nae van seuen Cappellanen ofte Officianten, daer of die voorsz Rectoir wesen sal die eerste Cappellaen ofte Rectoir, onder wien ende die geene die nae hem comen zoude, de andere Cappellanen ofte Officianten staen zullen, onvermindert de obedientie die sy gehouden blijuen mijn Heer den Bisschop van Utrecht voorsz. Item dat de voorschreuen

Mitsgaders Requeste tot Ontslagingh van den Eedt der [illegible], als mede con[illegible] tot uytdeelinge en distributie der jaerlicksche [illegible] [illegible], ende het selfde te mogen reduceren en veranderen in een Rectoerschap ofte een Collegie van vooreerst vier en daer na seven Capellanen.

Hoe den Rector en de Capellanen te eligeren, en dat men de middelen van 't Convent in haer geheel soude laten.

uen Rectoir ende andere Capellanen voorsz voor deerste reyse gheinstitueert sullen worden by mijn voorschreuen Heer van Utrecht, ende daer na by den Rectoir ende Cappellanen, gelijckmen in andere Collegien van Deecken ende Cappittelen userende es. Item tot den seluen Collegie sullẽ blijuen alle die goeden ende Renten, toebehoorende den seluen Convente die zy tegenwoordelijckhoudende ende besittende zijn. Hier aenvolgende annex was een Bondereel ofte summieren staet van de meeste middelẽ deses Convents/'twelk weynig tot onse intentie dienende uyt consideratie) wert uytgelaten/ vervolgende voorts: Alle welke Renten ende goeden mitsgaders die geene die daer noch mitter tijt anden Convente ofte Collegie by annexe ofte incorporatie van andere gefundeerde eñ geamortiseerde beneficien ofte andersints commen sullen moigen by den voorsz Rectoor ofte eerste Cappellaen eñ syn nalaten ontfangen sullen werden, of de gene die de Rectoir eñ Collecteurs daer toe stellen sullen, tot behouf van hem ende die andere Capellanen ofte Officianten, mit laste de selve daer of Jaerlicx Rekeninge te doen.

By wien de selfde gheadministreert souden werden.

Verder versoeck tot moderatie vande Missen en andere Kerck-gebruycken.

Item alsoo 't Convent gehouden es in ses missen sdaichs die sy als noch, mits heuren lasten niet wel doen en moigen, soe sal mijn Heer van Utrecht belieuen de selue ses missen te modereren voor den tijdt van thien eerste Jaren op drije missen sdaichs, de voorschreuen Cappellaenen, Officianten ghehouden sullen wesen in hoer Kerck te doen, ende des Sonnendaichs ende Heyligendaichs, indien sy moigen de Misse, Vesper ende Coplect, ofte op sommige hoichtijden de seuen getijden aldaer te singen, ende na die thien eerste Jairen alle daige vijf Missen te doen, ende te singen de seuen getijden als men doet in andere Collegien ofte Kercken.

Hoeveel een ygelijck van de Conventualen uyt Revenuen trecken soude.

Item dat die voorsz goederen gedeelt sullen worden voor die voorschreuen thien eerste Jairen in vijf corpora, te weten, elck corpus ses ponden grooten Vlaems, daer of de voorschreuen Rectoir of Cappellaen hebben sal die twee portien, ende elck van den anderen een, des sal Rector ofte eerste Cappellaen op syn dobbelde portie gehouden wesen een Coster te stellen, ofte dat selue te doen bewairen.

Ende waer toe het overschot soude aengeleyt werden.

Item tsurplus ende accres sal Jaerlicx gaen voor de voorschreue thien eerste Jairen die twee deelen tot maeckinge van de Kerck, Ornamenten Was-licht ende andere heure behoeften, ende dat derdendeel tot distributie voor den Rectoir ende Cappellanen voornoemt, soe dat gheordonneert sal worden ende nae de voorschreuen thien eerste Iairen sullen de selue goeden, mitsgaders sulcke Vicarien ofte Geestelicke goeden als binnen de selue thien Iairen geincorporeert sullen mogen zijn, worden ghedeelt in acht corpora, die gaen sullen an die seuen Cappellanen in maniere voorschreuen, ende tsurplus sal gaen voort derdendeel in cotidiane distributie, wel verstaende dat de voorschreuen Rectoir in alle distributie dobbeldeel hebben sal, dat twee derdendeel sal gaen tot Fabrijcque van die Kercke ende onderhoudenis van dien, ende tleste derdendeel mit datter ouerschiet sal bewaert ende besteet worden by den Rectoor in heurluyder neotlicxste affairen by sonder tot lossinge van alsulcke Renten of vercrijch van soe veel Landen als sy soe om

de

de betalinge van heure schulden, mits den voorsz brant by hem vercocht zijn, als de geene van heure goeden hier vooren ghespecificeert, die sy van noots wegen noch souden moeten vercopen ofte belasten, om de optimmeringe van heure Kercke ende Huysen voorsz, ende tot dat sy die weder gecouureert sullen hebben, ende niet vorder. Noch salmen maicken vuyte goeden vant Convent op heurluyder erf, een Huys voor den voorsz Rectoir, die selue tsynen koste onderhoudẽ sal, ten waire by meschief van brande, ofte andere groote reparatie. Item de Rectoir inder tijt sal hier naemaels na den ouerlijden van Cornelis Symonsz jegenwoordich Rectoir gecoren worden, by den anderen Cappellanen die daer of ghehouden sal wesen na syn Institutie te hailen confirmatie aen mijn Heere van Utrecht binnen behoorlicken tijde, mits betalende voor die selue confirmatie thien gouden Carolus guldens, jegenwoordelick loop hebbende of payement dier wairde voor eens ende niet meer, ende de andere Cappellanen die de selfde ghehouden sellen wesen te institueren, en mits by elck betalende voor die selve institutie ses der voorsz Carolus guldens eens, daer of de helft gaen sal tot behoufte van de voorsz Fabrijcquen, ende dander helft tot profijt van den Rectoir ende Capellanen voorsz, behouden in als de Archidiaken syn recht.

Den Rector syn Huys tot syne laste te onderhoude, en hoe men namaels een Rector kiesen sal, mitsgaders hoe veel voor syn beveстinghbrief aen den Bisschop te betalen &c.

Item de voorsz Rectoir ende Cappellanen sullen moeten actualiter Priester weesen, ende personelicke resideren, ofte by ghebreecke van dien sal dat Collegie een ander ter plaets van dien moigen ordineren wt dat corpus van den absent tot onderhoudenisse van dien dienst, duerende ter tijdt toe dat de selue absent weder in syn residentie ghekomen sal wesen, dan indien de Rectoir den tijt van drie maenden hem absenteerde sonder oirlof of nootlicke saicken, soe sullen die Cappellanen procederen moigen tot electie van eenen anderen Rectoir, sal oick dat Collegie by abuys van den Collateur diet aengaen moigen, prinueren een yegelicke van de Cappellanen selfs, soe verre het bleeck dat de selue of yemant van hem anders, conuerseerde of leefde dan een goet Priester behoort, mits dat die alsoe geinstitueert sal worden voor die reyse syn admissie halen sal van mijn Heere den Bisschop van Utrecht inder tijt wesende.

In cas van absentie eeniger led n deses Collegie, de vacerende plaets ten allen tijden te suppleren.

Excommunicatie en afsnidinge van oneerlicke Lidtm ten deses broederschap.

Supplieceren daer omme ende begeeren de selue Conventualen voorsz, in alder ootmoedicheyt an die eerwaerdicheyt van mijn Heere den Bisschop van Utrecht als ouerste van hen Conventualen, ende an de Majest. van den Keyser als Grave van Hollant, daer sy of elck van hem belieuen wille t'approberen ende confirmeren d'voorsz articelen ende punten tot continuatie, ende onderhoudenisse van Goids-dienst, op dat belieuen van elck van hem beraempt om mitter tijdt te moigen voldoen sulcke uyterste wille, memorie, Vigilije, Festa Composita, ende andere diensten, daer sy toe verbonden syn. Ende want de voorsz Conventualen wel rijpelick ghedelibereert syn de voorsz punten ende articlen te accepteren, ende gheconsenteert hebben voor hem ende heuren nacomelingen te onderhouden, te volcomen ende tachtervolgen, soe hebben sy ende elck van hem heur ghewoonlicke hant-schriften hier onder geset, ende tot meerder seeckerheydt heure ghemeen Convents

Conclusie deses versoec brief ofte Requeste.

Ze-

Zegel hyer onder aengehangen. Ghedaen te Delft in 't voorſz Convent van Sint Jeronimusdale den ſeſten dach van April, in't Iaer xvc. ſeuen ende dertich na ſcrijuen shoofs van Hollant voor Paeſſchen.

Na deſe Remonſtrantie en ootmoedigh vertoogh (inhoudende een gantſche Ordonnantie waer na de overgeblevene en plaetshoudende Hieronymianē op het alder menagerelickſte ten behoeve van het neergeſlagen en verloopen Convent/ mitſgaders tot weder opbouwinge van haer Kercke, ſich preſenteerden religieuſelyck te reguleren/ volgde de Authoriſatie en conſent van de Magiſtraet der Stadt/ waer by noch eenige nader Voorwaerden van conſideratie alvoorens zijn beſprooc ken ende geſtipuleert.

Authoriſatie van de Magiſtraet daer toe veraccordeert.

WY Schout Burgemeeſters Schepenen ende Rade der Stede van Delff, doen cont eenen yegelickē, alſoe in dē grooten exceſſiuen brant die op ten derden in Meye xvc. xxxvj. binnen deſe Stede, gebeurde onder andere Kercken, Clooſters, ende Goids-huyſen mede geheel verbrande dat Convent van Sint Jeronimusdael, die alle middelen geſocht hebben om tſelfde weder op te brengen ende timmeren, ende want ſy beuonden tſelve niet doenlick te weſen mit heure goeden, te weten, tſelfde Convent re repareren, ende hem in byleuen te onderhouden, ende dat nae gelegentheyt van den tijt die deuotie van menſchen vercout es, ſoe dat ſy na diuerſche communicatie by Rade ende hulpe van eenigen hare goeden vrunden van den eerwaerdigen Heere, mijn Heere de Biſſchop van Utrecht vercregen hebben conſent tſelue Convent mit heure goeden te veranderen ende te muterē in een Collegie van een Rectoir ende ſes Cappellanen, breeder blijckende by den brieve daer af zijnde, die ſy ons gheexhibeert ende verthoont hebben, ende alſoe wy genege ſyn Goids-dienſt te continueren ende te vermeerderen, ende op dat de dienſten die ſy gehouden ſyn te doene voor de geene die aldaer geteſteert hebben of begrauen ſyn, continueren ende voldoen, ſoe hebben wy voor ſoe veel in ons es by voorgaende conſente van onſe Rijckdommen ende Vroetſchappen voorſz, veranderinge ende mutatie voor ons ende onſen nakomelingen geaduoyeert ende geconſenteert, aduoyeren ende conſenteren mitſdeſen, den ſelven oick gunnen alle alſulke vrydom van exchijſen ende anders, als hebbende zijn alle andere waerlicke Prieſters, al wairen de ſelve oock Burgers kinderen, reſiderende binnen deſe onſe Steede, behouden ende wel verſtaende genomen dat die goeden ende Rijckdommen vanden Rector ende Cappellanen nu zijnde ofte namaels weſende vermeerderden, dat ſy nochtans niet en ſullen moigen heurluyder voorſz getal van een Rectoer ende ſes Cappellanen begrepen in heurluyder fundatie derectelicken of indirectelicken vermeerderen of meer perſoonen in heurluyder geſelſchap moigen toelaten, ten en waire ingevalle datter eenige vanden ſeluen Capellanen ſieck of abſent wairen, dat ſy dan voor dien tijt om den Goids-dienſt niet te verachteren ſouden moigen houden twee of drie Cappellanen, en twee of drie Iongen tot Coralen

Exemtie ende vrydom van Excijs.

Conditie van haer Collegie niet te mogen vermeerdere nochte van qualiteyt veranderen, ofte hare Tijteis veranderen.

len, ende dat sy tot egeenen tijden heur naem voorsz sullen moigen veranderen, omme genomineert te worden Deken ende Canonicken, ofte anders, ende indien sy tot eenigen tijden de contrarie deeden, dat sal geacht wesen van onwaerden, ende sullen in dien gevalle weder omme ghehouden wesen hem te stellen totten state, conditie ende getaile voiren verhaelt, daer inne de selve Rectoir ende Cappellanen voor hem ende heure nacomelingen by heure contrebrieve die sy ons als nu daer of gegeven hebben, ende oock van te volcomen t'inhouden van desen hem verbonden hebben, op peyne van dit ons consent nul ende te niet te wesen, ende dat de Patronen de missen en de lasten daer toe staende by andere doen doen sal moigen, ofte de goeden employeren tot andere goedertieren saicken soe hem best duncken sal, behouden oock dat die Rectoir ende Cappellanen die plaetse mitten erven van die van Sint Jeronimusdael, niet en sullen moigen vermeerderen, noch grooter maicken dan die nu ter tijdt es, ende den selven tot noch toe toebehoort heeft gehadt, sonder eenich erff meer daer an te mogen coope ofte procureren in eeniger manieren. Noch en sullen oick die Rectoir ende Cappellanen voorsz eenige huysen ende erven die sy binnen der stadt van Delff in toecomende tijden sullen moigen coopen ofte bewoonen Geestelicken maicken, ofte tot die voorsz Vergaderinge moeten incorporeren directelicken ofte indirectelicken, in kennisse van desen, soe hebben wy 'tsegel ten saicken hier onder angehangen. Gedaen den twee en twintichsten Juny A°. xv^c. acht ende dertich.

Nochte haer erf in geenderley manieren vergrooten, noch egene Geestelijcke huysen binnen de Stadt meerder maecken.

Dit Contract wiert gewisselt met dese volghende verbont-brief ofte acte van verbintenisse van de Conventualen aen de Magistract:

WY Heer Cornelis Symonsz als Rectoir, Heere Gerrit, Arnout Hagez. Procuratoer, Heer Marinus Anthonisz. van Euersweaert Priester, ende Heer Jan Dircxz. Pelt Diacon, eerste Cappellanen van Sint Jeronimusdael binnen Delff, Oirconden mitsdesen, hoe dat wy voor ons ende onse nacomelingen, na dat onse Goids-huyse genaempt Sint Jeronimusdael gelijckelicken mitter Kercken afgebarnt is geweest, ende van onsen ghesel schappe alleen te lyfve ghebleven wairen drie Priesteren, ende overmits onse cleyne goeden niet machtich en syn onse Goids-huyse wederom te timmeren, ende die diensten Goids te volbrengen, daeromme by consent ende oirlove van onsen eerwaerdigen Heere ende Vader den Bisschop van Utrecht tot een andere Vergaderinge ons begeert te gheven, daer toe soeckende hulp ende middelen, ten eynde Goids diensten aldaer niet heel verachtert en soude blijven. Ende na dat wy eenige hulpe gevonden hebben, syn geaccordeert ende overcomen mitten Burgemeesteren ende Regierders der Steede van Delff, aldaer wy versocht hebben te moigẽ onse Vergaderinge houden, in manieren ende op conditien hier na volgende, te weten, dat indien die goeden van onse Vergaderinge die wy nu annemende syn van een Rectoir ende ses Cappellanen, in toekomenden tijden eenigesints vermeerderen, dat nochtans wy noch onse nacomelingen niet en

Acte van verbintenisse by 't voorgaende accoort wegens de Hieronymianen in handen van de Magistraat overgelevert.

Conditie en Voorwaerden in conformité van de voorgaende consent brief.

en sullen mogen tgetale van der seluen Rectoir ende ses Cappellanen begrepen in onse fondatie directelicken ofte indirectelicken vermeerderen ofte in eeniger manieren meer persoonen in onser ghesełschappe toe laten, ten wair datter eenige vanden selven onse geselschappe ofte vergaderinge sieck ofte absent wairen, in welcken gheualle wy ten eynde Goids-dienst niet verachtert en blijuen, sullen mogen voor dien tijdt in heure plaetse een twee ofte drie nae tghetal der siecken ofte absenten mit twee of drie Jonghe Coralen moigen surrogeren ende stellen in hoiren plaetse, belovende mede tot geenen tijden onse namen, ende jegenwoordige conditie ende religie te veranderen ofte muteren omme genomineert te worden Deeckens ende Canonicken ofte andersints, noch oock meerderen eruen binnen der voorsz Steede moigen coopen ofte in eeniger manieren by erffpachte huyr ofte andersints mogen procureren dan wy nu ter tijdt besittende zijn, noch oock geen huysen die wy ofte onse nacomelingen sullen moigen besitten Geestelicken maicken ofte tot dese onse Vergaderinge te mogen incorporeren. Ende indien wy ofte onse nacomelinghen tot eenigen tijden deser contrarie attenteerden te doene, consenteren ende accorderen nu alsdan ende dan alsnu 'tselue van onwaerden te syne, ende sullen wy ende onse nacomelingen oock gehouden syn wederomme ons te geuen ende reduceren toter eerste state conditie ende oock getalle voorseyt, ofte sullen die voorsz van Delff moigen ons by autoriteyt der K. M^t. als Grave van Hollant op seggen ende weygeren die residentie ende habitatie van breeder ende groter Vergaderinge ofte geselschappe binnen der voorsz Steede. Ende sullen oock die patronen die missen ende lasten daer wy inne verbonden sullen syn by andere Geestelicke Persoonen willende hen na desen accoorde reguleren, van selfs moigen doen doen, ofte die goeden temployeren tot andere goedertieren saicken, hoe tselue hem oirbairlixte duncken sal, belovende alle dese articelē by onse Priesterschappe, trouweer ende seeckerheyt te volcomen ende altoes tonderhouden, ende niemant oock in onse voorsz vergaderinge tontfangen, ten sy hy eerst ende al vooren solemnelicken tselue van gelijcken belooft hebben sal, des tOirconde tZegel van Sint Jeronimusdael twelck voor den vermaerden brant van Delft aldaer gebruyckt es ende noch by ons gebruyckt wort, hier onder aengehangen. Gedaen den xxij^en. Juny A^o. xv^c. acht ende dertich.

Voor-recht vande Petronen en voorsorgers der Zielmissen.

De Successeurs de voorsz conditie oock te beedigen.

Ende dit zijn de stucken die desen Convent betreffende / nevens Stadts Previlegien zijn te boeck ghestelt. Het laet hem aensien dat dit gestichte mede al van een groot begrip moet zijn geweest / en met veele onderaertsche verborgentheden en ghcheyme plaetsen voorsien: want men dickwils onder in het delven en herbouwen van de Huysen daer omtrent op des selfs gront ende erven gelegen/verscheyde verborgen Kelders ofte Kerckers / Kuylen en bedeckte holen ontmoet ende gevonden heeft / die men alvoorens niet geweten hadde : oock Riolen ofte waterloopen/ dienende tot doorgangen en tochten / soo ruym ende hooch

District van dit Clooster en vreemde hoedanigheyt van onderen.

hooch dat'er een Man van een gemeene taille overeynt in staen/ en al verre onder de aerde door kost gaen / gelijck onlangs noch een ontdeckt is / die om de alderminste suspicie / van boven omtrent het dack tusschen de muyren met een hardtsteene wenteltrap nederwaerts syn inganck hadde. Sulcx dit Regiment althans niet alleen met verscheyde treffelijcke woon-huysen door aen straet / maer oock van achteren op de binnen ruymte en ter plaetse daer de Kerck ghestaen heeft betimmert is / welcke achterhuysen met twee poorten ofte ganghen / door aen straet tusschen de andere huysen heenen ter oude Delft mede zijn uytkomende ; welckers poorten de noordelijckste noch ten huydigen dage de naem van Hieronimus poort behouden hebbende/ de zuydlickste/ ten principale deurgaens ofte altijt meerendeels bewoont ende gebruyckt zijnde geweest (gelijck als noch deser dagen bewoont werdt) by een van de Dienaren des Goddelijcken Woorts / gemeenlijck syn naem heeft gevoert ende voerende is van den Bewoonder ende Bruycker in dier tijt. Hier seer dichte by/ be-oosten de Oude Delft de nieuwe-straets Brugge even overgetreden zijnde / ontmoetmen aen de zuyderhoeck van de selfde straet het H. GEEST SUSTERS CLOOSTER gemeynlijck geseyt Heylige Geest Suster-huys , welckers orde my noch in 't onseecker gebleven is / alleen is kennelijck dat de Conventualen ofte Inwoonderen van dien / haer professie ende werck waren maeckende van siecken en krancken van alderhande soorte te gaen besoecken/ bewaren ende besorgen / en sonderlingh met hare ghebeden te assisteren/ soo wel in vierige en besmettelijcke als in andere tyden/ oock is my geinformeert dat hare kleedinge was in 't swart / als in teecken van ghestadighe rouwe. Het ouderwets Toorntje van de Capelle en d'eenvoudigheyt van 't gantsche gesticht wijst wel uyt/dat het binnen d'eerste hondert Jaren of twee niet ghetimmert is / ende het vijfde Artyckel van de beschrijvinge der Fundatie van S. Ursula ofte de nieuwe Kerck/ * geeft ons te kennen het selfde ten naesten by van ghelijcken Ouderdom te wesen als de voorsz Kerck : doch in den Jare 1567. de Conventualen van dit selve Susterhuys vry verminderd ende kleyn in ghetale ghewórden zijnde / oock meerendeels oudt ende impotent / ende niet geschapen lange te leven / daer en boven geconsidereert dat ten insien van de constitutie dier tyden/ geene jonge luyden omme den siecken te dienẽ (waer toe de Fundatie ten principale was streckende) haer in 't selve Suster-huys meer begaven / soo is op het te kennen geven van de Bewaerders deses Heylige-Geest-Suster huys by den gantschen Raedt ende Vroetschap deser Stadt goetgevonden ende geresolveert / de voorsz Susteren te laten uytsterven / ende de goederen van den selven Convente te converteren ende employeren tot onderhoudt ende leeringe van schamele ofte arme Meyskens / conform de Institutie van seecker Meyskens-Huys binnen der Stede van Antwerpen. Naderhandt ten tyde van de Gereformeerde Religie de Capelle

Hoe nu verandert is

Aengaende 't H. Geest SustersClooster, mitsgaders des selfs Inwoonders Oorde.

Ouderdom deses Convents.

* Siet boven p. 198.

Verande-ringe van dien.

pelle ooch verandert/ ende hedendaechs tot een generaliteyts Ammunitie-Huys ghebruyckt werdende. De Oude Delft in voorsz maniere noch al verder vervolgende/ genaeckt men wederom aen de west-zyde

Sinte Barberen Clooster.

S. BARBEREN CLOOSTER, nu 't Wees-huys/ zynde gheweest een seer ruym en treffelijck Clooster/ echter geen bescheyt van consideratie daer van overigh hebbende/ dan een seltsaeme gheschiedenisse en observatie voor de Medicynen en Naturalisten/ in een van de Ledematen deses Convents voorgevallen/ ten tijde van den hooghgeleerde en vermaerde Mr. Pieter van Foreest Doctor in der Medicinen/ geboortich van Alckmaer/ doch woonachtich hier binnen Delft/ alwaer hy Stadts Phisicus en Medicijn was/ en dese dingen beschreven heeft. Wy hebben gesien (seyt hy) in seeckere sieckten, dat de patienten so haren appetijt om te drincken en eten verloren hadden, datse niet ghenooten, dat seggens waert was; van dit getal is een Nonne geweest van 't Convent van Sinte Barbera te Delft in Hollant, die sieck geworden van de Geelsucht Ao. 1562. bleef ses volle weecken te bedde liggen, sonder te drincken of t'eten. Alle dien tijdt en namse geen voetsel, uytgenomen eenighe Citroen granen, diese in haer mondt hielt en somwijlen soogh. De Pater van het Convent bracht my daer by, niet om haer te medicineren maer om haer te sien, als een wonderwerck van wegen so lange abstinentie en vasten: maer des anderen daeghs nae mijn besoeck sterfse. * Dit zijn de woorden eens gheleerden Mans van grooten aensien en reputatie aldus vertaelt met de wercken van S. Goulart onlanghs in duyts wederom op nieuws uytgekomen. * Maer noch een vreemder en wonderbaerlycker Historie van diergelijcke slagh/ vertelt hy verder in dese Stadt gesien te hebben/ dewelcke elders (soo 't Godt belieft) in ons Historisch verhael 't syner tydt te pas sal brengen; de begeerige Leser het selvige ondertusschen by de bewuste Autheuren kennende op soecken en nasien. Uyt de verstroyde overblijfselen deses Cloosters is my in hande gegeven/ een kleyn boeckien op pergament ghescreven/ inhoudende een naemlijst van die Studier-boecken die in die Liberie Horen in't Convent van Sinte Barberen binnen Delft besloten in Hollant. Item een out versleten Register van de Sterf-dagen der Nonnen deses Convents/ waer achter aen/by de graven in S. Barberen Capel per memorie aengheteeckent staet in 't Iaer ons Heeren M. vc. en XXXVII. doe begonde ic dit boec te scriven, want in 't Iaer van XXXVI. was al onse boeken verbrant. De laetste Prior van dit Clooster is geweest Christianus Adrichomius, een Man seer gelcert ende ervaren in de oude kerckelijcke Historien/ geboren Delvenaer. Van dit Clooster Oostwaerts af-scheydende de Breedstraet door/ kreegh men aen de slinckerhant in 't gesicht het OUDE ofte H. GEEST-GASTHUYS op sijn Latijnsch 't Hospitael ghenaemt/ in 't welck (gelijck wy uyt de Latijnsche Authorisatie Brief van de Capelle &c. gegeven in den Jare 1260 gesien hebben) * mede eenige Geestelijcke Broeders en Susters woonende/ van gelijcke alhier

Wonderlijck vasten van een siecke Nonne in dit Convent.

* *P. Forest. Observat. l. 18. sect. 8.*

* *Cabinet der Hist. Sim. Goul. 1 deel. p. 109.*

Nopende de Bibliotheecq deses Cloosters, mitsgaders het sterf-boeck.

Schade door den grooten Brant.

Laetste Prior.

Oude Gast-Huys ofte Hospitael.

* *Pag. 285. & 290.*

hier onder de Conventē en Geeſtelijke vergaderinge moet geſtelt werden. Hoſpinianus wijſt aen dat een Orde der Hoſpitaliers des H. Geeſts te Romen is begonnen / in den beginne des Pausdoms Innocentij een weynig voor den jare Chriſti 1200. ende dat het principale Ampt der Broederen deſer Orde geweeſt ſchijnt te zijn / de arme krancke ter Herberge te ontfangen / de ſelve te verſorgen / ende geſtorven zijnde / te begraven.

Orde van Hoſpitaliers en haer ampt.

* Van achteren het Hoſpitale ofte Gaſt-Huys uytkomende / ſagh men aen de overzijde Jan Ortwijns ofte Loyen-Laen nu Gaſthuys-Laen, zijnde een bequame luchtige gracht wederzijts met ſtraten de welcke diameter ofte lyni-recht uytſtreckende tot in ende aen het Ooſt-eynde / te middelwaert door de Brugh daer over ghelegen / van naem wert onderſcheyden ende verdeelt / want de voorſz Brugh voorby paſſerende komt men op de Suſters-laen, de naem voerende van twee Suſter-huyſen ofte Vrouwen Clooſteren aldaer van outs gelegen / het eene ontrent te middelwaert benoorden de gracht / zijnde S. URSELEN-CLOOSTER ofte die van de elf duyſent Maeghden, hebbende mede gehadt een bequame Capel / ende naer uytwijſen van de oude kaerten met een kleyn ſpits ofte klock-huysje boven 't Choor / in alle manieren gelijck en van de ſelfde gedaente / als noch op het Cruyswerck van S. Urſelen Parochy-kerck te ſien is / zijnde althans deſe Capel nevens het gantſe geſticht des Clooſters geheel weg en tenemael gedemoliceert ſedert den Jare 1596. als wanneer het ten behouve ende vorderinge van de Vlaemſche Neringen / met menichte van kleene woon-nghskens ofte huysjes betimmert ende bebout is / ende met verſcheyde ſtraten geſepareert ende doorgeſneden : als daer zijn de Doornick-ſtraet, Rijſſel-ſtraet, Yper-ſtraet, Brugſe-ſtraet, ende het Blaeuwe Slop, in alle welcke de voorſz huysjes ende erven / achtervolgens de Reſolutie van den Raedt ofte Heeren Veertigen deſer Stadt / in den Jare 1605. zijn verkoſt.

* Hoſp. l. 5. c. 16.

S. Urſelen ofte 11000. Maeghden Convent waer van outs gelegen.

Ende hoe verdelght.

Hooger beſcheyt van oude tijden blijft my in gebreecke. Haer Patroneſſe is voorhenen by de op-ghemelte S. Urſel kerck / uyt het Roomſch Paſſionael ofte Legenden der Heylighen en verſcheyde andere autheuren na de meeſte conformiteyt en eenſtemmigheyt ghecolligeert ende beſchreven:

* Siet boven p. 216.

* Het ander Clooſter aen deſe gracht ghenaemt de Suſterlaen / was t'eynde aen de overzijde / benoorden dit voorgaende en dicht aen de Ooſt poort gelegen / bequaem ende ghemackelijck om te Veldewaerts tot het melcken en weyden van hare Koeyen en ander Vee te komen / was toegheheylight aen de Salige Agnes ende ſulcks S. AGNIETEN CLOOSTER, deſe als Maget en Marteleresse gevierct werdende den 21. January / is geacht ſeer uytſteeckende gheweeſt te zijn in Godtvruchtigheyt en alderhande deuchden / en soo haer leven door verſcheyde Out-Vaders en voornamentlijck door Ambroſius beſchreven werdt / was te Rome geboren van Edele en Rijcke Ouders / ende opgebracht in ſodanige manieren als deftige Familien betaemde ſulcx een jong Edelman ſoone van Symphronius Overſte van Rome /

S. Agnes ofte Agnieten Clooſter, en beſchrijvinge van haer Patroneſſe.

door haer te sien op haer gratie ende schoonheyt verlieft zynde / prefereerde sy echter den Maeghdelycken staet boven een treffelyck Houwelijck: des hy haere afkeerigheyt by alle mogelijcke middelen niet hebbende kennen bewegen / tracht haer als zynde Christene in de laetste opkomende vervolginge Diocletiani, schandelijck van hare eerbaerheyt te berooven / tot welcke oversoetelijcke daedt de voorbereydinge gemaeckt zijnde / valt hy selfs in de klauwen van den Duyvel die hem den hals heeft gebroocken. Sy naderhandt wert met een swaert wreedelijck door den hals gesteecken ter doodt / ende haer Lichaem gheleyt op een Erve van hare Ouders buyten de poorte van Nomentium, die men nu noemt de poorte van de H. Agnes. De plaetse daer dit voorverhaelde gruwelijck voornemen van de Soone Symphronii te Rome aengeleyt was / schrijven sy een Bordeel en Godloos huys gheweest te zijn / 'twelcke (door de reynigheyt van H. Agnes veredelt zijnde) in een spelonke der Engelen van Godt selve soude verandert zijn / want aldaer tot haerder eere en kercke op-gerecht ende ghetimmert is / daer sy noch op den dach van heden in wert vereert. Behalven noch verscheyde wonderteeckenen die by haer leven en in haer uytterste soude zijn gheschiet / geeft men voor / dat dese H. Agnes nae haer doodt met een lammeken (die de Maeghden alleen volgen) aen haer Ouders is veropenbaert; de naem van Agnes niet veel verschelende van het woordt *Agnus*, 'twelck in 't Latijn een Lam beteeckent. In een groote Latijnsche Bulle van den Jare 1452. hoewel door overvloedige abbreviaturen / en door Ouderdom of quade bewaringh ten naesten by onleesbaer ghewor den / is echter blijckende / dat ghelijck 't Clooster Zyon (hier na noch te volgen) van Regulier Canonicken / dit S. Agnieten Convent van Regulier Canonickerssen der Orde S. Augustini is gheweest; nevens de Prior van 't voorsz Zyon / eenen Frater Theodoricus als Overste van dit S. Agnieten Clooster genoemt werdende. Onder de vier Commissarisen die in den beginne van den Jare 1475. in de groote vergaderinge buyten de Stadt Leyden / uyt den name van de gantsche Geestelijckheyt van Hollant eendrachtelick gedeputeert ende volmachtight wierden / om de Exactien en Schattingen van Hertogh Carel van Bourgonie (die hy over de Geestelijckheyt wilde invorderen / en daer hier boven onder 't Clooster S. Agathe * van gerept is) standtvastelijck te wederstaen / en daer en tegen met alle bedenckelijcke middelē te procederen / staet in de Oude Cronijcke de tweede gespecificeert eenen Heere Joest Pater ende Confessoer van den Convente Sinte Agniet binnen Delft. * Dit Clooster was insgelijcks voorsien met een Capelle omtrent van 't selfde fatsoen als die van S. Ursulen of de 11000 Maeghden / ende is althans gantschelijcke in woonhuysen verandert / en met een dwers straet gebroocken ende van den anderen gescheyden; eenigen tijdt herwaerts onder den gemeenen Man niet anders bekent zijnde dan met den naem van Spierings-

Cloo-

Van wat Orde de Nonnen deses Cloosters zijn geweest.

Twee Prioors deses Cloosters van outs vermelt.

* pag. 320.

* *Chron. van Holl. &c. Div* 30. c. 85. *Boxh. Ned. Hist. p.* 199.

Dit Clooster mede in huysingen verandert.

Clooster, om dieswille seeckere vermaerde Tappysiers een voornaem gedeelte deses gestichts tot een werck-huys hadden ingehuyrt / gelijck althans de selfde huysinge gheweest zijnde des Cloosters zieck-huys/ Apotheecarye/ende Watershuys met het Erf streckende ende rapende (als in t Tresoriers Maenboeck de anno 1557. fol. 46. verso & 47. ontlangs voor eenige kostelijcke tapijten (daer voorhenen van gesproken hebben) * van Stads wegen is vermangelt ende verkoft/ aen dē Tapijtwercker Maxmiliaen vander Gucht. Hier van daen langers 't Oost-eynde voor by de straet ghenaemt den Achter-sack de Stadt westwaerts in gaende ontmoetemen een gracht in heel oude tijden geheten Nieu-poort, en naderhant Broertjes-Laen, ende noch wat verder de Lange Broerhuys-steeg, welckers een van beyde inslaende quam men aen het Convent ofte CLOOSTER DER MINDER-BROEDEREN alias Franciscaner Monicken, oock wel graeuwe Monicken, ofte Barrevoeters, ghemeynlijck Minre-Broeders, ende met een vervallen woordt Minne-Broers, zijnde een van de vier bedelende Orden uyt Aelmoessen levende/ wel eer alhier te lande geweest van de principaelste in aensien / en van het meeste ghesach / even als nu de Jesuyten in de Landen onder Pauselijck ghebiedt. Dese Orde der Minder-Broederen hadde omtrent den Jare 1213. ingheſtelt de H. Franciscus geboortich van Assisio, welcke een Stadt des Dals van Spoleto is in Italien/ van wien de Rooms gesinde voorgeven/ dat daer na noch twee Jaren voor zijn doot een ongehoort mirakel van de vijf lijdteeckenen des lijden onses Salighmaeckers / gelijck naderhant S. Geertruyt van Delft de vijf wonden (als vooren verhaelt) * soude ontfangen hebben/ schrijvende van syn bekeeringhe en instellinge in deser voegen / dat hy de Wereldt verlaten / en een seecker kercke te *Portiuncula* vernieuwt hebbende/ hoo ende in de selfde op een tijdt onder den dienst der Missen lesen de woorden Christi tot syne Discipelen uyt het H. Evangelio Marci (wanneer hy haer twee en twee begon uyt te senden) dat sy niet mede dragen souden over den wegh, dan alleenlijck eenen staf, geen male noch broodt, noch gelt in hunner gordel: maer dat sy schoensolen souden aen binden, ende met gheen twee rocken ghekleet zijn. * So seyde hy hier op: Dit is dat ick met gantscher herte begeer te volgen. Franciscus/soo geseyt so gedaen / trock aenstonts syn schoenen uyt/ en nam voor hem dien Regel te volghen / met eenen Rock te breede wesende/ en alle handelinge van geldt versoeyende ; Hy vergaderde voorts twaelf mede gesellen / die eenhertigh waren in dit voornemen / en schreef eenen regel den welcken hy van alle syne Na-volghers ten nauwsten wilde onderhouden hebben: maer sonderlinge beminde hy d' Evangelische armoede/verbiedende niet alleen eygendom / maer oock handelinghe van geldt / ende alle besit of ghebruyck van erflijcke goederen in't ghenerael. Hy wilde dat zijn Na-volgers Minder-Broeders ghenoemt souden worden / ende soodanigh wesen: Daer

Boven p. 129.

Clooster der Minder-Broederen en verscheyde benaminge der inwoonderen van dien.

Haer Orde ingestelt door S. Franciscus.

* *pag.* 308.

Hoedanig syn bekeringe.

* *Marci* 6. 6, v. 8. & 9.

En instellinge deser Orde.

Reyst na Rome om de selvde te doen bevestigen.

Daer na tot den Paus Innocentium de derde te Romewaert treckende/ ten eynde die Stoel van Rome als 't hooft van de Kercke synen nieuwen Regel wilde voor goetvinden ende bevestighen / 'twelck na eenige bekommeringe (aengesien den Regel swaer was/ ende by kans onmogelijck scheen den selven wel te onderhouden) ten laesten noch wierdt toegestaen: dus Franciscus de macht / om over al syne leere te verkondigen verkregen / ende syne Medegesellen na verscheyde plaetsen uytgesonden hebbende / vermenighvuldigde syne Oorde binnen korten tijdt uytnemende grootelijcks / waer door de naem der Minre-Broeders sich allenskens oock wijt en syt verbreydende / soo is oock den roep gehoort in onse Nederlanden/ * en gevolgelijck oock in Hollant. Maer de Rooms gesinde Kerckelijcke Historien ghetuygen selfs dat de Minre-broeders ghewecken van d'eerste tuchtigheydt der Orden / omtrent in't midden van de Eeuwe 1400. andere werck-luyden herstelders van d'orde S. Francisci afgesonden wierden in den wijngaert/ die mits hunne strenge Evangelische armoede Observanten genaemt wierden * van welcke soorte onse Bedel-Monicke ofte Minder-Broederen van Delft mede pretendeerde te wesen / doch echter de Regeerders deser Steede wel ghenoech ghehoort hebbende van dit slach van volck / en considerende d'ondienstigheyt van dien in een wel-ghestelde Republijcke / hadden een afkeer ende vreesden voor dese schadelijcke Cudde / haer niet willende inlaten sonder alvoorens goede conditien ghemaeckt ende besprooken te hebben / door welcke (seydt de Heer Boxhorn in syn Nederlantsche Historie) haer omgaen, doen, ende bedrijf dapper inghebonden werde. Onder andere dient daer toe dese brief.

Sent sijne Mede-Broeders uyt om te prediken, dies sijn Oorde oock over drijft in Neerlant.

Dion. Mudz. Kerckel. geschied. in de Nederl. onder 't Jaer 1213. *f.* 159.

Oorspronc van de Minre Broeders van d'Observantie.

Id. ibid 2. *deel f.* 189.

En met wat omsigtigheyt en achterdencken die alhier te Delft toegelaten wierden.

WY Gielis Flueel, Vicaris Provinciael der Minrebroederen van Observantien in die Provincien van Colen, ende ghemein Convent der selver Minrebroederen van Delft, doen condt allen luyden, ende belijden mit desen tegenwoordigen brieve, dat wy mit onsen vryen wille, onversocht ende onbedwongen van iemant, geloven voor ons ende onsen nacomelinghen ten eeuwigen dagen, dat wy in onsen Convent binnen der Stede van Delft, staen sullen ende leven in ghehoorsaemheyt onser Prelaten, ende in Apostolike armoede, na inhoudt der Regulen van Sinte Franciscus, niet eigens te hebben ofte koopen, noch lande, noch geldt, noch rente, noch erve beuren, heymelijck noch openbaer, maer onse broot te bidden, elcke straet niet meer dan eens te weecke. Voort bekennen wy ende belijden, dat wy niet eigens en hebben noch en sullen hebben aen die stede of timmeringe des Cloosters, daer wy in woonen sullen, ofte in woonen, maer dattet ons geleent es, ende dat wy daer in gheherberght zijn om Godes wille, ende wairt sake dat wy of onse nacomelingen niet en leveden naer der heyliger Observantien van onser voorsz. Orden, ende die Vroedtschap ende Rijckheidt der Stede voorschreven dat bewijsen mochte mit

Haer intoominge en verbintenisse

Geen eygendom ergens aen te hebben, en niet meer dan eens des weecks in yder straet te bidden.

In cas van ontuchtigh leven haer te mogen exstirperen.

cer-

eerbare geestelijcke geleerde Persoonen, so mochten de Heiligegeestmeesters van Delft voorsz. die nu sijn, oft namaels wesen sullen, uytten beveel vander Vroetschap ende Rijckdom voorsz. mitten voorgenoemdẽ persoonen, vrylicken sonder misdoen, die Broeders voorscreven uytsetten, ende ander Broeders van der seluer Observantien weder insetten, indien dat het die Vroedtschap ende Rijckdom alsoo beliefde; ende wairt dattet die Vroedtschap ende Rijckheyt niet beliefde eenigh andere daer in te setten, soo soude die Heylige Geestmeesters van Delft, uyt bevel der Vroedtschap ende Rijckdom voorsz. dieselve erve ende huysinge die de Broeders nu ter tijt oft hier namaels besitten, mogen aentasten in rechten vryen erven ende eygendom, tot den armen huyssitten behouf der voorgenoemder Stede van Delft, sonder eenich weer te doen oft dat te wederstaen mit eenigen rechtẽ, geestelick oft weereltljck. Voort so geloven wy, dat wy, of onse nacomelingen, geene Brieven of Privilegien van den Paus of van eenich andere Prelaten, sullen selve impetreren of doen impetreren tegen de voorsz poinctẽ tot eeuwigen dage, ten sy mit wille, rade, ende consent vander Vroedtschap ende Rijckdom der Stede voorsz. Ende waert dat iemant, twaer by onser weten, of mit eenige brieven of privilegien, dese voorsz. poincten tegens gaende, impetreerde, daer gelooven wy voor, in manieren voorsz. dat wy tot geenen dagen ons daer mede behelpen sullen. Voort, en sullen wy tot geenen tijden ontfangen binnen onse Convent meer dan twintich persoonen; ten waer by consent ende goetduncken der Vroedtschap ende Rijckdom vooesz. Ende waer 't dat die Vroedtschap ende Rijckdom voorscreven in toekomenden tijden meer punctken in desen Brief begeerden te hebben tot meerder vastigheyt dienende, daer willen wy altoos toe verbonden wesen te besegelen. In kennisse der waerheit, so hebben wy broeder Gillis Fluweel als gemeen Vicaris, den ghemeen Zegel van onsen Officie, mitten Zegel des Convents van Delft, hier openbaer aengehanghen in't Iaer ons Heeren 1449. opten veertienden dach in Mayo.

Geen voorrechten noch vryheden van den Paus te verwerven

Niet meer dan 20. in getale te mogen zijn ten sy by vergunninge en nader stipulatie.

Sulcx uyt dese verbintenisse als by een he.der licht en claerschijnende fackel in de duysternisse merckelijck te bespeuren is / hoe wellekom ende aengenaem dese voor de gemeente soo lastige Bende der Bedel-Monicken / doenmaels by een wijse en voorsiende Magistraet al zijn geweest: oock te gelijck is hier uyt af te nemen omtrent wat tijdt deese Orde der Minder-Broederen van d'Observantie alhier in dese Stadt geintroduceert ofte ingevoert zijn en acces verkregen hebben / te weten omtrent de eerste tijden dat men voorgaf een volkome reformatie en een gladder schave over dese Orde gegaẽ te zijn / als nu strictelijcker den Regel Francisci waernemende / en om dieswille beter dan d'andere zijnde; maer het Momaensicht door gaeuwer verstande hier en daer helder afgeruckt / is haer geveynstheyt en vals bedrog wijtluftig uyt gebleecken / want veele Godtsalige ende geleerde Mannen hebben hen oock in het Pausdom selfs tegen de Bedel-Monicken ghestelt /

Wat hier uyt to besluyten is.

In wat tijt de Broeders van Observantie alhier toegelaten zijn.

Valsheden dier Oorde,

stelt ende hare listigheden / bedriegeryen / godloosheyt / schandelijcke stucken / en alderhande boosheden ontdect / haer niet ontsiende dickwils selfs met de pen daer tegen te stryden: Indien yemant curieus was hare Regelen Francisci, mitsgaders des selfs Testament / te weten / die leese meergemelten Hospinianum in syn oorspronck der Monickerye / hy salse daer met geleerde aenmerckingen en verklaringen van verscheyde disputen dien aengaende (soo over 't stuck van kleedinge als andersints) voorghevallen / seer aerdigh vinden. * Want overmits Franciscus van de verwe / mate / ende ghedaente der kleederen niets verklaert en hadde / soo heeft de uytlegginge van dit point ofte tweede Capittel des Regels / vijftigh Jaren lanck groote ende ghedurige kyvinge onder zyne discipelen voortgebracht. De Monicken myner Oorde (seyt hy) sullen met kleederen die slecht ende van kleyne pryse zyn / gekleet werden: oock en sullen sy niet meer dan een rock met een kappe / ende eenen anderen sonder kappe hebben: oock en sullen sy geen schoenen dragen / dan door nootsaeckelyckheyt ghedwongen zynde / sy en sullen oock te paerde niet reysen / welcke twee laetste leeden sy schalckelijck hebben weten goet te maecken / maer wegens de Cappe ende den Rock is eenen grooten stryt geweest / drie vragen by de scherpsinnige Franciscanen verweckt werdende / de eerste van de verwe / de tweede van de Mate / de derde van de gedaente; aengaende welcke materie seer vele ende subtijlijck gedisputeert is geworden / tot dat sy hare twisten al twee verscheyde Pausen voorgedragen / ende die der selver oordeelen onderworpen hebbende / als Nicolai de III. en Clementis de V. soo hebben sy ten laetsten nae de verklaringe Johannis de xxij. willen luysteren / de welcke een Bulle heeft gheemaneert / waer mede hy de verklaringhe syner Voorsaten hooghlijck prijst ende seydt / dat hy hem verwonderende / hoe dat hare vaste / klare ende met eene groote bequaemheyt geordonneerde besluytingen / den sommigen noch niet ghenoeghsaem en waren: daer na verklaert ende ordonneert hy / dat de slechtigheyt der kleederen na de ghewoonte ofte gelegentheyt des Vaderlants geepscht sal werden / ende het Oordeel deses laet hy den Ministers ende Guardianen. Der selver Oordeel beveelt hy te besluyten / uyt te spreken ende te ghebieden / van welcke langhte ende wijtheyt / grofheydt ende fijnheyt / gestalte ofte ghedaente ende diergelijcke toevallen / soo wel de habijten ende hare Cappe / als de binnenste rocken (met welcke alle Minder-Broeders ghekleet werden) behooren te syn; ende over dese dingen bezwaert hy der selver Ministers / Bewaerders ende Guardianen conscientien * &c. maer het schijnt dat dese twist door het Pauselijcke Consistorio / by gheene bestemde maniere des Wets alsdoen noch is geeyndigt geweest: aenghesien alle de gheene die hedendaeghs Minre-Broeders ghenoemt werden ghebruycken overal / ende hebben al menichte van Jaeren en misschien Eeuwen langh gebruyckt / bykans eenerley soorte ende ghedaente

Belangende haer Regelen

* Hospinian l.6 c.9.10.12

Geschil daer over gemoveert ten opsichte van de kleedinge.

Wert den Pausen voorgehouden.

Uytspraecke daer over.

* Id ibid. c. 12.

vaente der kleedinghen / te weten / kleederen tot de voeten toe lanck zynde / ende groote kappen van grijse verwe / dewelcke uyt wit ende swart / enigersints te samen vermengt syn: sy zijn alle met koorden ofte zeelen omgegordet / daerom sy in't latijn *Chordigeri, Chordiligati* ofte *funigeri*, dat is: Koordendragers, ende in't Frans *Cordeliers* werden ghenoemt / ende gaen blootsvoets alleenlijck met solen waer aen eenighe riemen om aen de voeten gevoecht ende gebonden te konnen werden / over sulcx oock de naem van *Nudipedales* en Barrevoete Broeders (als boven geseyt is) verkreghen hebbende. Eyndelijck sy hebben in alle andere dinghen een overeenkomst / uytghesondert de Mouwen / de welcke sommige wijde sommige enge dragen. Dese kleedinge wierdt metter tydt sulcke heyligheyt en goddelijcke kracht toegeschreven / dat de bygeloovigheyt der Menschen sich liet voorstaen / de selve totter eeuwige saligheyt niet weynig nut te wesen / des wegen niet alleenlijcken slechte / maer oock treffelijcke Mannen / Heeren en Vorsten in dusdanigen gewaet hebben willen begraven zijn / meynende dat sy in deser maniere van den Duyvel seer vry soude wesen. Belangende d'andere Wetten / insettingen en verbooden Francisci, strijdende teghen de Evangelische vryheydt / daer van seydt Mattheus Pariensis Monick van S. Albaen in Engelant / spreeckende in 't generael van de Naevolgers Francisci; sy werden boven alle andere in hemelsche aenschouwinge dies te diepsinniger gevonden, hoe sy van tijdelijcke saken en wereltlijck genoegē vremder waren, by hen en werdt gene spijse tot den morgen toe bewaert; op dat de armoede des geests, die de herten verlicht aen een yder so met de daet als door het uytwendig kleet soude bekent wordē* Daer is een boeck van den Patroon en eerste Insteldet deser Orde overgeblevē 'twelck men Francisci Wijngaert noemt; een boeck 'twelk de Franciscanen allerwegen op doen soecken en om groot geldt inkoopen / ten eynde sy de selve aen het vuyr mochten op-offeren ende alle uyt de Wereldt helpen / overmits aldaer beschreven staen niet alleen belachelijke / ja walchgelijcke / maer oock versoeyelijcke en abominabile saecken; gelyck oock volgepropt en schaterende is van oneyndelijck veel absurditeyten / beuselingen / frivole en fabuleuse vertellingies (gelijckende nae Historitjes daer de Vrouw-luyden / kinderen in de in slaep praten) seecker tractaet van het leven der Heyligen van de Orde deses S. Franciscus de Meester der Superstitien: ick hebse selfs by wijlen eens ingesien ende gelesen / als hebbende de selfde beyde onder myne Boeckery in vaster hoede en eygendoms bewaringe. Voorts onse ghedachten weder wendende in het particulier deses Convents der Broederen Observanten binnen onse Stadt / soo maeckt ons het 45. Art der dickwils ghenoemde beschrijvinge van de nieuwe Kerck bekent / dat in den Jare 1449. op S. Barberen dach (zijnde den 4. Decemb.) alhier de eerste Misse wiert gecelebreert. * My is deser dage in handen gegeven een originelen brief van recommandatie ofte voorschrij-

Gantsche Kleedinge van de Minder-Broederen.

Inbeeldelijcke heyligheyt deser Kleederen.

Aengaende de andere Regulen van haere armoede.

* D. Mud. T. Kerckel. Hist. 't Iaer 1213. n. 8.

Een Boeck geintituleert Franciscus Wijngaert.

Hoeneer de eerste Mis tot de Minder Broederen geschiede

* Pag. 204.

Aengaende seeckere recommandatie van den President ende Raden des Hofs van Holl. voor de Minder-Broederen van Delft.

schrijvingh / wegens 't Hof van Hollandt in faveur deser Broederen afgevaerdigt aen den Legaet ofte Afgesant van den Paus voor hoog en Nederduytslant; doch sonder datum ofte uytgevingh van Jaertal / over sulcx sonder nader ondersoeck niet wel te recht weten kan by wat occasie / ofte om wat eygentlijcke redenen sodanigh is ghe schiet / echter lichtelijck te begrijpen zijnde / dat dese ghenaemde Observanten albereyts eenich geschil met die van de nieuwe Parochy-kerck (sulcx de daet met haer naem en verbintenisse niet seer obeer een schijnt ghekomen te zijn) en daer over Proces ende ghedingh voor 't Hof waren hebbende / dies den President ende andere Raden / dese Bedelaers genegen zijnde / aen den hoochgemelten Legaet (die alle kerckelijcke geschillen soude decideren en vereffenen) dese voorschrijvingh hebben uytghegeven / daer in ghebruyckende den naem van den Vorst deser Landen / ten eynde den Pauselijcken Afgesant de voorsz Broederen in hare sustinue des te lieber wilde voorstaen / begunstigen ende helpen bevorderen. Den Brief is van desen teneur :

Den alre eerwaerdicsten Vader in Gode ende Heer, Here Cardinael *Sancti Petri ad vincula*, Legaet in Almangien, onsen lieven ende geminden Heere.

Brief van voorschrijving aen den Pauselijcken Legaet in faveur van de selfde.

ALre eerwaerdichste Vader in Gode, lieve ende gheminde Here, wy gebieden ons tot uwer Eerwaerdicheyt, als wy oetmoedelicste konnen ende mogen, ende u lieve Heer gelieve te weten, hoe ons te kennen ghegeven hebben, die Gardiaen ende ghemeente der Minre-Broederen ende vander Observantien tot Delft, dat sy mit gheenen Redelicken of gevoegelijcken saecken ouerkomen en konnen mitten Cureit der nieuwe Kercke aldair, die hun behoufslick ende nootlick syn, ghelijck anderen vander selver Oerden gebuert, in meer notabelen Steden daer sy residentie houden, ende om dat wy wael meten dat onse genadige Heer van Bourgonie goede affectie tot hen heeft, soo bidden wy uwer eerwaerdicheydt mit rechter oetmoedicheydt, den voorsz Broederen van ons voer gherecommandeert houden wilt, ende hun in horen saken die u lieve Heer wael te kennen gegeven sullen werden, gunstelijc ende vorderlijc wesen, by also dat hun van den voersz Cureit gheschien moge 't goent dat redelijck ende bescheydelic ys, daer an sal uwe eerwaerdicheyt ons danckelic doen. Onse lieve Here God moet u lieue Here altijt nemen in synder heyliger hoede, Ghescreven tot Leyden op ons Liever-Vrouwen dach Natiuitas. onder ons genaden Heer siguet dat wy in sijner genaden saken alhier te Lande gebruycken.

De Onderteyckeninge was

Uwer Eerwaerdicheydt oetmoedige Johan, Heer tot Lanoy ende tot Ruiue, ende andere die Raden mijnes genaden Here van Bourgonie, gestelt ten saken van Hollant ende Zeelande.

Hier

Hier is in dese Landē omtrent het gulden jaer van Jubileen 1450. ten tijde van Hertoch Philips van Bourgonie/ de eerste van dien name Grave van Hollandt wegens den Paus Nicolaes de vijfde af-gesonden ghweest / den Cardinael Nicolaes van Cusa, dewelcke schreef: *Nicolaus miseratione divina . . . sancti Petri ad vincula Sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ Presbiter Cardinalis, per Alamaniam & nonnulla alia regna ac Provincias Apostolicæ sedis Legatus a latere missus.* Komende ten deele om de aflaten te prediken / ten deele om de gebreecken van den Geestelijcken staet te Reformeren / alle Cloosteren/ Kercken en Godts-Huysen te ondersoecken / ende over al soodanighe ordre te stellen/ dat door het ongeregelt en ongebonden leven der Geestelijcken/ geen vorder ergenisse aen de gemeente mochte werden gegeven. * Of dit nu de Man is geweest (gelijck het sich naer alle apparentie wel meest laet aensien) aen wien den Brief was geadresseert/ kan den curieusen ondersoecker by gelegentheyt nader opspeuren en navorschen / vertrouwende dat veele met my haer geboeien op dese/ als gheen los fundament / soude durven grontvesten. Wat meer dan hondert Jaren naderhandt als de rechte en volkome Reformatie / hier na quam op te volgen/ en dat de verwoede Beeldestormingh d'overhandt hadt genomen / hadt dit Clooster onder anderen wel van 't meeste uyt te staen / want dese Orde der Minre-Broeders sich allenthalve met d'Inquisitie ofte ondersoeckinghe der Ketterye (so als men 't doen noemde) dapper bemoeyt hebbende / over sulcx oock allerwegen seer diep in den haet der Burgeren waren ingewortelt / dienvolgens dese Storm-buy aldermeest op haere Cappen is aengedropen: en indien men den Jesuyt Famianus Strada mach geloven / soo waren de Delftsche wijven schrickelijck op de Minre-Broeders verwoet ; want hy schrijft opentlijck uyt dat een lenghte van Delftsche Hellevéechten (nae dat sy parlament ofte Raedt gehouden hadden) met sulck een wonderlijcke schielijckheydt en hevige furieusheyt (niet anders als of met den Duyvel beseten waren geweest) gemeenderhant/ vooreerst de Kerck der Franciscanen ofte Minre-Broers / hebben ingenomen/ alles over-rompelt en geplondert / daer na met een helsche drift en booshe yt het Clooster opgebroken / 'twelck sy met een gedruys/ als of de Hel open gingh/ door ende weder door lopende soodanig verbulden/ dat al de Minre-Broeders door die ongewoone ghedaente van sulcke furieuse en rasende Wijven gruwelijck verschrickt zijnde / eensdeels met de vlucht / anderdeels met verschuylinge in holen en verborge plaetsen / sich te salveren geraden gevonden hebben / als vreesende dat het haer aen den lijve oock soude mogen gelden. * Eenigen tijdt hier na dese dulle Kerck-plunderinge wederom wat tot ruste en stilte gebracht zijnde/ quam een farce ofte klucht in 't geschrift/ onder den titel van Broertjes Kermis, waer in veele considerabile luyden van dien tijt/ quantshuys haer personagie representerende/ met naem en toenaem uytdruckelijck genomineert staen/

Aen wie ende welck Legaet desen brief houdende was.

Namentlijck een die quam om de gebreken van den geestelijcken staet hier te Lande te reformeren.

Boxh. Ned. Hist. pag. 184

100 Jaren daer na de ware Reformatie opkomende, zijn de Minre-Broeders aldermeest met de Beeldestorminge overrompelt.

En sonderlinge hier te Delft door de Wijven, wonderlijck door passie gedreven zijnde.

* *Strada l. 5 p. 270. & seq.*

Klucht van de Broertjes Kermis.

Belangende een Brief van den Minister ofte Generael deser gantscher Oorde hier te lande aen den Guardiaen van Delft.

* Hooft l. 6. f. 226.

* P. Bor l. 4. f. 265. d.

Inhout des selfs wegens eenige verjaegde Clarissen uyt de veroverde Steden.

staen / dienende (na my voorstaet) tot bekentmaeckinghe wie wel of qualijck in de gratie van dese Broeders stont. Eenigen tijdt hier na namentlijck als de Water-Geulen in't voor-jaer van 1572. den Briel hadden verovert / mitsgaders de Stadt van der Veer den 4. Mey. des selfden jaers vrywillighlijck mede overgingh / * en dat die Steden den Cloosterluyden voorts te bange en te nauwe wierdē gemaeckt (want/gelijck den Historyschrijver van de Nederlantsche Oorlogen P. Bor getuygt / in 't innemen van den Briel wierden de Borgeren geen schade aengedaen / doch de kerckelijcken leeden grooten overlast) * Soo ontfingh den Guardiaen ofte Overste der Minder-Broederen van Delft van den Minister ofte Overste Generael / in dese Nederlanden een acte by de welcke hy belast ende bevolen werdt / de Clarissen ofte Nonnen van S. Clara uyt den Briel ofte ter Veer verdreven en te Delft komende / ergens in Hollandt te voorsien van een bequame plaets voor haren Godts-dienst / ende dat hy de Maters ende Abdissen van den selfden Regel soude ghebieden / dat sy dese verjaegde Nonnen / in welcke plaetse hy die volgens zijne voorsichtigheydt mochte schicken ofte ordonneren / souden ontfangen met een heylige gehoorsaemheyt ; stellende verders dese voorsz Guardiaen Plenipotentiaris ofte Volmachtigde over dese uytgedrevenen / begerende by al dien eenige noch in haer Geestelyck Habyt verschenen / dat sy aenstonts en op het alderspoedichste door syn bevel souden gedwonghen werden sich wederom in de opsluytinghe ofte Cloosters te begeven.

Onderscheyt tusschen Clarissen en Franciscanen

* Hospinian. l. 6. c. 12.

Hier te Delft (gelijck noch hooren sullen) was oock een Clooster van de Clarissen / ende vermits dese Orde groote ghemeenschap met die van de Franciscanen ofte Minder-Broederen is hebbende / (want sy van de tweede Bende des selfden meesters zijn / alleenlijck tot onderscheyt haer gheoorlost zijnde eenighe weynige goederen voor haer in't gemeen te hebben / weshalven sy den Coorde oock soo enghe ende benaut als de Broederen niet draghen) * over sulcx schijnt den Guardiaen ofte Overste van de Franciscanen / dese voorsz Autoriteyt / over die verstroyde Conventen aenbevolen geweest te zijn. Dit zijn de woorden van den Brief:

Bevel ende volmachtingbrief aen den opsiender der Franciscanen alhier, om de verstroyde schare der Clarissen te protegeren.

FRater Florentius a Leydis Ordinis Minorum Provinciæ Germaniæ inferioris Minister, venerando Patri Adriano Hugardio Guardiano Delfensi salutem. Præsentium serie Paternitati tuæ iniungo, quatenus Sororibus sanctæ Claræ ex Brielis Religionis ergo expulsis Delfos venientibus, de idoneo loco suæ Religionis uspiam in Hollandia provideas: præcipies Matribus Abbatissis ejusdem Religionis, ut eas Sorores, sive ex Brielis sive ex Veeris expulsas, quæ pro tua prudentia ad earum loca destinabuntur, recipiant per sanctam obedientiam, & foveant; teque meum Commissarium cum potestatis Plenitudine super prædictas expulsas constituo, volens ut si quæ sunt ex illis in habitu seculari, statim ad ingressum clausuræ per tuam potestatem cogantur. Datum Mechliniæ ipso ascensionis die Anno 1572.

Was Onderteeckent,

Frater Florentius Leydanus qui supra manu Propria.

Deſen Brief was noch met een groot langhwerpigh ofte Ovael op gedruckt zegel ghecachetteert / inhoudende ten principale een afbeeldinge daer Franciſcus quaſi de lydteeckenen ontfangt / onder aen is noch een kleyn wapenſchildeken met de vyf wonden / en rondſom 'tgeheel ſtaet dit opſchrift in den rant. *S. MINISTRI FRATRUM MINORUM REGULÆ OBSERVANTIÆ PROVINCIÆ INFERIORIS GERMANIÆ.* Dat is: 't Zegel van den Miniſter der Minder-Broederen des Regels van Obſervantie in de Nederlanden, welcke woorden tenemael ſyn verkort en ingetrocken / gelijck ick ſoo een Originele bezegelde onder andere in handen hebbe. Den Prelaet / Overſte Generael ofte Superintendent deſer Oorde wierde niet Meeſter (als uyt den Brief ende het zegel beyde blijckt) maer Miniſter dat is Dienaer genoemt / 'twelck Franciſcus gewilt heeft in teecken van ootmoedigheyt / gebruyckende daer toe de reden Chriſti; ſo wie onder u ſal willen groot wordẽ zy uwe Dienaer. Ende ſo wie onder u ſal willen de eerſte zijn, die ſy uwe Dienſtknecht. * Om dieswille heeft hy oock begeert dat den gene die hy van den beginne tot medegeſellen aengenomen heeft Fratres Minores ofte Minder-Broederen ſouden ghenoemt werden / op dat ſyne Diſcipulen uyt den name ſelfs leeren ſouden / dat ſy om ootmoedigheyt te leeren / tot de Schole des ootmoedigen Chriſti gekomen waren. * Maer als de Superſtitie eenmael tot de opperſte ſteylte geklommen zijnde / albereyts afgrijſelijck had beginnen te ſuſebollen / en ten laetſte overplings van boven nederſtorte / en dat den Acteurs ende vertoonders van dit langgeduyrde Apenſpel / ſelfs hier te Delft / ſo langs ſoo meer haer vryheyt wier verſtoort / ſo begonnen ſommige deſer Bende nae een goet heenkomen om te ſien / voor al-eer men door gewelt ghedwongen wier de Stadt te ruymen / des ſy van haer Overſten behoorlyck affcheyt ende oorlof verworven hebbende / impetreerden brieven van geley / waer van ick den curieuſen Leſer een formulier ofte voorſchrift / geparaphreert met de eyge hant van den Guardiaen der Minre-Broeders van Delft alhier mede deelen ſal

Hoe deſen brief bezegelt is

Hoe den Oppervoogt deſer Oorde getituleert wier en reden waerom.

* *Matth.* 20. 26. 27.

* *Hoſpinian. ibid.*

Hoe de Minder-broederen van Delft met de veranderinge van de Religie begonnen te vertrecken.

SAlutem in Domino ſempiternam has literas oibus inſpecturis. Cum Chriſtiana Religio in Batavia ab Hereticis & Gueſianis miſerrime (proch dolor) conculcatur, ita ut Religioſis nulla reſtat vitę defenſio, idirco huic confratri noſtro Fratri Johanni Antwerpienſi Dyacono in ordine noſtro divi Franciſci profeſſo, dedi licentiam eundi ubicunque tutiorem invenerit locum, donec (favente Deo*) tranquillius affuerit tempus, ex animo rogans Paſtores & alios Catholicos viros ut ſecundum Fraternam Charitatem humaniter eum tractant, invitant, & defendant ſicut in ſimili neceſſitate ſibi fieri velint, Valete in viſceribus Chriſti Ieſu. Raptim ex Conventu noſtro Fratrum Minorum* Delſenſium *anno* 1572. 24. *Iulii.*

Paſpoort ofte geleybrief van den Guardiaen voor zijn verloopende Monicken.

De ſubſcriptie was *Frater Adrianus Hugardius*
Guardianus fratrum Minorum Delphenſium.

Dit

Dit was het droevigh uyteynde en het lamentabel adieu ofte vaer wel der arme Broertjes van Delft. Hoe langh haer Logement en Kerck naderhant noch gestaen hebben / is my niet kennelick / maer het blijckt uyt de oude Kaerten dat het van die tijden al een treffelijck gebouw en noch al vry groot is ghweest / zynde jegenwoordigh al veele Jaren tenemael af-ghewo rpen en opgheruymt / en tot een bequaem ruym vierkant pleyn / voor een weeckelijcke Beeste-marckt geordonneert / noch hedendaeghs door de wandelingh 't Broer-huys ghenaemt werdende / hoewel weynigh ofte gheen overblijffselen altoos daer van te vinden zijn / dan alleenlijck aen de Oost-zijde in de Tuynen / achter de Huysen aldaer nu staende / eenige oude en bouvallighe stucken van Muyren en diergheliijcke. Wyders van hier u cours Noort-westelijck aen stellende / de Burghwal om nevens de S. Ursel ofte Nieuwe Kerck voor by den Toorn / noch al nae de selfde streeck Noordt-westwaerts heen / quam men aen een straetje als noch de naem dragende van het Oude Man-huys steechje, waer recht tegen over stondt de CAPEL DER OUDE MANNEN, naderhandt verandert tot verscheyde gebruycken / als veele Jaren ghestreckt hebbende tot een Sayhal, ende nu tot een Gilde-Kamer van S Lucas Gilde. Niet verre van dese wederom Noort-westwaerts / was ghelegen de CAPEL VAN DE OUDE VROUWEN, dewelcke naer uytwijsen van de Oude Kaerten ongelijck grooter is geweest als die van de Oude Mannen en haer in en uytgangen ten principale in de Choorstraet schijnt gehad te hebben / welckers aengaende (als beyde mede onder de outheydt begraven leggende) niet notabels en wete te ghetuygen / echter onder de repartitie van de Kerckelijcke gestichten mede behoorende en resorterende syn. Waer van daen Noort-westelijck / was de vergaderinge ofte het Convent van de Cellarij, anders 't CLOOSTER DER CELLE-BROEDERS in de straet daer van de naem behouden hebbende de Cellebroersteeg. Dese (conform de getuygenisse Dionisii Mudzaerts) eeren S. Alexium voor hunnen Beschserm-Heer / en beneerstighen de dooden te beaerden : syn Leecken sonder Wyinge maer niet sonder bermhertigheyt tot den siecke ende dooden.* ende wegens de naem van Alexius vinde ick elders dat sy oock Alexi-Broederkens werde genaemt ende gelyck Hospinianus ons uytleyt / de naem van Celle-Broeders is haer toegevoegt van de Cellekens in welcke sy den krancken behulpig zijn. By sommige syn sy oock ghebeten Broeders ofte Gesellen der besoeckinghe ofte der Liefde, ofte oock der Barmhertigheydt, om dat sy gewoonlijck zijn de krancken te besoecken / ende de dooden ter Begravinge te dragen / * immers soo wel by Pestilentiale en contagieuse tijden als andersints / waer van daen de dragers van de dooden ten tijde van de Pest / by de Magistraet althans daer toe gestelt werdende / oock den naem van Celle-Broers gegeven is. De kleedinge van dese Orde is van binnen een zwart / ende van buyten een roock-verwich kleet.

Fran-

Hoedanigheyt van MinreBroers Clooster, mitsgaders veranderinge van dien.

Oude Mannen Capel.

Oude Vrouwen Capel.

Cellebroers Clooster.

Haer Patroon, verscheyde benamingen ende ampt.

* Mudz achter sijn Register.

* Hospinian l. 6. c. 71.

Haer Kleedinge.

Franciſcus Modius, ſinght van deſe Oorde aldus.

Cepimus in cellis nomen, quia ſemper in illis
Noſtra ægris gnave cura laborque vacant,
Quos adeo haud timide noſtri eſt accedere amoris,
Ut neque Mors telis nos fuget ipſa ſuis.
Illa licet regnet per rura, per oppida victrix,
Sternat & infami corpora cuncta lue,
Nos tamen intrepidi morientum claudimus ipſi
Lumina, & hic facili contumulamus humo.

Waer dit Clooſter gebleven is.

Dit Clooſter gelegen aen de Weſt-zyde in 't midde van de voorſz Straet / ſtreckte Weſt-waerts achter tegen aen de Huyſingen van de Oude Brouwerye genaemt den Swarten Een-hoorn aen de Noor-ſtraet / heeft oock een bequame Capel gehadt; doch is het gantſche gerey al menichte van Jaren 't enemael verdeſtrueert en tot woon-Huyſen en Tuynen beſteedt / al-waer men noch veel-tydts in 't ſpitten en Delven eenighe Geraemſen en Doots-beenderen (apparentelijck van de Oude in-woonderen deſes Clooſters) op-doet. De Celle-Broers-Straet Noort-waerts ten eynde uyt-komende / was men op de Vercke-marct / nu de Oude Vercke-marct genaemt / al-waer men aen de over-zyde geheten de Verwers-dijck, aenſtonts wederom voor Oogen ſach een ander Convent / namentlijck S. MARIA MAGDALENA CLOOSTER, deſe Patroneſſe Sinte Maria Magdalena de Suſter Lazari ende Marthæ, alſoo by-genaemt na den Burch oft Kaſteel Magdalum haer toebehoorende in 't Landt van Galilea / hebbende omtrent veele gedenckwaerdighe ſaecken materye gegeven / om in de Heylige Schrift aengeteeckent te werden / en ſulx in de gedachten van de Menſchen eeuwighlijck levende te blyven / vertrouw ick by een ygelyck genoech bekent te zyn / overſulx alhier deſen aengaende geen nader verklaringhe van nooden is. Haer dach wert gehouden en ſtaet in den Almanach geregiſtreert 22. July. Belangende de Fundatie en eerſte inſtellinge van dit Convent der Suſteren tot Sinte Maria Magdalena, en heb ick (gelijck oock van verſcheyde andere niet) noch het Jaer / noch den tijdt niet te weten kennen komen / alleenlick kan ick verſeeckerē (uyt een oudē Brief eertijts tot laſte deſes Convents) dat het al voor den Jare 1450. in weeſen moet zyn geweeſt; doch is naermaels als in den Jare 1565. verbouwt / en tot een treffelijck Peſt-huys bequaem ghemaeckt / als-doen by wylen de naem voerende van het Magdalena Gaſt-huys; nu wederom na de Ruyne van beyde de Schutters Doelen / door 't droevigh op-ſpringhen van 's Landts Pulver-Magaſyn / en het tranſporteren van 't Peſt-huys buyten de Stadt / tot een ander gebruyck (namentlijck een Nieuwe Schutters-Doele) omgekeert / mitſgaders het overgeblevene gedeelte van de Oude Capelle beneden tot ghebruyck van het Chirurgyns ofte Heel-meeſters Gilde, en bove tot een vermaerde Anatomia

't Clooſter Maria Magdalena.

Belangende haer Patroneſſe mitſgaders Ouderdom.

Tot welcke gebruycken nader hands geconverteert.

tomia ofte Ontleed-kamer geapproprieert zynde. Wyders de Verwers-dyck Noort-waerts vervolgende / ontmoete men ten laetste de Geerwegh, de welcke ter rechter handt omslaende / openbaerde sich achter aen in 't Oosten dicht aen Stadts-Wallen 't CLOOSTER VAN S. CLARA, Discipelinne ende Navolgster van S. Franciscus, beyde in eene Stadt / te weten Assisio in 't Landtschap Umbria, gelegen in Italien / geboren; Sy (als voortgekomen zynde van een seer Superstitieuse Moeder / gelijck Hospinianus aenwyst)* in hare kintsheyt albereyts onder de sachte en kostelycke kleederen een hayren kleedt gebruyckt hebbende / van haren mede Borger Franscisco horende / heeft sy al te groote gemeenschap met hem gemaeckt; als door des selfs bevel hare Ouderen verlatende des Nachts heymelijck tot een Religieuse plaetse vluchte / om (ghelijck de Roomsgesinde spreecken) een Geestelijck Leven aen te nemen / en de Werelt absolutelijck te verlaten; eyndelijck door de Leere Francisci genoech ghestijft zynde / is sy door synen raedt tot den Tempel des H. Damiani metter woon gevaren / beginnende aldaer omtrent den Jare 1225. de Orde der Armer Vrouwen, dewelcke van de plaetse de Orde van S. Damiaen, ende van de Stichtersche d' Orde der Clarissen genoemt werdt; sy heeft op dese plaetse 42. Jaren langh / in een enghe Hutken besloten zynde / in groote strengigheyt ende Armoede gheleeft / haer selven met Vasten / Waecken ende andere Tormenten wonderlijcker wyse quellende; sy gebruyckte somwylen een seer hardt kleedt dat van Peerdts-hayren knoopachtigh te samen gheweven was / Wijngaerts-Rancken in placts van een Bedde / een hardt Hout onder haer hooft in plaetse van een Kusse / ende sy en kende gantschelyck geen gebruyck der Schoenen: dese Torture en pyninghe langh genoegh geduyrt hebbende / heeft eenige vuylnisse om op te legghen onder haer geswackte Lichaem gestropt / ende haer Hooft een weynigh Caes toegelaten / ende hier is nu d' Historye van de Patronesse deses Cloosters. In den Wijngaert van Sinte Franciscus hier boven* vermeldt / mitsgaders in het Roomsche Passionael ende elders / is de Legende van Sinte Clara wytlustigh Beschreven. Die van dese wreede en voor de meeste Menschen ondraeghgelycke strengigheden des Instelsters aldermeest vermoght na te volgen / ende haer Nature op een insatigabile en onvermogelijcke wijse daer toe gewennen / die hadt den Regel van dese Orde alderbest ende preciist waergphenomen. Nochtans heeft dese Orde / in die verblinde tijden / om der meyninge der Heyligheyts wille / als dese Fame van Clara wyt ende breet versprept was / wonderlijck aenghewasschen en toegenomen; waer van dit Versken syn oorspronck heeft.

Clausa manens Clara toto clarescere mundo
Incipit, & laudum titulis preclara refulget.

Clarissen Clooster. Haer Patronesse.

* Hospin. l. 6 c 24.

Instellinge van de Oorde.

Groote strengheyt van dien.

* Pag. 339.

Aenwassinge der Oorde.

Sulc

Sulcx oock hier te Delft en ten naestenby door gantsch Hollandt Cloosteren van dese Oorde syn gesticht geweest / want gelyck de Beschrijver hares levens by *Laurentium Surium* ende *Antoninum* verhalen / de Maegden benaerstigen sich om na haer exempel de Maeghdom te onderhouden : de gehouwdene arbeyden om suyffcher te leven / de edele en doorluchtige vrouwen de groote Paleysen versmadende / timmeren hen selven enge Cloosteren / ende sy achtent een groote eere te zijn / in hayren kleederen ende en asche te leven : de Moeder noodet de Dochter / de Dochter de Moeder / de Suster aenlockt hare Susteren / ende de Meoye de Nichten. Het geruchte harer Superstitien verbult de Kameren der doorluchtiger Vrouwen / het raeckt aen de Paleysen der Hertoginnen / ja het doordringht oock selfs de binnen-kameren der Coninginnen / ende de Edelen werden beweegt om hare voetstappen te volgen. * Met welck verhael sy genoegsaem te kennen geven / hoeveel illustre personen haer onder dese Oorde (vermits sy geacht wert / so onderlinge heylig te zyn) begeven hebbē ; O verwonderlycke effecten en uytwerckelijcke krachten van superstitie en bygheloovigheyt in redelijcke schepselen verstandige dieren ! Hoe weynigh nu dese Oorde der Clarissen van die der Franciscanen is verschelende / is alvoorens vertoont / doen wy spraecken van de Commissie des Guardiaens der Franciscanen van Delft over de verstroyde Cude deser Orde in den aenvang der Nederlandtsche beroerte * / uyt welcke aenwijsinge af te nemen is / dat de Orde der Franciscanen in haer verscheel noch heyliger moste zijn dan der Clarissen / echter sal men nergens vinden dat op een groot ghedeelte na / in eenigh Landtschap de eerste soo overvloedigh syn geweest als de tweede / ghelyck oock van outs allerwege en door alle Steden hier te lande ongelyck meer Vrouwen als mans Cloosteren syn gesien / gelijck als of dat geslachte doen ter tydt (ick swijgh van heden) de heerschappye van de Superstitie meerder waren onderworpen geweest / en dat sy allenthalwe door hare passien met een blinden yver geweldiger ghedreven wierden. Hoe groot een Mirakel in den Jare 1510. hier ter plaetse in een der Nonnen van dit Convent door een der beelden van Miraculle ter Oude Kercke gebeurt te zyn voorgegeven werdt / hebbe ick ter plaetse van 't voorsz Beeldt omstandigh lyck genoegh verhaelt. * Dit Clooster is na de herstellinge van de Godsdienst ten deele tot een Megazijn ofte Packhuys van Salpeter en andere materialen tot het maecken van Bus-kruyt behoeftigh / mitsgaders andere toerustingh ten Oorlogh van hare Ed. Gr. Mog. gebruyckt. De Geerwegh aen de over ofte Noort-zijde wederom keerende / geraeckt men recht uyt op de Nobelstraet, zynde het west-eynde van de Geerwegh achter de Meulestraet en tusschen de steene Brugghe van de Kulck / ende de houte Brugghe van de Geerwegh gelegen / althans onder de ghenerale naem van de Geerwegh gereeckent werdende / alwaer dicht aen den hoeck van S.

Wat voor gereleveerde personen haer onder dese Oorde begeven hebben.

* Sur. de vitis Sanct. tom. 4. & Anton. tit. 2. c. 6.

Aengaende 't verschil tusschen dese en der Franciscanen Oorde.

* Pag. 342

Welcke van beyde in meerder getale zijn geweest.

Mirakel alhier geschiet.

* Boven p. 148

Veranderinge van dit gesticht.

S Anna Clooster. Anna-straet ten eynde de voorsz Nobel-straet sich vinden liet S. ANNA CLOOSTER, welckers aengaende gheen bescheyt altoos hebbe kennen ontdecken nochte naspeuren / niet tegenstaende uyt de kaert van de verbrande Stadt des Jaers 1536. oogenschijnlijck blijckende is/ dat dit gebouw/gedurende die gruwelijcke vlamme onder andere mede onbeschadight zynde blyven staen / seer magnifyck en treffelyck is geweest / en met een van de grootste en langste Capellen voorsien/ meerendeels gelijckende na de herbouwde S. Agaten Capel * / hebbende (naer 't schijnt) haer ingangh van buyten s Cloosters in de voorgenoemde S. Anna-straet, ende een achtkantich getimmer/ gelyck als de fonten ofte doop-huysjes der Parochy kercken bezijden aen de Noort-west zijde/ naderhant 't gansche gevaert tenemael ontsloopt / de Capel wechgenomen/en geheelijck tot woonsteden en tuynen geaccommodeert/ jegenwoordich niet anders dan eenige gebroocke muragien en stucken van het Choor der Capelle tot reliquien gebleven zynde. Dit was het gestichte ter eere van S, Anna die sy noemen de Moeder van de Moeder Godts / en geviert wert den 27. July/ seggende de Paerlemoeder is schoon / noch schoonder hare paerle. Dus verre de Stadt ten naesten by meest doorgewandelt ende gekruyst hebbende / komen wy de Cloosteren binnens Stadts muyren leggende eenmael ten eynde; benevens welcke noch eenige Geestelijcke of kerckelijck edificien simpelijck vermelt vinde/die (behalve verder onbekende omstandigheden) selfs niet weete waer ter plaetse gest aen ofte gelegen hebbe/als in een besegelde van den Jare 1475. onder andere gespicificeerde gestichte S. Martijns huys ; en in een ander S. Marthaes Huys; dese was ghedateert 1518. en onderteickent van de bewaerders des selfden huys. Ende dit alleenlijck concernerende de kerckelijcke ghebouwen in voortijden binnen de Poorten deser Stadt te sien gheweest/ boven alle welcke voorbeschreve Cloosteren ofte met hare bysondere Capellen / noch drie seer vermaerde buyten aen de Stadt onder de wallen en in de Voor-Steden waren gheplaest / sulcx de veerste niet buyten een halve canonschoot van de Stad gelegē was. Onder dese is/ so ten opsichte van den Ouderdom als qualiteyt/wel de eerste in rang de ABDYE KONINGS-VELT zynde een adelijck Stift / waer in niet als Jonck-vrouwen, dat is Dochters van adelijcke huysen woonden ; was gelegen aen de Schye over de Paepsousche-wech,in voege dat den Toorn van de Kerck lini-recht correspondeerde over de selfde wegh/ ende hadt syn ingangh op de ry-wech na Rotterdam / synde op dese plaetse gesticht in den Jare 1255. door Richardis veeltijdts ghenaemt Richardis Jonck-Vrouwe van Delft, ofte absolutelijck Richardis van Delft Dochter van Willem de eerste / en Suster van Floris de vierde Graven van Hollant/ Zeelant ende Heeren van Vrieslandt / dies sy Moeye ende niet Suster was (gelyck het oude Chronijckje van Veldenaer en die hem volgen abusive lyck seggen) van Coninc Willem/die Graef

Haer hoedanigheyt en Capel.

* Siet boven p 318.

Hoe verandert.

Haer Patronesse.

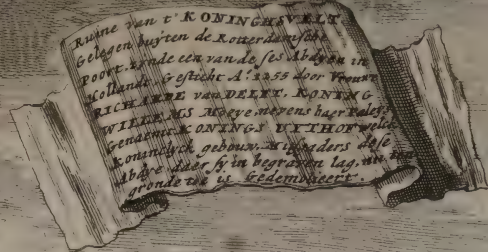
Noch eenige Geestelijcke gestichten van outs vermelt.

Cloosteren van buyten aende Stadt.

Abdye van 't Conincxvelt voor Edele Iuffers. Situatie en Outheyt.

Van wie gefundeert.

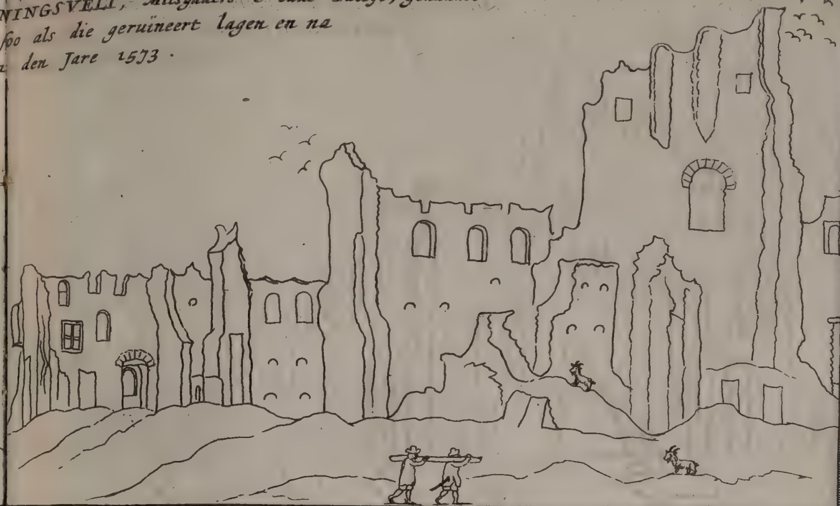
Pieter Smith Excud

C Decker fe

Afbeeldingen van de vermaarde ABDYE CONINGSVELT, *Mitsgaders 't oude Paleys, genaamt* CONINGS-UYTHOF, *buyten* DELFT, *ſoo als die geruïneert lagen en na 't leven geſcheſt zyn in den Jare 1573.*

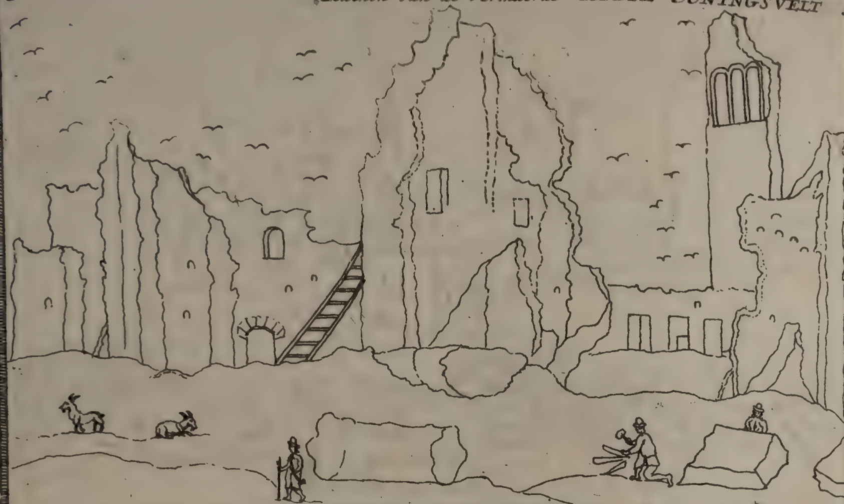

Ruinen van de vermaerde ABDYE CONINGSVELT Mitsgaders CONINGS-UYTHOF buyten DELFT.

5

6

7

8

Ruïnen Mede geteeckent ter plaetse van't CONINGSVELT, werdende dese laeste gepresumeert van't rechte CONINGS-UYTHOF geweest te zyn.

Graef van Hollandt zijnde tot het opkomen van de Stadt Delft door 't geven van Privilegien en eminentien / soo veele heeft ghecontribueert. Doch hier in komt hy met de meeste oude Schrijvers over een / dat sulcx is gheschiet in aflaet van Coninc Willems ziele / ende mede tot haers selfs gedenckenisse / ende dat sy dit gestichte heeft volbracht ende grotelijcx begaeft / daer instellende Nonnen vander Premonstrept. * Dese Coninc Willem is de gene die in 't selfde Jaer van 1255. op een heyrtocht tegen de rebellige West-Vriesen met syn paert in 't ys gevallen zynde / soo ellendigh en jammerlijck wiert verslegen: doch de groote Chroniick van Hollandt &c. sustineert dat de voornoemde Richardis dit gebou soude opgerecht hebben in aflaet van haer Broeders ziele / Graef Floris de vierde die in het Tournoy-spel dat in den Jare 1235. door den Graef van Clermont beroepen was / uyt jalousie van dien Grave selve, verradelyck door-steecken is. * Dit zijn de woorden: in den selven jare na dat Coninc Willem doot ghebleven was, stichte ende fondeerde Joncvrou Richard van Delft des voorseyden Conincx Moye, een Nonnen Cloester in oflaet (Nota) hoers Broeders ziele in hoer Vaders Wthof by Delft an die zuytside, vander Premonstreyten Oorde dat Conincx-Velt genoemt is, dat si eerlic volbrochte en doeerde en begaefde dat mit scone goeden ende renten. Dese Jonckfrouwe Richaert starf dair na in den Jare ons Here M.CC. ende LXIII. op die octave van Sinte Jan Evangelist, ende wert mit groter ere in den selven Cloester begraven. * Dit gesticht was een van de ses Abdyen die van outs in Hollandt door soodanige edificien zijn getelt geweest / en het schijnt dat Guicciardin de Fundatie noch hoedanigheydt van dit Convent niet wel te recht kennende / het selvige oock wat te verre van de Stadt stellende / daer van aldus schrijft: voor de Poorte van Delft, omtrent een vierendeel van een mijl, is een groot Clooster, genoemt Conincxvelt van der Premonstreyten Orden, gesticht door een van de oude Hollandtsche Graven, met wereltlijck ende geestelijck gebiedt, seer rijck van inkomende goederen ende proevenen tot onderhoudt van Edele Vrouwen, Jonck-vrouwen genoemt, dewelcke so verre sy geen professie te hebben gedaen, mogen houwen en trouwen na haer believte: ende dit is waerlijck een edel ende eerweerdig Convent. * Een Hoogduyts Beschrijver deser Landen / Guicciardin in veelen deele navolgende / voeght daer by dat het door Willem de II. Graef zu Hollant Romscher Koningh soude gesticht syn: maer het gaet seecker het selvige door de voorgenoemde Richardis in 't werck gestelt te zijn / en W. van Gouthoeven desen aengaende wat beter bescheydt en nauwkeuriger informatie genomen hebbende schrijft daer van in deser voege: d'Abdye van Konicx-velt, vande Orde van de Premonstreyten, was dicht by Delf gheleghen, neffens de vaert na Rotterdam, ende is doen stichten by Ionckfrou Richarde van Hollant, dewelcke om dat sy te Delft woonde, ende daer haer ghedeelte van hares Vaders goet hadde, Richard van Delft genoemt werde, ende

Eñ tyt wanisichten.

* Chron. Veld. p. 40.

Ander ghevoelen vande groote Chronijck.

Groote Cron. Div. 17 c. 14

Eygen woorden van dien.

Dat de fundatrice selfs oock hier begraven leyt.

* Ibid. Div. 18 cap. 27.

Misstellinge van Gucciardin.

* Guicciard. Descript. des Pays.Bas. f. 254.

En verbeteringe van Gouthoeven.

Oorsprenck des naems van de Fundatrice.

was Konincx Willems van Roomen, Grave van Hollants moye, ende niet Suster, gelijck sommige qualijck schrijven, dewelcke in ghedachtenis van den droevigen doot ende laeffenis van de ziele des voorsz Konincx haren Neve, Anno 1256. van de Vriesen verslagen, haer Erf tot fundatie van dit Klooster vergunt heeft, alwaer sy mede Anno 1263. ongehielickt gesturvẽ zijnde, begraven leyt. * Hadrianus Iunius observeert uyt den Joodschen Histori-Schrijver Iosephus dat de plaetse daer Melchizedec Coningh van Salem/ Abram ontfangen heeft * / van ghelijcke Conings-Velt was ghenaemt *. En Boxhornius ghetuyght dat alhier buyten Delft wel eer altijt gestaen heeft een heerlick Hof ofte Paleys/ ghesticht/ nae men meent/ van Willem de tweede Roomsch Coninc voorsz / gemeynlick ghesegt des Koninghs uythof; benevens 'twelcke het Clooster Conincx-velt geheten / gefundeert is van de selfde Richardis hier voren beschreve. * Maer uyt 't slot van 't groote Latijnsche Privilegie by Coninc Willem in den jare 1246. aen dese Stadt gegeven en in Boxhornij vertaelde toneel van Hollant/ aldaer in twee talen tenemael geinsereert / schijnt of dit Paleys des Conings Moeye en niet den Coningh self was toebehorende/ want hy schrijft *Acta sunt hęc apud Delff in domo carissimę Materteræ meæ, Domicellæ Richardis*, dat is so veel als gegeven op't Huys van mijn lieve Moeye, Ionckvrouwe Richardis buyten Delft. Of nu dit effectivelijck het Huys van syn Moeye is geweest/ en dat den Coning tot een uytspannigh om vermaeck alhier des selfs Moeye dickwils ginck besoecken ende bywoonen / en over sulcks dit paleys den naem van Konincx uythof soude bekomen hebben / dan of het selfde by gifte of geschenck hem van syn Moeye aengekomen synde/ dierhalve het Huys van syn Moeye noemende was/ hoewel aen hem echter in der daet toebehorende / ghelijck de naem van Conincx uythof eygentlijck mede brengt / is uyt verscheyde redenen twisselachtig en bedenckelijck: maer het staet allenthalve vast dat des Conings Moeye de meer-genoemde Richardis van Delft, dese Abdye van 't Konincx-velt der orde van Premonstreyten/ hier nevens heeft doen erigeren ende op-bouwen. Wat ende hoedanig nu dese Orde is geweest/ sal ick den curieuse Leser / uyt den Roomsch-Kerckelijcke Histori-Schrijver Dionisio Mudzaerts / de welcke (gelijck ghehoort) * selfs van dese Orde is geweest/ kortelijck mede deelen. De oorspronck des Naems geven sy voor ontstaen te zijn niet alleenlijck dat haere Religie van den Hemel ghegheven / maer oock de plaetse daer sy haer eerste Clooster timmerden aen S. Norberto in een gesichte door de H. Moeder ende Maget Maria verghesélschapt met Enghelen in groote glorie gepremonstreert/ ofte voorhenen aengewesen was; insgelijcks het wit habijt het welck syne navolgers souden gebruycken. Dusdanige vertooninge soude geweest zijn de Fundamentale hoope van syne Orde in te stellen/ ende hier van/ mits oock de plaetse/ heeft de selve haren naem; want gelijck Volaterranus * ende Polydorus * getuygen/

das

* Gouth. f. 116

Met welcke plaets de naem Konings velt overeen komt.

* Genes. 14. 18. & 19.

* Iun. Batav. c. 20. p. mihi 345.

Een Konincklijk huys van plaisance hier nevens gestaen.

Boxh. Theat. Holl. p. 162. b.

Of 't selfde Coninc Willem of des selfs Moeye Richardis van Delft eygentlijck was toebehoorende.

Seeckerheyt wie d'Abdye daer benevens gesticht heeft.

* Boven p. 313

Præmonstreiten Orde haer Oorsproeck.

dat sy de maniere hares levens in het Stift van Landuno begonnen hebben te dier plaetse die sy præmonstratum noemden / en de Orde daer van d' naem gediriveert hebbende/den tytel van Præmonstratensen voeren. Norbertus syne Orde beginnende te prediken was daer in soo gelucking ende voorspoedig / dat hy in korten tijdt veertich medegesellen tot Præmonstreyt vergaderde: met dese rancskens begost hy te planten eenen geestelijcken wyngaert (gelijck sy 't noemen) om by tijde menichvuldige vruchten voorts te brengen. Dit gheschiede omtrent den Jare 1120. ende daer van syn in de Chronijcke Martini dese twee knoppel-veerskens voor handen.

* Volat. lib. 21. Polyd. vergil. l. 7. c 3.

Voortganck en toeneminge van dien.

Anno milleno, centeno, bis quoque deno,
Sub Patre Norberto, Præmonstratensis viget ordo.

Hier wierden geleyt de eerste grondtstenen van dese vermaerde Orde / dewelcke voortgebracht heeft Aerts-Bisschoppen / Bisschoppen en veele vermærde mannen in de Roomsche kercke: die ghedragen heeft Koningen / Konings Broederen / Borsten / en allerhande groote Personagien. In den eersten en hadden sy gheen sekeren regel nae de welcke sy in het bysonder hen leven souden aenstellen / alleen in het gemeyn (soo sy sustineren) Godt den Heere dienende / elck nae synen yver ende Godtvruchtigheyt; maer haer getal van dach tot dach vermeerderende / heeft S. Norbertus met eenige van de voornemste mannen een regel beraemt die hy best volgen en den sijnen soude voorhouden / waer over hy in eensaemheydt bekommert zijnde soude den H. Augustinus in een visioen aen hem geopenbaert zyn / en hem syn regel gegeven hebben / 'twelck hy aen syne medegesellen rapporteerende / hebben sy eendrachtelijck met eenen heyligen eedt de werelt versaeckt / ende henlieden door beloften aen Godt toegeeygent / op den dach van de ghebroorte onses Salichmakers Jesu Christi / aendoende met den nieuwen mensch een nieu wit en suyver kleet / om naemaels schoon en onbevleckt (als sy segghen) met Godt te wandelen in de wellusten des Hemels. * Verscheyde ordonnantien en ampliatien zijn naderhant gevolcht / als specialijck in den Jare 1198. onder Paus Innocentius III. die men alles met weynigh woorden niet kennende uytspreecken sullen overslaen / vermits sy wegens hare menighvuldigheydt ons voornemen te boven en te buyten gaen / sendende den weetgierigen Leser tot Hospinianum * en anderen die daer alleen op uyt zijn om dese saecken in 't breede te verhandelen / en alle omstandigheden desen aengaende te verklaren / 'tis ons genoech in 't voorbygaen van d' oorspronckelijckheyt ende opkomst van dien eenige geringe kennisse mede te draghen / om voorts met bequamer ordre tot 't volgende over te gaen : alleenlijck dient oock niet verswegen de kleedinge deser Bende / om te weten hoe sy sich voor de oogen van onse vooroudderen hebben laten sien ende dagelijcx verschenen hebben. De belyders (seyt Hospinianus)

Veele doorluchtige Personen heeft dese Oorde voortgebracht.

Den Instelder beraemt eenen regel.

Ontfangt die van S. Augustijn.

Doet professie met den sijnen op Kersdach.

* Dion. Mud. Kerckl. Hist. op 't Iaer 1120 n. 1 & 3.

* Hospinian. Oorsp. der Monickerie l. 5. c. 11.

Kleedinge deser Oorde van Premonstreyten.

nus) deser secte werden met eenen witten rock, met eenen lijnen tabbaert onder eenen witten mantel gekleet, waer door sy meestelijck vanden Canonicken t'onderscheyden zijn, als Polydorus* en Sebastianus Franck* te kennen geven. Ende zijn van dese Ordre beyde so mannen als vrouwe vergaderingen voorgeset/ levende onder den Regel Augustini voorsz. Maer den aenvanck van dese nevens van verscheyde andere Orden stelt de oude Hollantsche Chronijck/ ten tijde van Graef Willem de eerste/ omtrent den Jare 1216. Item (seydt hy) die Oorde van den witten Monicken geheten Premonstreyten began mede ontrent dese tijdt int Bisdom van Landunen by eenen devoten geestelicken man gheheten Northbertus, welcke Oerde oec seer verbreet is in vele rijcke Abdyen en Cloesteren in Kerstenrijc.* Sulcx dat het sich laet aensien gelijck als of dese Orde (hoewel ten naesten by hondert Jaeren te vooren ingestelt was) doen ter tijdt in Hollandt eerst is volkome bekent en verheerlijckt geworde/ wanneer geen veertich Jaren daer na d'Abdye van Coninckx-velt in de voor-Stadt van Delft gegrontvest wier; dewelcke aldaer wat meer dan drie hondert Jaren in een groot respect en heerlyck aensien gestaen hebbende/ men eyndelijck in so hogen Ouderdom noch door de vlamme sach vergaen/ gelijck ons Hadrianus Junius dese tijden beleeft hebbende/ aldus nagelaten heeft. *Huic quoque cœnobio clades superiori [scilicet Rhenoburgensi] similis abhinc triennio ferme ingruit, quod incendio absumptum, fundo tenus dirutum est & excisum, quod opulentæ civitatis mœnibus imminens situs viciniâ suâ exitiosus illi fore timeretur, si hostis eo receptus esset.** Dat is: Dit Cloost er is omtrent over drie Iaeren (te weten van die tijt doen hy dit schreef Anno 1575. den selfden ondergangh overvallen, als het voorgaende (namentlijck dat van Rijnsburch) soo dat door den brant is weghgenomen, tot den grondt toe nedergemaeckt ende geraseert, om dat de nabygelege situatie aen de wallen van dese rijcke Stadt (te weten Delft) voor de selfde, wegens syne nagebuyrschap gevreest wier schadelijck te sullen werden, by aldien den vyant daer mochte ghekomen zijn. En den Auteur van de byvoeghselen op Guicciardin in't Frans aenwijsende hoeneer dese Stadt sich mede onder de Unie begaf/ voegt daer by. *Lors fut destruit hors de Delft le grand Monastere appellé Coninck s-feld, lequel la Dame Richardis avoit fondé l'an 1255. pour Damoiselles de l'Orde de Premonstré.** Doen wert vernielt buyten Delft dat groote Klooster Konings-velt ghenaemt, 't welck Mevrouwe Richardis in't Iaer 1255 voor Ioncvrouwen van de Premonstreyten orde hadt ghesticht. Den voorgemelten W. van Gouthoeven desgelijcks de veranderinge deser Abdye overwegende/ en daer by doende een kleyn lijstie eenigher Jonckvrouwen die alhier ghewoont hebben ende hem voorghekomen zijn/ verhaelt aldus: Dit Convent werdt A°. 1572. van die van Delft verbrant, om dat de Spangiaerden doe int landt gekomen zijnde, geen middel souden nemen haer Stadt hier uyt te beschadighen, ende is nu heel te niet, soo datter maer en resteren de fundamenten

onder

Margin notes:

* Pol. verg. l. 7. c. 3.
* Seb. Franck Chron. f. 470. b.

Hoeneer dese Orde in Holl. schijnt bekent geworden.

* Chron. van Holl. Div. 17. c. 1.

En voortganck genomen heeft.

Hoeneer en hoedanig de Abdye Coninx-velt weder om wegh ende te niet geraeckt is.

* Had. Jun. ibid.

* Guicciard. Descript: de Pays Bas, f. 653.

onder d'aerde. De laetste Abdisse van dese Abdije was Vrou Catharina Wtenham, Fredericx d^{r}. Anno 1596. out 89 jaren, te Yselsteyn overleden. Ende Anno 1535. was Abdisse Vrou Alijt van Malsen, Daems D^{r}. uyt Brabant. Vande Jonckvrouwen die alhier Nonnen geweest zijn, bevinde ick onder andere dese:

Suster Agnes van Cralingen, Floris d$_{r}$. Anno 1484.
S. Katarina vander Does, Diercx d^{r}. Anno 1490.
S. N. van Essensteyn, d^{r}. van Hubert B. van Culenburgh 1495.
S. N. van Zijl, Arents dochter 1520. met N. haer Suster.
S. Ermgard van Wijnssen, Godschalcx dochter, t'Utrecht.
S. Cornelia van Nyevelt, Anthonis dochrer, 1560.
S. Margriet van Assendelft, Baertouts d^{r}. 1570.
S Sybilla van Vliet, Jans d^{r}. 1550.
S. Elisabeth van Adrichum, Arents d^{r}. 1540.
S. Maria van Treslong, Hugen d^{r}. 1572.
S. Margriet vander Does, Jacobs d^{r}. 1510.
S. Elisabeth vander Does, Adriaens d^{r}. 1540.
S. Maria van Duvenvoorde, Heeren Arents d^{r}. 1566.
S. N. van Spaeruwoude, Geerits d$_{r}$. 1571.
S. N. van Malsen, Gheerits d o ch ter, 1560.

Maer de groote Stedeboecken onlanghs uytgegeven by de Heer Johan Blaeuw/ van 't Conings-velt mede eenigh gewagh maecken-de/ seggen verders. Hier by was een Paleys des Conings uythof ghehe-ten, van de gemelde Koningh Willem gebout: doch sijn beyde, dewijlse buyten de Stadt waren, en om die te beter te versekeren, als sy haer in de Unie begeven hadde, afgebroocken. Ende voorwaer de afbeeldingen van de menighvuldige Ruinen die ick daer van alle kanten na 't leven in den Jare 1573. uytgeteyckent / onder my berustende hebbe/ doen genoeghsaem uytblycken/ dat dit gebouw t'enemael na de antijcksche maniere van een bysondere en seer uytnemende groote/ en meer dan een Clooster is gheweest/ als hebbende ooch naer uytwijsen van 't on-veraertsche Metselwerck aldaer noch hedendaeghs te vinden zijnde/ verscheyde mergen lants beslegen. De ghebacke-steenen die sich in 't broeten onder de aerde komen op te doen/ in haer groote ses ende een halve van de hedendaechsche klinckers uytmakende /en van de selfde soorte was soo wel den opstal als de grondtwercken. Niet alleen een considerabile party van Schirminckels en Beckenelen hebben sich wijders geopenbaert/maer oock verscheyde gewelfde Graf-kelders/ Regen backen en veele Riolen/ als mede trappen nederwaerts onder de aerde leydende. Sulcx naer alle teyckenen lichtelijck te beseffen is de vreemde en ongemeene hoedanigheydt van dese Structure; niets ter werelt hier van in syn geheel overgebleven zijnde, dan een kelder-tie dat aldaer by de Bruyckers en Inwoonders van 't herbouwde

Dat oock 't Koninghs uythof nevens dit Clooster soude gestaen hebben.

Groote back steenen en veele reliquien onder de aerde aldaer gevonden werdende.

huysje daer boven op staende/ aenghewesen werdt/ met voorgevingh 't selfde der Abdtissen wijnkeldee geweest te zijn. Het gantsche gevaert (na my aengedient is) was met dubbelde grachtē afgeschotē ende omcingelt/ waer tusschen beyde een doorgaende opgetrocken muyr/ met wandelinghen daer binnen rondsom heenen/ ende met een laen ofte uytpadt aen de Zuytzijde van 25. roedoeten breedt. De Landerien allerweghen hier omtrent gheleghen behouden noch hedendaeghs in alle Caerteringhen den naeme van Conincx-Veldt. Aen de west-zyde van de Stadt was een ander Convent/ naementlijck CARTHUYSERS CLOOSTER diemen anders Chartroizen ende abusivelijck Satroosen noemt/ een weynigh wyder als 't voorgaende van de Stadt gelegen/en van de gemeene wegh en de Maeslandtsche vaert ten zuyden afgeweechē omtrent een Musquet-schoot te Veldwaerts in/eñ aldaer gesticht ontrent dē jare 1430. by eens Grave vā Oostervant/ 'twelck gemeenlijck in die tijdē der Gravē van Hollants oudtste Soonen waren/ en over sulcx by veele gheacht wert een werck geweest te zijn van Hertog Willem Soone van Hertog Aelbrecht; ofte soo andere willen sou 't selve geschiet zijn door Heer Vranck van Borselē die naderhant aen de Gravin Vrouw Jacoba is getrout geweest. In dit gevoelē is Miræus in syn boeck in 't Latijn gheheten Kennisse der Nederlantsche Kercken ende aldaer in 't register des Edeldoms/ schrijvende/ *Franco de Borsele Comes Ostrovandiæ Cartusianos prope Delfos, & Canonicos in vico S. Maertensdijck nuncupato, constituit ac dotavit.* * Ende Pater Mudzaerts achter syne Kerckelijcke Historien in een register van de voornaemste Cloosteren deser Nederlanden/ onder de Carthusianen van outs in aensien gheweest ofte noch zijnde/ annoteert aldaer Carthuyse by Delft, geseght het huys van S. Bartholomeus wierdt ghesticht ontrent het Iaer 1470. 't welck my vreemt is voorghekomen ten aensien diergelijcke noyt elders gevonden hebbe/ te meer dewijl hy geen naem des Fundateurs is stellende. Dit was een van de drie Carthuysers Cloosteren die in gantsch Hollant zijn geweest. * Sy zijn gehouden altijdt buyten de Steden te woonen van de conversatie der menschen afghesondert ende ghiretireert/ ten eynde sy van hare Discipline (die seer exact/ strickt/ ende rigoureux is) niet ontbonden/ nochte van hare ruste ende eensaemheydt (tot den welcken sy haer geheellijck overgegheven hebben) ghestoort en werden. Deser Monnicken Orden die Carthusiani genoemt werden (seyt Polydorus Vergilius) * haer oorspronck genomen te hebben in den jare Christi 108● doch de meeste overeenstemmende ghetuygghen stellen die op het Jaer 1086. uyt het overlijden eens Professeurs van Parys; die om syne schijnlijcke deughden/als ter oorsaecke van syn geleerthert/ onstraffelijck leven/ ende Godtvruchtigheyt/ altyt by een yder wel gesien ende hooch gheacht was gheweest. Dese/ alsmen in de Kercke/ daer hy soude beaerdet worden/ syne uytvaert nae de maniere van die tijd

Hoe 't Clooster omcingelt en afgesondert was.

Menichte van Landerien onder dese Abdye.

Carthuysers Clooster haer situatie en fundatie.

* Mir. Not. Belg. Eccles. in elencho Nobil.

In Hollant maer drie deser soorte.
* Gouth f. 148

En altijt buyten de Steden woonende.

Beginsel deser Oorde.
* Polyd. Verg. l. 7. c. 3.

Oorsaecke

wa

Veræ, genuinæ, indubitatæque demonstrationes vestigiorum Monasterii Carthusianorum prope Delphos Batavorum, ad vivum delineatæ Anno M.D.LXXV.—

Waere, en onfeylbaere afbeeldingen, van 't Carthuysers Clooster buyten Delft soo als het selve geruïneert lagh in 't jaer 1575. synde een, vande drie Cloosters die van dese ordre in geheel Hollant geweest syn.

was singende; heeft soo sommige schrijven/ op de bare liggende/ sich opgebeurt; ende met een droevich klaegen. *Iusto Dei iudicio accusatus sum:* door Godts rechtveerdich oordeel ben ick beschuldight, alle die daer tegenwoordich waren verschrickt zijnde/ achteden dat dese begravinge tot den volgenden dach toe behoorde opgehouden te werden, als wanneer wederom dese woorden syn gehoort: door Gods rechtveerdig oordeel ben ick ghevonnist. Op den derden dach als by na de gantsche Stadt in den tempel te samen was ghevloeyt wiert den overleden ghesegt wederom verveerlijck geroepen te hebben: *Iusto Dei Iudicio condemnatus sum:* door Godts rechtveerdich oordeel ben ick verdoemt, een yder daer over verbaest zijnde/ soude Bruno gheboortich van Ceulen ende Professor der wysheydt ofte Philosophie in die selfde Schoole/ ende aensiender van sulck een wonderlijcke saecke/ den omstanders aen gesprooken hebben met dese woorden: wy sien hoe allendig den uytganck is deses vermaerden mans die nae eens iders meyninge soo heylich was van leven. *Num & nos sic perire volumus? profecto non est locus salutis nisi mundum relinquamus.* Willen wy dan oock also vergaen? voorwaer daer en is geen wech ter saligheyt; het en sy dat wy de Werelt verlaten. Dit gesproken hebbende/ is hy met vier andere gheleerde mannen/ ende twee ongeleerde door eensame wegen vertrocken/ gekomen eyndelijck in de ghewesten van Grenoble in Vranckrijck is hem van den Bisschop Hugone vergunt eene plaetse Carthusia genaemt/ wildt/ woest/ onvruchtbaer/ van harden ende bekommerden toeganck: daer Bruno een Klooster gebouwt heeft/ onder dē selvē naem/ welcke de naevolgers geerft hebbē. Niet verre van de Kercke is een Fonteyne die tot noch toe Brunonis Fonteyne ghenoemt werdt. Dus verhalen dese dingen Franciscus de Puteo prior van dese principale Carthusia ende Petrus Blommevenne Prior der Carthusia te Ceulen in de levens der heyligen.* 'twelck den Autheur van onse oude Holl. Chronijck mede willende beschrijven/ seer confuselijck en sonder distinctie in't werck stelt/ waer uyt men al wederom kan bemercken de imperfectie van onse voorige Schrijvers ende het beklaeghlijck gebreck van onse oude Historien * Dese eerste plaetse waer van daen alle Carthusianen oorspronckelijck herkomstich zijn/ is jegenwoordich noch in volle vigeur ende groote vermaertheyt/ werdende althans *la grande Chartreuse* (waer van de naem Chartroisen schijnt gedaen te zijn) genoemt/ welckers afbeeldinge en ghedaente wegens hare vreemde situatie in gedruckte prenten is uytgaende ende hier en daer ten toon gehangen werden: maer my is aengedient met ghenoechsame verseeckeringe dat noch ergens een kleyne schilderie is beruslende van de figuerlijcke gestalte deses Carthusers Clooster buyten Delft. In den beginne heeft dese Orde der Carthuysianen seer groote Armoede belooft: maer hare saecken syn tot sulcken staet ghebracht/ dat sy in't regardt van pracht en rijckdommen/ veele groote Vorstē niet en souden wijcke. Vermander heeft ons noch een eenig kenteechen

Mitsgaders Autheur van de Carthusers

Oorspronc des naems uyt de eerste woonplaets

* Franeis. de Put. Primar. Carth. Trienj & Pet Blommev. Carth. Colon. Pr. apud Laur Surium. Tom 5 de Vit. SS.

* Holl. Chro. Div. 8 c 1.

Afbeeldinge van dien mitsgaders van dese buy ten Delft.

Beloofde Armoede deser Orde althans in rijckdom verandert.

teecken ghegeven nopende de kostelijckheden deses Cloosters buyten Delft / als hy in het leven van Pieter Aertsen alias Langhe Pier (een van de alder uytnemenste Schilders der voorgaende Eeuwen) vermelt / onder andere schoone en waerdige ghedenck-teeckenen van soo groote Meester die tot jammer der konst in't Jaer 1566. in de Beeldstormerie van schendige handē/door het woest onverstant zijn vernielt/ aengaende een Altaer-tafel tot Delft in de Carthuysers Clooster / welckers inhoudt was een Crucifix van binnen/ op de deuren Kerst-Nacht en drie Coningen/van buyten vier Euangelisten. * Het leven deser Orde is seer gebonden ende strengh/ ende onder alle Monicken onderhouden sy den scherpsten regel / sy dragen een hayren kleet op het naeckt lijf; het opperste kleedt is eenen swarten mantel; het volgende eene witte kappe / eten visch nimmermeer vleesch / vasten etlijcke dagen in de weecke in water ende broot / eten alleen in hunne cellen/ uytgesondert op sommige Feest-dagen / als de acht dagen van Paesschen/ Pinxteren ende Kersmis: Item Dertienendach ofte drie Coningen/ Reyninge Marie ofte Lichtmisse/ twaelf Apostelen / des Doopers ofte Joannis Baptiste/ S. Michiels/ S. Maerten / ende Allerheyligen: vermaecken sich in een gestadich / jae ghenoeghsaem eeuwigh swijgen. Niemant is geoorloft buyten het Clooster te gaen/ dan den Oversten ende Procurator ofte versorger; ende dat alleenlick in saken dier plaetse aengaende. Vrouwen en hebben tot hen gantschelijck gheenen toeganck/ sulcx den selfden hare tempelen precijselijck syn verboden/ ten eynde sy nimmermeer en sien/ daer door sy tot wellustigheyt getogen mogen werden. Voorwaer een schoone voorsichtigheyt (seyt Polydorus Vergilius) indien de genegentheyt des ghemoets met sloten bedwongē ende het vleesch niet eensaemheyt ende ledigheyt ghetemt kan werdē: het welke dē H. Hieronymus met swaerlijck te arbeyden/ als hy selve getuyght / nauwelijx te wege heeft konnen brengen/ ende Volaterranus verteit dat Hugo de Bisschop van Gratianopolen alias Grenoble maer Carthuser geworden synde in 50. Jaren tyts noyt een aensicht der Vrouwe heeft willen sien. * Voorts die eens van haer geselschap afgeweecken is/ werdt nimmermeer daer nae weder van hen ontfangen. Die nu van dese rigoreuse wetten begerich is meer te weten / sien daer over na den meergemelten Predicant onser Gereformeerde Kercke te Zurich Rodolphum Hospinianum, en anderen. Dese Orde is door verscheyde Pausen geconfirmeert en met veel privilegien geapprobeert, want (seydt de oude Holl. Chronijck) dese Oerde alleen is houdende, dye opperste digniteyt ende waerdigheyt niet nae der outheyt des tijdts, mer nader strengicheits des levens. * Echter *Bonifacius ferrarius de valentia* eenen Carthusiaen die geleeft heeft ontrent het jaer 1420. heeft geschreven *tractatum* dat luttel Carthuysers in het getal der Heyligen ghestelt syn / hoewel datter ontellijcke mirakelen gheschiet syn.* Maer in't Martelaers-boeck der Roomsgesinde/ wert verhaelt hoe

Belangende een kostelijc schildery ten Carthuiers buyten Delft

* *C. Vermand Schildersb. p. 163.*

Hare kleedinge.

Spijse.

En andere regelen.

Geen vrou volck te mogen sien.

Polyd. Verg. l. 7 c 3.

* *Hospinian. Oorsp. der Mon lib. 5. c. 7.*

Preeminentie deser Oerde.

* *Chron. van Holl. Div. x. c. 1.*

* *Dion. Mud. Kerckl. Hist. op't Iaer 1086 n. 6.*

Salige Joost gebooren tot Gouda in Hollant Priester inde ordre der Carthuysers buyten Delft door bevel van den Grave van der Marck Heere van Lumé opgehangen ten Briel op S.t Pieters dagh in Augustus A.o 1571 oudt wesende 40 Jaeren.

Hoe dat in't Jaer 1571. de Religieusen in de Nederlanden wegens de opkomende Oorlogen allent halven grotelijx syn gevlucht / en dat de Carthusers, die hun Clooster hadden buyten de Stadt van Delft / hen selven tot veylighe hoede en verseeckeringe tegen alle overlast der Soldaten en Krijghs-Benden hebben vertrocken ende ghetransporteert binnen de selve Stadt : onder welcke was eenen Broeder Justus (gelyck hy seyt) van Schoonhoven van Edele afkomste ; dese groot verdriet en misnoeghen vindende onder de wereldtsche conversatie in de Stadt / tegen synen roep ende ghewoonte / was van voornemen met verlof van syn Overste sich nae een ander Clooster van de selfde Orde te begeven om wederom in stilte en eensaemheyt te mogen leven ; Hy dan de reys aengenomen hebbende op een wage nae Rotterdam / werdt onder weech aengeslagen ende vastgehouden / en voort met een schuyt na den Briel gevoert in handen van den Grave van Lumee/ alwaer sy hem in't eerst met vriendelijcke en vleyende woorden hebben aengegaen / eenige medelijden met hem toonende / dat sulck een braven Man (want hy lanck ende schoon van persoon was) in lijden was gekomen / hem presenterende (gelijck sy verder schryven) een Vendel te vereeren / wilde hy met hen lieden vrientschap houden ; sy stelden hem vleesch voor om t'eten / maer hy heeft het selfde verstooten / seggende dat hy in syne Professie Godt belooft hadde vleesch te derven / welcke belofte hy tot ter doodt toe met Godts gratie soude onderhouden ; eenige quelgeesten wilden noch tot spot en verachtinghe van de Roomsche Misse / dat hy met hen-lieden uyt den Kelck soude drincken / waer teghen hy sich seer passieus en bitter / met een uytsteeckende heevigheydt en seer versmaedelycke woorden aenkantende / de gemoederen soo vertoornt en door syn stoutigheyt / het so verre verkarven heeft / dat hy ten laeste (de verdere redenen onbekent zynde / of ten minste verswegen werdende) door bevel van den Grave van Lumee ter galge verdoordeelt en opgehangen is. En dit seggen sy beschreven te zijn / door de genen die daer by waren / de welcke noch betuyghden dat terstont na syn doot / in teecken van syn heyligheyt / uyt syn aensicht ghescheenen heeft een helder licht / soodanigh dat oock de Soldaten / die om de galge stonden / door dit mirakel verschrickt ende verbaest geworden / en door het selve beweeght / hem korts daer nae af te doen van de galge / naer dat hy een half vierendeel uyrs ghehangen hadde. Welcke saecke wy in syn geheel willende laten / alleenlijck seggen dat geloven mach / die 't gesien ende geschreven heeft. De geboortsplaets van desen H. Justus stelt den Auteur de Stadt Schoonhove te wesen / daer nochtans een kleyn contrefeytsel in print / dat ick van desen H. Broeder hebbe / seyt dat hy van ter Goude was / met dese woorden onder aen : Salige Jooſt gebooren ter Gouda in Hollant, Priester in de Ordere der Cathusers buyten Delft, ende om dat hy niet heeft willen dryncken wt den Kelck des Heeren, soe heeft hy ghedroncken den Kelck

Historie van Salige Jooſt Carthuser van Delft.

Geraeckt in handen van Lumee

Werdt ter galge gedoemt.

Mirakel in sijn doodt.

Sijn Vaderlant, Ouderdom en sterfdach.

Kelck des lijdens, ende is ghemartelifeert om 't Christen gheloof in den Briel, onder den Grave van Lume, out wesende 40. jaer. Boven syn hooft staen dese strafse woorden: Door 't ghewelt der Tyrannen is hy gemartaliseert, in Augustus op S. Pieters dach ['twelck is den eerste van die Maent] Anno viftien hondert een-en-tseventijch. Door desen droevigh-overlydend ondergangh van Broeder Joost / en dit hem toe geschreven visioen ofte gesicht-spoock op syn uyt-vaert / is hy onder andere in 't Register der Pauselycke Heylygen op syn Heerlyckst ingheleyft. De Kerck en gantsche gelegentheyt van dit Clooster soo haest als de Stadt den Spaenschen Gouverneur Duc d'Alba / nevens anderen oock was af-ghewecken / op dat de Vyant by eenighe Belegering sich in het selve niet soude mogen onthoudẽ / noch tot syn voordeel gebruyckẽ om dese Stad te beschadigẽ ofte beschansẽ / is ten dien eynde 't enemael verdelgt en gantschelycke tot den ghronde toe geslecht / al-waer nu niet anders als een Bouw-huys ofte Boere-wooning op gelegen is / als nu de naem voerende van 't oude Clooster / ende sulcx Carthusers Wooninge genaemt / hebbende aen de Zuyt-syde een Gracht / de-welcke een stuck weeghs West-waert / en van daer wederom Noordt-waerts / onder dooreen Steene Heul (geleghen in de gemeene Ry-wech na 't West-landt / ende de Carthusers-Heul geheten) in de Maeslandtsche Vaert uyt-komt / ende alsoo van Oudts achter om het Clooster heene liep / 't welck meerendeels gestaen schijnt te hebben ten Noordt-Westen de voorsz Wooninghe / al-waer men het Wey-landt met veele Heuvelen en hooghten bevindt / in de welcke men met een Mes of eenigh ander scherp-in-steeckende datelyck Steenen en Peuyn van de Fundamenten ghewaer werdt / gelyck men oock soo in de Huysinghe als op de Werf van de voorsz Wooninghe noch eenige stucken en stossen van Kerck-Teghelen en Tarcken vindt / op welckers sommighe noch Oude en uyt-geslete Letteren werden gesien. Oock hebbe ick eenighe af-teyckeninghen van de Ruynen deses Cloosters hoe desolaet die sich vertoonden in den Jaren 1573. en 1575. Ten Noordt-Westen van de Stadt op den Hoeck van de Kerstange en de Zwet, was noch een ander vermaerdt Convent / namentlijck 't Clooster Syon, zynde geweest van groote Rijckdom ende mogentheyt / waer in gewoont hebben / gereguleerde Canonicken van S. Augustijns Orde / blyckende uyt den Brief van den Jare 1475. by S. Agnieten Convent hier voorėn vermelt / * beghinnende *Nos Frater Wilhelmus Obrecht Prior Monasterii beatæ Mariæ in monte Siion ..... & Frater Theodoricus Rector Monialium domus Sanctę Agnetis in Delf, Ordinis Sancti Augustini Canonicorum regularium*, &c. dat is Wy Broeder Willem Obrecht Prior van 't Clooster der Heylige Marie ten Bergh Syon ..... ende Broeder Dirck Regent van 't Nonnen-huys Sinte Agniet binnen Delft, van Regulier Canonicken en Canonessen van S. Augustijns Orde. &c.

Hy is onder 't getal der Rooms-gesinde Martelaren geregistreert.

't Clooster der Carthusers gedemolieert en in een Boere woningh geconverteert.

Eenighe aenWijsinghe van des selfs Oude gelegentheyt,

En wat reliquien en kenteecke-nen daer van noch te vinden zijn,

't Clooster Syon en des selfs inwoonders, Regulier Canonicken.

* Pag. 334.

&c. De naem van Canonicken (gelijck Hospinianus ons uyt-leyt) heeft syn oorspronck van de Wetten ende Canones ofte Regulen / aen de welcke sy (hoe-wel wat breyer en so strictelijck niet als de Monicke) verbonden waren / waer van oock hun leven *vita Canonica* dat is een gereguleert leven / ende die dit beleden *Canonici* dat is gereguleerde ofte geregelde / genoemt zyn geworden. Van den Autheur deser manieren des levens werden van verscheyden personen verscheydene meiningen voortgebrocht / welckers Hospinianus niet heel en al schijnt te improberen / die haren oorspronck tot den H. Augustinum gedragen / van de welcke men leest / als hy een vergaderinghe der Godt-zaliger Mannen verzamelt hadde / die welcke buyten de Stadt en de Scharen der Menschen de Godt-salighevt oeffenen souden / dat hy Bisschop geworden zynde / binnen des Bisschops wooninghe oock een Munster ofte Clooster der Clercken dat is ghestudeerden ende Priesteren / daer mede hy in 't gemeyn mochte leven / in-gestelt heeft. 'T is waer (vervolght onsen Autheur) *Possidonius* verhaelt van den H. Augustino iet sulx in syn leven / maer die maniere des levens met de Clercken is vele anders geweest dan de maniere des levens der Canoniken hedendaeghs is: want sy en waren aen gene beloften verbonden / als dese zyn: oock en leestmen niet / dat sy sulcken kleedinge gebruyckten / als dese hedendaeghs doen. Ende *Gilbertus Cognatus*, verhaelt dat'er in de plaetse der geleerde Menschen / der welcker vergaderinghe Basilius ende Augustinus in-ghestelt hadden / de Canonicken gecomen zyn in den Jare 1080. ende dat sy naderhandt gereformeert zyn in den Jare 1380. Als dan haer leven soo seer verre van den Regel af-geweecken was / ende als sy alle Juck uyt-gheschuddet hadden / ende de Regulen der Ouder in-stellinghen door gebroocken waren / soo is in hare plaetse een andere soorte der Canonicken ghekomen / die welcke als sy het gebodt des Regels nader volgden / soo zyn sy Reguliere Canonicken genoemt geworden / tot welckers onderschevt de verlaters des Regels met eenen on-gerijmden en ongheschicten name Wereldtlijcke Canonicken, dat is / ongeregelde Regulieren / genoemt geworden zyn. Wyders in welcken tydt dat die on-geleerheyt in Duyts-landt begonnen heeft / werdt by onsen Autheur oock aen-gewesen. Wanneer dan dese Orde na den Jare 1300. ten nae ten by verghaan was / soo werde sy wederom Hervormt ende vernieuwt. *Volaterranus* getuyght dat uyt de Navolghers van dese Orde voort ghekomen zyn 36. Pausen / 300. Cardinalen / 7500. H. Mannen ofte die in 't getal der Heylighen in-gheschreven zyn. Haer Ampt was oock wel eer even na de tyden Augustini (daer van sy haren af-komst willen bereeckenen; als sy in eerlycke Konsten ende in de geheymenissen der Heyliger Schriftuere wel onderwesen waren / soo wierden sy tot Kerckelijcke bedieninghen gevordert / ende ofte sy Regeerden met den

Af-komst van de naem Canonicken.

Nopende den Autheur deser instellinge.

En opkomst der Reguliere Canonicken.

Een considerabel aental van gereformeerde Mannen by dese Orde uyt gelevert.

Wat van Outs haer plichten waren.

den Bisschop de Kercke in 't gemeyn / de Gemeynte leerende / als die gelijck mede-Gesellen in syn Herder-ampt waren / ofte sy wierden selve tot de waerdigheyt des Bisschops verheven.* Maer Hospinianus seydt dat sy te synen tyde het Leer-ampt ghantschelijck vergeten en verworpen hebbende / alleenlijck in den Choore (daer van sy oock in 't Duytsch Choor-Heeren, als Heeren des Choors ghenoemt werden) op bestemde uyren waren singende. Echter bevinde ick dat sy hier te Lande in sommige plaetsen boven dien oock Evangeliseerden ofte Predickten / Missen deden / en soo voorts: blyckende onder andere uyt de Fundatie ofte Stichtingh-Brief van het Capittel ten Hoge-Lande ofte S. Pancras binnen Leyden / in de Beschrijvinghe dier Stadt door Jan Orlers geinsereert. * Doch hoe het hier op 't Syon is gelegen geweest en hebbe ick tot noch toe gheen bewijs. Maer de getuygen syn voorhanden dat den grooten Erasmus in syn Jeucht / syn Ouders ontijdelijck verloren hebbende / en ter instantelijcker begeerte van syn Voochden tot het Clooster-leven aengepordt werdende / na dat hy tyt van behoorlijck bedencken versocht hadde / in dit Convent alder-eerst en liefst heeft willen woonen: want men in de Beschrijvinge syns Levens / gemeenlijck voor syn Latynsche Colloquia ofte t' samen-spreeckinghen ghestelt werdende / dese woorden leest. *Atque interea locum in monasterio Canonicorum repererat, qui vulgo Regulares dicuntur, in Collegio, quod est juxta Delft, dicto Syon, quae domus est principalis ejus Capituli.* * Ende ondertusschen hadt hy een plaets gevonden in 't Clooster der Canonicken, dewelcke gemeenlijck Regulieren werden geheten, dicht by Delft gelegen ende Syon genaemt, welcke het principaelste Huys is van dat Capittel. Dit was omtrent den Jare 1486. doch den tyt van beproevinghe omgekomen zynde / gaf tot antwoort aen den Overste dat hy noch de Weereldt / noch het Clooster-leven / noch sich selve niet en kost / derhalve raetsaemst vont noch eenighe Jaren op de Academien te verblyven / tot dat hy sich selve beter mochte versocht hebben. Waer over den Jonghman by syne Voochden grotelijcks in disgratie geraeckt zynde / nauwelijx van yemandt syner Vrienden gerust gelaten werde / tot dat hy eyndelijck door schoone redenen wederom sich in een ander Clooster doch van de selfde Orde by der Goude aen den Yssel gelegen / ende Emaus of ten Steene genaemt / sich begeven heeft ; ende dat meest door de grootste inductie van een syner mede-Gesellen (daer hy in syn Jonckheyt ter schole by geslapē hadde) en al-daer woonende was ; sulx hy al-daer omtrent den Jare 1488. geprofessyt is / en den Canonicschap aengetogen heeft / 't welck niet en soude gheschiet syn gheweest (want hy al-wederom het Clooster meende te verlaten) ten ware hem de eerbare schaemte / de groote dreygementen / en Armoede te rugh hadden gehouden en hy daer door geperst hadde geweest / tot dat hy by een gelucktighe occasie van dese voor syn groote Geest soo lastighen

dwangh

* Hospinian. l. 3. c. 6.

En hoedanig naderhant.

* J. Orlers Beschrijv. Leyd. p. 105.

Hoe Erasmus in dit Clooster Zyon gewoont heeft.

* Vide in fronte colloq. Erasmi.

En wederom daer uyt geraeckte.

Doch naderhandt tot een ander van de selfde Orde genoechsaem gedwongen werdende.

dwangh eer-langhe heerlijcker wijse ontslaghen wier: gelijck hy oock 't Welck by wederom geluckigh ontquam.
nogt en kost verstaen / dat de ware Godt-saligheyt hier in bestont. In dit Clooster hadt hy voor vermaeck en uyt-spanningh de Schilder-konst geoeffent / gelijck hier boven verhaelt is / dat een Cruycefixe van syn Pinceel in het Cabinet van Musius voor wat by-sonders bewaerdt wier. * De Cledye der Canonicken is eenen witten Laecken-Rock met een wit Linnen-Kleedt daer op / onder eenen Swarten Mantel / de-welcke den Neck mitsgaders 't achter Hooft / en voort het geheel Lichaem bedeckt uyt-gesondert het aenghesicht. Oock isser een andere soorte van Reguliere Canonicken / die welcke de verwe der Kleederen / behalven een wit Scapulier na haer ghoet duncken gebruycken. * Een van beyde deser / moeten de Ingesetenen van 't Zyon en Erasmus selfs oock gedraghen hebben. Dat nu dit ons Clooster buyten Delft een voornaem Stift is gheweest / waer onder verscheyde andere Cloosteren van dat Capittel ofte die Orde / gereforteert ende ghestaen hebben / blijckt niet alleen uyt de voor-geallegeerde Periode geextraheert selfs uyt het leven Erasmi / maer oock daer en bove de woorden van de Oude Hollandtsche Chronijck / daer hy verhalende hoe alle de Geestelijckheyt van Holl. op seecker plaetse buyten de Stadt Leyden in den Jare 1475. conspireerde en t' samen spande teghen de intentie en resolutie der Geldt-middelen van Hertoch Carel meermalen in desen te pas ghekomen / * seydt: Ende daer vergaerden alle dye Religiosen Mannen ende Vrouwen der Canonicken Regulyeren van den Capitelen van Windesim ende van Zyon, * &c. Ende het schynt dat dese Broederen van dit Syon in den Jare 1465. eenighe reparatie en Timmeringe aen haer Clooster in 't hooft hebben gehadt / aengemerct naer uytwysen van het 68. art. der Ouder aenteeckeninghe van de op-bouwinghe der Nieuwe Kerck / sy als-doen een notable quantiteyt Houts hebben aengekoft / te weeten van het houte Choor der voorsz Kercke by provisie al-daer van Outs gestelt.* Welcke mitsgaders andere daer-en-tusschen noch by-komende verbeteringhe van dit Clooster 't Syon / omtrent tachtich Jaren gestaen hebbende / door een af-grijselijcke daet Schelm-achtigh is vernietight: want ick vinde onder eenighe weynighe schriftelijcke Notitien in voor-tyden ghehouden by eenen Joost Henricx z. onder andere dese Memorie: Opten xxx Januarij Ao. 1544. stilo Delfensi sauonts tusschen seuen ende acht uren, worde aengesteecken 't Conuent vande Reguliers tot Syon buyten Delft, van onbekende Persoenen, ende dair verbrande eerst die Voir-Kercke mit die Outairen, het geheele Pant, mit alle die Cellen, het Sieck-huys, die Gast-cameren, die Coecken, den Reuenter, ende het Vrouwen-huys. Dair viel naeder handt groote suspitie op een van de Priesters gebooren van Scoenhouen, die welcke versonken worde. Hier na is dit Clooster naer alle apparentie aenstondts

Marginal notes:
* Pag. 321.
't Habijt deser Oorde.
* Hosp. l. 6. c. 71.
't Clooster Syon een Capittel geweest.
* Als p. 319. en 334.
* Chron. van Holl. div. 30. c 85. Boxh. Ned. Hist p. 199
Melioratie van dit gebouw.
* Siet bove pag. 207.
Moordadige Brandt-stichtinge daer in geschiet.

Het gebouw herſtelt en naermaels ganſchelijck verdelgt.

wederom herbouwt / en ten tijde van d' op-komende Oorloghen en de veranderinghe van de Religie onser Voor-Ouderen / soo wanneer de Stadt nevens anderen het Spaensche Juck mede renuncieerde / uyt voor-sichtigheyt / om gelijcke redenen als de twee voorgaende Gestichten / by die van de Stadt mede t' enemael doen slopen en af-breecken; de gantsche ghelegentheyt al-thans in een seer magnifijcke en loflijcke Hof-stede ofte Lust-hof / met seer schoone Plantagie getransformeert / en echter met de naem van Syon noch bekent gebleven zynde / hebbende in 't midden gehadt een treffelijck Woon-huys van Plaisance over eenighe Jaren noch nauwelijx ter Weerelt heerlijck opgebracht en voltrocken wesende / gelijck als in de fleur des levens / door een onverwachten Brandt op den helderen Middach-stont jammerlijck vernielt / en wederom t' onder gedompelt. Men vint' er in een Boomgaert aen de West-zyde / een Oude Priesterlijcke Graf-Sarck noch gantsch en gaef in syn geheel / dragende dit op-schrift met antijcsche Letteren; Int Jaer M. CCCC. LXXIX. 28. daghe in Februario, ſterf Heer Jacob Dirc ſoen van Leyen. God heb Ziele. En in 't midde / gelijck men tot een ordinaris teycken op de Priesters Graven siet / staen uyt-gehouden een Kelck tusschen twee Ampullen / waer onder men op een vliegend wimpeltie ofte rolletie / dese woorden in verkortinghe leest *Orate pro me Homines*. Dat is O! Menſche bidt voor my. Nevens dese drie voorbeschreve Cloosteren / moet mede onder de Kerckelijcke gestichten gereeckent werden het LASARI SIECKEN-HUYS, gelegen buyten de Haechsche Poort / aen de Vaert en de Wech na den Haegh / ende dat voor soo veel het van Outs mede een Capel heeft gehadt / mitsgaders Klock en Clepel gevoerdt / gelijck uyt de oude Ordonnantie hier na by de Beschryvinge van 't selfde Huys geinsereert zullende werden / blijcken sal. Men verhaelt een vreemde saecke van den Pater ofte Capellaen deses Convents der Melaetsen ofte Lasari-Siecken / 't welck in den Jare 1536. ten tijde van den grooten vermaerden Brandt deser Stadt soude syn geschiet / namentlijck dat dien Geestelijcken Heer door eenighe revelatie ofte Goddelijcke openbaringhe voor-wetende soude syn geweest van 't quaet 't geen op handen was / en al dat onheyl en die rampsaligheyt / die de Stadt soo vreeslijck boven 't hooft hingh / hebbende de Gemeente over hare gruwelijcke en krijtende sonden / die althans uyt-steeckender wyse hoogh waren op geklommen en grootelijcks d' overhandt hadden genomen / daghelijcks bestraft ende vermaendt / als vreesende door die inspiratie / die hy voorgaf in syn Persoon te zyn geschiet / dat de gantsche Stadt eerlange in een af-gront soude versincken / ende van den Aerdtbodem werden op-gheslockt en ingeswolghen; welckers aenghaende veele kleyne Printies syn uyt-gegeven / waer in de Stadt in Brant staende in 't verschiet werdt uyt-gebeeldt / en een Vrouw mensch aen des Paters

In een heerlijcke Hofſtede verandert, welckers treffelijck getimmer mede is verbrandt.

Out Monument al-daer noch te ſien.

Capel van de Laſari-Siecken.

Prophetie des Prieſters deſer Capelle.

Paters Huys al-hier by de Lasari-Siecken schijnt te komen kloppen met dese verkondinge nevens haer geschreven staende: Delft Brant! de Pater sulcks horende en syn Venster openende / komt met syn geschoren kruyn en de handen te samen gelegen / dese woorden daer uyt tot antwoort spreecken: Godt sy gelooft! als wel vergenoeght zynde over noch soo genadige en boven syn vermoeden goedertieren straffe.

Des selfs vreemt antwoort op de tijdingh van den Brand deser Stadt.

Ende dit sy ten laetste ghenoech ghesegt / voor soo veel ons beschreyt heeft toegedragen / van alle die menichte van Kerckelijcken edificien / als beyde die groote Parochie en alle anderen Kercken / Capellen / Cloosteren / Nonnica-huysen en Conventen / soo buyten aen als binnen in de Stadt gelegen; zullende vervolgens (gelijck hier boven van den oorspronck en eerste instellinge des Cloosters-levens / mitsgaders de verkeerde navolginghe daer in geschiet na de waerheyt hebben aengewesen) tot besluyt in 't generael hier noch by voegen / eenige aenmerckingen over den af-val der Pauselijcke insettingen en ceremonien / mitsgaders het noorsaeckelyck gevolgh van de Reformatie van dien / en de veranderinghe omtrent dese saecken van de Godtsdienst voor-gevallen.

Besluyt van alle de Kerckelijcke gestichten, en overgang tot 't navolgende.

Voor-waer soo veel Collegien en vergaderingen tot Godt-vruchtige wercken geordonneert / wysen overvloedigh uyt dat onse Voor-Ouderen de Stedelingen van Delft / noch onkundigh in de Goddelijcke Schriften / tot die Religie die sy alleen noch kende seer genegen waren; als wanneer sy soo grooten arbeyt en geen geringe kosten hebben aengewent ten eynde / sy het botte en slechte Volck tot Heyligheyt des levens souden leyden / en dat de Cloosterluyden soo Mannen als Vrouwen in den eersten in alle eenvoudigheyt noch yverden om stryt door een strengh en inghetoghen leven; doen die Religie ten aensien van de eenvoudigheyt harer belijders noch Heyligh en eerwaerdigh was; doen de Vorsten selfs sich tot de Cloosters begaven / verwisselende de Heerschappye in Godtsdienstigheyt / bevel in onderdanigheyt / de Rijckdommen in Armoede / ende den vrydom in onderworpinghe: maer als de Godtvruchtighe Leecken de goederen der Kercken / meer dan men soude kennen gelooven / metter tyt hadden rijck gemaeckt / soo is de Oude tucht der Clooster-lingen ganschelijck vervallen en onder de voeten getreden: want als de Religie Rijckdommen baerde / soo heeft de Dochter hare Moeder verslonden; gelijck diergelijcke woorden al va ouds by eenige Rechtsinnige manne selfs Monicke syn gebruyckt geweest.* Want de toevloeyinge der Rijckdommē onder de Kerckelijcken heeft de Godt-saligheyt verdorven / en de onverasmelijcke overvloedigheyt ingevoert / de versuymde Godt-saligheyt heeft de dwalinge noch grooter plaatse geopent / de dwalinge heeft alle dinghen soo langs soo meer met Superstitie ofte wangelove vervuldt / de Superstitie heeft de vervalle geleertheyt noch meerder onderdruckt / en in plaetse van dien de Barbarische ongeleertheyt al voort en voort ge-

Wat uyt den groten overvloet alle deser Kerckelijcke gebouwen af te nemen is.

Vyt wat insichten die gesticht, en omtrent wat tijden begonnen, namentlijck in de eenvoudige eeuwen.

* Siet Boxh. Nederl. Hist. p. 160.

Onmatigen rijckdom 't bederf van de Kerckelijcken.

geplantet. By sulcke occasie waren al van Outs oock ingheboert de onschriftmatighe en Monstreuse ghevoelen van 't aenroepen der Heyligen / 't eeren der Reliquien / het Vagevier / de Ziel-missen en 't bidden voor de Dooden / verhinderinghen van 't Trouwen der Geestelijcken / de indulgentie ofte aflaten / en verscheyde andere Pauselijcke insettingen / die de Staet en Baetsucht van de Kerckelijcken in de dickste duysternissen onder een Heylige schijn al by provisie hadden gepractiseert. Hier door wierden oock voor-gegeven oneyndelijck veel Mirakelen / ter plaetse daer de Religie in den grootste devotie was / onder alle welcke voorsz pretexten de Schelmachtigste Fielteryen om Geldt-middelen uyt te vinden soo geweldigh de Meester speelden / dat sy selfs buyten alle suspicie van d' eenvoudige Gemeente / somtijts seer schandelijck wierden ontdeckt. Ende als de achtbaerheyt deser genaemde Geestelijcken / door haer seer onstigtelijck en ergerlijck leven / al voor 't midden van de Eeuwe veertien hondert dapper was af-gegaen / wierden om de selfde staande te houden / vreemde en ongehoorde listen by den Monicken in 't werck gestelt / met het verdichten en den gemeinen Man te persuaderen Geestelijcke Droomen / wonderlijcke gesichten en Heylige openbaringen / die eenighe uyt de haren / gedroomt / gesien ofte gehoort hadden / meerendeels betreffende den staet der af-gestorvenen / die van 't Vagevier onderworpen waren daer de Ziel-missen voor waren ingestelt / de welcke de Clooster-Beurs en soo grootelijcks verrijckten ; en in 't generael waren dese Practijcken daer op alleenlijck uyt-siende / tot het gene diende om de Geestelijcken als de Engelen / ende gesellen van Godt op der aerde te doen achten. Een notabel exempel ter materie dienende en onse van Outs soo diep devotieuse Stadt voornamentlijck raeckende / sal ick hier latē influeren / om daer na van veele honderden dergelijcke voor-vallen van voor-gaende tijden te mogen oordelen. Eenen Henric Mande, uyt eerlijcke en aensienlijcke Familie te Dordrecht gesproten / voor dese Secretaris van Graef Willem de sesde ende de Gravinne Vrouw Margriete / oock te Hove wel geacht ende gesien echter metter tijdt het Hoofsche leven sat geworden zynde / en sich inbeeldende dat hem Christus selfs verschenen was en tot het Geestelijcke leven porde / verstack sich in de Monnicks-kap des Cloosters te Windesheym / hier boven by ons Clooster Syon uyt de Oude Chronijck mede vermelt / * zynde 't Capittel generael van de Prioryen ofte Reguliere Cannonicke-Cloosteren / eertijts hebbende gelegen omtrent een myle van de Stadt Swol / in 't Lant van Over-Yssel. Hier metter woon gekomen zynde hadden de Schimmen en Spoockeryen van syne fantastijcke Geesten / en swerf-gedachten in syne ledighe eensaemheyt op hem des te meerder kracht ; dus liet hy sich voor-staen verscheyde Nieuwe gesichten / hy was in syn eenigheyt in conversatie met een by-sonder geselschap van En-

Wangelooven en miskruycken in de Kercke ingekroopen

Valsche practijcken door de geltsucht gein venteet.

Mitsgaders om de achtbaerheyt der Geestelicken te maintenenen.

Vreemde Historie van een superstitieuse Monnick Henric Mande,

* Boven p. 361.

Syne wonderlijcke imaginatie.

Engelen / die hem veele onbekende saecken rapporteerden; hy wierd als een tweede Paulus (dit loogh hy uyt / en syn lichtgelovige mede-Broederen geloofden 't met hem) ten derden Hemel op-getrocken; men divulgeerde en stroyde onder 't Volck dat hy aldaer in een seer pompeuse Processie verscheyde Monnicken in het Clooster overleden / hadt aenschout; noch andere dingen tot Heylig-achtingh van dit Convent / gaf hy voor / hem in der daet bejegent te zyn / die syne mede-Monnicken aenstonts geloofden / ende begeerden dat het insgelijcks voor waeraghtigh by alle anderen soude werden aengenomen / als zynde haer wel hooglijck daer aengeleghen. Het geruchte van dese nieuwigheden wierdt allerwegen verspreyt / en de men sprak over-al van desen Monnick des Cloosters Windesheym; dus wiert een ygelyck gaende gemaeckt om uyt hem te verstaen wat en wie hy al in den Hemel gesien hadde / het Clooster wierdt dagelijx overlopen van Vragers / ende oock voor de Antwoorde mildelijck begiftigt: derhalve om uyt dit werck noch meerder Geldt te slaen / werdt by den Clooster-Mannen eyndelijck goet gevonden / desen haren soo hooch verlichten met-gesel te laten reysen door alle aengeleghen Landen / in sonderheyt Hollandt / om een yder die wilde / overvloedig bescheyt te doen van alle het gene in syne gesichten ende op-treckinge des Geests was voor gekomen. Men konde hem niet te veel vragen / of hy wist noch al meer te antwoorden. Ende aengemerckt de Religieusheyt en devotie van die tyden hier te Delft / wel aldermeest in swang was gaende / en dat oock veele Rycke luyden hier gevonden wierden / soo is uyt die redenen gebeurt dat men insonderheyt alhier groot werck van hem maeckte / en dat hy nergens soo yverigh onthaelt wier / nochte soo veel Geldts voor syn Clooster vergaderde: gelyck over sulcks by de Schryvers van dese Historie / dese Stadt alleen soo speciael aengeteeckent staet. Want een jeder sorghuldigh ende bekommert met syn af-gestorven Bloet-verwanten en Vrienden / taelde by hem na haeren standt ende gelegentheyt. Den Armen van de-welcke hem ofte den synen niet te verwachten stont / ende om niet veel moeyte voor niet te doen / antwoorde hy meerendeels dat hy de Zielen van hare overledenen / in den Hemel gevonden ende gelaten hadde; maer den Rijcken dat hy hare Bloetverwanten in een ancxstich Vagevier hadde horen treuren / jammerlyck biddende dat sy op het spoedigste daer uyt verlost mochten werden. Ende hier op was dan applicabel een vermaninghe tot mildadigheyt / voor-namentlijck aen de Geestelijcken van syn Convent / om door hare voor-biddinge de verlossinghe van de gepijnigde Zielen in aller yl uyt te wercken. Dus gingen de Beursen liberaelijck open / en men viel lustich aen het geven / tot dat hy / syne onversadelijcke gierigheyt niet genoech kennende menageren / door de menigvuldigheyt / vremdigheyt en ongerijmtheyt van syne voor-gegeve gesichten ver-

Werdt onder syn bygeloovige metgesellen gehouden voor de tweede in den derde Hemel opgevoerde Paulus.

Werdt seer vermaerdt en ontfangt veel Geldts.

Treckt door verscheyde Landtschappen om by middel van syn uyt gestroyde en aengenomen gesichten vele Rijckdommen te versamelen,

Hoe hy hier te Delft grotelijcks tot syn voornemen geraeckte.

Mits hy alle syne verdichselen en uytstroyselen aen rijcke Aelmoessen en Ziel-missen hadde vast-gehecht.

Verliest echter door syn absurde onmatigheyt alle syn credijt en reputatie.

Een vroomer Monnik uyt selfde Clooster kant sich dapper tegen dese vuyllligheden.

* Boxh. Ned. Hist. ead & seq.

veroorsaeckte / dat oock d' eerste om der laetsten wille alle haer geloof en achtinge verlooren / sulx al syn doen eyndelijck voor verdichtselen gehouden wierdt; oock stondt 'er een self van syne mede-Broeders (Johan de Wit genaemt) teghen hem op / die dese syne wercken / als zynde niet dan loutere bedriegerien en valscheden / grotelijcks heeft versocht en dapper t' ondergebracht; gelijck dit alles selfs in 't leven van de Geestelijcken tot Windesheym, in de opgemelte tijden beschreven / en (conform de getuygenisse van de Heer Professor Boxhorn in syne Nederlandtsche Historie van de eerste veranderingen in de Godtsdienst) over eenige jaren tot Antwerpen in druck uytgegeven is. * Dit geschiede onder schijn van Godts-dienst; het quaet is dubbel (seyt seer wel den Franschen Autheur van de Jesuyten op 't Schabot) als de Heylige devotie tot een deckmantel dient / om het te bedecken; en de Godtvruchtigheyt voor een middel om Schelmerye te bedryven.

Vermogen van de Geestelijcken dier tijden.

Uyt dit voorverhaelde is nu ten naesten by af te nemen het groot credyt van de Kerckelijcken in die tijden / en hoe sy door dat middel de lichtgelovige en geblinthockte Gemeente (die haer devotie toch meerendeels op verdichtselen / en op het segghen van haer Priesters gegrontvest hadden) by de Ooren konden leyden. Verscheyde andere vermogentheden hadt d' eenvoudige goetheyt en het heylig vertrouwen der Vorsten selfs over al aen haer gedefereert; hier door hadden sy in handen bekomen / het recht ende het gebruyck der vryheyt van wijck- ofte verberg-plaetsen / in de Kercken / op des selfs Hoven / in de Capellen / Cloosteren ende voorts alle andere geconsacreerde ofte gewijde Plecken / daer alle quaetdoenderen eenen vryen toevlucht hadden / 't welck den Kerckelijcken veel aensiens maeckte onder 't gemeene volck / en het Burgerlijcke Recht grotelijcks in de weeg was.

Het Recht van vrye toevlucht waer door de Geestelijcken alle Boosdoenders van verdiende straffe bevryden.

De Misdadighen hier beschermt werdende / schijnen selfs in hare Ballingschap op dese heylig genaemde plaetsen / haere vuyligheden van Hoere-en-Boeverye niet naergelaten te kennen hebben / sulx men haer echter daer niet vermogende af te halen / en in banden te leggen / gedurende de Eeuwe dertien hondert hier te Delft alleenlijck dese antijcse Keure daer tegen maeckte. Voert en moeten gheen Wiven, Ionckwiue, of Deernen op Kerchoue, in Kercken, in Gasthusen of in enighe Godshusen, binnen der Stede slapen eten noch drincken, noch gheenrehande gheselschap hebben mit enighen Ballinghen, bi nachte noch bi daghe, ende zo wat Wijf Ionckwijf of Dierne dat dede, ende daer of betughet worde dat waer op haer rechter Oer, ten waer dat saec datsi den Balling also na waer van Maechschip, of van Zwagerscip, datsi ende die Balling gheen archeit tsamen doen en zouden, ende dit sel staen ter Scepenen prouinghe.* En in de Eeuwe 1400. dese Keure gerenoveert ofte vernieut werdende wier in plaets van de voorgemelte straffe / dese gestelt: dat het wair op die boeten mitten Tairlinc te werpen hoe menich Iair dat zy wt die Stede vryhede wesen zullen, op

Snaecksche Keure dat geen Vrouspersonen by de Ballingen op 't gewyde eenige conversatie mogten houden, mitsgaders straffe daer en tegen.

* Vyt de Oude keuren van de Euwe 1300. art. 222.

een

een lit te verliesen van hair Vingher vander rechter hant. * Hier toe spec-teert oock het elfde art. van de selfde Ordonnantie/en onder den selfdẽ titel van Goedshuysẽ en diergelijcke, waer by verbodẽ wiert dat niemant 't sy Manne personen of Vrouwe personen egeene van de voorgespecificeerde conversatie ofte ommegangh mogen houden/ mit eenige Ballinghen of die ghene die de vryheyt vander Kercken begeert, of ghe bruyct by nachte of by daghe, op die boeten van twee pont te verbeurẽ, ende voirt te verbeteren by Scepenen, half den Heer, ende half diet anbrenget. Voert soe en sal geen Vrou persoen dese voirsz personen eten of drincken mogen brengen, dan getroude Wijven, Moeder of Gesusteren by den voirsz boeten, ende een ygelic sal dit mogen bekueren die wil ende diet anbrenget sel terstont die Scout die helft vanden boeten up leggen. * Maer de Kerckelijcken/ soo om te doen blijcken hare opper-Macht/ als om profijt en voordeel daer uyt te trecken (want hare ghierigheyt en Staet-sucht albereyts gheweldigh predomineerde) poochden den Wereldtlijcken Richter meer ende meer het gesach uyt de handen te bringhen; selfs Roovers/ Moorders/ en de aldersnooste Booswichten en Schelmen/ de aldergruwelijckste Feyten bedreven hebbende/ hadden toevlucht ende acces tot dese gewijde gronden en wierden daer met Kerckelijcke voor-recht gemainteneert. Men achte het voor een Sacrilegie en Godtschendinge den Quaetdoenderen daer uyt te halen/ te incarcereren ofte in gevangenisse te werpen/ en voor 't Heylig en onovertredelijck Recht te stellen. Dus wierden de handen geboeyt van den Burgerlijcken Rechter/ en de Wetten waren dickwils te vergeefs/ de Booswichten gingen allerweghen lustigh voort en voort in overlast te doen en gruwelen te bedryven/ als vindende in de Godts-huysen een middel/ waer door sy teghen de strengheyt der Wetten en de wel verdiende straffen haer konden verseeckeren. Soo dat men eyndelijck/ de gemeyne ruste/ soo doende/ niet langer kennende staende houden/ genootsaeckt wiert met den Kerckelijcken in alle ernst daer over in onderhandelinghe te treden; door welcken wegh/ naer veele hinderpalen/ geschillen/ en langdurige twistige wederhoudinge der Geestelijcken/ de saecke soo verre is gedirigeert/ dat dit lastigh misbruyck/ metter tijt wat in gebonden is geworden: * want als/ Rudolph van Diephout Bisschop van Utrecht gemijtert zynde/ de goede ingesetenen van Hollandt ghrotelijx wierden beswaert ende belast door het Geestelijcke Recht ende gesach/ 't geen de voorsz Bisschop door syne Provisoren in Hollandt/ Zeelandt/ ende Vrieslandt was gebruyckende/ en by den Wereltlijcken al lange voor een onverdraeglijck Jock gehouden wier/ soo is Hertoch Philips van Bourgonje, Vorst van den Landen/ in den name van de Gemeente/ klachtigh gevallen/en heeft eyndelijck soo veel te wege gebracht/ dat onder verscheyde bepalingen van die Kerckelijcke Meesterschap in den Jare 1434. (gemeenlijck on-der

Keure van de Eeuwe 1400. onder den tytel van Goedshuysen, en diergelycke art. 7.

Ibid. art. 11.

De Geestelijcken verschaffen selfs aen de alder grootste Misdoenders hare vrydom.

Die sy in alle maniere in prejuditie van den Wereltlijcken Richter beschermen.

Contract daer over met de Geestelijcken die haer eynd immers soo langh als sy kennen poge te behouden.

Boxh. Ned. Hist. p. 114.

Misnoegen van Hertoch Philips van Bourgonje over dit der Geestelijcken gepleeg de recht.

* Id. ibid p. 165.

Ordre by Bisschop Rudolph, ten gevalle van den selfden Hertoch daer over beraemt.

der de Privilegien van Delft geschreven en in de gemelte Historie van Boxhorn gedruckt staende) * dese clausule wier geinsereert / Item off yemant in eeniger misdaden ville, dye hy misdaen hadde, inder Kercke ofte opten Kerckhoue ghinge, die die vryheyt vander Kercken nyet en soude moigen bescudden volcomelic nae beschreuen Rechten, die misdadige sal onsen lieve geminde Heere die Hartoge van Bourgongen, Grave van Hollandt mogen doen nemen van den Kerckhoff, off wter Kercke, sonder die Kercke off Kerckhoff daerom te violeren, off interdict te wesen. Ooc meede soe en sall die vryheede van den Kercken nyet te bate comen den gheenen, die mitt ingesetter laige yement Dootsloege dat kenlick op hem geproeft waer, noch oock den gheenen dye van onsen lieven Heere den Hartoge voorsz, off vanden Gerechten in den Landen Heerlickheyt gebannen syn, om ondadelicke Feyten, alse misdaen hebben tieghens den Prince van den Lande, off tegens zynen Landen datmen hyeten mach Crimen lesę Majestatis, off anderen dye gelijke; mer onse lieve Heere dye Hartoge voorsz sall dye mogē doen nemen vanvanden Kercke off Kerckhoue sonder die Kercke of Kerckhoue daer mede beslagē te wesē, off interdict te comē. Dit was in't generael over Hollandt ende de Landē vā dē Hertoch daer dē Bisschop voorsz in't kerckelijcke te seggen hadde. Hier op volgde 14. Jaren daer na te weten 1448. onder andere voor-rechten hier boven in het derde Hooftstuck ingelijft / * by den selfden Hertoch ten gevalle van Burgemeesteren / Schepenen ende Raden deser Stadt / specialijck vergunt / dat soo wie gebannen wier by de Weth der Stadt Delft / ende ghedurende syn bannissement sich wederom quame te begeven binnen de limiten van de selfde Stadt / sich soeckende te salveren op geheyligde plaetsen / dat men al-sulcke moetwillige daer uyt sal moghen halen / en ten overstaen van den Bisschop na verdiensten rechtelijck executeren / in alle maniere als of sy buyten 't gewyde geattrapeert waren geweest / ende dat om voortaen te verhoeden (gelijck hy te verstaen geeft / sulx te vooren verscheyde malen gebeurt te zyn) alle ongeval ende geweit 't geen daer door bequamelijck konde gepleegt werden: want sy by nacht door de Stadt veel onheyls kenden uyt-wercken / en haer quaet opset volbracht zynde / wederom wijcken en vluchten na 't Kerck-hof / hare Vesting / daer sy veyligh waren als vooren. * Verscheyde andere pointen concernerende de gezeyde derde Heyligheyt der Kerck-hoven ende der gewyder Aerde / vindmen onder de Oude Ordonnantien deser Stadt / als onder anderen dat niemandt vermocht te spelen / ofte eenighe exercitie doen op de Kerck-hoven gelijck de Jongers althans plegen. Voert en moet niemandt vpten Kerchoue Kaedsen, Cloten, Coten, noch scieten mitten Boghen, stienen noch aenbeelten werpen, stellen, drubbelen, te Vogelinge lopen, mit Stocken springen, noch Ludsē, elcx by xij. stu. te verbeuren. Den geselscap rechteuoert of te halen sonder verdrach. * Uyt welcke

* Boven p. 74.

Desen aengaende speciael Privilegie van Hertoch Philips aen de Stadt Delft.

Reden van dien.

* Boxh. ibid. p. 169.

Keure ten respecte van 't gewyde.

Geenderhande spel aldaer te mogen oeffenen

* Oude Keure ibid. art. 2.

welcke Keure men behalven 't voor-recht van de Kercken / de gewoonten en Oude gebruycken van de luyden dier tyden kan bemercken / hoe sy haere exercitie met nu kinderlijcke spelen in 't werck stelden / als by een ander Ordonnantie / hier na noch te pas komende / van gelijcke nader blycken sal. Ende dese interdictie schynt gedaen te zyn / niet alleen ten aensien van de geconsacreerde Aerde / als mede daer-en-boven tot conservatie en precautie van de kostelijcke geschilderde Glasen der Kercken / als blyckt by een later Ordonnantie noch hedendaegs in 't Comptoir van de Heeren Kerck-meesteren berustende / waer in men siet een seer strickt verbodt tegen de Kinderē.

't Welck oock ten opsichte van de kostelijcke Kerk-Glasen wert verboden.

ALsoe tanderen tijden verbooden is dat nyemant mit eenigerley Booghen, ende Boschen scieten en moet, ofte oyck smacken, worpen ofte Bal-slaen vpter Kerck-houe, rontsomme die cingele ende straten van dien, ende dat nochtans in versmadenisse van dien dagelicx contrarie gedaen wordt, smackende mits dien gaten inde Glasen, ende oyck quetzende die Timmeraetze der zeluer Kercke. Soe ist dat myn Heeren die Schoudt mit Scepenen, by aduys van den Raetsluydene deeser Steede, verbieden eenen ygelijcken tzelue te moegen doen, vpte boeten van drie pont, die Heer, die Steede, ende dient te kennen geeft, elcx een dordendeell, ende correctie van Scepenen, ende daer en tenden 't geheele pant daer tgat vuytgeworpen zoude moeghen zyn, indient gebacken ende gescreuen is vuytgenomen te worden by den Kerck-meesteren, ende een nieuwe inde plaetze van dien te duen scrijuen ende stellen, tot coste van den gheenen diet vuytgesmaet ofte gescoeten zall hebben. Gebieden mede allen Ouwers van Kinderen, die selue Kinderen hier van tadverteeren ende te waerscouwen, want indyen eenige Kinderen brokich beuonden worden in tgundt voorhaelt is, zullen d'Ouwers van dien Rijck genoech zynde, zeluer gehouden zyn die boeten te gelden, ende by gebreecke van dien, zullen die zelue Kinderen tot Castiemente geleyt worden te Water ende te Broode, ende daer en tenden ten exempele well strengelicken gegeselt te worden.*

Laeste acte daer van

strenge straffe voor de Kinderen.

* *In de Oude kasse ten Comptoire van de Heeren Kerck meesteren lade C.*

Iemant die syn Hondt in de Kerck liet loopen verbeurde 12. stu. selfs vermocht niemant syn Hondt langers straten te laten loopen op de verbeurte van 6. stu. misschien om redenen die onverstandige Dieren de Geestelyckheyt ofte de Clooster-luyden in de lange Packen / en soo veel verscheydentheyt van Habijt / soo licht niet gewoon werdende te veel souden hebben na-gebast / en sonderlinge wanneer sy 't geklinck der Bellen (een aenstotelijck geluydt voor 't ghehoor der Honden) voor het geconsacreerde Broot ofte Hostie / daghelycks tot den Siecken langhers de straten gedragen werdende / gewaer wierden / tegen het Roomsche Geloof van de Transsubstantiatie ofte verselfsstandighing / geen gruwelijcke schandalen souden werden ghepleegt; de woorden van dit verbodt zyn duysdanigh: Voert en moet

Geen Honden in Kercken, noch oock selfs op straten te mogen komen, en geconiectureerde redenen van dien.

niemant binnen der Stede van Delf Honden houden, die inder Kercken of vpter straten comen, by vj. stu. wtgeseit cleyne Vrouwe Hondekins, die en moeten niet inden Kercken comen biden seluen boeten, ende wat Hondt inder Kercken comt verbeurde dubbelde boeten, rechteuoert of te halen alle die boeten als van Swairt trecken, half den Heer ende half die Stede van Delf. Ooch en was 't een ygelijck niet geoorloft honden te houden / als blijckt uyt het vervolg van 't selfde artijckel: Behoudelic dat een ygelic wel een Hont houden moet, die een Paert te Zadel staende heeft wairdich xx. Cronen &c * En uyt kracht van het 45. artijkel der oude Ordonnantie der v. oorsz Keure 1400. aengaende de Schouwen / en vermoghen ooch ter oorsaecke van de gesustineerde Heyligheyt van der plaetsen wille / geen Herbergen noch Tap-huysen omtrent de Kercken gevonden werden / luydende aldus

Woorden van d' ordonnantie.

** Oude Keure onder den tijtel als vooren art. 8.*

Anno xiiij^c. lxxx. vpten xiiij^en. dach in Novembri, soe hebben die Schout, Scepenen, Burghemeesteren ende Raide der Stede van Delf, gekeurt ende doen gebieden, Dan niemandt wie hy sy an beyder zyde vander Ouder Kercken, ende an beyder zyden vander Nieuwer Kercken, die ant Kerchof wonen, gheen Herberghe houden en zal, noch Bier, noch Wijn Tappen, noch vercopen, vp die boeten van drie pont te verbeuren, alsoe dicke ende menichweruen als hy dair bruckich in wair, ende voert te beteren by Scepenen. *

Omtrent de Kercken niet te mogen Tappen.

** Oude Keure van omtrent den selfde tijt onder den naem van Schouwe en diergelijcke, art. 45.*

Maer waerom geen water van de Daken der Kercken mocht ontfangen werden / gelijck voorhenen (in 't begin van de Beschrijvinge des Stadt-huys in seecker artijkul al-daer te pas komende) hebben gesien / * kan ick sonder onderrichtinghe niet beseffen. Menichte van dergelijcke Keuren waren ten gevalle van de soo gesegde Geestelijckheyt ingestelt / om der achtinghe van de voor-ghewende Heyligheyt der gewijde plaetsen en gedeguiseerde ofte vermomde persoonen wille. En uyt sulcke ingeboerde Superstitien en bedriegelijcke Hipocrisie ofte schijn-Heyligheyt / is het getal der Cloosteren en Kercke-gestichten aller-weghen door gantsch Europa metter tijdt onmatelijck vermeerdert: want de valsche meyninge van de verdienste der wercken / en het ydele vertrouwen van de voor-biddinge der levendiger Monicken / ende der verstorvener Heyligen ofte die ten minsten by Godt gemeynt werden soodanige te zijn / door de Pauselijcke Leeraers der Kercken in de herten der Menschen in-geplantet zijnde / hebben by de Grooten deser Werelt uyt verscheyde oorsaecken groote motiven en beweegredenen gegeven / om sulcke gewaende Heyligste wercken te bevorderen. Eenige door een enckele Godtvruchtigen en brandenden yver beweegt en ontsteecken zijnde / andere om grousame misdaden en overtredinghen by haer begaen voor Godt te versoenen / hebben dusdanighe Gebouwen op-getimmert / en die selve bykans met Cresi / dat is / overvloedige Rijckdommen om 't seerste begiftight. Dus bedroghen haer de arme Menschen

** Boven p. 210.*

Oorsaecke der grooten aenwas der Cloosteren en Rijckdommen van dien door gantsch Christenrijk, wegens de valsche en verderflijcke leere der verdiensten.

met

met tweederhande dwalingen / eensdeels wegens hare meyninghe dat sy Godt in sulcker voeghe een seer behaeglijcken en aenghenamen dienst bewesen en deswegen door dese goede wercken / die sy uyt een goede meyninge deden / vergevinghe harer sonden verkregen: andersdeels dat sy geloofden de Monicken / den welcken sy alle dingen overvloedelijck toeschickten / als Middelaers ende voor-bidders by Godt te hebben. * En dese ydele opinie is soo wel aen den Gifters als Ontfanghers zyde lieflijck ende aenghenaem ghewеest / want de Leecken wentelden haer selven dach ende nacht / vrylijck sonder vreese ofte prickelen der Conscientie / in alle vuyligheden der sonden / steunende op die hope dat sy door het op-rechten en Timmeren der Cloosteren / en door de giften waer mede sy den selven liberalijck beschancken / verlossinghe voor haer en der harer Zielen verkreghen / sulcx dat hen het rechte gelove ende de liefde der Godt-saligheyt niet meer van nooden was. Uyt gelijcke insichten schynen de Cloosterluyden wanneer sy al Rijck geworden waren / van alle Burgerlijcke lasten en Schattinghen door by-sondere Privilegien op nieuws bevrydt geworden te zyn / hoe-wel van Outs dit voor-recht daer van daen herkomstigh was / dat de Cloosteren noch gene ofte seer weynig Goederen hadden / de-welcke nauwelijx genoechsaem waren om hare inwoonderen te alimenteren / als wanneer de Pausen niet gewilt hebben / dat de Vorsten desen met Borgerlijcke lasten en Schattingen moeyelijck souden zyn / maer dat men haer van alle Contributien der ingesetenen exemptie en vrydom verlenen soude / dat men haer sonder eysschinge des Tols met vrede sonder sorge / soude laten voor-by-gaen ende Reysen / komen ende weder keeren. * Oock vinde ick dat den geleerden Hospinianus, in syn oorspronck der Monickerye, boven de voor-verhaelde oorsaecken van de veelheyt der Cloosteren en de groote giften die haer syn ghеschiet / de ghewaende Dromen, Visioenen, Gesichten ofte openbaringe der Geesten, oock Teyckenen ende Miraculen, (daer hier boven * by de aenghewende listen tot vermeerderinge der Geestelijcke achtbaerheyt hebben beginnen van te spreecken) met goede en gefundeerde redenen mede allegeert / als principale Fonteynen ende oorspronken der menighvuldigen aenwas deser Gebouwen. Wy hebben immers ghesien hoe dat selfs onse Nieuwe Kercke soo heerlijck een gebouw / wiens ghelijck van hoochte in gantsch Hollandt niet te vinden is / * selfs uyt beuselachtige Visioenen van een Goude Kerck in de lucht / mitsgaders de Moeder Godts daer in / en andere dergelijcke wonder-teeckenen / * oorspronckelijck is op-gekomen; en by al-dien my de nagelatene aenteeckeningen van de Oudheyt geen meerder kennisse en bescheyt hadden geweygert / om den eersten oorspronck der ghrontlegginghe veler voor-beschreve Kerckelijcke gestichten deser Stadt na te speuren / wy souden ongetwijfelt noch verscheyde Roomsgesinde

* Hospinian. l. 2. c. 25.

Hoe de Kerckelijken schot en lot vry syn gebleven.

* Id. ibid. c. 21.

Andere listigheden tot vermeerderinge der Kerckelijcke gestichten.

* Pag. 364.

Voor-beelden en bewysen daer van, uyt 't voorverhaelde deser Stadt.

* Pag. 221.

* Siet boven p. 90. & seqq. item 215.

sinde ydelheden van de selfde coleur gelijck als door een Verrekycker hebben kennen aenschouwen; echter zyn ons onder het verhael der Cloosteren noch veele aenmerckelycke bewysen der ydelheden van die Menschelycke insettinghen der Orden te voorschyn ghekomen/ dewelcke ten meeren-deele uyt de voorgenoemde fantasien zyn ontstaen. Wyders vervolght den opgemelten Autheur noch verder aen te wysen/ hoe dat om de Menschen krachtelijck in dwalingen af te leyden/ te bedriegen en by den selven hare versierde Miraculen in alle maniere geloof te maecken/soo hebben de alderonbeschaemste Menschen daer en boven versiert, dat sy of in den Hemel, ofte in de Helle, ofte in het Voor-borcht der Vaderen, ofte ten laetste in het Vagevuyr opgenomen zynde, dese en gene dingen hadden gesien, ofte dat hen openbaringen in den Droom ofte Miraculeuse verschyninge Christi, Marie, der Apostelen, ende ick en weet niet wat andere dingen gedaen waren. In welcke saecke sy de verleydingen, listigheden en bedriegheryen, der Heydenen heerlijck gevolgt hebben, * &c. welcke Sententie voorwaer seer net accordeert met de Delftsche Historyen deser stoffe/waer in men veele bysondere groote preuven en exempelen hier op slaende vinden sal/ meer dan elders hier te Lande. Ende voor-eerst aengaende de Opvoeringe ten Hemel ende het Vagevier, hebben wy gehoort in de listighe streecken/ en het wonderlijck bedrijf van den Monick Henrick Wande/ aen wien men oock geloofde een verschyninge Christi geschiet te zyn. * Hoe de Heylige Begyn Geertruydt van Oosten/ geseyt werdt door den Duyvel dickwils van d'eene placts op d'ander vervoerdt te zyn/ ende daer na door een sonderlinghe ghenade van Godt de vijf Wonden Christi ontfangen te hebben/ is ons in de Historye van haer leven/ getrocken uyt d'oude Chronijck van Hosl. te vooren gekomen. * Ende ten opsichte van de Beelden van Miraculen ten Oude Kercke/ is niet alleen gesprooken van een Openbaringe Marie aen de Clarissen Suster Anna/ maer boven dien dat de Salighe Maria selfs in persoon een gantsche harangue ofte vertoogh mondelingh aen dese Nonne soude hebben gedaen. * Ende waer vondt men eyndelijck sulcke Tempelen van Miraculen als hier te Delft, daer de Menschen van alle kanten wegens de menigvuldigheyt en vermaertheyt der Wonderdaden hier vooren ten deele aengheroert/ * met soo grooten menichte na toe quamen vloepen in gelijckenisse als de Heydenen voormaels tot den Tempel van Apollo te Delphos deden. Ick vinde oock dat den selfden Auteur (die door syne nagelaten woorden ons dese opmerckinghe indachtig maeckt) van gelijcke bevestigt/ 't geen wy by de verrichtinghe van Henrick Wande voorsz/ uyt de Nederlantsche Historye van de Heer Boxhorn alvoorens aengetogen hebben/ dat alle die genaemde Miraculē niet alleenlijck geschiet syn/ op dat de gemoederen der Menschen tot het Timmeren van Cloosteren en groote geschencken aen dien/ mogte

* Hosp. ibid. c. 21.

* Boven Pag. 364.

* Pag. 308.

* Pag. 148.

* Als van p. 142. tot 153 en van 228 tot 241.

Confirmatie dat de Kerckelijken veele listen hebben aengewent oock om hare autoriteyt, ofte geloofwaer-

te werden beweegt: maer op dat oock de Monickerye selve, een Menschelijcke vindinge, voor eenen uytnemende Godes-dienst gehouden, en hare schrickelijcke Superstitien gepresen mochten werden. Soo heeft (seght hy) de Duyvel door toelatinge des vertoornden Godts, de oogen der Menschen met veele bespottingen verdonckert, ende heeft haer met leugenachtighe teyckenen seer krachtelijck betovert.* &c. En het geen desen aengaende noch seer considerabel is/ gelijck wy uyt de getuygenisse van onsen Superstitieusen nochtans geleerden Vosmerus hebben verstaen/ dat na den grooten Brandt deser Stadt/ alle die groote Miraculen/ daer het geheele Landt soo van gewaegde eyndelijck hebben op-gehouden/ * sulx sedert die tijdt diergelijcke al-hier ter Stede noyt meer gehoort ofte gesien zyn/ soo is 't dat den voornoemden Hospinianus oock bewyst/ dat'er voor den tijdt des Paus Gregorij de Groote sulcke valsche en leugenachtige teyckenen, ende Miraculen om het Monicklijcke leven en andere Superstitien te prysen, van genen geloofweerdigen Auteur onbeschaemdelijck versiert zyn, maer datse eerst na syne tijden, in de welcke allerhande dwalingen ende Superstitien in de Kercke Godes ingevloeyt zyn, van *Paulo Diacono*, den uytnemenden Beuselaer, *Vincentio*, ende anderen diergelijcke vertelt zyn geworden.* Dit alle voor-verhaelde raeckte ten deele het groot-vermogen/ aensien ende achtbaerheyt der genaemde Geestelijcken/ mitsgaders de Superstitie en licht-gelovigheyt der voor-gaende tijden/ maer 't volgende sal haer ongeregeltheyt/ onmatigheyt en ongebonden ergerlijck leven naecktelijck ontdecken. Uyt de Handtveste/ die Hertoch Willem de V. ouw'er Broeder van Hertoch Albrecht in den Jare 1347. ten behoeve van het L. Vrouwen Gilde in de Oude Kerck verleende/ en voorhenen ter gelegener plaetse is op-gelesen/ * kan ghenoechsaem werden af-ghenomen dat den Capellaen van 't selfde Gilde als-doen een leuy en ongebonden leven was leydende/ sulx den Hertoch (als Stadt-Houder hier te Lande uyt den hoofde syner Vrouw Moeder Keyserinne Margariet Gravinne van Hollandt) hooghnodigh vondt/ selfs uyt syn eyghen naem en van hogerhant desen lichten Capellaen soodanigh een opene Brieve voor te schrijven/ dewelcke hem tot een eeuwigh Brandt-merck van onachtsaemheyt en in toekomende tot een strickt Reglement en narichtinge mochte strecken. In den Jare 1398. Hertoch Albrecht al een gheruymen tijdt in syn hoogh-gemelte Broeders plaetse getreden/ en na des selfs doot Graef van Hollandt geworden zynde/ verliepen sich de Kerckelijcken in sulcken ongeregeltheyt en moet-wil dat hy insghelijcks raedtsaem achte/ daer in wel scherpelijck te voorsien/ want hun Ravot en Baldadigheyt die sy hier te Delft pleeghden/ verstaen hebbende/ schreef daer over een bysondre fiere en strengen Brief aen de Wet-Houderen deser Stadt met kractigh bevel van sulcke moetwilligheyt en overdaet niet ongestraft te laten. Welcken Brief de

digheyt te maken en vergrooten.

* *Hosp. ibid.*

Hoeneer de Miraculen hier te Delft een eynde genomen.

* *Siet boven p. 152.*

En hoeneer alder eerst onder de Christenen begonnen hebben.

* *Hosp. ibid. in calce.*

* *Boven p. 154.*

Hertoch Willem V. stelt d'ongebondenheyt eenes Capellaens van Delft ten toon, en schrijft hem scherpe regelen voor.

De Geestelijcken van Delft grotelijx uyt den bant springende, halen een strenger juck over haer hals, want haer baldadigheyt

Den Graef ter ooren komende maeckt dat hy over sulx rigoreuselick schrijft aen de Weth deser Stede.

* Boxh. Ned. Hist. p. 132.

Professor Boxhorn in syne meerghemelte Nederlandtsche Historye met dese reden is aslegerende. Hoe ruw en ongebonden ontrent dese tijdt geweest sy het leven der Geestelijcke, allerhande baldadigheydt bedryvende, can oock hier uyt blycken, dat daer over de Vorsten genootsaeckt zyn geworden met sonderlinge ernst te voorsien. Onder de oude Brieven van de Stadt Delft wert noch eene bewaert van Hertoch Aelbrecht van Beyeren, Grave van Hollandt, gegeven, in welcke een sonderlinge preuve van desen is te vinden. *

Den Brief in forma

AElbrecht by Goids genade Palens Grave op ten Ryn, Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende Heere van Vryeslandt, laten v weten onsen lieven ghetrouwen Schout, Schepenen, ende Raidt van Delft, dat wy verstaen hebben dat dagelicx sommige Gesellen gaen, ende wandelen opter Straten binnen onser Steede van Delft, die onsedeliken leven, ende veel parlements ende onrusten maecken, aldaer vermetende hem Clercken te wesen, ende Clercken vryheden, ende Recht gebruycken willen, all ist dat noch Cruyns, noch Clercklic Habijt en draghen, noch anders en leven als Clercken schuldigh syn te doen, dat ons in gheenre wijs en staet te lijden. Waerom wy onse voorschreve Schout ontbieden, ende beuelen mitt sonderlinge ernste, dat alsulcke Gesellen voorsz tot allen tijden als sy misdoen, ende breukigh worden, aentast ende houden in onse Vangenesse tot onser behouff, ende der gheenre daer sy schuldich syn voir te Recht te staen, ende beuelen v alsoe ernstelick, als wy mogen, onsen Schepenen, ende Raidt voorsz, dat onsen Schout voornoemt in bystandich ende behulpich zyt, ende sulcke misdadig Gesellen voorsz mitt onsen Schout, ende den Prouisoir van Delff-landt, alsoe helpt corrigeren als daer toe behoort, ende dattet hem ander luiden hoeden mogen, ende alsulck proffyt daer off comen sall, dat sal wesen halff totten Heeren behouff, daer ons onse Schout off reeckenen sall, ende halff totter Heeren behouff van Utrecht, dye dat schuldich zyn te hebben. Ende wairt dat ghy onse Scheepenen, ende Raide voorschreven hyer in versinnende waert, dat willen wy an u houden, ende verhaelen, als an den genen, die ons van onse Heerlickheden verminderen wilde. In oirconde desen Bryeffe, ende onsen Zegele hyer op gedruct. Gegeven in den Hage t'Frydaechs nae Sinte Ponciaens dach, int Iaer ons Heeren duysent dry hondert acht ende tnegentich, na den loop van onsen Hoove. *Harum nostrarum testimonio literarum, datum Trajecti, Sub anno Domini M. tricentesimo nonagesimo nono, mensis Februarii die decimo nono.*

Reden van dien

Syn last ende bevel.

Explicatie van het woort Clercken in voorgaende brief.

Hier dient men nu te weten dat het woort Clercken, het komstigh zynde van het Latynsche woordt *Clerici*, niet anders en beduyt als Geesteijcken ofte Kerckelycken / waer tegen werden gestelt de Leecken mede af-ghedaeldt van een Latynsch woordt *Laici*. Het eerste woort Clercken oock dickwils gebruyckt werdende voor Geleerden

ofte Gestudeerde Persoonen / om dieswille dat men seer weynigh anderen liet studeeren ende de Latynsche Tale leeren / als die tot het Kerckelijcke wierden opgevoedt ; de Meesters ofte onderwysers waren de Monicken selfs / ende daer wierden eyndelijck gheen ofte seer weynig lessen gegeven / dan van 't geen de Leere der Kercke en haere instellingen raeckte: over-sulx die hedendaeghs in Duyts en sonder kennisse van de Latijnsche Tale sich in de Heylige Schriften wel gheoeffent hebben ende gheleert zyn / werden dickwils by maniere van spreecken Duytsche Clercken genaemt / oock hebbe elders van Oude Luyden / de Scholieren van de Latijnsche Scholen wel met den naem van Latijnsche Clercken hooren melden ; sulx allenthalve dese benaminge eygentlijck en in sich selve geconsidereert niet anders ghebruyckt mag werden / als ten regarde van het gene de Geleertheyt ofte liever de Clergje dat is de Kerckelijckheyt / of den Priesterlijcken staet betreft. En om dat in de Oude en plompe Eeuwen soo weynige onder de Wereltlijcken gevonden wierden / die bequaemheyt hadden om de Pen te voeren / ja dat selfs 't meerdere deel van de Oversten des Volcks ende de Wet-houderen der Burgerye / geene ofte weynige kennisse van Lesen of Schrijven hadden / soo wierden de Geheym-Schrijvers ofte Secretaris van Vorsten en Steden / met haer gevolgh / meest alle doorgaens verkoren uyt de bequaemste der Geestelijcken / de-welcke selfs in een diepe ongheleertheyt en onwetenheyt staken / gelijck Erasmus en anderen ghenoechsaem bespotten ; sulx dat het hier van daen komt dat de Schrijvers ter Griffien en Secretaryen / noch heden in onse daghen door een misleydende ghewoonte en wangebruyckelijcke maniere van spreecken / den naem van Clercken behouden hebben. En in dese voor-verhaelde botte ongeleertheyt wierden meest alle anderen / die niet tot het Priesterdom waren toegheschickt / by de Geestelijcken die (als geseyt is) de Leeraers ofte School-meesters waren / met voordacht onderhouden / omme door dit middel in kennisse van alle geheymenissen van Politie ofte Staet-kunde en Burgerlijcke Regeringe te verblyven / met blyckelycke intentie van sich in het bestier der Wereltlijcke saken meer ende meer in te wickelen ; hier toe oock al in de eerste tijden uytghebonden hebbende een listighe treck van alle saecken van belangh / Handt-vesten / Privilegien / Sententien / en alle schriften ten Stadt-Huyse ende oock Hoven der Vorsten behoorende / alleen in de Latijnsche Tale (waer van het meerdere gedeelte van de andere onkundigh was) te beschrijven / ghelijck sulx soo veele beseghelde Brieven van de Outste Jaren (want 't selvighe naderhandt meer en meer verboden ende belet is) genoechsaem konnen doen blycken. Ja men bedroog met dese vreemde Tale de Vorsten en anderen seer schandelijck / misbruyckende haren Naem en Zegel / hun oock latende onderteeckenen Brieven die den Teyckenende te na gingen / en ten voordeele van de Kercke-

Van waer de Schrijvers ter Secretarye de abusivelijcke benaminge van Clercken geobtineert hebben.

Met wat verkeerde practijcken de Clercken ofte Geestelijcken de Latijnsche Tale tot nadeel van de Wereltlijcke Overheyt gebruyckten.

Kerckelijcken tendeerde; en sulcke Schriften wist men dan op de bequaemste tydt na 't versterf der Teeckenaers te voorschijn te brengen omme van bedrogh niet wedersprooken te werden. * Dit nu genoegh zynde ghesept van de uytlegginghe ende oorspronck van het woordt Clercken/ en haere verkeerde practycken in het Wereltlijcke van Outs uytgebrocht/ gaen nu verder tot ons voornemen. De rechte Clercken ofte Geestelijcken van in die tijden waren ghehouden tot een seecker kenteecken hare kruynen te doen Scheeren/ mitsgaders Kerckelijcke Kleederen te draghen/ ofte andersints niet te gauderen van de Kerckelijcke Privilegien; aen welcke Wetten verscheyde quaetwillige genaemde Geestelijcken hier van Delft sich niet willende gebonden houden/ en wyders groote overdadigheyt en beroerte in de Stadt maeckten om echter dit recht der Kercken mede te gebruycken; dese onwilligheyt misschien daer uyt ontstaende/om/als sy soo onzedelijcken (ghelijck den Brief te kennen gheeft) ende anders als het den Kerckelijcken betaemde hun leeven leyden/ in Wereltlijck habijt minder bekent te zyn en sulcke infame ergernissen en onuytwisselijcke Schandtvlecken aen haere Ordre niet te geven. Dus Hertoch Aelbrecht siende de saeck te grof en de ingheftelde maet te buyten gaen/treckt 't hem aen/ en stelt sich rigoreuselijck teghen den moetwil der Kerckelijcken om haere ongebondenheyt (ghelijck syn Broeder aen den Capellaen in de Oude Kerck hadt gedaen) beter in te toomen. So hebben dese twee Broeders als-doen al laten blijcken dat sy gheen Papen-haet en dreefden/ maer het quaet sochten te beteren. Oock waren sy beyde Sonen van den Manhaften Keyser Lodewijck van Beyeren, die selfs in die blinde tyden/doen de Roomsche Religie soo geweldigliick de overhandt hadde/en doen den Paus met syn belachelijcken Ban/ selfs over de strytbaerste Helden noch soo slaefachtigh heerschte/ alghereets aen Johannes de XXII. een Schoen-lappers Soon ontsachelijcker wyse betoonde/ hoe weynig een rechtmatige saeck/ onderschraecht met krachtige Wapenen voor des Paus dooven Blixem te vreesen heeft. * Hoe-wel syn Voorsaet Keyser Henrick de VII. (voormaels Graef van Lutzenburgh/ en van Moeders zyde uyt Hollandtschen Bloede gesprooten) om dat hy sich die soo grotelijx aengematighde Pauselijcke Hoogheyt niet hadt willen onderwerpen/ door een Jacobijn ofte Dominicaner Monnick (dat is van der Preeck-heeren Ordre) met den Euwel ofte Wijn des Sacraments vergeven wier. * Want dat den haet der Kerckelijcken van allen tijden de gruwelijckste/ bitterste en onversoenlijckste is geweest/ is by alle voor-vallende gelegentheyt ten overvloet gebleecken en in de Historyen genoechsaem te Leesen. En Hertoch Aelbrecht hat selfs oock wel vernomen hoe hevig dese passie onder die orde predomineerde/ als den Bisschop van Utrecht na veele swaere en blodige Oorlogen/ meerendeels gesprooten uyt haere onversadelijcke Staet-

Margin notes:

Siet Boxh. ibid. p. 112.

* Applicatie ofte toepassing van opgelesen Brief.

Dat Hertoch Willem V. en Aelbrecht syn Broeder, als Sonen van den Courageusen Keyser Lodewyck, d'eensidigen haet der Geestelijckheyt niet ontsagen.

* Bat. Arcad. p. 326. Siet wyders Schriv. oude Bat. van p. 335. tot 375.

* Schriv. ibid. p. 328. & seq:

Staetsucht en gierigheyt / ten laetste soo een ongehoorde wreetheyt aen syne onderdanen uyt enckelen haet en Moordadighen op 't heeft toegestaen met opene Brieven / dat soo wie een Ingesetenen van Hollandt van wat staet ofte conditie hy oock soude mogen wesen / gevonden binnen syn Lants palen / vryelijck soude moghen Doot-slaen / sonder aen eenige de alderminste straffe schuldigh te wesen / dies den Hertoch genootsaeckt was by forme van Retorsie 't selvighe wederom te doen / als blyckt by den Brief van den Jare 1394.* Naderhandt omtrent den Jare 1423. is 't gebeurt dat over 't verkiesen van een Bisschop onder de Geestelyckheyt van Wtrecht selfs / sulcken schrickelijcken haet / verbolgentheyt en scheuringe tot negen Jaren langh gedurende is ontstaen / dat de eene party ten laetste d' overhandt bekomende / d' andere / van den Paus in den Ban geslagen doch echter met haer in 't stuck van Religie eens gesint zynde / soo verdoemden / dat sy zich niet ontsaghen uyt verwoetheyt van den Predick-stoel af te roepen: Indien jemandt een geexcommuniceerde Doot-sla hy sal van Godt syn belooninge ontfangen. Het Broodt des Sacraments, dat sy (geexcommuniceert zynde) uyt-reycken ofte Heyligen, sal niet min als Heyligh, ja 't sal veel eer een Padde of ander vergiftig Gediert wesen.* Dus wreet en gruwelijck was de meer dan onchristelijcke bitterheyt der genaemde Geestelijcken / welckers af-schrickelijckheyt en vreese onder de Wereltlijcken al van outs een maniere van Gebedt hadt geformeert / *Ab odio Theologico libera nos Domine.* Van der Theologanten haet verlost ons Heere. Echter Hertoch Willem de VI. considererende de practijcken der Kerckelijcken / door de welcke sy dagheliijx noch al verrijckt / en den Borger verarmt en uyt-geput werde / volgt syn Vaders / Ooms / en Groot-Vaders voetstappen na / ontsiet geen onrechtmatigen haet deser Bende / maer brenght een ongehoorde nieuwigheyt voort / door de welcke hy den Kerckelijcken groot afbreuck dede en hare onversadelijcke ghierigheyt pooghde te stuyten / daer toe onder andere dit artijckel dient / getrocken uyt seecker Privilegie ten gevalle van die van Delft in den Jare 1411. verleent.

*Boxh: ibid, p. 129. & 130.

* Bueb Not. ad W Hedam p. 289. parag. k.

Willem de VI. de onversaechte syner Voorouderen generuselijck volgende, is den Kerckelijken grootelijcks in de weegh, met 't verhinderen van haer baetsucht.

ITem soo wat Persoonen binnen onser Stede van Delff voorsz, in Susterhuysen, off in Broeder-huysen comen zullen, die en zouden zulcke Renten, Eruen, ende Huysingen als zy hebben, niet vercoopen mogen, maer alleen die vruchten ende nutschappen daer off hebben, ende gebruycken haer leuen lanck duerende, ende na haer Doot zullen dese voorsz goeden comen ende eruen, die twee deelen op haer rechte Erfgenamen, ende dat ander derdendeel opten Huyse daer zy in steruen zullen. Item zoo en zullen dese voorsz Persoonen, die aldus in voorsz broeder-huysen comen zullen, ende haer Professie doen, geen goeden noch eruen van haren dooden Maghen nemen moghen.*

De goederen der Clooster-luyden te versterven op haer rechte Erfgenaemen en selfs geen goet te mogen erven.

* Siet oock Boxh. Nedel. Hist. p. 143.

Diergelijcke mettertijdt aen eenighe andere Steden mede belast

en onderhouden werdende / soo begon de onverdraeghlijcke aenwas der Geestelijcke middelen grotelijcks verhindert te werden. Want het was nu soo verre gekomen / dat niemandt van wat extractie / geslacht en conditie hy oock bevonden wiert / als hy maer Rijck en wel gegoet was / ongemoeyt konde blyven / om sich met alle syn Weereldts besit tot een Geestelyck leven over te dragen. Hier door vervillen vele van de voortreffelyckste Geslachten tot lastige behoeftigheyt / werdende door het in-trecken van de Ryckste der Familien in een Clooster / de Erfgenamen en naeste Bloetverwanten en haer nakomelingen en des selfs Kinderen / versteecken ende berooft van alle verwachte en wettelijcke erffnis. Daer hare aenlockselen en persuasien by de principaelste soo verre niet en kosten beweegen / dat sy haer lieten op-sluyten in een Clooster / bekoorden sy niet uyt-steeckende beloften van menigvuldighe Ziel-missen na haer overlyden te sullen werden gedaen ten besten van haer Zielen / om oock door dat middel in possessie van eenige goederen / als een erkende belooninge en danckbare schult / in vergeldinge voor de beloofde dienst / te geraecken. Dese Missen wierden soo hatelyck by de Edelen en voornaemsten / door dese practycken meer ende meer verarmt werdende / dat sy de selfde in teycken van infamie ofte eerloosheyt met den naem van Ruyters-missen dat is Roovers-missen baptiseerden: want Ruyten doen ter tijdt Rooven beteeckende. * De stervende / indien hy begeerde of van een Eeuwigh en geluckfaligh leven / ofte van een kort en niet gevoeligh of verdrietigh Vagevier / verseeckert wesen / most al liberale geschencken doen / en de Geestelyckheyt / neerstigh bywoonende het Bedt van den af-gaende / wel mildelijck gedencken.* Het gestadigh in-slocken van Landen en Beemden was sonder ophouden / en het hechten van Ackers aen Ackers was sonder eynde. Verscheyde nieuwe Ordens wierden noch al dagelijcks ingestelt / de Geestelijckheyt vermenigvuldigt / de Oude Cloosteren vergroot en veele nieuwe aengebouwt; geheele Steeden wierden ten naesten by verbuldt met Cloosteren en andere Geestelijcke Gestichten / blyckende selfs hedendaechs noch ten deele in veele Steden der Staten vereenigde / ende hoewel nu van den Roomschen Godts-dienst af-geweecken / Nederlanden / door de noch overige namen / van Pleynen / Straten ende Stegen / als veele haere naem ontfanghen hebbende ende noch houdende / van die daer in eertijts gestichte Geestelijcke Huysen: gelyck behalven dat onse Stadt (als aengewesen is) daer van tot een by-sonder exempel strecken kan / soo syn verscheyde Steden en Dorpen selfs aldereerst uyt Cloosteren en haeren toeval geboren / waer van de namen Monnickendam / Monnicken-landt / Papendrecht / Munster / en diergelycke noch eenige getuygenisse geven: en hier toe mosten de middelen door d' een of d' ander weech uyt de Gemeynte gevonden werden. * Hier door geschieden dat de Kerckelijcken dage-

Reden van dien,

Andere effecten van de Geestelijcke gierigheydt.

* Boxh. ibid. p. 153.

* Siet Boxh. ibid. p. 288.

Onmatige aengroeyinge van de Geestelijcken, en blyckelijckheyt van dien.

* Boxh. ibid. p. 221.

dagelijx veel meer ontfongen als de Vorsten selfs van hare Ondersaten / daer nochtans dese alle d' oncosten van Oorlogen (doe ter tijdt veelvoudigh en by na gedurigh) met den minst gevoeligsten last van de Ondersaten te dragen hadden. Want de Kerckelijcken waren in 't af-persen en in-halen van goederen onvermoeyelijck en onversadelijck * Dus wiert de Gemeente met allerley vorden van schroomige gierigheyt uyt-gemergelt: en hoe de Kerckelijcken meerder prosperéerden / hoe 's Landts inkomen meer verachterde / alsoo de Geestelijcke goederen noch schot noch lot onderworpen waren. Indien iemant van Outs dese fauten merckte en het toekomende quaet voorsag / pogende tegens hen of haerren handel yets te bestaen / overvil men aenstonts (of hy was van hoogh of lagen standt / die sich maer in 't minste tegen haer of de haerren geoordeelt wiert te hebben misgrepen) met de alder afgrijsselijckste Ban en vervloekinge daer de Christenheyt oyt van hoorde * en dese onverdraeglijcke wreetheyt / die sy gestadich lieten blijcken maeckte in de eerste tijden dat niemant haer bedrijf dorst weder-streven. Maer ten laetsten omtrent de tijden van Philips van Bourgonje, by-genaemt de Goede / de Gemeente meer en meer verarmt en eenmael langh genoech onder soo een gants zwaren last gedruckt / begon suchtende voor-eerst in 't by-sonder / daer na crachtelijck te Hoof in sware klachten uyt te bersten: Dat die den Vorsten behorende inkomsten uyt den ondersaten aen de Geestelijckheyt ten meerdere deele verbleven: dat dusdanig, oock, den Armen, af-geperst gelt, aen die niet en behoorde, die van alles genoechsaem voorsien, meer haers bekenden, ende by haer selfs erkenden hoochsten Meesters nedrigheyt ende Armoede in dese Wereldt, als syne ende hem alleen toebehoorende macht, dienden te gebruycken. Ten laetsten dat haere onversadelijcke gierigheyt, haer meer behoorde op het gewin van Zielen als van penningen aen te leggen. * Doch krachteloos en sonder effecten scheenen dese redenen / de Geestelijckheyt liet niet af / of alles most onder haer gebracht werden. Buyten de Steden ten platten Landen / was het meeste gedeelte van de Landeryen / 't sy door aenkoop / 't sy door gifte haer onderhoorigh; 't geen een ygelijck oordeelen kan / hoe grootelijcks sulcx krenckte de macht der Vorsten van den Lande / ten aensien deselve (als geseydt is) egeene schattingen contribueerden: soo datmen eyndelijck nootwendig heeft moeten resolveeren / den Geestelijcken voortaen absolutelijck te beletten 't erfveuren en aenkoopen van vaste Goederen. De Hoogh-gemelte Philips van Burgundien, soo een sachtmoedigh en goedertieren Vorst / die (wegens zyne eygenschap en aerdt) met de deughdelijcke Naem van de Goede in de Historien ge-eert werdt / was de eerste, die dit, niet vresende (seyt de Professor Boxhorn) der Geestelijcken wreveligheydt dorst over sich nemen, want den hoogen noodt der Landen sulcks vereyschte. Dus wierden de Placcaten afgevaerdight / ende al-omme in

De Geestelijcken ontfangen meer van de Gemaente, als de Vorsten self.

* Id. ibid. p. 188.

Gruwelicke wreetheyt, die sy van outs teghen hare weder-strevers ghebruyckten.

* Siet Boxh. ibid. p. 110. of G. Brants Kort Verh. der Reform. p. 35.

Sware klachten over hare baet-sucht, en aengematigde macht.

* Idem ibid. 188.

Meest al het platte Landt onder haer besit geraeckt.

Het aennemen en koopen van Landen en Erven werdt haer in toekomende by Philips de Goede ontseyt.

in de Nederlanden (onder des Hertoghs gehoorsaemheyt behoorende) Gepubliceert / mede-brengende (nevens de redenen daerinne begrepen) dat van doen voortaen geen georde Lieden, van wat orden dat sy waren, in zijn Landen van Hollandt, van Zeelandt, ende van Vrieslandt Erven nemen en sullen van haren Ouderen, Magen, of Vrienden, in eeniger manieren, noch oock meer Landen of Erven en sullen koopen, noch verkrijgen by Testamenten, noch anders in zijnen voorschreven Landen, voor dat by Commissarissen een overdracht ende Ordonnantie gemaeckt soude sijn, hoe, ende in wat schijn, sy voortaen Erven, ende sy hen selven hebben souden in de puncten voornoemt. Gegeven op den xxviij. October 1445. * Dus der Vorsten oogen geopent zijnde begonnen in deser voegen meer ende meer om te sien. De wijste en voorsichtighste Overheden der Steden namen voor / haer van gelijcken met macht op te stellen tegen het dus langh-geduerde Geestelijck geweld / gheen nieuwe ofte meerder Geestelijcke Orden binnen haere Stadt willende admitteeren / voor en aleer sy zich aen goede en bequame handt-beloften (die haer eygen onversadelijckheydt hun hadt voorgeschreven) strictelijck verbonden hadden; gelijck sonderlinge geblecken is hier te Delft / vier Jaren na de verkondinge van 't voorgaende Placcaet / namentlijck by het Contract der minder-Broederen van der Observantie des Jaers 1449. t' zijner plaetse in desen geinsereert: als mede noch naderhandt by de verbintenisse der Hieronymianen van den Jare 1538. oock in dier voegen geallegeert: by welckers eerste ten desen regarde gestipuleert werdt / dat de Broeders voorsz niet eygens moghten hebben ofte kopen, noch Lande, noch gelt, noch Rente, noch Erve beuren, heymelijck noch openbaer, &c. nochte oock directelijck ofte indirectelijck / buyten weten van den Raedt deser Stadt / sich met eenige toekomende Privilegien van den Paus (hier tegens strijdende) te behelpen. * Die van Hieronymusdael na den brant een nieuwe Vergaderinge willende oprechten / wiert oock verboden haer district niet te mogen grooter maken / als effectivelijck dier tijdt bevonden was / sonder eenigh Erff meer daer aen te mogen koopen, ofte procureren in eeniger manieren, nochte oock eenige Geestelijcke Edificien binnen de Stadt meerder aen te voeden. * Middelertijl wiert ten tijde van Keyser Karel het Edict van zijn Out-over-groote-Vader Hertogh Philips voornoemt / hier in Hollandt verscheyde malen gerenoveert / als in den Jare 1515. 1524. en 1531. * by het tweede van den Jare 24 wiert geordonneert dat alle Gods huysen / Gasthuysen / Conventen ende andere Geestelijcke Lighamen ende Gemeenten / allen Leenen / Goeden / Landen / Renten / niet geamortiseert zijnde / uyt haren handen souden doen / op verbeurte van deselve; en wyders verboden voortaen gelijcke Goeden te aenvaerden ofte ontfangen by Testamente / Legatie / Gifte ofte Donatie Houdende 't selfde Placcaet noch veele en verscheyde andere Poincten / ten nadeele

* Idem ibid. 311.

Eenige Contracten deser Stadt daer toe specterende.

* Siet boven p. 336.

* Pag. 328. & 329.

De interdictie van Hertogh Philips vernieut.

* Siet de Annot van Groenewegh op Grot Reehtsg. 2. B. 15. D. p. mihi 45.

deele van de baet-zucht der Hollandtsche Geestelijckheyt. * In het laetste Placcaet van den Jare 31. 't welck den voortreffelijcken Joh. Isacius Pontanus in zijn Beschrijvinge der Stadt Amsterdam t'eenemael insereert / wiert verboden dat niemant in Hollandt / Zeelandt ende Vrieslandt / van wat staet of conditie die waren / het zy Mannen of Vrouwen-persoonen / die hen selven / ofte hare kinderen / ofte anderen in eenige kloosters / ofte Gods-huysen wilden begeven ofte stellen / den se ven kloosters ofte Gods-huysen eenige erflijcke Goeden oft Erf-renten te geven / op de verbeurte van dien; maer alleenlijck dat men een redelijcke somme van penningen ofte Lyf-rente tot nodigh onderhoudt soude mogen in-brengen. Insgelijcx dat gheen geordende Persoonen / van wat ordre die oock soude mogen wesen / vermoghten eenighe Erflijcke Goederen ofte Renten koopen noch verkrijghen. Ende voorts dat gheene sulcke Goederen / by Giften / Utterste-Willen / Successie van Vader / Moeder / Vrienden / en Magen / of andersints in wat maniere dat het soude mogen geschieden / op de Conventen of geordende Luyden toekomen souden / 't sy op cautie ofte borgh-tocht van deselve te restitueeren / ofte by andere middelen. 't Selfde wiert oock verboden van alle mobile ofte roerende goederen / ende dat alles op de verbeurte als vooren van de selve Goederen / soo erflijcke / onberoerlijcke ende beroerlijcke / niet tegenstaende (seydt de Keyser) de presentie, usantie, van de Geestelijkheyt in de voorsz syne Landen / de Octroyen en Ordonnantien, die sy van onsen Ouders, ofte van ons by importuniteyt, inadvertentie, oft andersints, hoe dat sy 't verworven moghten hebben. Die welcke alle, indien daer eenige zijn, wy tot conservatie van onsen voorschreven Landen van Hollandt, Zeelandt, ende Vrieslandt, ende onse Ondersaten ende Ingesetenen, ende onse Hoogheyt, Heerlijckheyt ende dienste, wederroepen ende gerevoceert hebben, wederroepen ende revoceeren by desen, ende den selven te niete doen, ende aboleeren, &c. * In deser voeghe wiert de Hooge Overheydt gedwongen (om te verhoeden de destructe en ruine van den Lande) der Geestelijcken gierigheydt in het najagen / verkrijgen en apprehenderen van Wereltlijcke Goederen / niet alleen met Stadts-hedingh en Voorwaerden / maer oock met der Vorsten van den Landen / en sulcx oock Keyserlijcke Edicten / te wederstaen. Ende voorwaer alle de Nederlanders / die noch hedendaeghs het Pauselijcke Jock onderworpen zijn / gevoelen niet sonder hare groote schade / hoe sy dese heylsame Privilegien voor het Vaderlandt / om de verkeerde eerbiedinge des Paus ende der Jesuiten nu by haer al te plompelijck versmaet ende vergeeten zyn: * want het blijckt uyt verscheyde Schrijvers / hoe de Geestelijckheyd nu aldaer ten naesten by het gantsche Landt geincorporeert / en gelijck als ingezwolgen heeft. Ten tyde Hertogh Karel de Stoute, had men begonnen noch verder uyt te sien / om het / tot haer gierigheyt insonderheydt die-

* Reporter. der Placcat. p. 14.

Nader en noch stricter ontseggingе tegens der Geestelicken gierigheyt in Hollant, Zeelandt, en Vriesland gepubliceert.

* Pont. Beschryv. van Amst. l. 1. c. 8 p. 38. en 39.

Schadelijcke veruymenisse der Spaensche Nederlanden in delen.

* Id. ibid. pag. 40.

Attentaet ofte pooging

dat de Geeſtelijckheydt 's Landts laſten ſoude helpen dragen, midtſgaders ſtreveligheydt daer over hier te Delft.

dienende / Geeſtelijcke recht en voordeel / door het welcke ſy der Vorſten Schattingen over het eene en het ander geſtelt / niet onderhevig oordeelden te weſen / te dempen; werdende by het meerdere deel der Weereltlijcken met goede en wel-gefundeerde redenen ſtaende gehouden / dat ſy de gemeyne laſten van Oorlogen / ende tot onderhoudt / welſtant en behoudeniſſe van 't gemeene beſt / volgens alle billickheyt verplicht waren mede te helpen dragen. Dat duſdanige laſten den naem van laſten niet redelijck en droegen onder den Rijcken, voornamentlijck Geeſtelijcken, welcker Landt en Sandt by naer oneyndelijck wierde bevonden, en die thans alleen met al te grooten Rijckdom ende overvloet van alles belaſt waren. * 't Welck ſoo yverigh gedreven wiert van des Hertogen wegen / dat hy albereydts doende was met rigeur en de hooghſte dreygementen den Geeſtelijcken zyn exactien onderworpen te maken: maer wat een alarm en beroerte der Kerckelijcken over ſulcks hier in Holland was ontſtaen / en wat een ravot in 't St. Agathen Klooſter hier te Delft (daer de eerſte op-hef en Schattinge binnen Hollandt aldereerſt ter executie wierde geleydt) Anno 1475. gebeurde / midtſgaders hoe dit alles door d'ontydige doodt van den Hertogh wierde geſtuypt / is voorhenen in de Beſchrijvinge van het voornoemde Klooſter ten deele aengewesen. * Echter heeft deſen moedigen opſet van Karel de Stoute miſſchien ſoo veele te wege gebragt / dat de Hollandtſche Geeſtelickheydt naderhandt altemets eenige ſubſidien ten Oorlogh hebben bewilligt / als in den Jare 1524. 5000. gulden ten behoeve van den Oorlogh tegens Gelre; blyckende by de Acte van conſent van de Geeſtelickheydt van Hollandt / onvermindert en ſonder prejuditie van haer Privilegien en Vryheden / in date 7. July des Jaers voorſz: midtſgaders d' Acte van non præjuditie daer op gevolght van date als vooren. * En boven alle deſe voorverhaelde zwarigheden van den overvloedigen aenwas der Klooſteren in onſe Stadt / die met wereltlyck goet geſticht / en albereydts rijckelijck met Landen begiftigt waren / en dat ſoo een groote Schare van daer inwoonende Menſchen noch voor haer beſit / noch voor haer dagelijckſche conſumptie / niets tot de gemeyne ſaken contribueerden / ſoo wierdt den Burger en gemeenen man onderwylen noch geplaeght met bedelende Monicken / de welcke enckel en alleen van hare Bedelarye wilden leven / gevoet en onderhouden worden uyt de Aelmoeſſen / of goedertierenheydt en miltheydt der Godſalige en geloovige menſchen; uytkomende onnoſel als in een Schaeps-vel / ende een uytnemende Heyligheydt vertoonende / en nochtans inwendig zijnde grypende Wolven / ende hare Heyligheydt t' eenemael beſtaende in geveynſtheydt; daer in meeſterlyck naer-apende de Heydenſche Prieſteren der Godinne Syria, van de welcke men by den Philoſooph Apuleus leeſt: dat ſy gelijck onſe Bedel-monnicken de Landen en Steden door een ſchadelijcke gedaente der Religie voorlopende / gelt

* Boxh. ibid. pag. 208.

* Boven Pag. 318. 319. en 320.

Eenige Geeſtelijcke ſubſidien naderhandt.

* Repertor. der Placcat. Pag. 14.

Dat behalven de hier vooren aengeweſen ſwarigheden de Gemeente noch met laſtige Bendens van Bedelmonicken wierden gequelt.

Aerdige oft eygen natuerlicke gelijckeniſſe: hoe deſelfde

en

en andere dingen by malkanderen schraepten / ende de Beelden der Goden omdragende / prophetteerden door bedrieghlijckheden / belovende dat hare Goden / den geenen die Offerden / genadigh souden zyn / veele dingen met grooter booshepdt liegende: gelijck den opgemelten Autheur onder de gedaente zyns Gulden Esels in het achste Boeck hare listigheden / boosheden en bedriegeryen seer verstandighlijck strafst / seggende ontrent het eynde: *Sed ubi tandem fatigati, vel certe suo laniatu satiati, pausam carnificinæ dedere; stipes æreas, immo vero & argenteas, multis certatim offerentibus, sinu recepere patulo: nec non & vini cadum, & lactem, & caseos, & farris, & siliginis aliquid, & nonnullis hordeum Deæ gerulo donantibus, avidis animis corradentes omnia, & in sacculos huic quæstui de industria præparatos farcientes, dorso meo congerunt. Vt duplici scilicet [sarcinæ] pondere gravatus, & horreum simul & templum incederem. Ad istum modum palantes, omnem illam deprædabantur regionem.* * Als sy ten laetsten moede, ofte immers van hare verscheuringe versadight zijnde, soo hebben sy een wijle tijdts van hare pynigen opgehouden; het kopere, ja oock het Silvere gelt, dat veele menschen om 't seerst quamen offeren, met wijdt-openen Schoot ontfangen: midtsgaders oock een Vat Wijns, als mede Melck, Kasen, ende oock wat Meels, Rogge, ende Erten; en sommighe den Dragers der Godinne Gerst gevende, hebben sy met gierigen herten alles te samenschrapende, en se in Sacken (die sy al-wetens tot dit gewin gemaeckt hadden stoppende, op mijn rugh gepackt. Op dat ick met dubbelde Bagagie beladen zijnde, soo tot den Schuer, en te gelijck tot den Tempel soude henen stappen. In sulcker voegen aller wegen weydende, beroofden sy dat geheele Landtschap. En niet anders als dese Papen der Heydenen plegen soo villen oock de Bedel-monnicken den goede Ingesetenen deser Landen nu gantsch lastig. Dus at de Geestelickheyt (door haer onversadelijcke baet-sucht) de Gemeente van alle kanten op. Met geen minder drift queet sich oock der Geestelicken Staetsucht; want hoe sy ryker en machtiger wierden / hoe sy minder onder de Wereltlijcke Overheden staen wilden; jae haer ongebondentheydt liet sich soo verre uyt / dat sy weygerden sich langer de Vierschaer der Wethouderen te onderwerpen. Sy smeden een nieuwe Regel / dat het den Wereltlijcken niet toestaen soude den Geestelijcken over eenigh delict / ofte begaen schelm-stuck Wettelijck aen te spreecken: voor reden allegerende eensdeels de eere die men den Geestelijcken was verplicht sonderlinge toe te dragen: ten anderen den haet met de welcke de Wereltlijcken beticht wierden / ordinaris de Geestelijcken te vervolgen. Dese gants lastige Wetten maeyden niet weynigh de Gemeente / dies men allenthalve rechtveerdighlijck veele droevige klachten hoorden melden. * Oock alvoorens dese nieuwe vonden wierden opgehaelt / de Geestelijcken eenigh geschil hebbende / self met Vorstelijcke ende Adelijcke Persoonen / over civile saecken van Goe-

het bedrijf der Heydensche Papen na bootsten.

* *Apulei Metamorph. l. 8. juxta finem.*

Overdadige staetsucht, en grootsheydt der Geestelijken, haer ontreckende uyt het gesag van den Wereltlijcken Rechter, midtsgaders haer verder gevelt en listen.

* *Boxh. Nederl. Hist. pag. 113.*

goederen / gerechtigheden/ en anders/ trocken een yegelijck voor hun Geestelijcke Hof / alwaer gheen recht/ als alleen ten voordeel van de Geestelijcken was te vinden.* Hare onlydelijcke ende onstichtelijcke grootsheydt gingh alle mate te buyten. De Bisschoppen van Utrecht stelden haer aen als Pausen in hun gebiedt. Sy wilden in Hoflijckheydt niet minder zyn als de grootste Vorsten van Europa/ houdende de voornaemste Princen en Heeren/ soo van Nederlandt / als die daer naest aen gelegen waren (en sulcx ook onse Graven van Hollant) voor Leen-mannen / die haer prachtige Hof-diensten schuldigh waren / waer te nemen. * En de oude Chronijken van Hollandt en Zeelandt getuygen overvloedigh / hoe sy geduerigh en oneyndelijck pooghden (onder wat schijn het ooch soude mogen wesen) alles onder haer te brengen/ waer uyt ontstaen zyn soo veele bloedige en Landtverderffelijcke Oorloghen / dewelcke dickwils geappaiseert en ghedempt zynde / yder-mael door arghlist en vrede-braecke van harent wege wederom ontsteken wierden: * want geen menschen dier tyden tot het declareren/ en aenseggen van den Oorlogh vaerdiger waren/ als de Geestelijcken / die nu groote Schatten vergadert hebbende door de milde giften en gaven van de Wereltlijcken / in plaets van danckbaerheydt/ dagelicx misbruyckende de giften tot vernietinghe van de gevers / sochten haer eygen weldaders en Voester-heeren de keel af te bijten; onder en tusschen beweenden sich de Wereltlijcken: Dat de mildadigheyt van hare Voor-Vaderen (gepleeght ontrent de Geestelijcken) wel voor-gehadt hadde een goet en Heyligh eynde, als om den Gods-dienst daer mede kracht te geven, ende verder te verbreyden; nemaer dat die thans alleen misbruyckt wierde, om met gewelt staende te houden de oneyndelijcke staet-suchtigheydt van de Geestelijcken; ende de Gifters selve, neffens alle hare noch overige macht t'eenemael te vernielen, * en soo voort. Sulcke verkeerde vruchten sproten uyt d'onvoorsichtige liberaelheydt onser Voor-ouderen / ende al te groote toelatinge der Oude Christen Vorsten / welckers eenvoudige godtvruchtigheydt den Kerckelijcken te veele macht had gedefereert. Zynde ooch aenmerckens weerdigh de strenge bestraffinge en berichtinge/ die de gemeyne Chronijck-schrijver van Hollandt (selfs een Geestelijck persoon zynde) over de onrechtmatige en trouloose proceduren/ al van den Jare 1071. aengaende Willem van Gelder, Bisschop van Utrecht en syne Voorsaten / schriftelijck heeft durven bestaen / ter saecke van d' onbillijcke incorporatie en ontroovinge des Landts van Hollandt/ en het uytdrijven van den Wettelijcke Jongen Graef Diderick de V. 't Geen Bisschop Willem voorsz hem niet en heeft ontsien/ mits sich sinisterlijck behelpende met het kloeck beleyd van onsen Krijgs-kundigen Vorst Hertog Govert met den Bult/ aen wien hy 't Graefschap te leen beloofde; gelijk alvoorens in 't tweede Hooft-stuck is gedemonstreert. * En hoe schelmachtig de gepreten-

* Id. ibid. p. 111.

* Id. ibid. van 103. tot 108.

* Ibid. pag. 129.

Groot misnoegen, en sware klachten over der Geestelijcken gruweli cke ondankbaerheydt, en gewoonlijck gewelt.

* Ibid. pag. 331.

‡ Boven p. 55.

veerde Geestelijken oock d'onwetentheyt der tyden misbruykten/ om sich in 'tbestier van 'twereltlyke (t'welke nochtans bekent stont alleen by Politiken ofte Wereltlycke Regeerders konde verricht werden) in te dringen / en tot dien eynde zich met snoode practycken en valsche streecken behielpen / is ter occasie van de vereyschte uytlegginge des woorts Clercken hier boven mede verhaelt.* Wt al het welcke men van dus verre aengewesen/als *ex ungue leonem*, den Leeu uyt de klaeuwen / dat is / uyt een gedeelte het geheel af-nemen kan. Sulcx sy door haer onmatigh trachten om alles te onderkruypen/ en in haer ghewelt te krygen / selfs hun valsheydt / bedrogh en boosheyt den Wereltlijcken soo langs soo meer hebben leeren kennen/ waer door de Overheden alomme bewogen zyn geworden/ haer quaet opset met kracht te steuyten. Daer is van oude tyden onder de Privilegien van Delft ingelijft een Ordre tegen de onbepaelde macht der Provisoren en Geestelijcke Deckenen/ waer by hare overdadighe rechtspleging (dewelcke evenwel noch ten grooten deele in wesen bleef) dapper wierdt ingebonden ; 't selfde heeft de Heer Boxhorn over eenighe Jaren in syn Nederlandtsche Historie in Druck uytgegeven/ * doch sonder datum / gelijck oock in sulcker voege in ons Privilegie-boeck geschreven staet / alwaer sy echter dit Opschrift voor-af noch meerder draeght : *Potestatem Provisorum ac Decanorum per terminos Hollandiæ, Zelandiæ, &c. limitamus secundum moderationes infra scriptas.* Die macht der Provisoren ende der Deeckenen by den Landen van Hollandt, van Zeelandt, &c. eynden ofte bepalen wy na der manieren ofte matiging hier na geschreven. * Hertogh Philips van Bourgonje liet oock blycken syn misnoegen over de Geestelijcken al te grootelijcks geincorporeerde macht in dese syne Landen / waer over hy met den Bisschop van Utrecht een ernstigh Contract heeft ghemaeckt/ hier boven ter gelegenheydt van de toevlucht der misdadigen tot de gewyde Aerde vermelt/ * by het welcke der Geestelycken breede authoriteyt insgelijcks in veelen deele ingetogen wierdt. Dus heeft de droevige ervarentheydt aen de Opper-machten geleert der Kerckelijcken overdadigheydt meer en meer te besnoepen / hen Wetten en Reglementen voor te schrijven/ waer naer sy hen hadden te gedraghen / en alsoo te toonen dat sy oock het Wereltlijck gesagh noyt ontwassen waren. Onder dese voor-verhaelde enormiteyten en grove fauten der Geestelijcken/ ging insgelijcx niet weynigh in zwangh haer wulps en aenstotelijck leven. Veele gruwelijcke misdaden / schandaleuse feyten en vuyligheden wierden dagelijcx by haer begaen ; ja hier en daer wierden stucken aengerecht/ over welckers verhael d'onkuysheydt selfs sich soude schaemroot maecken ; en hoe was het anders mogelijck / dat niet onder soo een groote en ontelbare meenighte / volgens de verdorventheydt der menschelycke natuere / nootsaeckelijck een lengte van boeven souden schuylen. De getuygen zyn wyders oock voor-

Pag. 375.

Hare geincorporeerde Iurisdictien werden meer ende meer ingetoomt.

* *Siet Boxh. Nederl. Hist. pag. 122.*

* *Privilegie-Boek der Stad Delft, pag. mihi 149.*

* *Boven fo. 367.*

Wulpsheyt en ontuchtig leven der Geestelijken.

Hoe eenige ter saeke van

handen / dat verſcheydte Geeſtelijcken (ſelfs Overſten) niet genoegh met de gave der onthoudinge begunſtight zynde / en nochtans d'eerbaerheydt beminnende / haren Staet in eenen Wereltlijcken verwiſſelden / ende alleen ter oorſaecke ſy niet machtigh waren hen ſelven van Vrouwen te onthouden ; dit waren blijckelijcke ondervindingen / dat de Pauſelijcke Inſettingen ten dien regarde tegen de natuere ſtrydigh waren. * My behaeght ſeer wel 't geen ick in het leven van den wel-ſpreeckende Orateur ende Keyſer Marcus Aurelius leſe : De natuere (ſeyde hy) heeft alle dingen natuerlijck gemaeckt, daeromme, alſoo wy uyt veel ſwackheydt niets ontfangen hebben dan ſlappe krachten, ſoo mogen wy onſe natuerlijckheydt wel een weynigh tijdts wederſtaen, doch niet geheelijck en al beheeren. Ick verwondere my van veele die hen beroemen ſoo Godlijck in deughden, en ſoo ſeer hoogh van gedachten te zijn, dat ſy ons willen doen vaſtelijck geloven, dat (al-hoewel ſy zijn ende leven in vleeſch) ſy alleen noch geen vleeſch en gevoelen ; ick en weet derhalven niet of d' opperſte der natuere hen-lieden van een ander natuere geſchapen heeft dan my, of my van ander natuerlijckheydt dan haer-lieden, want ick en vondt my noyt ſoo ſeer opgetrocken en beſloten in ſoete contemplatien, en verſaminge der Philoſophie, oft ick en gevoelde t' eeniger tijdt de prickelingen van mijn brooſe vleeſch. En al hoe ſeer de wetenſchap met haer vryigheden [te weten van al erhande paſſien ofte herts-tochten] ons releveert ende verheft, alſoo veel en noch al meer vernedert ons 't vleeſch met zijn ellendigheden. * Soo veel te meer heeft van de leuye-ledigheydt / die (des Duyvels Oorkuſſen zynde) in de Klooſter-luyden grootelijcx te vinden was / onvermydelijck veel onkruyts voort-gebraght. Overſulcx werden ſy by de Gemeynte ſoo langhs ſoo meer verdacht ; die van de Kamer / alias de Rhetorijckers / begonnen ſich metter tijt meeſt in alle Steden te bemoeyen / om op het Tonneel (onder bedeckte namen) haer ergerlyk leven den volcke aerdig te vertoonen. * Ut de Klooſter-mannen ſelfs / die van vromer aert en leven waren / quamen veele wichtige klachten voort ; ſy ſtelden deſe gehate waerheydt oock opentlijck met ſchrift ten toon : Dat ſy dagen en nachten verſleten in alle welluſt, met eten, drincken, ſlapen, jocken, boerten, ſpreeckende hare tonge uyt de volheydt van hare verydelde herten, &c. dat ſy waren weder-hoorigh, onleerlijck, halſterrigh, weder-waerdigh, twiſtigh, onlijdtſaem, deughdeloos, aenſtootelijck met woorden, geerne onder de man, ongeern in eenigheydt, onderſoeckende niet anders als het geene van de werelt was : dat ſy in hare Cellen ſaten ledigh, ſonder eenige Geeſtelijcke beſigheydt. Dat ſy met onnutte dingen haren tijdt door-broghten. Dat in hare getyden haer herte vol was van beeſtelijcke en wereltlijcke gedachten. Dat ſy waren naerſtigh by den Diſch, traeg in 't bidden, vaerdig om te pruylen, als het eten, ofte den dranck, ofte iets anders, hare onverſadelijke wulpsheydt niet genoeghde, &c. Dat de plaetſen, in welcke hare Voorſaten de

Onſtantvaſtigheydt der onthoudinge ſich ontbonden van den Kerckelijcken regel.

* Boxh. Nederl. Hiſtor. pag. 120.

Hier opſlaende een Sententie van den Keyſer Marcus Aurelius.

* 't Leven van Marcus Aurelius, cap. 14.

* Boxh. ibid. p. 116.

Harde beſtraffinghe over 't ontuchtig Klooſterleven der vorige tijden.

Kloosters

Stoel

Stoel van alle tucht en deugdſaemheyt geplant hadden, (tredende in hare eenſaemheyt gelijk als te velde tegen het vleeſch, de wereldt, ende den Prince van de wereldt de Duyvel, ende de overhandt hadden behouden) waren geworden tot Bordelen, ende Legers van aerdtſche Duyvelen, in dewelcke niet alleen d'onkuysheydt, maer oock overdaet, dronckenſchap, ende eene oneyndelijckheydt van andere grove fouten heerſchte, &c. * Deſe beſtraffinge dus ſcherpelyck in geſchrift geſtelt / ontſag ſich niet een Monninck uyt ſyn handen te laten gaen / en het Klooſter-leven van die tyden aldus te doen gedencken. Seecker Prieur Henrick Loeder, een ſtatigh Man / die ſich ſeer beſich gehouden heeft in 't vermanen en beſtraffen over de quade comportementen der geordende perſoonen / ſchreef insgelycx eenen ernſtighen Brief aen de Broederen / waer in hy onder andere deſe redenen voert: Ghy wilt buyten in de wereldt alles wel opſchicken, en de vuyligheydt van uwe Klooſteren, heeft de Beſem ende Schrobber hooghlijck van nooden. Het druckt oock mijne Ziele, dat uwe gierigheydt ende welluſt is onverſadelijck. Item / Lieve, kan men dan met ſoodanigh leven, als ghy in alle dertelheydt en broodt-dronckenſchap over-brenght, wel oprechten het Kruys Chriſti, daer toe ghy inſonderheydt beroepen zijt? Fy! ghy ſlechte verachters van de wereldt! wie kan uwen onverſadelijcken luſt boeten, en voldoen de grootsheydt van uwe herten. Eyndelyck beſloot hy 't met deſe vermaninge: Zijt verdraeghſaem onder malkanderen, ende doet eenmael af-ſtant van alle huychelarye, die alle u doen tot noch toe ſchandelijck heeft beſoedelt. De geenen die dus yverden om (waer 't mogelyk de Klooſter-luyden tot een beter regel van leven te geleyden / ontfingen al doen ter tydt den naem van Reformateurs der Geeſtelijcken, onder welcke deſen Overſte mede is gerekent geweeſt: welcke naem ten laetſte aen die over-geerft is / die niet alleen tegen het voorbeſchreven leven / maer oock de Leere deſer Pauſſelycke inſettingen mannelijck opſtaende / ende haer ooghmerck in alles niet kennende uytwercken / van die Gemeente geſepareert / als noch heden ten dage de naem van Gereformeerden voeren *. Johan van Broeckhuyſen, Prieur van de Reguliere te Heyderdorp / een degelyck Man / quiteerde zyn Ampt / om geene andere redenen (gelyck hy ſelfs voor-gaf) dan dat hy geen deel wilde hebben aen de wel-verdiende plagen / die ſyne Monnicken door hare onverſettelycke overdaet te verwachten hadden. * Soo wulps en t'eenemael werelts was het leven van die / de welcke voor Geeſtelycken / en in hare Klooſters opgeſloten, gelyck als buyten de wereldt geacht wilden werden. Minder was noch te verwonderen (doch niet te min oock gantſch ergerlyck) het wilt en ongebonden leven van de wereldtlycke Prieſters / ende alle andere Kercken / ofte genaemde Geeſtelycken buyten het Klooſter levende *. Hier over was het dat Hertogh Aelbrecht in ſynen Brief inden Jare 1398. aen de Magiſtraet van Delft over de Clergie ofte Geeſtelyck-

gewordes tot Bordelen.

* Siet Broch. ibid. pag. 148. & 149.

Schrijven van Henrick Loeder, Geeſtelijck Overſte aen de Monnicken van ſijnen tijdt.

Oorſpronck van de naem der Gereformeerden.

* Ibid. pag. 151. & 152.

Andere betichtinge der Geeſtelijcken,

* Ibid. pag. 159.

ſoo wel Gekloosterde als ongekloſterde.

* Ibid. pag. 156.

Blijck van haer ontucht hier te Delft.

* Boven p. 374.

lijckheydt der selver Stadt / onder andere oock schijnt te klagen; dat sy onzedelijcken leefden, veel parlements en onrust maeckten, &c. oock dat sy niet en leefden als Clercken schuldigh waren te doen. * Desgelijcx het geselschap der Franciscanen hier in den jare 1449. ingelaten werdende / hoewel nu als Gereformeert en als van hare oude ontuchtigheydt gesuyvert / de Belijdenisse deden van de fijnste van allen te willen leven / en oversulcx den naem van observanten aengenomen hebbende / als sullende (gelijck verhaelt is) den scherpen regel Francisci in allen deelen nu strickteliick en naeukeurigh observeren / wierdt echter noch niet toebetrout / dat sy na behooren souden leven / maer wel specialijck geconditioneert: dat by aldien sy, ofte hare nakomelingen niet en leefden na der Heyliger Observantien van hare voorsz orden, dat men in sulcken gevalle / die Broeders voorsz, vryelijck soude uytsetten, oock / indien men geen andere in plaets wilde hebben / 't gantsche Klooster / met den aenkleven van dien / te appliceeren tot den Armen Huys-sitten behoef deser Stadt ‡: 't welck soo veel schijnt te beduyden / als in cas sy quaet huys hielden / ofte eenigh ravot aenstelden / men haer niet alleen soude mogen de voet lichten / en het gat uyt jagen / maer oock vryelijck uytroeyen / sonder oyt eenige anderen in haer plaets te admitteren; 't welck naer alle apparentie niet sonder diepe insichten en genoeghsame redenen moet bevoorwaert zyn. Dus terwijl sich de Geestelijcken verliepen in allerhande gruwelijke schandalen / verliep oock meer en meer haren ouden aensien en autoriteyt / soo door opkomende klachten / scherpe bestraffingen over haer bosen opset / als noodige ordre van de Overheden daer en tegen gestelt.

‡ Boven pag. 336. & 337.

Middelerwijle onder alle dese verdorventheydt der zeden / selfs in de alderduysterste eeuwen / heeft het insgelijcx noyt ontbroken aen mannen / die / de misbruycken merckende / geoordeelt hebben verbetering en herstellingh / niet alleen der zeden / maer oock der Leere noodtsaeckelijck te zyn; doch die daer meest in konden / en behoorden te doen / lieten sich (om redenen t'haren voordeel) dit stuck minst ter herten gaen. De Edelen en Ridderschappen / eensdeels vermidts sy geblintdhockt zynde / andersdeels vermits de haren saten in de voornaemste Geestelijcke Ampten / sagen 't van gelijcken over 't hooft. Oversulcx de saeck by mindere Leden der Roomsche Kercke onderstaen werdende te bevorderen / wierden staegh van tijdt tot tijdt door 't Pausselijcke Hoff (dat nu alles om de haren eerlange tot d' opperste eere en het grootste voordeel te geleyden / na haer sin geschickt hadde) wederstaen en onderdruckt. Niemandt late sich dan voorstaen / dat voor de tyden van Luther en Calvin (seer groote en onvergelijckelijcke Mannen) gantsch geen ware Kercke (gelijck veele menschen onkundigh in d' Historien en dees-aengaende nodige onderrechtinge ontberende slechtelick gevoelen) soude verscheenen zyn. Sonderden van jaren voor 't opstaen van Luther, is 'er al tegen 't inkruypen der ergerlijcke dwalingen

Na 'tinkruypen van de Roomsche Ceremonien van allen tyden eenige geweest, die oock verbetering van de Leere nodig achteden; doch door Pausselijcke mogentheyt soo veel doenlijck was gedempt en uyt-geroeyt.

lingen

lingen van de Roomsche Kercke by tijdt en wyls dapper gewrorstelt. Men leest ten opsichte van de Nederlanden van eenen Tanchelin (by sommige geseght Tandemus,) een wonderlijck Man/ die een Guarde ofte Lyf-wacht van drie duysent gewapende Mannen geduerigh tot zyn verseeckeringe hadde/ om sich tegen alle gewelt van de Geestelijcken te redden/ en echter in den Jare 1116. eens te scheep gegaen zynde/ ende geene ofte weynige van syne Trawanten by sich hebbende/ door een Priester vermoort wierdt; hy hadde tot Antwerpen/ en in het naest-gelegen Vlaenderen/ als mede insonderheydt in Zeelandt Gepredickt; dat den Bisschoppelijcken Staet en uytmuntenheydt niet van Godt was in-gestelt: dat alle die onderscheyden Orders van Geestelijcken niet nodigh waren: dat de Misse niet diende tot zaligheydt der Menschen: ende verscheyde diergelijcke saecken meer/ regel-recht strijdende tegen de Insettingen van de Paus/ en de Kercke van Romen. Sulcx hy door syne Leere soo veel te weegh hadt gebraght/ dat tot Antwerpen binnen den tijdt van tien achter-een-volgende Jaren niet een Geconsacreerde Hostie ofte Ouwel was te vinden. De Monnicken van die tyden schryven oock dat hy seer welspreeckende was/ prachtigh/ gast-vry/ ofte open-Hoff houdende/ het welck hem grooten aenhangh maeckte/ &c. * Door syne Nederlage verstorf even wel noch niet syne Leere/ onaengesien Norbertus (die namaels d'Orde van Premonstreyt ingestelt heeft *) sich met syn geselschap met Preecken en anders daer heftigh tegen aenstelde; edoch behielt een langhduerigh leven in de gemoederen van de Ingesetenen; sulcx hier door d'eerste wegh in Nederlandt is gebaent/ door het inboeren van der vermaerde Vaudoisen, ofte Waldensen Leere/ soo genaemt na eenen Pieter Waldt, ofte Waldo, Burger van Lyons in Vranckrijck: want dese wel-geleert/ ende syn verstant voornamentlijck aengeleght hebbende/ in het ondersoecken van die waerheydt/ welcke raeckt d'onsterffelijcke zaligheydt der Zielen/ wierdt ontrent den Jare 1160. merckelyck opgeweckt/ om het schandelijck verval der Christelycke Kercke den Gemeente aen te wysen/ ende eene oprechte/ naer Gods Woordt/ in te stellen Godts-dienst/ ernstelijck te vermanen: het gehoor dat hy vond/ en d'aenhangh die hy maeckte/ was in 't korte soo aengegroeyt dat de Geestelijckheyt hem verdvloeckte en verketterde/ resolverende dese Leere/ die haer sulcx wijdt en zijdt verspreyt hadde/ uyt te roeyen. Dus gingh de vervolginge aen/ 't geen zyn Geloofs genooten verstroyde/ en aller-wegen henen dede vluchten/ sulcx hier door verscheyde deelen van Europa/ en sonderlinge de Grensen en het gebiedt van de Nederlanden/ daer hy selfs henen vloot/ met verdrevenen en ballingen wierden vervult *. De vervolginge wierdt niet alleen met bloedige Kruys-vaerden verdubbelt/ maer oock met de schrickelijcke/ en van te vooren ongehoorde maniere der Geestelijcke Inquisitie, ofte Geloofs-ondersoeck verge-

Tanchelin werpt sich op in de Nederlanden tegen de Pauselijke Insettingen al ontrent het begin van de eeuwe 1100.

Wonderlijcke kracht van sijne Leere.

* Boxh. Neder. Hist. p. 33 & 34.

* Boven p. 350.

Opkomst der Vaudoisen ofte Waldensen in Vranckrijck.

Siet Boxh. ibid. pag. 11. & seq.

Hart vervolght, wijcken meest en-deels naer de Nederlanden

* Kort Verh. der Reform. G. Brandt, pag. 26.

Oorspronck der Inquisitie ter oorsaecke van na en Godts-dienst.

selschapt / tot welck Ampt in het begin van de eeuwe 1200. de Dominicanen / ofte Prediker monnicken / alder-eerst als Inquisitores, ende Ketter-meesters in de Nederlanden af-gesonden zynde / hen gebruycken lieten. En dit is de herkomst ende oorspronck van de gewetens-dwangh; een saecke die niet alder-eerst onder de Spaenschen Heerschappye / maer al vooren (doch met kleyne wederstant) ingevoert / en over den hals van de vrye Nederlanden gedrongen is geworden / en die ten laetsten soo dapper gedruckt en verstelt heeft de goede Ingesetenen van dien. Indien yemandt het geheym van dese dwinglandye / en het dooden / van die by haer gehouden Ketters (daer op gevolght) begeerigh was / innerlijck te weten / die sie meer-gemelte Professor Boxhorn / in syne Nederlandtsche Historye*, en anderen daer over na. Sy stelden den verdachten aenstonts onder Eede / om door dit middel best tot haer moordadig voornemen te geraken / met het uyt-halen van listige vragen / daer d'eenvoudigen sich lichtelijck in verstrickten. Men sprack dese goede luyden aen voor het Gerichte van gequetste Majesteyt / als des doodts schuldigh / van groove en hooge schelm-stucken / en voornamentlijck Toverye / invoegen den naem der Vaudoisen onder den gemeynen man / ten laetsten in geene andere beteeckeninge als van Tovenaers aengenomen werde*. Die sich (van 't gunt hen te last wierdt geleydt) verontschuldigen wilde / wierden ter beproevinge gestelt door d'afgrysselyckste tormenten / en schrickelyckste pyne / die de wreetheydt oyt hadt konnen bedencken / zynde niet alleen ongeoorloft / maer oock onbequaem om de waerheydt uyt te vinden / ende soo weynigh verdraeglyck / om uyt te staen by d'onschuldige als schuldige selve*. Door dese gansch onchristelycke middelen / wierdt een ongelooflyck getal van menschen ter doodt gedoemt. Menighmael saghmen d'arme menschen (schuldigh of onschuldigh) door een verhaeste rechts-pleging in eenen dagh beschuldigen / en sonder eenige hulpe of verantwoordinge te admitteren / ellendighlijck ten vyere veroordeelen; de kloeckmoedige gingen onversaeght ter doodt / en namen deselfde voor een weldaet / maer openlijck betuygende en roepende: Dat men haer wel benam het leven; maer datmen oock te gelijck haer af-nam veele Jaren van de noch aenstaende druck, droefheyt, en vervolginge. Sy beroemden haer volstandighlijck / niet alleen voor den Rechter / maer selfs in 't midden van de vlamme / op hare onnoselheydt ende oprechtigheydt van haren Gods-dienst, als aensienlijck ten opsichte van sijn oudtheydt; wonderlijck in macht ende deught; seecker in de waerheyt; onstraffelijck aengaende de Leere, leydende tot alle deught en Godvruchtigheydt, gehoorsaemheydt ende trouwe tot den Vorsten; afradende van alle boosheydt, verraedt, en sonde; eenen Gods-dienst, in-gestelt van Godt selve, toegelaten by sijne wijsheydt, ende bevestight by sijnen H. Geest, ende gewortelt in de Verkoorene; gelieft van alle Leeraren der eerster,

* Boxh. ibid. pag. 14. & seq.

d'Onnosele Waldensen als Tovenaers aen-geklaegt.

* Id. ibid p. 21.

Werden gruwelijck mishandelt.

* Ibid. pag. 23. tot 30.

En onrechtmatigh ten vyere gedoemt.

Hier onversaeghtheydt en standtvastigheydt.

Suyverheyt van haren Godts dienst.

eerster, door by-gelove en menschelijcke insettingen noch niet besoedelde Kercke, * en soo voort; als zynde de eenighste Religie in Godts Boecken voor-gehouden ende beschreven. Belangende de outheydt van haer leven, werdt selfs by hare uytsteeckenste vyanden toegestaen; in welckers overgeblevene Schriften tusschen veele lasterlijcke versmadenissen, men nochtans eenige glorieuse getuygen vindt, soo van hun ingetogen leven, als onophoudelijcke naerstigheydt in het naspeuren van de waerheydt, en ernstigen yver om die voort te setten. Daer werdt oock grootelijcx gesustineert, dat Waldo syne kennisse (in 't stuck deser Leere) van eenige Volcken in de Berg-achtige Grensen van Vranckrijck haer onthoudende, soude ontfangen hebben; doch daer na naerder overwogen, beter geconcipieert, duydelijcker verklaert, en aen veelen voort geleert, ende mede-gedeelt heeft: voorts dat de dwalingen, misbruycken, en loose vonden des Pausdoms by die Volcken noch noyt t'eenemael waren in-gebroocken, vermidts sy tusschen de Bergen in de Valeyen besloten, en van alle anderen af-gesondert zynde, meerendeels onder de haren, by haer selfs geleeft, en oversulcx een groot deel van de oude oprechte en onbesoedelde Apostolische Leere behouden en bewaert hadden*. Daer is oock een Confessie ofte belydenisse van de principaelste Geloofs-pointen der Waldensen, kortelijck by forme van Vragen en Antwoorden eertijdts by haer op gestelt, noch voor handen, en by de Heer Borhorn in syn Historie voorsz, ter onsterflijcker Memorie in-gelyft*. dese (zynde meest in alle syne leden conform en over-een-komende, met het gevoelen der geener, die sich, tsedert het opstaen van Luther, tegen de Pausselicke Leere hebben aen-gekant) is by haer in Nederlandt niet alleen mondelingh beleden, maer onder ganich aerstige vervolgingen oock met haer bloedt bezegelt. De straffe en smertelijcke pijne die men haer aldaer aen dede, was meer dan onmenschelijcke wreet, den beschuldighden wierden tot den navel toe ontbloot, en dus verre het vel af-gevilt zynde, bondt men haer aen palen: voorts braght men dan daer by geheele Korven en Swermen van Horselen of Byen, die de gevilden met hare Angels in dat rauwe vleesch, en die versche wonden van alle kanten, dagh ende nacht sonder op-houden steeckende, een onuytspreeckelijcke pijne hebben aengebraght, ter tijdt toe sy ten laetste aen 't uyterste gemartelt, in soo miserabilen staet hare dagen eyndigden. Dus sel woede te dier tyden het soo geseyde Ketter-dooden, die de onderlinge liefde (dewelcke is de Ziele der Christelijckheydt) schandelijck vermoorde, en sulcx de grootste Kettery van allen is geworden. Maer aen d'ander zyde streckten 't bloedt der omgebraghte menschen, (die meest eenvoudigh en onnosel, gewisselijck niet dan Godt en hare zaligheydt sochten) tot een Zaet van haer Geloove, oock veele tot beternis, demoedigheydt, en yver, verweckende selfs in eenige vyanden liefde tot de lyders,

* Ibid. pag. 21. & 22.

Aengaende des selfs outheydt.

* Morn. de la Pavanié f. 342. a.

* Boxh. ibid. p. 36. tot 42.

Gruwelijcke wreetheydt haer in de Nederlanden aen-gedaen. Siet Boxh. ibid pag. 95.

Wat op het moorden der onnoselen consequentelijck volght. Siet Hooft 1. 5 en Boxh. ibid. pag. 22.

lyders / en mede-lyden met hare ellende: haer standvastigheyt oock meermael ontroerde het gewisse van hun vervolgers, sulcx eenige van Rechters / selfs misdadigen by de hart-neckigen zyn geworden. Want d'onovertuyghde waerheydt kon noyt soo versmoort, gedempt en t' ondergebraght werden, of beurde zyn hooft gestadigh wederom op / drongh door / en brack in de gemoederen van de menschen / en greep plaets in d' onsterflycke Zielen. Dus dit bloedige gewelt ter saecke van den Gods-dienst / (edoch by de Gemeynte schande ijk beklad / zwart gemaeckt / en door 's duyvels uyt-gekreten) meer dan 300. Jaren hier in de Nederlanden geduert hebbende / dede sich ontrent den Jare 1383. in Engelandt op, eenen Joan Wiclef, Professor in de Gods-geleertheydt in de Hooge Schole tot Oxford / die op het spoor der Waldensen aldaer lachjens eene Leere Predickten / dewelcke van de voor-verhaelde niet veel verschilde, waer door de Nederlanders / in dit nabuerige Eylandt stercke Koop-handel drybende / oock by die occasie in desen meer ende meer wierden onderricht *. Hier door namen de verdruckten wederom meerder toe in aenhanck en kennisse. Onder-en-tusschen de gemeyne Man (leerende meest door langduerige onderbindinge) begon een mael 't Geestelycke jock gewaer te werden, en meer en meer te versoeyen / sonder als noch eenigh middel te kennen beoogen of practiseren, om het selfde van haren hals te werpen. Niet te min stapten de Geestelycken noch al moedigh voort in haren op-set / weynigh denckende dat groot gedult / langh gevergt / eyndelijck tot desperatie ofte vertwijffelinge en verwerpinge van het eene en het andere komt uyt te bersten. De Geleerden Heer Boxhorn getuyght / en geeft die eere oock aen de oude soo genaemde Rhetorikers, ofte Kamer-speelders / (die wel eer in meest alle Steden hier te Landen haer residentie hadden / en daer hier boven van hebben beginnen te spreken *) dat sy in haer regard oock al veele hebben toe-gedaen / ende gecontribueert / tot het verachteren van de tot noch toe gebruyckte Pausselijcke insettingen / en het bevorderen van de metter tijdt daer op-gevolghde veranderinge: voor reden gevende / dat sy dagelycx op 't Tonneel braghten veele Spelen van sinnen, (gelyck sy hare Vertooningen noemden) tenderende tot aenwysinge / bespottinge en versmadenisse van de grofste fauten der Geestelijcken / en sonderlinge dese drie / die in 't voor-verhaelde onderscheydelijck hebbe verdeelt ende beschreven / te weten gierigheydt / ambitie / en ontuchtigheydt: Ick sal hier verder by voegen de eygen woorden van onsen Auteur / met dewelke hy (alvoorens verhaelt hebbende / dat de eerste Rhetorikers inde Nederlanden Geestelijcke persoonen zijnde / alleenlyck daer op uyt waren / om het wereldtlijck gebiedt met alle schimp verdacht en oock onnut te maecken, &c.) aldus vervolght: Nemaer thans ginck het heel anders, ende de Geestelijcken selt hadden het nu by dese Gesellen te lijden, dragende haer in hun aen te

Wiclef in Engeland tegen de Roomsche Leere Predikende, en sterck besocht werdende van de Nederlanders, opent dit oock hare ooren

* Boxh. ibid. 129.

Verder verloop van het Pausdom, soo door het gevoelen en versoeyen van des selfs juck by de Gemeente,

* Boven pag. 386.

als dappere beschimpinge en bespottinge van de Tonneel-speelders.

seggen hare gebreecken soo vrymoedigh ende open-mondigh, dat men sich des in die tijden niet genoeg magh verwonderen. Dese dan, in plaetse van den omstaenden voor te houden wat grillichs ende dertels, bragten op het Tonneel niet als statige Personagien, van 't Schrifts-ondersoeck, Verkeerden sin, Stervende Mensche, 's Menschens bystant, Redenen, de Wet, Eygen betrouwen, ende diergelijcke meer, door dewelcke niet anders voor-gestelt ende verhandelt wierde als seeckere vragen, raeckende het stuck van den Gods-dienst, het Geloove, versterckinge ende vertroostinge van het gewisse, ende wat van dien meer moghte wesen. De antwoorden daer op gegeven, bonden sich niet aen het gevoelen van den Paus ofte Roomsche Kercke, maer aen Schriftuere ende redenen. Ja de Heylige Schriftuere selve, die men t' huys niet moghte opslaen ofte ondersoecken, om dat men vreesde, geloove ick, dat door het lesen der selver de insettingen ende leeringen van de Roomsche Kercke lichtelijck in dwalingen by den gemeynen man betrapt souden werden, wierde op het Tonneel gebraght als een Personagie, ende gedurigh gebruyckt omme te geven rechtmatige ende onfeylbare antwoordt op de voor-gehouden vragen. Onder dese liepen eenige boertige ende schampere, maer alle dienende tot eenen ende den selven eynde, &c. * Ja (seydt hy een weynigh lager) het quam ten laetsten oock soo verre, dat dese Gesellen haer dorsten verstouten van het Tonneel af rondt uyt te Predicken. En daer na den snooden opset der Geestelijcken, en de hoedanigheydt of gesteltenisse van die tijden seer natuerlijck uyt-gedruckt en af-geschildert hebbende, geeft te kennen, dat, alle die gebreecken, sich soo opentlijck vertoonende, het niet wel anders konde toe-gaen, of mosten de tegen-spreeckinge en overtuygingen van eenige verstandigen onderworpen zijn. Eenige (vervolght hy dan noch verder) tasten de Geestelijcken voor eerst aen in haer ongebonden, en soo door gierigheydt, als eer-sucht den Wereldtlijcken gansch lastigh vallende leven: andere daer naer meer moet nemende, dorsten oock bestaen hare Leere aen te spreecken van valsheyd: maer het en moghte noch al niet helpen, werdende den mondt van weynige flux gestopt ende gesloten, soo door de menighte van de sich daer tegen aenstellende Geestelijcken, als harde vervolginge van die, welke de waerheyd beleden. Echter wierden daer noch al eenige gevonden, die getroost waren liever het leven te verwisselen met de doodt, als niet recht uyt de borst te spreecken, en te leeren. * Dit alles streckte wel grootelijcks tot verminderinge van der Geestelijken oude achtinge en voorigen aensien, maer onder en tusschen viel 'er in een ander gedeelte van 't Christendom noch wat anders voor, dat noch hooger gingh, en verder sagh. In Bohemen, en de aenpalende Landen, roerden haer lustig de Hussiten, so geheten na Johan Hus*, haer principaelste Leeraer, dewelcke in den Jare 1415. te Constans (onaengesien met vry geley van den Keyser Sigismund in het Concilie of Synode aldaer aengekomen was) is verbrandt, want te dier tijt aldaer den nieuwen

Hoe die haer oogmercken den volcken opentlijck vertoonden, midtsgaders haer verder stout bestaen.

* Boxh. Nederl. Histor. pag. 117. en 118.

Hoe niet alleen de kleinachtinge der Geestelijken en weder-horigheyt tegen de selfde, maer oock de Leere van de waerheyt, tegen alle gewelt dieper door-brack.

* Id. ibid. p. 119. en 120.

Opkomst der Hussiten.

* Morn. de la Pap. f. 553. b. & seq.

* Id. ibid. f. 554. 557.

Regel wierdt gesmeet/ van den Ketteren geen geloof te houden/ sulcks het Keyserlijcke woordt en trouwe aldus wierdt versaeckt * Het gevoelen der Hussiten was tegen de Stoel ende Leere van Romen/ en al die misbruycken soo overvloedigh de Kerck ingeslopen/ en desselfs ydel geloove; sy dreven een Reformatie volgens de stellinge der Waldensen en Wiklef. * Nevens Hus was oock gevangen Hieronymus van Praeg, zijn eens-gesinde Medestander / die naderhant desgelijcx ten vyere verwesen wierdt. * Op de droevige mare van zyn bitteren ondergang geraeckten de Beemen op de been/ en trocken met een grote verwoetheydt aen het plunderen van Kercken/ Kloosteren/ Altaren/ Beelden en Schilderyen der Sancten en Sanctinnen. Sy gorden oock de Wapenen aen/ om sich te maintineren by de Leere van Hus tegen soo een redoutable / en tot noch toe gesaghlijckste opperhoofdigheydt van de Roomsche Kercke; verkrygende op hun aenhouden des Jaers daer aen van haren Coning Wenceslaus vrydom van haren Godts-dienst midtsgaders eenige Kercken tot oeffeninge van dien; doch naderhandt wel veertigh duysent by een sterck geworden/ en d'exercitie van haer Religie binnen Praeg verboden werdende/ ontstondt'er een gruwelijcke beroerte/ waer door de Coning door beweginge van gramschap alsulck een apoplexie ofte geraecktheyt subject wierdt/ die van de doodt wierdt gevolght; sulcx het Rijck vervallende aen zijnen Broeder den voornoemden Keyser Sigismund, wierden sy wederom op nieuw (doch met al te ontydigen rigoureusheydt) vervolght: want des Keysers schrickelijcke hevigheydt aengemerckt hebbende/ namen een genereuse resolutie van hem te wederstaen*. De toe-rusting ten Oorlogh wierdt weder-zijdts bereydt De Paus liet niet af van donderen en blixemen met zyn excommunicatie tegen dese gezwoore vyanden. De Predick-stoelen van 't gantsche Pausdom daverden allerwegen van een generale Kruys-vaert/dat is Hyertocht voor de Religie/ om tegen de Hussiten/als Ketters ende by Godt ende de Menschen vervloeckte te velde te treden/ ende haer met alle gewelt uyt te roeyen/ sonder eenigh overblijfsel na te laten; doch dese ten alderhooghste aengepresen Kruys-reyse nam een geheel anderen uytslagh/als de Pauselijcke Priesters sich wel hadden laten voorstaen/ aengemerckt de Nederlanders onder de Geloofs-genooten der Hussiten (tot welckers verdelginge te bevorderen sy onder anderen grootelijcx by de Geestelijcken waren opgemaeckt) veele pointen van hare tot noch toe Gepredickte en soo blindeling aengenome Leere in twijffel leerden trecken. Daer was voor eerst by den Paus en de Keyser besloten over al door Geestelijcke Afgesanten te doen verkondigen den hoogst-dringenden noot van de Roomsche Kercke, de grouwel van de Leere, ende den ongelooflijcken aenwas der Ketteren, ende den sonderlingen dienst, die thans God neffens sijne Heylige Kercke by een yder te doen stonde, in het opnemen van eenen tocht tegen de Kettersche Hussiten;

Haer Leere.

* Ibid. f. 501. b

* Ibid. f. 554. b. &c.

Stellen haer feytelijck op tegen 't Pausdom, en hant haven sich met de Wapenen.

Impetreren eenige Kercken met vryheyt van Religie.

Oploop door haer ontstaen.

Werden beoorlogt.

*Vignier Recueil de l'Hist. de l'Eglise, de pag. 579. jusques 583.

Kruys-vaert tegen haer Gepredickt,

De welcke tot nadeel van 't Pausdom uytvalt.

Motiven om de luyden tot desen optogt te persuaderen.

ten; met beloften, van, naer de groote van de gedane dienst, vele Af-laten der sonden te sullen verworven konnen werden. * Dus gingh het Preken aen alhier in Nederlandt/ welckers voornaemste Steden geheele Benden van Burgeren uyt-leverden / waer onder die van Delft (als zynde (gelijck aen-gewesen is) d' uytstekentte van gantsch Hollandt in de Religie) buyten alle twijffel hen geensints van de minste / maer wel in goeden aentalle hebben laten vinden; want de Steden van dese Provincie hebben oock tot desen Veldt-tocht/ een yegelyck naer advenant een redelijck/ en alle te samen/ een groot getal uytgegeven. Dit geschiede in den Jare 1420.* dat de menschen hier in Hollandt door den drift der Kerckelijcken (die selfs als tot eenen Heyligen Oorlog te Veldt trocken) sich lieten bewegen om Huys en Hoff/ Vrouw en Kinderen/ en alle hare Have nevens 't Vaderlandt verlatende/ hen tot desen op-tocht en aenstaende bloedige vervolginge in groote menigte vrywilligh te begeven. Dus marcheerden de daer toe genodighde Vorsten/ Baroenen/ Prelaten / Ridderen / Schilt-knapen en Burgeren uyt sonderlinge blindheyt in grooter abundantie derwaerts aen; en niet tegenstaende soo een vreesselijcke macht deser vervolgers/ behielden de Hussiten ('t is aenmerckens waerdigh) onder 't beleydt van haren Veldt-Overste Johan Ziska, gedurigh d' overhandt; En onse Nederlanders (ondertusschen veele kennisse van den handel / wandel/ ende Leere der Husiten gekregen hebbende) keerden wederom t' huys/ mede-brengende krachtige beweeg-redenen om de Leere en het gepleeghde gewelt van de Roomsche Kercke grootelijcx suspect te houden: invoegen dat dese Krijgs-tocht door een bysondere directie van d' albestierende Godt/ nergens meer toe diende dan om het doe soo genoemde Ketterische en verdoemde gevoelen van Hus/ alomme in andere gewesten wijtloopiger bekent te maken/ en bequamelijcker te doen verstaen. Soo sagmen gebeuren dat middelen aengewent om de waerheydt t' onderdrucken meerendeels verkeerde operatien deden. By dese gelegentheydt liet het sich aensien als of de verdruckte Waldensen sich wederom meer dorsten vertoonen; want te Douay in Vlaenderen wierdt ontrent den Jare 1421. een considerabel getal deser Gesinte (in haer vergaderinge gestoort en in apprehensie genomen zynde / om dat sy haer geloof niet versaecken wilden) ten vyere verwesen/ andere van kleyne standtvastigheydt/ ontquamen dat lijden met haer huychelarye/ en sich te voegen na d' humeuren van de Vervolgers*. Onder de Geestelijcken selfs begonnen nu metter tijd oock eenige te sien die sommige ongerymtheden in 't stuck der Leere sochten te verbeteren/ en sulcx insgelijcx in desen deele na een Reformatie helden. Henrick Wilde, een Regulier Monnick van 's Hertogenbosch/ een man van een aensienlijcke deughtsaemheydt/ heeft sich hier in Hollandt en andere Provincien/ niet alleen tegen het woeste leven van de Geestelijken/ maer oock maniere van Gods dienst te plegen/

* *Boxh. Ned. Hist. p. 158.*

De Nederlanders, ende sulcx oock de Delvenaren bieden haren dienst.

* *Boxh. ibid. en Bev. Beschrijv. van Dord. p. 313.*

De Hussiten bevochten, wederstaen het gewelt met Victorie.

De Nederlanders keren van daer terugh met een weer sin tegen den Roomschen handel, en de Leere van Hus werde door 't middel van desen Oorlogh verspreyt.

Nieuwe vervolgingh der Waldensen.

* *Vignier ibid. p. 583.*

Een Geestelijck Heer Henric Wilde berst uyt tegen eenige grofste absur-

gen/ laten hooren; naermaels Prieur onder de synen geworden zynde/ en van syne Monnicken hem voorgehouden werdende/ de jaerlijcksche gedachtenissen van eenige Af-gestorvenen/ die de Kerckelijke voor-bede na haren uyt-gangh begeert hadden/ gaf hy tot antwoort: Laet haer voor ons bidden; onse voor-bede is haer niet nodigh*. De oorsaecke (seyt ergens de meermael gemelte Professor Boxhorn) waerom het Licht des Euangeliums, ende de verfoeyinge van het snoode Geestelijcke bedrijf in de eeuwe 1400. soo elders, als oock in Nederlandt, dus krachtigh door-gebroocken is, moet men gelooven dese geweest te zijn, dat de duysternisse in de Leere van de Roomsche Kercke, ende het opdringen van verdichselen der gierige ende staet-suchtige Geestelijcke, nu op het hoogste gekomen, ende gelijck als tastelijck geworden was*. Oock wierdt 'er onder de Geestelijcken self geklaeght/ dat den yver der eerste ende oude Voorsaten nu was verkout/ en by na geheel verstorven*. Hier by quam dat omtrent den Jare 1440. de loflijcke en noyt volpresen Konst der Letter-settingh en Druckerye/ ofte maniere van Boecken te Prenten/ gevonden wierdt/ dewelcke de Christen wereldt door meenighte van Boecken wel haest van de dicke duysternisse der onwetenheyt verloste/ en de kennisse der waerheyt/ door de Gemeynte tot noch toe gelijk als opgesloten/ voor den dagh en een yders oogen dede komen; sulcx dat dese hoogh-nuttelijcke inventie met het uyt-geven en divulgeren van Gedruckte Schriften/ het Pausdom dapper tot nadeel streckten/ en de naermaels opgevolghde groote Reformatie niet weynigh vorderde. Het Boeck der Heylige Schriften/ daer de ter zaligheydt dienende waerheydt alleen uyt te halen is/ en dat men voor desen op Pergament (soo wat heen geschreven) ter somme van vier of vijf hondert Kroonen betaelde/ kostmen nu voor tsestigh/ en eerlange (als de Konst gemeender wierdt) voor vier of vijf Kroonen koopen*. Dus 'tgeen te vooren onder den gemeynen man/ als konnende sulcke excessive kosten niet vervangen/ stilzwijgens sich self verboodt/ most men nu door andere middelen beletten; want de Pausen al van outs (soo haest sich het recht over de Goddelijcke saecken hadden aengematight) vonden goet de Heylige Bladeren het gemeyne Volck te onthouden/ sustinerende seer schadelijck te wesen/ indien des volcks domme nieusgierigheyt 't oordeel aennam over d'alder-hooghwichtigste saecken/ te weten 't stuck der Religie*. Maer die naderhandt de Leere ende den handel der Roomsche Kercke met een rechtsinnigh verstant op desen Toet-steen beproefden/ vonden al te veel bygeloofs/ en te weynigh liefde. Des Jaers na het Jubel-jaer 1450. quam uyt Duytslant hier te Lande den Cardinael Nicolaes van Cusa, volmachtigde Afgesant van de Stoel van Romen/ tot soodanigh een eynde als voor-henen/ ter occasie van den Brief/ in faveur van de Delftsche Minder-broederen/ door die van 't Hoff van Hollandt aen hem af-gevaerdight/ is geseydt*. De oude Chronijck van Hollandt/

&c.

diteyten van de Roomsche Leere.

* *Boxh. Ned Hist. pa. 159.*

Reden van dese nader op komst der waerheyt omtrent dese tyden.

* *Id. ibid. pag. 134.*

* *Ibid. pag. 148.*

De nieuwe vondt der Druck-konst Moeder van de weten-schap, doet het Pausdom grooten afbreuck.

Hooge prijs van geschreve Boecken.

* *Ibid. pag. 179.*

Waerom het lesen van de H. Schrifture onder Rooms gesinden verboden is.

* *Kort Verh. der Reform. pag. 2.*

De Cardinael Nicolaes van Cusa komt in de Nederlanden

&c. melt van hem aldus: Ende in dese tijden (te weten 1451.) was 'er een Cardinael ende Legaet in desen Nederlanden gekomen, geheeten Nicolaus de Cusa, om te Reformeren sommige gebreecken van den Geestelijcken staet, ende alle Nonnen te besluyten, ende dese voorseyde Cardinael Predicte te Ceulen, tot Uytrecht, ende in veel andere Steden selve*. Hy tradt hier te Lande de Hoven/ Steden/ Kloosters/ over-al in met groote deftigheyt als Ambassadeur van 't Hooft der Heylige Kercke op der Aerde/ en in dier qualiteyt wierdt hy oock al-omme ontfangen met bysondere eerbiedigheyt: so van de Bestierders der Steden/ ende groot gevolgh van de Borgerye/ als van de Geestelijckheyt/ geheele Benden hem te gemoet treckende met Cruyceen en Vanen/ en veelderhande Kerck-tuygh; dus wierdt hy ingehaelt met grooter magnificentie onder het gedommel van de klocken/ Wereldtlycken en Geestelycken roepende en singende met een gemeyn geschal: Ghy zijt wellekom; ghy, die wy nu al lang verwacht hebben in onse duysternis. Een onuytspreeckelijcke menighte van Ingesetenen deser Landen/ volgden hem van d'eene plaetse tot d' ander geduerigh na*. Hy was een man bysonder hoog geacht/ ende seer vermaert door zyn Taelkunde/ Geleertheydt/ Welsprecckentheydt/ en stichtelyck leven oock begaeft met veele andere uytsteeckende hoedanigheden en deughden/ die hem tot dese eminente Charge en Commissie seer recommandabel en sonderlinge bequaem maeckten/ als zynde conform de getuygenisse van de Heer Boxhorn/ getogen uyt seker ongedrukt Latyns geschrift van een Geestelycke ende wel-geleerde Hollander/ genaemt Frederick Heylo, die in dien tydt geleeft/ dit alles by-gewoont/ en onderlinge groote kennisse met den gedachten Cardinael heeft gehadt/ een man thans al rijp van jaren en verstant, statigh en seer aensienelijck van wesen, stichtelijck ende wonder ingetogen van leven; byster wel spreeckende, in de Godlijcke Schriften seer ervaren, onderleydt van kennisse van drie Talen, de Hebreeusche, Griexsche, ende Latijnsche, ende, het geen in 'et uytvoeren van desen last hoogst-noodigh was, onvermoeyelijck, gewoon op sijn nacht-bedde sich niet langer als vier uyren ruste te geven, loos ende dapper behendigh om t' ondervinden verholen, ende met een Geestelijck Mom-aensicht bedeckte, ende met een Monniex-kap voor de ooge wel-opgetovde fouten, wetende wat onderscheyt daer was tusschen geloove ende by-geloove, tusschen den uyterlijcken ende innerlijcken Godsdienst, geenen haet ontsiende voor liefde des waerheydts, geen aensiender der persoonen, dapper ende krachtigh in 't straffen, ende wonderlijck vrymoedigh*. Hy getuyght oock/ als hy hier (gelijck voorschreven is) ingehaelt zynde veele heerlijcke Maeltyden wierden aengerecht/ dat die hem ontfongen/daer meer en gratelijker van nuttigden/als hy die ontfangen wierdt/ vindende sich tot geheel wat groots/ende beters gedreven. Desen Heer dan hier aengekomen zynde/ verweckte niet weynigh schricks in de herten veeler Geestelycken/ vreesende voor

om de gebreken van den Kerckelijcken staet te reformeren. *Siet boven p. 341.*

* *Oude Chron. van Hol. Div. 29. c. 18. f. 292. d. of Gouth. p. 466.*

Hoe pompeuselijck hy over al in-gehaelt werde.

* *Boxh. N. Hist pag. 193. en 185.*

Des selfs lof en sonderlinge bequaemheyt tot desen staet en besendinge.

* *Boxh. ibid. 184. & 185.*

soo een scherpe ooge/ zijnde in haer gemoet overtuygt van haer baldadigh leven/ en al haer schendige bedrijf/ hebbende door bedrogh ende versierde wonder-teeckenen meer winste gedaen van geldt als van Zielen/ &c.* En niet tegenstaende hy/ vermidts het Gulden Jaer van Jubileen ten deele ook herwaerts was gecommitteert/ om de Prys-kaerten ofte Aflaet-bullen van den Paus te Predicken/ waer by een yegelyck (volgens die Voor-schriften) hare sonden konde afkoopen/ kon hy echter/ als wel-verstaende het geheym van deze sake/ en het selve in syn gewisse verdoemende/ sich niet onthouden van dese des Paus aen-gebode vergiffenisse der sonden/ directelyck tegen te spreecken; want hoewel hy dezen aengaende in het publyck een bysondere list en dubbel-sinnigheydt gebruyckte/ nochtans in 't particulier zyn oordeel gaf/ dat sy de menschen niet beter maer erger maeckten/ als niet zwaer genoegh wegende de sonden/ welckers vergevinge soo lichtelijck te bekomen was; dat de rechte boete geen Aflaet-bullen van nooden hadde; dat het Jubeljaer schadelijck was aen veeler Beursen en Zielen; dat de rechte Aflaet-brieven in de H. Schrift te vinden waren: hy bevondt oock door experientie/ datmen hier te Lande door desen Geestelycken Koop-handel/ meer af-kofte als af-stant dede van een roeckeloos leven. Belangende de Beelden (seyde hy) dat men die te veele eere bewees; ten waren niet dan teeckenen van der Heyligen Godsalig leven op der Aerde/ 't welck door 't aenschouwen der Beeltenissen eenen in-druck in de gedachten gaf/ om der selver wandel naerstiger en gedueriger na te volgen; ontslaende oock oversulcx veele van de beloften eeniger Bedevaerden tot sommige Beelden/ die Miraculen/ of soo een bysondere kracht wierden toe-geschreven*. Alle welcke sustinuen ongetwijffelt niet weynigh hebben ontroert de gedachten der Nederlanders. Dus wiert alvereydts in die noch duystere tyden/ by de Patronen en Voorstanders van de Roomsche Kercke selve/ geleght de Fundamenten van die Reformatie/ die in de aenvolgende eeuwe successivelyck is op-gekomen: te meer/ als (de verstandigen nu terstont al gemerckt hebbende het bedrog der Brieven van Aflaet) eenige gecommitteerde Biecht-vaders/ die als Kassiers voor hare principale desen handel dreven/ nader-handt soo breedt en gelyck als in 't gros te werck gingen/ dat daer door oock eenige van het gemeynste volck de oogen wierden geopent/ om te sien en uyt te lacchen de nietigheydt en vuyligheydt van dit schandelijck bedrijf*. Omtrent de self de tijdt van den voor-beschreven Af-gesant/ was in fleur eenen Jan Busch, Regulier Canonick van 't Klooster en Capittel Windesheim/ die sich veel bemoeyde met schrijven/ en over sulcx vermaert was; dese haelde het leven der Gekloosterden hier te lande met dusdanige bestraffingen door: Dat den ouden yver was vervallen; het vleesch en de wereldt hadden d' overhandt genomen in de gedachten der Monnicken, die steets en alleen genegen waren tot haer eygen gemack ende

* Id. ibid.

Sijn hertgrondig ofte oprecht gevoelen over de Af-laten, als middelen alleenlijck om der Geestelijcken Beurs te verrijcken.

Sijn oordeel over de Beelden, en den gepleeghden dienst aen de selfde.

* Ibid. pag. 186. & 187.

Sijn besendinge streckte oock tot grontlegginge van de naermaels op gevolgde Reformatie.

* Ibid. pag. 194.

Klachte van Ian Busch Canonick over 't leven der genaemde Geestelijken.

ende winste, wellusten des vleesch, ydelheden van de wereldt, hoogheydt van Staet, lief-kosery van de Grooten, ende verwaende groot-achtinge van haer eygen self; navolgende in de wereldt het geen sy als buyten en tegen de wereldt gestelt, behoorden te verachten, &c. Onder dit self de Capittel voorz. leefde te deser tijdt Thomas Hamerken van Kempen *, dewelcke het Gulden Boecxken van de Navolginge Christi voor alle Christenen hoogwaerdigh/ en ten allen tyden aenprijselijck heeft nagelaten/ als zynde dit Tractatje vol van opweckingen en prickelen/ tot alle innerlijcke en uyterlijcke deugden/ tot de lesinge der H. Schrifture/ bekeeringe/ versaeckinge zyns selfs/ af-stant van de wereldt/ demoedigheydt lydtsaemheydt/ erkentenisse van Godts goetheydt/ en andere goede wercken van Godtvruchtigheydt en liefde: sulcx hy door dit Geschrift/ als mede zyn wandel/ exemplaerlijck betoonde/ dat 'er in die snoode tyden/ uyt het Monnickdom/ en geensints van de strengste Orde/ noch iet goets kost komen/ tot overtuyginge van alle anderen. Daer werdt oock gesustineert/ dat hy met dit Schrift/ de genaemde Geestelijckheydt buyten haer selfs en hare dwalingen/ tot een recht Geestelijck verstant/ en vromer leven socht te leyden/ het welck recht Reformeeren is *. Inden Jare 1459. hoorde men weder om van een af-schrickelijcke vervolgingh in Vlaenderen en Artoys/ over eenige Godvruchtige menschen/ ter saecke van der Waldensen ofte Vaudoysen Religie/ edoch onder de verdoemelijcke naem van Toverye en zwarte konsten. Ten versoecke van den Inquisiteur Pierre le Broussart, Jacobijn ofte Predikheer/ zijnd'er eenige op verscheyde tyden tot Douay/ t'Atrecht en elders geapprehendeert/ dewelcke door ondragelijcke pijn geperst en gedwongen zijn geworden te belijden/ 't geen tot haren laste wiert opgedicht/ onder anderen dat sy Dienaers waren van den Satan/ hem aenbaden/ met hem gemeenschap hadden en diergelijke ongelooflijcke en ongehoorde gruwelen meer. Hier op wierden sy alle ten vyere verwesen/ doch na de plaetse haers doods geleydt werdende/ betuyghden in 't openbaer haer onschuldigheydt/ roepende voor God en de wereldt/ dat sy noyt in de Vauderye (waer door verstaen wierdt de Vergaderinge der Tovenaren en Duyvelen) waren geweest/ maer dat hen de Rechters hadden misleydt ende bedrogen met schoone beloften van lijfen goet te sullen behouden/ indien sy maer bekenden het geen men haer tegen moet voerde. Yt eenige wierdt gehoort dat sy haer verdichte beschuldiging alleenlijck door tormenten tegen eyge gewisse hadden moeten belyden. Ten laetste baden zy aen de Gemeente dat men haer in hun Gebedt wilde assisteren/ bevelende wijders/ tusschen de vlammen/ aen God hare Zielen. Maer naermaels bragt de tijdt/ verkondigster van de waerheydt/ d'onnoselheydt voor een yders oogen; want in den Jare 1491. wierden dese gemartelisserde/ nevens andere/ ter selfder saecke in hechtenisse zynde geweest/ by een Sententie des Parlements te Parys/ gansch onschul-

* Val. And. Biblioth. Belg. pag. 739.

Oprecht Christelijck Boeckje van Thomas van Kempen.

* Kort Verh. der Reformat. pag. 68.

Nieuwe vervolginge tegen de Waldensen.

Siet Borh. Ned. Hist. van p. 42, tot 103. en 't Verhael van Iacq de Clerck Heer van Beauvoir, achter d'ondeckinghe der Toverye, door R. Scot.

Werdende naderhandt onschuldigh verklaert.

digh verklaert/ midtsgaders hare geconfisqueerde Goederen/ en beroof de eere gerepareert/ en voorts die onrechtvaerdige Rechteren in zware gelt-boeten gecondemneert. Dus verwisselde in de Walsche Gewesten van Nederland de Tragedie van dese wreede en gruwelijcke vervolginge/ over de onnosele Vaudoysen (wegens hare af-gesonderden Godts-dienst/ van de Roomsche bericht van Toverye en duyvelsche Konsten) in vreugde/ werdende als self schuldige/ veroordeelt/ die de onnoselheydt van anderen/ onderdruckt door opgeleyde namen van helsche schelm-stucken/ met den vyere/ sweert/ eeuwige gevanckenissen/ nu verscheyde Jaren op 't bitterste vervolgt hadden. Zynde oock geensints te verwonderen/ dat d' ongerechtigheydt van dese schendige verrichtinge eenmael na behooren wierdt aen-ghemerckt: want de maniere van het straffen deser menschen was onmenschelijck/ en het gheene men haer opstrede/ van particuliere en innerlijcke kennisse te hebben met de Duyvelen ('t welck men oock een yegelijck wilde doen geloven) was ongeloofl ijck. Verscheyde Geleerden hadden oock al bezich geweest met schryven/ om publijckelijck te vertoonen de nietigheydt en het onrecht van dese beschuldingen. Verstandige Rechts-geleerden haer Advysen versocht/ wilden zich met dese saecken niet bemoeyen/ als in geenen deele daer geloof in stellende.

Nietigheyd en absurditeyt van de beschuldinge der Vaudoysen.

Dr. Wessel van Groeningen stelt sich tegen de verdorventheyd der Kercke.

Siet Valeri And. Bibliot. Belg. p. 750. Vignier ibid. p. 619. Morn. ibid. f. 620.

Tusschen dese aengetogen moordadige executie/ en de Sententie daer en tegen opgevolght/ bloeyde/ ende was in vermaertheyt Dr. Wessel van Groeningen/ die (wegens zyne uytsteeckende geleertheydt ende wetenschappen van menschelijcke en Goddelijcke saecken) *lux mundi*, 'tlicht der werelt, genaemt wierdt; sijne soo wel schriftelijcke als mondelinge wederleggingen van veele misbruycken en dwalingen der Roomsch-gesinden/ eygende hem de Naem van *Magister Contradictionis*, Meester der tegen-sprekinge. Hy disputeerde tegen eenen Mr. Engelbrecht van Leyden/ en Jacob Hoeck/ Deecken tot Naeldtwijck/ over 't stuck van 't Vagevyer/ d' Aflaten/ en Voorbiddinge. Hy schreef (behalven verscheyde andere poincten) oock tegen de Misse/ d' Opper-hoofdigheyt des Paus/ &c. was een groot vyandt van alle vooroordeel en by-geloove/ stellende onder andere regulen/ dat de toehoorders konden ende mosten oordeelen over de Leere harer Voorgangers/ en dat sy niet alles soo onbedachtelijck door een domine drift behoorden aen te nemen/ sonder discretie ofte onderscheydt/ &c. Erasmus getuyght t' syner eere/ dat hy zijne leer-stucken veel Christelijcker en zediger voorstelde/ als naderhandt Luther en de zijne deden*.

** Erasmi Tom. 9. ag. 1532*

Al mede verscheyde Geleerde van gansch Christenheydt.

Verscheyde andere Geleerde Mannen zijne Tijdt-genooten hebben sich oock nevens hem gestelt tegen 't Pausdom ende verdorventheydt der Kercke. Ondertusschen leefde oock den opgemelten grooten Erasmus/ die in 't begin van de Eeuwe 1500. verscheyde Boecken liet uytgaen/ by welckers eenige hy de absurditeyten des Pausdoms bespotte/ en met sommige de gebreecken te kennen gaf/ dewelcke oock van

alle

alle kanten door de schriften van verscheyde Geleerde verstanden (welke dese eeuwe/ door de Druck-konst geholpen zijnde/ in grooten getale voort-braght) meer ende meer aenstoots begonnen te lyden: want al wat' er dagelijx tot bevorderinge der Geleertheydt en Godsaligheydt in 't licht quam/ was directelijck strijdende tegens het Monnikendom/ 't welck alle licht van Letteren en wetenschappen/ meer haete/ als of het ketterye en Toverye ware *. Dus wierdt den wegh gebaent tot grooter Reformatie *. En na dat Hulricus Zwinglius in den Jare 1516 te Glaris en elders in Zwitzerlandt sulcx hadt gepooght te beginnen/ soo heeft des Jaers daer aenvolgende 't opslaen van Martinus Luther zijn aenvangh genomen/ gaende gemaeckt door 't overdadigh misbruyck der genade-brieven ofte Aflaet-bullen/ die Leo de thiende dede Predicken/ met aenbiedinge van absolute vergevinge aller sonden/ en verseeckeringe van d'eeuwige zaligheydt. Dese schandaleuse nieuwigheden hebben Luther alder-eerst opgehitst ende verweckt. In den beginne streedt hy alleenlijck tegen 't onmatigh misbruyck/ niet voorgenomen hebbende d'Aflaten t'eenemael te verwerpen veel min sich selven tot een Reformateur der geheele Religie te stellen *. Doch naderhandt door d'onbesuysde hevigheydt veeler Kerckelijcken/ en 't uytsinnigh bulderen en kryten der Monnicken/ die hem verketterden/ getergt zijnde/ gingh hy verder *. Hy kreeg aenstonts niet alleen 't gemeene volck/ maer oock veele luyden van groote qualiteyt en consideratie/ aen sijn zijde; ja alle geoffende verstanden en beminnaers van Geleertheydt/ die in Duytslandt en Zwitserland gevonden wierden/ vielen hem toe/ en begunstigden sijn voornemen *. Erasmus de geleerste van de eeuwe/ verdedigde Luthers saken grootelijx/ doch vereyschte al in den eerste in hem meer sachtsinnigheydt; hy klaeghde oock dat men den yverigen en geterghden man meer met lasteren en scheiden was op 't lyf gevallen/ als met redenen: dat men uyt haet en voor-oordeel van syn persoon/ ('t geen conform de waerheydt was/ veroordeelde/ 't geen rechtsinnigh was verdraeyde/ en in syn schriften als kettersch verdoemt hadden saecken die in de Boecken van Bernardus en Augustinus als goet en Godvruchtigh aengenomen wierden. Men moght (schreef hy) niet veroordeelen/ 't gheen men niet gelesen/ niet overwogen/ ja niet verstaen hadde *. Hy poogde oock te beweeren/ dat men Luther onverhoort/ door de factie ofte samen-spanning van quaetwilligen en boose menschen/ onderdruckte. Edelmoedige verstanden (seyde hy) begeerden onderwesen, en niet gedwongen te werden, het onderwijsen is Theologanten, het dwingen alleen Tyrannen werck. En vermidts Luther (zyns oordeels) te seer verbittert/ en al te hevig op-stoof/ soo propheteerde dat veer-siende geleert verstant al van toen af aen/ dat dit werck tot oproerigheyd en beroerte sou uyt-bersten/ en eenen bloedigen uyt-gang hebben; gevende echter de grootste schult aen de Kerckelycke *. Verscheyde jaren naderhandt

Margin notes:
* Erasmi Epist. lib. 19. Epist. 62. pag. 878. b.
* G. Brandt Kort Verh. 82
Zwinglius en sonderlinge M. Luther komen op, midtsgaders oorsaeck van dien.
* Melanth. in vita Luth.
* Erasm. Epist. pag. 887. & 941.
* Id. ibid. 2044. f.
Werde van Erasmus verdedight.
* Id. ibid. p. 585.
Desselfs voorsegginghe van Luthers bedrijf.
* Ibid. & p. 1073. & 2044. e.

midtsgaders klachte over sijns Naevolgers mutinatie.

bestraften hy oock de al te grooten hevigheydt en bitsigheydt der Na-
volgers Lutheri: oock klagende over hare oproerigheydt met dese
woorden: Men heeft de Heerschappye der Bisschoppen verworpen,
pen, maer soo, dat men oock self de wereltlijcke Magistraten niet genoor-
saemde. Eertijts leefden de Christenen onder de Heydensche Prinsen ge-
rustelijck, sich omsichtelijck wachtende datse geen occasie tot oproer ga-
ven, gevende eere dien sy eere, tol dien sy tol, schattingh dien sy schatting
schuldig waren: d'aenkomende Christenen wierden vermaent, datse ook
d'Afgodische Magistraten souden gehoorsamen, en sy baden God dage-
lijcks voor hun welvaren: maer dit volck dat soo Euangelisch is, werdt
oock by den Turckschen Keyser verfoeyt, om dat het, seydt hy, tot oproer
geboren is. Wat recht het al oproers aen? hoe dickwils en om hoe kleene
saecken loopt het tot de Wapenen? &c. In het begin hielden sy Luther
by na voor een God, nu schijnt hy haer geheel te suffen om dat hy de nieu-
we Leere van 't Avontmael niet aenneemt, &c. * want terwijl het Paus-
dom grootelijx beyverde/ en dapperen weer dede om den loop der Re-
formatie te stuyten/ was onder de Reformateuren self een groot dis-
puyt en bysondere verdeeltheyt ontstaen over 't stuck van 't H. Avont-
mael: Voor eerst tusschen Luther en A. Carelstad, daer na oock tus-
schen Luther en Zuingel, die van J. Oecolampadius en andere wierdt
gesecundeert. Dese Scheuringh/ die men de Sacraments-strijd noem-
de/ werdt geseydt het geluckigh succes en de progressen vande Refor-
matie meer verhindert te hebben/ als al het moorden/ branden/ blaec-
ken/ en verder bloedige gewelt/ waer mede men de genaemde Ketters
gewoon was te vervolgen. Een ygelijck van de Disputanten kreegh
synen aenhangh die sich oock in de Nederlanden verspreyde. Sulcke
vruchten komen veeltyts voort uyt een meesterlicke hevigheyt en bitse
onrecktlijckheydt van een styf-sinnigh hooft! Erasmus gaf oock niet
lange voor syn doodt syn hoog-wijsen Raedt/ hoe men behoorde te Re-
formeren/ stellende onder andere regulen dat men niet alles te gelijck
en metter haest/ maer by trappen en allenghskens moet te werck
gaen. Hy verstondt dat de Vorsten sorge moesten dragen om de
geheele staet der Kercke te suyveren/ door welcke sulcks sonder oproer
konde werden te weegh gebraght. Dat de verbeteringe der Kercke
niet wel gelucken soude by aldien die niet van de Overheden van daen
quam. Hy beweerde dat men in plaets van 't misbruyck der saecken/
de saecken selve niet most wegh nemen; en 't geen men niet verbeteren
kon/ most men door de vingeren sien. Voor al verwierp hy 't Refor-
meren met twist/ gewelt en oproer; en insonderheyt prees hy de par-
tyen het heel-middel der onderlinge verdraeghsaemheydt hooghlijck
aen. Dus verstreckte Erasmus (gelijck sommige oordeelen) een Re-
formateur van de Reformateuren selve/ by de reckelijckste gehoor vin-
dende en by niemandt meer ondancks behalende/ als by de geenen
dien syne raedt aldernodighst was/ en minst ter herten gingh. Oock
klaeghde desen vrede-lievenden Heer (want hy was met dus tusschen
beyde

* *Eras. Epist. p. 2056 a. b. Tom 9 pag. 1296 & sq*

Belangende den Sacrament strijdt ten tijde Lutheri. *Siet Hospiniani Hist. Sacramentaria, en anderen, geallegeert by G. Brandt in sijn Kort Verh. p.* 115.

Erasmi oordeel op wat wijse de Reformatie best moghte succederen.

heyde te gaen/ geraeckt in d'ongunste van de hevighsten aen beyde de zyden. dat hy eenigen aenhangh der Lutheranen jaegh uyt de Predicatie komen gelijck als met eenen quaden geest aengeblasen, in aller aensichten een toornigheydt en wonderlijcke wildigheydt ten toon voerende: en niemandt was 'er van allen (vervolght hy) die my, met eenige eerlijcke luyden vergeselschapt, d' eere bewees, die wy eenen ygelijck aendoen, uytgesondert een oudt manneken. Dus, meen ick, keeren de Krijgs-luyden van d'aenspraecke des Veldt heers, alsse tot den Strijdt en Oorlogs-dapperheydt zijn opgeweckt, &c.* Wijders quamen onderwijlen de Placcaten uyt tegen Luther/syne aenhangers (die sich niet alleen door gansch Duytslandt/ maer oock tot inde Nederlanden toe verspreit hadden midtgaders syne Leere en Boecken; Dese (een aenvanck nemende met dat van den Jare 1521. en onwettelijck tegen 's Landts Vryheydt en Privilegien gemaeckt*) wierden hier te Lande uyt Keysers Name verscheyde malen gerenoveert/ en op nieuw weer afgekundight/ waer door soo menigh duysent menschen om lijf en goedt gebrogt zyn dat het voor alle Christenen schrickelijck is daer aen te gedencken. Wt yver wierden dese verboden den Nederlanden voorgedragen/ en oock uyt yver sonder groot insien ofte voorsichtigheyt/ ongeacht aengenomen. Des wierden de Schavotten dagelijx ysselijk bevlenght en bebloet/ de palen en staecken sagmen by na geduerigh en sonder ophouden roocken. Het Lutherdom of d'Euangelische/ die eerst in weynigen bestonden/ drongen echter tegen 't gewelt van vyer en staet te meer over in/ en versprеyde sich in weynigh tijdts soo wijdt en breedt/ dat het self voor de machtighste Vorsten der Werelt ontsaglyck wierdt. Het branden en snijden was mogelijck dienstigh/ wanneer de quale alleenlijck in een lidt plaets hadt/ doch indien sy door 't gansche lighaem en d' inwendigste aderen was voort-geloopen/ dan wierd 'er veel eer een Medicijn vereyst/ die 't op een ander methode door sachter genees-middelen allengskens van binnen socht te verdryven*. Oock wierden de curieuse menschen (de doodt en 't lijden deser Martelaren soo dickwils siende) begeriger om de H. Schriftuere te ondersoecken. Tot hier toe dan hebben wy voor eerst 't verloop den af-breuck ende den af-val van d' autoriteyt en oude achtinge des Pausdoms/ ende daer na den opkomst/ vervolginge en onderdruckinge der Euangelische Religie/ en noodige Reformatie in de Godts-dienst oorspronckelyck opgehaelt/ en door een lange reecks van Jaren successivelyck aengewesen/ en sulx/ wegens de wydtloopigheydt van soo een groot ende aensienlijck werck/ ons niet hebben kennen onthouden 't selve wat wydtlopiger te beschryven/ en midtsdien een weynigh buyten de palen van ons besteck te treden/ eens deels vermidts dese langh-verduysterde kennisse aen veele Gereformeerden wel nut en dienstigh is te weten/ anderdeels vermidts het by seer weynige te leesen/ en by veele onser Nederlandtsche Historie-schryvers/ ofte onbekendelijck ende by

Andere klachten Erasmi alsvooren.

* Siet hier van breder G. Brandts Kerk Verh van p. 154. tot 160.

* Grot. de Rep. Bat. c 5. p. 78. Hoofts Hist. l. 27. p. 305.

Opkomst en voortgangh der vervolgingen ter sake van Luthers Leere.

* Erasm in Epist. . 1076 b, c, & Epist, ad Ioh, Botzhem, ejusd. oper Tom, I. præfixa,

Op wat redenen dit voorgaende tot noch toe wat wijtlopiger hebben verhandelt dan 't volgende sullen doen,

gebreck van volkome bescheyt/ ofte by faute van achterdocht plotselijck overgeslagen is; sullende nu 't verder gevolgh deser Kerckelijcke saken/ waer van onse menigvuldige naergelatene naerstige aenteeckeningen en Jaer-boecken van dese tyd af/ mentie genoeg van maecken (op dat ons dit niet te lang soude ophouden, en verder buyten de limiten van ons voornemen vervoeren; voortaen alleenlyck ter loop en stucks-gewys verhalen/en/voor-bygaende veele considerabile geschiedenissen/ omstandigheden/ en toevallen/ raeckende de Religions Historien deser Landen en Steden van dien in 't generael / specialijck voor memorie in 't kort aenroeren/ 't geen onse Stadt meerendeels in 't particulier ende met name betreffende / ende my in 't lesen der Historien daer van onder en tusschen voor-gekomen ende bejegent is: welcke methode wy in 't voorgaende oock soo wel niet souden hebben kennen observeren en onderhouden/ nademael van outs soo weynig particuliers/ self dickwils in de hoog wichtighste saecken beschreven en aengeteyckent is; vertrouwende over-suicks alle onpartidige en goetgunstige Lesers dit voorgaende wijt-loopiger en onder de handt grootelijcx aengegroeyde ouder verhael / sich niet al te qualijck laten gevallen, maer wel ten goede duyden sullen/ doorgaens indachtigh zijnde dat de Clergie ofte Geestelijckheydt van Delft soo groot en boven andere Steden uytsteeckende was/ en dat oversulcx dit algemeyn relaes op onse Stadt in 't particulier wel grootelijx zijn reflectie heeft.

Wyders/gelijck omtrent veranderinge of Reformatie van Religie sich gemeenlijck verscheyde dwalingen/ Ketteryen/ Secten en scheuringen laten vinden / soo begon men nu oock metter tijdt hier te Lande van Doops-gesinden te hooren/ dewelcke een Reformatie dreven met uytsluyting van den Kinder-doop. Dese waren niet alleen de vervolginge/ maer ook onder malkanderen groote twisten en verdeelingen subject. Omtrent den Jare 1534. begosten sich oock eenige Doops-gesinden te laten sien/ die met geest-dryverye bevangen waren/ of sich selven lieten voorstaen datse door den Geest Godts gedreven wierden: men gaf haer de naem van geest-drijvende Herdoopers ofte Wederdoopers, om dat de geenen die sich onder haer Gemeente wilde inlyven/ op nieuw mosten werden Gedoopt. Dit wierdt een rasende en dulle Secte / stellende dingen in 't werck die tot muterye en oproer streckten/ en sich lieten aensien tot verderf van Landen en Luyden te sullen uytbersten; deser Gesinte was oock geweest den vermaerden David Jorisz van Delft, die gemeenlyck onder de Hooft-ketters werdt gereeckent: den Roomsch-Kercklijcken History-Schrijver Dionisius Mudzaerts, noemt hem Ketters Patriarch/ dat is: eerst-ofte-oppervader aller Ketteren; in den Jar 1538. zijn hier te Lande twee Placcaten gemaeckt/ beroerende dat soo wie hem logeerde/ levendigh in haer deur soude op-gehangen werde/ doch een goede vereeringe te sullen bekomen die hem aenbraghte*. Hy was (soo de meeste seggen) een

Opkomst der Doops-gesinden

Midtsgaders geestdryvende Herdopert.

David Jorisz van Delft.

* Rebert. der Placc. pag. 37.

een Speelmans Soon/ en/ het geen seeckers is/ een konstigh Glas-schilder/ syns Ambachts/ werdende hier en daer noch heerlijcke konst van hem gesien; den Geleerden Ubbo Emmius (de welcke sustineert dat syn Vader een Zijde-kramer was) schrijft/ dat hy ten tijde van de Wederdoopersche zwermeryen in Nederlandt/ hier te Delft tot eenen Bisschop geordonneert was. In de Munstersche beroerte/ van den op-geworpen Koning der Weder-dooperen/ was hy een van de voornaemste Weder-hanen en Roer-vincken: maer dat Rijck ten eynde zynde/ scheydde sich metter tijdt van de Doops-gesinden/ en rechte seer behendiglyck en bedecktelyck een eygen Secte op. Onder andere grove en gruwelijcke dwalingen die hem toegeschreven werden/ dreef hy een Poligamie ofte veel-wijf-schap/ te weten/ dat het Huwelijck vry en niemant door 't selve aen eene Vrouwe verbonden hadde: maer dat de voort-teling der Kinderen/ den genen die door den geest van David Jorisz weder-booren waren/ moest gemeen wesen. wyders leefden hy in 't geheym t'eenemael seer luxurieux ende wellustigh/ waer van daen het oude Delfsch spreeck-woort herkomstigh is/ by 't welcke die geene die een ongebonde leven leyden/ gesegt werden een David Jorissons leventje te leyden. De Historie van syn gansche leven sullen wy hier na onder de vermaerden van Delft/ uyt de Schriften van Bleesdikius, de Historien van Thuanus, Pontani Beschrijvinge van Amsterdam en verscheyde andere verhalen/ sonderlinge ook uyt een Origineel half Hoochduyts Tractaetje/ met den Titel David Joris wt Hollandt des ertz-ketters waeraftige Historie, sijnes levens unde verfurischen Leer, van der tijdt an, als hy tho Basel is gekomen, daer selvest gelevet, unde wat sick na sijnen af-sterven met hem, unde sijnen verwanten aldaer begeven heft. Durch die erweerdige Universiteyt der loeflicker Stadt Basel, tho eeren des voersichtigen, eersamen, wijsen Raedt daer selvest beschreven. Zijnde dit alsoo gedruckt in quarto 1559. *Wie sijn leven meerendeels beschreven,*

Omtrent de tyden van de voorsz Placcaten tegen David Jorisz/ en oock bysondere tegen de Doops-gesinden in 't gemeen/ hoorde men veel van Doodts-straffen ter saecke van die Religie. Van 41. der selver gesintheydt die in 't jaer 1538. in de Nederlanden zijn ter doodt gebraght/ heeft men dier tydt binnen Delft 27. ter executie sien leyden. En van 36. Doop-gesinde persoonen/ die des Jaers daer aenvolgende/ te weten 1539. in de Nederlanden wierden gedoodt/ moesten 't 31. (die alle uyt Engelandt verdreven waren) te Delft ontgelden; 16. mannen met den Zwaerde en 15. Vrouwen in 't water omgebraght werdende*. Onder andere wierdt oock in Vrieslandt seecker Huysman by Harlingen/ om 't Herbergen van Menno Symonsz (na wien de Doops-gesinden naderhant Mennisten oft Mennoniten genaemt zijn) tot Leeuwaerden metter doodt gestraft. Inden Jare 1544 wierdt een Placcaet en Commissie uytgesonden aen alle Officiers ende Vasallen van syn Majesteyt/ omme te vernemen en over te senden de namen/ gemeene mare/ bequaem- *Gruwelijcke vervolginge en ombrengen der Doopsgesinden hier te Delft.*

* *Hist. der Doops-gesinde Mart.* II. 120. & 123.

heydt/ leven en staet van de Parochi-papen en Cureyten/ &c.* By welck Placcaet de Keyser uytdruckelijck seyde met dese woorden: volkomelijck onderricht en verwittigt te zijn, dat niet tegenstaende de voorige Placcaten, de Secten, dwalingen, en ketteryen noch niet op en houden, 't welck eensdeels [nota] komt, so wy verstaen, uyt dien dat de Prochiaens en Cureyten (die als goede Herders behooren sorge te dragen, voor haer Schaepkens ende Ondersaten) in diversche plaetsen zijn menschen van quaden levene, gevende hare Ondersaten, ende allen andere quaet exemple, seer schandaleuselijk levende, onwetende ende ongeleerd, niet wetende dat een goedt Pasteur, Prochiaen en Cureyt (om de Zielen wel te regeren) behoort en schuldig is te weetene. Ende dat meer en arger es dat de waerachtige Prochiaens en Cureyten, niet willende resideeren in hare Prochien ende Kercken, alleenlijck soeckende haer tydelijck profijt, niet an en sien, wien sy in haeren af-wesen en absentie, den last van zielen bevelen, behoudelijck dat sy 't meeste profijt mogen hebben ende genieten. Ende dat noch meer ende erger es, committerende dickmael daer toe uytgeloopen Monniken, daer af eenige by dispensatie, en d'ander sonder dispensatie, haer Habijt, Clooster en Religie verlaten hebben,* &c. Daer en boven hadt den vromen Paus Adriaen de sesde, die in den Jare 1523. als was overleden/ op seecker Rijx-dagh in Duytslandt/ daer hy de Rijx-vorsten tegen Luther socht op te maecken/ door den mondt van den Bisschop van Fabriane met eene rondelijck doen bekennen; Dat dese beroerte uyt de sonden der menschen, voornamentlijk der Priesteren en Prelaten, was voort-gekomen; dat 'er oock selfs in den Heyligen Stoel, eenige jaren herwaerts, veele grouwelijcke stucken waren begaen; dat 'er veele misbruycken in 't Geestelijcke, en veele onbehoorlijckheden in 't uytgeven der Kerckelijcke Geboden waren geschiet; eyndelijck alles was soo verandert in erger, dat de smettelijcke kranckheyt van 't hooft tot de leden, van de Pausen tot de minder Prelaten voortkruypende, sich wijdt en en zijdts uytgoot, en dat 'er naulijcx ymandt gevonden wierdt die recht dede, en van dese quale vry was, &c.* Welcke woorden van syn soo geseyde Heyligheyt en de Keyserlijke Majesteyt/ als van twee opperste personagien van de Roomsche Kercke/ by den anderen geconfronteert ende vereffent/ geen gemene noch kleyne/ maer wel genoegsaem overvloedige getuygen strecken van al 't geene wy voor henen tot beschuldinge van de genoemde Geestelijckheyt hebben geallegeert. Negen jaren na des Keysers Placcaten/ namentlijk anno 1553. sterf tot Leuven den Hoogh-geleerden Adamus Sasbout van Delft/ een Franciscaner Monnick en Professor der H. Theologie der Hooge Schole en vermaerde Academie van de voornoemde Stadt Leuven/ wiens leven hier na t'synen plaetse sullende werden beschreven/ alleenlijck hier werdt gedacht/ ten opsichte hy in 't laetste zyns levens onder 't Pausdom sodanige uytlegginghen over den Propheet Esaias/ midtsgaders eenige Brieven der Apostelen heeft geschreven/

Repert, p, 51,

Keyser Carel schrijft de continuatie van de beroerten der Religie der Geestelijcken onwetenheyten ergerlijck leven toe,

† Placc, van Vlaend, pag, 332,

Gelijck ook Paus Arie van Wtrecht alvoorens den oorsprongh van dien, de sonden der Kerckelijcken hadt geimputeert,

** Hist, Concil, Trid, l. 23. Sleid, Com, IV. 50 b. 51, a, XI, 173. b,*

't Welck al ons voorgaende verhael dapper bevestight,

Den vermaerde Adam Sasbout van Delft

schreven/ waer door (gelijck ick selfs van een Gereformeert Theologant hebbe hooren oordeelen) hy een onsterflijcke lof en danck merteert by alle Christenen/ selfs by die geene die de Roomsche Religie alder meest tegen zijn/ onder welcke men seyt/ nochtans oock eenige gevonden zijn/ die hem den titel van den Gulden uytlegger toe-eygende. In de Historie van het Martelaerschap van Heer Engel Merle/ anders Angelus Merula, in 't Martelaers-boeck Engelbert genaemt/ Pastoor van Heenvliet/ die als Martelaer (om syn rechtsinnigh geloove) in den Jare 1557. gestorven is/ en oudt-Oom was van den vermaerden Paulus Merula, eertyts Professor der Historien tot Leyden/ die oock de geschiedenissen van dit Martelaerschap in 't Latijn beschreven heeft/ geintituleert/ *Historia de Angeli Merulæ Martyrio a. P. Merula edita anno* 1604. leest men dat hy anno 1554. in den Hage op de Voor-poorte al gevangen sittende/ en wegens de Inquisiteurs ofte Ketter-meesters door een slinckschen om-wegh van valsheydt (die te snoodt was om van Hollanders/ en daer en boven noch Christenen/ en Gods-geleerden/ bedacht te werden) schelmachtigh bedrogen en misleydt werdende/ door weemoed gheyt en zwacke krachten wegens synen Ouderdom met een zware sieckte wierdt overvallen/ 't welck de Raden van 't Hoff bewoog/ dat sie hem ter instantelijcker supplicatie en onder borg-tocht van synen Neve W. Merula, oock met goet-vinden van den Bisschop anno 1555. van de Voor-poorte na Delft lieten voeren/ en in 't Klooster St. Magdalena brengen/ alwaer hy schreef een wederlegginge van de kerckelycke Procedure over hem geschiet. In 't voorz. Jaer 1557. overleed alhier te Delft den Geleerden Johannes Sartorius van Amsterdam/ dewelcke een Paraphrasin ofte uytbreydinge over alle de groote en kleyne Propheten geschreven heeft onder den bedeckten naem van Johannes Tosarrius, dewelcke by een geringe letter-versettingh zijn eygen bedupde/ door welck werck/ men in de Prologe ofte Voor-reden van 't eerste stuck/ dusdanige klachten leest/ over den stant der Kercke synes tydts: O ellendige ende recht te beklagene conditie onser Kercke! doch wy zijn dese soo tastelijcke duysternissen waerdigh. Want de dromen hebben wy liever als het krachtige Woordt Gods; de geveynstheydt als de waerheydt, de schaduwen als het licht, den Mammon als Christum. Want wat sullen wy seggen? schijnt oock niet heden ten dage by na der geheele wereldt soodanig eene Kercke loflijcker en treflijcker, de welcke door een Religie meest uytwendigh zijnde voor d'oogen blinckt, dat is, in de welke een Opper-Priester door d'Hyacinten [ofte edele Gesteenten] Purper en Zijde uytmuntende, d'Offerhande doet, en daer alle andere dingen yder in 't bysonder op d'Aronische wijse [dat is naer 't Oude Testament] onderhouden werden: als die levende, Geestelijcke ende krachtige Kercke, welcke door het bloote Woordt Christi bestaet *. En soo voort klaegden hy over de verdorventheydt der Roomsche Leere/ sich verder uyt en buyten des selfs

Schrijft interpretatien der H. Schrifture in conformité van de Gereformeerde Religie.

De Martelaer Engel de Merle, schrijft in het Klooster M. Magdalena te Delft sijn verantwoordinge.

I. Sartorius beklaeght de verdorventheyt der Roomsche Kercke.

* Pont. Beschryv. van Amst. l. 2. c. 28.

selfs gemeenschap al eenige Jaren onthouden hebbende/ als hy hier te Delft den 28. Maert des jaers voorsz* syne dagen eyndigde. Dese syne wercken des jaers na syn doodt te Basel by J. Oporinus uytkomende. Na desen tydt begonnen in de Nederlanden (onaengesien de rigoureuse Placcaten en bloedige Inquisitie) de secrete Conventiculen en heymelijcke Vergaderingen/ daer de waerheydt ondersocht/ het Pausdom tegen-gesproken/ het Euangelium Gepredickt/ de H. Sacramenten des Doops en Avontmaels bedient wierden/ en dien men nu al verscheyde Jaren allenthalven te vergeefs had getracht uyt te roeyen en te verdrucken/ in verborgene plaetsen by nacht en ontyden soo langs soo meer toe te nemen. En hoe den ouden yver der Roomsche Religie hier te Delft in af-val en flaute lagh/ blijckt eenighsints/ door dien men omtrent dese tyden met dusdanige Keuren tegen de onachtsaemheydt/ verslappinge/ weder-waerdigheydt/ en kleyne devotie der Gemeente onder den Kercken-dienst/ most voorsien.

*Valer. And. Biblioth. Belg. p. 528.

Geheyme by-een-komsten tegen het Pausdom nemen toe.

Keure tegen 't kleyn respect en onachtsaemheit der Gemeente onder de publijcke Ceremonien in de Kercken te Delft.

ALzoo tot kennisse vanden Wethouders deezer stede gecomen is, dat niet jegenstaende voirgaende verbooden eenige personen onder de Dienste Gods, ende sonderlinge onder de Hoechmisse, Vespertijde, ende oick ten tijde van Loeuen ende Sermoenen, gaen wandelen ende praeten inder Parochie-Kercken, turberende doir tselue die deuotie van veele guede menschen, scandalizerende oick ander persoenen, twelck nyet en behoirt getollereert te zijne. Soo ist dat Scout ende Scepenen dezer stede andermael verbieden allen personen tot gheenen daghen vande iaere onder die Hoechmisse, Vespertijden, Louen ende Sermonen te clappen, offte oick gaen wandelen in eenich vander Prochie-Kercken dezer stede clappende ende praetende, op die boeten in andere voirgaende ordonantie breeder verclairt, te weten, drie stuuers, ende indien yemande beuonden worde andermael in tselue te misdoene, twelck niet wel van quaede geuoelen te excuseren en can gesijn, sal noch hier en boeven arbitraelijcken tot discretie van Scepenen gecorrigeert worden. Ende indien yemant weygerende waer die boeten voirseyt van stonden an te betalen, die zal gehouden wesen mit recht dair van verwonnen zijnde, dobbelde boeten te betalen mit alle die costen daer omme gedaen, welcke boeten geexecuteert sullen worden by een stede Bode, sonder coste van den gheenen die de becoringe doende is. *

* Dese berust ten Comptoire van de Heeren Kerck meesteren inde Lade B.

Vryheyt der Gereformeerden dringht door, en wast aen.

Publijcke Vergaderin-

Des Jaers 1566. nam de vryheydt der Euangelischen ofte Gereformeerden machtigh toe/ beginnende in 't publijck te vergaderen/ en alsoo hare groote menigte te melden. In West-Vlaenderen d'eerste openbare Predicatie ingevoert en door-gedrongen zijnde/ begonnen sulcx veerders in meest alle de Nederlanden; eerst in Bosschagien en binnen 't Geboomte/ daer na in Velden en opene plaetsen/ de vrouwen vooghdemen sittende dicht aen de mannen stonden daer achter/ en in dese ordre/ om 't goet gehoor/ alle beneden de wint; tot dat men quam

quam in Dorpen en Voor-steden. In den eerste gingmen ter Preeke sonder, daer na met Wapenen; want uyt vreese van gestoort te werden, nam men aen Rapieren, Buyst-hamers, Hack-messen, Pistolen, en Sinck-roers, daer na oock Stocken en Staven, Hellebaerden, Bussen, en ander hals-geweer* Ondertusschen diende in den voorsz Jare hier te Delft onder 't Kruys (volgens de Lijste der Predicanten, zedert de Reformatie alhier, in de Consistorie ofte Kerck-Raets-kamer ten toon hangende) eenen Johannes Gerobulus, die in den Jare 1567. wederom vertrock. Tot den welcke men dan, gedurende syn bedieninge hier ter stede, noch niet sonder groote bekommeringe, anxst en vreese, op geheyme plaetsen ten gehoore heeft moeten verschijnen, om in de kennisse der Gereformeerde Religie onderwesen te werden. Maer na dat men een wijle geleden, in beraet hadde geleyt, of 't geen tijdt ware, om oock in Holland ten platten Lande d'openbare Preecke in te voeren, geconsidereert daer wel veele gevonden wierden die der Reformatie in 't heymelijck gunstigh waren, hoewel 't getal der geenen die uyt vreese van de gruwelijcke vervolginge, sulcx belyden dorsten, tot noch toe weynigh was, soo wierdt den 14. Julij d'eerste openbare Predicatie der Gereformeerden in Hollandt in 't Noordelijckste Gewest van dit Landtschap, omtrent de Stadt Hoorn gedaen*. Daer na Preecktemen verscheyde malen buyten de Steden Haerlem, Alckmaer, en sonderlinge omtrent Amsterdam, waer na toe sich vervoegden verscheyde Burgers van andere Steden, en specialijck ook van Delft, by den genen die 't meest hadden be-yvert om 't openbaer Preecken daer omtrent aen te vangen, in alle ernst versoeckende ten eynde men desgelijcx tot harent soude in 't werck stellen, te meer dewyl 'er een gerucht liep, dat de Gouvernante om de beroerte (die in 't Land was) te stillen de Predicatien, in alle de plaetsen, daer die voor den 21. Augusti haren aenvangh hadden genomen, voortaen sou door de vingeren sien. Oversulcx wierdt Peter Gabriel, (eenen Vlaming, die voor desen te Brugge en daer omtrent hadde Gepredickt) aenstonts, met vier Burgers van Amsterdam vergeselschapt, om hem onder weegh te beschermen alhier naer Delft afgesonden, alwaer men hem d'eerste publijcke Predicatie aen de Hoornbrugge liet doen, met sonderlinge by-een-vloeyinge van menschen uyt Delft, den Hage, en d'omleggende Dorpen. Weynigh tijdts daer na heeft men ter instantelijcker begeerte van die van Delft, dagh beraemt, om in den Hage te Prediken. Op den bestemden tydt quamen veele Delfsche Schutters in vollen Harnas, ten minsten met wel twintigh Wagens in den Hage, sich doende voeren recht voor 't huys van den President Mr. Cornelis Suis; alwaer de Wagens, daer de Schutters op bleven sitten, Cirkels-gewijs ofte in een ronde kring werden gestelt, sulcx de Predikant in 't midden van dese gewapende Heyr-wagens, als in een voor hem af-gesneden en wel beset Retren-

gen met wapenen gehouden,

† *Bor* II. 47. *Hooft* III. 83. *Scriv. in syn Beschrijv. van de Nederl. Oorlog. p.* 7.

Eerste Predikant te Delft onder 't Kruys.

Opentlijcke Predicatien in Holland in gevoert.

* *D. Velij Chron. van Hoorn. p.* 162.

Door toedoen van de Burgers van Delft, werdt aen de Hoorn brugh, en in den Hage gepredickt.

Haren bysonderen yver omtrent dit voort-setten der Gereformeerde Leere.

 chement

chement veyligh quam te staen/ met een groote menighte van toehoorders nevens hem / van alle kanten door geharnaste Velvenaren omcingelt ende beschut. In deser voegen wierdt gesongen en gepredickt/ en dat genoeghsaem ten aenhooren van den President voorsz/ die de Predikanten onlangs met zware dreygementen had soecken te vertsagen/ en nu in syn huys zynde/ dit werck/ voor syn deur en met syn eygen oogen/ somwylen door een glas-venster (men oordeele hoe hy gehumeurt was) aenschoudt*. Dus waren de Burgers van Delft/ die voormaels soo groote voorstanders hadden geweest vande Roomsche Religie/ nu yverigh in 't voort-setten van de Reformatie / als die wegens de groote abundantie van geordende persoonen in haer stad/ apparentelyck wel de meeste occasie hadden gehadt/ om haer versoeylijck bedrijf in dese verlichte eeuwe oogenschijnelijck te leeren sien. Maer die van de eerste en oudtste Stadt deser Provincie/ midtsgaders die van der Goude weygerden noch hier na de Predicatien te hooren*. Echter niet veele dagen hier na / geraeckte hier (gelyk even anderhalf hondert Jaren te vooren in Bohemen was geschiet*) het geheele Landt over hoop/ op de been/ en in beroerte door de Kerck-plundering/ en Beeldt-stormery/ die 's daeghs voor den dagh/ welcken de Rooms gesinden ter gedachtenisse van den Hemelvaert der salige Maria vieren / sijn aenvangh nam/ in de selfde Landt-streecke daer te vooren de eerste openbare Predicatien begonnen wierden/ namentlyck in West-Vlaenderen / omtrent Yperen ; alwaer een onbesupsden hoop van 't geringste graeuw / door een ongeschickten yver gelyck als in dulligheydt was los gebroocken / en gaende geworden. Voor eerst mosten de Kruyceen en Beelden by de wegen aenstaen / en 't met een ruine ontgelden ; daer na wierden de Dorp-kercken Capellen en Kloosteren ten platten Lande geattacqueert / ingenomen en overrompelt ; alles wat men daer van Kruyceu of Heyligen in 't oogh kreegh / was 't selfde lot van verderffelyckheydt oock onderworpen. Dus in 't open Veldt in Dorpen en Vlecken rondtsom alles afgeloopen en verwoest hebbende / trock men binnen de bemuerde Steden / daer dit ongestuymigh hollende gespuys sich even weynig ontsagh alle Huysen en Gebouwen tot den publycken Godts-dienst gedestineert / met gelijck gewelt en verderffelijke handen aen te tasten ; hier moesten de kostelyckste ornamenten geen minder schade lyden ; alle Beelden / Cruicifixen/ Sacrament-huysen/ Altaren/ Taffereel/ en alle ornamenten der Roomsche Godts-dienst / de Orgelen met Beeldt-werck oft Schilderyen van eenige Heyligen verciert daer onder gerekent/ mitsgaders alles wat maer eenighsins na 't Pausdom roock / wierdt aenstonts geweldiger handt om-verre geruckt en geworpen / in stucken gebroocken en vernielt/ en sonder eenige consideratie/ respect of aensien van ouderdom/ konst of kostelyckheydt ten gronde toe verdelght in een ongelooffelycke haestigheydt/ 't welck niet en passeerde (seydt Ema-

* G. Brandt in syn Kort Verh. p. 403. getrocken uyt de Memor. van L. I. Reaal f. 36. a.

Waerom yveriger In desen, als andere Stedelingen.

* Ibid. ex eod. f. 36. b. & 37. a.

* Siet hier boven pag. 394.

Opkomst en voort-ganck der Beeldtstormery, midtsgaders waer die sijn aenvanck nam.

Verschoont niets.

Emanuel van Meteren) sonder Hoeren en Boeven hulpe, en groote rooverye, hoewel alomme veel goedts den Regeerders werdt gelevert: en wat verder getuyght den selfden Autheur, dat men merckte, meest alle Straet-schenders, Dieven, Vagabunden, Hoeren en Boeven, haer in 't leste met dit werck vermengden. En Strada geeft te kennen dat hare Wapenen waren stocken, bylen, hamers, ladders, touwen, en ander werck-tuygh, dat beter was af-gerecht om te breecken als om te vechten*. Geen sloten noch deuren so vast en sterck, die de Schatten haer toebetrout, bewaren konden. Eenige ontsagen sich ook niet aen Graf-schriften en Graven de handen te schenden. Snelder dan een Blixem sloegh dees verwoetheydt voort, met sulck een dulle en desperate furie, en soo heet een hevighsie gewelt, dat binnen drie dagen meer als vier hondert Kercken geplundert wierden*: onderweghen groeyde den hoop van dit plunderende grauw gestadigh aen, niet anders als een sneeuw-bal, die van een hoogen Bergh komt af-gerollen, en door de sneeuw gewentelt, van alle kanten rondtsom geduerighlijk soo langs soo meer sneeuw aenvattende en mede-sleypende, sich selve machtigh vergroot. Dus droegh sich de saeck oock toe omtrent dit hollende gewoel, dat, hoe 't verder quam, hoe 't meerder aen-hangh en na-sleeps kreegh, en stercker wierdt*. Den op-gemelten E. van Meteren seydt oock sulx terstont soo verbreydt en voort-geloopen te zijn alle de Nederlanden over, gelijck een windt: alsoo dat geen Landen of Steden bykans daer van vry gegaen zijn, &c. De Clergie van Delft de geruchten van dees droevigen ongeval harer Mede-broederen in Vlaenderen, Brabandt, Zeelandt, en sonderlinge van de Stadt Antwerpen, als eenen Donderslagh seer schrickelijck vernemende, was met allen seer gruwelijk van gemoet ontstelt. Want de dertele moet-wil vande Plunderaers en 't ongebluymdigh volk was met hevige passie ingenomen, en met bittere smaetheydt vermengt. Tot Antwerpen, schryft Strada, dat sy onder andere niet alleen ook de handen sloegen aen 't Geconsacreerde Broot des Sacraments ofte Geheyligde Hostie der Misse, maer dat sy 't ook vertraden met voeten: de Gewyde Kelken vuldense met Wyn (die sy daer by geval vonden) en dronckense malkanderen toe: met de Geheylighde Oly smeerdense de schoenen: alle Kerck-en-Mis-gewaden wierden schandelijck bevuylt; de Missalen en Choor-boecken met Booter bestreecken en verbrandt, en soo voorts*. In eenige plaetsen poogden de Wethouders (ten eynde het volck van de moetwilligheyt geen gewoonte maeckte) desen opset te prevenieren en te stuyten, met de Kercken selfs te doen ruymen, en de Beelden by provisie wegh te nemen, daer den President Viglius, wanneer sy sich vanteerden, als of haer saecken wel beschickt hadden, dese repliq op dede, dat sy met verstant geholt hadden. Elders wiert het dul gewelt met macht, wackeren tegenstant, en goet beleydt gestut*. Gelijck oock hier te Delft op het rapport van de Kerck-plunderingen in de nabuerige Landt-

Door wat slag van volk gepleeght, en met wat gereetschap.

* Strada V. 249.

Haer wonderlijcke snelheydt.

* Hoofs III. 99. Strada, p. 260.

En aenwas.

* Strada ibid. pag. 250.

Dees tijdinge verbaest de Geestelijkheyt van Delft.

Moetwil en bitterheyde der Beeldestormers.

* Id. ibid. p. 255. & 259.

Hoe dit gewelt in eenige Steden wierdt voorgekomen.

* Grots Annal. I, 22.

Vigilantie

streecken (hoewel by de Geestelijcken/ de Gilden/ en anderen/ door verbaestheydt in aller yl buyten kennisse van de Magistraet/ meest alle Ornamenten/ Juweelen en kostelijckheden uyt de Kercken waren wech gelicht) aenstonts den Raedt wierdt geconvoceert en vergadert/ om op het spoedighste middelen te ramen/ ten eynde alle toekomende overval/ geweldt en pilgeringe met bequame ordres en bescheydentheydt tegen te gaen/ en daer in te voorsien/ so met den Burger tot rust/ vrede en onderdanigheydt te vermanen/ met reden en verspreck t ondergaen/ als met stercke Besettingen en Wachten voor de openingen der Kerck-hoven en deuren der Kercken/ midtsgaders op de wijcken/ hoecken en uyt-tochten van de straten de Stadt van alle overlast te bewaren/ de Belhamels ende Aenleggers van het werck by de kop te doen vatten/ en alsoo een schrik onder de moetwilligen te jagen; om in dier voegen de smokende muyterey/ die de gemeene welvaert dreygde/ waer 't doenlyck/ in stilligheydt/ of andersints (des noots zijnde) met strenger ernst en rigeur/ te dempen. Doch niet tegenstaende door sodanige voorsichtigheyt/ de opkomende beroerte alhier dapper wiert gestut/ soo schynt nochtans het hol-siecke graeuw tegens 't Verbodt/ wil en danck van Wacht en Gilden/ met forze door de Besettingen henen gebroocken te zijn/ en veel gewelts gepleeght te hebben/ onder anderen oock na dat sy de Franciscaner-Kerck by nacht geplundert hadden/ een Magistraets-persoon (als Overste van de Wacht) quetsende/ en verder dwingende te gedogen/ datmen in verscheyde Kloosters huys-soecking dede/ om te vernemen of 'er ook (geiyk sy pretendeerdẽ) buyten-volk in verborgen was. Alle 't welk hoedaniger wyse ten naesten by toegegaen is/ sal ons dees originele Missive ofte Sentbrief/ uyt den Name van de Magistraet deser Stadt/ aen Madame de Parma (als Regente deser Lande op die tydt geschreven) alderbest verhalen.

en ordre van de Magistraet van Delft.

Hoedanigh ravot en gewelt de plunderaers hier aenstelden.

Genadichste Vrouwe.

ALsoo op Vrijdage lest-leden de druckelicke, ende jammerlicke niemaren alhier verstroyt syn geweest, van de desolatie ende verderffenisse van Antwerpen, te weeten dat alle de Kercken, Cloosteren, ende Conuenten, aldaer gespolieert zyn, van alle heure Beelden ende Ornamenten, dat oock van gelijcken geschiet soude wesen te Breda, te Bergen op Soom, Seven-Bergen, ende in andere ommeleggende plaetsen in Brabant, dat van gelijcken tot Middelburch, ende in andere diversche steden in Zeelant, ende oock in diuerse quartieren van Vlaenderen, 't selve mede geschiet was, es die Geestelicheyt binnen deser stede daer deur zoe verslegen ende geconsterneert geweest, dat sy terstont ten selven dage seer subitelick buyten onse wete ende advijse, begonst hebben alle hem Juweelen ende Ornamenten te doen dragen ende ruymen buyten Kercken en Conventen. 'Twelck gecommen synde tot onser kennesse, ende ons uyterste duvoor ende diligentie daer inne gedaen hebbende, omme daer inne

Missive inhoudende verhael van dese Beeldt-stormery alhier te Delft, wegens de Magistraet afgevaerdight aen haer Hoogheyt Vrouw Margriete, Hertoginne van Parma, doenmaels Gouvernante de-

inne discretelick te voorsien, hebben middelertijt al de Gildens (verduchtende dat haer Auttaeren, Schilderyen ende andere Ornamenten gebroocken, ende gedemolieert souden worden, gelijck in andere Steden gebeurt was) al de selffde doen weerren ende wechdragen, van gelijcken hebben oock gedaen alle de gene die de Kercken, met eenige Schilderyen Epitaphien ende andere Ornamenten, gedoteert ende verçiert hebben ofte die van haer Ouders gecomen waren; omme jegens welcke vreese te voorsien, ende oock allen occasien van alsulcken inconuenienten als elders waren geschiet te voorcomen, hebben wy daechs daer nae de volle Vroetschap, ende den breeden Raedt deser Stadt doen vergaederen, om op 't gunt voorsz es, te communiceren, ende goede ende bequamen middelen van remedien te aduyseren, waer mede geoccupeert wesende, zyn ons die tijdinge gebrocht datter een groot getal van de Gemeente, ende Rappaelje, inde Parochie Kercken gecomen waere, ende aldaer eenighe Beelden ende Schilderien offgesmeten hadden, 't welck verhoorende, syn wy gelijckelijcken gegaen naer de voorsz Kercken, omme 't gunt voorsz es by goede manieren te beletten, ende hebben met goede woorden, ende onderwijs hemluyden by alle wegen geinduceert, dat sy van alle vordere destructie wilden desisteren, ende uyt der Kercken gaen, niet sonder groote moeyten ende arbeyt; ende sy luyden zulcx vertrocken, ende de voorsz Kercken geslooten synde, hebben in diligentie de Schutterye ontbooden, ende alle waecken vermeerdert ende versterct, ende alsoo middelertijde Gepredict inden Hage in 't Voorhout, zyn des nachs daer nae volgende inder Minne-Broeders Kercke alhier ingebroken, eñ hebben aldaer oock die Beelden vernielt ende ter neder getrocken, 't welck de Wacht gewaer wordende, syn met alder macht derwaerts gegaen omme 't selve te beletten, ende hebben daer gevonden groote menichte van gespuys met Geschut, ende alderhande Geweer, ende hem daer jeghens stellende, syn in groot perikel geweest van alle gelijck doot-geslaghen te werden, sulcx datter oock een van den Regierders in de foulle gequest es, ende syn eyntelick nochtans met goeden parsuasien eensdeels gestilt, ende te vreden gestelt, mits dat men hemluyden openen soude 't geheele Convente, daer sy riepen ende sustineerden veel vreemden ende uytheemsche luyden te wesen, 't welck nochtans sulcx niet bevonden en worde, waer mede niet te vreden synde, zyn van daer voorts gelopen naer 't Convent van Sinte Claren, alwaer hemluyden gelijcke openinge is gedaen, alsoo aldaer alle de Beelden vander Kercken, te vooren wech gedaen waren ende oock niemant vreemts aldaer worde gevonden, soo sy hadden gesuspiceert, en hebben aldaer geen sonderlinge schade gedaen, noch eenige van de Broeders ofte Susters Conuentualen yet mitsdaen, ende is eyntelijck met groote moeyte de selve vergaderingen voor die tijt by ons doen vertrecken, maer sanderen daechs verstaende dat in 't voorsz Convent van de Minre Broeders, weder was een groot getal van 't voorsz Rappaelje die aldaer groote ongeregeltheyt thoonden, bysonder in 't vernielen vander spijse

ser Nedelanden. Geextraheert uyt het II. Boeck der Missiven ter Segretarie der Stadt Delft berustende.

spijse ende dranecke, zyn wy om 't selve te beletten, met competente assistentie van der Schutterie derwaerts gegaen, ende hebben eenige oock van dien gevangen, ende geapprehendeert, ende de reste es geweecken ende gevlooden. In welcke staete de saecke alsnoch es, hebbende 't zedert commen in andere Quartieren ende wycken vander Stede, de wachte soo wel by dage als by nachte sulcx versterct, dat wy niet en twyffelen ofte sullen metter hulpen van Godt, de overhant behouden, ende de voorsz Stadt in ruste ende obedientie conserueren, ende alle vordere seditie ende Oproer soo wel van eenige Burgers, als oock andere wederstaen ende beletten, immers van eenighe vordere feytelijcke attentaten daer van eerst groote vreese was. Alleenlijck dat wy seere beduchten dat wy die Predicatien, die sy seer versoucken in een van de voorsz Kercken te mogen doen, qualijck sullen mogen beletten, waer-inne nochtans wy alhier alle naerstigheyt doen, ende oock sullen continueren omme die naer onse uyterlijcke machte by alle manieren ons mogelijck synde te beletten, daer van wy Uwer Hoocheyt by dese hebben willen adverteren, ende 'tselve niet eer hebben mogen doen, om die groote, haestige, ende oock continuele occupatien in alle 't gunt voorsz es, ons belettende, ende indien uwer Hoogheyt yet anders ofte vorder soude gelieven by ons gedaen te worden, sullen ons gaerne in als employeren tot dienste van syne Majesteyt, ende Uwer Hoogheyt naer ons vuyterlijck vermogen. Geschreven tot Delff desen xxvj. Augusti. xv^c. lxvj.

De superscriptie was

Aende Hertoginne van Parma, Regente van den Lande van herwerts.

Belangende 't geen Bor van een tweeden overval der Minre-Broeders bybrenght, met ontneminge van haer Kerke.

Met desen Brief schynt te willen accorderen 't weynige 't geen onsen Nederlandschen History-schryver Pieter Bor Cristiaensz **van desen storm en tempeest onder anderen vermelt / midts daer noch iets by doende van de verder daer op-volgende gelegentheyt.** Te Delft (**seyt hy**) hoewel de Geestelijcke, de Gilden, de Ambachten ende andere uyt vreese van gelijcker berovinge, alle de Ornamenten, Juweelen, Taferelen, Schilderyen, ende andere dingen selve wegh gedaen, ende uyt die Kercken gedragen hadden: soo zijn die nochtans niet tegenstaende, de Beeldtstormers, daer na noch gekomen, ende hebben inde Kercken ende Kloosteren, 't gene resteerde noch al afgeworpen, niet tegenstaende de Wacht ende Schutters hen beste deden om met gewelt hen daer af te weeren: boven dien heeft men aldaer den selven moeten openen, en laten besichtigen de Conventen ende Kloosteren, soo sy suspitie hadden dat daer vreemt volck inne was, soude men hem hebben kunnen paeyen ende doen vertrecken: hebbende oock gewilt, dat men hen een Kercke binnen soude laten, ende op een ander tijdt datmen alle de Altaren soude raseren: waer na sy in Octobri hebben opgelopen het Klooster van de Minne-Broeders, ende daer alles gedestrueert, ende de Kercke den Wet-houderen afgenomen*. **Ut dese laetste reden blijckt / dat de Minre-broeders ofte Franciscanen/ die**

* Bor II. f. 65. a.

die 't over al van 't quaetste hadden */ dus voor de tweede reys in de volgende Maent (na 't schryven des Briefs) op nieuw wierden aengerast. En van desen tweeden alarm schynt ook den deftigen en meergemelten Historie-schryver F. Strada te spreecken/ wanneer hy verhaelt dat de Minrebroeders van Delft overrompelt en besprongen wierden en dapperlijk in lyden waren door de Wijven der selver stad/ haer uytmaeckende gelijck als voor beseetelingen en uytgebrooeke kranckſinnigen gelijk boven onder de beschrijvinge van 'tselfde Klooster wijtlooger is verklaert *. En van dees tydt af wierdt de Kerck der Franciscanen alder-eerst by provisie tot de Preecke gebruyckt. Ende dat dit woeden van 't Vrouw-volck soo wonderlyck scheen/ en is geen wonder; geconsidereert sulck dullemans werck het Vrouwelyck geslacht (welckers grootste cieraet de zedigheydt is) vreemder ter handt slaet/ en minder betaemde/ behalven dat sy geseght werden in alle hare passien en herts-tochten deurgaens hestiger en onmatiger te zijn. Maer van de wonderlycke vertooninge en toegangh der Beeldt-storminge in 't generael/ heeft den selfden Autheur by den voor-val tot Antwerpen geobserveert en aengeteeckent/ dat onder soo een verwardt gewoel en rasenden hoop der Kerck-plunderaers / die soo veel onordentlyckheden aenrechte/ sich soodanigh een eendracht en ordre vertoonde/ als of elck syn werck te vooren toe-geschickt moghte zyn: en dat noch vreemder was/ terwylse de Ladders om strydt op-steegen / terwylse groote Marmer steenen en zware stucken Metaels/met arbeydt van boven neer wierpen; terwylse al 't beste met uytsteeckende hevigheydt vernielden; wierdt 'er niemandt uyt den heelen hoop met vallen beschadight / noch door den val van de neerstortende/en over en weer vliegende stucken geplettert; noch door het tegens een loopen en stooten der geenen die met het breeck-tuygh in de hand voort-vloogen om alles te schenden / in 't alderminste gequest. 't Welck in sommiger oogen soo wonderlijck scheen / datse den helschen Geesten ooch haer deel in dit bedryf toe-schreven/sich niet dervende wys maecken dat dit menschen werck kon zyn *. Indien dan tot Antwerpen (daer sy in 't alder-eerste zijn doende geweest) tot verwonderinge soodanigh een bequame ordre wierdt gemerckt/so veelte meer is sulcx apparentelijk in andere/en oock dese/sulck lot later te beur vallende Stadt/ gesien geweest; als hebbende dese van d'een tot d'andere Stadt voortlopende Beeldestormers/al doende en door ervarentheydt (die selfs der onredelijcker Dieren Leermeester is) haer handt-werck meer en beter leeren verstaen. 't Welck de Delfsche Wyven na eenige dagen in het Klooster der Minre-broeders herhalende en na-bootsende/ 't alderwonderlijckste en onnatuerlyckste spectakel van allen moet gegeven hebben. De aenmerckinge die M. Vosmerus over den aenvang heltjeken tijdt der Delftsche Beeldtstormery nagelaten heeft/ en voorhenen by de oude S. Bartholomeus, naderhandt S. Hipolitus Kerck te pas gekomen

Siet boven pag. 341.

't welk door de Delfsche Wijven is bestaen en te weegh gebraght.

Boven ibid.

Wonderlicheden in het Beeltstormen geobserveert schynende by eenige boven natuerlick of te onmenschelijk.

Strad. ibid. p. 256. 257.

komen is/ is insgelijcx gedenckwaerdigh; te weten/ dat sulckx op S. Bartholomei dagh in desselfs Kerck zyn begin genomen heeft/ in welk voorval hy een wonderlijcke misterie/ en geheym merck-teecken van straffe over der Voor-ouderen wanckelbaerheydt/ aen de directie van God Almachtig pooght toe te schryven/ gelijck boven is gededuceert *. De schade die beyde de over-koslelijcke Parochy-Kercken gedurende dese tempeesten geleden hebben/ is ongetwyffelt groot geweest/ en ons in der selver Beschryvingen hier en daer voor-gekomen/ soo in materye van konstige Orgelen/ uytmuntende Altaren/ als rare Schilderyen/ welckers eenige gesalveerde stucken en gedeelten noch hedendaegs op 't Raedt-huys (gelijck in de Beschryvinge van 't self de mede aengewesen is) bewaert werden. De losse Beelden/ Schilderyen/ Kleynodien/ Silverwerck/ Kelcken/ Ciborien/ Pullen en Mis-gewaden/ midtsgaders anderen Inboedel der Kercken/ dat kleyn en licht was/ heeft men kennen salveren; maer de groote Borden ende Autaer-tafelen die vast gehecht/ en de Beelden die onbeweeghlijck waren/ de Fonten en andere stucken van zware gewichte/ als mede de Sacraments-huyskens/ en andere Ornamenten in en aen de muyren vereenight/ zyn alle sonder eenige verschooninge/ tot jammer veeler konstige Meesteren/ die door haer onvergelijckelijcke wercken/ een onsterffelyke naem hadden verdient/ aen stucken geslagen en vernielt. Dit doen/ en alle dese actien der Kerck-plunderaers werden by veele treffelijck Mannen (selfs Gereformeerden) ten hooghste mispresen/ en by geen rechtsinnigh mensch voor goet gekeurt. Onsen voortreffelijcken History-schryver P. C. Hooft in een reden/ of de Gereformeerden aen de Beeldt-stormery schuldigh waren ofte niet/ vervolght aldus; Maer deftigh zeecker, droegh zich het gros der on-Roomschen, lakende dat een behoorlijck werck, onbehoorlijcker wijse gewrocht werdt. Na de Beelde-stormery tot Antwerpen/ leverde den beroemden Leeraer Jan Taffin, uyt den name van al de Duytsche ende Walsche Predicanten/ die toen tot Antwerpen waren (zijnde de principaelste Stadt/ daer toen ter tijdt de Gereformeerde Religie in de Nederlanden wierdt geoeffent) den Magistraet een Geschrift over/ inhoudende de verfoeyingh der bedrevene ongeregeltheydt/ aenbiedingh om die naer haer uytterste vermoghen te weeren/ haere toe-hoorderen in de Vergaderingen te vermanen sich van sulcx t' onthouden, en 't geroofde weer in handen der Wet te brengen; zijnde die van hare Kercke bereyt den Wet-houderen in alles te gehoorsamen, en sich onder hare beveelen, tegens alle plondering, gewelt, en moetwil te stellen; erkennende oock hare Achtbaerheden van Gode in 't Magistraet-ampt gestelt te zijn, en sich selven verbonden haer te gehoorsamen, niet alleen om der vreese, maer oock om der conscientie wille; dienvolgende waren sy willigh schot en lot, tol en schatting, en andere lasten, haer opgeleydt werdende, te dragen, &c. met beden om Kercken tot oeffening van haer Gods-dienst/ midts-

Siet boven pag. 134.

Belangende de schade hier te Delft, door 't Beeldstormen geleden.

Verfoeying vande Beeldstormery.

* *Hooft* III. *pag.* 101.

Schriftelijk vertoogh der Gereformeerden, tot verschooningh van haer selve en verfoeying van het gepleeghde gewelt.

Borre II. *f.* 61. *b*

Hooft ibid. pag. 102.

midtsgaders verschooningh van 't gebruyck van eenige der selve van noots-wegen tot nader ordre. Voorts met een ootmoedigh versoeck: dat 'er verboden wierd malkanderen, met woordt of daed, ter saecke van 't verschil der Religie, te lasteren of te verbitteren; als soeckende maer vryheydt van geloove, en die geensints genegen zijnde anderen te benemen. Die groote rechtsinnigen Theologant Franciscus Junius, spreeckende van de Beeld-stormery, seydt onder andere: Voorwaer noyt hebben my sulcke geweldige en ongeregelde raedtslagen behaeght: noyt is'er, meen ick, ymandt by my geweest, dien ick selfs met het alderminste teecken getoont hebbe, dat my soodanige handelingen gevielen. Met dese betuyginge wil ick mijn eyge, als oock mijner vroome Medebroederen (want de ongeregelde eygen meesterschap-drijvers acht ick niet) getrouwheydt opentlijck kondt gemaeckt hebben. Ondertusschen geduerende dese algemeene op-loopen, vondt sich de Land-Voogdes Vrouw Margriete Hertoginne van Parma in groote verlegentheyt, en geraden der tijdt en nood ietwes toe te geven, en sulcx de Predicatien ter plaetsen daer die voor dien dagh (te weten den 23. Augusti) waren in-gevoert, tot nader ordre by forme van ooghluyckinge te gedoogen, midts datmen de Wapenen neder leyde, en den Rooms-gesinden in haren Gods-dienst en Kercken ongequelt lieten, en de Kerckschendery strafte; gevende daer van een Acte in handen van de Heeren Gecommitteert ter handelinge met de verbonde Edelen; en besluytende des anderen daegs met desselfs Gedeputeerden een Accoort inhoudende verscheyde Articulen, toe-seggingen, ende beloften ten beyden zijden; onder anderen van des Coninghs wegen dat d' Inquisitie soude ophouden, dat men de Placcaten op 't stuck van de Religie sou modereren, en soodanige nieuwe maecken daer 't geloove en des Coninghs Hoogheydt by bewaert bleven, en soo voort. Echter schijnt uyt 't voorgaende de revolte en beroerte hier te Delft eerst omtrent op deselfde, en de Predicatie noch na dese tijdt, met gewelt in de Minre-broeders Kercke in-gevoert te zijn. Tegen de Kerck-schenders was oock noch middelertijdt seecker Placcaet verkundight, dat tot Brussel den 25 Augusti was geemaneert, daer by toe-gelaten wierdt, dat een ygelijck deselve soude mogen doodt-slaen, niet alleen vryelijck en sonder straffe, maer met lof, prijs, en eere: met eenen verboden werdende in eenige Vergaderingen 't sy buyten of binnen de Steden, met Wapenen te verschijnen. Naderhandt wierdt oock den 27sten. van October 1566. uyt den name van al die van de Gereformeerde Religie in de Nederlanden, ende die van de Augsburghsche Confessie gesamentlijck (om sich generalijcken te suyveren van de smette der Kerckschendery) een Requeste overgelevert aen de Magistraet van Antwerpen, houdende aen den Koning; 'twelk by den grooten Historyschrijver P. Bor t'eenemael te lesen zijnde, veele aenmerckens waerdigheden begrijpende is. Hier in wierdt onder andere vertoont, dat de Kerck-

F. Iunij misprijsinge over de selfde onordentelijckheydt. *Ex ejus vita pag. 17.*

Predicatien by provisie oogluyckens gewijst toegelaten, ter plaetse daer die op dat pas waren begonnen. *Bor II. f. 67. b. & seq. Hooft III. f. 109. 110.*

Verdrag der Gouvernante met de Geconfedereerden.

Muitery hier te Delft naederhant voorgevallen.

Placcaet tegen de Beeldestormers. *Repert. pag. 128.*

Requeste aen den Coningh wegens alle de Gereformeerden en Lutherschen der Nederlanden, misprijsende het

 schen-

Rück der Kerck-schendery;

Insgelijcks oock conscientie-dwangh.

En versoecken de openbare oeffening harer Religie.

Presenterende daer voor 3000000 gulden, midts oock geen hinder noch verstooringe der Rooms-gesinden aen te doen.

Demonstratie door verscheydene exempelen, dat sulcx behoorlijck en niet nieuws soude zijn.

schendery, van eenige uyt het gemeene volck, gedreven zijnde door een onmatigen yver, tot den welcken sommige ongeregelde persoonen gekomen waren, die anders niet gesocht hadden, dan te steelen en rooven, vergeselschapt met menigte van Vrouwen, jonge lekkers en kinders, geschiet ware tot haer groot en onuytspreeckelijck verdriet, 't selfde hebbende na vermogen gesocht te weeren, noyt bevolen, noyt van te vooren geweten, noch daer na voor goet gehouden. Datse niet tegenstaende verstonden dat sijn Majesteyt hier over sou voorgenomen hebben met geweldiger handt hen uyt te roeyen. 't Welck aenmerckende, badense sijne Majesteyt, te overleggen en wel in te sien, dat de Religie, eens in-gedruckt zijnde in het herte der menschen, soo licht met geen gewelt was uyt te roeyen, maer dat men door dit middel veel eer de swacken en krancken sou doen veynsen, om, onder 't mom-aensicht van sich na de heerschende Kerck te vlijen, metter tijdt te werden sonder Religie, Libertinen en goddelosen, daer noch trouwe noch oprechtigheydt van verwacht kon werden. Dat 'er te letten stondt op den raedtslagh van Gamaliel. Verders badense dat de genen, die, wegens hare conscientie, de Leeringe en Ceremonien der Roomsche Kercke niet geheelijck voor goet konden houden, en in alle andere saecken sijner Majesteyts getrouwe Ondersaten waren, volkome en seeckere vryheydt moghten hebben, om openbaerlijck te versamen, in sulcke plaetsen, als by den Koning, en d'Overheden souden bewesen werden, tot oeffening harer Religie: in dewelcke sy betuygden, metter waerheydt, als voor God, sich te sullen houden te leven en te sterven na de Leere der Propheten en Apostelen, begrepen in de Boecken des O. en N. Testaments, kortelijck vervaet in de twaelf Artijckelen des Apostolischen Geloofs, en de vier algemeine Concilien, &c. voor 't vergunnen van dese genade boden sy den Koning aen boven al de gewoone lasten, op te brengen de somme van dertig tonnen gouts. Belovende daer en boven geen Tempelen der Rooms-gesinden in te nemen, noch hen, by kracht, gewelt, of eenige andere daed, in d' oeffeninge harer Religie te verstooren, of te beletten. Wyders wesen sy den Koning aen, dat sulck een genade en weldaet den Ondersaten te vergunnen, niet nieuws sou zijn; gelijck 't selve bleeck by 't exempel van den Grooten Keyser Alexander Severus, dewelke een Heyden zijnde, den Christenen (die hy voor Ketters hield) vergunde, binnen Rome, de Hooft-stadt sijns Keiser-Rijcks, Tempelen te hebben: en van Constantinus de Groote, die te gelijck de Christenen nevens de Heydenen Tempelen vergunde: dusdoende stillende ontallijcke klachten, belettende veel bloedtstortings, bevredigende sijn Keyser-Rijck, en werdende door 't middel deser eendraeht voorspoedig en machtigh, &c. Ende boven dien al waren sy so groote Ketters als de Joden, Arrianen, en Novatianen, dat de Paus self, seggende 't Hooft der Kercke te zijn, ende niet te kennen dwalen, den Joden, die geswore vyanden onses Heere Jesu Christi zijn, hare Synagogen en oeffeningh harer Religie toelaet, binnen sijn Stadt Rome en andere, hem onderworpen; Dat boven dien d' exempelen

pelen der Christelijcker en recht-geloviger Keyseren, die de Arrianen en Novatianen Tempelen hebben toe-gelaten, sijn conscientie souden mogen te vreden te stellen: insonderheydt sijn Vaders des Keysers exempel, die desgelijcken, by Rade van de Staten des Keyser-Rijcx in Duytslandt den Protestanten (niet tegenstaende hyse voor Ketters hield) had toe-gelaten. Gelijk ook onlangs de Koning van Vrankrijk sijn Ondersaten had gedaen, &c.*

* Bor III. f. 86. & 87.

Wyders gelijk het gepleegde gewelt aende gewyde plaetsen de Gouvernante alvoorens tot het inwilligen van dusdanig versoeck ten deele had gedreven/ te weten/ het toelaten der Predicatien by provisie/ en tot nader ordre van den Koning; also saghen ook door dit selfde middel de gemoederen der Rooms-gesinden/ die te vooren/ noopende 't af-weeren der Inquisitie en Spaensche Monarchie met de Gereformeerden eens waren/ dapper verwijdert.

Den aenhang der Gereformeerden door 't Beeld-stormen vermindert.

Want wat kond het haer behagen / met desen / tot weernis der uytheemsche slaverny aen te spannen/ als sy van haer eygen Landts-luyden een ondragelijcker juck/ met uytroeyinge van haer eygen Gods-dienst/ ten gronde toe/ te verwachten hadden *. De voornaemsten der Ridderschap / oock de Bondgenoten selfs */ deden haer devoir/ om met wraek over de Beeldstormers dese schandalen wech te nemen; maer den danck/ dien sy daer door by de Rooms-gesinden begingen/ vil haer af by 't graeuw / het welck ten deel met de daet besmet/ ten deel blindt van yver/ onbesuyst en onversettelijck / niet weten wilde/ dat 'er iet aen verbeurt was *.

* Hooft III. pag. 122.
* Id. ibid. pag. 112.
* Id. ibid. pag. 122.

De Prins van Orangie/ die/ geduerende dese beroerte/ meest te Brussel by de Gouvernante/ en te Antwerpen had geweest/ wierdt op 't aenhouden van die van Hollandt en Utrecht/ om hem in syn Stadhouderschap te hebben/ in October (in welcke maent alhier de Minre-broeders-kerck was af-geloopen / en tot de Preecke ingenomen) belast derwaerts te reysen/ om de tumulten te stillen / en de Predicatien in Hollandt/ Zeelandt/ en Utrecht weer uyt de Steden te brengen/ en ten platten Lande te bepalen; gelijck oock door syn toe-doen is te weeg gebragt*.

De Prins van Orangie geordonneert de Predicatien uyt de Steden te weeren.

* Bor III. pag. 103. &.

Hier te Delft wierdt in 't laetste van d' eerste maent des Jaers 1567. (ten overstaen van den Prins voorsz) een verdragh voltrocken en besloten/ by 't welcke onder andere wierdt geaccordeert/ dat die van de nieuwe Religie (soo als men de Gereformeerde toen noemde) hare versamelinge ten gehoor/ en oeffeninge in haer Gods dienst/ nergens anders dan buyten de Stad in seecker aengewesen plaetse/ zijnde een Kool-tuyn / souden mogen houden; welcke Kool-tuyn gelegen buyten de Waterslootsche Poort/ misschien dan wel deselfde is geweest/ daer hier boven ter occasie van het verlooren Erff van S. Cornelis Capel, van gesprooken is/ en waer op deselfde Capel voor den grooten brandt soude gestaen hebben/ 't geen geappliceert zijnde ten voordeele van de Oude Parochy-kerck soo lang in ongebruyck / of altijdt uytter huyr / of sonder eenigh proffyt voor de kerck gelegen heeft*. Het gantsche Accoord voorsz (noopende d' oeffenin-

Belangende 't Accoord hier te Delft getroffen ten voorsz eynde

De plaetse waer de Gereformeerde haer vrye exercitie van Religie wierd toegestaen.

* Siet boven pag. 397.

ninge der Religie) was van dusdanigen teneur/ als d' overgeblevene Copye ofte Af-schrift daer van/ onder mijne oude Memorien en Gedenck-schriften berustende / den curieusen ondersoecker vervolgens melden sal.

Ordonnantie gemaeckt by den Prince van Orangien, Stadt-Houder van Hollandt, in 't stuck van de Religie den xxix^en. Januarij A°. xvc. lxvij. stilo curiæ.

Verdrag tusschen de Gereformeerden en Roomsgesinden hier te Delft, ter saecke van de ruste en bevredinge tusschen beyde partyen, mitsgaders de vrye oeffeninge der Gereformeerde Religie, gemaeckt, en by forme van Placcaet af-gekundigt.

OMme te precaueren alle beroerten, seditien, ende bloedt-stortingen, die apparentlijcke binnen deser Stede ('twelck Godt verhoede) soude mogen gebeuren ; ende ten eynde alle vrede ende eendrachtigheydt soude mogen onderhouden werden. Soe est, dat nae diversche communicatien, die hier op mijn Heeren die Burgemeesteren ende Schepenen mette Vroetschap, ende daer nae oock mette sestien Hooftmans vander Ouder Schutterye, Mitsgaders met die Gemeente, die seeckere Requesten hadden gepresenteert, gehouden hebben, die selue mijn Heeren, die vander Gereformeerde Religie gedoogt, gepermitteert, ende toegelaten hebben by provisie ende tolerantie die poincten ende Articulen hier naer beschreuen.

I. Den Rooms gesinden in 't hare ongemoeyt te laten.

Inden eersten, Dat niemant, wie hy zy, hem vervorderen sal te beletten, ofte doen beletten den Dienst, Sermoenen, ende andere Oeffeninge vande Geestelijckheydt vande Oude Catholijcke Religie, nochte nyemant daeromme te misdoene, ofte injurieren met woorden ofte met wercken, in eeniger manieren, ende op lijff-straffinge, ofte andersints arbitralijken, naer der saecke gelegentheydt, anderen ten exempelen gepunieert te werden.

II. De Gereformeerden niet meer dan drie Predicanten te gelijck te mogen hebben, en deselfde by de Magistraet aengeteeckent te moeten zijn : midtsgaders op geen andere plaetsen als eene, hen aengewesen, te mogen prediken : midts aldaer ongewapent te vergaderen.

Item, dat die vande Nieuwe Religie niet en sullen mogen hebben voor eene tijt meer dan drie Ministers ofte Predicanten, ende dat die selue niet en sullen mogen gelicentieert worden, dan by advijs vande Regierders deser Stede, behoudelijcken dat die selue Predicanten niet en sullen mogen Predicken in eeniger Kercken, Cloosteren, ofte andere Gewijder plaetsen deser Stede, dan op een seecker Erff, wesende een Cool-thuyn, gelegen buyten de Waterslootsche Poorte, sonder eenige andere plaetschen anders eenegsints te moeten occuperen ofte besigen, behoudelijcken dat sy oock in heure Sermoenen ofte Vergaderinge, noch oock tot die selue gaende, ofte van daer comende, geen Busschen, Pistolen, ofte andere Geweer, sullen mogen draegen, ofte by hem hebben.

III. Sullende

Dat oock Niemant den seluen in heure Predicatien ter plaetsche voorschre-

schreuen, ofte hoiren voorders eenige storinge ofte beletselen sal mogen doen, noch yemant daeromme misdoen, ofte injurieren mit woorden ofte wercken, op gelijcke peynen als boven.

wijders oock aldaer vrydom genieten.

IV.

Item, en sullen oock die voorsz Predicanten niet mogen Predicken dan op Sonne-daegen en Heylige dagen, ende niet op eenige wercken-daegen, ten ware dattet een gehele weecke waere, in dewelcke sy-luyden mede des Woonsdaechs Predicken sullen mogen, ende anders niet, ten eynde die goede luyden deur die voorsz Predicatie op wercke-dagen niet geoirsaect en worden heur-luyder werck en Neeringe te versuymen ende te laeten, ende consequentelijck Wijff ende Kinderen armoe ende gebreck desen aenstaende Wijnter zoude mogen lijden.

Midts niet dan op Sondagen ende H dagen te mogen prediken, ten ware niet eene H. dagh in de gantsche weke quame te verschi nen, wanneer sy den Woonsdagh tot haer oeffeningh moghten gebruycken.

V.

Item, dat die Predicanten ende Ministers sullen moeten wesen geboiren in eeniger goede Steden ofte Dorpen van dese Nederlanden ofte Poorters van deselue, ende daer en boven in handen van mijn Heeren Burgemeesteren ofte van heuren Gecommitteerde den Eedt doen van onderdanigheydt ende getrouwicheyt in alle saecke Politijcque, soe lange sy hier ter Stede blijuen sullen.

De Predicanten ingebore Nederlanders, en oock be-eedight te moeten zijn.

VI.

Item, dat alle Predicanten, soe wel van d'eene als van d'andere Religie, hem sullen wachten van allerhande smaedelijcken woorden, invectiue injurien ende Schampen, ende Generalijcken van alle oproerige ende seditieuse propoosten, het waere tegens die Ouerheyt ende Magistraet, ofte tegens die vander Religie, welverstaende dat 't gunt concerneert der leringe ofte Oeffeninge der Religie, en de straffe ongeschicter manieren van leuen, voor sulx niet en sal gehouden worden.

Alle predicanten generalicken sich t'onthouden van alle schemp- [illegible] schel en-laster-woorden, insonderheydt van reden die tot oproer streckte.

VII.

Dat oock Niemant, 't sy Poorter ofte Ingesetene van deser Stede, ofte oock vreemde persoonen, 't sy Man ofte Vrouw, hen en vervorderen d'een d'andere te misdoen mit woorden ofte wercken vuyt saecke van d'een Religie ofte d'andere, Noch oock met eenige Liedekens, Referijntgens, Pasquillen, ofte eenige andere manieren, hoedanich die oock soude mogen wesen: maer dat elckanderen laeten sal in sijne Vrede, ende ongemolesteert, sonder eenich schempen, bespotten, ofte andere ongelatenheyt iemant te doene, ofte andersints tot toornicheyt te prouoceren, ofte te verbitteren, in eeniger manieren: ende dat oock elckanderen sal moeten helpen ende bystaen, soe verre hem ouerlast ofte ongelijck aengedaen worden, op peyne inden Lichame, ofte andersints arbitralijcken gestraft te worden anderen ten exemple.

Niemant den andere ter sake vande Religie te mogen lederen met woorden ofte werken; maer gemeen der handt by te staen.

VIII.

Item, dat niemant, wie hy sy, hy waer van d'eene ofte d'andere Religie, der Justitie en sal mogen beletten in 't vangen, straffen, ende executeeren, vanden genen die voortaen eenige Kercken, Cloosteren, ofte anderen Bor-

Die vanden Gerechte niet te mogen verhinderen.

't ſtraffen der Beeldenſtormers.

gers huyſen ſullen deſtrueren, ſpolieren, ofte aenden ſelue eenich cracht, gewelt, ofte inſolentie doen, behoudelijcken dat den Miſdadigen ſullen worden gehandelt nae rechten.

IX.

Alle ergerlijcke Liedekens ofte Refereynen na te laten.

Item, datmen niet en ſal moeten ſingen, ſeggen, noch roepen op der ſtraten, in Herbergen, ofte elders, ofte oock printen, ſchrijven, copen off vercopen, eenige ſchandaleuſe Boucken, Liedekens, Refereynen, ofte diergelijcke, al op peyne als vooren.

X.

Niemandt van d'eene of d'andere partie ietwes te laſt te mogen leggen, of na te geven, ſonder competent bewijs.

Ende omme te ſchuwen d'inconvenienten, ſpruytende uyt het murmureren, ende qualijk ſpreecken van diverſche perſoonen, die verſcheyden loogen-taelen verſieren ende vuyt-ſetten, tot Diffamie van d'eene perthye ofte d'andere, ende oock tenderen tot ſeditie ende commotie. Soe eſt, dat mijn Heeren voorſz verbieden eenen ygelijcken yet voor te ſetten ofte te verſpreyen, 't welck tot onruſte, beroerte, seditie, ofte oock yemants diffamie, byſonder vande Regierders ofte Officiers inden Dienſt vande Con^e. Majeſteyt ofte deſer Stede weſende, ſoude mogen ſtrecken. Ende dat die gene die yet ſeggen willen, 't ſelve betonen ſullen waerachtich te weſen, ofte haeren Segſman noemen ende bewijſen, al op peyne voorſz.

XI.

Sulcker miſdadigen na rechten geſtraft te werden, ſonder

Ende ſoe verre yemant indier manieren ofte anderſints committeerden eenige ſeditieuſe acte, dat die daer off, byder Juſtitie ſal geſtraft worden, naer gelegentheyt ſijnder miſdaet, ſonder tegen-ſeggen van yemanden.

den, ſonder eenige wederſtrevinge.

XII.

De Predicanten haer Gemeente te vermanen ſig na deſe pointen te gedragen.

Alle welcke Pointen ende Articulen die Miniſters ende Predicanten heur-luyder Religie zullen moeten in heur-luyder Preekinge den volcken verthonen ende vermanen met alle vlijticheyt, dat zy hen daer nae volgen ende ſchicken.

XIII.

Eenig lijck in de Kerken of Clooſteren begraven werdende, ſonder d'oude Kerck-gebruycken, waren de vrienden gehouden aenſtonts te vertrecken, ſonder nieuwigheden in het werck te ſtellen.

Item, off het gebeurde dat yemant vander Nieuwe Religie ſoude willen begrauen weſen inde Prochie-Kercken ofte Clooſteren, Ende die ſelue d'oude gebruyck ende ceremoenien van de Catholijckque Religie niet en begeren, dat die dooden begrauen ſijnde, ſy-luyden ſullen moeten van daer gaen, ſonder eenige nieuwe Ceremonien te laten doen ofte te gebruycken.

XIV.

Een ygelijk de Stadt getrouw te ſijn en gehouw, alle Beeldſtormery te weeren.

Item, ſullen die vander Nieuwe Religie, mitſgaders oock vande Oude Religie ſchuldich weſen deſer goede Stede te helpen beſchermen tegens allen overlaſten, ende te beletten alle verſtoringen, deſtructie, ofte pijleringe van alle Kercken, Clooſteren, ofte gelijcke plaetſen, ende van 'tgunt daerinne es, ende dieſgelijx mede van allen Borgeren Huyſen ende goeden.

Item,

Item, aengaende d'exercitie vande nieuwe Religie, sullen die van Delft genieten sulcke permissie, ende toelatinge van dien, als die andere Steden van Hollandt by die Hoocheyt vande Hertoghinne gegunt sal worden. XV. De Gereformeerden hier ter Stede soo veel vrydoms in d'oeffeninge harer Religie te sullen genieten als elders.

Item, dat die nieuwe Predicanten, Ministers, ende andere Dienaers vander Nieuwe Religie, belouen sullen dese Artijckulen te onderhouden naer heure vermogen, ende voor soe veel die hen-luyden zijn concernerende ende aengaen. XVI. De Predicanten gehouden te belo en dese pointen te sullen onderhouden.

Item, dat die oude Schuttery gehouden sullen wesen den behoorlijcken Eet te doen, als Schutters hen-luyden voor-gehouden, ende by den seluen Eet belouen t'onderhouden dese ende andere Ordonnantie, gemaeckt tot ruste ende welvaert deser Stede, in desen oproerigen tijt. XVII. En die van de oude Schuttery, insgelijcx t'onderhouden van dese onder haren Schutterlijcken Eedt te begrijpen.

Aldus gedaen ende gedisponeert achtervolgende t'inhouden vande Publicatie vande gevouchlijcke Articulen, op den xiijen. October xvc. sesen-tsestich, by zijnder Pe. Excie. binnen Delft, den xxixen. Januarij Ao. xvc. seuen-en-tsestich stilo curiæ, ende was onderteyckent Guillaume de Nassau. Aldus van 't Stadt-huys der Stede van Delft gepubliceert, met die groote Clock den ijen. February anno seven ende tsestich, stilo Delphico. Lager stont Collae. gedaen yegens d'originale Ordonnantie, onderteyckent als boven, ende es bevonden t'accordeeren, by my, ende was onderteyckent A. vander Meer. Noch lager stont naer gedane Collae. met de voorsz Copie Autentijck beschreven ende geteyckent als voorsz, es dese daer mede accorderende bevonden huyden xijen. Nouember anno xvjc. ende een en twintich. Ende was onderteyckent by my J. A. Hensbrouck, Notaris publijck. Besluyt en onderteyckening, mitsgaders dach van Publicatie deses.

Omtrent dese voorverhaelde conjuncture van tijden en gesteltenisse van saecken/ bleeck noch dat de Monnicken en Klooster-luyden hier te Delft hare valsche practycken en oude bedriegeryen van genaemde Miraculen noch niet geheelijck en hadden vergeten. Simon Goulart, in 't derde Deel van syn Cabinet der Historien verhaelt aldaer/ onder den Titel van vreemde Spoockeryen/ een notabel exempel van een onbeschaemd bedrogh 't geen sy openbaerlijck op haer Predick-stoel hebben durven drijven: Te Delft (seydt hy) na 't eerste Beelden-stormen, Predickten de Monicken, dat een seker Crucifix bloedt schreyde, waer na vernomen zijnde, bevonmen dat sy hadden daer in gedaen een darm met bloedt gevult, welck bloedt door 't oude vermolsent hout deur drongh, en dit was het schoone Mirakel *. Den Autheur spreeckt hier van 't eerste Beelde-stormen/ als presupponerende noch een ander geweest te zijn/ 't sy dan dat hy dit verstaet/ ten opsichte van die van de macnt Merckelijck voorbeeldt van aensienelijcke leugen eens voor gewenden Mirakels ontrent dese tijden.

* S. Goularts Cabin. der Historien, getranslateerde editie 1064. pag. 523.

maent Augusti (daer den voor-geallegeerden Brief van spreeckt) al-
leen; of dese/ en die (volgens de getuygenisse van Bor) in October
daer op gevolgt ofte hervat is/ beyde te samen; aengesien noch een
ander Beelde-storm in den Jare 1573. of daer omtrent schijnt voor-
gevallen te zijn/ gelijck wy t'syner tijdt sullen hooren. Sulcx dit gesin-
geerde Mirakel weynig voor/ of oock geduerende dit Accoord schijnt
in 't werck gestelt/ en den volcke voorgewent te zijn. Voorts niet te-
genstaende de Predicatien der Gereformeerden nu hier te Delft/ gelijk
meest over al buyten de Steden waren bepaelt/ soo schijnen sy echter
van dese/ hoewel naeuw genoegh besnoeyde vryhdom geen geruymen
tijdt gegaudeert te hebben; want de Gouvernante ondertusschen van
alle kanten groote menighte van krijgs-volck by een brengende/ lie-
pen de saecken der Gereformeerden in verscheyde quartieren van de
Nederlanden wederom dapper te rugh; werdende hare geaccordeerde
vryhdommen van dagh tot dagh meer en meer ingetrocken/ tot dat
men ten laeste absolutelijck 't staecken der Predicatien alomme begon
te vergen.

Veranderingeen verloop van saken der Gereformeerden.

In den beginne des Jaers 1567. (terwijl men hier noch
redelijcke vryheydt hadde/ en al-eer het voorgaende Contract gesloten
was) had het de Graef van Arenberg in Over-Yssel en Vrieslandt/
met weynigh machts/ door een ernstige spoedigheydt/ al soo verre ge-
braght/ dat/ by wegen van verdragh/ de Predicatien opgehouden/ en
de schade der kercken en Godts-dienst geboedt wierden*. En de
Graef van Megen verdreef ter selver tijt de Predicanten uyt verschey-
de Steden van Gelderlandt*. De verbonde Edelen quamen den 8.
Februarij hier op met een Requeste ofte Smeeck-brief voor den dagh;
doch moght niet helpen. Sy poogden te beweeren/ dat de Gouver-
nante door 't verbieden van d'exercitie der Gereformeerde Religie/
het verdrag met haer aengegaen/ niet en onderhielt; en dat uyt het
werven van soo veel Oorlogs-luyden/ so binnen als buytens Lands/
niet anders dan des selfs bederf/ en groote bloet-stortinge te verwach-
ten stondt: Derhalven baden sy/ om bevestigingh van 't verdragh;
datmen nevens de Predicatie oock d'oeffening der Religie soude wil-
len toelaten/ &c. De Gouvernante gaf onder andere tot antwoord/ dat
sy noyt en hadt gedacht d'oeffening van on-Roomschen Gods-dienst
toe te laten/ maer dat ter contrarie d'Edelen hadden belooft de Preec-
ke/ daer die voor dien tijdt was geschiet/ te zullen beletten; dat sy uyt
noot/ en tegen haer hert/ op sommige plaetsen de Predicatien sonder
Wapenen en ergernisse had toegelaten: maer dat de voornaemste der
verbonde Edelen selve tegen het verdrag gehandelt hadden; verders
haer veele grove fauten te laste leggende/ en eyndelijck radende tot hare
plicht en t' huys-waert te keeren/ en sich stil te houden tot genoegen
syner Majesteyt*. Den 14. Maert wierdt de Stad Valenchijn (daer
veele Gereformeerden gevonden wierden/ en die wegen 't weygeren
van krygs-volck in te nemen/ van de Gouvernante voor wederspan-
nigh

* Hoofs IV. pag. 129.
* Bor III. f. 102. b. & 103. a.
* Bor ibid.
* Bor. III f. 105 b. & seq. Hooft IV. p. 127. Strad. V. 294. & seq.

nig/ en vyandt sch was verklaert *) na een belegh van eenige maenden aen den Heere van Noircarmes opgegeven/die daer tegen syn gegeven woordt/ verscheyde Gereformeerden liet ombrengen */en veele wreedheydt bedryven/ herstellende de Roomsche Religie in haren voorigen stant. Hier door ontsonck den Gereformeerden oock elders de moet: zynde het gemeene seggen dat de Land-voogdes te Valenchyn de Sleutelen van alle andere Steden gevonden hadde *. Noircarmes de Gereformeerden te Valenchyn gedempt hebbende/ trock in 't selfde voornemen met een deel krijgs-volck van Stadt tot Stadt. De schrick van 't overgaen van Valenchyn en syn aentocht/ maeckten de Gereformeerden soo dwegh/ dat sy in veele Steden hare wooningen ruymden/ en in sommigen haer Predicanten lieten uyt-jagen/ sich wederom tot de Pauselycke Religie begevende/ en om genade biddende *. Dus raeckte de vervolginge en Geloofs-bedwangh (die nu een korten tydt gerust had) op nieuw weer gaende. Men begon de Predicatien met geweldiger-handt te beletten/ met Ruyters en Knechten de Vergaderingen verstoorende, met Roers en Bussen daer in schietende/ vangende/ hangende/ en onthoofdende al die van de Consistorie waren/ en handt in 't Kerck-schenden gehadt hadden *. Dit/ en 't gerucht van een machtigh Heyr/ datmen hoorde/ hier en boven noch uyt Spangien te sullen af-komen onder den Hertogh van Alba, bragt de Gereformeerden met allen in de uyterste verslagentheyt. De Prins van Orangie (die haer naeste toevlucht was) retireerde sich in April na Duytschlant. Hier op volgde de meeste der verbonde Edelen/ en een ongelooflyck getal van allerley soort van Menschen/ die sich maer eenigsints aen 't invoeren of gedogen van 't Preecken of Kerck-schenden/ of oproerigheydt schuldigh kenden *. De vluchtelingen uyt Vlaenderen en Brabant en de Walsche Gewesten van de Nederlanden/ sagmen hier in Hollandt (daer het tot noch toe wel alderveyligst was) dagelijcx met groote menighte voor de Poorten; by veele Steden (onder anderen oock by die van Delft) wierden sy buyten gesloten: ja by sommige oock belast terstont te vertrecken. Voorwaer een deerlyck aenschouw van soo veel ellendige luyden/ met Wijf en Kinderen/ op den dyck: uyt al het hare en haer Vaderlandt verdreven/ elders voor 't hooft gestooten/ sonder heul/ buyten troost en wanhoopende/ uyt d'eene noodt in d'ander zwervende. In sulck een keer en verwisselingh van saecken waren de Wet-houders der Steden hier in Holland besig om de Predicatien (gelyck al-bereydts in de voor-genoemde Landen op het aen-schryven van de Gouvernante was geschiet) oock binnen haer gebiedt te doen cesseren/ al eer 't selve (gelyck toch onvermydelyck te verwachten stont) door hare Hoogheydt wierde belast en aen-bevolen: hare Burgeren en Ingesetenen voor-houdende/ al was 't soo/ volgens d'Ordonnantie by syn Princelijcke Excellentie van Orangie/ op 't stuck van de Religie gemaeckt/ om beter

* Bor III. f. 95.

* Id. ibid. f. 100.

* Strad. VI, 316. Hooft IV, 129.

* Strada VI. pag. 324. & seq.

De vervolging weer verswaert.

* Bor III. f. 115.

Algemeene verslagentheyt en grote vlucht der Gereformeerden in Braband, Vlaenderen, en daer omtrent.

‡ Hooft IV. 134.

Miserie der vluchtelingen in Holland komende

Hooft IV. pag. 134.

De Predicatien werden oock ind' Hollandtsche Steden door de Magistraten afgewesen en ontseydt.

rust en vrede t'onderhouden/ gepermitteert geweest d'oeffeninge harer Religie te mogen doen op seeckere geappointeerde plaetse: nochtans nademael sy waren bemerckende/ dat de selve Predicatien de Coninckliicke Majesteyt ende hare Hoogheydt de Gouvernante niet aengenaem en waren/ ende oock alomme begonnen op te houden: oversulcx sy van gelijcken gaerne souden sien/ dat desgelijx binnen haer Jurisdictie soude werden gedaen/ alvoorens 't self de by hare Hoogheydt wierde geinterdiceert ende verbode/ 't welck syne Majesteyt te meer soude behagen/ soo de Predicatien goedtwilligliick en niet door bedwangh in surseance gehouden wierden/ derhalven hare Achtbaerheden voor goet aengesien hadden / ende begeerden/ dat die van de Gereformeerde Religie hare Predicatien (na 'texempel van de Nagebueren) mede ophouden souden/ ter tydt toe daer in anders by syne Majesteyt geordonneert soude zijn *. Boven dien stelden sy haer voor oogen 't af-komen van een uytheemsch Heyr/ daer 't verlies van neeringh/ welvaert/ en vryheydt aen vast was: hen waerschouwende dese vreeslyckheydt/ daer wel op te letten stondt/ by tydts met bewilgingh voor te komen/ en den hoogh-dreygende noot des Coninghs toorn met onderdanigheydt t'ontwijcken. In deser voegen ondergingen sy de Gereformeerde Ingesetenen met vermanen en dreygen; hen wyders ernstelijck bevelende hare Leeraren/ en voornaemste Voorstanders der Religie/ op 't spoedigste tot hun vertreck te porren. Hard was dit/ maer gevaerlijck het uytterste te verwachten. Dies veele hen geseggen lieten/ en binnen weynigh tijdts haer uyt-tocht deden. Oock quam boven dien 't gerucht (voor-bode van de nakende zwarigheyt) voor uyt/ en Noircarmes met syn Benden aen. De Graef van Megen/ met syn Regiment krijghs-volck wel gewapent zijnde/ sat oock op/ en was al aen 't marcheren/ om in Hollandt af te komen. Te vooren hadden 't meerendeel der Predicanten/ nevens andere gemachtighden der Gereformeerden in Hollandt/ op seeckeren dagh/ tot Amsterdam (daer de Gemeente hier te Lande wel aldersterckst was) vergadert zijnde/ raedt gehouden/ wat hen te doen stondt in dese benaeutheydt / met de Predicatien op te houden/ of te volherden: en wierdt hier besloten / dat men die, uyt vreese van menschen, niet sou nalaten, maer daer mede voort-varen, ten minste ter tijdt toe dat men die by openbaren Placcate van nieuw soude verbieden *. Naderhant deed men oock een vast-en-beden-dagh verkondigen / en besteede daer in den 20en. van April *. Doch den brandt der vervolginge/ op-gegaen in Vlaenderen en Brabandt/ hoe langer hoe meer naderende/ wees de verbaestheydt en de noodt aen veele wel haest den wegh om te vluchten; en die sich meest geuytert hadden / voor uyt peuerende/ hadden in 't korte niet weynigh gevolghs. De meeste Gereformeerden uyt Amsterdam geweecken zijnde/ heeft die Stadt den 9en Mey eenige Vendelen Soldaten (onder 't gebiedt van Noircarmes staende) ingenomen/

* Bor III. f. 118. b.

Groote swarigheden en bekommerde tijden der Gereformeerden.

Generale byeenkomste der Gereformeerden van Hollandt.

Der selver Biddagh.

* Bor III. f. 115. b.

* Id. ibid. f. 118. b

Hoofs IV. p. 134.

En uyttocht.

men/ en sich alsoo geheel onder de gehoorsaemheydt van den Coning gebogen*: en na dit voor-beeldt volghden verscheyde Steden 't selve spoor. Dus liep het alles voor de Gereformeerde over stuyr. Geen gewest van gansch Nederlandt/ of het had/ of kreeg nu een geheel ander aengesicht. Een wonderlijcke veranderinge van gemoederen/ naer het scheen/ vertoonde sich in veelderhande voor-vallen. Met gelijcke hevigheyt (als men onlangs Beelden en Altaren hadt vernielt) verdelgden men nu de Preeck-plaetsen der Gereformeerden en Euangelischen. In verscheyde oorden (insonderheyd in Vlaenderen) wierden de Binten der nieuw-opgerechte Kercken/ tot galgen geemployeert/ en de stichters daer aen geknoopt*. Veelen die 't niet gelegen quam om te vluchten/ voegden sich na den tijdt/ gingen dagelijcx ter Misse/ daer sy in jaer en dagh niet geweest en waren. Sy toonden de Pastoren/ Prochianen/ Priesters en Monnicken alle reverentie en eere/ ja sommige ontsagen geen gelt noch kosten/ om van deselve valsche getuygenisse te bekomen/ van altydt Catholijckelyck geleeft/ te biecht/ en te Sacramente gegaen te hebben. Die wat van vermogen waren/ souden nauwlycx een maelt ijdt gegeten hebben gehadt sonder een Geestelyck persoon aen haer Tafel te hebben/ sy hielden open Tafel/ en waren gast-vry voor de Geestelyckheydt/ die noyt met grooter eerbiedenis en nedrigheydt geleyt wierdt. Ja dat erger was/ daer wierdend' er gevonden/ die te vooren mede ter Predicatie hadden gegaen/ en sich geoeffent hadden de Gereformeerde Leere geheel toe te staen/ en nu soo verre quamen/ datse d'andere van de Religie/ sich hier of daer verborgen houdende/ aenbraghten en beklapten/ soeckende door desen wegh hen selven te bevryden/ met hare naesten te bezwaren/ en in noot van lijf en leven te brengen*. Invoegen die de vervolghde Religie oprechtelijck toegedaen waren/ vonden sich nu nergens veyligh. In sulcken soberen staet vondt sich toen wederom de geeluci-deerde en hervormde Gods-dienst/ die voor desen albereydts na d'overhandt scheen te dingen. En sulcke huychelarye en gruwelen baerde de geweetens-dwang/ die nergens meer toe diende als om godtloosheden voort te brengen. Eenige banqueroutiers/ Banck-breeckers/ ofte achter-uyt-vaerders/ en oock andere groote schuldenaren/ die hare schuldt-eyschers en vertrouwers niet en sochten te betalen/ maeckten sich mede t'soeck/ onder schijn van vryheydt der conscientie te soecken*. Geduerende dese ongestumigheydt/ sagmen niet te min exempelen/ daer de kracht der Religie merckelyck in uyt-bleeck. Thomas Tilius, Abt van Sint Bernard/ by Antwerpen/ naermaels Predicant alhier te Delft/ verliet syn Abdy/ met ontrent tsestigh duysent gulden in-komens/ en begaf sich (niet met sich nemende dan vier hondert gulden eens aen gelde) naer 't Landt van Kleef; alwaer hy de kap af-leggende/ is getrout aen eene Juffrouw Johanna van Waveren/ latende een Apologie in Druck uytgaen/ daerinne hy syne

Marginalia: * Bor ibid. f. 120. * Strad. VI. 333. Hooft ibid. p. 137. — Wonderbaerlijke veranderinge van gestaltenisse der saecken, — * Hooft ibid. pag 138. Strada ibid. & seq. — En hoe de vervolgingh vele weyfelaers, geveynsden, en Apostaten veroorsaekte. — * Bor III. 123. Hooft ibid. 147. — * Bor ibid. 121. b. — Den Abt van S. Bernard, die naemaels hier te Delft Predikant is geweest, quiteert sijn Con

saecke verdedight/ ende de oorsaecke van het verlaten zijns Kloosters verhaelt. Zedert is hy Bedienaer des Woordts/ ende Leeraer van de Gereformeerde Religie geworden/ en by de navolgende en laetste veranderinge eenigen tijdt te Haerlem gestaen hebbende/ is tot Delft beroepen/ alwaer hy het Predik-Ampt bedient heeft/ en tot syn overlijde toe gebleven/ en binnen de Stadt gestorven zynde/ eerlyck begraven is*. Een seldtsaem voor-beeldt van een herdt-grondigh voornemen/en een suyver ongeveinst gemoet/ alle baet-en-staet-sucht ter zyde stellende; en voor al een krachtigh merck-teecken van door-dringende overtuyginge der Gereformeerde Leere: een man van grooten aensien en waerde/ verlaet syn Staet/ en verkiest niet alleen sonder eenig uytterlijck voordeel/ maer uytnemende verlies van tydelycke Have/ eenen anderen Gods-dienst/ en wil veel liever in een gewillige ballingschap (na 't uytwysen syner gewisse) dan in wereldtsche achtbaerheydt tegen syn gemoet syn leven leyden. Den Hertogh van Alba nu in de Nederlanden gekomen zynde/ met volle macht tot straff en vergiffenis/ over 't geen/ in saken den Gods-dienst rakende/ mis-dreven was; en den Raedt der troubelen of beroerten (die by de Gemeente niet sonder reden de Bloedt-Raedt wierdt genoemt) opgerecht hebbende/ ging 'et aller wegen op een bangen en spannen van menschen allerley soorte/ staet en ouderdom: Die maer eens of tweemael by de Gereformeerden ter Preecke geweest waren/ wierden gedoodt; elcken dagh braght syn getreur en rampsaligheydt mede: de Bloed-klock (die der verweesenen lyden verkondighde) klonck seer dickwils den eene van verwantschap/ den andere van vriends of kennis wegen deerlijck in 't hert. Aen 't bannen/ aen 't verbeurt-maken van Goederen en was geen eynde. Den gevangenen wierden alle weegen van verantwoordinge/ en alle middelen om sich in rechten te verweeren/ af-gesneden. De Privilegien en Voor-rechten der Steden en Poorteren van dien/ wierden schandelyck geusurpeert en verweldight. In sulcker voegen wierdt Hermannus Schinckel (een geleert man/ en van onbesprooocken leven) hier te Delft (na een rigoureuse gevanckenisse van vyftien weecken) den 23en. July des Jaers 1568. ter saecke van de Religie onthooft. Deses mans kloeck-hertigheydt is sonderlinge aenmerckens waerdigh; albereydts ter doodt gedoemt en veroordeelt zijnde/ en syn laetste ure gewisselyck en buyten alle hoope van eenigh uytstel voor oogen siende/ verwachte die met sulck een onwinbare standvastigheydt/ en soo een genereuse resolutie/ dat hy sich noch lusten liet/ twee a drie ueren voor syn eynde/ een goet getal Carmina ofte Latynsche Versen te componeren/ die syne speciale vrienden Pieter van Foreest van Alckmaer/ ende Corneiis Verheyden van Leyden (beyde seer Geleerde Mannen/ ende vermaerde Doctoren in de Medicinen/ alhier binnen Delft) waren toe-geschreven. Dit verhaelt Jan Orlers in syn Beschryvinge der Stadt Leyden/ onder 't leven van

Ver-

vent met alle den inkomen van dien.

* Bor IV. f. 131. b.

De vervolginge met d'overkomste van Alba noch meer verdubbelt.

Mr. Herman Schinckel te Delft onregtmatiglijk, en nochtans met een dappere bereytwilligheyt onthalst

Verheyden voorsz/ alwaer hy ook sustineert dat Mr. Herman Schinckel een School-meester der Stadts groote Schoole soude zijn geweest*. Doch in een Tractaetje/ genaemt Den Delffschen Martelaer, (desen man ter godvruchtiger gedachtenisse/ met verscheyde stucken dien aengaende / in den Jare 1652. in't licht gebraght/ door Mr. Dirck Verburch) werd belangende syn Schoolmeesters-ampt niet soo affirmatijf ofte absolutelijck gestelt/ maer wel dat hy was Mr. der seven goede vrye Konsten/ en by gevolgh een seer geleert man, sich selven generende met Boeck-prenten ofte Drucken; verders een groot voorstander zijnde van de Gereformeerde Leere/ en geduerende de notoire en merckelijcke alteratie van de Religie, sich selven verbordert hebbende te drucken eenige Boeckjes / contrarierende de Roomsche Kercke / namentlijck/ het Psalm-boeck/ den Catechismus / de Bekentenisse des Geloofs/ de korte Belydinge des Geloofs/ en een Boeckje van het H. Nachtmael / wierdt daer over in apprehensie genomen den 8sten. April des Jaers voorsz/ tot dat hy eyndelijck met de doodt wierdt gestraft; niet tegenstaende de Copien der voor-gespecificeerde Boeckjes (uytgesondert van het laetste) alreeydts in alle-mans handen waren*/ en dat voor desen (gelijck wy gehoort hebben/ en 't geen Mr. Herman in syn examen oock specialyck tot syn defentie gebruyckte) de Mandaten en Ordonnantien op 't stuck van de Religie/ door de Hertoginne van Parma uyt des Conings Naem/ waren geabrogeert en te niete gedaen/ en sulcx consequentelijck een ygelijck vry stont/ te leeven naer wat Religie hy dachte zaligh te werden; boven dien dat by den Prince van Orangie een Ordonnantie was gemaeckt/ ende alhier van het Stadt-huys af-gelesen/ waer by het voorseyde bevestight wierdt / en alleen verboden / dat hem een yder soude hebben te wachten / van spijtige / schandaleuse en fameuse Boecken te drucken/ en dat men voor geen spytigh noch schandaleus houden soude/ 'tgeen dat de Leer aenging*; gelijck ons sulcx oock alles uyt de Copie van deselfde Ordonnantie hier te vooren geinsereert/ en aldaer sonderlinge in 't 6de. en 't 9de. Artijckel wel expressselijck gebleecken is*. Oock was hem/ twee ofte driemael voor desen (wegens 't point van de Boeck-druckerye in desen turbulenten tijdt/ op het Stadt-huys ontboden zijnde) niet anders voor-gehouden/ dan dat hy sich soude hebben te wachten voor eenige spijtige dingen te drucken; sulcx hy nu verklaerde geensints gedocht te hebben/ dat hy qualijck dede / als steunende ende sich funderende op het te niet doen van de Placcaten/ d' Ordonnantie van den Prince / en de vermaninge van syn eygen Rechters*. Waer uyt dan syn onnoselheyt evidentelijcke blijckt/ en de iniquiteyt en onrechtmatigheydt van syn Sententie af te nemen is; behalven dat hem ook geweygert wierd in conformité van voorgaende observantien/ by forme van rechtelijcke Proceduren/ ofte andere ordinaris termijnen/ syn saeck te proberen/ gelijck hy in syn Requeest aen de Heeren Schepenen

* Siet I: Orlers Beschryv. van Leyden edit. 1614 p. 255. en edit. 1641. p. 340.

* Siet Delffsch Martelaer, in 't begin en eynde van Voorreden.

* Syn examen pag. 5.

* Ibid. p. 3.

* Boven pag. 421. & seq.

* Siet syn examen pag. 7.

ende Wet-houders der Stede Delft/ by seeckere authentijcque distincte Attestatien bewees/ sulcx/ seer onlangs binnen de Stadt Antwerpen tusschen den Officier aldaer ende seeckere twee Burgeren in gelijcke beschuldinge/ geschiet te zijn*. Men hadt by hem niet alleen/ maer selfs tot syn Beste-ofte-Groote-Moeder huys-soeckinge gedaen/ als schijnt uyt de laetste reden van syn Examen*/ by hem selfs aengeteeckent/ en aen syn Huys-vrouw ter memorie toe-geschreven. Alle syne gerepro beerde Boecken/ te weten die/ na haer seggen/ inhoudende waren quade leeringen/ directelijck strydende met het geene by de Heylige Moeder de Roomsche Kerke geleert ende getradeert wiert/ en die sy oversulcx met den Titel van Ketteryen en errouren (streckende tot groote schandale en verleydinge van syne Majesteyts Ondersaten) vereerden/ wierden op het Marct-pleyn deser Stede met den buyre verbrandt: ende voorts alle syne goederen geconfisqueert ende verbeurt verklaert/ tot profyte van de Coninckluke Majesteyt*: niet tegenstaende het onovertredelijck Privilegie wijlen hooger Memorie Hertoge Aelbrecht van Beyeren, als Grave van Hollandt den Stede van Delft/ uyt saecke van diversche voorgaende diensten/ gegeven en de gratie gedaen den 6en. July 1394. Dat een ygelijk Poorter en Poorterse binnen der voorsz Stede, verbeuren magh sijn lijf ende sijns goedts in geenre manieren meer dan Lx Ponden: maer wat Poorter ofte Poorterse, eenen doodt-slagh dede binnen der selver Stede ende Vryheydt voorsz, die sal verbeuren sijn lijf ende sijns goedts niet meer dan Lxxx. Ponden, worde hy verwonnen na der voorsz Stede Rechten, en daer mede sullen alle sijne andere goeden vry wesen, &c.* Nochtans heeft desen man in de fleur en vigeur van syn leven (synde naeulijcks tweeen-dertigh Jaren out) dit alles over 't hooft/ en de schrickelyckheydt van de doodt met soo een manlijcke dapperheydt/ en exemplaire bereptwilligheydt onder d'oogen durven sien; op den dagh syner verhuysinge/ uyt-gesondert de voor-gemelte Versen/ noch verscheyde stichtelijcke en Godtvruchtige Brieven/ tot syn laetste a Dieu en afscheyt aen Huys-vrouw en kinderen schrijvende/ die in het voor-genoemde Boeckje van desen Delfschen Martelaer te vinden zyn. Gelyck oock achter 't selfde zyn Gedruckt noch verscheyde andere Sententien in de Delfsche Vierschaer uytgesproocken/ over persoonen/ die eenigen tydt te vooren aen de Bieslandsche Mole, staende buyten de Oost-poort deser Stadt/ een kleyne vergadering (alwaer een Capittel of twee uyt 't Nieuwe Testament voor-gelesen/ en 't selfde met Psalm-sang besloten wierdt) hadden by-gewoont/ waer over eenen Arien Arienz Snyer/ in handen der Justitie geraeckt zynde/ gecondemneert wierdt/ te compareren alhier in de Vierschare bloots-hooft ende barre-voets in linde klederen, hebbende een barnende kaerse van een half pondt wassche in de handt, ende bidden alsoo op sijn knyen God Almachtigh, ende de Heeren van den Gerechte uyt den name van de Justitie om

* In syn Requeft pag. 17.

* Pag. 13.

* Syn Sententie p. 27.

* Leest van 't Recht der Confiscatie ofte verbeurtmakinge van goederen, Batav. Arcad van p. 572. tot 654. Grot. Verantw cap. 15. p. 150.

Andere vreemde manieren van Vonnissen ter saecke van den Godsdienst.

om vergiffenisse, verclarende daer van groot leet-wesen te hebben, ende van daer te gaen in de Nieuwe Kercke, ende brengen aldaer die kaersse voor 't H. eerwaerdige Sacrament, en soo voort. De anderen/die desen schandaleusen slagh met de voet pareerden/ en naer gedane insinuatie voort-vluchtigh bleven/wierden op een ander fatsoen gevonnist. Henrick Fransz Schoenmaecker / gewoont hebbende in 't Zuyt-eynde / wierdt gebannen uyt der Stede van Delft / Vrydomme van dien / Baeljuschap van Delflandt/ende ander-half mijle rondts-omme de Stede/ den tydt van hondert Jaren en een dagh/ op verbeurte van 't lijf/ voorts alle syne Goederen geconfisqueert. Crijn Willemsz kleermaecker / gewoont hebbende in St. Hyppolitus buyrte/ ende Jacob Claesz van Stockum Snyer/ gewoont hebbende in die Vlouwe/ wierden beyde uyt het voorgenoemde district gebannen voor den tijdt van ses Jaren/ op peyne van wel strengelycks gegeesselt te werden ende 't eynde de voorsz ses Jaren noch niet binnen te komen/ dan mits eerst op een Voort-ding te compareren in die Vierschare voor den Gerechte deser Stede / in sulcker voegen als van Arien Ariensz is verhaelt/ om alsoo die kaersse te brengen elck in syn Parochie-kercke/ op gelycke peyne als boven: voorts die gedaghdens in persoone ende defaillianten noch gecondemneert werdende/ elck in een mulcte van 25. 's Heeren Ponden. Pieter Florisz Laeckenbereyder ofte Droogscheerder/ wesende ongehylickt een-loopigh Gesellе die 't geselschap ter plaetse voorsz/ selfs voor-gelesen/ ende een Psalm of twee hadt helpen singen/ en sulcx by syn sententie aengeseydt wierdt/ als schijnende te willen useren het Officie van een Leeraer van die nieuwe gereprobeerde Religie ofte Secte/ wierdt daer over in bannissement (soo wijt als voorsz) verwesen/ voor den tijdt van 25. Jaren / op peyne van niet alleen met een wel strenge geesselingh ontfangen/ maer boven dien met een priem door syn tonge gesteecken te werden; en na den geexpireerden tijt noch niet binnen te komen/ als syn leetwesen betonende in alle manieren en omstandigheden/ als vande voorgaende is geseyt/ mede op de peyne van de geesseling en den priem: zynde hy defailliant noch daer en boven gecondemneert in een pecuniele mulcte van 50. 's Heeren Ponden. In 't examen van Mr. Herman Schenckel voorsz/wert noch gewagh gemaeckt van eenen Frans Hendricksz, die al mede om de Religie schijnt gevangen geseten te hebben ‡. Dus boos waren de tyden toen/ en soo wreet handelde men allenthalve met de lief-hebbers en Voorstanders van de Euangelische ofte Gereformeerde Godtsdienst. De Prins van Orangie hier en tusschen van alle kanten/ doch insonderheydt door de Ballingen/ aengesocht en bewogen zijnde / 't verdruckte Lant te hulpe te komen; de krijgs-werbinge in Duytslandt toegestaen/ en veele penningen (soo uyt Gemeentens der uytgeweeckene Nederlanders tot Londen/ Embden/ in 't Landt van Kleef/ en elders) versamelt; als voornamentlijck by Graef Jan van Nassau/

‡ Siet Delfschen Martel. pag. 9.

De Prins van Orangie begint den Oorlog, soo wel ten versoecke der Rooms-

Nassau/

gesinden als Gereformeerden.

Nassau/ synen Broeder verstrekt zynde/ en nu eyndelijck gereet staende om met een geweldigh Leger herwaerts af te komen/ gaf verscheyde schriften upt/ en reden van 't aenvaerden der Wapenen/ getuygende onder andere die ter handt te nemen/ ten velioecke der Onderdanen sijner Majesteyts Nederlanden, soo wel die daer noch binnen saten, als die verdreven waren, soo wel vander Catholijcke, als van de Gereformeerde Religie, &c. blijckende soo by de Acten van Commissie ofte Brieven van bestellingh/ by hem gegeven aen Graef Lodewyck/ om Volck te werven; gedateert den 6en. April 1568.* als by de Declaratie opentlyck uytgegaen den 31sten. Augusti daer aen-volgende†. Het woeden der vervolginge stondt echter inde Nederlanden niet stil; ten opsichte van de Conscientie-dwangh wierdt des Jaers hier aen noch een Ordonnantie gemaeckt/ by dewelcke den Stadt-houderen van yder Provincie wierdt belast/ ende wel scherpelijck aenbevolen/ omme (als het Sacrament des Altaers/ ende den Heyligen Olye tot berechtinge der krancken over straet gedragen wierdt) op yders aenstellen/ woorden/ en gelaet scherp regard te doen nemen/ en den geenen daer men eenige oneerbiedigheydt aen speurde/ ofte in 't alderminste eenige ergernissen van hoorde/ sagh/ ofte andersints ontwaer wierdt/ te straffen; de af-gestorvenen/ dewelcke in haer uyterste/ na d'observantie van de Roomsche Kercke/ sich niet en hadden van haer Sacramenten laten administreeren/ ende dienvolgens by de Geestelijckheydt de gewijde Aerde geweygert wierden/ deselfde op de publijcke plaetsen gedestineert voor de Justitie/ dat is/ 't Galge-veldt/ te doen voeren; vervolgens oock syn Excellentie den Hertogh van Alba daer van 't advertéren/ ende hare Goederen te doen sequestreren in handen van den Ontfanger van dat quartier/ gecommitteert in 't stuck van de Confiscatien; ten allen tyden oock een dubbelt van den Inventaris der selver Goederen aen syn Excellentie oversendende: boven dien de Vroebrouwen by haren Eedt te verbinden/ dat sy de ontfange kinderkens binnen 24. uren den Pastoor van de Parochie souden aengeven/ ten eynde men weten moghte of sy na de Roomsche wijse Ghekerstent waren. Dese was geteeckent den eersten Junij 1569.* De oude Placcaten tot exstirpatie van de Secten/ ende conservatie van den Roomschen Gods-dienst/ wierden door des Conings verklaringe vernieut/ en tot een eeuwigh Edict gemaeckt/ met herroepinge van alle andere verklaringen en ordonnantien ter contrarie gemaeckt/ als zynde deselve buyten syn meeninge en wille uytgegaen*. De bloedt-dorstige wreedtheydt dan op nieuw weer plaets gegrepen hebbende/ gingh meer dan zyn ouden gangh: dus kon men van 't branden/ blaecken/ hangen/ worgen/ en moorden noch geen door-komst sien. De moordadigheydt der Inquisiteuren en Geestelycke Rechters/ braght noch dagelijcx verscheyde gevangenen/ die jaren en dagen geseten hadden/ ter slachtinge. De Histori-schrijvers verhalen veel van vier Pasto-

* Bor IV. 165, b. 166 a.

† Id. ibid. 181, b. 182.

Ordonnantie van den Hertog van Alba, specterende de Conscientie-dwangh.

* Bor V. 224. Hooft V. 196.

Renovatie der rigoureuse Placcaten, tot uytroeyinge der Secten

* Id. ibid.

Vier Pastoren, daer on-

ren/ die in den Hage (na drie Jaren sittens) in 't jaer 1570. wierden omgebraght/ welckers twee hier in Delflandt hadden gestaen/ als namentlijck eenen Arent Dirckzoon Vos in de Lier/ en Wouter Simonzoon tot Munster; insonderheydt werd veel gewaghs gemaeckt van den Pastoor uyt de Lier. Want alle vier gesamentlijck by hare opinien volstandigh gebleven/ den 12. Maij voor Apostaten en Ketters verwesen zynde/ en den 27. ontwijdt werdende/ (alsoo sy Geestelijken waren/ ende sonder dese Ceremonien niet en moghten gedoodt werden) ontsagh hy sich niet te laten hooren. Dit gingh in deser voegen toe: Na dat sy uyt den Kercker geleyt waren in seecker vertreck/ wierden hen de Gewaden (tot bedieningh des Altaers verordent) aengetogen; daer na braghtmen haer in een ander kamer voor den Bisschop van 's Hertogen-bosch/ staende tusschen twee Abten: dees sneed voor eerst yder een weynigh hayrs van haer hoofden/ schrapte hen met een silveren mes sachtelijck de kruyn/ en tippen der vingeren/ waer mede sy 't Geconsacreerde Broodt des Sacraments plachten op te heffen: daer na deed hy hen 't Mis-gewaedt af/ uytspreeckende over een yegelijck deze woorden in de Latijnsche Tale; *Exuo tibi vestem Iustitiæ, quam volens abjecisti*: dat is/ ick trecke u uyt dat Kleet des Gerechtigheyts, 'twelck ghy willens hebt verworpen: waer op de Pastoor uyt de Lier antwoorde/ *Imo vestem injustitiæ*; dat is/ neen, maer 't kleet des ongerechtigheydts: voorts voeren de Pastoren daer op uyt/ dat sy alle wel beter wisten dan sy deden. Toen sprack de Bisschop met een verseeckert gelaet/ syn handt op de borst leggende/ en met diere Eeden God aenroepende/ niet beter te weten/ en in syn herte te gevoelen/ dat de Roomsche Gods-dienst de seeckerste was om zalig te worden/ waer op de voorsz Pastoor uyt de Lier/ een man van tseventigh Jaren/ die hem best gekent had/ wederom repliceerde: Ghy hebt ook voor desen de waerheydt wel geweten: maer deselfde door u quaetwilligheydt verworpen: 't geen ghy sult moeten verantwoorden ten dage des Oordeels. Welcke reden den Bisschop soodanigh in 't hert scheen te priemen/ dat men hem sagh staen beven in sulcker voegen/ dat alle d'omstaenders daer door ontstelt wierden; want veelen desen Pastoor voor een geleert/ verstandigh en Godsaligh man/ wel kenden. Ten laetste de Bisschop sich keerende tot de Raeds-heeren daer tegenwoordigh leverde de nu ontwyden aen haer over/ met de bede der gewoonte/ dat men hen genadiglijck wilden handelen: daer de grijse Pastoor wederom op uyt-berste; *quam Pharisaicé!* 't welck soo veel te seggen is: Hoe Pharisees-achtigh gaetmen te werck! dus wierden sy wederom in de gevanckenisse gebragt; en den 29. daer aenvolgende/ op een manendagh/ tegens den avondt/ het vonnis des doodts tegen des anderendaegs hen gedenuncieert werdende/ hieven sy hare handē met vreugde ten Hemel/ God dankende dat den dag harer verlossinge genakende was/ en singende met luyder stemme den xvj. Psalm/ bewaer my

der twee uyt Delf-landt, over saecken van 't Geloof in den Hage verbrande. *Hooft* V. 199. 200. *Bor* V. 225. b *Hist. der Mart. f.* 690. &c. *Hist. der Martel.* f. 459. tot 466. b.

Haer ontwijdinge, midtsgaders reden van de Pastoor uyt de Lier daer omtrent voorgevallen.

Hare laetste ueren.

Heer, &c. oock hielden sy dien selven avont des Heeren Avondtmael/ tot onderlinge troost/ in de gevanckenisse: wyders de gantsche nacht door-brengende/ met bidden/ singen van Psalmen/en soo voort Des anderen daegs te Hove hare Sententie ontfangen hebbende, sagmen haer seer ootmoedelyck ter doodt treden / het volck vermanende / ende haer selven in de handen Godts bevelende; ende zijn alsoo den eene voor/ en den anderen na/ eerst geworght aen een pael / en daer naer voorts verbrand/ tot groot ongenoegen van veel volcx die 't aensagen/ ende haer ootmoedige volstandigheyt verwonderden/ in haer gemoet d'onnoselheyt der patienten kennende/ en de wreetheydt der Sententie in haer herte verdoemende. 't Hooghste daer Arent Dirckzoon voorsz (Pastoor van de Lier) over beschuldight wierdt / bestondt in dese pointen: dat hy in den verorderden tydt geen Misse hadt willen doen; dat hy 't Beeldt van St. Joris/in syne Kercke/ hadt gebroocken; dat hy de Kinderen in 't Duytsch hadt Gedoopt/ met een voorgaende vermaningh (na 't oudt gebruyck der Kercke) aen d'Ouderen en Gemeente/ nevens betuyginge teghens de Mennoniten/ dat den Kinderen den Doop toe quam. Des Jaers daer aen 1571. begon den Staet des Landts/door 't verhard en weer-verstig herte vanden Hertogh en des selfs forse dwinglandy wederom een geheel ander gedaente te krijgen: want d'alder-Rooms-gesinsten / welckers herten te vooren door de moetwillige uytgelatenheydt der on-Roomschen/ betoont in 't plonderen der Kercken/ van haer verwijdert/ en op de zijde des Gouvernante waren overgeslagen/ begonnen nu/door 't opstellen der ondraechelycker lasten van Alba, 't oogh op den onderstandt harer partye te werpen/ en na den reuck der Vryheydt derwaerts om te sien/ van waer sy eerst haer verderf en ondergangh vreesende/ den staet in ons een dienstbaerheydt en over-heersching hadden laten vervallen: en 't scheen eenen ygelyck te groot een smadenis en weder-waerdigheydt/ daer geboore slaven/ van hare Heeren om gelt gekocht, haer kost en onderhoudt ontfangen / dat de al-oude Vrye Nederlanders haer eygen slavernye souden betalen/en staegs voeden moeten *. Midlertijdt wierd oock noch in 'tselfde Jaer/ by de Nederlandsche Kercken/ die onder 't kruys zweefden, en in Duytschlandt/ midtsgaders Oost-Vrieslandt verstroyt waren/ seeckere versameling by forme van Synode tot Embden gehouden, alwaer ordre wierdt veraemt/ op het houden van Consistorien/ Classen/ Synoden, en verdre versorginge der Kercken. 't Eerste Artyckel dat hier beslooten wierdt/ scheen discretelyck gekant tegen de Bisschoppelyckheydt/ die onder de Rooms-gesinden, en oock (doch op een ander fatsoen) in de Reformatie van Engelandt en Duytschlandt plaets gehouden hadt; ende was van desen inhoudt: Geen Kercke sal over een andere Kercke, geen Dienaer des Woordts, geen Ouderlingh noch Diaken sal d' een over d'ander heerschappye voeren, maer een yegelijck zal sich voor alle suspicien, ende aenloc-

[Margin notes:]
en doodt.

Beschuldinge, waer over de Pastoor van de Lier geleden heeft

De Rooms-gesinden beginnen door de Tyrannige schattingen van Alba wederom na veranderinge te haecken, en hare partie toe-genegender te zijn.

* Hooft V. 279. Bor, V. 308.

Eerste Synode der Nederlandtsche Kerken, geduerende haer ballingschap gehouden tot Embden.

lockinge om te heerschappen wachten. Oock wierd aldaer by de Broederen onder andere goet gekeurt: de Belijdenisse des Geloofs der Nederlandsche Kercken, als oock die van de Fransche, t'onderteeckenen, om daer mede hare eenigheyd en verbintenisse te betuygen. En dese Vergaderinge streckte voor een eerste Synode/ en in 't toekomende vervolg in veelen deele voor een gront-slagh der Nederlandtsche Kercken Ordening: zijnde de Acta daer van hier te Delft by Jan Andriesz in den Jare 1613. gedruckt. In 't volgende Jaer na dese Synodale Vergaderingh der uytgeweecken Nederlanders/ te weten 1572. behielt de landt-en-geloofs-dwinglandy alhier in der Ballingen Vaderlandt voor een wijle tijdts noch deselfde voet. Tegen de Doops-gesinden was den haet al van outs * te diep in-geworteelt/ om (geduerende dese groote troublen) nu bevrijdt te zijn: sy vonden oock haer deel in d'algemeen ellende; moetende van gelijcke/ soo wel/ en alsoo seer als d'andere Gereformeerden/ haer veyligheydt in ballinghschap soecken/ en eenige/ geattrapeert werdende/ om den Gods-dienst sterven. Twee deser Gesinte/ sagmen weer te Delft den 5. Februarij verbranden: in't ondersoeck harer Geloof/ liet sich de Schout tegens den eene ontgaen/ dat hy hem/ en al die van syn gevoele waren/ over veel mijlen/ ja op Hitlandt wenschte *. Het strengh besluyt/ en 't hartneckigh dringen van Alba op d'eens-geeysche schatting van den X^en. en XX^sten. Penning (die de Staten te vergeefs met twee Millioenen Gouts jaerlyck sochten af te koopen/ deed onderwylen des Prins van Orangiens voornemen (om syn voorige misluckte aenslagen tot vrydingh des Vaderlandts te herhatten) dapper voort-setten. De Spaensche Tyran wil echter met syn gelt vorderingh voort/ en besluyt sulcx met Brussel in syn tegenwoordigheydt wel schrickelijck ter executie te stellen; voornemende etlijcke van de voornaemste Burgers (onwilligh zynde/ in hare eygen deuren of veynster te doen ophangen / en soo de rest een schrick aen te jagen/ en de begeerde tol met gewelt af te persen. Maer terwijl men doende was met de Vonnissen te strijcken / scheen een onverwachte tydingh der selver uytstel te bevelen: want het gerucht verkondighde voor de waerheydt/ even op den selfde tijdt/ hoe Willem, Grave van der Marck, Heere van Lumey, toen Admirael van de Water-geusen (die op 't aenhouden van Alba uyt Engeland hadden moeten wijcken) op den eerste van April den Briel had verovert. In de hitte van den over-val deser Stadt/ wierdt den Burger verschoont/ en al 't geweldt tegens de Geestelijckheydt gewendt; 't eene gedeelte des volcks onder den Grave vander Marck/ zijnde Luycksche Walen/ waren (seydt Bor) fraye en kloecke Soldaten/ doch seer moetwillige boeven: men socht'er naer Papen en Monnicken: des anderen-daeghs ging 't op een plunderen en roven van de Kercken. De Graef van Bossu op 't bevel van Alba / korts daer naer/ voor den Briel komende/ wierdt van Lumey af-geslagen/ en te rugh treckende

* Siet boven pp. 405.

Twee Doops gesinden te Delft verbrandt.

* Hist. der Doopsg. Mart p. 658. & seq.

De Tyrannige Regering van Alba stijft de desseynen des Prince van Orangie.

De Water-geusen nemen den Briel, Delfts-Haven, en 't Huys te Spange in. Bossu inweerwil van de Burgery, en met moordadigheyds tot

Rotterdam in gedrongen zijnde, overrompelt de voorsz Haven van Delft met onmenschelijcke wreetheydt, waer door hy by de Hollanders in een onversoenlijcken haet vervalt.

by die van Dordrecht (uyt schrick voor den tienden Penningh) buyten gesloten maer te Rotterdam in-dringende/ rechte daer een groot gewelt en moordt aen. Dit geschiede den 9den. April; waer te vooren Delfts-Haven, midtsgaders 't Huys te Spangen/ aen de Geusche zijde al waren over-gegaen en in-genomen: dies Bossu Rotterdam aldus in syn gewelt hebbende/ overrompelt daer naer oock de Haven van Delft/ daer hy (gelijck Bor getuyght) veele onmenschelijcke wreedtheydt over d' Ingesetenen bedreef; en dat hy van te vooren/ als wesende een Nederlandtsch Heere/ van d' Ingesetenen redelijk bemint zijnde/ door dese daet sich selven eenen grooten haet op ten halse gehaelt heeft, bysonder onder de Hollanders, daer over hy by den Hertoge tot Gouverneur gestelt was*. E. van Meteren dese Historie/ voor soo veel onse Haven belanght/ een weynigh ampelder verhalende/ schryft aldus: Daer en tusschen (te weten door den schendigen handel te Rotterdam) hadden die van den Briele Delfs-Haven in-genomen sonder wederstandt, die sy oock niet misdeden. Van daer trocken sy na het Huys te Spangen by Schiedam, dat sy in-namen, houdende Schiedam daer mede genoegh beset. Dies den 10. April eenige Spaensche Vendels uyt Rotterdam, de Geusen in Delfs-Haven by nachte over-vielen, doodt slaende ende verjagende, ende namen ende pilgeerden de plaetse ende omliggende Dorpen, alles goeden Buyt makende. Welcke handelinge, al Hollandt door, den haet ende vreese over de Spaengiaerden vermeerderde, ende groot na-dencken maeckten*. Een weynigh lager vervolght deselfde Autheur: De Stadt van Delft in dese beroerten hielden oock haer Poorten toe, ende op haer eygen kosten namen sy, tot haerder bescherminge, eenig Krijgs-volck aen. Het sluyten van Delft hebben die van den Hage moeten bekoopen ofte vergelden: want die sy tot Delft uytsloten, moesten die van den Hage herbergen, ende alle haren moet-wil lijden, ende verdragen, ende gehoorsamen.* Die van Vlissingen opgereuyt zijnde door haren Prochiaen/ die quaet Spaensch was/ joegen middelertijdt de Walsche Soldaten (die binnen haer Stadt lagen) uyt/ en keerden de Spangiaerden (die daer in dachten te komen) buyten/ haer voorts verklarende tegens Alba/ en uytgevende eenige redenen over haren handel/ van 't aennemen der Wapenen/ en 't af-wijsen van 't Spaensche Garnisoen; waer in Albaes Tyranny/ 't verbreecken der Privilegien/ en 't dringen op ongehoorde Schattingen/ sonder ('t geen vremdt was/ van 't stuck der Religie te reppen/ aerdigh af-gemaelt staende/ de leuse was; met aenbiedingh van sich echter tegen den Coningh te dragen als getrouwe Ondersaten schuldigh waren*. Sy hadden oock den staet en gelegentheydt der Stede albereyts door een af-gesondene in den Briele aen den Grave vander Marck te kennen gegeven/ ende versocht/ dat hy in tyden en stonden/ soo 't de noot vereysche/ de voorschreve Stede met seecker Garnisoen soude willen assisteren: waer op is gevolght dat den 20sten. April/ Jonck-heer Wil-

* Bor VI. f. 267. b.

* Meteren IV. f. 73.

De Stadt Delft houdt de Spangiaerden buyten; 't geen die van den Hage mosten ontgelden.

* Idem ibid.

Hoe 't ondertusschen ook elders toeginghe.

* Bor ibid. f. 269.

lem

lem van Bloys, geſeydt Treſlong, Capiteyn / door laſt ende met Commiſſie vanden Grave voorſz/ met drie Schepen Volck naer Vliſſingen is getogen/ ſterck weſende ſtijf twee hondert Mannen / heel ongewapent/ ende meeſt gekleet met Kappen en Cariuffelen der Geeſtelijckheydt/ zijnde meeſt alle Borgeren van Rotterdam/ Delft/ Hage ende uyt den Briel; voor Vliſſingen komende / wierden ſy aldaer op den ſtroom met Geweer voorſien/ gemonſtert en alſoo voorts in de ſtadt gebraght. De Stadt van der Veer wierdt den 4. May op 's Prinſen zyde gebraght. Die van Delft ſich middelertydt noch neutrael en ſtilhoudende/ uytſiende waer het henen wilde/ ſoo ontfingh Pater Hugard (Guardiaen der Minre-broederen alhier) den Brief/ die hier boven onder de Beſchryvinge des ſelfs Klooſter is geinſereert/ en op Hemelsvaerts-dagh by den Miniſter ofte Overſte Generael aller obſervanten Minre-broederen der Nederlanden/ uyt Mechelen/ aen hem geſchreven was/ ten eynde hy de verſtroyde Cudde der Clariſſen uyt den Briel/ en oock der Veer ſoude beſorgen/ werdende over deſelfde volmachtigde Commiſſaris geſtelt/ als breeder by den Brief voorſz is geexpliceert *. Niet lang na 't overgaen van den Briel hadden de Soldaten derthien Monicken in den Briel gevangen gebraght/ die ſy al by Worcum/ of daer omtrent gekregen hadden/ waer onder een Regulier ende een Carthuſer van Delft waren, dewelke al t'ſamen (ſchryft Bor) naer vele aengedane ſmaet ende verdriet door bevel van den Grave vander Marck, gehangen werden binnen den Briele, in 't Regulier Klooſter in 't Molen-huys, gaende na der doodt, moeſten de Litania ſingen, ende werden geſtooten ende geſlagen, ende met veel vileynige woorden aengeſproken, tot groot miſcontentement ende ongenoegen van de goede Borgeren, die eenen grooten ſchrick hadden van ſoodanige wreetheydt *

Nopende een Briefte deſer tijt aen den Guardiaen der Minre-Broederen van Delft geſchreven.

* Siet boven p. 342.

Twee Geeſtelicken van Delft, nevens verſcheyde anderen, door Lumey inden Briel wreedelijck om-gebraght.

* Bor I V. pag. 266. b.

Verſcheyde andere Steden zijn echter naderhandt den Spangiaert af-gevallen/ en hebben ſich onder 't Stadhouderſchap van den Prince van Orangie begeven; eenige zijn oock by Entrepriſe/ verraſſching en anderſints verovert. De voornaemſte bedongen/ eer ſy des Prinſen Krijgs-volck in-namen/ en Alba vyandt verklaerden/ onder andere/ dat ſy by alle hare Privilegien en Rechten/ ſonder eenige veranderinge/ ofte verminderinge ſouden gemaintineert worden: dat alle Staten/ 't ſy Wereldtlijcke of Geeſtelijcke/ Magiſtraten of Religieuſe/ Mannen en Vrouwen/ groot ende kleyn/ ſouden blijven in hare Ampten en dienſten / vry en onverhindert: dat geen Kercken/ Klooſters Capellen/ of Huyſen van eenige Geeſtelijcke Perſoonen/ beſchadight/ gebroocken/ vermindert/ of te kort gedaen ſouden werden/ &c *. Oock betuyghde de Prins dat hy voornemens was niet alleen de Vryheden en Privilegien te herſtellen/ maer oock ſelfs de Pauſgeſinden/ by haer Religie/ nevens d'anderen te beſchermen: hy gaf oock onder andere aen Sonoy ordre/ in 't tweede Artyckel van ſyn Inſtructie: dat/ ſoo wanneer hy eenige Stadt of Plaetſe uyt het geweldt

Verding der Steden die ſig onder 't Stadhouderſchap van den Prins van Orangie begaven.

* Idem ibid. f. 276. Hooft f. 244. Beverwyck Beſchryv. van Dord pag. 350. &c.

De Prins soeckt beyde de Religien, de Roomsche en Gereformeerde te maintineren.

van Alba soude hebben verlost/ als dan van stonden aen de handt daer aen te houden, op dat het Woordt Gods aldaer gepredickt wierde: midts oock toelatende d' exercitie van de Religie, den selfde woorde conform; indien d'Ingesetenen, of eenige van dien, deselve begeeren, sonder nochtans te gedogen dat die van de Roomsche Kercke eenige overlast gedaen werde, ofte dat hen belet geschiede in d'oeffeningh harer Religie, ter tijdt en wijle de Prins daer anders op soude geordonneert hebben, ofte dat de noodtwendigheydt en snelligheydt andersints moghte vorderen, naer het advijs des Gouverneurs en Raedt der plaetse, &c. Boven dien heeft de Prins diergelijcke last (datmen geen Geestelijcke Persoonen sou mishandelen/ maer deselve/ soo wel als alle anderen/ hare vryheydt en Sauvegarde te laten genieten) oock aen alle andere Officieren der Steden af-gesonden *. Echter heeft syn krygs-volck (sonderlinge onder Lumey/ of de Graef vander Marck) veele licentie en ongeregeltheyd gepleeght/ de Geestelijckheydt op veele plaetsen schrickelijk plagende en vervolgende: onder andere wierden in 't innemen van 't Casteel van Gorichum/ de Papen en Monicken/ die (nevens eenige alder-Paus-gesinste Burgeren) daer op geweecken waren/ en bysonder de Minre-broederen/ seer onbermhertigh getracteert; negentien gewyde Personen wierden gevangen wederom na den Briel gevoert/ en aldaer/ door bevel van Lumey (sonder op de voorsz Brieven van den Prins te passen) al t' samen (uytgenomen drie die 't Pauselijck Geloof versaeckten) nevens noch drie andere Geestelijcke/ makende te samen een en twintig in getal/ met veel smarts en pyn/ tusschen den 8sten. en 9sten. Juny schandelijk om 't leven gebragt *; waer van niet alleen d'af-beeldinge in Print/ maer oock een geheel Tractaet/ met namen Historie van de Martelaers van Gorcum, zyn uytgegaen. Nochtans vielen den Prince/ hier in Hollandt en Zeelandt/ noch dagelyx verscheyde Steden toe/ terwyl d' er in andere Quartieren/ als Gelderlandt/ Over-Yssel/ 't Sticht/ en Vrieslandt insgelijcx veele door de Passausche Party bemachtight wierden; eenige oock van 't selfs den Spanjaert op 't lyf vallende. Dit waren effecten van den alder-afgrysselijckften haet/ dien 't on-af-biddelijck eyschen van den ondragelijcke last/ en sonder der goede Ingesetenen totale ruine niet voldoenbare Schattingen/ hadden voort-geteelt. Van Meteren/ verhaelt hebbende/ hoe Lumey den Briel in-genomen hadde/ en dagelycks stercker van Volck wierdt/ seydt oock/ hoe de Steden van Hollandt hem toe-vielen/ soo uyt walginge van den thienden Penningh, als des Hertogs van Alba Tyrannig Regiment, en so voort *. Dus hebben 't eenigen gedenckwaerdig geacht/ dat even den tienden Penning/ en niet de Religie/ d' eerste oorsaek is geweest/ dat Steden en Provincien sich tegens Alba stelden/ want het geen te vooren geschiet was/ hadden de uytgeweeckenen gedaen*. En de dat dit alles/ voor vermelt/ den Prins soo voor de wint ging/ en soo gemackelyck mede liep/ moestmen (naest Godt)

* Bor. VI. f. 177 Hooft VI. p. 244.

Echter wierd de Geestelikheydt door sijn Soldaten snoodelijck vervolght.

* Id. ibid.

d' Oorsaecke van 't overgaen der Steden aen 's Prinsen sijde, midtsgaders 't aennemen der Wapenen tegens Alba, is niet de Religie, maer den X. penningh geweest.

* Meteren IV. f. 720.

* Reyd. pag. 9.

Godt) Graef Lodewijck danck weten / en 't veroveren van Bergen in Henegou; vermidts Alba / dit verlies wegens de na-by-heydt van Vranckrijck (daer 't hem van daen quam) bysonder groot en zwaer wegende / alles aen de Zee-kant op sijn beloop liet staen / en met al syn macht naer Henegou ruckte / om sich voor eerst van dese zwarigheydt te ontlasten: in Hollandt alsoo / en in andere Provincien de handen ruym latende. Hy ondertusschen met het beleggen vande Stad Bergen / en te gelijck om gelt verlegen / deed nu breed op-geven van syn goede wille / om de Landen van den tienden Penningh te verschoonen behoudelijck datmen ten minste de jaerlycksche twintigh tonnen Gouts (te vooren gepresenteert) contribueerde*: voorts sond hy ten desen eynde schriftelycke last aen de Staten van Hollandt / om tegens den 15. July te vergaderen De Staten hielden sich wel aen dien dag / doch quamen (te weten die nu den Albaen voor Vyandt achteden) selfs oock de kleyne Steden mede / tot Dordrecht met een geheel ander voornemen by een. Want daer wiert by de Gedeputeerden / de Prins van Orangie voor wettigh Stadhouder des Conings / en den Hertog van Alba voor vyandt verklaert; wyders op veelderhande gelegentheydt noodige resolutien genomen / overslagh / om geldt-middelen te vinden / gemaeckt en een verbondt van getrouwigheydt tot onderlinge handt-biedingh gesloten. Aengaende den Gods-dienst / verklaerde Philips van Marnix, Heere van St Aldegonde, (die in den name van den Prince op dese vergaderingh verschenen was) d'intentie des Prince te wesen, dat gehouden soude worden vryheydt der Religie, soo wel der Gereformeerde als der Roomscher Religie, ende dat een ygelijck in 't sijne in 't openbaer ende in Kercken ofte Cappellen, soo dat gevoeghlijckste by de Overheydt soude geordonneert worden, souden gebruycken vrye exercitie der selver, sonder dat daer yemandt empesschement, hinder ofte moeyenisse gedaen soude worden, ende dat die Geestelijcke Persoonen, in haer-luyder staten, vry ende onbekommert blijven souden, ten ware zy-luyden hen verthoonden Vyanden, ofte hen mishandelden jegens het gunt voorschreven is, ende dit al ter tijdt ende wijlen toe dat by advijs van de gemeene generale Staten der Landen van herwaertsover anders soude mogen werden geordonneert, met welcke intentie van den Prince de voorschreven Gedeputeerden in als hen-luyden conformeerden*. Geduerende deselfde Vergaderingh / is mede noch gekomen de Graef van der Marck / Heere van Lumey met syn Commissie en Instructie by den Prince van Orangie hem toe-betrout ende verleent / om in 's Prinsen absentie / het beleydt van saken waer te nemen; welcke Brieven gesien ende gelesen zijnde / wierdt Lumey (op belofte van deselve in alles na te komen) voor 's Prinsen Lieutenant ofte Stede-houder over Hollandt aen-genomen. En belangende de Religie / wierdt den Grave aen-bevolen / dat hy soo wel die Catholijkquen ende Geestelijcken in heure Religie, als d'andere goede Euangelische

Graef Lodewijck groote oorsaeck van 't geluckigh succes van 's Prinsen voornemen.

* Bor VI. 279. & seq. Hooft VI. 247

Alba by de hem versaeckende Steden van Hollandt voor vyandt verklaert.

Verklaringe van d'intentie des Prins ende Gedeputeerden der voorsz steden noopende 't stuck der Religie.

* Bor ibid. f. 283.

Wat Lumey aengaende 't selfde in last was gegeven.

sche

sche, in schut ende scherm soude nemen, sonder dat d'een d'andere sal mogen injurieeren, overlast oft hindernis aen doen, verbiedende sulcx op hoge straffe. Voorts wiert hem in syn Commissie oft Bevel-Brief noch verder onder aen) wel ernstelyck gerecommandeert, hem te wachten, ende oock allen anderen op hooge straffe te verbieden, dat niemandt hem onderwinde eenige goetwillige Catholijcke ofte Geestelijcken te beschadigen, 't sy aen heure persoonen ofte goet. Noch oock niet te plonderen ofte te schenden eenige Kercken, Kloosteren ofte Cappelien, tot groote onordentlijckheydt ende blamatie van al-sulcken Heyligen onsen voornemen, ende Krijghs-handelinghe*. Ende wierdt dit poinct der Religie in het vierde Artyckel van de Instructie, ofte het Bericht-schrift aldus geamplieert: Ende want in de Commissie geinsereert is, dat onsen Lieven Neve in schut ende scherm sal nemen die Catholijcquen ende Geestelijcken in heure Religie, sonder yemandt den anderen overlast te doene, op lijfs straffe, derhalven verklarende ende amplierende, dese is onse meyninge, dat in sulcken plaetsen ofte Kercken daer d'exercitie van alsulcken Religien versocht worden sal, dat onsen lieven Neve terstont beyde dien goet willichlijck sal doen accorderen van tijden, plaetsen, ofte Kercken, als een yeder d'exercitie van sijne Religie sal doen, op dat d'een den anderen geen hinder ofte eenige verstooringe oft rumoer en maecken, daer toe onsen lieven Neve goede ende scherpe toesicht ende straffe sal op hebben, ende doen geschien.* Weynigh tydts hier na, deed den Hertogh van Alba de Spangiaerden uyt Rotterdam, Delfs-Haven, en andere Plaetsen daer omtrent, op ontbieden, en tot versterckinge van 't Leger mede voor Bergen komen; ende aldus zijn de voorsz plaetsen den 21sten. July buyten verwachtinge van de moetwillige Spangiaerden soo schielyck verlost. Sy trocken voor by Delft, daer sy niet in moghten, en bleven eenige dagen in den Hage. Ondertusschen kryght Lumey de plaetsen, die de Spaensche krygs-benden verlaten hadde, terstont in syn besit*. Nu schynt het, dat het de Geestelyckheyt hier te Delft begonnen op te gebe, en al haer hoop te laten vallen, als hare saecken te wijdt verloopen zijnde, en sy toch geen apparentie kennende beoogen, van wederom t'eeniger tijdt in haer voorige achtbaerheydt te geraecken; dus haer af-scheyt nemende, en van haer Overste Paspoort eyschende, stellen 't op een vertrecken, 't sy men 't haer te bange heeft gemaeckt, of dat sy goet-willighlyck zijn heenen gegaen, om elders veyliger en geruster plaetse te soecken, daer sy der Geusen aenstoot en tentatie soo niet onderworpen waren; een yegelyck oordeele daer van na syn wel-gevalle, uyt de forme en termen der Paspoorten ofte Brieven van geley der vertreckende Minder-Broederen, onder de Beschryvinge van haer Convent, hier voor henen geallegeert, van date den 24sten. July 1572. Twee dagen later quam Lumey by Accoord van Burgermeesteren binnen Delft, met ordre van den Prins, om de Nieuwe Kerck te doen op-ruymen, en tot de Predicatien der Ge-

* Id. ibid. f. 284.

* Ibid. 284. b.

't Spaens Garnisoen vertreckt uyt Rotterdam, Delfs-Haven, en andere plaetsen.

* Ibid. 288.

Begin van den uyttocht en 't verloop der Geestelijken van Delft

* Siet boven pag. 343.

Gereformeerden te doen applicceren/ gelijck ick onder veele oude verfuste Papieren/ berustende in de oude kasse/ ten Comptoire van de Heeren kerck-meesteren deser Stadt/ uyt-gebonden hebbe by een Extract ofte memoriale aenteeckeninge/ staende voor in een geschreven Boeck/ geintituleert Register van Ontfanck by den Kerck-meesters van de Nieuwe Kercke, tot behoef der Armen van de Gereformeerde Religie ontfangen, soe wel uyt de Vergaderinge der Aelmoessen, Ghunsten, Ghiften, ende anders. Onder welck Op-schrift volghde dese nu voor ons merckelijck licht-gevende en dienstige Annotatie: De Gereformeerden tot Delft verkrijgen de N. Kerck tot oeffening harer Religie.

Alsoe die Graue vander Marcke, Vry-heere tot Lumee, &c. als Lieutenant van mijn Heere den Prince van Orange, by Accordt ende Compositie van Burgermeesteren binnen Delft gecomen is den 26. Julij Ao. 1572. nae dat de Spangiaerden van Rotterdam, Delffs-haven, Schiedam, ende daer omtrent vertrocken waren. Soe heeft sijn G. Burgermeesteren voersz gelast ende geordineert te doen hebben, ende te openen die vande Gereformeerde Religie, de Nieuwe Kercke. Ende hebben Burgermeesteren de volgende weecke daer an desen doen ledigen en ontruymen van allen Beelden, Altaren, Backen, ende anders, ende geordineert die vande Gereformeerde Religie d'selue te gebruycken tot haren Gods-dienst, die sy met goede gehoor den 3en. Augusti daer an angevangen hebben. Ende alsoe die vande Gereformeerde Religie mit Burgermeesters niet conden verdraghen, nopende zeeckere Articulen, conform die Articulen in den Jare 1566. by de Excie. vanden Prince van Orange, voor dien lopenden tijt geaccordeert ende gemaeckt. Ende op dat die Collectie der Aelmoessen (tot behoeff der Armen) niet soude stilstaen, soe hebben Burgermeesters by prouisie, ende tot St. Marten eerst aenstaende, tot Kerck-meesters geordineert, om de voersz Aelmoessen te versamelen, ende onder behoerlicke Rekeninge uytgedeelt te worden by den Diaconen, eertijts onder 't cruys, ende mede by prouisie Huych Jacob Bruynsz, Brouwer inde halue Maen, Meester Jan Pietersz, Brouwer in 't Hoeff-yser, Dirck Harmansz de Haen inden Ancker, ende Frans Michielsz Camerlin. Extract 't selfde nader verklarende.

Hier uyt mogen wy nu bescheydelijck sien in wat voege de oeffeninge van de Gereformeerde Godts-dienst alder-eerst met authoriteyt binnen de Stadt Delft is geintroduceert/ ende op wat dagh d'eerste Predicatie in een van de groote kercken is gedaen; boven dien/ hoe al van outs onder 't kruys/ volgens 't Voor-beeldt der eerste Apostolische kercke/ Diaconen verkooren zijnde/ om d'Aelmoessen onder de Preecke te vergaderen/ dese bedieninge nu by provisie ook den nieuw gestelde en eerste kerck-meesteren der Gereformeerde Gesinte/ nevens den Diaconen voorsz aen-bevolen wierdt. Wie wyders eygentlijk dese alder-eerste Predicatie heeft gedaen/ is my noch onseker/ doch d'eerste Predikant die hier binnen de Stadt publijckelijck in den kercken-dienst geraeckte/ was Peter Gabriel den Vlamingh voorsz/ die te voo- Applicatie van 't voorgaende Extract. Eerste Predikant der Gereformeerde Religie binnen Delft.

ten Leeraer der verbolghde Gemeente tot Brugge geweest zijnde/ en in den Jare 1566. op 't aenhouden van eenige Burgers van Delft/ voor een groot gehoor aen de Hoorn-brugge gepredickt hebbende*/ korts daer na voor Predikant te Amsterdam (daer de Gemeente in 't eerste (gelijck geseyt is) wel alder-sterckst was) aengenomen wierdt/ doch sonder authoriteyt van d' Overigheydt / tusschen dewelcke en die van de Gereformeerde Religie/ naer een groote beroerte en veel onordentlijckheden/ noch naermaels een verdragh wierdt gesloten; maer by de vreemde veranderlijckheydt van tijden/en generale om-keer van saecken der Gereformeerden eer-lange/onder anderen mede na Embden (daer der Amsterdammers gemeene toe-vlucht lagh) getrocken zijnde/leefde aldaer eenige Jaren met syn Gemeente in ballingschap/ echter by d' Amsterdamsche uyt-geweecken noch onderhouden werdende/ midts verbonden blyvende aen deselfde Gemeente van Amsterdam/ om die in tijdt en wijle ten dienste te staen/ dies hy in den Jare 1572. (de Stadt Amsterdam noch onder 't Juck van den Hertog van Alba/ en met Spaens Garnisoen beset blyvende) by forme van Leening hier te Delft het Predick-Ampt quam bedienen/ alwaer hy des Jaers daer aen overleden is: hy was in de Latynsche en Griecksche Tale tamelijck ervaren; hy hadt al de Sendt-brieven des Apostels Pauli ten naesten by van buyten geleert / de Schryvers van dese synen tijdt veel gelesen/ en leerde dier-halve met krachtige Argumenten: gelijck dit alles werdt verhaelt in de Memorien en Geschriften van eenen Laurens Jacobsz Reael Burger van Amsterdam, die self aen ende over de meeste handelingen/ in den beginne deser Reformatie voor-gevallen/ gestaen heeft. Den snooden handel van Lumey hadt de Geestelijckheydt van Amsterdam soodanigh in weder-spertingh verhardt/ dat dit een van de principaelste redenen was / waerom men die Stadt niet aen 's Prinsen zyde kost verkrijgen / en dat sy sich met d'andere van Hollandt niet wilde conformeren laten / maer alleenlijck tot de laeste van allen aen Albaes zyde blijven. De Prins omtrent dese tijdt met syn Leger uyt Duytschlandt af komende / verovert den 14. Augusti Roermonde/ daer sich syne Soldaten mede wel schendigh verliepen aen de Geestelijckheydt: sulcks hy ter begeerte van die van Hollandt den 23sten. des self den maents/ tegens d'ongeregeltheyt des Krijgs-volcks (dat door-gaens niet alleen seer ongebonden/maer uyt der mate bitter met de Geestelijckheydt leefde) een Placaet uyt-gaf/ gebiedende op lijfs straf: Niemandt van wat conditie ofte state, hy sy Geestelijck of Wereltlijck, te misdoen, beschadigen of verkorten in goede noch in bloede. Ordonnerende voorts ende willende, dat die Vryheyd in der Religie, soo wel van de Roomsche als van den Euangelische gehouden soude worden, &c. op pene als vooren; met nader verbodt van eenige Kercken, Kloosteren, ofte andere Geestelijcke plaetsen te berooven of te plonderen, &c.* Maer de Prins Brabandt in-treckende/ en naer Neu-

*Siet boven f. 409.

By leeningh van de Amsterdamsche Gemeente noch in ballinghschap levende.

Sijn gaven en bequaemheydt.

Oorsaek dat de Stadt Amsterdam dus lange op Albaes zijde bleef.

Prins Willem te veldt en in afkomst.

*Bor VI 291. Hooft VII. 259.

Henegouw/ gingh de verwoetheydt der Soldaten onder weegh tot Oudenaerde den ouden gangh*. De Stadt Schoonhoven (die mede gelyck Amsterdam/ noch aen Albaes zyde was) op 't aen-porren van de Staten van Holland/ door Lumey in October belegert/ en onder Voorwaerde opgegeven werdende/ pleeghde den Overwinner aldaer een versoeyelijcke bitterheydt tegens de Monniken*. De Stad Bergen onder-en-tusschen door de Prins niet hebbende kennen ontset werden/en aen Alba overgegaen zijnde/socht den Spanjaert voorts al de Steden (die hem af-gevallen of ontweldight waren) weer om te krygen. 't Innemen van Zutphen door syn Soon/ en de gruwelijcke mishandelinge aldaer gaf in Gelderlandt/ Over-Yssel/ en daer na oock Vrieslandt sulck een schrick/ dat men alles wat 'er te vooren genomen was/ wederom op-gaf; sulcx men de Gereformeerden aldaer op nieuw scherpelyck deed vervolgen. Die van Amersfoort in 't Sticht van Utrecht/quamen by den Grave van Bossu tot Utrecht/ hem de Sleutelen van haer Stadt presenterende/ en genade biddende: daer op volghde de gruwelijcke moordt van Naerden/ de Hooft-stadt van Gooylandt/ tegen belofte en alle Krygs-gebruyck: Hier hadt geen verschooningh plaets; schuldige en ontschuldige quam al eenerley lyden over; men sag 'er oock niet op onderschept van Gods-dienst/ maer beyde Papisten en Geusen moesten 'et te gelyck ontgelden: geen Kerck noch Klooster/ of eenigh geheylighde of ongeheylighde plaetse die van 't moorden/ schenden/ plunderen/ plagen/ raseren/ of bernen bevrydt bleef. Dese wreedtheydt veroorsaeckte wederom een veranderinge in de Rooms-gesinde gemoederen; eenige Geestelycken de Spangiaerden noch gunstigh zynde/ (meer deur dien sy haer van de Gereformeerden achteden verongelijckt te zijn/ door de onbillickheyd van Lumey hen-luyden bewesen/ als anders) siende dat sy geen onderschept/ noch eenige uytneminge gebruyckten/ maer den eene soo wel om hals brachten/ als den andere/ wierden met een grooten haet tegen de Spangiaerden in-genomen/ 't welck in veelen een stijf-sinnigheydt in tegenstant baerde*. Don Frederico de Toledo des voorsz Duc d'Albaes Soon dit alsoo beschickt hebbende/ trock naer Amsterdam/ en maeckte aldaer gereetschap om Haerlem te belegeren. Binnen Haerlem verstont het meerendeel der Vroetschap/ op seecker schryven van een Pastoor/ wesende binnen Amsterdam/ dat men met den Spangiaert in onderhandelingh soude treden/ sendende ten dien eynde bedecktelyck drie Gemachtigden naer Amsterdam; doch de Burgers van Haerlem middelertijdt door een bequame Oratie van den Commandeur der Stadt bewogen zynde/ en Resolutie genomen hebbende van de Stadt tot den uytersten te bewaren/ en den Vyandt generaelelijck tegen te staen/ wierden twee van dese Gesanten (wederom binnen gekomen zynde) aenstonts in hechtenis genomen/ en voorts over Leyden naer Delft gevoert/ alwaer de Prins van Orangie als Stadt-

* Hist. der Mart. van Gers fo. 347. Bor ibid. 313. b. Hooft 268.

Wederom nieuwe tegenspoet der Gereformeerden.

De Rooms-gesinden nochtans door de generale Moort van Naerden, vatten grooten haet tegen den Spanjaert op.

* Siet Bor VI. f. 306. & 307.

Die van Haerlem haer belegh tegen moet siende, senden secretelijck Gedeputeerden aen Don Frederico, om met hem te versoenen.

De Gedeputeerden werden by de kop gevat, naer Delft gevoert, en aldaer met de doodt gestraft.

Stadt-houder nu syn Hoff-houding al hadt verkosen/ hier wierd haer verrichtingh soo eubel genomen/ dat naer ernstige Proceduren daer tegens gehouden/ den eene met name Mr. Adriaen van Assendelft, Pensionaris van Haerlem / den 24sten. December des selven Jaers 1572. met den zwaerde wierdt geexecuteert/ d'ander met name Jonk-Heer Christoffel van Schaghen, in de gevanckenisse (sommige seggen van de groote tormenten) gestorven zynde *. Ondertusschen hadt 't Belegh van Haerlem den 6den. der voorsz maent syn aenvangh genomen. In dese benaeude Conjuncture van tijden/ terwijl men d'algemeene eendracht en t'samen-spanninge van alle Ingesetenen op 't hoogst van nooden hadt/ om den zwaer-dreygende noodt des al-verderbende Vyandt met alle macht gemeenderhandt te wederstaen/ bestondt Lumey wederom soo een lasterlyck stuck / 't welck machtigh was om op nieuw de grootste verwydering tusschen de Rooms-gesinden en Gereformeerden op te halen/ en alle banden van gemeene bystant te vernielen. Heer Cornelis Musius, Proost van St. Aechten-Klooster binnen Delft/ een uytsteeckent geleert en seer moderaet man/ en oversulcx oock seer aengenaem aen den Prince van Orangie/ die wederom in Hollandt gekomen zynde/ naer ouder gewoonte/ gelijck de Nederlandtsche Grooten/ en al Coninghs Raedts-luyden doorgaens plachten/ by hem in 't voorsz Klooster syn residentie ofte verblijfplaets genomen hadt/ in sulcker voegen als noch hedendaegs in sommige quartieren sulcke rijcke Geestelycke Gestichten (als dat van St. Agatha) veeltydts onderworpen zyn/ groote Princen te moeten Logeren/ houdende daer toe seecker appartement met bequame vertrecken. Op 't arrivement van de Prins was Musius van sins geweest syn uyttocht te doen/ dan hadt ten bevele van syn Excellentie en onder des selfs heilige hoede/ stee gehouden. 't Geviel nochtans dat hy willende reysen/ na den Hage is geraeckt/ in handen van het krijghsvolck van den Grave van der Marck/ Heere van Lumey voorsz/ dewelcke hem tegen den avondt binnen Leyden gebraght hebben/ ten huyse van Meester Cornelis van Veen/ alwaer doen ter tijdt woonde eenen Willem van Oudevliet Notaris/ daer op quamen terstondt (wel beschoncken zynde) ten huyse in/ twee Commissarissen van den Grave voorsz met des selfs Predikant/ ende een Provoost met den Scherp-rechter/ willende plaets in-geruymt hebben/ omme desen gevangen Heere te pynigen. De Vrouw van den Huyse sich ontsettende in sulck een eysch/ wees hen tot Stadts gevanckenis/ en hoe het buyten behooren was/ Burgers-huysen tot sulk een werck te gebruyken. d' Anderen sulck seggen in de windt slaende/ doen sich gehoorsamen/ en den geapprehendeerde seer ongenadelyck en onmenschelycke mishandelen/ veel waters door een Trechter in 't lyf gieten/ syn teen en beschaemde leden met knellingh van koorden seer af-grijselijck pynigen/ tot dat het Lijf der Ziele te bange werdt/ die hem door d'onlydelycke

* Bor VI. f. 308. b. Hooft VI. 283.

Hoe Musius Prieur van St Agatha tot Delft, door last van Lumey gevangen, vervoert en gruwelijcker wijse om gebraght werdt.

Hooft VII. 281, 282 Bor VI. 309.

lijdelijke tormenten elk oogenblick scheen te begeven. Men vraeg'er echter egeene reden uyt/ die syn onschult in twijffel kon trecken: niettegenstaende werdt hy sonder eenige bermhertigheydt ter doodt geleydt/ gestoten en genoeghsaem gesleept/ alsoo hem syne gebroockene krachten niet machtigh waren te dragen: en in dier voege sonder eenige forme van Proces of Rechts-plegen/ wierdt hy dien selven avont ontrent negen ueren by de blaeuwe steen gehangen/ en niet geheel doodt geworght zijnde/ alsoo in de doodt-smart gelaten. De Prins verwittight van syne gevanckenisse en vervoerens/ hadt aenstonts een Expresse af-gesonde/ met last om hem t' ontslaen; maer Lumey op hem gebeten wesende/ ende hoorende dat 'er een Bode van den Prince voor de Poorte was/ dede 't werck te meer haesten/ niet willende de Poorte geopent hebben/ voor en al-eer hy gehangen was/ ten eynde de Brieven te spade quamen. Geduerende dese on-Christelycke mishandelinge/ ginck de same/ dat sy hem beschuldigden van den Prince te hebben getracht te vergeven/ of Delft te verraden: voorts wierdt syn Lijck na veele schoffierheden eyndelijck noch door de bede van eenige bermhertige des anderen nachts onder d'aerde gestrecken. De verder omstandigheden van dese Historie/ sullen wy hier naer onder de Lijst der vermaerde Ingebooren Delvenaren/ in 't breede verhalen/ als hebbende noch verscheyde stucken daer toe dienende/ en tot noch toe noyt in 't licht geweest zijnde/ onder my berustende. Ondertusschen kan den curieusen ondersoecker onse eygen History-schryvers/ insonderheydt Bor en Hooft/ en onder de Rooms-gesinden de voor-gemelte Historie der Martelaren van Gorcum/ mitsgaders seecker Boecksken/ genaemt Opkomste der Nederlandtsche beroerten/ en anderen daer over na sien/ sullende over al/ soo wel by d'onse/ als onse wederpartye/ dese vileinige actie generalijcke ten hooghste geimprobeert bevinden. Oock werdt geschreven dat de tydingh van dese daet den Prince niet alleen klachten/ maer oock tranen heeft gekost: 't is altijd seecker dat syn Excellentie en de Staten sulck een vervloeckten handel geheel qualijck hebben genomen ende alle menschen van verstande een groot mishagen van soodanige af-grysiyckheden hebben gehadt/ soo dat het den pleeger self tot een trap van synen ondergang strecktte. Want korts daer na den 5den. Januarij 1573. wegens syn dwers-dryven/ en 't kleyn respect tegens de Staten (tegen welckers danck hy synen misdadigen Hoff meester/ ofte Lieutenant Joncker Bertholt Entens met gewelt wilde buyten de Stadt brengen) wiert hy by klock-geslagh/ en de Schuttery van Delft in Wapenen/ met syn Hoff-meester voorsz/ beyde te gelyck in hechtenis genomen; naer veele klachten over hem gevallen gedeporteert/ ende syne Commissie van alle syne bedieningen en Gouvernement gerevoceert/ onder andere hem te last geleydt werdende/ dat hy veele Geestelycke Persoonen en andere onschuldige luyden tegens syn Commissie en Eedt/ sonder

't Welk den Prins en de Hooge Overheyt grootelicks wee doet.

Den Grave van der Mark ende sine Overste Lieutenant werden tot Delft gevangen.

competente rechts-pleginghe/ had om-gebraght/ of doen ombrengen/ specialijck oock den Pater van St. Aeght* / en noch andere vroome luyden/ lief-hebbers des Vaderlandts; waer over oock veele goede Ingesetenen hadden moeten vluchten/ en 't Landt verlaten. Joncker Entens voorsz/ die den Graef in syne gepleeghde wreedtheden tegens de Rooms-gesinden/ als destigh den Geus speelende / braef had ten dienst gestaen/ deden de Staten met de koorde straffen/ en den Graef oock na den hals dingen: waer tegen hy een schriftelijcke defentie in-braght/ met dewelcke hy de poincten van syne beschuldingh poogde te verschoonen als by den meer-gemelten Histori-schrijver Bor* in forma te lesen is / meest uyt-komende op de mishandelingen van de Rooms-gesindens zijde tegen de onse gepleeght/ en synen yver tot den suyveren Gods-dienst; doch principaelyk ten opsichte van syn af-komst/ en voorgaende meriten/ wiert hy (door tusschen-sprecken vande Prins) uyt de gevanckenisse gerelaxeert/ ende kreegh ten laeste verlof om met alle syn Bagagie ende Goederen elders heen te trecken*. D'Apprehensie van syn persoon ten eerste in 't Leger voor Haerlem by den Vyandt verstaen zijnde/ sonder dat sy de rechte oorsake van dien noch wisten/ viel noch iets voor binnen onse Stadt/ en tot dese materie dienende/ mede waerdigh om te verhalen; de Vyandt sich inbeeldende dat het hier oock op den Prince gemunt was en dat het (vermidts de voor-verhaelde commotie de Burgery in Wapenen hadt gebraght) ten naesten by alles over hoop lagh/ soo schreef de Graef van Bossu aen Huyg Janszoon van Groenewegen, Burgemeester tot Delft: hoe dat hy verstaen hadde datter groote tweedracht in Delft was, waer over de Grave vander Marck gearresteert soude zijn, 't welck hem boven mate aengenaem was geweest te hooren, versoeckende voorts dat de voorsz Burgemeester (continuerende in sijne getrouwe diensten tot den Conink) soude sien de Prince mede te verseeckeren ende te seynden in het Leger voor Haerlem, aenbiedende daer toe alle assistentie; sulcks doende, hadde alle die hem daer toe behulpigh soude zijn geweest, quijt-scheldingh van alle voorgaende schult, en loon na verdiensten te verwachten. Dit was de substantie des Briefs/ tot welckers bestellingh een gevange Soldaet/ met af-koopinge syns levens/ sich soude laten gebruycken; dan de Soldaet braght den Brief aen den Heere van Batenborgh/ die in des Graven van der Marcks plaetse by den Prince van Orangie tot syn Lieutenant Gouverneur/ ende Overste Veldt-Heere was gekosen/ ende sich terstont by het Chrijgs-volck/ ende in het Leger van desen Staet had gevoeght; dese den Brief geopent ende gelesen hebbende/ seyndt deselfde in aller diligentie met den selven Bode voorts aen den Prince/ dewelcke den inhoudt oock verstaende/ en in 't eerst daer over verschrickt zijnde/ toonde den selven vervolgens niet te min den geenen daer s' aen hieldt/ die nam Godt tot getuygen van d'oprechtigheydt syns herte/ ende syn genegentheydt om sijn Excellentie ende de

* Bor ibid. p. 315. b.

Syn Lieutenant werde gehangen. Vide Epist. selectiores edit. Lugd-Bat 1617. p. 867.

* Lib. VI. p. 311. & seq.

De Graef raeckt vry.

* Id. ibid. p. 315. b.

Missive van Bossu, op 't eerste aentasten van den Graef voorsz, afgesonden aen H. I. van Groenewegen, Burgermeester tot Delft. Id. ibid pag. 315. b 316. Hooft VII. 290.

de gemeene saecke dienst te doen; seggende oock niet te kennen gebeteren dat de Grave van Bossu aen hem schreef. De Prins daer en tegen vergde Groenewegen, om alle na-dencken wegh te nemen, dese Missive in dier voegen te beantwoorden, dat sy Bossu daer door al-soodanige lagen moghten leggen, die hem wel qualijk moghten bekomen, en voorts alle lust en appetijt tot diergelijcke aenslagen in toekomende wegh nemen. Doch den Burgemeester, dewelcke (gelijck veele noch by de Roomsche Religie was gebleven) misschien herhouden wegens syn Gesintheydt, of andersints te teeder van eere om den Vyandt selfs nu notoirlijck tot bedrogh genegen, met gelijcke munt te vergelden*, verklaerde altydt syn gemoet sulcx niet te vermogen: daer op de Prins repliceerde, Judith had het soo naeuw niet genomen, met den Tyran Holophernes om hals, en Gods Volck uyt de noodt te helpen. Maer wat hy oock noch by-braght, Huygh Jansz zoon had daer geen ooren toe: oversulcx heeft hem de Prins voor een tijt doen verseekeren, en in syn huys bewaren. Omtrent desen tyt gedurende dese gevaerlijckheydt van den Staet, begonnen al in eenige gelegentheden den Rooms-gesinden geen woordt te houden, en haer in sommige Hollandtsche Steden de Kercken te benemen, dat by veele wijse Regenten voor een groote onordre wierdt gereeckent, en oock dapper mishaegde; te meer, dewijl men den Vyandt nu noch soo na by-hebbende, en de saecken noch soo twijffelachtigh staende, als nu de verbonden en verdingen met haer aengegaen beginnende te breken, hen lichtelijck te bedencken stondt, wat sy, 't werck eens volbragt zijnde, te verwachten hadden, en alsoo van billijcke klachten oorsaeck gaf aen die geene, die te vooren al soo seer als d'Euangelischen tegens Alba en syne Tyrannie waren in-genomen: doch dus doende de gemoederen veranderende, had men wederom te weeg gebraght, dat eenige van de eerste en voornaemste, die sich gemeen-samer-handt tot noch toe, met raedt en daedt, tegens Alba dapperlijck hadden gedragen, althans binnen of buyten 't Vaderlandt met groote bekommernisse en onseeckerheyd over d'uytkomste deser saecke in twyffel bleven hangen, en alsoo tusschen beyde stil sitten, &c.* gelijk men sulcks breder af-nemen kan uyt seecker treffelijck gesprek van de Heer Adriaen vander Mijle, (die men sedert tot de hooghste Ampten van Recht en Staet-saecken deser Lande heeft geemployeert) met den Keur-vorst Pals-Grave Frederick den derde, die men namaels wegens syn grooten yver tot de Religie de Godsallige noemde; alles duydelijck genoeg beschreven staende in een Brief van vander Mijle voorsz, aen Lindelinum geschreven te Spier den 25sten. Februarij 1573, ende in 't seventiende Jaer deser tegenwoordige eeuwe in 't Latijn in Druck uytgegaen, nevens noch verscheyde andere Brieven van voorname Mannen. Niet te min wierdt eer-lang in 't selfde Jaer van drie en tseventigh by de Staten van Hollandt, in seecker Vergaderingh tot Leyden ge-

Deeswey-gert den Vyandt met bedrog te krenken.

* Vide Grot. de Iure Belli, III. cap 1. paragr. VI. & XX.

Men begint in eenige plaetsen, den Rooms-gesinden hare kercken, die hen uytkragte van verbondt waren gelaten, albereyts af-handig te maecken tegen 'tadvijs van de verstandighste Regenten.

* Vide Epist Select. pag. 572. & seq.

Resolutie vande Staten tegen de

Rooms-gesinden genomen. gehouden/ geresolveert/ dat men d'exercitie der Roomsche Religie soude doen ophouden: doch als men dit stuck eerst mael proponeerde/ of begon te roeren/ wenschte de Prins dat men 't had gelaten/ ende noch meer was 't hem tegen den sin als men die resolutie begon te executeren: gelijck hy in sijne Gedruckte Apologie van den Jare tachtigh te kennen geeft/ doch seggende met eene tot verdedingh van de Staten: dat sy (die in den beginne tot 's Landts behoudenis hadden goet en nut gevonden, dat d'een en d'andere Religie sou aengehouden worden, daer nae door de stoute aenslagen, slimme treecken, en verraderyen van de Vyanden, die onder d'Ingeietenen vermengt waren) ondervonden hadden, dat haer staet in gevaer stondt van een onvermydelijck verderf, ten ware datse d'oeffeningh van den Roomschen Gods-dienst deden ophouden, om dat de geenen, die daer belijdenis van deeden, ten minste de Priesters, den Paus by Eede (gelijck sy oock over al deeden) hadden hulde geswooren, van welken Eed sy meer werks maeckten, als van den anderen, dien sy 't Land hadden gedaen*/ en so voort. Op dese voorgaende Resolutie der Staten/ wierden de Gereformeerden echter aenstonts niet van al te vertel. 't Hol-siecke graeu wierdt door 't aenhitsen van de wrevelighste dryvers op sommige plaetsen/ daer 't invoeren van de 't voorsz besluyt/ (hoewel om heusschelycke en voorsichtige redenen) na haren sin wat te lange/ wiert vertoeft/ weer gaende gemackt. Jmmers hier te Delft schijnt het niet met soo goede ordre/ als wel betamelyck was/ maer met seytlykheydt van een tweede Beelde-stormery toe-gegaen te zijn: gemerckt seeckere aenteeckeninge (ter materie van het overkostelycke en onvergelyckelycke stuck wercks des hoogen Autaers in de Oude Kerck) voor-henen geallegeert/ te kennen geeft ende getuyght/ dat de Prins ten tyde van de Beelde-storm in een Venster van 't St. Aechte-Klooster leggende/ en 't werck aensiende/ een syner Pagies in de Oude Kerk sondt/ om te verhoeden dat het voorsz Altaer niet en wierdt beschadigt/ als achtende so een vermaert werck/ wegens syn groote kostelyckheyt/ aengewende moeyte/ en onuytspreeckelijcke Konst/ al te waerdigh/ dan van schendige handen in een oogenblick jammerlick vernielt te werden/ hebbende liever 't selvige te versenden/ en een heerlyck present daer mede te doen/ aen syn Neef de Graef van Swartsenbergh/ gelyck by de beschrijvinge deses Altaers is gedoceert*. Nu staet het vast dat de Prins geduerende de eerste en voor-heen beschreve Beelde-stormery van den Jare ses ende tsestigh/ niet hier te Delft/ maer in Brabandt was en na syn weder-komst uyt Duytschland (gelijk verhaelt is) hier te Delft in 't voorsz Klooster is gekomen metter woon: oock boven dien ('t geen niet min krachtig is) consteert/ dat dit voorsz Altaer na de eerste Beelde-stormery van den voorsz Jare (toen 'et de Rooms-gesinden wederom te boven waren gekomen/ en de Geusen buyten de Stadt ten Preecke mosten gaen) is begonnen te maecken in de plaetse van een ander/ 'tgeen in de voorgaende furie t'eenemael was ver-

Redenen van dien.

* Apolog. du Prince d'Orangie p. 79.

Nieuwe Beeldt stormery hier te Delft schijnende gevolght te zijn op het delayeren van d' executie des voorsz besluyts.

* Siet boven pag 169. & 170.

verdestrueert/ en ten gronde toe verdelgt*: blijkende het eerste/ aengaende d'absentie en presentie van de Prins uyt alle Historien van die tyden; 't ander belangende 't hooge Altaer/ uyt de Acte van het Contract/ met den vermaerden W. Tetrode/ des selfs Meester/ ghemaeckt. Sulcks hier uyt (mijns beduynckens/ hoewel my oock als noch dien-aengaende geen meerder seeckerheydt gebleecken is) onwedersprekelijck moet volgen een tweede Beelde-storm voor-gevallen te zijn: 't welck ick vermoeden soude/ na tydts-reeckeninge ende alle omstandigheden van saecken/ korts na de voor-gemelte resolutie der Heeren Staten noch in den Jare 1573. of andersints tusschen d'eerste en tweede Belegeringe der Stadt Leyden in den Jare 1574. te zyn geschiet; te weten in de Oude Kerck alleen/ als zijnde de nieuwe (gelyck wy gehoort hebben) by de Gereformeerden nu al eenigen tydt in gebruyck. Wyders leese ick inde Beschryvinge van de tweede Belegeringe der Stadt Leyden/ dat op de tyding van 't geluckig Ontset der voorsz Stadt op den derden October des Jaers 1574. de Prins in de Fransche Predicatie sittende/ aenstonts na het eyndigen van 't Sermoen/ den Brief openbaerlyck van den Predicant liet lesen/ en voorts Godt met vreughde en vuyrigheydt over de genadige Verlossinge dede dancken: gelyck oock terstont/ 't gerucht verspreyt zijnde/ in beyde de groote Kercken/ met een ontallycke vergaderinge van Volck/ met gelycke beweginge geschiede. Sulcks men hier uyt oock soude kennen besluyten: dat de Gereformeerden/ behalven noch een vergader-plaets ter devotie voor de Fransche Gemeente/ook beyde de Parochy-Kercken/ als-doen al hebben in-gehadt*. Dus waren nu de Gereformeerden van Delft eerst in de Nieuwe/ daer na oock in de Oude Kerck aen 't Preecken geraeckt/ en de Rooms-gesinden/ met al haer kostelijcke Bagagie/ t' harer Heyliger plaetsen uyt-gestommelt. Hier most nu van die tijdt af aen in beyde die groote Tempelen (eertijdts soo prachtigh pronckende/ en soo overvloedigh gemeubleert) het Euangelium en 't Woordt Gods enckel en in alle eenvoudigheydt verkondight werden/ sonder eenige Ceremonien ofte uytterlijcken toe-stel; met vertoeningh van het Heydensche weesen/ ende met de tijdt op-gekomen kleynachtinge ofte onverstant van de suyvere Apostolische Leere; met verwerpinge van het tot noch toe voorettelijcke hondert Jaren af plotselijck ende blindelyck aen-genomen Geloove van de gecorrumpeerde/ en soo langhs soo meer besoedelde Leere des Stoels van Rome: sulcks nu de Goddelycke openbaringe in den Propheet Ezechiel geschiet/ scheenen vervult te werden/ seggende: Ghy en sult na uwer Vaderen Geboden niet leven, ende haere Rechten niet houden, en u lieden aen hare Afgoden niet ontreynigen. Want ick ben de Heere uwen Godt, na mijne Geboden sult ghy leven, ende mijne Rechten sult ghy houden, ende daer na doen*. De namen van de Dienaren des Godlijcken Woordts/ die sedert de Reformatie

* Boven pag. 168.

* *Siet Orlers Beschryv. der Stadt Leyden laeste Edit.* II *Deel p.* 540.

De Gereformeerde Religie werdt in beyde de groote Kercken geoeffent.

* *Ezechielis cap. 20. v. 18. en 19. te weten na d'Oversettinge in de Fransche Tale.*

Godts Kercke alhier binnen Delft in de twee groote Kercken bedient hebben/ heb ick goet gevonden hier oock by te stellen/ na-volgens de geschilderde Lijste ter Kamere van Kercken-Raedt/ boven den inganck aldaer vast-gehecht zijnde/ over-een-brengende deselfde te samen/ met een ander Memoriael in 't particulier/ van tijdt tot tijdt curieuselijck onderhouden/ sullende derhalve het geene tot nader designatie van persoonen dienstigh zijnde/ ende in de geschilderde Lyst gedesidereert werdende/ en nochtans in de particuliere aengeteeckent staende/ met veranderinge van Letters hier tusschen in lijden.

Lijste der Predikanten zedert de Reformatie alhier.

Johannes Gerobulus heeft alhier onder 't Kruys gedient A°. 1566. is vertrocken A°. 1567.

Naem-Register ofte Lijste der Predikanten, sedert de veranderinge der Religie in de twee groote Kercken binnen Delft, in de Consistorie op een geschildert bordt aengeschreven staende, geconfronteert met noch een particuliere aenteeckeninge.

1 Petrus Gabriel Schagius, overleden in Augusto 1573.

2 Regnerus Theodoricus [van Harderwijck] overleden [den 2den.] Septembris 1576.

3 Arnoldus Cornelij [van Delft] beroupen [van Franckendael] ende hier bevestight in Junio 1573. overleden den 5. Junii 1605.

4 Copinus Rodolphus [van Groeningen] bevestight 1573. ende overleden den 3en. October 1574.

5 Tomas Tilius, gewesen Abt van St. Barent [by Antwerpen] bevestight 1575. ende gestorven den 13en. Januarij 1590.

6 Petrus Johannis, gheroepen van Schoon-hoven, bevestight in September 1575. ghestorven den 26sten. Julij 1590.

7 Regnerus Donteklock, beroupen den 27en. September [1577.] vertrocken naer Voorschoten, April 1590.

8 Iohannes vander Mijlen, beroupen Julio 1581. verplaets in 't oude Gast-huys [alhier] in September 1587. vertrocken naer Breda in September 1591.

9 Wernerus Helmichius, beroepen van Uytrecht in April 1590. vertrocken naer Amsterdam [in April] 1602.

10 Daniel [van der Dolegen / geseydt] Dolegius [van Brussel] hier geexamineert ende beroepen in Mey 1590. overleden 21en. November 1605.

11 Jacobus [Roelandi/ geseyd] Rolandus, bevestight Januarij 1594. weder-gekeert naer Franckendael in Augusto 1598.

12 Johannes Bernardi [Voorburg] beroepen van Overschie, ende bevestigt April 1599. overleden 30sten. Julij 1609.

13 Adrianus Cornelij Drogius, hier geexamineert en bevestigt in September 1601. overleden den 4. September 1602.

14 Al-

14 Albertus ab Oosterwijck [van Deventer] beroepen van Enkhuysen, bevestight Mey 1602. overleden 17. Februarij 1616.

15 Henricus Arnoldi vander Linde/ beroepen van Ysselmonde, ende bevestight 20en. November 1605. overleden in December 1637.

16 Iosias Heinsius beroepen van Catwijck op Zee, bevestight in Ian. 1606. overleden 20. Iunij 1617

17 Iohannes Taurinus, bevestigt 7. December 1609. ende naer de Remonstrantsche Kercke vertrocken in den Hage 4en. April 1618.

18 Isaacius Diamantius, beroepen van Breda, bevestigt 24en. Iulii 1616. overleden in 't selfde jaer

19 Henricus Swalmius, beroepen uyt Out-Beyerland, bevestigt 27en. November 1617. vertrocken naer Haerlem [den 26. Junij] 1625.

20 Isaacius Hagius, bevestight 1618 overleden in September 1624.

21 Gedeon van Sonnevelt, beroepen van Worcum, bevestight 6. December 1618. overleden 17. September 1630.

22 Dionisius Spranckhuysen [van Wijck te Duir-stede] beroepen van Worcum. bevestigt 13 Iulij 1625. overleden 11. Augusti 1650.

23 Isaacius Iunius, beroepen van Catwijck op den Rijn, bevestight den 30en. November 1625. overleden 10. September 1636.

24 Leonardus Fodineus [van Delft] geroepen van Wormer, bevestight den 23. Mey 1632. overleden 16. April 1647.

25 Hermannus Tegularius [van Amsteldam] beroepen uyt de Rijp, bevestigt den 7en. December 1638 overleden 17. April 1666.

26 Volckerus Alberti ab Oosterwijk [van Delft] beroepen van Rotterdam, bevestight 22en April 1640.

27 Iohannes [Grorgii] Goethaels [van Hoorn] beroepen van Purmerent, bevestight als voorgaende.

28 Robertus Iunius [geboortig van Rotterdam] gekomen uyt Oost-Indien, bevestight 15en. Ianuarij 1645. vertrocken naer Amsterdam den 2en Februarij 1653.

29 Samuel van Doreslaer beroepen van Brouck in Waterlandt, bevestight 21en. Iulij 1648. overleden 5en. Octo-ber 1652.

30 Bernardus Tigurinus beroepen van Heusden, bevestigt 20en. Augusti 1651.

31 Petrus de Witte, beroepen van Hoorn, bevestight 14en. September 1653. vertrocken na Leyden den 17. Maij 1656.

32 Arnoldus Bornius, beroepen van Woerden, bevestigt 23 December 1653. vertrocken naer Alckmaer 1667.

33 Thaddeus de Landtman, beroepen van Sevenhoven, ende bevestight den 9en. Octo-ber 1656. vertrocken naer den Hage 26. Iulii 1663.

34 Wilhelmus Saldenus, beroepen van Enckhuysen, bevestight

tight den 30. Maert Ao. 1664.
35 Gulielmus Fabius [van Delft] beroepen van Leerdam, ende bevestight den 2en. Januarij 1667.
36 David Clinquant, beroepen van Weesp, ende bevestight den 4. December 1667.

Nopende der selver meriten, lof ende gaven.

Door dese Mannen/ is de Gereformeerde Nederduytsche Gemeente van Delft tot noch toe bedient in de Heylige Plichten en Goddelijke devotie. Dat d' Almachtige dese tegenwoordige ende voor ons noch overige Leeraren tot merckelijk nut/ vrede/ en verder opbouwinge van dese syne bloeyende Gemeente in langduirige gesontheydt gelieve te conserveren/ sy de gemeene bede der vromer Ingesetenen en de Stedelingen van Delft. Ick en sal my hier niet in-laten om haeren wel-verdienden lof in 't bysonder te beschrijven: een ygelijck der selver/ soo der afgestorvenen als der levendigen/ is vermaert en groot van naem na de Geestelijcke gaven hem van Godt gedispenseert/ in d'eene min in d'andere meer verscheydelijck werckende na syn believen/ ten eynde datse tot gemeyn gebruyck en utiliteyt van de gantsche Gemeynte bestedet werden/ gelijck den Apostel ons sulcks met een bequame gelijckenisse willende voor oogen stellen/ voor af dusdanige verscheyde gaven tot negen toe reciteert/ met dese woorden: Want desen wordt door den Geest gegeven het Woordt der wijsheydt, ende eenen anderen het Woordt der kennisse, door den selven Geest: ende eenen anderen het Geloove, door den selven Geest: ende eenen anderen de Gaven der gesontmakinge, door den selven Geest: ende eenen anderen de Werckingen der krachten: ende eenen anderen Prophetie: ende eenen anderen onderscheydingen der Geesten: ende eenen anderen menigerley Talen: ende eenen anderen uytlegginge der Talen*. Van Petrus Gabriel, zijnde de eerste die hier opentlijk in bedieninge is geweest/ hebben wy nochtans al-voorens in 't bysonder gesprooken/ ende syne goede qualiteyten meerendeels gespecificeert*/ gelijck wy oock aengetogen hebben hoe de vijfde syn hooge Ampt in den Roomschen Kerckelijcken staet verlatende/ van haer is uytgegaen/ en sich tot het Predick-Ampt der Gereformeerde Gods-dienst heeft gewent*. Boven dien kan ick echter oock niet nalaten van Wernero Helmichio, zijnde de negende in getal/ iet particuliers (als op den tegenwoordigen tijt/ midtsgaders de onlangs genomen resolutie van hare Ed. Gr. Mog. syn reflectie hebbende) noch by te voegen/ namentlijck/ hoe dat hy in den Jare 1588. nevens twee andere Predikanten/ als Ambassadeur der Kercken/ wegens vier Provintien deser Geunieerde Nederlanden (gelijck wy in 't vervolgh nader hooren sullen) gedeputeert zijnde in Engelandt aen de Koninginne Elizabeth*/ noch soo jongh scheen (vermidts hy weynig baerts hadde) dat de Koninginne onder andere redenen gelijck als met verwonderingh vraeghde; Hoe! is dien jongen Man oock een Minister? en voorts hare Majesteyt op hare verder vragen

* 1 Cor. 12. v. 8, 9, 10.
* Siet boven p. 442.
* Boven pag. 427.
* Bor XXIV. f. 75.

vragen geantwoort zijnde/ dat hy so jonck niet was als hy wel scheen/ dat men hem al over veertien Jaren tot Franckfoort op den Predic-stoel gehoort hadde / dat hy 23. a 24. Jaren oudt zijnde/ Predikant geworden was / soo repliceerde hare Majesteyt / het was by ons in den eersten een schandael als 'er yemandt soo jonck tot het Predick-Ampt toe-gelaten werde; onse partyen verweten ons in een Schrift, schandale *de l' Angleterre*, dat wy niet en hadden dan School-jongers tot Ministers*.

Wyders belangende de Gagie/ of het Tractement der Predikanten hier te Lande/ kan ick my niet onthouden den goet-willigen Leser te communiceren / hoe geringe en sober deselfde in den beginne was/ op dat men de voorgaende eeuwe met de tegenwoordige tyden (die wy nu beleven) vergelyckende de wonderlijcke veranderinge van dien / hier uyt oock magh bemercken. Drie hondert gulden alleenlijck waren den Leeraren der Gereformeerde Religie hier te Delft (tot beloninge voor den Kercken-dienst) toe-gevoegt; blijckende by een Brief des Prince van Orangie/ die ick onder my hebbe/ van den jare 1575. geadresseert zijnde aen de Heeren Burgemeesteren en Regeerders der stede van Delft/ondertekent met de eyge hant vanden Prince voorsz/ mitsgaders met des selfs opgedrukt Cachet bezegelt; by dewelke syn Excellentie ten behoeve van Heer Thomas van Tielt, (den gewesen Abt ende voormaels vermogende Meester (gelijck wy gehoort hebben) van soo groote revenuen) versoeckt/ ten eynde hem een hondert gulden jaerlijcks meerder toegeleydt moghte werden/ als kennende sich met syn groote Familie op drie hondert gulden 's Jaers in desen dieren tijdt niet wel behelpen / noch syn Huys-gesin alimenteren/ sulcks syn Salaris voortaen jaerlycks moghte wesen vier hondert Caroli guldens / op dat hy te beter middel moghte hebben sich t' onderhouden / ende oock des te beter synen dienst continueren. Uyt de voorgaende Lijste self/ is hier benevens ten naesten by af te nemen/ hoe veel Predikanten hier in 't eerste in bedieninge zijn geweest / te weten/ twee in den beginne des tijdts sy de Nieuwe Kerck maer alleen hadden geoccupeert/ doch een derde eerlange daer by komende/duyrde dit tripel-getal mede niet langer als dat naer Thomas van Tielt (suppleerende de plaets van den overledenen Copinus Rodolphi) korts daer na Petrus Iohannis in 't self de Jaer van vijf-en-tseventigh voor een vierde daer by geroepen wierdt; gelijck in vier voegen oock Regnerus Donteklock in de plaets van Regnerus Theodoricus schijnt gesuccedeert te zijn / Arnoldus Cornelij als doen de oudtste in dienst zijnde / en noch lange Jaren continuerende. Naderhandt de Gemeente merckelyck vermeerdert/ ende dapper toe-genomen zijnde / is het getal tot ses gebraght / wanneer Volkerus Alberti ab Oosterwijck, ende Iohannes Georgii Goethals de ses en seven en twintighste/ tegenwoordigh noch beyde in leven/ ende nu de oudtste in dienst / ende oock wel van Jaren zijnde/ beyde te gelijk des Jaers 1640. beroepen wierden.

* *Id. ibid. f.* 83 *b.*

Hoe weynig haer Gagie in 't eerste was.

en met haer hoe veele te gelijck in bedieninge.

Hoe het nu inde Havensche Kerk mitsgaders in de Gast-huys-Capel (yder noch hare bysondere Predikanten hebbende) is toe-gegaen/ en hoe-neer daer alder-eerst de Gereformeerde Leere wierdt gepredickt/ is my noch soo bescheydelijck niet gebleecken/ noch oock de Lijsten der Predikanten / van tijdt tot tijdt in dese Kercken gestaen hebbende / in handen verschenen. Dese/ te weten twee in de Havense/ en een in de Gast-huys-Kerck/ te samen by de ses in de groote Kercken gereeckent zijnde / maecken een getal van negen Nederduytsche Predikanten / die de Stad tot leeringe/ stichtinge/ vermaninge en vertroostinge van de Gemeente nu al langen tyd gedurighlyck in dienst onderhouden heeft. En gelijck de Gereformeerde Godts-dienst hier te Lande aengenomen wierdt / insonderheydt in conformité van die / dewelcke men te Geneve leerde / soo schijnt dat van den beginne af aen hier te Delft oock ten eersten al een Fransche Kerck is geweest ; te meer / overmidts de Prins van Orangie alhier syn Hoff-houdinge hadt geplant : want de voor-gemelte Beschryvinge der Belegeringe van Leyden seyt oock noch/ noopende d'omstandigheden van 't ontfangen der tijdinge van 't Onset der Stadt Leyden / dat (gelijck wy al-bereydts gehoort hebben) de Prins onder de Fransche Predicatie sat / 't welck dan misschien in de Capelle van St. Agatha is geweest/ als zijnde annex ende binnen syn Hoff gelegen / (sulcks die Capel als nu oock hedendaeghs 't selfde gebruyck hebbende) mede al by tijds tot de Gods-dienst der Fransche Gereformeerde Gemeente schynt toegeeygent geweest te zijn. Voorts alsoo wy deselfde voor-henen by 't et Klooster/ in dese qualiteyt niet/ maer alleen ten opsichte van de Roomsche Religie hebben beschreven/ soo sullen wy deselfde hier noch na hare hedendaeghsche gestalte/ ten naesten by/ met woorden gaen vertoonen. De Roomsche Religie nu gerenunceert / en de Conventualen ofte Klooster-luyden meerendeels verloopen en uytgeweecken zijnde / heeft men dan oock dese Kerck tot een ander fatsoen van Godts-dienst beginnen te openen ; men vondt al-omme de Hecken dapper verhangen / de kostelijcke Meubelen en uytmuntende cieraden/ daer in de voor-gaende Beschrijvinge des Kloosters gewach van is ghemaeckt* / waren al-bereydts (gelijck men wel kan vermoeden) ten deele verhuyst / en lichtelijck oock ten deele in de slagh van de Kerck-plunderinge gesuetvelt / sulcx nu oock dit Gebouw sich selfs liet aensien / als een eertijdts op-gepronckte schoonheyt van al hare Juweelen en vercierende toe-rustingh ontbloot / gantsch van wesen en gedaente in onaensienlijckheyd getransformeert. Het Hol of de binnenruymte des Tempels vertoonde een ongemeene lange Figure/ dies men alleen d'eene helft / soo als sich best na proportie wilde schicken/ tot de Preecke appropriëerde / d'ander helft tot een ander gebruyck over-latende/ gelijck althans tot een Vendu-ofte-Vent-hal van Laecken werdt gebruyckt * : doch de Kerck nu sedert eenige Jaren aen de

Nopende d'andere Nederduytsche Predikanten deser Stadt, soo op de Haven als in 't Gast-huys.

Belangende 't begin der Gereformeerde de Fransche Predicatie.

Descriptie van de Fransche Kerck.

* Siet boven pag. 321.

* Siet boven pag. 322.

FRANSE KERCK eertijdts S.t AGAAT's CAPEL welckers
westeltijcste gedeelte geapproprieert is tot de LAKEN-HAL.
Apartement vande PRINCESSEN
van PORTUGAEL.
OUDE PRINSEN-HOF dienende nu voor een gedeelte
tot de SAY-HAL.
C. Decker Fecit

de Noort-zyde uyt-geset / en sulcks nu beter in de breete geproportioneert zijnde / sullen wy voortaen maer alleen de hedendaeghsche hoedanigheydt aenwysen. De Predick-stoel voor desen gestaen hebbende in 't Oosten / is nu in 't midden van de Kerck aen de Zuyder-muyr gestelt / omcingelt met een Doop-en-Trouw-Hecke / en wyders ter rechter-handt met de Bancken der Consistorie. Ter plaetse daer van outs het Choor placht te wesen / ('t welck ten naesten by de helft van de tegenwoordige Kerck besloegh) is hedendaeghs het Gestoelte van de Hoogh-Achtbare Magistraet deser Stadt / midtsgaders daer benevens noch een ander voor de Princesse Louyse / Frelie van Portugael; beneden en langs voor-heen die van de Regeringe zijn de Sitplaetsen en af-geschoote Bancken voor Me-Vrouwen en Juffrouwen hier ter Kercke komende; by Noorden in de nieuwe uyt-settinge zijn de Bancken voor de Patricij (dat is) Af-komelingen van Magistraets-persoonen / en van d'outste Geslachten / midtsgaders voor de gantsche Jonge-manschap van de fatsoenlyckste huysen deser stad / en voorts alle luyden van fatsoen in dese vergaderinge verschijnende; noch eenige andere Bancken zyn aen particulieren / 't sy aen Huysgesinnen ofte aen seeckere Scholen / toe-geschickt; de rest is voor de Gemeente overigh / die sich ordinaris met een goet getal ten gehoore laten vinden / tot dien eynde t' harer accommodatie / ten Westen tegen aende Laken-hal al over veele jaren ook een verheven Galerye gemaeckt zijnde; sulcks alles hier ter plaetse in goede en bequame ordre is gerangeert. De Vergrootinge ofte het uyt-gesette gedeelte des Kercks / maeckt (ten aensien van het gantsche Gebou) een half kruyswerck met twee Bogen / ondersteunt door een Pilaer / dragende een Moer-bindt / het welcke met syn ander eynde komt in de nieuwe uytgesette Noorder-muyr gesloten aen een Stant-vinck met een Karbeel; zijnde beyde de Daken deser twee Bogen / gelyck oock de gantsche Kerck door / ront ofte Welfsels-gewys met Wagen-schot beschoten; hebbende verders dit nieuwe werck twee groote Luchten ofte Kerckglasen / als mede eenen uytganck op de Basse-court ofte Voor-placts van het oude Hoff / gelijck in de Zuyt-muyr ende het principale ofte oude gedeelte van de Kerck twee andere in-ende-uytgangen / dagelijcx in gebruyk / gevonden werden / leydende 't volck mede over een (doch geringer) placts ofte pleyn / door een groote Poort voor op de gemeene straet van de Oude Delft / scheuyns over de groote Oude Kerck uytkomende: achter de Oost-zyde (eertydts het Choor van dese Kerck) komt noch een vertreck / althans gebruyckt werdende voor des Kercken-raedts-Kamer / zynde voorzyen met een konstigh en cieraljck geschinckelt Welfsel / welckers Schilden gewit zijnde / de Schinckels met Bordure gehackt / en van rooden steen uyt-gespaert / gesamentlijck met verscheyde slimme hoecken en langh-werpende Kruysten komen te sluyten en vereenigen / in sulcker voegen dat sy in de Vergaderingh

Des selfs nieuwe vergrootinge.

Ingangen.

Consistorie.

ringh alle hare door-bedachtelijck aen-geleyde mis-maecktheydt seer aerdigh na de kunst verliesen: de voor-gemelte Poort voor aen straet is insgelijcks met een Welssel met Schinckels en gehackte Borduire/ doch geheel gewit. In de Kerck is noch seer onlangs begraven de Doorluchtige Furst Don Emanuel Prince van Portugael/ die binnen dese Stadt oock is gebooren seer in 't begin deser eeuwe/ te weten den 24. Februarij des Jaers 1600. ende is overleden in Schagen den 27. October 1666. zijnde Ritmeester ofte Capiteyn van een Compagnie Paerden ten dienste deser Landen: syn Furstelycke G. S. M. Heer Vader is geweest de Doorluchtige Furst Don Emanuel Prince van Portugael/ Soon van Don Antonio/ wettelijck verkooren en regeerende Koning van Portugael*/ wiens Heer Vader was Don Louijs de derde/ Soon van Don Eduard/ Coningh van Portugael &c. syn boove gemelte Furstelycke G. S. M. Vrou-Moeder was de Doorluchtige Emilia van Nassau/ Princesse van Orangie/ Dochter van het tweede Bedde van de Doorluchtige Furst Wilhelm van Nassau Prince van Orangie/ geprocreëert by Anna Hertoginne van Saxen Cheur-Furstelycke Dochter/&c. In dese self de Kerck daer dese Hooggeboore Prins nu onder de Aerde leydt/ heeft hy oock den H. Doop ontfangen/ (en 't geen het aenmerckelijckste is, in den Jare 1634. opentlijck syn Confessie gedaen; want hoewel hy in dese Gereformeerde Christelijcke Kercke was Gedoopt/ ende in deselfde Religie door syn Vrouw-Moeder tot den ouderdom van twaelf jaren op-gevoet/ ende betamelijck geoeffent was/ is hy door de wille van syn Heer Vader (dewelcke altijdt was geweest ende noch yverigh continueerde by de Roomsche Religie) nevens syn Broeder gesonden na Vranckrijck/ met recommandatie aen haer Oom Don Christoffel Prince van Portugael/ (dewelcke oock volkome Professie dede van de Roomsche Religie) ten eynde de eerste indruckingen/ die sy van haer Vrouw-Moeder hadden ontfangen/ mogten werden verdruckt door nieuwe onderwysingen/ ende die voortaen in-geplant en vast geprent in alsulcke verstanden/ dewelcke noch weynigh oordeels hadden/ en bequaem waren om alles aen te nemen: sulcx hy by die occasie in de Pauselijcke Godts-dienst soo verre is gebraght/ dat hy sich/ van alle wereldtische bekommernisse ontslaende/ vier Jaren en een half in een Klooster van d'Orde der ongeschoeyde Carmeliten heeft gesteecken/ onder den naem van Vader Felix, tot dat hy door de Goddelijcke bestieringe beter kennisse/ ende een versoeyelijcken af-keer van soo veel superstitien krygende/ syn Vrouw-Moeders Religie voor best gekeurt/ ende daer publijcke Belijdenisse van gedaen heeft; latende daer over soo wel in de Nederduytsche als in de Fransche Tale in 't Druck uyt-gaen seeckere Declaratie/ Manifest ofte Verklaringe van de redenen dewelcke syne Furstelijcke G. geinduceert ende bewogen hadden te renonceren ofte verlaten de Roomsche Religie/ om sich te range-

Wie in dese Kerck sedert de Reformatie al begraven zijn.

Prins van Portugael,

* *Siet van desen Don Antonio, Briefve & sommaire description de sa vie & mort. Imprimé a Paris 1629.*

Dewelcke de Roomsche Religie verwerpende alhier oock opentlijk in de Gereformeerde Godsdienst geprofessijt is.

Siin beweegredenen daer toe in geschrift uytgevende.

rangeren en te voegen in de Catholijcke ende Apostolische Kercke/ ende in deselfde te profiteren ofte opentlijck belijden/ de suyverheydt des Euangeliums; eerst schriftelijck in 't kort gepresenteert ende ingelevert in de Consistorie van dese Fransche Kercke alhier tot Delft/ geteeckent met de eyge handt van den Prince self/ ende in synen naem gelesen na de Predicatie voor de geheele Vergaderinge/ ende daer en boven noch geratificeert ende bevestight door syn eygen mondt. Dit geschiede den 15[den]. dagh des voorsz Jaers 1634. De Belijdenisse en verklaringe/ die syne Furstelijcke G. daer opentlijck dede/ begon in desen zin: Dat hy voor alle dingen God danckte, dat de Stadt die hem ter wereldt komende ontfangen hadt, ende de Kercke in dewelcke hy het Heyligh Doopsel hadde verkregen, heden aenhooren moghte, de openbare getuygenissen die hy gaf van sijn Geloove; sulcks nu het derde ende laetste (ten regarde van de Kerck) daer by gekomen is/ dat hy de loop-bane syns levens ge-eyndight hebbende/ in deselfde oock beaerdet is/ recht voor de Predick-stoel/ in 't midden van de Kerck/ in een groote Graf-kelder daer toe geprepareert zijnde. De eer-teeckenen syns Geslachts en af-komste/ siet men echter wat wyder van 't gebeente op een seer bequame plaets hangen boven het voor-gemelte Gestoelte van de Overheydt/ zynde een seer groote Wapen-kasse versien met de volle Wapenen van Portugall/ onder een Princelijcke Coroon/ te weten een silver Schildt/ daer op vijf blaeuwe Schildekens/ geschickt in dier voege als de gedaente van een staende Cruys/ en op yder blaeuw Schildeken noch vijf silvere penningen/ gerangeert in de Figure van een Bourgonsche Cruys/buyten om het silvere Schilt een Bordure van root/ daer op seven Castelen van Gout: boven uyt de Wapen-kasse hangen twee Cornetten ofte Guidons/ d'eene van Rouwe/ d'ander met de volle Wapenen. Niet seer wijt hier van daen plegen voormaels te hangen noch twee Wapenen mede van seer adelijcke Familien/ dewelcke beyde over eenige Jaren (onder correctie) door al te grooten precijsheydt van daer gelicht/ ende elders verhangen zyn; op 't eene (zynde Nassau/ een blaeuwe grondt/ daer op een gouden Leeuw/ en voorts vol goude blocken) stondt geschreven *D. Anna D. Henrici Adis de Nassau Filia, centesimum plus ultra annum vixit, tandemque prope Matrem D. Johannam de Berga alias de Brabantia in hoc templo tumulari voluit.* 1640. te verstaen gevende dat dese Persoon met namen Jonck-vrouw Anna van Nassau, Dochter van Heere Henrick Ades van Nassau/ den ouderdom van over de hondert Jaren bereykt hadde/ ende in haer leven begeert/ dat sy (overleden zynde) alhier in dese Kerck by haer Moeder Vrouwe Johanna van Bergen, geseyt van Brabandt, begraven soude werden/ voorts dat sy overleden is in deser tegenwoordige loopende eeuwe het veertighste Jaer. My is aengedient deselfde een overgeschoote Nonne geweest te zyn van de voorbeschreve vermaerde Abdye Conings-velt*/ ofte soo andere willen/

Sijn Wapen, Schilde, ende Rouw-kasse.

Andere Wapen-teeckenen van Illustre Stammen.

* Siet boven pag. 348. & seq.

van dit Clooster St. Agatha. Het ander Wapen-bort was dat van Bergen, geseydt van Brabandt, zynde drie silvere Ruyten op groen/ het Hooft d'eene helft een goude Leeuw op zwart / d'ander helft gout daer op drie roode palen: 't welck echter (alsoo geen Mans Wapen aen de rechter zyde heeft) haer Moeder niet / maer veel eer een ongetrouwde Moeye van Moeders zyde schijnt geweest te zyn. Dese was overleden 1607. Sulcks haer Moeders Wapen hier echter wert vermist; doch evenwel dese twee Wapenen dus onverdient eenige Jaren herwaerts weder-waerdiglijk hebbende moeten lateren ende in 't verborgen schuylen/ bekenne ick in tegendeel in myn gemoet (wegens de Doorluchtigheyd der oude Stammen) goet gevonden te hebben alhier nu in Geschrifte weer voor den dagh te halen / zynde de selfde in effecte/ en noch beyde in haer geheel te vinden in een kleyn vertreckje boven op de voor-gemelte Vendu-Laken-hal. Noch siet men in dese Kerck recht over de op-gemelte Bancken des Jufferdoms een gedeelte van een Sarck / welckers inscriptie noch te kennen geeft/ dat het Lyck of de Reliquien van den Geleerden P. Moraeus (eertijdts Predikant van de Fransche Gemeente alhier) daer onder gelegen zyn/ en dat hy (na sestien Jaren in dese Kerck gedient te hebben) den 27sten. Decembris Ao. 1600 overleden is / in het vijf en veertighste Jaer syns ouderdoms: doch het ander gedeelte des Sarcks met een fraey Latijnsch vers verciert zynde/ is tot jammer der gedachtenisse onder de voorsz Bancken bedeckt. De Lijst van alle d'andere Leeraren tot heden toe in dese Kerck beroepen ende bevestight zynde/ hebbe ick als noch niet bekomen; gelyck oock niet van de Engelsche Gemeente / den welcke dese Kerck voor een wyle tyds (als de Engelsche-Court hier was) tot haren Gods-dienst was toe-gevoeght / die sy nu (gelijck boven verhaelt is *) in de voor-beschreve Oude Gasthuys-kerck zyn oeffenende/ alwaer de Fransche geduerende dien tyd/ gelijck als by verwisselingh/waren over-gegaen: de twee Bedienaren des Goddelijcken Woordts voor de Fransche/ende een voor de Engelsche Gemeente/ althans in dienst zynde / gestelt nevens de voorsz negen voor de Nederduytsche/ representeren te samen twaelf Gereformeerde Predikanten. De Rooms-gesinden dan (om wyders ons opgenomen propoost te vervolgen) in de voor-beschreve tijden uyt de Kercken verbannen zijnde / begonnen de Gereformeerden aenstonts over al daer op toe te leggen/om hare partyen alle voordeelen af te sien en haer selven absolutelijck meester van 'tspel te maecken; men wilde voortaen geen Luiden van de Roomsche gesintheyd tot eenige eminente Charges toegelaten of gevordert hebben; niet uyt kracht van eenige Wette/ doch uyt voorsichtigheydt en misvertrouwen; echter de oude Magistraets-persoonen (al waren sy van die Gesinte) wierden meerendeels noch in Staet gehouden: maer eenige quiteerden haer Ampt/en met eenen oock het Landt; eenige wierden metter tijdt door 't accres-

't Graf van Petrus Moreus.

* Siet boven p. 291. en 322.

Hoe veel Gereformeerde Predikanten in 't geheel, hedendaeghs ten behoeve van de Delfsche Gemeente in dienste zijn.

Hoe de Rooms-Gesinden van outs uyt Staets-bedieninge en sulx absolutelijck

seren van d'ander party / in de Jaerlijcksche Verkiesingen voorby gegaen / en sommige gecontinueert tot haer levens eynde. Ondertusschen behielden de Roomsch-gesinden niet te min hare Vergaderingen ter devotie in particuliere Huysen / daer men hen / met hare Missen / en andere Pauselycke Ceremonien en Instellingen / in de meeste Steden en Dorpen / noch langen tijdt vryelick en sonder schroom begaen liet. d'Andere Gesintheden / die de Reformatie na haer begryp ende verstant sochten te vorderen / onder anderen die van de Augsburghsche Confessie / ofte de Lutherschen / en alle soorten van Doops-gesinden / genooten oock vryheydt van Religie * / buyten d'Algemeene Kercken / in bysondere Vergader-plaetsen ; naermaels tot haren kosten (en met behoorlijk consent) eenige particuliere Kerckskens timmerende. Sulcx in nader Verbonden en Unien tusschen Provintien / daer gesproken is van d'Euangelische Gereformeerde Religie te maintineren en beschermen, sonder d' openbare Leeringe ofte Exercitie van eenige andere Religie toe te laten, als by exempel / in de veranderinge van het 13de. Artyckel van d'Unie van Utrecht / in den Jare 1583. schynt verstaen te moeten werden / dat men de Leeringe of Exercitie van andere Gesintheden / in de publycke Kercken niet soude toe-laten: want de stille Exercitie buyten de publycke Kercken / en is hier den Luterschen noch Doops-gesinden noyt Staets-gewijse / by die van Hollandt / veel min by alle de Provintien gesamentlijck verboden / maer ten allen tyden getollereert: oock is het seecker / dat men in 't aennemen van de Gereformeerde Godts-dienst hier te Lande alleenlijck daer in verscheelde met de Leere die te Geneve / in de Palts / en elders meer / in de publycke Kercken / geleert wierdt / dat in plaets aldaer geen verscheydentheydt van Religie toe-gelaten wierdt / nademael God (sustineerden se) de Burgerschappen ofte Politien en Magistraten niet alleen hadt geordonneert om Lijf en Goet te beschermen / maer oock om (op sulck een wijse als hy selfs had bevolen) in 't algemeen gedient te werden / &c. soo hadtmen daer en tegen hier te Lande die maxime / datmen alle Wetten of dwangh op 't stuck van Religie in sich selve soo verfoeylijck achte / als of 't et Inquisitie waer; deswegen hieltmen staende dat niemandt willens doolde / of tegens syn wil geloofde / doch dat het rechtsinnigh gevoelen der saecken van Religie / den menschelijcken verstande van God wierdt geinspireert; dat boven dien aen Godt geen Godtsdienstigheyd aengenaem ware / ten sy dat s' uyt een gewilligh herte sproot; de ervarentheydt had oock geleert dat de verkeerde opinien niet soo seer door geweldt en menschelycke macht / als wel met lanckheydt van tijdt overwonnen en t'onder-gebragt werden *. Dit was oock 't verklaren der Generale Staten / op de Vrede-handel tot Ceulen in den Jare 1579 dat sy by experientie waerachtigh bevonden hadden, dat gewelt en Wapenen luttel helpen tot verbreydinge der Religien: ende gelijck sy niet en willen datmen

buyten 't spel geraeckten. *Hooft* XIII. *pag.* 569. *Grot. Annal.* II *pag.* 41.

Echter d'oeffening hares Religie behoudende.

Gelijck ook de Luterschen en Doops-gesinden.

* *Bor* XXII. 90.

Eenighste verschil tusschen de Kerke van Geneve en die van de Nederlanden.

* *Grot. hist.*

Verklaringe der Generale Staten aengaende de

Religie, op eVrede-handelingh tot Colen.

datmen haren conscientien gewelt doe, dat het oock alsoo niet wel en accordeert met de Wet Gods, dat sy eenigh gewelt doen den Conscientien van andere menschen *. En op 't stuck van de vrye oeffeningh der Religie / wierdt by hen soo stijf aen-gedrongen / dat sy protesteerden / dat die van een andere Religie zijn, sonder 't selve, haren conscientien niet en konden voldoen *. En in 't Jaer 1588. geduerende een ander attentaet ofte poogingh van Vrede-handel tusschen de Spaensche ende de Engelsche / de Kercken van vier Provintien / als Gelderlandt / Zeelandt / Utrecht / en Over-Yssel / sendende drie Predikanten (welckers onsen voor-gemelten Wernerus Helmichius *, naermaels van Utrecht hier te Delft beroepen / eene was) aen de Coninginne Elisabeth in Engelandt / om de conservatie der Gereformeerde Religie te bevorderen / verklaerden oock dese Kerckelijcke Gesanten onder andere redenen / die sy hare Majesteyt in geschrifte over-leverden / dat de Conscientie, soude sy vry zijn, de openbare Exercitie [van Religie] niet kan derven; ende dat de Kinderen Gods geleert hebbende, dat men met der herten gelooft ter gerechtigheydt, ende met den monde belijdt ter zaligheydt, Godt niet souden kennen dienen met hare helfte alleen *. En van te vooren (geduerende het begin van 't invoeren der Gereformeerde Leere) hadden de Kerckelijcken in hare Requesten oock verscheyde politijcque consideratien geallegeert. In 't eerste Request / geaddresseert aen de Wet-houderen van Antwerpen den 3den. Julij 1566. wierdt geseydt / dat by oude en nieuwe exempelen genoeghsaem bleeck / dat d'exercitie van twee Religien [in een Landt] meer tot eenigheydt, dan tot twist, was dienende *: gelijck sy des selfden Jaers den 27. Octobris / in hare verontschuldinge en mis-prijsinge op 'et stuck van de Beelde-stormery (hier boven ten deele geinsereert) oock opentlijck beweesen / dat / al waren sy de snootste Ketters / daer men oyt van gehoort hadde / hen echter geen vryheydt van Religie behoorde te weygeren; by-brengende veele exempelen / soo wel van Christelijcke als Heydensche Vorsten / die door dese toelatinge tot den top van voorspoet en geluck gesteegen waren *. Welcke bewys-redenen naderhandt in den Jare 1578. (als d'openbare oeffeninge van Religie sonderlinge in Hollandt en Zeelandt al in trein was) in een Requeste aen den Aerts-Hertog wederom wierden gerepeteert / ende met noch verscheyde anderen geamplieert / allenthalve vertoonende dat Secte of gedeeltheydt in 't Geloof / geen gedeeltheydt in den Staet en maeckt / maer dat de Politie immers soo wel behouden kan werden daer verscheydentheyt is van Religie *. Dit sietmen (om niet verre te loopen) noch hedendaeghs in de machtighste Koop-stadt / niet alleen van ons eygen Hollandt / maer van gansch Christenrijck / den welcken zijn geluckigh op-komst / behoudenis en welvaert alleenlijck toe-geschreven werdt / door dien sy allerley Gesintheden in 't Geloof / meerder liberteyt van d'oeffeninge harer Gods-dienst vergunt heeft / als eenig ander

* Bor XIII. 105. b.

Haer gevoelen belangende de Heerschappye over de conscientien.

* Id. ibid. 108. b

* Siet boven pag. 452.

't Selfde wegens eenige Kerckeliken, verklarende dat de vryheyt der conscientie sonder vrye oeffeningh van Religie niet bestaen kan.

* Rom. 10 v. 10 Siet Bor XXIV. f. 82.

Veelerley Gesintheden dienstigh in een Landt.

* Bor II. f. 50. b.

* Siet boven pag. 418.

* Siet Bor XII. f. 39 Hooft p. 573. & seq.

ander Stadt hier te Lande; en werdt geacht dat soo een Republijck buyten twijffel bloeyen en staen sal / soo langh alle menschen vryheydt van haer Religie t'oeffenen/ toegelaten werdt *. In 't self de verstant als de voorsz Theologanten sedert den jare 1566 nu in drie bysondere supplicatien hadden voor-gewent / was oock ten allen tyden geweest den Ouden Prins Willem van Orangie / dien Vader des Vaderlandts / dewelcke oock al-voorens een Tractaet hadt in doen stellen door Franciscum Balduinum, waer by niet alleen door redenen / maer oock door exempelen bewesen werdt / dat de rust vande Politie wel kan behouden werden / oock daer verscheydentheydt is van Religie *; gelijck oock deselfde Prins dien-volgens self onse grootste partye de Roomsch-gesinden (gelijck wy gehoort hebben) allenthalve heeft getracht te maintineren; oversulcks werdt hem by den onpartydigen History-schrijver P. Bor Christiaenzoon / onder andere desen lof na-gegeven / dat hy in 't stuck van Religie moderaet is geweest; dat het syn sin noch wil niet is geweest / dat men ymandt in syn Geloof en Conscientie dwingen soude; dat hy de Mennonisten ofte Doops-gesinden/ en Luterschen noyt heeft willen verdruckt hebben / maer datmense in ruste en vrede soude laten / als sy hen in stilligheydt Burgerlijck en na de Politie waren dragende; dat hy die van de Roomsche Religie langen tijdt de handt boven 't hooft gehouden heeft: Ja soo seer / dat hy daer door grooten haet op synen halse gehaelt heeft *: en de getuygenisse van den alderwijsten History-schrijver der Nederlandtsche saecken / P. C. Hooft / meldt: dat veelderley Gesintheden, onder een Overheydt, beter te handelen en te leyden zijn, dan tweederley *. Op sulcke en diergelijcke fundamenten werdt noch hedendaeghs in de principaelste Steden hier te Lande/ gelyck oock hier te Delft/ aen veel verley Religien vryheydt vergunt. De Luterschen de Augsburghsche Confessie toegedaen/ zijnde wel de oudtste van de af-gesonderde Gereformeerden */ hebben haer Kerck aen de Verwersdijk, op den hoeck van de Vander Masten-straet, zijnde van buyten aen de West-zijde ofte de Verwersdijck met twee Gevels / elck met een groot licht daer in; aen de Noort-zijde ofte in de straet voorsz. een gladde muir / alles van roode gebacken steen; aen de Oost-en-Zuyt-zijde / correspondeertse aen d' omleggende Huysen / soo dese Kerck self als particulieren toebehoorende; van binnen is sy tamelijck cierlijck / rondtsom en aller wegen met Borden vol Schriftuyr-plactsen behangen; de Predik-stoel tegen de Noorder-muyr/ midtsgaders een lange Galerye aen de Oost-muyr verheven zijnde; in 't midden is de Kerck ondersteunt met twee houten Pilaren/ hebbende voorts drie kopere Kaers-Croonen aen de Solderinge hangen. De Anabaptisten ofte Doops-gesinden, alder-eerst bekent geworden in Zwitzerlandt korts naer 't opstaen van Luther/ omtrent den Jare 1522 sustinerende een Reformatie met uytsluytinge van den Kinder-doop (ende dat door 't yveren

* Siet Beschrijv. van Amsterd. door Dr. O. Dapper in fol. p. 401 en in quarto door T. V. Domselaer. L IV. pag. 86.

* Hooft II. 46 Grot. Apol. p. 87.

* Siet Bor XVIII. f. 54. b.

* Hooft III. 87.

Beschrijvinge der Kercken van verscheyde Gesintheden hier te Delft, en voor eerst de Luterschen.

* Siet boven pag. 401.

De Doops-gesinden haer oorspronck.

ren van eenen Coenraedt Grebel, en Felix Mants, beyde Mannen van groote geleertheydt / die met Zwinglius in verschil raeckten over den Doop; doch naermaels na Menno Symonsz, een van hare principaelste Leeraers hier te Lande (die in Vrieslant en daer omtrent verkeerde) Mennoos-gesinden, Mennonisten, ofte Mennisten ook wel Mennoniten genaemt*/ in verscheyde doch twee voorname soorten verdeelt zijnde / hebben hier te Delft oock twee distincte Kercken; De grootste genaemt die van de Waterlanders, is gelegen in de Trechter-otte-Heuiter-steegh, aen de Poort-zijde met een Klop ofte Poort haren in-ganck hebbende / en van alle kanten tusschen de huysen in gelegen; van binnen is sy seer slecht en eenvoudigh / een weynigh langer als breedt / ten weder-zijden met vier glasen / hoewel kleyn echter Kercks-gewijs; de Predick-stoel staende aen de Oost-zijde / is van greynen hout / weynigh verheven / en sonder Pavelioen ofte Verhemelte; en in 't midden van de Kerck komt een vier-kanten houten stijl / tot onderstant van 't boven-werck. d'Ander Gesinte der Mennonisten (die men de Vlamingen noemt) pretenderende de oudtste te wesen / doch echter hier te Delft de minste in getal zijnde / hebben dien volgens veel kleynder, ende niet meer als een groote vier-kante Kamer tot haer Kerck / zijnde gelegen tusschen de Volders-gracht en de Vlouwe, ten beyde zyden met een Poort uyt-komende; ende hoewel dese Gemeente sich aen veel stricter en preciser regel van leven verbinden / soo houden sy nochtans haer Kerck veel politer en cierlycker als d'anderen / soo ten regarde van de Predick-stoel en neven-staende Bancken / dewelcke zijn van geboent Wagen-schot / en de Predick-stoel oock met een Verhemelte, gehecht aen de Pinnant ofte Muur-styl / tusschen twee lichten inkomende; rontsom de Kerk ysere Narm-blaeckers zynde / en Racken met Pennen / om geduirende de vermaninge / ofte het Sermoen / en verdere Devotie van Gebeden en anders / de Hoeden op te hangen. De Remonstrants-Gereformeerden, zynde noch een later af-snydinge / ende geseyt Arminianen, na den spitsvindigen en seer geleerden Disputator ofte Reden-stryder J. Arminius, doch haren naem van Remonstranten gewilliger en lieber ontfangen hebbende / van seecker Remonstratie ofte Vertoogh in Junio 1610. aen de Staten van Hollandt ende West-Vriesland overgelevert (hare partyen als-doen door een tegen-Vertoogh / de naem van Contra-Remonstranten obtinerende*) plegen haer Vergaderinge te houden in een Schuyr achter aen de Wal / tusschen de School-poort en Beggyn-hof / oock zyn toe-ganck hebbende door seecker Gangh ofte Poort aen de Oude Delft / omtrent te middel-waert tusschen de School-straet en Beggyn-hoff voorsz; doch zyn naermaels verplaetst aen de Wijnstraet, alwaer sy binne-waerts tusschen de huysen in / een bequaem Kercksken getimmert hebben / zijnde langhwerpigh vier-kant / seer regulier en wel geproportioneert / hebbende den Predick-stoel aen de Noord-

zyde

* *Boven pag.* 404. & 405

Haer grootste Kerck, geseyt van de Waterlanders.

Haer minder Kerck van de oude Vlamingen.

Remonstrantsche Kerck; midtsgaders hares naems oorspronck.

‡ *Baudart. Memor. II. p.* 26. & 37.

zijde in 't midde tegen de Zuyd-muyr/ en aen de voor-en-achter-muyr ofte Oost-en-West-zijde een seer bequame Galerye/ ondersteunt door een heele en twee half ronde Pilaren/ na de Dorische ordre/ elcke Galerye van onderen/ recht tegen over den anderen/ met een Bordes-en-voort-Wentel-trap om op te gaen/ voorsien zynde/ en van booren verciert met een Baluyster/ midtsgaders een heele en twee halve Colommen/ na de Ionische ordre/ dragende op haer Lijst-werck een vier-kant houten Welffel ofte Verdeck; hebbende voorts dese Kerck oock haren toe-ganck van de Oost-zijde der Oude Delft door een lange Galerye tusschen 's Heeren-ofte-de Boter-brugge ende de Peper-straet ingaende. Den Rooms-gesinden, voormaels de eerste/ en nu de laeste/ als by de oude gereprobeerde Pauselijcke instellingen blyvende/ en geen Reformatie willende deelachtigh zyn/ en oversulcks de minste vryheydt genietende/ werden hare Vergaderingen alleenlijck by forme van connibentie ofte ooghluyckinge toegestaen/ midts haer stil en gerust houdende/ ende hen allenthalve als gehoorsame Onderdanen de Politie onderwerpende. In sulk een staet/ als nu aengewesen is/ heeft de Kercklyckheydt hier te Delft/ sedert die tijdt dat de Reformatie/ met de hulpe Gods/ in wesen was/ en volkomentlijck in trein gebraght/ ten naesten by altijdt gestaen. Den voort-gangh en de continuatie van dien/ met alle haer omstandigheden daer omtrent voorgevallen/ de op-gevolghde droevige twee-spalten/ en wat dies meer is/ sullen wy hier na (soo de goede God my lust en leven overig laet) in ons tweede Deel ofte Historisch verhael/ te passe brengen: als zijnde mijn ooghmerck hier achter de Kercken en Kloosteren maer alleen geweest/ den Oorspronck en Opkomst van dat groote werck 'tstuck van de Reformatie/ midtgaders 't verloop/ den af-val en ondergang des Pausdoms van de grondt af op te halen/ tot die tijdt toe/ dat de Gereformeerde Leere in beyde de Groote Kercken wierdt gepredikt/ en die Religie nu volkome d'overhandt bekomen hadde/ en het Pauselijcke Juck ten halse af-geschut/ en t'eenemael was t'onder-gebragt: waer uyt wy niet alleen ten vollen hebben kennen af-nemen/ met wat een yver/ en hoe mannelijck onse Voor-Vaderen die Vryheydt van gemoet en Gods-dienst (die wy nu beleven) hebben gebout/ en hoe dapper sy tegen het invoeren der Inquisitie en Conscientie-dwangh/ als strydende tegen hare Privilegien/ sich hebben aen-gekant/ seggende in seecker Sent-brief by forme van Supplicatie aen den Coningh/ in den Jare 1573. dat sy geresolveert waren hare Nakomelingen immers noch desen eerlijcken roem achter te laten, als dat hare Voor-Vaders geen slaven wilden wesen van de Spaensche Inquisiteurs, ende sich niet geschroomt hebben een schandelijck leven met een eerlijcke dood af te koopen, &c.* Maer boven al hebben wy voor af/ door een langh verloop van Jaren/ van tijdt tot tijdt genoegsaem kennen sien gelijck als d'extractie/ en den af-komst van de nu geëlucideerde Godts-dienst/ midtsgaders

Belangende de Paepsche Kercken.

Conclusie en sommier begrip van 't geene in het voorgaende wegens de veranderinge van Religie verhandelt is.

* Bor, VI. f. 346. b.

gavers de verdruckinge en gruwelijcke vervolginge van dien/ hoe ontelbare meenighte van onnoosele menschen daer voor hebben moeten sneuvelen/ en haer Geloof ('t geen immers niemandt dan God alleen beheeren kan) met de dood bekoopen; hoe veele boven dien daer over gewilligh zijn om 't leven gebraght/ en sulcks het gevoelen van haer Gewisse met haer eygen bloedt hebben bezegelt/ soo dat wy nu met de woorden des Grooten Apostels souden mogen seggen: om uwent wille werden wy gedoodt den gantschen dagh, wy zijn geacht [geweest] als Schapen die tot Slachtinge geschickt zijn, maer in desen allen zijn wy meer als Overwinners, door hem die ons lief gehadt heeft*. Daer benevens hebben wy een groot gedeelte van den oorsaeck deses grooten af-vals des Pausdoms rechtveerdelijck toe-geschreven/ aen de versoeyelijcke ja abominabile fauten/ en onuytwisselijcke schandalen der Rooms-gesinde genaemde Geestelijckheydt; in 't alderminste niet ontsiende veele van dien specialijck aen te wijsen/ en alsoo in dese Beschrijvinge ter eeuwiger Memorie schandelijck in 't openbaer na de waerheyt ten toon te stellen. Op dat wy dan niet al te partiael/ bits/ en met de verwerpelike faut van voor-oordeel ingenomen/ soude schijnen/ en sulcks ons eygen saecken te flatteren/ soo sal ick dan (als by desen opentlijck Professie doende van vroomhertigheyt en ongeveynstheyt/ en my selve d'onovertredelijcke Wet van alle goede History-schryvers naer billickheydt met gehoorsaemheydt trachtende t' onderwerpen/ van (gelijck men seydt) recht door Zee te gaen/ en na niemandt met verschooninge om te sien) hier noch kortelijck by-voegen eenige mis-slagen/ disordren/ inconvenienten/ en exorbitantien onser eygen Predikanten/ die in de Historyen (geduyrende 't invoeren van de Reformatie) wijdtloopiger bekent staen/ en aldaer in 't breede naer te sien zyn/ in sulcken schyn als d'eerste grondt-legginge van soo een gewichtigh en boven-menschelyck ofte Hemels werck met bestraffelijcke menschelijckheydt vermenght hebbende/ of den voort-ganck van dien oock somtijdts (soo met haer eygen-sinnigheydt en dwers-drijven tegen hare Wettelycke Overheydt/ als andersints) grootelijcks hinderlijck/ en veele rechtsinnige menschen ergerlijck zijnde geweest; sullende van dit verhael met seecker aenmerckelijck voorval/ binnen onse Stadt geschiet/ een eynde maecken. Ick leese dat seecker Leeraer Hermannus Modet, een van d'eerste bekende Predikanten onser Religie/ sich onthoudende tot Antwerpen/ daer toen ter tijdt gelijck als de stapel der Gereformeerden was/ ten dage voor Omme-gangh ende de Beeldt-storming aldaer ('t welcke by alle ons Geloofs-genooten/ gelijck wy gehoort hebben/ grootelijcks mispresen werdt) juyst tegen de Beelden bestondt uyt te varen/ seggende: dat men die niet alleen behoorde uyt der herten te werpen/ maer ook uyt den oogen*; welke redenen (hoewel hy des jaers daer na een Apologie in 't druck uyt-gaf/ waer by hy verklaerde daer van geen meerder wetenschap gehadt te heb-

* Rom 8. v. 36. en 37.

Oorsaeck van 't geene desen aengaende voor 't laetste hier noch wert by gevoeght.

H. Modet schijnt de beroerte van de Beelde-stormery tot Antwerpen verweckt te hebben.

* Bor II 59. a Hooft III. pag. 100.

hebben/ als van de uyre syns doodts) by veele (wegens synen aerdt) een groot na-bedencken gegeven hebben/ als niet weynigh na oproerigheyt en muyterye smaeckende / en buyten twyffel tot de daer opgevolghde buyle actie / groote aenleydinge veroorsaeckt hebbende. Doch 't geen noch verder ergernisse gaf / was dit: dat hy twee dagen daer na wegens de Wet-houders van Antwerpen versocht zynde/ syn Preecken in de groote Kercke te staecken / echter daer mede voort voer: doch den Leeraer der Fransche Gemeente/ Jan Taffin, die 't Goddelyck en beroemt Tractaet van de Boetvaerdigheydt des Levens geschreven heeft/ die van fatsoenlijcken huyse/ en niet als veele andere / uyt den Hef der Gemeente was opgeborrelt/ maer (door aerd en opvoedingh) tot zedigheydt genegen/ nam 't bevel der Overheydt met eerbiedingh aen/ om alle mogelijcke gehoorsaemheydt te bewysen: want hy bestemt zijnde op den selfden ochtent ten tien uyren/ in een ander Kerck te Predicken/ en van Stadts Pensionaris daer over aengesprooken werdende/ seyde/ hem leet te zijn de goede wille der Wet-houders niet eer geweeten te hebben; doch de Vergaderingh sou nergens toe dienen als tot stichtinge/ rust/ en verseeckeringe der Ingesetenen; want (vervolghde hy) sy hadden voor-genomen 't volck tot restitutie van 't geroofde/ en voorts tot zedigheydt en gehoorsaemheyt te vermanen. Onder-en-tusschen die Taffin meenden te hooren/ albereydts vergadert zynde/ liet hy de Preecke voor dien tydt op-seggen/ en als men echter by een bleef/ vervorderde sich self derwaerts/ het versoeck of gebodt der Weth syne toe-hoorderen met sulck een dexteriteyt voorhoudende/ en hare schuldige gehoorsaemheydt soo stichtelyck inscherpende/ dat sy sich geseggen lieten/ en niet dan dese Leer (die hen sou veel als een goede Predikatie strecktе) t' huys droegen: en onaengesien eenige van het volck desen uytstel hem seer qualyck afnamen / braght hy 't self de des achter-noens andermael te weegh/ de Vergaderinge onderwijsende / wat haer als Onderdanen toestont/en dat sy voor een dagh of twee, ter begeerte der Overheden, haer Sermoen wel behoorden te laten. De Wet-houders sulck een oprechte gehoorsaemheydt verstaende / deden hem solemnelyck bedancken / hem ter eere na-gevende / dat hy nu tot twee verscheyde reysen syn beloften / beter dan Modet / gepresteert hadde: want dees voorwendende/ dat hy op klachten van d'onvolslage ochtent-preecke (die hy nochtans in weer-wil van de Magistract al vry langh hadt uyt-getrocken) niet hadt kennen ledigh staen / de Gemeente tegens twee uyren weder te bescheyden; en nochtans aennemende al te late wat doenlijck was/ja de luyden selfs aen de Kerck-deuren te doen induceren/ om weer naer huys te keeren / voerd 'er echter mede voort / latende het Volck door de besettingen (uyt last van d'Overheydt/ op syn eygen voorslaen aen de advenuen van de Kerck gestelt) door-dringen. Daer na in den jare 1572. de Stadt Zierickzee overgegaen zynde / en toen Hermannus Modet

Predickt opentlijck in de groote Kerck aldaer in weer-wil van de Magistraet,

maer Taffin draeght sich bescheydentlijck.

Bor ibid. 60. a.b. Hooft ibid. 102 Wesenbeek: B. schryv. van den Staet en voortganck der Religie. Edit. 1616. p. 150, 151, 152.

Modet stel sich seer on-

rustig aen tot Zierix-zee. *Hooft* VI, 241.

Modet alhier tot Leeraer beroepen zijnde / droegh sich daer oock niet weynigh onmanierlijck / aenhoudende by den Admirael Jacob Symonsz de Ryck / die de Stadt hadt verovert / om toe-seggingh over d'Abdy tot Middelburgh / tegens dat het gewonnen wierdt; aldus omdeelende alvereydts in syn gedachten / den Beuyt der Kerckelycke Rijckdommen / streefde met syn hartz-tochten den overvloet van 't aenkomende geluck voor-by; maer d'ander hem beleef delijck vertoonende / hoe de Commissie dusdaniger saecken niet ter dispositie van de Krijgs-Overheydt / maer aen 's Landts Regeeringh stondt / nam hy dit af-wijsen in sulcker voegen op / als of 't weygeringe ware / en ontsag sich niet op Stoel daer over uyt te varen / tot groote onstichtinge der Nieuwelingen / die tot syn gehoor quamen. Dus wierdt de Reformatie / noch soo jongh en teder / in gevaer gestelt; het Goddelyck Woordt met menschelijcke passien besoedelt / en des selfs autoriteyt sondiglijck verwaerloost en geschonden / door sulck een welks heersch-zucht den voorsz Admirael verklaerde / soo wydt te gapen / dat hy niet alleen in 't Geestelijck / maer teffens oock over 't Wereldtlijck en Krijghs-bestier / geerne den meester sou maecken. De Prins sulx gewaer werdende / en van dit humeur verwittight zijnde / stondt 'et hem niet toe 't inbreecken van dus eene ongeregeltheyd te gedoogen; en echter de standt des tydts oock niet toelatende / scherpe tegen-weer in 't werck te stellen / trock hem (onder schyn van verheffingh) van daer / en maeckt 'er sy Hoff-prediker af: soo dat onse Voor-Ouders by die occasie / desen Princelijcken Predikant apparentlijck hier te Delft wel dickwils gehoort hebben. Na des Princen doodt liet hy niet na in den jare 1586. tot Wtrecht de Leycestersche factie machtigh te stijven / sulcks dat door syn toe-doen by een onwettige verkiesingh van Magistraten aldaer soo veele oude Regenten wierden uyt-geset / een vreemdelingh directelijck tegen de Privilegien der Stadt / tot tweede Burgermeester gemaeckt / en veele slechte luyden / in saken van Regeringh noyt gebruyckt / als sy maer den Predikanten aengenaem waren en behaeghde / daer by gevoeght. Welcke uytneminge van Persoonen (seydt onsen deftigen History-schrijver E. van Reyd) in de Nederlandtsche Troublen veel quaets heeft gedaen; dewijl 'er dickwils onbequame en onervarene, alleenlijck om haren yver in de Religie, tot Magistraten zijn verkooren, en bequame politijcke Luyden, alleenlijck daerom zijn verworpen geweest, datse niet geheel en al de Gereformeerde Religie aen-hingen, &c * Dit werck hebbende helpen verrichten / en kortelingh daer na binnen twee jaren tydts siende / dat de Staten de saeck te boven waren gekomen / liet sich by dese verandering wederom gebruycken / om den geenen dien hy self hadt in de Magistraet gevoert / de voet te lichten; aldus gelijck hy te vooren Leycester gedient hadde / diende nu in dese gelegentheydt in tegendeel de Staten / bewogen zijnde door de beloften van seecker Tractement / dat hy nader-

Hoe hy sich geduerende de Leycestersche factie gedroegh, en tot Wtrecht een onwettige verkiesing van Magistraten helpt bevorderen.

* *Reyd pag.* 134.

De kans gekeert zijnde, keert oock sijn rockjen om.

Bor XXV. 24. tot 37. *Uytenb.* 268.

verhandt van de Staten van Hollant eenige jaren heeft genoten/ voor deselve in Duytslandt/ Sticht Colen/ en Munster/ en elders reysende/ en eenige secreete diensten doende/ onder den naem van Hendrick van Benthem *. Door hem en syne aenhangers was onder anderen in 't voorsz jaer 1586. oock te weegh gebraght/ dat Leycester aen de Predikanten van Gorcum geschreven hadt; datse den Gouverneur J. Cleerhagen (zijnde seer Leycesters geynt) in sijne aenslagen met haere gebeden, en met'er daedt, souden by-staen. Maer die Predikanten rechtsinniger en verstandiger zijnde/ als veel van hare Mede-broeders/ en considererende dat sulcks van hare beroepinge niet was/ leverden den Brief aen haren Magistraet getrouwlijck over *. Geduyrende het strengh belegh en zware hongers-noot tot Leyden/ in den jare 1574. wierdt by gebreck van Silver/ eenigh Papiere gelt geslagen/ onder andere met dit op-schrift: *Hæc Libertatis ergo*, dat is/ dit's om de Vryheydt, alsoo te verstaen gevende/ dat sy leden/ 't gunt sy leden/ om de Vryheydt: maer de Predikanten der Gereformeerde Religie/ maeckten hier over in 't openbaer op den Predick-stoel de Magistraten voor Libertinen en Vry-geesten uyt/ begeerende datse souden schryven/ *Hæc Religionis ergo*, te weten/ dit's om de Religie, even als of de Vryheydt van de Religie niet mede onder het generael van Vryheydt en waer begrepen geweest/ behalven dat sy met hare gepretendeerde inscriptie niet anders verstonden dan hare Religie alleen met uytsluytinge van alle andere Gesintheden/ als of oock geen anderen/ uyt haet van d'Inquisitie en Spaensche Regeeringe/ haer trouwelijck voor het Vaderlandt hadden gequeten/ niet zijnde nochtans van de Gereformeerde Religie; en daer men nochtans/ uyt alle Historyen van die tyden/ als mede ons voorgaende kortelijck by een getrocken Verhael/ wel lichtelijck onderschepden kan/ wat d'intentie van de Hooge Overheydt deser Lande is geweest/ en tot wat eynde sy den Oorlogh hebben aen-gevangen. Gelyck oock de Staten van Hollandt den 17. December des jaers 1576 hier te Delft vergadert zijnde/ aen die van Amsterdam/ noch aen de zyde van 't Spaensche Gouvernement seer styf-sinnigh continuerende */ onder andere specialyck schreven; dat de diversiteyt ende onderscheyt van Religie geen saecke en was, omme in de gemeene saecke van den Lande, belangende de Politie, Vrydomme, Gerechtigheydt, en gemeene Welvaert, in oneenigheydt en verscheydentheydt te blijven, te min, soo wy altijdt (seydense) verklaert hebben, ende als noch verklaren, de Wapenen omme de Religie noyt aengenomen te hebben, ende dat wy al sulcks die saecke gestelt hebben aen 't advijs van de Generale Staten, &c. sonder dat onse intentie is, yemandt in sijne conscientie, of tot onse Religie te bedwingen, 't welck verre van ons zy, &c protesterende wijders/ wel te vrede te zijn/ haer-lieden te laten de vrye dispositie op 't stuck van de Religie in den haren/ sulcks sy-lieden te rade bevinden souden/ ofte tot gerustigheydt

*Bor XXVII.

Hadt oock 't schrijven van Leycester aende Predikanten van Gorcum veroorsaeckt.

* *Hooft* XXIV. 195. 197 *Reyd. p.* 139.

Leydtsche Predikanten schelden hare Magistraten, gedurende de Belegeringe, voor Libertinen en Vry geesten. *Siet Iustificatie des Magistraets van Leyden, Lit. C VI. Grot. Apol. p.* 93.

en dat tegen alle recht en reden, midtsgaders d'openbare Waerheydt.

* Bor X. 240. *Hooft XII.* 496.

* Bor X. 203. Hooft XI. 480.

heyt van hare conscientie, ende van hare Gemeente te dienen*. Terwijl de opgemelte Stadt Leyden Beleegert was wierdt van den 16. tot den 28. Junij tot Dordrecht het eerste Provinciael Synode der Gereformeerde Kercken / van Hollandt en Zeelandt gehouden / en van de 91. Articulen die aldaer (beroerende de Kercke-ordeninge en anders) besloten wierden / braght het 53. mede; dat de Sondagh alleen geviert / en de Feest-dagen (dat is Kers-Paes-en-Pinxter-dagen) afgeschaft souden werden*: en alsoo de Kers-dagen van dat jaer op een Sondagh quamen te verschijnen, soo heeft men nergens den eersten Kers-dagh sonder Preecken kennen passeeren laten, maer den tweeden dagh weygerden de Predikanten tot Leyden de Stoel te betreden / om die Feest-dagen volgens de opgemelte Resolutie te abrogeren; hoewel hier en tegens tot Delft en Rotterdam, Dordrecht en in den Hage gepredickt wierdt*.

Resolutie der Predikanten, wegens 't afschaffen der Feest-dagen.

* Id VII. f. 51. verso.

* Kort ende waerachtigh Verhael van C. Coolhaes, pag. 99.

* Bor, ibid. & XIX. 48.

Oproerigh preecken, en gruwelijck schelden van P. Dathenus tegen den persoon van Prins Willem van Orangie, en wat onheylen daer op gevolght zijn. Reyd p. 28. 31. Hooft XIII. 575. Meter. VIII. 155.

Petrus Dathenus, die de Nederduytsche Psalmen in Sangh-rijm heeft gestelt (dewelcke oock by 't voorsz Synode / by 't 43ste. Artijckel in alle de Kercken hier te Lande aen-genomen zijn*) stelde sich in den jare 1578. tot Gent niet weynigh oproerigh aen / niet ontsiende op den Predick-stoel te seggen / dat het Artijckel van de Gentsche Pacificatie / spreeckende van de handt-havinge der Catholijke Religie / godloos was / en dat de Prins (sustinerende datmen 't selfde niet vermoght te breecken / voor reden gevende / dat men niets ontydigh en met on-ordeningh behoorde te veranderen / dat men de ee-dighde Verbonden gehouden was t' observeren / en dat Godt een vyandt van meyneedige was) noch Godt noch Religie hadde: ende braght met syn quaet spreecken soo veel te weegh / dat binnen die stad een groote beroerte en dis-ordre daer op volghde / en alles over hoop raeckte; men sloeg 'er eer-langh de handen aen de rycke Abdyen / en andere Kerckelycke Goederen / men bande de Roomsche Religie nevens alle de Papen en Monnicken ter Stadt uyt / en maeckten sich meester van verscheyde omleggende Steden / daer men al even eens huys hieldt / Kercken en Kloosteren plonderende / en daer na d' authoriteyt der vier Leden van Vlaenderen aen sich treckende / de gemeene middelen inhoudende en (om haren Staet te maintineren) op haer eygen handt Krijgs-volck werbende. Middelertijdt wierdt den 18. Julij de Religions-vrede (niet langh te vooren by den Aertz-Hertogh / Prins Willem en den Raedt van Staten ontworpen by de Provintie van Henegouw / verworpen en versocht*. De Gentenaren daer en tegen even moet-willigh blyvende / stelden alles in 't war / aller-wegen roovende en schendende; en op seecker tijdt in een Dorp 200. Walsche Soldaten doodt-geslagen hebbende / wierdt dit leedt by verscheyde Walsche Regimenten aen-getrocken, dewelcke sich stelden tegen de Gentenaers / plonderende ende brandt-schattende 't Landt rondtom de Stadt / en de herstellingh der Roomsche Religie en Geestelijckheydt eyschende. Dese Walsche Krijgs-benden wierden Mal-

* Bor XII. f. 55.

con-

contenten, dat is / ongenoeghden genaemt: en uyt dese Malcontery sproot daer na de separatie van de Waelsche Provintien van d' anderen, mitsgaders 't verlies van de meeste Nederlanden *. Doch wat gevolgh uyt sulcke oproerige redenen / en uyt soo zware en voor geen Christen mensch verdraeghlijcken laster-tongh van Dathenus te verwachten stondt, was hem al in den jare 1570. van den vermaerden H. Bullingerus voorseyt: want doen ter tijdt in de Paltz onder de Gereformeerden een zware twist ontstaen zynde over 't stuck van den Kerckelijcken Ban / en Dathenus Hof-Prediker wesende tot Heydelbergh / dreef dit poinct soo hoogh / en droegh sich hier in soo partiael / dat hy dien Hoog-geleerden Theologant en Medecyn Thomas Erastus (om dat die hier in soo ver niet treden wilde / als hy en syns gelijcken) voor een Atheist dorst schelden / en Bullingerum selve dreygen / dat syn persoon ende syne schriften (hebbende te vooren gantsch Nederlandt gesticht) alle gunst en aensien herwaerts over en elders verliesen souden / indien hy de stellingen van Erastus niet by gelegentheydt / en dat openlijck / quaet keurde; den goedt-aerdigen Bullingerus schreef hem onder andere dese reden tot antwoordt: Broeder Dathene, ick wenschte dat ghy wat sediger waert, en ons misschien geen groote oorsaeck gaef te dencken, dat, indien ghy en uws gelijcken eens macht kreeg in de Kercke om te bannen, wel licht al die alle uwe handelingen, niet toe en staen, van Atheisterye soud veroordeelen, ja tot de allerfelste vyanden onser Religie verjagen. Wat hier dan in 't eynde op volgen sal, hoe sware beroerten, wat ontsteltenissen van alle orden hier uyt ontstaen sullen, sal de saeck en tijdt self leeren. Volght 'er wat beters op, ick sal seer gaerne in mijn ydele prophetie missen, ondertusschen meen ick niet dat dese mijne sorgvuldigheydt quaet, en ongefundeert zy, &c. * Dus wierden d' effecten van een bitse hevigheydt / en gepassioneerden aerdt alvoorens met sachtsinnigheydt tot waerschouwingh gespelt. Maer dit voor-verhaelde van Gent en was noch niet genoegh / en ten bleef daer noch niet by. Den achtienden Novembris des selfden jaers 1578. raeckte het graeuw aldaer ten tweede mael op de been, jagende het overschot van de Geestelijckheydt / die in de voorgaende beroerte noch hadden kennen behouden blyven / ter Poorten uyt / vernielende voorts in alle Kercken en Kloosters / 't geen 'er van Beelden en andere Kerckelijcke Ornamenten / noch geheel moght zyn gebleven; met sulck een geraes, getier en gebaer (gelijck d' Historien getuygen) dat men geseyt soude hebben, dat alle de Inwoonders dol ende rasende waren, de Trommelen sloegen a l'arme, en men moght 'er noch hooren noch sien, daer en was noch aensien van Magistraet noch niemandt, en die yet ten besten wilde spreecken, waren in perijckel, men mostse al laten begaen na haren wille *. Over dese oproerigheydt wierdt Prins Willem naer Gent gecommitteert / en wist dit onstuymigh volck / na veel moeyten / wederom tot Accoort en een Religions-Vrede te brengen / waer door hy

* Hooft XIII. 5.7

Andere hevigheydt van Dathenus, midtsgaders de voorseggging daer op geschiet.

* Vide Explicat. Gravissi. Quaest. de excommunic. T. Erast. pag. 358.

Tweede oproer tot Gent tegen de Roomsgesinden opgehitst

* Bor XIII. 72. b.

by de Gereformeerden weynigh dancks behaelde / die sich beduncken lieten / dat hy den Rooms-gesinden te veel toe-gaf: doch de Prins verstont / dat men een yeder, oock den vyanden geloove moest houden*. Echter en duyrde de Religions-Vrede alhier niet lange / want den negenden Maert vernieuwden de Gentenaers ten derdemael hare raserny / opgehist door den geenen / die haer profijt daer mede sagen / en die 't verdroot / de smaeck van 't Geestelijck goedt eens weg hebbende / langer daer na te vasten / de aerdts-gierigheydt met eenen anderen deck-mantel wetende te bewimpelen*. Dese moetwil duyrde genoeghsaem den ganschen Somer door / en men nam toe in ongebondenheydt. Joncker Jan van Imbyse, door Petrus Dathenus (gelijck gesustineert werdt) gaende gemaeckt / stelde sich aen / als of hy alle Goddelijcke en menschelijcke Rechten ontwasschen was / geheele Abdyen / Kloosters / en Kercken / den Capiteynen en Soldaten ten roof gevende; verscheyde Luyden van eere / self Gereformeerden / en de Religie toe gedaen zijnde / die hem in syn opgeworpen gesagh / en onrechtmatigh bedrijf / over de handt waren / dede hy de Stadt ruymen en uyt-setten / eenigen oock sonder forme van Proces door Soldaten af-maecken; versetten de Magistraet buytens tijdts / en maekte sich selve andermael Voor-Schepen ofte Opper-Magistraet van de Stadt; tot reden van syn doen in druck uyt-gevende / datter eenige Burgers / om den welstant der Stadts Politie / en de constitutie van de Gereformeerde Religie te zwacken ende te onderdrucken / de Religions-Vrede sochten door te drijven / 't welck de rechte grondt slagh ware / tot oprechtingh van 't uyt geroeyde Pausdom / en der Spaensche Tyrannye / &c. oversulcx was hy gedwongen geweest (sonder aensien van tijden ofte gewoonelijcke Ceremonien en formaliteyten, om de substantie ende gront van hare Privilegien te conserveren) goede ende getrouwe Wet-houders (de ware Religie ende de Vryheydt des Vaderlands ende der Stede toegedaen zijnde, (nota) in der vreese Gods, met aenroepinge synes Heyligen Naems, ende raedt van Godtvreesende persoonen) te nomineren. In sulck een heyligen schijn begon hier al het quaedt*/ en in dier voegen wilde men hier bestaen de Religie geweldighlijck te veranderen onder een Opper-hooft / dewelcke (gelyck E. van Meteren hem / nevens syne mede-plegers / beschrijft) met der daedt noch aen d'een noch aen d'ander zijde getoont heeft, dat hy eenige Religie ofte liefde tot het Vaderlandt gehadt heeft, zijnde een verwaent gelt-gierigh mensche, dagelijcx van quade tot erger voort-varende*. Maer op dese laetste actie quam Prins Willem in weer-wil van Imbyse andermael tot Gent / en sette hem en syne Complicen (die onwettelyck door hem ingedrongen waren) uyt de Regeeringh: toen trock Imbyse als mede Petrus Dathenus naer Duytslandt / daer sy sich een geruymen tijdt by Hertogh J. Casimir (die des jaers te vooren op 't aenraden van Dathenus / tegen den sin en meeningh van de Staten / mede in Vlaenderen

[Margin notes: * Hooft XIV. 598. Bor ibid. f. 74 b. — Derde oproer ter selver oorsake. — * Hooft XV. 621. Meter. IX. 162, — Vsurpatie en moetwil van Imbyse, door Dathenus opgehist, Bor ibid. f. 126, tot 128, b, Hooft ibid. p. 644. Meter. IX. 173, 175. — * In nomine dei, incipit omne malum, — * Meteren VIII, 155,]

een noch een quaet spel hadt gebrouwen*) onthielden. Hier op volgde dat korts daer aen die van Arthois en Henegouw sich verbonden met den Coning/ en de Staten verlieten. Dusdanige vruchten bragt de moetwilligheydt der Muyt-maeckers ofte oproerige Gentenaren/ en andere harde quasten, voort. Weynigh Roomsch-Catholijcken (seydt E. van Reyd) behielden voortaen den voorigen yver tot de Vryheyd des Vaderlandts: Die in de Geunieerde Provintien bleven woonen, waren gantsch twijffelachtigh wat sy wenschen souden, want met des Konings Victorien sagen sy sich in slavernye vallen, en met der Staten geluk, verlooren sy haere Religie. Hier naer is 't et gebeurt dat Imbyse uyt Duytschlandt wederom gekeert zijnde/ om verscheyde misdaden/ welckers eene was dat hy de Steden Denremonde en Gent aen Parma had soecken over te leveren/ Ao. 1584. tot Gent is onthooft/ in 't 70ste. jaer syns ouderdoms/ en syn hooft op een staeck gestelt*. Dit was die geene die by middel van beroerte/ en oproeying der Gemeente tot Gent de Gereformeerde Religie soo destigh hadt geplant/ dat door hem en syne oor-blasers met het verwerpen van de Relegions-Vrede/ en 't verbitteren van de Walen ofte Malcontenten voorsz/ op gelijcke wijse den ondergangh der selver Religie/ niet alleen te dier Stede/ maer oock eyndelijck in gansch Vlaenderen en Brabant/ nevens het verlies van die Landen wierdt veroorsaeckt. De Predikant Petrus Dathenus sich mede wederom in Vlaenderen hebbende laten vinden/ wierdt/ eenigen tijdt na de dood van Imbyse/ en 't volgende overgaen van Gent/ wegens verscheyde quade geruchten/ die hem na gingen: eerst tot Vyanen/ en daer na op Vreeswijck/ ofte de Vaert/ aen d'ander ofte dese zijde de Reviere de Leck/ gearresteert/ en daer na tot Utrecht op Hasenbergh (zijnde Stadts gevanckenisse) in apprehensie gevoert/ alwaer hy acht weecken geseten/ en noch eenigen tijdt in een Burgers-huys onder Cautie gelogeert hebbende/ is hy eyndelijck (alsoo daer niemandt en quam die sich tegens hem partye wilde stellen) ontslagen: verreysende toen voorts naer Holsteyn en Staden/ en latende sich noemen Petrus Montanus, sich generende met de Medicijnen/ liep hier te Lande een gerucht/ dat hy van Religie was verandert; om welcke ergernisse wech te nemen/ de Nederlandsche Synode geraden vont twee Predikanten (welckers J. Gerobulus, die Ao. 1566. hier te Delft onder 't Kruys Gepredickt hadde/ d'eerste was) aen hem af te senden: doch verschoonende de veranderinge syns naems met de gevaerlijcke tyden/ en syns Professie met de noot/ loochende wyders 't veranderen van Religie. Ende is eyndelijck (na dat hy een jaer tot Staden gewoont hadde/ en tot Danzich door de Wederdoopers als een Oproer-maecker/ ende d'oorsaeck van 't verlies van Vlaenderen was beschuldight/ (en over-sulcks sonder syn verantwoordingh te willen hooren by de Magistraet de Stadt was ontseydt) tot Elbing seer wel ontfangen/ en voor Stadts Doctor inde Medicynen aen-genomen/

Margin notes:
* Id. ibid. 157
Effecten daer op gevolght. Hooft ibid p. 652. 656 Reyd. p. 28.
Imbyse naermaels onthooft, en wat hy door sijn voorgaende beroerten al hadt uyt gevoert.
* Bor XIX. 15. Hooft XXI. 9 Reyd. 72.
Dathenus in hechtenis genomen, doch weer ontslagen.
Reyst naer Staden, alwaer l. Gerobulus aen hem Gedeputeert werdt, midtsgaders hoe hy voorts noch na eenige tegenspoeding, eerlijck sijne dagen eyndighde.

nomen/ alwaer hy de reste syns levens in ruste en stilheydt / ende wel bemindt zijnde/ over-gebraght hebbende / heerlycker wyse begraven is *. 't Is my leedt dat ick van desen man/ onsen Psalm-rymer / by dese aengeroerde materie/ soo veel quaets hebbe moeten melden / syne verkeerde drijften so uytstekende zijnde geweest / hebben hier niet mogen verzwegen werden/ verhope echter dat deself de by sommige zwacke gemoederen en krancke herssenen geen onbehoorlycke ergernis sullen geven/ als zynde de H. woorden eertydts door ingevinge van den H. Geest geschreven/ in haer selven daerom geensints te minder, hoewel in den Oversetter als een mensch veele menschelycke fauten hebben gepredomineert. Niet langh na de snoode bejegeninge tegen den Prins van Orangie te Gent / soo most Graef Jan van Nassauw, als Stadhouder van Gelderlant/ tot Aernhem en Nimwegen (hoewel hy alle mogelycke middelen/ om de Gereformeerden te vorderen/ aengewent hadde) insgelijx menigerley vreemde redenen met gedult op-eeten / invoege het te dier tyt geen geringe kunst was om regeren. Die van matigheydt en discretie sprack, (seydt Hooft) moest voor een Papist, of der selver goedt-gunner, Huychelaer, ja verrader van 't Vaderland gescholden worden: en d' alderonbescheydenste krijters, wierden als de meeste yveraers van de Religie en Vryheydt, gepresen. Als men wyders aensiet de hier op-gevolghde tyden/ toen den Grave van Leycester in dese Landen Gouverneerde: wie en staet niet verstelt hoe onse Predikanten meerendeels uyt particuliere drijften / de welvaert en de Vryheydt van het Vaderlandt in d'uyterste gevaer hebben gestelt? want desen Engels-man den Gouverneur voorsz/ zynde een Huychelaer en veynser soo d'er oyt een was/ poogende/ onder schyn van een groot lief-hebber te wesen van de ware Gereformeerde Religie / aenhangh by de Gemeente te maken tegen de Staten van den Lande / wist sich te stijven (gelijck d' Historyen getuygen) door Predikanten en andere luyden, die, gedreven van blinden yver, en onervaren in wereldsche saken, sich aen sijn schijn-heyligheydt vergaepten; en alsoo de Staten na het verstandt en wel-gevallen der drijftigste Kerckelijcken niet yverigh genoegh en scheenen in de Religie / soo liet sich den Gouverneur / door dese luyden d'ooren soo vol blasen / dat 'er ten naesten by vande Staten niet voort quam 't geen hem behaeghde / en hy meest alles op syn eygen authoriteyt ter handt sloegh / sonder de Staten te kennen; in dier voegen stont hy toe een Synode Nationael tegens den 20. Junij 1586. in 's Graven-Hage/ waer by de Kerckelijcken de macht aen hen namen/ om naer haer eygen wel-gevalle een generale Kerckelyke Ordonnantie te maecken/ dewelcke voor de Magistraten der Steden in veelen deele aenstotelyck was; maer de selve en bevvel de Staten niet/ en een yder Provintie/ verstondt syn eygen Hoogheyd en Souverayniteyt in dese en gelycke saken op hen selven by de Unie en gemaeckte Tractaten wel expresselijck behouden te hebben/ om daerinne soodanige

* *Bor ibid. f. 48, 49 Reyd 73.*

Graef Ian in Gelderlandt de drietighste Predikanten te laeuw schijnende in de Religie, werdt met veele spitige schelt-woorden geinjurieert.

Bor XII 57. Reyd ag. 28. Hooft XIV. pag. 576.

Korte Beschrijvinge van de Leycestersche factie.

Leycester laet sich opmaken tegen de Staten, en stijft sich met Predikanten. *Hooft XXIII 144. Deduct. van de Staten van Holl. in fol. pag. 47.*

Bewilligt tot dien eynde in 't houden van een Nationael Synode, en approbeert de acte van dien.

Siet de In-

nige ordre te stellen / en wetten te maecken / als sy voor hare Landen en Kercken dienstig en noodigh souden vinden: echter de Predikanten de Staten voorby-gaende / en hare Kercken-ordeningh aen Leycester alleen overleverende / wisten soo veel te weegh te brengen / datse door hem / sonder het goedt-vinden der Staten hier over te hooren / wierdt geapprobeert / en sulcks het recht van den Landen hooghlijck geusurpeert. Den 21sten. November des selfden jaers Leycester te kennen gegeven hebbende / dat hy van meeningh was een keer naer Engelandt te doen / wierdt door eenige Predikanten / die met hem familiaer waren / gedivulgeert ofte onder 't volck gestroyt / ende oock opentlijk van den Predick-stoel te verstaen gegeven / datmen de Graef met groot miscontentement over de Staten liet vertrecken; geruchten niet alleen tot groote ontsteltenisse der Gemeente / maer oock tot oproer streckende; des-wegen by de Staten aen syn Excellentie geklaeght zijnde / gaf dit dubbel-sinnigh antwoordt; dat hy ordre soude geven / datse wel anders souden Predicken*. Naer syn vertreck gingh 't oproerig Preecken oock noch meer als voor-henen in vollen zwang tegens de Staten Generael / vermidts syn Excellentie op syn af-scheyt hen gerecommandeert hadde 't aennemen en authoriseren der op-gemelte Kercken-ordeningh van de Haeghsche Synode* / ende sy billicklijck zwarigheydt maeckten 'tselvige te doen buyten consent van hare Committenten de bysondere Staten van yder Provintie*. En eenigen tijdt hier na de Staten van Hollandt en Zeelandt resolutie genomen hebbende van Prins Maurits nu metter daedt te laten gebruycken d'authoriteyt van syn Gouvernement / ende Capiteynschap Generael over der selver Provintien / 't geen hem al voor de eerste aenkomste van Leycester (gelijck wy aenstonts nader horen sullen) was gedefereert; en de Prins nu in Maert 1587. door geheel Hollant van d'eene Stadt in d'ander reysende / om de gelegentheydt ende ordre syns Gouvernements te visiteren / en de Capiteynen en krijgs-lieden den Eedt van getrouwigheydt af te nemen / ende in dier qualiteyt den 20. der selver maent voor Medenblick komende / soo wierdt syn Excellentie van Nassau / by den Oversten Sonoy, dien Leycester een heymelijke Commissie over 't Gouvernement van 't Noorder Quartier gegeven hadde / buyten de Stadt gehouden: in welck bedrijf de vier Predikanten der Stadt / haren gepretendeerden Oversten soodanigh hebben gestijft / dat sy op syn versoeck (niet tegenstaende door Commissarisen van der Staten en 's Princen wege wel onderrecht waren) schriftelijck verklaerden: dat sy niet en konden gevoelen ofte bevinden dat mijn Heere den Oversten sijn Edelheydt hier inne (te weten met het weygeren van den Staten en Prins Maurits te gehoorsamen) eenige onbillickheydt soude voor hebben, tenderende tot achterdeele van d'eere Godes, de welstant sijner Gemeente, ende des gemeenen Vaderlandts, maer dat hy ter contrarie hertelijcke voor handen hadde,

sificat. der Resol. van de Staten van Holl. van de 4. Aug 1617. en de by-gevoegde Documenten. Bor XXI. f. 29. & 79.

Predikanten preecken oproerig tegen de Staten. *Hooft XXV. 204.*

* *Bor ibid. f. 71.*

* *Reyd pag. 141. Bor XXI. 75. Hooft XXV. 209.*

* *Hooft ibid. 311.*

Stijven de wederspannigheydt van Sonoy.

ende dreef alleen 't geene tot vorderinge van de eere Gods, sijner Kercke, ende der gemeene Republique eenigsints soude mogen dienen ende behoren *. In Vrieslandt quam het soo verre/ dat een groot getal Predikanten/ de Souvereyniteyt harer Provintie aen de Koninginne Elizabeth absolutelijck sochten op te dragen/ en dat sonder eenige conditie: Ja/ wierden de Predikanten aldaer soo wydt vervoert/ dat sy op haer eygen handt twee verscheyde reysen/ by-een-komsten of Synoden over dit stuck van de op-dracht gehouden/ en uyt de haren een Gedeputeerde na Engelant af-gevaerdigt hebben/ onaengesien en niet achtende de ernstige vermaninge van Graef Willem van Nassau/ van sich sulcke saken, buyten hare beroepingh, niet te onderwinden, maer d'Overheydt daer mede laten gewerden/ die sy met hare schijnbare goeden yver/ stil-zwijgens accuseerden/ als of sy in hare functie nalatigh waren. In de Synode tot Sneeck in April 1587. vergadert/ wierdt onder andere een Request ofte Smeeck-Schrift gedepescheert aen den Engelschen Ambassadeur hier te Lande/ om voort aen de Coninginne te werden over-gesonden/ by 't welcke sy Elizabeth om assistentie aen-riepen met dus-danige expressien: erbermt u over de benaude Kercke, komt Christo te hulpe, die met de sijne bykans voor-vluchtigh zijnde, sich werpt in uwen schoot, u biddende en roepende om hulpe.

* Bor XXII. 35. Hooft XXV. 235.

In Vrieslant pogen sy de Souverayniteyt des Lants aen de Engelschen over te geven. Hooft XXV. 237. Reyd p. 160.

Der Staten aen-merckelijcke verklaringe nopende seker Brief door hen aen Leycester geschreven. Bor XXII. 97. Hooft XXV. 248. Meter. XIV. 268.

Maer men sie eens de nader verklaringe die de Staten van Hollandt/ aen den Af-gesant van Engelandt den Baron ofte Baender-heere van Buckhorst/ op syn aenhouden den 17den. Junij des selfden jaers gaven/ over der selver Brief van den 4den. Februarij aen den Grave van Leycester geschreven/ by welcke verklaringe sy onder andere specialijck seyden; dat eenige boose Geesten hebben onderstaen door eenen valschen schijn ende gelaet (bedeckende haer quaet en verkeert voor-nemen metten deck-mantel van Liefde tot de Religie) haer selven by den Grave van Leycester gesien te maecken, soeckende sonder ophouden practijcquen om sijn Excellentie een mis-vertrouwen te doen hebben van de getrouste ende gequalificeerste van dese Landen, jae selfs van de Edelen ende Steden representerende de Staten, soo Generael als speciael, deselve calumnieerende dat sy vyanden van de Religie waren, om datse niet en hadden toegestaen de voorgaende Requesten van eenige Predikanten, soeckende in te voeren al-sulcke Ordonnantien en Disciplinen, als hun goet docht, 't welck mijn Heere den Prince van Orangie, Willem van Nassauw, Ho. Me. midtsgaders oock d' Edelen ende Steden van den Landen, altoos geacht hebben niet te kennen voort-brengen als alle onheyl, soo wel in de Religie, als Politie, &c.

Leycester eenigen tijdt in Engelandt geweest zijnde, ende weder-kerende, werdt van de

Daer na den Grave van Leycester den 6den. Julij uyt Engelant wederom in Zeelant gearriveert zijnde/ wierdt oock door eenige Gedeputeerden wegens de Gereformeerde Kercken verwellekomt/ ende haere congratulatie/ vermenght met een Bede/ gaven sy niet alleen by monde/ maer oock by geschrifte te kennen/ onder andere met dese termen; dat sy met groote droef-

te droef-

te droeffenisse ende uyterste leedt-wesen verstaen hadden, dat sijn Excellentie eenigsints in deliberatie was, weder uyt dese Landen te vertrecken, ('t welck hy dede verluyden te willen doen / in cas de Belegerde Stad Sluys verlooren ging) voorts datse niet en twijffelden of sijn Excellentie hadde daer toe groote, gewichtige ende billijcke oorsaecken: en een weynigh daer na voeghden sy daer noch by / wat heeft Godt ende de Kercke Christi u gedaen, mijn Heere, dat ghy die nu wilt abandonneren, ende alsoo laten vallen ten proye en verderve. Eyndelijck / om den Graef de gerequireerde satisfactie en contentement te geven / spraecken sy hare herten met een volle liberteyt noch nader uyt / en seyden hoe sy 't meenden / den Graef presenterende hare Kercken, en alle het gene in haer macht soude wesen, omme sich tot des selfs dienst te employeren, &c. Hoe nu geduerende dese bekommerde tijden de Kerckelijken hier te Delft zijn gehumeurt geweest / sal men seer lichtelijck uyt 'et volgende mogen oordeelen. Leycester seer jalours zijnde van den jongen Prins Maurits (als hem grootelijcks in de weegh wesende om tot syn oogmerck te geraecken) en insonderheydt met een bedeckten haet ingenomen zynde tegen 's Landts Advocaet Johan van Oldenbarnevelt, om dat hy de eerste en fundamentele oorsake was geweest / dat den Prins Gouverneur over Hollandt ende Zeelandt geworden was; want Oldenbarnevelt / op die tijdt noch Pensionaris van Rotterdam / ende nevens anderen als Ambassadeur geweest zijnde in Engelandt / en aldaer gemerckt hebbende hoe de Graef van Leycester (die de Coningin had verkooren om Veldt-Overste over haere Troupen hier te Lande te zijn / en die de Staten hadden voor-genomen Gouverneur Generael te maecken) sich / volgens de Coustumen van Braband / oock 't particulier Gouvernement van Hollandt ende West-Vrieslandt toe-schickte / gaf daer over / uyt sucht tot het Huys van Orangie / den Staten van Hollandt te bedencken / of 'et niet raedtsaem ware voor de aen-komste van den Grave van Leycester / Graef Maurits van Nassau dit Ampt te confereren; op welcke Propositie (na 't eenparigh getuygen der voornaemste Historyschryvers deser Lande) syn Excellentie Grave Maurits van Nassau niet alleen by die van Hollandt / maer oock op haer voorgaen en exempel korts daer na by die van Zeelandt / als Gouverneur / Capiteyn Generael ende Admirael van de Zee / wegens hare Provintien in 't bysonder / aengenomen is*: met eenen oock geresolveert werdende desen nieuw gekooren Stadt-houder den Titel te geven van Maurits gebooren Prince van Orangien, &c. korts daer na Barnevelt tot het Ampt van Advocaet van Hollandt beroepen zijnde / was door hem daer en boven des jaers daer aen Leycesters Dessein / van Prins Maurits mede naer Engelandt te voeren / belet ende gesteupt: want d' Historien getuygen / dat Leycester versocht hebbende / dat de Prins voorsz als Hooft van een Ambassade / die de Staten derwaerts souden af-vaerdigen /

Predikanten gecongratuleert met extravagante en seer onbehoorlijcke presentatien. *Bor XXIII. 16, 17. Hooft XXVI, 168.*

In den beginne Leycester als Gouverneur Generael over dese Landen verwacht werdende, en Prins Maurits alleenlijk op 't voorstaen van Barnevelt, tot Gouverneur van Holl. en Zeeland, aengenomen zijnde, hadt in Leycester een wrock veroorsaeckt tegen dese beyde.

* *Bor XX. 85, 86 Hooft XXIII. 131. Remonstrant. van Barnev. by Staten Drucker 1618 pag. 5.*

Als mede dat Barnevelt sijn dessein belette van den Prins voorsz in Engelandt te voeren.

digen/ mede soude gaen / ende sulcks albereydts ten naesten by toegestaen zijnde / 't self de door 't beleyt van Oldenbarnelt (wegens groote zwarigheden die daer in te beduchten stonden) aen Leycester beleefdelijck geweygert*. Hier na geschiedent dat de Graef van Leycester (als ten deele verhaelt is) oock selfs een reys naer Engelandt zijnde gaen doen/ ende door syn Secretaris hier te Lande / tegen syne wederkomste / veel meneen ofte quade treecken doende beleggen / wierden de selve door 's Landts Advocaet ontdeckt / met goede aenwijsinge / op wat plaetse / binnen Delft/ men over hem soude vinden syne Instructie/ by den voorsz Grave onderteeckent / daer uyt den voorsz Secretaris de voorsz meneen beleydende en drijvende was; voorts door des Advocaets beleydt deselve Instructie den Secretaris af-genomen werdende / ende doen overleveren / sulcks die naermaels tot merckelijcke dienst ende verseeckeringe der Landen / en de gemeene saecken is gebruyckt. De Graef weder in 't Landt gekomen zijnde/ hadt den self den Advocaet door secrete Advijsen weten te ontdecken/ dat den voorsz Grave uyt Engeland mede braght gansch expresse last, omme aen de Heeren Staten een handelinge van Vrede, met den Koning van Spangien te proponeren, ende deselve ernstelijck te urgeren, ja soo verre/ dat/ by aldien de Staten daer na weygerden te luysteren, men de Gemeente selve, sulcks soude soecken smaeckelijck te maecken: welcke ontdeckinge den Graef ter kennisse gekomen zijnde / en 't selve door meer als 25. persoonen (zynde daer onder verscheyde Kerckelijcken) met hooge woorden ontkent / en den Advocaet daer over seer gescholden / oock in Engelandt syn Secretaris Achi, gesonden hebbende / omme van het doen der voorsz Propositie geexcuseert te mogen werden/ wierdt hem evenwel te last geleydt 't selve te doen proponeren/ gelijck hy oock door den Heere Kilegry, heeft gedaen: ende is dese Propositie daer na noch door een Expresse besendinge wegens desen Staet aen hare Majesteyt van Engeland (omme deselve te openen verscheyde gewichtige zwarigheden en consideratien in dese saeck gevonden werdende) met dienst en reputatie geexcuseert*. Onder-en-tusschen was de Graef van Leycester hier over op 's Landts Advocaet Oldenbarnevelt op nieuw niet weynigh vertoornt/ en socht sich allenthalve te wreken / des hy lagen leydt om den Advocaet behendiglijck te lichten ende naer Engelandt te senden / tot dien eynde op het spoedighste eenige Engelsche Compagnien doende komen op Maeslandt-Sluys en Delfts-Haven/ en self in persoon van Dordrecht in den Hage keerende om syn dessegn te beter uyt te wercken: dit gebeurde in 't eynde van September 1587. wanneer den voorsz Advocaet op seecker nacht door de Raedts-heeren Gerard van Wijngaerden ende Leonard Kasenbroodt gewaerschout wierdt dattet den Grave op hem gemunt hadde/ den Advocaet dit verstaende/ wijckt in deselve nacht noch naer Delft/ alwaer hy wederom voorts geadverteert wierdt/ dat in Zeelandt de

tydin-

† *Bor XXI. 53 Hooft XXV. 205. Remonst p. 10*

Oock daer na de snoode Instructie van Leycesters Secretaris hier te Delft ondeckende;

't Leven van Barnev. edit. 1648. p. 16.

Insgelijcks Leycesters last om aende Staten een Tractaet van Vrede te proponeren.

Bor XXIII. 33, 34. Hooft XXVI. 282 Remonst. van Barnev p 11. Syn leven ibid

* *Remonstr. pag. 13, 14.*

Barnevelt werdt in der nacht geadverteert van Leycesters lagen tegen hem, en wijckt naer Delft.

Bor &c. ibid.

Alwaer nader advijs ont-

tijdinge al was hoe syne Excellentie Prince Maurits / 's Landts Advocaet Oldenbarnevelt / en eenige andere van de Staten verseeckert waren / en datse naer Engelandt souden gesonden werden ; hier op wierdt te Delft geconsulteert ende besloten / dat men syne Princelijcke Excellentie des anderendaeghs vroegh onder seecker pretext uyt den Hage soude doen vertrecken / gelyck geschieden ; waer op noch volgde dat ten selven dage noch voor de middagh twee Gedeputeerden uyt den Raedt van Staten wegens Leycester herwaerts naer Delft afgevaerdight wierden / omme de weder-komste van syn Excellentie van Nassau te vorderen / doch te vergeefs ; en gelyck middelertijdt in den Hage op dit haestigh vertrecken een vreemden roep wierd gegeven 't geen groot alarm en bekommernisse maeckte / soo wierdt door de Leycesterianen hier te Delft te weegh gebraght / dat de Predikanten terstont opentlyck Predickten / dat men persoonen in de Stadt hielt, die uyt-gaven dat de Graef van Leycester van de Koninginne last hadde, de voorsz handelingh van Vrede (om 't Landt aen Spangien over te geven) aen de Staten te proponeren, en dat men 't selve niet wettelijck konde bewijsen. En Leycester daer na hoorende dat Prins Maurits en den Grave van Hohenlo eenigh volck by den anderen trocken / interpreteerden sulcx te geschieden om het Engelsch Garnisoen op Maeslant-Sluys ende Delfts-Haven te doen vertrecken ; oock naderhandt daer noch over-schrijvende aen de Raden van Staten / dat tot syn kennisse gekomen was dat de voorsz Graef van Hohenlo voornemens was het krijgs-volck / 't geen hy op de twee voorsz plaetsen midtsgaders in 't Dorp Maeslandt / om hen te ververschen (alsoo sy lange te Schepe hadden gelegen) besteit hadde / met gewelt te verjagen en op te slaen / begeerende daer over satisfactie en reparatie van syn eer / soudende andersints / by gebreecke van dien / gedwongen werden, volgende d'authoriteyt, plaetse ende Ampt hem competerende, selfs daerinne te voorsien. protesterende van alle verder quaet dat daer uyt soude mogen volgeo, want hy sagh (seyde hy) dat sijne over-groote patientie nergens anders toe diende, dan om den boosen in haer boosheydt te stercken, ende den Landen in de uyterste ellende te brengen*. Middelertijdt yverden de Leycestersche Creaturen / soo veel doenlijck was / om by allerhande mis-duydingen de Heeren Staten by de Gemeente schandelijck zwart te maecken / en alsoo de Graef van Leycester sich altijd seer behendighlijck hadt geveynst / uytsteeckende tot de Religie genegen te zijn / soo waren veele / ja de meeste Gemeente / geen kennis van saecken hebbende / door onnoselheydt misleydt / meenende dat hy groot gelijck hadde / en dat de Staten hem groot ongelijck deden ; eenige door een drifstigen yver tot de Religie / gelijck als betovert en verblint zijnde / kosten oock geen quaet van hem sien / en beelden sich dagelijcks alles ten besten in ; anderen uyt archlistigheydt en valscheydt om de tweedrachten te voeden / ende daer uyt haer particulier voordeel te trec-

fangen hebbende, besloten werdt Prins Maurits oock aen stonts uyt den Haeg te doen vertrecken, soude anders in Engelandt gevoert zijn geworden.

Ibidem.

Oproerigh preecken te Delft.

't Leven van Barnev. p. 17.

Misduydinge en vermetenheydt van Leycester.

* *Bor ibid. p. 50.*

Verkeerde opinien en twijffelmoedigheydt der goede Ingesetenen.

trecken/ niet ontſiende de onheyl van 't gemeene beſt/ hielden ſich vaſt beſigh om de luyden die verkeerde opinien in te ſcherpen; ſoo dat d'aldergetrouwſte Patriotten/die in ende buyten de Regeringe waren/ ſelfs die de Religie van herten waren toe-gedaen / niet en wiſten wat ſy dencken ſouden/ vreeſende voor eenen ſeldtſamen uyt-ganck / ende 't verderf van 't Landt *. Dus braghtmen 't al-gemeene heyl/ de nieuw-gebouwde Vryheydt (om de booſe wille eens bedriegelycken veynſers) in duyſenden gevaers/ en wierdt dien Goddelycken zegen/ de ruſte van den Staet/ ſoo ydelijck verſpilt. Op dat dan d'onpartydige Leſer/ tot een nader exempel des te bequamer weten moghte/ hoe verre ſich de Dienaren des Goddelycken Woordts/ dit werck (buyten haer Beroep) hebben onderwonden en bemoeyt / men ſie boven 't voor-verhaelde/ haer Vertoogh van den 2den. October deſes jaers

* Bor, ibid. 34:

Remonſtrantie uyt den name van alle de Predikanten van Holl: ter Vergaderinge van de Staten in faveur van Leyceſter overgelevert: *Bor XXIII. 496.50. Hooft XXVI. 297.

1587. by vier Gecommitteerde Predikanten (welckers onſen Arnoldus Cornelii van Delft de tweede was) uyt den name van al de Kercken van Hollant in de Vergaderinge der Heeren Staten geexhibeert/ ſtreckende om de Heeren te vertoonen / hoe den loop onſes voordeels op den vyandt was geſtuyt / en de Landen groote af-breuck leden/ ja geſchapen waren in verderf te geraken/ en 't Verbondt met Engeland te niet te loopen / door oneenigheydt tuſſchen Regenten en Regenten / Provintien en Provintien: en dat het haer/ die/ door Gods genade/ Send-boden en Regeerders in ſyner huyſe waren) toe quam/ ſoo wel/ ja meer als andere vrome Burgeren / 't geen tot 's Landts conſervatie was dienende/ te bevorderen: overſulcks (ſeydenſe) wilden ſy den Staten gebeden hebben/ dat de ſelve in de ſaecken / waer over ſy vergadert waren / 't welck was ſyn Excellentie Leyceſter te antwoorden/ ende te ſoecken voldoen/ ſoodanigh beſluyt wilden maken / als tot ſoo een hoog-nutte en nodige ſaecke dienſtigh was/ &c. Op deſe Remonſtrantie wierdt hen voor-eerſt minnelijck tot antwoordt gegeven / dat de Heeren Staten op het Geſchrift ſouden letten; Doch eenige dagen daer na wierdt hen wegens de Staten door 's Landts Advocaet aengeſeydt: Dat in haer Geſchrift niets gevonden wierdt, of 't was den Heeren Staten ten vollen bekent, en noch meer daer toe: Dat het welvaren van 't Landt den Heeren ſoo wel ter herten gingh, als hen-lieden, en dat ſy oock daer in wel voorſien ſouden, ſonder haer: Dat ſy Gedeputeerden derhalve wel moghten naer huys keeren, en laten de Heeren met het bewindt van de ſaecken begaen. Omtrent 14. dagen nae het voorſz geexhibeerde der Dienaren des Goddelijcken Woordts/ quam uyt de eerſt-volgende Vergaderinge der Staten noch een nader en Schriftelyck antwoordt / waer in ſy verklaerden/ uyt gantſcher herten bedroeft te weſen, dat in de naeſte vier voorleden jaren den cours hares voordeels op den algemeynen vyandt geſtuyt, en de Landen in af-breuck, verloop ende verderf gekomen waren: maer konden buyten de gemeene oorſaecke van dien (weſende onſe ſonden) geen ander vinden, dan dat eenige hen in de

Mondelinge antwoort der Heeren Staten.

Des ſelfs Schriftelijck antwoordt.

in de Regeringe (onder pretext van de Gereformeerde Religie seer grootelijcks toegedaen te wesen) ingewickelt, en eenige van de principaelste Predikanten aen haer zijde gekregen hebbende, het vyer van tweedracht en oneenigheydt sulcks hadden gestoockt, dat sy seeckeren langen tijdt, soo in 't openbaer als onder de handt, niet anders en hebben gearbeydt, dan omme den Heere Prince van Orangie (Hoog-loffelijcker gedachten) en de Staten van Hollandt en Zeelandt, onder de Gemeente in haet, opspraeck, en na-dencken te brengen, &c. voorts/ dat het ten hooghsten te beduchten stont, dat vele anderen hen als voncken van 't voorsz vyer des tweedrachts in de Geunieerde Provintien verspreyt hadden, en dat deselve soo wel in de Kerckelijcke als Wereldtlijcke Regeringe onder 't voorsz pretext van Religie indringende, dese Landen geerne in gelijcken staet souden brengen, als sy haer eygen Vaderlandt hadden gedaen; dat men tot dien eynde de Staten en de Heeren van 't Huys van Nassau socht te vermalen, en [in dier voege als geseyt is] in haet te brengen, der Landen welvaren en middelen tot niet te maecken, vreemde en ongewende Regeeringe voor te slaen, misverstanden en oneenigheden in de Landen te brengen en te voeden; hier toe verstonden de Staten dat geloopen en gedraeft, geschreven en gesonden wierdt nacht en dach, en dat daer door veele eenvoudige menschen schandelijck misleydt wierden, die sich des (indien sy by tijds daer van niet af en lieten) te spade, en als 'er aen de saek geen redden meer sou zijn, beklagen souden, gelijk d'exempelen hier van, in d'andere Provintien en Steden noch soo versch en notoir waren, dat het ten hooghste te verwonderen was, dat deselve by veele, en bysonder by eenige Dienaers des Goddelijcken Woordts, tot geen beter spiegel gebruyckt en wierden, &c. Eyndelijck wierdt by de Staten begeert ende Ampts-halven geordonneert, dat de voorsz en alle Dienaren des Goddelijcken Woordts, alle hare actien tot goede eenigheydt, stichtinge ende opbouwinge van de Christelijke Kercke souden dirigeren, hen spiegelen in d'exempelen van den ondergangh van Vlaenderen, en hen wachten van gelijcke cours als daer genomen was geweest, en voorts Godt bidden voor alle Hooge en Lage Overheden, dat sy hen tot gelijcken cours niet en souden laten brengen, &c.* Dit/ en een ander/ vertoonende 't recht der Staten (tot behoudenisse van de Vryheden / Gerechtigheden en Privilegien van deselve Landen) van alle oude tijden competerende/ lieten de Staten in Druck uyt-gaen/ en sonden 't Schriftelijck antwoordt aen alle Overheden der Steden des Landts van Hollandt en West-Vrieslant/ met speciale last om de Predikanten voor hen te ontbieden / en 't selve aen haer ter handt te stellen/ en te bevelen dat sy de Gemeente tot stilte en eendracht souden vermanen, sich met Leeren ende Preecken te bemoeyen, en de Staten en Magistraten met de Regeeringe te laten gewerden*. Die van Utrecht/ door 't onwettigh veranderen der Magistraten (gelijck aengeroert is *) t'eenemael Leycesters gesint zijnde / gaven insgelijcks verscheyde Schriften uyt / tot stijvingh van

* Bor XXIII 57 b. 58. Hooft XXVII. 319.

* Bor, ibid. Hooft ibid. p. 321.

Stijvingh en verraderye van Leycesters factie.

* Boven p. 456.

* Bor, ibid. 49, 60. &c. * Id. ibid. 63.

van syne factie*; en poogden boven dien de Burgery van Dordrecht/ tot muytery (ten dienste van Leycester) op te hitsen*. Omtrent deselfde tydt quam aen den dagh den gevaerlycken aenslag der Leycesterianen op Leyden/ die op een Sondagh/ den 11den. October soude aengegaen hebben/ en daer verscheyde kerckelyke persoonen aen vast waren/ die 't altemael ontliepen/ behalven eenen Ouderlingh met namen Jacques Volmaer, die korts daer aen/ nevens twee Capiteynen/ als Cosmo de Pescaringiis, ende Niclaes de Maulde, opentlijck wierdt onthalst. Dit verraedt bestondt hier in (gelijk uyt de Sententien der geexecuteerden/ midtsgaders onse Jaer-boecken te lesen is) dat sy daer op toe-geleydt hadden/ om door middel van Capiteyn Maulde (die uyt de Stede Sluys gekomen was/ende te dier tijdt met syn Compagnie binnen Leyden leggende/ wederom Patente ontfangen hadde) ende Capiteyn Heraugiere, (die ook uyt Sluys gekomen was/ ende binnen Delft lagh) sich meester van de Stadt te maken/ in deser voege; Heraugiere souden sy mede Patente doen hebben om uyt Delft voor by ofte buyten om de Stadt Leyden te trecken/ als wanneer Maulde ter selver tijdt (naer alle apparentie onder de Predicatie/ als de Burgers ter H. devotie/ om de vleeschelijcke Wapenen de minste gedachten hadden/ en alleenlijck met den Schilt des Geloofs sich te wapenen besich waren) uyt krachte vande Patente by hem ontfangen/ de mynen maecken soude/ in allen schijn/ of hy met syn Compagnie oock uyt de Stadt soude vertrecken/ ende dat hy 't selve doende/ een van de Stadts-poorten soude innemen/ ende alsdan de Compagnie van Heraugiere inne te laten/ en binnen te helpen/ en alsoo door dese twee Compagnien Voet-knechten ende hare Complicen/ midtsgaders den geenen die sy tot haren aenhangh beweeght hadden/ ende voorder meenden te bewegen/ de Stadt onder haer gewelt te brengen/ eenige van de Burgermeesteren/ Capiteynen van de Burgerye/ ende andere Officieren/ ende goede Inwoonderen der Stadt te verseeckeren/ ende alsdan haer voornemen volkomentlijcker te effectueeren* En op dese wijse soude men van d'onnoselheydt mishandelt hebben en vermoort/ de beste Patriotten en Voorstanders van de Vryheydt/ en 's Landts Gerechtigheden op den Slacht-banck hebben gebraght. Den Gouverneur/ de Graef van Leycester/ ondertusschen in Noort-Holllandt op verscheyde aenslagen uyt zijnde/ (doch door de oprechte Hollandtsche vromigheydt van eenige trouwe Patriotten in zijn desseynen gesteuyt) het mislucken van den aenslag op Leyden/ en het straffen der achterhaelde misdadigers verstaende/ midtsgaders dat syn versoeck om de voorsz handelinge van Vrede aen de Heeren Staten niet te proponeren (die hy met sulcke diere Eeden hadt ontkent/ en waer over hy sich selven soo verzwooren hadde) in Engelandt was af-geslagen/ en hem van nieuws belast die Propositie/ selfs/ ofte door yemandt van de Engelschen aen de Heeren Staten

Hoe den aenslagh der Leycesterianen op Leyden by middel van twee Compagnien Voetknechten, welkers eene tot Delft in Garnisoen lagh, was beleydt.

* Bor, XXIII. 64, 65. Hoeft XXVII. 332, 333. Reyd. p. 209.

Leycesters laeste vertrek uyt Holland.

Generael te doen / is niet sonder apprehensie van schrick en vreese / seer haestigh uyt Hollandt / over Utrecht / Dordrecht ende Vlissingen / naer Engelandt vertogen * / daer hy het Gouvernement den 17. December / uyt last van de Koninginne / aen de Staten resigneerde / maer de resignatie bleef wel drie maenden verborgen *. Om nu eyndelijck met een onwederspreeckelijck argument / tot evidente overtuyginge van alle die in desen noch maer eenighsints ongeloovigh souden mogen gevonden werden / ten overvloet te bewijsen / wat eygentlijck het oogmerck en doel-wit van dien schijn-bedriegelijcken Grave van Leycester zy geweest / men hoore slechts den Engelschen Historyschrijver Camdenus selve spreecken / in syne Jaer-boecken door bevel van de Koninginne Elizabeth geschreven ; sijn woorden / uyt 't Latijn vertaelt / zijn dese : Wanneer hy (te weten Leycester) gewaer wierd dat sijn authoriteyt van dagh tot dagh meer en meer vervil, (te weten vermidts de Staten van den Lande het occuperen en misbruycken van haer eygen gerechtigheden niet verder begeerden door de vingeren te sien / en alsoo alle hare vryheden schandelijck verwaerloosen / en dat syn verkeert voornemen meer en meer openbaer werde) heeft hy sich tot bedrogh gekeert, en voorgenomen niet alleen factien onder 't volck te voeden, maer oock Leyden en andere Steden onder sijne macht te brengen: doch als hy van dese hope, door de straf van sommige versteecken was, en sware aenstoot hadt gegeven, heeft hy (van de Koningin in Engelandt te rugh geroepen zijnde) het Gouvernement af-gestaen, en den Staten der Provintien de vrye bestieringh over-gelaten. En een weynig lager vervolght hy noch: 't is oock ontwijffelbaer, of hy hadt in den sin, de heerschappie aen sich te trecken; maer dese volckeren, hebben niet alleen tegen 't gewelt der Spangiaerden (die sich op 't Oorlogh-voeren met gelt en list grondigh verstaen) maer oock tegen de schalckheden der Franschen en Engelschen, &c. haer al-oude en Vaderlijcke vryheydt, niet alleenlijck door haer schrander beleydt behouden, maer door de toeneygende gunste der Nagebuyren, boven alle gelove vermeerdert *. Dit sy dan met eene de loffelijcke getuygenisse tot justificatie ofte rechtveerdigingh en eere van de maximen ofte grondt-regelen der Hollandtsche Regeeringh / door een vermaert Engels-man tot verongelijcking van syn eygen Heer en Landts-genoot geschreven: verhalven (voor-bygaende onse eygen Historyen / die hem aen de nakomelingen met seer slechte reputatie hebben overgelevert) sietmen hier een krachtig exempel / hoe waerachtig het is / 'tgeen dien geleertsheyts hoog-vermaerden Erasmus / een voor-beelt vande oprechte oude Hollantsche vroom-en-goedt-aerdigheyd / in syn onderwysinge van een Christelijck Prins / seer betreffelijck seydt : Soo wie de heerlijckste Titel van een Prins wil verkrijgen, ende des Tirans ongesiene naem vlieden : en sal 't selfde niet met verschricken ofte dreygen, maer met wel doen moeten te weegh brengen. Want wat leydt 'er aen, dat men van panlickers ofte over-heert

* Remonstr. Barnev. p. 12. item sijn leven pag. 16, 17.

* Reyd p. 10.

Getuygenisse van Koningin Elisabeths Historyschrijver tegen Leycester, en tot Iustificatie des loffelijcke Regeeringh van Holland.

* G. Camdeni Annal. p. 472. & seq.

volck Prins ende Vader des Vaderlandts geheeten werdt, soo men inder daedt een Tyran is? ende hoewel den soodanigen van de sijnen werdt geflickefloyt, de nakomelingen staen 't et niet toe; siet de oude vreesselijcke Koningen, welcken niemandt (doen sy leefden) met een op-slagh dorste vertoornen, hoe bitsigh de nakomers haer misdaden schelden, hoe vryelijk men hare namen verfoeyt*. Oock seyde de Heere Christus tegen syne Discipulen: Daer en is niet [soo] bedeckt, 't welck niet [eenmael] sal ontdeckt werden, [noch daer en is niet soo] verborgen, 't welck niet [eenmael] sal geweten werden*. Maer hadt nu de goede Godt sulckx niet genadiglijck gelieven te verhoeden, soude de dier-gekochte Vryheydt des Vaderlandts door dese voor-beschreve factie, niet absolutelijck en voor eeuwigh verlooren, midtsgaders de goede Ingesetenen voor eerst in een deerlijck bloedt-blad zijn vervallen geweest, als nu albereydts 't gantsche Landt in de uyterste confusie en verwerringe, Provintien tegens Provintien, Steden tegens Steden, Onderdanen tegens d'Overheydt in on-eenigheydt, dissentien, scheuringen, ja in beginselen van Wapenen waren geraeckt*? Voorwaer soo een jammerlijcke ellende scheen genoeghsaem geschapen, en alle die dreygende en boven 't hooft-hangende zwarigheden, rampen, en onheylen over 't Vaderlant neer te stoorten, indien al niet in een totale ruine en onvermydelijcken ondergangh hadde gepræcipiteert, als hebbende soo een machtig vyant van buyten, en in haer selven binnen 's Lants in oneenigheydt verdeelt zijnde: want gelijck onsen Salighmaecker tegen de Phariseen seyde; Een yeder Koninckrijck, dat tegen hem selven verdeelt is, wordt verwoest: ende een yeder Stadt, ofte Huys, dat tegen hem selven verdeelt is, en sal niet bestaen*. En soude dan tot desen jammerlijcken overval, en al wat daer uyt soude mogen hebben gevolght, vooral sulck openbaer Preecken als hier te Delft in soodanige dangereuse tijde geschiede, niet krachtigh den wegh hebben gebaent? ende en souden die Leeraers, die sulcks op den Stoel der waerheydt dorsten bestaen geen vyerige kolen op haer eygen kop hebben geveden? Men geve eenmael gehoor aen 't geene dien heerlijcken en grooten Godts-geleerden Franciscus Junius, een man van soo grooten naem, en by alle Gereformeerde Predikanten selfs soo hoogh geacht, eertijdts op dese maniere van doen, van Politijcque controversien op den Stoel des H. Woordts te brengen, in syn Vrede-schrift ernstelijk klaeghde: Hoe veele saecken (seydt hy) werdend 'er by wijlen in 't Prediken uyt-geworpen, die ons, nochte onse Beroepinge gantsch niet aengaen? die de Kercke gantsch niet aengaen? ofte die eens anders kennisse zijn toe-betrouwt? Dit getuygen veele Kercken by alle Natien, dit getuygen de Overheden, dit getuygen de geschiedenis-boecken, dit getuygen oock de Boecken die van 't Goddelijck en Menschelijck recht geschreven zijn, [namentlijck] dat veele van dese luyden, die sich binnen de palen harer Kerckelijcke Beroepinge hadden behooren te houden, aldus

* *Erasm. in Instit. Princ. Christ.*

* *Matth. 10. v. 26.*

Tot wat een vloet van onheylen eenige Predikanten van Delft met hun voor verhaelde openbare redenen de deure souden hebben helpen openen.

* *Deduct. 2. Deel, cap. 3. art. 11.*

* *Matth. 12. 25. Luc. 11. 17.*

Oordeel en gevoelen van dien grooten Theologant F. Iunius, over Politijcke geschillen op den Predick stoel te verhandelen.

dus sich selfs, aldus haere bedieninge, en der selver allerheyligste authoriteyt, aldus veele Zielen, aldus de Republijcken, aldus de Kercken tot in de grondt bedorven hebben; terwijl sy vast stelden dat alle dingen naer haer kleen verstant ('t welck sy præsumeerden seer groot te zijn) behoorden gedaen, en gedirigeert te werden. O allerliefste Broeders, het Heyligh Boeck, het Boeck des Verbondts, ofte des Ouden ende Nieuwen Testaments, moeten wy nacht en dagh in handen hebben, en niet de Recht-en-Staet-boecken deser Wereldt. 't Sijn de conscientien, en niet de goederen die wy te besorgen hebben; de Kercken, en niet de Republijcken, &c.* En dien Vrede-lievenden en wonderlijck geleerden Man meer-gemelten Erasmus / om krachtiglijck te uyten hoe grooten af-keer hy hadde van al het geene waer eenighsints tot oneenigheydt en beroerte soude mogen strecken / schreef eertijdts in seecker Brief: *Et mihi sanè adeo invisa discordia, ut veritas etiam displiceat seditiosa**. dat is: Ende voorwaer de tweedracht is by my soo hatelijck, dat my de waerheydt self mishaeght alsse oproerigh is. Dit hebbe ick niet kennen onderlaten / tot onderrechtinge van eenige verkeert besinde luyden / by den opkomst der Reformatie / op soo een eerwaerdige orde mijner eygen Leeraers in Gods Woordt toe te passen / niet als een jongh persoon met partydigheydt of eenige wan-gunst in-genomen / ofte met een losse onbedachtsaemheydt / maer met goede insichten / en om redenen. Ick soude met een goet gemoedt mogen verklaren / dat ick ongaerne tot het Verhael van dese materie ben getreden / vreesende dat sulcks by misduydinge als eenigh verwijt soude mogen werden op-genomen / en ick daer door een particulieren haet op mijnen hals mogt halen; doch vindende echter dat de kennisse deser waerheydt voor 't gemeene best niet tot onrust en beroerte / maer in tegendeel ten allen tyden voor een leersaem exempel tot vreedsaemheydt en welstant was streckende / vondt ick my met eene (behalven tot afweeringe des verachtelijcken naems eens een-zydigen Schrijvers*) oock verplicht ten dienste van 't gemeen * den Leser dit noch voor te drage / ten eynde (gelijk d'Historyen zijn voorbeelden waer na wy ons hebben te gedragen / en waer in wy even als in een spiegel sien wat ons na te volgen of te mijden staet) men hier uyt oock sien moghte / dat de Leeraers den Stoel des H. woordts betredende / noyt geen Politijcke geschillen / ofte eenige saecken van Staet behoorden aen te roeren / en dat sy in verhandelingen buyten haer Beroep / dat is / die niet gansch Kerckelijck en zyn (als van Godt daer toe niet geroepen zijnde) geen vast geloobend en aennemend gehoor meriteeren; voorts dat d'eenvoudige en gemeene luyden (welckers tijt en gelegentheydt niet toe en laet veele geschiedenissen t' ondersoecken / en die sich beduncken laten / dat het over al Oraculen ofte Gode-spraecken zijn / die men van den Predick-stoel hoort) oock hier in haer eygen Stadts Beschrijvinge by verscheyde exempelen vroet moghten werden / in sonder-

* *F. Iun. Oper. Tom. 1. pag. 731, 732.*

* *Erasm. Epist. L. 1. Epist. 2.*

Verantwoordingh tegens eenige die sig in dit verhael mogten geformaliseert houden, midtsgaders verder besluyt van den gantsche opkomst der Reformatie.

* *Siet boven pag. 464.*

* *Publica privatis anteponenda bonis.*

verheydt by tyden van verwarringe/ niet alles soo onbedachtelijck/ sonder onderscheydt en met een domnien drift aen te nemen/ al quam het van den Stoel des Geloofs/ daer men aennemen ende gelooven moet/ doch alles 't geen in den regel des Geloofs begrepen staet:

[Want] 't wispelturigh Volck, [soo] veel te los van hooft,
Genooten dienst vergeet, en 't ergste liefst gelooft.

Gelijck d' aldervoortreffelijckste Nederduytsche Poët * voormaels seyde/ willende te kennen geven/ dat de menschen/ meestendeel zijnde licht-geloovigh/ onweetende/ en op anderen steunende/ of nutshalven/ of uytsucht (dien of desen toe-gedragen) sich seer licht en los laten misleyden van vermomde en bedriegelijcke voor-gangeren/ en noch te lichter/ als 'er saecken onder gemenght werden/ die het Heylige betreffen/ onder welckers mom-aensicht/ in alle eeuwen/ veele snoode menschen wonderlijck haer personagie hebben gespeelt/ ten bederve van de vroomste Voorstanders des Vaderlandts/ en de wispelturige Gemeente selve *. De jonge en op-komende Leeraers des Goddelijcken Woordts mogen hier oock leeren/ sich niet te gewennen met eenige saecken van Staet te vermengen/ maer gelijck dien grooten en vermaerden Prediker Petrus Molinæus aen syn drie Soonen/ alle mede Predikanten der Gereformeerde Religie/ in syn toe-eygeningh-brief van syn achtste deel syner Predikatien/ schreef: haer beroepinge in stilligheydt te bearbeyden, d'uytkomste van saecken de voorsienigheydt Gods te beveelen; God te bidden dat sijne Kercke onder de Burgerlijcke verwarringen bewaert werde, en sijnen suyveren dienst gehandt-haeft; en te gedencken, soo sy anders doen, haer selven, en haere vrienden schade, en niemandt voordeel te sullen doen *. Wy hebben hier (behalven de verfoeyelijcke/ en bysonder in de Leeraers des H. Woordts * verdoemelijcke vuyligheydt van flatterye) tot verscheyde reysen/ en principalijck gedurende dese Leycestersche factie niet duysterlijck noch bedecktelijck/ maer opentlijck genoegh gesien/ door hoedanigen geest/ sommige Predikanten hier te Lande (want ik en kan/ na den aerdt der liefde/ geensints twijffelen/ of veele syn door een goeden en oprechten yver tot de Religie/ geblindt-hockt en bedroogen geweest) gedreven wierden/ en wel wat anders hebben gesocht als 'tgeen sy in den Bibel vonden. Men seydt/ hy spiegelt hem sacht/ die hem aen een ander spiegelt/ gelijk dit dan ons alle in 'tgeneral noch tot een exempel/ ja gelijck de Schepen op Sanden en Klippen sittende/ ons als mede Scheep-varende luyden in desen tot een Baecken mag strecken/ even alsoo mogen eenige in 't bysonder/ oock hier uyt sien/ voor wat gebreecken en sonden sy hen wachten moeten/ gelijck een mensch in een spiegel die niet en vleyt/ syn gedaente en vlecken siet; want het waer voor-seker wel Heylighlijck te wenschen/ dat men in onse eeuwe/ en in dese onse dagen niet hier en daer gehoort hadde/ en by voorvallende gelegentheden noch altemets hoorden/ soodanige expressien en rede-

* I. v. Vondel in 't begin sijns Palamedes.

* Id. ibid. in syn Voor-berecht.

* P. de Molin, en l' Epistre dedicat. de la 8. Decade de ses Sermons p. E, 6.

* Proverb. 9. 25.

en rede-

en redenen op den Predick-stoel / die Godt / een kender aller herten / weet / of alle op Godsaligheydt en het wel-varen van de Republyck te passen zijn / en over-sulcks als dan in verstandige ooren geen geringe ontstichtinge en ergernisse geven *. Eyndelijck hebben wy in ons voorgaende verhael van d'eerste grondt-legginge onser Vryheydt af / tot den ondergangh der Leycestersche factie toe / ten vollen kennen bemercken / hoe de gezegende en uyt den Hemel af-gesonde herbormingh van de Religie / nevens de Vryheydt deser Landen / door soo veel stribbelingen / rampen en tegenspoedigheden ter nauwer noot heen gedrongen zijnde / de Graef van Leycester onder een heyligen schijn de heerschappye poogende aen sich te trecken / noch door listen noch door gewelt / tot syne geminuteerde dominatie heeft weten te geraecken / en dat alleenlijck door d'onbeweeghlijcke stantvastigheydt / en onverwinnelijcke couragie van de Regenten van Hollandt en Zeelandt / onder de genadige bystant van Godt Almachtigh / dese Landen tegen de lagen van Leycester van binnen / en te gelijck de over 't hooft-hangende servitude van soo machtigen Coningh ende Potentaet van buyten / doen ter tijdt soo miraculeuselijck zyn ontworstelt ende geconserveert *. Dat ick in dit verhael van d'eersten oorspronck en gantschen op-komst van dit groote werck der Reformatie / verscheyde digressien / af-wijckingen ofte buyten-tredinghen / van de saecken eygentlijck binnen de muyren der Stadt / ende 't omleggende Landt van Delft voor-gevallen / tot vervolgh en hechtingh der Historie heb gebruyckt / vertrouwe ick dat alle bescheyden en goetgunstige Lesers / (wegens de gewichtigheydt van de saeck / midtsgaders de voor veele noodige bekentmaeckinge en onderrechtinghe van dien) wel lichtelijck verschoonen / en ten goeden houden sullen. Ick soude hier noch veel meer andere stucken en verscheyde exempelen omtrent de selfde tijdt en ter materie dienende / hebben kennen bybrenghen: maer gelijck sulcks by eenighe te wijdtloopigh ende overtolligh / soo soud'et oock by sommige al te odieux en te hatelijck schijnen; ende hoewel ick al schoon in 't eerste beduchtende was / dat oock dit weynige vande waerheyt voor-gemelt / by eenige bitze en partiale menschen voor my een haet soude mogen baren / so hebbe ik mijn selve (eerst voorstellende hoe weynig de sodanige en hare onrustige ende wreveligen aerd by alle rechtsinnige oordeelen te achten zijn) plichtshalve aengemoedight / soo een verbaerlijck monster niet te vreesen / maer tot voorstant van een goede saecke Edelmoedigh onder d'oogen te sien: want ick nochmaels by dese ten overvloet proteste're / dat geen andere lust noch yver als tot een vrede-lievende waerheydt mijn pen (in weer-houdinge van myn gedachten) dus verre heeft ghevoert / getroost zijnde dien haet die my daer uyt soude mogen volgen / veel liever onverdienstelijck met gedult te lyden / dan 't myden van een-sydigheydt en 't beschermen van de waerheydt ('t vereyschelijckste van

* Siet 1. Cor. 8. v. 9. ende 10. v. 32. midtsgaders de Annotat. over dese beyde.

* Deduct. 2. Deel cap. 1. Art. 21. en Cap. 6. Art. 22.

alle goede Schrijvers) na te laten / steunende op een onfeylbaer vertrouwen / dat alle billijcke en bescheydelijcke verstanden den geenen die de verdedinge van de waerheydt (dewelcke het Beeldt Gods is) niet gaern aen en nemen / den naem van een mensche naeuwelijcks waerdigh achten / want boven de sorge en liefde tot de selfde / behoorde niemandt yets heyligher nochte lieber te wesen. Den aldervoortreffelijckſten Orateur Cicero, een lesse en eeuwighe Wet aen alle Historie-schrijvers gevende / gebiedt / voor eerst / noyt eenige valsheydt ofte onwaerheyd te schrijven / ten andere 't geen waerachtigh is / sich niet te schamen *. Op dese voet hadde ick (om wat meerder kennisse te krijgen van saken / die een rechtsinnigh Christen behoort te weten / dit stuck van de veranderinghe in den Godts-dienst wel ondertast hebbende / ende my dien-aengaende door soo veel geloofwaerdige Autheuren wel geinformeert bevindende) noodig geacht / ter occasie van dese Stadt (daer de Kerckelijckheydt boven alle anderen uytstekende is geweest) dese materie achter den andere (op de beste forme my doenlijck zijnde) by een te stellen.

* *Cicero in Oratore.*

[*Prima Historiarum lex*] *Ne quid falsi dicant*: [*secunda*] *ne quid veri non audeant.*

Proverb. 17. v. 15.

Wie den godloosen rechtveerdight, ende den rechtveerdigen verdoemt, zijn beyde den HEERE een gruwel.

NODIGE NA-REDEN;

Dienende als een

AENHANGSEL

Achter de

Beschrijvinge van DELFT.

Voor-af in de Preface ofte Voor-reden / is niet alleen op de naest-leste Pagie belooft / dat de abuysen en mis-stellingen in het Drucken deses onder de Pers inge-slopen / ende in het nader her-lesen ontdeckt werdende / hier achter souden werden aengetogen / maer ook fol. *** 2. verso. dat eenige reden souden werden gegeven / waerom dit eerste Deel der Beschryvinge van Delft eeniger-mate van syn eerste ontwerp in sommige deelen af-gebroocken / in andere wederom vergroot en vermenigvuldight / en sulcks van haer eerst-aengenome gedaente (gelijck 't Argumentum ofte Kort-Inhout van 't vierde Hooft-stuck inde Voor-reden genoeghsaem te kennen geeft) merckelijck verandert is. De Descriptie van noch veele publycke Gestichten is met de wijtloopigheyt van de materie der Kercken / Capellen / en Kloosteren noch wat gestaeckt en achter de banck gehouden / ende onder-en-tusschen de opkomst der veranderingh en hervorming van de Religie insgelijcks wat wytluftiger en ampelder geextendeert / ten eynde wy voor-eerst kennisse hebbende / hoe wonderlijck alle die saecken ten tyde van onse Voor-Ouderen sich hebben toegedragen / met eenen grondigh mogen leeren verstaen hoe oorbaerlyck en nuttelyck alle die menigvuldige Kloosteren tot andere gebruycken zijn gemaeckt. Een anderen / oordeelde ick niet ondienstigh te wesen / dese oude dingen eerst voor-af te laten gaen / en door den Druck gemeen te maken / om dat alle weet-gierige Ondersoeckers der saecken deser Stadt / dese Outheden eerst behoorden te weten / al-vooren sy met goede ordre successivelijck na verloop van tyden tot 't resterende mogen overgaen / 't welck hier al-bereydts by-gevoeght zynde / te groot soude vallen om van veele slappe en trage Lesers na den eysch van saecken gelesen en doorsien te werden: want het is genoegh bekent dat veele flaeuwe en onyverige Lesers door de grootheydt van een Boeck een groote tegen-lust om leesen krijgen / niet anders als een groote Tafel vol Spijse in veele menschen alleenlijck door de sinnen van den Reuck en 't Gesicht / den appetijt soodanigh vermindert en breeckt dat nauwlijcks eenigen treck tot eeten sullen overhouden; gelijck albereyts beduchte dat dese menigte en abundantie van veelerley gedenck-schriften

Beloften in de Voor-reden gedaen.

Verklaringe in wat voegen het voorgaende werk tegen den eersten aenlegh verandert is, ende om wat redenen.

Tweede reden.

ten de particulariteyten deser Stadt betreffende / welckers verscheyde voor desen enckel en alleen hier en daer by oude Burgers in grooter waerden gehouden wierden en voor wat raers waren geacht / althans door haer groot getal alhier by een gevonden werdende by sommige wel eeniger mate een walgingh souden mogen baren. Noch omtrent deser dagen sagh ick by seecker eerlijck Huysgesin / die oude Liefe-

* Siet boven pag. 218. & seq.

reyntjes van 't opbouwen des Nieuwe-Kercks-Toorn * (een van de lompste en slechtste stucken die in dese hebbe geinsereert / doch mede om haer Oudtheydt gedenckwaerdigh) met een kunstigh Handt-geschrift in een Bortetje te pronck hangen; boven dien hadden sy noch in een Boeckje seer net uyt-geschreven eenige Extracten uyt de Annotatien over 't op-bouwen van de selfde Toorn gehouden / 't geen

* Siet boven pag. 195

hier vooren* by my veel beter in 't geheel mede-gedeelt en daer na onder Titels ofte in locos communes gedirigeert zijnde * / wel ses mael

* Siet boven pag. 215.

soo veel bescheyts mede brenght / ende nochtans meenden die luyden dat sy van d'Antiquiteyten deser Stadt al rijckelijck waren voorsien. Hoe veel te meer behoorden dan alle dese Outheden met hare uytleggingen / Commentarien / Aenmerckingen en Annotatien gesamentlijck op orden by een / te estimeren? doch gelijck het spreeckwoort seght / *Rara cara*, alle seldsame dingen zijn dier en aengenaem, soo wert in tegendeel / 't geen licht te bekomen is veeltijdts te weynig geacht / en by weynige naer verdiensten gewaerdeert. Ick segge dit niet / om mijn werck te laudeeren en recommandabelder te maecken / wel wetende dat sulcks daer toe niets sal contribueren / en dat den lof (indien eenige d'alderminste meriteert) van een geheel ander kant moet komen: doch 't geschiedt veel eer om met een woordt nochmaels aen te wijsen onse verkeerde genegentheydt / die altijdt helt niet alleen nae 't geene minst te bekomen is / maer noch aldermeest begeert 't geene ons verboden is ofte geweygert werdt; gelijck de Poët singht:

Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata: *

* Ovid. 3. Amor. 4.

Derde reden

Ten derden / considereerde ick oock dat een Boeck of eenig Werck / door syn grootheyt te meer met onkosten bezwaert werdende / by den Verkooper (om schadeloos en behouden te blijven) nootsaeckelijck oock dies te hooger in prijs most werden gestelt / en dat veele lieden om een gulde min of meer (eenige door gierigheyt / andere door kleyn vermogen en behoeftige spaersaemheydt) een Boeck souden na-laten te koopen / soo hebbe oock eensdeels om dese reden te korter af-gesneden / en daer-en-boven sorge gedragen / dat voor soo civilen prijs sal mogen bekomen werden / als eenigh nieuw Boeck van soodanigen formaet en dickte en naer advenant de zwaerte van 't werk / soude mogen doen / op dat niet alleen de notabelste maer oock selfs de gemeene Stedelingen van Delft dies te bequamer occasie moghten hebben / om haer Huys-gesin met een Beschrijvinge dier Stadt (daer sy gebo-

geboorén/ of ebenwel woonachtigh zyn) te voorsien. Dus late dit werck om redenen nu geseyt/en om verscheyde andere consideratien/ (hier te langh om te verhalen) voor-uyt-gaen. Ick moet bekennen/ 't selfde al een geruymen tijdt en langh genoegh soude onder handen zyn geweest / indien men alle behoeften daer toe behoorende aenstonts in sijn commandement hadde gehadt / maer al te mets veele weecken na eenige bescheyden hebbende moeten wachten/ heeft de Pen syn courss soo vlug niet konnen vervolgen : want een ygelijck die ick maer presumeerde my yetwes soude kennen suppediteren/ ofte ergens in eenige saecken te sullen kennen onderrechten/ hebbe moeten aenspreecken ; hier door was het onmogelyck dat dit werck (soo ras op stapel stondt) kost verholen blyven / sulcks het daer door ter eerster aenvangh onder de man zynde geraeckt / door eenige voorbarige oordeelders dies te langer schynt onder-wege geweest te zyn. De beloften van behulpsame dienst-bereydt-willigheydt / die ick allerwegen in het informeren veeler saken / wel met woorden bevondt / gaf my in 't eerste groote hoope / doch de traegheydt die ick naermaels in veele bemerckte / heeft my een weynige verobligeert ; de meeste wisten niets van beduyden / sommige wel een weynigh doch alleenlyk by traditie ofte van hooren seggen / sonder seecker en vast bewijs voor den dagh te konnen brengen ; anderen poogden my met schijndienst (als of sy groote debvoiren / om ergens achter te komen / waren aenwende) slepende te houden. Ende alsoo ick dese besigheden (gelijck meermalen hebbe verklaert) alleenlijck voor tydt-kortingh in mijn ledige en overschietende ueren hadde by der handt genomen (sonder mijn andere studie en speculatien om dies-wille geheellijk aen een kant te stellen) en dat de bescheyden die my noch altemets wierden geprocureert/ met sulcke loode Schoenen voor den dagh quamen / soo is 't gebeurt dat het werck onder het langduerigh wachten tot verscheyde malen achter de banck is geraeckt daer het in de eerste maenden twee a drie niet weer uyt en quam : ick spreecke nu van 't gantsche werck in 't generael / soo wel 't geen naermaels (soo 't God gelieft) noch laten volgen sal / als 't geen al-bereydts by desen in Druck uytgaet / want ick (om de beste en bequaemste methode te mogen onderhouden) alder-gevoeglyckst hebbe gebonden/ 'teen soo wel als 't ander gelyckelijck op te maecken / soo dat dit voorgaende gedeelte gelijck als met Pausen en Articulen is onder de Pers geraeckt/ na dat ick al te mets eenige behoeften hebbe kennen vinden / of oock somtijts myn lust en genegentheydt heeft gestreckt ; oock is dit werk onder de hand verre boven mijn eerste opinie (gelijck in wercken van diergelycke natuur meer geschiet) dapper aengegroeyt / al het welke de uytkomst van dien soodanigh heeft doen tarderen / dat het meer dan een vol half Jaer is onder-weghe gheweest/ als ick my selve wel hadde geimagineert. Ende hoewel ick het selfde als een

Verontschuldinge van dat dese Beschrijvinge soo lange schijnt onder handen geweest.

Klachte van geringe behulpsaemheyt in desen deele bevonden.

Alle drie de Boecken in de voorreden gespecificeert, gelijckelijck opgemaeckt.

hater van leuye ledigheydt / om met yets eerlijcks ende nuttelijcks myn tydt te passeren aengevangen hadde / soo is sulcks nochtans niet sonder zware moeyte en veel hooft-breeckens dus verre gebraght. Het sal misschien voor d'onervaernen evenwel licht schynen te wesen / nu alles by een / en yder materie op syn behoorlijcke plaets is gestelt / en alles aen malkanderen hangt en vast is gehecht; maer wat moeyte / arbeydt / naerstige en onvermoeyden yver werdt gerequireert / om soo een obscure, duystere / onbekende en verdwaelde Historie over al uyt alle hoecken op te soecken / ende het geen dat allenthalve noch verstropt was op een te versamelen / en daer na alle stucken en brocken / van soo veelderhande Extracten / Memorien en oude Aenteeckeningen allerwegen opgeraept / en uyt soo veelderhande oude Chronycken en allerley Auteuren getrocken / gelijck als tot een Lighaem te brengen / te conjungeren en t'samen te voegen / somtijts het eene dit heen / en dan wederom het andere gins heen te dirigeren / om also 't gantsche Werck na proportie van alle syne Leden te verdeelen / en syne verdeelingen wederom te ontledigen / tot dat eyndelijck op een bequame methode yder ledeken op syn behoorlijcke plaets gebragt zynde / ordentelyck aen een gehecht en gelijck als een Kettingh aen geschakelt magh werden / en kan naeulijcks ymandt oordeelen, als de soodanige, welckers studieuse Occupatien aen dergelijcke scabreusen werck zijn geattascheert geweest: by exempel in de Beschryvinge van onse vermaerde Delfsche Kercken staet te considereren / des selfs Opbouwinge / haer Patroon / ofte aen wien toe-geheylight / d'oude hoedanigheydt van de Kerck met hare onderscheyden Capellen / de genaemde ende van outs voor-gewende miraculen / die in de selfde souden zijn geschiet / de solemnele Ceremonien / Kerck-gebruycken en diensten in voor-tyden aldaer gepleeght / hare Ornamenten ende kostelijcken toestel / ende wat dies meer is; dit nu en dan met stucken en brocken over-hoop ende in confusie te voorschyn komende / moet onder Titels yder op zyn plaets gebraght, in bysondere deelen gedivideert ofte verdeelt werden; gedivideert zynde, moet yder lidt wederom gesubdivideert ofte in verscheyde mindere deelen gesmaldeelt werden; als by gelijckenisse in 't stuck van de Ornamenten alleen / staen wederom aen te mercken de Reliquien / Kleynodien / Altaren / Taferelen en Schilderyen / Beelden / Orgelen / geschilderde Glasen / en soo voort / oock de Klocken die ick andersins met de Toorns beschryve; al het welcke in dier voegen (als geseyt is) uyt een verwarden hoop nu al gesponnen en gehaspelt zynde / voorders tot een bequamen stijl ofte Text (welck woordt komende van het Latynsche textum, eygentlijck beteeckent een geweven / gebreyt / ofte gevlochten werck) vast aen een moet gelijck als geweven en gevlochten werden. Op soodanige en diergelijcke voet most alles werden aengeleyt / indien ik alle dingen soo particulierlijck begeerde te beschrijven, ende

Wat moeyte en arbeydsaemheyd in dit werk bestont.

Voorbeeldt en nader verklaringe daer van.

my

my eenmael wilde redden door soo een *confusum Chaos* en groote slommeringh / die ick in meerder disordre bevondt / als men sich van buyten aen wel souden konnen inbeelden. Ick hebbe hier een gansch ongebaenden wegh gehadt / 't sal een ander licht zyn / hier en daer yetwes by te doen, *facile est addere inventis*, seght het spreeckwoordt / dat is / 't is seer licht yets by te doen by eenigh ding albereyts gevonden zynde; maer van nieus af aen dusdanigh een saeck by de handt te nemen / alle materien en behoeften daer toe dienende / niet alleen uyt veel hondertderley Boecken / maer oock uyt allerhande vuyle / stoffige en vermuste Papieren van voorleden eeuwen / met een oude en naeuwlijcks leesbare handt geschreven / hier en daer in vermyterde Kisten en Kassen gelijck als versticktt en versmoordt leggende / op te soecken / alle bewysen maer eenigsints tot nader bescheyt ofte verlichtinge van eenige saken dienende / te extraheren / voorts al mede annex te maecken en op zyn aldergevoeglyckste tusschen de materien in te lyven / en sulcks alles op een bequame ordre in dier voegen te quadreren / te passen en op den anderen te doen slaen / als of het een van 't anderen on-af-scheydelyck ware: dit is het werck dit is den arbeyt / vergeselschapt met een suffigh hooft-breecken! *Hoc opus, hic labor est!* Daer leggen de Mosselen! maer nu en dan eenige gebreecken hier en daer te suppleren / sal voortaen seer licht konnen geschieden. Ick vertrouwe dat den bescheyden Leser my bywilligh toestemmen sal / dat geen dingh 't welck heeft de eere van nieuwigheydt / te gelijck heeft den lof van volmaecktheydt (*Nihil est simul & inventum & perfectum* *) sy werden geformeert en allengskens verciert door de dagelyksche ondervindinge / niet anders dan een Beer al leckende syn jongen fatsoeneert / soo ontfangen alle dingen haer aensienlijckste en beste deel door de opsicht en naerstigheydt der gener diese dickwils verhandelen en met groote lust en onverdroten vlijt / by alle voorvallende occasie dagelycks eenige aenmerckens-waerdigheden by 't eerste ontwerp en bindinge appliceren en toedoen. Een yder en komt niet alles te vooren / en dickwils brenght de tijdt noch menighmael iets aenmerckelijcks en gedenckwaerdighs aen den dagh / 't geen te vooren noch verborgen en buyten kennisse gebleven was. Derhalve hadde ick wel gewenst / dat ick dit werck wat langer had mogen onder my houden / en dan daer na met meerder bequaemheydt gesamentlijck had mogen uytgeven / als wanneer ick (na 't exempel van selfs de geleerste Mannen) alvoorens eenige ervaerne en geoeffende verstanden / (die haer oog hier over souden hebben gelieven te laten gaen) desen aengaende alles hadde gecommuniceert / en sulcks de wel-bekende lesse van Horatius meerder acht geslagen hadde:

Tegenstel lijn gelijck hoe ligt dit werck te vermeerderen is, doch hoe moeylik het te beginnen was.

Nieuwe inventien noyt in den eerste volmaeckt.

* *Cicero de Clar. Orat.*

Hoe men met het uytgeven van eenige schriften een geruymen tijdt behoorde te wachten en van anderen visiteren laten.

——— ——— *Si quid tamen olim*
Scripseris, in Meci descendat judicis aureis,

Et Patris & nostras: nonumque prematur in annum,
Membranis intus positis delere licebit,
Quod non edideris. * ———

** Horat. de Art. Poet.*

Wat door het nalaten van sulcks te verwachten staet.

Dese vermaninge van den Poët wat beter geobserveert hebbende/ soude misschien die fauten die ick aenstonts den Leser aenwijsen sal/ en mogelijck hier en daer (behalven dese) noch sullen gevonden werden/ niet gecommitteert/ maer veel eer eenige stucken hier noch ontbreeckende/ dies te meerder bekomen hebben; ende dit wel insonderheydt in cas ick geraden gevonden hadde langer uytstel te nemen/ gelijck de voor-geallegeerde woorden Horatii wel van negen jaren melden: doch de hier vooren gespecificeerde en verscheyde andere redenen (die hier noch verzwegen werden) hebben my haestiger aen-gepoort. De considerabelste erreuren en mis-stellingen/ altemets door haestigheydt of andersints/ in dit Tractaet onverhoets by my begaen/ en de verbeteringe die ick by nader informatie in het revideren hebbe geobserveert/ is dese: Voor eerst pag. 1. gelyck oock in de Voor-reden * is gestelt Kamer van Reeckeninge des Graeflijckheydts Domeynen/ daer in tegendeel hedendaegs eygentlijcker geseydt werdt en sulcks oock in observantie gebraght is te schrijven/ de Kamer van Rekeninge der Domeynen van hare Ed: Gr: Mog: ofte de Staten van Hollandt ende West-Vrieslant. Pag 8. lin. 15. is abusivelijck gestelt Horatius inde plaets van Virgilius *Eclog.* 1. *carm.* 26. Pag. 18. lin. 13. by de woorden den H. Jeroen is in sommige exemplaren de H. overgeslagen/ doch de rest onder de Pers verbetert. P. 21. inde Latijnsche Inscriptie tot Loosduynen zijn in eenige weynige exemplaren noch eenige Druck-fauten ingeslopen die in de anderen als vooren gecorrigeert zijn/ gelijck oock op de selfde quatern p. 23. l. 4. in het oude Rijmpje/ in eenige overgeslagen is het woordeken duysent voor het Cyfer-getal 200/ sulcks men lesen moet duysent 200 &c. Pag. 33. l. 26. den 27. Martij/ moet wesen den 8. Martij. P. 45. l. 12. is in eenige overgeslagen de woorden Anno 1071. dienende te staen voor 't voorseken gesticht. Wyders is een seer notable mis-stellinge en noot-saeckelyck in 't generael te veranderen/ dat pag. 100. na onderen toe het Pluym-Graefschap deser Stadt abusivelick is gestelt op een verkeerde naem/ moetende aldaer gestelt werden ten name van de voorschenen meer-gemelte Heer Bruyn Jacobsz vander Duse, Out-Burgemeester deser Stadt; ende hebben de twee namen van de respective Heeren in dier voegen als hier p. 100 verkeerdelijck zyn gestelt/ haer reflectie op de Ambachts-Heerlijckheydt van den Hoogen ban p. 103. Noch is een bysondere mis-slagh/ die p. 151. onvoorsichtelyck en sonder na-sien bekenne begaen te zyn/ met het voor-stellen/ als of de Capelle ten zuyde van het Choor der Oude Kercke/ te Woeck was staen-

Errata ofte mis-stellingen in 't voorgaende ingeslopen.

** Fol. *** verso.*

de

de met den naem van St. Cornelis Capel, daer ter contrarie naermaels buyten verwachtinge ende met verwonderinge gelijck als verstomt staende/ bevonden hebbe/ seeckerlyck te weten de selve als noch de naem van St. Joris Capel voerende is/ 't welck by onse stellinge hier boven pag. voorsz/ een merckelijcke alteratie geeft/ konnende als nu de permutatie vande namen der Capellen met minder waerschijnelijke reden als of het andersints ware geweest begrypen/ sullende misschien metter tijdt oock desen aengaende ons noch eenigh naeder bescheydt te voorschyn mogen komen. Pag. 319 lin. 5. moet het Jaergetal 1574. verandert werden in 1474. gelyck uyt de volgende pag. en de gantsche Historie by alle bescheyden Lesers oock wel lichtelijck af te nemen is. 't Verdere werdt een yegelijck in alle ernst versocht hy hem selve goetwilligh lijck in de beste forme te willen rechten en verbeteren. Behalven dese voorgaende aenmerckingen zyn my geduerende het drucken deser beschrijvinge noch eenige saken te voren gekomen/ die tot deselfde ook wel dienen te werden gerefereert. Eerstelijk by de Stad van 'sGRAVESANDE pag. 17. is versuymt eenigh gewagh te maecken van een Artificielen Bergh aldaer over eenige Jaren gedaen maecken door wylen de Heer Frans Dircksz Meerman, in syn leven Burgemeester onser Stadt Delft/ ende deswegen in verscheyde 's Landts Collegien Gecommitteert geweest. Driederley redenen hebben desen Heer bewogen dien Bergh aldaer te doen maken: Voor-eerst om de Werck-lieden van 's Gravesande geduerende een harde en strenge Winter op die tydt geen werck hebbende/ en dapper verarmt zynde/ haer kost en nootdruft te laten verdienen/ gelijck hy continueel meer dan vijftigh Mannen hier toe gegagieert en in 't werck was houdende. Ten tweede alsoo desen Heer veel Geestlanden daer ontrent hadt leggen/ soo en kost hy geen bequamer en nutteliicker middel (als met eenen syn Landt goet maeckende) uytvinden om dit volck in synen dienst te employeren. Ten derden/ hadt hy de curieusheydt om op syn eygen gront een hooghte te hebben/ van waer hy sonder behulp van eenige Verre-kycker bescheydelijck soude kennen beoogen alle de Schepen/ die 't gat ofte de mont vande Maes in ende-uyt-varende/ ofte in de Put voor den Briel gelegen waren/ tot welcke verhevenheyt en hooghte de afgekaerde spitse van de Geest-landen bruyckbaer was: doch de verbeteringhe van het Landt geensints zynde te egaliseren met de groote onkosten van soo een werck/ schynen wel een Godt-vruchtigh mede-dogen en een genereuse liberaelheydt de voornaemste Motiven die desen Bergh hebben ter werelt gebragt en gelijk als de Ouders en Voorteelsters van dien/ geweest te zyn. De gedaente van desen Berg is Toorns-gewijs met verscheyde transen ofte ommelopen/ dragende op haer kruyn een verheven Plat met een Balustre omcingelt. Verscheyde diergelijcke hooghten/ doch van bysondere Figueren en gestalten zyn naderhandt

Eenige addenda ofte by-voeghsels tot de voorgaende Beschrijvinge.

Meermans Bergh tot 's Gravelande midtsgaders oorsprongh van dien.

handt hier te Lande gevolght/ maer notabel is't dat dese is de alder-eerste en sulcks als de Moeder van alle de anderen. Belangende het oude Dorp MAESLANDT (vermeldt pag. 28.) ende de Commandeurie aldaer/ hebbe ick noch eenigh bescheyt van consideratie bekomen / gextraheert uyt de Chartres van den Duytschen Huyse tot Utrecht/ luydende als volght:

Oude munimenten, rakende Maeslandt ende 't Commandeurs Huys aldaer.

In 't Jaer ons Heeren M. CC. ende een-en veertigh, gaf Graeff Willam die Anderde alsoo genaemt van Hollandt, der oirden die Kerck tot Maeslandt ende tot Valckenborgh, ende dese Grave Willem werdt nae gekoren Roomsche Koningh; ende Graef Florents sijn Soon gaff daer na den oirden aen den Hoffdijck, ende daer stichte die oirden een Convent, ende die Kerck van Maeslandt hoorde mede aen dat Convent, ende dit hieten Commandeurs van den Hoffdijck, ende niet van Maeslandt tot dat men schreeff 1365. doe dede die Landt-Commandeur Hr. Hendrick van Alckemade dat Huys ten Hoffdijck af-breecken by consent van Hertoog Aelbrecht van Beyeren Ruart van Hollant, ende dedet setten by der Kercke tot Maeslandt, ende die goeden van den Hoffdijck mitten Convents-Heeren die worden t' Uytrecht totten Convent geleydt, om datmen dat Convent van Uytrecht te meerder in eere houden souden, ende den dienst Godts te eerlijcker, stadelijcker ende bet houden souden. *

** Geextraheert uyt de Chartres van den Duytschen Huyse tot Uytrecht Anno 1637.*

Voor-henen onder de Ridderlijcke Hof-Steden en Heerlijcke Huysen in Delftlandt gelegen/ is mede mentie gemaeckt van 't oude Huys te Groeneveldt*; doch geensints van de Ambachts-Heerlijckheydt ende den gevolge van dien/ waer van als nu my eenig bescheyt gesuppediteert zijnde / alhier niet ondienstelijck in-lijven sal. De Ambachts-Heerlijckheydt van GROENEVELT, gheleghen in het Bailluschap van Delftlandt/ onder de Parochie van 't Wout/ is gekomen uyt den Huyse van Wassenaer ende by Heer Dirck van Wassenaer Burchgrave van Leyden/ gelaten aen Heer Arent van Wassenaer syn jongste Soone voor syn Erfdeel/ met 75. Mergen Landts/ die daer mede verlydt is in den Jare 1228. Ende daer op een Slot hebbende gedaen Timmeren/ heeft den Name van Wassenaer latende aen syn oudtsten Broeder/ het beginsel gegeven aen den Naem ende Geslachte van Groenevelt, ende voor syn Wapen gevoert drie silvere Wassende Manen in een groen Veldt ofte Schildt. Het Ambacht van Groenevelt werdt mede genaempt in de oude Brieven de Lage Harnesch. Inden Jaere 1409. is met Groeneveldt verlydt geweest Heer Johan van Groenevelt, dewelke volgende de Parthye van Vrouwe Jacoba van Beyeren/ Gravinne van Hollant syne wettige Princesse/ tegens Hertogh Johan van Beyeren/ Bisschop van Luyck haren Oom / soo is door het ongeval van den Oorlogh in den Jaere 1420. het Slot van Groenevelt af-gebrandt / ende nevens verscheyden andere Heeren Huysen verdestrueert. Groenevelt is gelegen ten Oosten

** Boven pag. 36.*

Beroerende de Ambachts heerlijkheyt van Groenevelt.

sten met het Wouth ende de Groenebeltsche Wateringe / ten Zuyden de Lier-wegh / ten Noorden de Sweth / ende ten Westen de Naeltwycksche wegh. Is Bepoldert / ende groot in Mergen-talen ontrent drie hondert Mergen. Wert te leen gehouden van den Huyse van Wassenaer / tot eenen onsterffelijcken Erff-leene / de voorsz Hoff-Stadt van Groenevelt / de Ambachts-heerlijckheydt ende Ambachts-gevolgh met twee-en-vijftigh Mergen Lands leen-roerigh / (boven noch ontrent elff Mergen vry Allodiael Landt) met verscheyden achter-leenen en Manschappen daer onder gehoorende / mette Visscherye van het Groeneveltsche Water / ende de Swaendrift van twee paer dryvende ende broedende Swanen met hare jongen / om en in den Ambachte van Groenevelt / in de Sweth ende Monstersche Wateringe: ende is met de voorsz Goederen by koop ende Over-gifte / op den 7. Juny 1651. verlydt geworden de Heere Philips Doublet, Burgemeester van 's Graven-hage / naermaels Ontfanger Generael der Vereenighde Nederlanden / ende nu dat Ampt afgetreden zijnde / jegenwoordigh woonachtigh alhier binnen Delft.

Belangende noch verscheyde oude Stamhuysen onder Delftland gelegen, ende voor-heen overgeslagen

Onder de Adelijcke Huysen ende Ridderlycke Hoff-Steden van outs onder het Baillusschap van Delftlandt gelegen / hebbe hier vooren in de korte Beschrijvinge van Delftlandt pag. 37. (voor soo veel als doen metter haest konde op-vinden en te weete komen) verscheyde genomineert / die soo wel by Matthijs vander Houve in syn Chartre Chronyk / als by W. van Gouthoeven over-geslagen / en nochtans daer seeckerlyck zijn geweest / hoewel hedendaegs gedemolieert en oversulcx by de meeste menschen onbekent geworden / en in vergetenheyt vervallen zyn.

't Huys te Velde.

Tot deselfde komt noch het Huys te VELDE onder Maeslandt gelegen / by de Ridderlijcke Hoff-Stede vander Houve* / geweest zijnde het Stam-huys van den Adelycken Geslachte van Velde, voerende tot een Wapen een Swarten springenden Eenhoorn met een Goude Hoorn en klauwen / op een wit ofte silver Velt / welcke Wapen-teeckenen op verscheyde oude Sarcken in de Kercke tot Maeslandt noch zijn te sien / onder anderen een van Jacob van Velde, overleden den 27. April 1473. waer op oock syne vier Quartieren uyt-gehouden leggen. Wt 't selfde Geslacht werdt gesusteneert gedescendeert te zijn de Familie van Maeslandt, in voortyden geallieert aen die van Graswinckel alhier tot Delft. Dit voorsz Huys te Velde (al over lange Jaren verdestrueert / niets dan eenige onderaerdsche fundamenten naerlatende / midtsgaders den omring der geweesde Graften) is eertydts met de Landen daer aen-behoorende te leen gehouden van de Graeflijckheydt van Hollandt / en de Heerlyckheydt van Voorne / naer uytwysen een seecker Vidimus / gegeven by Schout / Burgemeesteren ende Raden der Stadt Delft / op den lesten Julij 1602. ende jegenwoordigh Allodiael. Noch heeft van oudts in 't selfde Ambacht van Maeslandt / in de Crainger-

* Siet boven pag. 35.

Polder/ niet wijt van de Vlier gelegen/ de Hoff-Stede ende 't Huys te BOECKESTEYN, zijnde wel eer mede een Adelijck Stam-huys geweest/ doch althans oock verdestrueert/ ende in een Boomgaert verandert / behoudende van syne voorige gedaente a mede niets ter gedachtenisse / dan alleenlijck den omringh van oude en seer diepe Grachten. Het Wapen was een Goude Chevron ofte Keper / met drie Goude Leeuws-koppen met Silvere Tongen/ op een root Schilt. Voorts heeft tot Pynaker aen het Kerck-Hoff / wel eer gelegen 't Huys te KERCKHOVE, nu niet meer dan een Boere-wooningh zynde / voerende de Af-komelingen van desen Naem en Ouden Huyse drie zwarte Vogelen op gout. Het Huys hedendaegs door de wandelingh genaemt 't Crayeneſt, gelegen tusschen de Stad Delft ende de Hoorn-brugh/ aen de Oost-zijde van de Haeghsche-vaert/een stuck-weeghs te landewaert in / is my mede verseeckerender-wijse geseght een Stam-huys geweest te zijn / ende voor desen den naem van CRAYENBURGH gevoert te hebben / zynde het Wapen van Crayenburgh drie Goude Bollen ghestelt als een Bande / met drie Goude Vogelen / een boven in de rechter-hoeck / en twee onder in de slincker-hoeck / op een zwart Schilt. Behalven dese is my noch vermelt van 't Oude Huys te Cranenburgh, 't welck ontrent Loosduynen/ en Leeuweſteyn, 't welck elders mede in Delftland soude gelegen hebben. Sulcx dat dese onse Hooft-Stad van het oude Noort-Hollandt*/ als gelegen midden in de vruchtbaerste Landts-douwen van dat Gewest / niet alleen met soo veele Kloosteren / en Kerckelycke Gebouwen (als wy nu gehoort hebben) beset / maer oock met veele Sloten/ Kasteelen ende Heerlycke Huysen is omcingelt geweest. Welckers Stammen ofte Geslachten Wapen-teyckens uyt Goudhoven en andere Genealogisten by een versamelt zynde / my door een Lief-hebber en Wapen-kundiger noch deser dagen opgegeben zynde / alhier vervolgens onse voorgaende ordre / die inde Beschryvinge van Delftlandt* hebbe onderhouden / laten volgen sal. 't Huys te Werve voert tot een Wapen een Silvere Fasce ofte Balck op een groen Schildt. Hodenpijl, nu genaemt Blote, voerde ses dwersche Banden/ de een van gout d'ander van gueules ofte root. Het Wapen van 't oude en Ridderlijck Geslachte van Naeldtwijck (plegende weleer haer woon-plaetse te houden op 't Slot van Huntselaerdijck) was een rooden klimmende Leeuw/ met Azure tongh en klaeuwen op een silver Schildt. Kenenburgh en is wel geen Stam-huys/ doch is geduerende een langh vervolgh van Jaren beseeten gheweest by die van Mereſteyn, welckers Wapen als Egmont zijnde twaelf Chevrons ofte Kepers den Schildt geheel vollende / eerst van gout daer na van root / gebroocken met een Baren-steel / geschakeert van silver en azuyr. Het Wapen van vander Houve, zijn drie zwarte Violen op een silver Schildt. Die van Dorp voerden een goude Fasce op een

'tHuys te Boeckeſteyn

't Huys te Kerckhove,

't Craye-neſt van outs Crayenburg.

Noch twee anderen met weynig ofte geen bescheyt.

* Siet boven pag. 2.

Wapenen der Stam-huysen boven in de korte Beschrijvinge van Delftlandt beschreven.

* Siet boven pag. 34.

een

een root Schildt. Het Wapen van Polanen zijn drie wassende Manen van sabel ofte zwart op een silver Veldt. 't Geslacht van Wateringe voerde een silvere Sterre met acht stralen op zwart. Spierincxhoeck zijn drie silvere Rosen met goude knoppen op een zwart Schilt. Die van Rodenrijs voerden een Schilt vol Ruyten van silver en azuyr. Wat aengaet Groenevelt, is nu hier boven nader verklaert. 't Huys te Altena werdt by veele gesustineert wel-eer door een jonger soon ofte een vande Af-komelingen uyt den Geslachte van Altena gesticht te zyn / dewelcke tot een Wapen voerden twee roode Visschen of Barmen adossée, ofte ruggelings tegen den anderen / op een gout Schilt. 't Wapen-schilt van 't Huys te Ruyven, is een bande geschakeert van silver en root op een gout Schilt. Dat van den Tempel is een gouden Leeuw op een zwart Schildt / met een witte Bande over-al / beladen met drie roode Harten. De vander Burgen voeren een roode gebogen Bande op gout. Vander Made was een sable Bande / beladen met drie goude Bollen / in een Schildt van silver. Noch hebben wy gestelt eenige Huysen, hoewel niet onder het Baillusschap / nochtans onder het Heemraetschap van Delftlandt gheleghen* / welckers den Binckhorst een van zynde / des selfs Geslachts-wapen was een rooden klimmende Leeuw met azuyre tongh en klauwen op een gouden Schildt. Westerbeeck is een roode Jacht-hoorn aen een Lindt op een gout Schildt. Wijders belangende de Outheydt van Delft ende des selfs naem (daer in het tweede Hooft-stuck* van gehandelt hebbe) is my noch insgelijcks door een Lief-hebber yets notabels in handen gegeven, eertijdts gekomen wijlen uyt den Huyse van Teylingen / zijnde de Epitaphien of Graf-schriften der Graven van Hollandt (tot Egmont begraven leggende) met een korte legende van haer overlyden / als mede hare *piæ Donationes* ofte Godtvruchtige geschencken die sy by haer leven ofte in haer doodt aen eenige Kloosteren of Kerckelijcke Gestichten hebben gedaen / gelyck deselve Aenteeckeningen en Epitaphien ten tyde Johannis van Hillegom Abt van Egmont / in den Jare 1367. door eenen Heere Leo Priester tot Egmont zijn vermaeckt, alsoo de voorgaende door ouderdom albereydts genoeghsaem waren vergaen. Wt welcke Annotatien onder anderen uyt dat van Arnulphus ofte Arnout de eerste en eenighste van dien Name/ en derde Graef van Hollandt en Zeelandt, die dese Landen van den Jare 988 tot in 't Jaer 993. regeerde / blijckt/ dat de naem van DELFT al te synen tyde is bekent geweest: want in de specificatie vande Goeden en Landeryen die hy by synen levende lijve met syn Gemalinne Vrouwe Luydtgaerdt (des Keysers Theophani Dochter van Griecken of Constantinopolen / en Suster van Theophania de Vrouw van Keyser van Otto de tweede/ende uyt dien hoofde Moeye van Keyser Otto de derde) aen de Abdye van Egmondt gegeven hadde / werdt onder verscheyde oude namen vermeldt van

* Siet pag. 38.

Aengaende de oudtheydt van de naem Delft, daer in 't tweede Capittel van gesproken is.

* Pag. 40. & seq.

Doch alhier nade, bescheyt dat de selfde al ten tijde van Arnout, de derde Graef van Hollandt is bekent geweest.

seeckere Thienden tusschen Delft ende Schielandt. Ick sal tot meerder contentement en voldoeningh voor d'ondersoeckers der Outheyt het begin van die aenteeckeninge/ en voor soo veel tot onse intentie dienende is/ met haere eygen woorden hier by voegen.

Bewijs ende blijck daer van.

Anno Dni. nongentesimo nonagesimo tertio xiiij. Kal. Octobris obiit Arnulphus Comes Hollandiæ tertius. Filius Theodorici secundi, a Frisonibus occidentalibus apud Wijnckelmade occisus. Habens in uxorem Luytgardim filiam Theophani magnipotentis Imperatoris Græcorum vel Constantinopolitani, sororem Theophanæ Imperatricis Romanorum. Quæ scilicet Lutgardis obiit tertio idus Maij. Quorum corpora in sepulchro pariter requiescunt. Hic cum uxore sua Lutgardis obtulit monasterio sancti Adalberti in Egmunda. In Thosa ii mansus. In Kastekem ii mansus & quartam partem mansus. In Velsew iij mansus & unum agrum. In Saxen dimidium mansum. In Voranholte iij mansus. In Nortga mansus quinque. In Lopsen mansus 8. *Iuxta Flumen Marne mansum unum & quartam partem mansus. In villa Leithen mansum unum & sextam partem mansus. In villa Bergan ab occidente Reni posita, iij mansus. Ecclesiam Flerdingæ cum decimatione inter fluvium Mathlinge & rivulum Thurlede qui vocatur Herga Manthetes Suethen dividit decimationem inter Delft & Schelant usque in rivum qui dicitur Lede, & a Lede usque Striclede, & a Striclede usque in finem.*

* *Als pag. 40 & seq.*

Hoe veel oversulcks in ouderdom verscheelt van de tijden Govert met den Bult die deselfde omwalt heeft.

Hier uyt blijckt dan noch nader ('t geen voor-henen met verscheyde bewijs-redenen * is vast gestelt) dat de naem van Delft al lange voor de tijden van Hertogh Govert van Lotteringen (geseyd metten Bult, is bekent geweest/ als naer uytwijsen van dese Allegatie vast staet/ albereydts wel tachtigh jaren ouder te zijn. Ende voor soo veel betreft de Orthographie ofte Spelding van de naem Delft (die by verscheyden verscheydentlijck werdt geschreven) hebbe goedt gevonden (om redenen my daer toe moverende) by dese occasie insgelijcks wat nader te spreecken. Het dunckt niet alleen my/ onder verbeteringe/ maer met my verscheyde Naspeurders van de Hollandtsche Oudtheydt en Lief-hebbers der oude gedachtenissen/ (die ick desen aengaende wel hebbe geadviseert ende gesprooken) een merckelijcke absurditeyt te wesen/datmen al over ettelijcke Jaren in treyn heeft gebraght Stadts naem niet Delft met ft, maer Delff met twee ff

Hoemen de naem deser Stadt te recht behoort te schrijven, en

te

te schrijven/ invoegen dit woordt na onse Nederlantsche sprake van luydende is/ niet als een *Nomen substantivum* ofte self-standig naemwoordt/ ('t welck uyt hem selven bestaet/ en sonder behulp van eenig ander woordt beteeckent 't geen daer door genoemt werdt) maer als een *Verbum imperativi modi*, dat is een woord gebiedender wijse gesproken/ een woordt van gebiedingh ofte bevel/ 't geen door syn selven niet bestaen kan/ maer daer onder noch iets anders begrepen wert; als by exempel/ het woort Delff tegen een Arbeyder/ Spitter/ Graver of Delver uytgesproken werdende/ moet daer onder verstaen werden wat hy delven soude: maer als men seydt Delft met een T, beteeckent 't selfde een Gracht/ ende en heeft geen verder woorden van nooden om syne beteeckeninge uyt te drucken. Wanneer dan het bevel-woordt Delff met twee FF door misbruyck (daer aenstonts eenige waerschijnelijckheydt van geven sal) soo langs soo meer was ingekroopen/ ende men sich nu verlegen begon te vinden/ van des cenige reden te kennen allegeren/ hebben sommige onervaerne inde voorgaende eenvoudige tijden sulcks poogen te bevestigen en vast maecken met de beuselachtighste versierselen/ die men oyt noch hoorde/ en echter onder den gemeenen man (meerendeels in d' Historien onkundigh) van den een op den anderen getradeert en overgelevert zijnde/ noch hedendaeghs gelijck als voor yet waerachtighs aengenomen werden. Sy geven voor dat Govert met den Bult (gelijck sy den Hertogh van Lotteringen noemen) de Stadt doende maecken/ en deselve allerwegen met Grachten door-delven/ van de Delvers (gelyck als in een familiare discours en conversatie) voorgestelt werdende/ hoe men de Stadt soude noemen/ ofte wat naem men de selve soude geven/ gerepliceert soude hebben dese woorden: delf, delf, als willende alleenlijck seggen dat sy maer voort souden varen met haer werck/ ende hen des naems niet bekommeren souden/ welcke woorden het volck dubbelsinnig opvattende/ door haer toe-eygeninge oock naermaels voor een naem aen de Stadt soude hebben gestreckt. Een yegelijck magh by hem selven overwegen wat apparentie dese vertellingjes in sich begrypen: wat my aengaet/ ick vertrouwe vastelijck deselve minder te gelooven zijn/ dan d'Evangelien (gelijckmen seyt) van de spinckrockens/ die de oude Wijven al horende en spinnende in voor-tijden plegen te practiseren. Ick bewyse en 't staet nu vast/ voor eerst: dat de naem van DELFT alsoo veele Jaren voor Hertogh Govert is bekent geweest/ hoe is 't dan mogelijck dat de selve ten tijde van desen Vorst/ uyt soo een frivole reden syn oorsprong soude hebben genomen/ en de gevoelen van de geleerste en treflyckste Mannen zyn in 't generael voor ons/ dat de Stadt Delft haer naem heeft ontfangen vande doorloopende Gracht de Oude Delft genaemt/ dewelcke verscheyden noch daer-en-boven met veele waerschijnelijcke redenen/ staende houdende Gracht te zyn/ die Corbulo den Romeyn/

> daer in een T oft F. tot een laeste letter te gebruycken.

> Desen aengaende sottelijck voorgegeven by de des onervarene aengenomen werdende.

> Refutatie ofte tegenbericht daer van.

meyn / al over soo veel honderden van Jaren te vooren / hier te Lande gegraven heeft *: boven dien dat Delft al voor de tyden Godefridi een aensienlijck Dorp moet zyn geweest / blyckt genoegsaem (sonder verdere bewijsen) daer uyt / dat de Vorst naer alle apparentie den omringhen Circumvallatie van de Stad soo groot niet soude hebben genomen / by aldien niet alvoorens een considerabel aental huysen / hier ter plaetse hadde gestaen; want egeene bewysen te vinden zyn / dat het begrip vande Stadt sedert die eerste omwallinge oyt vergroot of uytgeleydt is geweest / gelijck dit alles voor-henen in het tweede Hooft-stuck van het begin tot den eynde hebbe gededuceert. Sulcks (mynes beduanckens) te vermoeden soude zyn / dat / gelyck het notoir en kennelijck is, aende Hoven der Graven en Vorsten deser Lande / meerendeels Fransch wierd gesproocken / en dat selfs in die Tale verscheyde Sententien en uytspraken en andere publijcke stucken zyn geëmaneert / oock dat van de alderoudtste tyden af (de Secretarisen doorgaens uyt de genaemde Geestelijckheydt (ghelijck wy gehoort hebben *) gekoren werdende ende hen soo veel doenlijck was met hun Klooster-Latijn trachtende te behelpen / ende sulcks allenthalve in gewoonte soeckende te brengen) de Privilegien self veeltijdts in de Latynsche Tale wierden ghegheven / ja soo verre / dat self by speciale Voorwaerde alvooren de Huldingh van Vrouw Maria van Bourgonien en andere gelegentheden is geraden gevonden daer-entegen te voorsien: want by de Voorwaerde voorsz van date den 14. Martij 1467. wel expressselijck wierdt ghestipuleert / dat de Vorstin van doen voortaen geen Brieven open noch besloten ten behoeve deser Landen soude geven / dan in Duytscher Tale *; soo dat door 't overtolligh ghebruyck van die twee vreemde Talen te Hoof / onses Stadts naem na de pronunciatie en 't geluyt van deselve / wat gedeclineert en gebogen schynt te zijn; oversulcks (myns oordeels) voor geen navolgelijck exempel ofte eenigh goet bewijs-reden soude mogen dienen / dat men in veele Stadts-Privilegien des selfs naem met een dubbelde ff geschreven vindt: want sulcks alleen is geschiedt nae 't wel-gevallen en goet-vinden van die Hoofsche Secretarisen / die dagelijcks niet dan Fransch waren spreeckende / en in die Tale / als mede in de Latijnsche veele publijcke stucken waren schrijvende (welcke beyde Talen de T achter de F in eene Sillabe en op 't laeste van een woordt geensints lydende zijn; waer over sy de ft in een dubbelde ff schijnen verandert te hebben; en seecker wat soude anders de dubbelde ff beduyden / daer een enckelde genoegh soude zyn: maer om noch de minste veranderingh te baren / schijnt de laeste f daer aen gebleven / en onses Stadts naem in dier voegen door misbruyck wanschickelijk tot ons over-ghekomen te zyn. Indien yemandt my nu noch soude willen tegen-werpen, dat de speldingh met de twee ff lichter te pronuntieren ende sacht-luydender is / segge ick dat de ft op syn recht duytsch /

* Siet boven pag. 42.

Door wat misbruyk de laeste letter van de naem Delft zijnde een T. in een F schijnt verandert te zijn.

* Siet boven pag. 375.

* Siet 't groot Privilegie van Vrouw Maria art. 20

duytsch / deftiger en manhaftiger luydt / en dat een *Substantivum* ofte selfstandigh naem-woordt als DELFT, beter/ eygentlijcker ende recht-schapender past op soo een Stadt/ als wel een *verbum imperativi modi*, ofte bevel-woordt; gelijck oock alle Steden (al wierden sy op een ander fatsoen in 't Duyts geheeten) in 't Latijn met een *Substantivum* werden benaemt. Dit hebbe ick dies te omstandiger willen verklaren/ overmidts my dese absurditeyten ghedurende dit mijn Werck/ buyten verwachtinge (selfs van lieden die ick vertroude beter te weten) soo menighmael zijn voor-gedragen/ en dat dit sottelijck voorgeven en fabuleus vertellingje van Hertog Govert den gemeenen man soodanigh door de hersenen speelt / dat het selvige soo langs soo meer voor een geloof-waerdighe Historie schijnt te werden aen-genomen. Wat nu het woordt Mansus beteeckent ('twelck soo dickwils in dese enumeratie/ van de Goederen die de Graef aen de Abdye Egmont vereert hadde/ werdt vermelt) hebbe oock boven in het tweede Hooft-stuck voor de Latinisten in margine ten deele aengetogen/ doch ondertusschen my noch nader bescheyt zijnde voorgekomen / sal 't selve hier mede volgen laten. *Bart. in l. Si ita esset. num. 9. ff. de Aur. & argent. leg. p. 4. Mansus dicitur terra, quæ uno pari boum laborari potest in anno. Lydius in glossa vult mansum esse agri mensuram 12. jugerum. Vide porro Hottomannum in Comment. de verb. feud.* 't Werdt oock in 't Nederduytsch (gelijck in 't begin van 't voorsz vierde Capittel hebben gesien) Manse, ofte anders een Hoeve genaemt/ 't welck Arnold. Bucchelius insgelijcks attesteert / ende de quantiteyt (gelijck den voornoemden *Lydius*) tot 12. Margen Landts stelt. Tot de Tragedie en het droevigh uyt-eynde van onsen Vorst Hertogh Govert (noch in 't selfde Capittel mede geenarreert) is my onder het lesen in Herodiano ontmoet/ seecker loflijcke Sententie die my dochte op deselfde seer applicabel te wesen; 't zijn nevens anderen van de laeste redenen die den voortreffelijcken Keyser Marcus Aurelius op synen uytgangh deser wereld tot syne vrienden in recommandatie van syne Soone dede/ namentlijck: dat gheen omcingelende Scharen van Lijf-waerders den Prince beschermen mogen, ten zy dat de geenen diemen regeert tot haeren Regeerder een goet herte en goetwilligheydt dragen: gemerckt eyndelijck, dat de soodanigen langduerigh en veyligh heerschappen, die niet vreese door wreedtheydt, maer die liefde door goetheydt in haerer Burgeren herten planten. Soo en zijn 't oock niet die gheene die den noot dwinght tot dienen, maer diens selfs goetwilligheydt port te gehoorsamen, die in doen en lyden vry zijn van alle quaet vermoeden ende pluymstrijckerye, dewelcke oock nimmermeer wederspannigheyd toonen, ten zy dat sy geweldelijck ende verachtelijck gehandelt werden *. Hoe nu de Regeeringe van onsen Krijgs-kundigen Heer Govert zy geweest/ hebbe mede t'syner tydt en plaetse/ten naesten by en soo veel ons geopenbaert is/ verklaert; doch hoe den Bisschop van Utrecht van het onrecht-

Nader uytleggingen van 't woord Mansen, in oude specificatien van Landeryen veeltijdts te pas komende.

Applicatie op 't ombrengen van Hertog Govert.

* Herod. cap. 3.

onrechtmatighlijck occuperen deser Landen / midtsgaders het uytdrijven van den wettelycken jongen Graef de eenighste oorsaeck was/ is insgelijcks genoeghsaem aengewesen. Voorts hebbe ick yets specterende de Ornamenten en kostelijckheden van de Oude Kerck noch naderhandt gevonden / 't welck oock wel meriteert aengeteeckent en gemelt te werden / 't raeckt de aenbesteedinge van een seer precieus Sacraments-huys / 't geen de H. H. Kerck-meesteren van de Oude Kerck in den Jare 1422. hier binnen Delft hebben doen maken door eenen Claes Uytenzwaen, van sijnen eygen hant-wercke / 25 voeten hoogh wesende/ met vijf verscheyde Afbeeldingen/ welckers eene soude representeren 't Avondtmael, 't andere den Tuyn, ende die drie resterende elck met een van de seven Getyden die de Kerck-meesters voorsz daer liefst in souden begeeren/ en de Pilaren soude hy Gebeelden na uytwijsen 't Patroon op Pergament geteeckent / ende hem in handen gelevert / voor welck werck hy soude genieten de somme van 290. goude Vranckrijcksche Croonen, 't welck voorwaer na den tijdt een uytnemende groote somme is geweest / ende dese Voorwaerden geschieden by goetduncken der Raedts luyden van Delft, die daer by, aen ende over waren. Op de rugge stondt noch: Item Meester Claes komt noch van de Kerck, van dat hy gemaeckt heeft boven Voorwaerden XXIII. Croenen, al of geslagen dat die Kerck schuldigh is of te slaen. Het voorsz Patroon waer uyt men als een schaduwe van de gedaente deses kostelijcke stuck wercks noch soude kennen bespiegelen / is nevens een groote menigte diergelijke bescheyden mede verlooren. Gelijk ook tot een tytel buyten op de voorsz Voorwaerde verkeerdelijck aengeteekent staende: Voirwaert van Claes Uytenzwaen van den steenen Tafel, daer uyt te besluyten is / noch een ander rariteyt van de self de Meester moet zijn geweest/ waer van de Documenten oock al werden vermist. Wyders is tot myne oude Monumenten en gedachtenissen dese Stadt betreffende / door seecker goedt vriendt onlangs noch toe-gebraght seecker oude gedruckte Prent / nopende 't stuck van de gepretendeerde openbaringe en wonderlijcke Visioen ofte Toon-gesicht / waer uyt de Nieuwe Kerck (in voorgen boven pag. 190. en 196. omstandiglijk is vertelt) syn oorspzong heeft genomen ; in welcke Prent men niet alleen figuerlijck siet af-gebeeldt het Visioen voorsz / midtsgaders Broeder Simon, Jan Col, de Pelsmakers jonge/ ende Jonkvrouw Catharina van Koudenhove, ende verscheyde ander by-werck/ maer oock dit oude Epigramma, Punt-dicht en By-schrift met antyksche Characters onder aen :

Munimet concerneren de een over kostelijck Sacraments-huys in de Oude Kerck. *Berustende in de oude Kasse ten Comtoire van H. H. Kerk-meesteren, in de Lade C.*

Speciale afbeeldinge van het voorgewende gesicht daer uyt de N. Kerck sijn oorsprong nam.

In 't Jaer dertien hondert eenenvijftigh tot Gods loven ;
Sagen Broer, Jan Col, en Kaleyn van Coudenhoven,
Inde lucht een gulde Kerck mit de Nootgods ende een scoen licht,
Sagmen jairlicx dair nu de Nijw-Kerck te Delf is gesticht.

Van

Van desen oorsprong der Nieuwe Kercke over-stappende tot pag. 339. ter materie van de Superstitie en inbeeldelycke Heyligheyd van in der Franciscanen ofte Minder-Broederen kledye begraven te werden / behoorde aldaer geannoteert te zyn geweest / dat over dit poinct niet ondienstelyck nochte onvermakelyk is te leesen *Erasmi Colloquium de exequiis Seraphicis*, ofte in 't Duytsch gesegt / van der Franciscanen uytvaert, 't welck op de voorsz plaets over-geslagen zynde / alhier nu mede tot een aenhangsel strecken magh. Gelyck oock ('t welck my naderhandt bewesen is) dat d'Abdye Coningsveldt pag. 348. & seq. tot een Wapen heeft gevoert / een goude Keysers Kroon op een azuyre Veldt. Noch dient aengeteeckent tot pag 393. onder aen / dat tegen die verdomde / rampsalige / en soo veel onheyls barende Leere van den Ketters geen geloove te houden, een seer geleert Tractaetje geschreven is / door seecker Rector onser Schole van Delft Daniel Plancius, schriftelyck in 't Latyn verhandelt tegen een Antwerpschen Jesuyt / ende oock in 't Nederduytsch vertaelt en in Druck uytgegeven in den Jare 1609. in quarto. Ende eyndelyck tot het geene pag. 438. geseydt hebbe (ende soo uyt het voorgaende als wel insonderheyt 't volgende genoeghsaem onwederspreeckelijck blijckt* / dat d'ondraeglycke Schattingh van den tienden Penningh / en niet de Religie is de eerste oorsaeck geweest / dat de Geunieerde Landen tegen den Hertogh van Alba de Wapenen hebben aengenomen) sal ten overvloet en verder overtuyghingh (vermidts eenige (ick en weet niet door wat voor een yver) 't contrarie willen dryven en staende houden) hier noch by voegen / de treflijcke en Godvruchtige woorden die een seer geleert Man en groot Theologant Aggæus Albada in den jare 1572. aenden Heere Adriaen vander Mijlen schreef / zijnde aldus in 't duytsch vertaelt: Ick segge u vrymoedelijck, dat ick al die gheene die 't raden dat men de Wapenen voor de Religie sal aennemen, of die selve aennemen, onder het getal van Christi Kudde niet en reeckene. Over d'onwetenheydt van sommige sal sich Godt erbarmen. Ick verswijge 't geen Politijckelijcke voor de Burgerlijcke welstandt van de Politijcken werdt gedaen: maer ick spreecke alleenlijck van die dingen die van Christenen voor Christi saecke gedaen moeten werden. Hier heeft plaets de lijdtsaemheydt der Heyligen. Willen wy dan nevens hen de saligheydt verkrijgen, soo moeten wy oock onder hen gevonden werden; niet in die vergaderinge welcke van die lijdtsaemheydt tot het wreken over-gaet. Ick bidde, maeckt u doch self met de minste gedachte niet deelachtig aen de selve *. Ick soude hier tot verscheyde andere saecken byvoeghselen en aenhanghsels kennen maecken / doch om (nu 't voorgaende werck ten eynde zynde) niet te schijnen al te veel over-hoop te willen halen / sal het voor dese mael (tot nader gelegentheydt) hier by berusten laten. Maer aengemerckt het seecker is / dat (gelijck Cicero oock voormaels seyde) in een Schryver ofte Spreecker in 't publijc / veel-

Minre-Broeders kleeds aengaende.

Wapen van 't Coningsveldt.

Decreet van Constans.

* *Siet onder anderen oock den Brief der Staten van Holl. aen de Stadt Amsterdam, pag.* 467.

Den Oorlog tegen Spangie niet ter saecke van de Religie begonnen.

* *Epist. Select. p.* 635.

Apologie ofte verantwoordinge over eenige Methoden

tijdts de fauten en gebreecken eerder en scherper werden gesien van het goede / en dat oock het geene 't welck te berispen is / met eene voot ende te niete maeckt die dingen / dewelcke andersints te prijsen waren; *Magnum [inquit] opus est atque munus, suscipere ac profiteri, sese, omnibus silentibus, unum maximis de rebus, magno in conventu hominum audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente, quam recta videat. Ita quidquid est in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda sunt obruit: &c.* * Vierhalve hebbe my niet kennen onthouden van noch eenige reden te geven sommiger saecken / die ick beduchte dat van de Berispers den meesten aenstoot souden hebben te lyden / ende daer sy aldereerst vat op souden schynen te hebben.

en saecken van 't voorgaende werk die by sommige censurabel ofte berispelijck souden mogen schijnen

* *Cicero de natur. Deor.*

Advertentie wegens eenige stellingen raeckende persoonen of saecken, die geduerende dit werk onder de *Pers* zijnde, in een anderen staet sijn gebragt.

Voor-af staet my in 't generael te verontschuldigen / ingeval hier of daer / insonderheydt in de voorste en eerst-gedruckte bladeren / altemets eenige Heeren met haer qualiteyten ende bedieningen hebbe genoemt / die althans daer buyten / ofte nu oock al af-lyvigh geworden zyn ; gelijck oock eenige saecken in dese of dier voegen gestelt / souden mogen gevonden werden / dewelcke na dato / ende geduerende het Drucken deses verandert zyn ; 't welk den goetwilligen Leser (sulcx voorkomende) dan ten besten sal gelieven te duyden en verstaen / dat de saken en Persoonen / toen ter tijt als ick sulcx schreef / in sodanigen staet zyn geweest / als die by my aengemerct en voorgestelt syn. Voorts twyffele ick niet of veele sullen seggen / dat dit werck op eenighe plaetsen wat te wydtloopigh / op andere wederom met te weynigh bescheyts is voorsien ; doch dit is altemets uyt speculatie / insichten / en om redenen / of somtijdts oock uyt nootsaeckelyckheydt geschiet ;

Aengaende eenige defecten ende gebreeckelijcheden hier en daer.

in saecken daer dit werck deficieert en gebreeckelijck is / hebbe ick my nochtans niet ontsien alle debvoiren en moeyten aen te wenden om eenigh nader bescheyt op te speuren / doch onmogelijck is 't te vinden 't welck daer niet en is ; gelijck ick / om (waer 't doenlijck) eenighe seeckerheden nopende d' Oudtheydt / eerste beginselen / en op-bouwinge van dat oude Gebouw / de Oude Kercke deser Stadt / uyt te vinden / tot verscheyde malen hebbe besigh geweest / met alle der selver Kercke oude Bussen Papieren en Registeren te doorsien / doch geen van alle heeft my dien aengaende eenige openingh ofte onderrechtingh gedaen. Wat belanght de wijdtloopigheydt / voor eerst /

Reden van de wijdtloopigheydt in sommige materien,

voor soo veel sy niet altemets / hier en daer met voornemen ende uyt consideratie / door eenige uytbreydingen ende digressien is vermeerdert / soude ick kennen antwoorden / dat / alle saecken haeren eysch moetende hebben / van groote en wijdtloopige dingen niet licht (sonder veel over te slaen) kortelyck kan geschreven werden. Ick hebbe oock (van intentie geworden zynde / niet een korte / maer generaele Beschrijvinge onser Stadt te formeeren) geenderhande saecken van eene natuer / en aen den anderen gelijck als vermaeghtschap zijnde / willen overslaen / maer voorgaens sorge gedragen dat al het geene

met

met onse voor-gestelde materie slechs eenige affiniteyt hadde / achter den anderen na verloop des tydts successivelijck aen een moghte werden verknocht; soo dat dickwils verscheyde geringe / ja selfs oock altemets tot de minste particulariteyten incluys hebbe aengeroert / wel bewust zijnde / niet tegenstaende sulcks den Vreemdelingh niet wel soo smaeckelijck / het selvige nochtans den Burgeren en Ingesetenen (dewelcke veeltijdts in soodanige naukeurigheden oock hare niet de minste speculatie scheppen) niet onaengenaem te sullen wesen. Ende een ygelijck moet wel weten / dat soo een werck van alle die singulariteyten en kleynigheden duydelijck te beschrijven / vry wat meerder moeyte / sorghvuldigheydt ende hooft-breecken in heeft / als wel een egale en doorgaende Historie by de hant te nemen: echter hebbende dese Beschrijvinge principalijck ten dienste van myne mede-Burgeren aengeleydt / hebbe ick dies met oplet en voorbedachtelijck in 't alderminste niet met stil-zwijgen willen voor by gaen / 't geen / waer door ick vertrouwde aen de selfden eenigh behagen te mogen geven. In saecken daer verkeerde en tegen de waerheydt strydende opinien / by sommige Autheuren ofte onder den Burgeren bevonden hebbe / ben ick tot nodiger en beter onderrechtinge / somtijdts oock wel wat lanckwyliger als anders geweest; 't welck ick insgelijcks beduchte den Vreemdelingen en oock sommige Ingesetenen (hun weynigh aen de rechte kennisse der saecken harer Stadt latende gelegen zyn) altemets in 't leesen eeniger-mate verdrietigh te sullen zyn: als by exempel in 't begin des vierden Hooft-stucks*/ hebbe ick / met het bewysen waer de situatie en grondt-standt van het Raedt-huys ofte Stadt-huys van alle oude tyden is geweest / meerder persuasien ende inductien moeten by-brengen / als eygentlijck myne meeninge was geweest / willende het selfde alleenlijck affirmative ofte vast-stellender gewyse voor-schryven: maer alsoo op die selfde tijdt verstondt dat deurgaens by een ygelijck die slechs yetwes meenden te weten van de Outheden deser Stadt / ontwijffelbaer staende wilde houden / dat het Stadt-huys eertijdts op den hoeck van de Choor-straet gestaen heeft / soo hebbe ick / het contrarie sustenerende / meerder argumenten en bewys-redenen moeten allegeren / en sulcks het selvige eensdeels disputerens-gewys gestelt / om de waerheydt dies te bequamer te doen onderscheyden / en de dwalingen (die veeler hersenen hadt geoccupeert / ende voortaen d'overhandt meende te behouden) den menschen uyt het hooft te praten. Soo dat in twijffelachtige dingen nergens geen moeyte van naukeurige nasoeckingen hebbe ontsien / daer ick dochte eenige seeckerheyt naspeurelyck te wesen / maer doorgaens laten blijcken willen / dat de waerheydt myn beste vriendt is; achtende ook ten allen tyden geoorlost te zyn van anderen in gevoelen te verschelen / wanneer men met vast en onwedersprekelijck bewys demonstreren kan / datmen van de waerheyt niet verscheelt. Maer den genen

Marginalia: midtsgaders eeniger aengeroerde kleynigheden. — oock altemets in disputabile saken. — * Pag. 107.

Ende doorgaens in materie van de Kerckelijcke Gestichten.

die nu door bies sighept of andersints sullen oordeelen dat ic in 't regard vande Kerckelijcke Gebouwen te veel wercks souden hebben gemaeckt / met het so omstandig memorieren en ophalen van alle die Pauselike superstitien / die wijse ick aen / niet alleen tot het geene voor-af pag. 159. naer onder toe / ende elders hebbe geseght / midtsgaders 't geen insgelijcks meermalen tot verscheyde plaetsen / niet sonder reden hebbe te kennen gegeven / dat sulcks is geschiet ten opsichte de Clergie ofte Kercklijckheyt in dese Stadt aldergrootst is geweest / en dat nergens hier te Lande meer van de soo gheseyde Geestelijckheydt ghevonden wierdt / maer oock dat niemandt van alle de Stede-Beschrijvers onses Vaderlandts / sulcks tot noch toe ondernomen heeft ; waer over ick my liet voorstaen / niet heel ongevoeglijck te sullen zyn / 't selfde wat nader te verklaren met de Beschrijvinghe dier Stadt van oudts hier in alderuytsteeckenste ende vermaert.

Beroerende de explicatie en verklaringe van den oorsprongh der Monnicken en aller Oorden.

Gelijck oock door die selfde redenen bewoogen ben / van pag. 300. tot 307. inclusys / eenighe Commentarien en Glossen te maecken over de woorden Klooster / Monnicken Monnickinne / midtsgaders hare instellinghen ende specialijck de verwerpinge des Huwelijcken-staets / als zynde een van hare voornaemste gront-regulen. Wederom pag. 315. nopende den oorsprongh der Beginkens ende hares naems ; ende soo voorts by verscheyde Kloosteren de Instelders en Autheuren van yder Orden / als mede eenige hare Ordonnantien, midtsgaders wanneer ende door hoedanige oorsaecken dese Secten alder-eerst in de Kercke in-gevoert

Motiven en beweeghredenen waerom sulx is geschiet.

zyn ; op dat aen een ygelijck de rechte Fonteyne waer uyt dese bedriegeryen gesprooten zyn (dat is den oorsprong / voort-ganck ende aenwassinghe der Monickeryen) bekent zynde / niet alleen duydelijck weten moghte / dat deselve niet altijdt zyn geweest / en gansch gheen fundament en hebben / ja dat 'er in Gods H. Woort ofte inde Schriften der alderoudtste Leeraers der Kercke / de minste letter van hare Orden niet te vinden is ; maer dat alle rechtsinnige menschen boven dien hier uyt bescheydelijck siende / hoe dese dwalingen eerst langhsaem opgekomen / altemets meer ende meer in de Kercke in-gekropen / allengskens met wonderlijcke practijcken gestabiliceert / en ten laeste met openbaer gewelt bevestight zyn / dies te bequamer en volkomentlijcker verstaen mogen / dat de ware Heyligheydt en Godtsaligheydt des levens in de Kleederen / Kappen / Covels / Koorden / Gordels / Kloosteren / Besluytingen / Beloften / Scheeringhen / Kruynen / Boecken / Bullen / Spyse / Dranck / en diergelijcke uyterlijcke Mom-aensichten niet gelegen is : gelijck tot dien eynde achter de Beschrijvinge der Kloosteren van pag. 363. vervolgens gededuceert hebbe / hoe de genaemde Geestelijckheydt hier te Lande / pogende door hare menighvuldighe practijcken en oneyndelijcke listen en lagen / hare oude en inde eenvoudigste eeuwen verkregene achtbaerheydt / aensien / vermogen ende gesagh / niet alleen staende te

hou-

houden / maer onophoudelijck te vermeerderen / door haer eyghen onmatigheydt / onversadelijcke slaet-en-vaet sucht / aen-ghewende valsheden en bedriegeryen / midtsgaders ergerlijck en ontuchtigh leven / selfs de eenighste oorsaeck zijn geweest / dat al het hare eyndelijck soo verloopen en vervallen is. Welcke kennisse ick achte niet alleen voor een ygelijck nuttelijck / maer voor veelen oock nootsaeckelijck te zijn. Indien een ander nu hier-en-tusschen alleenlijck noch berispen wilde / het verhael van alle die soo menighvuldige voorgewende miraculen en wonder-daden / Visioenen ende Gesicht-spoocken / bestaende in een hoop groote / grove / lange / dicke / hand-tastelijcke en onbeschaemde leugenen / en dienvolgens meer belachgens dan van geloove waerdigh zynde / die meende ick oock genoeghsaem hier ende daer beantwoordt te hebben / soo menighmael ick seyde sulcks te geschieden / niet alleen om dat sy ten tyde van onse Voor-Ouderen / toen de herten der menschen door de superstitie en wan-geloove noch soo slaefs waren ingenomen / in hoogachtinge en voor de onfeylbare waerheyt zyn gehouden geweest / maer oock om aen te wysen de fundamentele oorsprong eeniger Gestichten / ofte oock sommiger instellingen / uyt soodanige voorgevingen ende gepretendeerde miraculen alder-eerst ontstaen. Die nu noch meerder reden hier van begeert / die leese voorts 't geen pag. 142. 150. 229. 240. ende elders dien-aengaende te vinden is. Indien den verstandigen Leser dan altemets yetwes ontmoet / 't geen op den toet-steen van syne bescheydentheydt en raisonnement weynigh of geen credijt meriteert / hy gelieve vrygelijck te vertrouwen dat ick hier in self soo weynigh als ymandt geloove / my niet ontsiende opentlijck te verklaren / dat myn geloove in desen deele op syn aldergrootste geensints te compareren is by het aldergeringste Mostert-zaet / sulcks ick (echter meerendeels de saecken in haer geheel latende) alleenlijck met de Latinen vonnondigh uyt-segge: *Sit fides penes Autores:* Nochtans van gevoelen zynde / dat men dese hoewel fabuleuse vertellingen in allen gevalle haeres lesens immers noch waerdigher behoorde te achten / als die oude en vreemde verdichtselen van Amadis de Gaule, de Ridder met de Swaen, Fortinatus Beursje, de Historie van Malegijs, die soo wonderbaerlijck tooveren kon / en een lenghte van diergelijcke monstreuse versierselen / die hier soude kennen noemen / meerendeels by een ghesmeet zynde door fantasien en zwerf-gedachten / en soo verre verschelende van alle waerschynelijcke gelijckmatigheydt / dat sy veel eerder onstuymige droomen schijnen te wesen van eenige verwarde en bekommerde Hoofden / of altemets oock wel van frenetijcke en kranckzinnige hersenen / dan dat sy gelijckenen d' Inventien van verstandige en ordentelige menschen / ende nochtans niet alleen van veele Ouders aen hare kinderen om te leesen gegeven / maer selfs van veja erde en in sulcke vreemdigheden hun vermaeck scheppende luyden / noch veeltijdts in van-

Excuse tegen eenige precise en al te lige geergerde humeuren wegens 't allegeren van soo veel Miraculen van outs voorgegeven ende gelooft, als hier te Delft te zijn geschiet.

Dat het verhael van de Miraculen noch lesenswaerdiger is, dan die oude Romans by de Klooster-luyden wel eer geinventeert en by sommige lieden noch hedendaeghs in waerde; en dat de voorsz Miraculen in allen gevalle in dese Beschrijvinge niet onbehoorlijck sijn geinsereert.

handen genomen werden; zijnde oock dese verdichtselen in voortijden van de Monnicken gepractiseert / (gelijck die gene / die sulcks in de beste bouw willen schicken / voorgeven) om de Jeught en ledige menschen (andersints door ledigheydt veeltydts tot quaet geincllineert) tot leesen aen te locken / en eenige speculative tydt-korting te geven: doch veel waerschijnelijcker is 't de selvige in voortyden anders nergens toe zyn versiert / dan om de menschen meestendeel nieusgierigh en tot vreemdigheden genegen met dusdanighe wonderbaerlijcke vertellingen te diverteren / ende door dat middel van alle verdere wetenschappen (die der Kerckelijcken superstitie / heers-zucht en verdere gebreecken moghte ontdecken) te onthouden / ende alsoo in hare blindtheydt te doen volharden. Maer in tegendeel 't ophalen van die gepretendeerde Miraculen (behalven d'andere diensten daer even geallegeert) ons nu voor oogen stelt de valsche practijken / bedriegeryen en listigheden van die genaemde Geestelijcken / met eenen een voor-beeldt gevende / van die oude duysterheydt in de welcke onse Voor-Ouderen hebben geleeft / als sy noch onervaren in de Goddelijcke Schriften / en opgetogen door een blinde devotie dese Stratagemen en loose treecken niet hebben konnen bemercken / maer de geschiedenissen van dien / hoewel in sich selven mede onwaerachtigh en t'eenemael in bedrogh bestaende / voor de waerachtige waerheydt in alle ernst en sinceriteyt hebben aengenomen / ende met een diepe eerbiedigheydt voor yet Goddelijcks geadoreert en aengebeden; waer uyt wy dan noch krachtige redenen konnen scheppen om met een danckbaer herte Godt te loven en te prijsen / dat hy ons met meerder verlichtinge heeft gelieven te begenadigen / en dien deck-mantel des duysternisse van voor onse oogen wegh te nemen / toelatende dat wy over die voorgaende geblindt-hockte eeuwen met reden mogen uytroepen: *O stultas hominum mentes, ô pectora cæca.* O sottelijcke gemoederen der menschen, ô blinde herten. Soo dat dan dese voor-gewende Miraculen / wonder-wercken en spoockeryen noch nuttelijcker en diensliger zyn te lesen / dan alle die andere Historien / by sommige noch in waerde / hoewel soo fabuleuselijck verdicht / dat nooyt in 's menschen herte eenigh geloof geobtineert hebben / oock ons in 't alderminste niet aengaende noch raeckende zyn.

Qui legis Oedipoden, Caligantemque Thyesten,
Colchidas, & Scillas, quid nisi monstra legis?
Quid te vana juvant miseræ ludibria chartæ?
Hoc lege, quod posis dicere jure, meum est.*

* Martial. 10.

Een ygelijck kan nu dan oock wel sien / uyt hoedanige insichten en consideratien de Miraculen / waer door insonderheydt beyde de twee groote Kercken deser Stadt / van oudts met sulcke verwonderinghe wierden aengesien / in der selver Beschrijvinge niet verzwegen / maer

veel

veel eer met reden zyn vermeldt geworden. Indien yemandt op een ander poinct syn reflectie nemende/ carperen wilde / dat oock in het stuck van de Kerckelijke Gebouwen noch hier en daer digressien hebbe laten influeren / dewelcke wel soude hebbe konnen voor by-gaen/ ick sal bewysen/ dat sulcks (als maer uyt goede insichten en redenen geschiet) self by de beste en gerenommeerste Schryvers toe-gelaten werdt / welckers exempel te imiteren my soo wel als anderen staet. Is 't dan dat ik op de Tomben en Epitaphien der Oude Kercke/ de eerste instellinge en oorsprong van sulck een gebruyck*/ gededuceert en wedercom op die van de Nieuwe Kercke / eenighe aendachtelijcke en heylsame bedenckingen */ toe-gepast hebbe / 't is ter oorsaecke in geen Stadt hier te Lande meerder en oock considerabelder Begraef-plaetsen ghesien werden. Heb ick hier-en-tusschen by de Nieuwe-Kercks-Toorn / belangende 't Klocken-spel */ midtsgaders de inventie der Uerwercken en Klocken een weynig verklaert waer vint-men in eenige Stadt / in alle dese deelen te gelijck / soo een overvloet en volmaecktheydt/ als binnen onse Wallen. Sulcks dat den Leser/ syne consideratien discretelijck gelievende te laten gaen / overal vinden sal dat de byvoeghselen/ Commentarien/en Glossen soo veel daer zyn/ niet ontydelijck ofte onpasselijck / maer ter gelegener plaetse by-gebraght zyn. Maer het relaes van alle die Kerckelijcke Gebouwen/ het verloop ende verval van de oude Achtbaerheydt der geordende persoonen */ 't ophouden van de miraculen */ &c. midtsgaders den oorspongh ende opkomst van de Reformatie daer-en-tegen * / hebbe ick myne verantwoordinge over de wijtloopige omstandigheydt van dit stuck / als mede myne meeninge ontrent de vereyste noodsaeckelijckheydt van soodanigh een verhael den Leser genotificeert en voor-gehouden */ beloovende met eene pag. 404. in 't volgende (zynde de vermeerderingh/ voortgangh/ het door-breecken en invoeren van de Reformatie / midtsgaders de zware vervolginghe met gruwelijcke bitterheydt wederzijdts daer uyt ontstaen) soo wydloopigh niet/ maer alleen 't geen onse Stadt particulierlijck raeckende was/ te sullen handelen : doch hier mede besigh zynde / bevondt ick naermaels (niet alleen tot de elucidatie en verklaringe / maer oock tot de connexie ende t' samen-knopingh van dese Historie) dienstigh en noodigh / hier en daer eenige extensien en uytbreydingen te gebruycken/ te weten / eenige saecken 't Gemeene Landt/ ofte oock wel eenige andere Steden in het particulier betreffende / aen te roeren / ende sulcks in desen deele myne beloften altemets te overtreden ; onmogelijck zynde andersints soo veel verscheyde geschiedenissen van soo een importante saeck / het stuk van de hervormingh der Religie / ende het geene voor en na ter oorsake van 't selve voorgevallen is / duydelijck te doen verstaen / en een yegelijck mede-Burger des noch onwetende / de waerachtige en noodige kennisse dien-aengaende te inspireren / 't welck alle bescheyden

Verantwoordinge over eenige afweydingen ofte buyten-redenen, die in dese Beschrijvinge souden mogen gecensureert werden

* *Pag.* 176.

* *Pag.* 270.

* *Pag.* 216.

* *Beginnende pag.* 363.

* *Pag.* 373.

* *Pag.* 380.

* *Pag.* 403.

Ende wel insonderheyt soo in 't stuk van 't verloop der Paussselijke als opkomen der Gereformeerde Religie.

* Waer in de Rooms-gesinde Kerkelijcken als mede sommige eygen driftige Gereformeerden hare orden souden willen geledeert achten.

den Lesers (sonder meerder verschooningh hier over te hooren) genoeghsaem van selfs oordeelen konnen. Maer gelijck ick beduchte dat veele Rooms-gesinden sigh sullen grootelijks geformaliseert en gebelgt houden / dat ick de superstitie van haer Religie / hier en daer (gelijk men seydt) soo wat hebbe over den heeckel gehaelt / ende wel insonderheyd voor 't opkomen van de Reformatie / hare genaemde Geestelijckheydt wegens hare schandalense fauten / wat onsaght op haer zeer hebbe getast: soo vreese ick oock dat sommige al te een-zydighen myner eygen Gesinte / te onrecht qualijck sullen nemen / dat ick oock eenige onser eygen Leeraers soo opentlijk durf bestraffen / in 'tgene sy soo geduerende de eerste gront-legginge van de Reformatie, als ten tyde van den Grave van Leycester geexorbiteert ende buyten 't spoor getreden hebben. Tot de eersten (te weten den Rooms-gesinden) antwoorde ick/dat de overgeblevene gedachtenissen en gedenck-schriften/ van alsulcke/ aen wien dier tyden noch geen andere Religie als de Roomsche bekent en was / myn gemoet tot een krachtigh en onfeylbaer bewys strecken vol groote overtuyginge van de waerheydt ; en dat sy sonder Bril wel kennende sien / dat ick oock myne eyghen Gesinte in haer ongelijck niet verschoone / daer uyt mogen af-nemen / dat dese bestraffingen niet ontstaen door een bitse en verfoeyelyke eygen-driftigheydt ; maer veel eer door een ernstige liefde tot alle billikheydt en rechtmatigheydt. Dien van myne eygen Gesinte / den Gereformeerden / voer ick te gemoet / dat ick uyt consideratie meermalen aengetogen / (namelijck vermidts niemandt van alle de Historyschryvers der Steden deser Provintie tot noch toe sulcks opt bevordert heeft) geformeert / ende op dese Stadt (als van outs de voornaemste in de Kerckelijckheydt) toegepast hebbende / een kort begrip van de decadentie ende den ondergangh des Pausdoms hier te Lande / oock wel behoorlijck en dienstigh achtede / vervolghens op deselfde voet in 't kort by te voegen / en tot dien self den draet noch aen te knopen het principaelste 't gheen omtrent den op-komst / 't voort-planten en stabilieren van de Gereformeerde Religie, onder de Gereformeerden self (en van de geene die als voornaemsten desen specieusen naem wilden voeren) voorgevallen is / ter tijdt toe de selfde Religie volkomelijck in treyn gebraght ende in wesen was / op dat men dese saken niet verscheyden zynde van natuere / soo wel d' een als d' ander hier gelijck als in een bundel by een moght hebben. Voorts dat ick desen last eenes Historyschrijvers aen-genomen hebbende / in alle manieren oock noodigh hebbe geacht der selver wetten (hier boven geallegeert*) na vermogen te obserberen. Alle die grove misbruycken en enormiteyten van muyteryen / verwerringen / eygen-sinnige driftigheden / partialiteyten en vinnigheden / die sigh omtrent de eerste grontslagh van de veranderinge der Religie in sommige onser eygen Gesinte hebben laten sien / zijn onverschooneiijk / en waren wel hey-

* Siet pag 464. en 486.

tighlijck te wenschen / dat noyt tot sulck een onuytspreeckelijcken afbreuck en nadeel van onse Religie en Gods Kercke hadden gestrekt; waer over Hadrianus Saravia wel eer Professor der Theologie tot Leyden met goede reden te synen tyde oock schijnt te klagen / dat 't geen eenige Jaren in verscheyde Gewesten was om-gegaen, den geluckigen voort-gangh van de Predekingh des Euangeliums meer hinders hadt gedaen, als al de Benden der Jesuiten, en andere Doctoren en Hypocrijten der Roomsche Kercke gesamentlijk met alle hare Schriften: seggende voorts; Was'er by onse luyden, en by de geene die voor de onsen willen gehouden werden, sulck een moderatie geweest, als by Christenen behoorde te wesen, de goede saecke sou met min haets en nijdts zijn beswaert geweest; en al-omme sou men veel meer Christelijcke Kercken hebben, en soo voorts*. De verkeerde meneen en snoode treecken by sommige onser Predikanten geduerende de Leycestersche factie / in 't werck gestelt / zyn abominabel / ende kennen door niemandt niet te veel ten exempel werden gestelt / als seer natuerlyck over-een-komende met de woorden Ciceronis, daer hy in seecker Oratie seyde / dat de soodanigen altijt voor snoode / schadelycke en verderflycke Ingesetenen werden geacht / dewelcke de gemoederen des Volcks verwecken tot muyterye / ofte daer op toe leggen / om door eenigerley middelen de onervaernen te blindt-hocken / ofte oock deftige en voortreffelijcke Mannen / dewelcke goede dienste hebben gedaen / ende het wel meenende zijn met het gemeene best / onder de Gemeente in haet soecken te brengen: maer dat die gheene ten allen tyde voor goede Burgers gehouden zijn / dewelcke de betrachtingen ende aenslagen der booswichten hebben weerhouden / ende de raedtslagen der vermeetenen / met authoriteyt / getrouwigheydt en ernsthaftige dapperheydt tegen gestaen. Dit zyn syn woorden: *Hi & audaces & mali & perniciosi cives putantur, qui incitant populi animos ad seditionem, aut qui largitione cæcant mentes imperitorum, aut qui fortes & claros viros & bene de Repub. meritos, in aliquam vocant invidiam. Qui vero sceleratorum impetus & conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui magnitudine animi; Consiliis audacium restiterunt, boni cives semper habiti sunt**. De dienstigheydt die ick dan segge oock in 't verhael deser materie te bestaen / is seer lichtelyck te begrypen uyt dese voor-segginge des H. Predikers: Het gene dat geweest is, dat is nu, en wat wesen sal, dat is alreede geweest*. En de droevige ervarentheydt heeft ons geleert / en leert ons noch dagelijcks dat dese woorden (eertijdts uyt-gesprooken van den alderwijsten Coningh) oock ten opsichte van die geschiedenissen niet dan al te waerachtigh zijn. Soo dat wy dan uyt der selver relaes bescheydelyck siende / waer men sich voor desen voorsichtigh ofte onvoorsichtigh / wel of qualyck in gedragen heeft / daer uyt leeren mogen / waer op ons hedendaegs in dese spartelige eeuwe by wylen oock te letten staet. Onder anderen blijckt ons klaerlijck dat ten allen tyden

Had. Saravia in Epist. ad Lect. Tractat. de diversis Ministror. gradibus præfixa.

Om wat redenen de exorbitantien en buyten sporigheden sommiger Predikanten geduerende de Leycestersche factie hier oock te minder zijn voor by gegaen.

* *Cicero pro Sestio.*

* *Ecclesiast. cap. 5. v. 15.*

den menschen zyn gebonden/ dewelcke onder den schoon-schijnende deck-mantel van Religie veele heyloose en schelmachtige verrichtingen hebben bedreven.

—— —— Sæpius olim
Religio peperit scelerosa atque improba facta.

Dat ick alles met autentijck en vast bewijs bevestigende, en alle eensijdigheyt aen een kant stellende, hebbe getracht te schrijven.

't Geen ick schrijve/ bewijs ick doorgaens; ende de bewijsen die ick hier toe by-brenge/ zyn niet van verre ontleent/ ofte yewers vreemts gehaelt/ veel min fabuleuselijck verdicht/ maer 't selve dat by onse voor-Ouders ondervonden/ en by de treffelijckste en bescheydenste jaer-schrijvers van die tyden nagelaten is/ welckers verscheyden geschreven hebben met speciale kennisse/ ende uyt last ofte met approbatie van de Hooge Overheden. Ende om dit werck te eygen-geloofwaerdiger en onwedersprekelijcker te maecken/ soo gebruycke ick tot verscheyde plaetsen niet alleen de eygen woorden van die geapprobeerde Auteuren/ Mannen van aensien ende grooten naem/ maer oock veeltijdts van de Overheden self. Indien van de vryheydt werdt gepleeght van eenige persoonen of saecken te oordeelen of veroordeelen/ niemandt kan met reden qualijck afnemen/ dat de waerheydt rechtvaerdighlyck werdt voor gestaen/ te minder wanneer deself de streckende is (gelijck dese doet) tot rust en vrede van 't Gemeen. In sulker voege heb ick dan in 't generael den ganschen op-komst van de veranderinge in de Gods dienst (sonder op vrient of weder-partye te passen) na de rechtschapene gestalten der voor-gevallen saken onpartydighlijck willen verhandelen/ oock den Roomsch gesinden gelijck gevende/ daer sy gelyck in hadden/ ende die van myn eygen Gesinte niet ontsiende te bestraffen/ daer sy te bestraffen waren. Sy doen my ongelijk die dit anders als ten besten souden willen duyden. God/ die een kender aller herten is/ weet met wat een goede intentie in oprechtigheyt van myn gemoet sulx is geschiet. Indien dan echter alsulke eygendriftige/gepassioneerde en quaetwillige menschen gevonden wierden/ die door een snoode hartneckigheyt en schadelijcke verkeerde inclinatie/ my hier over souden willen hatelijk zyn/ ik sal myn steunsel ende vertroostingh soecken op de woorden van den meer-gemelten Orateur/ daer hy seyt dat een eerlijck man geen gevaer/ arbeyt noch leet ten dienste van syn Vaderlandt ende de synen ontsiet: en dat hy liever leet wil lyden/ dan eenigh deel van syne schuldighe plicht verlaten. *Pericula, labores, dolorem etiam optimus quisque pro Patria & pro suis suscipit: dolores denique suscipere mavult, quam deserere ullam officii partem**. En met sulck een voornemen hadt ick dit werck op my genomen/ op dat ick/ ende een ygelijck myner Mede-Burgeren met my/ soo een considerable saeck 't stuck van de Reformatie eenmael te recht en sonder voor-oordeel moghten leeren verstaen/ als ons niet willende soo blindelingh laten leyden naer de gemeene sleur

* *Cicero 2. de fin.*

door

door gewoonte en onverstant/ die den meesten hoop der menschen (God betert) door een ongevoelig voor-oordeel so partydig maeckt/ dat sy (gelijck men dagelijcks siet) soo wel gewichtige als geringe saken allerley nature / 't sy der voorledener of der tegenwoordige tyden / dickwils sonder 't tegendeel gehoort / ondersocht / ofte verstaen te hebben / alleenlyck na haer humeuren en affecten/ ofte om dat sy sien sulcks by 't meerendeel van haers gelijcken aengenomen en voorgestaen te werden/ goedt keuren of verdoemen / aenhangen of verfoeyen / en dus doende sich niet als redelyke schepsels na de reden conformeren en die allenthalve plaets leeren geven / maer ten naesten by als onredelijcke dieren hare blinde driften volgen / en alsoo 't menschelycke verstant ('theerlijckste ende Godlijckste van alle) een groote onwaerdigheydt aen doende / sich selven oock dickwils onwetende besondigen / ingevolge de Godlijcke spreucke Salomonis (die ick doorgaens in desen deele my altijdt hebbe voor oogen gestelt / en niet nalaten sal onder de genade Gods ten allen tyden in 'tbinnenste van myn hert te bewaren) seggende: wie den godloosen rechtveerdight, ende den rechtveerdigen verdoemt, zijn beyde den Heere een gruwel *. Item dese van den H. Euangelist Joannes: en oordeelt niet na het aensien, maer oordeelt een rechtveerdig oordeel*. 't Welck onderhoudende dient de saeck nootwendigh voor-al ende eerst wel te recht ende grondigh te werden geapprehendeert. Ende gelijck het een groot teecken soude zijn van zwacke fundamenten geleght te hebben / eenige nieuwe gevoelen en ongehoorde dingen aenstonts plotselijck te gelooven en aen te nemen / sonder al-voorens alles dies-aengaende wel door-sien/verstaen en over en weder bedacht en ondersocht te hebben : even alsoo is het oock een vaerblyckelyck bewijs van voor-oordeel (een voortteelster van het dwaes onverstant ende een pestilentiael verderf van alle billijcke reden-gebruyck en ratiocinatie) een saecke te oordeelen en veroordeelen / sonder die voorgaende plichten / tot de rechte kennisse van dien/ aengewent te hebben. Dit zy dan tot myne voorloopende verantwoordinge (om naermaels des te minder subject te wesen) voor soo veel de saecken belanght. Wat nu mijnen stijl aengaet / ick bekenne my niet gebonden te hebben om doorgaens puyr en suyver duyts (sonder eenige bastaert-ofte-van-andere-tael-ontleende-woorden) te gebruycken: 't is nu hedendaeghs soo verre gebraght / ('t geen te beklagen is) dat een groote meenighte van uytheemsche woorden by ons overgenomen/ en genoeghsaem eygen gemaeckt zijnde / by de Gemeente (self by die gene die geen vreemde Tael en kennen) beter werden verstaen / als haer eyghen Moedertael / die in veele woorden wel bysondere verklaringe door uytheemsche en onduytsche soude van nooden hebben / al-eer sy de saecken by een yder eygentlyck genoegh soude doen verstaen ; oversulcks ick by desen niet geraden hebbe gevonden / de goede Wetten van die nieuwe

* Proverb. 17. v. 15.

* Joan. 7. v. 24.

Verantwoordinge tegen eenige berispingen die daer souden mogen vallen in consideratie van den stijl ofte maniere van het schrijven deses ende voor eerst nopende 't gebruyk der bastert-Woorden.

Nederduytsche Tael-kundigers te gehoorsamen / te weten alle uyt-landtsche woorden te verbannen en uyt onse spraecke te verwerpen ; maer achtende sulcks voor my tegen den Oven gegaept soude zyn / late die moeyte voor anderen (die misschien wat wyder gapen kennen / ende haer een ander stoffe hebben voor-gestelt) overigh : Echter wel wetende 't geen Erasmus seyde : *fœdum esse hominem in ea lingua videri hospitem, in qua natus est.** dat het schandelijck is in die tael een vreemdelingh te lijckenen, in welcke men gebooren is : soo hebbe ick geduerende dese besigheden niet onderlaten / voor my selve / my oock te oeffenen in de Nederduytsche Tael ; gelijck ick in vier voegen tot onderrechtinghe van die geene / die eenighe in onse Tael gebruyckelijckste uytheemsche termen / niet en souden kennen verduytschen / deselfde vervolgens in goet duytsch daer by gevoeght hebbe / alsoo wel als by eenige (wegens hare somtydts krachtiger uytdruckelijckheydt) ontleende woorden oock sulcks voor d'eenvoudigen is geschiet ; in summa / ick hebbe my in desen deele getracht te accommoderen na de gewoonte en de humeuren der meeste menschen ; te meer / vermidts alle die Inserta ofte ingelyfde stucken en Extracten (in dese Beschrijvinge met haer eygen woorden geallegeert werdende / en hoe oudt sy oock zyn / meerendeels al mede van uytheemsche woorden schaterende) te minder veranderinge van styl souden veroorsaecken / 't geen dus danigh een werck wegens de veelderley materien en saecken van sich selven genoeghsaem onderworpen is ; welck gebreck (indien het anders een is) ick vertrouwe over-sulcks by den verstandigen Leser wel sal werden verontschuldight. Ick hebbe oock hier en daer na gelegentheydt van saecken / eenige Termini artium ofte Konst-woorden (als by exempel in 't Beschrijven der Gebouwen de termen of woorden van d'Architecture ofte Bouw-kunst ; in 't uytbeelden van eenighe Wapen-teeckenen oft Eer-schilden die van de Herauldie ofte Wapenkundschap) gebruyckt : want de hoedanigheden en eygenschappen aller dinghen kosten / mijns beduinckens / niet eygentlijcker uyt-gedruckt en gedenoteert werden / als met haer toe-geeygende Konstwoorden selve ; en / gelijck voor-af in 't begin van de Voor-reden uytgeleyt hebbe / dat naest de natuerlycke genegentheydt tot mijne Vaderlijcke Stadt / 't door-reysen en besien van mijn eygen Vaderlandt ende hare omleggende Landtschappen / midtsgaders de daer uyt ontstaen en opgevolghde naukeuriger preparatie ofte mijns selfs nader bequaem-maeckinge om andere vreemder Landen te gaen besoecken / de oorspronghe zy geweest deser Beschrijvinge / soo bevondt ick tot beyde dese objecten ofte voorwerpsels te gelijck / soo wel 't geen de Beschrijvinge als 't Reysen aengingh / oock seer dienstigh te weesen / verschepde Konsten ofte Wetenschappen met hare termen eenigermate te leeren verstaen ; want hoe sal men de Tempelen / Paleysen / Raedt-huysen / en allerhande publijcke Gebouwen / met haren toestel /

* *Erasm. de pronuntiatione.*

midtsgaders oock de veranderlijckheyt hier en daer.

De Konstwoorden oft Termen der Konsten.

stel / Meubelen / en Ornamenten / oordeelig en bescheydentlijck be-sichtigen / veel min Beschrijven sonder van de Bou-kunst / Beeldt-snydery en Schilder-konst / de Iconologia ofte uytbeeldinge des ver-stants (waer door alle Emblemata ofte Sinne-beelden / devysen ofte Sin-teeckenen en allerley fraeye speculatien geleerdelijck met Figue-ren werden uyt-gebeeldt) eenighsints kennisse te hebben ende af-ge-vaerdight te zijn ; alwaer dan in 't verhandelen van soodanige saec-ken hare eygen termen niet qualijck ten propooste / maer alder-be-quaemst en krachtighst mogen werden geappliceert. In tegendeel hebbe ic my altemets na den stijl en forme van eenige oude en slechte-lyk ingestelde aenteeckeningen en Extracten moeten conformeeren / ende myn Pen na haer fatsoen eeniger mate rechten en krommen / om (soo veel myn doenlijck was) te minder schielijcke en aenstootelijcke inegaliteyt ofte ongelijckheydt van stijl te veroorsaecken. Maer ick en hebbe evenwel niet goet kennen vinden de Carmina ofte Latijnsche Versen / Sententien / Inscriptien / ende andere Latijnsche stucken hier en daer geinsereert / juyst altydt te translateren / gelijck inson-derheydt alle die Versen in het tweede Hooft-stuck / hoewel groote-lycks tot lof van onsen Hertogh Govert / ende verscheyde anderen op andere plaetsen meer / alle streckende tot eer en reputatie van onse Stadt / of ten minste tot elucidatie en verlichtinge van eenige saecke daer aen dependerende ; hoopende dat de selfde door de vloeyende pen van eenigh soet-rijmend Poët na de Poëtische wyse onse Nederduyt-sche Tael nu metter tydt wel sullen leeren spreecken. De Epitaphien ofte Graf-en-andere-opschriften / selfs in Prosa ofte Rijm-loos / doch na den Romeynschen styl in-gestelt zynde / hebbe ick oock als noch voor eerst niet vertaelt / eensdeels om de moeyelijckheyd te ontgaen van my aen yder woordeken soo te moeten binden (gelijck in inscrip-tien wel dient te geschieden) ende daer toe de bequaemste en beduydt-saemste Nederduytsche woorden uyt te soecken / om de eygenschap-pen van yder Latijnsche krachtigh uyt te drucken / anderdeels uyt vreese dat de selfde al wel over-geset zijnde / nochtans veele van haer eerste aerdigheydt souden missen / aengemerckt een ygelijck Tale syn bysondere eygenschap hebbende / niet soo lichtelijck wil gedwon-gen zyn ; derhalve niet alles soo te gelijck kennende voor den dagh brengen / hebbe dit oock tot nader gelegentheydt willen uyt-stellen. De bescheyden getrocken uyt eenige Latijnsche Historyen ofte Be-schryvingen hebbe ick doorgaens / gelijck oock altemets eenighe by-gebraghte Sententien van treflijcke Auteuren / getracht (voor soo veel den aerdt van onse Tael toe-liet) van woordt tot woordt uyt te drucc-ken / als wanneer ick sulcks allenthalve met veranderinge van Let-ters hebbe gestelt ; 't welck soo niet doende / en myn eygen woorden gebruyckende / hebbe ick echter over-al in de kant aen-gewesen (ge-lijck by alle Schryvers der voorledene saecken / die sy selfs niet beleeft

altemets ook eenige vouginge na oude en flechten stijl.

ongetranslateerde Allegatien hier en daer ingelijft.

hebben / behoort te geschieden) uyt wat seeckerheden ofte uyt wiens geloofwaerdige Pen / yder materie getrocken zijnde / den Leser voor de waerheydt voor-gedragen werdt; welckers Auteuren sin en meeninge ick in aller getrouwigheydt soo naukeurigh hebbe getracht waer te nemen / dat noyt willens of wetens buyten haer intentie ben getreden. Indien echter buyten vermoeden / hier oft daer eenighe duysterheyd of dubbel-sinnigheydt in eenige woorden moghte schuylen / die by sommige quaet-aerdige menschen souden kennen werden mis duyt / ick segge / dat soo langh ick leve / de uytlegginge myner woorden aen my selve reserbere / t' alderstondt bereet zynde / myn verstant en meeninge dien-aengaende te verklaren / en dat ick nochtans per avonture hier of daer in gemist of my ergens in mis-grepen hebbende / des beter onderrecht zynde / my selven seer gaerne in alle redelijckheydt en billickheydt laten vinden sal. Dit hadt ick goet gedacht den Lesers tot een af-scheyt noch te gemoet te voeren / voor al-eer ick dit werck door de woeste baren van nijdt en wan-gunst nu zee liet kiesen / op dat sy eenighe voor-beelden van redenen souden mogen weten / waer mede ick my tegen de waen-wyse Berispers en heeckelaers van dit werck soude kennen defenderen / dewelcke hier door oock gewaerschout werden / dat sy/wegens hare door nydige afgunstigheydt benevelde en verduysterde oogen / sich des te minder laten mis-leyden in het dool-hof van hare gewoonlijcke voorbarighe oordeelen: want ik na den generalen loop des werelts wel besessen kan dat het my oock niet en sal ontbreken aen soodanige / die dit myn werck (uyt wat voor een goeden in-borst het oock syn oorsprongh nam) sullen soecken te verkleynen / en dat ick hier in niet geluckiger sal zijn / dan de Geleerste Mannen / die selfs niet alleen de naeuwe sistinge van de spits-vindige knibbelaers / maer oock de onbeschofte heeckelinge van een hoop onverstandige al-berispers en eygen-sinnige menschen onderworpen zijn; sulcks ick wel licht kan vast stellen / dat oock myn deel van d'algemeene plage der zwarte nijdt en bitze jalousie te verwachten hebbe:

tegen captien in woorden hier of daer.

Tot den Berispers en alle laeck-siecke tongen.

O dirum exitium mortalibus, ô nihil unquam
Crescere, nec magnas patiens exsurgere laudes
*Invidia**. ——— ———

* *Silius* 8.

Maer die met dese vergistige en door haer eygen selfs alderschadelijkste sieckte bezwangert gaen / mogen sich in tegendeel oock wel verseeckert houden / dat het oude en gemeene spreeck-woordt van lichter te berispen dan te verbeteren voor haer niet te vergeefs/maer tot een voor-komend preservatijf van hare quale is geordonneert. Indien dan yemandt in 't regard van de saecken soude willen berispen / dat hy tot dese of gene materie wel wat nader bescheydt ofte yetwes daer toe dienende / soude hebben weten by te doen / ick laet my selven voor-

staen

staen dat soodanige berisper of verbeteraer misschien tegen eene ver-beteringe noch wel thien saecken vinden sal die hy noyt voor desen ge-hoort ofte geweten heeft / aengesien ick (onberoemt gesprooken) wel bewust ben dat niemandt tot noch toe ontrent de ontleedinghe van dese stoffe beter occasie gehadt / noch sich soo nauwkeurigh bemoeyt en besigh gehouden heeft. Ten opsichte van den stijl zijn hier en daer wel verscheyde particuliere woorden uyt de Pen gevallen / die nu al-bereydts oock wel soude kennen verbeteren: maer wie sagh oyt soo volmaeckt een werck (ick zwyge van den eersten upthomst) daer niet dit of dat op te seggen vil. Sulcks dat voor de knibbelaers ten allen tyden genoegh materie overigh is / om hare knagende tanden op te wetten. Alles is onvolmaeckt hoe scherp men oock met Havix oogen toe-siet. In 't toe-stellen en formeren van eenigh Boeck / sluypen al gemeenlijck verscheyde abuysen ter zijden deur / ja selfs oock wel als de Copie en oock Proeven door veele handen / en onder d'opsicht van verscheyde oogen gaet / ik late staen wanneerse van den Schrijver selfs alleen gelesen / oversien en gecorrigeert werden / gelijk by my in desen deele volkomelyck is gheschiet / soo dat ick oock daer voor niemant ter werelt eenige dankbaerheyd in te erkennen hebbe. 't En sou dan geen wonder zijn al hadt ick eenige fauten met beyd' myn open oogen over 't hooft gesien. Nochtans vertrouw ick dat den bescheyden Le-ser niet veele onvoorschoonlycke en andere groove mis-slagen (als hier boven aengewesen hebbe) zyn ontmoet. Maer indien nu voor de eer-ste mael niet alles soo perfect en volkomen als na verdiensten beschre-ven / en sommige saecken niet verstandigh en duydelyck genoeg heb-be konnen treffen / twijffelt niet of 't is my soo wel als anderen leet / en vertrouw dat sulcks meer 't gebreck van noodige bescheyden als de voor-sorge en goeden yver / van die geene die de Pen t'uwen dienste heeft gevoert te imputeren zy / dewelcke sich selve in dese niet over-al hebbende kennen vergenoegen / over-sulcks oock geensints reecke-ninge maeckt / om soo veele andere menschen volkome contentement te geven. Ick soude de rest of 't vervolgh van dit Werck (al soo veele vreemdigheden / onbekende ofte vergeten saecken / als dit voorgaen-de / in sigh begrypende / en ten meerendeele nu albereyts genoegsaem gereet en druck-vaerdigh zijnde) hier met eenen wel hebben kennen by-voegen / doch is sulcks by my uyt insichten (hier boven ten deele aen-gewesen *) niet geraden gevonden / noch behaeghlijck geweest. Middelertydt hebbe ick echter dit gedeelte so perfect en imperfect als het is (behalven om de voorsz consideratien hier boven verhaelt / en eenige anderen my hier niet lustende t'openbaren) uyt noch drie ver-scheyde motiven goet gevonden by provisie in 't licht te geven. Voor eerst / om eenige preuve te geven / tot overtuyginge van die gene / die als Pelgrims in Jerusalem zijnde / haer eygen Vaderlycke Stadt noch niet en kennen / welckers veele hen selven door die onervarent-heydt

Selden Boo-ken sonder fauten of mis-slagen.

* *Te weten, 't begin deser Na reden*

Nader con-sideratien en beweegh-re-denen waer-om dit Werk provisionelik ende niet ten volle werdt uytgegeven.

heydt hebben laten voorstaen / dat van dese loflijcke Stadt niet veele te beschrijven was ; ten andere om voor myn vertreck tot myn langh gewenste reyse (die met Godt de voorste nu voor-ghenomen hebbe) noch eenighsints te laten flickeren een kleyn vonckje van de vierighe affectie en toegenegentheydt / die altydt en van kindts-been af in het diepste van myn hert begraven lagh / om myn Vaderlijcke Stadt met woorden en met wercken voor soo veel als in my was / ende ick na mijn uyterste vermogen kon bereycken onnendelijck dienst te mogen doen. Ten derde / om (dit voor-afgaende gedurende den tyt mynes af-wesens genoegsaem kennende door lesen zijn) na myn wederkomst dies te bequamer te vernemen / wat hier noch al aen mancquerende / en waer dat d'informatie van die gebreecken souden te bekomen zyn / midtsgaders dat by deselfde occasie noch eenige behoeften tot het volgende soude moghen ontdecken / die misschien by my als noch niet en zyn achterhaelt : want ick vertrouwen wil dat dit myn werck by sommige een beweegh-middel wesen sal / dat veele dinghen naukeuriger sullen werden ondersocht en met meerder op-let aenghemerckt / en dat alle oude Papieren en Bullen / die eenige (al wast maer geringe) bescheyden der oude en verledene gestalten onser saecken souden moghen geven / soo verachtelyck niet verschoven / verworpen en verquist / (waer door wy nu veele kennisse der voorgaende tyden moeten missen) maer ten minste met een weynig meerder sorghvuldigheydt na-gesien sullen werden ; versoeckende derhalve nochmaels eenen ygelijck die eenige munimenten / gedachtenissen / aenteeckeningen / ofte eenige nader informatie ter materie dienende / onder hem noch souden mogen berustende hebben / ofte oock by hem in toekomende noch gevonden werdende / hoe geringh het oock soude mogen schijnen / 't selvige aen my gelieve te communiceren / oft door den Drucker deses oft ook andersints (na 't hen lust en gelegen komt) bekent te maecken ; want selfs de aldervijlste en slechste bescheyden / en die alleen geconsidereert zynde van geen beduyden zijn / my tot d'een of d'ander saecke altemets meerder dienst souden mogen doen / als een ander wel soude konnen vermoeden ; ende hier door sal niet alleen my maer oock 't gemeene best (waer aen een yder geboortens-en-natuers-halve verplicht is) dienst geschieden. De oordeelen van alle verstandigen / die de schimpighe malitieuse beri[s]pingen gheen plaetse geven / maer met bescheydenheydt en kennisse verbeteren / staen hier onder-en-tusschen niet alleen vry / maer werden in alle ernst oock aengeroepen / met betuyginge dat der selver verbeteringen ende censure my aengenamer wesen sullen als het toestemmen † / ten eynde dit werck / gelyck door de suppeditatien des selfs gebreecken vervult /

Imploratie en ernstelijk versoeck tot verschaffing en mede-deelingh van nader bescheyden, die onder den een of ander nog souden mogen schuylen

Item versoek ten eynde alle verstandigen hare rechtsinnige oordeelen over dit werck gelieven te latengaen, mitsgaders wat dienst en nut dese beyden tot bevorderinge van 't selfde werk souden toebrengen.

† *Ut igitur monere & moneri, proprium est veræ amicitiæ, & quidem alterum libere facere non aspere, alterum patienter accipere non repugnanter : sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, & assentationem. Cicero de Amicit.*

in dier voegen door de vermaninge der verstandige oordeelen hier en daer verbetert/ wyder uyt-gebreyt of in-getrocken magh werden / ende alsoo 't geene daer uyt gelaten was by gedaen/ en 'twelcke overtolligh soude mogen wesen afgenomen zynde / eyndelijck alsoo gemodereert werde / dat den Leser door de veelheydt der woorden niet vermoeyt/ noch de saken door de kortheyt der selver/ sich niet verduystert vinden ; op dat alsa dese Beschrijvinge onser Stadt behoorlijcker wyse allengskens voltoyt / ende (indien jy die eere magh gebeuren) tot sodanig een perfectie (als mogelijck is) geraeckt zijnde / eenmael in een volkome forme / met Figueren en Kaerten / midtsgaders een generael Register voorsien / den Nakomelingen ende de eeuwighduerende gheheugenisse over-gelevert magh werden. Doch indien oock middelertijdt een begaefder Pen / dit myn ooghmerck ende nu ontworpen werck / tot eere en reputatie van onse Stadt / tot grootmakinge en roem-verbreydingh van des selfs eerwaerdige naem/ op dese fundamenten en gront-vestinge / met meerder luyster ende heerlijckheydt weet te voltrecken en aen den dagh te brengen / hy gelieve syn licht niet in 't verborgen te houden / nochte onder een Kooren-mate maer op den Kandelaer te stellen / op dat syn schynsel lichten magh allen die in den huyse zyn */ ende hy sal (als makende d'oude aensienlijcke achtbaerheydt ende vermaertheydt van onse Stadt door dese middelen meer ende meer verlicht ende onsterflijck) aen de selfde niet alleen verdienstelijck gehandelt/ en de posteriteyt met een danckbaer geheugen aen hem verplicht hebben/ maer oock van niemandt meerder danck behalen dan van my / wanneer hy my tot belooninge / van myne (by maniere van spreecken) gesletene schoenen in synen dienst af-geloopen (met desen ongebaenden wegh door hem eerst ingegaen te hebben) slechts dese eere (gelijck altemets by sommige seer onredelyck geschiet) niet ontreckt/ van mynen naem / nevens den syne in den titel des Boecks / na gelegentheyt en verdiensten van saecken/ overigh te laten: want wie sagh oyt een sterflijck mensch / die eenige moeyte of arbeydt aengewent hebbende / de eere daer van (indien die eenige verdient) hem selfs niet liever dan aen anderen toe-schrijven liet. *Vita brevis est, gloriæ cursus sempiternus* *. Het leven is kort, en den loop van de eere die men door weldoen verkrijght, is eeuwighduerende, seydt den Orateur: en de Philosophen hebben self voor die Tractaeties die sy tot verachtinge van de eergierigheydt geschreven hebben/ hare namen gestelt ende daer over genoemt willen zijn. *Trahimur omnes laudis studio, & optimus quisque maximè gloriâ ducitur. Ipsi illi Philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt : in quo prædicationem & nobilitatem despiciunt, prædicari se ac nominari volunt* *. Onder dese voorwaerden dan werdt een ygelijk (des ervaerne) ook versocht om met gelijcken vlijt en beter Pen dit werck te vermeerderen / om de waerdigheyd van dese Stadt te

In geval ymandt de Beschrijvinge deser Stadt beter soude weten te vercieren en verheerlijcken, dat hy doch sijn bequaemheydt in het werck gelieft te stellen, midts mijn naem (voor soo veel ick hier toe gecontribueert hebbe) overigh latende.

* *Matt. 5. v. 15.*

* *Cicero pro Sestio.*

* *Idem pro Arch. Poeta.*

Doch dat die sulcx wegens de moeyelijckheydt nalaet met geen billickheydt dit werck kan misprijsen.

te vertoonen / en haren lof te verheerlijcken. Maer ingeval hy daer in te veel moeytens en hooft-breeckens vindt / ende oversulcx 't selve door my liever overigh laet / hy heeft dan oock (al meende hy schoon wel beter soude kennen) egeene reden om dit myn doen te laken. Den bet-weteren (ick late staen den bet-wetende) vermat ick my noyt te leeren / maer hen hebbe ick noch wel wat te doen open gelaten. Weten sy dan meerder en beter / sy hebben occasie om haren lust noch te boeten / laet dan hare bequaemheydt en naerstigheydt dit begonnen werck perfectioneren en tot volkomenheydt optrecken / ick magh de moeyte (hoewel my tot noch toe noyt verdroten heeft) echter mede wel ontbeeren. Ick hebbe nu altijdt aen myns gelijcken getoont in wat voegen en op hoedanig een voet / men dese Stadt na verdiensten kan beschrijven; en tot dit werck (by voor-raet uytgegeven) en hebbe ick geen Octroy (gelijck veele althans plegen / ende ick oock seer lichtelijck soude hebben kennen bekomen) willen versoecken / op dat eenigh Lief-hebber van onse Vaderlycke Stadt / lust hebbende om een generale Beschrijvinge van dien in 't licht te brengen / aenstonts te werk soude kennen komen / ende sich van dit gedeelte ten vollen mogen dienen / hem presenterende tot syn desseynen ten dienste van 't gemeen / de behulpiycke handt te bieden / my stillende vergenoegen met die eere van soo een braef Cavallier tot sulck een goet en nuttelijck werck opgeweckt en te paert geholpen te hebben. Ick segge dan een yegelyck aen / het oude spreeck-woordt van Horatius:

—— Si quid novisti rectius istis,
*Candidus imperti: si non, his utere mecum**.

* *Horat. lib. 1. Epist. 6.*

En voorts noch eenige redenen tot overtuyginge van den quaet-spreeckers, lasteraers en hair-klovers, die men allerwegen vint.

Dat is soo veel; ingeval yemandt beter heeft / dat hy sulcks goetwilliglijck voor den dagh laet komen / soo niet / dat hy hem hier mede (nevens my) behelpe. Is'er nu noch ymandt (gelijck ten allen tyden sulcke nydighe menschen gevonden werden) die soo slaessch door een wangustige passie beseten is / dat hy buyten alle reden door syn verkeerde en snooden aert / dese Bladeren niet anders dan met jaloursche en nadeelige oogen sal konnen aensien / en met een quaetsprekende en vergiftige tonge lesen / ick geve alle eere (die my hier van soude mogen toe-komen) aen den benyders van dien ten beste / my vergenoegende alleenlijck met dese die my door geen dieverie / brant / roof / moort / noch schip-breuck / nochte oock door de bitze nijdt (als sy al haer greetige tanden al versleten en aen stuck geknaeght sal hebben) t'harer spijt noch niet en kan benomen werden; dat is ('t geen ick behoudens de modestie my selve toe-schrijven magh) dat ick altijdt de eerste vinder en aenleyder van een generale Beschrijvinghe onser Stadt ben geweest / en daer door metter daet getoont hebbe / dat ick (hoewel ick beduchte het my veel aen macht sal ontbroocken hebbe) ten minste genegen was om myne Geboorte-plaets en Mede-Burgeren

geren eenige algemeene dienst te doen / waer toe selfs de gedachten van sulcke af-gunstige ende nydige menschen misschien noch noyt en hebben gestreckt / noch oock wegens haer verdorven aerdt (die niemandt goedt dan haer selven gunt) te recht hebben konnen strecken. Ick lachge dan met die kindtsche jalousheyd die eere waent in te leggen / met eens anders werck te verachten / ende eens anders misgunde eere door hare laeck-siecke vertspinghen te dempen. Wil nu noch eyndelyck yemandt weten op wat hoope van belooninge ick dit Werck hebbe aengevangen ende dus verre ghebraght? dewyl toch (gelyck den alder-welsprceckensten Romeyn selfs ook te kennen geeft) niemandt garen eenigen zwaren arbeydt aenneemt / nochte sich eenig gevaer van betwistingh en vyandtschap onderwerpt / ten zy hy eenige vergeldinge tot syn oogmerck heeft: *quem unquam virum [inquit] tam immortali virtute preditum vidimus, qui nullo præmio proposito omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit* * ? soo en late sich dan niemant voorstaen / dat het soude wesen om eenig gewin van gelt-middelen of diergeltjcke / ('t welk ik / in comparatie van vele andere mensen / toch weynig achte) (a) maer om dat ik (achtende de goede Naem uytgelesener dan grooten Rijkdom; de goede gunste dan Silver ende dan Gout *) dese genereuse ende eerlycke naem soude verdienen (b) / dat ick willende niet als een ontydige ofte onnutte geboorte door de Wereldt passeeren / (altijdt voor soo veel my doenlyck was) getracht hadde noch eenigh nut toe te brengen / ten dienste van die geenen daer ick my volgens de Wet der Natuere / aldermeest aen verplicht erkende / en door sulck een betrachtinge / sonder op-houden meer en meerder gunst / genegentheydt en Burgerlycke liefde te verwerven. Indien ghy u lieden dan (waerde Mede-Burgeren) na uwe gewoonlycke goet-hertigheydt en licht-vergenoegen / dese myne arbeydt t'uwen dienste / niet onaengenaem laet zyn / maer deselve met een gewenste toe-genegentheyt en weder-gunste reciproquelyck omvanght / voorwaer ick sal myn doel-wit en oogmerck in 't beste deel ghetroffen hebben / ende my achten van myne moeyte ten hoochste geremunereert te zyn. Ick vreese dan niet de bulderende storm-winden der nijdt ende wan-gunst / noch de nauwe heeckelingen en sistingen eeniger waen-wyse rechters / noch de viese cavillatien ofte hayr-kloverien van een deel jalousche beknibbelaers; de ondervindinge my oock dagelijcks leerende / dat men de wel-nemende / gevoeglycke en discrete menschen seer lichtelyck maer de wrebelige waen-weters toch nimmermeer en kan voldoen. Op hope van continuatie van het favorabile windeken uwer Burgerlycke affectie / ga ick dan met desen 't zeyl / en vordere mynen wegh tot een eerlyck eynde

Wt wat inſichten van belooninge dit werk geschreven is, ofte wat vergeldinge daer voor alleenlijck werdt gedesireert.

* *Cicero de Senect.*

* *Proverb. 22. v. 1.*

Besluyt, insinuatie en laeste aenspraeck tot den Burgeren van Delft.

[a] *Caduca semper & mobilia hæc esse duxi, non virtutis atque ingenii, sed fortunæ ac temporum munera: &c. Cicero pro domo sua.* (b) *Ex omnibus præmiis virtutis, amplissimum est præmium gloria: quæ vitæ brevitatem, posteritatis memoria consolatur: quæ efficit ut absentes adsimus, mortui vivamus: cujus gradibus etiam homines in cælum videntur ascendere. Idem pro Milone.*

de al voort en voort gerustelijck heeuen ; pogende onder-en-tusschen met al myn doen en laten in woorden ende in wercken te betoonen / dat ick met geheel myn herte genegen ben / ende in alle ernst (voor soo veel de menschelijcke krachten immers vermogen) my soecke te reguleren na een gansch Christelijcken regel van niemant te benyden/ yder een gunstigh te wesen / ende met wel-doen t'overtuygen/ op dat myne vrienden my lief-hebben/ ende myne vyanden my niet konnen haten. Sulcks ick tot den benyders wel soude mogen uyt-roepen de woorden Martialis :

Qui ducis vultus, & non legis ista libenter,
Omnibus invideas livide, nemo tibi. * Martial. 1.

Wilt ghy-lieden dan (seer geliefde) dese Beschrijvinge gebruycken by manquement van beter / met belofte/ dat/ ingeval ick bemercken kan/ U. L. de selfde met yver en niet sonder vrucht zult gelesen hebben/ ick na myn weder-komst (indien het onvermydelyck nootlot en d'al-vernielende doot een goet voornemen niet en komt te beletten) met een onvermoeyde lust het uyt-geven van het hier noch aen resterende oock bezorgen zal. En wilt middelertijdt by dese provisionele uwen seer goet-gunstigen Mede-burger in syn absentie ('t sy in leven oft na syn doodt) altemets gedencken/ met vast vertrouwen in wat Quartieren ende Gewesten van de wereldt hy sich noch soude mogen laten vinden / dat hy aller-wegen ende ten allen tyden met hert ende ziel onveranderlik betuygen zal/ in sulcker voegen als hy hier geschreven heeft/ ook so in der daet een oprecht Patriot en getrouw Lief-hebber van syn Vaderlijcke Stadt te zijn (voor soo langh hem leven overig is) sonder

EYNDE.

Cicero lib. 2. de legib.

Respublica nomen universæ civitatis est, pro qua mori, & cui nos totos dare, & in qua omnia nostra ponere, & quasi consecrare debemus.

VERVOLG
Van de
BESCHRYVINGE
DER
STADT
DELFT,

Met een generael Regifter over bey-
de de ftucken voorfien.

TOT DELFT,
Gedruct by ARNOLD BON, op't Marct-veld.

Aen den Leſer.

IN de Na-reden van het eerſte uytgegeven ſtuck deſer Beſchryvinge / zijn verſcheyde redenen by gebracht / waerom het ſelfde ſeparatelijck voor af / en gelijck als by provisie is uyt gekomen / en ſulx / tegen onſen eerſten aenleg en ontwerp / * alhier in't midde van de vierde Hooft-verdeelinge pagina 486 was af-geſneden; nu ſullen wy (des verſocht zijnde van hoger-handt) den draet hier wederom aen een hechten / en dit eerſte Boeck der generale Beſchryvinge onſer Stadt (indien de Heere wil ende wy leven ſullen*) ten eynde toe vervolgen.

* Jacob. 4. v. 15.

Transitie tot de Godts-huyſen.

Dus verre dan beſchreven hebbende al het gedenckwaerdighſte 't geen in den beginne der Reformatie van den publijcken Godts-dienſt voor gevallen / en ſpecialijck hoe ſulcx in onſe Kercken van Delft toe gegaen is / ſullen wy wederom keeren tot onſe eerſte voorgeſtelde ordre en verdeelinge / in't kort begrip van de verknochte 't ſamenſtellinge der Ses voornaemſte Hooft-ſtucken in de Voor-reden onſes gantſchen wercks vermelt / alwaer wy in 't midden van't kort inhoud deſes vierden Hooft-ſtucks * zijn verbleven / te weten by de woorden / de Kloosteren geruymt, ende tot behoef vande behoeftigen ende andere goede gebruycken gemaeckt. Invoegen dat wy voorhenen geſprooken hebbende vande geſtichten die onſer voor-Ouderen verduyſterde devotie en liefde tot Godt hadde verweckt / nu ſullen overgaen tot de fundatien die de liefde tot onſen even-naeſten heeft voort-geteelt. Onder deſe allen gaet in ordre voor af

* Siet de Voor-reden en oock p. 105.

'T W E E S - H U Y S,

Gecombineert met

Het V O N D E L I N G S - H U Y S,

Mitſgaders,

Het DOL- ofte KRANCKSINNIG-HUYS.

Wees- en Vondelings-huys in een begrepen.

Het Wees-huys en Vondelings-huys te ſamen tot alimentatie en Chriſtelijcke op-voedinghe van Ouder-looſe Kinderen / te weten die

die van Vader en Moeder verstorven of van de selfde verlaten zijn. De eerste soort pleegh van ouds hier en daer in particuliere Huysen besteed te werden; voor de tweede was een Huys apart aen de Broer-huys-laen / naderhand verandert in Stadts Timmer-werf; zijnde nu beyde uyt goede insichten en bysondere redenen alhier in't Wees-huys by den anderen versamelt / met die distinctie nochtans dat de Vondelingen alle met een Witte Mouw aen haer slincker Arm / van de rechte Weesen / sijn onderscheyden. Dit Gebouw gelegen aen de Zuyt-west-zyde van d'Oude Delft / is wel-eer geweest het St. Barberen Clooster, hier vooren pag: 332 beschreven / en hoe-wel van buyten niet soo aensienlijck / nochtans van binnen een seer ampel en spacieus gestichte / in tweederley appartementen ofte afdeylingen gesepareert ('t eene voor de Knechtgens en 't ander voor de Meysgens; beyde voorsien zijnde met seer groote Eet-zalen / Slaep-kameren / en andere nodighe vertrecken / als-mede bysondere binne-plaetsen / bequaem tot recreatie en oeffeninge van allerhande Kinderlijcke speelen. De versorgingh van dit Huys / soo wel tot leeringh en stichting / als tot onderhoud van 's menschen leven is aenmerckelijck. Voor-eerst is'er een School-meester die de Kinderen / soo wel de Meysgens als de Knechtgens / leert Lesen en Schryven. De Jongens groot genoegh geworden zijnde gaen buytens-huys te werck / leeren een Ambacht daer toe haer lust en genegentheyt meest streckt. De Meysgens blyven meerendeels binnens-huys / leerende Nayen / Breyen / Spelde-wercken en alles wat haer mochte te pas komen; eenige sterck genoegh zijnde doen het huys-werck / passen op de Keucken; andere nemen de kleynder Kinderen waer / leerende alsoo alles wat tot nodige Huys-houdinge dienstig is / zijnde daer toe ook binne-Maeders die de sorge en opsige over haer aenbevolen is. Oock is'er binnens-huys een Kleer-maecker / als-mede een Schoen-maecker / die yder Kind van twee pack Kleederen en Schoenen voorsien; een voor de Sondagh / en 't ander voor den Wercken-dagh / alle met een Wapentje van de Stadt boven aen de Bragoenen. De Spysinghe die in dit Huys geschiet / is gereguleert / en elcken dag heeft sijn gesette spijs: des Sondaegs en eenige weynige extraordinaire dagen / hebbense beter als op de gemeene werck-dagen / en krygen dan altemets veranderingh van kost na de gelegentheyt mede-brengt; een yder heeft sijn portie / doch genoegsaem en vol op. Over de Maeltyden werd allenthalve goede ordre gehouden / gaende veele particuliere burgeren Huysen te boven / want in yder Eet-zael / werd door een vande bequaemste / na het doen van het Gebed noch eenige Capittelen uyt de H: Schrift overluydt voorgelesen / werdende de Jeugt in dier voegen te gelijck met Geestelijcke en lichamelijcke spijse gevoed. Des Sondaegs / Bede-daegs / en alle andere Kerck-dagen werden sy alle te samen door den School-meester en zijn Opsienders Kerck waerts geleyt /

Hoedanigheyt van 't Weeshuys.

Ordre van de huys houding en opvoeding der Kinderen.

gelept / gaende tydelijck in goede ordre ten Oude Kercke / alwaer aen de West-zyde onder het Orgel een verheven Gallerye / met trappen op te gaen / tot haer zit-plaets is dienende; na het eyndigen van de voormiddags Predicatie / werden sy binnens-huys door een van de Predicanten / die't dan sijn beurt is / gecatechiseert / om alsoo de Vreese Godts en de Christelijcke deugden by alle middelen en wegen haer in te planten. Tot haer Jaren gekomen zijnde / bequaem om haer selven te konnen generen / ontfangen sy boven soo een eerlijcke op-voedinge noch een fatsoenlijcke uytsettingh van Klederen / Linne en andere noodwendige behoeftigheden / en dit uytsetten geschiet alle Jaren eenmael / omtrent de Maent van Mey. Op dese wyse haer af-scheyt genomen hebbende / blyven sy aen dit Huys en d'Overheyt van dien niets schuldig als een natuyrlijcke danckbaerheyt en erkentenisse; edoch in het Huys noch wonende / hebben sy geen besit van eenige tydelijcke Have / maer is al het hare / en 't geen haer by geval soude mogen komen aen-besterven / aen den Huyse eygen / volgens dese Wet by Veertigen en Vroedschappen deser Stadt gearresteert den derden November 1595.

Hoe sy uyt het Huys ontslagen werden.

De Goederen den wees kinderen aen bestervende, geduyrende sy in't wees-huys wonen vervallen ten behouve van 'tselve Huis.

ENde aengaende den Kinderen in den selven Huyse op gevoet, ofte by den H. Geest-meesters buyten den Huyse besteet, sullen alle de Goederen der selver Kinderen middelertyden aen bestervende, vervallen ende succederen aen den voorsz Huyse, dan als die voorsz Kinderen soo verre gekomen sijn dat zy met willen vande Meesters haer af-scheyt nemen, ende uyttet Huys scheyden, sullen die vry zijn ende sullen volgens dien hare Goeden, Erven, en besterven aen harer Kinderen ofte naeste Vrunden, sonder dat sy al-vooren eenich uyt-koop ter oorsaecken van dien metten Meestere vanden voorsz Huysen sullen behouven te doen. Aldus geresolveert, by de Veertigen ende Vroedtschappen deser Stadt, opten iij. November ANNO XVC. vijf-en'tnegentich.*

*Siet 4 keurb. fol. 273.

Regenten van dit Huys hoe veel en wie, mitsgaders hare functie.

Het opper-bewint en gesach over dese gansche Oeconomie / ofte Huys-houdinge wert aen ses uyt d'aensienlijckste en treffelijckste der Burgeren bevolen / en werden gemeenlijck Vaders ofte wel Regenten van't Wees-huys genaemt; die hier oock een ruyme en deftige Kamer tot haer gewoonlijcke by-een komste en vergader-plaets hebben / mitsgaders een overwelft Comtoir daer nevens met Ysere deuren voorsien / omme by Brands-nood hare principaelste Goederen in te konnen verbergen. De Regenten jegenwoordig in dienste: als ick dit schreef / zijn de volgende; Pieter Roonaer, Mr. Maerten Hoogenhoeck, Franco Hendrickszz. Verburch, Hugo 's Gravesande, Veertigh-Raed / Jacob Briel, Raed en Schepen / Dr. Niclaes Croeser. En dese hebben de Geld-kas en alle effecten van dit Godts-huys onder haer / en moeten letten op alle Reeckeningen van ontfang en uyt-geef; aen haer

haer staet oock de verkiesing van den Schoolmeester / Binnevader en Binnemoeders / Kleermaker / Schoenmaeckers en voorts alle andere Bedienden. Desgelijcx werden oock by de Magistraet vier principale Burgers Vrouwen gekoren / die men Moeders van 't Wees-huys noemt / bekledende altans dien dienst / Sophia van Loodensteyn Huysvrou van Dr. Anthoni Vockestaert, Veertigh-Raed. Sabina Liefting Huysvrou van Mr. Bartholomeus vander Mast Raed en Weesmeester. Emilia de Bergh, Huysvrouw van Dirck Jooste van Lodensteyn, Raedt en Out-presiderende Schepen. Margareta van Bleyswijck, Weduwe van wijlen Mr. Simon van Groenewegen vander Made, gewesen Secretaris deser Stadt. En dese nemen toesicht / over Linnen / Wollen / mitsgaders de Keucken en andere vrouwelijcke Huys-saecken. De voornaemste inkomsten tot onderhout van dit Huysgesin spruyten voor eerst uyt de goederen diemen van outs pleegh te noemen H. geest goederen / daerom de Regenten van dit Huys door gewoonte noch ten huydigen dage / met de naem van H. Geest-meesters te boeck werden gestelt. Het is oock bekent dat seecker pleyn benevens d' Oude Kerck / aen de Zuyt-zijde / tusschen de huysen ingelegen / noch hedendaeghs den naem voert van het H. Geest Kerckhof 't welck noch over weynigh Jaren tot een begraefplaets diende voor de Lijcken van dit ons Wees-huys. En het is notabel dat het Zegel daer de Regenten van dit Huys noch ten huydigen dage mede zegelen niet anders en is als het wapen van den H. Geest / in de gedaente van een Duyve / even al eens als de munte van d'eene soorte van koopere penningen die in 't voorste deses boecks pag: 46. figuyrlijck zijn uytgebeelt / ende wel-eer geslagen ten behoef van de H. Geest Armen deser Stadt / gelijck wy t'sijner plaetse nader expliceren sullen. Dese H. Geest-meesters dan schijnen van outs aengestelt geweest te zijn / tot soulagement van allerhande nootdruftige en behoeftige menschen in 't generael; hebbende d'administratie niet alleen over een seecker vast fons / bestaende uyt testamentaire dispositien en liberale donatien maer ook over d'erbermgiften ofte aelmoessen die in d'Offer-kisten in de Kercken wierden gegeven / tot dat de menichte der menschen meer en meer aengroeyende men goet gevonden heeft de Armen in onderscheyde soorten te verdeelen / om by diversche Collegien des te bequamer bedient te konnen werden; de dagelijcxse inkomende aelmoessen nu geappliceert werdende tot onderhoud van allerhande bejaerde Armen / die van 't Charitaet-huys leven / blyvende de vaste goederen van dat oude fons van den H. Geest voor 't meerder gedeelte alleen geaffecteert aen 't Wees-huys. Maer waer dese H. Geest-meesters van outs haer vergaderplaetse hebben gehadt is my noyt gebleecken. Edoch het is seecker dat d'algemeene groote Wees-huysen voor de veranderinge van de Religie nogh seer weynigh bekent zijn geweest / werdende die arme Kinders door de meergemelte H. Geest-meesters allerwegen wijd en zijd

Regenten van dit Huys descenderen, uyt de H. Geest-meesters.

Wat der H. Geest-meesteren bedieninge was.

d' Opregtinge van publijcke Wees huysen nogh seer jongh, mitsgaders wat daer-en-tegen gebruyckelijck was.

zijn door de ganse Stadt besteet / by luyden die daer wederom haer gewin van trocken / 't welck dan in allen gevalle niet soo effen en na behooren heeft konnen toegaen / soo ten opsigte van hare genoegsame spijs en dranck / als geregeltheyt van leven / sulcx het een seer loflijcke instellinge is / die dese practijcke van by-een-wooninge en t'samen opvoedinge der arme Weesen heeft bevordert / en / onses gevoelens / vry wat dienstiger als die Congregatie der eerste en oude inwoonsters deses Cloosters. Belangende nu verder d'inkomste van de H. Geest-goederen die meerendeels / gelijck geseyt is / 't Wees-huys sijn toegevoegt / vinde ick in seecker Privilegie van Keyser Karel in den Jare 1536. den 26. Juny / ter oorsaecke van den grooten Brandt aen onse Stadt gegeven / dat de Magistraet wierde geauthoriseert te mogen verkopen hondert ofte meer, indien't van noden bevonden wierd, Mergen Lands van den H. Geest om die penningen te doen distribueren onder die schamele personen, willende timmeren, &c. Waer uyt dan af te meten is / dat dit fons in die tyden al wel voorsien moet sijn geweest van Landeryen. Daer zijn nu en dan naderhant by gekomen verscheyde Legaten en mildadige giften / by uyterste willen van Godvruchtige menschen / die dit Huys en de Huys-genoten van dien genegen sijn geweest / als by exempel: al over veele Jaren heeft'er een / wiens naem onbekent is / besprooken dat de Wees-kinderen Jaerlijcx op seeckeren dagh / souden genodigt werden in't Oude Gast-huis / ommme aldaer des namiddags haer lust te boeten in Soete-melck / en Witte-broodt / en voorts haer tijdt passeren in vrolijckheyt; en dit noemen sy Gast-huys Kermis. Wyders heeft seeckere Eerbare Matrone / uyt de Familie vande Duysten van Voorhout, ende getrouwt aen die van de Berensteynen, gelegateert seecker stuck Landts met expresse begeerte / dat men uyt de revenuen van-dien / op alle nieuwe Jaers-dagen voor d'arme Weesen / een solemnele Mael-tijd t'harer gedagtenisse souden aenstellen / dragende dit Feest den titel van Moeder Duysten-mael. Een ander / met namen Huygh Jacobsz vander Dussen, heeft gewilt / dat voor de Renten van seecker brief / by hem aen desen Huyse geschoncken / jaerlijx eenigh Freuyt soude werden gekocht / en aen alle de Inwoonders van dit Huys uyt-gedeelt / en dese proef / voert de naem van het Freuyt-mael. Alle welcke pieuse instellingen wel eenigsints rapport schynen te hebben / en niet gantsch ongelijck te zijn aen het bevel 't geen Godt de Heere den Kinderen Israëls gaf / nopende 't op-brengen der Thienden / Deut. 14. vs. 28. en 29. daer sy belast werden de Thienden van yder derde Jaer te versamelen / soo sal dan komen (seyt den Text) de Levijt, dewijle hy geen deel noch Erve met u en heeft, ende de Vreemdelingh, ende de Weese, ende de Weduwe, die in uwe poorten sijn, ende sullen Eten, ende versadigt worden: op dat u de Heere uwe Godt zegene in allen wercken uwer handen, dat ghy doen sult. En aen het 24. Capittel vs. 19. 20. en 21. recommandeerde

Eenigh bescheyt, raeckende de H. Geest-goederen, nu ten behoeve van 't Wees-huys geaffecteert.

Eenige pieuse fundatien en instellingen van particulieren in dit Huys.

Vergelijckingen van dien.

mandeerde Godt aen zijn volck dat sy de vruchten des Veldts/ mitsgaders de Freupten en Boom-gewassen/ niet al te deun souden afplucken en na-lesen/ maer dat sy het overige souden laten voor den Vreemdelingh, voor den Weese, ende voor de Weduwe. Om nu hier en tegen eens-deels te konnen weten de grootheyt van de lasten/ welcke dit Huys al te bekostigen heeft/ soo dient geconsidereert dat/ boven een getal van tusschen de drie en vier hondert/ soo Wees-kinderen als Vondelingen/ het Dol-huys, 't geen sigh selven nergens na en kan bedropen met dit Wees-huys/ oock al over veele Jaren is gecombineert geworden/ en tot noch toe t'haren lasten is gebleven/ als zijnde de zinneloose soo wel onmondigh/ en oock onmachtigh om haer selve te konnen generen als minder-jarige personen. Wie/ en hoedanighe dan in beyde dese Godts-huysen ontfangbaer zijn/ en dagelijcx aengenomen werden/ daer van sijn op verscheyde tyden oock verscheyde Ordonnantien en wille-keuren by de Magistraet gestatueert/ waer na sich de Regenten hebben te gedragen; eene van de oudste die noch wel principalijck in practijcken en observantie is/ en waer by misschien dese combinatie heeft begonnen/ vinde ick gedateert den 21. Mey 1616. luydende als volgt;

Lasten van 't Wees-huys.

IS by de Heere vande Weth der Stadt Delft, Collegaliter vergadert, geresolveert ende verklaert, dat alle zinneloosen, innocenten, kranckfinnige personen, Vondelingen, ende Wees-kinderen, die van Vader ende Moeder verstorven sijn, soo Knechts als Meysjens, te weten: Knechts beneden de sesthien Jaren, ende Meysjens beneden de veerthien Jaren sullen onderhouden werden, by den Meesters van't Wees-huys, tot lasten van't selve Huys, ende dat alle ouder Wees-kinderen voorsz, mitsgaders alle huys-houdende personen sullen onderhouden werden, by de Meesters vande Charitaet-Kamer.

Het Dol-huys met het Wees huys gecombineert, als mede, hoe out de Wesen mogen sijn die in't Huys aengenomen werden.

Item, dat alle Kinderen, die van Vader ofte Moeder verlaten werden, ende verstaen worden by den Heeren Burgemeesteren dat onderhouden moeten werden, sullen komen tot lasten van het Wees-huys, [met dien verstande nochtans, dat de Regenten van de Kamer der Charitaten gehouden sullen sijn, des wegen notificatie aen de Regenten van't Wees-huys te doen, ende noch drie Maenden na dato van de voorsz notificatie de voornoemde verlaten Kinderen t'onderhouden, omme middelertijt op het wegh-loopen van de Ouders te konnen geinformeert werden. Aldus geamplieert, by de Heeren vande Weth, den 10. November 1659.] dat van gelijcke sullen komen tot lasten van't Wees-huys, de Kinderen van Vader ende Moeder beyde Sieck in't Gast-huys leggende, maer een van beyde de Ouders gesont wesende, sullen de Kinderen komen tot lasten vande Charitaet-Kamer, Actum den 21. Mey 1616. *

Vondelingen tot laste van't Wees-huys gebragt, item Kinderen, welckers Ouders beyde in't Gast-huys leggen.

Geteyckent:

J. GROENHOUT.

* *Resolutie-boeck fol. 11.*

Ondertusschen by verscheyde ongewone voorvallen / nu en dan geschil ontstaende / tusschen de Regenten van het Wees-huys ter eenre / ende die van het Charitaet-huys / ter andere zyde / soeckende wederzijds (soo veel doenlijck) haer Huysen voor te staen / en de excessive lasten van haer hals te schuyven / soo is eenige Jaren daer na haer beyde dit nader reglement tot een decisie voor geschreven.

I.

Ordre op't onderhout van bestur-ven, en ook verlate Kinderen.

DAt alle Kinderen, waer van Vader ofte Moeder Overleden is, ende de Kinderen daer de Moeders wegh, ofte de Vaders op de Reyse sijn, 't sy in Oost- ofte West-Indien, Brasil, ofte Guinea, Item, die wegh gelopen sijn, ofte in andere Steden Gast-huysen Sieck leggen, ende daer van in drie Maenden geen tydinge is vernomen, waer sy sigh onthouden, onderhouden sullen werden by 't Wees-huys, als of Vader ende Moeder beyde Overleden waren, mits dat de Charitaet-meesters aen 't selve Wees-huys sullen gehouden wesen van nu voortaen uyt te keeren ende te betalen alsulcke subsidie als sy de selve Ouders ofte de voorsz Kinderen ter weecke ofte anders tot onderhout gegeven, ofte verstreckt hebben, geduyrende soo lange den absenten Vader ofte Moeder hier weder gekomen, ofte de Ouders vande voorsz Reyse hier weder gearriveert sijn, ofte seeckere tydinge bekomen sal wesen vande Doodt van deselve absente Ouders.

II.

Kinderen, welckers Vaders by de Vyanden gevangen sijn.

Dat alle de Kinderen vande Vaders, die vanden Turcq, ofte Vyanden gevangen sijn, ende de Moeder Overleden ofte wegh is, metter daet by 't Wees-huys onderhouden sullen werden, geduyrende soo lange als voren, mits by den Wees-huyse genietende vande Charitaet-meesters van nu voortaen die subsidie die sy als voren aende Ouders, ofte de Kinderen tot onderhout verstreckt hebben.

III.

Van Bastaerden.

Dat het onderhout van natuyrlijcke Kinderen, waer van de Moeder gestorven is, ende de Vader geen sorge voor de onderhoudinge en droege, ofte niet te vinden en ware, komen sal aen 't Wees-huys, ten ware de Vader by 't Charitaet-huys onderhouden wiert, in welcken gevalle tot laste van't selve Charitaet-huys, Vader ende Kinderen onderhouden sullen werden.

IV.

Kinders, welkers Ouders in't Pok huys leggen.

Wanneer beyde de Ouders sijn besmet met de Pocken, of d'een doot, wegh, ofte op een Reyse, ende d'ander mettet selve quaet besmet sijnde, soo sullen de besmetten, ofte besmette, gecureert ende onderhouden werden by 't Gast-huys, ende de Kinderen by het Wees-huys, soo lange tot dat de besmette is genesen, ofte indien Vader ofte Moeder present sijnde, niet besmet en ware, sal deselve sorge voor 't onderhout vande Kinderen moeten dragen, ofte 't selve van't Charitaet-huys versoecken,

ſoecken, ende ſal het Gaſt-huys van nu voortaen geduyrende de cure, ende onderhout van de ſelve beſmetten ofte beſmette perſonen, tot ſubſidie van't Charitaet-huys, genieten 't gunt de ſelve perſonen van 't Charitaet-huys genoten hebben, indien daer geen Kinderen ſijn, maer Kinderen hebbende, ende by het Wees-huys onderhouden wordende, ſal het Wees-huys deſelve ſubſidie genieten.

V.

Behoudelijck dat het Broodt, 't welck de Charitaet-meeſters aende voornoemde perſonen uyt-reycken, tot geldt gereeckent, ende aende voorſz Godts-huyſen met geldt betaelt ſal moeten werden.

Blyvende de Reſolutie by de Weth genomen den xxj. Mey ANNO xvjC. ſeſtien, voor ſoo veele deſelve by deſen niet en wert gederogeert in weſen en vigeur. Actum den iiij. September ANNO xvjC. acht-en-twintigh. * — * *Reſolutie-boeck fol. 19. verſo.*

Ende was onderteyckent:

J. V. GROENEWEGEN.

Behalven deſe laſten / ſoo is daer-en-boven den Regenten deſer Huyſen noch op-geleyt tot alle Lijcken van arme nootdruftige menſchen / des ſchriftelijck verſocht zijnde wegens het Collegie van Charitaten / Doots-kiſten om Godts-wille te leveren / 't geen oock al geen geringe ſomme Jaerlijcx komt te importeren. Middelertijd de meenichte der Vondelingen en verlate Kinderen ook al aengroeyende / ende de Regenten ſich dus ſoo langs ſoo meer gechargeert bevindende / zijn op haer iteratieve klachten aen de Magiſtraet gedaen / ſoo nu en dan verſcheyde Keuren en Publicatien geëmaneert / alle mede-brengende / dat d'Ouders hare Kinderen / onder eenigerhande pretext / hoedanigh die oock ſoude mogen zijn / verlatende / criminelijck ſullen werden geſtraft / als blijckt uyt dit nevens gaende. — Doot-kiſten, voor d'arme luyden werden by 't Wees-huys bekoſtigt.

ALſoo by ervarentheydt bevonden werdt, dat verſcheyden Ouders alle ſchuldige plicht, mitsgaders natuyrlijcke affectie ende liefde tot haer-luyder Kinderen af-leggende, de ſelfde verlaten tot laſte van de Godts-huyſen deſer Stadt, die daer door geſchapen zijn te ſullen vervallen in verloop van haer middelen, ten ware daer inne tydelijck werde verſien. SOO IS'T, dat de Heeren vande Weth der Stadt Delft, naer gedane reſumptie van haer Achtb: voorgaende Keuren daer jegens geëmaneert, geinterdiceert ende verboden hebben, interdiceren ende verbieden mits-deſen allen Ouders door haer ſelven ofte anderen haer Kindt, ofte Kinderen op eenige plaetſen uyt te ſetten ende te verlaten, onder pretext van uytterſte armoede, zieckte, ofte andere oorſaecken, op peyne van openbaerlijck gegeeſſelt ende gebannen, ofte anderſints tot diſcretie van den Gerechte geſtraft te werden. Van welcke ſtraffe nochtans exempt weſen ſullen die haer verlatene Kinderen binnen den tijdt van twee — Keure en ſtraffe tegen Ouders, haer Kinderen verlatende.

Maenden, na dato dat sy de selve verlaten hebben, wederom aen-nemen, ende de voorsz Godts-huysen nopende de verteerde kosten contentement doen sullen.

Premie voor den Aenbrenger.

Ende die eenige der voorsz Ouders weet aen te wysen, sulcx dat die daer door mogen werden bekomen, sullen voor yder Persoon sijn Kindt ofte Kinderen verlaten hebbende, met een somme van vijftigh guldens vereert, ende haer naem secreet gehouden werden.

Yemant onbekende Kinderen aen slaende, tot zijn particuliere lasten t' onderhouden.

Ordonneren ende statueren voorts, dat een yegelijck die eenige Kinderen jongh ofte oudt sullen in-nemen, van Ouders ofte andere Persoonen haer-luyder onbekent, sonder dat hen-lieden voor de kosten behoorlijcke verseeckertheyt is gedaen, gehouden sullen sijn de selfde Kinderen tot haer-luyder eygen kosten te onderhouden, sonder dat sy-luyden de selfde Kinderen tot eenigen tyde tot laste van de Godts-huysen deser Stad brengen, ofte oock tot der selver Kinderen onderhoudt eenige subsidie genieten sullen mogen. Gedaen by de Heeren van de Weth, den v. September xvjc. seven-en-sestigh; ende met de groote Klock van't Stadt-huys gepubliceert den daer aen-volgende. *

* *Keurb.* 8. *fol.* 288.

In kennisse van my, ende was onderteyckent.

H. v. BLEYSWYCK.

Nopende eenige betoveringe der Wees-kinderen.

Ende dit voor soo veel de stichtinge / Huys-regeringe en ordres van het Wees-huys belangt; wat nu aengaet de wonderlijcke Historie die by sommige oude luyden voorgegeven werdt alhier wel-eer geschiet te zijn / in 't reguard van d'arme Wees-kinderen / die op seecker tijdt voor een groot gedeelte met soo ysselijcke beziecktheyt en quael besocht souden zijn geweest / als of sy van boose geesten beseten waren / klauterende by muyren en daken op als katten / en verrichtende veelerley voor menschen ondoenlijck schynende kuyren / sulcx schijnt by my weynigh geloof te meriteren; en hoe-wel de Natuyralisten meerendeels staende houden / dat dergelijcke vreemdigheden in de natuyr konnen geschieden / en sulcx met veelerhande exempelen bekrachtigen / soo sullen wy echter / vermits het vereyste bescheyt desen aengaende noyt hebbe konnen erlangen / het hier by berusten laten / en vervolgens liever overgaen tot de beschryvinge van het DOL-ofte KRANCKSINNIG-HUYS, gelegen aen d'Oost-zyde van't Noort-eynde / zijnde eygentlijck van ouds genaemt S[t]. Joris Gast-huys, welckers Capelle voor af pag. 294 is beschreven / hier benevens ingaende komt men aen een pleyn / ofte binne-plaets / zijnde met een tweede Poort / en tamelijck hooge muyr-werck afgeslooten / dewelcke gepasseert zijnde / vint men ter slincker handt het Woon-huys der Binne-vader en Binne-moeder / eenige nodige behulp-boden onder haer hebbende / tot dienste van de miserable zinneloose en medelydens-waerdige menschen / omme de selve op behoorlijcke tyden te spysigen en te laven / en alle verder nodige behoeftigheyd en gemack te doen. Voorts siet men ronts-om veele

Gelegentheit van't Dol-huys ofte St. Joris Gast-huys van binnen.

kleyne besloote huyskens / waer in de uytsinnige op gesloten en bewaert werden. Recht-uyt-gaende komt men in de Galerye daer de alderzwaerste patienten / die overgeven dol en minst te bestieren zijn / gevangen leggen ; boven den ingangh van dese Galerye pleegh eenigh schrift te staen / doch door den ouderdom en d'injurien des luchts nu onleesbaer geworden. Hier benevens ter slincker-zyde is over eenige Jaren noch een kleyn Huys aengetimmert / waer in de simpele / innocenten / en die van minder quaden aerd zijn haer verblijf en appartement hebben / dese los en ongebonden zijnde / werden alleen des nachts in hare Bed-steden (met deuren en ysere boomen voorsien / om ontydelijck op-staen en disordre te vermyden) opgesloten. Echter alle dese voor verhaelde gelegentheyt / voor de menichte der kranck-sinnigen (die in dit Jaer 1667. vijf-en-veertigh in getal zijn) te kleyn vallende / is over eenige tijdt by vergunninge van Burgemeesteren / ten versoecke van de Regenten deses Godts-huys / het Choor ofte achterste gedeelte van St. Joris Capelle daer aen annex gemaeckt / zijnde 't self de verdeelt in drie verdiepingen / benede is een bequame zael voor de Regenten als by tijdt en wijle hier gelieven te vergaderen / voorts een Koocken / Back-huys / mitsgaders Spijs-kamer van provisien ; de twede stadie afgesondert zijnde met kleyne houte Huyskens ofte Kamertgens met Bed-steden / waer in de schicklijckste / die by dage los en ongebonden over de plaets en elders mogen gaen en wandelen en somtijts oock wel ter Kercken gaen / des nachts haer besloote logementen hebben ; de derde verdiepingh tot een ruyme kleer-solder overschietende. De alimentatie van dit Huys / 't welck gelijck geseyt / tot noch toe onder d'opsicht is staende vande Regenten van 't Wees-huys / op hoope van t'eeniger tijdt daer van te mogen werden ontlast / wert den Binnevader / voor seeckere somme voor yder persoon ter weeck / aen besteed. Maer het is by veelen bedencklijck of het niet voordeeliger soude zijn / dat dit Huys onder een aparte regeringh sijn eygen huys-houdinge bekostigde. Daer zijn in dese Stadt noch diverse particuliere Huysen / die men gemeenlijck Beter-huysen noemt / dienende voor kranck-sinnigen van middelen en vermogen / welckers Voogden of Vrinden haer alhier uyt alle omleggende Steden en Provincien voor een civile prijs in goeder bewaernisse komen aen besteden. Edoch in consideratie door dese gelegentheyt somtijds wel lichtelijck seer schadelijcke en pernicieuse desseynen souden konnen werden uytgewrocht / soo is by de Overheyd deser Stadt by forme van een eeuwigduyrende Wet gestatueert / dat niemant / wie hy sy / binnen deser Stad sigh generende met Dolle en kranck-sinnige luyden in sijn particuliere huysinge op te houden / hem na desen vervorderen sal / eenige diergelijcke ofte andere persoonen / omme geconfineert te houden / haer aen gepresenteert werdende / in eeniger maniere aen te slaen / ofte in hare huysinge en gesagh te recipieren ; ten sy daer van / mitsgaders vande constitutie ende verdere gelegent-

Vergrotinge van-dien.

De Spysingh besteed.

Ordre op 't honden van Dolle en kranck sinnige luyden, in particuliere Huysen.

gelegentheden van de persoonen haer aen-gepresenteert werdende / als oock mede van de persoonen door de welcke haer de selve aenbiedinge sullen toekomen/ alvoren aen de opgemelte Overheyt behoorlijcke opening en advertentie sullen hebben gedaen / en dat te gelijck daer op haer Achtb: declaratoir en goetvinden de selve sal wesen toegekomen ; alles en yder point van dien op de boete van hondert guld. ten opsichte van yder persoon in contrarie van desen ingeslagen ofte gerecipieert / en daer-en-boven noch soodanige arbitrale correctie/ als naer gelegentheyt van saecke sal geoordeelt werden daer mede verbeurt te zijn. Oock is daer-en-boven / om alle contraventien des te beter te konnen ontdecken/ en naer behooren voor te komen / goetgevonden en verstaen dat de luyden haer met het recipieren en onderhouden van de voorsz persoonen in hare particuliere huysen binnen deser Stadt generende / sullen hebben te gedogen / dat hare huysen tot welgevallen van haer Achtb: t'allen tijden by eenige Gecommitteerden uyt den hare al-omme sal werden gevisiteert / sonder dat daer ontrent eenigerhande excuse / weygeringe ofte eenige de minste exceptien sullen vermogen gepretereert ofte gepleeght te werden. Hier van is een Publicatie gedaen / den 21. December 1662. * Volght nu het

Straffe en precautien tegen de Contraventeurs van dien.

* Siet 8. keurb fol. 174.

GAST-HUYS ende PEST-HUYS.

By publijcke acte ordinarie genoemt het Oude ende Nieuwe Gasthuys, zijnde het eerste gelegen aen d'oversijde van de Koornmarct / een seer out en vermaert gestichte/ werdende al in de Eeuwe twaelf hondert vermelt / hoe-wel nu en dan met een differente naem / als by voorbeelt in de Fundatie-brief van haer Kerck ofte Capelle de Anno 1263. in de voorgaende bladeren pag: 288. geinsereert/ wert sy genaemt H. Geest-Gasthuys, en wederom in seecker Transport by Schepenen van Delft bezegelt in den Jare 1475. onder mijne oude papieren berustende / bevinde ick het selfde ghespecificeert met de naem van St. Elisabetten Gasthuys, en altemets oock simpelijck het Hospitael, dat is Gasthuys/ als in dese volgende antijcksche brief van Graef Floris de Vijfde/ waer by hy de Magistraet deser Stadt autoriseert jaerlijcx twee persoonen wettelijck te committeren omme de sorge en opsicht te hebben dat de goederen van dit Hospitael ten meesten oirbaer wierden geemployeert/ gelijck de selfde brief outheytshalve onder andere in het Nederduyts Toneel van Hollandt in volgende maniere staet geinsereert ;

Verscheyde benamingen van 't Oude Gast-huys.

FLorens Grave van Hollandt groet die Schepenen ende die Raetsmannen van Delft, wy ontbieden u, ende willent dat ghy van jaere te jaere kieset twie wittachtighe mannen, die tote des Spittales guede sien ende tote den huyse, dat dat goet niet onreedelick vort wert gebracht of verteert, wair oock een man die dat wederstonde, soo gebieden wy onsen Balliu,

Jaerlijx Gast-huys-meesters te kiesen.

Bailliu, dat hy dat off doe also verre als hem die twee gecoren te voren brengen. Gegeven 's maendaechs na datmen singht Misericordia Domini, in den jaere ons Heeren M.CC.LXXXII.

Den Proost van't Conings-velt, zijnde d'Abdije die wy hier bevoorens * hebben beschreven / schijnt / naer gewoonte van de Kerklijcken dier tijden / dit gesagh onderkropen en sijn klaeuw daer mede in geslagen te hebben / waer upt eenigh geschil zijnde ontstaen tusschen de Stadt en den gemelten Proost soo gaf Graef Willem de derde bygenaemt de goede / Soon en Successeur van Floris de vijfde / die de voorgaende Brief hadt gegeven / dese volgende decisie:

* Siet boven Pag. 348.

VVY Willem Grave, &c. maecken &c. Dat wy van den twie die is tusschen den Proost, ende 't gemeene convente van Conincx-velt op die een zijde, en Schepenen en Raedt van onser poorte van Delft op de ander zijde, om 't berecht van den Gasthuyse van Delft dat onse Ouders gesticht hebben, ende om vier pont Hollants 's jaers, ende om vijftien Hoenre die 't Godts-huys van Conincx-velt jaerlijcx te hebbene plagh uytten Gast-huyse voorsz, met onsen gemeenen Raede over een gedragen zijn, ende willen dat dat Gast-huys voorschreven jaerlijcx geven den Godts-huyse van Conincx-velt vier pont Hollants en vijftien Hoenre alst tot deser tijdt toe gedaen heeft, voort dat die Schepenen en Raedt van Delft jaerlijcx twie Mannen setten die dat Gast-huys en des Gast-huys goet berechten, ende dat die Proost van Conincx-velt metten twien jaerlijcx eenen Broeder, of een Suster de sloetelen van den Huyse bevelen, en dat berecht dat daer toebehoort van den Huyse en daeke die tendent 's jaers reeckeninge doen in 't Gast-huys voor den Proest, en voor die Schepene, ende Raedt die daer toe komen, als die Proest die reeckeninge leydt tusschen Bamisse en Alreheyligen Misse alle jaere, en niemant preuve daer in te hebbene hine hebben een teycken vande habijt is 't Broeder, is 't Suster, en die sullen ontfaen by haer zielen die Proost, en die Raets-man van den Poorte ende die twee Uyt-meysters voorsz na dien dat hem dencket dat des Gast-huys oirbaer is, ende die sal die Proest kleden, ende corrigeren als zy misdoen nae correxi vander ordenne, ende die kleder sullen wesen van des Gast-huys Laeckene dat die Uyt-meysters voorsz toegeven sullen, ende dien kost die daer toebehoort sullen die Uyt-meysters doen alsoo groot, ende alsoo kleene als hun selven goet duncken sal, ende dien gelden van 't Gast-huys wegen, Ende die Proest ien sal anders gene, oirbaer noch schade hebben van's Gasthuys-goeden dan voorsz is, Ende alle stucken voorts tot onsen verklaren, en sonder arglist, In oirconde, &c. gegeven in die Hage des Dinsgedaegs na Sinte Margrieten-dagh in 't Jaer duysent drie hondert ende dertigh. Onder stont geextraheert in de Regiſter-Kamer van Hollant uytten Regiſteren buyten geteyckent Coninck Willem, beginnende An. xij^C. Liij. usq.

Gast-huys meesters, voor wien haer Reeckening plegen te doen.

usq. xiij^C. en thien fo: xxx. ende dat ter Ordonnantie van de Reeckeningen in den Hage, in date den iij. December An. xv^C. Lxviij.

By my was onderteyckent

C. OEM.

In dese twee oude acten werdt dit Godts-huys dan simpelijck Hospitael en Gast-huys genaemt / hoe-wel het in 't eerste mede schijnt den titel van den H. Geest gevoert te hebben als zijnde algemeen voor een yder open staende en allerhande gasten ontfangende / soo wel gesonden om voor een korten tijdt te logeren / als de Siecken om te genesen gelijck vervolgens hooren sullen. Maer hoe het naermaels de naem van St. Elisabeth bekomen heeft / is voor my conjecturael. Daer zijn verscheyde Elisabethen geweest die onder 't getal der Heyligen zijn geenrolleert. In de Historie van Portugael leestmen van een Koninginne Elisabeth dewelcke was een seldsaem voorbeelt en een spiegel van allerley barmhertige wercken / en wel specialijck ten reguarde van Siecken en Krancken / daer vooren sy verscheyde Gast-huysen hier en daer hadt opgerecht / sy dede oock d'arme vremdelingen en uytlanders geven Herberge en klederen als sy 't van doen hadden / en veele bewogen zijnde door de mare van haer groote weldadigheyt quamen met menichte na haer toe. Sy besocht de Siecken en diendese self in persoon / ja sy wiesch de voeten der Pellegrims met haer eygen handen daer sy den Konincklijcken Septer in droegh ; veele andere mededogentheden en devotien van die oude tijden meer (hier te lang om te verhalen) werden van dese Koninginne wijdlustigh beschreven / soo verre dat men voorgeeft dat sy de Siecken kost genesen en verscheyde wonderen dede / waer over sy oock na haer doodt is gecanoniseert en voor heyligh verklaert / werdende haer dagh geviert den vierden July. Of dit nu de selfde is daer ons Gast-huys by sommige na genoemt is / dan of het een ander is geweest / soude my moeyelijck zijn te bewijsen. Het sy van hoe het wil dit ons Gast-huys is ten allen tijden voor een Delfs Bethesda * te achten geweest / alwaer alle arme siecke en ellendige persoonen uyt Christelijcke medelijden / met behoorlijck consent der Regenten ingenomen / van allerhande qualen in groote menichte dagelijcs genesen werden / zijnde daer toe de grootste commoditeyt en bequaemste gelegentheyt die men ergens sou konnen desireren. Het gebouw vertoont zich van buyten op straet / nevens de voorbeschreve Capelle * aenzienlijck / met een breet wolf-dack en wedersijts een scheuyns opgaende gevel / de vensters alle geschildert met de coleuren van de Stadt; ende is van binnen van een groot begrip / streckende van d'eene gracht / genaemt de Koornmarct / tot aen d'ander / hedendaeghs de Brabantse Turfmart geheten / zijnde voorsien met verscheyde ruyme luchtige Zalen / onder welcke eene in zich begrijpt meer dan sestigh Bedsteden / alle met gebacke tegeltjens (om tegen 't ongediert gepreservert te zijn) bemetselt /

Beschryvinge van St. Elisabeth, aen wien (by gissing) dit huys is toegewijt.

*Siet Euang. Joh 5. 2. & seq.

Hoedanigheyt van het Gebouw.

* Siet boven Pag. 291.

Situatie en verder gelegentheyt van binnen.

bemetselt/ en elck met een kasje tot gerijf van de Patienten; behalven noch alle de Krebbens op Rol-wielen/ die men in tijden van noot gebruyckt/ wanneer de Legers of Zee-Vlooten zijn slaegs geweest/ en altemet een overvloet van gequetste en verminckte menschen hier over gesonden werden: Boven de Bedsteden loopt rontom een cierlijcke galerije daermen langens heen gaet om des Somers by bang weder de Ramen te konnen openen; dese Kamer is in quartieren verdeelt/ en yder heeft sijn bysondere naem tot onderschept. Behalven noch diversche andere Kamers / vol Leger-plaetsen voor gebreckelijcke menschen / is'er achter een ordinaris Apotheec / als mede Anatomie ofte Sny-kamer en Verbant-huys/ in de Gast-huys-steegh uyt-komende/ daer alle buyte-patienten/ te weten gekneusde en gequetste ofte andere gebreecken hebbende/ de Chirurgie ofte Heel-konst onderworpen/ noch gaende en staende zijnde en buyten 't Godts-huys blijvende woonen/ op gesette uyren gevisiteert en verbonden werden. Tusschen de Huysinge in is een ruyme ende luchtige wandel-plaets/ gepaveyt en met groote boomen beplant/ tot vermaeck der gener die uyt 't zieckbedt komen/ in 't midden van dit pleyn is een verheven Bleeck-veldt/ met een staketzel afgeschooten/ wel-eer te gelijck gedient hebbende voor een Kerck-hof/ doch hedendaegs werden de Lijcken na buyten gevoert. Tot genesinge der krancken en allerhande lydende persoonen / zijn twee Doctoren en twee Chirurgijns verkosen / die met beurten gehouden zijn dagelijcx de Visites door alle de Kamers te komen doen / en alle bedencklijcke genees-middelen aen te wenden / om d'arme menschen tot gebruyck harer gesonde leden te helpen. Ryders is hier tot nodigh voedsel en laefnisse van de binne - patienten oock een Brouwery / Backery / Ros-meulen / als mede Bouw-huys voor een suffisant getal Koe-beesten / daer toe expres een Bouw-knecht onderhouden werdt: Tot bestieringh van alle het welcke een Binne-vader en Binne-moeder gestelt sijn/ die behalven de nacht-waeckers drie ofte vier dienst-maegden en een Kneght onder haer hebben. En boven alle andere versorgingen / wert oock onderhouden een Ziel - behoeder / om de krancken uyt dit tydelijck leven verhuysende / ter eeuwiger geluckzalighept te geleyden / hebbende dese sijn appartement en woonhuys al mede binnen het district van het Gast-huys / en wert daer toe door de Regenten op approbatie van Burgemeesteren / ordinarie verkoosen een wel begaeft Prediker/ die gehouden is alle Sondaegs/ Bededaegs / en andere Preeck-dagen / des mergens ten seven uyren / en des namiddags ten een uyren een Predicatie te doen in de meergemelte Capelle ofte Gast-huys-kerck. En hoe-wel uyt de Lijst der Stads Predikanten hier boven pag. 450 gebleecken heeft dat Johannes vander Mylen, zijnde d'achtste in ordre / de Gemeente vande groote Kercken verlaten heeft / en tot het Gast-huys is over gegaen/ soo bevinde ick dat op seecker tijdt / te weten in den Jare 1649. daer toe een

Besorginge der ziecken en krancken.

Predicant tot assistentie vande krancken, mitsgaders om de Predicatien in de Gast-huys-kerck te doen.

Proponent is aengenomen/als blijkt by de Notulen vande Jaerlijckse Synodus doenmaels gehouden tot Leyden/ welckers een-en-'tseventichste Artijckel van desen inhoud is: Deputati Synodi, hebben een Proponent geexamineert ende tot Predikant gemaeckt, in't Gast-huys tot Delft, sonder eenigh Kerckelijck beroep. De Synodus laet het om redenen effect sorteren: Maer in toekomende sullen dese en diergelijcke Casus eerst met de Classis daer't voorvalt, ende met de Synodus moeten gecommuniceert werden.

Voor dese een Proponent hier toe beroepen, doch naermaels fameuser Predikers.

Dan naderhant hebben sy geexperimenteerder Mannen weeten te bekomen/ mits de gagie na't exempel van die van Stadts-Predikanten/ oock wat verhogende/ en dat tot haer eygen voordeel/ want de Aelmoessen onder de Sermoenen gecollecteert werdende/ komen t'enemael tot behoef van haer Huys/ indien sy dan een Man van naem en toeloop hebben/ soo is haer inkomen des te overvloediger/ zijnde hier oock/ soo wel als in de groote Kercken/ verscheyde afgesonderde zit-plaetsen en gestoelten/ niet alleen voor de Magistraet der Stadt/ mitsgaders de Regenten van't Huys/maer allerley fatsoenlijcke luyden. Dit Gast-huys heeft heel achter aen de Brabantse Turfmarct/ noch een ander gedaente van een kleynder Capelle/voor dese gedient hebbende (gelijck de naem noch hedendaegs mede brengt) tot een BEYAERT, daer allerley vreemde arme en behoeftige Reysigers voor een korten tijdt naer inhout van seeckere wetten en Ordonnantie geherbergt en gealimenteert wierden; dese accommodatie voor de reysende Bedelaers en Landt-loopers schijnt noch in volkomen train geweest te zijn tot den Jare 1650. wanneer sulcx door bevel der Magistraet in volgende maniere wierd vermindert.

Beyaert, en beschryvinge van-dien.

DE Heeren vande Weth der Stadt Delft, doen te weten: Alsoo de Regenten van't Oude Gast-huys ons te kennen gegeven hebben, dat door den grooten toeloop van Bedelaers ende Vagebonden, die continuelijck in den Beyert alhier komen logeren, het selfde Gast-huys daer door excessivelijcke werde belast, versoeckende mits-dien dat by ons daerinne werde versien. Soo is't, dat wy geordonneert hebben, ende Ordonneren mits-desen, dat den voorsz Beyert Jaerlijcx gesloten, ende dien-volgende niemand daerinne geadmitteert sal werden t'sedert eersten April tot den eersten November, ende dat de selfde Beyert daer na van den eersten November, tot den eersten April wederom als voor desen geopent sal worden, tot gerief vande arme gasten ende Passagiers. Gedaen den xxviij. November 1650. ende gepubliceert mette groote Klock van het Stadt-huys, den lesten Maert daer-aen-volgende. *

De beyaert in't Gasthuis te sluyten, van den eersten April tot den eersten November.

* 7 Keurb. fol. 308. verso

Maer aengesien hier meerendeels niet anders als een hoop geboeft en schuym van volck quamen vernachten/ is dit gebruyck nu derhand ganschelijck afgeschaft/ en dese plaets in een Vrouwen kamer getransformeert.

PEST-HUYS.

formeert. De verdere lasten van dit Huys zijn / dat het soo wel incurable ofte ongeneeslijcke als geneeslijcke Siecken moet onderhouden. Is oock verplicht haer Chirurgijns in het oude Weduwen-huys van Charitaten ter Cure te senden / mitsgaders de Medicamenten daer toe nodigh te leveren / volgens resolutie van den Jare 1661. * Wegens de Kermis die het jaerlijcx ter recreatie van de arme Weesen moet houden / is hier boven * gementioneert. Het bewint ende Regeringe van dit oude Gast-huys / mitsgadeas oock van't nieuwe ofte Pest-huys / wert mede ses Regenten uyt de gequalificeerde der Burgeren (gelijck van't Wees-huys is geseyt) aenbevolen/ hebbende haer Comtoir ofte vergaderplaets in een vertreck benevens de Kerck gebouwt; 't welck men door de Kerck oock ingaet / wel-eer / na 'tschijnt/ gedient hebbende tot een Sacristie deser Capelle ofte Kercke. De namen der jegenwoordige Regeerders zijn dese: Mr. Bartholomeus vander Mast, Veertig-Raedt en Wees-meester. Mr. Pieter vander Burgh. Adriaen vander Hoef. Jacob Junius. Arent Slachtoe. Mr. Cornelis vanden Broeck. Oock zijnd'er vier Buyten-moeders / met namen; Elisabet van Berensteyn, Weduwe van Willem Wijlich, Schepen/ mitsgaders Stadhouder vande Stad en Meyerie van 's Hertogenbos Anna vander Mast, Huys-vrouw van Johan Lieftingh. Alida van Wel, Huys-vrouw van Dirck vander Lee, Veertig-Raed en Oud-Schepen. Chatarina Paeuw, Weduwe van wylen Mr. Louys Heinsius, gewesen Secretaris van de Wees-kamer. Het principale inkomen deses Godts-huys / bestaet in Landeryen / zijnde 't self de seer Landt-rijck. Dit als nu van het Oude Gast-huys genoegh zijnde / volgt het Nieuwe/ ofte wel het PEST-HUYS, om alle arme miserable menschen die met contagieuse zieckten besmet en beladen zijn / te soulageren en te hulpe te komen / ten eynde sy in haer cativigheyt en elende niet van ongemack vergaen / plegende voor desen te wesen binnen de Stadt aende Verwers-dijck / ter plaetse daer het Maria Magdalenen Convent * van ouds was geweest / wes-halven het oock by sommige het Magdalenen Gast-huys schijnt genaemt geweest te zijn / tot dat in den Jare 1654. het ongeluckigh springen van't Kruyt-Magazijn / beyde de Schutters-Doelen geruineert hebbende / dese plaets tot een Doele wierd geappropriëert/ ende by Burgemeesteren met goet duncken vanden breeden Raedt deser Stadt / geresolveert/ een Nieuw Pest-huys buyten Stadts-wallen in de ope lucht te doen maecken / werdende daer toe verkosen seecker stuck Landts beoosten de Stadt / omtrent een Musquet-schoot buyten de Cingel ofte buyten-wegh af gelegen / van dewelcke men het begaet over een op-halende Brugh (met een houte hecke afgeslooten) door een lange laen / nevens een gracht dewelcke met een steene heul onder door de voorsz buyten-wegh / sijn gemeenschap hebbende met Stadts Water-vesten / sich streckt tot digt aen het Huys; 't eynde de laen komt men aeneen tweede hecke waer door

Andere lasten van dit Godts-huys.

Siet Resol. boeck fol. 38. en 47.

* *Siet boven pag. 490.*

Namen des Regenten van't Oude en Nieuwe Gast-huys.

Nieuwe Gast huys ofte Pest-huys.

Waer voor dese gestaen.

* *Siet boven pag. 345.*

En hoe nu verplaetst.

Des selfs gelegentheyt en verder beschryvinge.

door men over de voor-plaets ten Huys-waert in treedt / zijnde twee langhwerpige Gebouwen voor den anderen gelegen in de breete / te weeten van den buyten-wegh of Stadts-wal af te sien / het achterste langer als het voorste wederzijdts een goedt stuck uyt - steeckende / invoegen het sich des te heerlijcker op-doet. Het voorste gedeelte dient tot het Woon-huys van Binne vader en Moeder / item Keucken / Provisie-kelders en anders ; het achterste sijnde het principaelste is gesepareert in drie seer ruyme en luchtige / soo Mans- als Vrouwe-zalen / yder met twee groote Haert-steeden voorsien / daer is oock een Kerck-hof om de Zielloose lichamen soo hier als in't Gast-huys gestorven te beaerden. Tot dese afgesonderde plaetse / werden niet alleen d'arme Pestelingen / maer die met Roodeloopen / Leger-zieckten en andere besmettelijckheden beladen sijn na toe gevoert / om t' voortkruypen van dien / met de hulpe Godts / soo veel doenlijck is voor te komen : Die begerigh is om te leesen / nopende de besmettinge der Pestilentie / preservativen daer-en-tegen mitsgaders of men / en wie deselve mach ontvlugten / die lese het Tractaetje van Adriaen Ravesteyn* eertijts Latijnsche Schoolmeester alhier in de derde Classis / hebbende 't self de seer net by een getrocken uyt de beste Autheuren die dese stoffe hebben verhandelt. En om te besluyten moet ik hier noch by voegen een vreemde Historie die my in't door loopen van seecker Boecxken genaemt / Spiegel der gedenckwaerdigste geschiedenissen onses Tijdts / is ontmoet en voor dese in ons Pest-huys / aen de Verwers-dijck noch staende / soude zijn geschiet / den Autheur verhaelt de saeck aldus. ANNO 1624. Als de Pest in Hollandt en andere Landen en Steden in Europa in swangh gingh, soo is tot Delft gebeurt dat aldaer in't Pest-huys waren seer lichtvaerdige persoonen, welcke opsicht hadden, over de ziecken, maer die deselve niet getrouwelijck waer namen, jae wanneerse in een flaeuwte raeckten, deselve terstont begroeven, gelijck 't gebleecken is aen een seecker Mans-persoon, die wel thien uyren hadde begraven geweest, en weder tot hem selven komende, begon luydt te roepen, en met de voeten tegen de Kist te stooten, met sulcken geweld en gebaer, dat 't eyndelijck van eenige gehoort wierdt, die, met'er haest het Graf opgroeven, en vonden toen dese begravene in onmacht, hebbende de voet-planck van de Kist gestooten, doch soo haest als hy lucht kreegh, gaf hy een groote schreeuw, ende opsiende sagh hy 't volck voor hem staen, daer hy alles in't lange met schreyende oogen tegen klaegde, hoe die Vaer en Moer van't Pest-huys met de ziecken handelden, welcke klachten soo veel te weegh brachten, dat alle de geene die 't Pest-huys bedienden afgeset wierden, en andere in haer plaetse gestelt, die beter met de ziecken omgingen. Na dese Gast-huysen / volght nu in ordre.

** Ravesteyn vande Pest, Gedruckt tot Delft 1637. in 12.*

Seldsame Historie in 't oude Pest-huys voor gevallen.

'tCHARI-

't CHARITAET-HUYS,

Gecombineert met de DIACONIE,

Als mede 't LEPROOS-HUYS.

Om den oorspronck van welck Charitaet-huys te weten/ dient voor eerst geconsidereert dat het selve mede gelijck 't Wees huys duydelijck is gesproten uyt het Collegie van den H. Geest hier boven * vermeldt/ 't welck d'opsicht hadde (gelijck aldaer geseght is) in 't generael over allerley soorten van behoeftige en onvermogende menschen / die 't noodigh onderhout van levens-middelen voor haer selven te winnen onmachtigh waren/ 't zy door jonckheyt/ ofte ouderdom/ zwackte/ overvloet van kinderen/ gebreckelijckheden ofte eenigerhande ongeluckige toevallen. Ten reguarde van de Huys-armen die hedendaeghs aen de Charitaet-kamer dependeren/ hadt dit Collegie van den H. Geest/ ontrent het midden van de Eeuwe vijftien hondert een practijck die sonderling was en wel waerdig kortelijk aen te roeren. De Magistraet deser Stad Octroy bekomen hebbende om een seecker getal van kopere Oortgens te mogen slaen/ om by de H. Geest-meesters onder d'arme Ingesetenen gedistribueert en uytgereyckt te werden/ keurde en ordonneerde op seeckere boete daer toe staende / dat niemant soodanige munt soude mogen ontfangen dan alleen Backers / Comans / Snyers/ Schoenmakers / en andere diergelijcke neering doende tot nootsaecklijck behoef van 's menschen leven ; ende ten eynde de voorsz Oortgens niet verduystert / verbreemt en als gangbaer gelt buyten de Stadt gebracht wierde/ soo waren alle Winckeliers en Nerings-luyden alsulcke munt ontfangende gehouden / eens ter weecke ofte veertien dagen des Saturdaegs de voorsz penningen op der Armen Kamer die voorsz Meesters wederom te leveren / die haer in de plaetse van dien / ander goet gangbaer gelt daer vooren restitueerden. De Munt van dese Oortgens was tweederley / d'eene droegh Stadts-wapen op een antijckse manier/met dit omschrift in den rant/ Den Armen gelt in Delft ; op het Kenvers stont *Dans elemosinam largiter fidelibus* ; dat is : d'Aelmissen mildelijck uyt-keerende aen de geloovigen. d'Ander daer hier boven pag: 489. van is gewagh gemaeckt / voerde mede wel Stadtswapen doch simpelder en sonder omschrift / en op de rugh hadt sy een Duysken reprresenterende den H. Geest / gelijck die beyde voor-heenen ter occasie van de beschryvinge van Stadts-wapen/ nevens de Zegels tusschen pag: 46. en 47. zijn afgebeelt; Dit was een middel om kennisse te hebben of d'arme luyden haer gelt oock wel ten meesten oirber van haer huysghesin employeerde en niet onnutlijck verquiste. Echter wiert in den Jare 1561. den 30. Junij gepubliceert dat een ygelijck hebbende kopere Oortgens by de H. Geest-meesters deser Stede doen

slaen

Charitaet, ofte huys-armen van outs mede bedient door 't Collegie van den H. Geest. * Siet p. 489.

Kopere penningen ten behouve van den Huys-armen te Delft geslagen, mitsgaders 't ooghmerck van dien.

Hoe die gemunt waren.

Werden weder ingetrocken.

slaen tot gerief van de Armen die van den H. Geest leefden/ deselvige binnen veertien dagen weder soude brengen op de H. Geest-kamer om daer ander gelt voor te ontfangen / op pene van de voorsz tijdt geexpireert sijnde die niet langer te sullen werden goet gedaen * / waer uyt schijnt dat dit gebruyck niet soo compleet noch van soo goede effect bevonden zijnde/ als men zich wel hadt geimagineert/ al ontrent dees tijt gecesseert en opgehouden heeft. Eenige Jaren daer nae als de Gereformeerde Religie doorbrack / en dat men die publijck begon te exerceren wiert'er een nieuw Collegie van Diaconen opgerecht die de Aelmoessen onder de Predicatien collecterende/ privative en alleen uytkeerden aen Ledematen van de nieuwe Gereformeerde Godts - dienst/ werdende met het openen van de Nieuwe Kerck den 3. Augusti des Jaers 1572. voor eerst by provisie daer toe aengestelt dese vier die te vooren onder 't kruys hadden gedient / Huygh Jacob Bruynsz. Brouwer in de halve maen / Mr. Jan Pietersz. Brouwer in 't Hoeff - yser / Dirck Harmansz. de Haen in den Ancker/ ende Frans Michielsz. Camerling. * Maer alsomen bevon dat verscheyde persoonen haer niet ontsagen Aelmissen te trecken on-aengesien sy niet t'eenemael behoeftigh waren / 't welck merckelijck tendeerde tot verminderinge der proeven van den rechten nootdruftigen / soo wiert Anno ses-en-tachtigh gestatueert dat alle goederen/ der gener die van Aelmissen der Gereformeerde Kercke leefden / na haer doodt moesten succederen en vervallen ten behoeve van de Diaconie na 't exempel van de gene die van de H. Geest goederen wierden gesubsidieert. Dit was de verkondinge;

Siet 2 keurboeck 267. verso.

Aenvang van de Diaconie tot Delft.

Eerste Diaconen der Gereformeerde Kercken alhier.

** Siet boven pag. 441.*

Goederen der gener die vander Kercken Aelmissen leven, na haer Overlyden te moeten komen ten behoeve vande Diacony-armen.

ALsoo mijn Heeren de Magistraten deser Stad bevinden dat veele persoonen, de Aelmissen die in de Kercken ten behouve vanden regten Armen werden gegeven, ende door handen van den Diaconen uyt gedeylt, ontfangen ende genieten, niet tegen-staende, sommige eenigsints sijn gegoet ende andere middelen van leven hebben, streckende 't selve tot schade ende achterdeel van den oprechten Armen; soo hebben mijn Heeren Schout, ende Schepenen by advyse van Burgemeesteren deser Stadt gekeurt, geordonneert ende gestatueert, Keuren, Ordonneren, ende statueren by desen, dat de goeden van allen den genen die voortaen eenige van de voorsz Kerckelijcke Aelmissen, door handen vanden Diaconen binnen deser Stadt sullen ontfangen ende genieten, den selven Diaconen ten behouven vanden Armen subject sullen wesen, en dat deselve naer de aflivigheyt vande persoonen die sulcke Aelmissen genoten ende ontfangen sullen hebben, al haer lieder achtergelaten goeden ten behouve vanden Armen sullen mogen aenvaerden, hebben ende behouden, niet tegen-staende sy eenige Kinderen ofte andere Erfgenamen achterlatende waren en dat in allen schijn ende voegen als de Heyligen Geestmeesteren deser Stad aenvaerden ende behouden de goeden der geenen die de

de Aelmissen vanden Heyligen Geest genoten hebben. Aldus gepubliceert opten xxv. in Mey ANNO xvC. Lxxxvj.* *Siet 4 Keurboek f: 106.

Ondertusschen verscheyde Placcaten by de Staten van den Lande geëmaneert ende binnen dese Stadt iteratívelijck vernieuwt sijnde jegens de Bedelaers/ Vagabonden/ en andere onnutte Ledigh-gangers / en nochtans bevindende 't getal der selver daer door niet vermindert/ maer ter contrarie van tijdt tot tijdt aengewassen en vermenighvuldicht te zijn/ niet alleen tot groote lasten der Burgeren en Inwoonderen deser Stede/ maer oock tot groote prejuditie van den waeren Armen die de Aelmoessen daer door onrechtmatigh wierden ontrocken/ soo wiert in den Jare 1597. by de Magistraet deser Stadt omme daer inne te voorsien/ een Kamer van Charitaten opgerecht/ tot nader opsicht en versorginge van de voorsz waere Armen. By d'institutie en Ordonnantie van dese Kamer/ die in druck wiert gemeen gemaeckt/ wiert het bedelen ofte bidden van Aelmoessen langs de huysen niet soo absolutelijck en t'eenemael verboden / maer onder seeckere restrinctien heel nauw beteugelt ende bepaelt/ te weten dat niemant op zware straffe sulcx vermocht te doen/ sonder daer toe verkregen te hebben schriftelijcke Acte van consent van de Meesters van Charitaten, ende dragende openbaerlijck op sijn slincker borst deses Stads-wapen/ ofte teycken/ 't welck hen by de voornoemde Meesters van Charitaten gelevert werde. Welcke Acten inhoudende waren de uyren wanneer sy mochten om Aelmoessen gaen / ende den tijdt hoe lange sy daer mede mochten bidden/ gehouden zijnde voor d'expiratie van dien by den Charitaet-meesters vernieuwinge van dese Acte te versoecken/ 't welk dan toegestaen of geweygert werde na gelegentheydt van persoonen en saecken.* De goede Burgery wiert gerecommandeert den noodt van den Huys armen/ mitsgaders den genen die in conformité van dese Keuren en Ordonnantien toegelaten werde haer Aelmissen te bidden/ weldaet te betoonen ende milde hantreyckinge te willen doen. Wijders werd' allenthalve scherpe ordre gestelt tegen het inkomen en voornamentlijck verblijf van alle vreemde en Wtheemse persoonen / die haer selve met haren arbeyd ofte handt-werck niet en wisten t'onderhouden / daer wierd oock een ampel reglement voor geschreven aen alle Meesters en Meestersen van Ambachten die dickwils onder schijn van Charitate eenige Arme Ambachts-kinderen / soo wel van Uytheemse als binnen deser Stadt geboren/ aen namen / en deselve in plaets van een Ambacht te leeren/ meer gebruycten tot haer Huys-wercken/ bewaren van kleyne Kinderen / en andere hare particuliere diensten / latende deselfde voorts op-wassen in alle onordentlijckheyt en godtloosheyt: Sulcx hier tegen in allerhande manieren oock wierd voorsien/en principalijck door verbodt dat niemant eenige Schamele Ambachts-kinderen mochte aenslaen ofte op hare Ambachten stellen sonder

Oorsprong en begin van de Camer van Charitaten.

't Bedelen aen eenige toegelaten onder Acte en andere tekenen van Consent.

* *Siet d'oprechtinge vande Camer van Charitaten, ofte keur tot onderhout vanden armen d'Anno 1597 Art. 1. 2.*

Ordre op't onderhouden van Arme Ambagts-Kinderen.

Sss der

* Siet de bygebragte Keur Art. 13. & ultra.

der voor weeten ende ten overstaen vande Meesters van Charitaten, * die daer over ten meeste nutte en profijte vande Kinders met de Meesters en Meestersen vande Ambachten contracteerde / ende onder anderen bedongen hare Ambachts-kinderen te houden in behoorlijcke Tucht ende onderdanigheyt / ende ten minsten alle Sondagen een Predicatie te doen hooren / ende na het eyndigen van-dien hen te laten vinden in de gemeene Charitaet-Schole, * omme aldaer in 't leesen ende schryven / mitsgaders alle goede Tucht en Eerbaerheyt onderregt ende geoeffent te werden. Ende hoe-wel by dese Keur wel expresselijck bevolen was / dat alle die eenigh subsidium / hulpe en bystandt van dit Huys van Charitaten genoten / haer mosten onthouden van Drincken / Klincken / Tuyssen / ofte Speelen / oock eenige Herbergen ofte Tavernen te frequenteren * soo wierd des Jaers daer aen noch dit generael verbodt gedaen aen alle die van eenigerhanden Aelmissen ofte Godts-huys leefden.

* Art. 14.

* Art. 21. en 23.

Aelmissen ontfangende ofte van eenigh Godtshuys levende, niet te mogen in Herberge gaen drinken

ALsomen oock bevindt dat verscheyde personen ontfangende Aelmoessen vande Diaconen der Kercken, vanden Heyligen Geestmeesters ofte vanden Camer der Charitaten deser Stadt, hen vervorderen het ontfangen geldt te verdrincken, verspeelen, ofte anders onnutlijcken deur te brengen: Soo word een yegelijcken alsulcken Aelmissen ontfangende, verboden eenich Herberge, Speel-plaetsen ofte oneerlijcke Huysen te hanteren ofte besoecken, ofte het ontfangen geldt onnutelijcken te verdoen, ende dat anders dan tot onderhout van haren Kinderen ende Huysgesinne te bekeren, mede opte peyne ende straffe van xiiij. dagen te water ende te broden geleyt, ende noch daer-en-boven arbitralijcken gestraft te worden, tot discretie van mijnen Heeren vanden gerechten. Aldus gepubliceert mette groote Klock van 't Stadthuys deser Stadt, opten naest-lesten December Anno xv^c. xcviij. *

* 5 Keurboeck f. 71. verso.

Charitaet-armen, geen Honden te mogen houden.

* Art. 22.

Den Charitaet-armen was oock verboden binnen haren Huyse te mogen hebben ofte onderhouden / eenigerhande Honden / * 't welck oock noch hedendaegs werd geobserveert / ten eynde sy haer Broodt ofte eenigerhanden spijs in geenen deele aen de Honden souden verquisten. Eenige Jaren hier na / te weten 1613. de Bedelarye by een nieuwe Ordonnantie ganschen gaer wel scherpelijck verboden zijnde / soo wierd om deselfde Ordonnantie in treyn te brengen / en op dat ondertusschen den regten Armen (daer in men van Gods-wegen gehoude was) in redelijckheyt mochte werde versorgt / onder andere middelen tot subsistentie en onderstand van dit Huys beraemt / dat van doen voortaen alle Huys-houdende personen / mitsgaders oock alle personen die tot haer mondigen dage gekomen sullen wesen / het sy Man / ofte Vrouw / Jongesel ofte Dochter / als oock bejaerde Wees-kinderen die ten weder-zyden van Vader en Moeder zijn bestorven / soo wel

'tBedelen geheel verboden, en nieuwe middelen geinventeert tot onderstant van den Armen.

Ende eerst wegens 'tregt van 't opperste kleed.

wel Inwoonders als Burgers deser Stadt ende vryheyt van-dien / als oock die van buyten inkomen / ende binnen dese Stadt ofte vryheyt van-dien sterven of begraven werden / schuldigh sullen sijn ten behoude van de Camer van Charitaten alhier / haer beste kleedt, 't sy Mantel / Heuyck / Vlieger ofte Bouwen; behoudelijck dat d'Erfgenamen van den Overleden 't selve Kleedt sullen mogen redimeren met alsulcke somme van gelde / als de Meesters van deselve Camer van Charitaten in goede discretie sullen arbitreren en seggen / mits geen hooger somme te mogen vergen en af vorderen als hondert gulden; doch de liberaliteyt van gequalificeerde en fatsoenlijcke luyden / dese somme merendeels passeert / en oock veeltijds seer verre te boven gaet.

Item drie gulden van yder Doode in de Kerken begraven werdende.

Ten selfden dage wierdt oock vast gestelt dat men voor yder Lijck / binnen de Kercken begraven werdende / in plaets van dertig stuyvers die tot noch toe by de Diaconie waren genoten / voortaen drie gulden soude betalen aen de Camer van Charitaten, nevens noch andere Articulen meer / die gepubliceert den 19. September des voorsz Jaers 1613. ende alle noch jegenwoordigh in gebruyck gebleven zijn. *.

* Siet 5 keur-boeck. f. 366.

't Regt van't Opperste kleedt geoctroyeert.

Geen twee Maenden na dese Resolutie bequam de Stadt / in't reguard van 't voorverhaelde recht van't Opperste kleedt, Octroy vanden Staet ende dat omme voor te komen ende wegh te nemen alle oppositien / van eenigerhanden Erfgenamen die onwilligh souden mogen werden bevonden 't voorsz beste kleedt in voegen als-vooren te laten volgen of te redimeeren / werdende mits-dien 't Collegie van Charitaten ghe-authoriseert omme door een Gerechts-bode deser Stadt jegens den onwilligen Erfgenamen by parate executie tot voldoeninge van't voorsz recht te mogen procederen / dit Octroy was geteeckent en bezegelt den 14. November des Jaers voorsz.

't Leproos-huys en inkomen van dien onder directie van Charitaet-meesteren gestelt.

Korts daer aen / te weten den 29. January 1614. wierden de goederen ende in-komen van't Leproos-huys aen't Huys van Charitaten toe gevoegt / en te gelijck de directie en regeeringe van't selfde Huys den Charitaet-meesteren aenbevolen / werdende mits-dien Leproos-meesteren gelast tusschen dit en Mey naest-komende / aen de Meesters van Charitaten over te leveren alle haere Brieven / stucken en papieren / ende hen te laten volgen den inkomen van den Leproos-huyse, sullende voortaen de diensten van de Leproos-meesters cesseren en d'een eynde nemen; gelijck dan de Heeren Burgemeesteren (die versocht waren dese Resolutie ter executie te leggen) op den 12. Mey daer-aen-volgende / Leproos-meesteren hebben bedanckt voor haer-luyder dienste den Leproos-huyse tot noch toe ghedaen ende bewesen *.

* 3 Memoriael boek van Burgemeesteren fol. 67. verso.

Camer van Charitaten en Diaconie gecombineert.

Niet meer als twaelf dagen na de voorgaende Resolutie / namentlijck den 10 February des selfden Jaers 1614. werd by de Magistraet verder besloten dat de Camer van Charitaten ende de Diaconie, souden werden gecombineert en t'samen gevoegt en dat alle de Aelmissen die in de Kercken by de Diaconen werden gecollecteert na de Predicatien terstont in't by-

* Resolutieb. vande Weth, fol. 8.

wesen van een of twee Meesters van Charitaten bereeckent en in een Beurse ter Camer van Charitaten souden werden gebracht * sulcx dit Collegie van dees tijdt af aldus verdubbelt is gebleven / zijnde in desen aenvangh wel stercker doch nu om redenen maer twaelf in getal / te weten van elcx ses. Haer functie en maniere van vergadering sullen wy in't verbolgh nader verklaren. Behalven de voorgenoemde middelen van onderhout / waer uyt dit Huys subsisteert / spruyten noch andere uyt seeckere gedeelten soo van d'Excysen ende Pachten vande Stadt / als eensdeels oock van't Gemeene Landt. Item een deuyt op de gulde van alle verkofte onroerende goederen / als-mede een derden-deel van de meeste breucken en boeten op't Stadt-huys betaelt werdende / voorts al het geen den Armen in't generael werdt toegeleyt waer onder dan oock 't inkomen vande Bossen / soo in't Collegie vande Huwelijckse Saecken / als in de Herbergen / mitsgaders voor't bezichtigen van de Begraef-plaetsen in beyde de groote Kercken / en soo voorts; maer insonderheyt komen oock in consideratie de willige giften en Legaten / die soo nu en dan buyten redemtie van't Opperste kleedt aen den Armen werden gemaeckt / welckers eene van sonderlinge importantie hooglijck meriteert alhier by gebracht te werden.

Verdere middelen en inkomen van 't Huys van Charitaten.

Groote weldaedt van David Nuyts, aen den Armen.

David Nuyts, een rijck Koopman / geboren tot Antwerpen Anno 1568. ende Overleden in 's Gravenhage den 24. September 1631. heeft by Testament in dato den 16. Augusti daer bevorens gemaeckt aen den Armen van sebenthien stemmende Steden van Hollant / dese volgende Legaten van Capitale Actien / soo in de Oost als West-Indische Compagnie.

	In d'Oost-Ind. Compagnie.	In de West-Ind. Compagnie.
DORDRECHT.	3000 - -	1000 - -
HAERLEM.	3000 - -	1000 - -
DELFT.	3000 - -	1000 - -
LEYDEN.	4000 - -	1000 - -
GOUDA.	1500 - -	500 - -
ROTTERDAM.	1500 - -	500 - -
GORNICHEM.	1000 - -	
SCHOONHOVEN.	1000 - -	
SCHIEDAM.	1000 - -	
BRIELE.	1500 - -	500 - -
ALCKMAER.	1500 - -	500 - -
HOORN.	1500 - -	500 - -
ENCKHUYSEN.	1500 - -	500 - -

	In d'Oost-Ind. Compagnie.	In de West-Ind. Compagnie.
EDAM.	1500 - -	500 - -
MONICKENDAM.	1000 - -	
MEDENBLICK.	1500 - -	500 - -
PURMERENT.	1000 - -	
MIDDELBURGH.	3000 - -	1000 - -
HAGA.	1000 - -	

Zijnde t'samen in Oost-Indische Compagnie aen orgineel Capitael 34000. gulden/ en in de West-Indische Compagnie insgelijcx aen origeneel Capitael 9000. gulden / alle met den anderen geestimeert op 176300. gulden. Een weldaed doorwaer alle geheugenisse waerdigh. d'Aelmoessseniers der Stadt Leyden een danckbaer gevoelen over soo groot een beneficie willende toonen/ hebben 't Schildery van dien Patroon / t'zyner gedachtenis in een koopere plaet doen snyden / en daer veele af-druckselen van gemaeckt/ met by voeginge van dit Lof-dicht t'syner eere daer onder.

Estimatie van dien.

Dit Beeldt wert hier vertoont, niet om sijn deftigh weesen;
Oock niet vermits de Man veel Boecken heeft geleesen;
Maer, om een hooger deugt; dat is Sijn milde gunst,
Die by Godt beter is als oock de beste kunst.
De gunst met daet verselt sy aen den naeckten Armen,
Oock gantsche Landen door de Leeden kan verwarmen,
Want vondmen onder al veel lieden Sijns gelijck,
Al die nu schamel is, die was in haesten Rijck.

Lof-dicht t'zyner eere.

Soo betaemt het datmen de Namen der Wel-doenders op allerhande manieren in goede en langduyrige geheugenisse behouden/ op dat de menschen sich daer aen spiegelende/ des te meerder tot wel-doen mochten werden opgeweckt en aengeprickelt: De gedachtenisse der Rechtveerdigen sal tot zegeningen sijn, seyd de Geest Godts door Salomon; ende Christus de Heere/ die belooft heeft / dat al wat men doet aen zijne Arme Ledematen / gereeckent sal werden als oft aen Hem self geschiede / * heeft oock gewilt dat de gedachtenisse der gener die hem wel deden/ ten allen tyden by het gantsche Christendom soude onderhouden werden *. 't Sy dan dat men't doet by schriftelijcke aenteeckeningen/ publijcke inscriptien / af-beeltselen en uytdruckselen van Eere/ of andere middelen van aendacht / men is d'onderhoudinge van de gedachtenissen der Wel-doenders in allen gevalle meer schuldigh / als wel hedendaegs hier te Lande doorgaens werdt ge-

De weldoenders te eeren en haer gedachtenisse t' onderhouden.

* Matth. 25. 40.

* Mat. 26. 13. Marc. 14. 9.

practiseert / werdende in sommige Godts-huysen naeulijcx Memorie gehouden van ofte door wien de mildadigheden haer sijn toegebragt. Onder andere willige giften die hier te Delft aen dit Huys gegeven zijn / en noch dagelijcx geschoncken werden / is'er een die om de aerdighept van de saeck oock niet en dient verzwegen. Seecker Eerbare Matrone zijnde de Dochter (soo my bericht werd) van den Colonel Morgan / en desselfs Huys-vrouw / Vrouwe Elisabeth van Marnix / wiens illuster Graf-gebouw boven * is beschreven / continueert de gewoonte van Jaerlijcx / upt de plaets daer sy resideert / aen dit Huys over te senden / even soo veel gulden als sy Jaren Oudt is / zijnde nu (als ick dit schreef) in de 'tsestich Jaren Oudt. Om nu verder te vervolgen t'inkomen en onderstant van dit Charitaet-huys / dienen oock geconsidereert de generale Collecten die Jaerlijcx t'haren behouve geschieden / met de Schael langers de Huysen door de gantsche Stadt. d'Eerste Collecte / die gementioneert vinde / is geschiet op den 30. November des Jaers 1597. tot subsidie vande Nieuw opgerechte Kamer van Charitaten / om de nootdruftigen te versorgen en van de Bedelarye af te houden *. En by de gedruckte Ordonnantie / van den Jare 1613. (by dewelcke 't geven van Aelmoessen aen de Bedelaers / soo wel als 't Bedelen self / absolutelijck verboden was) wert in 't twaelfde Artijckel gesegt / dat tot verscheyde tyden na de nood der Armen soude vereyschen / voor der goeder luyder deure met de Schale souden werden om-gegaen. Weynig dagen na 't emaneren van dese Ordonnantie is'er by provisie een geschiet op den 12. Mey / zijnde Sondach. Hoe veel en wanneer anderen souden mogen zijn gevolgt is my onbekent : Edoch / het is kenlijck dat 't sedert etlijcke Jaren / men sulcx niet meer als eenmael des Jaers op den tweeden Kers-dag heeft gedaen / zijnde dan gebruyckelijck dat Achthien Veertig-Raden / by Burgemeesteren versocht werdende / zich daer self toe verlegen / elck geassisteert zijnde met twee Wijck-meesteren / die haer door het gantsche Wijck ofte quartier / daer in sy woonachtigh zijn / geleyden / sonder een enckel huys over te slaen ; en het is aenmerckelijck dat den ontfang van dese solemnele Collecte / ettelijcke Jaren achter een continuelijck is geaccresceert en toegenomen / sonder oyt (selfs in tijden van de zwaerste belastinge) te verminderen / soo dat die nu al tot een importante somme opgesteygert is. Des daegs te vooren werdt een Publicatie van 't Stadhuys gedaen / met vermaninge dat een ygelijck wil de milde hant betoonen tot solaes van sijnen even-naesten ende quijten hem daer inne na behooren / dat oock die van huys hebben te reysen niet vergeten haer Familie daer toe te furneren ende lasten *. De Predicanten blijven mede niet in gebreecken haer devoir te doen / met de Gemeente in alle de Kercken op 't krachtighste daer toe aen te maenen. En voorwaer alsmen in schuldige achtinge neemt de groote beloften die Godt Almachtigh doet aen de mildadige barmhertighept * / wie en soude

Iaerlijcse gift van buyten de Stad, door de Dochter vanden Colonel Morgan.

* *Siet boven pag. 180.*

Solemnele Schael-Collecten voor 't Huys van Charitaten, hoeneer die van outs plegen te geschieden.

* 5 *Keurb. f. 51. & verso Item 357.*

Hedendaegs niet meer als eenmael 's Iaers en in wat voegen.

Inkomsten van-dien Iaerlijcx vergrootende.

* 8 *Keurboeck fol. 29.*

* *Siet Matt. 5. 7. en 10. 42.*

soude sijn ingewanden van mededogentheydt niet ontsluyten voor sijn behoeftige even-mensche? En nevens alderhande zegeninge die men daer voor in de heylige Schriften vint/ soo leestmen dat den Propheet Daniel/ den Koning Nebucadnezar vermanende tot boete/ dese beweeg-redenen by-brenght; breeckt uwe sonden af door gerechtigheyt, ende uwe ongerechtigheden door genade te bewijsen aen de ellendige; of'er verlenginge van uwe vrede mochte wesen *. En den Outvader Hieronymus getuyght/ dat hy noyt gelesen heeft dat yemant een quade doodt gestorven was/ die de wercken van barmhertigheydt geoeffent hadde. *Non memini [nequit] me legisse mala morte mortuum qui opera Charitatis exercuit.* De Situatie van dit Huys van Charitaten pleegh voor desen te wesen aen d'oude Delft bezuyden de Poort van St. Aechten-Clooster hier boven pag: 317. beschreven; doch 't selfde Huys aldaer te kleyn vallende/ is naderhant getransporteert niet verre daer van daen in de School-straet/ alwaer een groot gedeelte van 't voorsz Klooster tot het gebruyck van de bedieninge der Armen is geappropieert/ den inganck verciert zijnde met de beeltenisse van de Liefde/ eertijts gemaeckt/ soo my bericht is/ door den konst-rijcken Beelthouwer Henderick de Keyser * die de Tombe van den Prince van Orangie/ mitsgaders 't Stadthuys gefabriceert en oock gebout heeft. Behalven het Backhuys/ der Regenten Kamer/ en andere noodige Vertrecken die men hier van binnen vint/ is na achteren langs Stads-wallen een seer groote Zael wederzijts met menigte van Bedsteden/en in 't midden van de vloer een groote vierhoeckige Schoorsteen (op vier pilaren staende) voorsien; alwaer vele Weduwe-vrouwen die vermits haren Ouderdom of zwackte des lichaems niet langer aen de kost konnende geraecken/ alhier by den anderen onderhouden werden/ dese plegen tot meerder kosten van het Huys hier en daer besteedt te werden/ waer van dit gedeelte des Huys abusivelijck schijnt de naem van Besteding-huys in plaets van Oude Weduwen-huys-ofte-Hof verkregen te hebben/ gelijck sy hier oock een seer grooten Hof ofte Thuyn tot haer vermaeck zijn hebbende te midden de huysinge in gelegen/ waer uyt de voorsz Zael haer licht is scheppende: Hier is een binne-Vader en binne-Moeder om op alles opsicht te nemen; alle twist/ gekijf/ disordre/ en onbehoorlijckheden voor te komen; Dese leest haer op gesette tijden eenige stichtelijcke en Godvruchtige gebeden als mede eenige Capittelen uyt de H. Schrifture voor/ breyt die eeniger maten uyt/ catechiserende en doende daer vermaningen over/ ter Kercke geweest zijnde repeteert hy haer de Predicatien/ den Siecken assisteert hy in haer uyterste; sulcx die tot dese functie verkosen wert in de H. Schrift tamelijck ervaren moet zijn. Den Doctor/ Chirurgijn ende medicamenten hier noodigh/ moeten by het Gasthuys bekostiicht werden/ gelijck boven * is aengewesen. De Regeringe en administratie van dit gantsche Huys van Charitaten staet (gelijck by de combinatie is gebleecken)

en 25. 34 & seq. 2 Corint. 9. 6. en soo voorts.

* *Daniel 4. 27.*

Gelegentheit en verder beschriving van 't Caritaet-huys.

* *Siet boven p. 117. en 261.*

't Oude Weduwen-huys van Charitaten.

Stichtelijcke ordre van dien.

* *Siet boven pag: 501.*

bleecken) aen ses Meesters ofte Regenten van Charitaten en ses Diaconen half en half / de namen der Charitaet-meesters die jegenwoordigh in dienst zijn / zijn dese: Dr. Henricus d'Aquet. Hendrick Holthuysen. Jan vander Straeten. Mr. Nicolaes van Assendelft. Barent Snoeck. Schalkius van Dongen. Uyt den Diaconen zijn altans. Christiaen van Sweden. Pieter de Bos. Niclaes vander Boon. Willem van Noye. Cornelis de Geus. Johannes Thierens. Dese Meesters van Charitaten en Diaconen te samen / bedienen en besorgen soo wel de Armen van andere gesintheden / als die Lidmaten van de Kercke zijn sonder onderscheyt / doch elck op een bysonderen en verscheyden dagh / te weten / de Huys-sitten ofte Huys-armen des Woonsdaegs / en de Ledematen des Saturdaegs / presiderende alsoo by beurten eerst een Meester van Charitaten / en dan wederom een Diaken. Haer Ampt en schuldige plicht is / goet en pertinent ondersoeck te doen van der Armen constitutie / gesontheyt / handtwerck / neerstigheydt / middelen van onderhoudt / last van kinderen / Item van haer Vaderlant / laetste woonstede en andere gelegentheyt; ende bevindende dat de selve / niet tegenstaende hare goede debvoiren / naerstigheydt en spaersaemheydt / van haer arbeyt en middelen niet en konnen leven / de selve naer advenant haren noot / met een weecklijcke Aelmoesse in redelijckheyt te subsidieren. Edoch volgens Resolutie van den Jare 1660. vermogen sy niemant van de Armen te bedienen / ten sy de selve alvoorens vier achter-een-volgende Jaren binnen dese Stad gewoont * / en dat men consent en acte van admissie van de Heeren van de Weth ofte van de Heeren Burgermeesteren bekomen hebbende / welckers laetste aengaende noch nader sal werden gesprooken. Sy adviseren en besluyten met pluraliteyt van stemmen wat elck arm persoon ordinarie sal werden toegeleyt / en de stemmen steeckende / heeft de Presiderende een decisive stem. Alvoorens sy tot haer besoignes treden / wert het volgende Gebedt uytgesprooocken in hande en door monde van den President;

Namen der gener die dit Collegie van Charitaten bedienen.

waer in haer pligt bestaes.

Wie sy niet subsidieren mogen.

* *Resolutieb: van de Weth, f: 35, verso.*

Gebedt, gedaen werdende al-eer men tot de bedieninghe der Armen treed.

O Barmhertige Godt ende Vader ghy die niet alleen beslooten ende voorzeyt hebt dat onder ons altijdt Armen sullen wesen, maer oock bevolen den zelven by te staen, naer dien wy daer toe verkooren ende gestelt zijn, soo wilt ons met den geest der voorsichtigheyt by-woonen, op dat wy tusschen den rechten ende onrechten Armen onderscheyt maecken. Regeert ons met den geest der liefde, op dat wy niet alleen de Aelmoessen met blymoedigheyt ende getrouwigheydt uyt-deelen, maer oock den ellendigen en bedroefden met u H. woort vertroosten. Ontsteeckt de herten der Rijcken tot mildadigheyt tegens den Armen, ten eynde altijdt middelen in voorraedt mogen zijn om die te onderhouden. Beweegt de herten der Armen tot danckbaerheyt, op datse u als haren Vader ende goedertieren versorger lief hebben ende vreesen; Ende nadien den menschen niet alleen van den broode leeft, maer van alle woort

dat

dat uyt uwen monde gaet, soo wilt niet alleen uwen genadigen zeegen over de Aelmoessen onser uytdeelinge strecken, op dat de Armen door de zelvige in dit leven gevoedt ende onderhouden werden, maer wilt mede haere zielen spijsen en verzadigen met u H. woort ten eeuwigen leven, door Christum Jesum uwen Soone ende onsen Salighmaecker, Amen.

Sy mogen soo dickwils en soo menighmael vergaderen / als na gelegentheyt van saecken met den anderen konnen goet vinden: En tot verlichtinge van haer besoignes verdeelen sy haer affaires. Ses werden jaerlijcx gecommitteert op 't hooren der klachten van Armen die extraordinare subsidien ofte oock eenige verhooginge versoucken / vier op de kas die Cassiers-boeck houden / en twee tot den ontfang van 't Opperste kleedt / ende dat van Meesters en Diaconen elcks half en half. Daer zijn oock noch andere bysondere Commissien als over de Backery / Inkoop van Koorn / Turf / over 't School / Item de Reparatie van 't Godts-huys en soo voorts. Haer Bedien-boeck ('t geen sy anders oock wel den Almanach noemen) daer in sy den uytgift van alle ordinaire subsidien aenteeckenen / is van een sonderlinge practijck en inventie / en op soo goede ordre en methode / dat de bedieninge niet alleen seer gezwint en spoedigh kan geschieden / maer dat men oock aenstonts met eenen opslagh kan zien wat een ygelijck 't gantsche Jaer heeft genoten. Voor de moeyte ende sorge / die hier meerder en grooter moet zijn als in eenigh ander Godts-huys van de Stadt / genieten de Meesters van Charitaten (als werdende die van de Magistraet gestelt) tot een gratuit den vrydom van Stads-Accijs. En in consideratie van de groote aengelegentheyt van de directie en goede conduite van dit Collegie van Charitaten over d'universele Armen van de gantsche Stadt / soo is te meermalen by de Magistraet in deliberatie genomen of men niet twee Personen uyt het midden van de Heeren Veertigen en Vroetschappen soude committeren / ten eynde de selve de Vergaderinge van de Regenten van de Camer van Charitaten in qualité / als Commissarisen souden by-woonen ende aldaer inspectie ende toesicht hebben / dat alles in de selve Camer ten meesten oirber en menage wert aengeleyt en gedirigeert; oock zijn in den Jaere 1662. eenige pointen en Articulen opgestelt / waer naer alle de middelen en inne-komen / mitsgaders oock de lasten van het Charitaet-huys jaerlijcx behoorden te werden gemanieert ende uyt-gekeert *. Het Zegel dat in dit Collegie wert gebruyckt / is 't ordinare zinne-beeldt van de Christelijcke Liefde in de Figuyre van een Vrouwe / eenige kinderkens by haer hebbende / en voorts met dit omschrift in den rant: S. CAMERÆ CARITATIS. S. P. Q. DELFFENSIS, dat is: Het Zegel van de Camer der Charitaten van den Raad en 't volk van Delft. Behalven de voor-genoemde Charitaet-meesters en Diaconen / zijn noch vier

Verdeelinge van haer besoignes.

Charitaet-meesters, exempt van Stads Accys.

Voorslag om Commissarisen wegens de Magistraet in dit Collegie te stellen.

* *Resolutieb: vande Wet, f: 35. verso.*

* *Ibid. f. 40. verso.*

Zegel van 't Huys van Charitaten.

Buyten-moeders / om over de vrouwelijcke huys-saecken van dit Huys / en sonderlinge 't voor-beschreven appartement der oude Weduwen 't oogh te laten gaen/ zijnde daer toe laetst verkosen / Elisabeth van Santen, Weduwe van Hans Putmans. Agatha van Goeree, Weduwe van Jacob Pauw, in sijn leven Raedt en Out-Schepen. Anna 's Gravesande, Huysvrouw van Dirck Loockeman. Belia Holthuysen, Huysvrouw van Arent Slachtoe. Ende op dat de Buyten-moeders soo wel als de Regenten ofte Buyten-vaders/elck haer plicht/ten reguarde van 't voorsz oude Weduwen huys des te beter souden mogen weten / wat een yder van haer te besorgen staet / soo is niet lang na 't oprechten van dien / dit reglement haer voorgeschreven.

Namen der Buyten-Moeders.

Ordre en reglement tusschen de Regenten en Buyten-Moeders van 't Huys van Charitaten.

DE Heeren van de Weth der Stadt Delft, hebben tot onderhoudinge van de goede eenigheyt, ordre ende reglement tusschen de Regenten ende de Buyten-moeders van 't Huys van Charitaten, goedt gevonden te concipieren ende arresteren de volgende articulen.

Dat het in-nemen ende uyt-setten van de Oude luyden in 't geheel sal staen aen de dispositie van de Regenten, het stellen ende continueren van de Binne-Vader, Brouwer, Backer, Kleermaker, ende Schoenmaker, als mede 't koopen van de Greynen, Slacht-beesten, Turff, ende diergelijcke, sal mede staen aen de dispositie van de gemelte Regenten.

Dat mede het aen-nemen ende continueren van een Binne-moeder sal staen aen de dispositie van de Buyte-Moeders met communicatie van de Regenten, doch 't huyren van de Dienst-maeghden sonder communicatie.

't Koopen van Boter, Kaas, Linnen, Wolle, Beddens, andere Huysbehoeften ende diergelijcke, sal staen aen de dispositie van de Buyte-Moeders.

De Buyte-Moeders sullen weeckelijcx, te weten op yder Saturdagh ten tijden als de Regenten vergadert zijn, overleveren specificatie ende staet van haer uytgeeff van de voorgaende weeck, onderteeckent by een van de zelve, welcken uytgeeff haer by de Regenten ten zelven tijden sal werden gerestitueert. Aldus gedaen ende gearresteert by de Heeren van de Weth voornoemt den vij. July 1653. *

Siet Regist: Kamer bouck.

A. v. D.

Situatie, en verder beschryvinge van 't Leproos-huys.

Het LEPROOS-ofte LAZARI-SIECKEN-HUYS, (als zijnde 't Hospitael den H. Lazarus toegewijt) 't welck / gelijck voor af * is aengewesen in den beginne des Jaers 1614. met het Charitaet-huys te samen gevoeght onder een opsicht en regering / is gelegen aen de Haeghse-vaert / ontrent een kleyne Canon-schoot buyten de Stadts-poort / zijnde een antijcx bouwalligh gebouw met een Bassecourt ofte voor-plaets / en die weer met een voor-muyr van de gemeene wegh afgescheyden / werdende door eenige boomen buyten

*Boven p. 507

's muyrs

's muyrs staende belommert; in over-oude tijden gesticht en opgerecht voor die met de Acker-sieckte ofte melaetsheydt besmet waren/ maer hoe out het selfde eygentlijck is/ is onseecker/ ondertusschen vinde ick 't altijt duydelijck gementioneert in het voor-heen geinsereerde Privilegie wegens de vermeerdering van Stadts vryheyt by Hertogh Aelbrecht in den Jare 1389. aen de Stadt gegeven *. En in 't Jaer 1479. schijnt het door ouderdom al eens vergaen en gedemolieert te zijn / ten ware het door de inlantse Oorlogen van Hoecks en Cabeljaeuws (die in dese Eeuwe van veertien hondert seer hevigh waren) nevens veele Sloten en Casteelen ten platten Lande was geruineert; altijt blijckt het uyt de Erfpacht-brief van Me-vrouwe d'Abdisse van Rijnsburgh wegens de grondt daer het voorsz oude Huys op plagh te staen / dat het in 't voorsz Jaer niet meer in wesen maer afgebroocken was; de woorden luyden aldus: Wy Elisabeth van Matteneße, by der genaden Gods Abdiße van Rijnsburgh, doen kondt allen luyden, dat wy voor ons ende onse gemeen Convent in Erfpacht verhuyrt en uytgegeven, dier Stede van Delft anderhalf Mergen Lants by den hoop sonder maet, met dat Rijs-thuyntje daer in begrepen, gelegen buyten der Haeghse-poort van Delft, aen die Oost-zijde van die Haeghse-wegh daer het oude Sieck-huys op plagh te staen, &c. Evenwel vindt men noch hedendaegs in 't voorsz Huys een oude Ordonnantie op parckement geschreven en in een lijst ophangende / by de Magistraet deser Stadt aen d'Opsienders deses Huys gegeven in 't Jaer 1441. sulcx het doenmaels altijt in esse moet zijn geweest. By dese Ordonnantie werden de Siecken en haer Boden belast niet alleen den Meesters van den Sieck-huyse, mitsgaders den Sluyter onderdanigh en gehoorsaem te wesen / van 't selve dat hen bevolen wiert te doen of te laten / in aller maniere of 't gerecht hen selver beval of verboodt; maer haer wierden oock eenige plichten van devotie voor-geschreven / te weten wanneer die nacht-klock luyde / mosten sy alle gesamentlijck knielen ende ootmoedelijck lesen drie Ave Maria / ende bidden voor alle die den Sieck-huyse haer goet of haer Aelmissen gegeven hebben ofte noch geven souden. Ende soo dickwils alsmen de Tafel deckte ende men gaen eten soude / was een ygelijck persoon gehouden te lesen een Pater-noster en een Ave Maria / desgelijcx oock naer den eten eer sy opstonden van der Tafel / en dan met een te bidden voor alle den genen die den Sieck-huyse en den Siecken goet gedaen hebben. Des Sondaegs en alle andere dagen als men in de Capelle Misse dede / was een ygelijck gehouden / al-eer men *Confiteor* las / op sijn plaets te wesen ende het Sermoen en die Misse geheel uyt te hooren. Tot desen dienst gebreck hebbende van Priesters / vermochten de Sieck-meesters den Cappellanen of andere Priesters van de twee Parochie-Kercken deser Stadt daer toe versoecken / die dan gehouden waren soo bereyt te wesen als of sy door Burgermeesteren self wierden gerequireert. Tot pre-

Nopende des selfs Ouderdom.

* Siet boven pag: 65.

Antijckſche Ordonnantie deses Huys.

Devotie-plicht der Melaetsen alhier.

tautie van Brandt was d'ordre dat men tusschen St. Baven-dagh en groote Vasten-avont des avonts als men deuren gesloten hadde / een goet vier most aenleggen en een kaers ontsteecken in de Eet-zael / en de kaers verbrandt zijnde was een ygelijck verplicht te gaen slapen sonder langer vier of licht te houden. Soodanige spijse als de Moeder van den Sieck-huyse schafte en den Meesters genoegde / daer mede most een ygelijck te vreden wesen / en elck zieck mensch kreegh dagelijcx drie pinten Biers: Niemant / hier logerende / vermocht tot geenen tijden binnen de Stadt te gaen / ten sy by oorlof ende consent van den Sieckmeesters / ende dan mosten sy gaen met Vliegers (seydt den text) op dat mense kennen mocht voor gesonde luyden, want zy uyt den luyden gelet zijn. Ende dit komt voor soo verre over-een met de H. Schrifture; want Godt de Heere acht nemende op de behoudenisse van sijn volck / heeft in de Wet overvloedigh gehandelt van de Melaetsheyt hoe die bekent / en onderscheyden most werden; wie daer sorge voor soude dragen en soo voorts. En hy heeft oock gewilt dat de Melaetschen met gescheurde kleederen souden gaen / ende uyt-roepen / onreyn, onreyn, Lev. 13. 45. Dat sy mede haer buyten 't Leger ofte Stadt alleen en afgesondert souden houden vs 46. op dat sy met hare besmetlijcke vuylheyt anderen niet en souden beschadigen. Maer hoewel in de heylige Schrift desen aengaende allenthalven veel gewagh werdt gemaeckt / soo is dese zieckte die wel eer soo gemeen is geweest / Godt lof / hedendaegs weynigh in wesen. My gedenkt echter dat'er noch eenige langs de huysen liepen bedelen met witte banden om den hoedt / als zijnde dit naderhant haer teecken / en d'Aelmoessen op de Klep ontfangende om met haer onreyne handen den gevers niet te besmetten. Andere bejaerder menschen weten te getuygen dat men in dit ons Delfs-Leproos-huys ofte Hospitael van den H. Lazarus jaerlijx op Palm-Sondagh noch kermis pleegh te houden / het gantsche Huys alsdan met groente bekleedt zijnde als de Loof-hutten * / en een ygelijck die wilde kreegh een pint melck met een witte-broot te eten; na huys gaende quamen de kermis-gasten meest alle met Palm-takkens in de handt voorsien. d'Institutie van dit gebruyck pleegh oock in een geschreven Bordeken te lesen te zijn in een van de Kamers / verciert met oudwetse Schilderijen daer Leproos-kleppen op de lijsten / als mede in de glasen geschildert waren. Belangende den befaemden Pastoor die ten tijde van den grooten brandt deser Stadt op dit Melaets-huys woonachtigh was / en daer over soo een vreemt antwoort gaf en oock voorseggingen hadde gedaen / is voor heenen pag: 362. gesprooken. Dit zijn dan de bescheyden / die ick hebbe konnen na-speuren van dit Leproos-huys / als noch staendt onder d'opsicht van de Kamer van Charitaten: en met het eyndigen van dese sullen wy tot besluyt hier noch by voegen de ordre op de Wijcken van de Stadt / gemaeckt tot voordeel van de drie voorname algemeene Godts-huysen deser Stadt / te weten:

'T WEES-

En andere reglementen vande Huyshoudingh.

De Melaetsen inde Stad komende, mosten seeckere teeckenen hebben daer men haer aen kennen konde.

Out gebruyk van Kermis houden op't Leproos-huys.

* Siet Levit. 23. v. 34. en 40.

Aengaende seecker Pastoor alhier.

Ordre op de Wijcken tot ontlastingh van de drie principale Godts-huysen.

't WEES-HUYS, GAST-HUYS en CHARITAET-HUYS; want aengemerckt bevonden wierdt veele behoeftighe Menschen / soo van 't platte Landt hier ontrent gelegen ofte oock uyt de nabuyrige Steden en Provincien metter woon hier na toe quamen sacken / alleen uyt insicht om deel te hebben en te profiteren van de goede assistentie / dewelcke door de getrouwe en loflijcke voorsorge van de Overheydt deser Stadt gedaen wert / tot noodige onderhoudinge en soulagement van Huys-armen, Krancken ende arme Weesen, welcke toevloeyinge van buyten / streckende was tot enervatie vander Godts-huysen middelen alhier / ende tot groot nadeel van de inwoonende Armen / soo is al over veele Jaren by de wijse en voorsichtige Magistraet / na 't exempel van d'oude Romeynen / de Stadt ende Vryheydt van dien in Wijcken verdeelt / en in yder Wijck twee Wijck meesteren gestelt / met speciale last van Register te houden aller persoonen in haer Wijck woonende met namen ende toe-namen / neeringe en hanteringe / daer mede sy haer geneeren; ende yemandt van buyten deser Stadts Jurisdictie in hare Wijcken willende komen woonen / niet te admitteren sonder dat de selfde al voorens acte van consent daer toe hebben verkregen van de Magistraet / aen wien sy gehouden zijn alle soodanige luyden noch geen acte van consent verkregen hebbende te renvoyeren / al-eer die in haer Wijck metter woon vermogen toe te laten. Ende by gedruckte Keuren van den Jare 1628. als mede 1638. en naderhant verscheyde malen gerenoveeet / wert een ygelijck wel scherpelijck verboden aen eenighe vreemde Persoonen binnen 's Jaers ingekomen wesende / eenigh Huys / Kamer / Solder ofte andere plaetsen in 't geheel ofte ten deele te verhuyren / ten zy dat hem eerst suffisantelijck gebleken sal zijn / 't expres consent by den huyrder verkregen / om alhier te mogen woonen / daer toe de Gecommitteerde van de Magistraet op seecker dagh en uyre eens ter weeck zit-dagh plegende te houden / het selfde 't zedert eenige Jaren by de Heeren van de Weth of wel by Burgermeesteren dagelijcx wert waer genomen. Door dese salutaire ordre strictelijck onderhouden werdende / kan wel belet en af-gesneden werden de confluentie en toevloeyinge van vreemde Armen van buyten / maer echter niet voor-gekomen werden de schadelijcke leuyheydt en onachtsaemheyt eeniger Huys-armen van binnen / die op de vruchten van de drie voornoemde Godts-huysen zich grootelijcx komen te verlaten en alsoo haer selven der Menschen mildadigheden onwaerdigh maecken / daer den Opsienders der Armen / door middel van de Wijckmeesteren en andersints ten hooghsten op t' informeren staet; want het ware te wenschen dat de giften van Barmhertigheden allenthalven soo pieuselijck wierden genoten als sy wel godtvruchtigh zijn toegebracht / maer de droevige ervarentheydt heeft geleert dat soo goede en wel-geintentioneerde instellingen van de drie meergemelte Gods-huysen / by sommige snoode menschen werden misbruyckt / haer occasie

Niemant van buyten in de wijcken t'admitteren als met kennis vande Magistraet.

Geen Huysen of eenigh logement aen vreemde te verhuyren als op bliick van admisie.

Hoe het eenige behoeftige mensche op de Godshuysen laten aenkomen.

gevende omme daer op te sondigen ende haer huys-gesin des te minder te besorgen/ vast stellende dat sy drie proeven hebben die haer niet en konnen ontgaen. Ontbreekt het haer aen levens-middelen sy genieten hulp en onderstant van 't Charitaet-huys. Werden sy zieck men ontfangt haer in 't Gast-huys. Sterven sy haer kinderen werden in 't Wees-huys groot gemaeckt. Inboegen haer niet en schijnt te manqueren om een sorgeloos en onbekommert leven te leyden. Indien Cicero in sijn boecken van de Romeynsche wetten ons niet en abuseert / soo en mocht geen Romeyn by der straten van Rome gaen / sonder te dragen in sijn hant het teecken van sijn Ambacht daer hy af leefde/ op dat een yder mochte weten dat hy leefde van sijn arbeyt en niet van 't zweet of de vruchten van anderen; En dese wet was van een yder gelijckelijck onderhouden. Dit was oock al een expedient om de leuye ledigheydt eeniger-maten te prevenieren/ en by gevolgh den Godts-huysen des te minder te belasten. Ende hier mede vermeyn ick wijtloopigh genoegh beschreven te hebben de drie groote en dagelijcx voor alle Ingesetenen open-staende Godts-huysen deser Stadt; over welcke als mede de noch volgende/ Opper-Regenten zijn de Heeren Burgermeesteren / en aen haer staen de decisien te doen over de questien en geschillen die tusschen de respective Huysen onderlinge nu en dan ontstaen / als nader af te nemen is uyt dit volgende Extract van de Resolutie by de Veertigh Raden ofte groote Vroetschap der selver Stadt den 4. Martij 1615. genomen.

Hoe het Ambachts-volck te Rome langers stragen gingh.

IS ten laatsten by de Heeren Burgermeesteren geproponeert, alsoo tusschen de Meesteren en Regenten van de Godts-huysen deser Stadt, tot meermalen voor den selven Heeren Burgemeesteren, questie en geschil ontstaen is geweest, op 't onderhoud van den Armen, nootdruftigen ende miserabele personen; willende een yder sijn Gods-huys daer van verschoonen, en 't zelve schuyven tot laste van andere Godts-huysen: Dat mede de voornoemde Meesteren ende Regenten, 't goet-vinden ende de dispositie van de voornoemde Heeren Burgermeesteren, als wesende nochtans opper-Voogden van allen den Gods-huysen deser Stadt, soo in dier voorsz, als andere saken de respective Gods-huysen concernerende, tot meermalen gedifficulteert hebben te achtervolgen; Is omme gevraagt of de Veertigen niet en verstaan, dat die voornoemde Meesteren ende Regenten haer grieven die zy tegens den anderen ter sake voorsz hebben, metten alder-eersten schriftelijck aen de Heeren Burgermeesteren sullen overleveren, omme de zelve by haer E. geexamineert zijnde, daer inne te decideren ende disponeren, sulcx de selve tot ruste ende eenigheydt van de voorsz Gods-huysen sullen bevinden te behooren: Welcke dispositie ende decisie, als mede 't gunt den selven Meesteren ende Regenten by den voornoemden Heeren Burgermeesteren, in die questie als opper-Voogden sal werden geordonneert, zy-luyden gehouden

Burgemeesteren Opper Regenten van alle de Godts-huysen deser Stad, staende oock aen haer de differenten tusschen de respective huysen rysende, te decideren en beslegten.

den sullen wesen te achter-volgen. Is by den Veertigen 't voorsz geproponeerde goet gevonden, ende daer inne geconsenteert, mits blijvende de alienatie ende transpositie van de goeden de respective Gods-huysen concernerende, ter dispositie van de voornoemde Veertigen. *

* Siet 3 Resol. boeck vande Heeren Veertigen fo 254. verso.

Volgens de Lijst der Regenten van de Godts-huysen / soo als die Jaerlijcx den eersten Sondagh na Nieuwe-Jaer / van het Stadthuys werden af-gelesen; komt nu te vooren

't FRATER-HUYS,

Eygentlijck gezeyt

't COLLEGIUM LITERARIUM

Ofte wel

SEMINARIUM THEOLOGICUM.

Gelegen 't eynde de School-straet achter aen Stads-wallen / en recht tegen over 't voor-beschreve Oude Weduwen-huys van Charitaten; in heel oude tyden opgerecht om eenige Latijnsche Scholieren / die van geen middelen en nochtans van goede apparentie en naerstigheyt waren te alimenteren / en in de Studie tot den Kercken-dienst op te trecken / dragende de naem van Fratres, dat is Broeders / om dat sy als gebroeders in een Huysgesin in alle eendrachtigheyt te samen mosten woonen. Voor heenen hebben wy gehoort dat van ouds haer plicht was dagelijcx ter Capelle van St. Aechten de Misse en Vespere met haer gesangen te bedienen / en dat gehabituëert gingen met Kappen en ander Kercklijck gewaet; en uyt dien hoofde hebben wy dit gestichte aldaer onder de Kloosteren en andere Kercklijcke Gebouwen deser Stadt oock kortelijck aengeroert; * nu sullen wy verder vervolgen 't geen tot beschryvinge van dien / hebben by te brengen / zijnde van ouds al seer befaemt geweest / ter saecke daer uyt sijn gesproten veele en verscheyde Mannen door Godtvruchtigheyt en geleertheyt uytstekende vermaert / onder welcke / behalven alle anderen / werden getelt Paus Adriaen de sesde, gelijck sulcx getuygt en ter gedachtenisse is na gelaten door den geleerden Petrus Opmerus, (die Anno 1595. hier te Delft Overleden is) in zijn Latijnsch Tractaet / genaemt *Historia Martyrum Batavicorum*, daer hy spreeckende vande Martelarie van den Saligen Gerardus Ketelanus, en aengewesen hebbende dat die oock in dit selfde Huys was opgevoed / aldus vervolgt / *Celebris hæc domus, cum ob diversos pietate eruditioneque claros Alumnos: tum quod Hadrianum sextum Pont: Rom. & Joannem Bardwicium Rudolphi II. à secretis, ibi pueros vixisse constans fama sit, a duodecim ingenuis adolescentibus gratuito habitatur; qui severis constricti legibus ad perdiscendas liberales disciplinas*

Beschryvinge van 't Collegie der Arme Clercken, ofte Latijnse Scholieren, van ouds genaemt 't Frater-huys.

* Siet boven pag: 322.

Paus Adriaen VI en andere vermaerde Mannen in dit Huys opgevoed.

Waer onder oock Johan Baerdwijck, Secretaris vanden Keyser Rudolf de tweede.

plinas Scholam publicam, quæ in proximo est, cucullati frequentant, intra parietes interea rudimenta pietatis, Musicam, cantusque Ecclesiasticos addiscentes, quos apud Agathenses, quæ alimenta illis præcipue præstant, Virgines dum divinis inserviunt officium potissimum exercent *. 't Welck vertaelt zijnde aldus luydt: Dit Huys zijnde seer vermaert (soo om verscheyde andere seer Godsalige en geleerde Voesterlingen; als om dat Adriaen de VI. van dien naem, Paus van Rome, ende Johannes Baertwijck Secretaris van den Keyser Rudolph de II. in haer Jeught hier oock geleeft hebben) wert om niet bewoont van twaelf eerbare Jong-gesellen, de welcke verbonden zijnde aen strenge wetten, met Kovels ofte Caproenen de na-bygelegen Scholen, om in eerlijcke tucht onderwesen te werden, frequenteren, ondertusschen binnens huys geinstrueert werdende in de fundamenten van godsaligheyt, mitsgaders de Musijck en Kerck-gezangen, de welcke sy by de Agatinen (dat is Nonnen van St. Aechten die haer meerendeels de kost geven) dagelijcx gaen oeffenen onder het plegen van de heylige diensten.

* *Vide Opmeri Histor. Martyr. Bat. p. 152.*

Getal der Fraters van ouds.

Sulcx het hier uyt evidentelijck consteert dat de Jeught alhier eerst tot Choralen/ Clercken/ en vervolgens tot verdere Kercklijken staet wierden opgevoed tot twaelf in getal. Doch zedert de Reformatie van den publijcken Godts-dienst/ heeft men hier in plaets van Mis-priesteren eenige jonge Predikanten aengequeeckt/ die na 't voltrecken van hare Scholastijcke Studie van hier na d'Universiteyt tot Leyden werden gesonden/ om voorts in de Godts-geleertheyt opgetrocken te werden/ gelijck dan by d'oprechtinge van 't groote gemeene Landts Collegium (Theologie tot Leyden (in d'Historie van Bor op 't Jaer 1592. geheel ingelijft) blijckt/ dat de twee eerste Bursalen van 't voorsz Collegie waren genomineerde wegens de Stadt Delft/ met namen Arent Andriesz. Pagie ende Adriaen Adriaensz. Drogius, beyde out ontrent 18. Jaren ende Delvenaers van geboorte; werdende wegens d'andere Steden en Leden van Hollandt/ sommige een/ andere oock twee daer by gevoeght *.

Na de Reformatie zijn sy d'aller eerste Bursalen geweest in 't groote Collegie Theolog. tot Leyden.

* *Bor. xxix. 41. d.*

Maer aengesien de voorgemelte alimentatie door de Nonnen van St. Aechten alhier te Delft nu cesseerde/ en het Huys in zich selfs arm zijnde en niet vermogens soo groot een getal jonge magen alleen te voeden/ soo wierde in den Jare 1610. by de Besorgers van dien/ versocht ende verkregen Octroy omme ten behoeve van het voorsz Collegie een Lotery op te rechten/ door welck middel de Jaerlijcxse inkomsten van dit Huys (vermits de liberale toegenegentheyt van d'Ingesetenen) sulcx zijn gesegent en vermeerdert/ dat voortaen grooter getal van Studenten/ niet alleen binnen/ maer oock buyten 't voorsz Huys konde werden gealimenteert/ op welck fundament de voorsz Besorgers/ in den Jare 1618: authorisatie van de Heeren Burgermeesteren versochten/ omme boven de twee ordinare Beursen/ die sy hadden in 't groote Staten Collegie tot Leyden/ noch vier a vijf nieuwe op te rechten/ omme aldaer tot kosten van haer Huys noch vier a vijf Studenten t'onderhouden ende tot

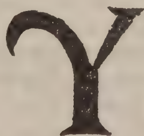
Lotery opgerecht, tot verrijcking van dit huys.

Waer uyt op nieuw eenige plaetsen in 't voorsz Collegie tot Leyden wierden gekocht, om haer Alumni aldaer in Theologia verder op te trecken

tot voortplantinge van Godes Kerck in de H. Theologie te doen leeren/ oeffenen en instrueren; welck goet en Godzaligh voor-nemen/ by de Heeren Burgemeesteren (als hebbende d'opper voogdye en authoriteyt van alle Godts-huysen en publijcke Collegien binnen dese Stadt) den 5. September des self den Jaers is geaggreeert en geapprobeert * in voegen van dees tijd af eenige Jaren langh/ een merckelijcke aental soo Scholieren als Studenten tot laste van dit Godtshuys wierden onderhouden/ hoewel dat gebruyck althans grotelijcx is vermindert/geconsidereert de noodwendigheyt hedendaegs sulcx soo seer niet vereyst als wel voor dese/ wanneer in die primitive tyden van de Reformatie een groote schaersheyt van Predikanten was/ en dat den Oest seer groot en de Arbeyders noch weynigh waren/ zijnde nu hedendaegs 't overschot van 't inkomen ten deele tot betalinghe van Stadts Predicanten en andere goede diensten geaffecteert. Naer uytwysen van het Jaer-tal even boven den ingangh van't gebouw schijnt het self de Anno 1565. vernieuwt te zijn: en na de voorgemelte verrijckingh van dit Huys werde de voor-Gevel van't self de in't Jaer 1616. verciert met het zinne-beeld en Devys van't Collegie/ mitsgaders een op-schrift/ te kennen gevende dat het wel-eer geweest zijnde het arme Frater-huys, maer nu door schatten verrijckt/ een Queeck-hof van Godts-geleerde Telgen/ geworden was; welckers dorpel te betreden aen alle onvromen verboden wert/ op dat sy dit Godts-huys door eenigerhande onzedelijckheyt niet en komen t'ontheyligen/ d'Originele woorden sullen wy hier levendigh voor oogen stellen.

Siet 3 Memoriael-boeck van Burgem: f. 70. verso.

Inscriptie van dit Huys en des selfs beduydingh.

PER ANGUSTA AD AUGUSTA.

Prisca domus fratrum quondam, sed censibus aucta
Nunc facta Seminarium Theologicum.
Nemo illi limen terat improbus, aut male castis
Profanet intus sacra tecta moribus.

IIII VIRI INCIDI CURAVERUNT.
ANNO CIↃ. IↃC. XVI.

Uytlegginghe van't Sinne-beeldt en devys.

Dit bovenstaende zinne-beeld in de Griecksche letter Y (aen dit Collegie seer wel ten propooste toe-geeygent) is ontleent van de spreucke des vermaerden Philosoophs Pythagoras, die daer mede te kennen wilde geven dat het menschelijcke leven twee wegen hadde/ gelijck oock dese letter twee streecken/ waer van d'eene ter rechter zyde/ de weg ter deugd beduyde/ die in't begin smal en steyl maer boven op breed en gemackelijck was. Op de slincker-zyde was de wegh ter ondeugd/ die in't eerst wel breed en gemackelijck/ maer boven op smal en steyl omzwierende; gelijck men uyt de volgende Latijnsche veersen/ die Virgilio werden toegeschreven/ soodanigen uytlegh lesen kan.

Littera Pythagoræ discrimine secta bicorni
Humanæ vitæ speciem preferre videtur.
Nam via virtutis dextrum petit ardua callem,
Difficilèmque aditum primùm spectantibus offert:
Sed requiem præbet fessis in vertice summo.
Molle ostentat iter via lata: sed ultima meta
Præcipitat captos, volvítque per ardua saxa,
Quisquis enim duros casus virtutis amore
Vicerit, ille sibi laudémque decúsque parabit.
At qui desideam, luxúmque sequetur inertem,
Dum fugit oppositos incauta mente labores,
Turpis, inópsque simul miserabile transiget ævum.

Dese versen zijn in't Nederduyts aldus eenigermate nagevolgt.

PYTHAGRAS letter en besluyt,
Wil 's Menschen leven drucken uyt:
Waer van de deugd ten regten gaet,
Een steyle weg, een smalle straet,
Een weg die sig eerst moeylijk toont
Waer boven op de ruste woont.
De breede wegh ter syden aen,
Daer kan men met gemak toe gaen,
Daer klimt de pragt en wellust op:
Maer boven valtse van den top.
Doch wie, om deugd, op berg en dal,
Op steyle rotsen klimmen sal,
Die sal verkrygen lof en eer:
Maer wie den tragen weg veel meer,
De overdaed en wellust mint,
Die valt, al eer hy 't oock versint,
In schand, in armoe, spot en smaet,
En leeft in een seer droeve staet.

Namen der Regenten van dit Huis.

De Regenten en Voorsiders van dit Collegie zijnde met eenen Opsienders vande groote triviale Schole werden gemeenlijck Curateurs, dat is versorgers vande Scholen genaemt/ en alsoo sy vier in getal zijn/ soo werden sy in't Latijn op 't oude Romeynse wyse *Quatuor-viri* getituleert/ als by de bovenstaende inscriptie blijckt/ ofte anders *Scholæ Delphensis Collegiiq: ibidem Literarii Curatores*, jegenwoordigh dien dienst bekledende Aelbrecht vander Graef, Veertigh-Raedt en Burgemeester. Mr. Willem Meerman, Out-Schepen en Vroetschap.

schap. Mr. Zacharias Beresteyn van Hofdijck, Veertig-Raedt en Burgemeester. Dr. Theodorus Vallensis, Veertig-Raedt en Oudt-Schepen. Daer zijn oock twee Buyten-moeders die over de Huys-houdinge en alimentatie van dit Collegie sorgh dragen / en deswegen oock altemets inspectie komende nemen / tot den nootdruft de vereyschte ordres geven aen de Binne-moeder; werdende althans die bedieninge waergenomen door Bartha Camerlingh, Weduwe van Adriaen Adamsz. Fijck, in zijn leven Raedt en Presiderende Schepen. Ende Maria van Ruyven, Huysvrouw van Maerten Graswinckel, Veertigh-Raed en Out-Burgemeester. Tot Toeziender over de jonge Studenten binnens huys werd ordinarie verkoren den Rector vande voorsz nabuyrige Schole / die dan zijn Huys-houdinge oock binnen 't Godts-huys heeft / zijnde verplicht dese Jongelingen / niet alleen in goede Tucht en discipline te houden / maer hen soo in't repeteren van hare lessen die sy in de Scholen gehoort hebben / als oock in't doen van extraordinaire lessen / te doceren en onderwysen / werdende derhalve gequalificeert met den naem van *Gymnasij Delphensis Collegiique ibidem literarij Moderator*. Uyt d' opsicht van dese / werden sy (als uyt 't voor verhaelde blijckt) na d'Academie bestelt / ten eynde aldaer / is 't doenlijck / het Predick-ampt waerdigh gemaeckt te werden / omme ter bequamer tijdt en plaetse de Kercke Godts en zijne Gemeente met leer en leven / in alle manieren dienst te konnen doen. En aldus werden sy buyten haer kosten uyt een geringen en onvermogene staet verheven tot soo een waerdigh Ampt van Herders en Leeraers van de Gemeente die met den titel van Gesanten van Christi wegen, in de H. Schrift bekent staen *. Wat men niet al verplicht sy / voor sulck een weldaet / en wat brede-lievende danckbaerheyt men hier voor / volgens vermaninge des Apostels * behoorde te plegen / laet ick alle de rechtsinnige menschen oordeelen. Want al was yemant noch soo begaeft van verstand / en bequaemheyt / indien het hem ontbreeckt aen nootdruft en levens-middelen / hy en kan sonder dusdanige behulp en assistentie niet voort geraecken.

Mitsgaders der Buyten-Moeders.

Opsiender binnenshuys en des selfs functie.

Korte digressie, nopende de verplichtinge der Voesterlingen van dit Huys.

* 2 *Cor.* 5. 20.

* *Siet Thess.* 3. 15. *en de Annot. daer over.*

Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat
*Res angusta Domi.**

* *Iuvenal.* 3.

Echter het gemeene spreeck-woort seyt / en men vint het (Godt betert) niet dan al te veel geverificeert / dat de genote beneficien by veele menschen seer licht werden vergeten; maer die van goeden aert zijn sullen soo groot een gunst ten allen tyden en by alle voorvallende gelegentheden met een schuldige erkentenisse beantwoorden / en sich wel wachten t'eeniger tijdt part of deel te hebben aen dergelijcke opritsinge van de Gemeente tegen haer wettige Overheyt / als waer van wy ter gelegener plaetse in 't voorgaende verhael / eenige schendige proeven

hier te Delft voorgevallen / hebben by gebracht. * Men leest in de H. Schrift als Miriam ende Aaron murmureerde tegens Mose dat sy beyde daer over van Godt werden berispt / ende Miriam daer en-boven met Melaetschept gestraft. * Soo veel t'onlydelijcker soud'et zijn / indien d'Overheyt sulcx te verwachten hadde van haer eygen Voesterlingen / die sy hadden groot gemaeckt / haer moetwillens deelachtigh maeckende aen dien af schrickelijcken vloeck / die de Geest Godts heeft uytgesproocken over den genen die 'tgoet met quaet beloont / namelijck dat het quaet in eeuwigheyt van sijn Huyse niet afwijcken sal. * Ondertusschen de wyse Overheyt insiende de zwackheyt der menschen en hoe weynigh staet op der selver beschevdentheyt altemets te maecken is / hebben tot voordeel van haer Stadt en de goede ingesetenen van dien / echter noch dit bedongen ; dat alle die op Stadts Beurse zijn gevordert en groot gemaeckt / daer voor oock souden verschuldigt blyven / in den dienst van dese Stadt beroepen werdende / sich daer toe / onder een eerlijck salaris / te moeten laten binden / hebbende tot dien eynde voorsichtelijck geconcipieert een Acte van verbintenisse / die sy de Bursalen / den loop van hare Studie voltrocken hebbende / doen onderteeckenen / waer van een Gedruckt formulier / van dese nevens-gaende inhout / onder mijne Papieren hebbe gevonden.

* Siet boven van p: 472. tot 482. incl.

* Num. 12.

* Prov. 17. 13.

Acte van belofte en verbintenisse aen de Stadt, die ondertekent moet werden by allen die op Stadts Beurse gestudeert hebben.

OP huyden den N. N. is ter Camere vande Heeren Burgemeesteren, ende Regierders der Stadt Delft gekomen, ende verschenen N. N. gewesene Bursael in het Nederduytsche Collegie vande Ed: Groot Mog: Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt der H. Theologie binnen de Stadt Leyden, op de gunstige Collatie, ende voorstel respective vande wel-gemelte Heeren Burgemeesteren deser Stadt ; wesende hy Comparant althans in state omme N. N. geexamineert te werden ; ende heeft, in behoorlijcke erkentenisse van alle genote gunste, mitsgaders voordeelen, ende kosten tot dessels onderhout, en voortsettinge van sijne Studien geimpendeert, onder solemnelen Eede, hem gestaeft ende afgenomen, belooft, gelijck hy belooft heeft by desen sich t'allen tyden (des versocht sijnde) onder een ordinaris, ende eerlijck stipendium ten dienste van de Kercken binnen dese Stadt te sullen laten gebruycken ; als mede ten dienste van de Latijnsche Schoolen alhier, in cas namentlijck, buyten Kercken-dienst, ofte oock in employ van eenige Schoolen sijnde, daer toe soude mogen werden gerequireert ; ende hem mitsdien aen egene Kercken, Schoolen, ofte yemants anders dienste 'teenigen tyde te sullen verbinden, als onder die reserve, ende dat speciael voor-bespreck ; tot soo verre oock, dat indien oyt eenige bedieninge buyten dese Stadt soude mogen bekomen hebben, dat hy deselve, ten dienste als vooren versocht wesende, gehouden sijn sal, sonder eenige tergiversatie, te verlaten, onaengesien voor-rangh van Steden, grooter aental van Gemeente,

te, tractement, ofte eenige ander bedenckelijcke pretexten meer, gelijck dan oock mede wel uytdruckelijck, onaengesien hy van een extraordinaris Beurse deser Stadt, van het Frater-huys, ofte eenigerhande andere Beurse alhier, tot een ordinaris Beurse van het Gemeene Land soude mogen wesen overgegaen.

Actum ten by wesen, ende overstaen van een vande Regenten van het Collegie vande Fratres binnen dese Stadt, als by dessels mede Regenten ten desen wesende gecommitteert, ten dage, ende Jare, als in 't hooft van desen; ende ten oirconden desen by Stadts N. N. Mitsgaders den gemelten Regent, als mede den voornoemden Bursael onderteyckent.

En seecker wat is'er billicker en redelijcker dan dat men de grootste gunst/ die men ter werelt genieten kan erkent en beloont/ indien men niet aen de hoogste ondankbaerheyt wil schuldigh zijn. 't Onvernuftige Vee/ en de domste der Dieren selfs sullen op hare wyse vrintschap betonen/ en caresseren den genen die haer voeden: Den Os kent sijn besitter, ende een Ezel de kribbe sijnes Heeren * seyt de H. Text/ daerom hebben de Heydenen al t'haren tyde getuygt dat het Aertrijk niet onwaerdiger draegt als een ondanckbaer Mensch. Maer het is te beklagen/ en in weer-wil van mijn genegentheyt/moet het hier tot schande werden verhaelt/dat noch d'ontfangene weldaden/ noch self de boven-staende Acte alle d'Alumni van dit Huys niet soo krachtigh heeft konnen obligeren of men heeft gesien dat men sich selve/ hoe-wel buyten fundament en tegen recht en reden/ daer van heeft gedispenseert: Wes-halve voor het toekomende daer in noch verder heeft moeten werden voorsien.

Iesa. 1. 3.

Binnen het district van ons Frater-huys is noch de publijcke Bibliotheec, ofte Boeckery/ niet alleen tot dienst van Arme Studenten/ en alle onvermogende om veele Boecken te koopen/ die 't hier op gesette tyden toegelaten is te komen studeren/ maer oock tot geryf van een ygelijck een/ niet allerley Boecken hebbende/ om alhier eenige Autheuren hen ontbreeckende/ te konnen op-slaen en nasien. Dit gebruyk is al van een seer ouden herkomst en by alle gecivilliseerde Natien en gewesten van de werelt gepleegt. Sijnde d'eerste instellinge en gewoonte/ soo wel der Heydenen als der Christenen van outs sodanige Bibliotheken aen de Tempelen en Kercken te voegen/ de reden van dien by d'eerste was om de wercken der Geleerder Mannen d'eere te doen van in Geestlijcke plaetsen te stellen/ ende van dese laetste om dat sy veele Boecken der Out-Vaders/ Leeraers en allerley kerckelijcke schriften behelsden. Soo hebben wy gesien dat in d'oude Notulen gehouden over 't op-bouwen en voltrecken vande Nieuwe Kerck (in 't voorgaende geinsereert) onder aen 't 92. Artijckel * gesproocken wert van de Librerie aldaer/ dat sy in den Jaren 1491. en 92. verbetert werde/ en naderhant in de bescheyden van St. Barberen Clooster/ is mede gebleecken dat in 't selfde Convent een Bibliotheec geweest was:

Beschryvingh van de publijcke Bibliotheec, ofte Boeck-kamer.

Van outs een inde Nieuwe Kerck, die verdistrueert

* Boven pa. 211.

* Boven p. 332.

was *: doch dese en anderen die wel-eer binnen dese Stadt mogen zijn geweest in den Jare 1536. meerendeels verbrandt / en by verloop en veranderinge van tyden wech / ende te niet geraeckt zijnde / soo is in den Jare 1649. alhier een Nieuwe opgerecht / en dat wel meest door toe-doen en den goeden yver van den seer Geleerden Heer en Mr. Simon Groenewegen vander Made, Secretaris deser Stadt / zijnde als doen oock Curator ofte Opziender over de Scholen en 't voorbeschreve Collegie / werdende daer toe getimmert en bequaem gemaeckt een groote nieuwe zael / ende die voorsien en toegerust met een schat van veel kostelijcke Boecken van allerhande professien en faculteyten / welckers quantiteyt soo nu en dan door Legaten van geleerde luyden / en lief hebbers der Studie / of oock wel door aenkoop accresceert en toeneemt; zijnde dusdanige plaetsen als Magazijnen en Winckels van voorraet / daer een yder sijn eysch en geryf uyt bekomen kan / of om soo te seggen als een Huysvestingh en woon-plaets der Musen ofte Godinnen van de Wijsheyt / ende een Tresoor van allerhande wetenschappen. Een dingh resteert noch in mijn gedachten dat ick uyt soo ongemeen een getal van vermaerde Mannen / als uyt onse Stadt sijn voort gekomen / de Schilderyen of af-beeltsels ten minste der voornaemste alhier op onse Boeck-zael wenschte te sien / 't geen mijns bedunckens / onder correctie / niet alleen een applicabel cieraet aen dese plaets / maer met eene oock een remuneratie van verdiende eere aen d'afgestorvene soude toebrengen en overigh laten. Wat nu aengaet de Schole / daer van sullen wy in 't vervolgh onder de wereltlijcke Gestichten spreecken / na dat wy dese materie der Godts-huysen hebben afgehandelt / onder welcke het nu de beurte is van

Doch nu een nieuwe opgerecht in 't Frater-huys, en wie Autheur van dien.

Project om de contrefeitselen der vermaerste inboorlingen hier te hangen.

't OUDE MANNEN-HUYS,

Als mede

't OUDE VROUWEN-HUYS.

Dese beyde hoe-wel verscheyde en van den anderen afgelegene Gestichten ('t eene aen de Volders-gragt / 't ander in de Papestraet haren ingangh hebbende) staen nochtans mede onder eenderley Regenten. Dat dese Huysen seer out sijn (en by gevolgh met haer inwoonders na proportie althans groote gemeenschap en over een komst hebben) blijckt genoegsaem aen d'eenvoudigheyt van 't getimmer / zijnde beyde sonder eenigh opsichtigheyt / pronck ofte cieraet van buyten aen te sien / geheelijck achter en tusschen de Huysen in gelegen / simpelijck met een Poort op de gemeene straet uyt-komende / doch elck met een ruyme binne plaets rontsom met kleyne Huyskens en Kamerkens voorsien / daer die bejaerde luyden elck apart haer vrye inwooninge hebben en in haren hoogsten Ouderdom / dagelijcx

Situatie en verder hoedanigheyt van de Huysinge der Oude Mannen en Vrouwen.

den

den jongsten dach verwachten. Dese instellinge is niet nieuwelijx na de Reformatie op gekomen / maer van seer ouden herkomen al voor meer dan derd'half eeuwen / blijckende uyt de fundatie-brief self / waer uyt te sien is niet alleen d'oude ordres en reglementen van het Oude Mannen-huys / maer oock de Patroon aen wien het wel-eer is toegeheyligt / namentlijck St. Christoffel, mitsgaders de namen der vier eerste Regenten / en soo voorts ; den inhoudt luyt aldus:

Ouderdom van 't Oude Mannen-huys.

Des selfs Patroon.

WY Schout, Schepenen, ende Raedt der Stede van Delft, doen kondt allen luyden, dat wy overmits oirbaer onsen mede-Poorteren die verermpt werden, Vrunden, magen, lichtelijcken moede werden, ende onse Gasthuysen gaende niet en ontfangen eer zy beddevast zijn, soo hebben wy om troest ende hulpe tot hare nootdruft geordonneert desen poincten hier na geschreven: Inden eersten, soo hebben wy gescickt, bevolen ende gemachticht Pouwels Jan Wolfsz. Jacob Cleymansz. Jan Huge Cleymansz. sijn Broeder, ende Claes Symon Arentsz. haer Neve, dese Huysinge hier toe gesticht, in die eere Godts onser Liever Vrouwen ende St. Christoffels, gelegen aen de Volrestraet, tusschen Willem Virmans, ende Pouwels voorsz Huysinge, te regieren met allen haren toebehooren, ende daer mede te doen metten mannen die daer nu in woonen, ofte woonen sullen tot eeniger tijt in aldermanieren als hen nut ende oirbaer sal duncken wesen by hare beste wetenschap, ende wanneer dat eenigh van desen vieren voorsz oflyvigh worde, oft uyt der Stede voer metter woone, of alsulcke saecke toequamen dattet billick waer datmens hem verdroege, soo sullen die andere drie eenen eersamen man weder kiesen by hare conscientie ende die den Gerechte aenbrengen, Ende dan sal hem 't Gerecht ontbieden, ende beveelen van der Stede wegen te wesen in der selver macht daer die ander in geweest heeft, ende des en sal hy hem niet mogen weeren.

Authorisatie op de vier eerste Regenten van 't Oude Mannen-huys.

Item soo sullen die bewaerders der Huysinge voorsz herbergen ende ontfangen in die Huysinge voorsz, alsoo veel mannen als hem nut dunckt daer wel te hantieren na den staet des Huyses voorsz, ende geen te ontfangen hy en hebbe vijf Jaer Poorter geweest, ende denckt hem oirbaer een Priester daer toe, Ende wanneer die Meesters der Huysinge voorsz eenigh ontfangen willen, dien sullen sy eerst een viereendeel jaers ten minsten in den voorsz Huysinge herbergen om die manieren ende zeden te vernemen, Ende ist dat hy daer en-teynden den Meesters genoecht, ende het hem oock genoecht daer te blyven, soo sal hy ontfangen werden, ende blyven alsoo lange als hy leeft, het en ware dat hy hem alsoo onzedelicken regierden dat den Meesters dochte dat hy den Huyse ende andere mannen onbequaem ware ende daer eens ende ander werfs of vermaent ende gewaerschout werde, ende des niet laten en woude, dat hem die goede knapen seyden die van der Stede wegen daer toe geset zijn, ende

Het getal onbgelimiteert, ende ter discretie gestelt vande Regente, en hoe gequalificeert moeten sijn die in het Huys sullen ingenomen werden.

Alvoorens een viereendeel jaers daer inne te Herbergen ter proeve.

Hoe, ende in wat voegen de ingenomene wederom uyt den Huyse cunnen geset werden en voor hoe lang.

ende naemaels wesen sullen in hare stede, dien persoon uyt der Huysinge doen, ende alle sijn dinck dat hy daer heeft op der strate setten, buyten yemants wederseggen, ende desen nimmermeer weder daer in te komen, om te woonen.

Hoe out ofte anderslnts gequalifi-ceert de in te nemen personen moeten sijn.

Voort en salmen niemant hier in ontfangen hy en is out vijftigh Jaren, of alsoo kranck van lijve, dat hy alle sijnen nootdruft niet winnen en magh.

Dat die in den Huyse komen te sterven, daer uyt te gaen, ofte geset te werden, dat deselve gehouden sijn alle hare meuble goederen daer inne te laten,

Item oft eenigh van dese mannen die hier ontfangen worden, selve uytginge om uyt den huyse te blijven, achter dien, dat hy een jaer lang daer in gewoont hadde, of dat hy om haer onzedigheyt, als voorsz is, uytgeset werde, of wanneer datter eenigh aflyvigh wort, wanneer deser poincten eenigh geschieden, soo sullen sulcke roerende goeden, als sy op die tijdt in den Huyse hebben alinge tot des Huys behoef voorsz daer blijven, mede te houden die Huysinge staende, ende die doode mede ter aerde te brengen, sonder yemants wederseggen.

Een ygelijck sal genoegen moeten nemen met de plaetse inden Huyse hem aengewesen.

Item soo wat Woonstadt het zy Kamer ofte Bedtstede, eenigh van den mannen van den Meesters gewijst werde, daer sal hy hem altoos mede laten genougen, ende niemant geen voordeel in den Huyse te hebben, ende alle dinck by ordonnantie ende goedt-duncken der Meesters des Huys.

Geen vyer ordinaris meer te branden, dan op eene Haertstede.

Item soo en sullen sy geen vier bernen dan tot eender Haertstede, het en sy by goetduncken van die Meesters.

Het goet desen Huyse besproocken, sal aengelegt moeten werden naer des gevers welgevallen.

Item soo wat Renten den Huyse of den mannen voorsz van Godt gegeven zijn, of gegeven sullen werden, die salmen altoos gebruycken na des geenen wille die de Aelmisse geeft.

De Mannen sullen de Regenten in alles moeten gehoorsamen op de verbeurte van hare Woon-stadt of plaetse.

Item wes die Meesters tot eenigen tijden den mannen voorsz gebieden of verbieden tot den gemeenen oirbaer des Huys, ende gemeenen mannen voorsz, des en sullen sy hem niet mogen geweeren op haer Woonstadt te verbeuren.

Item wanneer die mannen ter Tafel zijn geseten ende die benedictie gelesen sal wesen, soo sullen die mannen silentium houden, ende geen

woerden over Tafel gebruycken van eenige dingen, dan te eyſſchen dat ſy van nooden hebben, op die verbeurteniſſe van den Huyſe, als ſy daer eens van beſtraft zijn.

De Manneu en vermogen over tafel na de benedictie geen andere Woorden gebruycken dan om haer nootdruft te eyſchen, en op wat peyne.

Item alſmen yemandt ontfanght ſoo ſalmen hem deſe Ordonnantie leſen dat ſy weten mogen hoe ſy in den Huyſe leven of weſen ſullen.

Den aengenomenen in deſen Huyſe deſe Ordonnantie voor te leſen.

Item ſoo en ſalmen deſe voorſz Huyſinge met hooren toebehooren niet ter ſcoot ſetten dan by der gemeender Vroetſchap.

Deſen huyſe niet ter ſchoot te ſetten dan met bewilliginge vande gemeene Vroetſchap.

Item waer dat ſake dat die Meeſters des Huys voorſz of die nae hem comen ſullen by goetdencken des Gerechts eenige goede eerbarelicke poincten vinden, ende ordonneren hier na tot eenigen tijden om oirbaer des Huys ende ten ouden armen mannen voorſz, te bate te komen ter eeren Godts onſer liever Vrouwen ende Ste. Chriſtoffels, dat ſal altoos ſtade ende vaſt blyven, gelijcken of ſy mede metten voorſz poincten in deſen brief geſchreven waren, ende in allen deſen poincten voorſz ſoo en ſullen die Meeſters niet aenzien maegſchap, noch vrintſchap, mogentheyt, noch niemants bede, maer altoos hier in te doen naer haer vijf ſinnen, ende conſcientie, daer die eere Godts ende oorbaerlijckheydt des Huys, ende zaligheyt der gemeenre ouwe Mannen meeſt gelegen is.

Macht om tot welſtandt van deſen Huyſen alles te ordonneren.

Item waer dat ſaecke dat deſe ordonnantie ende ſtichtinge by verſwijmeniſſe, of in eeniger wijs te niete worde, dat oft Godt wil niet geſchien en ſal, ſoo ſullen deſe Huyſinge met alle hare renten, ende toebehooren half komen aen 't oude Gaſt-huys te Delft, ende half aen den heyligen Geeſt; In kenniſſe der waerheyt, ende want wy alle deſe voorſz poincten den Huys met den mannen voorſz, die daer tot eeuwigen tijden in woonen ſullen, vaſt ende gehouden willen hebben, Soo hebben wy by conſent ende goedt-duncken der gemeene Vroetſchap onſe Stede Zegel aen deſen Brief gehangen in 't Jaer ons Heeren duyſent vier hondert ende tien, op Sinte Valentinus-dagh.

By verval van deſen Huyſe, waer ende tot wiens behoeve d'effecten van deſen Huyſe te vervallen.

* *Geextraheert uyt het eerſte Roſol: boeck vande Veertigen.*

Omtrent drie en-dertigh Jaren later is deſe nader Ordonnantie daer by gekomen / mede gecorroboreert en beveſtigt by den Veertigh-Raedt ofte groote Vroetſchap deſer Stadt.

SChout, Burgermeeſteren, Schepenen, ende Raden der Stede van Delft, doen kondt ende kennelijck allen luyden, want wy in voortijden door ootmoedigh ende vrindelijck vervolgh van Jan Huych Cleymanſz. onſe mede-poerter was, die Godt genadigh zy, ende oock aenziende

Voornaem wel-doender aen't Oude Mannen-Huys.

ziende sijn goede wercken ende minne die hy hadde ende dede ter eeren van Gode, aen den huyse van St. Christoffel binnen Delft die te volbrengen, gegunt, geconsenteert, ende gegeven hebben, voor dat die Meesters ofte Huys-bewaerders, des Huyses voorsz, tot eenigen tijden eenige oorbairlijcke poincten ordoneerden ten oirbaer ende proffijt den armen mannen des eet Huyses voorsz, datmen die van goeder waerden houden ende doen soude, Soo ist dat wy al-noch doer begeerte ende vervoegh, den bewaerders ende om proffijt ende oerbaer der mannen des Huys voorsz, gegunt, geconsenteert ende gegeven hebbende, alle alsulcke poincten als hier nae beschreven staen, behoudelijck altoes alle voorgegeven poincten die van waerden te houden ende blijven.

Alvoren in desen Huyse yemant ingelaten wert, sullen eerst alle syne schulden betaelt moeten wesen.

Eerst soo wie dat men inden voornoemde Huyse ontfangen sal, die sal eerst betalen alle schult die hy schuldigh is; ende alle schulden die men buyten weten vande bewaerders daer en 'teynden maeckt, daer sal dat voorsz Huys of ongehouden wesen te betalen, noch aen alsulcke goederen als sy achterlaten niet verhalen mogen, ende soo wat dat sy in den Huyse brengen van tilbaer goeden, dat en sullen sy niet verkoopen noch wegh-geven, dan by den genen die 't Huys te regieren ende bewaren.

Ende voor de schulden daer naer gemaeckt, sullen des Overledens achter gelaten goederen niet aenspreeckelijck wesen. Al wat by yemant in dese Huysen gebragt wert mach by deselve niet verkoft ofte wegh gegeven werden.

Als yemant in desen huyse ingenomen is, het selvige sal in de Kerck moeten bekent gemaeckt werden, ten opsichte van sijne Crediteuren, tot sodanigen effecte dat het Huys naer het verloop van een vierendeel Iaers wegens de achter-gebleve Crediteuren niet aenspreeckelijck wesen sal.

Ende wie dat men in den Huyse ontfangt, dat sal men openbaerlijcken bieden in die Kercken, ende laten weten, waer dat hy yemant yet schuldigh waer, dat die komt binnen een quartier Jaers, ende geve dat den bewaerders te kennen, soo sal dat voorsz Huys after die tijdt van alle schulden als hy schuldigh wesen mocht ongemoeyt wesen, gelijck voorsz staet.

Van het overige geldt mogen de ingenomen tot nootdruft jaerlijcx genieten.

Ende heeft yemant eenigh geldt, dat sal hy leggen onder wien dat hy wil by den Meesters ofte bewaerders vanden Huyse voorsz, op dat hy sijn nootruft daer of nemen magh, ende waert datter yet bleve dattet die meesters of bewaerders wiste te vinden, ende tot des voorsz Huys behoef gekrygen mochten.

Niemant in het Huys ingenomen, mach yetwes wegh bespreecken of wegh maecken.

Voert en moet niemant yet wegh bespreecken of wegh-geven after dien dat hy inden Huyse ontfangen is.

De Huysingen ende Erven vande

Ende alle Huysinge ende Erve die sullen sy den Meesters of bewaerders vanden Huyse voorsz op-dragen tot des Huys behoef, ende naer

haer

haer Doet dat voorsz Huys te blyven, behoudelijcken soo wes Huyr, ofte genut dat daer of komt, dat sullen sy selfs ontfangen, ende besigen haer leven langh geduyrende.

ingenomene moeten ten behoeve vande Huysen op gedragen werden behoudelijck haer leven langh geduyrende daer van de vruchten.

Ende waer yemant binnen sijn proef-tijdt na uytwysinge der Stede brief, daer en binnen aflyvigh werde, soo soude dat voorsz Huys houden alle sijne goederen, gelijck of hy daer menigh Jaer in geweest ende gewoont hadde.

Ten opsichte van een die binnen sijn proef-tijdt overleeft, blyven oock alle desselfs goederen aen ende ten behoeve van desen Huyse.

Voort soo sal men alle die geen die inden voorsz Huyse ontfaen ende aengenomen werden koecken drie dagen in die weecke Warmoes, of Erweten, Speck ofte Vleys alst daer is, ende geven een ygelijcken daer af na dat men meent dat hy magh, ende wes dan daer over schiet, dat sal men des ander daegs hem wederom rechten, ende niemant en sal men niet na-houden van eeniger spyse die daer niet en komt Eeten.

Drie dagen alleen inde weeck te koecken.

Voort sal men hem met der hulpe van Gode verleenen vier Huys-vestings, gelijck der stede brief dat uytwijst ende begrijpt, ende daer en sal niemant dagelijcx in die koecken Eeten, hy en is ontfangen, ten sy by consent vanden bewaerders voorsz.

Niemant en vermag inde koecken te Eeten, ten sy inden Huyse ontfangen is.

Voort sal men in die koecken vanden Huyse wegen, een Kaers bernen, en die Kaers sal die Moeder op haer Taeffel setten, om die spyse daer by te rechten, ende 't Huys mede te verlichten.

Een Kaers allleen inde koecken te barnen, ende naderhant op de Moeders te setten.

Ende alle die geene die by Kaersen Eeten, of daer mede te Bedde gaen willen, sullen die selfs koopen.

Die in desen Huyse by de Kaers willen Eeten, of te Bedde gaen moeten die self bekostigen.

Ende een ygelijck sal tot acht uyren te Bedde wesen, of op reyse derwaerts, sonder 't voorsz Huys eenige kosten van vyer ofte licht te laten hebben ofte doen.

Een yeder moet des avonts ten acht uyren te Bedde, of op de reyse derwaerts.

Ende waer dat yemant die inden voorsz Huysen ontfangen is, in eenigh van dese poincten overhorigh waer, dat waer op sijn Woen-stadt te verbeuren, alle dinck sonder argh ofte list, ende want wy alle dese voorsz poincten, ende elck bysonder gehouden willen hebben, ende eenen ygelijck oock gebieden te houden, soo hebben wy Schout, Burgemeesteren, Schepenen, ende Rade der Stede van Delft voorsz, onsen Stede Zegel

Alle ingenomenen moeten den in ne houdende es gehoorsaem sijn op peine van uyt den Huyse geset te werden.

* Geextraheert uyt het eerste Resol: boeck van Veertigen.

Zegel ten saecke hier aen desen tegenwoordigen brief gehangen, 'tSonderdaegs na St. Lijsbetten dage in't Jaer ons Heeren duysent vier hondert drie ende veertigh. *

*boven p. 344.

Nopende de Regenten van beyde de Huysen.

Uyt beyde dese oudwetse Ordonnantien blijckt nu / dat het Oude Mannen-huys St. Christoffel tot haren Patroon had aengenomen / aen wien dan naer alle apparentie haer Capelle / voor heenen vermelt* / toegewijd sal zijn geweest / maer belangende die van d'Oude Vrouwen (daer van oock gewagh is gemaeckt) is my tot noch toe niets te vooren gekomen. In het begin van d'eerste Ordonnantie staen mede gespecificeert de vier eerste Regenten van het Oude Mannen-huys sonder dat in een van beyde eenighsints gementioneert werd van het Oude Vrouwen-huys / 't welck misschien bysondere Regenten heeft gehad / of als-doen noch niet in wesen is geweest / doch die hedendaegs over 't eene te seggen heeft / is oock te gelijck over 't ander gestelt / zijnde althans in die functie dese vier volgende Heeren: Mr. Everard van Lodensteyn, Raedt en Oud-Burgemeester. Francois van Santen, Officier deser Stadt. Johan Frankensz Graswinckel, Raedt en Oud-Burgemeester. Maerten Engelbertsz. Graswinckel, Raedt en Oud-Burgemeester / jegenwoordig Tresorier. Behalven dese sijnd'er oock vier Buyten-moeders / die over de schaftingh en andere Huys-saecken (tot de voor-sorge van de Vrouwelijcke Sexe specterende) het bewint hebben ; zijnde daer toe verkosen ; Anna van Bleyswijck, Huys-Vrouw van Pieter Roonaer, Dijck-Graef van de Landen van Portugael. Agnes van Asperen, Huys-vrouw van Jan Cornelisz Werenburch. Cornelia vander Burch, Huys-vrouw van Willem van Vliet. Anna van Breen, Huys-vrouw van David Jansz vanden Mierop, Raedt en Oud-Schepen. In de premissen ofte Voor-reden van de tweede Ordonanantie werd genomineert eenen Jan Huygh Cleymansz. als voornaem Beneficeerder van den Huyse van St. Christoffel, ofte 't Oude Mannen-huys ; deses exempel nu en dan door anderen na gevolght zijnde / heeft den inkomen der beyde Huysen grotelijcx verrijckt / en vervolgens de Keucken oock merckelijck verbetert. Daer zijnder oock verscheyde die Jaerlijcx vrolijcke Mael-tyden t'harer gedachtenisse aen dese Oude Inwoonders van beyde de Huysen bespro-ken hebben / als / Juffrouw Clara van Sparwoude, Weduwe wylen Mr. Arent vander Meer, in zijn leven Hooge Heemraedt van Delftlandt / ende Secretaris deser Stadt / heeft by Codicille van den Jare 1602. gewilt / dat by den Rent-meester van Haren Boedel ten eeuwigen dage / aen en ten behouve vande voorsz Huysen Jaerlijcx uyt gekeert soude werden ses-en-dertigh gulden. En Adriaen Jansz Groenlandt, gewesene Secretaris van de Wees-kamer / heeft by Testamente van den Jare 1628. insgelijcx begeert dat Jaerlijcx uyt zijn na gelaten Boedel gegeven soude werden vijftigh gulden / tot bereydinge

Als mede de buyten-moeders.

Mitsgaders eenige begunstigers die by Testamenten en andersints dese Huysen hebben gebeneficeert.

van

van een blyde Mael-tijdt aen d'Oude luyden deser Huysen. Jan Pietersz. en Margareta Pietersd: Hogenhoeck, hebben te samen gemaekt tachtigh gulden Jaerlijcx / mede omme bekeert te werden tot een vrolijcke Mael-tijdt / voor de Huys-genoten van de twee opgemelte Huysen. By Maria Gerritsd: vander Eyck, Huys-vrouw eerst van Lieven van Loon, en laetst van Pieter vander Hoef, is mede aen beyde dese Gods huysen eenigh Capitael gelegateert / waer van de Renten Jaerlijcx op haer Sterf-dagh / zijnde geweest den vijf den January / besproocken zijn ten eynde als vooren. Dese giften en fundatien zijn troostelijcke wercken / voor die Arme / stock-oude / afgesloofde Mannen en Vrouwen / die voor dese den tijdt hares levens deugtsaem en naerstelijck versleten / en in't zweet hares aenschijns voor haer Huys-gesin de kost gewonnen hebbende / nu in't eynde van haren arbeyt hier noch ruste vinden / buyten sorgh en bekommeringe uyt enckel medogentheyt onderhouden werdende. Den zegen die men in de H: Schriften vindt over de bejaertheyt en bedaegden Ouderdom is groot en aenmercklijck: Levit: 19. Vs. 32. staet; Voor de graeuwe hayren sult ghy opstaen; ende sult her aengesichte des Ouden vereeren. En Proverb. 16. Vs. 31. De grysigheyt is een cierlijcke kroone, sy wort op den wegh der gerechtigheyt gevonden. De Propheet Zacharia in sijn 7 Cappittel de Opbouwers des Tempels te Jerusalem een troostelijcke belofte willende doen / dat Godt de Heere haer rijckelijck zegenen en vergelden soude / voegt onder andere belooninge daer oock by / dese volgende; Daer sullen noch Oude Mannen, ende Oude Vrouwen sitten op de straten van Jerusalem: ende yder sal sijnen stock in sijne handt hebben, van wegen de veelheyt der dagen.* Ende Paulus in sijnen eerste Sendt: aen Thimoth. in't begin des vijf den Capittels gerecommandeert hebbende dat men d'Oude Mannen en Vrouwen niet hardelijck bestraffen / maer vermanen soude als Vaders ende Moeders / seyt voorts aen het derde vers: Eert de Weduwen die waerlijck Weduwen sijn.. Te kennen gevende dat men sodanige menschen gansch onvermogende en van alle menschelijcke hulpe ontbloot / schuldigh is alle vertroostinge / hulp en assistentie te bewysen. Derhalven moeten de voorgaende opgehaelde exempelen van onse voor-Ouderen des te loflijcker werden geacht / en de navolginge van dien / voor pieuse wercken op genomen werden. Onder het getal van de publijcke Godtshuysen deser Stadt / resteert noch

Benedictien uyt de H: Schrift over d'oude luyden.

* Zach. 7. 4.

besluyt daer uyt getrocken.

't MEYSJENS-HUYS.

Gelegen aen d'Oude Delft op den hoeck vande Nieuwe-straet / in voor-tyden geweest het Convent der H. Geest Susteren, voorhenen kortelijck beschreven / * doch hoe het selfde geconverteert is in een Meysjens-huys sal men best konnen sien uyt seeckere geextraheerde

oorsprong en stichting van 't Meysjens-huys.

* Siet boven pag: 331.

Articulen uyt het Octroy tot de veranderinge van het voorsz Huys / my voor dese door des selfs Rent-meester ter handen gestelt / en den Leser alhier mede gedeelt; als behelsende de principaelste poincten der Regeringe van dien / namelijck aen wien het in-nemen vande Meysjens staet / mitsgaders het getal / Ouderdom / en verder qualificatien der gener die innemelijck zijn.

WY Schout, Burgemeesteren, Raden ende Vroetschappen der Stad Delft. Doen kondt ende kennelijck, dat alsoo de jegenwoordige bewaerders van het Heylighe Geest Suster-huys, binnen deser Stede, staende op ten houck vande Nieuwe-straet, den Vroetschappe deser Stede geproponeert ende aen gedient hebben, dat de Conventualen van 't selve Suster-huys seer kleyn in getale, ende het merendeel Oudt, ende impotent, ende niet geschapen sijn lange te leven, ende dat ten insien vanden jegenwoordigen tijdt, geene jonge luyden omme den Siecken te dienen (waer toe de fundatie principalijck is streckende) haer in't selve Suster-huys begeven, dat sy daeromme raedsaem vonden, dat men die voorsz Susteren souden laten uyt-sterven, ende de Goederen vanden selven Convente soude converteren, ende employeren tot onderhout ende leeringe, van schamele Meyskens, conform de Institutie van seecker Meyskens-huys binnen der Stede van Antwerpen, ende de Vroetschappe voorsz 't selve seer goet en raedsaem vindende, de voorsz bewaerders ofte toesienders geauthoriseert hebben, omme by advys van Burgemeesteren 't selve eer-daegs te mogen vorderen, ende in train te brengen, ende die voorsz bewaerders, daer op geconcipieert ende Burgemeesteren voornoemt over gelevert hebben, seeckere poincten, Articulen, ende Ordonnantien, omme daer op 't voorsz Nieuwe Meyskens-huys te erigeren, ende in train te brengen. Doen te weten dat wy alle die selve poincten, Articulen, ende Ordonnantien, sulcx die hier naer verhaelt, ende verklaert staen, met rijpe deliberatie van Raide doorsien, geaggre-eert, ende geapprobeert hebben, aggre-eeren ende approberen by desen. Gevende den voorsz bewaerders volkomen macht, authoriteyt, ende Consent, omme opten selven poincten, Articulen, ende Ordonnantien 't voorsz Meyskens-huys metten aldereersten te vorderen ende in train te brengen, sulcx als hier naer volgt. Te weten dat, &c.

d' Overige van de H; Geest Susters Oude Inwoonsters van dit Closter, te laten uytsterven, en de goederen van dien te converteten tot oprechting van een Meysjens-huys, na 't exempel van die van Antwerpen.

Authorisatie daer toe.

20. Welcke Buyten-moeders ende Binne-moeder, niet en sullen vermogen eenige Meyskens int voorsz Meyskens-huys ontfangen. Maer sal 't selve het werck wesen vande voorsz bewaerders, ende van anders niemand.

Aen wien het innemen van de Meysjens staet.

21. In welcke Meyskens-huyse die voorsz bewaerders voor 't eerste sullen ontfangen achtien Meyskens, sonder meer, omme daer mede te beproeven, hoe veele Meyskens, dat sy op te Goederen ende inkomen van den voorsz Huyse, ende Aelmisse vanden goeden Burgeren, ende luyden sullen mogen voeden, ende onderhouden.

Hoe veel sy provisionelijck mogten innemen.

Ende

22. Ende sullen sy in't selve Meyskens-huys geen Meyskens ontfangen dan wesende weesen van Vader ende Moeder verstorven, 'twelcke nochtans staen sal tot discretie vande bewaerders, die om sonderlinge redenen hen-luyden daer toe moverende, oock souden mogen ontfangen, die van Vader of Moeder alleen verstorven sijn, ende niet wesende jonger dan ses Iaren, nochte ouder dan thien Iaren, ende Kinderen van Burgers deser Stadt, gekomen van Echten of getrouwden Bedden, ende anders geene. Hoe weese verstorven, mitsgaders hoe oudt moeten sijn die ingenomen werden.

23. Welcke Meyskens niet langer, dan tot haer achtien Iaren, in't selve Meyskens-huys sullen mogen blyven en woonen, maer sullen wel eer daer uyt geset mogen werden, indien die van yemand tot dienste begeert worden, ende hare kost daer mede konden winnen, of bequaem waren haer selven met haer handt-werck te behelpen, om de kost te winnen. Hoe langh daer in blyven tot laste van't huys.

24. Item, en sullen in't 'tselve Meyskens-huys geen Meyskens ontfangen werden, ten sy dat daerinne brengen een Bedde met sijn toebehooren, ofte een pond Vlaems daer voor, ende gekleet sijn te minsten met haer opperst-kleedt, naer de Ordonnantie van 'tselve Heyligen Geest-huys. Wat sy moeten inbrengen t'haren behoeve.

Alle welcke poincten, Articulen, ende Ordonnantien, Schout Burgemeesteren, Raiden ende Vroetschappen voornoemt, geconsenteert ende geapprobeert hebben, consenteren ende approberen by desen, mitsgaders dat die goeden vanden voorsz Heyligen Geest Suster-Huys tot dotatie, fundatie, ende stichtinge van een Meyskens huyse als vooren bekeert, ende geemployeert sullen werden, mits dat de tegenwoordige Susteren, ofte Conventualen haer leven langh, uyt de selve goeden onderhouden ende gealimenteert worden, gevende ende Octroyerende den selven Meyskens-huyse voortaen vrydommen, ende exemptien van allen Accijnsen, contributien, ende andere personele lasten, die dese Stadt van haren Burgeren, ende Inwoonderen heffende, ende ontfangende is, in kennisse hebben wy 't groote Zegel der Stadt Delft hier onder aengehangen, gedaen den xix. Augusti ANNO xv^C. sevenende-'tseventich. Consent en approbatie dat de goederen van't Convent der H. Geest Susteren geconverteert werden tot onderhout van Arme Meysjens, als mede vrydom en exemptie van't selfde huys.

De Bewaerders ofte Regenten van dit Godts-huys/ jegenwoordigh in dienst/ zijn Frans Meerman Janszoon, Bewinthebber van de Oost-Indische Compagnie. Pieter Adriaensz Croeser, Veertig-Raed en Oud-Burgemeester. Dr. Anthony Vockestaert, Veertigh-Raedt. Mr. Bruno van Waerthuysen, Veertigh-Raedt. En de Buyten-moeders zijn Maria Dedel, Huys-vrouw van Adriaen Heinsius, Raedt en Schepen. Hester Zegbol, Weduwe wylen Abrahamus Iunius, Predikant. Ida Holthuysen, Huys-vrouw van Dirck Bogaert. Dit Godts-huys is wel het laetste van alle die hedendaegs in wesen zijn/ maer Namen der Regenten van't Meysjens-huys. Item der Buyten-Moeders.

Nopende het geconcipieer de Tugthuis.

maer daer is Octroy van de Hooge Overheyt om alhier / gelijck in sommige andere Steden / oock een Werck-huys ofte

TUCHT-HUYS

op te mogen rechten / met sodanige exemptien en vrydommen als alle andere Godts-huysen genieten. Hier over en zijn nu / als ick dit schreef / noch geen Regenten / maer de plaets tot het gebouw / gedespicieert / om bequaem gemaeckt te werden / is het St. Annen Clooster, boven vermelt / * gelegen aen de Nobel-straet / by de Geer-wegh. Het voorsz Octroy daer toe dienende / luyd als volgt:

* Siet boven p: 348.

Octroy om een Tugt ofte Werck-huys te stellen binnen de Stadt Delft, ten gemenen nut te en dienste soo van de Stadt als't platte Land, ofte Heemraetschap van Delflant, omme alle de Bedelaers en Vagabonden soo wel van't platte Landt als van de Stadt in het voorsz Huys te sluyten en met arbeyden haer kost te laten winnen.

DE Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt doen te weten, alsoo ons vertoont is by de Burgemeesteren ende Regierders der Stadt Delft, dat sy vertoonders met goet vinden vande Heeren Veertigen, ende Vroetschappen der selver Stad geraden geworden waren, door eenige gecommitteerden uyt het midden vanden hare te doen spreecken ende confereren met de Wel Ed: Heeren Hooge-Heemraden van Delfland, nopende het oprechten van een Werck ofte Tucht-huys, over Delft ende Delflandt binnen de voorsz Stadt, ende het uyt-vinden van nodige middelen daer toe vereyscht, omme daer door te voorsien tegens de excessive ende onverdraeghelijcken grasserende stoutigheyt vande Vagabonden ende Bedelaers, soo binnen de voorsz Stadt als ten platte Lande haer onthoudende; dat mede de Wel-gemelte Heere Hooge-Heemraden, de voorsz saecke aent Collegie vande Wel Ed: Heeren Hooft-Ingelanden van Delflandt gebracht, ende met hare Wel Ed: daer over conferentie gehouden hebbende, eyntelijck met goet vinden vande wel-gemelten twee Collegien van Delflandt de vertoonders te rade geworden waren aen ons in alle onderdanigheyt te versoucken, dat het onse goede geliefte sijn mogte, dat in gevolge van het advijs van onse gedeputeerdens inde Notulen vanden tweeden Augusti des Jaers 1657. geinsereert een Werck ofte Tucht-huys binnen de voorsz Stadt Delft opgerecht, ende de middelen tot op-bouwinghe ende onderhoudinge van 't selve nodigh, in conformité van dien uyt gevonden mogten werden, dat dien volgende, d'Officieren van Delft ende Delflandt, ende in sonderheyt den Land-Drost belast soude mogen werden, alle de Bedelaers ende Vagabonden, die in de voorsz Stad ende Jurisdictie van dien, mitsgaders de Dorpen ende quartieren daer onder resorterende gevonden soude mogen werden, in het voorsz Huys te brengen, ende te houden omme in het selvige met haer Handt, ende ander werck de kost te winnen, dat het ons mede gelieven mogte tot dien eynde, ende omme de middelen daer toe nodigh uyt te vinden de verthoonders voor sooveel de Stadt, ende de Heeren Hooge-Heemraden voor sooveel het platte Landt aengaet, te authoriseren, omme deselve middelen binnen de Stadt, ende Jurisdictie

dictie van dien voor een derde, ende over het platte Landt voor twee derden te mogen ommeslaen over de huys-houdende Ingesetenen in de voorsz Stadt, ende ten platten Landen onder het Hooge Heemraetschap van Delflandt resorterende, ende dat in conformité van het xiij. Art: van onsen Placcate jegens de Bedelaers, ende Vagebonden, in den Jare 1649. geëmaneert, als mede onse naerder interpretatien in datis den 7. Martij ende 22. September 1650. op 'tselve subject gevolgt, het welck des te gevoeghelijcker in't werck soude kunnen werden gestelt, gemerckt daer mede weynigh beswaernis aende respective Ingesetenen soude werden gegeven, dewijle de Burgers ende Ingesetenen, soo in de voorsz Stad als ten platte Lande jegenwoordigh aen alle de Bedelaers ende Vagabonden (door hare importuniteyten) jaerlijck ongelijck meerder gewoon waren te geven als wel hare contributien naer gissinge soude bedragen, ende op dat het uyt-wercken van onse goede ende serieuse intentie met dies te meerder efficatie mochte geschieden, dat het ons gelieve goet te vinden den Land-Drost van Delflandt, in plaetse van vier Mannen toe te vougen acht Mannen, op sodanige ordre, reglement ende betalinge, als het meer-gemelte advijs was mede brengende, Soo is't dat wy de saecke ende 'tversouck voorsz over gemerckt hebbende, ende de verthoonders in het voorsz haer goet voor-nemen, willende encourageren ende genegen wesende deselve ten aensien van haer-luyder versoeck te gelieven uyt onse rechte wetenschap, souveraine macht ende authoriteyt, onse Officieren van Delft ende Delfland nu ende inder tijdt wesende, ende insonderheyt mede den Land-Drost van Delflandt voorsz geordonneert, bevolen, ende geauthoriseert hebben, Ordonneren, bevelen, ende authoriseren deselve mits-desen, ten eynde sy-luyden alle de Bedelaers ende Vagabonden die in de voorsz Stadt ende jurisdictie van dien, mitsgaders in de Dorpen, ende quartieren daer onder resorterende gevonden sullen werden, sullen hebben te brengen in het Tucht-huys by de verthoonders te maecken, ende deselve aldaer te houden, omme met hare handt ende ander werck den kost te winnen, authoriserende de verthoonders tot het uyt-vinden vande middelen ter voorsz eynde nodich, voor soo veel de Stadt, ende de Hooge-Heemraden voornoemt, voor soo veel het platte Landt aengaet, deselve middelen te mogen omslaen, binnen de Stadt ende Jurisdictie van dien voor een derden, ende voor het platte Landt, voor twee derde-parten over de huys-houdende Ingesetenen in de voorsz Stadt, ende ten platte Lande onder het Hooge-Heemraetschap van Delflandt resorterende, alles in conformité van het xiij. Art: van onsen Placcate tegens de Vagabonden ende Bedelaers, ende de nadere interpretatien van dien voorsz geroert, ordonneren dat tot meerder efficatie van dien den Landt-Drost van Delflandt, in plaetse van vier acht Mannen sullen werden toe gevougt op soodanige ordere, reglement, ende betalinge als voorgeroerde advijs is mede brengende, te weten tot twaelf ponden van xl. grooten 'tpont ter maende voorbehoudens nochtans, dat

Dispositijf op't versoek.

Hoe veel de Stadt en 't platte Landt respectivelijcken dragen souden ind'onkosten en waer die te vinden.

Den Landt-Drost van Delflandt tot sijn assistentie in plaets van vier, acht Mannen toegevoegt.

dat ten aensien vande heerlijckheden ende Jurisdictien by ons, ofte den Princen van onsen Lande inder tijdt te leen ofte andersints uyt gegeven, dese onse concessie ende authorisatie niet anders ter executie sal werden geleyt, dan met Consent ende bewilliginge vande Heeren van dien ende in soodanige forme ende maniere als dienthalven met deselve Heeren sal wesen verdragen, dat mede in krachte van deselve onse concessie ende authorisatie geene capture ofte andere Acte van Jurisdictie sullen mogen gepleegt werden in districten, dewelcke wy andere Officiers privative toe vertrouwen ende aen bevolen hebben, ende ten eynde de verthoonders dese onse concessie ende authorisatie mogen genieten als naer behoren, lasten wy alle ende eenen ygelijcken die 't aengaen mach dat sy den verthoonders van den inhoude van desen doen laten, ende gedogen rustelijck, vredelijck, ende volkomelijck genieten ende gebruycken, cesserende alle beleth ter contrarie, gegeve in den Hage onder onsen grooten Zegele hier aen doen hangen in 't Iaer ons Heeren ende Zalighmaeckers duysent ses hondert vier-ende-'tsestigh, den vij. van de Maent Augusti ende was onderteyckent Iohan de Wit, 1664. onder op de plijcque stont ter Ordonnantie vande Staten, ende was onderteyckent Herbt. van Beaumont, Registra. in 't Register der Octroyen Liber A. fol: 278. hebbende onder uyt-hangen het groote Zegel van Hollandt, in roode wasse aen een dubbelde francijne staert.

Exceptie en reserve voor de heerlijckheden en separate Iurisdictien.

Ick vinde by aenteeckeningh van mijn voor-Ouders dat noch een ander Octroy om een Tucht-huys te mogen erigeren, al in 't Iaer 1614. verkregen is, waer van den originelen brief berustende was in de Privilegie kas-lade No. 1. van wat inhout deselfde is, is my noch niet gebleecken; maer dit laetst voorgaende siet op een Societeyt ofte gemeenschap tusschen die van de Stadt en 't platte Landt, voor soo veel als dit geconcipieerde Werck-huys soude aengaen, ende dat met intentie en oogmerck omme beyder districten te suyveren van d'overlastige importuniteyten der Truggelaers, Vagabonden, Nachtlopers en allerhande gespuys van leuye onnutte Ledig-gangers, die onder pretext van Aelmoessen te bidden, langers der goeder luyden deuren, dickwils den tijdt en gelegentheyt der plaetsen verspiedende, haere kromme klaeuwen komen te slaen in eens anders goedt, sich alsoo uyt de gedaente van jamerlijcke Bedelaers, in slepende Roof-vogels veranderende. Alsulck geboefte allerwegen op te vangen en hier tot werck te dwingen, was doen het desseyn van de vereeniging deser Overheden, soo van Delft als Delflandt, hoe-wel het selfde op soodanigh een wijse om sonderlinge redenen geen voortgangh genomen heeft, sullende de Stadt nu op haer privé een Tucht huys op doen rechten, niet alleen tegen de Bedelarye, maer oock om veelerhande Misdadigers en Boosdoenders (die de bescheydentheyt der Rechters niet geraden vinden soo haest aen den Lijve te straffen) hier een tijdt langh op

Ander octroy van den Iare 1614.

Tot wat einde dit laetste Octroy uytsach.

Verandering, sedert 't laetste Octroy.

op te sluyten / en is't doenlijck tot bekeeringe te brengen. Onsen grooten Delvenaer Hugo de Groot, in sijn Annotatien over het Nieuwe Testament (by de geleerste Theologanten seer hoogh geestimeert) komende tot de woorden Matth: 5. vs 4. voegt onder anderen daer by dese aenmerckinge; *Forte non pauciores a delinquendo absterreret ad opus damnatio quam mors ipsa: Et simul, quod præcipue spectandum est Christianæ dilectioni, daretur spatium agendæ penitentiæ, que nunc interdum supplicij præcipitatione præciditur; certe & Constantinus cum primum Christianam probavit religionem, in plerisque delictorum generibus, supplicia capitalia inhibuit, quæ mox reducta sunt διὰ τ̃ τ̃ μοχθηρῶν ἄδειαν, ut docent Historiæ.* * Dat is; Misschien soude de verwysing ten arbeyt niet minder Misdadigers van haer quaed doen af-schricken, als de Doot self; en 'tgeen den Christenen voornamelijck te considereren staet, daer soude te gelijck tijdt gegeven werden van berouw te bewysen, 't geen nu altemets door de schielijckheyt der straffe af gesneden werdt; en seecker, Constantinus de groote, soo haest hy de Christelijcke Religie hadde aengenomen, soo heeft hy in verscheyde soorten van misdaden de hals straffen verboden, die naderhant vermits de stoutheyt der quaetwillige Menschen, weer in gevoert sijn, gelijck d'Historien ons getuygen.

Gevoelen Groti, nopende Tucht-huysen,

* *Vide Groti in Nov. Test. ad Cap 5 v. 4. fol. 103.*

In d'ondersoeckinge der saecken van d'oude Romeynen vinden wy dat sy mede wel de maniere hebben gehadt van Misdadigers te condemneren in bysondere Werck plaetsen en Kerckers / als Steen-en Metael kuylen / mitsgaders Meulens en ander zwaren arbeyt / maer dese straf waren sy gewoon alleenlijck den Slaven op te leggen / die rebellerende en wederspannigh waren / of eenigh schelm-stuck hadden bedreven / om met het dooden van soodanige lijven / die sy met geldt gekoft hadden / haer selve geen schade toe te brengen; maer een beter oogmerck heeft onse Christelijcke Overheyt bewogen om op d'instellinge van Werck-huysen te dencken / gelijck wy uyt de by gebrachte redenen van onsen hoogh geleerden mede Burger hebben konnen afnemen. En dese Huysen dienen niet alleen voor capitale Delinquanten / die na rigeur van de Wetten geheel of ten naesten by de Doot hebben verdient / maer oock die eenigerley soorte van minder straf waerdige fauten hebben begaen / die dan alleen voor een seeckeren tijdt (geproportioneert na de groote der misdaden) gevangen gehouden werden / daer d'anderen haer leven lang geduyrende van haer vryheyt ontbloot als opgeslote Vogelen in de Kouwe moeten blyven sitten. Onder anderen brenght men hier oock in verwilderde Vrouw-luyden van een dissoluyt en geabandonneert leven / die door haer groote onkuysheyt alle schaemte hebben uytgeschut en afgeleyt / en vervolgens alle deugt en zedigheyt uyt haer herte hebben verdreven / moetende hier een tijdt langh haer welige zinnen missen / en door een gedwongen gedult de dertelheyt hares vlees leeren mortificeren. Eyndelijck / men Verberght hier allerhande ongebondene moetwillige en wederspannige men-

Onderscheyt tusschen de werck-plaetsen der Oude Romeynen en onse hedendaegse Tugthuysen,

Tot wat gebruyck onse Tucht-huysen werden opgerecht en wie in de selfde werden op-gesloten.

menschen die Godtlijcke en wereltlijcke Wetten ongehoorsaem zijn en daer men onder den Burgerlijcken ommegangh geen landt mede te bezeylen weet; voor de soodanige heeft men hier raedt en genees-middelen / want gelijck Cicero seyt *Quos ipsa natura, aut lex retinere in officio non potest, ij magnitudine pœnæ maleficio submoveri debent.* * Dat is: Die genen die de natuyr self, of ook de Wet binnen de palen van sijn pligt niet houden kan, die moeten door de groote der straffe van haer quaed-doen afgewent werden. En onder alle middelen en is'er geen bequamer / noch gemacklijcker om de wilde onstuymigheyt te stillen en te dempen als dese inventie van de Tucht-huysen / alwaer sy door dwangh tot zwaren arbeyt (haer in placts van straffe opgeleyt) metter tijdt wel licht tot in-keer / oprecht berouw en penitentie konnen werden gebracht; tot soo verre dat sy eensdeels gelijck werden aen Midas, die in sijn onmatige begeerlijckheyt en sondige onversadelijckheyt / verdriet krygende sijn fauten betreurde / en naermaels soodanigh daer van was af geschrickt / dat hy voortaen niet dan d'eenvoudigheyt beminde en sich tot eensame plaetsen en kennisse sijns selfs begaf / na dat hy in deser voege om genade hadt gebeden

* Cic. pro Rosc.

Om haer tot waer berouw en in-keer te brengen.

Ad Cœlumque manus, & splendida brachia tollens
Da veniam Lenæ pater, peccavimus, inquit:
Sed miserere precor, speciosoque eripe damno. *

* Ovid. lib. XI. Metam.

Dit Tucht-huys (hoe-wel niet tot soulagement van nootdruftige / maer om de mis-bruycken der boosaerdige menschen te tuchtigen) hebben wy naer gewoonte mede onder de publijcke Godts-huysen gestelt / die al van outs voor alle Ingesetenen deser Stadt in't gemeen / sijn opgerecht / en over sulcx uyt de naem en van wegen de Magistraet werden geregeert / behalven welcke voorbeschreven sijn d'er noch eenige

Transitie tot de particuliere Godshuisjens, die men Hofjes noemt.

PARTICULIERE ARM-HUYSJENS,

die men (van wegen sommiger playsierigheyt om te bewoonen) gemeenlijck Hofkens noemt / by eenige Charitative menschen tot logement van arme luyden uyt Godtvruchtigheyt gesticht / met expresse last ende begeerte / hoe de selve geregeert en aen wien de Collatie van dien soude staen; gelijck sy meerendeels hebben gewilt dat sulcx onophoudelijk soude versterven aen d'outste van hare descendenten / soo lang daer yemant mocht overigh sijn. Onder dese vinde ick wel d'oudste te zijn 't Overschies Hofje, anders geseyt de vijf Kamerkens, bestaende in vijf kleyne Huyskens / en eenigh Erf binnen een beslote Poort / gelegen aende Noort-zyde van de Schuttelaers-steegh / nu de Bagijnestraet genaemt / ende aldaer in den Jare 1570. doen timmeren door Govert

Ende eerst d'Overschies Hofje.

Govert d'Overſchie, en zijn Huys-vrouw Francoiſe vander Burch, welckers aengaende als noch geen ander beſcheyt hebbe/ als uyt de volgende publijcke Inſcriptie/ aldaer door de nakomelingen des Jaers 1643. gedaen ſtellen boven den ingangk van de voorſz Poort/ tot een eerlijck gedenck-teecken der weldadigheyt harer voor-Ouders.

Op-ſchrift van dien.

DUS. GODEFRIDUS d'OVERSCHIE,
ET DA. FRANCISCA vander BURCH.
CONJUGES, HASCE ÆDICULAS, QUINQUE CAMERARUM NOMINE, IN USUM PAUPERUM FUNDAVERUNT VIO. DECEMBRIS XVC. LXX.
HOC MONUMENTUM PRONEPOTES POSUERE ANNO XVIC. XLIII.

Beſchryvinge van't Hofje van gratie.

Na deſe Huyskens volgt 't Hofje van gratie, ('twelck ſoo veel geſeyt is als 't Hofje van goet gunſtigheyt ofte vergunning) jegenwoordigh gelegen by de Paerde-marct/ aende Noort-zyde vande vander Maſten-ſtraet/ ſijn oorſprongh genomen hebbende uyt ſeeckere fundatie-brief gepaſſeert voor Schepenen van Delft/ op den 9. February 1573. *ſtilo communi* door Pieter Pieterſz Saſſebout, in zijn leven Raedt en Burgemeeſter deſer Stadt/ ende twee Jaren daer na voor d'eerſte-mael op gerecht aen de Geer/ in maniere van ſes Huysjens/ om by ſes paer behoeftige Oude luyden/ zijnde Man en Wijf alleen/ gratis bewoont te werden; tot dat in den Jare 1660. een groot gedeelte van dit geſtichte/ ten behoeve van't gemeene landts Magazijn van Oorloge/ op taxatie van't gerecht deſer Stadt aen geſlagen zijnde/ by de gifters en opzienders inder tijdt/ goet gevonden wierdt/ (volgens bekomen Octroy van 't Hof Provinciael/ in dato 19. Februarij 1660.) 't reſterende gedeelte mede te verkopen/ en dat in't openbaer aen de meeſt-biedende/ mits (omme ſoo veel doenlijck was te voldoen d'intentie des Fundateurs) uyt de penningen van 'teen en 'tander geprocedeert/ op nieuw te doen oprechten/ en bouwen andere Huyskens tot 'tſelf de gebruyck/ gelijck ſulcx in't ſelf de Jaer oock is geſchiet/ ter plaetſe voorſz/ daer ſy hedendaegs nu ſtaen/ alwaer de Stadt het erf te ſchenck hebbende verleent/ deſe Huyſkens van de gront af op zijn herbout tot ſeven in getal/alle tot malkanderen door een beſlote Galerye (tot preſervatie vande achter Noorder-muyr der ſelver Huyſingen/als oock tot dienſt/gemack/warmte en droochte van d'Inwoonderen) uyt-komende op een gemeene Thuyn/ waer van een yder ſijn byſonder gedeelte heeft; 'toverſchot van de koop-penningen en ander in-komen beleyt werdende/ ſoo op't gemeene Landt als de Stadt/ omme

Wie en waer eerſt geſticht als mede tot wat eynde.

Verplaetſing en met een verbeteringh van dien.

Fons tot jaerlijckſe reparatie van't Hofje, of anders uyt deelinge van Turf.

omme uyt d'Interessen van dien/te vervallen d'onkosten van reparatie die tot de Huysjes en Thuyn souden mogen nodigh zijn; werdende daer uyt des Winters oock wel eenige uytdeelinge van Turf gedaen aen de Domestijcken van dit Hofje van gratie; inde voor-gevel van welcke zijn ingemetselt twee groote Hart-steenen/ elck met een bysondere inscriptie/ d'eene dragende 't Wapen van Pieter Pietersz Sasbout, als Fundateur voorgemelt/ geeft te kennen d'eerste Stichtinge/ in dit oude Rijmpje:

Out opschrift

Voor Man en Vrouw, sijn dese Hofges van gratie
Gemaeckt, tot een eeuwige fondatie.

1575.

d'Ander is voorsien met de Wapenen van Maria Jacobsd: vander Dussen, Huys-vrouw van Cornelis Abrahamsz Graswinckel, gewesene Brouwer in de drie Aeckeren/ ende Sophia vander Wiel, Weduwe was van Andries van Swieten, als zijnde/ ten tyde van de herbouwinge deses Hofje/ van Vrinden binnen de Stadt wonende/ d'outste en naest bestaende onder d'overige van 't geslachte des eersten Stichters/ aen welcke het bewint en directie daer over by recht van successie was aenbestorven. Boven der selver Wapen-teeckenen staet dese *Prosopopæia* ofte Self-spraeck.

Nieuw opschrift.

Wy stonden eertijts op de Geer,
Ses in't getal doch nu een meer,
Op nieuw herboud, en hier gebragt,
Door twee de outste van 't geslagt.

1660.

Ander opschrift, noopende d'eerste steen-legging.

Noch vindmen van binnen/ in de muyr van de voorgemelte Galerye een steen met dit Latijnsche op-schrift: *Renouati Huius Ædificij primum posuit lapidem, Egidius Armandus Carlier,* $\frac{7}{8}$ 1660. dat is/ de grontvesting ofte eerste steen-legging van dit hernieuwde gestigte, is gedaen door Gillis Armandus Carlier, den achtsten dach der sevende Maent, des Jaers 1660. Tot maintien en conservatie van dit Hofje/ leyd d'ordre/ niet alleen dat men volgens des Fundateurs speciale schriftelijcke begeerte/ niemant in de selve Huysjes sal laten woonen/ die niet ten minsten vijftigh Jaren oudt sijn/ sonder datse eenige Kinderen

Hoe gequalificeert moeten sijn, die hier ingelaten werden.

deren

deren ofte yemant anders (wie het oock soude mogen wesen) by haer sullen mogen laten inwoonen/ nochte oock geenerhande Nacht-gasten/ Slapers ofte Slaepsters te houden/ om wat oorsaecke het oock soude mogen zijn/ anders als in tijden van sieckte/ groote zwackheden of dergelijcke nootwendigheden/ en dat dan met kennisse en speciael consent van de Opsienders en Vooghden inder tijdt wesende/ maer is oock besloten in toekomende niemant in te nemen die reets eenigh onderhout van het Charitaet-huys genieten/ veel min die haer met eenige Bedelarye behelpen/ doch alleenlijck soodanige luyden die door dit middel konnen werden geweert uyt de publijcke Gods-huysen en sulcx de selve voor soo verre van desen last mogen blijven bevrijt. Voorts zijnd'er noch andere Ordonnantien en Artikulen tot onderhoudinge van goede ordre onder de Huys-genooten self/ die haer werden voorgelesen al-voorens sy daer metter woon werden geadmitteert/ om zich daer na in 't een en 't ander gedragende stil en gerust in alle godtsaligheydt te leven/ op pene van verlies harer inwooninge. Van al het welcke in 't breede een pertinent Memoriael over eenige Jaren is opgestelt door de Hr. Isaac Graswinckel Secretaris van de Wees-kamer deser Stadt en outste Soon van een der hedendaeghsche Gifterssen voornoemt. Het derde Hofje in ouderdom is dat van Arent Sasboutsz. vander Dussen, bestaende in acht Huysjens/ gelegen in Dirck Langen-straet aen de Noort-zijde na achteren by Stadts-walle/ alwaer men op een oude steen in de muyr gemetselt/ dese eenvoudige Inscriptie leest/ behelsende wel verscheyde zin-rijcke doch seer vulgaire devijsen onder malkanderen vermengt.

Andere reglementen voor d'ingenomene self.

Sasboutsz Hofje.

Huyskens. van. Arent. Sasboutz. v. Dussen.
voor. den. Armen. die. altoos. sullen. zijn.
't komt. al. van. Godt. onderhout. sijn. Gebodt. dat. is. van. allen. boecken. het. slodt.
het. is. al. niet. die. DE. WERELT. besiet.
peist. om. die. doot. die. niemant. spaert.
Respice. finem. *Spero. melius.*
1604.

Des selfs opschrift.

Het woordeken werelt/ is niet in schrift/ maer in figuyr uytgebeelt/ en tusschen de onder-aenstaende latijnsche woorden (beduydende/ Siet op 't eynde. Ick hoop op beter.) is een doots-hoofdeken ingevoeght.

Over-

Condition en voorwaerden by den Fundateur aen de Stadt geaccordeert, waer uyt des selfs intentie wegens de directie van dit Hofje volkomelijk af te nemen is.

Over dese Huyskens heeft den Fundateur naderhant in 't Jaer 1613. een Contract gemaeckt met de Heeren Burgermeesteren deser Stadt/ by het welcke hy verklaerde gefundeert te hebben *ad pios usus* dese acht Huyskens met wille dat de selve van nu ende ten eeuwigen dagen by den rechten Armen om Godts wille ende puere Aelmissen sullen werden bewoont / sulcx dat sijne Erfgenamen / de selve tot geenigen tijden sullen mogen verkoopen / verbreemden / verhuyren ofte om eenigh nut ofte profijt mogen laten gebruycken / op pene dat sy-luyden contrarie doende / geen gesagh of bewint aen de voorsz Huyskens meer en sullen mogen hebben / gelijck hy Arent Sasboutsz. vander Dussen, over sulcx oock begeert heeft / indien sijne voorsz Erfgenamen in 't doen bewoonen van de voorsz Huyskens (daer van hy wil dat de gifte sal wesen by den outste van sijn geslachte / de jonger man d'ouder vrouwe preferende / soo wanneer sy in gelijcken grade staen) niet en konden accorderen/ dat in sulcken geval/ de gifte en dispositie van de voorsz Huyskens / sal komen aen de Heeren Burgermeesteren deser Stadt in der tijdt alsdan wesende. Verklarende vorder dat hy sijn Erfgenamen by sijn uyterste wille soude belasten uyt sijne gereetste nagelate goederen noch vier Huyskens te sullen moeten maecken omme ten gelijcken fine ende conditie gebruyckt te werden/als van de boven-geschreven acht Huyskens is geseydt; omme welcke des Fundateurs goede meeninge te seconderen / hebben de voornoemde Heeren Burgermeesteren den selfden belooft/ dat sy de voorsz acht Huyskens / ende die hy noch verder tot gelijcke pie fondatie soude erigeren / sullen laten genieten vrydom van deses Stadts Verpondinge / met dien verstande nochtans / indien de voornoemde Arent Sasboutsz. sijn meeninge in desen soude mogen veranderen en de voorsz Huyskens verkoopen / verbreemden ofte verhuyren/ dat hy in sulcken cas soude betalen dubbelde Verpondinge na proportie van andere Huyskens / wesende van gelijcke waerde.

Wanneer aen de Stad moet vervallen.

Exemtie van Stadts Verpondinge.

Beschryving vant 't klaeus Hofje.

Het vierde Hofje/ my bekent/ is gelegen ontrent d'Oost-poort aen d'over-zijde van 't Oost-eynde/ door een poort ofte slop in te gaen/ voerende de naem van het Klaeuws-hofje, als eertijts gesticht zijnde door den Brouwer in de Klauw; Het is van een nette en reguliere constructie/ voor aen voorzien met een bequaem woonhuys voor de Gifters ofte Opsienders self / 't welck zijn licht schept en uyt-ziet op een langwerpigh vierkanten Thuyn/ waer buyten om / in maniere van een winckelhaeck / zijn gebouwt twaelf Apartementjes ofte Huyskens / die men over een gepaveyt gang-padt (met een groene Hegge van de voorsz Thuyn af-geschepden) begaet. In d'Ooster-hoeck is een Paerde-stal uyt-komende aen Stadtswal / alwaer boven den uyt-gangh op een blaeuwe Arduyn-steen gehouwen staet.

D. W.

D. W. V. R.

Die mildelijck Zaeyen in der Armen Hoven, — Inscriptie aldaer.

E. F. V. R.

Sullen rijcklijck Maeyen in den Ougst hier boven.

Anno 1605.

Welcke woorden t'eenemael over-een komen met die van den Heyl. Apostel */ en op dusdanige Instellingen van Arm-hofjes te stichten seer net ten propooste applicabel zijn. Tusschen de vier bovenste Letters/ staet in't midden een Wapen-Schilt met een Cruys van vier even-gelijcke tacken aen d'eyndens een weynigh gefleuronneert. Tusschen d'onderste Letters staet een Vrouwen-wapen in figuyre van een Ruyt/ beladen met een Bande als vande vander Burgen/ uyt-genomen/ dese niet gebogen is. Of nu het Jaer-tal/ onder aen staende/ beduyt den tijdt van d'eerste stichtinge/ dan of doenmaels eenige herbouwinge of verbeteringe is geschiet/ is my verburgen gebleven/ alsoo door noodeloose cauteleusheyt eenige zwarigheydt scheen gemaeckt te werden/ de Fundatie-brief ofte bescheyden dien aengaende te communiceren. Noch is'er een ander Institutie van eenen Aper vander Houve Franszoon, de welcke by Testamente in dato den 22. April 1623. heeft gewilt dat sijne geinstitueerde Erfgenamen (soo 't selve by sijn leven niet gedaen was) achter sijne Huysinge en de Mouterije genaemt 't Hart/ staende alhier binnen Delft ter plaetse by hem beraemt en aengewesen/ ofte tot sulcker plaetse als hy noch elders soude mogen aenwijsen/ souden doen maecken twee ofte drie Huyskens/ ofte soo veel als'er bequamelijck vallen mochten / daer inne sy om Godts wille souden laten woonen eenige schamele Huys-gesinnen/ met conditie dat eenige naeste van den geslachte/ tot armoede vervallen zijnde/ende daer inne begeerden te woonen/ sullen werden gepreferéert / gevende daer van de sorge ende 't opsicht / mitsgaders de gifte der Wooningen voor eerst aen sijne twee Dochters/ willende noch tot Reparatie en betalinge der jaerlijcxse ongelden van de selve Huysjens een jaerlijcxse Rente van vijftigh guldens beleyt soude werden / met macht dat de Giftersen/ 't geene sy bevinden over te schieten/ sullen mogen distribueren aen de selve schamele Inwoonders ofte Vrienden sulcx gebreck hebbende/ ende dat by 't overlijden van sijne Dochters / ofte een van de selve / andere van d'outste en naeste van sijne descendenten / ter naester gelegentheyt woonende / in der selver plaetse sullen succederen en de selve directie en bewint hebben als d'eerste hebben gehadt/ ende dat successivelijck soo lange yemant van sijn geslachte in leven is ende bevonden sal werden / by gebreck van welcke de voorsz Huyskens en Rente moeten devolveren ten behoeve van 't Oude Mannen en Vrouwen-huys binnen

* Siet 2 Cor: 9. 6. en Gal: 6. 7. en 8.

Vander Houvens Hofje.

Mede tot inwoninge van behoeftigen, doch yemant van het bloet tot armoede vervallen sijnde, ten allen tyde de voorgangh voor vreemden hebbende.

Iaerlijcxse Renten tot reparatie, &c

By versterf van't geslagt, dit hofje aen 't Oude Mannen en Vrouwen-huys te succederen.

nen dese Stadt. De situatie nu van dese Huyskens / zijnde drie a vier in getal / is altans in seecker poort genaemt de Roskams-poort aen 't Achterom. Ick hebbe in consideratie alle deser gelijcke pieuse Fundatien niet anders konnen strecken als tot beneficie / gemack en profijt van de nootdruftige onder de menschen / en by gevolge tot verlichting van d'algemeene Godts-huysen / dese materie wel eenighsints ampelder getracteert als wel anders soude hebben gedaen / op dat hier door misschien eenige andere mildadige herten op nieuw mochten werden opgeweckt tot dusdanige wercken / waer door sy insgelijcx die goeden naem sullen na-laten / dat sy der Herbergsaemheyt (die ons in de Heyl. Schriften soo seer wert aen-bevoolen) geensints en hebben vergeten */ maer dat sy der weldadigheyt ende der mededeelsaemheyt zijn indachtigh geweest / om dat aen soodanige offerhanden der Danckbaerheydt Godt een wel-behagen heeft *. Tot ontlasting van de Godts-huysen dient eyndelijck hier noch by / dat op Delfshaven (hoe-wel door situatie van de Stadt geseparcert / nochtans mede voor een gedeelte van dien te reeckenen) is een particuliere Beurs ofte Bos onder de naem van Matroos, Matroos, zijnde gesproten uyt eenigh versamelt gelt / 't welcke seeckere Zee-varende luyden ten tijde van den Spaenschen Oorlogh met den anderen hebben ingeleyt / om / in cas yemant van haer societeyt ofte Bent / van de Duynkercklse of andere Capers quam gevangen te werden / uyt die gemeene Beurs te werden geredimeert / daer over stellende drie Directeurs ofte Regenten / die d'administratie van dien wiert toe-vertrouwt: maer alsoo door 't ophouden van dien Oorlogh dese Beurs was aengegroeyt tot ontrent de negen duysent gulden / ende niet meer tot haer ingestelde ooghmerck konde dienen / soo zijn sy te rade gewerden d'inkomsten van dien voortaen t'employeren ten behouven van eenige arme Ingesetenen van Delfshaven / die sy des winters tegen de koude en d'injurien des luchts voorsien soo met uytdeelinge van Turf / Kleeren / wolle Pijen als anders; waer toe de voorsz Regenten in den Jare 1662. autorisatie van de Heeren Burgermeesteren deser Stadt hebben versocht ende verkregen / mits dat sy gehouden zijn aen Burgermeesteren inder tijdt van haer ontfang en administratie van Jaer tot Jaer behoorlijcke Reeckening / bewijs en reliqua te doen; met verder authorisatie dat by versterf ofte ongelegentheyt van d'een of d'ander / twee of drie uyt de gemeene Kooplupden in haer plaetse sullen nomineren / omme by de Heeren Burgermeesteren een ander daer uyt geeligeert te werden *. Sulcx dese Beurse mede tot merckelijcke hulp en bystant is dienende van de Diaconie op Stadts Have. Tot hier toe dan verhandelt hebbende / alles wat de Kerckelijcke gebouwen / mitsgaders de Godtshuysen aengaet / sullen wy voortgaen tot de wereltlijcke gestichten / meerendeels jonger zijnde / en uyt de Kercklijcken getransformeert / als daer is voor eerst

Besluyt van de beschryvingh der Hofjes.

* Heb. 13. 2. *Rom: 12. 13. en meer andere.*

* Heb. 13.16.

Beschryvinge van seecker Beurs, genaemt Matroos Matroos, gefundeert op Stads-haven.

De Vruchten van dien ten behouve van eenige particuliere armē geconverteert.

Gerequireerde authorisatie daer toe en onder wat conditie.

* 3 *Memoriael boek van Burgemeesteren fol.* 257.

Transitie tot de wereltlijcke gestigten.

't OUDE

'tOUDE PRINCEN-HOF.

Bestaende uyt een voornaem gedeelte van't groote St. Aechten-Clooster voor-henen beschreven / * 't welck (gelijck de ryckste Kloosteren sulcx meest onderworpen zijn) al van outs de gewoonte hadde veeltijts Princen en Vorsten te logeren / als boven oock is aengewesen *. Hier hadt dien grooten Herstelder van onse Vaderlandse Vryheyt Willem van Nassau, Prince van Orange, als Stadt-houder en Gouverneur deser Provincie sijn residentie-plaets verkosen / niet alleen om de bequame situatie deser Stadt in't midde van de Provincie gelegen / maer oock ter oorsaecke vande gesonde lucht / gelijck 'tsijner plaetse is bevestigt / * sulcx dat doen ter tijdt de hooge vergaderingen der Staten vanden Lande alhier wierden gehouden / en dat de fundamenten van de herstellinge der Republijcke in dese plaets sijn geleyt. Ick vinde in de Chronijck van Hoorn (naukeurigh beschreven door D. Velius,) dat den 10. July des Jaers 1517. de Hoog-gemelte Staten hier te Delft zijn vergadert geweest om ordre te beramen / tegen eenige Zee-rovers uyt Vrieslandt / * soo dat soodanige vergaderingen alvoorens meermalen binnen dese Stadt sijn gehouden geweest / hoe-wel juyst niet binnen dit Clooster / 'twelck nu naderhand in een Vorstelijck Hof verandert was ; alwaer voortaen alle de by-een-komsten / den welstant der Verenigde Provincien betreffende / ordinarie gehouden wierden / en alle die grootdadige deliberatien / en dappere Resolutien van onse voor Vaderen (ware liefhebbers vande Vryheyt) wierden gesmeet / tegen 'tonverdraeghlijck Juck van dien Groot-machtigen Koning van Hispanie / als Grave van Hollandt / de Privilegien en Costumen vanden Lande (die hy bezwooren hadde) geweldelijck usurperende. In dit groote Raedt-huys van ons vry-gevochte Vaderlandt / wierd dien grooten kloeckmoedigen en Wysen Vader Willem van Nassau, Hoogl: Mem: soo Schelmachtigh en Moordadigh omgebragt / door Baltazar Gerarts, een Jongman van omtrent ses a seven-en-twintig Jaren / Geboortigh van Villefans in Bourgonie *. Om nu d'omstandigheden van het feyt te verhalen (als komende daer in verscheyde redenen tot de gelegentheyt van de plaets specterende) sullen wy de eygen woorden van onsen voornaemsten Nederlandsen Historyschryver van dien tijdt / Pieter Bor Christiaenszoon, hier insereren : Op den tienden dach [te weten Julij des Jaers 1584.] wachte hy dat den Prince, Saliger gedachte, af-quam om te gaen Eeten, ende komende by den selven Prince, heeft hem een Passepoort ge-eyscht, d'welcke hy was eysschende (gelijck Me-vrouwe de Princesse seer wel merckte) met een bevende stemme ende verbaest sijnde, in voegen dat de selfste Vrouwe mijnen Heere den Prince vraegde, wie dat hy was, ende dat hy een seer quaet gelaet ofte opsien hadde: waer op dat den Prince antwoorde, dat hy sijn af-scheyt begeerde, d'welck hem soude gemaeckt

*Van p. 317. tot 322.

* Siet p. 321.

Waerom Prins Willem alhier sijn Hofhouding verkoos.

* Siet boven p. 9.

* Siet Veli Chron. Hoorn p. 110.

Sulcx in dit oude Hof de fundamenten van de Vryheyt sijn geleyt.

En de Prins ten laetste vermoort is, mitsgaders door wien.

* Bor XVIII. f. 421. a. en d.

Verder omstandigheden dien-aengaende.

Hoe den Moorder op de daet toelagh.

worden. Tegen het eynde vander Maeltijt sachmen hem wandelen omtrent de Stallingen, die achter het Huys staen, streckende naer de Wallen van der Stadt, ende staende aen de dore van de sale daer den Prince g'eten hadde, soo hy soude uytkomen, is hy by den Prince gekomen, ende de maniere maeckende van sijn Passepoort te eysschen, heeft hem met een Sinck-roer doorschooten. Den Prince gevoelende dat hy getreft was, en seyde anders niet dan dese woorden, Heere Godt weest mijn ziele genadich, ick ben seer gequetst, Heere Godt weest mijn ziele, ende dit arm volck genadich: Dese woorden gesproocken hebbende, soo begonst hy te suyselen, maer Jonckheer Jacob van Maldere sijn Stalmeester heeft hem vast gehouden, ende wert ten laetsten op de trappen neder geset, waer dat hy niet meer en sprack, dan soo mijn Vrouwe de Gravinne van Swertzenborch sijn Suster, hem in Hoogduytsch vraegde, oft hy sijn ziele niet en stelde inde handen Christi Jesu, soo antwoorde hy, Ja, ende heeft noyt meer gesproocken. Korts daer naer wert hy op een Bedde gedragen in de Sale daer hy gegeten hadde, waer dat hy niet lange daer na sijnen Saligen geest gaf. Den Moorder socht te ontkomen langs de achter-plaetse, ende heeft in't wech-loopen sijn ander Sinck-Roer laten vallen, was alreede de Stallingen gepasseert, jae verre inde strate by de Vesten, daer hy over eenigh Stroo passeerde neder gevallen is, ende nochtans weder opgestaen, ende op de Wallen geklommen, meynende alsoo inde Stads-Vesten te springen die vol waters sijn: Maer hy wert vast gehouden van twee van des Princen Dienaers, by de welcke noch ander gekomen sijn. Hy was in't eerste seer verbaest ende verschrickt; Maer in de Stallinge gebrogt sijnde, ende siende datmen hem bewaren wilde, jae datmen niet en sprack van hem doot te slaen, hy maeckte d'onverbaesde, ende soo een vande Dienaers hem seyde, ghy sijt eenen snooden Schelm, Hy seyde: Ick en ben geenen Schelm, want ick hebbe gedaen 't geene dat my den Koning belast heeft: Wat Coningh seyde de Dienaer? Den Coningh van Spaignien mijnen Meester, antwoorde hy. Maer soo hy doen in't huys gebrocht wort, inkomende door de dore daer hy uyt gekomen was, ende aensiende de selfste Poorte, ofte dore, och Poorte Poorte seyde hy, ghy hebt my bedrogen, ick sie wel dat ick een doot Man ben, ende wert op staende voet gebrocht in't huys vande Concierge. Als nu die vande Wet daer gekomen waren, heeftmen hem terstont ondervraegt ende geexamineert; Maer hy eyschte papier ende inckt, belovende nadien hy een gevangen Man was, dat hy de geheele waerheyt soude verklaren, d'welcke hy nochtans niet en dede, want hy mengde veel logenen onder sommige saecken die waerachtigh waren. * Hoe nu dese eer-en-godtloose Moordenaer tot bekenteniss van alles is gebracht / en met wat een onversetlijcke halsterghept en wonderlijcke hartvochtighept hy sijne verdiende straffe hier binnen Delft voor het Stadt-huys heeft geleden / sullen wy t'sijner tijdt en plaetse by de Sententie nader verhandelen / als zijnde nu alleenlijck maer besigh met het beschrijven van het fait en 'tgeen daer om-

Des Princen laetste woorden.

De Moordenaer soeckende t'eschapperen, werd gevangen en maekt d'onversaegde.

* Bor. xviij. f. 421. c.

omtrent effective binnen 't Hof voorgevallen is. Het Sinck-ofte kort Roer ('tgeen hy daegs te vooren van de Soldaten van de Wacht gekoft hadde) was geladen met drie Looden die hy gelost heeft op de borst van den Hoog-gemelte Prince/* in dier voegen dat sy alle drie door sijn Lichaem heen zijn gepasseert/ namentlijck twee in de muyr en een in een houte-schut daer nevens staende/ waer van men de putten en lyteeckenen noch dagelijcx kan sien. Het geruchte van dese daet was nauwlijcx gehoort/ of Stadts-Poorten wierden geslooten/ en daer ontstont een groote murmuratie en Rumoer door de gantsche Stadt/ elck vervloeckte desen helschen Moorder. Des anderen daegs werdt den Prince gebalsemt en op een *castrum Doloris* ofte Bedde van Eere geleyt om van een yder die wilde besichtigt te werden daer veele duysenden van tranen/ door de geene die hem quamen besien/ gestortet zijn: Want hy uyttermate seer bemindt was/ soo veel als opt eenigh Vorst ter Weerelt mocht sijn geweest. En behalven dat hy was een Prins van seer hooge deugden/ soo van Wijsheyt/ Kloeckmoedigheyt/ gestadigheyt/ en geduldigheyt/ die hy in alle sijne daden tot den lesten toe heeft betoont* (waer over hy by alle verstandigen uytnemende was geestimeert) soo hadt hy daer-en-boven de gunste van het gemeene volck deser Lande uytsteeckende tot sich weeten te trecken/ blyvende noyt in gebreecke/ spraecksaem en aenminnigh te wesen/ soo wel tegen de minsten als meesten/ geen werck maeckende van alle man te gemoet te gaen/ tot het uyterste der rede toe; door welcke middel/ na het getuygen van J. Berclaius, hy de Spaensche macht meer afbreucks heeft gedaen als self door eenigh Leger. Oock verhaelt den self den Autheur/ dat de Boeren van de Ploegh/ en de Boots-gesellen van de Schepen wel voorts-quamen om hem aen te spreecken die hy vriendelijck ontfingh/ en met een geen grootsheyt verbaesde. Hy verheugde sich door een diepwijse loosheyt wanneer hem 'tslechte volck met geen hooge Tijtels eerde/ en maer simpelijck Willem noemde/ oock toonde hy een ygelijck die hem groete/ een lieflijck gelaet/ wel wetende hoe d'affectie deser Natie meest te verwecken was/ en als hem eenige Pluym-strijckers over sijne groote beleefthëyt berispte/ gaf hy tot antwoort/ dat hy een Mensch goet koop hadde/ die hem slechts een groet quam te kosten. Ick heb de woorden van die passagie niet onwaerdig geacht/ in haer eygen tael hier plaets te geven. *Guilielmus Auriacus, summorum consiliorum vir; plus hac arte quam ulla acie Ibericas opes afflixit.* En een weynigh lager voegt hy daer noch by. *Sub prima igitur defectionis initia, Guilielmus popularitatis novitate animos omnium in se convertit. Quippe ab aratro aut navigio inculti, adibant nec majestate nec satellitio gravem. Ipse altissima calliditate gaudebat, non se per invidiosa nomina ab obviis objectisque, sed & Guilielmum interdum appellari; gnarusque quo potissimum modo suæ gentis affectus impellerentur, nullam salutantium vilitatem alto aut incurioso supercilio obibat. Excepta vox in adulationem*

Dat de Prins met drie koegels te gelijk doorschoten is.

* *Bor. ibid. f. 422. b.*

Waer van d'overgeblevene teeckenen te sien zijn.

Droefheyt over de Doot vanden Prince die uytstekende bemint was wegens sine deugden.

* *Idem ibid. f. 423. b.*

Genuine descriptie van het naturel des Prince, mitsgaders sijne dexteriteyt om de gunst van de Natie te capteren.

Confirmatie daer van.

* Ioh: Barcl: Euphorm. par. IV. cap: V. p. mihi 323.

lationem castigantium humanitatem suam; hominem bene emi, qui salutatione constaret. * En Nicolaus Burgundus, in sijn eerste Boeck vande Nederlandsche Oorlogen/ willende de eygenschappen en deughden van desen Prince beschryven/ seyt in korte woorden sijnen lof 'tgeen seer na met 't voorgaende over-een-komt. *Auriacus [inquit] pluribus artibus nobilitatem juxta ac plebem sibi devinxerat; comis, liberalis, magnificus, non contemptor, non superbus (commune nobilitatis vitium) solertissime populo blandus, congressu & sermone familiaris. Totque bonas artes, prudentia, calliditate, & solertia miscuerat: vitiis, nisi plerisque principum familiaribus, non corruperat. Nihil temere loqui, egregie dissimulare, tutissima quæque metuere. Magnæ sane virtutes quoties in virum bonum inciderint.* * Hy sprak soo meenigmael 't te pas quam met een sonderlinge toegenegentheyt van de herstellinge der Oude Vryheyt/ daer onse voor-Ouders door hare vroome daden/ dese Landen ingebracht/ en soo veel eeuwen onderhouden hadden/ als mede van de Spaense dwinglandie met een onverwinlijcke stantvastigheyt tegen te staen/ der Steden Privilegien/ daer van men haer sochte te beroven/ met allermacht te verdedigen; ja self in sijn Apologie die hy in Druck liet uytgaen/ voerde hy een loflijcke tael die alle ware Lief hebbers van het Vaderlandt sonderling behaeghlijck in d'ooren klonck/ bestaende in dese woorden; Wat is het Volck daer mede geholpen, datse schoone Privilegien hebben, in reyn perckement geschreven in een Koffer leggende, soose door 't middel en toe-doen van de Staten niet onderhouden en ter executie gestelt en werden, op dat men de kracht en werckinge der zelve magh bevinden? * Door dit en 't voor-verhaelde verweckten hy dapper de liefde der Magistraten en Burgeren/ en verwon al d'affectie der Ingesetenen in 't geheel. Daer-en-boven was hy inder daedt den meest geexperimenteerden Prince van geheel Christenrijck/ aengesien hy van jongs was op getogen in de Kamer van den Keyser Karel de vijf de/ en vervolgens veele groote Commandementen en eminente Charges hadt bekleedt. Daerom was de verslagentheyt met desen Neerlagh oock soo groot/ of 'tgansche Landt met des Princen Doot 'teenemael verlooren was; dus wierd hy allenthalve seer beschreyt en beklaegt self oock van veele Rooms-gesinden/ die geen moet hadden dat sy voortaen soo veel redelijckheyts en gedoogsaemheyts souden vinden/ want hy een Prince was van seer goeder natuyre/ hatende alle bitterheyt/ en van sijn Jeugt af een groot mishagen hebbende in alle die wrede executien die men plach te gebruycken/ ter saecke van de Religie/ gelijck deswegen oock een groot af-keer heeft gethoont in alle die wreetheden/ die den Grave vander Marck tegen de Papen en Monnicken gebruyckte/ en oock verscheyde soodanige excessen gepleegt hebbende heeft doen straffen/ gelijck in ons voorgaende verhael eens deels is gebleecken*. Dit is in 't korte de Genie ofte Naturel en eygentlijcken aerd van desen Hoog-ge-eerden en Lof-waerdigen Prince/ die in dit Hof hier te Delft (daer

Nader confirmatie van dien.

* Nic: Burg: belli Belg: lib. I. p. 48.

Sijn genegentheyt tot herstellingh van de Vryheit en maintien van de Privilegien.

* Siet Apol: p: 67.

Groote ervarentheyt des Prince.

Sijne bescheydentheyt in 't stuk van de Religie.

* Siet boven 443.

(daer hy boven al was bemint) soo deerlijck wierdt vermoort/ out zijnde een-en-vijftigh Jaren elf maenden en sestien dagen. Hoedanigh syne Lijck-statie ofte Uytvaert ter begravinge is geschiet/ sullen wy elders beter te passe brengen/ sijn heerlijcke Tombe en illuster Graf-gebouw is voorheenen completelijck beschreven *. Onder andere Jaer-dichten en Incarnatien op de doodt van den Prince/ die men by den voorgemelten History-Schrijver Bor vindt/ is oock dese

Sijn Ouderdom.

* Boven van p. 269, tot 270.

DEn CLoeCkSten prInCe In Verstandt
DIe oIIt LeefDe op Der aerDen,
Is VerMoort te DeLft in hoLLandt,
En begraVen naer sIIn VVaerDen.

Tijdt-dicht op des Princen Doot.

Na dese droevige massacre zijn aenstonts en noch ten selfden dage de Staten van Hollandt by den anderen vergadert/ en hebben op alles de vereyschte en noodige ordres gestelt/ oock hebben sy by dese extremitey de kleyne Steden deser Provincie soo wel als de groote beschreven tot vijf-en-twintigh in getal / die alle hare Gecommitteerden herwaerts sonden omme de hooghwichtige besoignes by te woonen. Weynigh meer als vijf maenden voor dese droefheydt / te weten den negen-en-twintighsten Januarij was de Princesse van Orangie alhier verlost van een Soon/ waer over (seydt Bor) seer groote blijdtschap binnen 't Hof en alle de Stadt door werde bedreven, men luyde oock die groote Klocken driemael na den anderen in der nacht, hy werde den twaelfden Junij ten Doope gebracht ende genaemt Fredrick Henrick. Naeuwlijcx hadtmen dese vreught genooten/ of men sagh door de gestadige veranderlijckheydt der wereltsche saecken/ het spreeckwoort bewaerheyt werden/ dat daer blijdschap is in huys/ de droefheyt voor de deure staet. De Hr. Jacob vander Does in sijn Poëtische Beschrijvinge van 's Gravenhage/ spreeckende van onse Stadt/ allegeert onder andere Lof-redenen/ oock beyde dese voorvallen/ soo van d'inwooninge des ouden Prince/ als van de geboorte des selfs Soon Prins Fredrick Henrick/ dien doorluchtighsten Burger deser Stadt;

De Staten van Holland convoceren self de kleyne Steden ten dagvaert alhier.

Prins Henric korts voor de doot van sijn Heer Vader alhier Geboren.

Een Stadt, die Willem in haer wallen heeft besloten,
Tot dat dien grooten Vorst verradelijck doorschoten
De doot zijn schult voldee, en 't lieve Vaderlandt
Liet als een arme wees in 't midden van den brandt.
O grouwelicke moort! ô doodelicke wonden!
Maer Godt, die aen geen mensch of werelt is gebonden

Lof-vers ter eeren van de Stad, soo wegens de residentie van Prins Willem als de Geboorte van desselfs Soon alhier.

Geeft

Geeft weer een Veltheer uyt dat eygen zaet en bloet,
Die voor zijn volck in 't velt geen minder wond'ren doet.
Een Stadt, die door de wieg van Fredrick is verheven,
Een Prins, wiens groote naem dat Spanjen noch doet beven.
Dien Schilt van 't Vaderlandt, dien Oversten in raedt,
Dien Veltheer in beleydt, dien dappere Soldaet.
Een Stadt, die niet alleen haer straet heeft sien bedraven
Van Nassaus bloedt, maer daer die Helden zijn begraven
En rusten in haer graf, soo heerlijck uytgebeelt, &c. *

* Siet 's Gravenhage, door Iacob vander Does p. 40.

Hoe, en tot watgebruycken 't Princen Hof naderhant verandert is.

Eenigen tijdt na de doodt van den Prince verhuysde de Stadthouderlijcke Hof-houdinge soo langs soo meer na den Hage/ sulcx dit Hof/ voorzien zijnde met seer groote ruyme Zalen/ die verscheyde Jaren hadden ledigh gestaen/ naermaels tot verscheyde andere gebruycken is verandert; een gedeelte onder tot dienste van de Magistraet gehouden werdende omme hare Maeltijden van solemniteyt 't zy op hare Verkiesing/ receptie van illustre personagien/ of andere gelegentheden te plegen. Dese Zalen werden ook geleent aen de Synodale Vergaderinge deser Provincie/wanneer 't haer tour-beurt is binnen dese Stadt die groote Consistorie ofte Kerckelijcke by-een-komste te houden. Boven is noch een groot deel tot een Zaey-Hal bequaem gemaeckt/ na achteren is het Charitaet-huys en oude Weduwen-huys met haer Thuyn daer af-gesneden/ gelijck voorheenen hebben gehoort *; 't resterende soo voor na de Straet als binnen in 't Clooster tot verscheyde soo groote als kleyne woonhuysen geappropriëert zijnde; gelijck in twee van dien hare Vorstelijcke Genaden de Princessen van Portugael haer residentie en Hof-houdinge zijn hebbende. In een van allen pleegh den Engelschen Court-meester, gelijck men hem noemt/ zijn verblijf te hebben/ terwijl de Stapel van d'Engelsche Laeckenen noch in dese Stadt was. Na dit Hof sullen wy laten volgen

*boven p. 511.

Verblijfplaes van de Princessen van Portugael.

't GEMEENE LANTS-HUYS VAN DELF-LANDT.

Beschryvinge van 't gemeen lants huys voor dese 't hof vanden Grave van Hohenlo.

Mede aen de West-zijde van d'oude Delft/ dichte by 't oude Princen-Hof gelegen/ alwaer de Graef van Hohenlo Lieutenant van den hooghgemelten Prince sijn Hof-houdinge hadde. Dit Huys is eertijts

GEMEENLANDTS-HUIS van DE[illegible]ANDT.

tijts gesticht door Joncker Jan de Heuyter Schout van Delft en met eenen Baillu van Delflandt voor aen d'eeuwe 1500. zijnde een prachtig en meer als gemeen werck na dien tijdt/ de voor-gevel seer massijf tot boven toe opgehaelt met blaeuwen Arduyn/ hoewel die nu (tot improbatie van veele) wit is geschildert. Men ziet over-al soo van buyten als van binnen veele Ros ofte Simbellen hier en daer in het werck te pas gebracht/ self de Stoup-steen voor den ingang van de straet/is in figuyre van opgestapelde Bellen geformeert. De reden hier van wert geseght te zijn/ dat de voorgemelte Joncker Jan de Heuyter op seecker tijdt een seer rijck Koopman/ die elders een capitael delict hadde begaen/ onder sijn protectie genomen en een wijl lang wel onthaelt hebbende/ eyndelijck t'sijnen huyse quam te sterven/ en al sijn rijckdom (die hy meest in Neurenburghsche waren en in speci met soodanige soorte van bellen gewonnen hadde) tot danckbaerheyt aen sijn Hospes en behoeder maeckte; Des Joncker Jan die genoote vruchten tot opbouwinge van soo een heerlijck getimmer willende employeren/ het selfde ter gedachtenisse aller wegen dus met bellen liet vercieren. De remarquable Historie van den Oyvaer/ die op den derden Mey in 't Jaer 1536. als de Stadt verbrande soo exemplaren liefde aen sijn Jongen toonde/ dat by alle Schrijvers die zedert van dese Vogels of selfs van den brandt deser Stadt hebben vermeldt/ daer van altijdt hebben gewagh gemaeckt/ is effective op een van de Schoorsteenen (men seydt van de Noordelijckste) van dit Huys geschiet/ gelijck uyt dit volgende Latijnsche Vers doen ter tijdt door den geleerden Prior van St. Aechten Cornelius Musius op dat subject gemaeckt/ blijckende is.

Door wie gesticht;

Waerom soo veel Rosbellen zen die gebouw sijn uytgebeelt.

De fameuse Historie van den Oyvaer, ten tijde van den groote brandt deser Stadt is op dit Huys geschiet.

Quum jam domorum culmina,
Turresq; templorum editas
Flammæ vorarent stridulæ:
Ecce hic timebat prolibus
Tenerrimis, mæstibus
Tristis parens Ciconia,
Nec quid misella conferat
In summo opis periculo
Habebat, aërium tamen
Tectis in Heuteri arduis
Nidum petit, circumvolat,
Omnesque pertentat vias
Nunc ore, curuo nunc pede, ex-
emisse Charos impio
Pullos volens incendio,
Donec piis conatibus
Frustrata, speque perdita
Se sponte in ignem coniicit
Cum dulcibus natis suis,
Malens honeste commori,
Quam non pia esse & vivere. *

Latijns vers van Pater Musius op die geschiedenisse in der tijt gemaeckt.

**Vide Opmeri Hist: Mart. Batav. Dec. 1. lib. 111. p. 130.*

Daer zijn noch andere versen ter gedachtenisse van dese gedenckwaerdige saecke door verscheyde geleerde luyden in 't licht gegeven/

Aaaa als

als dat van Hadrianus Junius 't geen om sijn fraeyheydt in verscheyde boecken is geinsereert / maer dit voorgaende soo gemeen niet zijnde / en boven dien het Huys self (op welcke het geschiet is) denoterende / heeft my goet gedacht hier ter plaetse in te lijven. De saeck wert by de geloofwaerdigste Schryvers van dien tijdt / en uyt de mondt van getuygen die 't gesien hebben / aldus verhaelt. Terwijl de Stadt in brandt stondt / den Oyvaer uyt het Veldt wederom keerende / en siende dat de vlamme omtrent sijn Nest begon te naecken / tot gewisse ondergangh van sijn Jongen / heeft op alle maniere gesocht de selvige midden uyt de vlamme wegh te voeren / doch ten laetsten geen hulpe voor haer meer siende / heeft hy met uytgestreckte Vleugelen sich selven op het Nest ter neder geworpen / ende met sijn geheele Lichaem de Jongen bedeckt / als willende gewilligh nevens sijn lieve Jongen (welckers leven hy nu wan-hoopten) insgelijcx sterven / ende sijn alsoo te samen verbrandt. * Den eygentlijcken dach als dit geschiede en was niet den derden Mey (gelijck wy nu reeckenen) maer tien dagen later / want de tijdt-reeckeningh na den Nieuwen-stijl / die wy nu volgen / sijnde tien dagen te rugh gestelt / eerst ingevoert is / door Paus Gregorius XIII. in den Jare 1582. sulcx het effective den dertienden Mey is voorgevallen / als wanneer dese Vogels doorgaens al Jongen hebben / en somtijts oock wel / die al redelijck kloeck zijn / 'twelck hier by gevoegt werdt op dat niemant eenige twijffel stelle in d'ontydigheyt van 't Saysoen / gelijck my sulcx wel voorgekomen is. En diergelijcke wonder-wercken / als op dit Heupters-huys juyst is geobserveert en nagesien / sijn misschien ter selver tijdt / elders in de Stadt meer gebeurt / hoe-wel door de groote confusie niet waer genomen heeft konnen werden; want van alle tijden dese Vogel toegeschreven werdt de deughd van mededogende barmhertigheyt / behulpsaemheyt / en een sonderlinge tedere affectie van d'Ouders tot haer Jongen / en de Jongen wederom tot de Ouders. Waer over Andreas Alciatus, in sijn Sinne-beelden aldus getuygt:

Verhael van de Historie des Oyvaers.

* *Vide Iunij Batav. cap. XVII. pag. mihi. 262.*

Op wat dach den brandt geweest is.

Eygenschappen en deugden van dese Vogel.

Aërio insignis pietate Ciconia nido,
Inuestes pullos pignora grata fouet.
Taliaque expectat sibi munera mutua reddi,
Auxilio hoc quoties mater egebit anus.
Nec pia spem soboles fallit, sed fessa parentum
Corpora fert humeris, præstat & ore cibos. *

* *Alic. Embl. lib. I. No. V.*

Dirck Pietersz Pers, heeft in sijn vertaelde uytbeeldinge des verstants / het selfde in deser voege over geset.

Den

Den Oeyvaer draegt tot sijne vrucht;
Veel hulp en troost en goede sucht;
Het Iongh, wanneer 't is opgevoet,
Sijn Ouders weer veel deugde doet;
Ia alsse zijn beroyt en mat,
Van krachten bloot, van 't leven sat,
Soo queecken zy haer Ouders op,
En dragens' over bergh en top.*

* Siet Iconol: pag. 211.

En dese saecken behoren den Menschen tot een opweckingh en krachtige leeringh te dienen; derhalven hebben onse voor-Ouders / uyt insichte van dien edelen aert die dese Vogel aengeboren is / niet gewilt dat men dese Dieren eenigh hinder of letsel soude aen doen / gelijck in d'oude Keur-boecken deser Stadt (alwaer sy meer als elders gewoon sijn te nestelen *) verschepde interdictien en straffen te vinden sijn tegen den genen die eenigh Oyvaer quam te schieten of te vangen / 't sy op de de Huysen ofte in 't Veldt. * Dit Huys van over eenige Jaren aengekoft sijnde by het Wel Ed: Colleg: van Dijck-Graef en Hooge Heemraden van Delflandt is het selfde geappropriëert met Vierschaer / Secretarie / en alle behoeften omme den eersten Donderdagh van elcke Maendt haer ordinaris vergaderingen en Recht-dagen te houden ter saecke van des Gemeen-landts Dijck-en-water-recht / en 't geene daer aen kleeft. Boven den ingangh voor aen straet / hebben sy doen stellen de Wapenen van 't Hooge Heemraetschap / mitsgaders der Leden van haer Collegie. Boven op 't Huys is een cierlijck Coupel ofte Toorntje / van waer sy haer gantsche district van Delflandt konnen oversien / op de Top-punt ofte Spits van dit Toorntje is een wel geproportioneerde Meer-man gefabriceert in de plaets van een Weer-haen / tot een seer accurate Wind-wijser dienende / alluderende op de Naem en 't Wapen van de Hr. Dirck Meerman, Ridder / Raed / en Oud-Burgemeester deser Stadt / als mede Hoogh-Heemraedt van Delflandt. d'Eerste instellinge van dit Collegie heeft al over veele honderden van Jaren sijn begin genomen / en zijn by de successive Princen vanden Lande geprivilegeert geweest / om ten behouve ende welstandt van de Luyden ende Lande van Delflandt, te mogen schouwen, Keuren, ende berichten, al dat den Heem-recht roert, ende dat in alle Steden, ende Dorpen gelegen in Delflandt, alwaer 't oock in des Graven-huyse, inden Hage, en 't Sande.* Maer nopende de verkiesinge van Heemraden is haer in den Jare 1391. dit volgende Privilegie verleent.

Verboth van geen Oyvaers te mogen schieten.

* Siet boven p. 15.

* Siet 3 keurb. fol. 29.

Beschryvinge van 't gemeen lands-huys.

Ouderdom van 't Collegie van heemraden, en autorisatie van dien.

* Geextraheert uyt seecker Req. van dit Coll. aen de Staten van Holl. de anno 1664.

AElbrecht by Godts genaden Palensgrave op ten Rijn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende Heer van Vrieslandt; Doen Cond allen luyden, dat wy aengesien

 heb-

Privilegie nopende electie der Heemraden.

hebben groot gebreck in onsen Heemraetschip van Delflandt, als onse goede luyden van Delflandt aengebrocht hebben, ende ons wel Cond is, ende wy by onser goeder luyden Rade geordonneert ende geset hebben: Heeren Philips van Polaenen. Gerrit van Egmonde, Willem van Naeltwijck, Dirrick van Hodempijl, ende Dirck van Cattendijck, onse Heemraders van Delflandt te wesen, alsoe lange als zy leven, ende wat dese voorsz Heemraders koeren, of wijsen by hoiren Eede, tot ons Landts oirbair, Dair en sullen wy, noch niemandt, jegens seggen: ende wairt datter eenigh oflijvigh worde van dese voorsz Hiemraden, Soe souden die Heemraders ander kiesen, ende Eeden, sonder wederseggen van ons; voort soo hebben wy gegeven, ende geven mits-desen openen brieve onse Heemraders voorsz, of die naemaels wesen sullen, niet te versetten, noch of te doen, alzoe als voorsz is, Ten wair of eenigh van onsen Heemraders voorsz, of die naemaels wesen sullen, alsoe teeder van ouden, of van sieckten wairen, Dat hy dat by sijnen Eede name, dat hy ons, noch ons Landts oirbair niet en waire, soe mochten die Heemraders eenen anderen kiesen; als voorsz is, ende wairt, dat onse Heemraders voorsz scheelden in den kiesen; dats te verstaen, wair die meeste in eenigh wairen, dair soude die koere gaen, ende waert dat zy gelijck wairen, soe souden wy eenen overman wesen in den kiesen voorsz, ende wy willen, datmen niemant Heemraedt kiesen en sal, noch Eeden, hy en es gegoet tot vijftigh morgen Lants toe, binnen der Heemraetschip, ende woonachtigh binnen der schouwe van Delflandt voorsz, ende soe wiemen kiest, dat hys hem niet weten en magh, op sulcke boete, als onse Heemraders daer of wijsen sullen, voort soe sullen onse voorsz Heemraders schouwen ende Recht doen, die nu zijn, of namaels wesen sullen, mit onsen Bailliu van Delflandt, als hys toe vermaent woirt, Ende wairt, dat hy dan niet en quame, ende zijs te doen hadden, soe mogen onse voorsz genoemde Heemraders eenen Dijck-grave setten van hooren gesellen, dair zy mede schouwen, ende Recht doen, sonder misdoen jegens ons, op die tijdt, voort zoe sullen onse voorsz Heemraders selve setten, Clercq, Booden ende Schutters, by hoiren Eede, tot ons Lands oirbair, ende anders niemant, ende om dat wy willen tot eeuwigen dagen alle desen voorsz punten wel ende wettelijcken gehouden hebben, van ons, ende van onse nakomelingen, onse Heemraders voorsz, of die naemaels wesen sullen, Soe hebben wy desen Brief open bezegelt mit onsen Zegele. Gegeven in den Hage xx. dagen in November in 't Jaer ons Heeren Duysent drie hondert een-ende-tnegentigh.

Mogen niet af geset werden.

Stellen haer Secretaris, Boden, &c.

Naer collatie accordeert met 't Origineel Privilegie ter Secretarie van Delflandt gansch gaef, ende ongequest berustende, huyden den vj. Februarij xvjc. een-ende-vijftigh.

Ende was onderteyckent

CORN. DE JONGE.

Met

Met dit Privilegie is dan een vasten gront geleyt op 't subject van 'tverkiesen der Hooge Heemraden/ zijnde zedert die tijd een beter gestabilieert Collegie geweest als wel te vooren/ voor welcke gunst sy oock niet ondanckbaer willende zijn/ tot een onsterffelijcke erkenteniſſe de gewoonte onderhouden/ van een ygelijck d'eerstemael met haer ter maeltijdt komende te doen verhensen (ter goeder gedachteniſſe van den Gifter Hertog Aelbrecht) uyt een groten gulden Kelck ofte Kop/ daer toe specialijck gemaeckt/ en oock de naem voerende van den Hertogh voornoemt. Nopende de bewaerniſſe van de Privilegien en Charteren van de Heemraden van Delflandt is'er een uytspraeck in de Fransche tale van Hertogh Philips van Bourgongien, by-genaemt de Goede/ in dato den 7. Mey des Jaers 1453./ waer by de Vorst verstaet dat sulcx altijdt binnen de Stadt Delft moet geschieden. En Keyser Carel V. heeft (onder andere Privilegien den 26. Junij 1536. aen de Stadt verleent) gewilt dat Bailliuwen en Heemraden van Delflandt hare Recht-dagen houden sullen binnen de Stadt Delft tot zijn wederseggen toe. Aen d'andere kant soo is op den 22. Novemb. 1645. by de Heeren Burgermeesteren deser Stadt goet gevonden ende geresolveert dat men voortaen in de Verpachtingen van des Stadts-middelen de Heeren Dijckgraef en Hooge Heemraden van Delflandt en haer gevolgh/ vry soude stellen van Stadts-accijsen/ over 't geene binnen het gemeene Landts-Huys van Delflandt/ staende binnen dese Stadt/ sal werden geconsumeert/ by de gemelte Heeren van Delflandt en haren gevolge*. Dit voor dees tijdt genoegh zijnde belangende 't Collegie van Dijckgraef en Heemraden van Delflandt/ mitsgaders des selfs gemeen Landts-Huys/ sullen wy nu voort treden tot

Hant vesten van Delflands moeten binnen Delft bewaert werden.

Baillui en Heemraden moeten haer Recht-dagen binnen Delft houden.

Vrydom van Stads-accijs, in't Gemene-Lands-huys Delflandt.

*3 *Memoriael boek van Burgemeesteren f. 189.*

STADTS DOELEN.

Edoch al-eer wy de selve beschryven/ zal wel nodigh zijn dat voor af spreecken vande Schutters selve/ om wiens oorsaeck de Doelen zijn opgerecht. Van d'oude gebruycken deser Schutteren heb ick by niemant beter beschreyt gevonden als by Hadrianus Junius, in sijn Latijnsche beschryvinge van Hollandt/ die hy in't Jaer 1575: heeft uytgegeven/ en Emanuel van Meteren in sijn wel-bekende Nederlandtsche Historie/ welckers beyder woorden elck op sijn plaets by-brengen sullen; den eersten spreeckt in 't Latijn aldus: *Illud operæ prætium est scire, singula Hollandiæ oppida. pro suis opibus & pro loci conditione, honestissimorum, quique opibus mediocribus instructiores sunt, ciuium centurias in certas classes distributas habere, quos robora & neruos Reipub. dicere liceat, Sagittarios communi nomine appellant, siue illi balistis arcubusque chalybeis spicula fundunt, siue acernos arcus ducunt, siue manuarijs tormentis sclopisque plumbeas pilulas spargunt. Quibus olim pro insigni vestis erat bicolor, adiecto argenteo emblemate, qui vestitus honos eos à plebe secernebat.*

Nopende d'oude herkomen en oorsprongh der Schutteren.

*vestitus plærisque oppidis obsoleuit, emblematis alicubi durat. Horum quemadmodum apud Romanos euocatorum militiam fuisse honoratiorem antiquitus constat, quum singulæ civitates Principi in armis præsto aderant, delectu ex his habito. hi si exercitus mercenarius ducebatur, Triariorum locum tunc tuebantur. At nunc si vsus postulet, ad comprimendam seditionem, ad arcendam hostilem incursionem armati adhibentur, vel si ornandus sit Principis aduentus, vel noui inauguratio decoranda, tum verò honoratæ custodiæ ac solennis vicem præstant.** 't Welck in deser voege vertaelt kan werden. Dit is de pijne waerdt te weten, dat alle de Steden van Hollandt, naer haer macht, en gelegentheyt vande plaetse, eenige Compagnien van de voornaemste en vermogenste Burgeren in seeckere Rotten hebben afgedeeld, diemen de macht ende senuwen van het gemeene best, wel mochte noemen, sy heetense gemeynlijck Schutters, 't sy datse de Voetbogen spannen, of de Handt-boge trecken, ofte met eenige soorten van Bussen of Schiet-geweer uyt de handt ommegaen. Sy gebruyckten eertijts twee-verwige Rocken tot een Levreye ofte ken-teecken, mitsgaders een Silver Blasoen, welck Eeren-kleedt haer van 't gemeene volck onderscheyde. Het Kleedt houd nu in meest alle de Steden op, het Blasoen blijft noch ergens in 't gebruyck. Het is van outs bekent dat hun op-bod en dienst altijt seer eerlijck is geweest, gelijck by de Romeynen, wanneer alle de Steden met haer uytgelesenste volck den Lands-heere in de Wapenen by-stonden. Dese besloegen de plaetse der voornaemste als het Leger te Velde trock. Nu werdense in Wapenen gebracht als het de noodt vordert om op-loop te stillen, en Vyandlijcken in-val te keeren, of ingeval de Graef in te halen is, of sijne Inhuldinge te verheerlijcken, dan bekleeden sy de plaetse van een eerlijcke en statelijcke Wacht. En waerlijck na alle bescheyden en ken-teeckenen van de voorgaende eeuwen sijn dese Schutteryen in haer begin en eerste instellinge seer weynig in getale en niet dan van d'alder uytgelesenste der Burgeren geweest. Dr. Dirck Velius, in sijn meer-gemelte Chronijck van Hoorn schrijft op 't Jaer 1440. dese woorden: Dit Jaer begonstmen eerst tot Hoorn, als oock in d'andere Steden van Hollandt en West-Vrieslandt, d'oeffeninge vande Kruys-boge, als oock van de Handt-boge by der handt te nemen, uyt welcke geselschappen (na mijn vermoeden) naderhand onse tegenwoordige Schutteryen gekomen zijn. Maer ick sal bewijsen dat binnen onse Stadt Delft (die wel-eer de grootste en machtigste is geweest van gantsch Hollandt*) al meenichte van Jaren te vooren soo een geselschap van uytgelese Burgers/ Mannen van Wapenen/ heeft gehadt/ als blijckt by seecker Oude Ordonnantie/ by de Magistraet deser Stadt t'haren behoube gemaeckt/ die ick (om d'antiquiteyt/ en dat sy gelijck als aenwijsende is de fundamenten/ waer op de naermaels gevolgde Ordonnantien vande Schutteryen zijn gebout) alhier den Leser mede deelen sal.

* *Iun. Bat. Cap. xvj. p. mihi 231.*

Oude maniere van Kledie der Schutteren.

Sy waren als de Lijf-guarde der Graven.

In haer aenvangh seer weynigh in getal en omtrent wat tyden begonnen hebben.

* *Siet boven p. 60. en 86.*

I.

WY Schout, Schepenen, ende Raetsmannen van Delft, Doen condt allen luyden, soo den jegenwoordigen, soo den toekomenden, Dat wy gegeven hebben, ende geven by consent der Vroetschap van Delft, den hondert Schutters van Delft, elcke Schutter vier pont Hollants 's Jaers payements, Ende dat gelt sullen wy reycken en betalen die Raetsluyden die nu zijn, of namaels wesen sullen vander Stede gueden, alle Iaer te Mey; Voort wanneer eenige reyse valt ofte Ommeganck binnen der Stede, daer die Schutten toe geboden sullen worden, Soo sal een yegelijck Schut die dan komt ende reyset als voorsz, hebben 't gelt tot een mengelen Wijns, Ende wanneer die Schutters Heervaert varen van der Stede wegen, Soo sal elck Sehut die uytvaert, hebben een paer Schapen-hantschoen van der Stede voorsz, om menigen trouwen dienst die zy der Stede gedaen hebben ende noch doen sullen, Ende uyt deser Schutterije en sal niemant mogen komen, ten waer dat sake, dat hy oflijvigh worde, of veroude, of verarmde, of ontpoortert worde, of hem soo onredelijcken regeerde, dattet die goede luyden van den Gerechte, ende die Hooftmans metten Coninck met reden uytsetten mogen, ende eenen goeden bescheyden man daer weer voor insetten mogen.

Wat yder Schutter jaerlijx, en by op tocht uyt Stads goederen genoot.

wanneer yemant ontschuttert wert.

II.

Voort wes redelijcke Ordonnantien ende Keuren die de Hooftmans metten Koninck by den Schout en by den Gerechte Ordonneren ende keuren, die sullen duyren een Jaer lanck; Ende soo wat boeten die Schutters onder henluyden in heur Schutterije verbeuren, die sullen die Hooftmans met haren Coninck, ende metter Stede-bode inhalen, wanneer sy willen; Ende soo wie den Hooftman, den Coninck, ofte der Stede-bode voorsz, quade woorden gave, of in eenige puncten daerom mis-seyde of misdede, dat waer op een boete van negen ponden, een derdendeel den Heer, een derdendeel den Gerechte, ende een derdendeel den Schutters, ende voort te beteren by Schepenen, ende die boeten sullen die Hooftmans inhalen als voorsz is, ende zy sullen ontfangen van den Raetsluyden tot elcken Schutter vier pondt 's Jaers als voorsz is.

d'Ordonnantie by haer op approbatie vande Weth gemaeckt, hadde kracht een Iaer langh, en hoe sy de boeten executeerden.

III.

Voort wanneer die Stede eenige Schutters te doen heeft, ende 't Gerecht, dat den Hooftman laet weten, Soo sullen sy onder malkander kavelen, alsoo veel Schutters als hem die goede luyden van den Gerechte te weten laten, ende zy begeeren: Ende soo wie eens gecavelt heeft, ende hem die reyse gevallen is, die en sal niet weder cavelen voor die tijdt dat zy alle gecavelt hebben, ende elck een reyse gevallen is, ende soo wie zijn Cavel versate, ende binnen mercke waer, hem en lette sonder lange nootsaken, dat waer of hy ons liefs geduchtichs Heere van Hollant ende der Stede voorsz haer gebodt gebrake ende ongehoorsamgh waer, sonder argh of list.

Wat assistentie sy de Magistraet schuldig waren, 'twelck by cavelingh en tour beurte most geschieden.

IV. Voort

IV.

Yder Schutter most sijn eygen geweerhebben.

Voort sullen die hondert Schutters die nu zijn, of namaels wesen sullen, bereyt wesen der Stede voorsz in allen reysen die de Stede te doen magh hebben, met haren bogen, ende met haren eygen harnasch by te staen, ende uyt te reysen.

V.

Wapenschouwingh, ten minsten eens smaents

Voort sullen die Hooftmans metten Coninck schouwen tot elcker maent, oft soo dicke als zy willen, ende soo wie zijn bogen ende zijn harnasch dan niet bereyt en hadde in goeden raecke, ter Stede behouf, die soude verbeuren een Pont jegens den gemeynen Schutters, in te halen als voorsz is, Ende scherp schut sal hem die Stede leveren in allen reysen, daer sy vander Stede wegen varen sullen.

VI.

Nopende haer Kledye. Item Papegay schieten.

Voort sullen sy alle jare Pallueren doen maken gelijck, ende die Papegay schieten tusschen Mey-dagh ende St. Jacobs-dagh.

VII.

Als de Baniere waeyde, waren sy alle gehouden de Magistraet t'assisteren.

Voort waert sake dat die Bannieren van Delft op die straten quamen, Soo gebieden Schout, Schepenen, ende Raedt der Stede voorsz, al den voorsz Schutters, dat zy dan by den Gerechte komen, om 't Gerechte te stercken, ende onrust te helpen benemen, Ende soo wie dat niet en dede, ende binnen der Stede waer, dat soude men hem alsoo doen ontgelden, dat hem tot anderen tijden een yegelijck hoeden mochte.

VIII.

Het stellen en veranderen van de Hooftmans aen wie stont, en hoe reeckening te doen.

Voort sullen die goede luyden van den Gerechte metten Coninck ende metten ouden Hooftmans, die nieuwe Hooftmans kiesen, ende setten alle Jaers vier nieuwe Hooftmans, die der Schutters gemeen goeden ontfangen ende bewaren sullen, Ende die Oude Hooftmans, sullen die nieuwe Hooftmans rekeninge doen vander Schutters goeden voorsz.

IX.

d' Interpetatie van dese art. bleef aen de Magistraet

Voort waert dat sake dat hier eenigh gescheel in geschiede, dat soude staen tot des Gerechts verklaren, In kennisse der waerheyt soo hebben wy dese hantveste uythangende bezegelt met onse Stede Zegel ter sake voorsz. Gegeven in 't Jaer ons Heeren Duysent drie hondert seven-entnegentigh op St. Jans-avont nativitatis.

Eenige beschryvingh van de Heyrvaerten in't eerste artikel vermelt.

* Vide philip. Comin. de rebus gestis Ludov. XI Reg. Gall. &c.

In het eerste Artikel werdt gespecificeert wat yder Schutter genoot/wanneer hy ter Heyrvaert voer. Met dese oude Heyrvaerten waren de Steden onder de Graven al seer belast ende beswaert/ vermidts de Schutters meest alle op moesten om ter Heyrvaert te trecken / eer dat men het gebruyck hadde van op den Trommel-slagh / uyt het gemeene volck / Krijghsluyden aen te nemen / 't geen men houdt / door Hertogh Carel van Bourgongien, by-genaemt de Stoute / hier te Lande eerst ingevoert te zijn */ blijvende daerom de Schutters van de Steden evenwel niet by. 't Heyr ofte Leger daer de Graven van

outs

uits mede ten Oorlogh trocken / wiert geformeert uyt de Edelen ende de Steden. De Edelen moesten op als Vassalen ende Leen-mannen / ende die waren uyt kracht van Hulde gehouden met behoorlijcke wapenen ten dienst op te trecken / ende na de waerde van haer Leen / seker getal van gewapende mannen / soo te paerde als te voet op te brengen. De Steden ende Vryheden die sonden hare Poorters ofte Burgers / 't geen dan op de Schutters meest aen-quam / die geordonneert wierden haer by het Heyr te voegen. En hoe loflijck zich d'onse in veele en verscheyde occasien ten dienste van het Vaderlandt gedragen hebben / vindtmen in d'oude Chronijcken van Hollandt menighvuldigh aengeteeckent / waer van breeder by andere gelegentheyt. In het sesde Artikel van de voorgaende Ordonnantie werdt gesprooken van Palleuren / 'twelck sodanige Lybreyen / 't zy van Rocken / Bonets en andere Habijten van eere waren / als waer van de woorden Junii melden / dat sy tweeverwigh ofte van tweederley coleuren mosten zijn; gelijck men in d'oude Chronijcken leest dat in die groote Heyr-vaert van't Jaer 1474. onder meer-gemelte Hertogh Carel van Bourgongien / voor Nuys in 't Bisdom van Ceulen / de Steden van Hollandt / aldaer sonden haer volck van wapenen, Poorteren, en Soudenieren, met diversche kledinge elck van sijne Stede over 't Harnas, en dat de Nuysers sulcx ziende al spottende riepen / de winter komt, want die Bonte-krayen komen in 't Landt *. En by aldien onse Delvenaren / die (volgens aenteeckeninge van Aper Melisz, doen ter tijdt zijnde in de Regeringe van de Weth deser Stede) derwaerts trocken / onder 't beleydt van de Capiteynen Johan van den Bouchorst ende Claes van Bleyswijck, hare Pallueren hebben gehadt (gelijck apparent is) na de Coleuren van Stadts-wapen / soo en hebben die van Nuys met haer roepen niet t'eenemael ongelijck gehadt. d'oude krijgs-wapenen van de Schutters plagten Bogen te wesen / als daer waren Voet-bogen, Kruys-bogen, groote Windaes-bogen, Handt-bogen, diemen oock wel Flits-bogen noemt. Doch naer d'inventie van 't Bus-poeder zijn eerst de Haecks en Coluvren, die men nu Doel-bussen noemt / en naderhant de Musquetten, Roers, ende Pistolen in de plaets van de Bogen ten Oorlogh in gebruyck gekomen. Naer het geweer daer sy mede om-gingen wierden sy verdeelt en met bysondere namen onderscheyden. Van die van de Voet-boogs vindt men gewagh in diversche Artikulen van d'aenteeckening over den opbouw van de Nieuw-Kercks-toorn gehouden / en hier boven geinsereert: als voor eerst in 't negende Artikel / dat sy in 't Jaer 1411. haer Autaer in die Kerck hebben opgerecht en St. Joris toegewijt *. En op 't seventigste Artikel staet genoteert dat sy de jaerlijcxsche subsidien / by de Magistraet / haer / tot oeffening van de wapen-handeling / toegeleyt / voor twee Jaren vergunden tot opbouwing soo van de voorsz Nieuwe Kercke als van der Minder-Broederen Clooster.* En arti-

Uytlegh van het sesde Artijckel, belangende d'antijcxse methode van kledyen der Schutters.

Schets-woorden daerover in't belegh van Neuyts.

* Oude Chro. van Holl. Div. xxx. Cap. 64. of Gouth. f. 503.

Wat soorten van Wapenen de Schutters van outs pleger te gebruycken.

De Voet-booch-schutters van outs hier te Delft seer bekent.

* Siet p. 199.

* Siet p. 207.

kel 90. seydt / dat sy haer voor-gemelte Autaer cedeerden aen de Retorijckers / en met haer Ornamenten na d'Oude Kerk verhuysden. * In de gedruckte Ordonnantie van de Schutteryen deser Stadt vanden Jare 1580. werd behalve de voorgaende / oock vermelt van die van de Haecx ende Cloveniers *. De Haecxen waren seer zware en meer als dubbelde Musquetten / die men in de Schiet-gaten van de Walmuyren vast haeckten / om de weer-om-steuyt te breecken / zijnde hedendaegs door 't vermenigvuldigen van 't Canon wat in ongebruyk geraeckt. De Coluvren (daer van de Schutters die daer mede omgingen de naem van Cloveniers voerden) zijn oorspronckelijck van een Frans woord / beduydende soo veel als een Busse ofte Roer / gelijck 't selfde in die beteeckeningh in d'Oude Chronijck van Hollandt dickwils gelesen word. Om nu den Schutters in de handelingen van hare Wapenen ten allen tyden te oeffenen en de kennisse van dien te doen onderhouden / wierden de Doelen op-gerecht by sommighe Schutters-hoven, by anderen oock wel Schuts Boomgaerds genaemt / als zijnde die meerendeels met Boomen ghelijck vermaeckelijcke Hoven beplant. Het woord Doel schijnt sijn oorspronck genomen te hebben van het principaelste subject en reden tot welckers eynde dese plaetsen sijn bequaem gemaeckt / te weeten niet alleen om de Schutters met haer geweer wel en ordentlijck te leeren om-gaen / maer ook Doel te schieten / dat is eenig ding 'tgeen men beoogt en daermen na mickt ofte na Doelt / net en recht te leeren treffen / gelijckmen het bewerp ofte oogmerck daer men na schiet oock den naem geeft / van Doel-wit, Doel-pen, en soo voorts; En om den Schutters in dese Doel-schietende oeffeningen moet te geven / en dat voor allen blijcken mochte / wie dat in desen allermeest toe-genomen hadde / soo wierd 't Papegaey-schieten in gevoert / gelijck daer van oock in't seste Artijkel van de voorgaende over-oude Ordonnantie gesproken werd. Dese Gapen wierden gestelt op seer hooge Stengen ofte Masten / en die deselfde allereerst met sijn scherp ofte loot sodanig wist te treffen dat hy van boven nederwaerts quam te stoten / wierd / behalven de winste van de præmien en prysen daer toe staende met den Titel van Schutters Koning gequalificeert / en die dat drie Jaren vervolgens dede / wierd met de naem van Schutters-Keyser verheerlijckt. Van outs geschiede dit met allerley soorten van Bogen / en uyt d'emulatie en aenprickeling die sy hadden om malkandec t'overtreffen / soo schijnt uyt dit volgende Extract / dat sy haer by tijds elck om best hebben geoeffent en geprepareert.

*Siet p. 210.

Andere soorten van Schutters.

* *Ordonn. Schutterye d'anno 1580. art. 7.*

Doelens Naems oorspronck.

Als mede van 't Papegaey-schieten.

SCoudt Scepenenende Raide der Stede van Delf, mitten Coninck ende vier Hooftmane vander Scutterye vanden Voet-boge, hebben gekuert ende doen gebieden, dat niemant en schiet in die drie lange stucken inden Doel, dan met grote Windaes-bogen op ses stuyvers, half den

Heer

Heer en half Sinte Joris Gilde rechtevoert of te halen, ende niemant en moet schieten in die kleyne Doelen, dan met Reys-bogen op te selve boeten, ende dit sal mogen bekueren den Doel-bewaerder op zynen Eed, ende men sal den Doel-waerder hier op Eeden dit an te brengen. *

** Geextraheert uyt een over oude Ordonnantie absq. die & Consule.*

Uyt dit artijckel (behalven d'oude hoedanigheyt en onderscheyt van de Doelen dier tijde die daer uyt na te speuren is) schijnt nevens de voorgaende oude Ordonnantie oock af genomen te konnen werden/ dat de gantsche Schuttery tot het Papegaey-schieten wierdt geadmitteert / 'twelck mede niet anders en kan verstaen werden uyt het 15. artijckel van de gedruckte Ordonnantie des Jaers 1580. daer gesegt werdt: Item alsoo overmids in langen tijdt by den Schutters voorsz niet opwaerts geschoten is, soo datse geenen Schutter-Koningh en hebben, dat daeromme d'eerste gelegender tijdt, by consente van de Heeren vande Weth de voorsz Schutteryen, by gebeurte tusschen Mey en St. Jacob op-waerts schieten sullen elck een Jaer naer d'ander, &c. Maer naderhand het getal der Schutteren grootelijcx vermeerderende ende den hoop soo merckelijck toe genomen zijnde / is dit schieten om prijs alleen voor d'Officiers / met by-voeginge van eenighe voorname Lief-hebbers van die Exercitie gehouden geweest / welckers Collegie men hedendaegs de Confrery (dat is gebroederschap) noemt/ en voor soo verre over-een-komt met het geen de voorgemelte Emanuel van Meteren, daer van segt met dese woorden: In de Nederlanden is van ouder herkomen een loflijck gebruyck, dat elcke Stadt, Vryheden ofte groote Dorpen, eenige Gulden ofte Gilden (dat zijn Broederschappen) opgerecht zijn geweest, die haer op seeckere dagen oeffende in Wapenen als Schutters, met de Voet-boge, met den Hand-boge ende Schermers met alle manieren van Wapenen: Ende in onse Vaders tyden zijn oock Bussen-Schutters op gerecht. Dese dienden niet alleene tot beschuttinge en defensie van haer Stadt, maer ook tot een Garde ende Lijf-bewaringe van den Princen ende Lands-heeren, daer toe sy ge-eet en geswooren waren, in stede van Hellebaerdiers die hedendaegs de Princen gebruycken, dese moeten elck in sijn Stadt den Lands-heeren dien dienste doen, en de wech rydende hem geleyden tot in de naeste plaetse. Een weynig lager vervolgt hy noch / in tyden van Pays werden onder de Steden van dese Gilden prysen op gestelt van kleyne waerde (om matigheyt te toonen) daer toe sy de Gilden van haerder gebuyren Steden noden, om met haer die prysen, met best te schieten, ofte in andere Wapenen te oeffenen, te gewinnen. Die Stadt, die dat gewon, was gehouden ter gelegender tijdt, die weder op te stellen, ende hen gebuyren te nooden ofte bidden. * Dus verre E. van Meteren: En na dat uyt d'outste Leden van onse Delfsche Confrerye soo nu en dan hebbe verstaen / soo zijn sy in dergelijcke occasie dickwils uyt

Getuygenisse E. van Meteren, nopende d'oude Neerlantse Schutterien en hare oeffeninge

** Em. v. Meteren 1 boeck fol. 26. verso.*

 geweest

gewee∫t en verscheyde malen met premie weerom gekeert. Haer oeffeninge werd self by publijcke acten van de Magistraet met de by-naem van Riddelijck genoemt / als blijckt by d'Ordonnantie van de Doelen in dato 26. November 1589. welckers voor-reden luyd als volgt.

Oude achtbaerheyt der Doelen.

ALsoo die Doelen binnen de∫er Stadt, mits∫gaders die Doel-huy∫en der ∫elver, van ouden tyden tot genen anderen eynde ∫ijn gede∫tineert als tot die Ridderlijcke exercitien ende oeffeningen der Schutterye, ende dat daeromme de∫elve tot gene in∫olentie ende ongeregeltheyt, als van Dronckaerts gelagen, tuy∫∫chen ende ∫peelen, behooren mi∫bruyckt te werden, tenderende niet alleen tot oneere vander Stadt ende vander Schutterye, maer oock mede tot ∫eer quaden exemplen, dat in ∫odanige publijcke plaet∫en ende Huy∫en al∫ulcke ongeregeltheyt ∫oude worden getolereert.

Uyt de∫e Inleydinge is dan af te nemen 't oude aen∫ien en d'achtbaerheyt van de Doelen om welckers re∫pect en reputatie t'onderhouden / vervolghens wierdt gheordonneert. Eer∫telijck dat voortaen aldaer niet anders dan alleenlijck de Ridderlijcke exercitie ende oeffeninghe vander Schutterye mochte gebruyckt werden / nakomende die Ordonnantien daer op gemaekt en inde voorsz Doel-huy∫en hangende: over-∫ulcx geinterdiceert werdende allen anderen Speelen met de Schutterlijcke oeffeninge geen gemeen∫chap hebbende / voornamentlijck allerley Spel met Taerlingen / Kaert-∫pelen / Tuy∫∫cheryen en Dobbel-∫pelen. Voorts wierd verboden dat aldaer geen Dronckaerts gelagen ge∫et / nochte andere t'∫amen-kom∫te van drincken en klincken nochte eenig onbehoorlijck Regiment ∫oude mogen werden getollereert. Daer benevens oock dat binnen der voorsz Doelen ende Doel-huy∫en niemant anders ge∫et ofte getapt ∫oude mogen werden als gequalificeerde Per∫onen / binnen ofte buyten de∫er Stadt woonachtich / den Schutters ende Schutters gewee∫t zijnde / ofte die aldaer quamen met een ofte meer Schutters verge∫el∫chapt. Boven dien dat niemant van wat conditie ofte qualiteyt hy was die den voorsz Doelen ∫oude willen frequenteren / vermogen ∫oude / van den eer∫ten Marty tot den uytganck vande Maent October / des avonts naer de klocke thien uyren / ende vanden eer∫ten Novembris tot de expiratie des Maents February des avonts naer de klock acht uyren te blyven ∫itten drincken / maer gehouden zijn / hem in alle mode∫tie ende geregeltheyt te dragen / oock dat de voorsz ge∫ette uyren ge∫lagen zijnde / niemant by den Doel-knechten ofte jemant van hare Familie ingelaten / ge∫et / noch getapt mochte werden. En dit alles op ∫eeckere boeten daer toe ge∫telt / 't welck gepubliceert wierd met de groote klock van't Stadhuys / op den 26. November des Jaers voorsz. De∫e Doelen en Doel-huy∫en ∫chynen uyt alle voor-geallegeerde artijckelen van oude Ordon-

En reglement daer uyt ont∫taen.

Verbot van tuy∫cheryen, en dobbel∫pelen, mits∫gaders dronkaerts-gelagen.

Voor wien aldaer mocht werden getapt.

Hoe laet men daer verblyven mochte.

STADTS DO E en ANATOMIE
ofte ontleedkamer voo Chirurgyns, Eertyts te samen
T'MARIE M DALENEN CONVENT.
Doele
Anatomie
C. Decker fe.
Pr. Smith exc.

Ordonnantien deser Stadt meer als een geweest te zijn / gelijck sy ook laetst voor dese noch twee zijn geweest / in de Straet daer van de naem behoudende den Doel-straet; dese wierden onderscheyden met de namen van Oude en Nieuwen Doele, zijnde van alle bequame gelegentheyt na den eysch wel voorsien / tot dat sy beyde door dien vermaerden Donder-slach van Delft / te weten het op-springen van 's Landts Kruyt Magazijn inden Jare 1654. nevens een menichte van andere particuliere Huysen / tot groot nadeel van de Stadt en de goede Ingesetenen van dien / ganschelijcken sijn verdestrueert en ten gronde toe verdelgt / in-voegen nodich is geweest van nieuws af aen een ander Doele op te rechten / gelijck eer-lange daer na tot koste van de Stadt oock is geschiet / achtervolgens het 30. artijckel van de nieuwe schutterlijcke Ordonnantie des Jaers 1655. luydende.

Hoe veel Doelen van outs alhier en waer gebleven.

Ende alsoo de twee Stadts Doelen door den ongeluckigen slach van s'Landts Kruyt-huys op den twaelfden October 1654. gesprongen, by na als tot den grond toe geruineert sijn, ende wel nodich wesen sal dat de Schutteryen van een anderen bequamen Doele voorsien werden, soo sullen de Heeren Burgemeesteren tot laste vande Stadt, buyten kosten vande Schutteryen wederom een anderen bequamen, ende aensienelijcken Doele doen op-timmeren, sulcx tot exercitie, ende conservatie vande Schutteryen, ende Stadts eere vereyschen, ende van node sijn sal.

Aengaende een nieuwe Doele op te rechten.

Tot dien eynde is dan by d'Achtbare Magistraet de plaets verkoren in het eertijts gewees de Marie Magdalene Clooster niet verre daer van daen gelegen / en laetst gebruyckt zijnde tot een Gast-huys der Pestelingen / als nu (gelijk gehoort hebben) buyten de Stad verordonneert *. Dit gesticht dan tot een nieuwe Schutters Schole ofte Doele geapproprieert zijnde / werd des selfs gelegentheyt dusdanigh bevonden / voor af een groote voor-plaets met een cierlijck muyr-werck van de gemeene straet af gescheyden / boven welckers doorgang ofte Poorte men siet d'af beeldinge van Bellona Godinne van den Oorlog omringt met allerley Krijgs-geweer en Wapentuyg / onder anderen oock voorsien zijnde met de Speer ende het Schilt van Pallas, Goddinne van de Wijsheyt / te kennen gevende dat de Wapenen met de Wijsheyt moeten gecombineert en t'samen gevoegt zijn / of dat men andersints daer niet goets van te verwachten heeft. In het Principale gebouw ofte Doel-huys self vertoonen sich drie seer groote Zalen verbolgens achter den anderen / alle / op een groote ruymte en open plecke (met Galeryen en beplante wandel-plaetsen / ordentelijck gerangeert) haer uytsicht hebbende; de eerste / van de blauwe steene vloer / genaemt de blaeuwe Zael / in welcke men d'af beeldingen der uytsteeckenste Bevelhebbers / en oock eenige geheele Corporaelschappen ofte Rotten Schutters by een / na tijts wijse gekleet / konstig geschil-

Situatie van dien.

* Siet boven p. 508.

Als mede des selfs beschryvinge soo van buyten als binnen.

 schil-

schildert met vermaeck kan besien; onder anderen is'er een / 'twelck door den vermaerden en konst-rijcken Meester Michiel Mierevelt, wel-eer gedaen / en in voorgemelte Slach ganschelijck verbrysselt en in meenichte van stucken geslagen zijnde/ door de goede vorsorge van de Heer Jacob Delft Zalg: in sijn leven Raedt en Haven-meester deser Stadt/ en des voornoemden Mierevelts Dochters Soon / seer kunstig weder aen een gebragt en alhier herstelt is / zijnde jammer dat tot onderhoudinge der geheugnisse en geneuchte der af komelingen de namen deser afgebeelde Lief hebbers niet daer by zijn gestelt / de traditie van dien by versterf soo langs soo meer verloren gaende. De tweede Zael / die men de geschilderde noemt / is seer aensienlijck / zijnde de Muyren tontsom allerwegen op sijn Italiaens in Fresco ofte natte Kalck geschildert door den vermaerden Leonard Bramer, alles slaende en passende op de gelegentheyt van de plaets. De derde Zael is de Officiers Zael ofte die van de Confrery / daer d'Officiers doorgaens oock leden van zijn / als zijnde dit Collegie eygentlijck tot haer oeffening in trein gebleven / hier vergaert des noots den Krijgs-raet / van welckers bewint en gesach hoe verre is streckende / sullen wy in het derde-deel / spreeckende van de Politie ofte maniere van Regeringe deser Stadt / verhandelen. Benevens dese Zael is een soo bequaem en wel geproportioneert Schiet-stuck als ergens te vinden is daer alle Maendagen des naermiddags eenige leden van dese Broederschap gehouden zijn op haer beurte te komen schieten met de Colleuvre ofte Hand-busse op seeckere boeten daer toe gestelt; Dit schieten en geschiet niet opwaerts gelijck in voorgaende tyden wanneer de belegeringen / Stormen en Attacquen op een andere wijse en met ander gheweer en Wapen-tuygh wierden aen gedaen en af geweert / want d'oude Fortressen meestendeel plegende te bestaen in Burchten en Toorns / het schieten in de hoochte als-doen meer schijnt te pas gekomen te hebben/ sulcx na de veranderinge van saken de manieren en methoden ook verandert werdende/ men nu het diameter ofte lijny-recht schieten beter ten propooste vind. Het Doel-wit werd dan gestelt op een behoorlijcke distantie de hoochte omtrent van een gemeen mans borst; en eens 's Jaers / te weten den eersten Saturdach inde Maent October werd in plaets van 't al-oude gebruyck van't Papegaey-schieten nu na de Gans geschoten / dewelcke werd vast gehecht aen een ronde Schalie ofte Leyje/ ter groote van ruym een silvere Ducaton / 'tgeen met wit papier overkleet zijnde tegen een zwarte lap werdt gestelt / om van verre uyt het schiet-stuck bequaemlijck gesien te konnen werden; op dese Doel-schietende oeffeningen is een formele Ordonnantie by de Magistraet self gemaeckt al in den Jare 1617. bestaende in een-en twintig articulen en d'ampliatien daer toe horende / noch hedendaegs ter plaetse ten toon gehangen en punctuelijck geobserveert werdende/ tot voorkominge van alle confusien en onordentelijckheden die onder het

beschryvinge van de Confrerie en haer maniere van schieten;

Ordonnantie op't Doel-schieten,

het schieten andersints soude mogen werden gepleegt by d'ontuchtigen; zijnde voor al oock voorsien tegen 'tydel en lichtveerdig spreecken 't geen den Mensch mispzijslijck ofte onschutterlijck mochte geoordeelt werden / oock isser gepræcaveert / soo veel doenlijck / tegen alle voorvallen van ongeluck en wel voornamelijck dat niemant tot het schieten sal mogen aenleggen voor-en-al-eer de gewoonlijcke seynen van't klinken met de Bel en anders is gedaen / ten eynde den gezworen Wijser by het wit staende (die oock sijn contra seyn moet doen) sich by tijdts soude konnen verbergen en oock niemant anders van curieuse kijckers onverhoets soude mogen werden gequetst ofte gedoot / daer is oock tot meerder voorsichtigheyt een water-gracht gedolven / streckende van't eene eynd tot het ander daer de schoten langs passeren / zijnde de selfde noch daer-en-boven met een Hegge vande gemeene wandel-plaetsen afgesondert / echter by aldien per abonture ymant na de gedane teeckenen wierde geschoten / soo is by Keyser Carel al geordonneert dat den Schutter noch de sijnen / noch sijne nakomelingen des-wegen niet aenspreeckelijck wesen sullen / en de laetst gemelte Ordonnantie seyd in het twintigste Artikel.

En of't gebeurde (dat Godt verhoeden wil) datter een ongeluck geschiede, soo datter binnen 't vierkant vande Doelen jemant geschoten ofte gequest mochte werden, ende datter geroepen waerd, of dat een Bus van selfs afgingh of borste, sal d'selve die sulcx gebeurt vry ende onbeschadigt zijn van alle boeten ofte lasten die den Officier daer van soude mogen pretenderen, hem van s'Heeren wegen toe te komen. Ymant geschoten werdende na het gedane seyn, werd den Schutter onstrafbaer gehouden.

De geringe misbruycken / van d'ordre in alles niet exactelijck geobserveert te hebben / werden gestraft en gebetert met de verbeurte van een Schoe / dat is dat den gebreeckige sal moeten ghedogen sijn Schoe uyt te laten trecken en te stellen op de Doel-pen / tot dat elck van de jegenwoordige Heul ofte Wetschoot-schieters drie mael daer na geschoten sal hebben ten sy hy't redimeren wil 'telckens met de waerde van een mengele zwaer Bier. Wat het Schoe verbeuren is. Als men na de Gans schiet / die dan Schutter-koning werd / ontfangt tot vereering een silvere vergulde Medaille ofte gedenck-penning / verciert met Stadts en Doels wapenen / om sijn hals / zijnde costumelijck / dat hy des Maendaegs daer aen-volgende / wanneer de Schutterlijcke Maeltijdt werd gehouden / met de selfde oock ter Maeltijd verschijnt; hy heeft oock al van ouwer tyden vrydom gehad van Stads principaelste Pachten / doch hoeneer dit genot van Stadts wegen is vergunt weet ick niet / maer het is my gebleecken dat noch onlangs dese vrydom is vermeerdert / namelijck in de Verpachtingh van den Jare 1664. wanneer den omstanders wierdt gedenuntieert dat den Schutter-koning van de Handbusse alhier naer desen voor hem en sijne familie (niet alleen vry en ex- Premie voor den Schutter koning. Sijn vrydom van Stadts Accijs.

empt

empt ſal zijn van des Stadts Wijn ende Bier-accijs / nemaer oock van alle verdere Stadts Accijſen / ſoo / en in voegen als de ſelve vrydom by alle andere exempte perſonen genoten werd / &c.* Al-eer de voorſz Schutterlijcke Maeltijd aengaet werden met de meeſte ſtemmen uyt de ganſche Broederſchap (die gelijck den breden Raedt vande Stadt veertigh in getale zijn) drie Over-mannen gekoren / die benevens den Koning gehouden zijn 't geheele Jaer op alles / rakende de conſervatie / welſtant / eer en reputatie vande gemelte Confrerie / goet reguard te nemen / alle de te vervallen breucken ende innekomen behoorlijck regiſtreren / ende innen ofte doen innen / en des Jaers daer aen / op den tweeden dach van de Maeltijd / aen den nieuwen Koning ende Over-luyden behoorlijcke reeckeninge doen. Ymant van de Broederſchap aflyvig werdende / en het Collegie ter Uytvaert van het Lijck werdende verſocht / zijn gehouden / op ſeeckere boeten daer toe ſtaende / behoorlijck in den rouw te compareren ; In plaetſe van welcken afgeſtorvene / met toeſtemminge van den Koning ende Over-luyden / mitſgaders de Capiteynen leden van de Confrerie zijnde / een ander (uyt de gene die ſich daer toe preſenteren) werd verkoren. In gevalle eenige queſtien ofte geſchillen onder de voorſz Broederſchap / ſoo op het Teeren als andere tyden / ſoude mogen komen voor te vallen / deſelve moeten afgemaeckt werden by den Koningh ende drie Over-mannen / die daer toe ſodanige perſonen tot haer mogen aſſumeren / als het haer gelieft / ten ware de ſaecke van gewichte was / in welcken gevalle den Koning alle de Capiteynen / leden van de Confrery zijnde / en de drie Over-luyden daer over mach roepen / aen de welcke partyen haer geſchil gehouden zijn te verblyven / de gedane uytſpraeck t'achtervolgen / mitſgaders de geld-boete datelijck te betalen ; ende dit komt ſelfs voor ſoo verre over-een met 't 19- artijckel van de meergemelte Schutters Ordonnantie des Jaers 1655. Daer ſijn noch verſcheyde andere particuliere Wetten die by den Koning ende Over-luyden / mitſgaders de Capiteynen en andere Officieren van de Schutterien deſer Stadt eenſtemmelijck geaccordeert ende by de andere Schutteren onder de Confrerie weſende / toe geſtaen ende eendrachtelijck onderteeckent zijn / ende vande nieuwe aenkomende leden dagelijcx onderteeckent werden / omme met alle borgerlijcke liefde ende eenigheyt punctuelijck achtervolgt en na gekomen te werden / onder verbant van haer perſonen ende goederen. Sulcx dit Ridderlijk Collegie een ganſche Politie en ſonderlinge Regeringe in ſich ſchijnt te hebben ; zijnde oock uyt het voorgaende niet duyſterlijck te bemercken / 't ſelf de ſoo oud te zijn als de Schutterie ſelve / die in den beginne ſchijnt beſtaen te hebben uyt hondert Koppen / dewelcke naderhand van tijd tot tijdt aengegroeyt zijnde / in de laeſt voorgaende Eeuwe verdeelt ſchijnen geweeſt te zijn ten minſten in drie Compagnien / gelijck wy hebben gehoort dat die van de Voet-boogs, de Haecx en de Cloveniers

** Geextraheert uyt de Verpachtrolle van Stads accyſen van den Iare 1664.*

Over-luyden tot ſijn aſſiſtentie.

Uytvaert van d'overledene gebroeders en vervullinge van des ſelfs plaetſe.

Queſtien hoe af te doen.

verbinteniſſe tot onderhoudinge van de Wetten deſer Broederſchap.

Nader beſchryvinge der Schutterien deſer Stadt.

in

In d' Ordonnantie der Schutterien deser Stadt / des Jaers 1580. distinctelijcken werden gespecificeert / * ten ware noch een vierde was geweest / het sy van de groote Windaes-bogen ofte wel van de Reys-bogen, daer hier boven in het oude Extract oock eenich gewach van is gemaeckt / * zijnde dese laetste apparentelijck de selfde als de Hand-boochs, die men om de lichtigheyt ter Reys-vaert en in op-tochten schijnt gebruyckt en daer van daen oock de naem van Reys-bogen ghegeven te hebben; gelijck dan tot nader waerschijnlijckheyt in de Tapyserie nevens de Schoorsteen van Burgemeesteren Kamer dusdanigh vierderley oudt Krijgs-geweer / onder de vier Vendelen der Schutterye / uytgebeelt gevonden werd / gelijck al voor heen is aengewesen*. Maer het Bus-kruyt nu soo langs soo meer in trein gebracht werdende heeft het gebruyck van de Bogen daer-en-tegen een eynde genomen / en hoe-wel in den meer-gemelte Jare 1580. (ten tijde als den Ouden Prins Willem Hoogl: Memor: hier binnen dese Stadt sijn residentie was houdende / en alle de Schutteryen sekerlijck onder vier Vendelen waren gesorteert) die van de Voet-boochs mede een lanck Roer wierd toe geschickt / en dat metter tijdt de gantsche Schuttery op Musquetten en Spiessen wierdt gestelt / soo schijnen de Compagnien echter haer oude namen van haer voorgaende geweer en Wapen-tuygh noch een tijdt langh behouden en de figuyren van dien in haer banieren / ofte groote Vanen gevoert te hebben / gelijck soodanige op't Stad-huys noch te vinden zijn. Sedert die oude tyden sijn dese Schutterie wel stercker in Manschap / maer tot op heden noch maer in vier Compagnien (volgens de vier Quartieren van de Stadt) verdeelt gebleven / dragende yder de naem van het Nummer des Quartiers waer onder de selfde sorteert / ofte wel na de verwe van de Veldt-teeckens ofte Vendels die insgelijcks in vier verscheyde coleuren zijn gedistingueert / zijnde althans d' Officiereen van dien als volgt.

* Siet Ordonnant. der Schut. d' Ao. 1580. Ar. 7. en 22.

* Siet boven p. 563.

* Siet boven p. 124.

Hoe veel Compagnien tegenwoordig, en namen der Officieren van dien.

Het eerste Quart. ofte Groene Vendel.		Twede Quart. ofte Orangie Vendel.	
Cap.	Adriaen vander Houf.	Cap.	Mr. Jacob Hogenhoeck.
Lieut.	Johan Graswinckel.	Lieut.	Dr. Niclaes Middelhoeck.
Vend.	Jonckr. Willem van Muylwijck.	Vend.	Dirck van Bleyswijck Evertsz.
Serg.	Johan Persijn. Gijsbert Cruyck. Joris Mes.	Serg.	Cornelis van Berenstein. François van Hurck. Testart van Hasselt.

't Derde Quart. ofte Witte Vendel.		't Vierde Quart. ofte Blauwe Vendel.	
Cap.	Mr. Henric Duyst v. Voorhout.	Cap.	Marcelis van Goch.
Lieut.	Herman Graswinckel.	Lieut.	Mr. Reyer vander Burch.
Vend.	Maerten vanden Hove.	Vend.	Arent vander Graef.
Serg.	Daniel vander Brugge. Antony Verschou. Gerrit Versteeg.	Serg.	Willem vander Hiel. Burger Blom. Adriaen Groenewegen.

Schutterien deser Stadt weynigh in getal, en om wat reden.

Dese vier Compagnien (behalven noch een ander op Stadts-haven aen de Mase) soude bequamelijck tot acht of meerder getal konnen werden begroot / maer de wijse en voorsichtige Magistraet heeft tot noch toe niet geraedsaem gevonden anderen / dan alleen uytgelesene Burgers van de fatsoenlijckste slach en die van vermogen zijn / daer toe t'admitteren / waer van daen oock een oudt spreeck-woordt sijn oorsprong heeft genomen / dat een Schutter van Delft soo goet is / als een Vroetschap van andere een weynig geringer Steden / die sy dan met de naem weten uyt te drucken / oock en mach volgens Resolutie van den 17. December 1655. niemant tot Veertich en Vroetschap ofte tot de Weth genomineert werden als uyt de vier Vendelen Schutterie / waer onder dan oock alle gegradueerde personen / tot Doctoren ofte Licentiaten in eenige faculteyt gepromoveert zijnde / conform het vijf de Art. van d'Ordonnantie gehouden en verobligeert blyven sich te laten enrolleren / ende den gewoonlijcken Eed ter Kamer van Burgemeesteren te doen / van de Souveraine Overheyt gehou ende getrou / mitsgaders den Burgemeesteren ende Regeerders der selver Stadt / gehoorsaem en onderdanig te sullen wesen / ende helpen weeren en beletten alle overlast / gewelt en plunderinge ; tot dien eynde moet yder Roth ofte Corporaelschap tot preservatie ende behoudenisse der Stadt / ende der Burgers en ingesetenen van dien / voor't minste om de vier-en-twintig nachten eens goede wacht en toesigt houden / op seeckere boeten tot laste van d absenterende / alles achtervolgende d'Ordonnantie op't stuck van de Wachten geëmaneert / daer van een ygelijck Schutter na het doen van sijnen Eedt een gedruckte Copie werd ter handen gestelt. Eens 's Jaers sijn sy gewoon haer Monstering van Wapenen en de handeling van dien te doen / te weten op de Kermis ofte Jaer-marct / als wanneer sy / na het oordeel van onpartidige / soo wel gedresseert te voorschijn komen als in eenige Stadt deses gewests / gelijk sy dan tot dien eynde / soo menigmael als Capiteynen ende

Preeminentie van dien.

Haren Eed.

Hoe dikwils moeten waken.

Haer Monsteringh van Wapen-handel.

ende Hooft-mans met toestaen vande Heeren Burgemeesteren goet-vinden/ verplicht zijn haer te laten vinden binnen den Doele/ omme hen-luyden met de Wapenen te oeffenen/ achtervolgens dit ses-en-twintigste Art. haerer Ordonnantie.

Item op dat door exercitie, ende oeffeninge yder Schutter de Wapenen te beter soude konnen hanteeren, ende goede ordre houden, sullen de Schutters gehouden sijn met haer volle geweer te compareren in den Doele, omme hen-luyden aldaer mette Wapenen te exerceren op alsulcke tyden, als Capiteynen, ende Hooftmans met consent vande Heeren Burgemeesteren goet vinden sullen, op een boete van twintigh stuyvers te verbeuren by yder Schutter ten proffite van't Roth, ten ware ymant om redenen by de Officieren daer van wierde geeximeert, ende sal op de voorsz exercitie, om alle disordre voor te komen een Officier present moeten zijn, des sullen de Schutters behouden vrydom van Stads Accijs op het exerceren der voorsz Wapenen, als sy op alle vergaderinge, wettelijck geconvoceert sijnde, van ouds gewoon sijn te genieten. Exercitie ende oeffeninge van Wapenen.

Hier toe is een seer bequaem en ruym Dril-perck ofte oeffening-plaets/ zijnde in't vier-kant met een houte balie afgeschoten/ de buytenste ommegang tot het aenschouwen bequaem wesende; haer manqueert oock geen Dril-meester om de aenkomende nieuwe Schutteren de handelinge van haer geweer t'onderwysen/ 't gebruyck van den Oorlog te leeren verstaen/ de woorden van Commandement promptelijck te pareren/ en voorts alles wat een goet Schutter in tyden van nood tot den Wapen-handel nodig is te weeten/ en dat voor soo veel als het gebruyck van't hals-geweer is belangende/ d'onderwysinghe van't zyd-geweer (om daer nauwkeurig en met practijck mede te leren om-gaen) den Scherm-meesters eygen zijnde/ die doorgaens alhier uyt haer eygen motijf zijn komen woonen/ sonder nochtans/ gelijck den Dril-meester/ wegens de Stadt gegageert te werden. Dit waren d'instellingen van onse voor-Vaderen tot preservatie en behoudenisse van Stadt en Landt/ voor welckers vryheyt hoe veel sy gedaen en geleden hebben/ wy in't vervolg noch hooren sullen; hoe-wel men siet dat de toerusting der hedendaegse Schutterien/ in dese gesegende tyden van Vrede/ soo langs soo meer na ostentatie van pronck en prael beginnende te gelijckenen/ en niet soo seer tot Manhaftige verrichtinge ten Oorlog afgeveerdigt te zijn/ als haer Krijgs-kundige wetenschap en sindelijcke Wapen-handel wel schijnt te willen vrallen. Dril-perk en Dril-meester

Allernaest den ingang van den Doele/ is het over-geblebe gedeelte vande Capelle deses oude Marie Magdelene Cloosters * geappropriëert tot Inleydinge tot de beschryvingh van d'Anatomie.

* Siet boven p. 345.

d'ANATOMIE ofte ONTLEED-KAMER,

Ter oeffeninge van de

CHIRURGYNS.

En onaengesien dit / by toe-val om de bequaemheyt van de plaets / aldus is geordonneert en goet gevonden / soo soude men konnen alludeeren op de goede toepassing en gevoeglijckheyt van dien / namelijck dat by de Schole van den Oorlogh niet qualijck voecht de Schole van d' Artzeny ofte Heel-konst / anders na 't Griecxe woord geseyd Chirurgie / want wat isser nodiger by den Oorlog als dese / door de welcke door ontallijcke practijcken en alle bedenckelijcke middelen dagelijcx overbloedig veel werck werd bereyd. Der wond-heelers ofte Chirurgijns oogmerck moet zijn alle wonden en breucken door het manuael en d'applicatie van uytwendige remedien te heelen en genesen / en al het werck dat haer voor-komt (is't doenlijck) tot een goed eynde te brengen / om het welcke geluckiger uyt te voeren sy van noden hebben den raet van anderen die in dese konste afgevaerdigt zijn / waer toe insonderheyt veel kan helpen / niet alleen het lesen van sodanige Auteuren / ervaerne Mannen / die haer gevoelen en observatien schriftelijck hebben nagelaten / maer oock insonderheyt 't gehoor van d'instructie door levendige stemmen en oculaire demonstratien; uyt welcke insichte d'Overheyt deser Stadt in den Jare 1657. bewogen zijn geworden een nieuw Theatrum Anatomicum ofte Schouw-burg vande Ontleedkunst op te rechten / met intentie dat alle de Chirurgijns deser Stad met haer Leerlingen ofte Knechts eens ter weeck / zijnde Woonsdagh namiddag ten twee uyren aldaer souden compareren / omme aen te hooren de openbare lessen die den Doctor Anatomicus (jegenwoordig Doctor Cornelis 's Gravesande) haer / soo in d'Anatomie als in de practijc van de Chirurgie / successivelijck is doende; en op dat dese goede meyninge des te beter soude werden achtervolgt is 't self de vier Jaren na d'oprechtinge by een speciale wet van de Magistraet / op een seeckere boete / vast gestelt ende geordonneert. Den ganschen toe-stel van dese stichtinge is fraey en aensienlijck / zijnde voor-eerst een cierlijck muyr-werck voor aen straet met het voor-gemelte van den Doels bereenigt van eenparige structure en even gelijckmatigheyt na d'Jonische ordre. Boven 't coronement ofte lijst-werck vande voor-poorte is een wel geproportioneerde Frontespice met eenig uytgehouwe beeldwerck / hebbende in 't midde dese inscriptie ter gedachtenisse.

De Chirurgijns en haer knechts de publijcke lessen, soo Anatomische als Chirurgicale aldaer gedaen werdende, te moeten frequenteren.

Beschryvinge van de hoedanigheit deses gebouws.

MEM. POST.

IN USUM CIVIUM ET HOSPITUM URBISQ: ADEO HUJUS ORNAMENTUM, THEATRUM ANATOMICUM PUBLICO ÆRE HEIC EXTRUI

C C.

Ampliss. Coss.
Gerardus Welhouck.
Theodorus vander Dussen.
Everardus van Bleyswijck.
Albertus vander Graef.

Iacobo Delft Ædile.
Theodoro I. F. Vallensi
Protopoliatro atque
Collegij Chirurgici
Decano.

Mors sola fatetur
Quantula sint Hominum corpuscula.

ANNO CIↃ. IↃC. LVII.

Te kennen gevende welcke Heeren Burgemeesteren van den Jare 1657. dit Tonneel ofte Schouw-burch tot gebruyck van Burgers en vremdelingen/ mitsgaders cieraed van de Stadt hadden versorgt oock wie doen ter tijdt Stads Haven-meester / als mede eerste Stads Medicijn en Deken van't Chirurgijns Gilde was / besluytende met een versje uyt Juvenalis * dat de Dood alleen bekent maeckt de geringheyt en ydele nietigheyt van 's menschen lichaem / gelijck dan oock tot nader indruck van't self de daer onder is uytgebeelt een Sceleton ofte geraemte van een Mensch / boven 'twelcke men siet een uyr-glas met vleugels/ en dese Griecsche woorden daer by

(Margin: Uytleg van d'inscriptie en Sinnebeelden boven de voorpoorte.)

(Margin: * Juvenal Sat. x. v. 172.)

Πτερόεις ὁ βίος καὶ ἄστατος

Id est : alata vita & fluxa.

dat is; 't leven is als vleugels hebbende en gestadigh weg-vliedende. Nevens dit gevleugelde uyr-glas vertoont sich oock een Seysem / op welcke beyde figuyren de woorden van den Psalmist niet oneygentlijck te passen zijn/ daer hy spreeckende aengaende de kortheyt des menschen leven tot besluyt daer by voegt / want het wort snellick afgesne-

* Ps. 90, 10. den, ende wy vliegen daer henen*. Noch siet men by 'tvoorsz Geraemte verscheyde Bloemen / als Sonne-bloemen / Roosen en andere alle te kennen gevende de verganckelijckheyt en ongestadigheyt van 's menschen leven / gelijck men leest by den Heyligen Job / De Mensche komt voort als een Bloeme en werd afgesneden: oock vlucht hy als-
* Iob 4. 2. een schaduwe ende en bestaet niet.* noch vind men daer benevens den Blixem / en wedersijts aen de Festonnen den Adelaer / zijnde de Vogel van Jupiter den Godt des Donders / als of men daer mede op d'antijcse ofte heydense wijse hadde willen beduyden dat de Dood den Mensch tot een straf over hare sonde was toe gesonden; gelijck wy Christelijckerwyse met den Apostel seggen / de besoldinge der sonden is
* Romeyne 6. v. 23. de Dood*. Boven aen op't hoogste siet men in't midde een kleyne spits of piramide met dese letteren daer op

DECRESCIT DUM CRESCIT.

dat is; 't neemt af terwijl het groeyt, want gelijck de piramide hoe langer hoe dunder wert / soo gaet het oock met de natuyrlijcke loop van 's menschen leven dat hoe langer het duyrt / hoe smalder de spatie van dien werdt bevonden; daerom hier oock achter tegen aen de selfde Steen werdt gelesen die heerlijcke Sententie die men eertijds voor den Tempel van Apollo las.

γνῶθι σεαυτόν

dat is; kent u selven. Wedersijds dese spits heeft men op de hoecken Beckenelen ofte Doods-hoofden met Laurieren bekroont / allude-rende apparentelijck op de wijse en maniere der Heydenen die haere Dooden om-kranst ter aerden brachten / waer van de Philosoph Bias den Keyser reden moetende geven / antwoorde dat die selve nu van alle des werelts moeyte en zwarigheden waren ontbonden / en als overwinnaers de Lauwer-kroone daer van droegen. Is dit by de blinde Heydenen soo verstaen geweest / hoe veel te meer behoorde sulcx
* 1 Cor. 15. 54. by ons / voor wien de Dood is verslonden tot overwinninge, * in
* Rom. 8. 37. welcke wy meer als overwinners zijn.* Daerom seyde Augustinus eertijds seer wel. De Dood die de Menschen vresen, is een scheydinge der Ziele van't lichaem: Maer de waerachtige Dood welcke de Menschen niet vresen, is een affonderinge der Ziele van Godt, en veeltijdt als de menschen de Dood vresen, die de Ziele van't lichaem scheyd, soo vervallense in die Dood, daer de Ziele van Godt gescheyden word. Dit eenmael genoech zijnde nopende de Sinne-beelden voor aen straet / laet ons verder van binnen gaen beschouwen / hoe het selfde met allerhande Rariteyten uyt alle gewesten en Oorten van de Wereld is gemeubleert en opgeschickt / welckers eenige noch bewaert en overgebracht
Waer d'oude Anatomie te wesen plagt. uyt d'oude Anatomie-kamer / eertijds geweest zijnde aen de Zuyt-zyde van d'Oude Kerck in de plaetse / van outs genaemt het Font /

daer

daer men de Kinderen placht te Doopen / doch dese plaets veel te kleyn van begrip zijnde / is nu naderhand dese nieuwe vergunt / en met eene gelijck als tot een illustre Schole toege-eygent / tot welcke men ingaende sietmen voor-eerst op de voor-plaetse aen d'eene zyde het Beeld van Mercurius, hebbende een Sabel inde rechter hand / en het Hooft van Argus onder de voet / zijnde op't Pedestal uyt gehouwen tot devijs *HOMO BULLA*, dat is / den mensch is als een Water-bel. Aen d'ander zyde staet het Beeld van de Griexe Venus, en op des selfs Pedestal uytgehouwen *PULVIS ET UMBRA*. dat is / Stof en schaduwe. Rontsom aen de muyren hangen 't Hooft / Schouder bladeren / Werbel-beenderen en Ribben van een Walvisch; Achter tegen de deur van de voor-poort is geschildert het Beeld van Apollo, en op de deure van den in-gangh tot d'Anatomie dat van sijn Soon Æsculapius, beyde Goden van de Medicinen. Daer binnen getreden zijnde in de voor-galerie vindmen op d'andere zyde van de deur / als mede daer recht tegen over op de deur van de grote Kamer geschildert de figuyren van Cosmus en Damianus, die onder de Rooms-gesinden voor Heyligen en Patronen van de Chirurgijns werden gehouden. In desen ingang ofte Galerie hangt onder andere ten toon Een Schuytje uyt de Straet Davids met een gefabriceerde Man daer in / in sijn gewaet van Robbe-vellen / met een dubbelde Roey-spaen in de handen / soo als die Natie daer mede ter Zee varen om te visschen / alhier vereert door de Heeren Bewinthebberen van de West-Indische Compagnie. Noch siedmen aldaer een extraordinair groot Schildt van een Schild-padde. Inde grote Kamer daer alle Examen en Proeven werden gedaen / is voor-eerst het gestoelte van de Magistraets personen gecommitteert werdende omme die solemniteyt met haer presentie by te woonen / alsoo volgens Resolutie van den 15. December 1631. geen Examen mach geschieden als ten overstaen van twee uyt het Collegie van de Heeren Schepenen*. Hier sietmen staen in een houk het Sceleton of geraemte van een Man van Geervliet / die met sijn Vrouw aen tafel sittende / haer met een Mesje (hangende noch aen sijn hand) heeft dood gesteken / hebbende de vijfde Ribbe als een gaffel ofte forck / en zijnde om-hangen met een Indiaens kleed van gecoleurde vederen. Daer tegens over is het geraemte van een fameusen Dief / publijckelijck alhier ontleed en opgeset door den jegenwoordige voorgemelte Doctor Anatomicus / in December deses Jaers 1667. in welckers *Glandula pinealis*, gelegen als in't middel-punt der herssenen (en daerom by dien vermaerden Philosooph *Renatus des Cartes*, voor de sit-plaetse van de redelijcke Ziele gehouden) een Steentje gevonden is; en het is notabel hoe groot een herdigheyt en ongevoeligheyt men in dien selven Dief heeft gesien / sustinerende niets gedaen te hebben dat de Dood waerdig was / en nu gesententieert zijnde / geen de minste apprehensie toonde voor de Dood / seggende datmen wel soude

Beschryving van de nieuwe Anatomie van binnen. Ende eerst de voor-plaets.

Galerie ofte ingangh, en rariteyten aldaer.

De grote Kamer, en rariteyten aldaer.

*Siet 4 keurb. f. 6. a 7.

Geraemten, en vreemde observatien in deselfde.

de meynen hem te hangen/maer datter een bos Stroo aen de Galg soude blyven hangen/en hoe sy hem bewaren mochten hy nochtans eschapperen soude: doch hoe belachlijck hy in dese sijne meyninge bedrogen is geweest/ blijkt by dit sijn geraemte / 'twelck konstiger als veele anderen seer bequamlijck in malkander is gepast sodanig dat het seer lichtelijck by stucken uyt en in malkander kan geset werden. Benevens de deur vindmen aen d'eene syde een uytnemende schone groten Tyger alhier vereert door de Heeren Bewinthebberen van de Oost-Indische Compagnie / dese is met sijn huyd over-kleed en staet als levende; gelijck oock aen d'ander zyde een seer grooten Steen-bock. Op de deure van binnen is geschildert het Beeld van Hippocrates, gelijk de deure daer tegen over/ voorsien is met het Beeld van Galenus, beyde d'eerste en oudste vermaerde Medicinen / die haer geleertheyt schriftelijck hebben nagelaten. Voorts sietmen aen de muyren op-hangen: Eerstelijck een voornaem stuck Schildery / verbeeldende een Anatomie van een menschelijck lighaem seer heerlijck geschildert in den Jare 1617. door Mr. Pieter Mierevelt, Soon van den vermaerden Michiel Mierevelt, die het self de eerst geordonneert en geteeckent heeft; hier in sijn na 'tleven gecontrefeyt dese volgende personen alle seer treflijck wel gelijkenende/ zijnde de voornaemste Doctoren en Chirurgijns deser Stadt dier tyde/ de Doctoren met haer Doctorale Tabbaerts vande Chirurgijns onderscheyden zijnde. Voor aen in 't midde staet den Dr. Anatomicus Willem vander Meer, de demonstratie doende; aen sijn rechter-hand op-waerts tellende volgen Dr. Jacobus Vallensis, Dr. Clemens Overschie, Dr. Gijsbert vanden Hove, met'et Becken in sijn handt; volght Doctor Jan vander Wel, aen de lincker-hand van den Anatomicus van onderen op-waerts/ Dr. Vincent Swys, met'et Laurier-blad in sijn hand. Pieter Mierevelt, die't stuck geschildert heeft/ volgt Mr. Cornelis Havershoeck, Mr. Jacob Schilperoort, met'et Kuyck-balletje. Mr. Willem Tol, met sijn grooten Baert. Aen de lincker-hand boven aen Burgemeester Schilperoort, met den Aker op sijn borst Deken van 't Gilde. Volgt Mr Dirck vander Wel, Mr. Pieter vander Burgh, Mr. David Dijkman, Chirurgijn op Stads Haven. Tusschen beyde de geraemten. Mr. Assuerus Moerkercken, Mr. Jakob Poelenburg. De drie in't verschiet / Discipulen van den Schilder. Dit vermaerde Schildery is in den Jaere 1619. op't versoeck uyt de naem ende van wegen alle de Medicijns en Chirurgijns binnen dese Stadt practiserende / by de Heeren vande Weth onder haer Ed: Achtb: speciale protectie genomen/ benevens noch alle de Rariteyten by den Liefhebbers aen d'Anatomie vereert/ en noch te vereeren volgens dese Acte.

Tyger.

Steen-bock.

Treflijck Schildery en wat personen daer in gerepresenteert werden

OP't versoeck vande Medicijns, soo gegageerde deser Stadt als andere binnen deser Stadr in de Medicine practiserende, mitsgaders

vanden

vanden Chirurgijns, hebben mijn Heeren vande Weth Collegialijck vergadert in heur-luyder Protectie genomen en nemen by desen een stuk Schilderye hangende op de Kamer vande Anatomie by't meerendeel vande Medicijns en Chirurgijns deser Stadt doen schilderen, begrypende een Anatomy waerinne sy-luyden nae't leven sijn afgebeeld, verbiedende de voorsz Heeren vande Weth de nakomelingen ofte successeurs Medicijns ofte Hooftmans van't Chirurgijns Gilde, de voorsz Schildery te mogen vercoopen, vervremden ofte uyt de voorsz Kamer van Anatomy transporteren ofte elders te brengen, authoriseren hen-luyden indien de voorsz Schilderye ware verkocht, vervremt ofte vervoert buyten kennisse van mijn Heeren Burgemeesteren inder tijdt regierende, 't selve stuck Schildery, waermen 't selve buyten de Anatomy-kamer kan vinden ofte bekomen, aen haer te trecken ende te doen hangen ter plaetse daer't de voorsz Heeren goet-duncken sal sonder den kopers ofte verkopers daer vooren yet te restitueeren, van gelijcken nemen de voorschreve Heeren in heur protectie ende beschermինge alle 'tgunt de voorsz Anatomy-kamer aengaet ende dienstich is, sulcx dat de successeurs oock niet en sullen mogen verkopen vervreemden ofte wech-schencken ofte van daer vervoeren eenige Sceleta ofte geraemten, Boecken, Instrumenten ofte yetwes tot proffijt vande voorsz Camer ende Gilde gemaect ende gedestineert ofte by liefhebbers daer toe vereert ofte geschoncken ofte die noch sullen mogen ten dienste en profijte van de selve Kamer gemaeckt, vereert ende geschoncken werden maer sullen gehouden wesen al 'tselve liever te vermeeren dan te verminderen, ordonnerende dat dese jegenwoordige, mitsgaders den Inventaris die de Remonstranten ofte requiranten sullen maecken van al 'tgene jegenwoordigh inde voorsz Camer is ende over leveren ter Secretarie alhier, in't Keur-boeck by de Ordonnantie van d'Anatomie-kamer sal werden geregistreert ende den selven Inventaris met verhooginge van 'tgunt daer mede sal by komen alle Jaers, benevens de Reeckeninge (by den Hooftmans van't Chirurgijns-gilde aen den Deecken van't selve Gilde te doen) sal werden overgelevert, ende dat de selve verhooginge oock altijts alhier ter Secretarie op ten Inventaris (in't Keur-boeck geregistreert) sal werden gestelt. Actum den xviij. September xvj^{C}. en negentien.*

Schildery en andere Rariteyten vande Anatomie in protectie van de Magistraet

** 6 Keurboeck f. 13. verso.*

Onder dit voorsz Schildery hangt een glase kasje waer in een gesnede Vrouwe beeldeken / hebbende in haer handt een groote Calculus ofte Steen der blase / die een Brijster genaemt Maertje Joosten, oud 73. Jaren / woonachtigh alhier binnen Delft haer selfs heeft afgehaelt / hebbende dese subscriptie *ARTEM AUDACIA VICIT.* Dat is; de kloeckmoedigheyt heeft de konst overtroffen. Ende op een Schildeken aen de syde van het voornoemde beeldeke dit volgende vers.

Wonderlijcke kloeckmoedigheyt van een Vrouws-persoon die haer selve van de Steen verloste.

Doe Maartje Joosten met gevaar
Geprangt, gedruckt was menig Jaar
Door sand en steen (ô smertlijk wee!)
Dat schier de Lijdster smagten dee,
Verlaten van der Artzen Raad,
Daarom by God alleen socht baat:
'k Weet seydze Godt die is alleen
Een Heer, een hoeder voor die geen
In Siekt' en pijn op hem vertrout:
Dus namze moet en haer verstout
Met eygen hand dees † grote steen
Te rukken door de Pis-wegh heen.
't Geleertst' verstand kon niet verstaan
Hoe 't wonder haar kon wel vergaan,
Sy sonder steen, pijn, ramp, gevaar
Heeft na geleeft ontrent drie Jaar:
Doe wierd die zaal'ge door de Dood
Gevoert ter rust in Abrams schoot.

J. Schravelaar.

† Die toen een derde groter was, en weegt nu noch ontrent twee oncen.

Instrument-kas ten behoeve van 't Gilde.

Hier tegen over hangt een groote Casse voorsien met seer veele Instrumenten ten dienste van het Gilde der Chirurgijns/ zijnde buyten op de Deuren geschildert de Heeren Medicijns en Chirurgijns ten tyde als dese Casse wierd gemaeckt/ vertonende op d'eene deure met volkome postuyren in't kleyn de operatie van het extirperen van een Been/ op d'andere het trepanneren in het hooft. Onder dese Instrument-kas hangt mede een glase kasie waer in een gebalsemt voldrage Kindeke/ dat maer weynig uyren na de geboorte heeft geleeft/ hebbende een kleyn wasse-kaersje in de handt dat even ontsteken zijnde/ uytgegaen is/ den jegenwoordigen Anatomicus die 'tselfde aen de Kamer vereert heeft/ heeft'er ooch dese Inscriptie by gestelt.

Gebalsemt Kindeke en by-schrift van dien.

OCCASUS
AB
ORTU PENDET,
ET
FRAGILIS VITÆ FLAMMULA
DUM SPLENDET
PERIT,
NEC PERIT TAMEN

BONIS,

BONIS,
QUIN MORTE RECTIFICATA
IN SEMPITERNA SÆCULA PERDURATURA
FIRMATUR,

Dat is / den ondergang hangt af van den opgang en het vlammeke van het brose leven verdwijnt terwijl het schijnt, nochtans verdwijnt het niet den vromen, maer door de Dood gesuyvert zijnde, werd het bevestigt om te duyren in alle eeuwigheyt. Boven het voorgemelte Magistraets gestoelte hangt noch een groote glase kasse met allerley Instrumenten ten dienste van den Doctor Anatomicus inder tijdt omme de ontledinge / en andere preparatien te doen. Wedersyds dese Kas hangen Schilderien van vreemde geboorten binnen dese Stad geschiet/ aen de rechter syde Tweelingen / welckers Lichamen van vooren aen malkander sijn gegroeyt. Aen de lincker syde oock Tweelingen beyde van wan-schapen gedaente / zijnde het eene sonder Hooft hier ter plaetse oock ontleed en opgesnede in den Jare 1658. gelijck dit by-schrift in't Latijn te kennen geeft. *Gemelli Monstrosi nati Delphis Bat. III. Cal. Mart. Anno 1658. quorum alter sine capite heic loci Anatomice dissectus fuit.* Noch staet'er by dit versje/

Instrument-kas voor den Anatomicus.

Mis-geboorten en wanschepselen.

Non minus ἀκέφαλος turpe est respublica Monstrum.

Te kennen gevende / dat een Landt sonder Hooft / is als een schandelijck Monster. Voorts sietmen allerwegen noch verscheyde Schilderien en afteeckeninghen van wonderlijckheden in de nature / soo van Hermaphroditen / harige Vrouw-personen / vremde uyt-wassen en accidenten / meerendeels binnen dese Stadt voor gevallen en by't Gilde alhier ter gedachtenisse af doen beelden. Oock vindm'er verscheyde Contrefeitselen / soo in Schilderie als in Prent van vermaerde Professoren en Doctoren in de Medicine / welckers eenige binnen dese Stadt hebben gepractiseert. Noch sietm'er verscheyde seer schoone Hoornen van uytsteeckende groote/ soo van Elanden/Herten/als Cervi mirabiles alle op gefabriceerde hoofden soo boven de deuren als Schoorsteen te pronck hangende / zijnde dat van't Hert vereert door Daniel Montanus Apothecarius. Boven aen de solder hangt een seer groote Swaert-vis / met sijn getant Swaert ofte Saeg voor uyt de Neus gewassen van een sonderlinge groote. Uyt dese Kamer naer achteren gaende vindmen tegen de deur van buyten uytgebeeldt dien grooten Anatomicus Andreas van Wesel, geseyd Vesalius; Aen de rechter handt de Bibliotheec ofte Boeckery / bestaende in voorname Boecken alleen in de Medicine / Anatomie en Chirurgie / tot welckers aenwas by de Heeren van de Weth gekeurt is dat een ygelijck

Contrefeitsels.

Schoone Hoornen.

De Librie ofte Boeck-kamer.

sijn Proef doende aen dit Gilde boven sijn inkomst-geld moet betalen vijf gulden tot een Boeck inde Bibliotheec / volgens het 7. Artijckel van d'Ordonnantie des Jaers 1666. * Hier door-by passerende komt men in een ruyme Keucken / welckers uytsicht is op een vier-kanten Thuyn / hebbende op de vier houcken de Beelden van de vier getyden des Jaers / en in't midden een Pyramide / desen Thuyn hoe-wel niet van de grootste / kan echter dienen om met eenige rare Medicinale kruyden en wortelen beplantt te werden / zijnde wel grootelijcx daer aen gelegen dat de Medicijns en Genees-meesters goede Herbaristen en Kruyd-kenners zijn.

*Siet 8 keurboek f. 265.

Den Thuyn ofte Kruydhof.

Potestates Herbarum usumque scire medendi,
Ægroto ut properent nascentes pellere morbos.

Boven op de groote Kamer is het Theatrum ofte Schouw-tonneel / alwaer niet alleen de weeckelijckse lessen (daer voor af van gesprooken is) werden gedaen / maer oock veeltijds des Winters een subject van een menschelijck lichaem openbaerlijck werdt ontleed / om alle geneesende heel-meesters deser Stadt door een sienlijcke demonstratie duydelijcke kennisse van 's menschen lichaem te doen hebben en onderhouden / op dat sy onfeylbaer weten mochten hoe en in wat voegen alle der selver Ledematen aen den anderen verknocht en vereenight zijn: oock waer van daen alle de Aderen / Arterien / Musculen / Senuen / Ligamenten ofte Banden haer source en begin hebben; hoedanig sy haer door het gantsche lichaem verspreyden; wat actien en werckingen datse doen / wat haer gebruyck en dienst is / waer toe sy van de natuyr geformeert en geschapen zijn; waer in het leven bestaet / en hoe alles van het hert af-vloeyt; hoe d'ingewanden haer functie doen / en hoe door de Senuen van de hersenen haer oorsprong nemende / de oeffeningh der vijf sinnen / als mede de vrywillige beweginge van het lichaem en alle der selver delen uytgevoert werden; mitsgaders alle andere saecken die voorts tot volkome kennisse van 's menschen lichaem nodich zijn te weten; zijnde dese plaets daer toe seer bequaem gemaeckt / hebbende in't kleyn 'tselfde fatsoen als die groote oude Romeynsche Theatra ofte Schouw-burgen / in sich begrypende / behalven de ronde plaetse in't midde / daer d'ontleedingh geschiet / vier transsen ofte om-gangen / Cirkels-gewijs achter den anderen om-lopende en na een behoorlijcke proportie hoger en hoger opgaende / in voegen d'een boven d'ander verheven zijnde / d'achterste van de voorste in het aenschouwen niet verhindert werd; in het benedenste perck ofte rondigheyt is een omdraeyende Tafel waer op het lichaem 't welck men anatomiseert gelegt werd; aen dese Tafel heeft den Anatomicus die de Demonstratie doet alleen sijn plaets / ten eynde hy onverhindert aldaer sijn werck mach doen en de Tafel soodanigh draeyen

Het Theatrum ofte Schouvburg streckende soo wel tot een auditorie van de lessen als vertoonplaets van d'ontledinge mitsgaders dienstigheyt van dien.

hoedanigheit en bequame gelegentheyt van dien.

drapen en wenden kan als hy tot het vertonen nodig acht. Yder Cirkel heeft sijn bysondere inscriptie met verguide letteren/ wysende de curieuse aenschouwers haer plaetsen elck na sijn rang en qualiteyt; op de benedenste (zijnde vermits de na-by-heyt) wel de bequaemste om perfect te konnen sien/ staet aen de rechter handt ingaende/ geschreven *Sedes πολιατρῶν & præfectorum*, dat is/ de Sit-plaets van Stads-Doctoren en Hooftluyden van 't Chirurgijns-gilde, daer tegen over aen de lincker handt ingaende *Sedes Medicorum*, dat is/ Sit-plaets der Doctoren in de Medicine. Op de tweede Cirkel aen de rechter handt ingaende *Sedes Magistratuum & patriciorum*, dat is/ Sit-plaets van Magistraets-persoonen en die daer van af komstig zyn, hier tegen over aen de lincker handt ingaende/ *Sedes Chirurgorum*, dat is Sit plaets der heelmeesters ofte Chirurgijns. Op de derde Cirkel aen de rechter handt ingaende/ *Sedes D. D. Concionatorum & Jurisconsultorum*, dat is/ Sit-plaets der Heeren Predicanten en Advocaten, aen de lincker handt ingaende *Sedes spectatiorum & primariorum Civium*, dat is/ Sit-plaets der aensienlijcke voornamer Burgeren. De vierde ommegangh is sonder op-schrift en sulcx voor een ygelijk open. Wedersijds dit Theatrum/ te weten voor en achter is een Galery/ofte wandel-plaets met rariteyten voorsien. In de voor-gallery staen voor-eerst vier bysondere geraemten van Menschen / welckers eene is een Engelse Piraet ofte Zeerover / wel-eer in de voorgaende oude Anatomy-kamer publijc ontleedt en opgeset door den eersten Anatomicus Dr. Willem vander Meer, voor gemelt / die in seecker brief aen den vermaerden Heer Johan Neander, nopende seker questie wat effecten den roock van den Tabac in 's menschen lichaem soude mogen doen / aldus schrijft / *Dissecui ego publice anno 1614. mense decembri Piratam natione Brittannum in cujus intestino tenui, Ileon appellato, inveni appendicem, sive processum sex transversos pollices longum, qui latitudine sive capacitate ipsum intestinum superabat, distans à fine Jejuni, sive ilei principio, quatuor pedum longitudine, qualem antea nunquam videram: præterea sutura sagittalis in cranio non apparebat, sed in utroque latere in ossibus syncipitis foramen aderat, per quę processus duræ meningis prodeuntes ipsam meningem sustinebant quemadmodum in aliis per suturas facere solent.** Dat is: Ick hebbe in 't openbaer ontleed in 't Jaer 1614. inde maend van December een Zee-rover, sijnde een Engels-man van geboorte, in welckers derde der dunne darme den Ileon ofte omgebogen genoemt, ick gevonden hebbe een aenhangsel van ses duym lang, 't welck in wijtte-den darm selfs te boven ging, af-staende van den nugteren darm, ofte het begin van den omgebogen darm de lengte van vier voeten, hoedanigh ick noyt en hadde gesien. Daer-en-boven soo en openbaarde haar de pijl-naad niet in het Bekkeneel, maar daar was een gat aan beyde de zyden van de opperhoofts-beenderen waar door de uytschietsels van het herde herssen-vlies henen gaende het selve vlies ophielden, even gelijk in andere door de naden.

Verdelinge der Sit-plaetsen voor d'aenschouwers.

Rariteyten die aldaer te sien zijn.

Sceleton van een Engels piraet, en observatie in de selfde.

*Vide Neand. Tabacologiam in 4 p. 222.

den plagt te geschieden. Een tweede is'er een geraemte van een Vrouw / die gesegt werd met haer Dochters-man geboeleert te hebben/ daer den gemelten vander Meer mede in den self den brief vervolgens aldus van spreeckt: *Deinde mense* Martio 1615. *iterum publice secui mulierem ferme sexagenariam propter adulterium incestuosum strangulatam, in qua inveni, venis portæ sphleneticis juxta splenem duas glandulas adnatas, unam nucis juglandis magnitudine, alteram paulò minorem ejusdem substantiæ & coloris cum liene: tum quod magis admirandum, in enteriori parte dextra duræ meningis, versus processum falciformen, (qui dextram partem cerebri à sinistra dirimit) adnata erant sex ossicula lata, & compressa quorum nonnulla 4. alia 5. aut 6. prominentias cuspidum acicularum instar acutas habebant, quę tenuem meningem compunxerant ut apparebat ex ulcusculis, & sanie ibidem existentibus; adeo ut dubitandum non sit quin (si mulier quæ semper dolore capitis laboraverat diutius vixisset) graviora symptomata supervenissent. Non tamen verisimile mihi videtur illa ossicula è fumo* Tabaci *nata fuisse; uti & illa foramina vel obliteratio suturæ sagittalis in Britanno illo.** Dat is: Daar naar in de maand van Maart 1615. hebbe ik wederom gesneden een Vrouwe van ontrent sestigh Jaren om een bloedschandigh Overspel geworgt, in dewelcke ik gevonden hebbe ontrent de Milte aan des Poort-aders Milt-takke twee klieren aangewassen, de eene soo groot als een Okker-note, de andere een weynig kleynder van de selve substantie ende couleur als de Milte: Daer-en-boven 't welk meer te verwonderen is, waren in't binnenste gedeelte van het herde herssen-vlies aan de regter zyde ontrent het seysems-gelijcke uytsteeksel ('t welk het reghter deel der herssenen van het linker asscheyt) ses breede beentjens aangegroeyt, waar van sommige 4. andere 5. of 6. uytstekende punten hadden soo scherp als een naalde, welcke het dunne herssen-vlies hadden geprickelt gelijk als bleek uyt de sweertjes, ende den etter die daar ontrent was: Soo datter niet aan te twijffelen is, of de Vrouwe (die altijt met pijn in't hooft gequelt was geweest indien sy langer geleeft hadde) soude nog veel sware toevallen overgekomen sijn geweest. Nogtans schijnt het my niet waarschynelyk te syn dat die beentjens uyt den rook van den Tabak souden syn voort gekomen, gelyk ook niet die gaten nogte het verdwynen van de pyl-naad in dien Engels-man. Noch is'er een Mans Sceleton vanden Jare 1616 als mede noch een van een Man met een kromme rugh ofte bult/ gemaeckt in den Jare 1619 en dit zijn de vier daer den ouden Inventaris (in conformite van de boven-staende acten aen de Magistraet overgelevert en ter Secretarie geregistreert) van vermelt. Maer den meergenoemden vander Meer spreeckt noch in een ander brief in de Maend October des Jaers 1621. binnen Delft geschreve) van een Dief die met een houweel of eenig ander instrument in de luyden haer Huysen wist te graven / dese most (volgens sijn schryvens) in den Jare 1618. geanatomiseert zijn/ van welck Jaer geen van de vier voorgaende wert bevonden hoewel'er een van dese vier/ aen-

Sceleton van een Vrouw, en observatien in de selfde.

* Neand. Tabacolog. p. 223.

Noch twee andere Sceleta.

aengewesen wert die sy voorgeven dat onder de dorpels placht door te graven/ hebbende hem/ als in teecken van dien/ een Spa in de hand gegeven/ die wel eer den Engelsen Rover (om redenen my onbekent) was toe-geeygent/ nevens een vaentje daer in stont *Memento Mori*, dat is: Gedenkt te sterven. De woorden van vander Meer/ noch over de voorsz questie aen den self den Heer schryvende/ zijn dese: *Ad postremam tuam questionem quod attinet; scilicet an D Pauwius invenerit nigram crustam (è fumo Tabaci contractam) in cerebro cadaveris à se dissecti, uti Tu Te à D. D. Raphelengio intellexisse dicis, ego plane ignoro: cum hoc affirmare possim, me jam hic Delphis apud Batavos diversa cadavera publice in Theatro secuisse, posteaquam hic usus (vel potius abusus) Tabaci usque adeo invaluit; inter quos (memorabile est) fur ille vesticularius cujus sectioni Tu etiam ante triennium interfuisti; quique inter fumisugas celeberrimus fuerat; qui etiam post acceptam mortis sententiam, ipsaque mortis hora, à carnifice & lictoribus pro summo, ut æstimabat, beneficio Tabaci fistulam impetraverat: in illis tamen me omnes cerebri partes, processus, ductus & ventriculos diligenter examinasse, & nihil tale invenisse.* Dat is: Belangende uwe laetste vrage, te weten of de Heer Paeuw (dese was Professor Anatomicus tot Leyden) in de herssenen van een lichaem by hem ontleedt gevonden heeft een swerte korst uyt den rook van den Tabak voort gekomen, gelyk ghy segt verstaan te hebben van den Hoog-geleerden Heer Raphelengius, is my geheel onbekent. Alsoo ik dat voor seker kan seggen dat ik alhier tot Delft verscheyde lighamen in't openbaar hebbe ontleed, na dat alhier het gebruyk (ofte liever het misbruyk) van den Tabak soo seer heeft toe genomen; onder welcke gedenkwaardig is dien Dief die soo behendigh in de luyden haar Huysen wist te graven (by welckers Anatomie gy over drie Jaren tegenwoordig zyt geweest) ende die onder de Tabak-rokers seer befaamt was geweest; die ook na dat hy de Sententie des doods hadde ontfangen, en selfs op de ure des doods van den Scherp-regter ende de Dief-leyders voor een groote weldaad agte dat hy van haar nogh een pyp Tabak hadde gekregen: nogtans in dese allen, alle de deelen der herssenen, der selver uytsteeksels, wegen, en holligheden seer neerstig doorsogt hebbende, noyt yets diergelijcke hebbe gevonden. Tot hier toe onsen ouden Delfschen Anatomicus/ wiens brieven achter Neanders latijnse beschryvinge van den Tabac in haer geheel te vinden zijn/ wy hebben alleenlijck 'tgeen ten propooste van onse Sceletons en d'observatien die in 't ontleden der selver lichamen alhier gevonden zijn/ daer uyt getrocken/ en tot gerijf en speculatie van onse Delfsche practisijns yder by 'tsyne ghevoegt. De verdere rariteyten bestaen in noch eenige andere geraemten/ en voorts allerley bedencklijcke vreemdigheden/ voor eerst in't inkomen recht uyt sietmen een geraemte van een gans Paert by een gevoegt door Mr. Jan de Geus, daer op geset is het geraemte van een fameusen misdadiger/ door de wandeling schamele Jacob genaemt/ met eenigh Indiaens Krijgs-tuyg voorsien. Men vinter

Observatien in t'anatomiseren van seecker huys braecker.

Neandri Tabacologia p. 219.

Andere allerhande rarigheden.

vinter oock een hemt van dicke Visse-darmen / stucken van Mumia of gebalsemde menschen / getoude menschen huyden / en diergelijcke. Tegen de muyr hangen een goede quantiteyt van allerhande Zee gewassen van diverse coleuren / hebbende inde Cataloge (onder d'opsienders van d'Anatomie berusteude) yder haer bysondere naem in't latijn. Oock verscheyde vreemde gedrochten uyt'er Zee / alle me de haer bysondere namen dragende; onder dese is een handt en een rib van een Meermin; noch sietm'er verscheyde schoone Tritons-hoorns van allerley structure / coleuren en naem; onder desen hoop werd oock vertoont een Donder-steen, die gesegt werd te zweeten wanneer het dondert; Item een Salamander die men seyt in't vuyr te konnen leven; als mede een Taiowansen Duyvel ofte geschubde Haegdis. Boven de deur daer men inkomt staet een extraordinair schoone Armadillo ofte Schilt-vercke op't Indiaens Tatou of Tatubeba genaemt / welckers gelijcke in groote ick nergens gesien hebbe. Onder de Eyers die'er te pronck hangen / vindtmen seer schoone Casuaris Eyers, en oock van Crocodillen, Slangen; &c. In't glase kasie geteeckent met de letter B. staen verscheyde Embriones, Misschienissen ofte ontydige menschen-vruchten / Kinderdens tusschen de 3. en 4. Item tusschen de 4. en 5. en oock een tusschen de 6. en 7. maenden / door Stads Chirurgijns Mr. Claes Verheul, en Marcus Bres opgeset / onder aen't kasie staet dit vers / aen de Philosophen die sustinerende datmen niet en kan berooft of ontbloot werden van yets 'tgeen men alvorens niet en heeft gehadt / ende dese Kinderkens klagen van de lucht ontset te zijn al-eer 'tgebruyck van dien eens hebben genoten.

Een kasie met ontydige geboorten

I NUNC, DIC HABITUM PRÆ SE PRIVATIO PONIT,

ANTE EXPIRAMUS, QUAM NOVIMUS ÆTHERIS USUM.

De kasse geteeckent met de letter C.

In de glase kasse geteeckent met de letter C. hebje verscheyde Paradijs-vogels / met en sonder poten / oock self twee Koning Paradys-vogels, Schorpioenen, vliegende Herten, Indiaense Spinne-koppen, vliegende Boom-draken, een Chamelioen, die na al datse sien haer coleur veranderen / en verscheyde andere saken meer. In de kasse geteeckent met de letter D. een ketting van uyterste einden van vingeren met de nagelen daer aen van wilde menschen / die sy in teecken van Triumphe over hare Vyanden dragen; twee Tygers-tanden verciersels des Konings Dochters in Lovanda in Brasilien; twee Hoornen gewassen op het hooft van een Haes; mitsgaders veele andere vreemdigheden meer. Aen de solder boven het Theatrum hangen veelderhande grote Zee gedrochten / uytsteeckende groote Slangen van allerhande soorten / vliegende Visschen, Tonynen, Meer-Engels, Zee Papegayen, Snottolven, Egel-visschen, Zee Vleder-muysen, en onder allen een vliegende

Aen de Solder.

vliegende Bosch-kat in sijn Bont/ vereert door Bewinthebberen van d'Oost-Ind. Compag. en een ongemene grote Cacyman anders geseit Jacara sive Crocodillus, vereert door die van de West-Ind. Compag. Aen de muyren boven 't Theatrum hangen 't Hooft en andere gedeelten van een Elephant. In de achter-gallery/door het Theatrum heen gaende/ allerley geraemten van gedierten/ oock een goet getal Becken en Hoorns van vremde Vogels en Dieren uyt d'uyterste gewesten des Wereldts/ en insonderheyt een jonge Rhenoceros in sijn volle gedaente/ wiens weer-ga in Europa noyt is gesien/ nevens verscheyde andere rariteyten/vereert door de Heeren Bewinthebberen van d'Oost Ind. Compag. De kassen getekent met de letteren E. en F. zijn voorsien soo van geraemten van kleyne dieren/ als van verscheyde dieren en vogelen in haer vellen en vederen gedroogt en opgeset. In somma waer men 't oog henen wend 't is allerwegen vol van dese soort van Meubelen en inboel/ uyt welcke men waerlijck de wonderen van Godt Almachtig (dien alier volkomenste werkmeester der natuyre) handttastelijck kan beseffen; In voegen dat men hier met den geleerden Beda te recht soude mogen seggen: *Is sapientiæ & virtutis officinam vere ingressus dici potest, qui in artis & naturæ operibus Deum assiduo contemplatur.** Dese kan seeckerlijck gesegt werden de winckel van wijsheyt en deugt ingetreden te zijn, die in alle wercken van konst en de natuyr Godt geduyriglijck aenschout. En waer kan eindelijck den Mensch sich selven beter leeren kennen als in dese Schole van d'ontleed-kunst/ sulx 't voor-geallegeerde orakel van kent u selven (voor 't laetst tot een heylsame vermaninge aen d'uytgaende aenschouwers) van binnen boven de voor-poorte van d'Anatomie te Delft/ immers soo wel als boven den ingang des Tempels van Apollo te Delphos/ toe te passen is.

In de Galery achter het Theatrum.

De Kassen geteeckent E. en F.

* *Beda de natura rerum.*

Behalven dese Anatomie zijn binnen dese Stadt van alle tyden eenige particuliere Cabinetten met Rariteyten geweest. In de Beschryvinge der Nederlanden door Guicciardini in 't Frans/ ontrent 't begin van dese eeuwe uytgekomen/ vinde ick in d'additien/ tot de Stadt Delft/ dit volgende/ *On y voit encore une petite chambre ornée de plusieurs pieces Antiques, chez un certain A. I. Brasseur, au grand contentement & recreation des spectateurs.** Dat is: Men siet'er noch een kamertje verçiert met verscheyde Antiquiteyten tot eenen seeckeren A. J. Brouwer, tot groot vergenoegingh en vermaeck van d'aenschouwers. Noch leestmen in het leven van den vermaerden Raets-heer Peireskius, in 't Latijn beschreven door Petrus Gassendus, dese volghende woorden: *Delphis iucundè exceptus fuit ab Abrahamo Gorlæo, quem fortè offendit cælari curantem Græca quædam numismata, quorum aliquot miserat Parisiis, oblatis priùs ad usque mille, quæ ex Italia adduxerat. Satagebat nempe Gorlæus complere illa Paralipomena antiquorum numismatum, quæ promiserat in Dactyliotheca; quare & commisit Peireskio descriptionem breui prælo subiiciendam, ut pro suo candore eam expenderet, & quà opus foret,*

Cabinetten met Rariteyten van particulieren.

* *Guicc. Descrip. de Pays bas in fol. 253.*

duceret lituras: ipse autem morem bona fide gessit, correxitque potissimum nescio quid scriptum circa Traianum. Quo loco narrare solebat rem memoratu non indignam, nempe Gorleum, cùm alias Latinæ linguæ non studuisset, intellexisse tamen libros omneis circa rem nummariam Latinè conscriptos; eodem modo, quo Forcatulus omneis circa rem Mathematicam: tantum valet improbus labor ex desiderio quidpiam noscendi vehementissimo profectus. * Dat is: Te Delft is hy seer aengenaem ontfangen geweest van Abraham Gorleus, dien hy by geval besig vond met het doen graveren eeniger griecxse Medailles, welckers sommige hy hem van Parys gesonden hadden, na dat hy'er ontrent de duysent hadde gepresenteert die hy uyt Italie hadde mede gebracht. Want Gorleus was sorgvuldigh en yverig om te vervullen dat overgeslagene restant van oude Medailles die hy in sijn Boeck genaemt Schat-kist, belooft hadde, weshalven hy de beschryvinge, die eer-lange gedruct sou werden, aen Peiresc beval, ten einde hy die na sijn gewoonlijcke oprechtigheyt eens soude oversien, en daer het nodig wesen mochte, sijn pen te werck stellen: 't welck hy hem oock ter goeder trouwe heeft ingewilgt, verbeterende insonderheyt, ick en weet niet wat op-schrift van Traianus. Ten desen propooste pleegh hy te verhalen een saeck die gedenckweerdig is, te weten dat Gorleus, die andersints de Latijnse tael niet geleert hadde, echter alle Latijnse boecken, betreffende de saecken van Medailles, verstond; op de selfde manier, als Forcatulus oock alle boecken belangende de Wis-konst, konde verstaen. Soo veel vermach een onvermoeyden arbeyt, voortkomende uyt een krachtig verlangen om de vereyste kennisse ergens van te mogen hebben. Dit schrijft Gassendus op't Jaer 1606. soo dat uyt dese en de voorgaende by gebrachte exempelen te besluyten is, dat hier te Delft al van outs eenige fraye Cabinetten met allerley soorten van Rariteyten zijn te sien geweest. En het is bekent dat'er hedendaeghs alhier verscheyde curieuse lief hebbers, als Doctoren in de Medicine, Natuyralisten en andere speculative geesten hare Cabinetten met alle bedencklijcke curieusheden hebben, die wel meriteren gesien te werden, en oock dagelijcx by luyden van kennis en wetenschap niet sonder contentement werden gevisiteert.

* Gassend. de vita Peireskij l. 2. p. 94.

Inleydinge tot de Beschryvinge van de Latijnse Schole.

Dit alles voor-verhaeld, saken zijnde van Studie en geleertheyt, sullen, tot connexiteyt en 't samen-schakeling van dien, over gaen tot

De GROOTE ofte LATYNSCHE SCHOOLE.

Welcke als een Queeck-hof en Enterie is waer in de jonge Jeugt de Latijnsche en Griecsche talen, mitsgaders de beginselen der wetenschappen werdt ingeplant om metter tijdt ten dienste van Landt en Kercke opgetogen en bequaem gemaeckt te werden. Dit loflijck gebruyck der Schoolen is van alle Eeuwen en by alle geciviliseerde Natien

Natien bekent / onder desen sijn in oude tyden hier in uytsteeckende geweest de Griecse volckeren / en insonderheyt die van Athenen; die in beroemtheyt en menichte van Schoolen en Scholieren boven allen uytstack. In Asia is de Stadt van Ephesen, Tarsis, en meer anderen daer over oock vermaert geweest; oock vindmen dat d'Italianen hier insgelijcks haren yver in hebben getoont / gelijck men leest dat Charondas, dien Wet-gever van Thurien onder anderen statueerde dat alle Burgers Soonen ter Schoole moesten gehouden werden / en op dat d'onvermogende (in consideratie van haer armoede) hier in niet en souden mogen werden verhindert / stelde hy ordre dat de Leer-meesters uyt de gemeyne Stads Schat-kiste soude werden beloont. * Hier te lande heeft men oock al van outs sodanige loflijcke exempelen soo langs soo meer na gevolgt / insonderheyt na dat het recht van Schoolen op te rechten ('t geen den Graven eertijts toe quam) by speciale vergunningen aen de Steden is overgegeven / gelijck dan by Privilegie van Graeff Willem de Vierde in dato des Woonsdaegs na Ste. Catharinen dach des Jaers 1342. onder andere voor-rechten aen de Stadt Delft gegeven is die Schoole, en ick hebbe nergens gevonden dat eenig Stadt in Holland hare Schoole eerder in vryen eygendom hebben verkregen. Voorts doet sich op in een over-oude Keure / *absque die & Consule*, sonder dach of datum / dit verbodt.

* *Diod. lib. XII.*

Wanneer de Stadt 't recht van de Schoolen allereerst bekomen heeft.

Knechtgens elwaert Scoel te gaen dan in't groot Scoel.

Dat alle jongens in de groote Schole mosten gaen.

Voert en moeten geen knapel Kinderen elwaert ter Scolen gaen, dan inder Stede Scole, ende wiese anders settede of ontfinge die verbuerde drie pont, een derde den Heer, een derde der Stede, ende een derde nen diet anbrenget, ten wair by guet duncken vander Stede Scoelmeesteren.

Hoe de School-meesters met haer leerlingen het Choor moesten assisteren en in wat gewaet aldaer te verschynen.

Voor henen in de Beschryvinge van d'Oude Kerck hebben wy gesien dat de School-meesters gehouden waren met haer Discipulen de seven getyden te helpen celebreeren in haer superpellicien met een Bonnet op haer hooft sonder Caproen, ende voorts in aller manierlijckheit ende eerbaerheyt conform d'Ordonnantie des Jaers 1450. * En in de Notulen van d'opbouwinge des Nieuwe Kercks Toorn / hier boven medegeinsereert / hebben wy wederom gesien dat de Scholieren in den Jare 1484. van dese dienst-plichten ten grooten deele wierden ontslagen. * In de volgende eeuwe / vermits de beroerten en op-komende Oorlogen tegen den Koning van Spangie / mitsgaders de reformatie van de religie / zijn de groote publijcke Schoolen allenthalve vervallen en voor een wijle tijds te niet geweest tot dat de Heeren Burgemeesteren in den Jare 1594. genegen werdende deselve wederom te herstellen in haren ouden florisanten staet / een nieuwen Rector hebben aengenomen / ende alle private Latijnsche Schoolen (die middelertijt tot weder-

* *Siet boven p. 160.*
* *Siet boven p. 210. ar 87.*

De groote Schoole vervallen, en wederopregtinge van dien.

derseggen waren toe gestaen) herroepen en ingetrocken / daer toe doende verkondigen dese waerschouwinge.

Abolitie van alle Private Latijnsche Schoolen binnen deser Stadt.

Alsoo de publijcke Schoole binnen deser Stede, staende desen Oorlogh, geheel ende al vervallen is geweest, ende dat mijn Heeren de Burgemeesters om deselve wederom te doen floreren ende te brengen in heuren ouwen staet, goet gevonden hebben tot gerijf vande gemeente deser Stede, aen te nemen een nieuwe Rectoir, Soo is't dat mijn Heeren laten weten alle den geene die gegund is Latijnsche Schoole te mogen houden dat sy-luyden van des voor Paesschen naest-komende, sullen moeten af-stant doen ende daer mede op-houden ende supercederen. Aldus gepubliceert opten iv. February ANNO. xv[C.] vier ende 'tnegentigh. stilo hujusce oppidi.*

*3 Keurboeck f. 248.

Niemant vermag eenig School aen te stellen als met schriftelijck consent.

Het was oock al van ouwer tyden gebruyckelijck/dat niemandt vermocht eenigerhande School te houden sonder acte van consent / en wel voornamelijck was sulcx nodig onder het reformeren van den Godsdienst / aengesien de Kinderen als noch onwetende en onervaren / seer lichtelijck tot misverstant en dwalingen konnen werden gebracht / derhalven was ses Jaren hier bevorens by de Staten vanden Lande (tot voorkominge van veele ongeregeltheden/ die in het houden van Schoolen dagelijcx wierden gepleegt; een Placcaet geëmaneert waer by alle Mans ende Vrouw-personen binnen ende buyten de Steden van Hollandt ende West-Vrieslandt geinterdiceert en verboden wierden / hen t'onderwinden eenige Schoole te houden ofte Kinderen te leeren / ten sy de selve by den Magistraten haer-luyder residentie eerst behoorlijck ondersocht ende geadmitteert waren / ende acte daer af hadden verkregen; verbiedende voorts de Magistraten / toe te laten ofte gedogen / dat ymant/ van den geene die sy-luyden waren admitterende omme School te houden/ eenige Boecken souden mogen doen leeren de Christelijcke Religie contrarierende.* Alle soorten van Schoolen buyten de groote publijcke Stadts-Schoole werden by-Schoolen genaemt/ ende zijn dier tyde tot verscheyde malen alhier verboden / als blijckt by de Keur-boecken deser Stad.* Werdende wyders d'acten van consent noch dagelijcx onderhouden. De situatie ofte gelegentheyt der groote / anders geseyt Triviale ofte algemene Schoole schijnt van al-oude tyden geweest te zijn ter self-der plaetse daer hedendaegs noch is / namelijck in de Straet daer van de naem dragende de School-straet, dichte by het Frater-huys, voorhenen onder de Godts-huysen beschreven* / en achter het rijcke Klooster van St. Agatha gelegen / een weynig buyten de voornaemste passagie van Wagens en ander straetsgewoel afgesondert / zijnde in den Jare 1620. voorsien met een cierlijcke Poorte van blauwen Arduyn-steen na de Dorische ordre door dien meer-geprezen Meester Henric de Keyser self gemaeckt / die het

*Placc. Staten van Holl. in dato 9 Maert 1589.

*Siet 3Keurb. fol. 359

Situatie van de Latijnsche Schoole.

*boven p. 519.

self de

selfde onder sijne wel geproportioneerde wercken in figuyr heeft uyt gegeven: boven den ingang staet met gulde letteren dese Inscriptie.

GYMNASIUM PUBLICUM JUVENTUTI PIETATE, ARTIBUS ET LINGUIS IMBUENDÆ DICATUM.

Op-schrift van dien.

Dat is: openbare oeffen-plaets toegeëygent ter onderwysinge vande Jeugt, in Godtvrucht, vrye konsten, en talen. Hier even onder op de sluyt-steen van de booch des ingangs staet een groote Griecsche Y zijnde het Symbolum ofte Sinne-beeld / soo wel der Schoole als *Seminarium Theologicum*, ofte Frater-huys, by welckers beschrijvinge den uytleg van dien is gestelt; * van binnen is het gebouw verdeelt in vijf bysondere Schoolen ofte Classen / dienende als graden ofte trappen tot de welcke de toenemende Leerlingen uyt d'een in d'ander werden gepromoveert en voort gestuywt / zijnde yder Classis met een bysondere naem onderscheyden / en door een bysonder Leer-meester bedient en geregeert / die haer onderhorige Discipulen gehouden zijn te onderwysen / uyt te leggen en verklaren / alsulcke grond-regulen en Boecken / als de generale ordre van't Landt mede brengt: want de methoden die men in de Latijnsche Schoolen deser Provintie placht te houden van ouds seer divers en different zijnde / en elck Rector sodanige Boecken doende leeren als hem goet dacht / streckte sulcx tot merckelijcke confusie en verachteringe van de Leerlingen die soo nu en dan uyt d'eene Stadt in d'ander ter Schoole werdende geleyt / en aldaer gants andere Boecken en methoden van instructie vindende / genootsaeckt waeren 'telckens te leeren nieuwe fundamenten / om welcke discommoditeyten voor te komen in't Jaer 1625. een generale School-ordre over alle de Latijnsche Schoolen deser Provintie Staets-gewijse goet gevonden en vast gestelt is / na dat hare Ed: Groot Mog: door de Heeren Curateurs van d'Universiteyt tot Leyden / daer over hadden doen hooren den Rector ende Senaet vande voorsz Universiteyt / mitsgaders de gedeputeerden der Synoden van beyde de quartieren / als mede de diverse Rectoren uyt de meeste Steden van dese Provintie daer toe specialijcken beschreven / die yder hare consideratien soo mondelingh als schriftelijck hebben in gebragt / waer uyt by den voorsz Senaet een concept geformeert en 't selfde met het Advijs van de voorsz Heeren Curateurs bekrachtigt zijnde / ter vergadering van de Hooge Overheyt eyndelijck is gearresteert. Sulcx van die tijdt af niet dan eenerley Boecken en fundamenten op een eenparige voet in alle de Schoolen deser Lande heeft mogen werden geleert; en alsoo daer toe in den eersten een groote quantiteyt exemplaren most werden gedruckt ende dat volgens Resolutie / (om de kosten van den self den Druck te soulageren) de

* Boven p. 522.

Verdelinge van binnen, en d'ordre aldaer gehouden werdende.

De methode van Instructie in de Latinsche Schoolen hier te lande op een eenparige voet gebracht.

Door wat middel 'tselfde hier te Delft wierd ingevoert.

de Magistraten in yder Stadt seecker tax van Exemplaren mosten aen-nemen / om de selve door die gene / die tot dien eynde met de voorsz Magistraten mochten accorderen / te doen verkopen ende uytslyten / soo wierd hier te Delft op den 10 January 1627. gepubliceert dat van doen voortaen niemant eenige exemplaren van de voorsz nieuwe geordonneerde Latijnsche en Griecsche School-boecken binnen de Stadt en den bedrijve van dien mocht verkopen dan de sulcke die met het merck ofte by-teecken / des gene die de voorsz Exemplaren van de Magistraet aengenomen hadden / onderscheyden waren ; den Schoolmeesters wierd insgelijcx verboden eenige anderen te admitteren / alles op een zware boete 'telkens en soo menigmael ymant contrarie dit verbod gedaen te hebben / mocht bevonden werden.* De opperste en presiderende deser Leer-meesteren werd den Rector, dat is Bestierder of beleyder genaemt / als hebbende de directie en't bewind over alle de Classen in't generael / dese is met eenen Regent ofte Moderateur van 't Collegie der jonge Theologanten ofte Fratres / gelijk 'tsyner plaetse is aengewesen / * hebbende voor soo veel de Schoolen aengaet sijn Vicaris ofte Conrector aen hem volgende / en voorts noch drie anderen onder haer / alle gegageert werdende door ordre van de Magistraet ; invoegen dat d'Ouders van de Scholieren yder na sijn fatsoen en gelegentheit met een seer gering School-geld / tot een vrywillige vereering / kan volstaen / zijnde den Rector gehouden aen Stads Tresorier daer van te verantwoorden alleenlijck vijf stuyvers / yder vierendeel 's Jaers / voor elcke Scholier de Schoole frequenterende / des mach by hem op yder termijn noch gekort werden den vierden penning die volgens contracte dien-aengaende gemaeckt / bekeert moeten werden tot præmien * ofte Eer-prysen die na 't examineren van de Scholieren / tot twee-mael 's Jaers (te weten in den aenvang van de Maenden February ende Augusti) aen de selfde uytghereyckt werden naer dat een ygelijck neerstig geweest en toegenomen heeft. Ende op dat alles in des te beter ordre bestae ende gehouden werde soo zijn als Visitateurs ofte Curateurs van wegen de Magistraet / vier bequame personen / en veeltijds uyt de Magistraet self / gecommitteert / met welckers advijs de voornoemde præmien werden uytgedeelt aen den genen die des weerdig bevonden werden / zijnde tot dien eynde de gecommitteerde Heeren op de bestemde Examina ofte beproevingen der Classen (die dan vervolgens in het Auditorium van den Rector vergaderen) self present / om te letten en vernemen wat progressen een yder in sijne studie mach hebben gedaen. Die gene die door alle de Classen sijn gepasseert en verder tot d'Universiteyt werden gepromoveert doen veeltijds tot een afscheit in teecken van haer bequaemheyt een Oratie in't publijck / zijnde daer toe een Orateurs-stoel in't voornoemde Auditorium, ofte gehoor-plaets van den Rector opgerecht ; na het doen van d'Oratien / geschiet oock ter selver plaetse de solemniteyt van 't uytdelen der Eer-prysen door handen

*Siet 6 keurb. fol 302.

Regeringe van de Schoolen.

* Siet boven p. 523.

School-geld vrywillig na yders welgevallen.

* Getogen uyt Tresoriers Maen-boeck f. 169.

Examina of beproevinge, der Classen.

Het doen van Oratien en uytdelen van Eer-prysen.

handen van den oudsten Curateur in functie / aen de welcken den eerst opgaende uyt yder Classis (soo in den naem van sijn prijs-treckende met-gesellen als sijns selfs wegen) een gedienst-reden van danck-segginge in de Latijnse tale doet. Dese Eer-prysen bestaen alle in uytgelese Boecken cierlijck ingebonden / van binnen met eenige lof-tytels ter eeren van den Prijs trecker beschreven / en by alle de Curateurs / mitsgaders den Rector onderteeckent / en buyten op voorsien met de Pithagorische letter / zijnde het Blasoen ofte Sinne-beeldt van de Schoolen meermaels vermelt. En het is naulijcx geloofflijck wat opwecking en aenprickeling de representatie van soo solemnele eere kan geven op de gemoederen van jongelingen die van goeden aert zijn.

Excitat [adsensus] studium, laudataque virtus
*Crescit, & immensum gloria calcar habet.** — * *Ovid. lib. 4. de pont. eleg. 2.*

De voor-gemelte Heeren Curateurs ofte School-besorgers hebben niet alleen toesicht dat alles 't geen de Jeugt maer oock 't geen de Preceptores ofte Meesters selve belangt / na behooren gedirigeert werde / doch komt haer toe niet alleen d'opsichte over dese groote ofte Latijnse Schoole / maer oock alle anderen van de gantsche Stadt / gelijck sy Jaerlijcx op den eersten Sondach in't Nieuwe Jaer afgelesen werden met den titel van Toesienders over de groote ende andere Schoolen; op alle welcke mede verscheyde goede Ordonnantien en reglementen soo op het doen van der School-meesters proeven als andersints inde Keur-boecken deser Stadt te vinden zijn; als zijnde d'onderwysinge van de Jeugt onder een wel gestelde Regeringe een saeck van geen geringe aengelegentheyt: daerom vergelijckt Plutarchus, in sijn gulden Boeck van d'opvoedinge der Kinderen / het verstant ('tgeen alleen den mensch van alle andere Schepselen onderscheyt) by een Acker / seggende; Een goede Aerde by gebreck van bouwinge, werd ontvruchtbaer en hoe beter die in haer selven is, hoe schadelijcker onkruyt die voort sal brengen, als haer goede haveninge komt te mancqueren, in't tegendeel sult ghy bevinden dat een harde, wrede, en steenachtige aerde, wel gebouwt zijnde voort sal brengen veel schoone en goede vrugten. Item; De Paerden wanneer die van jongs af getemt en wel gedresseert werden, werden bequaem om de menschen veelderley dienst te doen, maer wanneer men die ongetemt laet op-wassen, soo worden sy wreed en wild. Desgelijcks seyd Ovidius van de menschen;

De Curateurs van de Latijnse, zijn oock met eene opsienders over alle d'andere Schoolen.

Plutarchi gelijckenisse nopende d'opvoedinge van de Ieugt.

Didicisse fideliter artes,
*Emollit mores, nec sinit esse feros.** — * *Ovid. II. de Ponto Eleg. IX.*

En voornamentlijck dient hier oock gelet / dat de Jeugt / na de lesse van Salomon, in de gronden van de Religie wel geoeffent werde: Leert, seyd

seyd hy / den jongen de eerste beginselen na den eysch sijnes wechs, als hy oock oud sal geworden sijn, en sal hy daer van niet afwijcken.*

* Proverb. 22. 6.

Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
*Testa diu.**

* Horat. lib. 1. Epist. 2.

Oefning van Godts-dienst in de Latynse Schoolen.

Oversulcx is oock by de voor-gemelte Ordonnantie van de Hooge Overheyt gestatueert / dat men in de Latijnse Schoolen de Discipulen twee-mael des weecks de Catechesis in't Latijn van buyten sal doen leeren en daer over oock examineren; oock is het gebruyckelijck dat men dagelijcx alvorens tot de lessen te treden een stichtelijk gebed uytstort / behelsende een aenroeping tot Godt om sijne assistentie ende verlichtinge des verstands in den loop haerer Studie / mitsgaders verbeteringe van d'aengebore boosheyt en verkeerde begeerlijckheden van de jonckheyt; gelijck des avonts tot besluyt oock diergelijcke geschiet. Derhalven dunckt my dit een godtvruchtigen regel te zijn / dewelcke seyd / *Studiosi imprimis sint Pietatis studiosi, certoque sciant sine divini numinis invocatione, nihil se in studijs diligentia sua promoturos.* Dat is: Laet de Leerlingen voor al leerlingen van Godtvruchtigheyt zijn, en onfeylbaer verseeckert wesen met al haer naerstigheyt in haer Studie niets te sullen vorderen, sonder d'aenroepinge van de Godlijcke albestierentheyt. Voorts souden sy sonderlinge weldoen in ernstige hooch-achtinge te nemen d'onwaerdeerlijcke kostelijckheyt van den tijdt / houdende inder daet yder dach ja yder uyr voor ongeluckigh / op welcke sy nietwes toe-genomen / ofte in haer Studie op nieuw souden mogen hebben geprofyteert / alle leuye ledigheyt en onnutte tijd-quistingh afkeeriglijck hatende / ten allen tyden indachtig wesende aen de krachtige raedtgevingen en heylsame vermaningen dien-aengaende soo menigvuldig gedaen / by soo veel voortreflijcke Mannen / die alleen door haer naerstigheyt seer glorieuse en onsterflijcke namen hebben na gelaten.

Quisquis enim duros casus virtutis amore
Vicerit, ille sibi laudemque decusque parabit.
At qui desidiam luxumque sequetur inertem,
*Turpis inopsque simul, miserabile transiget ævum.**

* Vide I. Fort. Ringelb. de rat. Stud. Cap. 2.

Van de Studien sullen wy voortgaen tot allerhande Hallen / gemeene Koop-plaetsen en Marckt-pleynen / mitsgaders al 'tgeen wyders ten dienste van de Koopmanschappen / en onderhoud van 's menschen leven publijcklijck is verordonneert / onder dese komt in ouderdom wel eerst te voorschijn

De

ZEE-VISCH-ARCKT. en
VLEES-AL.

De VLEESCH-HALLE.

Welckers recht en inkomen wel-eer mede aen de Graven toebehoort hebbende/ den 29. September des Jaers 1295. door Florens de vijfde (die des Jaers daer na door Heer Gerrit van Velsen omgebracht wierd) aen onse Stadt is over-gegeven/ onder reserve nochtans van eenige Marct-tyden op welcke de Graef de verballen en proffyten van dien als noch aen sich behil; den brief luyd als volgt: Beschryvinge Vlees-halle.

VV Y Florens Grave van Holland, Zeeland, Heere van Vriesland, maken kond, allen den genen die desen Brief sullen sien, of hooren lesen, dat wy onsen lieven Poorters van Delft gemeenlijcken, die houdende sijn desen Brief om menigen trouwen dienst, die sy onsen voir-ouders ende ons dicke gedaen hebben, geven dat sy maicken mogen binnen der vryheydt van Delft, een Vleis-huis, ende een Broot-huis daer t'hen alree oirbaerlickste dunckt te wesen, ende daer of jaerlicx in te nemen alle de renten, die daer of buyten onsen Marckten, want die houden wy aen ons selven, vallen mach of in comen, ende die rente te keeren, ende te besigen in die gemeene oirbare der Poorteren van Delft, in oirconde van desen Brieve besegelt met onsen segele, in't Jaer ons Heeren M.CC.XCV. op Sinte Michiels dage in Vlissinge. Onder stont geschreven, gecollationeert jegens 't Originael, daer't zegel, overmids ouderdomme (soet scheen) of was, ende accordeert, in kennisse van my, ende was onderteyckent H. de Eynden. Gifte van Graef Floris, van te mogen maken een Vlees-huys en een Broot-huys.

Dit Privilegie spreeckt oock van een Broot-huys waer uyt blijckt dat men van outs alhier mede een Broot-halle moet hebben gehadt/ gelijck als noch in Vranckrijck en andere quartieren gebruyckelijck is. Noch is'er een briefje van't Jaer 1338. mede in Stads Privilegie-boeck geregistreert/ waer by verklaert werd dat de Cameretten de Hallen bevryden sullen van verscheyde on-gelden in den text gespecificeert: Van outs ook een Broot-halle.

VV Y Kerstandt Jansz, ende Jan Grois, Schepenen in Delft, oirconden dat die vier Cameren die voor die Hallen staen of nemen sullen der Hallen voiren alle straet-geld, plaet-geld, ende brugge-geld, datter op verschynen mach, in't Jaer ons Heeren duysent drie hondert agt ende dertich, des Woonsdaegs na Sinte Maertijns scudde-korfs daige. Dat de Cameretten de Hallen bevryden moeten van straet en andere ongelden.

Dese Certificatie spreect van Hallen sonder te distingueren wat soort van Hallen/ en hoe-wel het apparent schijnt/ ten minsten een van dese Hallen de Vlees-hal geweest te zijn (als zijnde noch hedendaeghs soo dichte by de Cameretten gelegen) soo blijckt echter uyt een ander brief van den Jare 1413. (in't volgende by de Laken-halle te insereren) dat ter plaetse daer nu de jegenwoordige Vlees-halle staet/ als-doen geweest is een Lombaert-huys ofte Banck van Leeninge/ dewelcke Onsekerheyt waer de Vlees-halle allereerst gestaen heeft.

met bewilligingh van Graef Willem de sesde eerst in't voornoemde Jaer tot een Wolle en Linne Want-huys/ en te gelijck een Vlees-halle verandert is; sulcx hier uyt af te nemen is/dat al soo lange voor den jare 1413. de Vlees-halle omtrent de Cameretten gestaen heeft / doch op wat plaets is onseker. Seven Jaer hier na verleende Hertoch Jan van Beyeren, (Oom van de Gravin Vrouw Jacoba) als voocht ende Ruwaert van Hollandt de vryheyt aen de Stadt dat de Vlees-houwers haer Vleesch mochten verkopen buyten de Halle / een ygelijck voor sijn deur of elwaerts daer het den wet-houders genoegen mochte. Daer van is dese Hand-veste;

Ontslaging van de Vlees-halle waer by de Vlees-houwers toe gelaten wiert haer Vlees buyten de Halle te mogen venten.

IOhan by der genaden Goods, Palens Graye opten Rijn, Soen van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, &c. Doen cond allen luyden, dat wy om gemeenen oirbair ende profijt onser getrouwer Stede van Delft, aengesien d'trouwe diensten ende gunsten die sy ons, ende den onsen gedaen ende bewijst heeft, ende noch van hoir immers meenen te hebben, der selver onser getrouwer Stede ende ganser gemeente van Delft gegonnen, ende geconsenteert mits-desen brieve, dat zy die Vleys-houwers die voor dese tijd, op't Vleys-huis gestaen hebben, ende den anderen, hier namaels binnen onser Steede van Delft sullen mogen setten, ende Vleysch laten houden, ende vercoopen ygelijck voor zijn deure, of andersints daert hem genuegen sal opten sijnen, sonder yemant anders hem des te onderwinnen, in oirconden desen brief besegelt mit onsen zegele, Gegeven ter Goude opten eersten dach in Junius in't Jaer ons Heeren M. CCCC. ende XX.

't Gebruyck van de Vlees-halle weer in gevoert.

Invoegen de Stadt als-doen van alle impositien / voor soo veel sy aen de Graven moest contribueren schijnt ontslagen geweest te zijn en dit gebouw / 't welck seven Jaer te vooren soo wel tot een Vlees-hal als Wolle en Linne Laken-hal was bereyt / voortaen meest tot het laetste gedient te hebben / ter tijdt toe de Souvereine Overheyt om de zware lasten van de Oorlogen te konnen supporteren de Impost en op't Beestiael hebben verzwaert; des wegen goet gevonden is / om alle contraventien en sluyckeryen voor te komen / over-al Vlees-hallen te moeten hebben / daer toe alhier de voorgaende oude Vlees-halle wederom is aengenomen / en metter tijdt te klein vallende om langer met de Laken-halle gecombineert te zijn / wiert de laeste elders verplaest / gelijck aenstonts hooren sullen; en dus is dit gestichte alleenlijk voor de Vlees-halle over gebleven 'twelk over eenige Jaren van de grondt af vernieuwt en treflijck op getrocken is / bestaende in een langwerpig vierkant gebouw onder een schalien dack / hebbende rontsom hechte muyren met lucht-gaten en traly-werck voorsien na den eysch / staende op een groote gewelfde Kelder; de voor-gevel / geheel van witten Arduynsteen / is met twee Poorten ofte ingangen / boven welcke (als mede in't formeel van de frontespice ofte opperste des gevels) uytgebeelt zijn

t' Gebouw vernieuwt en hoedanigheyt van dien.

Osse-

Osse-koppen / Schapen / Rammen en dergelijcke Vee / als 't welck geslacht zijnde daer binnen werd verkoft; en gelijck van vooren soo zijn oock van achteren twee door-gangen wedersijds met eenige trappen op-gaende en responderende recht tegen den anderen over / als oock mede op de gaerden ofte rpen van de Stallen ofte Winckels dewelcke ordentlijck gerangeert twee-en-twintig in getale zijn / werdende gewoonlijck om de vijf jaren verhuyrt ofte verpacht met voorwaerde dat de Vlees-houwers alle weecks by lotinge gehouden zijn om te gaen en van plaets te veranderen / ook self op de plaets haer te beur vallende te sullen staen sonder die aen een ander over te doen: onder welcke pacht naer ouder gewoonte mede begrepen werd het overschot van de seventien Stallen ofte Winckels van 't Wolle Want-huys nu geseyt Laken-halle hoewel altans gesepareert en vanden anderen gescheyden / echter tot noch toe onder eene pacht gebleven / als zijnde (gelijck gesegt is) voor dese gecombineert / en hier ter plaetse by den anderen anner geweest. Wyders zijn ten allen tyden over de Vlees-houwery alhier veel goede reglementen en Ordonnantien geweest / zijnde al by een speciale Keure dienaengaende van d'eeuwe 1400. Ar. 9. verboden geen Koeyen noch Ossen (die men by klein gewicht verkopen wilde) te mogen staen / ten sy men die afvoorens hadde gebragt aen 't Stede-huys en aldaer doen besien van den Vinders / sonder de selfde van daer te leyden eer dat sy geteeckent waren / 'twelck gedaen zijnde binnen vier-en-twintigh uyren mosten geslacht werden / en het Vel ofte Huyt van het Beest nevens 't Vleesch ter Marct gebracht om van den Vinders op nieuw besichtigt te werden. Maer het 17. Artijckel van de selfde Keure bracht in 't reguard van de Vrouw-luyden een geweldige precijsheyt mede / luydende in forma:

Hoe veel Winckels op de Vlees-halle en op wat conditie verhuyrt werden.

Keuren wegens de vlees houwery soo van outs als jegenwoordigh.

Voert hebben zy gekuert dat voert an geen Vrouwen in die Halle nog buyten die Halle mit eenich Vleysch staen en moet om te vercopen noch eenich Vleysch breken noch handelen om te vercopen, by xx. stuyvers te verbeuren, ende voert te beteren by Schepenen, half den Heer ende half der Stede rechtevoert of te halen.

Geen Vrouluy met vlees ter vente te staen.

Doch dese Keur naderhant wat versacht zijnde schijnt ten naesten by geabrogeert. Om nu uyt de hedendaegsche wetten distinctelijck te weten wat dagen en uyren de Vlees-halle jegenwoordig 't geheele door geopent werde / om alle ingesetenen na behoren te geryven / soo dient gesien het 2 Art. van de Vlees-houwers Ordonnantie / in dato 15. Maert 1655. in houdende:

De tijd van't openen vande Halle sal wesen des Maendaeghs, Dijnsdaegs, Woonsdaegs, en Donderdaegs 's morgens ten acht uyren, en na de middach ten twee uyren, Saterdaegs 's morgens vanden eersten November

Op wat tijdt de Vlees-halle door 't gehele jaer

geopent en gesloten werd.

vember tot den lesten Maert incluys ten seven uyren, ende vanden eersten April tot den lesten October incluys ten ses uyren, nademiddag ten twee uyren, op peine dat den bewaerder vande Sleutel die open doende na de gestelde uyren voor elck quartier uyrs sal verbeuren drie stuyvers, en sal den bewaerder vande Sleutel gehouden wesen de Halle wederom te sluyten, 's Maendaegs, Dijnsdaegs, Woonsdaegs voor de middagh ten elf uyren, en na de middagh ten vijf uyren, Donderdaegs voor de middagh niet te sluyten, ende savonts soo lang open te laten als daer koopluyden sullen sijn, op Saterdaegs te sluyten voor de middag ten twaelf uyren, savonts van den eersten November tot den laetsten Maert incluys ten negen uyren, ende van den eersten April tot den lesten October incluys ten thien uyren, op peine van drie gulden 't elcken reysen te verbeuren. *

*8 Keur-boek f. 4. verso.

De vlees-houwers koper gewicht te moeten gebruycken.

Tot voorkominge van alle frauden in de gewichten op de Vlees-halle gebruyckt werdende moeten de selfde alle van koper zijn / als niet soo licht konnende werden geschropt / ock werden sy somtijts door gecommitteerden van de Magistraet onvoorsiens gevisiteert en geexamineert tegen de leggers / op't Stadt-huys bewaert werdende.

Ende dit wel het principaelste zijnde / 'tgeen wy belangende de Vlees-halle hebben by te brengen sullen over-gaen tot

De LAKEN-HALLE.

Oude vermaertheyt van de Draperie ofte Laken neringe hier te Delft.

'tIs inde oude Hollandsche Chronijcken genoegh bekent dat onse Stadt wel-eer in de Drapperie ofte bereyden van Lakenen boven anderen heeft uyt gesteecken / daer van 't oude spreeck-woord van Delfs puyck overvloedige getuygen zijnde / 't geen by alle beschryvers deser Lande (soo haest maer eenige mentie maecken van Delft) doorgaens tot lof van den ouden florisanten staet deser Stadt werd geallegeert. De eerste brydomnien die ick dien-aengaende hebbe gevonden zijn begrepen in't selfde Privilegie waer in de Schoole * aen de Stad werd gegeven / te weten van Graef Willem de vierde des Jaers 1342. waer in een periode influeert 'tgeen van desen inhout is:

*boven p. 587.

Gifte van de Laken mate, en zegelinge ofte Loyinge van dien.

Voort soo geven wy die Laken-mate, die zegelinge vande Lakenen, ende die Wage, soo wat nutschap dat daer af komen mach, dat zy dat houden ende hebben zullen, totter Stede van Delff voorsz.

Wolle en Linne Laken halle en waer van ouds gestaen,

Ter accommodatie vande Wolle / als mede Linde Laken-neeringe zijn ock al van outs twee Hallen opgeregt die men op sijn oud duyts de Wolle en Linde Want-huysen noemde, beyde wel eer gelegen hebbende ergens op het Marct-velt en by de Stadt van de Graef in pagt gebruyckt / tot dat sy in't Jaer 1413. deselve hebben verplaest in het

Lom-

Lombaert-huys van eenen Philips de Bloote staende in de Noordt-westen-hoeck van het Marct-velt/ 'twelcke Philips voorsz seven Jaer te vooren van de Graef gekoft hebbende nu wederom aen de Stad vercreuylt en over doet tegen de twee voor-gemelte Want-huysen die gesamentlijck met de Vlees-halle in een gebouw werden begrepen. De drie brieven hier toe specterende voor de meeste menschen naulijx waerdig zijnde om lesen/ konnen lichtelijck gepasseert en overgeslagen werden/ alleenlijck sal het nodig zijn/ voor die gene die alles ten naukeurighste willen ondersoecken/ de selfde uyt het Privilegie Boeck (in 't welcke sy confuselijck wijt en sijd van den anderen staen) hier by een achter den anderen te laten volgen; ende eerstelijck d'opdraght van de Graef aen Philips de Bloote wegens de Huysinge staende in den Noord-westen-hoeck van't Marct-velt. Verplaetsinge van dien.

Willem by der genaden Goeds Palens Grave opten Rijn, Hartoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Holland, van Zeelandt, ende Heere van Vrieslandt, doen cond allen luyden, dat wy vercoft hebben, onse geminde, Philips Huyge Blotensz, alle alsulcke Huysinge ende Stalle, mitt allen recht, ende toebehoren, als wy staende hebben, binnen onser Stede van Delft, optte Noord-west-houck vande Marct-velde, die Mr. Gerrit Apotecarius belegen heeft an die Zuytzyde, ende Pieter Brenijs an die Oost-zyde, streckende afterwerts tot die Delft toe, die nu ter tijd bewoonen die Lombarden tot Delft, om duysent gelresse gulden, die hy ons voldaen ende wel betaelt heeft, den lesten penninck, mitten eersten, by handen onse getrouwe Tresoriers Philips van Dorpe, die ons guede reeckeninge ende bewysinge af doen sal, ende geloven voor ons, ende onse nacomelingen Philips Huygensz voorsz, ende sijne nacomelingen, die voornoemde Huysinge mitt haren toebehoren ende allen rechten, dat wyere an gehad hebben te vryen, ende te waeren, tot euwigen dagen, alsinen vry eygen Erven binnen onsen Stede van Delft, schuldich is te wairen, in oirconde desen brief besegelt mitt onsen Zegele, gegeven inden Hage opten xxv. dach in April in't Jaer ons Heeren M. CCCC. ende vij. hier of is een doersteecken Scepen-brief door desen brief gesteecken, dat Philips voorsz dit Huys der Stede vercoft heeft. Transport van Graef Willen IV. nopende sekere Huysinge op den Noordt-westen-hoeck van't Marct-velt.

Volgt nu de bevestiging ende waer-brief voor Philips de Bloote wegens de twee Want-huysen voor-gemelt die de Stad van de Graef in pachte hebbende gehad als nu aen Philips voornoemt by forme van permutatie ofte verreuyling over-geeft/ tegen seeckere Huysinge die hy Philips daer bevorens van de Graef hadde gecoft/ om het selfde nu voortaen tot een Want-huys/ mitsgaders te gelijck oock een Vlees halle te gebruycken/ 'twelck de Graef verklaert met sijn volkomen wille te geschieden en des-wegen voldaen en wel vergenoegt te zijn. Combinatie van de ... olle en Linne Laken-halle met de Vlees halle.

 Willem

Confirmatie van de Graef wegens de verreuylinge door de Magistraet van Delft aen Philips de Blote gedaen vande Huysen die 's Graven Wolle en Linne Want-huysen geweest waren.

WIllem by der genaden Goids Palens Grave opten Rijn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Holland, van Zeelandt, ende Heere van Vrieslandt, doen cond allen luyden, want onser getrouwen Philips de Bloete by versoucke, ende begeerte onsen getrouwen Stede van Delft, der selver onser Stede verkoft heeft, sijn Huys dat der Lombarden-huys te wesen plach binnen onser Stede voornoemt, om haer Want-huys, ende Vleys-halle, of te maken, dat hy in voor-tyden tegens ons gecogt heeft, daer die selve onse Stede hun voor weder by onsen wille overgegeven heeft, beyde onsen Huysen, die op dese tijdt, ende tot hair toe onsen Wollen, ende Linden Want-huys geweest hebben, ende zy in pachten van ons hadden, daer zy ons op dese tijdt of vernougt hebben, soo hebben wy dat geconfirmeert, ende confirmeren met desen brieve, ende hebben den selven Philips gegeven, ende geven tot eenen vryen eygen beyde onse Huysen voorsz mit sulcken Erve, als zy op-staen op't Marct-velt binnen onser Stede voorsz, ende mit eenre strate thien voeten breet, Noortwerts vanden Wollen Want-huys voornoemt, streckende langes tusschen die twee straten, alsoo als dat selve Want-huys nu ter tijd staet, ende oirloven, ende consenteren voor ons, ende voor onsen nacomelingen, dese voorschreve Huysinge te versetten, te gebruycken, of te vercoopen, ende anders sijnen vryen wille daer mede te doen, gelijcken mit anders zijnen eygenen gueden, ende soe wie datse tegens hem mitt cope, of anders wettelick verkrygen sall, dien bekennen wy den rechten eygendom daer of, ende geloven voor ons, ende onsen nacomelingen, onsen getrouwen Philips voornoemt, ende sijnen nacomelingen in dese voorsz Huysinge ende Erve te houden ende starcken eenen ygelicken tot eewigen daigen, besegelt mitt onsen Zegele, inden Hage opten eersten dach in Augusto, in't Jaer ons Heeren M. CCCC. xiij.

Volgt nu d'authorisatie van de Graef aen de Stadt verleent om de voorsz Want-huysen van Wolle en Linne Laeckenen te mogen verplaetsen/ daer 't hun gelieft/ mits betalende een jaerlijcxe eeuwigh duyrende Erf-pagt van seven-en-twintigh ponden/ aen den Rent-meeester van Noord-Hollandt/ te weten dat Noord-Hollandt 't geen noch hedendaegs ter reecken-kamer van de Domeynen soo genoemt werd/ en daer Delft de Hooft Stadt van is/ gelijck wy in't begin deses Boecks * die oude en hedendaegse verdeelingen van Hollandt hebben aengewesen.

* *Siet boven p. 1, en 2.*

Authorisatie vande Graef om de Wolle en Linne Laken-halle te mogen verplaetsen.

WIllem by der genade Goeds Palens Grave opten Rijn, Hertoge in Beyeren, Grave van Henegouwen, van Holland, van Zeelandt, ende Heere vau Vrieslandt, doen cond allen luyden dat wy gegonnet, ende geconsenteert hebben, gonnen, ende consenteren mits-desen brieve, onser getrouwer Stede van Delft, dat zy die Want-huyse van

Wolle,

Wolle, ende Linde Laeckenen die nu ter tijd binnen onse Stede voorsz staen, verleggen sullen mogen, ende die houden op der Lomberde-huysen of anders-wair binnen onser Stede voorsz daer hem dat beste genuegen sal, daer zy onse Rent-meester van Noord-Holland die nu is, of namaels wesen sal tot eenen eeuwigen erf-pachte, jaerlix tot onsen behouve voor wtreycken sullen, ende betalen seven-ende-vijftich ponden, sulcker als wy van onsen renten nemen, te betalen tot twee termijnen, daer de eerste termijn of wesen sal tot heyligen Missen naest-komende, als men schrijft M. CCCC. ende xiiij. alsoo vande eenre helfte, ende die ander termijn als vander ander helfte tot Mey-dage daer naest-volgende, ende alsoo voort van Jare tot Jare eeuwelijck durende, ende want wy voor ons, ende voor onsen nakomelingen onser getrouwer Stede voorsz dit vast, ende gestade houden willen, soo hebben wy desen brief doen besegelen mit onsen Zegele hier an gehangen, Gegeven inden Hage op ten eersten dach in Augusto in't Jaer ons Heeren M. CCCC. ende xiij. onderteeckent T. de Swieten.

En hoewel upt de belendinge van't Lombaert-huys in d'eerste brief gespecificeert/ 'tself de niet en schijnt gestaen te hebben/ ter plaetse daer nu de Vlees-halle staet/ soo blijckt echter upt de twee laetste dat het Want-huys en Vlees-halle/ te samen gecombineert/ in het voorsz Lombaert-huys wierden verplaetst; wyders is het notoir dat de kelder onder de jegenwoordige Vlees-halle noch jaerlijcx verpacht werd met de naem van Kellenaer van't Wolle Want-huys * met eenige stallen ofte winckels daer in begrepen/ in dewelcke alle Poorters ende Poortersen/ hun generende met de neringe van Laken/ Linne of Vlas te verkopen/ gehouden waren voor te doen staen/ of 't self de te redimeren met seecker kleyn geld daer toe staende/ 't geen noch jaerlijcx door den Pachter werd gecollecteert/ gelijk oock door den Heer Tresorier van Stadts-wegen de seven-en-vijftigh ponden aen den Rent-meester van Noord-Hollandt voorgemelt werden voldaen/ * upt al het welke consteert/ dat dit Huys sedert 't Jaer 1413. tot een Want-huys en Vlees-halle heeft gedient/ sulcx hier upt te besluyten is dat het Marctvelt (in welckers Noord-westen-hoeck het self de/ volgens den eersten brief/ heeft gestaen) tot hier toe moet hebben gestreckt en sedert die tyden merckelijck verandert en verkleynt zijn: ten ware dit gestichte noch nader was verplaest 't geen evenwel nergens blijkt. De gracht nevens dit Want-huys en Vlees-halle heen lopende voert de naem van Volders-gragt, na alle apparentie vermits de Laken-volders hier ontrent het Want-huys veel hebben gewoont. Na de Reformatie van den publijcken Gods-dienst is St. Christoffels ofte oude Mannen-huys Capel aen de self de gracht staende/ voor de Laken-halle ingeruymt/ dienende ook met eene tot een Zaep-halle/ welkers neringe vermeerderende en de plaets voor beyde te kleyn vallende de Laken-halle op nieuw elders

Besluyt uyt de voorgaende brieven, nopende grote verandering van't Marct-velt.

* Siet Tresoriers Maenb. f. 84.

* Siet Tresoriers uytgeefb. fol. 1.

Nader verplaetsinge van de Laken halle.

Beschryvinge vande jegenwoordige Laken-hal en des selfs regeringe.

elders wierd vervoert; zijnde daer toe verkosen een goet gedeelte van St. Aechten Capelle/ 'twelck met veele hocken en kassen/ waer op yder Koopman en Winckelier sijn bysonder merck heeft staen / seer ordentlijck en bequaem is geapproprieert; dragende de naem van Vent-hal vande Lakenen ofte Vendu Laken-hal; zijnde als een algemene winckel in't groot van allerhande Lakenen. Dit geschiede na uytwysen vande Steen/boven den ingang staende/ in't Jaer 1645. Verscheyde andere vertrecken zijnder / alwaer alle gemaeckte Lakenen/ alvorens verkoft of versonden / of oock op dese Vent-hal te koop gepresenteert mogen werden de proef moeten uytstaen en oordeel ontfangen of wel of qualijck gemaeckt zijn/ ende na haer valeur ofte deugdelijckheyt met seecker opgeslagen looden zegel gejuyst werden. Onder de Stempels waer mede de voornoemde zegels werden geslagen / vindm'er verre over de drie hondert jaren oud / ja eenige van soo hoogen ouderdom als geene in geheel Hollandt zijn. De loflijcke Keuren en Ordonnantien die op dese neringe en koopmanschap in allen deelen zijn gemaeckt/zijn oock al van oude tyden menigvuldig; werdende by verloop van tyden soo nu en dan na gelegentheyt van saken gealtereert en geamplieert. Tot maintien van alle welcke by de Magistraet gestelt zijn verscheyde Officianten dewelcke alle met Eden verplicht zijn naukeurig te letten dat alle de Keuren en Ordonnantien op't stuck van de Laken-neringe gemaeckt/ volkomelijck achtervolgt en onverbrekelijck na gekomen werden: mitsgaders wel scherpelijck toe te sien dat een yder by sijne gerechtigheyt gehandhaeft werde: als daer sijn vier Gouverneurs, welckers ampt en officie is generale opsicht te hebben van alle saecken dese Neringe ende den welstand van dien betreffende; dese zijn met eene Loyers die oordeelen moeten wat soort van looden-munt ofte stempel yder Laken na sijn deugden hebben moet; Insgelijcx zijn sy oock Tarra-meesters over 't vollen van de Lakenen / staende aen haer oordeel hoe veel Tarra de Drapiers ofte Laken-reders op de Laken-volders sullen vermogen te verhalen wegens de schade en fauten die soo van gaten/ verbroeyinge als andersints by versuym vande voorsz Volders in de Lakenen werden bevonden; zijnde gewoon tot af doeninge van alle dergelijke voorvallende saken drie-mael des weeks ter Halle te vergaderen; te weten Dijnsdaegs/ Donderdaegs/ en Saterdaegs voormiddags van elf tot twaelf uyren. Sy sijn oock gehouden in qualiteit als Tarra-meesters de vol-aerde van de Laken-volders te visiteren voor-en-al-eer deselfde by de Vollers mag werden op gedaen/ en daer over mede haer oordeel in goeder conscientie ende oprechter gemoet uyt te spreecken / ende by al dien sy de self de aerde soodanig vinden dat sy die oordeelen onbequaem te zijn om de Lakens na behoren te konnen suyveren / vermogen in sulcken gevalle de selve aerde te wraecken en de Volders verbieden d'selve op te doen. Tot alle welcke functien sy affonderlijck werden vereed-pligt dat sy in het uytspreecken van haer

Over-oude Stempels vande Laken neringe alhier.

Officianten van de Laken halle en wat yders plicht is.

Sit-dagen van de Gouverneurs.

haer voordeel/ haer in alle oprechtigheyt en getrouwigheyt sullen gedragen/ sonder gunste/ of afgunst en eyndelijck in alles te doen 'tgeen goede Gouverneurs/ Lopers en Tarra-meesters eer ende eeds-halve schuldig zijn en behoren te doen. Na dese volgen twee Provisionaers, die als secondes zijn en by wettelijcke absentie van d'een of d'ander van de voornoemden haer plaets moeten vervullen. Ock is'er een Baillu, die gehouden is acht te nemen op alle sluyckeryen/ frauden en contraventien van de Keuren/ de boeten en breucken daer toe staende te vervolgen en in te vorderen. Noch is'er een Knape, die met eene Prenter is tot dienst en gerijf van alle die vander Neringe. Alle Jaren op den tweeden Maendach na 't nieuwe Jaer/ werden eenige deser by de Heeren van de Wech (die als-dan Collegialiter alhier ter Halle verschynen) verandert/ op voorgaende Nominatie by de als-dan noch in dienst sijnde Officianten gemaeckt/ en aen de voor-gemelte Heeren acht dagen te vooren over gelevert/ waer uyt d'electie hier ter Halle gedaen zijnde/ alle op nieuw hooft voor hooft be-eedigt werden. Daer en-boven werden by de Heeren Burgemeesteren over 't Laken-bereyders/ van ouds genaemt St. Adriaens Gilde, behalven den Deken (zijnde doorgaens en Magistraets persoon) aengestelt vier Hooft-luyden, dewelcke alle geschillen en ongemacken soo tusschen Meesters en Knechts als Knechts onder den anderen de neringe aengaende/ by willig verblijf/ ter neder leggen en beslechten/ conform d'Ordonnantie en Gilde-brief daer van zijnde; hier toe den eersten Maendag van yder Maend des namiddags ten vijf uyren haer vergaderinge houdende in de self de Kamer daer de Gouverneurs van de Halle op haer tijdt ook vergaderen. Dit Gilde heeft een loflijk gebruyck/ waer in het veele anderen overtreft/ namelijck dat het in een geduyrige onderlinge correspondentie is/ met die van negen andere voornaemste Steden van gansch Hollandt/ als Dordrecht, Haerlem, Leyden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Alcmaer, Hoorn, en Enchuysen; welcke tien met den anderen/ volgens authorisatie van den Staet in dato 17. July 1638. om de twee Jaren/ by tour-beurten dan in d'een dan in d'ander Stad/ haer gedeputeerden op sekere bestemden tijd by een senden. Die Stad/ wiens beurte het is om de nagebuyren t'ontfangen/ is gewoon twee gecommitteerden uyt de Magistraet tot haer assistentie te senden/ en de vergaderinge twee dagen lang van alle verteerde kosten binnen haer Stadt te defroyeren/ de reys-kosten werdende by yder Stad in't particulier voldaen. Op dese vergaderinge (die belachlijcher wyse de Synode der Droogscheerders genaemt werd) werden alle gravamina 't gemene best van de rederye belangende beressent; de resolutien dien aengaende genomen werden pertinentlijck genotuleert en na gedane rapport aen de principalen/ moeten gemeensamerhand by elck in sijn Stadt onderhouden werden. Noch zijn buyten de Laken-halle over't verwen van de Lakenen gestelt vier Stael-meesters die de zwart-ge-

Andere minder Officianten.

Jaerlijxse veranderinge van dien.

St. Adriaens ofte Laken-bereyders Gilde, en regeringe van dien.

Twee Jarige by een komst en vergaderinge van alle St. Adriaens Gilden der tien grote Steden.

Stael-meesters.

verwde Laeckenen / na dat die al-voorens in blauwe verwe hebben gekeurt / 't zwart af koocken met aluyn en soo beproeven dat sy goet zwart moeten blyven of andersints condemneren de selfde op nieuw geverwt te werden. Tot nader gerijf van de Neringhe ontbreeckt het oock niet aen een goet getal Laken-ramen om de Lakenen op te drogen/ die van outs plegende te staen in een Veldt / achter de jegenwoordige Doele (althans met Huysen betimmert) zijn naderhandt verplaetst buyten de Waterslootse-poort in de Made Landen / die de Stadt in den Jare 1650. van den Hartogh van Arenbergh ende Aerschot heeft gekocht / waer van tot de voorsz Laecken-ramen werd gebruyckt een Camp van omtrent twee Mergen Lands / * hebbende voor aen een nieuw bequaem Woon-huys voor den gezwooren Raem-wachter, die met eens Gilde-knegt is van het voorgemelte St. Adriaens Gilde. Allernaest de nu beschreve Laken-halle is de

Laken ramen waer van outs en hedendaegs.

* Tresoriers Maen-boeck. o 147.

S A E Y - H A L L E.

Voor dese gemeen (gelijck geseyd is) met de Laken-halle in de Capelle van 't Oude Mannen-huys (nu St. Lucas Gilde kamer) tot dat de rederie mercklijck toenemende/ eerst de Laken-halle en naderhand oock de Zaey-halle werde verhuyst en grotelijcx van plaets verbetert. Omtrent wat tijdt dese Neringe hier ter Stede sijn begin genomen heeft is duydelijck te sien by seecker Refreyn op sijn oud Vlaems in een geschildert bordt / hangende boven de deur van de Toy-kamer / tot waerschouwing en vermaning der gener die daer binnen te doen hebben / waer onder tot een by-voegsel desen datum in quaed rijm ter gedachtenisse staet;

Zaey-halle waer voor dese.

Hoeneer de Zaey neringe binnen Delft gestabileert.

Binnen de Stadt van Delft gedaen ons intrey
Met de Saey-Neringe den 2. dach in Mey.
Ao. 1 5 9 6.

En dit komt voor soo verre over een met 'tgeen wy voor-heenen ten opsichte van St. Urselen Clooster * hebben by gebragt/ en ergens in Stads registers hadden gevonden / namelijck dat het selfde Clooster in den Jare 1596. ten behouve van die van de Vlaemsche Neringen, met een menichte van kleyne Woon-huyskens betimmert en met verscheyde straten doorsneden wierdt / die genoemt sijn na verscheyde Vlaemsche Steden. Want onse voor-Ouders in 't opkomen van den Oorlogh tegen Spangie / geduyrende alle die bloedige vervolgingen om de Religie / de vluchtelingen uyt Vlaenderen niet dervende bestaen te herbergen/hebben naderhand (de Republijck wat gerestabileert zijnde) self premien op gestelt voor die met dese Neringe hier wilden komen woonen/ gelijck sy dan in dit voornoemde Jaer een groot aental Huysgesinnen binnen haer muyren hebben ontfangen; wanneer oock die

* Siet boven p. 333.

die groote en wel geordonneerde generale Keure wier gemaeckt / die boecks-gewijs in druck uytging met dese Titel; Eerste Keuren van de Draperye-Neringe van de Saeyen ende Grogreynen, die gereedt werden binnen der Stadt Delft. Gedruckt by Bruyn Harmensz Schinckel, in't Jaer 1596. waer achter aen sijn by gevoegt de af beeldingen en contrefeptingen der Zegels ende Teeckenen met de welcke de Saeyen/ Grogreynen en andere stucken/ binnen dese Stadt gereedt ende gemaeckt/ gesegelt en geteeckent werden. Maer al-eer wy verder voortgaen sal hier ter plaetse kortelijck dienen aengeroert dat het af-wysen der voor-gemelte Vluchtelingen (die soo deerlijck buyten de Poorten wierden geslooten als voor-henen oock is verhaelt *) niet soo seer is veroorsaeckt tot verschoning van de wateren voor de doenmaels hier zijnde menigvuldige Brouweryen/ gelijck gemeenlijck werdt voorgegeven/ want het wassen van haer Wolle (waer door het water werd getroubleert) alleenlijck sedert omtrent vijftig Jaren eerst is begonnen en in practijck gebragt; maer vermits de Vlamingen om de Religie quamen vluchten/ en dat de Regeringe hier te Delft als-doen nog meer als elders Rooms-gesint was/ als mede dat de persecutie en geloofs-bedwang noch langs soo meer herwaerts over quam te naderen/ soo wierd d'inlogering van die medelydens waerdige ballingen (onder pretext soo van de hoog dreygende straffe en gramschap des Konings van Spangie/als belasting van den Arme en dergelijcke consideratien) afgeslagen/ oock blijckt het dat eenige Jaren hier na/ de gereformeerde Religie door gebroocken en het Landt in wat beter postuyr van defentie gebragt zijnde/ onaengesien de Brouweryen als-doen noch in haer volle kragt waren/ echter de Zaey-Neringe is geintroduceert; tot bevordering en onderhoudinge van welcke seders veel goeden yver en genegentheyt is getoont/zijnde nu noch over eenige Jaren tot gerijf van de selfde een seer voortreflijcke nieuwe Halle op geregt in het oude Princen-hof/ te vooren meerendeels in ongebruyck leggende/ ende nu tot dese Zaey-halle in alle vereyslijckheden soo perfect en volmaeckt/ datter niets geseit kan werden aen te manqueren/ hebbende behalven een seer bequame Loy-kamer (die sijn ligt schept regt in't Noorde daer het scherpste ligt van daen komt) verscheyde andere ruyme vergaderplaetsen/ en insonderheyt oock een seer groote Pack-solder rontsom verdeelt en afgeschoten met kassen en backen voor de Reders en Kooplyden/ streckende tot een Magazijn van Zaeyen in voorraed. De voor-poort aen straet is cierlijk op geyronckt met eenige figuren en afbeeldingen in steen/op de Zaey Neringe slaende; voornamelijk sietmen in't midde de Lopers besig met een stuck Zaey over den Boom te halen en den Klopper aen 't eynde 'tlood aen slaen; onder haer voeten op d'eynden van het lijst-werck leggen packen en stucken Zaeyen; boven aen hebje 't wapen van de Stadt/ waer aen vast zijn omgevlochte Saeyen/ zwierig in de hoecken op-gestrickt en weder-sijds met Ketens garen

Keur-boeck van de Zaey Neringe.

Redenen van het uytsluyten der Vlaemsche Vluchtelingen, die allereerst de Zaey Neringe hier te Lande hebben gebragt.

* Siet boven p. 425.

Nieuwe Zaey halle en beschryvinge van dien.

Ornamente van deselfs voor poort.

garen af-hangende festonnen formerende en het principale werck in sich besluytende: Boven de ronte ofte boogh van den ingangh zijn festonnen van allerhande instrumenten en werck-tuygh tot de Zaey-Neringe soo hier ter Halle als by de bereyders dagelijcx gebruyckt werdende. De politie en forme van Regeringe alhier gebruyckelijck bestaet in de volgende personen: Namelijck twee Superintendenten, zijnde gecommitteerden uyt het Collegie van de Heeren van de Weth / en drie Gouverneurs, welckers een ordinaris ook een Magistraets-persoon is/ en dese vijf te samen geassisteert met een der Secretarisen van de Stad vergaderen alle eerste Maendagen van yder Maendt des namiddaghs ten twee uyren / omme tot uytvoeringe hares aenbevolen ampts de voorgevallene differenten/ de Zaey-Neringe concernerende/ af te doen/ de opkomende zwarigheden tijdlijck voor te komen / beletten en wech te nemen / en gesamentlijck de bevorderinge ende het toenemen van die self de Neringe te benaerstigen en te besorgen. De verkiesinge van de Gouverneurs (die volgens d'eerste instellinge voor drie Koningen-dag moet geschieden) is gewoon seer feestelijck toe te gaen/ als wanneer ter bestemder tijdt het gantsche Collegie van de Heeren van de Weth sich ter Halle laten vinden / en het geheele Corpus van die vander Neringe (te weeten voor soo veel als sy Meesters zijn) tot het doen van de Nominatie/ daer als-dan oock jegenwoordig zijnde/ ernstelijk vermanen; dat sy onder haren Eedt daer mede sy dese Stadt als Burgeren ofte Poorteren verpligt staen / nomineren sullen ses personen/ die sy in haer conscientie weeten en kennen de nutste en bequaemste te zijn / omme by de Heeren van de Weth deser Stadt daer uyt d'electie vande Gouverneurs van de Zaey-Neringe te werden gedaen; dat sy 't selve doende/ alleenlijck voor oogen sullen hebben de behoudenisse en vorderinge van de selve Neringe / en het selve niet te laten om lief noch om leedt / om gunst noch afgunst/ noch om vrindschap / noch om vyandschap / noch om geenerley saken: Soo waerlijk als hen Godt moet helpen. Dese Nominatie pleeg van ouds te geschieden alleenlijck door persoonen in desen dienst geweest zijnde / met byvoeginge van eenige anderen door de Heeren van de Weth daer toe verkoren uyt de gequalificeerste ofte notabelste Ingesetenen 't sy der selver Neringe ofte oock anderen al waert dat sy de neringe metter daet niet en oeffenden noch en deden / en dat in consideratie/ dese als neutralen en indifferenten geen eygen-baet noch voordeel hier in kennende beoogen / des te onpartidiger mosten werden gepresumeert; hoe-wel die maxime hedendaegs / als gesegt/ verandert is. De vermaninge dan in voege voorsz op den Eed gedaen zijnde/ treed een ygelijck tot de Nominatie en het overleveren van sijn billet/ waer uyt by meerderheyt van stemmen gecolligeert werden ses personen / uyt welcke by de voornoemde Heeren aenstonts twee nieuwe Gouverneurs werden geëligeert/ ende een uyt d'oude af-gaende (niet langer dan 't laest voorlede Jaer in dienst geweest zijnde) om 't volgende Jaer

Collegie van Superintendenten en Gouverneurs deser Halle, hoeneer die vergaderen, mitsgaders der selver Ampt.

Plechtelijckheit omtrent de de verkiesing van de Gouverneurs

Oude methode van dien.

Jaer noch te continueeren / uyt welcke drie als-dan / mede by deselfde Heeren / een tot Ontfanger of Rent-meester werd aengestelt / omme van de penningen uyt de boeten en vervallen ten behoeve van de Neringe / jaerlijxse reeckening te doen. Ter selver tijdt geschiet oock d'electie van de minder officianten / naer voorgaende Nominatie by de Superintendenten als-dan in dienst zijnde gedaen / met ende nevens de nieuw gekoren Gouverneurs die onder anderen oock een clausule in haer Eedt hebben / de selve Nominatie te doen sonder onredelijcke affectie / gunst of afgunst / ende voorts 'tenemael conform den teneur van de voor-afgaende vermaninge tot de gemeente. Dese minder officianten sijn voor-eerst vijf Loyers ofte Warandeers, die haer by-een-komst hebben ten minsten tweemael des weecks / 's Woonsdaegs en Saterdaegs 's mergens / omme de Zaeyen en Rassen / ter Halle gebragt / voor de vendu ofte Marct-tijd (die op dese dagen alhier gehouden werd) eerst behoorlijck te Waranderen en Loyen. Dese hebben een gewoonte van ouder herkomst / alvoorens aen't Loyen te gaen yder reys een kort eenvoudig gebed uyt te spreecken / 'tgeen sy alle van buyten kennen sonder eenig voorschrift daer van te houden / gelijck wel in andere Collegies geschiet / bestaende in dese woorden:

verkiesing vande andere Officianten van de Zaey-halle.

Saey-Marckdagen tweemael 'sweeks.

Loyers ofte Warandeers alvorens tot haer functie te treden; doen een gebed.

O Heere, geef ons wijsheyt en verstand op dat wy die over dese goederen gestelt zijn, recht ende eenparig mogen oordelen; het goede prysen ende het quade straffen, tot wel-varen van de Stadt ende Neringh. Amen.

Behalven dese vijf Loyers / is'er een Klopper die de zegels en merken aenslaet / in't Waranderen oock sijn stem hebbende / daer benevens twee Provisenaers, gelijk van de Laken-halle is geseyt / mitsgaders een Bally ende een Knape, staende alle met Eeden verpligt aen 'tgemeene best van de Neringe / onder solemnele belofte van de behoudenisse ende vermeerderinge van dien na al haer vermogen te bevorderen. Noch zijnder tot dienst van de Reeders en Koop-luyden van Stadts wegen gestelt ende beëdigt twee Packers, een Meter, twee Persers, een Volder, een Conroyer twee blaeuw Verwers, twee swart Verwers, namelijck een Bleck-verwer en een Zyde-verwer / dewelcke alle Jaers op 't veranderen van de Gouverneurs en d'andere officianten der Halle onvermaent gehouden zijn te compareren op de voorsz Halle / ende haren Eedt / ten aenhoren van de gemeente / aen de Heeren van de Weth te komen vernieuwen / of by gebreecke van dien haer bedieningen niet langer te mogen oeffenen. Ick vinde in mijne notulen getrocken uyt Stadts Tresoriers Maen-boeck van den Jare 1660. dat den voorgemelte gezwooren Meeter van de Saeyen ende Rassen die alhier ter Halle gepasseert werden ontfangt en collecteert seecker Stadts recht van 't meeten der voorsz Saeyen ende Rassen / te weten van yder stuck

Verbintenisse aller officianten deser Halle.

Andere bedienden ten behouve van de Zaey Neringe alle mede haer Eed jaerlijcx vernieuwende.

Stadts regt voor 't meten van de Saeyen en Rassen ter Halle passerende.

Saey eene stuyver/ ende van yder stuck Rasse acht penningen/ welck recht hy gezwooren Meeter gehouden is alle drie Maenden precijs ten behoude van de voorsz Stadt in handen van den Tresorier inder tijd te verantwoorden / met attestatie van twee Gouverneurs van de Saey-halle van welck gering regt/boven het tractement van de Meeter en andere onkosten de Stadt in den gemelten Jare noch te boven quam aen de kant van de drie hondert gulden/ waer uyt te besluyten is dat jaerlijcx een groote menigte van stucken Saeyen alhier ter Halle passeren.

Conclusie van de Hallen.

Van dese Hallen afscheydende / sullen wy voort gaen tot de Cameretten en Lombaert-huys, ende dat ten opsigte de by-gebragte Hand-vesten en brieven van de Vleesch-halle / als mede van de Laken-halle / nopende dese twee gestichten allenthalve veel gewach werd gemaeckt/ des sullen wy de bescheyden haer particulierlijck rakende outheytshalve hier oock by voegen.

De CAMERETTEN en LOMBAERT-HUYS,

Eygentlijck geseyd

Het HUYS van LEENINGE.

Oude bescheyden van de Cameretten.

'tOudste en allereerste bescheyt dat sich van de Cameretten op doet / is wel het Schepen-briefje van't Jaer 1338. hier boven tot voordeel van de Vlees-halle by gebragt / waer by de Cameretten schuldig werden verklaert de Hallen te ontheffen van alle straet-geld / plaet-geld ende brugge-geld / * sonder dat hier uyt te bemercken is tot wat dienst ofte gebruyck dese Cameretten eygentlijck waren gedestineert. Doch het meergemelte Privilegie des Jaers 1342. van Graef Willem de vierde, by 't welcke (behalven de Schoole / de Laecken-mate en verscheyde andere saken) oock dese Cameretten aen de Stadt werden gegeven / brengt duydelijck mede / dat sy toen ter tijdt tot een Lombaert dienden: Dit is den text

* Siet boven p. 593.

Gifte van de Cameretten aen de Stadt en waer toe van ouds gebruyckt.

Voort geven wy hen die Cameren dye nu ter tijdt staen voor onse Huys tot Delft, daer die Lomberde nu ter tijdt op wonen, ende die en sal men niet hooger timmeren, dan zy nu ter tijdt zijn, ende waert dat die Cameren vervielen of dat sy verbarnden, soo mogen zyse weder opmaecken alsoo wijd, ende alsoo hoech ende lanck alsse te voren wairen.

De Graef spreeckt hier van sijn Huys waer tegen over de Cameretten waren gelegen/ wat Huys dit soude mogen zijn geweest is by de beschryvinge van 't oude Stadt-huys nader te bespeuren *. Sedert dese gifte vinde ick in't Privilegie-boeck weynig of niets meer aengaende de Cameretten gementioneert / maer wel van't Lombaert-huys 't welck

* boven p. 109 en 110.

nader-

naderhand verhuyst en verplaest is gelijck aenstonts sullen hooren. Dese soo genaemde Cameretten gelegen benevens de Zeevis-marct/en schuyns over de voorsz Vlees-halle bestaen jegenwoordig in verschepde Woon-huysen op de Stadt aen particulieren verhuyrt werdende/ alle onder een dack/ 't welk van verre/ sonderlinge van't Noord-weste af komende/een aensienlijk gebouw representeert. Te wedersijds verandert het van naem in Ooster en Weester Silver-pand. Boven aen de middel-gevel siet men nevens Stads wapen oock die van Alcmaer en Oudewater/ die noch elders hier ter Stede werdende gesien/ ick gaern den uytleg van dien soude hebben gedaen/ ten ware my het rechte bescheyt niet was in gebreecke gebleven. Wat nu het Lombaert-huys in't particulier belangt/ daer van is een Acte van quijtscheldingh van 30. ponden hollands jaerlijcx/ gegeven in't Jaer 1357. by Graef Willem de vijfde, die 's Jaers daer-aen-volgende in sijn Memorie geslagen/ en ten laesten geheel kranck-sinnig geworden zijnde/ gemeenlijk de Dulle Graef geheten werd; welckers Handveste is van desen trant:

Nader beschryvinge van dien.

beschryvinge van de Lombaert ofte 't Huys vãn Leeninge.

HArtoge Willem van Beyeren, Grave van Henegouwen van Holland, Zeeland, ende Heere van Vriesland, doen kond alle luyden dat wy om dat overgeven dat ons onse Stede van Delft overgegeven heeft, dat Huys dat wy hem gegeven hebben, ende verkoft datter die Lombaerde Huys geheten is hun quyte gelaten hebben, dair voir dertigh ponden hollands of te slaen van den ouden pagt, die sy ons jaerlijx geven eeuwelicken durende in te gaen van Meye nu naestkomende, in oirconde desen brief besegelt met onsen zegele, gegeven te Dordrecht opten xxiiij. dach van October in't Jaer M. CCC. LVij.

Quitantie van de Graef wegens 30. ponden holl. jaerlijx, die de selfde hadde op't Lombaert-huys ofte Leenbanck.

Maer by aldien men den stijl van de voorgaende eeuwen (dickwils wat duyster en confuys zijnde) niet gehouden was/ volgens discretie/ wat toe te geven/ men mogt misschien vermoeden of het oock den Secretaris niet/ al een Jaer voor de Graef self/ heeft beginnen te leuteren/ want den sin deses briefs niet in allen deelen klaer genoeg uyt gedruckt zijnde/ heeft ons de regte kennisse en gerequireerde omstandigheden van dien al wat duysterlijck na gelaten; maer gelijck men uyt de hier boven-staende gifte van Graef Willem de vierde/ wegens de Cameretten aen de Stadt/ bescheydelijck siet dat deself de Anno 1342. tot een banck van Leening ofte Lombaert-huys wierden gebruyckt/ soo blijckt wyders uyt de drie voorgaende Acten van Graef Willem de sesde, (onder de bescheyden van d'oude Laken-halle geinsereert) dat de voorsz Banck van Leeningen in't Jaer 1407. gehouden wier in seker Huys staende op den Noord-westen-hoeck van't Marct-veldt/ welck Huys in't self de Jaer by de Graef verkoft zijnde aen senen Philips de Bloote/ ses Jaer daer na by de self de Philips wederom aen de Stad is over-gedaen om tot het Wolle Want-huys ofte Laken-halle/ mitsgaders

Waer ter plaetse de Banck van Leeninge in voortyden al gehouden is.

gaders de Vlees-halle geappropieert te werden*. Waer nu op dit Jaer 1413. de voorsz Banck ofte Lombaert verbaren is/ is my verborgen gebleven/ doch in 's Stads Memoriael-boecken sal men vinden dat op't Jaer 1554. den 19. November seecker Coopman uyt Piemont/ in meening zijnde sijn verkregen Octroy/ om Tafel te mogen houden/ te vervolgen/ belofte doet van vijf ponden groten vlaems aen de H. Geest-meesteren tot profijt van den Armen jaerlijx te sullen betalen gedurende dat hy ofte yemant anders uyt krachte van't selve Octroy sou Tafel houden binnen dese Stadt.* Hondert Jaren hier na is't Octroy nu verhuyrt voor den tijdt van driemael seven ofte een en twintig Jaren/ ingegaen primo April 1655. op ses duysent gulden contant/ en een pensioen van twee duysent drie hondert gulden 'sjaers waer van den Rentmeester der beyde Parochi-Kercken ontfangt 1500 gulden/ die van't Frater-huys 400. en die van't Bagijn-hof gelijcke 400. gulden. En dit is al het geene my van outs te voorschijn is gekomen wegens het Lombard-huys, welckers naems oorsprong by veele gesustineert werd gedaelt te zijn van de Lombardi, een Natie geseten op de frontieren van Italie/ het landschap Lombardie genaemt zijnde/ welkers Inwoonderen tot den woecker en onmatig gewin genegen wesende/ d'eerste Inventeurs schijnen geweest te zijn die dese maxime in d'al-oude tyden gepractiseert/ en vervolgens alomme door de Weerelt voort-geteelt hebben/ maer de grove misbruycken tot uytsupping van de gemeente soo langs soo meer ontdeckt werdende/ zijn tot besnoeping van dat alte grooten gewin en beteugeling van d'onbehoorlijcke baet-sugt/ van tijdt tot tijdt by d'Overheyt nader reglementen daer op gestelt; gelijck nu laest over dertig Jaren alhier dese volgende Publicatie is gedaen.

* Siet boven p. 597. en 598.

Groot verschil in de pagt ofte huyr van dien, sedert 100. Iaren.

* Siet 1 Memoriaelb. van Burgemeesteren f. 81.

Herkomst van het woord Lombard en wie d'eerste inventeurs van dien.

Reglement omtrent de beleeninge.

Mijn Heeren de Magistraten deser Stadt hebben tot verlichtinge van de gemeente metten Tafel-houder van de Banck van Leeninge nieuw contract gemaeckt, twelck ingegaen is den eersten deser Maend April, adverteren by desen de gemeente dat sy van hare panden, die sy inde voorseyde Banck van Leeninge sullen komen te brengen, in plaetse van een blanck, dat sy vant pond vlaems van verstaen-geld ter weeck hebben gegeven, nu voortaen niet meer sullen geven als een halve stuyver, wesende den derden penning minder, gepubliceert den 15. April 1637.*

Verminderinge van de verstaen-gelden der panden in het huis van Leeninge alhier.

*7 Keur-boek f. 110.

Welck verstaen-geld na my berigt is noch nader vermindert is of eerlange vermindert sal werden/ in voegen de Banck van Leeninge althans uyt goede insigten en om politijcke redenen in alle Steden deser Lande/ onder die behoorlijke bepalingen/ niet alleen werden toe gelaten/ maer soo langs soo meer by de Steden self in't werck gestelt/ gelijck men meynt/ na't expireren van de noch lopende huyr van de Banck/ alhier oock te sullen geschieden/ en dat tot des te meerder soulagement

Om wat reden de Leenbancken werden toe gelaten op conditien.

lagement en verlichting van de behoeftige inwoonderen die in tyden van nood gedrongen zijnde haer goederen te verpanden / niet met uyt-mergelende woecker (gelijck anders dickwils geschiet) souden werden geplaegt / waer door sommige tot steelen of andere ongeoorloof de prac-tijcquen / mochten komen te verballen. En uyt dusdanige insigten is dese instellinge een prijslijck werck / en self niet strydig tegen de Christelijcke Religie ; Wel gelucksalig is hy (seyd den Psalmist) die sigh verstandelijck draegt tegen den elendigen: de Heere sal hem bevryden ten dagen des quaets.* Daer in tegendeel den woecker en over-winste allenthalve door de gansche H. Schrift voor een gruwelijcke en abominable sonde werd uytgekreten. In andere gewesten van Europa en self oock in de nabuyrige Spaensche Nederlanden vindmen gestigten die sy *Montes Pietatis*, dat is / Bergen van Bermhertigheyt noemen / wel met de naem maer niet inder daet verschelende van onse Huysen van Leeninge. Een Huys tot desen handel bequaem en jegenwoordig daer toe noch dienende is gelegen achter de Marct op den Langen-dijck / van achteren met twee door-gangen ofte poorten aen de Burgh-wal uytkomende / een ten Oosten en een ten Suyden. Hier werden beleent niet alleen allerhande klederen Ly-waet en Huys-raet / maer Gout / Silver / Juwelen en allerley kleynodien / soo wel van buyten als van binnen de Stadt / zijnde voor die gene / die 't haer schamen / en haer behoeftigheyt niet en derven openbaren / verscheyde Vrouwluyden die als Makelaersters der goeder luyden Meubelen gaen verpanden. En ten einde geen baetsoekende luyden sig souden onderwinden eenigerhande Meuble goederen in pand te nemen / omme daer door haer selven te verrijcken / en de publijcke Banck van Leeninge te illuderen / soo is hier noch onlangs / tot weringe van dien / gepubliceert dat de uyt-gevers van penningen op panden / die gewoon sijn in de Banck van Leeninge gebrogt te werden / egeen het minste regt ofte actie sullen hebben op de overgenome goederen in pande / sulcx het den eygenaer van dien ten allen tyden vry staet de selve goederen als vry eygen te vindiceren / ende den houders van dien weder af te vorderen / sonder aen de selve nogh ten opsichte van de genote Capitalen / veel min de gestipuleerde interessen van dien / in eeniger manieren gehouden te zijn ; ende dat daer en boven de voorsz uyt-gevers van penningen op conditie als voren / noch verbeuren sullen soodanige somme van penningen als by haer / op ofte voor de geseyde goederen / in voegen voorsz / sal wesen uyt-gegeven ; welcke boete geappliceert sal werden d'eene helft ten behoeve van den Aenbrenger / alwaert 't oock dat hy self de penningen op ofte voor het goet genoten hadde ; de weder-helft ten behoeve van den Armen ; en boven dien noch vijf-en-twintig guld: voor yder hondert guld: aen den Officier van de Justitie / in sodanigen meyninge dat al het geene de hondert gulden is passerende / in dien deele telckens wederom voor hondert guld: ten vollen sal gereeckent werden ; en de uytgereycte penningen

* *Psalm* 41: 2 en 3.

Leen-bancken hoe in andere Landen genaemt

Descriptie van 't Huys van Leeninge alhier.

Strenge wet tegen particuliere beleenders van goederen alhier.

ningen in't geheel geen hondert guld: bedragende / echter de boete van vijf-en-twintigh guld: voor den Officier mede sullen zijn verbeurt. *

*Siet 8 Keur-boeck. f.278.

Onder d'oude instellinge / daer wy als noch van handelen / is geensints van de jongste

De PUBLYCKE WAEGH.

Beschryving van de Waeg mitsgaders hoeneer en door wie aen de Stadt gegeven.

Legt agter het Stad-huys gelegen/ zijnde een hegt en sterk gebouw/ en gelijck van vooren op de Marckt / soo oock van agteren op't water/ met twee ruyme poorten uytkomende. Hoeneer en door wien de self de aen de Stadt is gegeven / hebben wy in de beschryvinge van de Laken halle gesien / namelijck door Graef Willem de vierde / in sijn Privilegie van den Jare 1342. daer hy nevens de Laken-mate ende die zegelinge vande Lakenen oock geeft die Wage, met by-voeginge dat al de voordeelen daer af-komende ten behouve van de Stadt souden werden geemployeert. * Doch sedert men d'Impositen op de Wagen generalijck door het gansche Landt heeft op gestelt / gaet wel tweemael soo veel meer profijt aen't gemeene Landt / als wel aen de Stad. Dese instellinge van publijcke Waegen is alomme in alle gereguleerde Landen door de gansche Werelt al een oud gebruyck / om de gerechtigheyt te handhaven/ en een yder sijn bedongen gewigt toe te laten komen/ de naem van Waegh / deriverende van't woord wegen / self sijn eygen beduyding mede brengende. Hier moeten alle Waren en Koopmanschappen die ordinaris in't gros by ponden werden verkoft/ gewogen werden / en na de waerde van dien soo aen't Landt als aen de Stadt een seecker tax betalen / zijnde daer toe Twee geswooren Waeg-meesters, wetende hoe veel voor yder hondert ponden na proportie moet gegeven werden; sulcx hoe meer de Schalen van de Waegh werden beladen en bezwaert / hoe meer de last van't Land en de Stadt werd verligt. Tot dienst en gerijf van alle die aen de Waegh te doen hebben sijn eenige gezworen Arbeyders die men hier veeltijts Kraen-kinders noemt vermits sy 'tregt van de Kraen (daer mede de zwaerste lasten in en uyt de Schepen bearbeyt werden) in Huyr hebben/ en den arbeyt daer voorvallende/ oock waer-nemen / hebbende haer Huysje nevens aen de Waegh om altijd by de hand te zijn; dese hebben tot haer Noothulpen op Marct-dagen en anders als'er druck werck is / eenige Waeg-kruyers ; over alle welcke te samen / de voornoemde Waegh-meesters het opsigt hebben / sijnde tegen alle mis-verstanden en wan-ordre met Wetten en Ordonnantien onderschraegt / wyders verpligt zijnde / de Balancen en't gewigt klaer/ en van alles behoorlijck Boeck te houden. De gewichten moeten oock soo nu en dan door 's Stadts geswooren Ycker tegen de Slapers (op Stad-huys bewaert werdende) over geslagen en geyckt werden.

* Siet boven p. 596.

Ten welcken eynde de Wagen sijn in-gestelt.

Officianten en bedienden in de Waeg, mitsgaders wat yders pligt is.

Onder de gebouwen en gestichten ten behouve van de Koopmanschappen

ZEE-MAGASYN VAND'
OOSTINDISCHE COMPAGNIE
staende op Stadts haven.
Smith exc.
C. Decker Fecit

schappen opgeregt/ hoe-wel niet van de oudste/ nochtans wel de voornaemste is

't OOST-INDISCH-HUYS.

Gemeenlijck genaemt d'Oost-Indische-Camer, apparentlijck vermits in d'eerste beginselen van de geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie dessels Bewinthebberen noch geen bysonder Huys/ maer alleen ergens een Kamer tot haer by-een-komst hadden/ en onaengesien de saeck verandert/ echter de gemeene manier van spreecken/ door gewoonte/ onverandert gebleven zijnde. Dit Huys gelegen aen't Zuyteynde van d'Oude Delft/ omtrent de Zuyt ofte Schiedamse-poort/ schuyns over 's lands Ammunitie-Magazijn/ is gestigt volgens 't jaertal in de voor-gevel boven den ingang staende Anno 1631. zijnde van een tamelijck hoogte en niet oncierlijck van buyten aen te sien/ hebbende een bequame breete/ en in de lengte tot achter aen Stadts-walle vierkant uytkomende; van binnen in verscheyde Vertrecken/ veel Pack-huysen en Solderingen afgedeelt zijnde. De vergader-plaets/ ofte Raet-kamer is verciert met allerhande Zee-kaerten der Indiaensche Kusten/ Reden/ Havens en Capen; in de Pack-huysen en op de Solders zijn allerhande Speceryen/ als Peper/ Note-muscaten/ Foelie/ Geroffel-nagelen/ Caneel en dergelijcke Indiaensch gewas/ oock veelderley Catoene Ly-waten/ Zyde en Zyde-stoffen/ Sappen/ Gommen/ Verwen/ Chinese Porceleynen/ Verlackte-wercken/ en andere overzeesche Huys-raet uyt het andere eynde des Weerelts/ die hier jaerlijcx in en uyt dit Huys als in een Schuyre daer het als met een gestadige vloet en ebbe komt en wegh-gaet/ en over-al/ soo door't gansche Land als na andere plaetsen/ vertiert en versonden wert. Wedersijds is'er noch een bequaem Woon-huys mede aen de Compagnie toe behorende en daeromme alle van een coleur geschildert zijnde/ aen de Noord-zyde voor den Boeck-houder/ en aen de Zuyt-zyde voor den Opsiender ofte opperste der Knegts en d'arbeyders. Dit alles nog te klein vallende is sedert eenige Jaren aen d'oversyde wat Noortwaerts aen een nieuw groot Pack-huys opgeregt van drie verdiepingen boven den anderen/ alle seer bequaemlijk op 't water uyt-komende met Deuren of Pack-solder-vensters om de goederen daer door in en uyt te voeren. Daer-en-boven hebben sy een groote Scheeps Timmer-werf/ van de Stadt in Huyr op Stadts-haven aen de Mase/ alwaer voornemens zijn by d'eerste gelegentheyt een considerabel Zee-Magazijn aen te bouwen/ om alle noodwendigheden van Scheeps-behoeften en gereetschap voor d'afgaende Schepen in bewaert en opgesloten te werden. Ende dit alleen geseyt zijnde voor soo veel de gelegentheyt der gebouwen van dese Compagnie aengaet/ sal het niet tenemael ongerijmt zijn by dese occasie oock een weynig van haren oorsprong/ eerste beginselen/

Beschryving en hoedanigheyt van 't Oost-Indische huis van buyten.

Desselfs hoedanigheit van binnen.

Noch drie andere Huysen van buyten aen mede de Comp. toehehorende.

Scheeps timmer-werf en geproiecteert Zee Magazijn aldaer.

selen/ en op-komst te melden/ soo als 't self de uyt d'Historyen onses Vaderlands op't compendieuste heb konnen by een trecken. De Vereenigde Nederlanders/ die tot noch toe d'Indiaensche en andere Uytheemsche waren uyt Spangien hadden gehaelt/ door seer strenge Placcaten des Konings voortaen verboden zijnde de Navigatie en commercie in dat Koninckrijck / wieren genootsaeckt op andere middelen te dencken / om de selfde in haer Vaderland te bekomen / en wyders ook naer andere gewesten te vervoeren. d'Eenigste wegh die daer toe open stond was die na Indien leyde over Zee / zijnde een wegh / na de natuyrlijcke en aller volcken rechten / voor alle menschen gemeen gelijck als de Lugt : Dus heeft men in't Jaer 1595. eerst om het Noord-Oosten door eenen veel korter weg en niet beset noch bevaren door eenige Vlooten der Vyanden de Koninckrijcken van China ende Cathay mitsgaders de Moluckische Eylanden getragt te naderen ;* want uyt Hollandt tot het Coninckrijck van Japan / by al dien de Zee door by Ruslandt en Tartarien navigabel wier bevonden over de 1235. duytsche mijlen niet en souden zijn / daer in tegen-deel door de gewoonlijcke vaert voor by de Cabo de bona Esperança het 2932. duytsche mijlen te varen zijn.* Doch dese wegh tot drie formele Reysen / hoe wel men de Somer en den soetsten tijdt des Jaers waergenomen hadde / egter/ vermits de menigte des Ys / ondoorganckelijck bevonden wierd / sulx al die tochten naer veel suckelingen en wonderbaerlijcke toevallen eyndelijck vruchteloos en onverrichter saecke afgelopen zijn. Ondertusschen stond men niet stil eenige andere Koopvaerdy-Schepen die oock ten Oorlog waren toegerust door den ordinaris bekenden wegh heen te schicken/ om voornamelijck ter plaetse daer de Spanjaerts geen gebiet en hadden den Koop-handel te beginnen / met last om niemant te beschadigen maer met d'Inwoonders des Lands vrindelijk te handelen / de gemaeckte vrindschap met onderlinge verbonden / ten beste en voordeel van de Vereenigde Nederlanden / te bevestigen. Dese uytrustingen / hoe-wel in't eersten met geen groot profijt geluckten / werden echter door de Staten seer gevordert en voortgeset/ alle faveur en gunst aenbiedende den genen die derwaerts avontuyren wilde / * waer door 't gebeurde dat het getal der Uyt-reders dagelijcx aengroeyende/ d'Oost-Indische Navigatie soo frequent is geworden dat d'een den ander in de weg begon te zijn. Want delwijl uyt verscheyde Havenen niet alleen van Hollandt maer oock van Zeelandt eenige Schepen derwaerts gingen/ die/ sonder correspondentie met malkander te hebben / dickwils met de selfde waren in een en de selve Haven in Indien malkander ontmoeteden / soo ontstond hier uyt den Koop-luyden niet alleen hindernisse en oneenigheden / maer oock groote schade en nadeel. Daer by quam dat de Schepen te lichter konden overwonnen werden / vermits de Vlooten hare kragten niet by den anderen brachten. Welcke zwarigheden by de Staten Generael overwogen zijnde / hebben

Oorsprong van d'Oost-Ind. Comp. onstaen door verbieding van de Vaert op Spangie.

Nieuwe weg na O. Indien gesogt.

* Metere 18. f. 125. a. b.

Verschil in kortheyt van dien.

* Pont. besch. Amst. p. 160.

d'Ordinaire passage werd ook bevaren.

't welk door de Staten gefavoriseert zijnde seer begint toe te nemen.

* Metere 21. f. 2. c.

Dogh den hoop te groot werdende beginnen den anderen nadeelig te zijn.

ben in 't begin des Jaers 1602. verscheyde voorname Reeders en handelaers soo uyt d'een als d'andere Provintie in 's Graven-hage verdaghvaert/om deselve te verdragen en alle te samen onder een lichaem en generale Compagnie te brengen /'t welck na veel moeyten / beraetslagen en by-een-komsten eyndelijck met gemeene toe-stemmingh den 20. Maert is geconcludeert / waer op de Hoog-gemelte Staten haer Octroy hebben verleent/ * met uytsluytinge van alle anderen voor den tijd van 21. Jaren/'t welck naderhant verlengt is / sulcx dese nieuwe societeyt ofte maetschappye seders die tijdt de naem van generale geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie heeft gevoert. Onder de conditien wierd besloten datter ses Cameren ofte vergader-plaetsen souden zijn / dat die van Amsterdam in de equipage/die tot dienst van dese Compagnie gedaen werd/de helft moeten bevorderen; die van Middelburg een vierde-deel ; die van Delft/ Rotterdam/ Hoorn en Enchuysen elck een sestienste-deel. Tot elcke vergader-plaets is oock een seecker getal van Bewinthebberen verordent daer 't elcke Camer op liet versterven. Daer-en-boven dat uyt dese ses Collegies soo nu en dan een gemeene samen-komste souden werden beschreven / van seventien personen / elck uyt den hare daer toe te deputeren / die men noch de vergaderingh van de seventiene noemt / namelijck van Amsterdam acht/ die van Middelburgh vier / Delft ende Rotterdam twee ; Hoorn en Enchuysen twee / de seventiende persoon of van Middelburg / of van de Mase / of van Noord-Hollandt per vices, dat is by tour-beurten ; op welcke vergaderinghe by meerderheyt van stemmen geresolveert werd ; den tijd wanneer men equiperen sal / met hoe veel Schepen/op wat plaetsen/ verkopinge van d'ingekome waren / uytdeelinge aende Participanten en andere principale saken de Compagnie in't generael betreffende ; en wat by dese vergaderinge geresolveert werd / moet by alle de particuliere Collegies werden geeffectueert/ d' uytgaende of afvarende Schepen moeten vereenigt gaen / sulx dat schade en bate gemeen is. Dit besluyt wierd gepubliceert/ en allerwegen aen alle d'ingesetenen van't Vereenigde Nederlandt bekent gemaeckt/ een yder wierd genodigt om soo veel geld / als 't hem goet docht / in te leggen tot bevordering des voorgenomen handels. En voorwaer dese verkondeging geschiede voor geen doove ooren : Want eenige uyt liefde tot het Vaderlandt / anderen gedreven door hoop van winste / hebben te samen gebracht een Somme van meer dan vier-en-sestigh en een halve Tonnen gouds. Als uyt dese nevens-gaende specificatie is te sien:

Weshalven alle de Rederyen op Oost Indien vereenigt en in een gesmolten wierden.

* *Metere 24. f. 61. a. b.*

Der selver wyse en maniere van bestieringe.

Opperste vergaderinge van dese Compagnie, en deselfs beraetslagingen.

Oudt ofte eerst ingeleyde Capitael van yder Camer der O. In. Comp.

Capitael van d'Ooſt-Indiſche Compagnie.

De Kamer van	Amsterdam.	3674915
	Zeelandt.	1333882
	Delft.	470000
	Rotterdam.	177400
	Hoorn.	266868
	Enchuysen.	536775
	te ſamen	6459840

*Meteren 26. f. 114. d.

d'O. I. Compagnie ſeer beveſtigt en geſtabileert door de dapperheyt van den Admirael Mathelief van Delft.

In dit eerſte Jaer werde veertien Schepen ge-equipeert en daer onder een van 't Collegie tot Delft. De tweede Equipagie geſchiede in't Jaer 1605. beſtaende in derthien Schepen grooter als oyt voor deſe / onder het beleyd van den Admirael Mathelief van Delft, * die ſelve een van de Bewinthebbers was/ namelijck ter Camer Rotterdam/ op wien men allenthalve grote hope hadde geheel Nederland door/ en niet te vergeefs; want deſe heeft de Compagnie door ſijne dienſten (ſoo door 't ſlaen en verſtroyen der Portugyſe Armade omtrent Malacca, als 't maecken van aliantien en contracten met d'Indiaenſche Koningen) gelijck als geſtabileert en op vaſte zuylen gegrondt-veſt. Over ſulcx/ (mijns bedunckens onder correctie) niet ongevoeglijk ſoude zijn/ dat tot 's Mans gedachteniſſe wegens ſijnen vromen yver/ ſijn origineel Contrefeitſel (als noch tot Rotterdam/ onder ſeeckere ſijne na-gelate vrinden beruſtende) in't Ooſt-Indiſche-huys van ſijn geboorte-Stad alhier ten toon mocht hangen / met eenig op-ſchrift t'ſijner eere / en tot een op-weckend voorbeeld van vrome wel-doenders. Dit was dan d'op-komſt van onſe vermaerde Ooſt-Indiſche Maetſchappy/ die naderhand ſoo geſegent is geworden / dat de voor-geſpecificeerde ingeleyde Capitalen ofte hooft-ſommen in waerde verſcheyde mael verdubbelt zijn / gelijck een ygelijck is bekent en uyt de volgende notitie van d'uytdeelingen / van tijd tot tijd geſchiet/ bewijſlijck blijcken kan.

Grote vrugten daer van vervolgens by de participanten genoten.

Uytdelingen by de Geoctroyeerde Ooſt-Indiſche Compagnie aen de Participanten op haer ingeleyde Capitalen, ſedert den Jare 1605.

	guld:	ſt:	pen:
1605. In Julio uytgedeelt ten hondert in Geldt.	15	0	0
1606. In Maert, in Geldt.	75	0	0
1607. In Julio, in Geldt.	40	0	0
1608. In April, in Geldt.	20	0	0
	150	0	0

In

		guld:	st:	pen:
	Transp:	150	0	0
1609	In Junio, in Geldt.	25	0	0
1610	In Augusto, in Peper of Geldt.	50	0	0
1612.	Eerstelijck in ..... in Geldt.	7	10	0
1612.	Ten twede in December, in Noten.	30	0	0
1615.	In Augusto, in Geldt.	42	10	0
1618.	In Februario, in Geldt	62	10	0
1620.	In April, in Geldt.	37	10	0
1623.	Den 15. November, in Nagelen.	25	0	0
1615.	Den 15. Augusty, in Geldt.	20	0	0
1627.	Den 1. Maert, in Geldt.	12	10	0
1629.	Den 1. January, in Geldt.	25	0	0
1631.	Den 1. January, in Geldt.	17	10	0
1632.	Den 31. December, in Geldt.	12	10	0
1633.	Den 1. December, in Geldt.	20	0	0
1634.	Den 1. Maert, in Geldt.	20	0	0
1635.	Den 14. Mey, en den 20. Augusti in twee reyse in Nagelen.	25	0	0
1636.	In twee Reyse, aen Nagelen.	37	10	0
1637.	In twee Reyse, aen Nagelen.	40	0	0
1638.	In Capiletten en Geldt.	35	0	0
1639.	Den 1. December, in Nagelen.	15	0	0
1640.	Den 1. November, in Geldt.	25	0	0
1641.	Den 10. February, in Nagelen.	15	0	0
1641.	Den 1. November, aen Nagelen.	25	0	0
1642.	Den 15. December, aen Geldt.	50	0	0
1643.	Den 1. February, in gesifte Nagelen	15	0	0
1644.	In twee Reysen, aen Nagelen en Geldt.	45	0	0
1646.	In twee Reysen, aen Geldt.	47	10	0
1648.	Den 1. January, in Geldt.	25	0	0
1649.	Den 1. January, in Geldt.	30	0	0
1650.	Dito, in Geldt.	20	0	0
1651.	Dito, in Geldt.	15	0	0
1652.	Dito, in Geldt.	25	0	0
1653.	Dito, in Geldt.	12	10	0
1654.	Dito, in Geldt.	15	0	0
1655.	Dito, in Geldt.	12	10	0
1656	Den 1. December, in Geldt.	27	10	0
1658.	Dito, in Geldt:	40	0	0
1659.	Dito, in Geldt.	12	10	0
1660.	Den 1. November.	40	0	0
1661.	Den 15. November, in Geldt.	25	0	0
		1232	10	0

		guld:	st:	pen:
	Transp:	1232	10	0
1663. Den 15. Dito, in Geldt.		30	0	0
1665. Den 15. January, in Geldt.		27	10	0
Somma is uytgedeelt ten hondert in alles		1290	0	0
Komt 'tsedert den Jare 1605. tot dit lopende Jaer 1667. beyde incluys, alle de Jaren door den anderen geslagen, Jaerlijcx ten hondert		20	16	$2\frac{2}{31}$

Welcke Bewinthebberen de kamer van Delft hebben bedient, en hoe verkoren werden.

* *Metere* 24. *f.* 61, 6.

De Bewinthebberen die 't Collegie hier te Delft / sedert 't ingaen van 't Octroy tot desen Jare 1667. incluys hebben bedient / zijn geweest dese naervolgende personen / welkers twaelf eerste alvorens principale Participanten en voor haer particulier albereyts Bewinthebbers zijnde / * eerst tot ses in getal mosten uyt-sterven al-eer een op nieuw in haer plaets mochte komen / d'anderen successivelijck by de Heeren Burgemeesteren / uyt een tripele Nominatie / gemaeckt by d'overige Bewinthebberen nevens een gelijck getal Hooft-participanten (uyt de naem van alle de Participanten t'elckens daer toe bemagtigt) tot vervullingh van de vacerende plaetsen verkoren zijnde / volgens seeckere Acte van Gecommitteerde Raden in dato den 16. Maert 1602.

Lijste van Bewinthebberen, der Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie tot Delft.

1. Jan Jansz Lodensteyn.
2. Arent Jacobsz. Lodensteyn.
3. Dirck Bruynsz. vander Dussen.
4. Gerrit Dircksz. Meerman.
5. Cornelis Adriaensz. Boogert.
6. Michiel Jansz Sasbout.
7. Willem Joostz. Dedel.
8. Dirck Gerritsz Meerman.
9. Johan Raet.
10. Jacob Sandersz. Balbiaen.
11. Heindrick Otto.
12. Jasper Moerman.
13. Pieter Clementsz Berckel.
14. Pieter Isaacqsz Bosschard.
15. Mr. Cornelis van Berensteyn.
16. Joost Jacobsz. van Adrichem.
17. Ewout Evertz. van Bleyswijk.
18. Engelbert Paeuw.
19. Anthonis Hendricksz vander Gijssen-
20. Jan vander Chijs.
21. Everard Ewoutsz van Bleyswijck.
22. Geraldo Welhouck.
23. Pieter van Santen.
24. Mr. Maerten Paeuw.
25. Dirck vander Dussen.
26. Mr. Andries vander Goes.
27. Frans Meerman Jansz.
28. Dirck van Lodensteyn.
29. Jacob Briel.
30. Mr. Adriaen Boogaert.
31. Maerten Meerman.

Behal-

In't Jaer 1656. is by de Staten van Holland en West-Vriesland/ op't schriftelyck advijs/ by de gecommitteerde Bewinthebberen uytte respective Kameren van de generale Nederlandtsche geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie ter vergaderinge van de Seventienen/ aen de Staten Generael op der selver Missive geschreven/ geresolveert/ dat van wegen haer Ed: Groot Mog: ter Generaliteyt werde bevordert/ ten eynde by generale Resolutie van haer Hoog: Mog: werde vast gestelt/ dat van doen voortaen egene personen beneden de vijf-en-twintig Jaren tot Bewinthebberen van de gemelte Oost-Indische Compagnie geadmitteert/ ofte ingelaten sullen werden/ en dat sulcx vervolgens de voorschreve respective Kameren werde aengeschreven/ om haer daer naer precyselijck/ ende sonder eenige infractie voor't toekomende te reguleren.* Bewinthebbers moeten ten minste vijf en twintig Iaren oud zijn.

Behalven de Oost-Indische Compagnie/ is noch een Geoctroyeerde West-Indische Compagnie/ die mede alhier haer bysonder Huys zijn hebbende/ genaemt

* Resolut. Staten van Holl. in date 29. Novemb. 1656.

't WEST-INDISCHE-HUYS.

Staende aen d'andere gracht wel-eer genaemt de Nieuwe Delft mede tegen over 't voornoemde gemene lands Magazijn/ 't welck op een half Eylandt/ tusschen beyde dese Huysen van d'Indische Compagnien in/ gelegen is. Dese Huysinge voor dese geweest zijnde de Brouwerye van de Metale Pot is over eenige Jaren/ by Bewinthebberen gekocht en t'haren behoeve ingeruymt/ en na den eysch bequaem gemaeckt. Doch dese Compagnie niet soo bestendigh in haer voorspoet als wel die van 't Oosten/ is van haren eersten op-gang en wel-eer florisanten staet seer laeg gedaelt/ en schijnt helaes altans ten val te neygen/ sulx dit Huys jegenwoordig van weynig dienst of nuttigheyt is; Evenwel/ gelijk wy d'opkomst van d'Oost-Indische Compagnie hebben aengewesen/ soo sullen wy d'oorsprong van dese/ oock kortelijck verhandelen/ te meer vermits dese insonderheyt al haer geluck in 't geheel/ heeft danck te weeten aen een onser mede-burgeren/ dien groten Admirael Pieter Pietersz Heyn, geboortigh van Delfs-haven. Men had al in den Jare 1607. veel gesproocken van de Zee-vaert op West-Indien mede te Octroyeren/ om tegen de Zee-roveryen te voorsien/ de trafijcque te handthavenen/ en den Koningh van Spangien afbreuck te konnen doen: maer den Treves ofte twaef jarige bestandt/ tusschen de Vereenigde Nederlanden ende Aerts-Hertogen Albertus en Isabella/ des Jaers daer aen gemaeckt/ heeft alle die desseynen af gebroken en te niet gemaeckt; tot dat in't Jaer 1621. het bestant ten eynde gelopen zijnde/ het self de voorwerp ('tgeen nu dus lang geslapen hadde) wederom wacker wierd gemaeckt en op't tapijt gebragt; toen wierd de vereeniging deser Compagny in vasten standt gestelt/ op alles

Situatie en hoedanigheit van't West-Indische Huys.

Hoeneer de West Ind. Comp. Geoctroyeert.

goede ordre beraemt/ en by de Staten Generael Geoctroyeert en alsenthalve publijck gemaeckt; hier by wierd verboden aen alle Koopluyden/ buyten dese Compagnie/ eenigen handel te mogen dryven op de Kusten van Africa, van den Tropicus cancri af tot Cabo de bona esperança, ende in geheel America van de Straet Magallanes, tot Terra Nova, met de Eylanden tusschen beyde gelegen/ alles op verbeurte van Schip en goet. De vryheden en voorrechten/ haer gegunt en toegestaen/ verders in het gedructe Octroy te lesen zijnde. Dus wierden van de Collegies opgereght in de self de Steden daer die van d'Oost-Indische Compagnie oock de haren hadden/ met byvoeginge van dat van Groeningen/en de benodeging tot in-legh van de Capitalen wierd den volcke by aenslag van Billetten genotificeert/ 'tgeen niet ydel maer van goet effect en operatie was/ als dese aenteeckening mede brengt.

Haer wijt uit streekende limiten.

Hoe veel en waer de Collegies van Bewinthebberen op geregt wierden alsmede haer fons ofte eerst bekomen Capitael

Capitael van de West-Indische Compagnie.

	guld:	st:	pen:
DE STATEN GENERAEL.	500000	0	0
AMSTERDAM.	2846505	0	0
ZEELANDT.	1379775	0	0
DE MASE, te weten DELFT, en ROTTERDAM.	1039202	10	0
GROENINGEN.	836975	0	0
't NOORDER QUARTIER van HOLLAND.	505627	0	0
beliep t'samen	7108084	10	0

Dese Compagnie scheen al mede in't eerste weynig voortgangh te hebben/tot dat door 't goedt beleydt van den voorgemelten Admirael Pieter Pietersz Heyn, al het succes gelijcklijck quam/ soo met het veroveren van de Bahia de todos los sanctos, Honduras-vaerders/als wel voornamelijck die rijck-gelade Silver-Vloot/ geestimeert op ses millioenen ducaten waerdigh/ komende van Nova Hispania, in en omtrent de Haven Matanças, des Eylands Cuba, 'twelck aldaer op den 8. September 1628. geschiede/ waer van die drie groote Vlaggen/ in teken van triumphe/ noch boven sijn Marmere graf op't Choor van de Oude Kerckzijn hangende/ * en loflijck beschreven is/ door onsen weleer getrouwen Leeraer in Godts woord hier binnen Delft Dionisius Spranckhuysen. Die meerder gelieft te weeten van alle de gelegentheyt deser Compagnie en sonderlinge van haren Brasiliaenschen handel/ en alle de geluckige expeditien daer omtrent gedaen door onsen hoogh befaemden Admirael/ die lese de Nederlandsche Historien van dien tijdt. Maer de segeningen eenmael ten hooghsten top gestegen zijnde/ zijn naermaels (door valsheden en bedrog der Vyanden) in veel onheylen verandert/ die dese West-Indische Compagnie jegenwoordigh in soo gern

Opkomst en gansche fortuyn van de W.I. Comp. te weegh gebragt door de dappere verrichtingen van den Admirael Pieter Heyn van Delfs haven.

* Siet boven p. 180.

Decadentie van de W. I. Comp.

een desolaet postuyr hebben gebragt/ als sy sigh inwendig nu bevindt. Hier ter Stede is noch onlangs oock een GROENLANDSCHE COMPAGNIE geweest/ die jaerlijcx eenige Schepen na de koude Noordste gewesten om de Walvis-vangst uyt sonden/ hebbende hare Pack-huysen op Stads-haven aen de Mase / doch by gebreck van Lief hebbers van de Negotie alhier/ is dese Maetschappy oock verlopen en te niet geraeckt. Men heeft tot gerijf van de Koopmanschap voor dese / als d'Engelsche-Court binnen dese Stadt noch was / hier oock een WISSEL-BANCK gehad/ soo om alle steygeringe ende baetsoeckeryen in den cours van de gelden te weeren / als om het stuck van den Wissel en de betalinge der Wissel-brieven in goede ordre te houden; waer van een gedruckte Ordonnantie in wesen is/van dato 19. Juny des Jaers 1621. Hier kost een ygelijck die eenige specien van penningen tot haren Koop-handel van doen hadden/ ofte oock eenige specien Billoenen/ Massen / Grenaillen/ oft ander Silver of Goudt / gemaeckt en ongemaeckt / wilden verkopen / tot een wetlijcke en redelijcke prijs behoorlijck gerijft werden. De plaetse tot versekering en securiteyt van dien was op't Stadt-huys. De Commissarissen ende bedienden hier toe gestelt/ waren gehouden hun aldaer te laten vinden om een ygelijck te geryven / alle wercke-dagen van half achten tot thien uyren toe/ ende na de middag van twee tot vier uyren.* Doch dit gebruyck is (soo mits 't vertrecken van d'Engelsche-Court/ als verders om de selfde reden die van de Groenlandsche Compagnie is geseyt) vernietigt.

Groenlandsche Comp.

Wissel-banck hier te Delft en waer toe diende.

*Volgens Ar. XI.

Voor-henen omtrent de beschryvinge van den Doele / 't sy voor of achter de selfde / is versuymt tusschen in te voegen / de beschryvingen van de gemeene landts Magasijnen van Krijgs-behoeften en allerhande Wapen-tuyg / dewelcke aldaer ter materie van den Doele (als zijnde de Schoole van den Wapen-handel) misschien eygentlijcker soude hebben gepast: Doch 't selfde nu voor-by zijnde / sullen die hier tusschen dese gestichten/ten dienste van den Koop-handel op geregt / inlyven / als werdende den Krijg dickwils om de Commercie en behoudinge van dien gevoert. Ende eerstelijck van

Transitie tot des gemeenlands Magasijnen van Oorlog.

't AMMUNITIE-MAGAZYN van HOLLANDT.

By sommige genoemt Arcenael , Wapen-huys , Tuyg-huys en soo voorts: is gelegen by de Rotterdamsche en Schiedamsche-poorten/op de punt van de Geer / daer het water uyt de Schie komende sigh in tween verdeelt/ ter selver plaetse daer wel-eer 's Stads Timmer-werf is geweest / blijckende uyt de verkopinge en opdrachten van den grond ende het Erf daer dit voorsz Magazijn-huys op gebouwt is / tot welcke Timmeragie en op-bouwinge de Stadt mede yetwes gegolden en be-

Situatie, outheyt en uytwendige hoedanigheyt van't Ammunitie Magazijn.

betaelt heeft/ volgens den accoorde met de gecommitteerde Raden van de Staten van Hollandt op den 22. Maert 1601. dien-aengaende gemaeckt.* Het is na dien tijdt al een deftig gebouw/ dat sig van alle kanten aensienlijk op-doet/en blacht in't oog valt den genen die een van beyde de voornoemde Stads-poorten inkomt. Hebbende van voren in't Zuyde een/ en ten Oosten en Westen weder-zijds drie opstaende Gevels met kantelingen na d'oude wyse; en gelijck het van voore een/soo heeft het aen beyde zyde twee groote ronde Poorten/ om d'Ammunitie daer door van alle kanten af en aen te konnen Schepen; d'eenighste avenue ofte toegangh aen de land-zy komt uyt 't Noorden langhs de Geer, van waer een breede kaey onder langs de voet aen d'Oost-zyde van 't gebouw met een kromme elleboogh ofte winckel-haeck voor om loopt tot aen de Zuydt-westelijckste-hoeck/ dienende om Canon en dergelijcke op te leggen/ waer toe oock is gestelt een grote houte Kraen om 't self de uyt en in de Schepen te konnen hijssen; dese kaey is met een Hameye of Staketsel van de gemeene straet af gesloten/ zijnde daer buyten aen een Corps de garde, ofte Wacht-huys voor de Soldaten des noods hier wacht houdende/ als mede een ruym en luchtig werck-huys voor de Arbeyders/ die dagelijcx met de onderhoudinge van 't geweer genoeg te doen hebben/ en alhier by haer werck opgesloten en des middaghs en 's avonts wederom uyt gelaten werden; dit werck-huys heeft sijn uytsigt op een groote plaets ofte plein 'tgeen het Magazijn van achteren van de particuliere Huysen af-schept/om voor d'ongevallen van brandt en anders des te beter bevrijd te zijn/ dienende daer-en-boven al mede met eene om Canon op te leggen. d'Inwendige deelen van dit Magazijn zijn by tyden van Vrede vervult en op geprop met allerhande Huys-raet en Imboel van den Oorlogs-Godt Mars; zijnde beneden gelegen het grofste en rouste tuyg/als voor-eerst een uytnemende groote quantiteyt van yzere Koegels/ soo Bout-koegels als enckelde/ afgrijslijcke Bomben en Granaten van allerhande soorten en calibre/ in bysondere hocken en backen yder na sijn grote/zwaerte/maet en gewichte verdeelt en onderscheyden zijnde/gelijck oock self de binneplaets/ in't midde van 't Magazijn/ mede van dese Donder-bollen is vervult. Schoppen/ Spaden/ Graven/ Bijlen/ Houwelen/ Picken/ Breudsen/Hack-messen/Breeck-yzers ofte Kloof-beytels/ Palisaden/ Storm-palen en al wat men voor de Pioniers/ mitsgaders tot het maken en breecken van de Militaire Architecture ofte Vesting-bouw van noden heeft/ ontbreeckt hier niet. Voorts siet m'er (behalven noch een ontelbare menichte van ander tuyg) heele opgehoopte stapels van Lonten/krijgs-wijse genaemt den roden Haen/die niet anders en kraeyt als Moord/ Brand en allerhande gruwelijcke verwoestinge. Boven is het rondsom beset met kassen op-gevult en geprop met een oneyndigh getal Musquetten/ Vierroers/ Snaphanen/ Carabins/ Pistolen/ Musquettons/ Donder-bussen/ Spiesen/ heele/ halve en drielingen/

Verre-

*3 *Memoriael boek van Burgemeesteren f. 28. verso.*

Ingangh en verder omstandigheden

Des selfs gelegentheyt van binnen, mitsgaders ingredienten van dien.

Wat op de boven kamers en Solders al bewaert werd,

AMMUNITIE – MAGASYN
ofte Wapenhuys van HOLLANDT.
't Oost Indisch-huys
't Wees-huys
Gasthuys Kerck

Verre-jagers ofte Spring-stocken met spiesen boven aen / Morgen-sterren / item Degens / Sabels / Houwers en dergelijcke Hals en Zijd-geweer. Hier sietmen het glinsterende stael / gewet en bereit om noch soo menig mensch het leven te beroven. Daer sietmen de Trommelen en Trompetten om 't deerlijck gehuyl en gekrijt van de miserable gequesten en verslagenen in den Strijd te verdoven. Gins sietmen de racken vol Harnassen en Curassen / die daer hangen als ysere Wambaisen met haer toebehorige Storm-hoeden als ysere Beckenelen / om 't gewelt van den Vyand te wederstaen. In somma het schijnt allenthalve te wesen den Winckel en Pack-huys van Vulcanus den Wapen Smit der Goden. Veele Reysigers en voorname personen uyt vreemde Landen dit Arcenael komende te besichtigen / hebben ten hoogsten geadmireert de ontelbare menichte van geweer en allerhande wapentuygh die hier in voorraedt bewaert werden; en al is't dat sy niet alle op racken soo cierlijck te pronck zijn hangende / als men wel in andere Landen gewoon is te doen (en 't geen alhier mits de groote menichte niet wel doenlijck soude zijn) nochtans staet alles soo gereet en in soo goede ordre dat men bequaemlijck ten spoedigste en in aller yl 't grootste Leger soude konnen wapenen. De plaets alhier te kleyn vallende om al dien grooten hoop van 's Lands Canon te bergen heeft men naer meerder ruymte moeten uytsien / en daer toe verkooren den Hof ofte Tuyn van het eertijts Clarissen Clooster * tegen over de jegenwoordige Paerde-marct / alwaer soo vreeslijck een quantiteyt van heele en halve Metale Cartouwen / lange en korte Veld-stucken / Serpentinen / Falconetten / Quartier-draken / Vuur-muisers (die men anders na de gelijckenis Mortieren noemt) Houwidsers en dergelijcke verbaerlijck vuyrbrakend Oorlogs-tuyg te vinden is / dat het niet minder met verwondering werd aengesien als 't voorgaende / sullende hier by gelegentheit ook een Magazijn-huys opgeregt werden omme alle behoeften tot d'Artillery ofte grof geschut nodig daer in by den anderen bewaert te werden / als Affuyten met haer toehorige voor-wagens / Treck-en Lamoengarelen / Strengen / Reepen en Ketens / Zael-kussens met lichten / Broecken en Toomen / Smeer-putsen met hamer en kruck / Pulver ofte Kruyt-lepels / Aensetters / Wissers / Vercke-staerten / Lontstocken / Kruyt-hoorns / Stel-houten / en alle verder gereetschap voor de Canonniers / als daer zijn Beurs-tonnen / om Kruyt by 't Canon vaerdig te hebben / blicke Hoorns om de brandende lonten in te verbergen / soo om by nacht niet gesien / als by onweder niet uyt gedooft te werden / Lepels en Tangen tot gloeyende Cogels / Schaeps-vachten tot reparatie vande Wissers / Hayre-kleen om over 't Kruyt te leggen / en soo voorts. Het overgebleven gedeelte van de Capelle deses Cloosters is al over veele Jaren gebruyckt voor een Provisi-huys van Salpeter en Swavel / om Kruyt af te maecken / hebbende ten Oosten een uytgang onder door Stads-wal / dichte by het / van outs soo genaem-

Verwonderigwaerdige menichte.

Plaets voor het grof geschut ofte Artillery, mitsgaders menigte van dien.

* Siet boven p. 346.

Allerhande behoeften tot den treyn van d'Artillery nodig.

Salpeter-huys.

de

de Duyvels-gat, uytkomende op de gracht/ om van buyten de Stadt met vaer-tuyg alles af en aen te konnen voeren. Hier dichte by plegen de Staten van den Lande noch te hebben een

PULVER-ofte-BUSKRUYT-MAGAZYN.

Genaemt

't SECREET van HOLLANDT.

Situatie van het gesprongen Kruyt-Magazijn.

Als zijnde gelegen achter-af buyten 't oogh van de menschen / tusschen de Geerwegh en den Doelstraet, benoorden den wel-eer gewesene Nieuwe Doele / schuylende achter eenig geboomte / sulcx van de wandelaers in den Doele self / naulijx kon besichtigt werden/ en by de meeste ingesetenen deser Stadt onbekent was. Dit Magazijn voorsien zijnde met omtrent tusschen de 80. a 90. duysent ponden Buskruyd/ is op Maendag den 12. October 1654. des voormiddags ten half elf uyren ongeluckelijck in de lucht gesprongen/ met sulck een afgrijslijck gedruys en gewelt/ dat het gespansel van den Hemel scheen te kraecken en te bersten / den ganschen Aerdbodem te scheuren / en de Hel sijn kaken op te sperren: invoegen niet alleen de Stadt en 't gansche Landt van Delft met al haer schoone Dorpen / daer van sitterde en beefde / maer dat geheel Hollandt daverde door 't yslijck gedreun. De Huysen trilden / de glasen sprongen uyt / de fundamenten wierden beweegt / in Steden / Vlecken / Dorpen en Gehuchten eenige mijlen verre van ons afgelegen. Het geluyt wierd gehoort self tot op de Helder / ja in 't Eyland Texel, aen de Noord-zee en eenige Provintien buyten Hollandt. * op sulk een afgrijslijcke wijse openbaerde en ontdeckte sigh dit Secreet, en 't geen wel-eer strecte tot verderf onser Vyanden gedyde nu tot ons eygen ondergang. Dat Huys 't welck Hollandt voor-raet gaf van de dagen onser Vaderen aen/ mosten nu (helaes) haer Kinderen vernielen. d' Onheylen en rampen daer door ontstaen / sijn nimmermeer naer waerde en rechte geschapenheyt van de saeck te beschryven; want soo groot als 't geluyd sich tot verwondering van alle menschen liet hooren / in de na by en verre gelegen plaetsen / even soo groot is de schadelijcke wercking geweest binnen de Muyren van dese Stad/ in welcke men na den gegeven slagh/ sag op-gaen een soo gruwelijcke roock/damp/ en stof/ even als of al de helsche poelen haer keelen geopent hadden om haer vergiftigende ademen over de gansche Weereldt uyt te spuwen / en die daer mede te bedecken en verduysteren; begrypende dese Wolck in sich een menichte van puyn/ kalck / steenen / balken / en allerhande op-vliegende materialen / vermengt met stucken van Menschen / welcke men naderhant gezaeyt vond leggen soo buyten als binnen de Wallen / tot een deerlijck spectakel voor de aenschouwers/

Hoe veel Kruyt daer in was.

Beschryving van 't opspringen van dien.

Hoe verre de slag gehoort wier.

* *Siet Delfsche Donderslag p. mihi 4.*

Gruwelijcken damp.

wers / die sonder krimping des gemoets en smelting des herte 't selve niet en konden besichtigen. Hoe het eygentlijck is by gekomen / is tot noch toe verborgen gebleven / en sal apparent by geen Mensch opt geweten werden. Den Kruyt-toorn was wegh geblogen met sijn fundamenten / sonder stuck / noch stol / noch steen / noch pael over te laten / niet anders als een poel vol waters gepeylt op 15. a 16. voeten diep / daer in dit Plutoos-huys gestaen had. d'Opblasing van dese onvergelijckelijcke Mijne nam wegh al watter by of omtrent was / slaende alle de Huysen in verscheyde straten in een oogenblick over hoop / bedeckende en pletterende de Menschen / met alles watter in was. In wat een ellendigen toestand van saecken en deplorabile staet d'inwoonders van Delft sich toen bevonden / is eenigsints af te nemen uyt dese by-gaende Missive / des anderen daegs na 't ongeval / uyt dese Stadt geschreven.

De nagelate poel daer den Toorn gestaen had.

Miserabile effecten door desen slag.

DE elende en jammer, die hier geschiet is, en is met geen penne te beschryven, noch met geen gedachten te vaten, of te bedencken. Het gehuyl dat hier is, de Vrouw om haer Man, de Man om sijn Vrouw, de Ouders om haer Kinderen, de Kinderen om haer Ouders, de Suster om haer Broeder, de Broeder om sijn Suster, de eene om sijn Neef, de ander om sijn Na-maegh, die om sijn Vrienden en bekenden, is soo seer erbarmelick en betreurlick, dat een hart van steenen en Diamanten sigh soude bewegen, om dese treur- en klaegh-redenen te beschreyen ende te beweenen; Ja den wreedsten Barbaer en Turck en soude dit verdrietig Schou-toonneel van alle verdrietigheden ende droefheyd, sonder sugten en hertelicke weedom niet konnen aenschouwen; maer soude moeten verbaest en buyten sigh selven staen, siende dese verdelging van Huysen, verpletteringh, versmooringh en quetsingh van soo veel Menschen, en daer onder geheele Schoolen van Kinderen, en van jonge Maegdekens, die op haer werck, alwaer zy om te leeren naeyen, ende andere eerlicke hand-wercken te oeffenen, by hare Vrouwen saten, ende alsoo onder de Solders met haer Meesters en Vrouwen ellendigh om den hals gekomen en versmoort zijn. Niemant, niemant segh ick, ja alwaer het den snoodsten en wreedsten van alle menschen en soude die groote en onuytspreeckelicke ellende met drooge oogen en sonder tranen konnen aenschouwen; maer soude moeten bewogen worden, om met neer-geslagen oogen alle dese jammeren, alle dese verwoestingen, alle dese op-gehoopte verdrietigheden, en onverwinnelicke schade in sijn hert met weedom betreuren en beklagen. Somma, ick en ben niet machtigh om stof te vinden, om het minste gedeelte van alle dese erbarmelicke jammeren te beschryven of uyt te drucken, om de selve uwe Ed. bekent te maken.

Missive dies aengaende door d'een vrindt aen d'ander geschreven.

Niet alleen beyde de na by-gelege Doel-huysen, maer etlijcke honderd roeden in 't ronde / wierd alles ten gronde toe verwoest en gedema-

Nader specificatie van de schade door den slach geschiet.

molieert. De groote en kleyne Doel-straten, oock alle de nieuwe getimmerde Huysen aen de Laken-gracht, daer d'oude Ramen plegen te staen/ mitsgaders de geheele buyrt van de Geer-wegh, als mede de Verwers-dijck wedersyds ter neder geslagen en tot puyn-hoopen gemaeckt. De groote en taye Boomen in de Doelen waren merendeels by de gront afgeslagen/de Thuynen daer omtrent omgeworpen/ dat nauwlijx een Boom of gelijcknis van een Boom te vinden was/ sommige waren soo vreemt geslagen/ dat alle de tacken zijnde weg gesmeten/ de stammen van onderen als gekloofte niet anders als dorre en spitse palen daer van waren over gebleven. Groote hoopen aerde/ groter dan Wijn-pijpen en Oxhoofden/ waren uyt de grondt/ als in ronde klompen aen een gebacken/ en in den Thuyn van den voorseyde Doelen geworpen/ soo dat de selve Thuynen beter geleken/ een verwoest en omgekeert Landt/ als dat sy eenige gelijckenisse na Thuynen of Hoven souden hebben: Die schoone Lust-hoven ende vermaeckelijcke Speel-tuynen (seyd Petrus de Witt*) welcke waren als een Paradijs om aen te schouwen van de hoogte der Vesten, zijn nu in de diepte aen te sien als een Sodoma ende Gomorra. Waer zijn die schoone Doelen, in welcke de Burgers haer oeffende met de Wapenen, maer in welcke oock veele Dronckaerts, och lacy! en soo voorts. Het getal der Huysen die tenemael om geworpen waren/ wierd begroot verre over de twee hondert/ soo Huysen als Schuyren/ daer men niet van en siet als eenige stucken van Muyragie/ gebroocke balcken/ hoopen steenen en puyn; behalven dese waren over de drie hondert Huysen van al haer Daken en Glasen ontbloot/ voorts wierd geseyt dat'er niet een Huys binnen de gansche Stadt gevonden wierd/ dat niet eenige schade geleden hadde; veele waren oock van binnen aen haer Huys-raet beschadigt/ al het Porceleyn aen stucken/ met meer andere dingen/ die door het grouwelijck daveren uyt haer postuyr waren geraeckt. Beyde de Parochy Kercken, die groote aensienlijcke gebouwen/ waren gansch niet vry gegaen/ maer hadden soo harden aenstoot geleden dat voor-eerst tenemael ontbruyckbaer waren/ glaseloos/ de wind-ysers (die seer dick en zwaer waren) gebogen en uytgeruckt/ de Daken aen stucken/ de muyren op verscheyde plaetsen gescheurt. Aen het Stadt-huys waren meest alle de Glasen uytgevallen. Voorts waren alle de Goods-huysen (waer onder oock 't Leprosen-huys buyten de Stadt staende) en andere publijcke gebouwen, als mede groote Borgers-huysen/ d'eene minder d'ander meer/ d'algemeene schade mede deelachtig. De destructie en werckinge van den slach was soo groot (seyd L. van Aitzma*) dat hondert duysent grof Canon-schooten in een belegerde Stadt niet soo veel oyt hebben konnen doen. Des men Delft doen ter tijdt by Jerusalem, Carthago en andere verwoeste plaetsen vergeleeck. Voor-al was't in't Noord-westen van de Stadt (daer de slag sijn meeste kracht had gedaen) erbermlijck aen te sien/ te meer als men bedagt wat al Menschen

* In sijn Delfsche Donderslag p. 14.

Menigte van Huysen gedemolieert, en niet een in de gansche Stadt onbeschadigt.

* Aitzma 3 deel in fol. p. 1107.

onder die neer gestorte en omgekeerde Huysen (daer men over gingh) verplettert en versmoort lagen. Verscheyde ongelucken en rampen sijn van outs dese Stadt wedervaren / maer geen van allen / hoe zwaer dat mense mach overwegen / sijn te vergelijcken by desen groote en onuytspreeckijcken slagh des Bus-kruyds. Want of men al ten hoogsten in acht neemt dien grooten vermaerden brand van den Jare 1536. die binnen weynigh uyren tijdts / ten naesten by de gansche Stadt in koolen leyde / soo is den selven noch / van dit gevaer t'onderscheyden in twee manieren; namelijk / hoe schielijck dat verslindent vyr sijn voortgang nam / echter tusschen sijn begin en eynde eenige tijdt verleende / om veele goederen ende insonderheyt 't leven te salveren / ten anderen schoon dat'er eenige menschen verongeluckt zijn in den voorgaenden brandt / hier en was ter werelt geen verschoningh; want dese ongemene en voor dese noyt gehoorde Donder-slag nam geheele Huys-gesinnen wegh / ja straten met volcks / oudt / jong / sieck / gesont / rijck / arm / wie datter mocht ontrent zijn / en dat in een oogenblick en onbedenckljjcke korthept des tijds / sonder datter een minuyt overig was om een sucht tot Godt te geven / in sulcken extreme noodt. In belegerde Steden begraven sy haer in de wallen; sy verbergen haer voor't Canon ende Granaten in kelders / *Tela prævisa minus nocent.*

Dese ongemene en horribile destructie, het grootste ongeval van alle die de Stad is onderhevig geweest.

Tegenstellinge tusschen dese slach en andere onheylen.

Schichten die men van te voren siet,
Beschadigen noch quetsen soo niet.

Maer hier en was geen waerschouwen / geen verbergen; 't welck voorwaer wel deerlijck te beklagen was; daer en is geen maniere van doot by dese te gelijcke / het is wel gruwelijck wanneer in een bloedigen strijd van Heyr-legers veel menschen om den hals komen / en insonderheyt wanneer in een Scheeps-gevecht eenige in de Lucht springen; maer daer is noch eenige voorbereyding / eenige waerschouwing / eenige kennis / dat sulcks te verwachten is: dat meer is / sy begeven haer selven gewilligh tot dese perijckelen: maer hier en heeft dit al geen plaets / want niemand heeft hier eenige advertentie / voorweten / kennis / noch eenige gedachten van sulcks / en werden soo subijt weg geruckt; geen staet van menschen / geen onnoselheyt word verschoont / maer worden alle als met een val-strick / door een gelijck vonnis weg genomen / en vernielt. Men heeft soo nu en dan gehoort van ongeluckige verrassingen van dit soo dangereuse Bus-kruyd en de verwonderings-waerdige effecten van dien / maer men sal in geen Historien vinden dat ergens ter weerelt soo een meenichte gelijckelijck is los gegaen als hier binnen Delft. Daerom (seyd seker Schryver *) Het staet te bedencken dat in de inswelgingh van Korag, Dathan, en Abiram het Aerdrijck geen meer onsteltenis vertoont en heeft, als hier op dese plaets; want aldaer scheurde, 't is waer, het Aerdrijck van malkanderen: maer hier streden en woelden de Elementen gemeensamerhandt, het Vyer, de Lucht, het Aerdrijck, met eenen barst door malkander; het Vyer, 't welck sonder

Nergens soo groote quantiteyt bos-kruyts gelijk ontsteken als hier.

* *Historisch verhael van het opspringen van't Magazijn-huys tot Delft art. 14.*

lucht niet kan leven, en wilde door het Aerdrijck niet gevangen en afgesloote blyven van de Lucht, noch het Aerdrijck en konde door sijn swaerheyd niet wijcken om in soo haestigen furie plaetse te geven aen 't Vyer, daerom moestet al barsten, breken, ende op-vliegen watter by of ontrent was, door het gewelt dat het Vyer in sijn natuur heeft. Gelijck men oock bevind aen de Solfer-bergen, als Ethna, Hecla, Vesuvius, en diergelijcke, ontrent de welcke somtijds geheele Steden en Dorpen om gekeert en vernielt worden. Aengesien dan dit wonderlijcke Kruydt noch nergens soo krachtig sijn vermogen heeft getoont/ soo sal het billick zijn hier oock yetwes wegens des selfs gebruycks-begin en inventie te melden/ 't welck by *Polydorus Virgilius* van *Urbino* * en meer anderen gestelt wordt op 't Jaer 1380. of daer omtrent/ seggende den Autheur of Vinder van dien te wesen een Duytschen Monnick/ met namen Berthold Swart. En wat aenbelangt dat het een Monnick soude zijn geweest/ ware het soo vreemt niet/ *nam*

Eerste vindinge des Bos kruyds en Autheur van dien.

* *Polid Virg. de rerum invent. l. 2. c. 11. H.Gutberl. Chron. p. mihi* 481.

Non audet Stygius Pluto tentare, quod audet
Effrenis Monachus, plenaque fraudis anus.

Dat is/ den helschen Pluto self en derft niet bestaen 't geen een uytgelaten Monnick wel sou derven uytvoeren. Sommige echter willende dat het Bus-kruyd al eerder soude gevonden zijn treden eenige Jaren achterwaerts: wat daer tegen *Polydorus* voor den gemelten Monnick weet in te brengen/ kan men op de aengewese plaetse lesen; gelijk ook mede inde aenteeckeningen van *Henricus Salmith* over *Guido Pancirollus* * 't is altijt seecker dat de ledigheyt bequamer is om veelerhande onder vindingen te practiseren als wel de geduyrsame occupatien/ de ledigheyt is een Duyvels Oor-kusse/ seyd het spreeck-woord/ *otium pulvinar diaboli*, en men siet dat de menschen niet doende/ veeltijds leeren quaet doen; daerom seyd Melanthon oock ergens/ spreeckende mede van dese Inventie/ dat den Werck-baes is een Monnick geweest/ maer de Duyvel den Architect. Daer werd oock gesustineert dat den Monnick door dese helsche inventie eyndelijck oock self soude om-gekomen zijn/ sulx men op hem oock soude konnen appliceren/ &

* *Panciroll. rerum memorab. l.* 2. *T.* 18.

Vidimus artifices, arte perire suâ.

Dat den Konstenaer dickwils omkomt door sijn eygen konst. Op dese gelegentheyt van d'ondervindinge des Bus-kruyds/ mitsgaders den gruwelijcke Donderslagh en vernielende kracht van dien/ sonderlinge hier binnen Delft geschiet/ heeft den vermaerden Joost van Vondel, de Phenix der Nederduytsche Poëten/ een seer krachtig en deftig vers gemaeckt/ brengende daer in verscheyde aerdige gelijckenisse te pas.

Vers van Vondel op 't springen van 't Kruyt-Masijn.

Op het Onweder van 's Lands

BUSSEKRUIT te DELFT.

PLURIMA MORTIS IMAGO.

Aen den Heer

JOAN VAN MAERSEVEEN,

Ridder van St. Michiel.

HEt was, geleerde MAERSEVEEN,
Geensins (*a*) Salmoneus, die voorheen
Zoo stout, op't spoor van d'Allergrootste,
In Elis met zijn torts na bootste
Den donderkloot en blixem-strael,
En langs de brugh, uyt klaer metael,
Van hoovaerdye om 't hooft gezwollen,
Met kopre raden af quam rollen,
Als een verbolgen Godt, en kracht,
Die hemel, aerde, en Plutoos nacht
Alleen braveeren durf, en plagen,
Op zynen donderenden wagen;
Noit had Salmoneus zoo veel harts:
Maer 'twas de Denemercker, (*b*) Zwarts,
Die, zwart van roock en smoock en koolen,
Natuur doorgronde, en alle holen
Van haeren boezem openbrack,
En polste wat in't harte stack.
Hy mengt salpeter, kool, en zwavel,
Dat scheurt den afgront tot den navel
Van boven open, buldert, brant,
En slingert aerde, en ingewant,
Kasteelen, sloten, steên te mortel.
Dat ruckt den aerdboôm van zijn' wortel,
Vermengelt levenden en doôn,
En schijnt den hemel naer sijn kroon
Te steecken, door gewelt te baeren,
Dat al de helsche slange-hairen,

(*a*) Desen Salmoneus, willende den donder en blixem na-apen, maeckte een kopere brug, daer hy met een Metale Wagen langs quam afrollen: doch dit geluyt en was niet te gelijcken by't geluyt van't Bus-kruyd, 'twelck gevonden is van eenen (*b*) Barthold Zwarts, in't jaer 1381. sedert welcke tijdt de grove stucken Geschuts, en insonderheyd de Mijnen sulcken donder en blixem hebben voort-gebraeht, met sodanigen krachtigen uytwercking dat tusschen 't selve en den natuyrlijcken Donder-kloot weynig onderscheyt is, verre overtreffende de voorseyde practijck van Salmoneus.

Uit schrick voor't Oorlogs-element,
Te berge staen, en over endt.
Uw jeugt, in't opgaen van haer sterre,
O braeve Ridder, ging zoo verre
Bespieglen, op Kampanjes-kust,
Den zwavelbergh, die, noit geblust,
Maer eeuwigh vlammen braeckt en voncken,
En (c) Plinius gebeent noch schoncken
Ons gunde, noch het minste merck,
Om zyne dootbus met een' zerck
Te decken, voor den trouwen yver
En faem van dien Natuur-beschryver:
Nu zaegtge, hier op Hollants gront,
(d) Vesuvius in zynen mont,
Te Delf, daer, tegens stijl en orden,
Ons kruit, 's lands vyandin geworden,
Stadt-huis ontziet, noch kerck gewelf,
En delft een burger-graf voor Delf,
In puin, en mensche-vleesch, en golven
Van gloejende assche en glas gedolven.
Wie wort van bitter schreyen moe?
De woeste hooft-stadt huilt u toe,
En gaept en stinckt, in zoo veel wijcken,
Gelijck een kerck-hof, zad van lijcken,
Geplet, geknot, gescheurt, gezengt,
Een Chaos, onder een gemengt.
Een jongste dagh, vol dootsche schricken,
En d'oogenblick der oogenblicken.
Verbou een eeuw, en Krezus schat:
Een vonck, een blick verwoest een Stadt.

J. V. VONDEL.

(c) Plinius den tweden dies naems, een Ondersoecker der Natuyre, willende al te nau ondersoeck doen van den brandenden Bergh Vesuvius, gelegen in Campangien, nae by de Stadt Napels, is van 't selve op-geworpen vyer verslonden, vergetende zijne wedervaring te vertellen.

(d) Desen selfden Bergh Vesuvius is ontrent na 1547 jaren, namelijck in't jaer Christi 1631. weder op geborsten, uytspouwende groote vyer-vlammen, roock, en damp, ende bedeckende eenige rontom gelegen Dorpen met asschen. By desen bergh wort de tegenwoordige opspringing van het Magasijn-huys tot Delft vergeleken.

Nopende 'tgetal der dooden en gequesten.

Soo veel nu belangt de dooden en gequesten daer van en heeft men noyt het seecker getal te recht geweten / overmits eenige gansch wegh gevlogen / andere sonder hooft / anderen soo geplettert en geschent waren / dat het onmogelijck was die te kennen / en met namen op te rekenen? Wy hebbense gesien welckers ingewant uytgestort op der aerde lagh / als of haere buycken waren op gesneden geweest. Anderen waren

ren van haer werck-tuyg weg geruckt en souder hooft in andere Huysen geworpen; Vrouwen op het uyterste zwanger zijn met haer Vrugt te gelijck versmoort

—— —— Quis funera fando
*Explicet? * —— —— ——*

*Virgil. Æn. II. 361.

Naer dat men tien dagen de dooden hadt gesogt en van onder de puyn gehaelt quamen wel eenige Lijsten aen den dach van de bekenste dooden / maer in het denumbreren van vreemde en geringe luyden / mitsgaders oock de Kinderen (die al een groot getal uytmaeckten) waren sy allenthalve discreperende. Hoe kermde (seyd Petrus de Witt) de Vader en Moederloose Kinderkens? Hoe weende de Mannen om haere Vrouwen, de Vrouwen om haer Mannen, ende die beyde over hare weerde Vruchten diese niet en vonden! ende noch worden sommige gemist, die misschien sullen achter blyven tot den dagh der verwoestinge en herstellinge van alle dingen. * Hoe deerlijck was het om sien de uytstekende / of hoofden / of armen of beenen der dooden / die van onder de balken ende steenen wierden uytgegraven / bemoddert van bloet en van brein begruyst. De neerlag der menschen greynsde yslijck. Den siecken en oude luyden waren de bedden van haer nachtruste tot haer grafsteden geworden / en sy waren binnen Delft levendig onder haer eygen dack als gedolven. Wat waren de straten als soo vele Schouw-toonnelen van miserien en schrickelijcke ellenden / op welcke onse mede-burgeren of doot / of doodlijk gewond met het vlees gekneust / het gebeente verbrysselt / wierden gedragen tot haer vrinden / in de Gast-huysen / Pest-huys en andere plaetsen? Wie heeft met droogе oogen konnen aenschouwen de verpletterde / verwonde / armelose / beeneloose menschen? welckers veele vermits alhier van haer Huysen ontbloot / naer andere Steden tot haer vrinden zijn vervoert; de Chirurgijns hier oock te weynig zijnde / konden alle die menichte niet cureren / des de Regenten van de nabuyrige Steden hare Chirurgijns herwaerts over sonden om d'onse te seconderen. De gequesten ter doot toe wierden van haer vrunden en magen jammerlijck betreurt. De grootste deernis sag men aen d'ellendigen die gescheyden van leden / noch uyt het leven niet scheyden konden / en met erbermlijck klagen en kermen de herten der behulpsamen deden bersten en scheuren. En hoe-wel het getal der miserabilen soo groot was / soude het naer alle waerschijnlijckheit noch grooter zijn geweest / ten ware veele Amb ags-gesellen en werck-luyden volgens haer jaerlijckse gewoonte gegaen waren na de Schiedamsche Verke-marckt, en anderen na de Voorburgsche Kermis, die daer door in't landt der levendigen waren over gebleven / maer 't huys komende sigh van goed en bloed versteecken vonden. Wyders gelijck men in den voorgemelten grooten Brand des Jaers 1536. wonderen sag van de Opevaers voor heenen geallegeert * soo heeft men mede onder dese

*Donder-slag p. 13.

Miserie der gequesten vermits de menigte niet konnende geholpen werden.

*boven p. 553.

schielijcke en al vernielende overrompeling / nochtans eenige wonderbaerlijcke toevallen vernomen / die by na als miraculen te houden zijn; onder welcke dit eene / van't Meysken een Jaer en omtrent drie maenden oud zijnde / alle verwonderingh waerdig is / 't welck in haer kinder-stoeltje hebbende geseten onder de puyn-hopen / den tijd van ontrent vier-en-twintigh uyren / levendig is voort gebragt / gevende uyt haer sit-plaetse / een vriendelijcken lagh tot een teecken van danckbaerheyt aen de geene die 't geholpen hadden / zijnde aen 't eene handeken maer een weynig verseert / hebbende by sig een appeltje in't ander behouden.* Op welck subject seecker goed Poët noch onlangs dese versen heeft toegepast.

Een kleyn kind wonderlijck gesalveert.

* Delfsche Donderslag p. 10.

veersen daer op geappliceert,

EEn teder wigt was in de kinder-stoel gezeten
 Een etmaal lang, by zulk een zé van vuir en stof
En puin, en aan de hand stegs van 't verderf gebeten.
 Der zuygelingen mond verkondigt 's Heeren lof.
Nog veele zijn'er mé gehaalt gered van onder
 De smeulende asch, en meest bevonden ongewond.
In grote zaken toont d'Almagtige zijn wonder,
 En rukt dien 't Hem behaegt den vuir-poel uit de mond.

Onder anderen werd oock gesegt van een Man van tachtentig jaren / dewelcke over de ses-en-dertig uyren onder de ruyne gelegen hadde / en in volle gesontheyt het leven behouden heeft. Ja dat meer is na tweemael vier-en-twintigh uyren zijnder noch eenige levendigh uytgehaelt. Sommige daer men in't eerste niet konde by komen en die al onder de dooden waren gereeckent / zijnder eyndelijck noch levendig uytgesaegt / en tot de haren gebracht / soo ser noch eenige overig hadden / zijnde alsoo gelijck uyt den doode wederom levendig geworden. De Heere doodet ende maeckt levendig (seyd de Propheet*) hy doet ter Helle neder dalen ende hy doet weder opkomen. Hoe lange en verdrietig die geduyrige nare nachten gevallen zijn / en hoe de gemoederen gestelt moeten zijn geweest van die dus levendig begraven lagen / stond eens te bedencken den genen / die daer lagen op Elpen-beenen Bedsteden, ende weeldigh waren op hare koetsen, daer de Propheet Amos van spreeckt.* Veele die dit perijckel ontkomen waren hebben verklaert dat sy niet anders wisten of het was nu den laetsten dagh. Self anderen / die niet onder de ruynen hebben gelegen / horende dat grouwelijck gebons en gekraeck en siende alles in roock / damp en stof staen / lieten haer vastelijck voorstaen / dat de Elementen / 't samen met het geheel gebouw des werelts / het onderste boven gekeert wierd / en dat nu den tijdt gekomen was / dat men rekenschap soude moeten geven van alle sijne wercken. En als men de saeck te reght considereert / was daer een groote gelijckenisse; aengesien dat van dien dag geschreven staet: Dat de dag des Heeren sal ko-

Anderen mede geluklijk in 't leven behouden.

* 1 Sam. 26, 7.

* Amos 6, 4.

Eerste opinien en inbeeldingen der gener die 't gevaer ontkomen waren, wegens desen overval.

komen als een dief inder nagt, dat is haestelijck en onvoorsiens op sulken tijdt als men de minste gedachten daer na heeft. Voorts dat de Hemelen met een gedruysch sullen voor by gaen, ende de Elementen branden en vergaen.* Souden wy ons wyders te gemoet voeren alle de particulariteyten in desen horribilen slag voorgevallen / waer souden wy eyndigen / daer zijn veele ongehoorde en naulijx geloofflijcke dingen gebeurt; sommige op de Wallen staende zijn opgeheven in de hoogte / en zijn noch in't leven gebleven / doch met gedissolveerde / gerabraecte en verwronge leden; veele in hare Huysen sittende besigh met 't werck harer beroepinge / zijn ter neder geworpen en verruckt / gelijck in de Donder-slagen dickwils geschiet / ende verset aen een ander eynde van de kamer ofte vertreck / in't welcke sy waren; Wy hebben 't met onse ooren van vreemde en verre niet gehoort, onse Vaders hebben't ons niet vertelt het werck dat Godt in onse dagen gewrogt heeft.* Maer wy hebben't self gesien in de dagen onser jongelingschap / sittende in de derde Schoole der Latijnsche tale / wanneer voor-eerst alle de glasen met een onuytspreecklijck gedruys wierden ingeslagen / en verbolgens het dack van het School-huys door den slagh gansch opgeligt / en alle de pannen op de straet neder-gestort; waer onder veele vluchtende Scholieren naer allen schijn souden hebben gesneuvelt / by al dien sy niet door het onder de voet vallen van de voorste / binnens huys / waren gestut / en alsoo door d'albestierende handt Godts genadelijck gespaert geweest / sulx sy komende uyt dese aerdsche Schoole / een Hemels tugt-School voor oogen hadden / in welcke sy veele menschen met de doodt geslagen vindende / tydelijck leeren konden de groothêyt der verborgentheden van den Almachtigen Schepper der natuyre / die ons soodanige toevallen laet weder-varen / tot een waerschouwinge van al de Werelt / om haer tot in-keer te verwecken / onse nietigheyt met al wat in de werelt is te recht te leeren kennen / en door des selfs opmerckingh wijsljck en voorsichtig te leven / ons niet te laten vervoeren of misleyden door dingen / die in haer selven niet en sijn / en nochtans haer met een schoone glans vertonen / die inder daet soo wankel zijn als d'ongestadigheyt selve / en evenwel door onse dwase gedachten geacht werden als metale bergen. Niet lang na dese slag geschiede een Collecte door de gansche Stadt / tot soulagement van de beschadigde behoeftigen / in welcke by veele uyt Christelijcke mededogentheyt groote mildadigheit is betoont / sommige hebben preuven van liberaliteyt gegeven / in het doen kopen en uytdeelen van eenige duysend Pannen / ten behoeve van de geringe luyden / om hare dakeloose Huysjes mede te decken / gelijck Petrus de Witt in sijn dickgemelte Delfsche Donder-slag,* verhaelt van eene die vijf-en-twintig duysent Pannen dede uytdeelen / en voegt daer verbolgens by: Die sulcks doen hebben meer gewonnen, als diese tot een vier-dubbelen prijs verkocht hebben, regte bloed-suygers en op-eters des volcks! die soo handelen, met dobbele dag-huyren

te

*2 Petri 3.10.

Nopende d'andere omstandigheden in de slag gebeurt.

*Ps. 44.2.

De Latijnsche Scholieren geluklijk gesalveert.

Generale Collecte door de Stadt.

Sommigerliberaelheyt in't uytdelen van Pannen.

* Pag. mihi 36.

te nemen, ende het hare te hoog te verkoopen, om dat nu yder alle ding gebreck heeft, die en sullen niet gesegent werden. Dus verre D. de Witt, onsen gewesene Leeraer in Godts woordt; En men leest by Amos / gewisselijck de Heere, Heere, en sal geen dingh doen; ten sy dat hy sijne verborgentheyt, aen sijne knechten de Propheten geopenbaert hebbe. * Maer een sonderlinge misslag gebruycten dien self den Leeraer / daer hy doorgaens in't voornoemde Tractaetje met behoorlijck respect en lof van de Magistraet gesprooken hadde / toeliet dat seecker vers van Henric Bruno, (houdende onder andere een seer aenstootlijcke en voor een wettige overheyt gansch onlydelijcke periode) daer achter aen gedruckt werde / tot dat het selfde by klocke-geslag opentlijck verboden wierd. Verscheyde liefhebbers van haer Overheyt / niet konnende dulden / soo smadelijcken laster en onverdienden hoon / refuteerden dit vers en vielen den Poët en oock den uytgever van alle kanten op't lijf; de Druck-persen roockten van al de versen die daer uyt quamen / welckers een van de moderaetste hier by voegen sal.

* Amos 3. 7.

Belangende 't vers van H. Bruno achter den Delfsche Donder slag.

Andere versen daer tegen aen.

OP HET

LASTER-RYM

Gestelt achter den

DELFSCHEN DONDERSLAGH,

Uytgegeven by P. de WITT, Predicant tot Delft.

Luydende aldus:

God trof u Raadhuys oock, om dat daar vele komen
(Ik spreek niet van de Vromen)
Vol Staatzucht, Eygenbaat,
Vol Haat, vol Nijd, Bedrog, vol goddeloose Raad.

TEGEN-GIFT.

'tWAs ramps genoeg geleden,
Toen Holland zag de Parel van haer Steden.
In asch, en stof en puin,
De kroon (helaas!) geslagen van haer kruin.
Toen Vremdelingen zagen
Het gapen van zoo yzelijck een plage:
En yder riep, met my,
Den Hemel sta u in dees jamm'ren by.
Noch vind m'er onder Zonne,
Van wrevelmoet, en bitsheit overwonne;

En oproer in den ſtaat,
Die klaauwen in zoo diep een wonde ſlaat.
De tonge ſchiet met flitzen,
Om 't Graauw verwoed op d' Overheid te hitzen;
En GEESTELYKEN RAAD
Keurt laſter, goet op d'Achtb're Magiſtraat.
Waar heen zal ſtaatzucht rekken?
Hoe kan men met een Schape-vacht bedekken,
En WITTE Lamm're wol,
Een Tyger-aard, een Wolf verwoed en dol?
Alzoo is 't by gekomen,
Om zulker wil (*ik ſpreek niet van de Vromen*)
Dat God het Kerken-dak
Met Donder-vuur van Boskruit ſloeg en brak.
En zoo is 't by-gekomen,
Om and'rer wil, (*nu ſpreek ik van de Vromen*)
Dat zoo een Donder-bos
Op 't Raadhuis vloog met weynig ſchade los.

Over deſe ſoort van verſen wier wederom miſnoegen getoont/ by den genen die 't al te drifig met den Kercklijcken hillen / en door voordoordeel onverſtandiglijck geſint zijn / geſtadigh tegen de Magiſtraten te murmureren / niet anders als quaed-aerdige School-kinders die tog altijt tegen haer Meeſters met verkeerden yver zijn ingenomen: tegen dusdanigen quam op nieuw in 't licht / ſeecker vers / onder den tytel van Aenſpraeck aen de verkeerde yveraers, verſtoort op de Tugt-rymen van het Laſter-dicht, &c. dat mede uyt geen ſlechte doos en quam. Murmuratie des wegen.

Omtrent dees tijdt quamen eenige gedeputeerden van de Gecommitteerde Raden/ uyt de naem van den Staet/ de condoleantie ofte beklaegreden doen in Burgemeeſteren Kamer / wegens de ſchade en 't groot verlies / dat de Stadt door dien ongeluckigen ſlag van 's Land Magazijn geleden had; en niet lang daer na wierd by de Staten van Hollandt en West-Vrieſlandt een ſubſidie toe geſtaen van hondert duyſent gulden/ om by Burgemeeſteren deſer Stadt / pro rato uyt gedeelt te werden aen de beſchadigde Burgeren die haer Huyſen wederom willen herbouwen/ welcke ſomme na 't oordeel van de beſcheydenſte / als niet al te wel geproportioneert zijnde na de grootheyt van de gelede ſchade/ veel te ſpaerſaem wierd gehouden. Condoleance van Gecom. Rad. aen de Stadt. Subſidie van den Staet aen de Stadt vergunt.

Ick hebbe deſe Hiſtorie van dien verbaerlijcke en grouwelijcke ſlag met den aenkleven van dien/ wat wijtlooper gededuceert/ als zijnde een geſchiedeniſſe waerdig om eeuwig in de memorie geplant te zijn / en een van d'uytnemenſte die oyt in Hollandt voorgevallen is; des hebbe al het voornaemſte/ met de waerheyt meeſt over-een-komende / uyt alle Auteuren daer van gewach makende / nevens mijn eygen geheugniſſe Concluſie van 't ſpringen deſes Kruyt-huys.

nisse en aenteeckeningen by den anderen versamelt / om dus alhier mijne mede-burgeren / t'haren gerybe / mede te deelen. Laet ons nu voortgaen tot de

GENERALITEITS-MAGAZYNEN.

> Beschryving van de Generaliteits Magazynen, ende eerst op den hoeck vande Nieuwe straet.
> * Siet boven p. 331.
> Gebruyckt werdende tot allerhande Ammunitie van hand-geweer.
> Instrument om onder 't water te gaen.
> Magasijn aen 't Wees-huis.
> Wat soort van Oorlogs tuyg hier al bewaert wert

Te weten van de Staten Generael / onder d'aenbevolen opsichte en voor-sorge van den Raedt van Staten der Vereenigde Nederlanden. Dese zijn hier vier in getal / als vooreerst een op den hoeck van de Nieuwestraet, in de Capelle van het (van outs soo genaemde) H. Geest Suster huys* naderhand geconverteert in een Meysjes-huys; by vergunninge van de Heeren Burgemeesteren / aen den Raedt verleent tot weder-seggen / mits de reparatie tot haren lasten nemende / en 'tself de behoorlijck onderhoudende. Dit Magazijn werd meest geamployeert tot een grote quantiteyt van allerhande hals-en-zijd-geweer / gelijk by 't Hollandts Ammunitie-Magazijn is genoemt / als mede Wapen-rustingen en Curassen / waer onder eenige Corpceletten en Plastrons van den ouden tijdt / met haer Morlions en Rondassen / alle seer zwaer en teenemael schoot-vry ; daer toe een party groote antijckse Slag-zwaerden by de Switsers noch gebruycklijck ; oock zijnder eenige seer schoone lange Doel-roers / om uyt eenige Vesting ofte belegerde plaetse seer verre te konnen treffen / item / verscheyde modellen van oude instrumenten en gebruycken der voorgaende tyden / gelijck doorgaens in alle de Magazijnen alhier gevonden werd / en onder anderen is in dit Magasijn seeckere inventie van een kleed van vreemde gedaente / gemaeckt van leer en blick / om onder water te konnen gaen / om Schepen by nacht en ontyden van onder in de grond te booren / hebbende hoorn-glase oogen / loode schoenen om 't opdryven te beletten / en insonderheyt een seer lange snuyt aen welckers eynde een tregter op 't water drijft / om lucht door te scheppen. Het tweede Magazijn is aen 't Wees-huys, by den Raedt in Huyr gebruyckt werdende van de Regenten des voorsz Huys / voor seeckere somme van penningen daer vooren jaerlijcx te betalen / zijnde vier verdiepingen hoog / en tenemael in de lengte van d'Oude Delft tot achter Stads-wal uytsiende. Hier werden bewaert meest allerhande grove waren / als een groote menichte ysere en loode Coegels van allerhande calibre / Bomben en Granaten met haer spiegels en proppen / Brand-pypen en Buysen / Schroot-kokers / Druyven van verscheyde calibre / zijnde een hoop Coegels in linde besloten met touwerck bewoelt ; Spring-tonnen met haer toebehooren / die vol Hand-granaten gepackt / uyt Mortieren geschooten werden ; Blicke doosen vol Musquet-kogels om op 't Canon te setten / Cardous-kokers / Patroon-tassen / Coegel-backen / Ammunitie ofte Materiael-kisten / Brood-kisten / Knap-sacken en soo voorts. Boven heeft men Bies-bruggen / Teene-bruggen van teen ofte rijs gemaeckt / Secrete brug-

bruggen / Back-bruggen / Tonne-bruggen en andere soorten van Bruggen; item Lantaerns / als Houte / Blicke / en secrete Lantaerns / by den gemene-man geseyt dieve Lantaers / heele Tonnen met Slick-spooren / om door 't slick te marcheren / die men anders Ys-spooren noemt; item Voet-angels ofte Minck-ysers / ysere vuyst-Hamers / groote en kleyne / ysere Handt-boomen ofte Koe-voeten / Aerd-winden ofte Dommekrachten / Berrien en Draeg-boomen / Schippers en Boots-haecken / Quaerl-meulens / ysere Hand-meulens / ysere Boeyen / sommige met ketens / andere met bouts / tot straffe van wederspannige Soldaten / en voorts al wat men te Velde in de Legers van noden heeft. Hier zijn oock eenige vreemde inventien / van verscheyde ysere loopen nevens en aenden anderen vast op Affuyten leggende / en alle gelijcklijck afgaende / item Musquetten met twee lont-hanen en anders. Het derde Magazijn is buyten de Schiedamse ofte Ketel-poort / in de voor-Stadt genaemt 't Suyt-eynde aen de Schie / het welck aldaer by den Raedt is doen timmeren in den Jare 1611. schuyrs-gewijs / om allerhande rouw goet in te leggen / als alle soorten van Hout-werck / Balcken van allerley groote / Sparre-balcken / Rebelaers / Juffers / Cap-ravens / Ribben / Swalpen / Balck-plancken en andere allerley Plancken en Deelen / Galery-deelen met haer binten / Mantelets om op Bateryen te stellen / item Palisaden en Storm-palen / Corde-wagens / Aerd-manden / Horden / matten van Bruggen en andere rommeling. Ook allerhande Raderwerck / als Water-meulens van verscheyde inventien / Koore-meulens op wagens staende / die men Wage-meulens noemt / kopere Ovens en soo voorts. Op de plaets leggen oock een goede quantiteyt grof-Toegels / en onder anderen vier korte Metale Veld-stuckjes / schietende ses pond bals / gegoten te Brussel 1630. en voerende de naem van Henry Comte de Bergh, met zijn volle wapen boven aen / zijnde onder op de principale plaets 't wapen des Konings van Spangie / apparentlijck door Prins Henric, by d'een of d'ander occasie van de Spaenschen verovert. Het vierde Magazijn, is het Generaliteits Kruyd-Magazijn, de selve wegh uyt gelegen als 't voorgaende / doch wel een Canon-schoot wijt van de Stadt af / tot voorkoming van alle onheylen en rampen / die by ongeluck daer uyt soude konnen ontstaen; hebbende binnen en buyten grachten / met een dijck tusschen beyde / zijnde aldaer gebout in 't Jaer 1660. bestaende in verscheyde afgesonderde Huysingen en getimmerten / en voornamelijk twee zware kruyt-Toorns / daer 't Kruyt in bewaert werd; een Pack-en Kuyp-huys / daer 't Kruyt verpackt en gewogen werd / om op en af te doen; Een Granaet-huys daer in de geprepareerde Granaten gebercht werden / twee Corps de Garde / een voor d'Officiers / en een voor de Soldaten / waer tusschen beyde in een proef-kamertje om 't Kruyt te proberen en op te nemen. De voorseyde twee Toorns staen rontsom in diepe wa-

Magazijn in 't Zuyt-eynde en wat behoeften daer in geborgt werden.

Vier Metale Veld stuckjes van Graef Henric van den Bergh verovert.

Beschryvinge van 't Generaliteis kruyt Magazijn en hoedanig tegen alle ongevallen voorsien is.

water-grachten / correspondeerende met val-bruggen aen een Eylandeken tusschen beyde gelegen / daer men met een Schuyt af en aen moet varen / d'ingangen zijn elck met twee dubbelde deuren voorsien / makende voor yder vier deuren te samen / welckers twee binnenste met kopere platen / tegens 't deur boren en anders beslagen zijn ; de Vensters / zijn mede alle dubbelt / d'een binne en d'ander buyte-waerts opslaende / de hengelessen / tralyen / wind-ysers / grendels / self de Sloten (voor soo veel als doenlijck is) tot Sleutel incluys / zijn alle van koper / als geen vuyr konnende geven ; soo sijn oock des-wegen de dorpels van hout ; het nodige gereetschap als Balans met gewigten / Dissels / Beytels / al van koper / en de Hamers van hout. De Toorns zijn van binnen oock gewelft om voor blixem en ander ongeval des te beter bevrijt te zijn. In dese twee Toorns kan behalven 't Pack-huys

Den inhout en voorraedt van dit kruyt Magazijn.

ruym over de vier mael hondert duysent ponden Bus-kruyt werden geborgt. In het Granaet-huys werden bewaert alle geprepareerde Vuyr-wercken / als Bomben / Houwidser-granaten / Hand-granaten / groote en kleyne Brand-koegels / zijnde met picktouwen dick bewonden / waer door / in't uytvliegen van't Canon / in brandt geraecken / hebbende van binnen eenige ysere slagen / met Musquet-koegels gevult / die / ter plaetse daer den Brand-koegel termineert ofte nedervalt / d'omstanders van alle kanten om d'ooren springen ; Soo zijnd'er oock Spring-tonnen / zijnde Tonnekens dicht met picktouw bewoelt / houdende yder tusschen de 30. en 40. geprepareerde Hand-granaten / welcke alle gelijcklijck uyt Mortieren geschooten werden / het Tonneken in't uytvliegen mede in brandt raeckende. Oock sijnd'er Stinck-potten / zijnde een soort van Granaten welcke berstende / een vileyne en onverdraeglijcke stanck verspreyen ; item Storm-kranssen hebbende de form van een houpel / mede met eenige stinckende materialen bewoelt / om in belegerde plaetsen de Bestormers af te weeren; item Petarden / die men aen de Poorten hangt / om de Poorten open of aen stucken te slaen / en meer diergelijcke yslijck en helsch Oorlogs-tuyg van allerhande bedencklijcke inventien / om Menschen van't leven te beroven. Noch vindmer een quantiteit Cardousen / met pulver en scherp geprepareert / voor Veld-stucken die van achteren geladen werden / als mede eenige Tonnen met Swavel / Salpeter / Pick en Teer / Terpentijn en Lijn-oly / en sulcke licht ontsteckende en dangereuse Vuyr-werckers materialen.

Bequame gelegentheyt van dit Magazijn.

Het gansche gerey is met een cierlijcke voor-muyr van de gemeene wegh gesepareert / alwaer een groote steene Heul ofte Brugge onder door loopt / om uyt de Schie met Lichters en ander vaer-tuygh / het Bus-kruyt en andere behoeften van binnen tot aen't Pack-huys te konnen lossen en laden / en met de self de Schepen tot aen de Frontieren of in't Leger te transporteren.

Paviloen boven de voor poorte.

Op de kruyn van dese Brugge is den ingang door de voor-muyr met een cierlijcke Poort / voorsien met het volle wapen van haer Ed. Hoog

Mog-

GENERALITEITS KRUYT-MAGASYN.

Mog. de Staten Generael / en eenige Kruyt-tonnekens daer benevens uyt gebeeld. Hier boven komt een pavelioen met een opper-kamertje van een sonderlingh playsierig uytsigt / van binnen verciert met snywerck / eenig geschilder / en vergult / den bondel met seven pijlen alderwegen te pas gebracht zijnde / als wesende het Sinne-beeld van de Staten Generael der seven vereenigde Provincien / welckers devijs (*Concordia res parvæ crescunt*,* dat is: Eendracht maeckt macht) voor de Schoorsteen oock by gevoegt staet.

* *Salust. de bell. Jugurth. c. XI.*

Tot hier toe van hebben wy gesien de groote menigte van Magasijnen en Provisy-huysen / die soo binnen als buyten dese Stadt werden bewaert / schijnende als of Mars met sijn Suster Bellona dese plaetse tot haer Pack-huysen hadden uytverkoren ; zijnde de situatie van dese Stadt daer toe oock recht bequaem / als secuyr binnen 's Lands gelegen / en voorsien met de beste Haven aen de Mase / om alles / op en af de Stromen / aller wegen heen te konnen voeren. Ysijck is het / als dese Huysen hare ingewanden (om soo te seggen) beginnen uyt te braecken / en dat alle die schrickelijcke instrumenten / geinventeert tot verkorting van 's menschen leven / te voorschijn werden gebragt. Dan werden de preparatien en voorbereydselen gemaekt van die bloedige slachtingen der menschen. Dan is het geluyt van Tamboers en Trompetten niet anders als *Arma virumque cano*,* tot ophitsing en aenleyding ten strijde. Dan hoort men niet anders als van Oorlogen en geruchten van Oorlogen* / *Bella horrida Bella*.* En het is nootsaeckelijck / tot bescherming van het Vaderlandt / ten allen tyde op sijn hoede te wesen / en wel voorsien te zijn / van Oorlogs-tuyg in voorraedt / gelijck Lampridius in 't leven van Alexander Severus, eertijds seyde: *Tempore Pacis de Bello cogitandum*,* dat is: Ten tyde van Vrede moet men om den Oorlog dencken. En met dese voor-genoemde menichte van wapenen soude men groot gewelt konnen af weeren en tegen staen / als de H. Albestierentheyt sijnen zegen daer toe verleene / sonder 't welk wy met al die macht niets ter weerelt en souden konnen verrichten; Het Peerd werd bereyd tegen den dag des strijds (segt den wijsen Koning Salomon) maer d'overwinninge komt van den Heere.*

Conclusie van alle de Magazijnen binnen en buyten de Stadt.

* *Virg. Æn. I. v. 5.*
* *Matt. 24. 6.*
* *Virg. Æn. VI. vers 86.*
* *Lamprid. in vita Alexan. Severi.*
* *Prov. 21. 31.*

Behalven alle dese gemeenelands-Magazijnen / soo heeft de Stadt noch een Artillery-ofte-grof-Geschut-huys apart / in de Capelle van St. Joris, by de Haegsche-poort / staende aldaer eenige heele en halve Cartouwen op haer Affuyten / tot koste van de Stadt gedaen gieten / en sulcks met des selfs wapen voorsien; hoewel dit werck (onder reverentie) overtallig soude konnen werden geoordeelt / als zijnde geen particuliere Artillery van nooden / daer de Stapel van 't gemeen is / waer van men by alle voorvallende gelegentheyt seer ligtelijk en bequaemlijk soude konnen werden gedient. Voorts hebbe ik tot Alcmaer op de Wal omtrent de Geester-poort, gesien een Metael stuck Canon op de antyckse wijse gegoten tot Utrecht / door eenen Jan Tolhuys / sonder by-

Stads Artillery-Magazijn

Seecker stuk Canon met 't wapen van Delft, t' Alcmaer op de Wal.

 voe-

voeging van jaer-tal / dragende de wapenen van Delft en Alcmaer, mitsg: de naem van Delft boven aen; nog een ander van de selve Meester was'er mede met twee wapenen/ Alcmaer en 't ander upt gehouden / gegoten in't Jaer 1548. Oock hebbe ick binnen Schencken-Schans geremarqueert/ seecker zwaer stuk Canon/wegende 5780. ponden Metael / zijnde van calibre drie vierendeel Cartouws / en schietende 24. ponden bals/ seer net en curieus gegoten in't Jaer 1575. en na alle omstandigheden / toebehoorende het Gilde van de Kuypers tot Delft ; want het niet alleen voerende is Stads wapen / mitsgaders 't merck van't voornoemde Gilde/ maer oock de naem van de Kuyper van Delft, blijckende upt dit koddig vers onder Stads wapen staende

Een ander genaemt de Kuyper van Delft binnen Schencken-Schans.

Wie de Stadt van Delft wil overvallen
Die wacht hem voor de Kuyper sijn ballen.

H. V. T. G. M.

Hoe en wanneer het self de daer vervaren is / is my verborgen / en staet nader t'ondersoecken den genen / die daer aen gelegen is.

Tot de publijcke gebouwen (daer wy dus verre van hebben gehandelt) behooren noch eenige vergader-plaetsen van de Gilden / gemeenlijck geseydt

GILDE-KAMERS.

Gilde van de Rethorijckers vermelt 1487. * boven p. 210 Art. 90.

Onder de Gilden / schijnt nevens de Schutters en der selver Confrerie / wel een van d'outste (hoe wel nu niet meer in wesen) 't Gilde van de Rethorijckers, daer voor heen in de oude Notelen van den opbouw des Nieuwe Kercks-toorn * gewach van gemaeckt werd / dat sy in't Jaer 1487. van de Schutters van de Voet-booge / verkregen hebbende 't Autaer van St. Joris in de Nieuwe Kerck / aldaer funDeerden een Gilde van de naem Jesus. Emanuel van Meteren, in sijn eerste Boeck van de Nederlandsche Historien / gesprooocken hebbende van de Gilden en Confrerien der Schutteren tot oeffeninge der wapenen / voegt daer by / dat gelijck dese dienden tot verseeckerheyt van 't Landt en des selfs Graven / soo waren daer oock diergelijcke Gilden ofte Broederschappen, daer inne den geest ende sinnen geoeffent werden, in geleertheyt, konstige en manierlijcke wel-spreeckentheyt, ofte Rethorijcke, dat is soo veel te seggen, als Redenrijcke, waer onder men altijt vond sulcke, die den Lands-heere ende gemeynte met eerlijcke speelen, als Tragedien, Comedien, ofte Esbatementen, Baladen, Liedekens, ende Refereynen konden den geest ende sinnen verheugen ende verquicken. Dese Gilden sijn by de Lands-heeren met vryheden en Privilegien vereert geweest, onder haer hebbende veel goede Wetten ende Ordonnantien, al op deugt, eerbaerheyt ende nuttigheyt gefondeert. Dese lieten haer gebruycken in alle blyde inkomsten, den Lands-

Getuygenisse van E. van Meteren, nopende d'oude Rethorikers-gilden.

Lands-heeren te congratuleren, te wellekomen, en met alle Triumphe te vercieren. Maer in tyden van Oorlogen, ende ordinairlijck, hadden sy haer private oeffenige op haer Camers.* Dus verre van Meteren, En het is seecker dat dese vergaderingen van de Rethorijckers een van de outste is daer men in de Nederlanden van weet te spreecken; want van alle geheugnisse her / zijn in verscheyde plaetsen van Holland seeckere Dichters ofte Rijmers geweest / afkomstig van de oude *Gallorum & Belgarum Bardi*, die voor een gebruyck hadden / niet alleen de dappere verrichtingen harer voortreflijcke Veld-oversten en Capiteynen / met gesangen en Rijmen te verheerlijcken / en glans by te setten; maer de selfde in tyden des Oorlogh of anders overleden zijnde / poogden hare beroemde Helden-daden / met levende beelden / op sommige tyden des Jaers / te vertoonen / ende de nakomelingen tot een gedachtenisse / voor oogen te stellen. Gelijck ons sulx onder anderen / door Lucanus oock te kennen gegeven werd / daer hy seyd

*Metren 1 B. f. 26. d en, edit Hage f. 29. verso.

Nederlandsche Rethorijckers afkomstig van d'oude Bardi

Vos quoque qui fortes animas, belloque peremptas
Laudibus in longum, vates, dimittitis ævum:
*Plurima securi fudistis carmina Bardi.**

* *Lucani. lib.* I. *v.* 447.

Dat is soo veel als: ghy Bardi, die de kloecke en dappere Zielen / die in den Oorlog gesneuvelt zijn / met u lof-redenen en eer-teeckenen tot in veele eeuwen versent en herleven doet / ghy haelt nu je hert wel op / met u dichten en gesangen / nu je vry en ontslagen zijt van't jock der Romeynen. Dese Dichteren hebben sich selven naderhandt de naem van Redenrijckers toe ge-eygent. De plaetse haerer by-een-komste wierden Kamers / en de leden van de vergadering Kamerissen ofte Kamer-speelders genoemt. Hare Dicht-konst was voor-henen doorgaens in d'oude duytsche tael beschreven / tot dat met 'taf-sterven van Vrouw Jacoba in den Jare 1436. de Nederlanden den Huyse van Bourgonie onder worpen wierden / waer door gebeurt is / dat / vermits d'uytheeinsche Hof-houdinge van Philips den eerste, by genaemt de goede, mitsgaders sijne Nasaten / en d' uytlantsche Stede-houderen / die in de particuliere Provincien wierden gestelt / onse Tael in korte Jaren / met veel uytheemsche woorden vermengt en verbastert wierd; tot dat de laest-voorgaende vermaerste Poëten deses Lands / haer Moeder tael van d'onduytsche woorden wederom gesuyvert hebben. Het rechte oogmerck en voornemen van d'eerste instellinge der oude Rhetorijckers was / na 'toud gebruyck der Romeynen door sprekende en levende Personagien te vertonen alle 's menschen doen en wandel / om t'omhelsen wat eerlijck / en te schuwen wat oneerlijk is; daer toe verkiesende / de notabelste voorbeelden van manhafte Veld-oversten en kloecke Helden / sulx men door het aenhoren en sien reprsenteren

Verscheyde benamingen van de Rethorijckers.

By wat occasie de Nederduytse tael eerst verbastert wierd.

Het goede oogmerck van d'oude Rethorikers.

van

van der selver voorsichtige dapperheyt en kloeckmoedige standvastigheyt / d'uytkomste der saken / uyt de beginselen self / konnende af-nemen / daer door met edelmoedige gedachten wierde vervult. Sy hadden oock een gebruyck door spelen van Sinnen, dat is vertooningen / met stomme personagien haer concepten over't bedrijf der voor-Ouderen en oock tijd-genoten als in Schilderyen uyt te beelden; zijnde 'tselfde een oude gewoonte die eerst by Epigtenaren en vervolgens by de Griecken en Romeynen in gebruyck is geweest. Haer vryheyt gingh te met soo verre dat sy een yder / 'tgeen sijn plicht betrof / nu boertwijs / dan met ernst / te gemoet voerden. De Professor Boxhorn, schrijft d'oude Nederlandsche Kamer-speelders die eere toe / dat sy door't aenwysen en bespotten van de grofste fauten der geestelijcken / veel tot 'topkomen van de Reformatie der Kercken hebben gecontribueert / gelijck wy voor-henen 'tsyner plaetse / des Professors eygen woorden / daer toe hebben by gebracht.* Dese Redenrijckers hadden oock een manier van Eer-prysen op te hangen / voor den genen / die op eenige voor gestelde diepsinnige vragen de beste antwoorde ofte solutie konde geven / daer toe sy andere Cameren waren nodigende. Dese questien ofte vragen mosten Rhetorijklijk beantwoort werden in een seker getal van regulen ofte refreynen / met veele andere wetten / alle tot recreatie en oeffening der sinnen; gelijk daer van onder anderen in den Jare 1581. wegens de Camer van Delft, onder de naem van Rapen-bloeme, met consent en believen van de Magistraet / een Caerte uyt gesonden is / aen allen Cameren van Rhetorijcke / binnen den Graefschappe van Hollandt / op de Vrage:

Wat haer spelen van sinnen waren

Hebben veel goets tot de hervorming van de Religie gedaen.

* Siet boven p. 393.

Uytschryving van de Delfsche Rhetorijkers met presentatie van Eer prysen aen alle andere Cameren van Holl.

Wat 't swaerst is en't best, binnen 's werelts ronde,
Dat door 's menschen verstandt oyt is ghevonde?

Om welcke questie te solveren / zijn alhier gecompareert met grooter triumphe tien Cameren van Rhetorijcke / uyt diversche plaetsen / die haer Intreden binnen de Stadt triumphantelijck hebben gedaen den 20. Juny des Jaers voorsz / waer van de gepronuncieerde Refereynen alle in druck zijn / en den opperste prijs getrocken is by de Camer vanden Hage, genoemt het Coren-blomke, om dat haer solutie was / de Letter-konste. Die van Leyden, onder den titel van de witte Acoleyen, hadden den opperste prijs wegens de refereynen op de voorgestelde Regel / Want Godt haet den Mensch die booslick leven. Noch waren daer Prysen op de Liedekens / als mede allereerst op d'intrede self / op elck drie verscheyde / ende laestelijck een / op de beste uytspraeck; alles te lang om hier te verhalen. Yder had sijn Blasoen, dat is Sinne-beeld / mitsgaders een Devijs in figuyr-schrift / of dubbel-sin / op de namen van de figuyren alluderende / als by exempel / het Blasoen van de Camer van Delft, was voor-eerst een afbeelding van de Hemel-vaert Christi / hebbende onder aen twee letteren / W. en G. met een bosje Rapen tusschen beyde / waer mede sy haer Devijs te kennen gaven /

Ken-teeckenen van onderscheyt der Kameren.

gaven / bestaende in de woorden / Wy Rapen geneucht, te weeten in de Hemel-vaert voorsz; Soo hadden alle d'anderen de haren / mede meest al schriftuyrlijck en de Devysen door Bloemen / Vruchten, en gewassen in dubbel-sin uytbeeldende. De Factoor en Keyser van de Delfsche Camer was toen ter tijd eenen Pieter Helleman, die voor-af de Salutatie dede aen den Raed deser Stadt/en op't laest een affscheyt van danckbaerheyt aen alle de Cameren op haer Blasoenen en Devysen passende. Dit gebruyck is metter tijdt vervallen en uyt de Steden geraeckt / en nu alleenlijck ten platten lande onder de Huys-luyden / als in een schaduwe overgebleven; hoe-wel van oude luyden wel hebbe hooren getuygen/uyt haer voor-ouders verstaen te hebben/dat de Delfsche Redenrijckers/in heel oude tyden/om haer vernufte voorstellingen en ervarentheyt / soo in Rijm-konste als alle dichtelijcke wel-sprekentheit/ soo plegen uyt te schynen/ dat sy van de geleerste Mannen in alle grootachtinge konden gehoort werden. Oock vinde ick in een Resolutie by de Heeren van de Weth ten behoeve vande Diaconie genomen den 1. July 1613. onder andere Articulen;

Oude beroemtheyt van de Delfsche Rhetorijckers.

Dat weer opgerecht sal werden de Camer van Rhetorica, die men tot drie of viermael 's Jaers sal laten spelen in't hof, mits dat die geene die de spelen komen sien, sullen betalen geld ten behoeve van de Charitate Camer, en mits dat de selve Rhetorisinen mede daer van sullen genieten tot discretie, en dat 't gene sy-luyden sullen verthonen en spelen, eerst by de Magistraten, ofte hare gecommitteerden sal worden gevisiteert.

Resolutie van de Weth, tot weder opreg-tinge van Rhetorijkers Camer, ten behoeve van de Diaconie.

Ter selver tijdt wierd oock geresolveert / geen andere Comedianten van buyten toegelaten of geadmitteert te werden. En des Jaers daer aen volgende / te weten 1614. den 28. January wierd by de selfde Heeren goet gevonden en verstaen;

Dat de Rhethorisijnen van't geld dat betaelt sal werden van heure spelen, by voorgaende Resolutie daer toe gestelt, sullen genieten een derde part, uyt welck derde-part, sy betalen sullen haren Componist, en dat de andere twee derde-parten getrocken en genoten sullen werden, by de Kamere van Caritaten ten behouve van den Armen, uyt welck twee derde-parten, de Meesters van de selve Camer, loonen sullen betalen, en bekostigen de Habyten, en ander tuygh, nodich en dienstig tot het spelen.

Hoe het geld daer van komende gepartageert most werden

** Siet Resol. boek van de Heeren van de Weth fol. 4. 5. verso. 7 & verso.*

De plaetse daer sy speelden is my bericht/ geweest te zijn/ op de Zael daer nu de Vent-hal van de Lakenen is/ dewelcke oock naderhandt langen tijd tot een Scherm-school heeft gedient / en dat sy aldaer onder anderen verscheyde malen hebben gerepresenteert het Treur-spel van de Moort begaen aen Willem by der gratie Gods Prince van Orangien, &c.

Waer haer Schouw tonneel hadden, en wat spel sy veeltijds speelden,

gedicht door G. van Hogendorp, en dat naer alle apparentie/ als zijnde een Historie aen dese Stadt en plaetse eygen; echter is dit werck naderhand al mede te niet gelopen en verdweenen/ wat de ware reden daer van sy/ is my onseecker/ misschien dat sy vervallen zijnde tot eenige wettelose ongebondentheyt/ al te wulps en lichtvaerdig voor de Jeugt en andere tedere ooren/ door tusschen-spreecken der Predikanten/ in haer voornemen gestut en van het Toomeel verbannen zijn; want ick in schriftelijcke Notulen/ van de Synode hier te Delft gehouden al in den Jare 1596. vinde besloten te zijn/ dat men sich voortaen tegen de Rederijckers soude behelpen met de Resolutie der Heeren Staten genomen den 10. Marty 1594. ende den 10. December 1595. ende by de Magistraten versoecken soude/ dat sy geweert mochten werden.*

Gepresumeerde oorsaeck van haer verloop

*Synode Delft 1595. Ar. 30.

Dit zijn de dingen/ die gepasseert zijn/ belangende 't oude Rhetorijckers-Gilde van Delft; laet ons nu sien wat wy nopende St. NICLAES-GILDE, (noch hedendaegs in wesen) weeten te voorschijn te brengen/ zijnde een van de grootste Gilden/ 't welck sich seer wijd en breed extendeert/ als in sich begrypende generalijck alle die met gewigt of met de ellen verkopen/ item al dat tot de Marsserye behoort/ behalven noch veele andere waren in haer Gilde-brief gespecificeert. Dese hebben een Huys/ gelegen aen den Langendijck/ achter de Marckt/ genaemt de Coomans-Kolf, ofte wel Keysers-Hof (vermits sy haer Deken of versorger en opsiender Keyser noemen) 'twelck nu verhuyrt/ doch van outs alleenlijck tot haer dienst schijnt gebruyckt te zijn/ alwaer alle avonts vergaderingh en toeganck was/ voor alle die onder 't Gilde resorteerden/ konnende van dranck gerijft werden/ en onder haer gelagh/ haer waren onder den anderen venten en verkopen/ achtervolgens seeckere oude wetten ende Keuren van den Jare 1526. welckers begin alleen/ rakende de manieren in't generael/ wy den lief hebberen van d'Antiquiteyt hier mede deelen sullen.

Beschryvinge van St. Niclaes-Gilde, en wie daer onder resorteeren.

Hoe de Gilde broeders van outs alle avonts in de Coomans-Kolf vergaderden.

Yder Comparant een Pater Noster en een Ave Maria te lesen voor d'afgestorvene Gilde-broeders en Susters.

Item inden eersten als die Gilde-broeders des avonts in't Keysers Hof vander Maers vergadert sijn, ende die Keyser, Stede-houder ofte andere, die in des Keysers stede na ouder costuyme sittende, list gebiet, soo sal elck swygen, ende lesen een Pater Noster, ende Ave Maria, voor die Gilde-broeders, ende Susters, die uyt den Gilde gestorven sijn, ende voor alle Christen gelovige Zielen.

Desgelijcx oock te doen om zegen af te bidden over de Neringe van de levendigen.

Noch een Pater Noster, ende Ave Maria, voor die Gilde-broeders, ende Susters, die als-noch in't Gilde sijn, dat haer Godt neringe verlene tot haer-luyder Ziele Zaligheyt.

Hoe d'omvragen en op veylinge van de goederen.

Item als-dan sal men na den Sonne ommeganck vragen den Gildebroeders, of sy yet veyl hebben, eerst den Mercherien beroerende, maer indien daer yemant van buyten is, die sal eerst mogen zijn goet veylen.

len. Ende wort voort verboden dat niemant met Stoelen ofte Bancken of anders sal mogen sitten, yemanden sittende inde Kolf, daer by den ommevraegh vanden Keyser of presiderende soude mogen belet worden, endt dat op te boete van ses stuyvers te verbeuren, by den genen die contrarie desen gedaen sal hebben.

geschiedeñs mitsgaders verbod van niemand met Stoelen of bancken sulx te verhinderen of in de weg te wesen. dat daer door in den omvraeg benadeelt wierd.

Het twaelf de Artijckel brengt mede wat upr de Koopmanschap aen ging / en hoe lang des Keysers Sit-plaets open bleef / al-eer een ander hem verbangende / het gebed liet doen/en tot d'ombragen trede.

Item men sal des Keysers stede vry houden des avonts tot ses uyren toe, ende als de klocke ses heeft, soo sal d'eerste vanden Hooftmans, ofte by gebreecke van dien, een ander ouden Hooftman present wesende, gaen sitten in des Keysers stede, ende doen lesen ende vragen omme, achtervolgende d'Ordonnantie. Ende niemant en sal eenige Honden te Hoof brengen dan des Hoofs Hond, op de boete van een blanck.

Ordre hoe lange des Keysers zetel ledig bleef, mitsg: hoe in sijn absentie te gedragen. Honden uyt het geselschap verbannen.

Daer waren oock wetten / tegen 't vlouckken en zweeren / d'een d'anderen leugenen te verwyten / scampige woorden toe te spreecken / toenamen te geven / een ander sijn plaets te beslaen/en dergelijcke tot voorkoming van alle disordre en confusie. Tegen 't acces van personen geen Gilde-broeders zijnde / was dit reglement apart.

Andere reglementen aengaende.

Alsoo men bevind seeckere twist en ongeregeltheyt dagelijx te gebeuren inder Colve, overmits dat men den ingangh van dien gedoogt, veel diversche persoonen geen Gilde-broeders zijnde. Soo is't, dat voortaen niemant tot 't gebruyck ofte ingangh vander voorsz Colf toegelaten en sal werden, dan die volle Gilde-broeders zijn, ende de Kinderen van dien; mits dat een persoone geen Gilde-broeders sijnde, tot drie reysen toe, binnen een Jaer aldaer mede sal mogen komen met voorgaende verlof vande Keyser, Stede-houder, ofte in haer-luyder absentie van den genen die presideert, ende anders niet, in soo verre hy oock aldaer gebragt ofte verantwoort word van een Gilde-broeder, welcke Gilde-broeder gehouden wort te responderen voor den voorseyden personen, indien hy yet misbruyckt jegens d'Ordonnantie van der selver Colve, ende dit van elcke poinct ende reyse op te boete van twaelf stuyvers, tot profijte vanden Gilde, soo wel te verbeuren by die sulcx geen Gilde-broeder sijnde, inder Colve komt, als by den genen die hem daer brengt, te innen met willekeur recht 't haer-luyden koste.

Ymand geen Gilde-broeder sijnde, niet meer als driemael 'sjaers te mogen compareren mits de Gilde-broeder, den vremdeling inbrengende, voor hem in te staen, by aldien ietwes misdede jegens d'Ordonnantie.

Ende oft gebeurden dat yemant geen Gilde-broeders sijnde, sulx boven de voorsz drie reysen inder Colve quamen, die en sal geen bier getapt worden, noch oock van buyten inder Colve moeten innebrengen, noch oock van andere Gilde-broeders drincken, noch spijs geven, ende ge-

Pene tegen den genen die contrarie dede.

geadministreert worden, op die boeten van elcke reyse dat contrarie gedaen worden van twaelf stuyvers, tot profijte van den Gilde, soo wel te verbeuren by die knape die den dranck verkoopt, ende by den genen diese aenbrengt, als by den genen die spijs ofte dranck administreert, geinnet te worden met wille-keur-regt tot haer-luyder kosten, behoudens die Heer ende die Stede hier ende 't eynden haer recht, jegens den voorsz inobediente personen van gewelt ofte anders, dat hy daer-meer aen misdaen mach hebben.

Het vijfde Artijckel/ van dit reglement/ brengt mede 'tuyr en d'ordre op't rekenen van't gelach.

Uyr ende verder ordre op't rekenen van 't gelach.

Niemant en sal oock op gelijcke boeten inder Colve moeten veylen ofte koopen eenigerley goet, naer dat by den knape 't gelach bereeckent, ende mitten borde, naer ouder gewoonte, ommegegaen sal sijn, 't welck hy beginnen sal terstont na dat die klocke seven geslagen sal sijn, op te boete van twaelf stuyvers als voren, ende die selve te innen als voren.

Tot dit Artijckel is een Ampliatie hoe men sich des winters nopende d'onkosten van't vuyr gedragen most.

Item des winters in't regard van's vuyr.

Een ygelijck sal voor-aen blyven sitten, op sijn plaets in alle stilheyt sonder over hoop te loopen, ofte eenige luytruftigheyt te plegen, ten eynde het recht van vier behoorlijck gecollecteert ende van een ygelijck omtfangen mach worden tot naer dat den Keyser ofte presiderende de stok neder geleyt sal hebben.

En in't Jaer 1546. wier dese volgende Keur gemaeckt/ tegen die geene die beschoncken zijnde St. Niclaes-Colve frequenteerden / en sulx 't geselschap troubleerden.

Scherpe keur tegen die beschoncken zijnde in't geselschap van de Colf quamen troubleren.

Alsoo tot kennisse van mijn Heeren van die gerechte deser Stede gekomen is, dat eenige personen komende sijn, 't savonts in Niclaes-Colve, onder 't geselschap van der selver Colve, die aldaer veel eertijts hooge by drancke sijnde, seer qualicken, schempelicken, ende onverlatelijcken spreeckende, ende hem dragende sijn, stoorende ende turberende sulcx 't geselschap, dat sy niet waerdigh en sijn, in goede vreedsamige, ende toegelaten vergaderinge te komen, maer genoug verdient niet alleen uyt den voorseyden vergaderinge, maer uytter Stede van Delft gebannen te zijn. Soo ist, dat de selve mijn Heeren hier inne willende voorsien, geordonneert, ende gekeurt hebben, tot ruste ende vrede van't voorseyde geselschappe, dat alle die gene die by den Keyser van der voorsz Colve, omme sake wille, den inganck vander selve Colve geinterdiceert word, ofte eenigersints anders gecorrigeert naer vermogen d'Ordonnantien daer van sijnde, gehouden sal sijn, de selve interdictie ofte correctie t'obedieren

ende

ende hem wachten eenigersints binnen der selver Colve, binnen den gesetten tijd weder te komen, ofte oock schempelijcken of onverlatelijcken ofte eenigsints qualijcken daer jegens te spreecken, op te boeten van elcke point ses gulden van xl. groot den Heeren, die Stede, ende 't Gilde elcx een derden-deel, te innen met een Stede Bode, mit wille-keur-regt, ende daer en 'teynden gecorrigeert te werden tot discretie van Schepenen, naer gelegentheyt vander saken, wel-verstaende indien yemant dochte hen beswaert te sijn, metter voorsz interdictie ofte correctie, die sal indien gevalle, eerst ende alvoren hand-vullinge gedaen hebbende van die voorsz boeten, van ses pond, 't selve mogen versoecken aenden gerechte deser Stede, gereformeert te sijn, mits hangende den tijd van Reformatie t'abstineren vanden inganck vander voorsz Colve, op dobbelde boeten ende correctie. Actum den xvij. January xv^c. ses ende veertich.

Dit gansche Gilde/ hoe groot het was/ pleeg eens 's jaers met den anderen gesamentlijck een Maeltijd te teeren/ en dat op den dach van haren Patroon St. Niclaes, zijnde den 6. December/ tegen welken tijd een proclamatie wierde gedaen in beyde de groote Kercken volgens den originelen Gilde-brief van den Jare 1506. luydende de woorden desen aengaende/ aldus:

Alle de Gilde Broeders en Susters te samen een vrolijcke Maeltijd eens 's jaers op St. Niclaes-dag.

Item voort sullen alle de Gilde-broeders, ende Susters eens 's jaers een Maeltijd te samen eeten op Ste Niclaes-dach, ende dat sal men hen in beyde de Kercken laten weten, ende soo wie dan niet en quam eeten, die soude sijn Maeltijd betalen, gelijckerwijs of hy daer mede gegeten hadde, by tien schellingen hollands te verbeuren.

En in geval yemand/ geen nering doende/ echter uyt genegentheit tot dit geselschap/ soo om haer dagelijckse Comparitien/ als jaerlijkse Maeltijd/ in dit Gilde begeerde te zijn/ de soodanigen hadden tot haer faveur dese periode:

Ymant uyt liefde Gilde-broeder willende zijn, most vrindelijck gerecipieert werden.

Ende soo wie van minne Gilde-broeders wesen willen, ende de neringe niet doen, die sullen met haer Maeltijd ingaen, ende sullen vande Hooftmans minnelijck ontfangen worden.

Waerschijnlijcke oorsprong van 't Delfsche spreekwoord colfferen.

Het spreeck-woord van Colfferen, schijnt oock sijn oorsprongh van dit Gilde genomen te hebben/ want/ te sitten Colfferen/ hier te Delft/ soo veel te seggen is/ als in geselschap/ onder benefitie van een glaesje/ den tijd te korten/ gelijck de Broeders van de Colf van ouds gewoon waren. Dit Gilde heeft over etlijcke Jaren een cierlijke Kaers-kroon aen de Oude Kerck vereert/ voorsien zijnde met het merck van haer voor-gemelte Huys/ te weten twee Colven kruys-wijs over den anderen boven uytstekende.

Kaers kroon van St. Niclaes Gilde aen de Kerk vereert.

Diergelijcke Gilde/ dat sich mede seer breedt extendeert/ is dat

beschryvinge van St. Lucas Gilde, en wie daer onder resorteren.

van St. Lucas, waer onder begrepen werden (volgens 't hooft van d'Ordonnantie) alle die geene, die haer generen met de Schilder-konst, het sy met Pincelen ofte andersints, in Olye ofte Water-verwen; als oock Glase-schryvers, Glase-makers, Glas-verkoopers, Plattiel-backers, Tapissiers, Borduyr-werckers, Plaet-snyders, Beelde-snyders, werckende in hout ende steen, ofte andere substantie, Schee-maeckers, Konst-Druckers, Bouck-verkopers, hoedanig die souden mogen zijn, die hen alle te samen gehouden zijn te reguleren na de Ordonnantie (van't Gilde) op de boete ende peyne daer in gestatueert.* Sedert zijn hier noch by gekomen de nieuwe Delfsche Porceleyn-backers, die voor soo veel als haer meeste Knechts Schilders zijnde / uyt de natuyr van de saeck / dit Gilde onderhorig zijn / en mits den jegenwoordige florisanten staet van des selfs Negotie / een seer groot getal uyt maecken. Dit Gilde heeft haer Kamer op de Volders-gracht / in de St. Christoffels ofte Oude Mannen-huys-Capelle / laest voor dese gedient hebbende tot een Loy-hal van de Saeyen / als boven is geseyt / * ende nu sedert den Jare 1661. getransformeert in St. Lucas Gilde-kamer. Hebbende een aensienlijcke voor-gevel van vier kruys-cosynen breedt / onder yder van welcke een Feston in witten steen uytgehouwen is van allerhande gereetschap der vier Hooft-neringen onder dit Gilde resorterende als Konst-schilders, Glase-makers, Porceleyn-backers, en Bouck-verkopers. Boven de voornoemde kruys-cosynen komen de wapenen van de Stadt / St. Lucas-Gilde / ende den Heer Deken Dirck Meerman, Ridder / Raedt en Oud Burgemeester / mitsgaders Hoog-Heemraed van Delflandt. In't opperste van de Frontespice verthoont sich 't Beeld van Apelles, den vermaersten Schilder onder de Ouden. Van binnen is een seer ruyme en luchtige Kamer / welckers muyr (daer men in't inkomen tegen aensiet / en die met eene de Schoorsteen in sich begrijpt) 't eenemael bekleet is met beschildert doeck / representerende een groote cierlijcke Poort oft Arc Triumphael, houdende in't midde boven de Schoorsteen dese latijnse Inscriptie.

* Siet 't keurb. fol: 304.

St. Lucas Gildekamer.

* Siet boven p. 602.

Haer uytwendige gedaente.

Hoedanigheyt van binnen.

Inscriptie boven de Schoorsteen

FELICIBVS AVSPICIIS

Amplis∫: Coss.

D. EVERHARDI A LODENSTEYN.
D. JOHANNIS GRASWINCKEL.
D. MARTINI PAAUW.
D. THEODORI VANDER DUSSEN.

Nec non.

Ex.

EXCOS. NOBIL. D. THEODORI MEERMAN EQUITIS, CHOMARCHÆ AGRI DELPHICI, COLLEGII D. LUCÆ DECANI,

LOCUM HUNC, ARTIUM NOBILISSIMÆ PICTURÆ DICATUM ÆRE COLLEGII EXTRUI ET ORNARI C. C. SEX. H. A. COLLEGII PRÆSIDES.

CIↃ. IↃC. LXI.

Te kennen gevende / wie Burgemeesteren / mitsgaders wie Deken van't Gilde was / toen dese Camer/toege-eygent aen d'Edele Schilder-konst / tot eygen koste van't Gilde / opgerecht en verciert werde / onder de voor-sorge van de ses Hooft-luyden / welckers wapen-teeckenen onder dat van't Gilde zijn by gevoegt: Namelijck L. Bramer. C. de Man. A. v. Velde. A. v. Sanen. Q. Kleynoven. A. Keyser. — *Beduydinge van dien.*

Aen de rechter-syde van den Steen ofte Compartement daer dese inscriptie op staet / sit de Schilder-konst met Paneel en Pinceelen in de hand. Aen de lincker-syde de proportie ofte even-gelijckmatigheyt in de Bouw-konst / houdende een winckel-haeck en passer in de handt/ mitsgaders een Beeldhouwers-hamer / beduydende de Beeldhouwerye. Onder haer voeten zijn te wedersyde de Schoorsteen / smalle neerhangende Festonnen van allerhande Schilder-tuygh / waer benevens trappen komen / om / gelijck als tot de voornoemde triumph-boogh/ in te gaen/ waer onder men siet staen twee metale Beelden levens groote / Mercurius en Apollo tegen den anderen over ; als mede twee Borst-beelden op de hoecken van de balustre der trappen/ Zeuxis en Artemisia. — *Mitsgaders van het verdere by-werck;*

Dit alles is/ uyt lief de voor 't Gilde/ geschildert door den voornoemden Hooft-man Cornelis de Man. gelijck Leonard Bramer, voor de self de prijs het houte welfsel / bestaende in acht vacken / insgelijcx beschildert heeft / met de seven vrye konsten / voegende / voor 't achste vack/ de Schilder-konst daer by. De vrye konsten ; genoegh bekent zijnde / sal alleen een kort-bondigh memoriael-versje dien-aengaende/ voor de Latinisten / hier by voegen. — *Wie de Kamer beschildert, en verders voltoyt, en gemeubleert heeft.*

GRAM. loquitur, DIA. vera docet, RHE. verba colorat.
MUS. canit, AR. numerat, GEO. ponderat, AST. colit astra.

Et liberales & serviles artes, uno hoc distîcho, comprehenduntur.

Lingua, Tropus, Ratio, Numerus, Tenor, Angulus, Astra.
Rus, Nemus, Arma, Faber, Vulnera, Lana, Rates.

Aen de middelste nock van het welfsel hangt een uytgesneden wapen-schilt van den Heer Deken wedersijds even schoon/ met de ridderlijcke ordre daer om/ welck schilt gelijck als vast aen vier geschilderde

snoe-

snoeren / door vier Engelen / in de locht zwevende / gehouden werdt. De Glase-makers niet willende in gebreecke blyven 't hare ook ten gemeenen beste te contribueren / hebben alle de Venster-glasen op eygen koste gelevert en in gevoegt ; gelijck dan oock de Porcelepn-backers alle de Stoelen hebben betaelt. De Kamer voltopt zijnde / hebben van de Magistraet dese volgende nieuwe Privilegien en voor-rechten geobtineert.

Motiven en beweegh redenen tot de volgende voor regten.

ALsoo de Hooft-luyden van't St. Lucas-Gilde de Heeren vande Weth der Stadt Delft te kennen gegeven ende geremonstreert hebben, dat die van het selve Gilde, veele onkosten hebben moeten supporteren met het oprechten ende toestellen van der selver nieuwe Gilde-kamer, op de oude Looy-halle alhier, waer door genootsaeckt waren geweest, niet alleenlijck eenige middelen van het Gilde te employeren, maer oock tot verval vande kosten deswegen gedaen, tot laste van het voornoemde Gilde eenige penningen te lichten, omme welcke lasten, ten minste beswaernisse van de gemene Gilde-broeders, ende ten meesten oirbaer van het Gilde wederom af te leggen, ende daer van te werden gesubleveert, de voornoemde Hooft-luyden te rade geworden waren, omme eenige poincten te concipieren, versouckende dat de selve, by de opgemelte Heeren vande Weth, souden mogen vast gestelt, ende gearresteert werden, Soo is't, dat de selve Heeren het voorsz versoeck overgemerckt, mitsgaders de voorsz poincten geexamineert ende overwogen hebbende, goet gevonden hebben te Keuren ende Ordonneren, Keuren ende Ordonneren by desen.

Een Vreemdelingh als knegt onder ymand van dit Gilde komende wercken 2 gul. 10 stu. voor sijn inkomst ten behouve van 't Gilde te betalen.

I.

Eerstelijck dat alle vreemde Gesellen, die van buyten by eenige Meesters ofte Winckel-houders, onder het voornoemde Gilde resorterende, als Knechts haer in dienst begeven, omme by de selve te wercken, in plaetse van tien stuyvers, volgens het sesde Articul van den Gilde-brief, van nu voortaen voor inkomst-geldt ten proffyte van't Gilde sullen geven twee guld: tien stuyvers.

II.

Alle de Proeven op de Gilde-kamer gedaen te moeten werden, en den Proeftingh dagelijx ses stuyvers aen 't Gilde te betalen so lang onder sijn Proef staet.

Amplierende ende altereerende het seven ende dertichste Articul, dat van nu voortaen alle de Proeven sullen moeten gedaen werden op de voorsz nieuw gemaeckte Gilde-kamer, ende sal den proeveling geduyrende hy onder sijn Proef sit, by den Hooft-man, outst in dienst zynde, dagelijcx op deselve Kamer geslooten, ende weder af gelaten werden, sullende den Prouveling, voor yder dach dat hy als vooren onder sijn Prouf sal staen, gehouden sijn, ten behouve van't Gilde te betalen ses stuyvers, ende sal daer - en - boven tot sijn eygen kosten aldaer moeten versorgen soodanige materialen ende gereetschappen als tot het doen van dessels Prouf van nooden sullen wesen, doch sal tot gerijf van die geene die haer Prouf van't Drayen van Platielen of Porceleyn-backen sullen doen, een

Wiel

Wiel tot kosten van het Gilde gestelt werden, alle welcke Proeven gekeurt, ende opgenomen sullen werden, by alle de regerende, ende laest afgegaen Hooft-luyden, mitsgaders twee Proef-meesters, ten opsichte van welcke vacatien den Proeveling ten behouve van yder van de voorsz Hooft-luyden ende Prouf-meesters sal moeten betalen, voor alle visitatien drie stuyvers, behoudelijck dat indien de selve visitatien meerder als drie in getal sijn, van de overige niet sal betaelt worden.

III.

Dat mede het geene by Ampliatie van haer Achtb: op den 16. Augusti 1655. aengaende de Prouve vande Glaes-makers is gestatueert oock van nu voortaen geobserveert ende onderhouden sal werden ten regarde vande Prouve vande Platiel ofte Porceleyn-backers, namentlijck dat, indien yemant van de selve Platiel ofte Porceleyn-backers-Prouve qualijk uytgevallen, ende by de Hooft-mans van't Gilde gewraeckt sal wesen, dat den soodanigen gehouden sal sijn, een Jaer ende ses weecken daer naer noch voor knecht te wercken, voor, ende al-eer hy sijn Prouf wederom sal mogen beginnen.

Glase-makers en Porceleyn backers proeven qualijck uytvallende, werd den proefling gehouden noch een jaer en ses weken voor Knecht te wercken.

IV.

Alle publijcque Venduen, Auctien, ofte openbare verkoopinge van Schilderyen, Konst-boecken ofte andere goederen en waren, onder dit Gilde begrepen, sullen van nu voortaen op geen andere plaetse mogen gehouden werden als op de voornoemde nieuwe Gilde-kamer, daer toe aldaer bequame gelegentheyt versorcht sal werden, om de op te veylen waren aen de lief hebbers door de Gilde-knecht te vertoonen, mits dat de verveylders onvermindert den Boelhuys-meesters-recht, daer vooren aen de Gilde-knecht sullen betalen voor sijn dienst ende opsicht, yder dagh vier-en-twintigh stuyvers, ende voor het gebruyck vande Camer, ofte Cameren ten behouve van't Gilde twee gulden tien stuyvers daegs. soo lange de selve goederen aldaer vertoont ofte verveylt sullen werden, behoudelyck ende met dien verstande nochtans, dat die van het Gilde, sullen moeten sorge dragen voor de waren ofte goederen aldaer vertoont, ende op geveylt werdende, mitsgaders voor de vermissinge van dien inne te staen.

Alle venduen van Schilderyen, Auctien van Boeken, en alle openbare verkopingen van goederen en waren onder dit Gilde begrepen, moeten op de Gilde-kamer gehouden werden; mitsgaders wat daer voor't gebruyk van de Kamer te betalen staet.

V.

Alsoo ondervonden werd dat op het weeckelijck Boelhuys veel Schilderyen van buyten alhier inne gebracht, ende al daer opentlijck, ende onder andere goederen op geveylt ende verkoft werden, tot merckelijcke præjuditie ende schade van de Schilders binnen dese Stadt woonachtich, soo sal voortaen niemant sich vervorderen eenige Schilderyen van buyten inkomende, op het voorsz weeckelijck Boelhuys te verkopen, ofte doen verkopen, op de boete van dertich stuyvers op ydet stuck Schildery, ten behouve van't Gilde te verbeuren.

Geen Schilderyen van buyten alhier ingebragt, mogen op het weeklijk boelhuis verkoft werden; en de boeten daer toe staende.

VI.

Dat, ingevalle van het twaelfde Articul van den voornoemden Gilde-brief

Voor alle extraordinaire vergaderingen ten versoecke van ymant geleit sijnde, by den gecondemneerde 1. gul. 16. st. ten behouve van 't Gilde te betalen.

brief alle questien het selve Gilde concernerende op de ordinaris maendelijcke vergaderinge vande Hooft-luyden, is het doenlijck, sullen ter neder geleyt werden, edoch indien ten versoucke van yemant een extraordinaris vergaderinge geleyt wierde, sullen de Hooft-luyden voor hare Comparitie, in plaetse van eene gulden, volgens het achtiende Articul, van nu voortaen genieten, eene gulden sestien stuyvers, die betaelt sullen werden by die geene, dewelcke de voornoemde Hooft-luyden verstaen sullen, ongelijck te hebben, ofte daer inne schuldig te zyn.

De verdere Articulen van d'oude Gilde-brief voorts in sijn waerde blyvende.

Blyvende wyders alle de verdere Articulen en Ampliatien vande voornoemde Gilde-brief, door desen niet gealtereert sijnde, in haer vigeur en waerde. Aldus gedaen ende gearresteert by de Heeren vande Weth, den sesden February 1662. ende gepubliceert naer het luyden vande groote klocke op't Stadt-huys, den elfden daer-aen-volgende.

Onder stont, In kennisse van my, ende was onderteyckent,

H. van BLEYSWYCK.

Maendelijcke vergadering van de Hooftluyden van dit Gilde hoeneer en wat haer te verrichten staet.

Het sesde Artijckel van dese Ampliatie ofte nieuwe Ordonnantie/ maeckt gewach van een maendelijcke vergaderingh der Hooft-luyden van dit Gilde/ om alle questien het selve Gilde concernerende, is het doenlijck, ter neder te leggen. **Dit geschiet alle vier weecken op Maendag des namiddag ten vijf uyren; en in gevolge van het twaelfde Artijckel van den Gilden-brief/ zijn de Hooft-mannen gehouden als-dan te compareren op een boete van vier-en-twintigh stuyvers die absenteert. De besongies aldaer te verrichten/ bestaen niet alleen in kennisse te nemen van de questien die om eenigerhande saecken/ dit Gilde beroerende/ soude mogen voor-vallen; maer oock insonderheyt de Keuren en Ordonnantien haer van de 't gerechts-wegen aen bevolen/ in allen deelen te doen onderhouden/ en geen de minste infractie ofte inbreuck daer in te gedogen. De Hooft-mannen uytspraeck hebbende**

Waer te appelleren.

gedaen over de voorsz geschillen onder de Gilde-broeders ontstaen/ en partyen sich daer inne gegraveert vindende/ vermogen conform het achtiende Artijckel/ acten lichten van't gene by de voorsz Hooft-mans in haer saecke is gebesongieert/ en vorder hen addresseren en refereren aen de Heeren Burgemeesteren. De boeten ter saecke van contraventie van den Gilde-brief vallende/ mogen de Hooft-mans innen met parate executie/ ende vermach den opposant in rechten daer tegens niet ontfangen werden/ voor-en-al-eer hy de selve boete genamptiseert sal hebben/ in handen van de Hooft-mans/ volgens acte haer verleent in dato 2. July 1612.* Voorts moeten sy pertinent Register houden/ van alle Knechts en Jongens die by de Meesters/ onder dit Gilde sorterende/ werden aengenomen/ zijnde de selfde Meesters gehouden met de selve Knechts oft Jongens te compareren op de ordinaris zitdagen/ en haer behoorlijck aen te geven/ met expressie van den tijd hoe lange

* *St. Lucas Gilde-brief Ar. 34.*

Register te houden van alle Knechts en jongens onder dit Gilde.

lange sy aen de selve Meesters verbonden blyven; * welcken tijdt geexpireert zijnde / de Knechts ofte jongens geobligeert zijn met haer Meesters op nieuw voor de Hooft-mans te verschynen/ende Acte te lichten/ uyt het Register/ dat sy haer Meesters behoorlijck hebben voldaen/sonder welcke Acte de Knechts ofte Jongens voorsz/ by geen andere Meester mogen werden aengenomen / op een boete van dertig stuyvers soo wel by den Meesters als Knechts ofte Jongens elck te verbeuren yder dach dat sy contrarie deses hebben gedaen; * tot het passeren van welcke Acten / mitsgaders inteeckenen en andere saecken / oock eenich regt ten behouve van't Gilde is gestatueert. De Hooft-luyden waren van ouds vier / doch sedert den Jare 1648. zijn sy ses in getal geweest / namelijck twee Schilders / twee Glase-makers / en twee Porceleynbackers / van welcke / conform den 22. Artijckel van de Gilde-brief / alle Jaren de helft moeten afgaen / te weten van yder lit een / welcke afgaende (nu twee Jaren gedient hebbende) de naest-volgende twee Jaren buyten dienst moeten blyven / werdende in de plaetse van dien / by d'aenblyvende een dubbelt getal van Mannen uyt het voorsz Gilde genomineert / ende aen de Heeren Burgemeesteren overgelevert / die Jaerlijcx op St. Lucas-dach / zijnde den 18. October / d'electie van de nieuwe Hooft-luyden daer uyt doen.*

* Art. 13.

Acte van voldoeninge.

* Art. 16. en 17.

Getal van Hooft-mannen en der selver verkiesing.

*Siet Ar. 22.

Verscheyde andere Gilden zijnder die mede hare Kamers hebben/ in eenige publijcke gebouwen / welckers twee voornamelijck al voorhenen zijn beschreven / als d'Anatomie * daer die van St. Cosmus en Damiaens ofte Chirurgijns-gilde haer by-een-komst hebben. Mitsgaders de Laken-hal * daer St Adriaens ofte Lakenbereyders-gilde versamelt / als t'syner plaetse is aengewesen. Die van St. Jacobs-gilde, zijnde de Schippery ofte 't Schippers-gilde / hebben haer vergaderplaets op St. Jacobs ofte Rotterdamsche-poort / door welcke men met eene na de Scheepmakeryen toe gaet. De Metselaers en Leydeckers hebben haer Proef-huys aen de Broerhuys-laen naest aen Stads Timmer-werf / voor de slach van't Kruyt-Magazijn geweest zijnde in de Doel-straet / naest den Nieuwen Doele. Veele andere Gilden zijnder die juyst geen vaste plaetse van by-een-komste hebben / en echter al in heel oude tyden bekent staen / als daer is't Gilde van St. Eloys, waer onder geresorteert zijn / alle die hen met den hamer-slag in Mineralen generen / en voornamelijck alle soorten van Yser-smeden / als Grof-smeden / Sloot-smeden / Hoef-smeden / Swaert-vegers / Messe-makers / en soo voorts / Item Koper-smeden / Blick-slagers / Tinne-gieters / en diergelijcke Minerael-smeden / uytgesondert Gout en Silver-smeden / die een Gilde apart hebben. Van dit St. Eloys-Gilde werd gewach gemaeckt in de meermaels-gemelte oude aenteeckeningen wegens den op-bouw des Nieuwe Kercks-Toorn / alwaer in't 86. Artijckel werd gesegt / dat sy op haer Feest-dach des Jaers 1484. de schone Klock genaemt Redemptor te versten luyden.* St. Jans Gilde,

Verscheyde andere Gilds kamers.

* Siet boven p: 572.

*boven p. 601

Mitsgaders Gilden geen kamers hebbende.

* Siet boven p. 210. Art. 86.

Gilde, zijnde der Kuypers en Wijn-verlaters-gilde/ is wel-eer/ ten tyde de Brouweryen hier soo dapper floreerden/ een groot en rijck Gilde geweest/ hebbende noch eenich Landt in eygendom; en hier boven is vermelt/ nopende seecker treflijck stuck Canon/ by haer gedaen gieten in den Jare 1575.* Noch veele andere Gilden zijnd'er al van ouds geweest/ die in de beschryvingen van beyde de groote Kercken/ hier en daer werden gementioneert/ welckers eenige van bysondere Ambachten/ en sekere soorten van Neringen (gelijk de voorgenoemde) in wesen sijn gebleven;* Dese hebben elck haer Dekens/ die als opperste versorgers en Opsienders uyt de Magistraets-persoonen/ door Burgemeesteren werden gecommitteert/en 't recht van de Magistraet is aenbevolen/ om d'Ordonnantien in haer volkomen vigeur te doen observeren; de jaerlijcxse Reeckeningen van de afgaende Hooft-luyden te revideren en op te nemen/ en op alles uyt de naem van de Stadt goede toesicht te hebben/ en neerstelijck sorge te dragen. Andere geestelijck-politijcke Gilden/ als dat van de Naeme Jesus, 't L. Vrouwen-Gilde, 't Sacraments-Gilde, H. Drievoudigheyts-Gilde,* 't H. Cruys-Gilde* en diergelijcke/ (waer onder haer lieten inschryven/ Mans/ Vrouwen/ Jongmans/ jonge Dochters van allerhande staet en conditien) zijn met de verandering van de Religie afgeschaft/ en haer inkomen/ in *pios usus*, geconverteert. Daer zijn oock eenige particuliere Societeyten en geselschappen van gebuyrten by de gebuyren onder den anderen uyt eygen insichte en bewegingh op gerecht/ om onderlinge vrintschap en goede Harmonie onder de gebuyren t'onderhouden. Hebbende haer bysondere wetten/ waer door sy haer onderlinge hebben verbonden/ en daer toe haer Keysers/ Schouten en diergelijcke/ Overheyt van de Buyrt/ om haer Keuren te doen onderhouden; sy hebben ook haer maendelijcke collecten by de leden van haer Buyrt/ wetende yder wat hy voor sijn Huys-gesin by leggen moet/ waer door sy nevens de boeten/ onder haer vervallen/ jaerlijcxe Maeltyden en andere by eenkomsten van vrolijckheyt houden.

*Siet p. 638.

* Siet boven p. 260.

Dekens van de Gilden haer ampt.

Geestelijck politijcke Gilden afgeschaft.

* Siet boven 246. en 165.

* 258.

Collegies van gebuyren.

Voorhenen hebben wy verhandelt verscheyde Hallen en koop-plaetsen/ tot geryf van de Koopmanschap en leef-tocht/* en daer tusschen in beschreven eenige publijcke gebouwen/ die te vooren waren overgeslagen; nu sullen wy achter-volgens ons ontwerp en verdeelinghe verders considereren de

* Beginnende p. 593.

MARCT-PLEYNEN.

Alwaer de jaerlijcksche/ weecklijcksche/ en dagelijcksche Marcten/ werden gehouden. Dese/ in verscheyde gewesten van de Stadt gelegen zijnde/ sullen wy beginnen met de Groote Marct, die in't middelpunt/ als 't hert van de Stadt/ gelegen/ gelijck als/ door hare aderen/ voedsel aen alle d'anderen geeft. Dit is een treflijck regulier vier-kant pleyn/

Beschryvinge van de groote Marct en hoedanigheit van dien.

plein / zijnde te samen met de Kerck / 't Stad-huys / de Waegh / en eenige particuliere Huysen daer op staende als een Eylandt rondsom in't water gelegen / en met negen Bruggen / aen d'omlopende straten en wegen vast gehegt. In heel oude tyden / was dit plein ongepaveyt / gelijck als een Veld / daerom het hedendaegs / noch veeltijdts het Marct-velt, geheten werd; en voor-henen hebben wy gehoort / dat in't Jaer 1381. het Oostelijckste gedeelte van dit Eylandt / daer toen ter tijd de Nieuwe Kerck begon gestigt te werden / een Justitie plaets was / daer een houte Galg stond / zijnde / als een Riet-thuyn / rondsom met Riet bewassen. * Het moet wesen dat dit Plein aen de Graven van den Lande toebehorig is geweest / en dat de Stadt voor 't gebruyck van dien / eenich recht aen de Graeflijckheyt schuldigh was; want onder de Privilegien en vrydommen by onse voor-ouderen verkregen / vinde ick eene van Philips d'eerste, geseyt de goede / by 't welk hy Anno 1436. (zijnde 't eerste Jaer sijner Huldinge) het Marct-veld aen de Stadt vergunt vry te gebruycken / onder reserve alleenlijck van sijn tollen op de Jaer-marcten;

Waerom nog veeltijds Marct-velt genaemt.

* Siet boven p. 196. en 215.

Het Marct-plein aen de Graeflijkheit toebehoort hebbende.

PHillips by der gratien Gods, Hartoge van Bourgongen, van Lotharingen, van Braband ende van Limburgh, Grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgongien, Palatijn, van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende van Namen, Marc-grave des heyligen Rijks, Heere van Vriesland, van Salims ende van Mechelen, Doen cond allen luyden, dat wy overmits veele gueder diensten, wil, die ons onse goede Stede van Delft, ende die gemeenen poirteren, ende inwoonderen onser Stede voorschreven gedaen ende bewijst hebben, in onsen saicken, ende lasten, ende noch of Godt wil voirtan doen sullen, ende oock mede om seeckere kosten wil, die sy op dese tijd, an onser gevangenisse binnen der selver onser Stede, die mitt allen vervallen, ende vergaen was, gedaen hebben om die weder op te rechten, ende vermaken, des sy niet gehouden noch schuldich wairen van doene, der voornoemde onse Stedes, ende hoiren gemeene poirteren gegonnen, ende gegeven hebben, gonnen, ende geven mitt desen onsen brieve alle alsulcke recht ende toeseggen, als wy ende onse Voir-vaderen, Graven ende Gravinnen tot Hollandt gehad hebben tot desen daige toe an dat Marct-velt dat gelegen is binnen onser voorschreve Stede, ende strecket vande West-straet vande Marct-velt voorschreven tot aende Kerckhoue toe, vander Nieuwe Kercke, gelijk als dat binnen den vierkant aldaer gelegen is, Alsoo dat onse voorsz Stede dat hebben, behouden, ende gebruycken sal, totter Stede behouf, als hem nutste, ende proffitelickste wesen sal tot eeuwigen daigen, behoudelick dat wy aldaer, ende over al, in onse voornoemde Stede Jaer-marcten onse vryhede, tollen, ende rechten, die wy jaerlijcx hebben binnen der selver onser Stede, hebben ende behouden sullen, om die van onser wegen te doen gebruycken in sulcker manieren als wy die gehad ende ge-

Privilegie by welcke 't selfde aen de Stadt werd vergunt, in recompense van vrywillige reparatie aen 's Graven gevangenhuys, en andere diensten gedaen.

bruyckt hebben tot desen daige toe, ontbieden daeromme ende bevelen onsen Rent-meester van Noord-Hollandt, die nu is of inder tijdt wesen sal, dat sy onser Stede voorsz deser onser gratien gunstelick laten genieten, ende hen dat Marct-velt gelijck als dat gelegen ende bepaelt is, rustelick ende vredelick laten hebben ende gebruycken inder manieren voorsz, sonder hem eenigen hinder of letsel daer inne te doen, ende des niet en laten, want ons des genoucht alsoo gedaen te hebben, in oirconde desen brieve besegelt mit onsen Zegel, hier an gehangen, gegeven op ten lesten dach van Junio in't Jaer ons Heeren duysent vier hondert ses ende dartich.

De motiven/en beweeg-redenen tot dese vergunninge schynen/uyt den brief/ ten deele geweest te zijn/ in vergelding van d'onkosten/ by de Stadt gedaen/tot reparatie van 's Graven vervallen gevangen-huys/ genaemt den Ouden steen, voorhenen by 't oude Stad-huys beschreven.* Sulx de Stad van dees tijd af/het Marct-velt in eygendom heeft gehad; en wy hebben in het 81. Artijckel der dick-gemelte oude aenteeckeninge van d'opbouwinge des Nieuwen Toorn/ gesien/ dat het selfde Marct-velt in't Jaer 1484. merckelijck is aengehoogt.* Hoeneer dit Plein nu gepaveyt en bestraet is/ is my niet gebleecken/ maer dit is altijt seecker/ dat het soo in regulierheyt als in groote weynig of niet sijns gelijck heeft/ zijnde omtrent een Merge lands/ tusschen het Stad-huys en Kerck midden in gelegen/ die hier met haer voor-gevels recht tegen den anderen overstaen/ als of sy beduyden wilde/ dat/ in een wel-gestelde Republijck/ de Politie en Kercke in een geduyrige reflexie sich d'een in d'ander gelijck als spiegelende/ onderlinge vereenigt/ en d' als Moses en Aaron in een goede harmonie moeten zijn. Het Kerck-hof is door twee cierlijcke Muyren/ konstig gemetselt/ met sterren en andere figuyren/ van het Marct-plein afgesneden/ dragende/ in blaeuwe Arduyn-steene compartementen/ eenige devysen uyt de H. Schrift/ op het begraven der Dooden passende.* In't midde van het Marct-plein is een ronde Perck/ in welckers middel-punt is een Compas van blaeuwe steen/ waer boven het wapen van de Provincie/ en onder van de Stadt/ uyt straet-steenen gefigureert zijn/ in't Jaer van 1595. doch meerendeels versleten en vergaen; maer tusschen de twee cirkels ronds-om-lopende/ leest men met groote letteren noch seer bescheydelijck/ dese woorden

* Siet boven p. 110.

Het Marct-velt aengehoogt.

*boven p-209 Art. 81.

In regulierheit en grote uytstekende.

* uyt Iac. 1. Apoc. 14. Act. 13. Ezech. 37.

ELCK WANDEL IN GODTS WEGHEN

Vermaens-gewijs alluderende op de wandel-en-handelaers die de Marct betreden; zijnde de selfde doorgaens met lynien en winckelhaecken van blaeuwe straet-steenen tusschen de witten in/ onderscheyden/ om de ryen en gaerden van de Marct-kramen aen te wysen/waer die staen en hoe haer rayingen houden moeten. Op dit Plein soude men

konnen

konnen seggen een van de beste gesichten van Hollandt te zijn/ want hier siet men de reguliersste Marct/ en hooghste Toorn van de gansche Provincie/ daer-en-boven 't cierlijkste Stad-huys (uytgesondert 't onvergelijckelijck gebouw van Amsterdam) en aen de Zuyt-zyde wandelende/ siet men noch in't verschiet dat antijcksche gestichte van de Oude Kercks-Toorn / met sijn vijf spitsen / soo verre boven de particuliere Huysen uyt / verheven / en gelijck als Hemelwaerts steygerende; al het welck men op een en de selfde plaets staende / gelijckelijck siet. Hier werden gehouden niet alleen de weecklijcksche / maer oock verscheyde jaerlijcksche Marcten / welcke / alvoorens ordentlijck te beschryven / voor-af sullen laten gaen twee oude Handvesten tot de selfde specterende / en eerstelijck eene van Graef Willem de derde, oock geseyt de goede / des Jaers 1308. mede brengende dat de penaliteyt en straffe over 't vechten en andere misdaden op vrye Jaer-marcten / even soo groot sal zijn als daer buyten.

Heerlijk gesigt op dese Marct.

Handvesten de jaer-marcten in 't generael rakende.

WY Willem Grave van Henegauwen van Hollandt, van Zeelandt, ende Heere van Vrieslandt, maken kond allen luyden, dat wy willen om alrehande dienst de velden, ende onse landt ende onse poirte van Delft in rusten te setten, ende te houden, dat soo wie dat misdede of vecht binnen der Jaer-marck van Delft voorseyt, dat hy die misdaet betere ende boete alsoo groot als of buyten der Marck gedaen hadde, wanttet onser lievere poirten voorsz Handvesten noch letteren niet of wte en steken die sy hebben van onsen voirders ende van ons, dit willen wy dat gedure 't onsen goed duncken ende wederseggen, in oirconde desen brieve besegelt mit onsen Zegele, gegeven tot Haerlem op Sinte Mattheusdach, in't Jaer ons Heeren duysent drie hondert ende achte.

Vechten en andere delicten op jaer marcten, even strafbaer als op andere tyden.

Noch is'er een Handveste van Hertoch Aelbrecht, geduyrende de selfde (ten tyde sijns Broeders Willem de vijfdes kranckesinnigheyt) de lande als Ruwaert regeerde / by welcke brief hy afstaet / en bekent aen de Stadt verkoft te hebben / 't recht op de publijcke Dobbel-schoolen / die op Jaer-marcten en andere tyden wierden gehanteert / in voegen de Stadt die soude mogen verhuyren en verpachten of soodanigh daer mede handelen als hen nut ende oirbair duncken soude.

AElbrecht by Godts genaden Paltz-grave opten Rijn, Hertoge in Beyeren, Ruwaert van Henegouwen, van Hollandt, Zeeland ende van Vrieslandt, doen cond allen luyden, dat wy van ons liefs-broeders wegen Hertoch Willem van Beyeren, Grave van Henegouwen, van Hollandt, ende van onsen als Ruwaert der Landen voorsz, gegeven hebben ende geven onser liever getrouwe Stede van Delft, te gebruycken tot haren besten oorbaer, ende te verhuyren of hem genougt, binnen Jaer-marcten, ende daer en buyten, die Dobbel-school, quaeckel-bort, ende alle Spel hoe 't genoemt is, dat daer toe behoort, na allen herkomen

Handveste daer by aen de Stad wert overgegeven geen dobbelschool quakel-bort of andere spelen te handteren dan ter plaetse daer 't gesegt goet vind.

men binnen der Stede van Delft, ende geoorloven hen, of hen goet dunckt, dat sy van onsent wegen verbieden, dat niemant dat spel en hanteert noch en speele binnen onser Stede van Delft, dan daer 't gerecht, dat nu is, ofte namaels wesen sal, nutte en oorbaer dunckt, by te verbeuren een boete van drie pont hollands, ende alsoo menich werve als men't dede, alsoo meenige drie pont te verbeuren, daer af te hebben ons een pont, ende die geene die jegens die Stede huyrt, een pont, ende wy ontbieden onsen Rechter die nu is, ofte namaels wesen sal, dat hy van onsent wege dinge, metten geenen die hier jegens deden, ende wy geloven hem ende haren nakomelingen, voor ons, ende onsen nakomelingen, dit als voorsz is, vast ende gestade te houden, tot eeuwigen dage, ende hier of hebben sy ons gegeven in ons selfs hand, twee hondert ende vijftigh matoen, daer wy se of quijt scholden, in oorconde desen brieve bezegelt met ons Zegel, gegeven in den Hage, des Maendaegs na Ste Aegtendagh, in't Jaer ons Heeren duysent drie hondert ende ses ende 'tseltig.

Oude Keure nopende geoorloofde en ongeoorloofde spelen.

Daer zijn noch eenige oude verslete Keuren en Ordonnantien tegen verscheyde soorten van tuyssscherpen en dobbel-spelen onder een generael verbod / dat niemant eenig spel en sal mogen hantieren of plegen, daer alleenlijck avontuyr in gelegen is, sonder subtijlheyt des verstands, als Dobbelen, Potreynen, Muquen, Quinque passen, ende diergelijcke, staende alleen inder avontuyren, maer wel daer 't verstand ende die sinnen mede veel toe helpen, als Schaken, Quaerten, Trouven, ende met schyven te verkeeren, Ticktacken ende andere gelijcke speelen, soo verre die selve spelen geschiede by den genen die haer selfs goet hadden / sonder dat men met eenige Weesen / noch onder macht van haer Ouders of voogdye staende / vermocht te spelen om eenigh geld of gelagen / dan alleenlijcken by consent ende wille van de Ouders ende Voogden; ende soo wie contrarie deser dede / ofte oock plaetse daer toe leende / die verbeurde elck drie pont / zijnde evenwel gehouden te restitueren / 'tgoet dat hy uyt sake voorsz gewonnen ende ontfangen hadde / ende voorts aen der Stede te doen verwercken vijf duysent steenen.

Straffe tegen 'tbotten.

Die met Botterye yets af-won / was gehouden te restitueren 't geen hy alsoo af gewonnen hadde / verbeurende daer-en-boven / thien ponden ende thien Jaren der Stede. Dit geextraheerde uyt een oude Keure / nopende geoorloof de en ongeoorloof de spelen / hebbe hier per memorie tusschen in gevougt / aengesien het tuysschen en spelen van ouds / en ten deele als noch / op de Jaer-marcten wel allermeest in zwangh gaet; Voorts staet ons nu t'ondersoecken met hoe veel en welcke Jaer-marcten dese Stadt is voorsien / mitsgaders haer oorspronghwaer uyt sy voort-geteelt en gesprooten zijn; als daer is voornamelijck de Odulphus-Marct ofte jaerlijckse Kermis / gelijck alle Steden van ouds eens 's Jaers Kermis houden. Het begin en den herkomst van dese / heb ick noyt by ymant te recht konnen vernemen / tot dat in het gedruckte boeckje

Nopende den oorsprongh van Odulphi-Marct ofte Jaerlijcse Kermis.

van

van Michael Vosmerus, nopende de Miraculen/ die ten Oude Kercke van Delft wel-eer voorgevallen souden zijn / * en by de beschryvinge van de selfde Kercke voor-henen zijn gemelt/ de originele grondslagh van dien gevonde hebbe; te weeten uyt het voorgewende mirakel in de persoon van Blinde Machtelt, Ao. 1327. gebeurt / die uyt 's Graven-hage alhier ter Kercke de lieve Vrouwe van Jesse quam adoreren/ ten eynde van haer lanckwylige blindheyt verlost te werden / gelijck voor gegeven werd / door dese devotie / geschiet te zijn.* Achter 'tverhael van welck mirakel den Auteur dese reden heeft by gevoegt: *Miraculi memoria etiamdum manet. licet non pure exhibeatur. Siquidem dies festus publicus, quem maiores nostri, religiosi homines, supplicatione annua, sacrisque, & hymnis celebrarunt, originem istam habet. Nos autem virtutis eorum degeneres, militari Pompa, ludis, epulis, aliisque male sanis delicijs producimus & temeramus. Quippe motus civiles, miseraque ac luctuosa tempora, omnem superiorem, verioremque memoriam, si non abolerunt, saltem obfuscarunt, quapropter operę fuit, iustam feriarum Delficarum causam, ex registro sacrę ędis, huc transcribere, ut Nepotes cognoscant prisci ęvi erga Numen reverentiam, eandemque teneant ac tueantur: de illa sic lego. Annus erat 1327. dies vero dominicus, qui diem S. Odulpho solennem sequebatur, cum bonus Delfi populus, una voce animoque vovebat, honori, & venerationi Marię, hanc eius effigiem, in singulis annis, atque isto die, per oppidum deferre (donec opidum stabit) cum cantu, prece, & quo maximo decet apparatu ob depulsam mulieri cęcitatem.* Dat is: De gedachtenisse van het Mirakel blijft noch in wesen, hoe-wel het niet suyverlijck werd vertoont. Want dien openbaren heylig-dagh, die onse gods-dienstige voor-Ouders, met een jaerlijckse devotie, kerck-diensten, en lof-sangen, hebben geviert, heeft daer sijn oorsprong af. Maer wy, ontaert van hare deugden, brengen die door, en verwaerloosen de selfde, met 't optrecken van de Schutteryen, Spelen, brasseryen en andere heylose wellustigheden. Gemerckt de inlandsche beroerten, d'ellendige en beklaeglijcke tyden, alle de voorgaende ware geheugnisse, indien niet uytgewist, ten minste verduystert hebben, weshalven, het de moeyte waerdig is geweest, de rechte oorsprongh van de Delfsche Kermis uyt het Kerclijck register hier over te schryven, op dat de nakomelingen kennen mogen, d'eerbiedigheyt van d'oude eeuwe, ontrent het heylige, en de selfde onderhouden en beschermen: dien aengaende lees ick aldus. 't Was 't jaer 1327. den Sondagh die naest aen de Feest-dagh van St. Odulph volgde, als de goede Ingesetenen van Delft eenstemmiglijck uyt ganscher herten heylige beloften deden, dat sy ter eeren en vieringh van L. Vrouwe, dit haer beeltenis, jaerlijcx op dien selfden dag door de Stadt souden om-dragen (soo lang de Stadt staen soude) met gesangen, gebeden, en met de grootste toebereytselen als na behooren, en dat ter saecke van de blindheyts-verlossinge deser Vrouwe. Dus verre onsen geleerde Vosmerus voorgemelt / die seer verhard in de Roomsche Religie / uyt een blinde devotie dese Historie van blinde

* Siet boven p. 134 en 143

* Siet boven p. 143.

Verhael dien aengaende in't Latijn door den geleerden Vosmerus.

't selfde in Nederduyts.

*boven p. 146

Uytstekende Vermaertheit vande Delfsche Ommegang of Kermis, wel eer door de Paus gebenefiteert.

*Siet p. 147.

Machtelt (die anders in't vergeet-boek soud' hebben geraekt) schijnt aen den dach gebracht te hebben. Dit jaerlijckse Feest voerde/ van wegen die groote Processie ofte ommegang / by uytnementheyt, de naem van Deltsch Ommeganghh, en stond soo in de Almanacken overal bekent / zijnde oock in vermaertheyt soo groot / dat / volgens de eyge woorden in de Bulle van Paus Bonifacius IX. voorheenen geinsereert* / niet alleen van de Buyren die binnen den lande woonden, als-dan sich hier ter plaetse lieten vinden, maer oock mede groote toeloop en overvloedigheyt van volckeren, herwaerts aenkomende waren, uyt verre Landen. Waer toe hy oock twee Jaren aflaets ofte ontslaginge van haere sonden verleende. En dit geschiede/ gelijck wy gehoort hebben/ den eersten

Eygentlijcke tijd van Delfsche Kermis.

Sondag na St. Olof ofte Odulph, wiens dach op den 12. Juny verschijnt / en de self de op een Sondag komende / most de Processie des Sondaegs daer aen gehouden werden/ 'tgeen in't regard van de Jaer-marct noch hedendaegs in practijck is gebleven / dat die altijd de volgende weeck na St. Olofs-dach werdt gehouden / en als-dan des Vrydaegs te vooren van twaelf tot half een uyren / met de grote klock van't Stad-huys ingeluyt zijnde / des Saturdaegs acht dagen daer

Ommegang van de Schutteryen.

na/ wederom werd uytgeluyt. En het schijnt dat de Burger-wagt ofte Schutterien van ouds met haer antijcks-geweer dese Processie ofte Ommegang mede hebben gevolgt (gelijck in diergelijcke gelegentheyt hedendaegs t'Antwerpen en op andere plaetsen na de moderne wijse geschiet) of dat dese monstering van geweer en wapen-handeling / in des selfs plaetse op de Jaer-marcten is geintroduceert / want ick dese actie van de Schutterie verscheyde mael en selfs in haer Ordonnantie

*Siet Schutters Ordon. des jaers 1655 Ar: 19.

met de naem van Ommegang gementioneert vinde.* Op dese Jaer-marct hebben alle Uytheemsche Kramers / ende die eenige waren veil hebben / vryigheyt en consent met haer goederen voor te staen en te verkopen / tot sodanige plaetsen / als daer toe by de Heeren Burgemeesteren zijn geordonneert.

Twee jaerlijcksch Kaesmarcten

Daer zijn noch twee Jaerlijckse Kaes-marcten, mede meerendeels op het groote Marct-plein gehouden werdende / welckers eene insonderheyt van ouds vermaert / de St. Gillis-marct genaemt / den eersten Donderdag in September gehouden werd / als wanneer de Kaes met grooter overvloet op Wagens en Schuyten / soo van verre als naer by gelege plaetsen / hier binne gebracht / en by allerley soo buyten als binne Koop-luyden gekocht en versonden werd. De tweede Jaerlijckse Kaes-marckt is genaemt Allerheyligen Kaes-marct, en werd gepubliceert omtrent den uytgang van October /* doch is niet wel soo frequent als de voorgaende.

*Siet 7 Keurboek. f. 162.

Jaerlijcksche Paerdemarct, waer en hoeneer gehouden werd.

Verscheyde andere Jaer-marcten zijnd'er noch dewelcke op bysondere plaetsen en pleynen gehouden werden / als daer is de Paerde-Marct, een seer spatieus en ruym Pleyn / mede vierkant / regulier en wel geproportioneert / gelegen in't Noordt-westen van de Stadt /

daer

PAERDE-MARCT.

ARTILLERY ofte Geschut MAGAZYN van HOLLANDT

Certyts CLARISSEN Clooster

Stadts Paarde-Stallen

C. Decker. fe

Dr Smith. exc.

daer voor dese het voorschreve Kruyt-Magazijn gestaen heeft/ en sulck een verwoesting en destructie (soo aen beyde de na-by-gelege Doelen/ als particuliere Huysen) hadden gemaeckt/ als hier boven is beschreven.* Geen van beyde de Doelen/ veel min het ongeluckige Magazijn self/ hier weer herbout werdende/ heeft het de Magistraet goet gedacht/ dese opening tot een bequaem Marct-plein te approprieren/ voor verscheyde Jaer-marcten/ en wel voornamelijck van Paerden/ waer van de Stadt boven memorie van menschen/ een vrye Marct hadde gehad/ dewelcke van alle oude tyden jaerlijcx zijnde gehouden geweest/ op den elf den en twee daer-aen-volgende dagen van de Maent Junius/ naderhand ingevolge van den Octroye van de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland ende West-Vriesland in dato den 27. Juny 1594.* verleyt en sedert onderhouden is geweest op den sevende/ en twee daer-aen-volgende dagen van de geseyde Maent/ waer van oock de vryheyt jaerlijcx komt in te gaen middernacht tusschen den vijf den en ses den dach der selver Maend: dan alsoo de selve Marct sedert eenige tijd herwaerts (onaengesien de selve op soo goeden saysoen van het Jaer komt als eenige Paerde-marct in geheel Hollandt) seer was komen te vervallen/ soo hebben de Heeren Burgemeesteren over eenige Jaren ter occasie van dit bequame Marct-plein/ haer gedachten laten gaen/ om de vervalle Marct/ tot beneficie van de Stadt/ met alle mogelijcke middelen te releveren en wederom in sijn oude florissanten staet te brengen; daer toe eerst ten Noorde van het Plein een seer groote ruyme besloote Stallinge oprechtende/ en ten Zuyden eenige ryen Linde-boomen plantende/ mitsgaders door affictie van Billetten alle Paerde-kopers en lief hebberen nodigende/ met presentatie van allerhande gerijf/ soo vande geseyde Stallinge als van goede weydinge dicht onder de Stadt gelegen; daer-en-boven oock ophangende eenige premien voor den geenen die de beste en grootste Coppels eygen Paerden ter Marct gebracht en te Coop soud' hebben gepresenteert/ en soo voorts; latende ook de vrydom aen alle Koop-luyden/ haer koopmanschap gedaen hebbende/ aenstonts/ als't hen gelieft/ met de Paerden by hen gekoft of gereuylt/ te mogen vertrecken/ mits betalende aen Stadts Collenaer voor yder Paert eens ses stuyvers/ sonder meer. Door welcke accommodatie en aenlockende middelen de Delfsche Paerde-marct sedert wederom soo is toegenomen/ dat voor geen van Hollandt behoeft te wijcken. Sulcx dat dese plaets/ daer soo menigh mensch voor dese/ door 't springen van't voorsz Magazijn/ is gesneuvelt/ nu heerlijck opgeruymt zijnde/ en ten deele met Huysen omcingelt/ wederom aen anderen/ gelegentheyt streckt/ om haer kost te winnen. De vermaerde J. Oudaan, in seecker Spraeck-verbeelding/ ter eeren van onse Stadt/ onlangs gemaeckt/ verhaelt hebbende verscheyde rampen die dese Stadt wel-eer zijn wedervaren/ vervolgt aldus:

* Siet p. 623 en 624.

* Octroy gelegen in Privil. kas lade No. 1.

Oude Paerde marct verlopen, en door wat middelen weder op gerecht en gebeneficieers.

Tegenstellinge van't ongelukdoor 't springen van 's Landts Magazijn, nu ten deele tot verbeteringh vande Stadt verandert

Moest noch een Donderslag (ik schrik !) al 's Lands gewesten
Doen daav'ren en helaas ! doen sidd'ren al den Staat !
My trof dien Donderslag, my trofze in mijne Vesten ;
En DELFT verstreckte alom een berstende Granaat :
Noch staanwe, als d'eed'le Telg der Palm-boom onbesweken ;
Daar 't geen mijn beyaart scheen my tot cieraad gedijd,
En geeft, een keurlijckheyd van wijken afgesteken ,
't Veld, daar mijn handelaar het moedig Ros beschrijd.

Vier jaerlijxsche Vette Beeste-marcten.

Dit Plein is oock geordonneert tot de Jaerlijksche Vette Beeste-en-Vercke-marcten die gehouden werden in 't saysoen van de Slacht-tijd/ beginnende den eersten Donderdach in November en soo drie daer-aen volgende Donderdagen duyrende/ welcke men gemeenlijck Toon-dagen noemt/ als werdende dan de Vet-weyery publijcklijck vertoont en te koop gestelt ; op welcke tijdt de Raeds-heeren van den Hove in 's Gravenhage/ naer ouder gewoonte oock vacantie houden ; waer uyt af te nemen is/ d'oude vermaertheyt en frequentie van dese Toon-dagen. De Stadt heeft oock jaerlijcx twee treflijcke geoctroyeerde Magere Beeste ende Vaer-koe-marcten , waer van de eene gehouden werd den laetsten Donderdag van de Maent April / daer van de vrydom/ volgende het Octroy/ Jaerlijcx ingaet op den 21. ende eyndigt met den laetste der selver Maent. d'Ander Vaer-koe-marct / werdt gehouden op den lesten Donderdagh voor den 24. November/ welkers vrydom ingaet den 15. ende eyndight den 24. der selver Maent. Als wanneer de voor-kopers de Beesten met groot getal / tot Shorel/ een Dorp in Noord-Holland / gekogt/ alhier ter marckt brengen/ en wederom tot elcks gerijf in kleyne partyen verkopen. Doch dese twee Beeste-marcten werden gehouden op de weecklijcke Beeste-marct / zijnde mede een seer bequaem vierkant Plein daer het Klooster der Minder-broederen gestaen heeft/ en des wegen noch veeltijts het Broer-huys genaemt werdende / * genoegsaem te midde de Stadt gelegen / bezuyt-oosten de Nieuwe Kerck. Onder de voorsz Jaer-marcten zijn de meeste met sodanige vrydommen begiftigt/ dat op de self de niemand om eenige civile schulden bekommert of gearresteert mag werden ; als wanneer men gewoon is een hout Cruysje aen Stads-poorten of Val-bruggen te slaen / zijnde een oud overblijfsel en traditie alluderende misschien op de vrymakinge Christi. Daer zijn noch andere soo Suyvel- als Zaed-Jaer-marcten , die meest al in de weecklijcksche Donderdaegse Marct-dagen (die elck by na voor een Jaer-marct mogen strecken) gesmolten zijn/ daerom onnodig verder mentie daer van te maecken. Wegens een Zaedt-marct is een Octroy vanden Jare 1580. in de Privilegie-kas/ Lade No. 1. zijnde voorsien met allerhande Octroyen.

Twee jaerlijksche Magere Beeste-marcten.

** Siet boven p. 344.*

Particuliere vrydom van de jaer-marcten.

Eenige jaerlijxse Marcten in de weeklijksche gesmolten.

weeklijksche Marct-dagen hoe veel.

De weecklijcksche Marct-dagen zijn hier drie/ gelijck ter occasie van seker different onder den Burger geresen in den Jare 1659. den 27 Octo-

October by speciale Resolutie van de Heeren van de Weth is verstaen dat hier drie Marct-dagen ter weeck gehouden werden / namelijck boven den principalen Marct-dagh van Donderdaegs, oock des Dijnsdaegs en des Saturdaegs.* Doch de principale is gepribilegeert en met brydom begiftigt / als blijckt uyt de Privilegien en exemptien / door Keyser Karel ter saecke van den grooten brandt deser Stadt in't Jaer 1536. den 26. Juny binnen Brussel verleent / alwaer onder andere articulen noch dese influeerde.

* Siet Resolutieboek vande Weth fol. 35.

Item dat de Supplianten sullen mogen houden een vrye Weeck-marct na ouder gewoonte, te weeten des Donderdaegs ofte 's Woonsdaegs, indien't Donderdaegs vier-dag is.

De Donderdaegsche Marct-dag geprivilegeert.

Op desen dagh vermogen volgens d'oude Keuren de vreemdelingen soo wel als d'ingesetenen met allerhande waren voor-staen / mits hen na inhout der Ordonnantie deser Stede regulerende / ende te staen ter plaetse daer 't selve hen vander Stede wegen geordonneert werd / daer toe verscheyde seer wel gelege en ruyme Marct-pleynen zijn geschickt. Als eerst de Haver-brugge, tot allerley Greynen / komende uyt het West-landt / Over-maes en andere quartieren aldaer ter Marct / die 's morgens omtrent de klocke acht uyren begint / en korts na negenen eyndigt. Dit is een seer wel-gelege plaetse van tamelijcke ruymte aen d'oude Delft / recht over / en in't gesicht van de West-landtsche ofte Waterslootse-poort / daer de hooge Vierschaer van Delfland gehouden werd. Verscheyde oude luyden hebben noch geheugnisse / dat dese Marct drie dagen ter weeck wierdt gefrequenteert / insonderheyt aen d'een zyde daer men gewoon is met Haver te staen. Dit was ten tyde de Brouweryen soo grootelijcx floreerden / wanneer voornamelijck oock de Koren-marct, over 't oude Gast-huys veel te doen hadde / de Koren-Schuyten doenmaels in groote getale aldaer leggende / plegen alle de Brouwers / Koren-kopers / Koren-mouters / Makelaers en allerhande Kopers en verkopers van Koorn / driemael ter weeck in sulcken menichte daer te vergaren / dat sy de geheele straet van de Breetsteeg af / tot by de Peper-steeg toe / met haer krioel genoegsaem vervulden. Het is te vermoeden dat dese Koopmanschap van Koorn / al in heel oude tyden hier te Delft heeft gebloeyt / want al in den Jare 1280 de Stadt een Privilegie heeft geimpetreert / van Graef Florens de vijfde, noyende den Mudde-penning, 't welck eenig geld schijnd geweest te zijn van wegen het Koorn / want Mudde, betekent een seker Koornmate. Dese gifte / als van grooter waerde / is geaccordeert en toe gestaen / solemnelijck in presentie van veel voorname Heeren uyt Holland en Zeeland als getuygen / gelijck uyt den brief alhier is te sien.

Mitsgaders vrydom vandien.

De Greynmarct op de Haver-brugge van ouds driemael ter weeck gehouden.

Als mede de Koornmarct.

Die al voor vele eeuwen heeft gefloreert.

WY Florens Grave van Hollandt, groeten, ende doen kondt, allen den genen, die desen brief sien of hoiren, dat wy onsen getrouwen

Gifte van de Mudde-penning aen de Stadt.

poorteren van Delft, deur menigvoudigen dienst ende vreenschap, die sy ons dicke gedaen hebben, die Mudde-penningh binnen der Poorten te Delft gegeven hebben eeuwelick te dueren. Over dese voirgenoemde voorwairde ende gifte soo wairen Heere Symon van Haerlem, Heer Johan Parsijn, Heer Claes van Paets, Heer Arnout van Heemskerck, Heer Claes van Zubburch, ende Wolfer, Heer Heynriks Wissen zoen, ende anders veele onser Mannen wt Holland ende wt Zeeland, ende om dat wy willen dat dese gifte vast ende stade blyven, soo hebben wy desen brief doen zegelen mit onsen Zegel, dit geschiede doen wy lagen voor Vredelandt, in den Jaer ons Heeren M. C. C. ende LXXX. des Sonnendaegs na Sinte Wouburgen dage. Onder stont geschreven, gecollationeert jegens den originalen brief, daer 't Zegele, overmits ouderdom, of is, ende accordeert mit den selven, in kennisse van my, ende was onderteyckent, H. de Eynden.

Andere gifte

En by Privilegie/ van Willem de vierde, des Jaers 1342. verkreegh de Stadt de Borry-makelaerdye metten uytsetten van Kooren. Noch zijnder verscheyde oude Keuren/ beroerende de Koorn-marckt/ en d'ordre daer omtrent/ * uyt al het welcke blijckt de wel-eer groote vermaertheyt des Koorn-marcts van Delft; maer het verminderen van de Brouweryen en daer-en-boven seeckere precisiteyt / dat men de Koop-luyden obligeerden haer Koorn in de Vlet-schuyten over te moeten werpen aleer sy't binnen de Stad mogten verkopen/ heeft de Mart dapper doen verlopen/ en eyndelijck 't enemael te niet doen gaen / welk verloop oock wierd verhaest door eenige voorname Brouwers / die't minst betaemde / en al haer goet op de Rotterdamsche Marct gingen koopen / gelijck oock seecker Maeckelaer hier uyt de Stadt derwaerts treckende / alle de Brouwers yverig aenlockte / om haer Koorn in sijn nieuwe woon-Stadt te koopen. Doch hoe seer dese Koorn-marct vervallen is / nochtans heeft de Haver-brugge eens ter weeck haer standt behouden/ zijnde sedert eenige Jaren herwaerts geensints vermindert/ maer in een goeden doen gebleven / gelijck op't geseyde uyr van achte/ tot negene/ten overvloed kan vernomen werden/ voor alle die daer omtrent te verrichten hebben.

*Siet 1 keurb. f. 128. 2 keurboek 78 verso

De Koornmarct verlopen en waer door geoccasioneert.

Doch de Haverbrugge in fleur gebleven.

Naer dese Marct volgt de weecklijcke Beeste-marct, die / gelijk hier boven geseyt is / gehouden werd op de plaets daer wel-eer 't Minder-Broeders-Clooster gestaen heeft / zijnde een ruym vierhoeckig Plein/ tot welck men uyt alle vier de hoecken toeganck heeft / en seer regulier in't vierkant met balien beset en fraeye linde Bomen beplant en beschaduwt is / hier werden alle weeck veelerhande Vee/ als Koeyen / Calveren / Schapen / Verckens / in grooter abundantie verhandelt/ zijnde dese Marct soo frequent als eenig weecklijcke Vee of Beeste-marct in Holland mag doen. De Vercke-marct pleeg/ al-eer dit Closter gedemolieert was/ 't eynde de Cellebroers - steeg te wesen / aen d'overzyde van het oude Pest-huys/ nu Stads Doelen / alwaer langs het

Weecklijcke Beeste-marct

d'Oude Verke-marct.

het water heenen / een open plecke is / triangels ofte drie-hoecks-gewijs / noch de naem voerende van d'oude-Vercke-marct.

De vordere Marcten geschieden te gelijck op verscheyde plaetsen / en sonderlinge van veelerhande bedencklijcke waren op de Groote Marct, die daer in Tenten of Kramen werden ten toon gestelt / als Linden / Wolle-deeckenen / Hoeden / Kousen / Schoenen / Messen / Yserwerk / Koper / Tin / Mande-werck / Stoelen / Potten en Pannen / en al 't geen een ygelijck in sijn Huys-houdinge soude mogen ontbreken / hier te lang om particulierlijck te nomineren ; en dat in soodanigen quantiteyt dat het een gemeene Kermis ofte Jaer-marct van eenige andere Steden schijnt gelijck te wesen ; dies ook veele vreemden uyt de nabuyrige plaetsen / en sonderlinge oock uyt 's Graven-hage hier ter Marct komen ; waer toe seer veel contribueert de schoone Boter / wiens weerga nergens ter weereldt te vinden is / die hier alle Marct-dagen in seer groote quantiteyt / te koop gebracht / verkoght / en allerwegen verwoert werd / zijnde tot gerijf van de Bouw-luyden aen de West-zyde van de voorsz groote Marct / naest de Stads Waegh / een groot ruym Boter-huys, by de Heeren Burgemeesteren verhuyrt werdende om etlijcke hondert gulden / onder conditie dat den Huyrman / geduyrende sijn Huyre voor 't bestaen-geld van de Boter-tonnekens / niet meer sal ontfangen noch genieten / als van 't Vierendeel ofte Kinnetje drie grooten / van 't Achtendeeltje een stuyver / en van 't Beuytelaertje een blanck / als naer ouder gewoonte ; zijnde mede / na uytwysen van 't Tresoriers Naen-boeck / expresselijck geconditioneert dat het Huys-gesin des Marct-daegs voormiddag / in de Kelder niet sal mogen bieren / apparentelijck om geen warmte of bangigheyt te veroorsaecken / waer door de Boter smeltachtig / en de menschen geincommodeert mochten werden ; want de Koop-luyden en Boeren als-dan hier ter plaetse met sulk een menichte en gedrang om de Boter zwermen / even als de Byen omtrent de bloemen en oock haer Korven doen. Daer zijn ook particuliere Boter-huysen / maer niet soo spatieus of van sodanige ruymte als dit Stadts-Boter-huys. En dat dese Neringe van de Boter / binnen Delft oock seer oud en van alle tyden her / als haer Stapel hier gehadt heeft / meriteert geen twijffel ; blijckende sulcx ten overvloet uyt 't contract van Huyr ofte Pacht / 't geen de Stad al in den Jare 1329. heeft gemaeckt / met Vrouwe Machtelt Abdisse van Reynsburch / wegens eenigh recht 't geen haer competeerde op de Boter-mate ; gelijck wy voor-henen hebben gehoort / dat sy oock eenige Jurisdictie pretendeerde over de Geer binnen dese Stadt / 't welck haer door Hertoch Willem van Beyeren, als Grave van Hollandt / wierd ontseyt.* De Acte van accoort nopende dese Boter-maet / luyt aldus :

Grote Marct.

Stads Boter-huys.

Op wat condition verhuyrt werd.

Outheyt van de Boter-stapel alhier.

* Siet boven p. 64.

WY Machtelt by der genaden Godts Abdisse van Reynsburch, make kond, ende kenlick allen luyden, dat wy verhuyrt hebben by

Gifte van't recht 'tgeen d'Abdisse van Reynsburgh hadde, op de Boter-mate binnen Delft, ten pagt van vijf ponden 's Iaers.

Raide des meens convents der poorten van Delft, tot eenen eeuwelicke Pacht onse Butter-maet, die wy te Delft hebben mit allen rechten, als wy hadden, om vijf ponden 's Jaers alsulx payments, als die Heere neemt van sijnen renten, te betalen alle Jair te Sinte Jans-misse te mid-zomer, ende dat men dit geld niet en gave opten voorsproken termijne of binnen xiiij. nachten daer na, ende die Abdisse haren Bode daer sende, ende den Raets-mannen vermaende, ende ment hem niet en gave, soo soude hy den eersten dach leggen op der Abdissen kost, ende daer na op der poirten kost ter tijd toe dattet geld betaelt waire, in oirconde des briefs besegelt mit onsen Zegel, ende omme die meere seeckerheden hebben wy oock mede besegelt metten Zegel ons gemeens convents, in't Jaer ons Heeren M.CCC. IX. ende XX. des Sonnendages na Sinte Pieter ende Pouwels-dach-Apostelen, onder stont geschreven, gecollationeert jegens 'torigi-nael, wthangende mit twee groene Zegelen, ende accordeert mit den sel-ven, in kennisse van my, ende was onderteyckent, H. de Eynden.

Vrydom van de Graef, nopende de Boter-maet mitsgaders eenighe Keuren op de Delfsche Boter.

Eenighe Jaren hier na, is by het meer-gemelte Privilegie van Willem de vierde, des Jaers 1342. onder andere vryheden oock gegeven die Boter-mate. Daer zijn oock al van ouds veel goede Keuren en dienstige reglementen, soo tegen 't verwen van de Boter, als Uytheemsche Boter in Delfsche fustage of Vaet-werck te doen, mitsgaders op't Yken, Brand-teeckenen, Mercken, en wegen van het Boter-vaet-werck, en andere nodige precautien tot voorkominge van allerhande bedrogh en quaetwilligheden. In seecker Keure gemaeckt omtrent 't begin van d'eeuwe 1500. onder den tytel van Suyvel, Boter, Kase, Melck, ende diergelijcke, vinde ick het achste en negende artijckel van desen inhout:

't Vaetwerck van de Delfsche Boter alvooren gewogen en met Stadts wapen gebrandtekent te moeten zijn, mitsgaders welcke voor Delfsche Boter passeren mogt.

Noch is geordonneert dat men binnen deser Stede geenderhande Boter voor Delfsche Boter en sal moeten verkoopen, 't sy by de halve vaten, ofte kinnetgens, ten sy dat die vaten eerst by den Waegh-meester ofte andere daer toe gestelt, in de Wage gewogen sullen sijn, ende die selve geteyckent metter Stede Brand, op die boeten van drie pont, des soo en sal men geen half-vaten ofte kinnetgens mogen teyckenen metter Stede Brand, dan daer die Boter gemaeckt sal sijn, by den geenen die wonende zijn in den Heemraedschappe van Delflandt, Rijnlandt, Schielandt, ende nergens anders, op die boeten van drie pont, ende verbeurtenisse van de Boter, die bevonden sal worden metten Delfschen Brandt, ende binnen die voorsz limiten niet gemaeckt.

Hoe veel het sedig Vaet werk wegen mocht.

Word mede geordonneert, dat men geen halve vaten branden en sal moeten, wegende boven die xxij. pont, noch geen kinnetgens wegende boven die elf pont, op die boete van drie pont, ende alle Jaers, beginnende den xxv. Marty, sal men dat teyckenen van den brande gehouwen sijn te vernieuwen.

Ende

Ende om de Delfsche Boter-marct des te meerder in eere te houden is naderhant gekeurt/ dat de Uytheemsche en buyte Boter privativeen nergens anders mach geventet ende te koop voorgestelt werden / als op de Boter-brugge onder de Leuyf aldaer / en geensints in d'ordinaris Boter-huysen binnen dese Stadt/ op de verbeurte van de selve Boter ten behoeve van de Gods-huysen deser Stadt / mitsgaders seeckere geld-boeten daer-en-boven en arbitrale correctie. Dese Boter-brugge is gelegen recht achter Stads-Waegh en Boter-huys voorsz/ zijnde een tamelijcke ruyme plaetse op het welfsel van een groote Brugge/ van ouds genaemt mijns Heeren Brugge, doch vermits aldaer / niet alleen d'uytheemsche / maer oock alle Stucken ofte Kop-boter / geordonneert zijn/ verkoft te werden/ heeft sy haer selve liever de naem van Boter-brugh toe ge-eygent. In't midde van dese Brugh is een ruyme vierkante inham / met een overdeckte galerye / voor dese / als d'Engelsche Court binnen dese Stadt resideerde / tot haer Beurs verstrekt hebbende / en des wegen noch de naem van Engelsche Beurs behoudende; schynende dit plein van het na-by-gelegen Clooster der H. Geest Susteren (nu Meysjes-huys) daer tegen aen palende/ afgenomen te zijn; want in heel oude tyden / dese Brug / noch oock de Gracht daer onder door-lopende/ niet geweest is/gelijck in een perfecte platte grondkaerte van de Stad/ drie dagen na den vermaerden Brand des Jaers 1536. geschildert / en onder my berustende / bescheydelijck blijkt. En uyt 't Jaer-tal aen de West-zyde boven de boogh staende/ schijnt sy in 't Jaer 1558. gemaeckt te zijn. Behalven de voorsz Stucken Boter / als mede d'Uytheemsche Tonne-boter / werden op dese plaets oock verkoft allerhande gevogelte / als Hoenderen / Kalckoenen / Gansen/ Enden / Duyven / Eyeren / Item Konynen en diergelijcke eet-bare waren. Daer zijn oock aen de Zuyd-oost-hoeck eenige overdeckte en beslote Stallen / die by de Stadt werden verhuyrt / om met Boter / Kaes / Speck en diergelijcke voor te staen en met kleyn gewigt te verkopen ende uyt-penningwaerden / sonder op eenighe andere plaetsen meer 't selvige te mogen doen; voorts het plein en andere overgeblevene plaetsen ten beste zijnde/ voor de Land-luyden ende anderen / omme veelerhande waren/als voornoemt/ter vente te mogen brengen / ende die met de stucken en in't gros te verkopen. Dit mach / volgens de Keure / drie werf ter weeck geschieden / als Dijnsdaegs / Donderdaegs / ende Saturdaegs; * en onder de voorgespecificeerde waren/ is alleenlijck uytgesondert de Kaes / dat men die op de voorsz weeck marct-dagen/ gelijck als op de Jaer-marcten/ ten gerye van de gemeene luyden/ oock op het groote Marct-pleyn/ vry (dat is oock self met kleyn gewicht) mach verkoopen * met speciale exceptie dat de Kaes-kopers van Rotterdam alhier ter Marct komende / noyt minder als vijftig ponden teffens aen een persoon verkopen sullen/dewijl de Heeren van de Weth gebleecken is / dat by de keuren der Stadt

Waer de buyte Boter verkoft moet werden.

Mijn 's Heeren brug na haer eygenschap de bynaem van Boter-brug aengenomen

Engelsche Beurs.

Sedert wanneer dese brugh gemaeckt.

Wat daer al verkoft werd

* *Tresoriers Macnb. f.* 68

Rotterdamsche Kaes-kopers alhier niet minder als 50. pond gelijk te mogen verkopen

* *Resol:* 25. *Feb:* 1629.

Rotterdam in dato 10. Augusti 1651. den vreemde luyden is verboden/ aldaer minder als vijftich ponden Kaes teffens/ aen een persoon te verkopen/ derhalven is verstaen ende geresolveert/ dat de Kaes-koopers van Rotterdam alhier gelijck recht sullen genieten.* Want al van ouds 't wel toegelaten was/ aen alle vreemdelingen/ op Donderdag en andere vrye Marct-dagen/ met haer waren hier ter Marct te komen/ doch mits (gelijck d'oude Keuren luyden) de Poorters deser Stede, ter plaetse van der vreemdelingen woon-stede, mede vrye Marct zijn hebbende, en van gelijcke geoorloft werd te doen, maer tot wat plaetse de Poorters deser Stede geen vrye Marcten hebben, daer en sullen de Poorters der selver plaetse alhier geenen vryen Marct-dagh hebben.* Tot verhinderingh van de baetsoeckige Monopolie is den voor-kopers verboden/ 't gevogelte en andere waren/ niet voor tien uyren (als wanneer dese Marct te recht aengaet) te mogen op-kopen/ en dewijl d'oude Keuren van de eeuwe 1400. aengaende Vogelen, Gansen, Hoenren, &c. hier oock al gewach van maken/ soo sal ik des selfs begin (met eene om haer oude eenvoudigheyt) hier mede laten invloeyen.

* Resolut: 25. July 1652.

* Siet oude Keuren van d'eeuwe 1500 nopende de vrye Marcten.

Wat uyr de Boter en Vogel-marct begint.

Geen Vogelen sonder hooft te mogen verkopen.

SCoudt Scepenen ende Raide der Stede van Delft, hebben gekuert ende doen gebieden, dat niemant Vogelen en moet verkopen, zy en hebben hooft ende voeten, soo wat Vogelen dattet zijn by xij. stuyvers te verbueren.

De voorkopers voor 10 uyren 't goet niet te mogen opkopen, ook op een half mijl na der Stadt.

Voert soe en moet niemant die van buyten is eenige Gansen, Vogelen of Hoenren op kopen voor dat die klocke tien slaet, by xij. stuyvers te verbueren, ende geen Poorter of Ingeseten der Stede van Delf en moet eenige Gansen, Vogelen of Hoenren op eenre halve myle der Stede van Delf op-kopen, diese voert verkopen wil of diese selver niet houden en wil voer dat die klocke thien slaet, by xij. stuyvers te verbueren, ende voert te verbeteren by Scepenen, ende men sal een ygelick dit vermanen op zynen Eedt.

Gesette prijs van de Endvogels.

Voert alle die gene die dagelicx ter marct komende mit Endvogelen, dat sy die niet duerer geven en moeten dan stuck drie groot, ende dair voer sel een ygelick den besten Endvogel die hy opter marct vind na hem mogen nemen sonder verbueren, ende wair dair yemand die zijn Vogelen verstack ende niet voer oogen en leyde, die soude verbueren die selve boeten voirsz, rechtevoert op te halen, een derde den Heer, een derde den geselschap, ende een derde diet anbrenget, ende dit sal staen alsoe wel opten koper als opten verkoper, ende indien ment niet bevinden en mach salment setten tot sijns selfs Eedt.

Waer ter plaetse de Vogel marct van oudt.

Voert soe en moet niemand die Gansen of Vogelen ter marct brengen, anders staen mit hoiren manden dan ander lagersyde vander strate, ende een vloech dicke, ende dat an die Oost-zyde vander nieuwer Delf tusschen die Choer-straet ende die Hude-brugge by xij. stuyvers ende die Vogelen en Gansen te verbueren, behoudelick den vryen Marct-dagh.

Hier

Hier sienwe waer de Vogel-marct van ouds te wesen plecht/ namelijck aen d'overzyde van de Hypolitus-buyrt/ doch nu niet anders als op de voorbeschreve Boter-brugge. De toevloeynghe en t'samenlopinge der menschen is hier/ ter gesetter tijd/soo groot/ dat daer naulijcx doorkomen is / en voor die haestig te passeren hebben / veel eer een andere straet dienen om te gaen.

Noch zijnd'er andere particuliere Marcten / als d'Appel-marct op het nieuwe Kerck-hof ; de Boom-marct achter 't oude Gast-huys/ alles te lang om te verhalen. Oock sullen wy voor-by-gaen d'oude Kleer-marct, langs 't Vrouw Jutten-land/ de Choor-straet/ en Derthien-huysen / alwaer men voornamelijck op Donderdag d'oude Kleer-verkopers en uytdraegsters siet voorstaen met menichte van oude kleeren van allerhande stoffen en couleuren ; zijnde als-dan daer sulcken krioel/ dat beter van verre als dichte by te sien is. Onder de weeck-marcten/ soude oock konnen getelt werden de Saey-marcten die haer bysondere weecklijcksche Marct-dagen zijn hebbende / als boven is aengewesen.* Andere bysondere Marcten. *boven p. 603

De dagelijcksche Marcten zijn voor-eerst de Zee-visch-marct, die na 't weer en wind is / en na veel of weynig Visch gevangen werd/ dagelijcx werd voorsien ; zijnde seer bequaemlijck gelegen aen de West-zyde van de Vlees-halle / gereguleert met twee lange ryen van overdeckte Stallen en Visch-bancken / die by de Stad onder seeckere voorwaerden en Ordonnantien werden verhuyrt ; gelijk oock op de Kaeck-brugge eenige onoverdeckte Vis-stallen ofte stant-plaetsen zijn/ voor de vreemde luyden / met Zee-visch ter Marct komende / beginnende aen den eersten stal van d'overdeckte Vis-stallen/ aen de West-zyde van de Vis-marct / langers de vleugel van de voorsz Brugge/ Westwaerts aen / en by mancquement van plaets den hoeck om langs 't water/ alwaer sy mogen verkopen Stock-visch / verschen Haring / Spiering/ Plat-visch en anders ; werdende dese ope plaetsen verhuyrt voor een geringe somme / doch al mede onder seeckere conditien en reglementen als in de Tresoriers Maen-boecken staen geregistreert. Tot beneficie van dese Zee-vis-marct is onder anderen oock geordonneert / dat alle Visch / die door of buyten-om de Stadt / of wel door de Castange over 't Leproos-huys passeert / om na den Haeg / Leyden / en andere plaetsen te varen / voor 't minste alhier den tienden Visch moeten laten / om te Marcten. Dagelijksche Marcten, als Zee visch Marct.

De Revier-visch-marct, is in de Nieuwe-straet hier dichte by gelegen / alwaer eenige overdeckte Revier-visch-stallen mede verhuyrt werden / onder conditie dat tot des Huyrders proffyte sal komen / het staen van de buyte luyden met Revier-visch ter Marct komende / daer van sy van elck mogen ontfangen/ soo menigmael als sy staen/ een stuyver sonder meer ; dese zijn gewoon niet alleen in / maer insonderheyt voor de selfde Straet langs de water-kant van d'oude Delft te staen / Noordtwaerts op ; alwaer bequame brede steyger-trappen zijn ge- Revier visch Marct.

 maeckt/

maeckt/ om lichtelijck af en aen haer Visch-schuyten te konnen komen. Op dese twee Vis-marcten/ is een gewoonte van ouwer herkomst/ dat men daer eenige gekortwieckte Ooyevaers laet langers straet lopen om op't grom/ ingewanden/ en af-val van de Visch te asen/ 't welck seer vreemt schynende in d'oogen van een geleert Frans Edelman/ dien aengaende mentie heeft gemaeckt in sijn gedruckte Relaes van sijn reyse hier te Lande gedaen/ gelijck voorheenen is aengewesen.* En gelijck het seecker is/ dat dit gevogelte van alle oude tyden hier te Delft meer hebben genestelt als wel in andere plaetsen/ soo schynen sy oock in teecken van eygenschap te dragen/ de coleure van de Palluren ofte Lebreyen deser Stadt/ daer hier boven van gesprocken is.*

* Iaeren p. 15.

* Siet p. 561

Groen marct

Recht voor de voornoemde Zee-visch-marct en Vleesch-halle is de Groen-marct, op de Warmoes-brugge, voor het Westersche Silverpant/ alwaer de straet in backen verdeelt/ en met getal afgeteeckent is/ omme met groenten en Warmoes-kruyd/ mitsgaders Peeckel-haringh/ Bucking en Sproth voor te staen/ werdende dese plaetsen by de Stad verhuyrt/ onder voorwaerde dat men met geen Warmoes/ Peen/ Ajuyn/ en diergelijcke/ sal mogen omlopen/ dan Dijnsdaegs/ Donderdaegs/ en Saturdaegs. Verders zijn nevens de Vleesch-halle de twee eerste Stallen van de Pens-bancken/ specialijck daer toe verhuyrt dat daer inne niet anders als Warmoesters groente mach verkoft werden. Dese Warmoes-brugge/ werdt by de Bouw-meesters gehouden voor een konstig stuck wercks/ zijnde een Kruys-welffel daer men van drie kanten/ te weten van 't Zuyden/ Noorden/ en Oosten onder door-vaert; en dit is het derde Marct-plein op gewelf de Bruggen/ namelijck de Haver-brugge/ Boter-brugge/ en dese Warmoes-brugge/ waer door veel plaets en ruymte in een Stadt gewonnen werdt. Nevens en aen dese Brugge annex is de Kaeck-brugge, die van ouds/ tot veelerhande/ nu hier seldsame waren/ was gedestineert/ en na 't schijnt/ veeltijds door Quack- ofte Lap-salvers (die men anders avonturiers en op sijn eerlijckst Operateurs noemt) geoccupeert en beslagen wierd/ waer tegen de Chirurgijns in haer Gilde-boeck seeckere Keure hebben/ die op sijn oud-vreemds aldus is ingestelt:

Wat men van oudts op de Kaeck-brugge te verkopen plecht, en verbot tegen de Quacksalvers aldaer.

Ende alsoo die Kaeck-brugge over veel Jaeren geschickt is, omme gebruyckt te werden by seecker diversche persoonen, te vente brengende stoer Seel-hout, Speck, Bruyn-vissche, vers Beren-speck, ende by drinck-glasen verkoopers, ende gelijcke auenteurossers, welcke Brugge nu sulcx dagelicx geoccupeert word by die Storiers die hem generende sijn mit Salfven, Peter-olien, ende ander diversche auenteurssche kruyen, dat men die selve Brugge niet bequamelijcken gebruycken en mach, Soo is't dat mijn Heeren interdiceren die voorsz Storiers ende gelijcke persoonen niet meer te moeten daer voort doen, maer worden die selve, die hier binnen begeren voort te doen, geordonneert te staen op die Brugge

achter

achter d'Ouwe Kercke voor die Koer-ftraet, aen die loenen van dien, fonder ergens anders op te ftraeten te mogen voort doen ende heur-luyden goeden venten, op die boeten van iij. ponden, die Heer die Stede ende dien 't andient elcx een derdendeel. * *Geextrah. uyt twede kemb. f. 175 verso.*

Onder de dagelijckfche Marcten moet oock ghereeckent werden de Turf-marct, beginnende van de St Anthonis-brugge, nu gefept Spiegels-brugge, tuffchen welcke en de Gaft-huys-brugge, 't eynde de lange Breed-fteegh / van ouds geordonneert waren te leggen / de Ponten / die uyt de na by gelegene Turf-mijnen ofte Veenen / met Turf ter marct quamen / en voorts van daer tot de Rotterdamfche-poort de Schepen / langs de Maes uyt Brabant en andere Provincien mede met Turf alhier ter Marct komende / en defe diftricten noch te kleyn vallende / was volgens de Keure geoorloft de Mols-laen tot de Ponten / en de Gaft-huys-laen voor de Schepen te gebruycken. Waer uyt af te nemen is de oude wel-vaert defer Stadt in die tyden / en de groote verminderinge feders van de Confumptie in den Turf alhier / infonderheit mits 't verloop der Brouweryen / die van ouds veel Turf gebruyckten; zijnde defe Turf-marct naderhant foo merckelijck ingekrompen / dat hedendaegs alleenlijck van de voornoemde Spiegels-brugge tot de Turf-tonfters-brugge, de naem van Ponte-marct, en van de Turf-tonftersbrugge, tot omtrent achter 't Oude Gaft-huys, de naem van Brabantfche Turf-marct, behouden heeft: 't Eerfte Articul van d'oude Keur dien-aengaende / luyd als volgt: Turfmarcten hoe ampel en breet fich die van ouds extendeerden.

SChout Schepenen ende Raden der Stede van Delff, hebben by advife van Burgemeefteren geordonneert ende gekeurt, ordonneren ende keuren mits defen, dat alle die gene die eenige Turf binnen defer Stede te koope in Ponten brengen, fullen gehouden zijn haer Ponten metten Turf te leggen achter 't Gaft-huys inde Delft, beginnende van St. Anthonis-brugge, Zuydwaerts totter Breet-fteghe toe, ende foo verre die felve plaetfe, te kleyne bevonden word, fullen die felve Ponten mogen leggen aen Jan Molflaen, maer kleyne Turf-fchuytgens fullen by Dirck Dammafz leggen voor Claes Heynen, en de Turf-fchepen komende vander Mafe in, fullen gehouden zijn te leggen vander Breet-fteghe Zuydwaerts totter Rotterdamfche-poorte toe, ende foo verre die felve plaetfe te kleyne bevonden worde, foo fullen die felve Turf-fchepen mogen leggen aen Jan Ouwedircx-laen ofte Gaft-huyflaen, al een-wiffelt, welverftaende dat foo wie eerft komt, gehouden fal zijn altoos Noordwaerts op te leggen van St. Anthonis-brugge ofte vaft achter aen de Schepen aldaer leggende, fulcx datter geen ledige plaetfe tuffchen wefen en fal, op die boeten van thien ftuyvers, maer alle Wagens die hier binnen met Turf komen om te verkoopen, die fullen ghehouden zijn te ftaen aen Harme Cockslaen by drie ftuyvers te verbeuren. Oude Ordonnantie dien aengaende.

Wegens den toe-vloet van Turf als mede Leef-tochtigheyt defer Stadt / is oock yetwes in 't begin defes Boecks by gebracht. * *Siet boven p. 14. & 15.*

Hout-marct.

De Hout-marct, hier gemeenlijk geseit de Hout-tuynen, zijn gelegen buyten Stads-muyren aen de Zuyd-west-zyde van de Stad/ tusschen de Waterslootse en Schiedamse ofte Ketel-poort / ende aldaer aen de Buyten-wegh ofte Cingel/ zijnde een kleyn gedeelte van de Made Landen, eertijdts by de Stadt gekoft van den Hertoch van Arenberge / mitsgaders van Symon Adriaensz. van Groenewegen/ tot dat in den Jare 1615. by de Regeerders deser Stede / een grooter partye vande self de Landen / achter de voorsz Hout-tuynen leggende / daer wierd by gekoft / * waer af genomen is eenen nieuwen Buyten-wegh/ achter de voorsz Hout-tuynen om; sulcx dat die nu met een wijde Sloot ofte gracht zijn omgraben / ende des nachts tot haer der verseeckering/ met Poorten afgesloten werden/ kennende evenwel een ygelijck ten allen tyden buyten-om passeren sonder de Hout-tuynen te raecken. Hier siet men allerley Noorts-greynen/ en oock Vuren-hout / van Balcken / Sparren / gesaegde Deelen/ Plancken/ en ander hout-werck / tot het bouwen en repareren van Huysen bereyt / met groote stapels op malkanderen / te koop leggen. Tot na-buyren hebben sy de Laken-ramen / voor dese by de Vent-hal van de Lakenen beschreven.*

* Siet boven pag. 103.

* boven p. 602

Fruyt ofte Appel-marct

Noch is'er een Fruyt-ofte Appel-marct, die in de Oost-tijd mede dagelijcx gehouden werd / hebbende buyten de principale Marct-dagh / haer plaets op't groote Marct-plein / langs de Muyren van het Nieuwe Kerck-hof; invoegen hier veele en verscheyde Marcten soo Jaerlijcksche / weecklijcksche als oock dagelijcksche gehouden werden/ alle met goede Ordonnantien gereguleert en voorsien zijnde.

Oude benaminge der Straten, &c.

Achter dese Marcten / en des selfs Pleynen / sullen wy laten volgen een lijst van d'oude benamingen der Straten / Stegen / Bruggen / en allerhande plaetsen / binnen en buyten aen dese Stadt gelegen / soo als ick die in oude Bullen en brieven/ hier en daer gevonden hebbe / en in veel Registers / Quohieren en Blaffers/ soo van de Stadt/ als van des selfs Kercken en Godts-huysen/ hedendaegs noch genomineert en bekent staen / welckers gelegentheyt by ondersoeckinge soo uyt d'omstandigheden / als by ondervraginge van d'outste Notarissen en Practisijns deser Stadt / soo nu en dan na gespeurt hebbe ; sullende de self de na d'ordre van 't Alphabet hier achter den anderen schicken.

Lijst dien aengaende, vervolgens d'ordre van't A.B.

A.

St. Agnieten-brugge, is gelegen in't Oost-eynde over de gracht van de Susters-laen, by't Tapijt-huys wel-eer geweest zijnde/ St. Agnieten Clooster.*

* Siet boven p. 333.

St. Anthonis-brugge, nu / gemeenlijck geseyt / de Spiegels-brugge, als gelegen voor de Huysinge van de Spiegel / zijnde d'eerste Brugge aen de Ponte-marct.*

* Siet boven p. 669.

B.

St. Barberen-brugge, als gelegen voor St. Barberen Capel / nu

Wees-

Wees-huys / en deswegen de naem verandert zijnde in Wees-brugge.

De Bloed-brugge, is de steene Brugh over de gracht van de Vlaming-straet / van ouds die naem verkregen hebbende / vermits dien bloedigen slagh / die in't Jaer 1304. op dese Brugh seer hevigh was / tegen de Vlamingen / waer van de Gracht oock de naem behouden heeft van Vlaming-straet, als in d'oude Hollandsche Chronijcken bekent staet.* En der Burgers Vrouwen al weenende en met schreyende oogen dit bloedig spectakel aenschouwende / van de Brug daer beneven (beoosten d'Huysinge van den Bril) gelegen / hebben / door haer lamentable actien / aen die de naem van Schrey-brug veroorsaeckt.

*Oude Chron. Holl. Div. 21. Cap. 16. Gouts. Chron. p. 91.

Brabantsche Turf-marct, hoe die van oudts en hedendaegs sich uytstreckt / is hier boven aengewesen.*

*boven p. 669.

Broerhuys-laen, is de voornoemde St. Anthonis-brugh over / na 't plein van't Broerhuys ofte weecklijcke Beeste-marct / siet voorts 't volgende.

Burgwal, is aen d'oversyde van de Broerhuys-laen / tot aen't steene heultje / benevens de Brouwerye van de Roo Leeuw aen den Langendijck / staende beyde dese Straten / soo wel de voorgaende / als dese / op 's Stads Registers / hedendaegs noch niet anders / als met die gespecificeerde namen / bekent / hoe-wel meerendeels abusivelijck met de naem van Turf-marct werden genoemt. Dese laetste / ofte Noord-zyde / heeft oock de naem van Hamburch Nieupoort gehad.

Burgwal over de Verwers-dijck, is in effecte niet anders als d'overzyde van de Verwers dijck.

C.

't Campveld, is gelegen in de Noord-westelijckste-hoek van de Stad / beneden aen de Wal / daer nu eenige Laken-ramen zijn gestelt / hebbende van ouds gestreckt als een Vecht-bodem / daer sy ten Camp ofte strydewaerts gingen / zijnde sulcx oock hier ter plaetse geoorloft / mits geen geweer gebruyckende.

Capels-brugge, is de Brug / die door misduydinge / gemeenlijk geseit werd de Hooch-brugge, want voortijds ten Weste deses Brugs op't plein aldaer / een groote Capel gestaen heeft.* Zijnde de Brug / daer nevens aen / over 't achterom gelegen / eygentlijck de Hooch-brug, als blijckt uyt de brieven van de Huysen daer omtrent / en by Stads Opper-Klerck hier over na gesien.

*Siet boven p. 295.

Claren-steeg, nu Haer-steegh.

St. Claren-vest, is de Wal achter 't Clooster van St. Clara / nu Artillery-Magazijn / hier boven beschreven.*

*boven p. 623.

Clockman-steeg, apparentlijck de Klock-steeg, en misschien dat wel eer een Klockman ofte Klock-gieter op den hoeck gewoont hebbende / des selfs Huysinge / naderhant in een Brouwerye geconverteert zijnde / daer van daen de naem en teecken van de Klock ontfangen heeft / en

sulcx

sulcx de naem van Klock-steegh (na de Brouwerye) alleen over gebleven is.

Choor-straet, als zijnde achter 't Choor van d'Oude Kerck gelegen/ hoewel by misbruyck/ onder den gemeenen man/doorgaens Koe-straet werd genoemt.

Coender-steegh, is buyten de Waterslootse-poort/ de West-zyde van't plein / mitsgaders de Laen daer men na 't Geldeloose-pad gaet.

Crepel-steeg, heeft naderhant haer naem verandert in Cellebroers-steeg, in opsichte de *Fratres cellarii*, ofte Cellebroeders/ haer Convent hier hadden/ gelijck voorhenen is beschreven.*

* *Siet boven p. 344.*

D.

Den Dam, gelijck men in Stads Registers vermeld vind / de Mole-straet en op den Dam, is ten Noord-westen de voorsz Meule-straet.

Dirck Langen-steeg, by wan-gebruyck geseyt drie langetjes-steeg.

Dijcxhoorn, is 't gehucht de Hoorn, * ten Westen de Stad gelegen.

* *boven p. 34*

Doncker-steeg, dese naem schijnt/ by willige vergryping/ verwisselt te zijn in Droncke-steeg.

F.

Fijck-Luyten-brugge, over welcke de Jacob Gerritsen-straet met de groote Marct correspondeert / schijnt de naem van de Fycken en de Luyten (welcke geslachten van ouds aen een zijn vermaegschapt) verkregen te hebben / het sy dat sy eenige Huysinge aen of voor dese Brug hebben gehad / of dat sy tot maecken van de selfde veel hebben gedaen/ of dat andere redenen tot dese benaminge hebben gedient ; werdende nu al mede / by misgreep / veeltijds vijf-kluyten-brugge, geheten.

Fye Duysten-straet, is geweest ergens aen d' Oude Delft / na 't Zuyden toe.

H.

Hamburch Nieupoort, siet Burgwal.

Harman Cocx-laen, by abusivelijcke verkorting / onder de gemeente/ geseyt Kokelaen.

d'Hoop-steeg, vertrouwe te zijn de Hop-steeg.

I.

St. Jacobs-brugge, is gelegen tusschen beyde de Breed-stegen / en staet bekent in Schutters Ordonnantie/ als de loop-plaets van't eerste quartier.

St. Jans-brugge, is gelegen aen d'Oude Delft voor de Nicker-steeg/ werdende vermelt in de voorsz Ordonnantie / ter occasie van de verdeelinge des eersten quartiers.

Jan Foyen-laen, nu Gast-huys-laen.

Jan Gysen-laen, 't self de als 't voorgaende.

Jan Gysen-straet, is by de steene Meule over de lange Breed-steeg/

tusschen de Gast-huys-laen en de voorsz Meule.

Jan Ouwe Dircks-laen, al mede Gast-huys-laen.

Jan Ortwijns-laen, 't self de.* * boven p. 333

Jan Mols-laen, nu by verkorting Mols-laen; gelijck oock de Mols-steeg van ouds genaemt was/ Jan Mols-steeg. Dese Jan Mol woonde wel-eer op de Zuyd-oost-hoeck van dese Steegh of Straet/ recht tegen over de voorsz Laen/ en gaf syn Huys oock de naem en't teecken van de Mol/ gelijck sulcx noch hedendaegs gecontinueert werd.

Jan Vaers-steeg (hebbe oock wel gelesen Jan Baers-steeg) werd nu genaemt drie Hout-ysers-steeg.

St. Joris-buyrt, is't Noord-eynde/ de Kulck/en daer omtrent St. Joris Gast-huys Capel.

K.

Kerck-wegh, is't Oost-eynde.

Ketel-straet, is nevens de Ketel-poort benede den Opzel van de wal.

Keurs-steeg, moet wesen/ ergens buyten de Waterslootse-poort.

Kruyers-bruggetje, is benoorden de Marct/ over de Huysinge van den Bonten Os gelegen/ misschien de Bier-kruyers voor desen hier omtrent haer Huysje gehad hebbende.

M.

Mijns Heeren-brugge, nu Boter-brugge.* * boven p. 665

Mudder-steeg, ofte Modder-steeg, schijnt geweest te zijn tusschen St. Aechten-Convent/ en de Watersloot.

N.

Neel-recht-op-en-straet, was gelegen aen de Verwers-dijck/ en is door ordre van de Heeren Burgemeesteren/ verandert in vander Masten-straet.*

* Tresoriers Maen-boeck d'Anno 1660 f. 64. verso.

Nieuwe Delft, strecte wel-eer/ uyt de Kolck Zuydwaerts op tot aen de Rotterdamsche-poort/ alwaer sich met de Oude-Delft vereenigende/ te samen in de Schie loopt/ werdende van dese Nieuwe Delft veel gesprocken in d'over-oude brief van Graef Florens/ des Jaers 1268.* doch nergens schijnt sy die naem langer behouden te hebben als daer sy nu laest de naem van Voor-straet, aengenomen heeft. * Siet boven p. 62.

Nobel-straet, is van de St. Anne-straet tot aen de Geerweg/ hebbende als-noch geen andere naem/ als Nobel-straet/ hoe-wel by de meesten onder de Geerwegh begrepen werd.

O.

Oostersche en Westersche Silverpand, is wedersijds de Cameretten.* * Siet boven p. 607.

Overvest, is geweest een oud Stam-huys/ gelegen even over Stads vest ofte Water-gracht buyten de School-poort/* welckers gront jegenwoordig in particuliere Tuynen is verandert. * boven p. 37

P.

Pieter Wouterzen-steeg, ergens tusschen de Cellebroers en Drie houfysers-steeg.

Ponte-marct, is hier boven t'samen met de Brabandsche Turf-marct, onderscheyden en verdeelt.

De steeg van't Paert, nu Drieaker-steeg.

Q.

Quartelaers-steeg, nu Visch-steegh, als nevens aen de Brouwerye van de Visch gelegen.

R.

Ruyts-brugge, had die naem verkregen als gesitueert zijnde/ recht voor de oude Brouwerye van de Ruyt/ wel-eer aen de Koorn-marct haer principale Huysinge hebbende.

S.

Schrey-brugge, siet Bloed-brugge.

Schuttelaers-steeg, nu Bagyne-straet.

Smadder-steeg, nu Drie Aker-steeg, vermits de Brouwery van de drie Akeren op den hoeck was gelegen. Dese Straet heeft in voorgaende tyden noch drie verscheyde andere namen gehad; als Steffen-steegh, Voetboog-steeg, en de Steeg van't Paert.

Smede-straet, ergens benoorden d'Oude Kerck.

Smoor-kool-steeg, nu Smits-steeg, by de Haver-brugge/ vermits eenen Claes Jansz/ Stads Smit/ aldaer in een groot Huys/ nu gesepareert zijnde/ woonde/ hebbende aldaer een over-groote Winckel gehad met 7. a 8. Smeen.

Steffen-steeg, siet Smadder-steegh.

Storm-steeg, nu door de banck Baillu-steeg, vermits de Heer Storm van Wena/ hier op den hoeck woonende/ Baillu van Delff-landt wierd.

Susters-laen, werd veeltijds onder de generale naem van Gasthuys-laen geconfundeert/ hoe wel met een steene Brug in't midde gelegen/ distinctelijck is onderscheyden / zijnde ten Westen de Gasthuys-laen/ en ten Oosten de Susters-laen; welckers naems oorspronck ontstaen is/ uyt de twee Vrouwen Cloosters ofte Suster-huysen aldaer van ouds gelegen/ gelijck by de beschryvinge der Cloosteren aengewesen is.* *boven p. 333

Suyvel-marct, naderhand Koorn-marct.

Suyvel-straet, vertrouwe 't self de te zijn als't voorgaende.

T.

Trechter-steegh, wegens de Brouwerye van de Trechter/ op den Noord-westen-hoeck gelegen hebbende/ anders geseyt de Heuyter-steeg, na 't geslacht van de Heuyters/ nu uytgestorven zijnde.

Tuynder-steeg, nu Kromstraet-steeg.

Vercke-steeg (oock wel Vercke-weg) naderhant St. Urselen-straet, als

als leggende recht achter 't Choor van St. Urselen ofte Nieuwe Kerk; heeft oock by sommige de naem van Trompet-straet, ter occasie een Trompetter/ op den hoeck woonende/ 't Trompet uyt hing.

Verwers-steeg, is nu maer een Poort/aen de Verwers-dijck tusschen d'oude Doel-straet / en de vander Masten-straet/ alwaer Stads Verwery is.

Voetboog-steeg, siet Smadder-steeg.

Voor-omme aen de Verwers-dijck, is niet anders dan te komen uyt het Riet-veld / wederom aen de Verwers-dijck/ schijnende de Pluym-pot wel-eer ook een uytgang aen de Verwers-dijk/ door 't Closter Marie Magdalene / nu Stads-Doele / gehad te hebben / in voegen men oock achter om heeft konnen gaen.

Voorstraet, was eertijds / 't geen nu de Koorn-marct geheten is/ als wanneer de plaets die nu de Voorstraet genoemt werd / noch de naem van Nieuwe Delft voerde / als uyt verscheyde oude Keuren blijckt.

W.

Wijn-straet, is achter Stads-Waeg / tusschen de Nieuwe-straet en de Peper-steeg.

Resteren nog beschreven te werden en tot cieraed der Stad behorende.

Stadts POORT-HUYSEN en TOORNS Aen de WALLEN.

Met welcke de Stadt werd beslooten / sullende hier mede ons werck (voor soo veel de publijcke gebouwen aengaet) insgelijcx besluyten. Dese hebben ongetwijffelt haer begin genomen omtrent den Jare 1071. wanneer Hertoch Govert, geseyt de Bult-ruggige, Delft heeft omwalt en tot een beslooten Stadt gemaeckt.* Naderhant zijn de selfde in den Jare 1359. door Hertoch Aelbrecht van Beyeren, (die na een belegh van meer dan thien weecken eyndelijck dese Stadt by accoort had in gekregen) volgens capitulatie 'tenemael geraseert en geslecht / sulcx de Stadt als-doen eenige Jaren wederom als een open Vlecke onbesloten heeft gelegen / ter tijd en wijle de Delvenaren door verscheyde goede diensten en vrome daden by den hooch-gemelten Hertoch soodanigh zijn versoent / dat sy in den Jare 1394. van den selfden Hertoch/ als Grave van Hollandt / op nieuw verkregen hebben / dat sy de Stadt met Poorten en Vesten mochten sluyten / gelijck in het bygebrachte Privilegie ter materie van het wassen en toenemen deser Stadt notoirlijck is blijckende.* Seders zijn hier ses Hooft-poorten / en twee kleynder uytgangen aen de Stadt geweest / makende te samen acht / hoe-wel nu maer seven in getale zijn / waer door men langs optreckende Bruggen over Stads-grachten ter Stedewaert uyt en in kan gaen; daer-en-boven vijf uytvaerten waer door men met Schepen en

Stads Poorten en Wallen, hoeneer begonnen, item ten tyde van Hertoch Aelbrecht gedemolieert en weder op gebouwt.

* Siet boven pag. 49.

* Siet boven p. 70

Getal van dien.

Mitsgaders van de uytvaerten en Water-vlieten tot dienst van dese Stad zijnde.

Schuyten allerwegen heen kan varen / als voor eerst: Ten Noorden is de Vliet, die oude gracht van Corbulo, waer door dese Stad weleer sijn oorsprong nam / en welckers aengaende in't begin deses boeks gesprooken is; * dese loopt niet alleen na Leyden / en alle de tusschen gelege Dorpen / als Rijswijck / Voorburg / den Dam / en Voorschoten / maer streckt sijn arm oock uyt tot in den Hage. Ten Westen is de Gaegh, anders geseyt Sluysche-vaert, mede een overblijfsel van de voorsz oude gracht zijnde / waer langs men Vlaerdingen / Maesland / Maesland-Sluys en 't gansche West-landt bevaert. Ten Zuyden heeft men de Schie, streckende niet alleen na Rotterdam en Schiedam / maer insonderheyt na Stads-Haven tot in de Revier de Mase / waer door men met allerhande vaer-tuyg af en aen de Stadt kan komen. Ten Oosten hebje de Pijnackerse-vaert, langs welcke de Oost-Ambachten van Delflandt werden bevaren. Voorts is noch in't Noord-oosten de lange Watering, ofte Noordorpse-vaert, recht over 't soo genaemde Duyvels-gat / dienende voor die van Nootdorp en anderen daer omtrent gelegen.

* Siet boven p. 42. & 43.

Haegsche en Wateringse Poorten.

Om nu te spreecken van de Poorten / sullen wy met de Landt-beschryvers wederom van't Noorden beginnen / alwaer ons eerst ontmoet de HAEGSCHE-POORT, hebbende van ouds verscheyde benamingen gehad / als Noord-Poort, oock wel Noortdorper-Poort-Huys, gelijck in't tweede Artijckel van't voor-gemelte Privilegie van Hertoch Aelbrecht; * en in een ander van Hertoch Karel van Bourgonie / werd gelesen / de Poorte van Noorde.* Dese nu met de WATERINGSE-POORT vereenigt zijnde / plegen van ouds gesepareert en afgesondert te wesen / als blijckt by 't meergemelte Schildery van de Stadt in't Jaer 1536. geschildert / mitsgaders seeckere teeckeninge noch naderhant even voor de t'samenvoeginge deser Poorten gedaen / als wanneer het Bol-werck ofte Ravelijn noch niet daer voor gelegen was / maer dat men uyt yder Poort liny-regt uyt ging / soo wel langs de Wateringse als Haegse-wegh / zijnde / even buyten de Poorten / een houte Quaeckel ofte Heul van correspondentie om van d'eene wegh op d'ander te konnen komen; doch in't opkomen van den Oorlogh tegens Spangie / wanneer Prins Willem den Oude / sijn Hof-houdinge binnen dese Stadt was hebbende / en dit voorsz Ravelijn tot defentie van beyde dese Poorten geleyt werdende / wierden de selfde met een massijf gewelf de Brug (die des nachts onder met een ysere heck-deure gesloten werd) aen den anderen gelast / om door eene wegh / te weten door de Hameye van de Haegse-poort achter het voorsz Ravelijn om te gaen; op dese Brug die (na uytwysinge van het jaertal binnens Stad even boven de booch staende) schijnt gemaeckt te zijn in't Jaer 1571. is een bequame Corps de Garde ofte Wacht-kamer voor de Soldaten / soo in d'eene als d'ander Poort haer uytgang hebbende. De fundamenten deser Poorten zijn seer zwaer / als mede haer muy-

* boven p. 70
* boven p. 90

Voor dese gesepareert en nu vereenigt.

Hoeneer fulx geschiet is.

Corps de Garde.

muyren grof en sterck / zijnde ten tyde vanden grooten brandt nevens 'tgansche Noord-eynde oock onbeschadigt gebleven / als by 't voorsz Schildery is blijckende / hoe-wel het fasoen van boven sedert merclijk verandert is ; in welcke verandering onder allen by de lief hebbers van d'Antiquiteyt beklaegt werd ; dat omtrent den Jare 1662. niet alleen de wapenen des Konings van Spangie / op de Fries van't blaeuwe hards-steene lijst-werck gestaen hebbende / maer ook d'af beeldinge van Koning Philips de tweede / uytsteeckende konstig gedaen / nevens de Bourgonse Cruysen op de Toorns aen de wallen / gelijcklijk zijn uytgehackt / 't welck geschiet is / het sy door onkunde / of verkeert overleg / op ordre van den geenen die toen ter tijd 't opsicht op 's Stads gebouwen hadde. Hier van daen west-waerts omgaende / ontmoet men eerst een van de twee kleyne Stads-poorten ofte doorgangen / genaemt de SCHOOL-POORT, haer naem voerende van de groote ofte latijnsche Schoole / in de naeste-straet gelege / gelijck men in de voorgevel boven den ingang siet een fraey beeld / den Scholier vertonende; het welfsel van den doorgang / is oock seer curieus gewrogt. Hier boven is een Poort-huys (daer de Portier op woont) met een ronde steene Toorn daer benevens aen / (die gelijck meest alle d'andere Poorthuysen doen) buyten de wal uytsteeckt / streckende sich ondertusschen de voorsz gewelf de doorgang van de Poort / een stuck weegs verder binnewaerts in de Wal / in voegen dat men langs de boven-kant der selver wandelende / om het Poort-huys te myden / niet behoeft van de Wal af te gaen / maer dwers boven over de gemeene doorgangh der Poort / op-en-langs de voorsz wal sijn wegh kan vervorderen. Onder den voorsz Toorn is een Kercker ofte gevangen-huys / daer / ten tyde de Tyrannige Inquisitie ofte geweetens-dwang alhier d'overhand hadde en soo gruwelijck de meester speelde / veel onnosele menschen haer laesten adem hebben moeten scheppen / die ter saecke van Religie / en insonderheyt om d'herdoperie gecondemneert wierden des 's mergens voor den dageraet in een sack gebonden / van boven den Toorn in de gragt neder gestort / en alsoo versmoort zijnde / op de galgwerf begraven te werden ; onder welcke me-dogenswaerdige menschen (volgens traditie van d'oude luyden) oock naderhant wel eenige gereformeerden zijn geweest / die ten platten lande onder 't Cruys haer versamelingen hadden gehad ; edoch van dese vinde ik 't regte bescheit soo niet als wel der voorgaende / van welcke de blijcken en bewysen uyt de Certificatie-boecken van Schout en Burgemeesteren / mitsgaders Crimineel-boecken ter Secretarie deser Stadt berustende / menigvuldig te halen zijn. Dese Poort was / van ouds alleen een Water-poort / daer men / met een Schuyt of Schouw over de gracht voer / doch is nu voorsien met een bequame Val-brugge / waer over men jegenwoordig na menichte van Tuynen en Bleeckeryen gaet. Van waer men aenstonts siet dat heerlijcke gebouw van de WATERSLOOTSCHE

Verder hoedanigheyt van de poort, mitsgaders veranderinge van dien.

beschryvinge van de Schoolpoort

Kercker aldaer, wel-eer gedient hebbende voor d'Inquisitie.

Watersllootse Poort. diversche benamingen van dien.

* Siet boven p. 12.

Waerom St, Ioris-poort genoemt.

*Siet Ps: 24. 7. & seq.

de capitaelste Poort van gansch Nederlandt.

Oude hoedanigheyt, veranderinge en cieraet van dien.

POORT, wiens gelijcke in groote weynig of niet te vinden is. Den Byvoeger op de beschryvinge der Nederlanden door Guiciardini, noemtse de Maeslandsche-Poort, * als streckende haren weg derwaers heenen/ doch noch eygentlijcker soude men konnen seggen de Westlandsche-Poort, als hebbende haeren uytsicht over 't gansche Westlandt; of wel in't generael de Delflandsche-Poort, als zijnde de hooge Vierschaer van Delflandt/ gelijck vervolgens hooren sullen; van ouds is sy toe geheyligt aen St. Joris en dierhalve droeg sy oock de naem van St. Joris-Poort, zijnde liny-recht gelegen over de wel-eer vermaerde St. Joris-Kerck in de Lier/ alwaer 't Beeldt van St. Joris uytnemender wijse was opgerecht/ 't geen sy jaerlijcx op St. Joris-dag in Processie plegen te dragen van de Lier af tot hier binnen de Stadt/ en komende voor dese Poorte vonden de selfde als-dan gesloten/ tot dat sy in Gregroriaens maet-sang gesongen hadden seeckere Choor-liederen uyt den 24. Psalm; Heft uwe hoofden op, ghy Poorten, ende verheft u, ghy eeuwige deuren; op dat den Koning der eeren in ga, ende soo voorts.* 't Welk geeindigt sijnde/ wierd de Processy ingelaten/ gaende alsoo d'eene zyde van de Watersloot in/ de Haverbrugh over/ en soo d'ander zijd wederom uyt; zijnde als-dan de gansche Stadt op de been/ om dese solemniteyt te besichtigen; ende hier van zijn de bescheyden noch berustende onder Kerck-meesteren van de Lier voorsz. Dese Poorte is een geweldig groot en vast gebouw/ wiens gelijck ick in gansch Nederlandt niet en ken/ schynende van ouds dapper op sterckte aengeleyt te zijn/ hebbende twee uytsteeckende dicke Rondeels ofte ronde steene Toorns/ elck in't bysonder wel voor een Burch konnende strecken/ gelijck sy voormaels noch ongelijck hooger en boven het Poort-huys uytsteeckende zijnde geweest/ recht als twee Burchten hebben gedient/ blijckende 't selfde al mede uyt d'oude geschilderde kaerte van de Stadt/ korts na den grooten brand des Jaers 1536. gedaen. In de Oost-gevel deser Poorte van binnen de Stadt/ siet men op een steen dese vergulde latijnsche letteren.

MOTU BELLICO
DEIECTA
Ao. CIↃ. IↃ. LXXIII.
NECDUM COMPOSITO
RESTAURATA.
Ao. CIↃ. IↃ. XCIII.

't Welck soo veel te seggen is/ als dat dit Poort-huys in 't Jaer 1573. ter neder geworpen zijnde, door beroerten van den Oorlog, echter geduyrende

S.t IORIS ofte WATER SLOOTSE POORT
Zijnde 't Hof ofte hoge Vierschaer van Delflandt &c.

duyrende de selfde, is herstelt in't Jaer 1593. Zijnde nu in't vierkant op-gehaelt/ onder een blaeuw leyen dack/daer drie cierlijck-en-konstig gemetselde Schoorsteenen boven uytsteecken; voor en achter is een opgaende Gevel/ met Cantelingen daer uytgehouwe Leeuwen/ Griffioenen/ en ander gedierte op sitten/ hebbende wapen-schilden/ daer in geschildert zijn diergelijcke wapenen/ als van't Stad-huys/ mitsgaders de Cameretten is geseyt/ * daer-en-boven oock de wapenen van't Heemraetschap/ als mede van den Hooft-Baillu en Opper Dijckgraef van Delfland/ die alhier sijn residentie-plaets en te gelijk ook sijn Recht-banck is houdende/ als zijnde 't Hof ofte hooge Vierschaer van Delflandt/ in de publijcke acten van alle tyden soo genoemt by uytnementheyt/ ten aensien 't Opper-recht van't Baillusschap aldaer wert gepleegt. Onder in de Toorns (die met hare dicke buycken een stuksweegs buytewaerts uytsteecken) zijn de gevangen-huysen/ voor de Criminelen/ die hier mede te recht moeten werden gestelt. Voor het gebruyck van dese poort moet den Rent-meester van de Domeynen van Noord-holland (te weten soo als Hollandt in den aenvangh deses boecks * is gedistingueert) jaerlijks aen de Stadt betalen/ de somme van vier hondert twee-en-veertich gulden volgens den besegelden contracte van dato den 24 Mey 1605. tusschen de Heeren Meesteren van de Reeckeninge van Hollandt en Burgemeesteren deser Stadt gemaeckt. Na buyten is noch een steene Hameye ofte voor-poorte/ zijnde gesamentlijck bedeckt door een zwaer Bolwerck ofte Ravelijn/ daer recht voor gelegen/ nevens welckers zuydlijckste hooft-linie/ is een drie-hoeckig voor-plein van redelijcke ruymte/ met klinckers ofte gebacke steenen gepaveyt/ seer gerijflijck voor de Huys-luyden met Wagens en Paerden uyt 't West-landt hier ter Marct of wel ter Rechtdach komende/ om de selfde daer te konnen plaetsen. Van hier noch al zuyd-waerts opgaende/ komt men by de ZUYT-ofte SCHIEDAMSCHE-POORT, anders oock wel geseyt de Ketel-poort, na d'Ambachts-heerlijckheyt van de Ketel/ aen die zyde van de Stadt gelegen. Buyten dese Poort is het Veer/ soo wel van de Rotterdamsche als Schiedamse en Havensche Schuyten; daerom sy veeltijds de Rotterdamsche-poort werd genoemt; het is een oud/ doch echter noch sterck gebouw/ voorsien met twee uyr-wysers/ soo wel een van buyten als d'ander van binnen de Stadt/ mitsgaders een klocke-geslag/ waer na de Schippers van alle de voornoemde Veer-schuyten/ sich moeten reguleren. Hier was in't begin van den Oorlog tegens Spangie mede een Bolwerck geleyt/ doch naderhant weder op genomen en diep uytgedolven zijnde/ dient jegenwoordig voor een Kolck ofte Wael voor de Schepen/ die langs de Schie uyt de Mase hier aenkomen. Volgt nu de rechte ROTTERDAMSCHE-POORT, zijnde alleenlijk door 'twater van de Schie (gelijck aen de Noord-zyde de twee voorgaende door d'Oude Delft) onderscheyden/ en soo genaemt na de Stadt Rot-

terdam.

* Siet p. 50. & 607.

Waer toe jegenwoordig gebruyckt werd.

* Siet p. 20

Hameye Bolwerck en plein.

Schiedamse Poort.

hoedanigheit van dien.

Rotterdamse Poort.

Verscheydentheit van namen.

terdam/ vermits men uyt de selve/ aen die zyde van de Schie/ te lande daer na toe reyst; anders is sy oock genaemt St. Jacobs-poort, als zijnde wel-eer St. Jacob toegewijt. In d'oude Stads-keuren/ vindmen oock vermelt een witte Vrouwen-poort, 't welck by veele gehouden werd voor de voor-beschreve Schiedamsche-poort/ doch twijffele/ onder correctie/ of niet eerder dese Rotterdamsche sal zijn geweest/ vermits een vrouwlijcke Abdye Konings-veld, welckers Nonnen (als zijnde Norbertinen/ of Premonstreiten) alle in't wit gekleet gingen/ aen dese zyde gelegen was/ t'eynde de Scheepmakeryen aldaer/ gelijck boven is beschreven.* Het gestel van dese Poort is ordentlijck en regulier/ zijnde vierkant van gedaente/ hebbende een Voor-poorte/ die met muyr werck en galeryen van correspondentie/ wedersijds de doortocht heen loopende/ aen de principale Poort zijn vast gehegt. In 't opperste van de Gevel binnens Stad/ vertoont sich een Krijgsmans hooft/ gewapent met een Casquet ofte Helmet/ 't geen de beeltenisse is van Duc d'Alba, en soo men seyt/ hem sonderlingh wel geleecken heeft. In voor-tyden hebben op dit Poort-huys de Rhetorijckers ook wel haer vergaderplaets gehad/ nu dient sy voor een Gilde-kamer van de Schippers/ en die daer onder resorteren. Beoosten dese Poort/ is gelegen d'Oost-Poort, hebbende tot een Patronesse gehadt St. Catrijn/ en daerom mede St. Catrijne-Poort geheten/ konnende met recht voor d'outste van allen gehouden werden/ aengemerckt in den grooten vermaerden brand t'enemael in sijn geheel onbeschadigt is overgebleven/ en tot noch toe in't self de postuyr onverandert is blyven staen/ met haer twee spitse Toorns/ welckers onderste gedeelte/ voor Soldaten gevangen-huysen pleeg te dienen; sy heeft oock een Voorpoorte daer wel-eer neervallende Schot-balcken in hingen; Recht voor de principale Poort/ leyt een hooge vaterye ofte Storm-katte. De doorganck ofte binnen-ruymte tusschen beyde de Poorten/ streckt niet recht uyt/ maer draeyt sich met een half rond-loopende bocht/ in sulcker voegen dat men in d'eene Poort staende/ door den anderen niet sien en kan/ 't welck veeltijds in Fortificatien met voor-dacht soo gepractiseert werdt/ ten eynde niet door beyde te gelijck soude konnen werden geschoten. Resteert nu noch een van de kleyne Stads-poorten te weten de Koe-Poort, misschien die naem verkregen hebbende/ in consideratie de Landeryen aen dese zyde van de Stadt/ Weenachtig zijnde/ niet anders als tot weyen/ om Koeyen en diergelijcke Vee te weyden/ bequaemst zijn;* Dit is een oud bouvallig gebouw/ loopende (gelijck de School-poort) mede onder door de Wal/ doch lager van verdieping/ en sulcx d'onaenstienlijckste van allen.

*Siet p. 348.

Gestalte van dese Poort.

d'Oost oft St. Catrijnen Poort.

Fortificatie van dien.

Koe-poort.

*boven p. 13

Conclusie van Stads-Poorten.

Ende dit voor soo veel Stads-poorten belangt/ die Hertoch Aelbrecht by hand-veste toegelaten hadde weer op te bouwen/ sonder nochtans te spreecken van Toorns aen de Wallen/ die van ouds grootelijcx tot versterckiug van de Steden strecten/ dies hebben onse voorsaten op haer

haer versoeck van Hertoch Philips de goede, in't Jaer 1448. autorisatie verkregen / om haer Stadt met soodanige fortressen oock te mogen voorsien / gelijck daer van het privilegie t'syner plaetse mede is by gebragt.* Dese Hertoch was uyt den Huyse van Bourgonie/ en apparentelijck heeft men toen / t'syner eere / die bourgonse Cruysen aen de Toorns gestelt / die men voor het upthacken van dien in't Jaer 1662. noch tot een gedachtenisse sach. De oude namen van dese Toorns waren de volgende;

* boven p. 79

Lijst van de Toorns aen Stads-wallen ofte aerde Vesten.

Van de Haeg-poort Oost-waerts om.
St. Andries-Toorn.
St. Joosten-Toorn.
St. Stevens-Toorn.
St. Anna-Toorn.
St. Clara-Toorn.
St. Huybregts-Toorn.
St. Joris-Toorn.
Rietveldse-Toorn
Koepoortse-Toorn.
Hopsteegse-Toorn.
Winter-ofte Oost-Toorn.
Oost-Poort.
St. Agnieten-Toorn.
St. Sebastiaens-Toorn.
Oostenrijcxe-Toorn.
Henegousche-Toorn.
Rotterdamse-Poort.
Schiedamse-Poort.
Bourgonsen-Toorn.
Hollandse-Toorn.
Zeelandse-Toorn.
Waterslootse-Poort.
St. Michiels-Toorn.
St. Jeronimus-Toorn.
School-Toorn.
Bagijne-Toorn.
St. Hypolitus-Toorn.
Helle-Toorn.
Wateringsche-Poort.*

* Geextraheert uyt Tresoriers Maenboecken d'Anno 1538 en 1582.

Dese Toorns plegen alle met schalien ofte leye-daken bedeckt te zijn; soo wel die nu van daken ontbloot / als noch niet ontbloot en zijn.

Aengaende de particuliere gebouwen.

Ende dit is de kennisse die wy tot nog toe van de publijke ofte gemene gebouwen hebben kennen bekomen/ en daer wy dus verre een lange wijle van hebben gehandelt; wat wyders de bisondere Huysen belangt/ daer van is in't eerste Hooft-stuck in't gros aengeroert / den lof die soo wel oude als nieuwe Auteuren dese Stadt toeschryven / als of sy in cierlijckheyt / groothept / en nettigheyt van particuliere getimmerten alle Nederlandsche Steden te boven ging.* Den byvoeger op Guicciardin insgelijcks daer eenig gewach van maeckende / seyd onder dese is het Huys van de Sasbouts, uyt het water soo treflijck op-gebouwt, ontrent de Rotterdamsche-poort, als mede het Huys van de Heuyters en veele andere meer. Dese Huysen die den Auteur specificeert/ zijn voor eerst/dat noch staet voor aen de Breed-steeg / nevens en aen het water van d'Oude Delft/ zijnde nu in tween gesepareert/en in sich selven soo sterck en suffisant van gebouw / als men van particuliere Huysen soude mogen vinden / wel-eer doen timmeren (na my werd bericht) door

* Siet boven p. 8. en voorts Ab. Goos in sijn Neerlants Kaert-boeck p 128. Boxh: Tooneel van Holl. p. 161. Blaeuw in sijn Atlas en Stede-boeken.

Pieter Pietersz Sasbout, fundateur van't Hofje van gratie boven vermelt/* die tot sijn Devijs daer voor dede stellen/ Opinien der menschen regeren de weerelt, gelijck oock 't self de boven sijn Epitaphium in de muyr van 't Oude Kercks-Choor/ by Kerck-meesteren-kamer/ is gestelt; benevens sijn Huys aen d'ander zyde van de straet was de Brouwerye van de Werelt/ hem mede toebehorende; het voornoemde Huys werd nu in desen Jare 1667. beseten/ door een van des fundateurs nasaten/ Mr. Adriaen van Bleyswijck, die d'eene helft self bewoont/en de weder-helft verhuyrt. Het ander Huys daer den Auteur van spreeckt is dat prachtige gebouw van het jegenwoordige Gemene lands-huys van Delflandt voor dese beschreven.* Noch is/ daer men altemets/ onder de Liefhebbers van d'Architecture ofte Bouwkonst/ van spreeckt/ de voor-gevel van de Huysinge genaemt het Schaeck, in de Hyppoliti-buyrt/ die/ hoe-wel by de meeste menschen (als hier in onkundig zijnde) weynig met een naukeurig oogh werd aengesien/door een van de kunstigste Meester-Metselaers deser Landen/ met een onuytspreecklijcke moeyte en arbeyt/ t'enemael van gebacke steen soo cierlijck en kunstigh is op gebouwt/ als men op sulck een fatsoen selfs in gehouwe steen niet curieuser ofte sinnelijcker soude kennen uytwercken; dit Huys komt jegenwoordigh toe de Hr. Arent Slachtoe. Daer zijn noch verscheyde andere rare timmeragien/ die van de Bouw-meesters geprefen werden/ als daer is de voor-gevel der Brouwery van't Truweel, zijnde mede seer curieus gemetselt/ door twee Broeders die door dit Ambacht rijck geworden/ voor haer selve dese Brouwerye maeckten. Oock werd geprefen de gevel van de Brouwerye d'Eenhoorn, en andere meer/ hier te lang om te verhalen; welckers eenige/ juyst soo konstig niet/ echter treflijck in't aensien/ en magnifijck in gebouw/ boven anderen 't sy met een verheven toorntje of andersints/ zijn uytsteeckende/en van binnen als Paleysen in der daed verstrecken. Het is aenmerckens-waerdigh/ dat alhier ('t welck men van geen andere Steden seggen kan) sedert den grooten brandt des Jaers 1536 voortaen/ volgens de wetten/ de geheele Stadt met hard dack is gedeckt geweest/ alleenlijck (gelijck de by-voegselen op Guicciardin seggen) tot een gedencken met riet gedeckt zijnde het Huysken, daer op den derden Mey des voorgemelten Jaers, den brandt uytgekomen was; 't welck ick nochtans in de Brand-poort (daer van de naem noch voerende) aen de Vlamingh-straet/ noyt hebbe gesien noch vernemen konnen. En dit sy genoeg van de gemeene en bysondere gebouwen/laet ons nu overgaen tot d'inwoonders en ingebooren selve.

* boven p. 541

* boven p. 552

Alle de huysen binnen Delft seders 1536. met hard dack gedeckt.

Vyfde Hooft-stuck.

Handelende van der Inwoonderen eygentlijcken aerdt en zeden, hare Neringen, handteringen, en Koopmanschappen

ſchappen die ſy van all' oude tyden geoeffent en gedreven hebben, als de Laken-handelinge, mitſgaders d'oude vermaertheyt en verloop van dien, gelijck oock wel inſonderheyt de menigvuldige Brouwerien, (als zijnde het voornaemſte) omſtandiglijck beſchreven, met verſcheyde Privilegien, Handveſten, Placcaten, Ordonnantien, Proceduren, en Sententien, daer toe ſpecterende; Daer na den af-val ende het verloop der Brouwerien, tegens den opkomſt der Porceleyn-backeryen kortelijck aengeroert, als mede den rijckdom geſprooten uyt voorgaende oude koopmanſchap en voorſpoed deſer Stede; en wyders eenige conſideratien, nopende verſcheyde abuyſen en mis-ſlagen die ſich daer omtrent hebben geopenbaert.

De edifitien ofte gebouwen / noch Wallen en grachten ſonder de Burgers / en maecken geen welſtand van een Stad / maer d'Inwoonders alleen zijn de ziel en behoudenis van de ſelfde / daer in tegendeel de gebouwen / wallen en muyren ſonder d'inwoonders geconſidereert / niet meer dan een woeſte plaetſe ofte graf-ſtede ſoude zijn. Doch deſe Stadt heeft van al-oude tyden meer als anderen ſeer voorſien geweeſt van fatſoenlijcke luyden / deftige familien en oude voorname geſlachten / gelijck als noch ten huydigen dage alhier / naer advenant / meerder gevonden werden / als in eenige Stad deſer Provincie. Wy ſullen dan voor-eerſt / boven den gemenen aerd der Hollanders / eenige byſondere eygenſchappen aenwyſen / die in haer meer als in andere Stedelingen ſchynen gepredomineert te hebben; daer na ſullen wy ſien met wat Koopmanſchappen ſy van outs haer voornamelijck hebben geoeffent / en waer door de Stadt ſucceſſivelijck heeft gefloreert / en eyndelijck rijck en machtigh is geworden. Wat haer eygentlijcken aerd belangt / alle oude Schryvers weeten doorgaens byſonder veel van haer religieusheyt te ſpreecken. Doch de meenichte van Kercken / Kloosters / Capellen ende alderhande geeſtelijcke geſtichten / die ſy in voorleden eeuwen met groote koſten hebben doen op-bouwen / en met goede inkomſten voorſien / kennen vande genegentheyt tot de Godts-dienſt / en der Ingeſetenen mildadigheyt omtrent de ſelve / genoegſame en onfeylbare getuygeniſſe ſtrecken: Want in geen Stadt van Hollandt treffelijcker of koſtelijcker Kercken noch meerder overvloed van gewijde Perſoonen / oyt gevonden ſijn / als

Inleydinge deſes Capittels.

Veel oude honorabile ſtammen binnen Delft.

Gods-dienſtigheyt der Delvenaren.

als binnen onse Wallen. Den geleerden Cornelius Musius, laetste Prior van't St. Aechten-Clooster alhier/ in seeckere latijnsche versen/ die wy in het volgende Hooft-stuck moeten by brengen/ getuygt oock selfs datter nergens hier te lande heerlijcker Tempelen, sindelijcker Huysen, noch gecivilisеerder en fatsoenelijcker volck, noch meerder Godts-dienst en devotie te vinden was. En hoe-wel de Religie veranderde/ soo scheen nochtans die oude godvruchtigheyt in de nakomelingen over te erven/ ende hebben tot noch toe de renome altijd behouden/ dat den yver in de Godts-dienst by haer floreert/ ende datter soo aensienelijcken gemeente is als na proportie in eenige andere plaetsen. In dier voegen hebben sy oock aen d'andere kant/ in het tweede deel van de Godtlijcke deugden (bestaende in de liefde tot onse even-naesten) geensints in gebreecken willen blyven/ maer uytmuntende sorge gedragen tot soulagement en vertroostinge van allerhande arme/ ellendige en miserabile personen; De Gast-huysen/ Wees-huys/ Oude Mannen en Vrouwen-huysen/ Kranckfinnig-huys/ Charitaet-huys/ en andere gestichten/ voor de nootdruftige onder de menschen/ daer van overvloedige bewysen zijnde. En het geen onder dese allen te noteren staet/ is niet alleen/ dat ten behoeve van het Huys van Charitate ('t welck meest uyt Aelmoessen bestaet) boven de ordinaire collecte van Diaconen in de Kercken/ noch een jaerlijckse Collecte door de Magistraet/ aen alle de Huysen van de Stadt werd gedaen/ die veele Jaren achter een (self in de lastigste tyden) noch altijt rijcklijcker is begunstigt; maer daer-en-boven werden veele eerlijcke Matronen gevonden die verscheyde/ stilzwygende behoeftige Huys-gesinnen met kost en klederen ten deele onderhouden/ en haer alsoo van de publijcke Godts-huysen af houden; hier in gelijck zijnde aen Tabitha ofte Dorcas, die vol was van goede wercken, ende Aelmoessen, die sy dede, uytdeelende veele rocken ende klederen/ die sy self gemaeckt hadde/ weshalve veele Weduwen haer Doot betreurden/ en daer over weenden; gelijck men in de H. bladeren leest.* Oock zijnd'er veele die verscheyde arme luyden/ uyt medogen in't werck stellen/ met Spinnen/ Weven en andersints. Eenige hebben een gewoonte op seeckere en gesette dagen eens ter weeck uytdeelinge te doen aen allerhande armen/ 't sy met geld of stucken broods/ en soo voorts. Sulcx de Delvenaers allenthalve uytsteeckende in mildadigheyt boven veele anderen/ van haer soude mogen gesegt werden/ 't geen Paulus van de Macedoniers ofte Philippensen seyde/ dat sy na vermogen/ ja sommige boven vermogen waren gewillig geweest/ tot den rijkdom harer goetdadigheit.* En voorwaer wat kand'er loflijcker en prijslijcker toegeschreven werden aen d'Ingesetenen van Delft/ als dese Christelijcke deugt van mildadigheyt aen haren even-mensche/ waer van de Saligmaecker belooft heeft/ de allerminste niet ongeloont te sullen laten.* De voorgemelte Musius, prijst de Delvenaers oock wegens haer oprechtigheit

Haer liberaelheyt en goedertierentheyt ontrent den Armen.

* Act. 9. 36. 39.

* 2 Corinth. 8. 2. 3.

* Mat. 10. 42.

en sinceriteyt in haren handel en wandel; 't welck Jacobus Eyckius, van Antwerpen, mede schijnt te confirmeren/ daer hy in seecker vers ter eeren van dese Stadt gemaeckt/ onder aen aldus is singende. Haer opregtigheyt.

Verba dedere olim Graijs fallacia Delphi;
*Nunc Batavis Delphi rem sine fraude ferunt.**

* I. Eyckij Vrbium belgic. centur. p. 34

Andere Auteuren weeten oock van haer manierlijckheyt en beleeftheyt te roemen. Seecker onbekent schrijver die Iohannes Isacius Pontanus achter sijn Historische beschrijvinge van Amsterdam/ in't licht gegeven heeft/ en ontrent het Jaer 1500. geleeft hadde/ meldende dat Delft een colonie ofte volck-planting der Brabanders is/ voegh daer nogh by d'Ingesetenen sijn boven andere Hollanders beleeft ende bevallich, en aldernaest gelijck met de manieren der Brabanders, van de welcke, gelijck geseyd is, haer oorspronck gekomen is. Maer wat belangt dat de Delvenaers af komstig van Brabant souden zijn/ is onseker/ nademael men by geen andere Schrijvers diergelijcke getuygenisse vind/* zijnde dierhalve desen Auteur meer te geloven/ in 't geen/ waer in hy door anderen werd bevestigt/ als daer hy singulier in wert bevonden/ en een ygelijck kan oock met vaster en beter fundament spreken van dingen die hy selfs in sijnen tijdt gesien en beleeft heeft/ als van het geene lange te vooren is gepasseert. 't Geen dan tot ons ooghmerck insgelijcx veel credijt moet geven aen den vermaerden Georgius Braun, omtrent tachtig Jaren na dese voorgaende Auteur/ spreeckende in sijn werelts Tooneel van de inwoonders deser Stede/ seyd dat sy sijn verciert met een bysonder ingeboren beleeftheyt, burgerlijcke zedigheyt, ende een goede politie, ofte wel gestabileerde regeringe.* Dus veel hebben dese Schrijvers te seggen gehad van de burgerlijcke deugden onser voorsaten/ zijnde een klaer bewijs/ dat sy/ ten tyde van dese Auteuren/ daer in/ boven d'inwoonders van d'andere Steden/ zijn uytmuntende geweest/ en dat sy een ygelijck vriendelijck/ goetdadig/ gunstig/ mitsgaders den vreemdelingen gedienstigh waren/ om haer te vorderen/ en de behulpsame handt te bieden. De Burgerschap is hier altijd oock geposeerder en modester bevonden/ als wel in andere plaetsen. Een oudt rijmpje behelsende in't kort d'eygenschappen/ eeniger voorname Steden/ seyd onder anderen:

Beleeftheit.

* Siet boven p. 66.

* Georgius Braun Theat. Orb. Terr. l. 3. No. 29.

Modestie en statigheyt.

Delft is statigh
Utrecht prelatigh.

En men siet d'Inwoonders door de banck hier veel serieuser en besadiger als in sommige nabuyrige Steden/ 't welck prijslijcke deugden zijn/ by aldien de Delvenaren by veelen niet al te domestijc ofte huysvast/ en te solitair ofte eensaem/ wierden geseyt; want alle deugt in middel-maet bestaet. Sy zijn oock van ouds niet quistachtig/ maer spaersaem en sorgvuldigh/ om haer Kinderen en nakomelingen veele

Suynigheyt.

Sinnelijcke nettigheyt. middelen naer te laten. Een ander eygenschap hebben sy noch van alle tyden gehad/ van seer sinnelijcken reyn te wesen/ soo over haer lichaem als Huysen / Huys-raet / ja self de straten voor haer Huysen ; in al het welcke haer nettigheyt uytblinckt / want gelijck wy in het eerste hooftstuck hebben aengeroert /* dat de Stadt seer water-rijck is / en dat de straten in sulcker voegen sijn geleyt / dat sy door den regen genoegsaem haer selven schynen te wasschen / soo werden sy doorgaens / selfs daer de meeste handteringe leyt / door dit der Burgers nettigheyt te hulp komende middel / soo suyver gehouden als in andere Landen het binnenste der Huysen ; den meergemelten Werelt beschryver Georgius Braun, verheft dese sindelijckheyt van de Delvenaers soo hoogh / dat hyse t'eenemael onvergelijckelijck stelt. *quemadmodum [inquit] in ædium, & domesticę supellectilis nitore atque munditie, communi eorum sententia, qui varias mundi perlustrarunt partes, uni Hollandiæ palma conceditur, ita in nitidissima Hollandia, primas eius laudis, inter omnes ejusdem territorij urbes, soli attribuunt Delphio, quo etenim pluvia frequentior, qui alias defœdare urbes ut plurimum solet, eo venustius huius oppidi vici & platea ob situm nimirum elegantem, nitent, cum ea occasione sordes omnes ad canales & aquas peropportune transmittat.** Dat is: Gelijckerwijs in de heldere schoonheyt en reynigheyt, volgens d'eendrachtige gevoelen, der gener die veelderhande gewesten der Werelt hebben doorsien, Holland alleen d'opperste eere werd toege-eygent, alsoo werd in dit aldernetste Hollandt, onder alle de Steden van dese contreyen de eerste plaetse van desen lof aen de Stadt Delft gedefereert: Want hoe dat het meer regent, 't welck elders de steden machtig vuyl pleeg te maecken, soo veel te schoonder blincken de wijcken en straten van dese Stadt, te weten om haer fraeye situatie, vermits het water, by die occasie, alle vuylnis seer bequamelijk naer de waterloopen ende grachten voort-drijft. Jan François le Petit, Greffier van Bethune in Arthois / in sijne beschryvinge van de vrye Nederlantsche Provincien / by hem in't licht gegeven in't Jaer 1615. naer dat hy dese Landen met groote en neerstige ondersoeckinge hadde besien / prijst oock de Delfsche nettigheyt soo seer / dat hy absolutelijk verklaert nergens geen meerder curieusheyt gevonden te hebben als binnen dese Stadt / waer van hy verhalende onder anderen seyd: De Huysingen die daer nu staen sijn soo groot, soo hooge op geheven, en soo kostelijck van binnen, soo in rijcken Huys-raet van Schrijn-werck, Tin, Coper, Yser-werck, ende nette vloeren, dattet te verwonderen is, ende een lust om sien: Soo dat men geen Stadt in geheel Nederlandt en vind, daer de Huysen stuck voor stuck beter opgeschickt sijn, soo van buyten als van binnen: Noch daer 't heel Jaer door de straten, soo reyn en suyver van slijck zijn, selfs in den meesten regen, soo datter niet een kladdeken te halen is: 't Schijnt datter de straten met vlijt gewassen zijn: Ook en mag niemant eenige vuyligheyt uyt de Huysen of in de straten werpen, maer moet gebracht werden in seeckere vuylnis-backen op de kant vant water,

daer

Marginalia: *boven p. 9 — Getuygenissen van dien. — ** Georg Braun ibid.

daer toe expresselijck gemaeckt, dewelcke vol zijnde, geruymt worden in Schepen ofte Schuyten daer toe verordineert.* Indien nu de gemene straten soo schoon en suyver werden onderhouden / soo staet te bedencken hoe reyn het in de Huysen selfs mach bevonden werden. By veelé is het ongeoorloost gelijk in de H. plaetsen der superstitieuse Heydenen de trappen op te klimmen / ofte in eenige beslote kamers te treden / sonder alvooren de Schoenen uyt getogen te hebben; en in gevalle yemand die vrouwelijcke zwackheyt niet en luste te gemoet te komen / voorwaer dien onbeleef de sou dit curieuse Vrouw-volck sonderlinge seer mishagen! Ja eenige haer sinnelijckheyt is soo excessijf en overtollig / dat het / naer reden by na voor een mis-verstand mochte gereeckent werden / want het is ongelooffelijk hoe veel kostelijcken tijd (het dierbaerste van allen) sy in dese ydele saecke / ten dienste van haer Huys en Huys-raed verquistelijck consumeren. Het schijnt of sy hebben willen stryden / om de reputatie vande sindelijckste van den ganschen Aerdbodem / want ingevallen men geloven mach / 't geen dese twee beroemde en geloofwaerdige Heeren getuygen / dat Delft de netste plaets is van geheel Nederlandt / ick soude vertrouwen dat zy 't oock is van't gansche Christenrijck / ende consequentelijck mede vande geheele Werelt. Doch dit laeste / meest op de vrouwlijcke Sexe aenkomende / sullen wy oock yetwes melden 't geen de manhaftigheit ofte manlijcke deugden meest betreft; namelijck dat onse voorsaten ten allen tyden hebben getoont / in den aert te zijn groote voorstanders en ware lief hebbers van de Vaderlandsche Vryheyt / gelijck sulcx in de geschiedenissen onses Lands noyt aen bewysen heeft ontbroocken / ende om een lange reecx van veelerhande exempelen / in d'oude Chronijcken / voor by te gaen / sullen wy alleen aenroeren / 't geen ten tyde van Graef Jan d'eerste van die naem / en Soon van Graef Floris de vijfde / voorgevallen is / namelijck dat Heer Wolfert van Borsselen, Heer vander Veere, des Graven Advocaet en overste Raedt / zijnde een fors Man / die (volgens eenparige getuygenisse aller Schryvers van dien tijdt) niet alleen een groote kleynachtinge en versmadenisse hadde voor de Hollandsche Heeren / * maer oock de Graef veel quaden raed gaf / hem oprockenende / om de Steden in haer rechten en Privilegien te verkorten / * mitsgaders verscheyde nieuwigheden haer over den hals te dringen; waer door hy hem soo hatelijck maeckte / dat hy eyndelijck hier binnen Delft / als Jzebel * des Konings Dochter der Zidoniers / ter venster uyt geworpen / en voorts ellendigh doot geslagen wierd; Ick sal d'eygen woorden / uyt de latijnsche Chronijck van Johannis a Leydis, mitsgaders de Nederduytse Chronijck / Gedruckt in't Jaer 1517. als mede dien grooten ondersoecker der Hollandsche geschiedenissen / Petrus Scriverius, in sijn oud Batavia / soo veel doenlijck sy / hier na volgen. Sy seggen dan voor 't laeste / dat Heer Wolfert vander Vere / na't vilipenderen van de rechten der Steden / den Hollanders wil-

* *Petit beschryvinge van de vrye Nederlanden p. 89.*

Delft de reinste plaets vande gehele Werelt.

Delvenaers van alle tyden vrome Patriotten en groote voorstanders van de Vryheyt.

* *Oude Chro. Holl. Div. xx Cap. v.*

* *Ibid. c. xi.*

* 2 *Koning: 9. 33.*

Notabel exempel van dien.

willende beswaren met eenre nieuwer munte ende schattinghe, settende alle ding na sijns selfs belieften ende goet duncken, waer door heel Holland in onrust was, sulcx gebeurt is, dat, op een tijd, als de Graef in den Hage was, ende met hem Heer Wolfert vander Vere, daer dagelijcks een groot rumoer ende op-loop der Heeren Edelen van Hollandt geschiede, seggende onder den anderen, siet onse Vyand is hier nu tegenwoordigh, hoe lange sullen wy aldus van hem wesen geregeert ende benauwt? Laten wy hem doot slaen, ende besien wat hem sijne aenslagen ende nieuwigheden, daer hy ons aldus lange mede heeft gemolesteert ende belast, baten ende helpen sullen. Ten laesten hebben sy een vergaderinghe gemaeckt, ende een vasten tijdt beraemt, om van desen verwoede ende felle Man (wiens regeringe sy niet van sinne waren langer te verdragen) en van sijne onbehoorlijcke wercken, wraecke te doen. Heer Wolfert dit vernemende, is des morgens vroegh voor den dageraed met den Graef uyt den Hage gereyst na Schiedam, om met eenig vaer-tuyg, daer leggende, over te schepen na Zeelandt; 't welck by die van Delft vernomen zijnde, hebben hem met groote macht van volck ende menichte van Booten en Visch-schuyten op de Mase achterhaelt, en soo wel de Graef als Heer Wolfert binnen Delft gebracht, en ten ware de Graef daer by hadde geweest, doe hy gevangen werde, sy souden hem aenstonts doot geslagen hebben, soo seer warense verbittert en op hem gaende: Doch het worde op die tijdt, om des Graven wille, gelaten. Tot Delft gekomen zijnde, liet men toe, dat sy gingen op een groot steenen Huis, staende op den hoeck van de Choor-straet achter d'Oude Kerck, wanende daer vry te wesen om niet geslagen te werden. Ende siet terstont worde daer een op-loop en rumoer voor dat Huys, en riepen allegader met luyder stemmen; geef ons Heer Wolfert, vander Vere, ofte wy sullen den brandt in't Huys steecken, en verbarnent met alle die daer in zyn: Door dese dreygementen ontroert zijnde, ende vervaert, hebben die daer binnen op't Huys waren, Heer Wolfert (sonder harnas wesende) van boven neder ter venster uytgeworpen, ende hy werde terstont doot geslagen, door-houwen en door-steken.* Wat nu dit steenen Huys sy geweest / daer van is voor-henen / ter occasie van d'oude gebouwen deser Stadt / eenige uytlegh gedaen.* De rechte Jaer-tijdt van dese geschiedenisse / is (volgens de getuygenisse van Melis Stocke, Auteur van d'oude Rijm Chronijck) geweest op St. Pieters-dach den eersten Augusti 1299.* Aldus is dan / Wolfard van Borsselen, Heer van der Veer, met alle sijne nidige ambitie / en quellende wan-gunst / 't sessens om hals geraeckt; waer door / seyd den Schryver van't leven en daden der Heeren van Amstel / Graef Jan, van sijn ingedrongen Voogt en Meester / en de Hollanders van haer dwingeland ontslagen wierden.* Deswegen / den Auteur van het Hof-tapijt, op dit voorval de Stadt van Delft dese lof toeschrijft:

* Ioh: a Leydis lib: xxv. cap: xi. oude Chron: Holl: Div: xx. cap. xii. Oude Batav: p: 285

* boven p. 111

* Rÿm Chro: fol. 59.

* Leven en daden der Heeren van Amstel p. 129

Een

Een Stadt, die toonde, datz' in Vryheyt was geseten;
Doe 's Graven ondervoogd, zich eertijds wou vermeten,
Haer Wet te ziften, en' het volck, met een gedruis,
Hem door de Venster wierp, van't hooge steenen Huis.* *Hof-tapyt. p. 33.

De voortreflijcke en hoog-beroemde History-schryver onser Nederlanden Pieter Cornelisz Hooft, in sijn Treur-spel van Geraerdt van Velzen, doet/ een Rey van Amstellandsche Maegden/ in't vierde bedrijf/ dese versen singen.

Den openbaren Dwinghelandt
Met moedt te bieden wederstandt
En op de herssen-pan te treden:
Om met het storten van zijn bloedt
Den Vaderlande 't waerste goedt
De gulde Vryheyt te bereden.
Dat is van ouwer herkomst wijt
By d'aldertreffelijckst', altijd
Beloont met Eeren-beelden dancklijck
Die Roem is uytgeblasen, met
Geleertheydts heldere Trompet
In Schrift en Dichten onverganckliјck.

Dat de Delvenaren haer lijf en leven seer dickwils voor 't Vaderlandt hebben geconsacreert/ heeft insgelijcx in veele gelegentheden gebleecken/ en wel insonderheyt wanneer de vryheyt eenigsints begon te wanckelen of al te naeuw geprangt wier; dan is voornamelijck haer bysonderen yver ten allen tyden uytstekende geweest; edoch om de wijtloopigheyt te myden/ sullen wy alle d'outste geschiedenissen/ dies aengaende/ voor ons tweede deel ofte Historisch-verhael/ reserveren/ en voorts hier alleenlijck reflectie nemen op den eersten aenvang van den Oorlogh tegens de slaefachtige onderdruckinge en openbaer gewelt van den Spaenschen Coning/ toen de vryheyt soo verre al was overwonnen/ dat sy genoegsaem scheen te sneuvelen; wat een yver hebben sy niet getoont om d'overgebleven deelen van dien/ naer uyterste vermogen te beschermen/ en 't geen alree vervallen was weer op te rechten! Tot ontset van de belegerde Stadt Haerlem/ in't Jaer 1573. onder 't beleyt van den Heer Baron van Batenburch/ wierden/ tot haren grooten lof/ geen meer Voluntaire-burgers als Delvenaers gevon- *Menigte van Delvenaers haer leven voor 't Vaderlandt op geoffert.*

vonden / en onse History-schryvers getuygen dat boven 50. van ter Goude / 30. van Rotterdam / 40. van den Briel / 76. vrywillige burgers van Delft / nevens den voorsz Heere self / aldaer ter plaetse doot bleven / sonder te reeckenen de andere die juyst geen Burgers waren / als veele Brouwers-knegts op besoldinge vande rijcke Brouwers afgesonden / die dan te samen uyt dese Stad alleen een getal uytmaeckten van 116. dooden voor het Vaderlandt / aen wien sy alle te gelijck haer bloet opofferden den 9. July des Jaers voorsz. Waer van wy een pertinente lijste doen ter tijd gedruckt / noch overich hebben ; Soo dat de miserie en ellende van dese slachting / den Delvenaren geen geringe smerte dede gevoelen.

d'Oorlog baert veel droeve saken ;
Geluckig zijn sy, die 't niet smaken.

Wat sy tot ontsetting van Leyden hebben gedaen.

Geduyrende het strengh belegh en hongers-nood tot Leyden in 't Jaer 1574. hebben zy oock haer uyterste debvoir bewesen en niet weynigh assistentie gedaen / waer in haer liefde tot de vryheyt oock seer krachtigh is gebleecken / toen Delft alleen / in d'onkosten tot ontsettinge nodig / veertich ten hondert contribueerde. Toen sy daer-en-boven besloten en inder daet betoonden liever by na een onvergoedelijcke schade te lijden / heel Delflandt te laten ondergaen / en niet aen te sien wat noch voor gewas te velde stondt / dan dat sy haer mede-Litmaten in lyden wilden laten / en hun van haer Vaderlandsche vryheyt en Privilegien / mitsgaders den alder dierbaersten schat Godes H. woordt te laten beroven ; want d'Heeren Staten van Hollandt / resolveerden tot Delft / met sijn Excellentie den Prince van Orangie / om dit gedeelte van Hollandt daer men 't mochte doen / in het water te setten / om de benaeuwde Stadt Leyden / waer het mogelijck / dies te bequamer te konnen ontsetten / sulcx dat de Sluysen al 't samen wierden op-geset / en den Dijck tusschen Rotterdam en Delfs-haven onder anderen mede door-gesteecken ; daer na het water gewassen zijnde / hebben d'Ingesetenen deser Stadt met haer Coorn-en andere plat-boomde-schuyten, mitsgaders de Arcke van Delft, den Vyandt soo veel afbreuck en verhindernisse gedaen als doenlijck was / ten besten vande belegerden ; tot dat sy ten laetsten met gemeensamerhand op den 3. October geluckig wierden ontset / waer over aenstonts binnen dese Stadt in alle de Kercken een generale dancksegginge tot Godt gedaen werde / met een ongemeene confluentie van volck verbult met wonderlijcke vreugt en vierigheyt ; en weynig dagen daer na / werden boven d'ingebrachte victualie tot Leyden / door alle de Steden van Hollandt een gemeene handreyckinge gedaen / voor de uytgehongerde en verarmde Leyenaers / als wanneer sy met wagens en schuyten alder-eerst tot Delft omgingen / en hebben aldaer (onaengesien de voornoemde excessive contributien) meer alderhande spijs en geld vergadert / als in

eenige

eenige andere Stadt / 't welck haer niet alleen seer veel heeft geholpen / maer heeft oock een grooter lief de en vaster verbintenisse tusschen dese steden gemaeck. * op sulck een manier hebben onse vroom-hertighe Voor-ouders van d'oudste tyden af (in welcke haer noch veel bloediger neerlagen om't gemeene best zijn wedervaren) sich doorgaens gequeten / metter daet betoonende / soo dickwils als de noot aen de man ging / dat sy (gelijck den Orateur Cicero ‡ een recht vroom / en dapper Burger beschrijft) het gevaer van lijf en leven / Vrouw en Kinderen / en al wat sy in de werelt dierbaer hadden / minder hebben geagt / als de welstandt van de Republijc. De continuatie van dien vromen in-borst / werd die van Delft noch toegeschreven / by den vermaerden History-schryver en Poeët / J. Oudaan, in een *prosopopæia* ofte spraak-verbeelding / over weynig Jaren tot lof van dese Stadt gemaeckt / luydende

* *Borre VIII. f. 62. c. Orl: beschryv. van Leyde p. 542.*

Hoe haer doorgaens van ouds ten dienste van't gemeen gedragen hebben.

'k Heb sedert dierb're bloed van mijne Inborelingen,
Daer 's Lands verdadiging een dapp're bystand eyscht',
En ik het Spaansch geweld voor Haerlem dorst bespringen,
Niet dierbaer gewaardeert: of moedeloos gedeyst.

Godt geve dat het edelmoedige bloedt van onse Voor-vaderen / van tijd tot tijd / onbevleckt mach neder dalen in de aderen van ons haere af komelingen / en dat wy / gesproten uyt soo vroome en getrouwe voorsaten / noyt van hare loslijcke deugden mogen ontaerden.

Wensch en vermaning tot volharding van die oude dapperheyt.

Uyt de Vruchten en de Plant,
Werd bespeurt den aerd van't Landt.

Een ygelijck sy dan gedachtig / hoe duyr de Vaderlandsche Vryheit (welckers fundamenten en grond-steenen / in de kalck / van onser voor-ouderen bloet en tranen gemengt / gelept zijn) ons aenbevolen is / om die ongeschonden en ongekreuckt aen de Posteriteit over te laten. Alle die daer in te seggen hebben / en aen wien de bewaringe van dien werd toe vertrout / sijn schuldig altijt veel gehoor te geven / aen diergelijcke salutaire vermaningen / als de soet-vloeyende Poeët / de Heer Jacob vander Does, in sijn beschryvinge van 's Graven-hage op Rijm / aen de Hollanders in't generael / in deser voegen doet.

Is aen de Vryheyt, u door soo veel bloed verkregen,
En uyt het Vier gehaelt, maer eenigsints gelegen:

‡ *Cicero pro Caio Rabir. Qui cum Auxilia labefactari, convellique videret, ferre opem patriæ, succurrere saluti, fortunisque communibus. suam suorumque salutem posteriorem saluti communi ducere non dubitavit.*

Gelijck

Gelijck ick weet dat u die naem raeckt aen het hert,
Siet toe, dat ghy aen haer verlies niet schuldig wert.
Sy hebben s'u gelijck als in de handt gegeven,
Op trou en eedt, om die met ziel, en lijf, en leven,
En weldoen voor te staen, en soo ghy dat niet doet,
Ghy laet op u de wraeck van haer vergoten bloed.*

* I. vander Does 's Gravenhage p. 10

Geprojecteerd Devijs voor de Stad

Indien men onse Stadt (gelijk verscheyde anderen) een Sin-spreuk of Devijs most toe-eygenen/ ick soude (onder eerbiedigheyt) in overweginge van haer oude vromigheyt/ probiteit en dapperheyt (welckers navolginge den afkomelingen ten allerhoogste aenprijslijck is) niet bequamer noch toepasselijcker kennen uytvinden/ als dese weynigh woorden

AVITO CANDORE ET FORTITUDINE.

Konnende de selfde dienen/ als een gestadig opweckende les en indruckende regel/ om al ons doen en laten/ na 't loflijck exempel der voor-Ouderen ware oprechtigheyt/ en stantvastige kloeckmoedigheyt/ te rechten. Wy hebben nu gesien hoe veele getuygenissen/ ons ten beste/ daer van overig zijn/ waer uyt men volkomelijck kan bemercken/ wat reputatie d'ingesetenen deser Stadt van al-oude tyden hebben gehad; ick sal hier tot besluyt noch by voegen/ dat sy altijt seer goetwillig zijn bevonden om haer wettige Overheyt met behoorlijcke eerbiedigheyt allenthalven te gehoorsamen/ genegen zijnde volgens den gemenen aerd der Hollanders (die hier in een verwondering is van alle andere Natien) meer met sachtsinnigheyt geleyt/ dan door een strengh bevel en rigoureuse executie geregeert te werden/ want de violente remedien/ die men wel in andere overheerde Landen/ onder d'eenhoofdige regeeringe/ in't werck stelt/ hebben hier te Lande altijd van verkeerde uytslag en tegens 't humeur van dese volckeren geoordeelt geweest/ en de gemeente heeft met sachtigheyt altijd tot haer plicht vermaend en onderrecht willen zijn/ en dan/ voor dese noyt te beschuldigen geweest/ van des aengaende in gebreecken te blyven.

Der ingesetenen gewilligheyt en onderdanigheyt.

Haer voornaemste Coopmanschappen en Neringe.

Wat nu aengaet de handteringe en handelinge der Burgers/ den meergemelten Autheur/ wiens schriften den geleerden Pontanus, in't licht gegeven heeft/ en echter tot noch toe onbekent is/ seyd in het vervolgh van zijne weynig regelen/ waer mede hy de gelegentheyt vande Stadt in sijnen tijdt beschrijft/ haere Inwoonderen oeffenen sigh meestendeel met Brouwen, en Wolle Laeckenen te maecken. Waer van de Draperye ofte het Laecken bereyden/ volgens 't gemeen gevoelen wel het oudste is/ gelijck de Stadt wel-eer daer door oock beroemt was/ want vermits sy seer goet en van de fijnste Wolle gemaeckt/ en in

Laeckenhandelinge.

groote

groote meenichte over al vertiert wierden (de naem voerende van de plaets daer sy gemaeckt waren) quam het in een seer gemeen en loffelijck spreeck-woord 't is al Delfs puyck, * want puyck beteeckent by ons Nederlanders yets dat aerdig en konstig gefabriceert is / als een uytgelesen sake. Ongetwijffelt (seyd d'Heer Boxhoorn) van het puca der Griecken, 't welck onder anderen / 't selvige beteeckent. * En dit Delfs puyck moet voorseecker wel vermaert sijn geweest / aengesien meest alle auctueren / die van dese Stadt yets aengeroert hebben / met een gemeene over-een-stemminge daer oock van vermelden / gelijck in 't beschryven van de Laecken-halle mede is geseyt. En tot meerder bewijs dat dese Manufacture van seer oude tyden hier al is geweest / soo dient oock gelet / dat die van Delft al in d'eeuwe derthien hondert / eenige Privilegien van de Graven van Hollandt / tot beneficie van dese Negotie verkregen hebben / ende dat de selfde grotelijcx van tijd tot tijd heeft toegenomen / blijckt oock daer uyt / dat sy in 't Jaer 1413. genootsaeckt waeren de Laecken-halle in een grooter ruymte te transporteren. * 't Is seer aenmerckens waerdig / 't geen den Engelschen History-schryver Speed, op 't Jaer 1327. verhaelt / van haer Coning Eduard de derde, die met sijn Moeder in ballingschap sijnde / voornamentlijck door toe-doen van onsen Graef Willem de derde, en Joncker Jan van Hollandt, des Graven jonger Broeder (een dapper Edelman / die met een groote bende Nederlandsche knechten / en daer onder 300. Ridderen / selfs met hem in Engelandt overtrock) in sijn rijck herstelt / en op sijn Coninckljjcken Stoel bevestigt wier / als getrouwt sijnde met onse Hollandsche Philippa, Dochter vanden voornoemden Graef Willem; by welcke occasie desen Schryver * genoegsaem te kennen geeft / dat de Nederlanders van dit Bondtverwantschap niet meer te bet hadden / als dat Coning Eduard, door sijn lang verblijf alhier in 't Landt / hun afgesien hebbende de groote conquesten die sy deden met de Laken-bereyderyen (d' Engelse doen ter tijdt noch geen kennisse ter werelt daer van hebbende / maer hun alleen met den Landt-bouw / Schapen-hoeden / en Wol te verkoopen generende) middel gesocht ende gevonden heeft / om de Nederlanders die voordeelige handteringe te ontrecken / en de selve in Engeland over te voeren / 't welck in 't Jaer 1336. sijn eerste beginselen hebbende genomen / soo by d'Engelsche onderkropen is geweest / dat de Nederlanders sedert die tijd / dien treffelijcken handel soo langs soo meer by na heel en al sijn quijt geworden / daer sy in tegen-deel te vooren de geheele werelt met Laeckenen plegen te stofferen / alleenlijk de Wolle uyt Engelant krygende / als blijckt uyt onderlinge oude contracten / tusschen Engeland ende Nederlandt / oock by oude Privilegien der Steden in 't gemeen / soo wel in Engelandt als aen dese zyde / welckers veele men onder de Privilegien van Delft mede geinsereert vind; het is dan lichtelijck af te nemen / dat dese handelinge daer door wel-eer tot Delft oock niet

* Siet de byvoegselen op Guicciard.

*Boxh Theat. Holl. f. 269.

Blijcken van vermaertheit en ouderdom der Draperie tot Delft.

* Siet boven p. 596.

*Speed f. 678 No. 43.

Laken-makens kunst wanneer, en by wie den Nederlanders ontvreemt, en in Engelandt overgebragt, waer door die Neringe uyt Delft oock is verloopen.

weynig verMindert is. Al-hoe-wel den wijd-beroemden Emanuel van Meteren, in sijn derde boeck/ de selve oorsaeck/ seecker inundatie/ over ontrent derd'half hondert jaren/ in Vlaenderen/ sonderlinge toeschrijft/ waer door het volck met groote menichte in Engeland (als haer naest-gelegen) vluchtende/ brachten aldaer de konste van Laecken-maken/ dat/ gelijck hy seyd/ daer geheel vreemt ende nieuw was.* Voorts wijt hy het noch nader op de strenge Placcaten en straffe vervolgingen van dien/ in't Jaer 1569. waer door de Vlamingen/ met haer familien in overvloed naer Engeland vluchtende/ geheele Steden/ die doen vervallen waren/ wederom vervulden/ veel gereedschap/ tot het wol-werck dienstigh/ mede voerende. 't Is wel te geloven dat dese twee redenen de Laken-redinge in Engelandt grootelijcx hebben vermeerdert/ maer het geen den Engels-man self/ van de eerste oorsprong by brengt/ heeft oock goede gratie/ en is in geenendeele te verwerpen/ want dese Stadt/ die eertijds door de Draperye floreerde/ en die daer d'eerste en oude prijs af gehad heeft/ is de selfde meerendeels al quijt geweest/ lange voor den Oorlog/ en oock 't publiceren van dese Placcaten. Maer over eenighe Jaren werde alhier noch ghehanteert de Marckt en de Stapel der Engelsche Laeckenen/ de Engelsche Court genaemt/ die naderhant tot Rotterdam vertrocken en nu te Dort is.

* Ema. van Met: lib. 3 f. 61. c. of 63. b

Engelsche Court.

Edoch terwijl van ouds de faem der Delfsche Lakenen metter tijdt verdween/ soo nam de Stadt daer-en-tegen rijcklijck toe in menichte van Brouweryen/ die oock van seer oude tyden hier al schynen ghe-weest te hebben/ en sulcx geeft te kennen een oud Privilegien in't latijn van den Jare 1274. door Graef Floris de vijf de verleent/ en bevestigt met een vidimus ofte certificatie van een Capellaen tot Delft/ mede-brengende/ dat men niet meer Gruyt-geld ontfangen sal van d'Inge-setenen van Delft/ dan van de genen die buyten woonen; De originele woorden vande oude hand-veste luyden in forma als volgt:

Brouweryen en bewijs van hoe ouden tyden hier al sijn geweest.

Universis presentia visuris vel audituris, nos Gerbrandus Capellanus in Delft cupimus esse notum, quod nos anno Domini M. C C C. vicesimo sexto Sabbato post duodecimam, qua cantatur quasi modo, literas illustrissimi principis Florentij comitis Hollandię non cancellatas nec in aliq: sua parte viciatas, cum sigillo suo sigillatas, de verbo ad verbum vidimus & legimns in H. verba. Florentius Comes Holl. oppidano suo de Delft qui grutam tenet in dicto oppido salutem Mandamus vobis, & volumus quatenus ab oppidanis nostris de Delft, non Magis recipiatis nec requiratis de gruta (quam a Nobis recipiunt vel requirunt) quam vos de eadem gruta recipitis ab illis, qui extra dictum opidum commorantur. anno Domini M. C C. lxx. quarto, feria sexta post octauas Nativitatis beatj Johannis.

Vidimus van een Privileg: dat men niet meer Gruyt-geld ontfangen en sal, vande poorteren van Delff, dan van den geenen die buyten wonen.

Om nu te verstaen wat eygentlijck Gruyt-geld is/ soo hebbe het selfde tot noch toe nergens nader ondervonden als by den geleerden

Ha-

Hadrianus Junius, van Hoorn/ dewelcke elders in sijn beschryvinge van Batavia ofte oud Hollandt/ spreeckende van het recht des Gruyts/ seyd/ het werd in onse Moeders taele Gruyt-geld genoemt, 't sy of onse Voor-ouders dit woordeken van de Vlamingen ontleent hebben, dewelke de groenigheyt der staende wateren, die in de Somer daer op groeyt, en drijft, en d'Eenden een aengenaem voedsel is, Gruyt noemen, 'twelcke by ons oneygentlijck Croes of Croost genoemt werd, alsoo dat Gruyt geld een Thol soude zijn, welck gegeven werdt om het Gruyd van het water wech te nemen ende te reynigen, ten eynde de Brouwers met haer schep-vaten en emmeren klaer water om den Mout-dranck van te brouwen, tot het gebruyck der menschen mogen scheppen.* En dit en is soo vreemt niet/ aengesien van oudts het binnelandsche water/ veel meerder stille stond/ en dienvolgens meerder Croos subject was/ als wel jegenwoordig/ vermits de meerderheyt van Sluysen doet/ ende gelijck althans niemant buyten de Steden of ten platten Lande eenige Brouweryen oprechten mach (als in't verbolgh noch naeder sullen hooren) soo is nu binnen dese Stadt niemant anders gewoon voor het gebruyck des waters/ als de Brouwers alleen/ het Gruyt-geld te betalen/ die wel-eer (volgens de getuygenisse van den Auteur voorsz) den hondertsten penningh daer vooren betalen mosten/ aen de Heeren van Wassenaer, als Burch-graven van Leyden/ en Leen-mannen der Graven van Hollandt/ doch naderhand heeft men van yder brouwte van een-en-veertig stockx-stuck lanck/ op een seeckeren taux gestelt/ waer van de eene helft laest toegekomen hebbende de Coninglijcke Majesteit van Spangien/ als Grave van Hollandt/ ende nu uyt krachte van seeckere beleeninge in het derde Hooft-stuck * geinsereert/ by de Stad Delft ontfangen en geheven werd/ de weder-helfte toebehoort hebbende de voornoemde Heeren van Wassenaer/ is noch onlangs/ gelijck op de voorseyde plaetse oock is gedoceert/ * by de Stadt aengekocht/ en werd als nu daer voor mede ingevordert/ wat aengaet d'andere accysen en ongelden op de Bieren/ sullen hier na noch volgen. Voorts heeft de selfde Graef Floris/ die dit voorgaende aen die van Delft gegeven hadde/ vier Jaren daer na oock de Mudde-penninck van't Koorn aen de Stadt geschoncken/ gelijck den brief daer van hier boven by 't verhael van de Koorn-marct is getoont.* En gemerckt van ouds den Hollanders niet geoorloft was/ met andere Hoppe haer Bier te brouwen als met dien/ welcken sy gekocht hadden van den Grave/ soo heeft Willem de vierde, in't Jaer 1340. aen de Brouwers van Delft gegunt ende overgegeven/ dat sy haer Bier selfs souden mogen hoppen/ of de Hoppe soo wel van andere als van 's Graven-wegen te mogen koopen/ alleenlijck onder geringe conditie/ dat sy/ voor 's Graven-regt voor elcke thien vaten Bier/ souden op-brengen eenen hollandschellingh of twaelf deniers: Sulcx dat de Stadt doen ter tijdt met brouwen van goede Bieren al seer gesloreert heeft/ gelijck uyt den brief selfs oogenschijnlijck blijkt.

Wil-

Verklaringe van het Gruyt-geld.

*Iun. Batav. cap. 19. pag. mihi 327.

Wat de Heeren van Wassenaer uyt de naem van de Graef, als mede de Graef selver daer af trocken.

* Siet p. 96.

* Siet p. 10[illegible]

* Siet p. 661

die van Delft haer Bier selfs te mogen hoppen en onder wat conditien.

Privilegie-brief dien aengaende.

WIllem Grave van Henegouwen, van Holland, van Zeelandt, ende Heere van Vriesland, maecken cond allen luyden, want veel croningen, ende stoots geweest heeft, tusschen onsen goeden luyden den Brouwers van Delff, op die een syde, die wel clagden ende croonden dat onse Gruyters van Delff alsoe goede Hoppe niet en gaven daer sy haer goet mede bewaren mochten, ende als sy hem schuldig waren te geven, ende tusschen onsen Gruyters van Delff op die ander zyde, die wel croonden ende claegden dat hem de Brouwers niet en brochten alsoe geel gelts als sy schuldich waren te brengen, na dien dat sy veel brouwen, ende om dese croone ende claginge voorsz, ende wel meer stoots, daer af komen mochte te schuwen tusschen ons ende onser Stede van Delff, soo sijn wy by guetduncken ons gemeens raeds over een gedragen mit onser goeder luyden Schepenen ende Raed, ende onsen gemeenen guede luyden van Delff, dat van desen dage voort elck man binnen der Stede van Delff, die brouwen Hoppen Bier, of namaels brouwen sel, hun selven Hoppe sel, ende daer af soe selmen ons geven, of den geene diere van ons of verlient zijn, voor onse recht vander heelre Hoppe, of voor der geenre recht diere van ons of verlient sijn, van elcken thien vaten die men binnen Delff brouwet, alsoo als die coopman den Brouwer betaelt twaelf penninck hollands, of sulck payement als men ontfaet van onsen renten, vaten van achte vierders, ende hier by en sullen wy noch niemant van onser weegen geven noch leveren eenigerhande Hoppe, ende mits desen twaelf penningen voorsz te geven van thien vaten als voorsz is, soo sellen onse Poorters van Delff voldoen, ende voldoen mogen ons, ende onsen nacomelingen, ende allen den genen die recht maken mogen ander Hoppe tot eeuwigen dagen, ende sellense daer mede vry ende quijt houden van ons ende onsen nacomelingen, ende van allen den genen die regt hebben moigen van onsen wegen of van hoir selfs wegen totten Hoppe, voort wairt dat saecke dat men eenigen Brouwer meer eysschede dan hy belyde wilde, dat hy gebrouwen hadde, daer soude hy rechtevoort eenen eed voor doen, den geenen die van onsen wegen eyschede, ende dien oorlove wy dat hy en selve staven moige, ende daer mede sellen wy ons gepaeyt houden, ende mit desen over een dregen voorsz, soo sellen te niet wesen alle brieven ende hand-vesten die geweest hebben voir dese tijd, ende spreecken of spreecken mogen, of roeren mogen, eenich recht vanden Hoppe, sonder al archlist, in oirconde ende kennisse dat alle dese poincten voorsz wettelijck ende trouwelicke sullen worden gehouden van ons, ende van onsen nacomelingen, soo hebben wy desen brief open besegelt, wthangende mit onsen zegel. Gegeven in den Hage des Vrydaegs nae derthiendach in't Jaer M C C C. ende xl.

Dit recht van't Hop-geld/ schijnd naderhant met het Gruyt-geld voornoemt gecombineert te zijn/ aengesien het meesten tijdt over-al gelijckelijck werd genomineert/ als onder anderen te sien is/ in de voorsz

beleeninge

beleeninge van Keyser Carel.* En door dese vergunninghe van de Graef/ in dit bovenstaende Privilegie begrepen/ is voornamentlijck geschiet/ dat den rijckdom der Burgers in weynig Jaeren dapper heeft toe genomen/ dewijl die van Delft alleen/ en niemand anders dese vryheyt toegelaten was/ en dat haer Bier over-al begeert werde/ vermits het door de goetheyt der Hoppe/ en om haer lichten en aengenamen smaeck (gelijck Opmerus oock verhaelt) seer over-een-quam met het Londens-bier der Engelschen/ ende het Hamburchsche der Cimbrischen!* Doch den selfden Aucteur heeft sich onder correctie hier in mis-grepen/ of ten minsten qualijck onderrecht geweest/ dat hy alle dese dingen die in dit Privilegie verbat werden/ Graef Willem de twede (die oock Roomsch Coning was) verkeerdelijk toeschrijft; want uyt de acte van't Privilegie selfs/ is lichtelijck te zien/ dat hy hier in gedwaelt heeft. De selfde Graef Willem de vierde/ heeft twee Jaren daer na den Poorteren van Delft (om meenigen trouwen dienst die sy hem en sijn Voor-ouders hadden gedaen) noch daer-en-boven onder andere vereeringe verleent de Maeckelaerdye en Coorn-monsters/ 't geen hy met over oude termen noemt de borry Makelaerdye met den uytsetten van Cooren, 't gene al mede genoegsaem aenwijst ende te kennen geeft/ dat de Coopmanschap van Coorn en Granen/ toen ter tijd al moet gebloeyt hebben/ daer na verkregen sy in't Jaer 1411. van Willem de sesde, soo heerlijcken voor-regt dat geen Steden van Hollandt ofte Zeelandt/ geene impositien ofte eenigerhande lasten meerder moghten stellen op eenighe goederen ofte koopmanschappen der Poorteren van Delft/ dan sy op haer eygen Inwoonders goederen keurden ende setten: Het welck voorwaer geen geringe emolumenten en voordeelen moet toe gebragt hebben/ sonderlinge als het naderhand door Maximiliaen van Oostenrijck/ als getrouwt geweest zijnde aen onse Gravin/ Vrouw Maria van Bourgondie/ en nu nae haer doot in haer plaets gesuccedeert zijnde/ in't Jaer 1487. ter saecke van de Brouweryen werde gerenoveert ende geamplieert.

boven p. 98

Oorsprong van den rijkdom der Brouwers van Delft.

Om wat redenen het Delfsche bier soo begeert wierd.

**Boxh. Theat. p. 162. b.*

Maeckelaerdye en Cooren-monsters verkregen.

Maximiliaen by der gratie Goids Roomsche Coninck, altijds vermeerdere 'srijcks, ende Philips by der selver gratie, Eerts Hertoge van Oostenrijck, Hartoge van Bourgongen, van Lotharingen van Braband, van Lembourch, van Luccenberch, ende van Geldre, Graven van Vlaenderen, van Thierol, van Arthois, van Bourgongen, Paletinen, van Henegauwe, van Hollandt, van Zeelandt, van Namen, ende van Zutphen, Marc-graven des heyligs-rijcks, Heeren van Vrieslandt, van Salins, ende van Mechelen: Allen den geenen die dese presente letteren sullen sien saluyt: Alsoo van wegen onsen lieven, ende wel geminden die Burchmeesters, Scepenen, Raiden, poirters ende inwoonende, onser Stede van Delff in Hollandt ons verthoent is geweest, hoe dat over den tijdt, van wijlen onsen voerder Hartoge Willem in Beyeren,

Confirmatie tot het Privilegie van Willem de sesde, in dato 3 Novem: 1411. verbiedende de belastinge van de Delfsche Bieren.

ren, doen ter tijdt Grave van Hollandt, ende Zeelandt, te weetene in't Jaer duyst vier hondert ende elve, de voorsz thoenders hebben geweest ende noch sijn, onder andere dingen geprivilegeert, dat niemant vanden voorschreven Steden, ende plaetsen van Hollandt, ende Zeelandt, moigen imponeren, noch op-stellen op die goeden, Bier-Coopman-scepen, noch andere dingen, hoedanich dat die sijn vanden voorschreven thoenders, hoger lasten noch meerder prijs dan op hoire eygen goeden doende, ende stellende sijn, ende seeckere andere poincten breder verklaert inden brief van den selven Privilegien, van den welcken van woirde te woirde 'tinhouden hier na volgt, ende is sulck. **Hier naer volgde het Privilegie van** Hertoch Willem, **in forma / het welcke wy om kortheyts wille hier sullen overslaen / doch t'zyner tijdt op't Jaer 1411. in ons Historisch-verhael ofte het tweede-deel t'eenemael laten inslueren / aengesien het verscheyde andere saecken / hier niet ten propooste dienende / in sich behelst. Sullen derhalven met dese** (**principalijck tot onse reden streckende**) **alleenlijk voortgaen; als volgt:** Ende hoe-wel dat achtervolgende desen, de voorschreve thoenders, die principalijcken gefondeert sijn, op die Brouwerye, gewoenlick sijn t'allen tyden, te doen voeren, vercoopen ende slyten in veel plaetsen, ende Steden van onsen voorschreven landen, van Hollandt, ende Zeelandt, heur-luyden Bier, keuyte, ende andere goeden, sonder daer van in sommige plaetsen belast te wesene, maer onbelast sijn gebleven, naer wtwysen der voorsz Privilegien, desen niet-te-min het is oock gebeurt dat eenige vanden voorsz Steden, ende plaetsen van Hollandt ende Zeelandt, omme heur-luyden eygen proffijt, ende oorbaer ende omme te verdryven, ende te bannen dat Bier vanden voorsz thoenders hebben hem vervordert hoiger te stellen, die Imposten, ende Excijs, vanden voorsz Bier van Delff, dan sy op heurluyden eygen in-brouwen Bier doende sijn, 't welcke niet tamelicken en is te doene, noch die voorschreve thoenders en behoirden dat niet te laten geschiene, maer sy en hebben daer niet, of lettel op gearcht in tyden voorleden menende dat hem-luyden, niet alsoo præjudiciabel soude mogen wesen, ende dattet hem-luyden tot geenen achter-deele, noch tot quader consequentie comen soude, niet te min eenige vanden Steede ende plaetsen van Hollandt, ende Zeelandt hebben haer geporret van soe lanck soe meer de voorschreve Excijse te hoigen, ende haer-lieder voorschreve Bier, keute, goeden, ende Coopman-scepen meer belasten, ende hoger te stellene, dan sy op heur-lieder eygen Bier, ende keute binnen heurs selfs steden, ende plaetsen, soo dat de voorschreve onse stede, ende de neringe van dien, daer by gescepen ware grotelick te verminderen, ten ware dat by ons daer op voorsien en worde, ons versouckende dat gemerckt 't gunt dat voorschreve is, ende sonderlinck den dienst die sy hier voortijts ons gedaen hebben ende noch begeren te doene, ende ten eynde dat de voorschreve onse Stede niet en vervalle, noch tot geheelder ruyne en comme, 'twelck souden mogen gebeuren, mits dat de neringe van

van der Brouwerye, die de principaelste is, vander voorschreve Steede, geheel ende al ten nieten gaen mochte, ons believen hem-luyden te confirmeren de voorschreve Privilegien, ende hem daer op verlenen onse gratie: Soo eist, dat wy de saicken voorschreve over gemerckt, genegen wesen ten beede, ende begeerte van den voorschreven thoenders ende hier op gehadt 't advijs, ende goet duncken, van onsen lieven ende getrouwen Neve, ende Stadt-houdere van Holland, Zeeland, ende Vrieslandt, den Grave van Egmondt, ende vanden luyden van onser Camere van den Raide in Hollandt, den voorsz thoenders omme dese, ende andere redenen wille ons daer toe porrende, hebben geconfirmeert, gevestigt, geratifieert, ende geapprobeert, confirmeren, vestigen, ratifieren, ende approberen 't voorschreve Privilegie hier boven geincorporeert, ende even verre alst noot is, hebben hem-lieden wt onser sonderlinger gratie, ende rechter wetenheyt, geconsenteert ende geven, consenteren ende geven van nieuws mits-desen de voorschreve Privilegien, omme van nu voortaen, daer van te gebruyckene ende useren, over al in onsen voorschreven landen van Hollandt, ende Zeelandt naer de forme, ende inhoudende vanden brieven, vanden voorschreve Privilegie, behoudelick dat de sel[ve t]hoenders schuldich, ende gehouden wesen sullen binnen onser Stede [van] Delff op't vreemde Coren, ende andere goede comende aldaer uyten anderen Steden, ende plaetsen van onsen lande van Hollandt ende Zeelandt niet meerdere, noch hoiger Excysen setten, stellen, of ordonneren, dan sy op heur-luyder selfs Bier, Coren, ende andere gueden gewoonlicken ende costumelicken sijn te stellen ende ordonneren, behoudelijck oock in anderen saicken ons rechts, ende elcx anders in allen, ontbieden daeromme, ende bevelen onsen voorschreven Neve, ende Stede-houder, van Hollandt, den luyden van onsen voorschreve Camere vanden Raide aldaer, ende allen anderen onsen Justicieren, Officieren, heur-luyder Stede-houders ende elcken van hen, die't aengaen sal, dat sy van desen onser jegenwoordiger gratie, confirmatie, approbatie, vestinge, ratificatie, nieuwe Octroye, ende consente, gelijck ende inder manieren als voorschreven staet doen, ende laten den voorsz thoenders, ende elck van hen, volkomelick, ende vredelick gebruycken, ende genieten, sonder hen daer tegens te geven noch gedogen, gegeven te sijne, eenich hinder, letsel, of wederstoet ter contrarie, want ons alsoe belieft, gegeven in onse Stede van Brugge, den xxx. dach van Meye in't Jaer ons Heeren duyst vier hondert seven-ende-tachtich, ende vanden rijcke ons Maximiliaen tweeste. ende stont onder opte ploye geschreven, by den Coninck, ende B. le Feure, mit seeckere signatuyre, ende noch, collatie is gedaen, *Sigillata de expresso Mandato regis*, ende noch Douuebeke.

Ende als de Stadt/ ten tyde van Hertogh Philips van Bourgondien, (geseyt de goede) nu niet alleen door het Brouwen van Bieren/ die aller-

Delvenaers al vande eerste die de Zee-vaert hebben in't werk gestelt.

wegen door de Haven en anders overvloedich wierden getransporteert) en dat dien-volgende de Commertie meer en meer floreerde/ soo zijn d'Ingesetenen van dese Stadt / al vande eerste geweest hier te Lande/ diese de Navigatie ende hanteringe ter zee hebben aengevangen/ gelijk sy om die reden van den voornoemden Hertoch verkregen het Octroy om hare Haven te vergrooten en andere vryheden meer / als breeder blijckt uyt de woorden selfs vanden brief in het derde Hooft-stuck geinsereert/ in dato den 3. July 1451. * sulcks dat de Stadt Delft in die tyde / overvloeyende van neeringe ende wel-vaert/ onder de geachste Coopsteden van geheel Nederlandt gereeckent werde.* Waer over de gemelte Auteur van't Hof-tapijt niet heeft naer gelaten te seggen:

* Siet boven p. 77.
* Siet oock p. 82.

Een Stad, die stoft op't puyk van drank en wolle kleding;
Op tydelijck gemack; en rijcke Scheeps-uytreding.

Inclinatie der Graven van Hollandt voor de Brouweryen tot Delft.

En vermits de Coopmanschappen zijn/ de ziel ende 'tlichaem vanden Staet/ en dat den Schat-kist der Graven van Hollandt geen geringe emolumenten en verballen daer af aen en quam/ soo heeft ten allen tyden gebleecken de goede sorge die sy doorgaens gedragen hebben om de Brouweryen binnen dese Stadt in alle manieren te maintineren/ als zijnde de principaelste Hooft-neringe/ niet alleen van dese Stad/ maer oock vande gansche Provincie / t'eenemael bestaende in Coopmanschap van Coorn en alderhande Graenen. Den voornoemden Hertoch Philips de goede, heeft des jaers te vooren eer hy de vergrootinge vande Haven consenteerde tot conservatie van het water voor de Brouwers binnen dese Stadt / noch een Handveste verleent / beroerende sekere Water-meule / van oudts by dese Stadt/ in faveur vande Brouweryen / op gerecht zijnde / welckers Copie autentijcq wy hier sullen in voegen / vermits daer uyt niet alleen te bemercken is / hoe veel sich den Hertoch bekende aende Brouweryen gelegen te zijn/ maer oock hoe het water hier te Delft wel-eer schijnt gevloept en door gespoelt te hebben / ende andere opmerckelijckheden voor de lief hebbers der oude gedachtenissen meer.

Beroerende die Water-meulens in faveur vande Brouweryen wel-eer binnen dese Stad gemaeckt.

Acte van Octroy dien aengaende.

PHillips by der gratien Goids Hartoge van Bourgongen, van Lotharingen, van Braband, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgongen, Palatijn van Henegouwen, van Holland, van Zeelandt, ende van Namen, Marc-grave des heyligen rijcx, Heere van Vrieslandt van Salins, ende van Mechelen, onse lieve ende getrouwe, de Heere van Laimon Ridder, onse Stede-houder ende die ander luyde van onsen raide, by ons gestelt, ende geordineert in onsen Lande van Hollandt, Zeelandt, ende Vrieslandt, Saluyt, ende minne, wy hebben ontfangen die oitmoedige supplicatie van onsen lieven geminden Burge-

meeste-

meesteren, Scepenen, ende Raide, van onser Stede van Delff, inhoudende hoe dat onse voorschreve Steede principalijcke gefundeert is op die practijcque, ende neringe van Bier te brouwen, daer of wy nemen ende bueren seeckere renten ter cause van onser Domeynen, te weeten 'trecht dat geheten is Grute-geld otte Hoppe-geld, ende is wair dat in voorleden tyden die voorschreve van Delff plaigen te hebben abondatie ende overvloetheyt van waetere, ende dicket vernieuwet by den vloet, ende loop die aldaer plagen te lydene, ende te lopen, voor die tijd, dat om die wel-vaert vanden platten, ende Nederlanden versien ende geadviseert was, dat men maken ende leggen soude, seeckere kayen, ende dijcken, om dat te wederstaen, in sulcker manieren, dattet water wesende binnen onser voorschreve steede, nu ter tijdt aldaer stille blyvet leggen, ende te malen, daerom lichtelijck stincke, soo dat men van die voorschreve watere, op dattet daer alsoe stille blyvet leggen, ende daer in anders niet voorsien en worde, geen Bier en soude moigen brouwen, dat tot eenigen proffijte soude mogen komen, daer mede die voorsz practijcquen, ende neringe vande Brouwerye gescepen wair verloren, ende te niette te gaen, 't welck grotelicx wesen soude tot onser scaide ende intrest, ende ter eeuwiger verderfenisse van onser steede van Delff, alsoo die voorschreve van Delff seggen. Dewelcke van Delff om te scouwen, ende te wederstaen de inconvenienten ende hindernissen die daer in komen mochten, ons ende onse voorschreve steede van Delff hebben doen maecken, ende timmeren een Water-moolen, om door de selve Moolen te trecken, ende te doen werpen, als des van noode es, water wten slooten, vesten, ende graften, van onser voorschreve steede die van hoire vryheyt sijn, om te comen invallen ende lopen inden water vanden selven onser steede, daer men of plach te brouwen, ende alst van noode is, die te vernieuwen, ende te ververschen, die welcke Molen alsoo gemaeckt mit hoiren toebehoiren, sy niet oprechten noch stellen en souden dorven, ten wair by onsen weeten, ende willen, ende consente, daerom sy angesien dese saecken voorschreve, ende dat daer by onse voorsz steede, noch die sterckheyt van dier geen hinder, noch kranckheyt hebben, noch lyden, soo sy seggen, ons oetmoedelijck gebeden, ende versocht hebben, waeromme wy dese saecke gemerckt ende overgesien, begerende de wel-vaert, oirbaer, ende onderhoudenisse van onser voorschreve steede van Delff, hebben den voorschreve Burgemeesteren, Scepenen, ende Raden van Delff voornoemt geconsenteert, ende gewillecoirt, consentere, ende willecoiren hem-luyden, daer of gevende mit desen brieve, dat sy dese voorschreve Molen, mit haer toebehooren, dese werven doen rechten, ende stellen in behoorlicker plaetsen, daer sy best dient, om daer mede te doene, ende te gebruycken, om die wel-vaert van ons, ende van onser voorschreve stede, gelijk ende inder manieren als voorschreve, ontbieden u daerom, committeren ende bevelen, mit desen jegenwoordigen brieve, op dat noot is, dat ghy u van onser voorschreve gratie, octroye, consente, ende oorlof, in alsoe

soe verre dat immer niet en sy in præjuditie, ende hindernisse van ons, ende van onser heerlickheyt, noch oock van den gemeenen oorbaer, doet gedoecht, ende laet daer of, dien voorschreven van Delff volkomelick, ende rustelick gebruycken, ende genieten, sonder eenigen stoot of moynisse ter contrarie van desen te doene, in eeniger manieren, wanttet ons alsoo gelieft gedaen te hebben, gegeven in onse steede van Bruesel den xiij. dach in Junio, in't Jaer ons Heeren duysent vier hondert ende vijftich, onder onse zegel van't secreet, in absentie vanden groten, aldus geteyckent. G: de Bul.

En om soo veel doenlijck was te precaveren alle frauden en bedrogh die tot nadeel vande Koopmanschap soude mogen gebeuren / heeft den self den Philps binnen drie weecken daer na oock geordonneert ende gestatueert / hoe veel dat yemandt Cautionaris (ofte een ander tot borg) willende strecken / in die tijdt gegoed moste zijn.

Rijckdom van Cautionarisen binnen Delff, sedert de tyden Hertoch Philips de goede.

PHillips by der gratien Godts, Hartoge van Bourgongen, van Lotharingen, van Braband, ende van Limburch, Grave van Vlaenderen, Artois van Bourgongen, Palatijn van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende van Namen, Marc-grave des heylich rijcx, Heere van Vrieslandt van Salins, ende van Mechelen, doen cond allen luyden, alsoo die van onser steede van Delff, ons getoent ende te kennen gegeven hebben, hoe dat nair ouder costumen ende gewoenten vander voorschreve steede, een Poorter aldaer die geguet is tot thien ponden hollants die mach ende is ontfangen yemant anders het sy Man of Wijf, te verborgen te recht te brengen, ende dat overmits dat by gebreecke van guede andere voorschreve borge dickwyle, ende menichwerven, kleyn of luttel verhael is, mits kleynheyt heuren goeden, soo ist somwijl gebeurt hier voortijts dat die Heere ende partye onbewaert bleven sijn van hoiren regten, het welcke een onredelicke saicke is, ende op dat alsoe lange blyve staende gescepen waer, daer in noch meer frauden, ende boesheyden te geschien, ende gebesicht te werden alsoe wel 't onsen scaide, verlies, ende achterdeel als van partien, Soo is't, dat wy die hier in begeren, ende willen versien ter bewaernesse van onse, ende elcx anders recht diet aengaen mach, ende omme alle boosheyt te wederleggen, ende op dat die Heere ende partye te bet in heuren rechten bewairt, ende verseeckert moigen sijn, hebben geseyt, gewilt ende geordineert ende by desen brieve, daer op gehadt goet advijs ende rijpheyt van Raide seggen, willen ende ordineren, voor ons, ende onsen erven, Graven ende Gravinnen van Hollandt, dat nu voortan niemant wie hy sy, hy sy een Poorter of Poorterse onser voorschreve steede van Delff, en sal an dien mogen verborgen in onser voorschreve steede, het sy Man of Wijf, Poorter of vreemde, nog daer toe ontfangen worden, het en sy dat die geene die alsoo sal willen ende begeeren eenen anderen te verborgen, te rechte te brengen, rijcke ende

de gegoet sy tot hondert gulden ryders toe of daer-en-boven elcken ryder vander wairde van vijftich grooten, onser vlaemscher munte, ende anders niet, ontbieden daerom, ende bevelen onsen lieven, ende getrouwen Schout, Burgemeesteren, Scepenen ende Raide onser voorschreve steede van Delff, die nu sijn, ende namaels wesen sullen, ende alle andere onsen Justiciers, Officiers, ende ondersaten wient angaen mach, heuren Stede-houderen ende elcken bysonder, soo wye scarpelixt konnen ende moigen, dat sy dese onse Ordonnantie, ende al't inhouden van desen onsen brieve onthouden, ende volkomen, sonder daer jegens te doen, gaen, of laten geschien, nu noch in toekomende tyden, in eeniger wijs, ter contrary, want ons dat alsoe belieft, ende begeeren dat gedaen sy, in oirconden desen onsen brieve, ende onsen zegele daer an gehangen, gegeven in onser Steede van Brusele drie dagen in Julio in't Jaer ons Heeren M. C C C C. ende L. onderteyckent by mynen Heere, den Hartoich. DE la PORTE.

De grootachtinge van de Brouweryen blijkt ook in het Octroy van Hertoch Carel van Bourgondie, by genaemt de stoute, des Jaers 1473. omme een Duycker te mogen maecken op den Leydschen-dam/ mitsgaders een Schot-deur voor de steene Brugge/tusschen Rijswijck en Voorburch/ en een ander voor de steene Brugge over de Kerstangie/ daer by voegende/een formele Ordonnantie op het sluyten ende onsluyten van dese Verlaten en Sluys-wercken/ ten eynde de Landeryen door d'operatie van dien/geen schade en quame te lyden/en dat de Brouweryen binnen dese Stadt evenwel van verscher water als voor desen mosten geaccommodeert en voorsien werden/ gemerkt de Grachten in die tyden/soo diep niet wesende/de Brouwers/by droge Somers al te met met brack-water schynen gequelt geweest te zijn/ waer tegen de voorgemelte Water-molen haer als-dan weynich heeft konnen helpen/dies sy noch meerder behulp-middelen hebben geconcipieert ende beraemt/welckers practijcke/ vermits door d'ondervindinge dienstelijck bevonden zijnde/noch hedendaegs meerendeels in effecte werdt onderhouden/ gelijck oock de Schot-deuren aende Kerstanje door de voorsorge van een goed Regent/noch onlangs sijn gerepareert/ sullen derhalve de Acte daer van uyt Stadts Privilegie-boeck hier nevens laten gaen. Verscheyde middelen tot verversing van de wateren, tyde Hertoch Carel in't werk gestelt.

KArel by der gratien Goids, Hartoge van Bourgongen, van Lotharingen, van Braband, van Limbourch, ende van Lutsenburch, Grave van Vlaenderen, van Artoys, van Bourgonge, Palatijn van Henegouwen, van Hollandt, van Zeelandt, ende van Namen, Marc-grave des heyligen rijcx, Heere van Vrieslandt, van Salins, ende van Mechelen, doen kond allen luyden, alsoo die vanden Gerechte van onser steede van Delff, onse lieve, ende getrouwe Stadt-houder Generael, ende Raide Motiven tot 'tconsenteren van 't volgende Octroy.

van

van Hollandt, eenen seeckeren tijdt geleden geklaegt, ende te kennen gegeven hebben, hoe dat in droge jaer-schairen 't water binnen der voorsz steede van Delff soo kleyn, laich, ende brack is, dat sy in't stuck van der neringe van der Brouwerye groote gebreecken daer by hebben ende lyden, want in sulcke droge tyden al't Bier, dat zy brouwen, brack is, ende niet versch, 't welcke sy-lieden seyden dat gescepen was, te komen tot verderfelicken scaide van den gemeenen Poorteren, ende inwonende van der voorschreve steede, want die voorschreve steede van Delff alleenlick gefondeert is op tie neeringe vander Brouwerye, ende om daer in te remedieren, ten minste quetse, soo hadden sy geraemt een Sluyse geset te wesen in de Zijdwin by der overtoch, om dat Rijn-water te bringen, deur die voorschreve onse steede van Delff, als des noodt wesen soude, ende eerst een Scot-doer gemaeckt te wesen, voor die steenen Brugge tusschen Rijswijck ende Voorburch, ende een ander voor die steenen Brugge, die voor den Siecken buyten Delff leyt, over die Kerstange, welcke Schot-deuren men schieten ende laten vallen soude inden grond tot alretijd, eer men die Sluys staende inde Zuyd-winde op winden souden, ende als men die voorschreve Schot-deuren neder soude laten vallen, soo soude men terstont, die andere drie Schot-deuren staende after Dijxhoren in Lotswateringh, ende in Monster-watering op winnen, ende die open houden, alsoo lange als die voorschreve twee Schot-deuren, te weten onder die Voorburchse-brugge, ende onder die Kerstansche-brugge neder geslooten soude wesen, welcke Sluys staende in de Zijdwin men tot geenre tijdt open doen en soude, om 't water daer in te laten, ten waire dattet water soo laech waere in die vaert, dattet een voet beneden dat peyl stonde, gelijck die voorschreve raminge van den voorschreven van den Gerechte van Delff dat breder inhouden, ende begrypende was, die selve van Delff onderdanichlick versouckende, ende begerende, dat wy hunluyden consenteren, ende toelaten wouden die voorschreve hoir raminge te mogen ter executie leggen, ende want wy der voorschreve onser steede van Delff gaerne gevordert saegen in saecken die redenen vermogen, soo ist dat wy genegen wesende ter ootmoediger beede vanden voorschreve onsen Gerechte van Delff ende eerst, ende alvooren daer op gehadt hebbende, dat advijs van onsen Dijck-Grave ende Wel-gebooren Heemraders van Delflandt, welcke Dijck-Grave, ende Wel-gebooren Heemraders, daer op geropen ende versaemt hebben gehadt, dat meeste ende ganste deel van die geerfde ende gelande van Delflandt voorn: die in die voorschreve raminge geconsenteert hebben, als die selve Dijk-Grave, ende Wel-gebooren Heemraders den voornoemden onsen Stadhouder ende raide geaffirmeert hebben, in geschrifte, onder die hand van hoiren Clerck den voornoemde onsen steede van Delff gegonnen, ende geconsenteert hebben, gonnen ende consenteren mits desen onsen brieve, dat tot hoiren koste by schieringe, ende Ordonnantie vanden selven onsen Dijck-Grave, ende Wel-gebooren Heemraders van Delflandt gemaeckt,

Concept versoeck.

Inhout van't Octroy, mitsgaders reglement van dien.

maeckt, ende onderhouden wesen sal, een Sluys in die Zijdwind by den overtocht om dat Rijn-water te bringen, deur die selve onse steede van Delff als des noot wesen sal, een Schot-deure voor die steenen Brugge, tusschen Rijswijck ende Voorburch over die vaert, ende van gelijcken noch een Schot-deure voor die steene-brugge leggende voor die Siecken buyten Delff, over die Kerstange, welcke Schot-deuren men schieten, ende laten vallen sal in die grond, tot alre tijdt, eer men die Sluys staende in die Zijdwind op winnen sal, ende als men dese Schot-deuren neder laten sal, soo sal men terstont die drie andere Schot-deuren staende after Dijcxhoren, in Loos-wateringe, ende in Monster-wateringe op-winnen, ende die open houden, alsoo lange als die twee ander Schot-deuren voornoemt, te weten onder die Voorburchse-brugge, ende onder die Kerstansche-brugge neder geschoten sullen wesen, men en sal oock die voorschreve Sluys staende in die Zijdwin tot geenre tijdt op doen, om water daer in te laten, ten sy dattet water soo laeg is in die vaert tusschen den Hage ende Delff dattet eenen voet beneden dat peyl is, datter staet an die steenen Brugge voorschreve, die men tot Voorburch vaert, ende als men dat water ingelaten heeft, in die Sluys, ende soo hooch weder staet in die vaert als dat voorschreve peyl staet, soo sal men die selve Sluys weder toe doen terstont, soo dat 'twater boven dat peyl niet komen en sal, ende aen dese voorsz Sluys sal een Slot gemaeckt wesen, dat men die toesluyten mach, ende die Slotel van den voorschreven slote sal gelevert wesen, in handen van onsen getrouwen Raed, ende een vanden voorschreve onsen Wel-gebooren Heemraders van Delflandt, Gerrit Heere van Assendelff, of eenich vanden anderen Heemraders sijnen mede-gesellen in officie, die dat best gelegen wesen sal, om te bewairen dat men die voorschreve Sluys niet open en doe, dan inder manieren boven verklaert, ende an elcke Schot-deur sal van gelijcken een sloth gemaeckt wesen, daer men die mede sluyten sal, die slotelen van welcke sloote gelevert wesen sullen, den voorschreven Hoigen-Heemraders van Delflandt, om bewaert te wesen dat men die Schot-deuren schieten noch winden sal, dan als voorschreve is, ende dese Ordonnantie sal geduyren tot wederseggen van ons, of van den selven onsen Stad-houder, ende Raide van Holland, die selve onse Stede van Delff, en andere die daer interest by hebben souden mogen, eerst ende alvooren daer op gehoort wesende, welcke Ordonnantie wy den voorschreven onsen Steede van Delff, gegonnen, ende geconsenteert hebben, in den manieren boven verklaert, indient Landt daer by niet beschadigt en sy, in welck cas, ende op dat, dat den voorschreve onsen Stadt-houder Generael ende Raide behoorlicke, ende volkomelicke blijcke, die selve Ordonnantien van onwairden wesen, ende geen stede houden en sal. Ontbieden daerom den voorgenoemden onsen Dijck-grave, Wel-geboren Heemraden van Delflandt voornoemt, allen anderen onsen Justicieren, Officieren, gelande, geerfde, ende ondersaten van Delflandt, ende Rijnlandt voorsz, dat sy der voornoemde

Namelijk tot een Sluys in de Sijdwinde tot ververschinge van het water van Delft.

onser steede van Delff, dit onse Octroy, ende consent inder manieren boven verklaert doen, ende laten gebruycken rustelick, ende vredelick, ende haer daer inne doen alle hulpe, ende bystant, des vermaent wesende, want ons dat alsoo belieft, ende gedaen willen hebben. Gegeven onder onse zegele hier onder aen gehangen, opten xij. dach van Julio, in't Jaer ons Heeren duysent vier hondert drie-ende-'tseventich.

Ende stont onder op de ploy geschreven by mijnen Heere den Hartoge ter relatie van den Stadt-houder Generael van Hollandt, Gerrit Heere tot Assendelft, Meester Jan van Halewinsz, Lodewijck vander Eycke, ende Hendrick vander Mye, Raets-luyden in Holland, Zeeland, ende Vrieslandt, onderteyckent BOULLIN.

Ten tyde van Keyser Carel is by het Hof van Hollandt uytspraeck gepronuncieert tusschen de Stadt Delft / ende Heemraden van Delflandt / mitsgaders d'Ambachts-bewaerders van eenige Dorpen daer onder resorterende / verbiedende dat sy geen versch water in de Polders en Ambachten mogen in-laeten / sonder dat al-vooren de Stadt Delft / daer over gehoort zijnde / sulcx heeft toe gestaen / al mede ter oorsaecke van de Brouweryen voorsz.

Ordonnantie van den Hove van Hollandt, dat geen versch water in de Polders en Ambachten mach ingelaten werden als met speciale bewilliging van die van Delft.

ALsoo die van Delft by den Hove van Hollandt, hebben doen beschryven die Heemraden van Delff-landt, ende die Ambochts-bewaerders van Voorburch, Rijswijck, Berckel, Pijnaecker, Delfgaeu, ende Ketel, die al op huyden voor den Hove gecompareert sijn geweest, aldaer by die Gedeputeerden vande voorschreve steede van Delft verhaelt worden, dat die stede, ende die vander neringe van Brouwerye groot gebreck gehadt hebben, om die groote droochte van desen Somer van versch water, ende al was't soe, dat sy door 't Verlaet by den Leydschendamme, of Delfs-haven, of door Rotterdam versch water inne lieten komen, nochtans worde hem 't selve ontstolen by den Landt-luyden van de voorschreve Dorpen, die dat inne lieten lopen tot haer eygen proffijt, soo dattet selve an de steede van Delft niet komen en mochte, dat oock die selve Landt-luyden in grooten gebreecken waren haeren Slooten te diepen, sulcx dat in't voor-jaer, die Slooten van den Landen soo hooch laegen, datse geen water ontfangen, of behouden en mochten, tegens den Somer, ende drooge weder, begeerende daer inne voorsien te worden, waer op die voorschreve Heemraden, ende Ambachts-bewaerders ghehoort sijn geweest, ende na dien dat by partyen bekent, ende geconfesseert worde, dat d'Ambachts-bewaerders geen water inne laten en mogten, dan by consent van den Heemraden, soo was, ende is by den Hove van Hollandt geordonneert geweest, dat die voorschreve Heemraden, als sy van eenighe Dorpen ofte Polders versocht sullen worden, omme consent te hebben, omme waeter inne te mogen laeten, dat sy als-dan eerst ende al-vooren ontbieden sullen die Regierders der stede van Delft,

ende

ende van hem-luyden te verstaen of 't selve inne laten, die stede niet hinderlick wesen en soude, ende daer nae consent dragen, of anders disponeren, na de gesteltenisse, ende exigentie vande tijd ende saecken. Ende nopende 't reynigen, ende schieten vanden Sloten, 't Hof ordonneert den Officiers die de kennisse daer van competeert, daer op goede Ordonnantie te maecken, 't sy omme die selve te schieten, ende te diepen alle twee, drie, vier, of vijf Jaeren, nae dattet oorbaer, drooch wedere, of anders gedisponeert sal wesen tot oirbaer vanden Lande, ende indien die Officiers negligent bevonden worden, sal daer inne metter overhand worden voorsien. Gedaen in den Haege den xxiij. September Anno xv^{C}. ende veertich, by Heeren Gerrit van Assendelft, eerste Raet presiderende, Jan van Duvenvoorde Heere tot Warmont, Abel van Colster, Ridderen, Meester Guliaem Segersz, ende Willem Willemsz, Raets-luyden van Hollandt, in kennisse van my, J. de JONGE.

Seven Jaer daer na / is voornamentlijck ten opsichte vande Brouwerye by sijne Keyserlijcke Majesteyt gewille-keurt ende gestatueert / dat niemant eenige Kalck of Steen-ovens vermach te maecken / tot op een half mijle nae aende Stadt Delft / werdende mits-dien seeckere Hugo de Groot / Poorter der voorschreve steede / specialijck gecondemneert een Steen-oven / over het Leproos-huys begonnen / wederom te demolieren / d'Acte van Octroy luyd als volgt:

Octroy van geen Kalck of Steen-ovens te mogen maecken omtrent de Stadt.

KAerle by der gratien Goids, Roomsch Keyser, altijts vermeerder rijcx, Coninck van Germanien, van Castille, van Leon, van Grenade, van Aregon, van Nauarre, van Napels, van Cecilie, van Majorke, van Sardeyne, vanden Eylanden van Eyndien, ende vasten Landen vander Zee, Oceane, &c. Eerts Hartoge van Oistenrijck, Hartoge van Bourgongien, van Lothrie, van Braband, van Lemborch, van Luxenburch, ende van Gelre, Grave van Vlaenderen, van Artois, van Bourgongien, Pals-grave, ende van Henegouwe, van Hollandt, van Zeelandt, van Ferette, van Hagenault, van Namen, ende van Zutphen, Prince van Swave, Marc-grave, des heylich rijcx, Heere van Vrieslandt, van Salins, van Mechelen, vanden Stadt, Steeden, ende Lande van Uytrecht, Over-yssel, ende Groningen, ende Dominateur in Asie, ende in Affrijcke, allen den geenen, die desen onsen brief sullen sien saluyt, van wegen onsen beminden die Burchmeesteren, ende Regierders onser steede van Delff, is ons verthoent geweest, hoe dat die voorschreve steede leggende is ontrent 't middel van onsen Lande van Holland, aldaer veele personen komende uyt onsen Landen van Brabandt, Vlaenderen, Duytslandt, ende elders, willende reysen naer den Haege, Leyden, Haerlem, ofte Aemstelredamme, ofte van daer komende, ende reysende naer Rotterdam, Dordrecht, onse voorschreve Landen van Brabandt, ofte Vlaenderen, gewoenlijck sijn, die voorschreve steede te passeren,

passeren, ende hoe wel mits-dien, niemande schuldich en waire eenighe neringe daer ontrent te beginnen, daer deure, quaden roocke, ende stank soude mogen komen inde voorschreve steede, wesende lastelijck den reysenden luyden, bysonder gemerckt die voorschreve steede liggende is, in Landt seer bequame omme goet suyvel te maecken, dat oock de Burgers van dien hen veele metter neeringe vander Brouwerye generen, daer goede lucht, sonderlinge uyten Noorden komende, sulcx meest ook al die Coel-vaten gestelt worden, seer proffytelick is, dese niet jegenstaeneenige parsoonen, als Huyge de Groote, Poorter der voorschreve steede met sijnen consorten van meeninge sijn ende begonst te hebben te doen, stellen een Steen-oven, over 't Leproos-huys der voorschreve steede, wesende van den selven steede, niet boven twee hondert roeden, ende 'tselve oock by der gemeenen weege daer 't volck van daer ontrent gestadelik passerende is, al tot groot verdriet, ende achterdeel vande voorschreve Supplianten, soo sy pretenderen, mitsgaders van den reysbaren personen, ende landt-luyden daer omtrent woonende, ende meer sal, ten sy dat by ons met behoorlicke remedie daer inne voorsien worde, alsoo sy seggen, ons daeromme seer ootmoedelick biddende, dat ons believe hem-luyden te Octroyeren, dat niemant op seeckere peynen, jegens ons te verbeuren, en sal mogen eenige Kalck, ofte Steen-ovens setten, op een halve mijle naer onser voorschreve steede van Delff, ende 't selfde oock van den gemenen wegen, Ordonnerende by provisie den voorschreven Huge de Groote, ende sijnen complisen met 't voorschreve begonste werck te surceren, tot dat wy naer bredere informatie, ende kennisse op der voorschreve saecke gedisponeert sullen hebben, ende op al doen expedieren onse openen brieven, in sulcke saecken dienende: Soo is't, dat wy de saecken voorschreve over gemerckt, gesien in onsen secreten Raide, 'tbesoinge van onsen lieven, ende getrouwen Ridder ende Raedt ordinaris in onsen Raide in Hollandt, Heeren, Gelem Zegers, dewelcke naervolgende onse Ordonnantie ende last daer op gegeven, onsen lieven ende getrouwen, den eersten, ende anderen luyden, van onsen voorschreven Raide in Hollandt, voor hem ontboden heeft, soo wel den voornoemde Supplianten, als Mr. Dirck Pijnsz, Schout onser voorschreve stede van Delff, voor hem selven, ende uyten name, van Huyge de Groote, gerequireerde, ende opposanten, ende hem-luyden an beyden syden in't lange gehoort op heuren geschillen, roerende die saecken voorschreven, sonder dat hy den voorschreve partyen daer van heeft konnen accorderen, mits welcken hy tot versoecke van den selven partyen hem geinformeert heeft, op 't gunt des voorschreve is, besunder wat schade, ende præjuditie, de voorschreve Supplianten, ende de Poorteren der voorschreve steede, met andere reysende luyden, ende passanten lyden souden, indien die voorschreve Steen-oven op gemaeckt, ende gebruyckt waere, gesien oock de voorschreve informatien, ende munimenten over gelevert, by den voorschreve partyen, mitsgaders 't advijs van den voorschreve van

onsen

onsen Raide, in Hollandt den voorschreve Supplianten, genegen wesende tot heurer bede, ende begeerte, ende willende verhoeden ende preserveren onsen ondersaten van quade lucht, stanck, infectie, ende corruptie, die sy souden moeten lyden, in heuren persoonen, ende victualien by den voorschreven Oven. Hebben om dese, ende andere redenen ons daer toe porrende gewillekoert, geoctroyeert, ende geconsenteert, willekoren, octroyeren, ende consenteren uyt sonderlinge gratie, by desen onsen brieve, dat van nu voortan, niemant en sal mogen eenige Kalck-ovens, of Steen-ovens setten, op-maecken, ende gebruycken op een halve mijle naer onse voorschreve steede van Delff, 't welck wy een ygelijck verbieden alsoo te doen, op de peyne dat men deselve Ovens afbreecken sal, sonder hem-luyden daer af te recompenseren, ende op arbitrale correctie, bevelende voorts den voorschreven Opposanten den voorschreve Steen-oven by hen begonst van stonden aen af te breecken, of doen af-breecken, mits by den Supplianten hem-luyden betaelende, de kosten die sy gedaen hebben totten constructie ende maeckinge van den voorschreve Oven, ende 't gunt dat kosten sal omme den selven te doen af-breecken ende demolieren, ontbieden daeromme ende bevelen den voorschreve van onsen Raide in Hollandt, Schout van Delff, ende allen anderen Justicieren, ende Officieren, wien dit aengaen sal mogen, ofte heuren Stede-houderen, ende een ygelijck van hen soo hem toe behooren sal, dat sy den voorschreve Supplianten, van dese onser gratie, Octroy, accord, ende interdictie, ende van al den inhouden van dien, inder voegen, ende manieren voiren verhaelt doen, laeten, ende gedogen den voorschreven Supplianten rustelick, ende vredelijck genieten, ende gebruycken, sonder hem-luyden te doen, noch te laeten geschien, eenich hinder, letsel ofte moyenesse ter contrarie, in eeniger manieren, want ons alsoo gelieft, des t'oirconden soo hebben wy onsen Zegel hier an doen hangen: Gegeven in onse Stadt van Rins, den derden dach van Augusto, in't Jaer ons Heeren duysent vijf hondert ende seven-en-veertich, van onsen Keyserrijcke, t'xxviij. ende van onsen rijcken van Castille, ende andere 't xxxij. Op de ploye stont geschreven, by den Keyser in synen Raide, onderteyckent Soele.

Uyt alle dese voorgaende Hand-besten blijckt genoegsaem de goede genegentheyt der Oude Graven van Hollandt / ontrent de Delfsche Brouweryen / want het is ongelooffelijck wat voordeelen en wat een inkomen sy Jaerlijcx voor de Stadt vergaederden en oock doorgaens voor de Graeffelijckheyt op-brachten; maer nae dat de Spaensche Singnorye over den rijckdom en groote vryheyt der Nederlanden jaloers geworden was / poochden sy haer Privilegien te besnoeyen / de Steden te bedwingen / en by gevolch d'onderdanen meerder onder subjectie / en allenthalven in haer gewelt te krygen / om / haer by tijdt en wijlen dien rijkdom des te macktelijcker uyt te persen / daer van te participe- wat de eerste oorsaeck was van het krencken der Brouweryen.

 ticipe-

ticiperen en mede deelachtigh te weſen / doch de begeerlijckheyt heeft de wijſheyt bedrogen/gelijk wy by den uytkomſt ſullen vernemen. In den eerſten vingmen aen eenige vreemde procedure / onder deſe volgende preſuppooſten / dat / alſoo zijne Keyſerlijcke Majeſteyt tot verſcheyde reyſe, by menichvuldige klachte vernomen hadde, datter groote ongeregeltheden, gebreecken, en onder anderen oock in ſommige plaetſen by de rijckſte Brouwers (gelijck men voorgaf) Monopolien, ofte ſecreete comploteryen in ſwangh waren gaende, door welcke middelen eenighe weynige tot hen-lieden alleen aentrocken het meeſte gedeelte vande gehele neringe, waer door niet alleen ſoude ſijn geſchiet/dat d'anderen daer van wierden gepriveert / maer oock datter veele Brouweryen/ waren den boom in geraeckt/ tot ſoo verre dat deſe geconſocieerde ofte t'ſamen gheſpannen / het Bier naer haer eygen motiven ſoo dun ende ſlegt begonnen te brouwen/ als haer winſt-gierigheyt ſelfs begeerde/ 't welck alſoo het was ſtreckende tot groote verminderinge in het ſlyten en treccken vande Hollandſche Bieren, naer Vlaenderen, Zeeland, Vrieſland, ende andere diverſche zijne Landen, oock tot merckelijcke verachteringe ende nadeel van ſijne Domeynen en Gruyten, ſoo heeft zijne Keyſerlijcke Majeſteyt omtrent den Jare 1548. eenige Commiſſariſſen herwaerts af geſonden/ met laſt/ omme hen-luyden te laten vinden ter plaetſe en in de Steden / in welcke de Brouweryen aldermeeſt floreerden; waer onder dan voor eerſt werd genomineert/ deſe Stadt van Delft, omme aldaer te vernemen, waer uyt 't voorſchreve gebreck ryſende was, ende hen-luyden t'informeren in der waerheyt op d'inhouden vande Oude Keuren ende Ordonnantien op de Brouweryen, mitſgaders hoe dickwils inde weecke elcke Brouwer brouwende was, hoe veele ſtock-ſtucx elck Brouwer hadde van elck brouwſel, ende hoe veel Tarwe, Rogge, ende Gerſte, ofte andere Graen hy ſtortede in elck brouſele Biers, en dat de voorſchreve Commiſſariſſen al t'ſamen metten Wethouderen van elcke Stadt communiceren ſouden, daer uyt ſluytende den geenen vande gerechte die ſelfs Brouwers waren, actuelijck doende de Negotie van de Brouwerye, en boven dien dat deſelve Commiſſariſſen binnen de plaetſen voorſchreve, ſouden met de overige Magiſtraets-perſoonen overleggen ende beraemen eenige goede bequame middelen omme de voorſchreve ongeregeltheyt te weder-ſtaen, en voorts te verhoeden dat de voorſchreve Monopolien ende verloop van de voorſchreve Brouweryen, en by conſequentie die depopulatie vander ſteeden, daer van eenige meeſt gefondeert waren op de Traffijcque vande Brouwerye. Achtervolgende welcke commiſſie de voorſz Commiſſariſſen haer laſt voltrocken hebbende / ende haer-luyder gebeſoigneerde over gebracht/ eerſt aen den Stad-houder van wegen den Keyſer in Hollandt / inſgelijcx den eerſten ende andere luyden van ſijnen Rade / mitſgaders die van ſijne reeckeninge in Hollandt / omme daer op te hebben haren ende heur-luyder advyſen / dewelcke van voorts aen den Keyſer geſonden

wier-

Pretext om nieuwe Ordonnantien en Placcaten op de Brouweryen in te voeren.

Commiſſariſſen vanden Keyſer ter ſaecken van de Brouweryen gedeputeert.

Haeren laſt ende bevel.

wierden in zijnen Raedt tot Brusel / omme daer in by sijn Majesteyt gedaen te werden / alsoo 't behooren soude ter gemeener wel-vaert van sijne Landen ende ondersaten. Soo is't dat naer voorgaende visitatien van alle de voorschreve stucken en advysen / tot af weeringe ende verhinderniſſe vande voorschreve monopolien ende onbehoorlijcke practijcken by den Raedt van Staten / secreeten Raed / ende die vande finantie uyt den naeme van den Keyser / ten overstaen van sijn Suster de Coninginne Douagiere van Hongarien / van Bohemen / Regente ende Gouvernante vande voorschreve sijne Landen / ingestelt ende geordonneert is / gelijk als een inquisitie vol nieuwe ongehoorde en slaefachtige wetten / die t'eenemael onmogelijck waren t'obediëre en t'onderhouden / namentlijck voor eerst; dat elck Brouwer van die tijdt af aen, niet meer dan twee-mael ter weeck en soude mogen Brouwen, en dat elck brouwt niet langer soude mogen wesen dan een-en-veertig stock stucx ten hoochsten, dat is een-en-veertig Tonnen, behoudelijck dat indien eenige Brouwers hadden groote Ketels, Kuypen en vaten willende brouwen meer dan de voorschreve een-en-veertig stock stucx van elcke brouwte Biers, 't selve souden sy mogen doen tot twee-en-tachtich stock stucx van elcke brouwte Biers en niets meer, mits alvooren des hebbende consent ende oorlof van den Schout ofte Officier, en in dat gevalle souden sy maer eens ter weecke mogen brouwen, en voor een Jaer twee en-vijftich reysen, &c. En dit op de pene van confiscatie vande Bieren gebrouwen boven de voorschreve Ordonnantie / ende van thien stuvers van elcke stock-stucx / wel-verstaende dat 't gene / dat die voorschreve Brouwers min gebrouwen souden hebben op eener weecke / dan hen-luyden toegelaten was / dat souden sy mogen verhaelen in de naervolgende weecken / behoudelijck oock dat het getal voorschreve niet geexcedeert en wierde. Item / dat men van eene brouwsele niet en soude mogen brouwen dan eenerley Bier, endat op de pene voorschreve. Welck Bier die Schout ofte Officier / mitsgaders die Borgemeesters en Schepenen souden stelle / ofte ordineren in seeckeren prijs by advyse vande Vinders ofte Proevers, die daer toe soude gestelt werden. Item dat t'elcken Maend den Schout ofte Officier en die van den gerechte (daer uyt geslooten de Brouwers die selve neeringe doende) souden, by advijs van luyden, hen-luyden des verstaende, ordonneren hoe veel Graens, en wat soorte van Graen elck Brouwer soude gehouden sijn te storten, in elcken brouwsel Biers, en dat op pene t'elcken reyse te verbeuren (soo wanneer die selve Brouwers souden doen ter contrarie) de somme van thien Caroli gulden / aenschouw nemende by den voorschreve Officier en gerechte op de dierte / rysende / goedt-koop / ende qualiteyt vande voorschreve Graen / in sulcker wijs dat den Brouwer / overmits sijne moeyte ende sorge / mochte een graeslijcke ende redelijcken winninge en proffijt genieten / en dat oock 't Bier t'synen pryse waerdt mochte zijn. Item / dat die voorschreve Magistraet souden setten Vin-

Instellinge van nieuwe Ordonnantien.

hoe veel reyse men ter weeck soude mogen brouwen.

Ende hoe lange het peyl.

Wat boete daer tegen.

In yeder brouwsel niet meer dan eenderley Bier te mogen brouwen en die getaxeert te werden by de Wet naer advijs vande Proevers.

Oock by 't gerecht geordonneert te werden wat quantyteyt en qualiteyt van Graen den Brouwers storten soude.

ders

Mitsgaders eenige Opsienders en Vinders daer over te stellen.

Haer commissie onder Eede.

ders en Proevers geen Brouwers sijnde, dewelcke oversien, proeven ende visiteren souden of die voorschreve quantiteyt en qualiteyt van Granen sulcx als voorschreve is, oock inder daet gestort mocht wesen, ende souden die voorschreve Vinders ende Proevers doen die proeve vanden voorschreve Biere / alle ongeregeltheden / gunsten / ende acceptie van persoonen uytgesloten zijnde / waer van de voorschreve Vinders ende Proevers gehouden souden wesen solemnelen Eed te doen in handen van den voorschreven Schout en Officier / in de jegenwoordigheit van den Borgemeesteren en Schepenen ofte eenige van hen-lieden. Ende soo verre de voorsz Bieren mochte sijn al te slecht ofte ondeugende / mosten die geconfisqueert worden / en den Brouwer boven dien gecondemneert wesen / inde boete van thien Caroli gulden voor elcke reyse / dat hy't quaet Bier soude gebrouwen hebben / en indien deselve Bieren bevonden wierden min-waerdig sijnde / dan sy behoorden / soo soude deselve Bieren getaxeert wesen by den voorschreve van den gerechte ende verkocht voor de prijs die sy daer op souden gelieven te stellen / boven dien den Brouwer gecondemneert werdende / in de boete voorsz: Item, dat indien de voorschreve Vinders bevonden eenige Brouwers die min Graens gestort mochten hebben in haer Brouwsel ofte daer in geexcedeert mogen hebben de quantiteyt van den stock-stucx voorschreve, soo mosten sy daer af rapport doen, den Schout ende die vander gerechte van der Stede, omme alsulcke overtreders te doen wysen inde voorsz boete / en noch boven dien andersints arbitralijck gecorrigeert te werden / soo verre bevonden ware / dat die voorsz Brouwers in't geene voorsz is meermael misbruyckt hadden. Item dat die voorsz Vinders souden macht hebben (den welcke oock alreeds volkomen was gegeven) t'elcken reyse dat hen-luyden goed en oorbaerlijck dacht te horen, ende examineren by Eede, de Knechten, Maegden, Dienaers ende huisgesin vande voorsz Brouwers, om te weten of sy tegen dese Ordonnantie ofte eenighe poincten van dien, eenichsints mochte hebben mis-daen: Item dat alle de voorsz breucken in gevalle by contraventie, en naer dat deselve gewesen souden sijn precieselijck geexecuteert mosten wesen, niet jegenstaende oppositie ofte appellatie, ende sonder eenich achterdeel van dien, verbiedende voorts wel ernstelijck allen Raeds-luyden te decerneren / ofte doen expedieeren eenige provisien ter contrarie. Hier nae volgde noch eenige lasten en serbituten van minder importantie / als dat de voorsz Brouwers niet en souden mogen doen maecken eenighe nieuwe Vaten binnen haer Huysen, nochte by hare Knegts ofte Dienaren, nochte dat sy binnen haer Huysen niet en soude mogen hebben eenige Meulens, uytgenomen den geenen die sulcx toegelaten was / by ende uyt krachte van Privilegie ofte sententie. Item dat van die tijd af egene Brouwers de Negotie van Drapperye mochte exerceren, 't welck te vooren by eenige in gebruyck schijnt geweest te zijn / voorts dat niemant meer eenighe Brouweryen ten platten Landen mochte op-stellen;

Haer vermogen.

Hoe de boete geexecuteert mosten werden.

Brouwers geen nieuwe Vaten te mogen maecken.

Geen Meulens in de Brouweryen te mogen hebben.

Geen tweederley Negotie te mogen doen.

bevelende

bevelende dien-aengaende geobserveert te werden de brieven van Octroy ende Ordonnantie by zijne Keyserlijcke Majesteyt geconsenteert/ den Steden van Hollandt in dato den lesten October 1531. Daer-en-boven wierd de Magistraet geordonneert ende belast / in gevalle sy eenige meerder Keuren / ende statuten boven 't gene hier vooren aengetogen is / souden oorbaerlijck achten geordonneert te werden (sonder nochtans aengaende dese op-gemelte Ordonnantien yets te veranderen ofte altereren) dat sy daer af een bewerp mochten maecken / om het self de voor al-eer sy het condigden / aen zijne Keyserlijcke Majesteit ofte desselfs voor-genoemde Suster over te senden / omme gevisiteert ende geapprobeert te werden / indien zijne Majesteyt ofte zijne Suster de Goubernante voorsz 't soo beliefde / ende bevonde expedient en behoeffelijck te wesen: Voorts werd den Stadt-houder en het Hoff bevolen / dat sy dese voorsz Ordonnantien van stonden aen doen kondigen en uytwerpen in den Landen van Holland ende West-Vriesland/ over-al daer men de voorsz Neeringe van Brouweryen exercerende was / en eyndelijck belastende / deselve Ordonnantien in allen haeren poincten ende articulen wel / ende scherpelijck te doen onderhouden / ende observeren/ by den Schouten / Baillious/ Officiers en gerechten/ Vinders ende Brouwers / ende allen anderen die 't aengaen mochte/ sonder yetwes daer tegen te doen ofte laten geschieden ter contrarie. Procederende ende doende procederen tegen den overtreders by re-eele executie vande peine boven verhaelt / sonder faveur verdrach of dissimulatie / gevende den Stadt-houder / het Hof / den Magistraeten / Vinders ende Proevers / ende elck van hen volkomen macht / authoriteyt en sonderling bevel / om het selve in 't werck te stellen / en uyt te voeren. De conclusie was/ want ons alsoo belieft, gedateert tot Brusel den 18. January in't Jaer 1549. Onder stond geschreven/ by den Keyser en sijn Raiden, ende geteeckent / L. de Zoete.

Verbod van Brouweryen ten platten Lande.

De Magistraet dese Keuren wel te mogen meeren maer niet minderen.

Besluyt van dit Placcaet.

Dit gaf een schrickelijcke Donderslag/ in de ooren dien daer aen gelegen was/ en sonderlinge hier wel over Delft / daer het alder gruywelijcx daverde / dies volgden niet lang daer naer veele Requesten en ootmoedige supplicatien van Burgemeesteren / Schepen ende Raden van Delft en eenige andere Steden / pretenderende dat in't onderhouden der voorsz Ordonnantien / inde poincten daer geseyt is / dat elck Brouwer niet meer dan twee-mael ter weecke soude mogen brouwen, ende voor elcken reyse maer 41. stock-stucx. Ook dat men van een brouwsel niet en soude mogen trecken noch uytbrengen, meer dan eenderley Bier. Item, dat men seeckere quantiteyt van Graen ende stoffe soude moeten storten in elck brouwsel. Dat oock de voorschreve Bieren ghewaerdeert ende gevisiteert souden moeten worden, ende gesteltop seeckeren prijs; alle 't welck alsoo geobserveert moetende werden, dat alsdan die voorschreve Stede ende anderen, op die Negotie van de Brouwerye geofondeert, t' eenemael souden moeten vergaen ende verdorven

Requesten der Brouwers daer op gevolgt.

wesen, aenwysende/ hoe dat/ als men maer eenerley Bier uyt een brouw-sel soude mogen trecken/ die Bieren soo goet en substantieus niet souden mogen vallen/ als of sy den langen peyl onder-hielden/ en daer uyt trocken diversche soorten van Bieren/ daer by voegende dat de Excysen/ de Gruyten/ ende andere rechten/ soo wel de Keyserlijcke Majesteyt/ als de voorsz Stede toebehoorende (waer mede sy betaelden heure portie in den bede ende andere lasten) souden grotelijcx vermindert werden/ ende eyndelijck de Neringe vande voorsz Brouweryen in andere Landen soude werden getransporteert/ alwaer geoorloft machte sijn/ sulcke/ en soo goede Bieren te brouwen als hen-luyden goet dagte. Ende gelijck hare saecken op goede redenen waren gefondeert/ presenteerden haer voor-stel klaerlijck te doen blijcken/ indient zijne Majesteyt gelief de hen-luyden daer toe te admitteren/ ende tot dien eynde t'Ordonneren eenige Commissarissen. Om welcke saecke sy een wijle tijds seer ootmoedelijcken hebben gebeden/ tot dat sijne voorsz Majesteyt op den eersten dach van October 1550. gedeputeert heeft eenige Commissarissen/ omme te oversien ende visiteren de reeckeningen vande Steden Delft ende Leyden/ voor soo veel als aenging d'Excysen vande voorsz Brouweryen/ 't Gruyt-geld/ 't Graen/ Turven/ ende Hoppe/ en dat van den twee lesten Jare 1548. en 1549 ende oock de reeckeninge vanden Jaere 1550. bysonder sedert St: Jans-misse tot den daege vande audientie van dien/ neerstelijck examinerende de onderschept ende diminutie die soude mogen gebeurt zijn inde voorsz Excysen ende rechten/ uyt saecke dat de voorsz Ordonnantien onderhouden was geweest: Voorts dat deselve Commissarissen hen-luyden sommierlijck souden informeren op alle particulariteyten/ gelijck 't selve breder is blijckende in de acte vanden voorsz eersten October/ volgens dewelcke de voorsz Commissarissen haer belastinge af gehandelt ende ten eynde gebraght/ oock haere verrichtinge wel in't lange in geschrifte gestelt hebbende/ ende daer van rappoort gedaen/ aen den eersten en andere van den Raide ende reeckeninge in Hollandt/ is het self de met haer advysen opwaerts gesonden aen zijne voorsz Majesteyt/ dewelcke die stucken/ informatien/ ende advysen wederom hebbende doen visiteren ende examineren in den Raide van State/ ende secreeten Raed/ heeft by goede ende rijpe deliberatie den voorsz Suppliantien ende alle andere Brouwers van Hollandt/ wederom gepermitteert ende geconsenteert te gebruycken alsulcken peyl 't sy lang ofte kort/ soo dickwils ter weecke te mogen brouwen/ ende te mogen trecken alsoo veel soorten van Bieren uyt een brouwsel/ als hen-luyden goed duncken souden/ ende bevonden oirbaerlijck te wesen/ sonder daer omme subject te sijn de visitatie/ waerderinge/ ofte appretiatie vooren verhaelt/ mits by hen-luyden betalende naer advenant vande voorsz getale stock-stucx de regten van Excysen/ Grute/ ende andere gewonelijcke rechten/ behoudelijk nochtans dat elcke Brouwer niet en soude mogen laten brouwen in

sijnen

Remonstrantie.

Presentatie.

Nieuwe besendinge daer op verkregen.

En verligtinge vande voorgaende Ordonnantie

sijnen Huyse binnen een Jaer meer dan acht duysent vijf hondert stock-stucx, in wat manieren dat het soude mogen zijn, het ware op Soudie in andere luyden Huysen, of op de naeme van heuren vrienden, Kinderen, magen, of gebuyren, ofte voor Schip-bieren, ofte Azijn-bieren, ofte andersints op de verbeurte vande Bieren, die gebrouwen souden wesen, boven het voorsz getal; en daer-en-boven ses stuyvers van elcke Tonne Biers, &c. Verders de voorgaende Ordonnantien vanden 18. January voorsz noch in allen hare poincten ofte articulen / niet geroert ofte verandert / blyvende in heur kracht ende waerde: Aldus besloten tot Brusel den 17. Maert 1551. zijnde onderteeckent by dien vermaerden President Viglius, en De Zoete. Ende al-hoe-wel dese nieuwe acte van permissie tot een uytnemende grote verligtinge vande eerste rigoureuse Ordonnantie was streckende / soo sijn echter binnen korten tijdt daer na wederom eenige (gelijck het schijnt van de minste ofte geringste) Brouwers van Delft/ aen den Keyser klachtigh gevallen over sommige van de grootste ende rijckste / haer beschuldigende / dat sy sich ver-vorderde de voorsz toelaetinge sinisterlijck te interpreteren ende naer haer-luyden beliefte te brouwen op Soudien, in andere luyden Huyse directelijck tegens deselve acte van permissie, doende oock die gebrouwen Bieren, en 't getal van dien aenbrengen op den naem vande geene in wiens Huysen die selfde gebrouwen waeren, soo dat die selve Brouwers het voorsz getal van acht duysent vijf hondert stock-stucx lichtelijck konden te boven gaen ende excederen, ende al-hoe-wel sy schoone groote Brouweryen hadden, daer in sy haer getal gemackelijk konden brouwen, nochtans niet vergenoeght sijnde, pooghden twee ofte drie verscheyde Brouweryen te gebruycken, ende indien daer inne niet geremedieert en wierde, in't eynde eenige weynige alleene de neeringe hebben en onder hen-luyden behouden souden, sulcx niet alleen by de overtredinge vande voorsz permissie geintresseert souden werden de Supplianten, maer alle de anderen de Brouweryen aengaende: En niet tegenstaende sy de voorschreve transgressien en abuysen te kennen hadden gegeven/ aen sommige van den gerechte / ende begeert dat men soude procederen tegens die geene die brouwden op Soudie in andere luyden Huyse/ soo schijnt echter dat dese mal-contenten naer haer motijf geen genoegsaeme satisfactie bekomen hadde / over sulcx sustinerende hoognodigh te wesen 't self de aende Keyserlijcke Majesteyt voor te dragen / hem onderdanighlijck biddende / dat het zijne Majesteyt gelief de / daer inne te voorsien met behoorlijcke remedien / hier op is gevolgt / dat den Keyser by den Hove van Hollandt op dese saecke hebbende doen informeren / ende ontfangen hebbende eenige geschriften / debat ende contra-debat vande Supplianten ende den Regeerders deser Steede / heeft zijn Keyserlijcke Majesteyt sijne voorsz permissie naeder geinterpreteert ende oock geextendeert / verbiedende wel en expresselijck een ygelijck Brouwer dat sy niet vermochten te excederen 't voorsz getal van 8500. Tonnen / 't sy binnen haeren Huyse ofte gehuyrde Huysen/ ofte

Onder conditie van meerder schattinge te sullen opbrengen, en echter yder Brouwer niet meerder dan 8500. vaten binnen 's jaers te mogen brouwen.

Nieuwe klagte vande kleynste Brouwers.

Wat daer op is gevolgt, namentlijck naerder verklaringe van de voorsz extensie der nieuwe vrydommen.

op Soudie / ordonnerende voorts dat op niemands name de gebrouwe Bieren en't getal van dien aengebracht souden moge werden / dan van den geenen die den selven toequam / sonder te useren de namen van de geenen in wiens Huysen sy gebrouwen souden mogen hebben op Soudien als boven / en dit op de peine begrepen inde permissie hier vooren gemelt ; ombiedende daer omme alle Rechteren / Justicieren / ende Officieren / bysonderlijck den Schout van Delft / dese zijne interpretatie/extensie en verbod / mitsgaders sijne voorgaende Ordonnantie/ ende permissie wel / ende stricktelijcken t'observeren ende doen observeren / registrerende 't selve inden registre van zijnen voorsz Raide/ ende Steden daer 't behoeflijk ende van node was / Ec. En desen was te Brusel onderteickent den 2. Maert 1552. by den Keyser als voren.

Welcke interpretatie voor de aenklagers selfs alder nadeelichts wierd bevonden.

Doch dit en was noch al niet genoegh / want door experientie wierdt bevonden dat dese interdictie insonderheyt selfs voor de kleyne en gemiscontenteerde Brouwers meer tot nadeel als tot voordeel streckte / aengemerckt de groote Brouwers haer getal verbult hebbende en niet mogende gebruycken de Brouweryen vande anderen (die te voren gewoon waren op Soudie te brouwen) daer nu oock niet eens meer naer om en sagen / sulcx dat de Brouweryen vande voorsz kleyne Brouwers meerendeel ledich bleven staen / sonder neeringh ofte proffijt ;

Waer door sy genootsaeckt waren hare Requeste te reitereren.

't welck alsoo het t'eenemael was dreygende haer volkome ruyne / en absolute ondergangh / sijn deselve wederom op nieuws klachtigh gevallen / bekennende ende betuygende de laest voorgaende interdictie wederom te wesen seer schadelijck ende te tenderen / tot verminderinge vande neeringe in't gemeen / sonderlinge prejuditie van haer Supplianten / ende groot achterdeel van't recht vanden Grute zijne Majesteyt competerende ;

Waer op ten vierdemael is gedisponeert.

welcke haere Requeste ten laetste wederom is geaccordeert en by zyner Majesteyts op-gemelte Ordonnantien verklaert geweest / dat alle de Bieren die van doen voortaen gebrouwen souden werden op Soudie / niet en souden werden gereeckent / op't getalt vande geene die 't selve soude doen brouwen ; neen maer op den name ende getale van den geenen in wiens Huyse de voorsz Soudie soude geschien / blijckende by d'acte / daer van zijnde / in't fransch / in data den 22. Juny 1558.

Sulcx de Magistraet eyndelijck geraden vond de substantie uit alle voorgaende ampliatien ende verklaringen aengaende 't brouwen op Soldie by articulen te stellen.

Als den Keyser nu al lange uyt den Lande vertrocken was / ende het gebiet aen zijn Soon Philips de tweede hadde gedefereert / hebben Burgemeesteren ende Regeerders deser Stede / naer alle dese favorabelder appostillen en interpretatien / om de misnoegden / ten vollen satisfactie te geven / en voornamentlijck om te precaveren alle dwalinge / abusen / en inconvenienten die ter oorsaecke vande menichvuldige veranderinge ende alteratien (tot diversche tyden in de voorsz Ordonnantien geschiet) souden mogen voor-vallen / de poincten van de gepasseerde Ordonnantien / permissien / ende verklaringen daer op gevolgt / by articulen gestelt / en deselve nader doen publiceren / ten eynde nie-

niemand in't toekomende / onder pretext van ignorantie / sigh soude mogen excipieren of door eenich onverstand / overmits de voorschreve alteratien en veranderingen / in geen schade soude vallen / disponerende onder anderen der voorsz Soudie aengaende / sulcx als die twee articulen hier naervolgende vermelden :

1. Item, niemand en sal binnen der Stede van Delft mogen brouwen hy sal hebben een eygen ofte gehuyrt Huyse, ten minsten een Jaer langh geduyrende, ende sal 't voorsz Huys selver moeten bewoonen, ende oft gebeurde datter suspicie ware van eenige simulatie ofte collusie, daer van Borgemeesteren ofte Wet-houders blijck, hun-luden genoeg zijnde, sullen ter dier oorsaecke ende deur alsulcke suspicie, t'allen tyden als't hem gelieft, die Brouwer, Brouwster, ofte andere mogen ontbieden ofte wel in't brede op sijnen Eedt vraegen (dien hy gehouden sal wesen te doene) ofte hy niet contrarie die Keure en doet ofte gedaen en heeft. Niemand buytens Huis, selfte mogen brouwen.

2. Hebben voorts gestatueert ende gekeurt, dat geen Brouwer nog Brouwster meer brouwen ofte doen brouwen en moet binnen sijnen eygen ofte gehuyrden Huysen daer hy inne woont, binnen een geheel Jaer, beginnende 't selve Jaer op Mey-avond naer mid-nacht, dan acht duysent vijf hondert vaten, ende indien yemand meer Bier dan voorschreve is behoefde, sal 't selve mogen doen koopen ofte doen brouwen buyten sijn eygen ofte gehuyrden Huyse op Soudie in een Brouwerye daer hy selver geen huyr, part ofte deel aen en heeft, ende waert dat eenich Brouwer ofte Brouwster binnen sijn eygen ofte gehuyrden Huyse directelijck ofte indirectelijck meer brouwde ofte dede brouwen, binnen een geheel Jaer dan acht duysent vijf hondert vaten stock-stucx, die soude verbeuren dat Bier, dat boven 't voorsz getal gebrouwen is, en boven dien ses stuyvers voor elcke Tonne Bier. Een Brouwer in een geheel Jaer niet boven de 8500. vaten Biers te mogen brouwen, doch de rest op Soudie.

En dit alles specialijck achtervolgens 't Placcaet daer mede sy Regeerders deser Stede hadden willen beletten alle wegen van contraventie die jegens en in præjuditie vande leste acte van verklaringe soude mogen geschieden ofte werden gepractiseert / daer-en-boven verklaerden noch nader haer meeninge en het verstand vande woorden der selver acte / buyten den huyse van de Brouwers, te weten / dat 't selve verstaen was van hun eygen ofte gehuyrde Huysen / ende dat deselve Soudie mochten geschieden daer sy selver geen huyre / part ofte deel aen ofte in hadden / soo anders lichtelijck te verstaen was ; Doch daer scheen eenige umbrage ofte suspicie te wesen / gelijck als of eenige personen / in fraude vande voorseyde acte / heymelijck verstand soude mohen hebben gemaeckt / dies sy onder gefingeerde Contracten hadden verhuyrt hun eygen Huysen / ofte part en deel aen eenige Huysen / omme daer inne te brouwen / t'haerer contentement ende begeerte / op den naeme van den geenen die daer inne woonde / alle jegens d'intentie van zijne Majesteyt / die gewilt hadde dat de neeringe soude werden verspreyt / ende gedeelt onder de Burgers in't gemeen / en dat die kleyne Noch nader interpretatie over eenige woorden. Reden daer van

Brouwers mede eenich genot ofte proffijt by de voorsz Soudie souden hebben / ende hoe-wel de voorsz twee articulen / conform de voorsz leste acte / mitsgaders oock d' interpretatie vanden tweeden Maert 1552. niet alleen (gelijck de woorden luyden) in alle redenen waren gefondeert, maer oock nodich om alle abuysen en defraudatien jegens de voorsz acte te verhoeden; nochtans vermits de Magistraet beducht was / dat by eenige onwilligen (die studeerden by alle wegen die voorsz acte / tot schade ende achterdeel / te maecken illusoir) daer jegens soude mogen werden geopposeert / door dien ende onder decksel dat de voorsz acte soo breet niet en sprack / en dat het in de macht vande Magistraet niet soude sijn / de voorsz Ordonnantie ofte acte te interpreteren ofte eenichsints deselve te extenderen / hoe-wel het self de inde voorschreve acte vanden 2. Marty genoegsaem uytgedruckt word; versogten derhalve dat het zijne Majesteyt gelief de in consideratie van't gene voorsz is / en tot breder sterckenisse ende onderhoud vande voorsz acte te approberen de voorsz twee Articulen en Keuren hier boven geinsereert / ende hen-luyden daer van verleenen acte in behoorlijcke forme/ gelijck alsulcx / naer voorgaende overweginge / ten vollen is geschiet/ zijnde onderteeckent den 17. Maert 1562. binnen Brusel. Welcke Keure ende Ordonnantie al-hoe-wel al wederom op nieuw/ hoe scherpelijck werde belast ende bevolen / des niet tegen-staende by de groote Brouwers noyt en konde nochte mochte poinctuelijck achtervolgt ende onderhouden werden / ende wel insonderheyt ten opsichte van den tax in het brouwen / 't welck doch allenthalven wierde gecontramineert / soo hebben de Heeren van de Weth deser Stede / in't Jaer 1564 by advise van den oud Raed (ofte gelijck'er staet) van eenige vande oude Regeerders hen dies verstaende / goet gevonden ende geresolveert / uyt haer eygen motiven ende auctoriteyt / dese laeste Ordonnantie by provisie voor een Jaer wederom t'altereren ende veranderen / in sulcker voege / dat elck Brouwer binnen sijnen huyse / in plaetse van acht duysent vijf hondert stock-stucx binnen 's Jaers / soude mogen brouwen negen duysent stock-stucx / grove ofte zware Bieren / ende voorts soo veel kleyne Bieren / Scheeps-bieren / Haringh-bieren ende anderen tot vier-en-twintig stuyvers toe inclus / als den Brouwers boven de voorsz negen duysent vaten meer ende *in infinitum* ofte oneyndelijck / vorders soude willen brouwen; onaengesien dat in den eersten tax van acht duysent vijf hondert vaten/alle kleyne Bieren/mede begrepen waren / ende dese augmentatie en vermeerderinge van taux en exemptie van die voorsz soorten van Bieren / te beginnen op Mey-avond na mid-nacht / was genomen tot een proef omme Mey 1565. daer-aen volgende deselve taux te mogen verminderen ofte vermeerderen ende d'exemptie te mogen restringeren ofte amplieren / nae men bevinden mochten tot oirbaer van de neeringe ende gelegentheyt van den tijd te dienen ende te behooren: Echter begonnen de minder-Brouwers dese nieuwe

Waer op sy confirmatie versoecken.

't welck sy verkrygen.

Dog evenwel niet en werde geobserveert,

Maer by de Weth provisionelijck verandert en op nieuws vrydom toe gelaten.

nieuwe toelatinge en licentie aenstondt wederstrevig te werden / met sulcken hevigheyt daer tegen aenkantende dat sy des by na met kragt scheenen te willen weder-staen / waer uyt dat veele geschillen en oneenigheden sijn geresen / tot ten laeste de saeck is in proces getrocken / versoeckende d'aenklagers ofte requiranten / dat Schout, Burgemeesteren en Schepenen der voorsz Stadt van Delft als opposanten ende gerequireerden belast souden worden die voorsz Keur ende Ordonnantien kosteloos ende schadeloos af te doene, ofte ten minsten te revoceren, met interdictie van gelijcken meerder te doen, maer dat sy souden gedogen dat d'oude Ordonnantie van de Majesteyt heuren voortganck soude hebben, onderhouden worden, ende sorteren heur effect, waer tegen die voorsz opposaten gesustineert hebben / dat door goede redenen om het wel-varen van der Stede van Delft / ende d'inwoonderen van dien met rijpheде van raede / deselfde Keure gemaeckt ende geordonneert was by forme van assay ende op proeve tot seeckeren tijdt daer inne gementioneert / ende alsoo by experientie bevonden wierdt / dat deselve seer goed / en oorbaerlijck was / oock veel proffijts in toekomende / den selven Stede ende der gemeenen Brouwers / te sullen verleenen / concludeerden derhalve / dat die requiranten verklaert souden werden tot heuren eysch ende conclusie niet ontfanckelijck, ende dat die selve, van heur versochte provisie ontseyt mochte werden, maeckende eysch van kosten. Welck proces volgende seeckere Ordonnantien in den secreeten Raede over gesonden zijnde / ende aldaer gesien den eysch / antwoorde / replicq ende duplicque / mitsgaders het gebesoigneerde by de Commissarissen van den Hove van Holland / ende seeckere informatie by hen genomen / en al het geene dat parthyen ter eener ende andere syde hebben willen overleggen ende exhiberen ; soo verklaerde zijne Majesteyt met rijpe deliberatie van raede / en seyde dat die voorsz requiranten sonder redenen noch oorsaecke hen-luyden beklaegt hadden / en mits-dien niet waren onfangbaer noch gefundeert / absolverende de gerequireerde vande conclusien tegen hen-luyden genomen / condemnerende de requiranten in de helft vande koste van desen processe / d'ander helft uyt cause / compenserende / den tax van dien gereserveert den Hove : Ende niet te min / willende nu en voor den toekomenden tijdt ordere stellen / op't fait vande Brouweryen binnen der voorsz Stede van Delft / seyde ende ordonneerde / dat elck Brouwer soude mogen 's Jaers brouwen, grove ofte sware Bieren negen duysent stock-stucx, en boven dien kleyne Bieren, Scheeps-bieren ofte Azijn-bieren, tot vier-en-twintig stuyvers toe incluys, twee duysent vijf hondert stock-stucx. Daer benevens en souden die vander Weth der selver Stede geen Keuren ofte statuten meer mogen maecken / contrarierende eenige Placcaten ofte Ordonnantie van zijnder Majesteyt / dan by consent van den Hove van Hollandt / ende op assay en provisie alleenlijck voor den tijdt van ses maenden / omme voorts de voorsz ses maenden overstreecken zijnde / dis-

't Welck de kleyne Brouwers wederstreven, en de daer over proces moveeren.

Doch d'aenklagers krygen de bout op't hooft.

Nevens nogtans eenighe restrinctie voor de grote Brouwers.

En oock de Magistraet.

die selve Keuren / statuten / Ordonnantien zijner Majesteyt gepresenteert te worden / omme geapprobeert ofte gereprobeert te wesen / soo men voor die wel-vaert ende tranquilliteyt der selver Stede ende Inwoonderen van dien bevinden soude te behooren. Gedaen in den voorsz secreeten Raide, gehouden te Brusele, den 2. September 1566. ende was onderteeckent / Vlierden.

wat men uyt alle dese voorgaende soude kennen besluyten.

Uyt alle welcke voor-verhaelde evidentelijck is ghebleecken dat de Brouweryen van Delft meerder moeten gefloreert en te doen gehadt hebben / als sijne Keyserlijcke Majesteyt in den eersten wel was vermoedende / en dat alle dese limitatien en verbinteniссen t'eenemael onnavolghlijck en inpracticabel waren / hoe scherpelijk sy immers wierden gelast ende bevolen / gelijck men siet dat alle dese kort op den anderen volgende strenge Placcaten / seer weynich effect hebben gesorteert / ende mijns wetens en is daer van oock niets in usantie gebleven / als alleenlijck het Articul / interdicerende ofte verbiedende de Brouwerien ten platten Lande / want een yegelijck Brouwer brouwt jegenwoordigh soo veel als hy wil / en dat van alderhande soorten van Bieren / na dat hy geluckig ofte ongeluckigh is in sijne Neringe / en niemandt en is eenie Visitateurs / Opsienders / Proevers ofte Vinders / over sijne eygen handelinge nochte eenige andere ondraeghlijcke lasten subject.

Hoe weynig uyt die eerste Ordonnantie is in gebruyk gebleven.

En hoe het nu gelegen is met de Brouweryen.

Het soude immers een van de onmogelijkste dingen sijn / ende men soude met geen gedachten ter wereldt kunnen concipieeren eenige bequame middelen om de Traffijcquen ende Coopmanschappen soodanig te bepalen / dat sy over al egael ende even-gelijck verdeelt souden sijn; een yegelijck is geoorloft sijn best te doen en door alle legitime en rechtveerdige middelen sich selven voorspoediger te maecken / en sijn fortuyn soo veel het mogelijck is met allen yver voort te setten. Echter poogde de spaense Monarchy / de maximen vande overheerde Landen in een vrye republijcq in te voeren / om metter tijdt alles onder hare absolute macht en dwingelandie te subjugeren; maer de uytkomst vande saecke heeft geleert / dat de Negotie niet gebonden ofte gedwongen mochte zijn / en dat de manieren vande Spaensche / en andere opper-hoofdige regeeringe / hier te Lande geen plaets en konde grijpen. Naderhand (het gene remarquabel is) is noch in den Jare 1573. seecker Placcaet uyt gekomen / mede brengende dat alsoo tot kennisse van zijne Majesteyt gekomen was / dat door't brouwen van veele diversche sware Bieren in sijne Landen ende Graeffschappe van Hollandt het Cooren aldaer tot seer grooten en excessiven pryse dagelijcx hoe langer hoe meer rysende ende verdierende was, ende dat door't brouwen vande selve swa-re Bieren die Steden, ende Vlecken van Hollandt ganschelijck van Kooren ontbloot soude mogen werden, 't welck niet alleen een groote dierte in deselve zijne Lande soude causeren, maer daer door oock in deselve sijne Provincie meerder inconvenienten souden rysen en voort-spruyten, ende gemerckt mede door't brouwen van deselve swaere Bieren sijne Ingeletenen

wat oogmerk de Spaenschen voor genomen hadden in het opstellen van diergelijcke Ordonnantien.

Noch een nieuw Placcaet van den Coning, verbiedende geen swaerder Bieren te mogen brouwen dan van 2. gulde de Ton.

geseтenen van Hollandt groote oorsaecke van dronckenschap gegeven wierd, waer door veel dood-slagen en andere diversche ongeregelthe-den, fouten, ende versuymenissen villen ende gebeurden, derhalven soo was't dat zijne Majesteyt om hier inne behoorlijck te voorsien ende te remedieren, by advise van sijnen lieve ende getrouwen Neve, Riddere van zijnen Orden van den Gulden vliese, Stad-houder ende Capiteyn Generael over Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht, den Prince van Oraingie, Grave van Nassauwe, ende die van sijnen Raede Provinciael van Hollandt geordonneert ende gestatueert hadde, dat niemant van sijne Inwoonderen ende Ingesetenen van Hollandt, wie hy oock soude mogen sijn, van doen voortaen eenige Bieren soude mogen brouwen tot hoger prijse dan van twee ponden van veertich grooten die Tonne, nogte ook die selve Bieren te mogen verkoopen in eeniger manieren. Dat voorts niemand eenich hardt Cooren soude mogen verbrouwen naer d'exspiratie van een maend nae de publicatie van desen, alles op pene soo dickmaels yemand bevonden soude werden contrarie desen te doen, die selve verbeuren soude sijn gebrouwen ofte verkofte Bier, en daer-en-boven noch de somme van hondert goude realen, &c. Den datum was; gegeven binnen onser Stede van Delft, den 21. July in't Jaer onses Heere XV^c. drie-en-'tseventich.

Ook dat men geen hard Coorenmeer soude mogen verbrouwen.

Straffe daer tegen.

Onder stont geschreven na 't originael van dit Placcaet, gepubliceert naer sijn forme ende inhoude, naer voorgaende klocke geslagh, ende 't volck meest vergadert sijnde op den 23. July lest-leden, ende geboden eenen yegelijcke te reguleren naer het inhoude van't selve Placcaet op de pene daer inne begrepen. Actum onder my gewoonlijcke handschrift ten dage ende Jare als boven by my J. Adriansz.

Maer die van Delft sich hier aen niet willende verbinden / en is dit Placcaet by de voorschreve Stadt noyt onderhouden / gelijck men wel expresselijck en notanter by de Copie daer van sijnde / per memorie aengeteeckent vind; want dit sagh nergens anders op uyt / als onder een schijn-goed pretext de luyden soberlijck te doen leven / ten eynde sy onderdanen van haer slaefachtige spaersaemheyt / en overgaren / dies te meerder aen des Konings Schat-kist soude mogen contribueren / sulcke en diergelijcke waren de proeven van soo machtigen en redoutabilen Opper-hooft den Spaenschen Koning / over dese van ouds vrye Landen / die nu alsoo langs soo meer waren geviolcert ende verkraght / tot dat ten laetsten / onse voor-Ouderen die vreesselijcke handen van die hoogmoedige spaensche Natie / naer een langdurigen en kostelijcken Oorlogh / door de hulpe Godts / soo miraculeuselijck sijn ontworstelt: Want de oorsaecke van't aen-nemen der Wapenen tegen Spangien / voornamentlijck / en insonderheyt is geweest / de bescherming des Lands / gemeene vryheden en voor-rechten / mitsgaders 't tegenstaen van't breecken der Privilegien / waer mede men niet anders en soght dan volkomen en absolute heerschappie / waer door den

Dogh is noyt by die van Delft achtervolgt, al-hoewel 't Placcaet selfs binnen dese Stad was gegeven.

Uyt wat insichte dit voorsz verbod gedaen werd.

Hoe wy eindelijck van dusdanige slavernye verlost sijn.

Voornaemste oorsaecke vanden Oorlogh tegen Spaingie.

den jaloerschen en nidigen Spaenschen Raed / by schattinge van den thienden penning op te stellen / eenen rijckdom (die van Peru te bovengaende) den Koninck en alle sijne Dienaren mede dachte rijck te maecken * gelijck 't selve gebleecken is by de Sententie des Konings Anno 1566. geschreve / waer mede hy verklaert hadde / alle der Nederlanders Privilegien / lijf ende goed / verbeurt te zijn / hebbende 't volck lange gequelt ende getergt om eenige vreemde rebellige stucken aen te rechten / om tot sijn gesogt voor-nemen een goede glans van reede te mogen hebben.

* Siet Meter: voor aen in't 2 boek. Reyd: p. 9. en verder den brief der Staten van Holl: aen Amsterdam in't 10 boek van Bor f. 203.

Als het Landt nu al lange inwendig was beroert en allenthalven in brandenden Oorloch was geraekt / werde noch in't Jaer 1578. tusschen die van Delft / ende de Hoog-Heemraden van Delflandt dit volgende Contract gemaeckt / omme twee Verlaten te steken op den Leydschen Dam / als hebbende daer van Octroy verkregen by zijne Keyserlijcke Majesteyt Karel de vijfde, in't Jaer 1536. na den grooten Brandt / ten eynde de Schepen met Coorn / Bier / en andere waren / geladen / bequamelijcker sonder quetsen en bederffenisse / daer door mochte passeren / 't welck andersints om de beschadinge vande Schepen te vermyden met Schuyten en kleyn vaer-tuygh over den over-tocht most gehaelt ende tot Leyden getransporteert werden / omme voorts van daer naer Noord-Hollandt / Vriesland / en elders te vertieren.

Accoort omme twee verlaten met een Colck aen den Leydschen-Dam.

OPten xvijen dach in October Anno xvc. acht-ende-'tseventich, sijn gecompareert voor de Hooge-Heemraden van Delflandt, collegialiter vergadert wesende, Burgemeesteren der Stad Delft, dewelke versogt hebben dat de voornoemde Hooge-Heemraden wilde believen ende consenteren in't steecken van twee Verlaten met een Colck, ter plaetse daer den over-tocht, genaemt den Leydschen-dam staende is, overmits dat de Schepen, Bier ende andere waren geladen hebbende, als oock den reysende Man tot meerder gerijf van den Lande, ende sonder quetse, ende bederffenisse van der Schepen, ende Schuyten, daer deur soude mogen passeren, des hebben Burgemeesteren voornoemt gepresenteert tegens den aenstaenden tijdt de Brugge tot Ouderschie (die boven de anderhalf-roede als nu niet wijt is) te doen maecken met Jocken, ende soo wijt uyt te delven, als die Schie wijt is, sulcx dat de water-losinge ter plaetse daer die selve Brugge leyt, mede omtrent elf roeden wijt wesen sal, als die Schie deurgaens aldaer is, ende noch daer-en-boven tot sulcken tyden als het Landt van Delflandt mette wateren belast soude mogen sijn, ofte die van doen soude mogen hebben, hoir-luyden Sluysen op Delfs-Haven (die alleenlicken totte Vaert ende Navigatie dienen) te openen, ende open te houden, soo lange als het oorbaer, ende het Land van Delflandt van de wateren tot discretie van de Hooge-Heemraden voornoemt ontlast wesen sal, ende noch ter gelegender tijdt als over een Jare, drie, vier, ofte vijf onbegrepen, tot meerdere gerijf vande water-losinge, die

binnenste Sluysen op Delfs-haven te vernieuwen, ende te maecken tot sulcken wyte, als de buytenste Sluyse ter Maes-waert gelegen jegenwoordelick is, gehoort welcke versouck, ende presentatie van Burgemeesteren voornoemt, ende deur gesien hebbende verscheyden ouden Acten, ende advysen van onsen voorsaten in officie op't steecken van de voorsz Verlaten, ende Culcke eertijds wtgegeven, ende bevindende op onsen Eede, dattet Heemraetschappe ende gemeene Landt van Delflandt daer deur in de water-losinge grotelick gebatet sal sijn, hebben wy Hooge-Heemraden van Delflandt 't voorschreve versouck van Burgemeesteren van Delft, voor goet aengenomen, gewilligt, ende geconsenteert, bewilligen ende consenteren by desen, dat ter voornoemde plaetse daer den over-tocht van den Leydschen-dam tegenwoordelick staet, twee Verlaten met een Culcke gesteecken sullen worden, wesende den selven Culcke niet langer dan twintig roeden, ende niet wyder dan vijf roeden, maer wel minder, mits dat die plaetingen, als oock die deuren van de selve Verlaten sijn sullen een halve voet hooger dan den houve Zijd-winde tegenwoordelick is, ende dat deselve altijds een halve voet boven den houve Zijd-winde verhoogt sullen worden, indien die in't toekomende sullen hoger gekeurt worden, ende dat de selve altijds digt, ende sonder eenich lexsum gehouden worden sal, dat oock mede tot geenen tyden beyde de Verlaten op eenen tijdt teffens, ende die selve ten hoogsten niet meer als vier-maels tusschen dach, ende nacht geopent sullen worden, dan by consent van onse Hooge-Heemraden voornoemt, dat ook mede die selve Colcke wel geplatet, ende gecadet, ende de Verlaten, Culcke, Caden, ende plaet-wercken tot allen tyden, goet ende volmaeckt sullen wesen, als wy Heemraden, ofte onsen gewairden Clerck, ofte Bode, die wy daer sullen seynden, daer op komen sullen, opte boete van thien ponden, te verbeuren 't elcken, als daer inne eenich gebreck, ende faulte bevonden worde, wel-verstaende dat Burgemeesteren voornoemt, volgende haer presentatie gehouden sullen sijn, tegens den aenstaenden tijd in't werck te treden, ende die Brugge tot Ouderschie op te nemen, de selve uyt te graven, ende in de plaetse van dien te steecken een Brugge met Joicken, lanck ontrent elf roeden, ende de Schie aldaer wijt te maken, sulcx het Canael van dien deurgaens is, ende oock ter gelegender tijdt ten langsten binnen den tijdt van seven Jaren eerst-komende, de binnenste Sluysen tot Delfs-haven te vernieuwen, ende die te maecken van alsulcke wyte als de buytenste Sluysen ter Maes-waert leggende jegenwoordich is, ende dat Burgemeesteren gehouden sullen wesen t'allen tyden als wy Heemraden tot de gemeene Landts oorbaer bevinden sullen 't selve van noode te sijn, ende hen-luyden des deur onsen gewairden Clerck, ofte Boode versoucken, haren Sluysen op Delfs-haven te openen, omme 't water daer deur te losen, ende quyt te worden, volgende de voorgaende beloften. Al 't welck Burgemeesteren der Stadt Delft voor hen, ende haren nasaten belooft, ende overgegeven hebben, wel

ende getrouwelick te volbrengen, ende sijn tot kennisse hier van gemaeckt twee besegelde brieven, die wy Otto van Egmont, Heere van Kenenburch, Ridder, Joncker Abraham van Almonde, Mrs. Arent vander Meer Vranckensz, ende Pieter Hanneman, als Hooge-Heemraden van Delflandt, met onsen zegelen, ende Burgemeesteren der Stad Delft met des voornoemde Stads-zegel besegelt, ende by onsen Clerck ofte Secretaris van't Heemraetschappe, ende Burgemeesteren voornoemt by hare Pensionaris gedaen teyckenen hebben, ten daege ende Jaere als boven, ende was onderteyckent S. Storm, G. Biese.* Lager stont geschreven, Collatie gedaen jegens d'originale brieven van accoort, onderteyckent als boven, besegelt met vijf uythangende zegelen, een van groene, ende vier van rooden wassche, bevonden t'accorderen by my, A. vander Meer.

* Siet Privileg. en Handvesten Rijnlandt p. 364.

Van welcke Verlaten twee Jaren daer naer de Stadt gekogt heeft het recht ende den ontfang van dien/ gelijck voor-henen is aengeroert.* Maer alsoo de Bieren en andere goederen toebehoorende de Burgers van Delft/ al van ouds allerwegen in Hollandt tol-vry waeren verklaert/ ende dat over sulcx de Schippers met Delfsche Bieren by nagte komende te passeren langers de stroomen voor by Gorichum, ofte Schoonhoven, niet anders gewoon waren als alleenlijk de Collenaers aende Veeren aldaer aen te roepen/ en in deser voege vry/ en onverhindert haer reys te vorderen/ mits in't weder-keren aen te leggen/ ende indien sy eenighe onvrye goederen hadden in-gelaeden den Collenaers aen te geven; doch vermits gedurende den Oorloch de voorsz Collenaers tot haerder verseeckeringh sich des nachts vande Veeren af/ binnen het besluyt van de Steden waren retirerende/ pooghden derhalven de voor-by-varende Schippers met Delfsche Bieren nevens anderen by nacht oock te houden leggen/ tot der Stads-poorten opganck/ dat sy de Schepen quamen visiteren/ maer nademael sulx niet alleen tot nadeel vande Schippers/ maer oock tot desavantagie vande Delvenaers/ en sonderlinge van de Brouwers was streckende/ hebben die vande reeckeninge in Hollandt (ten versoecke vande Magistraet van Delft uyt name van hare Ingeboornen) van nieuws Octroy verleent/ om by nacht de Delfsche Bieren sonder aenleggen/ ofte eenige verhinderniss voor by de Tollen te mogen voeren/ mits d'ordinaris Schippers vande Bier-Schepen by Eeden verpligt souden sijn/ 'tseyn te geven van in't wederkomen aen te sullen spreecken/ en alsdan wel getrouwelijk te verantwoorden indien sy eenige onvrye goederen/ mochte mede in gehad hebben. De acte daer van luyd aldus:

* boven p. 102

Delfsche Bieren self ten tyde van Oorlog oock by nacht on-

ALsoo Burgemeesteren ende Regierders der Stede van Delft, uyten naeme van haer-luyder Burgeren, ende den Brouwers, voerende hare Bieren, ende waeren die lecke op, voor by Schoonhoven, ende die Masé ofte Wale op, voor by Gornichem, die vande reeckeninge, in Hollandt

ſandt by requeſte verthoont, ende te kennen gegeven hebben, dat van allen ouden tyden, die Schippers voerende der voorſchreve Burgeren, Bieren, ofte andere waren, ende komende by nachte te paſſeren voorby Schoonhoven ofte Gornichem, gewoon ſijn den Tollenaers aen te roupen, ende overſulcx te paſſeren ſonder verhinderinghe van haer-luyder reyſe, mits in't weder-keren den Tollenaer aenſpreeckende, ende henluyden aengevende indien ſy eenige onvrye goeden hadden inne-geladen, dan pogen die jegenwoordighe Tollenaers, den Schipperen by nachte paſſerende, ende niet dan vrye goeden toekomende Burgeren der Stadt Delft inne geladen hebbende, te houden leggen tot op ten dach dat ſy uyten Steden komende, die Schepen mogen beſien, ende dat onder den ſchijn, dat de Tollenaers die voor den Oorlogen buyten het beſluyt van de voorſchreve Steden plagen te woonen, als nu binnen de Steden hen ſijn onthoudende, maer gemerckt 't ſelve niet alleenlicken ſtreckt tot groot ongerief van Schipperen, ende tot verachteringe van haer-luyder reyſe, dan veel meer tot ſchaden vande Burgeren der voorſchreve Stadt Delft, byſonder ſoo wanneer ſy bederffelijcke ende vente-goederen, als namentlijcke zijn die Bieren, die ſy de voorſz ſtromen op-voeren, verſochten daeromme ſy remonſtranten, dat men gelieven wilde den voorſz Tollenaers van Gornichem, ende Schoonhoven te ordonneren, ende belaſten, dat ſy den Schipperen, voerende goederen, ofte waeren toekomende Burgeren der Stadt Delft, ende by nachte doen voeren, den voren verhaelden ſtromen op-varende, vry ende onbehindert laten paſſeren, mits dat den ſelfden, indien ſy eenige onvrye goederen inne geladen hadden, in't weder-keren gehouden ſullen ſijn, den Tollenaers aen te ſpreecken, ende die behoorlicke Tol-rechten te betalen, ende die Schipperen die met Burgeren der Stad Delfts waeren ende goederen, d'voorſchreve ſtromen gewoon ſijn op te vaeren, ofte voortan ſulcx ſullen doen, van't ſelve wel, ende getrouwelicken te achtervolgen tot vermaninge vande voornoemde vande reeckeningen, ofte de voorſchreve reſpective Tollenaren gehouden ſullen weſen den behoorlijcken Eedt te doene. Soo is 't, dat de voornoemde vande reeckeninghe overmerckende 't gunt voorſz is, ende eerſt ende alvooren hier op gehad hebbende het ſchriftelijk advijs van Pieter van Beveren, Collecteur vande voorſchreve Tollen van Gornichem, geconſenteert ende geaccordeert hebben, conſenteren, ende accorderen mits deſen, als dat de voorſchreve Schipperen met haer-luyder Bier-ſchepen van nu voortaen ſullen by nachte mogen vaeren, ende voeren voor by de voorſz Tolle, ende ook de wachte van Schoonhoven, mits eerſt ende alvooren doende aen handen vande voorſchreve Tollenaer den behoorlicken Eed, als dat ſy-luyden 's nachts in't voor-by-vaeren ſullen doen een teecken van haer-luyder Spriet te laten lopen ende oorlof te roupen, op haer weder-komſte, inden Tollen getrouwelijck ſullen aenbrengen, die onvrye goederen, die ſy-luyden derwaerts gebragt mogen hebben, ende dat alles by proviſie ende tot kennelijk wederſeggen vande

verhindert voor by de Tollen te mogen voeren, mits teecken doende van in't weder-keeren aen te ſullen ſpreecken.

vande voornoemde vande reeckeninge, ordonnerende den Collecteurs vande Tollen van Gornichem ende Schoonhoven, hem-luyden hier nae te reguleren. Aldus gedaen ten Burele vande Camere van reeckeninghe inden Hage desen xxvj. Novembris Anno xv^C. seven-ende-'tnegentich Onder stont geteyckent jegenwoordich C. vander Goes, geregistreert in't vyfde boeck appt: fol: 170.

Hoe seer de Magistraet de Brouweryen hebben voorgestaen ende beyvert

Wat schatten dese Brouweryen moeten op gebracht hebben en hoe veel sy sijn geconsidereert geweest / daer dus veel als vooren verhaelt / om is te doen geweest / heeft ten allen tyden genoeghsaem gebleecken / soo dickwils als de Magistraet en Regeeringe deser Stede sich daer aen ten hooghsten liet gelegen wesen / en dit was de reden waerom dat by de Overheden allenthalven ten beste vande Brouweryen goede ordre wierd beraemt / en oock altijd sorge werde gedrage / dat haer Privilegien wierden gemainteneert / hare rechten bevordert / en dat men haer in alle manieren voorstond soo veel als de billicheyt konde lyden / tegens de Tollenaers / Pachters / oock Bier-steeckers / en alle anderen die met haer te doen hadden. Daer waren oock tot verscheyde tyden veele scherpe Ordonnantien ende Placcaten geëmaneert tegen het ruyneren ende verderven van het ledigh Vaet-werck / die dickwils wierden gerenoveert ende vernieuwt / als daer was het Placcaet van den Jaere 1559. 't welck wel expresselijck en voornamentlijck ter klachte vande Burgemeesteren ende Regeerders der Stadt Delft wierde gepubliceert alomme in Vlaenderen / Hollandt / Zeelandt / ende andere gewesten / daer de delffsche Bieren insonderheyt wierden vertiert / en daer het vande Suppliantẽn wierde versogt / want nademael sy Brouwers hadden vertoont d'excessive schade ende achterdeel die sy waeren lydende in haere ledige Bier-tonnen en Vaet-werck, soo in den Stede als ten platten Lande, niet tegenstaende (dit was den inhoud van 't request) de voorschreve Brouwers hare Tonnen daer inne sy haer Bieren doen vaten ende verkoopen, elck met een seeckere ende bysonderen merck ofte teecken waeren merckende, daer by een ygelijck ten vollen mochte weten, waer, ende tot wat Brouwer de selfde Tonne toebehoorde, en dat ten eynde de Tonnen soo wanneer die ledigh mochte sijn, hen-luyden mochten wederom thuys gebracht werden. Daer van sy oock den brengers voor hare sorge ende moeyte van't weder-thuys-brengen van dien gewoonlijck waeren tot redelijckheyt te contenteren, ende al-hoe-wel over sulcx niemand en behoorde nochte vermochte die selve Tonnen den Brouwers af-handigh te maecken, ofte op eenigerhande maniere te beschadigen, soo gebeurde het nochtans, dat die selfde Tonnen by veele roeckeloose en onbescheyde Menschen tegen alle recht ende billicheyt malitieuselijcken wierden verdestrueert, met instucken te slaen, verbranden ofte tot haer eygen proffijte en behoefte t'employeren, deselfde door midden te sagen, en tot Tobbens te gebruycken, oock daer van maeckend' an-

Placcaten tot conservatie van Brouwers-Tonnen.

andere Vaten, als Boter-vaten, Melck-vaten, ende andere diergelijcke, pogende sommige oock de boyemen vande selve Tonnen omme te keeren en alsoo de mercken van den Brouwer te verduysteren, oock die te verkoopen, &c. Maeckende alsoo by aller wege van contraventie die Brouwers haer Tonnen af-handigh, hoe wel sy wel weten dat die hen-luyden niet toe en behooren, ende met die Bieren niet en sijn verkogt, ende daer om die Bieren uyt gedroncken sijnde, die Tonnen wederom behoorden tot den Brouwer te schicken, of ten minsten niet te beletten, dat by den facteur ende toesiender van de Brouwers 't selve gedaen mocht werden, ende gemerckt 't selve soo langs soo meer daer tegens gedaen en gepleegt werde, overmits de dierte van Tonnen houd ende berninge, mitsgaders de groote petulantie ende dertelheyt van eenige die hen-luyden laeten duncken dat sy daer mede niet en mogen verbeuren, hoe wel 't selve genoegh smaeckt dieverye, en niet alleene en komt tot groote enorme schade ende verlies vande voorschreve Brouwers, maer oock vande geheele gemeente die heur Bieren eensdeels daer na moeten koopen, wes-halven de voorsz Brouwers sijne Konincklijcke Majesteyt ernstelijk versogt ende gebeden hebbende, dat het sijn Majesteyt geliefde daer inne te versien by syne brieven van Placcaten ofte andere provisien en met behoorlijcke remedien. Welcke gefondeerde voorslagh en ootmoedige supplicatie by zijne Konincklijcke Majesteyt soodanig is geapprehendeert/ dat by de stricte Placcaten in dato den lesten January des Jaers voorsz: daer-en-tegen heeft gedisponeert/ welck Placcaet op 't versoeck ende aenklachte vande Brouwers oock naderhand tot verscheyde tyden by hare Ed: Hoog Mog: mijn Heeren de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden is gerenoveert ende doen publiceren/ en wel insonderheyt op den 8. Augusti 1643. geampliceert met eenige nader clauselen welckers inhoud en substantie was/ dat haer Ed: Hoog Mog: tot bevorderinge des gemeene wel-vaerts interdiceeren ende verbieden eenen yegelycken, van wat state, qualiteyt, ofte conditie deselve souden mogen wesen, als mede de Soetelaers ende andere die sich doen ter tyd met het slyten van Bieren in haere Legers doorgaeus waren generende, hen voortaen te vervorderen de voorschreve Brouwers-Tonnen aen hem te houden ende te gebruycken, 't sy tot steygeringe ofte stellagie, die te breecken, aenstucken te slaen, ofte te sagen, ofte eenige andere Vaten ofte Cupen daer van te maecken, ofte de selve te verbernen, ofte oock de boyemen vande voorschreve Vaten omme te keeren, ofte te veranderen, ofte die tot andere Brouwers met Bieren te doen vaeten, ofte met eenige andere manieren den Brouwers hare Tonnen af-handigh te maecken, op de boeten van vier-en-twintigh Caroli gulden t'elcken reyse te verbeuren, ende noch arbitralijck gecorrigeert te werden, de selve boeten t'appliceren d'eene helft ten behoeve vanden Officier, die d'executie doen sal, en d'andere helft tot behouve vanden Aenbrenger. Verbiedende ende interdicerende voorts allen Brouwers te besigen ofte met Bieren te vollen-

Straffe tegens de overtreders van dit Placcaet.

vollen andere Brouwers-tonnen, ofte tot dien eynde oock andere Brouwers-tonnen te ontfangen, oock mede hare Tonnen of halve-vaten uyt te setten ofte leenen tot Spoelingh, Wey, oft Boter-vaten, noch tot eenich ander misbruyck in desen Placcate verboden, op de boete van hondert gelijcke guldens mede boven arbitrale correctie. Datse oock de Tonnen ende Half-vaten met haer merck gemerckt sijnde, niet en sullen mogen verkoopen of wech-geven, of schencken, directelijck of indirectelijck, in wat maniere 't selve soude mogen geschien, alles op gelijcke pene ende boete t'appliceren als vooren, ende op dat de voorschreve misbruycken te beter souden mogen werden achterhaelt, hebben sy gelast ende geauthoriseert alle Officieren vanden voorschreve Lande, soo Politijcken als ook Militairen, vry ende onbekommert door haer selven ofte haere Dienaers hen te mogen vervoegen, en te visiteren alsulcke plaetsen, 't sy inde Legers ofte daer buyten nae gelegentheyt daer sy vermoeden hebben dat Tonnen souden mogen wesen geincorpreert ende afhandigh gemaeckt, bevelende voorts alle Justicieren ende Officieren, en alle andere in haere dienste ofte onder haer gehoorsaemheyt wesende, naer gedane publicatie deses des selfs inhoude strictelijck te executeren, ende achtervolgende, procederende ende doende procederen tegens de contraventeurs ofte overtreders van dien sonder genade, oogluyckinge, gunste, dissimulatie, ofte verdrach, want sy sulcx ten dienste vande goede Ingesetenen van desen Staet bevonden hebben alsoo te behooren, &c. In voegen dat de Brouwers van oudts allenthalve de handt wierdt boven 't hooft gehouden / waer door sy oock in meerderheyt toe-naemen / en vry beter prospereerden als wel jegenwoordigh doen / ondertusschen wierden met het rijck worden vande Brouwers / en 't gemeen werden van het geld / d'Accysen op de Brouweryen oock verhoogt ende vermeerdert. Lange voor den Oorlogh tegen den Koning van Hispanien was al by deselve / volgens d'Ordonnantie / op elck Brouwte van een-en-veertig stock-stuck of ses-en-dertig volle vaten / op de stellige gevatet / of die uytgeschept worden / een Impost gestelt van elf stuyvers en een oortge / 't welck by de Staten den laesten Marty 1555. voor Paesschen (gelijcker staet) noch werd verhoogt met vijf grooten / beloopende t'samen dertien stuyvers en een blanck / en dit albereyts boven de vijf grooten vlaems van Hop ende Gruyt-geld / 't welk de Koninclijcke Majesteyt als Grave van Hollandt ende d'Heeren van Wassenaer / als van ouds des Graven Leen-man / yder was voor de helfte competerende / ende nu in 't geheel aende Stadt is toebehoorende / als boven klaerder aengewesen is / * waer by noch is gekomen de drie grooten vande Turf-accijs / beloopende te samen seventhien stuyvers en een blanck / in plaetse van welcke verscheyde Accysen nu betaelt ende ontfangen werd van elcke Tonne Biers stock-stuck seven penningen hollands / sulcx dat een Brouwer getaxeert staende op vijftig Tonnen per brouwt / aen de Stadt geven moet een-en-twintig stuyv: veerthien penningen /

In tegendeel vande maintenue der Brouweryen mochtmen oock haere Accysen verhoogen.

* Siet boven fol. 100 en 695

Brouwerye Accijs.

penningen/ 't welck al t'samen nu onder de naem van het oude Gruyt en Hop-geldt doorgaet/ nevens noch twaelf stuyvers voor Stadts-Pachter vande Bieren/ compenserende den Excijs van haer dagelijcx drincke-bier voor haer familie ofte Huys-gesin/ komende dan te samen tot vier-en-dertig stuyvers min twee penningen/ ende dit alles noch boven den grooten Accijs/ van twee stuyvers per Vat/ mede by den Brouwers te betalen/ ten behoeve vande gemeene saecken; soo dat het lichtelijck af te nemen is/ wat een rijckdom en wel-vaert dat dit aende Stadt moet gebracht hebben/ als sy in voortyden/boven alle anderen van dese contreye/door de meenichte vande Brouweryen floreerde. In't kleyn Chronijckje van Eduwart van Jorck/ ende Heyndrik van Lanckastre Koningen van Engelandt/ vinde ick op't jaer 1477. dese woorden: Het Brugsche Bier genaemt Keyte, was in desen tijd gestelt op twee Engelschen, en de Delfsche Keyte op vier Engelschen de Stoop, dat doen eenen seer excellenten dronck Biers was. En gelijck dan dese Stadt wel-eer vermaert was door de beste Laeckenen/ soo is sy daer na niet min beroemt geworden door de menichte der goede Bieren/ die hier gebrouwen en allerwegen by den gebuyr-volckeren seer geprezen ende getrocken wierden/vermits het wel gekoockt en van aengenamen en gesonden smaeck was/ gelijck den meer-gemelten Junius in syn korte latijnsche verhandelinge vande voornaemste Steden van Hollandt/ omtrent over hondert Jaren by hen geschreven/ onder anderen mede aerdig te kennen geeft/ alwaer hy komende tot de derde Stadt/ spreeckt in deser maniere; volgt nu (seyd hy) Delph niet die Stadt dewelcke door het Orakel van den Af-godt Appollo,maer die door de voornaemste prijs des gebrouwen drancx van Coorn (daer Ceres de Godinne van is) naest het Engelsche Bier vermaert is, ende soo veel meer vermaert als geene, vermits die om een grootachtinge van een frivole, leugenachtige, en ydele saecke [te weten vande voorseggingе ende t'antwoord van Apollo] haer vermaertheyt bekomen heeft, maer dese uyt het proffijt en nuttigheyt, streckende tot voedsel des Lichaems en dienst des levens, heeft door haer eygen vernuftigheyt desen lof verwonnen, dat by na nergens eenigen dranck begeert werd als die in de Delfsche Ketelen gebrouwen is, tot soo verre dat by na het meestendeel van Vlaenderen, mitsgaders Zeelandt en het grootste gedeelte van Hollandt, geen ander vreemt Bier gebruycken, welcke saecke seer considerabel voordeel aende Stadt en geen geringe vorderinge aende Commertie toebrenght, dewijl dat over-al soo veel duysent Bier-steeckers, Tappers, en Herbergiers, aen desen honorabelen staet der Brouwers (die aldaer de senuen en wel-stand zijn van het gemeene best, en by na het derden-deel van de Stadt uytmaecken) gehouden, verpligt en oock verbonden zijn.* Dus verre Junius, maer den Auteur vande by-voegselen op Guicciardin, wat nader komende/ getuygt dat het Bier niet alleen werde versonden sonderlinge naer Zeelandt en Vlaenderen, maer oock in de Quartieren van

Oude waerdigheyt en vermaertheit der Delfsche Bieren.

Aerdige beschryviege vande vermaertheyt der Delfsche Bieren.

*Juny Batav. c. 17 p. 260.

Nader beschryvinge van de selve vermaertheit door een ander.

van Noord-hollandt, Over-yssel, Vrieslandt en elders, hebbende de Brouwers over-al haer Factoors ofte Bier-steeckers, bequaem tot desen handel, door welck middel dese Stadt rijck en machtig boven haere gebuyren geworden is, want by nae het derdendeel der Stadt waren Brouweryen, soo dat de Coopmanschap van Terwe, Gerst, Mout, Bouckweyt, Haver, de Hoppe, Hout, en alles dat tot het Brouwen nodig is, hier door oock bloeyde meer dan in andere Steden, 't welck ook veroorsaeckt dat het hand-werck der Kuypers, aldaer uytermaten goed is, dewijl sy gestadelijck soo grooten getal van Tonnen den Brouwers moeten leveren, aengesien by meenichte der selver jaerlijcx in den loop sijn blyvende. De voornoemde konst van't Brouwen en brengt geen geringhe wel-vaert aende Kramers, Backers, Herbergiers en anderen, door de veelheyt der vreemde Schippers, dewelcke somtijds genootsaeckt sijn den eenen voor den anderen lange te leggen wachten, naer het Bier, terwyle het al gebrouwen word, die dan met kleyn vaer-tuygh, Vlet-schuyten, Dam-loopers, en anders het Bier uyt de Stadt over den Leydschen-dam (sijnde onderwege geen diepte genoegh) tot Leyden brengen, alwaer het in grooter slagh van Schepen, als Lichters, Kagen, &c. verlaeden en getransporteert werd, in voegen veel duysent menschen door de Brouweryen gaende gehouden werden, d'arme luyden vinden oock aldaer goet onderstand door de liberaelheyt van de rijcke Brouwers, die haer mildelijck gedencken, Jaerlijcx doch genoegh overschietende, soo dat sy het overschot dat sy in haer eygen staet en gelegentheyt niet in en schieten, oock gewoon sijn aen schoone Landeryen, Hof-steden, Boomgaerden, ende Tuynen te besteden, gebeurende oock somtijds dat haer die wel aen komen by transport van hare Debiteurs, die sy lange geborgt hadden, want sy sulcx niet sonder fundament aen en gaen, eerst verseeckert sijnde, dat sy niet verliesen konden, soo dat sy dickwils veel swaere Schuldboecken hebben, werdende de rijckste geacht, die meest van soodanige boecken versien is, wetende waer op staet te maecken, daer by komende dat de geene die goede Neringe hadde, daer door deselve behielt: Want het is een coustuyme onder haer, dat haer Schuldenaers soo lange sy op haer Schuld-boeck staen, gehouden sijn haer Bier by haren Crediteur te halen, of andersints ten vollen af te betalen, ende daer-en-boven sou die Brouwer by den welcken sy op nieuw souden willen Bier halen, voor de achterstallen des eersten Brouwers moeten staen, en door desen middel behoud een yder sijne oude Calanten en Neringe, tot groot wel-varen van de gansche Stadt, dewelcke oock groote sorge draegt voor de goede Ordonnantien en Keuren ten besten vande Brouweryen gemaeckt, soo ten opsichte van het water in dese Stadt, schoon, klaer, en soet te behouden, om welcker redenen men op groote boeten geen Zeep-sap, of eenigerhande vuyligheden mach in het water brengen, waer toe Vlod-schuyten sijn verordonneert, die de selve door de geheele Stadt vergaederen en weg-voeren, en andere dienstige wetten (hier te langh om te verhaelen)

Wat neringe en welvaert de Brouweryen al aenbrachten.

Liberaelheyt en rijckdom der oude Brouwers.

Eenige oude coustuymen, contracten en Ordonnantien onder de Brouwers.

voor

voor de Brouweryen meer, dewelcke alle by de goedwillighe Burgers naerstelijcken sijn onderhouden geweest, haer wel bekend zijnde, dat soo wie Neringe heeft deselve moet waernemen, ende op het water ('twelck binnen de Stadt anders oogenschijnlijck soo goet niet en lijckent) den Brouwer wel letten moet. Hier werden verscheyden soorten gebrouwen als Delfts-luybs, Delfts-Engelsch, Delfsche Pharao, ende Israël, dewelcke door de kragt van het Mout en Hoppe altemets wel de hoofden vande Huys-luyden op haere Maeltyden doet omkeeren. Voor 'tgemene volck werd oock dun-bier gebrouwen, genoemt Delftsche Keuyte, het water alleen door den Böstel ofte het draf gelopen sijnde.* Dit sijn de woorden van den geleerden Petrus Montanus, die den overvloet der Delfsche Brouweryen dus wijdloopig verhaelt; maer daer waeren nog eenige andere soorten van Bieren/ die desen Auteur/ misschien door onkunde/ voor-by-gaet/ als Meuselaer, Valle, Kuys, &c. ende tot bevestinge van 't geene hy te kennen geeft/ hoe dat dese Stadt niet alleen meest Hollandt met Cooren-dranck laefde/ maer oock hoe wijd en zijd sy andere plaetsen van Delfts-bier fourneerden/ soo dient oock geleth dat uyt het voor-gemelte Contract van't Jaer 1578. en uyt de laest daer-aen-volgende handveste/ namentlijck van't passeren der Bier-Schepen voor by Gorichem en Schoonhoven in't Jaer 1597.* insgelijcx oock blijckt dat sy doen ter tijdt noch al elders als naer Zeeland en Vlaenderen (daer Junius particulierlijck van spreeckt) moeten gevaren hebben. Als de Legers van desen Staet tegen den Koning van Spangie te velde trocken/ plegen de selfde oock altijd van Delfs-bier voorsien te werden/ onsen vermaerd History-schryver Everard van Reyd, spreeckende van den grooten overvloed van Proviande in't Leger voor Steenwijck, Anno 1592. voegt daer by/ dat de Ruyters sigh by de Soetelaers in de kost bestedende/ doorgaens Delfs-bier toe bedongen.* Tot Haerlem is hedendaegh noch een oude vervallen gragt die men de Delft noemt/ alwaer men seyd/ dat de Schepen met Delfsche Bieren/ naer Noord-Hollandt en Vrieslandt gedestineert/ plegen deur te varen/ en over sulcx de naem van Delft successivelijck behouden heeft. Georgh Braun spreeckt aldus: *Delphium, elegans ac munitum Hollandiæ oppidum, omni propemodum orbi notissimum ex Cerevisia, quam abundantissime ejus Incolæ coquunt ac distrahunt.** Dat is: Delft een fraeye en wel bemuyrde Stadt van Hollandt, by na de geheele Wereldt door seer vermaerd, door haer Bier, 't welck hare Ingesetenen met groten overvloed brouwen, en over-al versenden. 't Is dan licht te begrypen en een ygelijck kan wel haest bedencken in wat een florisanten staet de Stadt als-doen moet sijn geweest/ wat consumptie dit alles heeft gemaeckt/ aengesien soo meenigh duysenden menschen aen de Brouweryen hebben moeten dependeren. Als daer zijn ordinaris in de Brouweryen self Opper-brouwers/ Mout-maeckers/ Meulenaers/ Kuypers/ item/ Knaeps/ ofte Knechts/ die daer waecken by de

Eenige namen der oude Delfsche Bieren.

* *Byvoegselen op Guicciard. beschryvinge vande Nederlande. edit. 1612 in fol.*

Confirmatie der oude vermaertheyt der Delfsche Bieren.

* *Siet boven f. 722. en 724.*

* *Reyd. p. mihi 310.*

Groote en hooge getuygenisse daer van.

* *G. Braum in Indice l. 3.*

Hoe veel menschen, en wat volck daer aen de Brouweryen al te werck quamen.

Brouw-ketels / en die de Bieren vaeten / verstouwen en uytsetten / &c. noch van buyten aenkomende Ambachts-luyden die dagelijcx aen dit werck te passe komen / als Groot-werck-maeckers / Koper-slagers / Timmer-luyden / Metselaers / Bomgers / Bostel-dragers / As-luyden / &c. Noch sijnder die van wegen de Stadt gestelt werde / als daer zijn Maeckelaers / Pont-gaerders / Coorn-meeters / Kool-wegers / Sacken-dragers / Turf-dragers / Inslagers / Kruyers / Vletters / Lichters / &c. met menichte van Nood-hulpen daer toe specterende. Noch waren buytens huys op haer selven / tot dienst en behulp vande Brouweryen veele Moutmaeckers / dat doorgaens eerlijcke en wel-gestelde luyden moesten zijn / meenichte van Kuypers die het nieuwe Vaet-werck maeckten / Meulenaers / voor die geene die geen gelegentheyt binnens huys en hadden / en soo voorts / gelijck men hedendaegs noch eensdeels kan sien; in't kort / het maeckte sulcken wel-varen dat een ontelbare meenichte van luyden haer nootdruft hier door hebben mogen winnen. Soo dat men toen ter tijdt met recht van onse Stadt wel seggen mocht / 't geen de Heer Jacob vander Does, in sijn 's Gravenhage op Rijm / noch onlangs schrijft;

Dit's Delft de derde Stadt, vermaeckelijk gelegen,
Die overvloeyt van volck, van neering, en van zegen,
Een Stadt daer wel-vaert is, en die haer leck're Bieren
Met groote menichte, door Neerland kan vertieren;

Verloop en af-val vande Brouweryen

Doch nademael ter wereld niet geduyrigh is / nochte altijd in eenen stand blijft / maer dat alle dingen eenmael aenvanck nemen ende eyndigen / geboren werden ende vergaen / en dagelijcx vermeerderen ofte verminderen / gelijck sulcx over den ganschen Aerdbodem ten allen tyden wijtluchtig heeft gebleecken / en noch altijt blijcken sal soo langh daer menschen overigh zijn / alsoo heeft de wisselvalligheyt der saken / sigh oock toe gedragen ontrent de Delffsche Brouweryen; want nae dat in't Jaer 1567. de inlandsche troubelen (tusschen d'Ingeboornen en Spangiaerden waren ontstaen) en dat het vervoeren vande Bieren door den langduyrigen Oorlogh soo langs soo meer werde verhindert ende belet / soo sijn de Brouwerien metter tijd verminert verdwenen en over-al verstropt / na dat sy ontrent twee hondert en vijftig Jaren voorspoedelijk bloeyende dat men weet / binnen onse wallen haer woonsteden hadden geplant / veel Brouwers door rijkdom ofte ouderdom de moeyte en hooftbreecke langer ontsiende / hebben haer / d'eenen voor / den anderen naer / tot stilte en ruste begeven / eenige sijn vertrocken en in andere plaetschen gaen woonen / die van Dordrecht en Haerlem ontleenden metter tijd een groot gedeelte / en wel aldermeest die van Breda / doch nae't weder overgaen van die Stad / aen de zyde des Konings van Spangie / in't Jaer

Hoe lange de brouweryen hier ter plaetse hadden gefloreert.

En waer den overvloet der brouweryen vervaren is.

Jaer 1625. zijn sy meest tot Rotterdam gekomen/ alwaer sy nu naderhand door de gestadige veranderlijckheyt aller menschelijcker dingen/ mede wederom al bijna verloopen zijn. Sulcx dat althans alhier binnen Delft veele oude aensienlijcke familien/ meest alle uyt Brouwerijen gesprooten/ nu op haer inkomende renten leven. Derhalven de meergemelte Heer J. vander Does, aengaende onse Stadt aldus besluyt:

Wat dunckt u Leser? Heeft dat volck niet wel gebrout?
Dat's hare Kassen sien voor Mout geprop met Gout?

De Brouwers sijn hier ter plaetse altijd meest in estime geweest en boven andere Koop-luyden by onse voor-Ouders geacht/ als sijnde meestendeel van de beste en gequalificeerste luyden/ die tot de Regeringhe van de Stadt wierden verkoren. Eenige weynige van die oude stammen/ welckers overvloediger tacken vrugtbaerder sijn geweest/ dan wel anderen/ zijn jegenwoordigh de voornaemste Brouwerijen noch in eere houdende. Verscheyde Autheuren hebben speculatie gehad om van den aerdt en eygenschap der Bieren te schrijven/ als eenen *Eobanus Hessus*, *Erycius Puteanus*, *Martinus Schoockius*, en andere meer. Onsen grooten Delvenaer Hugo de Groot, heeft onder allen oock wel-eer tot lof van de Bieren dit volgende latijnsch vers gemaeckt/ 't geen ons waerdig gedacht heeft/ hier ter plaetse te reciteren. Oude estime van de brouwers hier te Delft.

HUGONIS GROTII PRO CERVISIA.

Humor dulcis aquæ, sed igne coctæ,
Quam succo Ceres imbuit salubri,
Qui corpus vegetas, nec impotente
Commotam furias vapore mentem,
Quo potu fruitur Batava tellus,
Neptuni domus horreumque Mundi,
Et quotquot populos mares ab alto
Cœli culmine conspicatur Arctos,
Ipsæ te sitiunt novem Sorores,
Nec permissi de proluuntur unda,
Ex quo Græcia Barbaro sub hoste est,
Nec Bacchi cyatos amant puellæ,
Sed Rheni Vahalisque temperatos
Almis pastibus hauriunt liquores.
Duræ mentis, iners, merumque rus est,
Si quem Basia non movent Secundi,
Et quos Dousa canit parente major
Cœlo sydereos rotante cursus,
Et quæ spicula Baudio vibrante
Non unum sibi destinant Lycamben,
Et quos dat numeros nihil vetustis
Cedens vatibus Heinsii Thalia.
At me (sentio) larga cum sequatur
Vini copia, frigidique fontes,
Heu Musæ fugiunt. Venite quondam
Dilecti latices: nec esse crudum,
Nec contra decet, ebrium Poëtam.

Wy souden noch veele Keuren/ Ordonnantien/ Placcaten/ Sententien en andere stucken de Brouwerijen concernerende/ hier by gebracht konnen hebben/ en onder anderen oock alle de cordate en rustige oppositien/ tegens den op-hef en schattinge van den thienden penning/ weerstand van den tienden penning ter saecke van de brouweryen.

door Duc d'Alba, die by die van Delft seer krachtelijck is tegen gestaen/ insonderheyt ter saecke van de Brouweryen/ daer sy haer doorgaens op beriepen/ welckers aengaende ons noch een verbael overig is/ wel waerdig om het licht te sien/ doch elders nader te pas sullende komen. Maer om nu eyndelijck eenigermate te laten blijcken de overvloedige meenichte der Delfsche Brouweryen/ soo sullen/ ter gedachtenisse van de saeck/ laten volgen een Lijste van hare naemen/ voor soo veel wy hebben konnen bekomen/ ende voor-eerst alleenlijck der gener die sedert den Jare 1600. tot den Jare 1640. uytgebroocken zijn/ ende sulcx binnen desen jegenwoordige eeuwe noch in wesen sijn geweest.

Brouweryen sedert het Jaer 1600. tot den Jare 1640. uytgebroocken.

Lijste van uytgebrooke Brouweryen alleenlijck sedert 't jaer 1600.

Beginnende van de Schiedamsche ofte Ketel-poort, langers de West-syde van d' Oude Delft, tot de Wateringse-poort toe.

De dubbelde Passer.
De Papegay.
De Sterre.
De twee Pijlen.
Den Diamant Ring.
Den Witten Hoorn.
Het Claver-blad.
De Harts-Hoorn.
De groote Klock.
Het enckelde Trueel.
De Witte Lely.
De Roo Leeuw.
De Klock met de Kroon.
De drie Haringen.
De Passer.
De Handt.
De dubbelde Vuyst-hamer.

Van de Haeg-poort weder naer de Kolk, sijnde de Oost-syde.

De Cop.
Het dubbelde Kruys.
De Baers.

Inde Kolck.

De Kit.

Van de Kolck tot de Rotterdamsche-poort, langers de West-syde van de Voorstraet, Hypolitus-buyrt, Wijn-straet, Koornmarct, en de Geer meest alle aen d'Oude Delft uytkomende.

De Witte Leeuw.
De Flap-kanne.
De Schaer.
De Hand-boogh.
De Ruyt.
De Muyl-tromp, ofte dubbelden Ancker.
De drie Sterren.
Het Laersgen.
Den Beugel.
De Pauw.
De drie Klocken.
Den dubbelden Beugel.

Aen d'Oost-syde van dese selfde passagie, wieren uytgebroocken voor eerst aen de Voorstraet

De drie Trueelen.
Het Hamertgen.

Het

Het dubbelde Hellebaert.
Het Paert.
De drie Aeckeren.
Het Hoef-yser.
Het dubbelde Kruys, achter de Kerck.
Swerten Eenhoorn.

En aen de Ooft-syde van de Koorn-marct,

Den Bril, of het Hert met de Kroon.
De Trechter.
De Klaeuw.
De drie Lelyen.
De Pot, met de Kroon.
En de Metale Pot.

In 't Achterom.

De Kroon.
De Schenck-kan.
De Ros-kam.
Den Ham.

Turf-marct.

Het Swaert.
De drie Hameren.
Den Aecker.

Achter de Marct.

Den Ringh.

Achter de Nieuw Kerck.

Het Heck.

In 't Ooft-eynde.

Den Diffel.

Volgen nu de Brouweryen die Anno 1645. noch hebben gestaen/ en als-doen noch actuelijck waeren brouwende/ welckers verscheyden seders mede uyt gebroocken sijn/ sulcx alleenlijck resteeren en tot noch toe sijn continuerende/ die met een Sterreken aengewesen werden.

Aende Oude Delft.

* Den Buys, nu twee klimmende Leeuwen.
* De dubbelde Sleutel.
De Simbel, ofte Ros-bel.
De Slange, naderhand Roskam over de Haver-brugge.

Aen de Voor-ftraet Ooft-syde.

* Den Osch, nu Post-hoorn.
De twee Bijlen, ofte Pauw.
* De Visch.
* Den Oyevaer.
* De B. nu P.

West-syde.

* De drie Kroonen.
De drie Simbellen.

Hypolitus-buyrt.

Het Hellebaert.

Aen de Koorn-marct Ooft-syde.

* Het Trueel, met de Kroon.
* Het Swaenshals.
* Den Eenhoorn.
* De Halve Maen, met de Kroon.
De drie Halve Maenen.
De Griexsche A.

De Koorn-marct West-syde.

* De drie Hoef-ysers.
De Werelt.

Aen de Burg-wal, over de Broerhuys-laen.

Het Heck.

Aen de Ponte-marct.

* De Verkeerde Werelt.

Achter de Nieuw Kerck.

* De Roode Leeuw.

De drie Klaveren.

In 't Oost-eynde.

* Het Conduyt, ofte drie Sonnen.

Andere Brouweryen al voor den Jare 1600. uytgekroken

Noch zijn my door oude luyden hier en daer eenighe Brouwerypen aengewesen/ oock anderen hebbe ick altemets vermelt gevonden/ welcke al voor den Jare 1600. schijnen uytgebroocken te zijn/ als aen de Oude Delft / 'd'Halve Maen. 't Wapen van Hollandt. 't Wapen van Spangien. 't Wapen van Portugael. 't Swerte Paerd. 't Spijcker-boor. De Sleutel, werdende geoordeelt misschien op den hoeck vande Baillu-steegh geweest te zijn / daer een groote houte Sleutel pleeg uyt te hangen. De twee Swaerden. De Roos, ongetwijfelt op den hoeck van Vierklangen-steegh. De gulde Sterre, zijnde noch jegenwoordig een Azijn-Brouwery over 't St: Joris Gast-huys. De Rooster, apparent op den hoeck van de Kolck. Het Swaentjen, al mede daer omtrent. Aen de Koorn-marct/ en op d'Oude Delft uytkomende zijn noch geweest dese volgende: Den Hamer met de Kroon. 't Dubbelde Kruys. De Witte Roos. De Keysers Kroon. De Baers. De Vergulde Kop. Het Schilt. En aen d'overzyde van de Geer / Het Vosken. Mitsgaders de Vergulde Voet. Van hier wederom Noordwaerts op/ omtrent het Oude Gast-huys / de Spade. En by het Truweel met de Kroon/ is noch geweest 't Witte Claver-bladt. Tusschen het voorsz Truweel en 't Hellebaerd/ zijn geweest de Bijl, en de Kandelaer. Noch hebbe ick vermelt gevonden sonder des selfs plaetsen te weten/ Het Paertgen. De twee Ringen. Het Anckertgen. Den Haspel. Schijnende wat meer achter af gelegen te hebben als wel de voornoemde; maeckende te samen een getal uyt/ van verre over de hondert Brouwerypen; behalven alle d'anderen die door verloop van tyden/ my noch verburgen en onbekent zijn gebleven/ daer nu noch maer vijfthien van overigh zijn. En aldus zijn vooreerst de oude vermaerde Drappiers vande Delfsche Puycken, en daer nae de gerenomeerde Brouweren vande Delftsche Bieren vermindert/ en onder gegaen/ in 't op-komen vande nieuwelingen de Porceleyn-backers vande Delffsche Porceleynen, die nu wederom soo begeert werden/ dat de Porceleyn-backerpen alhier/ binnen weynig tijds/ voor den jegenwoordigen Oorloch/ alvereyts tot acht-en-twintigh in getal gesteygert sijn / hebbende yder naer advenand haer vertieringe/ een meenigte van Arbeyts-volck soo buyten als binnens huys in 't werck / want nergens het hierlands Porceleyn subtijlder noch fijnder gewrocht werd / als in dese Stadt / daer in sy de Chinesen allerbest schijnen na te bootsen. Die van Haerlem/ Goude / en Rotterdam / maecken mede wel eenich Aerde-werck / maer al grof / soo dat alleen het Delffsche Porceleyn wijdt en zijdt werd getrocken in Braband/

Wel hondert Brouweryen binnen den tijd van een eeuw uytgebroken.

Porceleyn-backeryen.

En hoe veel in getal.

land / Vlaenderen / Vranckrijck / Spangie / en oock Engelandt / ja werd oock selfs by wijlen na Oost-Indien gevoert / daer het alderfijnste herwaerts van daen komt. Den geleerde *Julius Cæsar Scaliger*, en oock *Joh: Isa: Pontanus*,* hebben van de Porceleynen geschreven / en daer van vergelijckingen gemaekt met de kostelijcke vaten der Ouden / die men *Murrhina* noemden. Den Commentateur over *Pancirollus*, heeft oock een gansch Capittel van de Porceleynen.

Werwaerts het Delfsche Porceleyn al vertiert wers

*Scal. exerc. contra Card. Pont. Descrip Amst. l. 2. c. 14. Panc. l. 2. T. 2.

By de Neringen en Koopmanschappen deser Stadt / soude hier oock gevoegt konnen werden / dat de Druckeryen korts na de vindinge van die Konst / hier al seer hebben gefloreert; blijckende onder anderen oock by dien vermaerden Nederduytsche Bibel / geprent tot Delft, ende aldaer voleyndt in't Jaer der incarnatie ons Heeren duysent vier hondert seven-en-'tseventig, den tienden dach der Maent Januarius, zijnde d'eerste Bibel die in Nederduytse taele in druck is uytgegaen / en oversulcx onder lief-hebbers van rare Boecken seer ge-estimeert / en by uytnementheyt genaemt den Delfschen Bibel, gelijck de selfde noch hedendaegs t'Amsterdam op't water / in een uythang-bort / wegens sijn vermaertheyt / werd gerepresenteert. Achter verscheyde oude Boecken / van d'eerste editien der Eeuwe 1400. vinde ik ook veel dat sy zijn geprent t'Handwerpen binnen die Camer-poorte in't Huis van Delft, misschien dat aldaer ook wel een Delfsche Druckery soude mogen zijn getransporteert.

Druckeryen van ouds ook te Delft gefloreert.

Wyders vermits dese Stadt / in voor-tyden / gelijck wy getoont hebben / door de Koopmanschap / Commercie ende handteeringe vande aldermeeste hier te lande heeft gefloreert / en dat des selfs Inwoonders haer principaelste rijckdom daer door oock hebben verkregen / 'twelck (volgens getuygenisse Plutarchi) is de behoudenis van't gemene best / seggende dat wanneer een Stadt, als een seecker Lichaem ofte gemeente uyt verscheyde familien of gesinten te samen gestelt, en by een vergadert zijnde, dan aldereerst de gemeene saecke machtig is, als het met een yegelijk Burger in't particulier wel gaet.* Soo sullen wy tot bewijs-redenen dat de Stadt Delft van aller geheughenisse der ouder geschiedenissen af / onder de aller voornaemste en vermogenste Steden van Hollandt is geweest / uyt d'oude Registers en gemeene Archiven hier by brengen de schattingen die de Burgers van Delft / en oock die vande andere Steden al over eenige hondert Jaren tot onderhoud van de gemeene saecke hebben op gebracht / mits dat het niet ongeoorlooft sy hare macht nevens die van andere Steden te confereren / ten eynde eens ygelijcx oude aensienlijckheyt en vermogen openbaerlijck blijcken mach. In't Jaer 1427, als Hollandt in tween gescheurt was / en dat Noord-Hollandt / te weten gelijck wy't in't eerste Hooft-stuck * hebben onderscheyden / mitsgaders Kennemerlandt en West-Vrieslandt Hertoch Philips van Bourgondie, tot Grave wilden hebben / en dat die van Suyd-Hollandt Vrouw Jacoba volgden / soo werde den Hertoch

* Plutar in comp. Arist. & Catonis.

Bewijs van den ouden rijckdom en vermogentheyt deser stede, genomen uyt eenige oude beden der Graven.

* Siet boven p. 1.

Bede aen Hertoch Philips ingewilligt.

op sijn versoeck van syne goedgunstige Steden / boven des Graeflijcheyts Domeynen een bede toe gestaen / van 30000. hollandsche Schilden / tot welcke bede de Stadt Delft op-bracht 3500. doch die van Haerlem (dewelcke te dier tyde meest gecontribueert hebben) 5000. Leyden even soo veel als Delft 3500. maer Amsterdam (nu jegenwoordig de machtigste Koop-Stadt) alleenlijk 3000: Rotterdam noch ongelijck veel minder 1250. Hoorn 2000. en eyndelijck de Stadt van Enchuysen 625. Schilden / yder Schildt gereeckent tot een pondt hollands / ofte dertigh grooten 't stuck / welcke totale somme wierde uytgereyckt tot betalinge van ses maenden Soudie van 1500. gewapende Mannen / aldus (seyd de Heer Boxhoorn) waeren doe ter tijd de saecken gestelt, dewelcke nu soo vermeerdert zijn, dat Hollandt mach met goede reden gehouden werden de rijkste Provincie der Nederlanden, wannneer door Koopmanschap ende handteringe soo mildelijck gevlooten is, dien slag-regen van Goud en Silver in den schoot vande Hollandsche Danáe.* Wederom in't Jaer 1427. als den Hertoch ende Grave voornoemt een tocht voor hadde op Vlaenderen / soo versocht hy aende meeste Steden van Hollandt 20000. Schilden/tot voldoeninge van twee maenden besoldinge der Soldaten / die binnen Holland in Guarnisoen bleven leggen / 't welck hem geconsenteert wier / ende daer toe betaelde.

*Box. Theat. Holl. cap. 2. p. 14. a

Haerlem	4622	Schilden.
Delft	3305	
Leyden	3305	
Amsterdam	2833	
Rotterdam	833	
Enchuysen	800	

Een ander Bede Hertog Carel van Bourgondie toegestaen.

Een-en-veertigh Jaren daer na te weten 1468. in de maendt van Mey/ versogt Hertoch Carel van Bourgondie, soo ras als hy gehult was / een Bede van sijne Landen van 240000. Leuwen / 't stuck tot dertich stuyvers/ maeckende 480000. Schilden; noch voor zijn Huysvrouwe (sijnde des Koninck Suster van Engelandt) tot spelde-geldt (gelijck men seyde) op acht Jaren te betalen 32000. Schilden; noch tot gifte ende Heusheden van sijne Domestijcquen ofte Hof-gesin 16000. noch tot verballinge vande kosten by de Ridderschappen ende Edelen ende anderen gedaen/in't reysen om deser saecke wille 4800. bedragende t'samen de somme van 532800. Schilden / waer toe die van Hollandt ende West-Vrieslandt mosten betalen 372800. hier tegen behiel den Grave aen hem / voor soo veele Dort ende haere omleggende Steeden en Dorpen ('tgeen eygentlijck alleen Zuydt-Hollandt is) moste geven de somme van 39200. soo resteerde noch voor de andere Steden ende Dorpen te betalen de somme van 333600. dewelcke betaelt soude werden op vijfthien achter-een-volgende Jaren / komende voor

voor twee termijnen alle Jaren 41035. hier toe gaven jaerlijx dese volgende grote Steden van Noord-Hollandt ende Kennemerlandt: als

HAERLEM	3594	Schilden.
DELFT	3375	
LEYDEN	3375	
AMSTERDAM	2875	
GOUDE	1770	

Maer de kleyne Steden gelijck sy in dit oude Register genoemt werden / hebben op gebracht /

ALCMAER	800	Schilden.
ROTTERDAM	1150	
SCHIEDAM	350	
HOORN	2000	
MEDENBLICK	450	
ENCHUYSEN	470	

Ende de reste / was tot laste van alle de andere Steden/Heerlijckheden/en Dorpen. Sulcx dat hier uyt genoegsaem werd bevestigt/ dat de Stadt Delft/ uytgesondert Haerlem/ van ouds de meeste nevens Leyde (die gelijck geschat wierden) tot de gemeene saecke heeft gecontribueert en te berde gebracht / en dit volgens een oudt overgebleven Register vande contributien op extraordinaire voorvallende gelegentheden/ waer in die van Haerlem wel de liberaelste schynen geweest te zijn/ en in hare giften hebben willen uytsteecken. Maer het behoort vry wat meer luyster en aensien te geven / en oock veel aenmerckens waerdiger werden geacht/ dat Delft in tyde van nood/ namentlijck tot ontsettinge van de Stad Leyden twee-en-veertig ten hondert heeft gecontribueert te weten/ dat tot yder hondert gulde/ die de Provincie van Holland tot dien eynde opbracht/ de Stad van Delft voor hare quote alleen soo veel mael twee-en-veertigh guldens contribueerde. Immers werdt dese Stadt voor seecker en ontwijffelbaer gehouden een vande alderwelvarenste ende vermogenste Steden te sijn geweest deser Nederlanden/ en in gevallen de Koopmanschappen hier soo wel als in andere Steden hadde mogen hooger op-klimmen en noch meer en meer toenemen / sy soude apparentelijck in haer voorgaende staet hebben gecontinueert/ en als noch onder d'aldergrootste en machtigste Steden van Europa gebleven hebbe. Vier aenmerckelijcke misslagen sijnder by onse voor-Ouderen begaen/ die soo wel d'een als d'andere groote beletselen hebben veroorsaeckt / van het voorspoedigh avancement en voortganck deser Stede; voor-eerst toen de Stadt in den Jaere 1536. soo deerlijck was verbrandt / dat nauwelijcx het vierendeel (bestaende inde slechtste Huysen)

Delft ten tyde van de hoochste nood, tot behoudenis van 't Vaderlande by na de helft alleen op gebragt.

Vier considerabile medusen van ouds gecommitteert tot groote schade en achterdeel vande Stadt.

Eerstelijk na den brandt niet verhuist te hebben naer de Haven.

Oorsaeck waerom 'tselve achtergebleven is.

Huysen) daer van overbleef / dat men by die gelegentheyt de Stadt niet heeft getransporteert en herbouwt aende Haven ontrent de Riviere de Maze / 't geen bequamelijck en seer lichtelijck had konnen geschieden / ten ware d'hooch-uytsteeckende en deftige gebouwen vande overgebleven Toorens (die door dien geschooren hoop ofte kerckelijcken deser Stadt al te veel wierden bemind) mitsgaders de schoone Wallen en wijde graften het selvige niet en hadden verbeden en wederhouden: Want insonderheyt bracht den verkeerden yver van die geschore kruynen der geestelijckheyt soo veel te weeg / dat men meerder sagh op de schoone gebouwen als op een toekomende geluckig welvaren vande gemeente; dus gaven sy de eerste grondslagh van een onvoorsichtighe en ongeluckige naerlatigheyt. Het tweede abuys is voorgevallen in't begin vande Nederlandsche troubelen / als onse nabuyrige Landtsaeten in Vlaenderen en Brabandt om de Religie willen door d'inquisitie / mitsgaders de wreedheyt en ongehoorde Tyrannie van den Hertoch van Alba / met alle onbermhertigheyt te vier en te zwaert soo vervolgt / en van haer goederen en leven beroofst wierden / dat sy geperst en gedwongen waren / Huys en Hof / Landt en Sand / en alles te verlaeten / en haer met Wijf en Kinderen op de vlucht te begeven / onder de protectie van andere Overheden / alwaer sy de vryheyt van conscientie mochten hebben / om in't openbaer Gode te dienen naer zynen heyligen wille / als in Engelandt / Duytschlandt / mitsgaders ook dese geconfedereerde Provincien / dewelcke de wreedheyt van den Albaen vieriglijck tegen stonden / en haer gemeente voor het onverdraeglijck jock der Spangiaerden / met goed / bloed / en gemoed sochten te bewaren / en dierhalve geen geringe toeloop kregen: Doch de Magistraet deser Stadt toen ter tijdt noch meerendeels Rooms-gesint zijnde / hielden haere Poorten geslooten / ende refuseerden de Vluchtelingen in te nemen / * latende haer met groote meenichte buyten-om passeren / haer wysende naer andere nabuyrige Steden / die doenmaels meer volck gebreck hadden. Tot dat de Religie herbormt zijnde / en de Brouwneeringh nu naderhand door de continuatie van den Oorloch meer en meer beginnende te verloopen / men allenthalve gewaer wier der gebuyr-steden voorspoed en aenwas / die sy door 't in-nemen en ontfangen der vreemdelingen bekomen hadden / hebben sy noch ten laesten alle bedenckelijcke middelen aengewent / om mede eenige toeloop aen te locken / 't geen de byvoegselen op Guicciardin duydelijck te kennen geven / alwaer men leest dusdanige woorden: Dese Stadt haer lang vernoegende met haer eygen ingebooren ende Burgery noch over eenige Jaren doen by de omleggende Steden de uytgtweecke Vlamingen, ende andere Vreemdelingen seer welckom waeren ende ontfangen wierden, de selven vergunnende der Poorteren gerechtigheden, Privilegien en andere vryheden by haer niet ontfangen en sijn geweest! tot dat sy eyndelijck vernomen hebbende het merckelijck wel-vaeren der selver Steden door

Tweede misbruyck het weygeren vande Vlamingen in te nemen, mitsgaders redenen van dien

* Siet boven p. 603.

Naeberouw over dese nalatinge.

door dit ontfangen der Vreemdelingen, daer benevens by haer de consumptie vande Brouweryen een weynigh slabbackende, ende alsoo gewaer werdende dat Neeringen geen Erf is, weshalven sy met rype deliberatie groote en merckelijcke onkosten hebben gedaen aen eenige verlaten Cloosteren,* om die te approprieren tot bequame Wooningen voor den Vreemdelingen die voortaen gesint souden wesen aldaer oock in te voeren ende te handelen de Weveryen van Zaeyetten en ander Greyn, genietende Stadts vryheden, oock daer benevens andere vereeringe, daer op gemaeckt Ordonnantien, Keuren ende andere nodelijcke dingen tot gerief;* daer-en-boven mach mede voor een seer nadelick versuym werden toegeschreven/ dat men naer het af-zweeren des Konings van Hispangien in het oprechten vande Collegien ter Admiraliteyt in de respective Provintien ende quartieren van het Staten gebied / aldaer heeft gerefuseert / het Collegie aen de Maze (dat nu te Rotterdam resideert) binnen dese Stadt aen te nemen / terwijl sy van ouder voorrecht waren / en dattet haer volkomen wier gepresenteert / maer aengesien de selfde Camer ter Admiraliteyt doen ter tijdt noch ontbloot was van nodige penningen / en geen groot credit en hadde / soo schuwden sy dies aengaende dat d'Officieren vande Schepen / mitsgaders Boots-gesellen / Matrosen / Soldaten / en allerhande rouw Zeevarent-volck / mogelijck altemets (gelijck het sich liet aensien) geen prompte betalinge van hare Maend-gelden kennende krygen / den Burger veeltijds souden lastig vallen met lange borge / bancquerotten / en andere inconvenienten meer / als dan te verwachten staende / van dien rouwen hoop / die als de baren van de Zee soo ongestuymig zijn / en soo lichtelijck als de fantasien in 't hooft schieten / sich niet en ontsien eenige revolte ofte oproer onder een gemeente te veroorsaecken / uyt diergelijcke overwegingen heeft men dese nu soo profytabile en voordeelige gelegentheyt mede laten passeren / tot dat eyndelijck de Stadt Rotterdam (die doen ter tijdt noch niet veel te verliesen hadde) dit Collegie tot haer groot geluck binnen hare muyren heeft ontfangen. Het vierde openbaer abuys tot ons nadeel gestreckt / was daer in gelegen / dat men onse mede Burgeren op de Have noyt geen libertevt genoeg heeft gelieven te geven / maer altijds meer als ons selven onder subjectie willen houden / veel min aldaer yets toe te staen het geen men hier niet en wilde permitteren / ten eynde onder-en-tusschen onse Burgers en Ingesetenen die de meeste reedinge ter Zee deden / niet te veel mochte derwaerts trecken ende wy de selfde soude verliesen / en dat als-dan Delfs-haven (vermits hare bequame gelegentheyt aen de Maze) metter tijd mochte grooter werde / ende uytstrecken boven hare Moeder-Stadt selver / die nu al wederom na den Brandt soo heerlijck als eenighe plaetsen in Hollandt / met deftige / soo particuliere als publijcque gebouwen (omcingelt met bequame Wallen en Vesten) was voorsien / uyt desen insigte / heeft men altijds gepractiseert / om de Koopmanschap hier te be-

Sies boven p. 333.

Pet. Mont byvoegselen op Guicciardin.

Derde misslag het refuseren vande Camer ter Admiraliteit

Wat reden haer daer toe moveerden.

De vierde misslag het restringeren en inbinden vande Havenaers.

Beweeg redenen daer toe.

 houden/

houden / en het overloopen naer de Have soo veel doenlijck was te beletten; niemand en vermochte aldaer te Timmeren sonder speciael consent van onse Magistraet / nochte eenige Huysen te maecken / dan sulcke en soo veele als het hare Achtb: souden gelieven / daer werde oock een seeckere mate van hoogte gestelt / waer-en-boven niemand geoorloft was / sijn Timmeragie hooger op te trecken / en veelderhande servituyten meer / oock als naderhand de Navigatie hier te Lande in verscheyde andere Steden soo langs soo meer begon toe te nemen / en de Brouweryen alhier te verminderen / soo wilde men niet toe staen dat veelderhande Traffijcquen / aende Zee-handelinge dependerende / en die tot noch toe alhier ter plaetse waren gepleegt geweest / op de Haven mochte geexerceert werden / al-hoe-wel de Reders en eygenaers vande Schepen presenteerden hier selfs metter woon te blyven / alleenlijck tot meerder commoditeyt van hare Navigatie sulcx instantelijck begeerende / maer men verstond dat alle Neeringe en handteringe die tot noch toe binnen het district vande Stadt hadden geoeffent geweest / als noch wel konden blyven / tot dat naderhand die van Rotterdam / veele vryheden en schoone beloften voor gevende / veele van onse Kooplyden ganschelijck met hare Huys-gesin onttrocken hebben / en eyndelijck gelijck ten tyde van Keyser Karel in de Stadt / oock nu hier op de Have het gemeene spreeck-woord gebleecken is / dat de Koop-handel noyt gedwongen wilde zijn / sulcx men ten langen lesten (om verder nadeel te precaveren) genootsaeckt sijn geweest meerder vryheyt aende Havenaers te verleenen. Ick en kan my by dese occasie niet onthouden / een brief onder my berustende / nopende dit subject in voortyden geschreven van een wijs en voorsichtig man / die kennisse van saecken hadde / den goedwilligen leser hier nevens mede te deelen ende te communiceren / aengesien men uyt deselfde alle de voorgaende abuysen en mistastingen oogenschijnlijck kan bespeuren / uytgesondert alleenlijck van het refuys des Admiraliteyts Collegie / aengemerckt den Autheur van dese Missive de voordeelen die de Stadt Rotterdam daer door genooten heeft noch niet gesien nochte beleeft en hadde.

Eenige Keuren tot laste vande Burgers op de Have, doch naderhand geabrogeert.

Die van Rotterdam deden grote presentatie om de Koopluyden van Delft te intercipieren en aen te locken.

Dies ten laesten meerder liberteyt aen de Havenaers is toegestaen

't Is te verwonderen en mogelijck te beklagen (schreef den eenen vrind aen den anderen) dat terwijl alle Hollandtsche Steden met een toeloop van Brabanders ende Vlamingen ter saecke deser trouble grootelijcx geaugmenteert en geprospereert zijn, alleen onse Stadt versmaet ofte versuymt heeft, den Vreemdelingen vreemde hand-wercken te admitteren, niet tegenstaende alhier soo goede en beter commoditeyt was: Te meer waert by aldien de Raden der Stadt niet hadden gepersisteert (tegens haer eygen welvaert) op de voet vande voorgaende Regeerders, omme te onderhouden ende in servituyt te maintineren Delfs-haven, niet lettende dattet verscheyden is yets gedwongen te werden om doen ende yet liberalijck te gunnen, mits reserverende de hooge Overheyt de judicature: 't Welck had men gelieven te verstaen soude althans Delfs-haven geflo-

Inhoud van sekeren brief ontdeckende de voorgaende misslagen.

reert

reert hebben boven alle Havenen aen de Maze, en consequentelijk soude onse Stadt machtigh in rijckdommen, Domeynen ende authoriteit hebben gewerden, ende genomen men wilde 't selve niet gonnen vreemde persoonen, ten minsten behoort men dan de Burgeren sulcx te admitteren, en daer na den vreemden die eerst seeckere Jaren in Delft als Poorters souden hebben gewoont, met des selfs Kinderen alhier geboren. In welken gevalle de Stadt Delft niet en soude werden ontrocken maer geconserveert en gebeneficeert; ende gemerckt het een onrecht gevoelen ofte oordeel is onder veele menschen, dat men considererende den welstand van een Stadt, voornamentlijck reguard wil nemen op de plaetse, muyren, ende Vesten, en niet allermeest op den Burgers, welcke Burgers alleen, oock sonder muyren ofte Vest, de rechte Stadt zijn, en den welvaert veroorsaecken. Men soude mogen bybrengen ontelbare exempelen van oude Steden die, by wysen Rade, hebben gemigreert ende verplaest tot haer groote welvaert, ja tot republijcque en principaetschappen, ende om de waerheyt te seggen, wie en merckt niet dat de Stede van Rotterdam, door de Zee-handelinge van de Burgers van Delft floreert, meer dan door haer eygen ingeboornen. Waer uyt goed om verstaen is, dat de treffelijcke Cooplieden binnen Delft blyvende, met hare familien hare eygen Haven souden beneficeren en dat d'ene plaetse door d'andere in Neringe en rijckdomme soude op-wassen: Daer nu ter contrarie den Burgeren van Delft haer Vaderlijcke Stadt althans siet verlaten, om by die Water-steden haer Brood te mogen winnen, soo dat men soude mogen seggen, dat Delft vruchtbaer is om volck of Mannen voor te brengen maer gebreckig in't onderhouden ofte voeden tot haer eygen welstand. 't Welck immers moet verstaen werden te komen uyt misverstand en gebreck van reckelijcke humeuren, immers behoorde men dan te verstaen en toe te laten alsoodanigen handel als tot Delft niet gelegen is te exerceren, als van Zeyl-maecken, koopmanschap van Masten, Peck, Teer, slaen van Wandt, groot Scheep-maecken, Sout-maecken, Papier-meulens, Vul-meulens en diergelijcken, waer door onse Stadt geen præjuditie geschiet, want hoe-wel sommige vande genomineerde Traffijcquen tot Delft wel mogen werden gepleeght, soo wil dat selfde aldaer niet werden gesocht, gemerckt de lieden willen wesen by de stroomen, en sullen veel eer 't Wand, Masten en Peck, &c. soecken tot Rotterdam, Dord, en andere plaetsen, dan een mijle of twee te landewaerd, &c.

Dit is den inhoud vande Missive die genoegsaem te kenne geeft / dat ingevalle wy van oudts hadden verhuyst na de Have / onse Stad aparentelijck althans van de aldergrootste en machtigste Koop-steden deser Nederlanden hadde geweest. Oock by aldien wy de Vlamingen (daer de Stad Leyden noch wel of vaert) hadden ingenomen / dat die conditie voor ons geen geringe voordeele soude hebben bedongen; daer-en boven soo wanneer Delfs-haven van eersten af / meerder vrydom hadde genoten / dat wy als-dan naer alle schijn van waerheyt

Wat consequentie uyt desen brief kan getogen werden.

heyt

heyt jegenwoordig de principaelste en voornaemste Haven soude gehadt hebben aen de Rivier de Maze / en dat de nu vermaerde Koop-Stadt Rotterdam / die wel-eer by Delft niet in comparatie quam / * door Delfsche Burgers soo niet soude toegenomen en in Koopmanschappen boven ons gebloeyt hebben / sulcx dat dit laeste en daer by noch het voor-verhaelde / aengaende het Collegie ter Admiraliteyt / natuyrlijckerwijse / de voornaemste en genoeghsaem d'eenigste op-komst aen de Stadt Rotterdam heeft verleent / en ons in tegendeel een irreparabile schade naer gelaten heeft / daerom was het oock een gemeen seggen van den Advocaet van Hollandt / Johan van Oldenbarneveld, zijnde te vooren / selfs Pensionaris der Stadt Rotterdam geweest / de precijsheyt van die van Delft, en de schaersheyt van die van Schiedam, hebben Rotterdam groot gemaeckt. Doch wy en mogen de resolutien by de voorsaten genomen / noyt soo seer beschuldigen en t'eenemael ruineux verklaren naer dat de uytkomsten van de saecken daer op ongeluckig sijn gesuccedeert / want gelijck de Poeët seyd:

* Siet boven p. 5.

Voornaemste op-komst van de Stadt Rotterdam.

—— —— *Careat successibus opto,*
Quisquis ab eventu, facta notanda putet. *

* Ovid.

In wat voegen wy de gepasseerde verrigtingen van anderen oordelen en beproeven moeten.

Maer (indien men de redelijckheyt geen plaets en begeert te weygeren) soo moet men de selve alleenlijck oordeelen / naer de hoedanigheyt van de saecken selver / ende d'omstandigheden die haer ten tyden van het nemen van soodanige resolutien daer ontrent souden mogen hebben geopenbaert / en waer op als-doen nootsaeckelijcke reflectie hadde mogen en moeten werden genomen. Welck volgende indien men onpartydig sijn gedachten gelieft te laten gaen / op de onderscheyden toevallen en veranderingen die yder-mael nevens de voor-verhaelde gelegentheden te beduchten ende te vreesen stonden / en of het niet beter en ware / gelijck men seyde / eene Vogel met gerustheyt in de hand te behouden als thien in de locht te sien vliegen / soo sullen wy ons voor-Ouderen niet soo absolutelijk van nalatigheyt / versuym / en quade toesicht konnen overtuygen / maer bekennen moeten / dat het doen ter tijd soo geschapen stond / dat sy met eenige reden sijn gepermoveert en bewogen geweest tot het nemen van alsulcke ongeluckige / heyloose / en als nu beklaeglijcke raedslagen / weynig denckende dat sulcx soo verkeerden uytslagh soude nemen / en selfs tot desavantagie en nadeel strecken van haer eygen af komelingen. Ende echter onaengesien alle dese voor-verhaelde rampen en tegenspoedigheden / en noch meer andere misslagen (waer door men den Haring al mede heeft over 'thooft geseylt) sal ick hier en tegen / tot verwonderinge / by brengen / seecker kleyn Extract by eenich voorval getogen sijnde uyt d'oude Registeren weynig Jaren voor den Brandt / mitsgaders de memorie en aenteyckeningen by een curieus persoon daer over gehouden / concernerende de groote en wonderlijcke / op-klimminge en versteygeringe in de

Schattingen en contributien by verloop des tijds en 't gemeen werden des gelds geschiet/ waer uyt nevens de vreemde en wonderlijcke augmentatie en vermeerderinge/ in dese saecke voor gevallen/ oock specialijck blijcken sal d'uytsteeckende macht en vermogen der Delvenaren.

Hoe machtig evenwel dese Stadt noch is gebleven.

Binnen de Stads-muyren van Delft uytgeseyt Delflandt, is op gebragt aen den Rent-meester des Keysers inden Hage van den Jare 1507. totten Jare 1524. 371413. ponden 11. schellingen Hollands, ende nu word inde 17. Jaren wel op gebragt onder Delft ende Delflandt, te weten van den Jare 1606. totten Jare 1623. incluys, sijnde mede 17. Jaren, alleen van 't Gemael, en de Bieren, de somme van 1870000. gulden, uytgesondert alle andere Excysen ende ongelden, gelijck 't Zout, 'twelcke mede op brengt 289000. gulden, den Turf, 204000. gulden, als oock mede Beestiael, Hoorn-geldt, Hout, Zeep, Azijn, xl. penning, Verpondinge, Hooft-geld, ende den 200sten Penning, ende meer andere, die hier te langh soude vallen omme te verhalen, welcke twee Excysen, dat is van Bieren, ende 't gemael, meerder op-brengen als doen alle de Excysen, ongelden, contributien, &c. de somme van 1498587. gulden, sulcx dat de vier Impoſten, dat is de Bieren, 't Gemael, 't Zout ende den Turf, met haer vieren bedragende de somme van 2363000. behalven alle de andere dewelcke by gissinge wel op-brengen meer als achtmael soo veel, 'twelcke beloopt alleen over Delft en Delflandt, behalven alle andere Steden, de somme van 189004000. gulden, tot 20. stuyvers 't stuck, ick segge achtien millioen 't negentigh hondert en vier duysent gulden.

Mercklijcke vermeerdering sedert hondert jaren na den anderen, in 't op-brengen der Pagten, van de gemene lands middelen, binnen 't distrift van Delft.

En uyt dese tegenstellinge en comparatie/ van een gelijck getal van seventhien achter-een-volgende Jaren/ alleenlijck eene eeuwe na den anderen verscheenen/ kan men oock/ tot bevestinge van 't geene te voren is verhaelt/ krachtelijck bemercken de groote differentie en veranderinge in den rijckdom binnen korten tijdt geschiet/ waer door insgelijcx niet weynig werd geconfirmeert 't geen d'Heer Boxhoorn seyde/ van den gulden slag-regen in den schoot vande Hollandsche Danáe: * Want hoe-wel de Stadt nu al op zijn hoogste hadde geweest (wanneer oock van de aldermeeste op-bragt) echter nu na soo veel onheylen noch sulk een groten en verwonderens-waerdige schat opbragt/ invoege men met reden soude mogen seggen/ dat een Edelmans rijckdom van voorleden tyden/ nu een Boere rijckdom/ en een Land-heers vermogen/ nu maer een Koopmans macht is/ doch alleenlijck met den naem/ en niet in waere/ en getrouwen rijckdom/ die ten aensien van 't geestelijcke alleen in vergenoeginge bestaet.* Wyders/ in de doleantie van den breden Raed ofte gansche Veertig deser Stadt (over eenige geschillen/ nopende de bedieninge van des selfs Tresory) aen de Coninginne van Hungaryen/ Suster van Keyser Carel de vijfde/ ende deswegen Goubernante in de Landen van herwaerts over/ gedateert den 6. November 1551. betuygt den Raed/ dat de Stadt sedert den Jare

* Siet boven p. 738.

* 1. Tim: 6. 6.

Delft bevoorens den groten Brand de hoogste inde Verpondinge van alle de Steden van Hollandt.

* Doleantie des Iaers 1551 art. 24.

* Ibidem art. 30.

re 1524. tot den grooten Brand des Jaers 1536. toe / in de Beden, Subventien, ende lasten van 't Landt van Hollandt, in der Verpondinge altijd gestaen hadde hooger dan eenige andere Steden van Hollandt, ende dat sy daer inne jaerlijcx oock meer hadden moeten op-brengen dan eenige Stadt deser Provincie.* Oversulcx sustineerden sy / in alle reverentie / dat door de Gouvernante veel eer boven anderen behoorden gefavoriseert te werden / in plaetse dat sy van hare vrydommen ontbloot / ende met nieuwigheden souden werden gequelt.* Ick en sal hier ter plaetse oock niet stil-swygens voor by konnen gaen / als streckende nevens 't voorgaende tot een krachtig argument en overtuygende bewijs reden voor onse Stadt / en de goede Ingesetenen van dien / dat sy noch jegenwoordig ten huydigen dage alle Jaren voor het gemeene best in de principale Pachten soo veel op-brengen / als drie andere Capitaele Steden / namentlijck: Dordrecht, Rotterdam, ende Schiedam. Ja sy hebben tot noch toe de gemeene middelen des Lands soodanig gebenificeert / dat men oogenschijnlijck wel soude seggen / dat sy haer eygen Stadt daer door hebben benadeelt. En dit voor soo veel de ordinaire middelen van consumptie aengaet / die men de Pachten noemt / zijnde in de extraordinaire lasten tot onderstand van de gemeene saecken / soo hoogh aen geslagen / dat men 't een met 't ander te samen geconsidereert / in waerheyt kan seggen / dat Delft alleen meer contribueert als een geheele Provincie / namelijk Over-ysel, uyt al het welcke dan evidentlijck blijckt / niet alleen dat dese Stadt ten allen tyden wel voorsien moet sijn geweest van veele rijcke Burgeren / waer door / volgens 't seggen van den Keyser Justinianus, 's Lands Schat-kist allermeest werd vervuld,* maer dit kan oock voor een onfeylbaer getuygen strecken van de vromigheyt / oprechtigheyt en getrouwigheyt der Delvenaren / dat sy altijd goede Patriotten en Voorstanders sijn geweest van het Vaderlandt / en dat d' Ingesetenen deser Stadt minder genegen sijn tot frauderen van 's Lands Impositien / nochte haer met eenigerhande vuyle practijcquen en onrechtmatige middelen niet soo seer soecken te behelpen als wel in andere Steden werd gedaen / doch liever geven aen den Keyser wat des Keysers is,* gelijck alle eerlijcke en fatsoenlijcke luyden van conscientie wegen onwederstreviglijck schuldigh zijn. Soo veel te meer was het dan van den Hemel te wenschen / dat de voor-verhaelde misslagen (die met al het na-berouw van de wereld nu niet te repareren sijn) noyt en ware voor gevallen en gecommitteert / ten eynde de Coopmanschappen en Neeringen / die naderhand van tijd tot tijd / en insonderheit althans geduyrende dese droevige en bekommerde Oorlogen seer vervallen en verslapt zijn / binnen dese Stadt wederom meerder mochten bloeyen ende toenemen. Hier benevens sijn wy hedendaegs niet weynich te beschuldigen / en het is waerlijck een beklaeglijcke saecke / dat wy alle Inwoonderen en Burgers / het beneficieren ende wel-doen aen onse Stadt / niet meerder ter herten laten gaen / en wy mal-

Hoe overvloedig sy noch hedendaegs aen 't gemenelandt op-brengt.

Selfs meer als een heele Provincie.

* Nov. 8. § 1. in princip.

't Welck ook tot een bewijs van haer deugtsaemheyt mach werden geallegeert.

* Euang: Mat: 22. 21. Rom: 13. 7.

Over wat fouten en misbruycken wy hedendaegs aldermeest te beschuldigen sijn.

malkander in het welvaren ontrent de Neeringe ende Coopmanschappen niet yveriger voor en staen / want seer veele onder ons gevonden werden / die / om al te geringen voordeel als dickwils geschiet / veelderhande dingen uyt andere plaetsen gaen halen / en oock dickwils sonder eenig proffijt / haer selven van alles dat sy van nooden hebben in voorraet gaen voorsien by de vreemdelingen / waer door sy de Coopmanschappen en Neeringen van haer eygen mede-burgers seer onbehoorlijck noch meer en meer helpen ontrecken ende te niet doen / want de soodanige in deser voege / even soo veel proffijt ofte winste voor de Ingesetenen overig laten / als of sy by haer in dese Stadt niet woonachtigh waren / en altemets maer alleen by geval het geld quamen gunnen; isser een gulde ofte twee met hand-werck te verdienen ofte met verkoopen te winnen / sy verleenen dat alsoo lief aen vreemdelingen als aen haer eygen mede-burgers / sonder te letten of onderschept te maken van persoonen / daer het nochtans wel degelijck van nooden is. En men siet oock dagelijcx dat de soodanige met weynigh bescheydenheyt te werck gaen / de rouwe en ondeugende menschen alsoo ligt den penningh gunnende / als vroome en oprechte Christenen / in het minste oock niet in consideratie nemende van wat voor Religie ofte leven dat sy zijn / al-hoe-wel de goede immers een grooter preferentie en voor-recht behooren te hebben boven de quaden / indien wy geen openbare liefdeloosheyt willen begaen tegens de Godvruchtigheyt; doch de Theologanten hebben in desen genoegsaem krachtige argumenten doet wel (seyd den Apostel *) aen een ygelijck, maer aldermeest aen de huys-genooten des Geloofs, en niet anders als volgens de leere der Godsaligheyt / hier in de grond-oorsaecke vande rechte Christelijcke liefde alleen bestaet / soo is oock na de weth der natuyre en den regel des burgerlijcken ommegangs de liefde tot ons Vaderlandt / daer in sonderlingh gelegen / dat men sijn mede-burgers gunstiger is / dan de vreemden / en haer altijd poocht boven anderen te maintineren en voor te staen / en in allen deele soeckt te betrachten / het welvaren van onse geboorte plaets / daer men alles aen schuldig is; en gelijck den Orateur Cicero, Burgemeester van Romen / in sijn eerste Boeck van de onderlinge plichten treffelijck seyd / *Chari sunt liberi, propinqui, familiares; sed omnes omnium charitates patria una complexa est, pro quâ quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profiturus?* Dat is: Onse Kinderen, Bloed-verwanten en familiare vrienden sijn ons seer lief; maer al de liefde jegens dese alle, begrijpt het Vaderlandt in sigh alleen, voor't welcke, wat mensch dat deugtsaem is soude konnen twijffelen de Doot t'aenvaerden, indien hy het selfde daer door vorderlijck mochte sijn: * En elders / *Omnibus qui Patriam conservarint, adiuverint, auxerint, certus est in cœlo & definitus locus, ubi beati ævo sempiterno fruantur.* Dat is: Voor alle die geene die haer Vaderlandt tot behoudenisse, tot behulp, ofte verbeteringe hebben gestreckt, is een seeckre en vaste plaetse in den Hemel,

Besluyt.

* *Gala. 6. 10. en siet dees aengaende Saldens Wegh des levens. cap.* XVI. *pag.* 369.

Hoe seer men aen sijn Vaderland verbonden is.

* *Cicero 1. Offic.*

Hemel, alwaer ſy geluckſalige, d'oneyndelijcke eeuwigheyt mogen genieten.*

* Id. in ſomn. Scip.

Sesde Hooft-stuck.

Zijnde als een Cataloge ofte Regiſter, inhoudende een aenſienlijck aental van illuſtre Perſoonen, ingeboore Delvenaren, Mannen in allerhande Profeſſien en Faculteyten van geleertheyt, ofte wel eenige glorieuſe Helden-daden, ofte oock eenige vernuftige Konſten, uytmuntende en vermaert. Voor af met een korte beſchryvinge des onderſcheyts tuſſchen den Menſche en andere Dieren, mitſgaders de voortreflijkheyt des verſtands, ende der geleertheyt.

Inleydinge.

Voorheenen ſijnde geſproocken van veele voortreflijcke Gebouwen / en nu laeſt / nevens der Inwoonderen eygentlijcken aert en zeden / oock van hare Koopmanſchappen / Neringhe / Handteeringe / Rijckdommen en vermogen / alle verganckelijcke en metter tijdt verdwijnende ſaecken / ſoo komt ons nu te vooren een Cataloge en lange reex van doorluchtige en wijt-beroemde Helden / ſoo in Geleertheyt / Krijgs-daden / als in treflijcke Konſten; Mannen van aenſien en van grooten naem / die wegens haer geboorte aen deſe haere Vaderlijcke Stadt geen geringe eere hebben toe gebracht; want gelijck van al-oude tyden de Steden van de beroemtheden haerer ingeboornen hebben geparticipeert / ſoo kan de Stadt Delft ſonder eenige contradictie glorieeren op ſulck een aenſienlijk aental van vermaerde ingeboornen dat ſy daer in veele anderen verre te boven gaet / en is het waer / 't geen men leeſt / dat ſeven Steden van Griecken landt onder den anderen hebben geſtreden / om d'eere van de naem der geboorte-plaets des voortreflijckſten Poeët Homeri, elck willende beweren / dat hy in haer Stadt gebooren was / gelijck deſe verskens te kennen geven:

Seven ſteden twiſten om d'eer der geboorte-plaets van Homerus.

Septem urbes certant de ſtirpe inſignis Homeri,
Smirna, Rhodós, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenæ:

Soo magh onſe Stadt met groote redenen vrylijck proncken met ſoo een uytmuntenden hoop / als wy aenſtons ſullen te voorſchijn brengen. Het heerlijckſte en waerdigſte aen den Menſch van Godt gegeven in de Werelt / is het verſtandt. Door de wercken des verſtands en geleertheyts

heyts alleen leeft men eeuwigh / daer in tegendeel alle andere dingen des doods eygen zijn. Daerom de Prins der History-schryvers Salustius * in den aenvang sijnes Boecks te kennen geeft / dat alle Menschen die geneygt zijn de redelose Dieren te overtreffen / naer vermogen behoren te trachten haer leven niet in leuye ledigheyt stilzwygens voor by te laten gaen / gelijck het Vee / 't welck uyt haren aert genegen is / alleen haer buyck te gehoorsaemen : Maer ons leven bestaende uyt Ziel en Lichaem / en in de Ziel het verstandt gelegen zijnde / wy de selfde met de Goden / en het ander met de Beesten gemeen hebben. Sulcx het verstand alleen het rechte onderscheyt maeckt tusschen den Mensch ende alle andere Dieren / want behalve dese isser naulijx yets / als den uytspraeck en de rechte gestalte / of sy zijn daer mede deelachtigh van ; by exempel / alle des menschen actien en werckingen bestaen in 't gevoelen en bewegen ; de Beesten (soo wel als de Menschen self) hebben oock gevoelen en bewegen ; zijnde insgelijcx voorsien van Zenuwen / Musculen / Aderen en Arterien / van de welcke 't gevoelen / bewegen / leven en voedsel over 't gansche lichaem vloeyen en verspreyt worden ; hebbende daer toe soo wel als de Menschen / oock seer veele Beenderen die met ligamenten seer konstigh en wonderlijck aen malkander gebonden / en met leden aen een gevoegt en vereenigt zijn / tot dienst van een vrye en willige bewegínge ; verschelende alsoo van andere kruppende / wemelende / en onvolmaeckte Dieren. Hun ontbreeckt oock geen Herte / Hersenen nochte Lever / die hare krachten door oneyndelijck veel passagien tot alle andere partyen senden ende uytdeelen. Sy zijn oock begaeft / met de Sinnen van 't Gesicht / Gehoor / Reuck / Smaeck / ende gevoelen : Van gelijcke is in haer een natuyrlijcke en ingebore drift / om haer selve te beschermen voor alle uytwendigh ongelijck ; ontberende oock niet de kracht van appetijt om eeten en drincken tot haer voedsel en onderhoud / sonder hulpe van eenigh onderwijs. Daer benevens tot vervullinge van 't gebreck der natuyre / namelijck de sterflijckheyt / is haer mede gegeven een vrugtbare en voort-teelende geest tot onderhoudinge van hare specie. Men bevind oock in haer / liefde / vrindschap / tegenwoordigheyt des gemoeds en andere genegentheden / door welcke kracht sy den genen / die haer goet doen / danckbaer zijn / en weder liefde bewysen / en den genen / die haer ongelijck of leet aen doen / met haet en wraeck vervolgen. Eyndelijk daer is weynig in den Mensch te vinden / 't welck by na in andere gedierten niet en is. Maer den Almachtigen Schepper des Hemels ende der Aerde / heeft den Mensch soo lief gehad / soo hoogh geacht / en met soo groote eere en weerdigheyt verciert / dat hy hem boven alle andere Creaturen verheven heeft / ende hem tot een Heere van alle andere Dieren / een besitter van lage en onderste / een ondersoecker van de hooge en bovenste dingen / en eyndelijck hem alleene redens en verstandts deelachtigh gemaeckt heeft ; daer-en-boven tot

* *Salust. in princ. belli Catil.*

Onderscheyt tusschen den Mensch en andere dieren.

Voortreffelijkheyt van den Mensch en des selfs verstand.

meerder onderschept hem gevende (gelijk geseyt is) een rechte gestalte met d'Oogen siende na den Hemel/ als na sijn beginsel ende oorspronck op dat hy de wonderlijckheden van sijnen Godt aenschouwende/ hem synen Schepper loven en dancken mach over de groote en heerlijcke werken aen hem gedaen:

Pronáque cum spectent animalia cætera terram,
Os Homini sublime dedit, cælumque tueri
*Jussit, & erectos ad sydera tollere vultus.**

* Ovid. l. 1. Metam.

De Hersenen/ sijnde/ na 't gemeen gevoelen/ het logement des oordeels ofte onderschepts/ den stoel der wijsheyt/ de winckel der memorie/ het Instrument van alle krachten der ziele/ in weerdigheyt d'eerste en voornaemste van alle/ heeft hy in't hoogste ende opperste plaetse van den stronck des Lichaems als op een Burch gestelt/ op datse dies te lichter van haer sien en d'uyterlijcke sinnen bequaemer gebruycken mochte. De Mensch nu met sulcke begaeftheden vervult/ is bequaem om alle dingen/ als hy sijn verstand daer maer aenhangt/ lichtelijck te begrypen; derhalven is hy een vinder van alle Konsten die hy na sijn believen gebruyckt; alles wat in de gansche Werelt is/ weet hy alsoo te bewegen en te handelen/ dat hem by na alle dingen onderworpen zijn/ dies hy de self de besigt tot wat dienst hy oock wil/ veranderende de gedaende ende figuyren van veele der selver. Ja hy ghebruyckt selfs d'Elementen als hare Heere en Regeerder na sijn believe; hy heerscht over de gedierten/ soo wel der Aerde/ als des Waters/ ende 't gevogelte des Hemels.* Gebruyckende de selve soo wel tot lust en vermaeck als tot dienst en nuttigheyt sijns levens; ende hy regeert niet alleen over d'onvernuftige Dieren/ maer soo over andere Menschen/ als oock over hem selven/ 't welck geen onredelijcke Schepselen konnen doen. Hy is oock nevens de gemeenschap der Menschen alsoo gesint/ dat hy voor de weerdigheyt/ vermeerderinge en welvaert van't gemeene best/ niet alleen sijn goed/ maer oock self sijn leven niet en breest te laten/ zijnde hem alsulcke begeerte tot de vryheyt ingeboren/ dat hy geen slavernye verdragen/ noch geen onrecht dulden kan. In summa de Mensch is allenthalve een godlijck Dier/ hem soo na als mogelijck is nae de godlijcke Natuyr conformerende/ en daerom met andere aerdsche gedierten geensints te gelijcken/ maer met godlijcke en hemelsche dingen/ ende dit alleenlijck door de begaeftheyt ende 't licht des verstands/ die grooter en hooger dingen aenmerckt en voorsiet/ dan die 't menschelijck leven aengaen; die door 't overdencken van de grootste/ en verborgene dingen ons een groot vermaeck aenbrengt; die het gansche al hoe groot en oneyndig het is/ in een oogenblick door-loopt/ omvangt ende begrijpt; die ons leyt tot een goede en wijse maniere van leven/ die daer maeckt dat wy de grootheyt en waerdigheyt aller dingen oordeelen/

* Ps. 8. 8. 9.

deelen / onderscheyden / en aenmercken konnen / 't geen ons brengt tot walginge en verachtinge van laege en aerdsche dingen / welcke by de hooge en Hemelsche in't allerminste niet te compareren zijn. Ten laeste om de heele saeck met een woord te besluyten / sy is het self waerom de Mensch voornemelijck van Godt geschapen is / namelijk om sijnen Schepper te verheerlijcken en sijn even-naesten na vermogen goet te doen. Die dan dese heerlijcke gave en dit kostelijck talent allerbest gebruyckt hebben / tot nut en dienst van 't gemeene best / die behooren / als lichten en exemplaren aller navolginge waerdig / ons met haer wel verdiende lof voor-gestelt / en haer gedachtenissen by den nakomelingen in zegeninge gehouden werden; op dat hare lof-waerdighe namen nevens hare Lichamen (nu lange ten Grave gedaelt) de verganckelijckheyt geensints gemeen mochten zijn / en niet soo buyten geheugnisse in een grondelose vergetenheyt geraecken / gelijck (helaes) door d'eenvoudige simpelheyt / onkunde en versuym van de voorgaende dorre en onvruchtbare Letter-eeuwen / buyten alle twijfel hier te lande / niet dan al te veel sal sijn geschiet / en self sommige onser Voor-Vaderen is weder-varen / gelijck de Poeët Horatius te sijnen tyde al heeft geklaegt;

De verstandige weldoenders te lauderen.

Doch veele door gebrek van aenteeckening onwaerdiglijck buyten geheugnis geraeckt.

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi, sed omnes illachrymabiles
Vrgentur, ignotique longâ
*Nocte, carent quia vate sacro.**

* *Horat. Carm. l. 4. Od: 9.*

't Welck Joncheer Matthijs vander Houve, by een andere occasie achter 't eerste deel van sijn Chartre Chronijck aldus in't Nederduytsch heeft gestelt:

Voor Agamemnon groot
Veel Mannen van faem
En Helten sonder Naem
Ontraent † stierven de Doot
Vergeten in't Graf stack
Want den Poët ontbrack.

† Alias onbetraent.

d'Eenvoudigheyt hier te Lande was van ouds soo groot / dat men weynig luyden vond die lesen of schryven konden / alleen haer werck maeckende van een vroom / oprecht / leven te leyden; ja men seyd dat sy door onkunde van lesen noch schryven selfs geen brieven van transport eeniger vaste goederen plegen te maecken / maer alle de Kinderen van de buyrte ter plaetse van't verkochte brachten / en aldaer verhaelden /

Slechte eenvoudigheyt der voorgaende tyden.

dat

dat soodanig stuck Lands / Huysinge / grond / ofte Erve / was verkocht aen sulcken een; vermanende dat sy des gedencken / ende in haer oude dagen kennisse en geheugnisse daer van dragen wilden; ende ten eynde het self de des te beter mocht werden onthouden / hadden een gewoonte / de Jongens / ten oorconden van dien / by de Ooren te grijpen en te reck-ooren / waer van daen het woord oorconden schijnt te diriveren: gelijck oock het zegelen van Schepenen / gesustineert werdt / uyt gebreck van niet te konnen schryven of onderteeckenen / sijn oorspronk genomen te hebben. Sulx niet te verwonderen is dat van ouds weynigh by geschrift is naergelaten / en by gevolgh veele saecken ons verborgen sijn gebleven. Tot dat de Geleertheyt wederom aen't bloeyen geraeckt zijnde / veele schriften en boecken heeft voort gebracht / waer toe niet weynigh geholpen heeft de loflijcke Konst van Druckery / die binnen korte / de geheele Werelt met Boecken heeft vervult / en yder Exemplaer soo vermenigvuldigt / dat onmogelijck niet konnen vergaen / sulcx wy nu te recht en met grooter reden mogen seggen / 'tgeen Virgilius al voormaels heeft uytgeroepen / dat de Boecken in geduyrsaemheyt / de marmere Eer-beelden en allerhande gedenck-teeckenen / verre overtreffen;

Opkomst der Geleertheit en effecten van de Boek-Druckerye.

Marmora Meonij vincunt monumenta libelli
*Vivitur ingenio, cætera mortis erunt.**

* *Virg. Eleg. de Mecen. obit.*

Door dit middel kan de gedachtenisse van de deugt aller bequaemst werden onderhouden. Wat waren doch veele Helden en der selver treflijcke daden sonder dese? Gewisselijck haren lof ware gansch haestelijck verdwenen / en gelijck als met hare Lichamen onder d'aerde begraven / wat waren d'uytnemenste verstanden sonder dese? Voorwaer alle hare heerlijcke meditatien / waren by na tusschen hare lippen en tanden verstorven. Der Orateuren en Poëten geestige concepten / fraye gedachten / en cierlijcke woorden / waren met haere stemmen vergaen / en heen gevlogen. Daerom seyd dien allervoortreflijckste Orateur Cicero: *Non vita hęc dicenda eſt, quæ corpore & ſpiritu continetur: illa, inquam, illa vita eſt, quæ viget memoriâ ſęculorum omnium, quam poſteritas alit, quam ipſa ęternitas ſemper intuetur.** Dit en is geen leven, 'twelk uyt lichaem en geest bestaet, maer dat is seg ick, dat is het leve, 't welck wast en toeneemt door de geheugnisse van alle eeuwen, 'tgeen de nakomelingen voeden, en de eeuwigheyt self geduyrigh aenschout. Dit is dan in de Werelt de grootste en by na d'eenigste vergeldinge / van alle die haer leven tot conservatie van 't gemeene best hebben op geoffert / of den Vaderlande en haer mede-Burgeren goede diensten hebben gedaen / dat hare Namen gelijcke als met gulde letteren in de Boecken werden aengeteeckent / waer door een onsterflijcke Faem hare meriten over de gansche Werelt met een eeuwigduyrende en oneynde-

Dienstigheyt van't schry. van der Boecken.

* *Cicer: pro Marcell.*

eyndelijcken lof verkondigt / gelijck de voor-gemelte Orateur oock elders seyd / *Ex omnibus præmÿs virtutis, amplissimum est præmium gloria: quæ vitæ brevitatem, posteritatis memoriâ consolatur: quæ efficit ut absentes adsimus, mortui vivamus: cuius gradibus etiam homines in cœlum videntur ascendere.** Dat is: Uyt alle de beloningen van de deugt, is'er geen treffelijcker als d'eere, die de kortheyt des levens vertrooſt, door de geheugniſſe van de nakomelingen; die maeckt dat wy in ons af-weſen tegenwoordigh zijn, en dood zijnde, leven; door welckers trappen de menſchen oock tot in den Hemel ſchynen op te klimmen. Daerom ſeyd de meer-gemelte Horatius, oock ſeer heerlijck:

* Id. pro Milone.

Dignum laude virum Musa vetat mori.
*Cælo musa beat:**
Et alibi
Illum aget penna metuente solvi
*Fama superstes.**

* Horat. lib. IV. Od. 8.

* Id: lib. II. Od. 2.

Wy ſullen dan oock hier / gelijck als in ſpijt van de nydige Tijd / die anderſints alles in de duyſtere vergetenheyt weg-ſleept / een ganſche bende van vermaerde Delvenaren / en der gener die in't geweſt van Delft / en d'omleggende landſtreecke van de Stadt geboren zijn / uyt alle Hoecken / van ſoo oude als nieuwe Schryvers by een halen / en naer ordre van jaer-tal haerer ſterf-dagen (voor ſoo veel hebbe konnen na-ſpeuren) achter den anderen laten volgen.

Lijſte van vermaerde Perſonagien uyt Delft en Delfland geſprooten.

Onder deſe komt ons wel eerſt te voorſchijn Suſter GEERTRUYT van OOSTEN, wiens leven in d'oude Hollandſche Chronijcken ſoo wonderlijck beſchreven ſtaet / en die by de Rooms-geſinden voor een heylighe Maget werdt ge-éert en gevíert / gelijck dit alles voorhenen t'ſyner plaetſe is by-gebracht.* Niet dat ſulx by ons ſou konnen werden aengenomen / maer om dat ſy echter (het ſy dan hoe men wil) ſoodanige vermaertheyt bekomen heeft / dat alhier met geen onpartidigheyt / ſtilzwygens kan werden voor-by-gegaen. Deſe / effective wel niet binnen de Stadt / doch onder het Heemraedſchap van Delflandt / namelijck tot Voorburgh / geboren zijnde / heeft echter altijd te Delft gewoont / en aldaer haer vermaertheyt ontfangen / gelijk ſy daer oock eyndelijck geſtorven is / op drie Koningen-dagh den ſesden January des Jaers 1358.

Suſter Geertruyt van Ooſten een H: Maget.

* Siet boven p. 308. & seq.

Heer CLAES van BLEYSWYCK, de vierde in ordre onder d'eerſte Canonicken van't Capittel St: Pancras ofte Hooglandſche

Hr: Claes van Bleyſwijck Canonic van St: Pancras.

Kerck tot Leyden/ aldaer in-gestelt in't Jaer 1366. volgens de getuygenissen van *Johannes Gerbrandi a Leydis.** d'Oude Hollandsche Chronijk gedruckt 1517.* Item Gouthoven.* De Professor Boxhoorn.* Als mede Jan Orlers, in sijn Beschryvinge der Stadt Leyden / * en andere meer / die van d'instellinge deser Canonisye spreecken / en met eene de namen der Canunnicken specificeren; hy was geboortig van Delft/ als blijckt by een over-oud Register gekomen uyt St: Pancras Kerk voorsz / waer in alle de wapen-teeckenen / en namen der Canonicken deses Capittels successivelijck waren gestelt / gevende daer-en-boven te kennen dat sijn voor-Ouders / hier te Delft in Regering waren geweest / item dat hy was gepromoveert der Canonicalen ofte geestelijcken rechten Doctor / en veel gedaen hadde tot fundatie van dit eerwaerdige Collegie van den heyligen Pancratius, wiens leven hy oock naderhand heeft beschreven en veele Jaeren onder de Kerck-boecken aldaer is bewaert geweest.

*Joh. a Leyd: l. 31. C. 15. *Chron. Holl: Div:26.c 13. *Goutb:f 117 *Boxh Thea. f: 193. *Bes: Leyd: p. 110.

Mr. Dirck van Delft, Hof-prediker van Hertogh Albert.

Mr. DIRCK van DELFT, was een Alumnus ofte Voedsterlingh van Hertoch Aelbrecht van Beyeren, Grave van Hollandt / die hem t'sijne koste liet Studeren / soo verre dat hy *Doctor Theologie* wierd gepromoveert / 't welck in dien tijd hier te Lande sonderlinge raer was/ weshalven den Hoog-gemelten Hertoch als sijn goetgunstigen *Mecoenas*, hem een jaerlijcx pensioen tot een premie toe leyde / en om sijne sonderlinge gaven en geleertheyt daer-en-boven noch tot sijn Hof-prediker aen-nam/ als blijckt by dese antijckse brief.

ALbrecht, &c. doen cond allen luyden, want wy Mr. Dirck van Delft vande Predecaren ordere ter Jacopynen 't Uytrecht, jaerlijx tot veel Scoolen geholpen hebben, alsoo lange dat hy Doctor in Theologia geworden is, dat men heet Meester inder Godheyt, daer ons sonderlinge lieve toe is, want geen ander in onsen Lande en is, als wy vernomen hebben, ende om dat wy hem nu niet willen verlaten, na den voorsz gratie die hy als ons wail aengebracht is, met groten arbeyde ende koste verkregen heeft, soo hebben wy Mr. Dirck voorsz, om ontfanckelijcken dienst die hy ons gedaen heeft, ende noch of Godt wil alle dagen doen mach, gegeven ende geven mit desen brieve xx. oude Schilden 's Jaers, xl. groten voor een Schilt gerekent, die wy hem bewijst hebben, ende bewysen jaerlijx te ontfangen uyt onsen Tresoryen binnen den vier heylig Kars-dagen aldaer die eerste dagh afwesen sal, binnen de vier heylig Kars-dage naest-komende, ende ontbieden en bevelen onsen Tresorier die nu is, of namaels wesen sal, dat hy Mr. Dirck voorsz, de voorsz wedden alle Jaren opten tijd voorsz uytreycke en betalen, ende daer af neme sijn brieve van quitantie om voir ons mede te rekenen, sonder meer gebods of bevelinge van ons daer af te hebben, voirt ontfaen wy Mr. Dirck voorsz mit dese tegenwoordige brieve voir onsen dienre ende familiair

miliair in onser Capelle voir ons te leeren ende Predicken, alst wel goddelijck ende eerlijck is, ende bevelen alle onse huys-gesinde dat sy den selven Mr. Dirck daer voir houden ende starcken, dit sal geduren tot onsen wederseggen. In oirconde &c. gegeven in den Hage opten xvij. dach van December Anno 1399.

In de Lijst van de geleerde Mannen/ die Wouter van Gouthove/ voor sijn Chronijck van Hollandt stelt/ heeft hy onder anderen HUGO BOLETUS, geboren van Delft/ is geweest eerst Prioor van de vermaerde Abdye t'Egmont/ daer na Prioor van de Cathuseren tot Cappelle by Adinghen in Henegouwen/ ontrent den Jare 1465. Hugo Boletus, Prior van Egmont.

ÆGIDIUS DELPHUS, op plat duytsch geseyt/ Gillis van Delft, was een uytsteeckend Professor der H. Theologie/ begaeft met veelerhande geleertheyt/ en sonderlinge bloeyende in de Poeësye/ met wiens vrindschap en gemeynsaemheit hem seer verblyde die grote D. Erasmus van Rotterdam/ * die van onsen Ægidius getuygt dat hy ten naesten by de gansche H. Schrift op versen hadt gestelt.* Hy floreerde in't laest van d'eeuwe 1400. zijnde naderhand van hem in Druck uytgegaen/ dese volgende stucken: Ægidius Delphius, Theologant en Poeet. *Boxh. Theat. p. 166. * Sweert. Ath. belg. p. 106.

Epistola Pauli ad Romanos, quam inscripsit Stephano Episcopo Parisiensi. Inpress. Basil. 1562. fol. cum Annotationibus Gilberti Cognati Tomo II. operum illius: itemque Parisiis apud Badium, 1507. cui adhæret.

Defensio pro Cleri Flandriæ libertate: cum Brugis peteretur subsidium, Rege Castelia Hispanias cogitante.

Psalmos VII. Pænitentiales; ac Litanias versu reddidit, secundum in 4. absque anno & loco editas.

Commentarius ejusdem in Ovid. de Remedio amoris, excusus est Paris. 1495. 4.

JOANNES DELPHIUS, mede na sijn Vaderlijcke Stadt soo genaemt/ heeft veele Jaeren Suffragaen-ofte-Wy-Bisschop van Straetsburg geweest/ heeft ook eenige Tractaten in't Latijn geschreven/ die na sijn doot in't licht gegeven zijn/ als van de Pauselijcke macht. Item van de kenteeckenen der Kercke/ 'twelck by de Rooms-gesinden hoog geacht is/ en andere meer: Jan van Delft, Wy-Bisschop van Straetsburg.

De Potestate Pontificis. Coloniæ Typis Cholini 1580. 8.

De Notis Ecclesiæ ibid. 8.

Heer FRANCISCUS SONCK, Soon van Dirck Sonck Janszoon, Schout van Delft/ mitsgaders Hoog Heemraed van Delfland/ ende Magdalena van Bleyswijk Dirckld. werd tot Delft geboren in den Jare 1489. was in sijnen tijd een vermaerdt Man/ hebbende veele en verscheyde/ soo Politijcke als Kercklijcke/ Ampten bekleet/ en onder anderen Hr: Francois Sonk, Coadjutor van den Bisschop van Utrecht.

deren oock Coadiutor, dat is d'eerste persoon na den Bisschop van Utrecht geweest/ als dese latijnsche Inscirptie/ op de lijste van sijn Schilderye staende/ te kennen geeft.

FRANCISCUS SONCK, JURIS UTRIUSQUE, DOCTOR NATUS Ao. 1489. 14. MARTIJ CONSILIARIUS REGIS GALLIÆ MONSTRALI Ao. DECIMO. IN FLANDRIA ADVOCATUS Ao. DUODECIMO. MECHLINIÆ Ao. DECIMOQUARTO. CONSILIARIUS CÆSARIÆ MAJESTATIS PRINCIPIS HOLLANDIÆ Ao. DECIMOSEXTO. CANONICUS TRAJECTENSIS Ao. DECIMOOCTAVO. EPISCOPI OFFICIALIS Ao. VIGESIMOSEPTIMO. ET ARCHIOFFICIALIS Ao. QUADRAGESIMO, ÆTATIS 51.

Maerten van Dorp, vermaert Professor te Leuven.

MARTINUS DORPIUS, anders gesept/ Maerten Bartelmeesz. van Dorp, gebooren tot Naeldwijck/ anderhalf uyr van de Stadt af gelegen/ een Man in geleertheyt en naem met weynigh te vergelijcken; was eerst Professor in de wel-spreeckentheyd en Philosophie/ en daer na oock in de Theologie tot Leuven/ uytstekende ervaren in kennisse van alle drye konsten ende der Griecsche en Latijnsche Tale. Hy sterf in de fleur sijns levens/ den lesten Mey 1525. werdende van alle geleerden in sijnen tijdt seer betreurt en beklaegt / als sijnde van seer groote hoope en verwachtinghe/ gelijck Erasmus (met wien hy oock seer familiaer was) self van hem getuygt.* En Adrianus Barlandus, kan niet genoeg uytdrucken / het verlies dat de hooge Schole van Leuven/ door 't ontydig sterven deses Mans / geleden heeft. *Plus [inquit] in uno hoc viro amisit, Scola Lovaniensis, quam aut æstimari potest, mirè Poëtarum omnium fabulas tenebat: Oratorum & Historicorum libros omnes excusserat: Dialecticorum argutias callebat: Physices arcana pervestigaverat. In sacris litteris nihil tam arduum & difficile, de quo non subtiliter & accuratè disputarit. Quàm Latinus & elegans, planeque Romanus illi sermo! quanta divinorum eruditio, &c.* Sijn lichaem is begraven in de Galerye des Cartusers Klooster te Leuven / alwaer voor eerst dit heerlijck Lof-vers/ door meer gemelte Erasmus gemaeckt/ t'syner gedachtenisse te lesen is.

* Erasm. lib. xix. epist. 83 ad Barland.

* Adr. Barl. in Chron. Ducum Brabant.

MARTINUS ubi terras reliquit DORPIUS,
Suum orba partum flet parens Hollandia,
Theologus ordo luget exstinctum decus,
Tristes Camænæ candidis cum gratiis

Tan-

Tantum patronum lachrymis desiderant:
Lovaniensis omnis opplorans scola,
Sidus suum requirit; ô Mors, inquiens,
Crudelis, atrox, sæva, iniqua & invida,
Itan' ante tempus floridam arborem secans
Tot dotibus, tot spebus orbas omnium
Suspensa vota? premite voces impias;
Non periit ille, vivit, ac dotes suas
Nunc tutò habet, subductus ævo pessimo.
Sors nostra flenda est, gratulandum est DORPIO.
Hæc terra servat, mentis hospitium piæ,
Corpusculum, quod ad canoræ buccinæ
Vocem, refundens optima reddet fide.

OBIIT ANNO M. D. XXV. PRID. KAL. JUNIAS.

Behalven dit/ is'er noch een ander Epitaphium, t'syner eere door den geleerden Ludovicus Vives, ingestelt als volgt:

QUICUNQUE PROPERAS, VIATOR,
SISTE,
EXIGUAM MORULAM POSCIMUS;
TUANE MAGIS CAUSSA, AN NOSTRA,
UBI HÆC COGNOVERIS
CENSETO.
MARTINUM DORPIUM BATAVUM
MORS SUPERUM MINISTRA
MORTALIBUS ERIPUIT.
IMMORTALIBUS REDDIDIT.
SIC VIXIT, UT TERRA ESSET EO INDIGNA;
SIC MORTUUS EST,
UT COELUM VIDERETUR ILLUM
TERRIS INVIDERE.
ANIMAM TULIT DEUS,
CARNEM MORBUS,
OSSA NOBIS AD SOLATIUM RELICTA.
AMICIS TALEM MORTEM PRECAMVR,
INIMICIS TALEM VITAM.
IN REM TVAM MATVRE NVNC PROPERA
VALE ET VIVE.

Veele en verscheyde latijnse schriften heeft hy na gelaten: als

Dialogum Veneris & Cupidinis, Herculem animi ancipitem in suam militiam, invitâ Virtute; propellentium.

Complementum Aululariæ Plautinæ, & Prologum in Militem eiusdem.

Epistolam de Hollandorum moribus, ad Epist. Chrysostomi Neapolitani. Lovanij, apud Theod. Martinum Alostensem, 4.

Orat. De Laudibus Aristotelis, adversus Laur. Vallam, habitam anno D. cIↄ. Iↄ. x. ibid. 1514. 4.

Orationem de Laudibus omnium disciplinarum & Academiæ Lovaniensis, Kal. Octobris cIↄ. Iↄ. xiij. in Lectionum renovatione habitam, typis ejusdem, eod. an. 4.

Orationem De Assumptione Virginis Dei-paræ. Ibid. 4. 1514. *cum illa, De Aristot. laudibus.*

Orationem De Laudibus D. Pauli, De litteris sacris, &c. habitam in Prælectionum Paulinarum initio. Basil. 1520. *apud Frobenium.*

Scripsit etiam Epistolam ad Erasmum, de Encomio Moriæ parum feliciter edito, hortaturque ut eidem Apologiam, Sapientiæ reponat. Basil. Typis Frobenij, Pargnesin Isocratis, Argicola Interprete, recognovit. Argentinæ 1520. 8.

Heer Iooft Sasbout Cancelier van Gelderland.

JODOCUS SASBOLDUS, I. C. in Nederduyts Mr. Joost Sasbout, by Adrianus Junius abusivelijck gestelt / als of hy uyt den Haegh van geboorte was / zijnde nochtans onfeylbaer te Delft geboren / alwaer hy oock was getrout met Catarina vander Meer, Dochter van Pieter Arent Franckensz vander Meer, en Liedewy de Wilt van Bleyswijck, was een bysonder groot Rechts-geleerde / en des-wegen Raed in den Hove van Hollandt verkoren / Anno 1515. daer na door Keyser Carel de vijfde tot eerste Cancelier van't Hof van Gelderland / opgericht tot Aernhem 1543.* Hy sterf aldaer / ende is begraven in de Cathedrale Kerck Anno 1546. oud zijnde 59. Jaren 8. Maenden en 10. dagen / hebbende by sijn leven hem selven dit volgende grafschrift gemaeckt / 'twelck by Guicciardin, Boxhoorn, en andere beschryvers van Nederlandt / om sijn bysondere frayigheit / allenthalve werd geallegeert / en wy oock aldaer ter plaetse hebben gesien / waer in hy de Stadt Delft voor sijn Vaderland erkent / in dese forme:

* *Gouth. p.* 821.

Siste gradum: quod es, ipse fui, fortassis eris cras
Quod sum, cadaver putridum.
Olim Iudocus eram Sasbout: me misit in auras
Delft clara pars Bataviæ.
Ter denis patriæ caussas decidimus annis
Pars consili haud ingloria.

Deinde

Deinde & rectum Præses jus, Cæsare, Gelris
Dixi, jubente Carolo.
Quid tituli, quid opes, quid nunc prudentia prodest?
Mors summa miscet infimis.
Sola manet virtus homini post funera, solam
Dum vivis, hanc ama. Vale.

VIVUS SIBI SCRIPSIT. VIXIT ANNOS LIX. MENS. VIII. DIES X.
OBIIT M.CCCCC. XLVI. NOVEMB. XIV.

Verscheyde Schryvers stellen abusivelijck als of dit Graf-schrift/ op een Sarck/boven sijn Graf gelegen/ gehouden stond/ maer het staet op een konstig/ doch ouwerwets uytgehouden steen-werck/ tegen een muyr in den Trans van het Choor op gerecht/ onder een klein Scele-ton of geraemte/ en na my voorstaet soo las ick in een Frontespice/ wedersijds met pilaertjes poorts-wijse gemaeckt/ dese passagie uyt de H. Schrifture/ 1 Corint. 15. v. 17. Indien Christus niet op geweckt en is, soo is uw Gelove te vergeefs, soo zijt ghy noch in uwe sonden.

F. ADAMUS SASBOLDUS, anders Broeder Adam Sasbout, geboren Ao: 1516. den 21. Decemb: sijn Vader was Heer Jan Sasbout Dirckſz die vijf-en-twintigh mael het Burgemeesterschap tot Delft heeft bedient/ zijnde de Broeder van den geleerden Cancelier voorsz/ die by gevolgh Oom/ en geen Broeder was van Adam/ gelijck sommige verkeerdelijck hebben gestelt; dese de fundamenten van sijn Studie gelegt hebbende in sijn geboorte Stadt/ is daer na door Georgius Macropedius, tot Utrecht onderwesen in de Poeësie en wel-sprekentheyt/ en voorts hem begevende tot volkome kennisse van de Griecse Tael/ heeft soodanige progressen in dese Studien gedaen/ dat hy al voor sijn achtien Jaren de Griecsche *Ilias* van Homerus in even soo veel latijnsche versen heeft vertaelt. Hy was soo geluckigh en sterck van memory dat alle de twaelf boecken van Virgilius, genaemt de Æneidos, sonder missen van buyten riciteerde.* Daer na tot Leuven de Philosophi/ Theologi en Hebreeuse tael geleert hebbende/ heeft sigh aldaer onder de ordre van de Franciscaner Monnicken ofte Minder-broederen begeven/ by den welcken hy vermits sijne groote geleertheyt/ wel-sprekentheyt/ grooten yver en godvruchtigheyt/ verkoren wierd tot haren Leeraer en Professor. Valerius Andreas, getuygt van hem dat hy was/ *in singulis singularis & eximius, vitæ integer, scelerisq; purus & sanctimonia clarus.** Een man in allerhande wetenschappen uytsteeckende, volkome vroom, en oprecht, van leven en van heyligheyt

Broeder Adam Sasbout, vermaert Godsgeleerde.

* *Sweert; Ath. Belg. p. 90.*

* *Val. And. bibliot. p. 4.*

ver-

vermaert, waer door hy by een ygelijck een sonderlinge grootachtinge en estime voor sijn persoon bequam. Men seyd oock dat hy voor sijn Boecken/in sijn Celle/niet anders begeerde als een Brevier/den Bibel/ en sijn eygen hand-schriften. Na dat hy hier dus negen Jaren geleeft hadde/ is hy den 1. December des Jaers 1553. door een ontydighe doot/ mit spuwen van bloed/ weg geruckt/ in't 36ste Jaer sijns ouderdoms. Ende is in de Capittel-zael des Cloosters begraben/ alwaer men dese versen/ van onsen Cornelius Musius, tot sijn Grafschrift leest.

D. O. M.

ADAMVS nomen, Batavi mea patria DELFI,
Progenies SASBOVT non inhonora fuit.
Trajectum Latias & Græcas tradidit artes,
Lovanium Hebræas addidit atque sacras:
Quas ut proferrem (culpa est sepelire talentum,
Et Domino usuras non solvisse suas)
Commoda visa mihi Francisci semita: at illam
Dum sequor, in mediis cursibus eripior.

CORNELIUS MUSIUS DELF. AMICO POS. OBIIT AN. SALUTIS cIↃ. IↃ. LIII. ÆTAT. XXXVI.

Prenten die van hem uytgaen.

Sijn Contrefeitsel in't kloosterlijck gewaet/gaet op tweederley manieren in prent uyt/ 't eerste gedaen door Jan Wiricx, met sijn devijs *Omnia vanitas*, dat is/ alles ydelheyt, en een latijnsch vers daer onder; 't weede (zijnde Copy) heeft dese vermaninge onder aen: Gedenckt o mensch dat ghy stof sijt, ende in stof sult ghy wederom verkeert worden. Maer het vers/ dat op sijn afbeelding gemaekt is/ luit aldus:

Bis decimum & quintum Delphorum Consule Patre
Clarus, & agnatis Presidibusq; viris,
Assisij vatis leges habitumq; sequutus,
ADAMVS SASBOVT haud secus ora tulit.
Quale viro ingenium, vis, mens, quæ copia sacri
Eloquij & quatuor lingua diserta sonis

Sunt

Sunt libri testes, solers quos suspicit orbis,
Auctoris nomen dum canit & titulos.
Quæ nî pulchra duat mansuram Gloria Famam,
Debuerant vitæ de brevitate queri.

Verscheyde van sijne schriften sijn na sijn doot uytgegeven door de voorsorge van eenen Cornelius Verburch, zijnde sijn Lands-man / en oock Neef / die om dit goede werck (gelijck den Professor Boxhoorn seyd*) meriteert geprresen / en van ons gedacht te werden; sy zijn eerst elk in 't bysonder uytgekomen / en daer na alle by den anderen / tot twee verscheyde reysen gedrukt in folio tot Ceulen / *Typis Joannis Birchmanni* 1568. & 1575. waer van ick oock een Exemplaer onder mijne Boecken vinde / inhoudende dese volgende Tractaten: Boeken door hem beschreven. * Boxh: Thea: Holl: p. 166.

Commentaria in ESAIAM Prophetam, quibus præmisit Tractatum de Scripturarum sensibus.

Explicationes in omnes D. PAULI Epistolas, & quorundam aliorum Apostolorum.

Homiliarum opus, quas varijs in locis Lovanij latinas habuit.

Conciones tres super illud Levitici, eritis mihi sancti, &c, Lovanij 1552.

Orationem quodlibeticam, de vera Christi Ecclesia.

Denique Orationem funebrem in obitum Tilmanni Geldropij, Collegij Pontificij in Academia Lovaniensi Præsidis.

De eerste en voornaemste van dese schriften / zijnde d'uytleggingen over de Propheet Esaias / mitsgaders over de Brieven des Apostels Pauli / zijn soo heerlijck / dat onder de geleertste Theologanten / self Gereformeerden / in seer groote hoog-achtinge zijn / gelijck als voorhenen is verhaelt.* Den Auteur van de Historie der Martelaers van Gorcum getuygt / dat onse Sasbout uyt sijne schole veel geleerde en vermaerde Mannen heeft voort-gebracht.* * Siet boven p. 406. * Mart: van Gorc: p. 240

Ontrent dees tijdt / leefde eenen ARNOLDUS vander MEER, geboortigh van Naeldwijck / Licentiaet in de Rechten / en Jerusalems Heer / die uyt 't Spaens in 't Latijn vertaelde seeckere aerdige t'samenspraeck / genaemt *El desseoso*. En in 't Latijn: *Desiderium, de expedita ad divinum amorem via. Lovanij* 1554. 8. W. van Gouthove / in sijn Catalogus van de geleerde Mannen / die in Hollandt gheboren zijn / schijnt desen Man te noemen Arnout Wandmeer.* Arent vander Meer, Regtsgeleerde. * Siet Gouth. p. 219.

In tegendeel van veele Godvruchtige Mannen uyt Delft en Delflandt gesprooten / soo heeft de Stadt (gelijck onder de beste vruchten altemets 't snoodste onkruyd werd gevonden) oock te voorschijn gebragt / eene die niet en meriteert genoemt te werden / ten sy dat het geschiede tot een af-keer en schrick der nakomelingen. Dese is DAVID JORISZ, David Ioris Aerds-Ketter

dien vermaerden Hooft-ketter / zijnde geweest een konstig Glas-schilder / van sijn Ambacht / van wiens hand-werck noch sommige overblijffselen sijn te sien / een Speelmans Soon / ongeleerd / en geen talen kundigh behalven de Duytsche / doch / volgens getuygen van alle die van hem hebben geschreven / seer eygen-wijs / en niet te min bysonder loos / een machtigh Veinser en ontveinser in 't Kercklijck / bequaem om na aller menschen manieren / en na tijd en gelegentheyt sich te voegen / niet haestig van sinnen / schoon van Aenschijn / ende wel gemaeckt van lijf en leden / in gebeirden en zeden manierlijck / in sijn woorden beset ende wel-sprekende. Dese sich in den tijdt vande wederdopersche Swermeryen in Nederland / en den Munsterschen Krijg / onder dat gebroedsel vermengt hebbende / wierd eer-lange door eenen Obbe Philips, tot een Bisschop over de Doops-gesinden binnen Delft geordonneert. Ja dat meer is / de ses-en-twintig Apostelen / die van den Koning der wederdooperen waren uytgesonden / om sijn Rijck te verbreyden / en haer Leere met hun bloed presenteerden te bevestigen / beweerden opentlijck / dat sedert Christi tyden vier Propheten waren op-gestaen / twee waerachtige / namelijck / Jan van Leyden / en David van Delft, en even soo veel valschen / te weten de Paus van Roomen / en Martijn Luther.* Hy had oock / soo sommige sustineren / van den Koningh eenige penningen ontfangen / om in Vrieslandt en elders volck te doen werven tot ontset van Munster / daer den Koningh in belegert was. Doch dat Rijck ten eynde raeckende / sloegh hy andere wegen in / scheyde sich metter tijdt van de Doops-gesinden / verweckte / dog seer behendelijck / een eygen Secte / daer hy alleen het Hooft ende vinder der selver van was / en veel geldts van trock ; sich vervorderende sijne ongehoorde en nieuw geinventeerde Leere met seer listighe en geverwde woorden niet alleen mondeling / maer self schriftelijk onder den menschen hier en daer in te voeren / noemende de selfde 't Woord der Volkomenheyt of Prophetie / gelijck hy sulcx sonder schroom in 't Boeck der Volkomenheyt verbatet heeft / 't welck den volmaeckten te lesen gegeven wierd / maer wat bedeckter en heymelijcker in 't groote Wonder-boeck, over-al verbreydet is. En nademael de selve Leere den menschen op eenen ruymen en genoeglijcken wegh leydet / en de sondelijcke natuyre op een sacht kussen set / daer benevens met een sonderlinge maniere van spreecken / als of die uyt een hoogen Prophetischen geest voort-quam / oock met eenen schoonen uytwendigen schijn der vromigheyt opgesmuckt was / heeftse licht ingaende / lichtelijck / by veele ydele en veranderlijcke menschen plaetse gebonden. Sy had oock boven allen dit voordeel / dat hare aenhangers wel mochten anders spreecken / en met uyterlijcke woorden en wercken voor de lieden sigh aenstellen / en nochtans heel anders in 't herte gesint zijn ; met den Wederdooperen / Papisten / Luteranen / Recht-gelovigen / in allen stucken des Kercken-dienst gemeynschap houden / na gelegentheyt des

Werd Bisschop over de Doops-gesinden van Delft.

*Siet Hortens. Oproer der Wederdop. fol. 11.

Verweckt een nieuwe Secte.

Oorsaeck van sijn aenhang.

des tijdts en plaetse / daerse zijn / haer voegen / mits alleenlijck haer geloove in't herte bewarende. Dese verleydende en bedrieglijcke Secte der Davidianers, of/ soo anderen haer noemen/ David Joristen, door den grooten aenwas soo langs soo meer ontdeckt werdende / soo quam in den Jaere 1538. in dato 2. January een Placcaet uyt door gansch Hollandt/ inhoudende dat soo wie David Jorisz, ofte Meynert van Embden/ Leeraren onder de Wederdooperen /logeerden/ sonder die aen te brengen/ levendig in sijn eygen deure gehangen souden werden/ welck Placcaet den 26. February daer-aen-volgende wederom wierd vernieuwt.* Tusschen beyde dese publicatien was hier te Delft in hechtenis geraekt de Moeder van onsen David, die geexecuteert wierd met den zwaerde/alleenlijk ter saecke sy herdoopt was; en hoe-wel men de herdoopte Vrouwen gewoon was in Sacken aen de School-poorts Toorn in 't water te smooren / gelijck boven is aengeroert / * soo wierd haer / vermits groot leet en berouw dat sy toonde / by forme van gratie noch vergunt/ dat sy binnen 't Clooster van de Cellebroeders onthooft/ en aldaer oock begraben soude werden / als blijckt uyt 't volgende geextraheerde / uyt t' Crimineel-bouck ter Secretarye deser Stadt berustende.

Werd vervolgt.

*Placcaetb: f 176. verso en 188. verso.

*p boven p. 677.

Sijn Moeder in hechtenis en onthooft.

Op huyden den xxj. February xv$^{c.}$ xxxviij. is Marijtge, Jan de Gorters Dochter, Weduwe wylen Joris de Coman, ende Moeder van David Jorisz. geexecuteert metten swaerde, overmits sy herdoopt was, ende alsoo de selve van dien seer peniteerde, soo werde de selve executie gedaen ten Cellebroeders ende aldaer begraven.

Twee Jaren hier na heeft David een Apologie / ofte verantwoording/ in't licht laten gaen / de welcke noch overig is / onder dese Titel: Onschuld David Jorisz. gedaen unde gepresenteert an die Wol-geborene Vrouw, Vrouw Anna, geborene Gravinne van Oldenburg, &c. Gravinne tot Embden, &c. in't Jaer 1540. Tegens die verkeerde valsche Articulen, soo hem over al na geschreven unde gesecht sijn. By welck geschrift hy sich selven op een beleefde en demoedighe wijse poocht te verschoonen en sijne Leere valselijck en dubbelsinniglijck te ontkennen. Doch 't mocht al niet helpen / werdende even yverig/ als voor desen / vervolgt. Sulcx hy nu in gansch Nederland en de naest-gelegene Landen/ van wegen sijne Godslasterlijcke Leere soo grootelijcx bekent geworden zijnde / ende nergens meer konnende seecker woonen / soo is hy eyndelijck ontrent twee Jaren na dat hy noch sijn Wonder-boeck in't ligt gegeven hadde/ An: 1544. met sijne bysonderste Vrinden en Huysgesin heymlijck na Bazel vertrocken/ alwaer hy/ onder veranderingh

Hy geeft een Apologie uyt.

Vertrekt bedecktelijck na Bazel.

van naem/sich geliet als een statelijck Edelman/ die/ door vreese der Pauselijcke verbolgingen/ uyt sijn Vaderlandt geweken/ ende voor sich selven de gesintheyt der Zuinglianen (die te Basel boven dreef) als de reyne leere t'eenemael toegedaen was; des werd hy tot Burger aengenomen/ deed/ na 't gebruyck der Stadt/ sijnen Eedt/ ende is alsoo uyt een slechter en geringer staet van Glase-schryver David Jorisz. van Delft/ Jonckheer Johan van Brugge, uyt Vlaenderen geworden/ met woorden en wercken sich alsoo gedraegende als een bysonder yveraer in de Baselsche Religie/ gaende met hen neerstig ter Kercken tot den gehoor des godlijcken Woords/ de Sacramenten doorgaens met een bysonderen schijn van aendachtigheyt gebruyckende. Den Wethouderen was hy onderdanig/ den Armen mildadig/ den krancken troostelijck/ den nooddruftigen behulpsaem. Dit veroorsaeckte dat niemant lichtelijck yet quaets van hem konde vermoeden/ maer dat hy van veele gehouden wierd/ voor soodanig en soo groot als hy wilde schynen te zijn. Ondertusschen heeft hy door sijne correspondenten/ veele slechte en eenvoudige lieden van hoogen en lagen staet in Nederlandt/ die hy met sijne duyvelsche Leere ingenomen hadde/ alle Jaren veel gelds af-geschat/ ende harer veele/ van alle haer goet en welvaren/ ja van eere en middelen ontbloot/ in groote elende en armoede gebracht. Hy middelertijt voerde een heerlijcker staet/ koft Huysen en gronden/ daer hy sich na liet noemen. Sijn Huys-houding was weynigh min dan Vorstelijck/ hy leefde lecker en wellustigh/ doch echter ordentelijck. Drie saken stelde hy sijn Huys-gesin/ om gestadigh t'onderhouden/ voor: Eerstelijk/ dat niemand de naem van David Jorisz (die in Hollandt en Vrieslandt te seer bekent was) op straet brachte: Ten anderen verboot hy te melden van wat staet of conditie/ handteeringh of hand-werck hy in't Vaderlandt geweest was. Voor-al wierd by hem verhoed dat niemant tot Bazel/ noch in't Eedt-genootschap van Zwitserlandt tot t'aen-nemen van sijn Secte aengesocht werde; waer in hy navolgde de natuyr van de Maertens ofte Weselkens die/ men seyd/ dat geen schade doen ter plaetse/ daer sy hare wooningen en verblijf-plaetsen hebben/ om des te veyliger en seeckerder in haere schuyl-plaetsen te mogen blyven woonen/ als sy andere afgelegene beschadigt hebben. Maer onderwylen liet David niet na/ sijne Leere door brieven/ Boecken/ en Boden in Nederlandt voort te setten en voedtsel te geven. Dus vermomt ontrent elf Jaren gerustelijck te Basel geleeft hebbende/ is 't gebeurt dat sijn eygen Swager/ en liefste leerling/ dien hy sijn Dochter ten Huwelijck gegeven hadde/ sijne Leere in twyfel trock/ en geheel tegens hem op-stond. Oock schryven eenige dat te dien tyden ymant uyt Neerland was gekomen/ die hem en sijn geheel gesin soo klaer beschreef/ dat hy/ door 't overwegen van't gevaer/ waer in hy stack/ om ontdeckt te werden/ tot twijffelmoedigheyt en wanhoope/ en door die wanhoope met sijn Huys-vrouw te samen ver-

Sijn huychlarie aldaer.

Sijn precautien om niet bekent te werden.

Sijn Swager rebelleert tegen hem.

vil in een zware kranckte/ die haer eerst weg-nam / en hem korts daer na dede volgen: Namelijck op den 26. Augusti 1556. Dus danigh was het eynde van dien beroemden Ketterschen Patriarch ofte Eerst-Vader David Joriszoon, die den geleerden Ubbo Emmius, noemt d'alder grootste te wesen / die oyt onder de Christenen te vinden is geweest; dien weder-haen en roer-vinck van Nederlandt/ gelijck hem oock sommige noemen/ die (volgens de getuygenisse Thuani*) sich voor Godlijcker/ grooter/ en alsoo onsterflijck als Christus self/ had uytgegeven. Onder alle Boecken van hem geschreven/ zijnder twee de voornaemste/ niet alleen van wegen hare grootheyt / maer insonderheyt als de bysonderste leer-schriften / daer in hy sijne gansche Leere / gelijck in gemeyne plaetsen/ vervatet heeft; te weten/ dat Wonder-boeck, ende 't Boek van de Volkomenheyt. Het Wonder-boeck is het grootste ende wonderlijckste onder alle sijne Boecken / in groote niet geheel ongelijck den Bibel / over 't welck hy verscheyde Jaren heeft gearbeyd ende sich bemoeyt / op dat 't selve zijn soude een volkome begrijp der ganscher leer/ nodig voor alle sijne Jongeren om daer in te studeren. Dese Boecken (daer sommige / noch veele Jaren na sijn doot / Hemelsche verborgentheden in hebben gesocht) zijn in d'oogen van anderen soo verwert en duyster / datse meer na dromen als na redenen gelijcken; want vermits hy daer door dochte en verhoopte / de werelt te bedriegen / en de geleerden soo wel als ongeleerden in te nemen/ soo heeft hy van nootswegen sommige stucken / die geheel te plomp waren en de menschen te grof in d'oogen scheenen / met voor-dacht seer bewimpelt / ende met veelheyt van wijd omzwevende woorden bedeckt/ eenen langen mantel daer om gehangen/ herwaerts en derwaerts met listige onnutte redenen gesloddert / aen d'een plaets sijn vergift uyt gespogen / en op d'andere wederom in-geslockt / om alsoo den Leser om te vaeren/ ende te verblinden.* Als nu eyndelijck dat wonderlijcke Boeck veerdig geworden was / heeft hy dat aller-eerst Anno 1542. (eer hy na Basel reysde) ende daer na wederom van nieuws vermeerdert ende verbetert Anno 1550. in de hollandsche sprake met seer heerlijcke letteren/ en in koper gesnede figuyrlijcke Sinne-beelden/ als een sonderlingen schat/ in druck uytgegeven / en desen tytel daer voor gestelt:

Oorsaeck sijns doots en sterf-dag.

*Thuani. hist. lib. XXII. p. 1003.

Sijn voornaemste Boecken door hem geschreven.

Oordeel van dien.

*Ubbo Emmi. van de leere ende den geest des Hoofsketters p. 16.

't WONDER-BOECK,

Waer in dat van der Werlt aen verfloten, geopenbaert is.

Ende vervolgens op d'ander zyde des tweeden blads / eenen Kelck ofte drinck-beker gestelt / geformeert van woorden vol geestelijck fenijns / met welcks hy voor heeft / de gansche gedachtenisse der Pro-

phetische en Apostolische schriften/ upt de herten der Lesers upt te blusschen.* Hy heeft oock onder den sijnen heymelijck in druck upt gegeven een lasterlijck en smadelijck schrift / tegen de Gereformeerde Leere / en de Kercken-Dienaren / gelijck 't selve noch te vinden is / met desen tytel: Vande ongerechte ende rechte Predikanten. Noch gaet van hem upt / Verklaringe der Scheppenisse, aen u mijn beminde Kinderen unde Broeders, lief-hebberen Christi alleen, geschreven; daer in oock verhaelt werd een Twee-spraeck tusschen Godes-Geest, stemme ende Liefde, ende den verloren Mensch. Item een gespreck tusschen een God-geleerd, Bybels-geleerd, ende Sophist-geleerd. Noch is'er een Tractaetje uptgegaen Anno 1542. beginnende: Een seer goede vermaninge of onderwysinge voor alle goedwillige Godvresende herten des Geloofs, &c. Item: Dit is den wegh, den selvigen gaet, &c. Noch een Boecksken genaemt Catechesis, dat is, onderwijslijck ghespreck tusschen Vader ende Soon, &c. De voornaemste leeringen die hem toe geschreven werden/ en upt sijn Boecken hebben konnen getrocken werden / zijn dese:

*Vbbo Emm: ibid. p. 17.

Andere Boeken van hem in't licht gekomen.

De Hooftpointen van sijne Leere.

Dat de leere des O. en N. Testaments onvolkomen en onnut, de zijne daer-en-tegen, volmaeckt en krachtig ware om de geenen diese aenneemen zalig te maken: Dat hy de waarachtige Christus en Messias ware, de beminde Soon des Vaders, niet uyt den vleesche, maar uyt den heyligen Geest en den Geest J. Christi geboren. Welcke Geest Christi, als hy na den vleesch was vernietigt, t'eener plaetse, allen heyligen onbekent tot noch toe van den Vader behouden waare, en nu David Jorisz. in't geheel gegeven, en te zijner ziele ingetogen: dat hy 't huys Israëls, en de waarachtige Kinderen van Levi, te weeten, die sijne leere aannaamen, en met eenen den waren tabernakel Gods sou herstellen, niet door kruis, tegenspoed of doodt, gelijk die andre Christus, maar met sachtmoedigheyt, met liefde des heyligen Geestes, en met de genade die hem van den Vader gegeven was.

Hy had de magt om zaligh te maken, of te verdoemen, de zonden te vergeven of te behouden, dies soude hy de gansche Werelt ten jonghsten dage oordeelen. Christus Jesus was van den Vader gesonden, en in het vleesch gekomen, om de menschen, als Kinderen en kleenen, toen noch onbequaam om de volmaakte leeringen te vaten, met sijne leere en ceremonien der Sacramenten in tucht te houden, tot dat David Jorisz. quame, die de volkomene en krachtige leer aan den dagh sou brengen: Hy was de minste, daar Christus van seyde, de minste in het koningrijke der Hemelen is meerder dan Johannes de Dooper. Dat alle sonden die tegens den Vader en Soon gtschieden, vergeven wierden, maer niet de sonde die tegens den H. Geest, dat is, tegens David Iorisz. begaan wierde. Dat het Huwlijck vry en niemant door 't selve aan een Vrouwe verbonden ware. Daarom moest de voorteeling der kinderen den geenen die door den geest van desen David wedergeboren waren, gemeen wesen.*

* G. Brants kort verhael der Reformat. p. 166.

Men

Men getuyght oock van hem / dat hy dien Geest / die te vleeslijck was / te veel te wil zijnde / in't heymelijck seer dertel en wellustig had geleeft / en hier van daen heeft ongetwyfelt het Delfsche spreek-woord (voor-henen geallegeert*) sijn oorsprong genomen. Zijn doot had sijne Leerlingen wel seer ontstelt / maer by hen bleef noch eenige hoope dat hy binnen drie Jaren weer sou op-staen / ende dan volbrengen soude 't geen hy haer soo vast belooft / en toegeseyt hadde. Doch binnen dien tijdt / sijn saecken publijck gewerden zijnde / wierd hy op-gegraven en met sijn Boecken en Contrefeitsel uyt last van de Magistraet te Basel buyten de Steen-poorte / de gewoone Recht-plaets / door Beuls handen tot Assche verbrand / op den 13. Mey 1559. na dat men alvorens sijn gevoelen uyt gedruckte en ongedruckte Boecken en brieven / t'synen huyse gevonden / wel naukeurigh had ondersocht; gelijck dit alles omstandiglijck te lesen is in seecker verhael door de Professoren van d'Universiteyt tho Basel des selfden Jaers uytgegeven / en naderhand in't Jaer 1603. hier te Delft na gedruckt / alwaer onder andere sijn gedaente in de Baselsche tael aldus werd uyt gedruckt: dat hy was een Man van een eerbaer en aensienlijck wesen, van een fraye gestalte, hebbende een geelen Baert, twee graeuwe Oogen, die hem blinckten in 't hooft, een ernsthaftige spraecke, doch met groote sedigheyt vermengt, sijn gelaet en gebeerden des ganschen lichaems, waren alsoo gestelt (gelijk het sich liet aensien) als of niet dan vroomigheyt by hem geweest ware, in kledinge hiel hy sich deftig, doch geheel statig; in somma niemant hadde anders konnen seggen, als dat hy een uytnemend eerlijk Man geweest ware, die sonder bedrog en met oprechtigheyt omginge, alsoo eygentlijck voegdet sich alles te samen, de saecke die hy voorstelde, de Persoon die men sagh, de reden die men hoorde. Alleen wat in't herte verborgen was sach men niet, &c. My gedenckt in't leven van den Keyser Marcus Aurelius, gelesen te hebben / een passagie die hier seer wel op slaet; seggende: Met een klaer op-slach van aensicht, smeeckende woorden op de Tonge, sedige besadigheyt in den persoon, ende door groote matigheyt van spreken, kan een ygelijck heden een ander licht bedriegen en verraden, en self morgen met dat selfde bedrogen zijn.* En hier op past wederom 'tgeen den H: Evangelist Matth: seyd: Maer wacht u van de valsche Propheten, dewelcke in Schaeps-klederen tot u komen, maer van binnen zijnse grypende Wolven.* Wyders 'hoe-wel sijne schriften nevens sijn lichaem (als geseyt is) dus waren verbrand / soo was nogtans sijne Ketterye noch soo licht niet uyt-geroeyt. Verscheyde Jaren na sijn doodt sijn etlijcke defentien / voorspraecken / en verschooninge / van sijne absurde Leere aen den dach gegeven / als onder anderen in't Jaer 1582. gedruckt tot Staden / de Summa van die gansche Leeringe van David Joriszoon, in't korte begrepen, tot nut van den onpartidigen; waer in de saeck seer schoon werd voor-gestelt. Item in 't Jaer 1584. een Tegen-bericht, op het voor-geallegeerde van de Professoren tot

* Siet boven p. 405.

Sijn lichaem werd op gegraven, en nevens sijn Boecken verbrand.

Sijn gedaente en uyterlijck wesen.

* Marc. Aur. cap. 13.

* Matt: 7.15.

Sijne Secte noch veele Jaren na sijn doot geduirig.

tot Basel. In de Synodale notulen vinde ick dat noch in Synodo/ gehouden tot Dordrecht/ Anno 1608. wierd voor gestelt/ dat mochte verhindert werden het Drucken van de Boecken van David Iorisz. 't welck als-doen noch binnen Gouda geschiede.* En in Synodo ghehouden Anno 1623. in den Briel/ wierd geresolveert/ dat de David Ioristen in onse Kercken niet getrouwt mogen werden na het gewoonlijcke Formulier.* Den meer gemelten Ubbo Emmen, van Groeningen/ in sijn schrift tegen dese Secte ('t welck van sommige onbekende uyt haere schuyl-hoecken dapper is bevochten) spreeckt daer van aldus: 't Is voorwaer bedroeflijck ende oock niet min te beklaegen, dat de Duyvel soo krachtig sy, inde herten der ongelovigen menschen, dat men noch sommige vindet, die sich oock des naems deses grooten booswichts, als hares hoofts ende hoogste Leeraers, diese ter zaligheyt leyden sal, niet en schamen: Ende dat ettelicke, welcker doch 't minste getal is, hoe wel sy hen des naems, om der schanden ende naseggens wille, voor de werelt, van wegen de onredelicke daden des Meesters, ende ettelicke oneerlicke poincten der leere, oock om tijdlicken gewins wille, schamen, ende daeromme sich voor den menschen uyterlicken van hem afsonderen: Nochtans inwendigh in't herte in die Duyvelsche leere, ende de Boecken daer in de leere begrepen is, groot ende sonderlinge vergenoegen hebben. Van den welcken men, ja doch niet oordeelen noch gevoelen en kan, dan datse sulcx doen, niet daerom, datse 't selve in hare conscientie voor goet achten ofte waerachtig bevinden: Maer om datse merken dat hun daer in een ruymte ende vryheyt werd gegeven, tot haer vleeschelijcke lusten ende genegentheden, ende oock een vryheyt aller dingen, om alsoo hare conscientien in slaep te wiegen: &c. En een weynig lager vervolgt noch den self den Auteur; Maer wat kan doch den mensche aengenamer ende soeter wesen, dan dat hem in dese Secte van desen Leeraer vergunt word, als datse wel mogen, om hares voordeels ende profijts wille, de heucke na den wind hangen, groote Meesters ende Heeren met woorden ende wercken in alles soecken te behagen, ende alsoo tot eere ende rijckdom kommen, en soo voort.*

* Synod: Dort 1608. art. 19.

* Synod. Briel 1623. art. 36.

* Siet Vbbo Emm. van de leere en geest des Hooft-ketters p. 10. & seq.

conclusie van besch: deses Ketters.

Wy hebben het leven en de leere deses mensch wat lanckwyliger verhandelt/ en het voornaemste over-al uyt getrocken/ in consideratie dat allenthalve veel gewach/ hem aengaende/ werd gemaeckt/ en self operenselijck werd beschreven in de Beschryvinge van Amsterdam/ door den geleerden Ioh: Isaac Pontanus,* dies my dachte (in't wel-nemen) dat sulcx hier/ by sijn geboorte-plaets/ met geen minder reden en eygenschap kon geschieden.

* Pont. Bes: Amst. p. 58. 60. & seq. Vide etiam Ioh: Hoornb. Summa Controversiarum. p: 350 351 387 & seq.

Heer Franc vanden Berg Raeds-heer int parlement te Mechelen;

Ontrent den uytgang van David Iorisz leven/ werd Mr. Franc vanden Bergh, van Delft/ zijnde Raeds-heer in den Hove van Hollandt ende Zeelandt/ tot Raeds-heer in den grooten Rade te Mechelen verkooren/ ende sterf aldaer 1559. Hy was Soon van Claes

Vranckensz vanden Bergh, Schepen deser Stadt/ Anno 1511. en eenige volgende Jaren.

In desen tijdt leefde oock Walricus Lithodomus, in Nederduyts geseyd Steenhuysen, mede een Delvenaer/ zijnde gelijck als geboren om de Studien der jeugt te bevorderen/ heeft geschreven en uytgegeven/ de beginselen der latijnsche spraecke/en andere dingen/ die de konst van het wel-spreecken betreffen/ tot sonderlinghe nut en voordeel van de jonge Studenten. De Titels van sijn schriften zijn dese: Walric van Steenhuysen, vermaert Grammaticus.

Linguæ latinæ crepundia seu progymnasmata. 1558. 8.

Progymnasmatum altera pars Syntaxeos precepta continens & figuras. Huic epistolam præmisit, ad Bonifacium Pistorium Scholæ Erasmianæ Gymnasiarcham, prolixam satis & elegantem; dignam legi â præceptoribus omnibus.

Hier boven tusschen beyde de Sasbouten in/ behoorde (na ordre van de sterf-dagen) gevolgt te hebben Mr. Aert vander Goes, maer de Druck-pers wat geavanceert zijnde/ sal hem hier tusschen in voegen. Dese zijnde d'oudste Soon van Heer Aert vander Goes, (die eerst Pensionaris deser Stadt/ en daer na Advocaet ofte Raed-Pensionaris van Hollandt wierd) was hier te Delft geboren/ terwijl sijn Vader daer noch woonde/ naderhand is hy wegens sijn geleertheyt en wel-sprekentheyt tot Advocaet des Parlaments ofte grooten Raeds van Mechelen verkoren/ ende is Anno 1550. aldaer Overleden/ en begraven in de groote Kercke van St: Rombout/ onder een blaeuwe Sarck met acht quartieren/ 't welck/ in die tijdt/ al wat ongemeens was/ hebbende wyders dit op-schrift: Mr. Aert vander Goes, groot Regtsgeleerde.

EPITAPHIVM ARNOLDI â GOES,

IVRIS VTRIVSQVE CONSVLTISSIMO ET CAVSARVM IN SVPREMO SENATV MECHLINENSIVM PATRONO DISERTISSIMO, ARNOLDO â GOES ARNOLDI FILIO VXOR LIBERIQ: MARITO PARENTIQ: CHARISSIMO DOLENTES POSVERVNT. OBIIT ANNO SALVTIS RESTITVTÆ M.D.L.VII. CAL. JVNII. VIXIT ANNOS LVI.

Joannes Godscalcus Iserman, heeft beschreven *Itinerarium terræ Sanctę.* Een Jerusalemsche reys die hy self gedaen hadde 1561. daer Christianus Adrichomius, en anderen van spreken. Sijn Contrefeitsel is noch te sien onder sijn nakomelingen/ voor dese gewoont hebbende op de Marct in de Huysinge genaemt den Yserman. Jan Godschalck Yserman, Jerusalems reys beschryver.

Pater Slupyk Biecht-Vader der Clarissen.

PETRUS SLUPICK, Franciscaner Monnick/ een Man van een sonderlinge devotie/ sijn Ouders waren van't Dorp Slupick by ter Goude/ maer hy hier te Delft geboren/ alwaer hy was Biecht-Vader van de Clarissen ofte Nonnen van Sinte Clara / voor-henen beschreven / * was een grooter Prediker/ en/ soo men seyd / soude in sijn tijd omtrent ses duysent Sermoenen alleen in Delft en Delflandt gedaen hebben. Heeft eenige geestelijcke Tractaten uyt-gegeven ; *nempe Praxin spiritualem Orationis Dominicæ, quâ agitur de Sacramentis, quotidiana pænitentia, de VII. Horis, alijsque ad Orationem pertinentibus, Antverp.* 1561.*

* *Siet boven p.* 346

*Sweert. *At. belg. f.* 636. *Gouth. f.* 221

De Geestelijcke betrachting van het Gebed des Heeren, is van hem oock in Neerduyts uytgegaen en gedruckt alhier te Delft 1557.

Heer Adriaen vander Goes Raed-Pensionaris van Holland en sijne descendenten.

Heer ADRIAEN vander GOES, Broeder van Heer Aert Aertzoon vander Goes, hier boven gemelt / ende mede hier te Delft geboren/ terwijl haer Vader Pensionaris deser Stadt was / hy was een groot en verstandig Rechts-geleerde / en over sulx als Raedt en Advocaet van Hollandt en West-Vrieslandt ('t welck men nu Raedt-Pensionaris noemt) in sijn Vaders plaetse gesuccedeert Anno 1543. en in die qualiteyt Overleden in't Jaer 1560. hy had getrout † Juffr: Anna van Spange Laurensd: hier te Delft/ alwaer hy eenige Jaeren bleef woonen/ ende won aldaer Mr. Christiaen vander Goes, Heer van Spijck/ en Schout der Stadt Delft / een Heer die sonderlinge bemint was onder de Burgery/ wiens Contrefeitsel in print is/ met dit om-schrift; *Christianus Goesius J. V. L. Prætor Civitatis Delphens: Anno M. D. Lxxviij. Ætatis* 47. Dese liet na twee Soonen/ met namen Meester Adriaen vander Goes, groot Rechts-geleerde/ en des wegen niet alleen by sijn vaderlijcke Stadt/ maer oock van verscheyde andere Steden / soo van Hollandt als van Zeelandt tot haeren Advocaet Ordinaris aen-genomen/ mitsgaders by sijn Excellentie Prins Maurits van Orangie / die/ onaengesien desen Rooms-gesint was / soo grooten vertrouwentheyt op hem hadde / dat hy sijn grootste geheymenissen voor hem niet verburgen hiel / gelijck hy oock Raed Ordinaris en Reken-meester is geweest van Prins Frederic Henric / en in die functie Overlede in 's Gravenhage Anno 1632. en aldaer begraven in de Klooster-Kerck met sijn vier quartieren / en dit op-schrift op sijn Sarck.

† *Nota ad hanc Adrian. Goesium uxorem ducturum scripsit Ioannes Secundus. Vide Odarum Lib. Od. v.*

HIC REQUIESCIT NOBILIS DOMINUS ADRIANUS GOESIUS I. Ctus. PRINCIPI AURIACI CONSILIARIUS. E PATRE DELPHENSIUM PRÆTORE, AVO ET PROAVO HOLLANDIÆ ET WEST-FRISIÆ ADVOCATIS.

d'Ander

d'Ander Soon van Mr. Christiaen voorsz: was Jonckheer Gerard Renoy vander Goes, de naem van Renoy sijns Moeders zyde aengenomen hebbende; dese van sijn jonkheyt af Officier in de Militie geweest zijnde, ten dienste van den Coning van Spangie, heeft eyndelijck/in recompense van sijn meriten/ een pensioen gekregen op het Casteel van Gent/ alwaer hy sterf en begraven is inde Kercke van St: Maerten tot Ackergem met dit op-schrift op sijn Sarck/ nevens sijn vier quartieren.

D. O. M.

Nobili Strenuoque Viro ac Doio: D. Gerardo Renoy vander Goes, qui Delphis apud Batavos Claris ortus Natalibus, Patria relicta, a primis Prætextæ Ætatis Annis, Pedestri militiæ pro Hispan: Reg: Cathol: nomen dedit in eaq; diu & gnavitur sese gessit ac demum rudè donatus, emeritos inter & Veterannos urbis huius arcis Præsidiarius. Obijt Anno Domini 1623. *die* 8. *Augusti.*

Sijn Devijs/ in het Rouw-bort staende/ was/ *SANS REPOS*, dat is: Sonder Rust, als willende te kennen geven dat een Krijgsman altijt/ wacker/ vlytich/ en in geduyrighe actie behoorde te zijn/ ghelijck mede wedersijds het wapen een tijdt-dicht op't voorsz Devijs alluderende/ soo in't Latijn als Spaense tael/ geschreven staen.

HUGO BLOTIUS, Delvenaer/ nae 't getuygen van de Professor Boxhorn, een wel-sprekend Orateur van een statigh en met eene vrolijck verstand/ * is Overste geweest van de vermaerde Keyserlijcke Bibliotheec van Maximiliaen en Rudolph de twede, gelijck Lambetius in sijn Bibliotheca mede getuygt. Hy heeft uytgegeven dese volgende latijnse Oratien. Hugo Blotius Bibliothecarius van den Keyser. **Boxh Theat. p.* 166.

Orationem in duorum Juvenum Adriani Frisij Tigurini, & Laurentij Eisleri, Patricij Viennensis, homicidas.

Orationem parænеticam Louanij habitam ad juuentutem, an rectè parentes, liberos suos Louanium, *moribus studijsque informandos mittant?*

Oratiunculas De Elephante nuper in has regiones inuecto, & de Horologijs Louaniensibus. Antuerpiæ, typis Siluij, anno 1564. 4.

Mr. JAN van BLEYSWYCK, Priester/ was mede een geleert Man/ had geschreven een Boeckje van de kleynachtinge des tydelijcken rijckdoms/ op den Text/ De [goede] naem is uytgelesener, dan grooten rijckdom; de goede gunste, dan silver, ende dan Gout.* En Mr. Ian van Bleyswijck, Priester. **Prov.* 22. 1.

 voor

voor soo veel ick uyt de traditie van de nakomelingen hebbe konnen vernemen / was hy een oprecht / vroom en godvruchtig Man / goedaerdigh en minlijck / soeckende doorgaens te betrachten 't geen hy geschreven hadde / veeltijdts uytlaggende soodanighe menschen die nacht en dach woelen / en arbeyden met een onophoudelijcken drift / om tot de hoogste rijckdom te geraecken / en voor een korten tijdt te genieten eenigen overvloed / daer toch niemant van en leeft. Hy speculeerde gestadig op een hooger gewin / en alleenlijck sijn vermaeck nemende in studieuse besigheden / achte alle andere wereldsche saecken soo weynigh als niet. †

† *Divitias contemnere & pro nihilo ducere, magni animi & excelsi est: Cic. L. 3. Offi.*

De rechte roem bestaet in deugt, men vind geen saecken,
Die yemant, buyten haer, eerwaerdig konnen maecken.

Sijn Contrefeitsel is noch in wesen / met sijn Boeckje in de handt / mitsgaders sijn Devijs onder aen *Disce mori*; dat is / Leer sterven: gelijck hy oock veeltijds op sijn Boecken schreef. In sijn jonkheit had hy veel gereyst soo door Spangien als Vranckrijk / en quam wederom t'huys / volgens sijn aenteeckening / den 27. September 1507. Hy was geboren den 8. November 1483. ende is Overleden den 25. Augusti des Jaers 1565. sulcx dat sijn certificatie / voor-henen ten propooste hebbende gedient / * weynigh tijds voor sijn doodt / als hy omtrent (gelijck'er staet) 82. Jaren oud was / is gepasseert / want hy / alvoorens die Jaren te adimpleren / noch Overleden is. By d'omstandigheden van sijn Overlyden en preeysen tijdt van dien / vinden wy geannoteert / dat des Jaers daer aen op St: Bartholomeus-dach / zijnde 24. Augusti / de Beelde-storm hier te Delft geschiet zijnde / * over sulcx des anderen daegs / den Verjaer-dagh van sijn sterven niet had konnen werden gecelebreert / waer uyt dan mede af te nemen is / hoe deerlijck de Kercken gehavent moeten zijn geweest. Ick sal ter occasie van die materie / die onsen Mr. Jan, in sijnen tijd soo seer beminde / hier noch by voegen een stichtelijck gedicht / op't self de subject applicabel / getrocken uyt d'Eenvoudige uytdruckselen van godvruchtige gedachten, in rijm gestelt door de Heer Iacob de Witt, Oud Burgemeester der Stadt Dordrecht, Raedt ende Meester der Rekeninge van de Domeynen van Hollandt.

* Siet boven p. 152.

* Siet boven p. 412. en 415

Het leven dat wy hier in dese werelt leven,
Waer in wy vast door een gelijck de Mieren sweven,
En loopen gins en weer, om hoogh, om leegh, en soo
Versamelen met angst een hoop van kaf en stroo;
Werd by den sotten mensch (ô dommigheyt van sinnen!
O blindheyt van verstant, vol ydelheyds van binnen!)
Bykans voor 't hoogste goet gerekent en geacht,

En

En toont ſoo dat hy't goet niet kent, veel min betracht.
Dit leven ſou wat zijn, 't is waer, en deſe leden,
Soo wy die t'eenemael tot Godes eer beſteden:
Want dat 's alleen het wit waer op Godt heeft gelet,
Waerom hy deſe ziel in't lichaem heeft geſet,
Om dat oock hier om leegh ſijn macht en eeuwig Weſen,
Met danckbaerheyt ſou zijn verkondigt en gepreſen.
Al ons geluck en goet beſtaet in dit gebruyck,
En niet, ô dwaſe menſch! in 't vullen van u buyck;
Niet in des werelds eer, of vollen van u kiſten:
Niet in verwaende macht, waer naer met ſoo veel liſten,
Met treken en bedrogh, begeerte ſonder endt,
Soo vierigh werd getracht, geloopen en gerendt.
Neen, neen, dat is geen goed, dat kan u noyt verſaden,
Het rechte goed alleen beſtaet in goede daden;
Gaet oeffent u verſtand, gaet betert u gemoet,
Gaet reynigt uwe ziel, ſoeckt ſoo het beſte goet.

De wel-geleerde Mr. HERMAN SCHINCKEL, gepromoveert Meeſter in de vrye konſten ofte Philoſophie/ ſeer godvruchtigh van leven/ hem generende met Boeck-drucken; werd ter ſaecke van de Gereformeerde Religie met een onverwinlijcke ſtandvaſtigheyt gemartiriſeert/ in den Jare 1568. op den 23. July/ gelijck t'ſijner plaetſe is verhaelt/ * uyt het Boeckje genaemt den Delfſchen Martelaer, t'ſijner gedachteniſſe beſchreven en in't druck uytgegeven/ door Mr. Dirck Verburg, die mede behalven dit volgende Nederduytſche Graf-ſchrift verſcheyde latijnſche verſen t'ſijner eere heeft gemaeckt.

Mr. Herman Schinckel, Gereformeert Martelaer.

* Siet boven p. 428.

Mr. Herman Schinckels Graf-ſchrift,

HIER LEYD SYN LYF IN D'AERD' VERROT,
DE ZIEL ONTKEKCKERT LEEFT BY GOD;
OM DAER TE HEERSCHEN OP DEN THROON,
STANTVASTIGHEIT DRAEGT NU HAER KROON.

Apocalyſ. 2. vers 10.

Eſto fidelis uſq; ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

Sijt getrou tot inder Dood, ende gy ſult ontfangen de kroone des Levens.

Mr. Iacob vanden Eynde, Raed-Pensionaris van Hollandt Martelaer voor 's lands Vryheyt.

Mr. JACOB vanden EYNDE, eerst Pensionaris en Raed deser Stadt/ wierd in den Jare 1562. tot Advocaet ofte Raed-Pensionaris van de Staten van Hollandt verkoren/ en in die qualiteit omtrent ses Jaren daer na/ namelijck 1568. in't lest van Januarij/ by den Grave van Bossu als Stad-houder over Hollandt en Zeelandt/ in den Hage op eenen avond te gast genood en gevangen gehouden/ en naderhant met alle sijne Schriften/ Papieren en Munimenten/ die men t'synen Huyse ghevonden hadde/ na Brussel by den Hartoch van Alba gevoert/ alwaer hy op de Couwenberghsche Poorte in stricter gevangenisse is geleyt/ en daer gelaten als vergeten/ sonder hem eenige aenspraeck ofte eysch te doen/ tot dat ten langen lesten op de menigvuldige sollicitatien syner vrienden met groote onkosten en moeyten/ wegens den Procureur generael een eysch over-gelevert wierd/ inhoudende veele en verscheyde Articulen/ meest raeckende sijn bedrijf/ door last van sijne Heeren en Meesters geschiet. Onder andere poincten wierd hem te last geleyd/ dat hy op't vertrecken van den Coning, hy toen ter tijdt (als geseyt is) noch wesende Pensionaris van Delft, hem gevonden hadde binnen Gent, in presentie van sijne Majesteyt, om te versoecken, dat de Spangiaerden, geordonneert tot bewaringe van de Frontieren van herwaerts over, in Spangien souden werden gesonden, ende uyt dese Landen vertrecken mochten; en dat de Requeste tot dien eynde op de naem van de generale Staten gestelt, onder sijn papieren was bevonden, en dat sulcx soude geschiet sijn sonder last van Burgemeesteren van Delft, syne Meesters, &c.* om al het welcke te verdedigen/ en met eene verders te bevorderen de ontslaging van dese gevanckenisse/ eenige gedeputeerden van de Staten van Hollandt na Braband wierden gesonden/ waer onder verscheyde Burgemeesteren en Regeerders der ses groote Steden/ dewelcke by haer hebbende een voornaem Rechts-geleerde/ die naermaels President van den Hoogen Rade is geworden/ om het woord te voeren/ wierd de selfde (mits hy wat te vrymoedig defendeerde de saeck ende 't goet recht van den gedetineerde) een gansche dach in hechtenis gehouden/ en niet los gelaten/ dan onder eede van te zwygen 't geen hem voor gehouden was; waer over sich de Gedeputeerden/ uyt vreese van alle by den Raedt van trouble/ ofte Bloed-raedt gevangen te werden/ van daer maeckten/ en onverrichter sacke t'huys keerden. Ondertusschen is Mr. Jacob vanden Eynde, naer een Jaer en ses weecken sittens/ soo door verdriet en hert-seer/ die hem sonder sijn schuld aen gedaen wierd/ als door sieckte en ongemack op den 12. Martij des Jaers 1569. als een Martelaer voor 's Lands vryheyt in de gevanckenisse tot Brussel/ genaemt Treurenburg/ deser wereld overleden/ in presentie van sijn Soon Joncker Jacob vanden Eynde, en noch twee goede Heeren aldaer mede gevangen leggende. Hy was getracteert geweest met groot rigeur en bitterheyt/ maer sijn onschult/ die in Hollandt genoeg bekent was/ bleeck seer klaer voor al de wereld na

Poincten t'synen laste geleyt.

* Bor. v. f. 149. a

Sterft in de gevankenisse

na sijn dood / als wanneer hy twee Jaren daer na / van des Procureur generaels eysch / vry ghesprooken / en vonnis t'sijnen voordeel kreeg / met relaxatie van alle sijne goederen / die nevens sijn persoon waren aengeslagen / gelijck dit alles in de Historien onses Lands breeder te lesen is. Werd onschuldig verklaert.

HERMANNUS d'OVERSCHIE, een geleerd Jongman van seer groote hoope / in de vermaerde Academie van Leuven gepromoveert zijnde / soo in de vrye konsten ofte Philosophie als in de Rechts-geleertheyt; heeft sijn leven verlaten in het een-en-twintighste Jaer sijns ouderdoms Anno 1572. sijn Broeder heeft hem ter eere en gedagtenisse dit Graf-schrift / doen op-rechten tot Leuven in de voornaemste Kerck aldaer. Mr. Herman d'Overschie, Rechts-geleerde, &c.

D. O. M.

ET PIIS MANIBUS
M. HERMANNI FRANCISCI DOVERSCHIE
DELFENSIS
PETRUS FRANCISCUS DOVERSCHIE
FRATRI CHARISSIMO
FRATER MOESTISSIMUS.
POS.

Hoc tumulo HERMANNI DOVERSCHIE membra quiescunt,
Quem fratri struxit fratris amica manus.
Delfica cui dederat tellus primordia vitæ,
Lovanium erudijt moribus & studijs;
Et juvenem primo legum insignivit honore,
Vix licet implesset lustra quaterna semel.
Quis justas igitur posset prohibere querelas?
Quis fratrem ad fratris flere vetet tumulum?

VIXIT ANN. XX. OBIIT A. CIƆ IƆ. LXXII. III. NON. JUNII. CUIUS ANIMÆ DEUS SIT PROPITIUS.

Onder

Andere vermaerde luyden van dit selfde geslagt

Onder mijne Contrefeitselen in prent van vermaerde Delvenaren vinde ick eene van Ds. Christianus Godefridus d'Overschie Delphensis, in volle postuyr tot onder de voeten toe uyt / dese (na my bericht is) was een groot Astrologijn / seer bereyst in Uytheemsche gewesten / spreeckende veelderley talen. Anno 1557. was hy in Portugael ghemaeckt Ridder van d'ordre van de *Avesiens*, welckers blasoen gelijck Jonckheer Tomas de Rouck, in sijn Nederlandsche Herault beschrijft/ van ouds was een root Kruys met twee kleyne vokelkens onder aen de voet.* Hy hadde een Broeder genaemt Ysbrant d'Overschie, die Anno 1564. tot Jerusalem is gemaeckt Ridder ten H: Grave. Noch is'er geweest eenen Lambert d'Overschie, een goet Rechts-geleerde / bereyst hebbende de geheele Christen wereld / en spreeckende tienderley talen / uytwysende sijne hand-schriften / zijnde tot Leuven in Philosophia primus van d'Universiteyt geweest.

*Ned Heraut pag: 174.

Cornelius Musius, overste van St: Aegten Closter, Roomsgesint Martelaer.

Sijn extractie en opkomst.

CORNELIUS MUSIUS, soo genaemt na sijn Peter / eenen Cornelis Muys; sijn geslachts-naem was anders van Spangen, gelijck sijn wapen (in de prenten die van hem uyt gaen / en oock elders te sien zijnde) mede brengt / hoe-wel sijn Vader genaemt Jan Pietersz. van een geringe staet en conditie / doch een vroom een naerstigh Ambachts-man was / van Vlaerdingen hier metter woon gekomen / alwaer hy voort-teelde dese beroemde Cornelius Musius, groot Theologant en voornaem Poeët*/ die in seeckere latijnse versen / in sijn Boekje van de snelheyt des tijds / dese Stadt Delft voor sijne geboorte Stadt erkennende / de self de een sonderlinge lof toe schrijft / daer hy seyd:

*Guicciardin

Matre proba exortum, nec non fidoque bonoque
A genitore satum,
Delphica me excepit, quà non urbs altera terris
Clarior in Batavis.
Seu sacra templa Deo longe augustissima spectes,
Sive domos nitidas.
Seu populi integros mores, sanctamque requiras
Innocuamque fidem. Primum
Heic flevi, heic risi, primum heic, ut discere vellem;
Blandus uterque parens
Crustula multa dedit, vel poma aut dulcia liba.
Heic studijs impendi operam,
Sed segnem impendi, donec, genitore sepulto,
*Lovanium petitur, &c.**

**Mus. in oda de fugacitate Temp. ad Iac. Sanctaragundum Studiorum ac peregrinationum socium.*

Den

Den dach van sijn geboorte werd gesteld daegs na St: Odulph / 't welck is den 13. Juny des Jaers 1500. zijnde 't Jubel-jaer van die Eeuwe / en boven dien vermaert door de geboorte van dien groten Keyser Carel de vijfde. Het Huys waer in hy geboren was / pleegh (volgens de getuygenisse van Opmerus *) aengewesen te werden tusschen het St: Joris Gast-huys en de Haegsche-poort. In sijn Jeugt de fundamenten van sijne Studie alhier gelegt hebbende onder Iohannes Nardenus, (vermaerd Rector der latijnsche Schole deser Stadt / van Harderwijck beroepen) heeft de selfde naderhand in Braband en Vranckrijck onder de geleerdste Professoren van dien tijdt voltrocken; en nu eenigen tijdt het Priesterschap in Henegouwen bedient hebbende / is 't gebeurt / dat Iohannes Colmannus, Overste van St: * Agathen Clooster (wiens schilderey noch jegenwoordig op het Stadt-huys in de Wees-kamer is hangende) alhier komende t'overlyden / hy in des selfs plaetse wierd beroepen / en dat voornamentlijck om sijn uytsteeckende deugden / soo van Godvruchtigheyt en eerbaer leven / treflijken stijl van preecken / en bequame methode van Choor-sangen te singen en andere qualiteyten meer: Hy aenvaerde dit Ampt den 12. Maert 1538. op welcken dach hy jaerlijcx gewoon was sijn familiare vrinden en goede bekenden met een vrolijcke Mael-tijdt treflijck t'onthaelen: Want hoe devoot en heyligh van leven dat hy was / echter beminde hy seer de eerlijcke vrolijckheyt en vermaeck over de mael-tijdt / insonderheyt met luyden van wetenschap en geleertheyt / zijnde self seer ghenuchlijck en bevallig in sijn by-wesen / hoe-wel hy in 't publijc een sonderlinge achtbaerheyt representeerde / zijnde van een deftigh postuyr / ernstaftigh en statig wesen / uyt 't welck nochtans bleeck een minlijcke zedigheyt / suyvere vroomhertigheyt / en voor een ygelijck aengename spraecksaemheyt; gelijck de meer-gemelte Opmerus, dit alles te kennen geeft met dese woorden: *Convivebatur enim perlibenter cum probis clarisque viris, præsertim doctis, quorum eruditis colloquijs, aut acute faceteve dictis, mirum in modum delectabatur, ipse interea sermonibus dicterijsque suis oblectans convivantes. Neque alicui fas erat, eo præsente, cuiusquam vitam traducere, vel mores carpere, vel denique quicquam ab honestate alienum effutire: Sed tantum meri sales, Atticique lepores, & priscæ hilaritatis confabulationes in mensa personabant. Quin & in publicum prodiens, comiter ac blande obvios salutare, cum summa interim cum gravitate togatus incederet. Erat quippe statura eccelsa, corpore quadrato ac integro, vultuque ad severitatem apte composito, ex quo amabilis tamen morum elucebat candor, grataque cunctis affabilitas. Jurasses Palladem (& quid vetat autem de Poëta tam illustri vel hic more loqui poetico?) cum Gratijs Musisque in illo ornando etiam serio certasse.* * Voorts was hy sonder op-spraeck van bitterheyt en ook self by den Prinse van Orangie aengenaem. Dese Man sijn Ampt / omtrent de vijf-en-dertig Jaren / met grooten lof bedient hebbende / is eyndelijk op den 10. Decemb: des Jaers 1572. door den Grave vander Marck,

* *Opm. Hist. Mart. Batav. p. 67.*

* *Siet boven p. 129.*

Eygenschap van sijn heumeur, als mede gestalte.

* *Opm ibid. p. 70.*

Sijn deerlijk eynde.

Marck, Heere van Lumey, seer schandelijck mishandelt/ en met veele onchristelijck aengedane tormenten gemassacreert in't 72ste. Jaer syns Ouderdoms/ gelijk voor dese is verhaelt.* De dood van desen treflijcken/ en by een ygelijck wel beminden Man/ wierd met veel Eer-versen seer beklaegt en betreurt/ soo wel van Gereformeerden als Rooms-gesinden self/ waer uyt klaerlijck blijckt/ dat de deugt in hem uytmuntende moet sijn geweest. Des sullen wy hier de Lijck-klachten van twee voornaemste Poëeten en geleerdste luyden dier tyde/ en oock groote tegen-strevers der Roomsche Religie (die hem nochtans grooten lof en sonderling veel eer toe schryven) hier by voegen; zijnde 'teerste van den vermaerden Hadrianus Junius, van Hoorn.

* Siet boven p. 444. Item ontstelde Le.uw p.215

Eervers door Hadrianus Iunius.

In Cornelium Musium Delphensem virum doctissimum indignâ morte sublatum, Epicedium.

Virtutis omnis seminiarum jaces
Fœda peremptus (heu nefas secli) nece:
Speculum modestiæ, sacerdotum ordini
Sordis malignæ & fraudis expers abditæ,
Fontes perennes largitatis pauperum
Turbæ reclusisti. Usque nec tuæ indigos
Vacuosque opis discedere à te passus es.
Musas amasti liberales, à quibus
In familiam traductus olim Musii,
Tibi occupasti nomen indelebile,
Tibi labis exors vita clarum ad posteros
Transmisit exemplum bonis, probrum malis:
Trigemina pectus Gratia, ingenij fibras
Camæna, tinxeratque mentem Charitas,
Amorque recti, & sancta conscientia.
Sed fati inextricabilem vim quis fugit?
Præsaga mens dextram futuri nesciam
Quam sæpe nil fato absque jussit scribere?
Inuoluit illa te beatum, si tua
Non extulisses tunc pedem extra mœnia,
Quum perduellis publice instructum rapit

Lacerum-

Lacerumque fœde barbaris tractat modis,
Innoxiumque & criminis purum necat;
Ne fœda torti vulnere innotescerent:
Laqueoque sanctum lictor implicat caput.
Valete leges, commeatus publici,
Auctoritas ubi interibit, perditi
Scurræ libido uti obtinet legum vicem.
Vos liberi à contagione carnea,
Saluete manes lucidi axis incolæ:
O ter beati, qui labores irritos
Mortalium ridetis, ac Tyrannidem
Despuitis, & trophæa ducitis truces.

Clarissimi viri manibus mæstus canebat.
Had. Jun. Horn.

't Ander Eer-vers is van Petreius Tiara, vermaert Medicijn en Poeët in Vrieslandt; en luyd als volgt:

PROH dolor, & ô Diuum fidem ac mortalium
O cælites, & si quid in terris pium
Sanctumque superest: O facinorum vindices
Vbi nunc quiescit vestra vis Erynnies?
Vbi sunt faces, quos miser Orestes pertulit,
Vltor paternæ justus indignæ necis?
Sanusne sum? an sævus mihi mentem dolor
Expectorat? nil lampade inferna est opus.
Deus ipse, Deus hæc suo tempore ulciscitur
Animi flagrantem consciÿ subdens facem:
Æquare quam fax nulla Tisyphonis queat.
Sed quisue jussit, quisque patrauit scelus
Crudele, trux, immane, plusquam barbarum?
Qui jussit hunc natum esse oportet tigride:
Qui perpetrauit, huic fuit mater lupa.
Ausosue fauces esse, sic elidere

Talis viri fune, atque torta canabi.
Illamne linguam obstruere? quæ nil impium
Auditu, nil unquam prophanum effunderet:
Sed sancta, casta, referta pietate omnia.
Illæue benignæ & nemini clausæ manus
Istoue pacto debuerant claudier?
Quis vidit unquam Musii occlusam domum
Mediocribus, maximisue, aut infimis?
Cui nocuit unquam Musius? Cui Musius
Occasioni, ne juuaret, defuit?
Cognomen ipsum, in Scytharum pectora
Gereretis, abstinere docuißet manus
A capite Musis sacro & horum præsidi.
Tantum potestis religionem dicere,
Quam Patris, avique hereditate acceperat,
Defensam ab illo. Itane omnium ceruicibus
Dissentientum Sparta laqueique imminent.
An ille Christum cum Patre & cum Spiritu
Vobiscum eodem non reponebat loco?
An fuga metusque debuit Cornelio
Capitalis esse? Quis vero sic punÿt?
Vt non monerent tanta virtutum bona.
Non retudit ætas. Non misertem est frangere
Guttur senile. Adeone cuncta humanitas
Ab hominibus discessit atq; omnis pudor.
At tu anima Musi exemta nunc ergastulo
Perfruens illo, quem sitiuisti, tuo
Christo, minas Carnificis ac laqueos supra
Nos multa patimur, metuimusque omnia.
Hæc ipsa, quæ justus mihi dictat dolor
Deplangere inter arma, non vacuum metu est.

Cornelio Musio Petreius Tiara Frisius Poeta.

Inter

Inter alia monumenta restat & Carmen Chronographicum, utrumque Musij Symbolum continens, cum Juvenis, NON SINE FATO, *loco symboli usus fuisset, ingravescente autem ætate illam sententiam in,* NON SINE CHRISTO, *immutaverit.*

MVsIVs *est fato, heV, fVnCtVs non sIne fato:*
qVI In ChrIsto hIC VIXIt, nVnC VIVIt non sIne ChrIsto. Tijd-dicht alluderende op sijn devijs

Epithaphium ipse sibi vivens scripserat, e quo & viri modestiam agnoscas;

QUOD CORNELIUS MUSIUS
HOC IN SEPULCRO CLUDITUR,
NEMO INDECORE LACRUMET,
VIVUS RESURGET DENUO. Sijn Graf-schrift voor hem self geschreven.

Scripsit vero Musius carmine familiari, ac faventibus Musis, Boeken door hem geschreven.
Institutionem Fæminæ Christianæ, ex ult. Proverb. capite.
Odas & Psalmos aliquot. Pictavii. typis Marnessior. 1536. 4.
De Temporum Fugacitate, Deque sacrorum Poëmatum Immortalitate Ibid. 1536. 4.
Imaginem Patientiæ, versu elegiaco.
Tumulorum Desid. Erasmi libellum. Lovanij, 1536. 4. *apud Rescium.*
Encomium Solitudinis rythmicè. Antver. typis Plantini, 1566. 4.
Hymnum de S. Cornelio, S. Agatha &c.
Denique Monachum, & Silvulam Precationum Regiarum, quas ferunt Guilielmum II. Hollandiæ Comitem & Rom. Imp. recitare solitum, cum Musii Precibus honorarijs, a morte ejusdem evulgavit Lucas ab Opmeer, Delphius J. V. D. Lugd. Batav. 1582. 16. *apud Joan. Stratium.*

Verschepde Prenten gaen van hem uyt/ onder anderen een in't klein gesneden/ door den vermaerden Philippus Galleus, na sijn Contrefeitsel door Heemskerck, twee Jaren voor sijn dood gedaen/ 't welck hy in recompense aen den voorsz Galleus vereerde/ met dit versje daer by/ te kennen gevende/ dat hy toen in volkome gesontheyt noch wel te pas zijnde/ seventich Jaren oud was. Prenten van hem uitgaende.

Vitæ septeno decies CORNELIVS *anno*
MVSIVS, *integro corpore talis eram.*

Andere Prenten zijnd'er verschepde in grooter formaet/ waer by gevoegt zijn d'af-beeldingen van sijn martyrisatie met d'uytleggingę

Sijn leven in latijns Rijm door C. Plemp.

van dien / soo in't latijn als duyts. Cornelius Plempius, van Amsterdam heeft het leven en sterven deses Mans in latijns rijm beschreven/ 'twelck mijns wetens / noyt in Druck zijnde gheweest / wy hier den Lief-hebberen ten beste mede deelen sullen.

C. PLEMPII

MVSIVS.

SI uis, lector, quis sim scire,
Possum paucis expedire;
Nec est opus fusius:
Ex tutore Delfi natus
Sum Cornelius vocatus
Cognomento Musius.
Pater erat Flardinganus,
Pauper, sollers, & humanus,
Nec torpens inertiâ:
Obtigit mihi natalis
Mensis prorsus æstivalis
Lux decima tertia.
Ipse Quintus nascebatur
Anno, qui tum vertebatur,
Carolus Gandensibus.
Tandem dixi, Delfum vale,
Juvenis non vivam malè
Cum bonis Petrensibus.
Stagiritam tum tractavi,
Et memoriæ mandavi
Scita Naturalia:
Græcam linguam cum Latinâ
Ex Castrensi disciplinâ
Sum nactus, & alia.
Mox Gandavum veniebam,
Pœdagogus hîc fiebam,
Patribusque placui:
Dêin Lutetiam profectus,
Et Pictavium provectus
Mentem doctus acui.
Abbas Aquicinctianus
Nummos mihi dans in manus
Sustulit inopiam:
Mox poëtis Laureatis
Gratus fui ceu cognatis
Rerum propter copiam.
Dum biennium morabar
Pictavij meditabar
Diligens opuscula,
Quibus supra vulgum clarus
Eruditis forem charus
Docta dans munuscula.
Post hæc domi sum sacrarum
Factus Pater puellarum,
Meque castum præstiti:
Agatha me tuebatur,
Quæ mihi tum colebatur;
Semper culpæ restiti.
Sic triginta quinque fere,
Anni mihi successêre,
Per quos hospitalitas
Fulsit inter meos mores;
Sed & in esuritores
Blanda liberalitas.
Nunquam fui cuiquam gravis,
Semper mitis, ac suavis
Multas amicitias
Unus mihi comparavi,
Nec suas quenquam vexavi
Dicax ob nequitias.
Valdè Lindanum dilexi,
Atqve Susium suspexi
Præsidem Bataviæ:
Illi nunquam accusârunt,
Nec imprudentes damnârunt
Musium ignaviæ.
Solitudinem cantavi,
Et Imaginem mandavi
Rythmis patientiæ:
Sic Sum Patres imitatus,

Vete-

Veterisque collætatus
Cultu sapientiæ:
Maximè dum senex essem,
Et Catholicam consuêssem
Disciplinam tradere:
Libellos tum multos scripsi,
Quos legunt qui student ipsi
In pios evadere.
Tandem Princeps dexter mirè
Musium jussit abire
*Cum * suis Virginibus;*
Hîcque, dixit, habitabo,
Teque memor deamabo
Tuis in liminibus.
Musius his excessurus
Dixit, hîc es periturus,
Princeps nobilissime:
Verum dixit ut propheta,
Qui novit Dei secreta:
Occidit citissimè
Rei Belgicæ mutator,
Postquam vênit salutator
Medium trayciens,
Dominumque quem vocabat
(Facinus dissimulabat)
Prorsus interficiens.
Musius cùm discessiset,
Nec vel dicto quem læsisset,
Incidit in retia:
Lummæo res perplacebat,
Ingens ex hac capiebat
Gaudium facetiâ.
Captum jussit cruciari,
Uri simul, & secari:
Sudat mox crudelitas.
Diras ergo quæstiones
Intendebant nebulones:
Crimen fit fidelitas.
Manibus altè sublatis,
Axillisque perassatis
Musius suspensus est:
Saxa corpus extendebant,
Quę de pedibus pendebant;
Sic pœnas emensus est.
Magnas pœnas! at majores
Etiam parant tortores:
Per os aquam frigidam
In corpus senile fundunt,
Hanc mox baculis extundunt.
O Orchestram rigidam!
Per pedes hinc ligabatur,
Inque cœlum tollebatur
Septuagenarius;
Digitos tunc amisêre
Vincla, carnem tenuêre:
Nil hoc monstro rarius.
Mox in forum senex tractus
Truncus est in crucem actus
Lêidanis spectantibus:
Anima viri victoris
Vênit in cœlis his horis
Grata Triumphantibus.
In locis mortalitatis
Mansit fama sanctitatis,
Martyris vocabulum,
Mellitis cantatum sonis
Exemplum religionis,
Pietatis pabulum.
Velles, Lêida, scio, velles,
Tuus nunquam sic satelles
Vexâsset Cornelium;
Velles Musa liberasset
Musium, nec hunc necasset
Rabies crudelium.
Frustra doles, ac dolebis;
Nunquam Musios habebis,
Quos ita dilanias:
Metuent viri probati,
Vel in sinu tuo nati,
Ne rursus insanias.

* Sacris.

In een latijnsch Tractaet *de Gloria*, van eenen Hieronimus Osorius gedruckt tot Ceulen in't Jaer 1577. staet bekent BARTHOLOMEUS BODEGEMIUS DELPHUS, I. C. als een sonderling geleert- Mr. Bartel van Bodegem.

geleert Man. En Petrus Opmerus, in sijn Historie van de Hollandsche Martelaren/ schrijft het vierde boeck (handelende van dien H. Man/ Carthusianer Monnick boven vermelt*) ook aen hem toe/ onder dese tytel: *Martyrium D. Jodoci Carthusiani, ad Clariss. I. C. Bartholomeum Bodegemium Delphum.*

*Boven p. 357.

Christiaen van Wapevelt, afgesant in d'Oostersche gewesten.

Onder de vermaerde luyden die van ouds in prent zijn uytgegaen/ is'er een van CHRISTIANUS A WAPEVELT DELPHENSIS, Anno 1579. Dese/ eerst loflijck gestudeert/ en daer na sich geoeffent hebbende in den stijl van Koopmanschap/ is wegens desen staet in de gewesten van Asia/ op diversche plaetsen/ geemployeert geweest als Consul van de Nederduytsche Natie/ en vervolgens in aensienlijcke Ambassades/ aen den grooten Heer van Turckyen/ den Koning van Persien/ en andere machtighste van de Werelt. Van sijn Reys t'huys-komende/ is getrouwt met Catharina Sasbout, Dochter van Pieter Pietersz. Sasbout, Burgemeester alhier/ waer by hy gewonnen heeft onder andere Maria van Wapevelt, getrouwt aen den geleerden Mr. Michael Vosmeer, hier na noch te beschryven. Sijn devijs/ onder de prent staende/ was *Flectimur, sed non frangimur undis.* Dat is: Wy werden wel gebogen, maer niet gebroocken door de baren.

Heer Arent Sasbout, president van den secreten Raede te Brussel.

Hr. ARENT SASBOUT, Ridder, Heer van Spaland (Soone van Hr. Joost Sasbout, hier boven vermelt*) werd eerst Raedt in den Hove van Hollandt/ ende is Anno 1546. sijnen Vader gesuccedeert in den staet van Cancelier van Gelderland tot Aernhem. Daer na werd hy door Koning Philips de tweede, verkoren tot President van sijnen secreten Rade te Brussel/ by brieven daer van sijnde getekent te Madrid 1. Juny 1572.* doch weeck daer na Anno 1576. (vermits de troublen) naer Hollandt/ en sterf in den Hage Anno 1583. Hy was een seer treflijck en vroom Man. Van dese ghetuygt onder anderen oock Guicciardin.

* *Les Tombeaux des hommes illustres qui ont paru au Conseil prive du Roy Catholiq: au pays bas, p. 23.*

Pater Christiaen van Adrichem, Overste van St. Barberen alhier.

CHRISTIANUS ADRICHOMIUS, Soon van Hr. Adriaen Claesz. van Adrichem, Burgemeester deser Stadt/ die de Roomse Religie sonderlinge was toe gedaen/ en over sulcx desen Christiaen tot het Priester-ampt op-voede/ gelijck de selfde noch na sijn Vaders doot tot Overste van St. Barberen Convent, ofte de gefalide Nonnen van St. Barbera/* alhier beroepen wierd/ maer door de opvolgende veranderinge van de Religie/ genootsaeckt zijnde sijn Vaderlandt te verlaten/ is eerst na Mechelen/ van daer naer Maestricht/ en laestelijk na Ceulen geweecken/ alwaer hy in qualiteyt als Overste van 'tgroot Nazareth (een Clooster van Maegden Canonerssen van St. Augustijns Orden) overleden is den 20. Juny 1585. in't 52. Jaer sijns ouderdoms/ en in de Kerck van't geseyde Clooster begraven met dit op-schrift:

* *Siet boven 332.*

Sijn begraefplaets en grafschrift.

D. O. M.

D. O. M.

MONUMENTUM REVER. ET ERUDITI
D. CHRISTIANI ADRICHOMI DELPHI
SACRATARUM VIRGINUM. S. BARBARÆ
APUD DELPHOS HIERARCHÆ

OBIIT ANNO NATIVIT. DOMINI
CIƆ. IƆ. LXXXV. XII. KAL. JULII
ANNO ÆTATIS LII.

EXILII VERO QUO CAUSSA FIDEI.
A PATRIA EXULAVIT XIII.

Gens ADRICHOMA Deo nomen, ſed patria DELPHI
Vitam inter Batauos clara potenſque dedit.
BARBARÆ apud fanum rexi ſine labe ſorores
Integra quando domi Paxq́ꝫ Fideſq́ꝫ ſtetit.
Aſt ubi cuncta ruêre, Fides, Pax, Iura, receſſi,
Anteferens patrio rura Vbiana ſolo.
Hîc Solymorum urbem Bavara de gente dicabam
ERNESTO, Præſtans & memorabile opus.
Otia pertæſus, ſcripſiſſem plura, ſed atrox
Vtile Mors ſtudium ſuſtulit omne meum.

Hy was een groot Schrift-geleerde / en ſeer ervaren in de kerckelijcke Antiquiteyten / gelijck hy onder andere Boecken / inſonderheyt het heylige Landt / en de Stadt Jeruſalem ſeer fraey in't latijn heeft beſchreven / 't welck cierlijck met Kaerten en af-beeldingen in een groot volumen van hem uyt-gaet. Valerius Andreas, in ſijn Boeck van de Nederlandſche geleerden / op-tellende al het geen onſen Adrichomius geſchreven heeft / vervolgt aldus: *Soletque ſe ſcribere Chriſtianum CRUCIUM, & vidi eo nomine editam Antverpiæ,* 1578. 12. Boecken door hem beſchreven.

Vitam JESU Chriſti ex IV. Euangeliſtis breviter contextam, cum annexa Oratione de Chriſtiana beatitudine, quam habuit in Synodo ſive Capitulo, ut vocant, Generali celebrato an. CIƆ. IƆ. LXX. *die* XXIII. *Iulii. Atque huc reſpexit Corn. Muſius, ejus gentilis, in Epitaphio, quod vivus vivo poſuit:*

Illustre à CHRISTO sumptum qui nomen habebam
Et duplici Delphis qui CRUCE notus eram;
Conditus hîc jaceo reliquis cum Patribus, olim
Exsurrecturus, cùm tuba clara canet.

Coloniæ autem in discutiendis Ierosolymitanæ urbis atque antiquitatis ruderibus versatus fuit, fidelemque & accuratam hîc operam posuit; nisi quod Beroso, Manethoni, & id genus suppostitiis, ut creditur, Scriptoribus, ab Annio Viterbiensi vulgatis, plus æquo tribuat interdum. Scripsit autem.

Theatrum Terræ Sanctæ, cum Tabulis geographicis: quod à morte auctoris an. 1593. & 1600. in fol. Arn. Mylius Coloniæ foras dedit, Complectitur.

Discriptionem Terræ Sanctę, juxta XII. Tribus Israël.

Descriptionem Vrbis Ierosolymitanæ.

Chronicon, utriusque Testamenti historiam continens. Atque in Theatro hoc erigendo ornandoque variis, ut dixi, Scriptoribus usus est. Neque Belgæ nostri asymboli fuère, è quibus varii in Terram sanctam piè susceptâ peregrinatione, feliciterque, & ex animi voto perfectâ, eandem aut descripserunt ipsi, aut ab aliis descriptam ad posteros cum grata sui memoria transmiserunt, &c. [& Paulo inferius] Joannes Heuterus, Prætor Delphensis, anno CIↃ. IↃ. XXI. unà cum Joanne Scorelio, Canonico Ultrajectino & pictore celebri, aliisque peregrinationem suam absolvit. Quin & dictus Scorelius civitatem Ierosolymitanam ex oculari inspectione delineavit; quod ipsum exemplar vidisse se testatur ibidem Adrichomius. Ioannes Godscalci IsERman, Delphius, an. Dom. CIↃ. IↃ. LXI. iter illud absolvit & descripsit, teste iterum oculato populari ejus Adrichomio.

Heer Pontus de Heuyter Prooft der Kercke van Aernhem.

PONTUS HEUTERUS, (natuyrlijcke Soon van Hr. Jan de Heuyter, Schout deser Stad) is eerst geweest Canonnic tot Gorcum/ daer hy Anno 1572. door den verwoeden Heere van Lummey gevangen/ ende met de Minder-broederen in den Briel gevoert/ en nevens deselfde/ byna mede gehangen wierd.* Daer na werd hy vereert met de Proosdye der Kercke van Aernhem/ ende ten laesten sich selven van het Hof ontslagen hebbende / is gaen wonen te St: Truyden in't landt van Luyck /* alwaer hy overleden is anno 1602. oud zijnde 67. Jaren / want hy was geboren / gelijck hy (in sijn Nederlandsche geschiedenissen / onder 't Huys van Oostenrijck) wegens sich selven getuygt/ des Jaers voor den grooten vermaerden Brand deser Stadt / den 23. Augusti ten 4. uyren namiddagh.* Hy was seer begaeft met alle goede qualiteyten des verstands / uytsteeckende geleerd / in de oude Romeynsche/ als mede onse Nederlandsche Historien sonderling ervaren; daer in hy (volgens de getuygenisse van Emanuel van Meteren) geen arbeyd en heeft gespaert; seggende/ Pontus Heuterus van Delft, Prooft van Aernhem, heeft de geschiedenissen onder Keyser Carel wel beschreven

*Gouthb. f. 323 Martel. van Gorc. p. 320.
*Boxh. Theat. p. 167.
*Rerum Belg. lib. IX p. 499
*E. van Meteren 1. boeck f. 10. a.

ven, en veel arbeyd in de Nederlanders Historie genomen, hebbende die gecontinueert tot onse civile Nederlandsche Oorlogen toe. Daer-en-boven in het ondersoecken en opstellen van geslacht-registeren der Vorsten en Adelijcke familien / seer naukeurig en naerstig / zijnde daer in weynig of geen sijns gelijck geweest; al het welcke in sijne gedruckte Boecken allenthalve is blijckende. Hy heeft meest in't Latijn beschreven alleenlijck (voor soo veel my bekent is) twee Tractaetjes in't Nederduytsch; als voor-eerst / de Nederduytsche Orthographie, dat is / maniere om die tael wel te spellen en schryven / gedruckt t'Antwerpen in de Winckel van Christoffel Plantijn, in 8. als mede de Historie der Martelaren van Gorcum, in duytsche Rijmen / 't welck Eltius in sijn beschryvinge van de self de geschiedenisse / bekent tot sijn behulp ghebruyckt te hebben / * zijnde het self de mijns wetens noch noyt gedrukt. d'Andere Boecken door hem beschreven zijn de volgende: Boecken door hem beschreven. * Mart. van Gorc. p. 321.

Rerum Burgundicarum libros VI. De rebus gestis eorum, qui è Valesia Francorum Regum familia apud Burgundos ac Belgas imperarunt: cum Genealogijs Familiarum, quarum in opere illo fit mentio. Antver. typis Plant. 1583. fol.

Rerum Belgicarum atque Austriacarum libros XV. *qui Vitas resque à Principibus Austriacis in Belgio gestas continent: quibus Tract. De Vetustate & Nobilitate Familiæ Habspurgicæ. Ibid. typis Nutii, 1598. 4.*

Otto Egmondius Zallandiæ Drossardus, in honorem Autoris, composuit carmen numerale, huius libri editionis annum continens.

EXILII stVdIVM, qVod Confert DeLfICVs HeVter
LeCtorIs toLLet tædIa sæpe sVI.

Valerius Andreas, de Auctore nostro, & ejus libro jam laudato, sic loquitur. Continuavit postmodum idem opus, Historia secessionis Belgicæ conscripta, deductaque ab anno CIↃ.IↃ.LXIV. *usque ad annum* CIↃ.IↃ.LXXV. *& ultrà; soletque aliquando adservari in Camera Finantiarum Bruxellis.* * *Et Franciscus Sweertius, his addidit; Magna illi familiaritas intercessit cum Christophoro Assonlevillio, [Hautevillæ ac Bochoutij Domino, inter primos intimosque rerum Belgicarum antiquissimo Regis Catholici Consiliario] ex cuius ore & Musæo multa hausit pro Historia Tumultuum Belgicorum, quæ nondum vidit lucem.* * *Scripsit porro.* * Val. Andr. in Bibl. belg. p. 788. * Francis. Sweert Ath. belg. f. 649.

De Veterum ac sui sæculi Belgio, lib. II. Quibus adhærent.

Monetæ veterum, ac sui sæculi Analogica Comparatio.

De Mensuris Longitudinum vett. in faciendis itineribus.

Etyma variorum Nominum Germanicæ originis.

De Libera Hominis nativitate, seu de liberis naturalibus. Ibid apud Ioan. Keerbergium, 1600. 4. Simul verò hæc omnia edita Lovanii, typis Iusti Coppenii, 1643. fol.

Nicolaus Oudartus Officialis Mechliniensis, Amico Opt. Max. hoc scripsit Epitaphium.

Graf-schrift.

HEVTERO tribuunt Batavi cunabula DELPHI,
Et studijs CHRISTI Pieridumq; dicant.
Heresiis extorrem sed agit, laqueo ante necatum
Tantum-non: furias sic moderante Deo.
Belgicas conscripsit; rigat ossa Cisindria functi,
Dive ubi Sarchinij mœnia Trudo foves.

Heer Lucas van Opmeer Regtsgeleerde en Poeet, mitsgaders des selfs Broeder Pieter Pietersz. Opmeer.

LUCAS ab OPMEER DELPHIUS, was alhier gebooren/ ter occasie sijn Vader den vermaerden Petrus Opmerus, hier getrout zijnde/ oock bleef woonen/ was der beyden Rechten Doctor/ en heeft door sijn Epigramma, ofte latijnsch punt-dicht/ op de voor-gemelte Historie der Oostenrijckische Vorsten door onsen Pontus Heuterus, uytgegeven in den Jare 1598. doen blijcken/ dat hy oock een goet Poeët was/ zijnde doenmaels Raed ter Admiraliteit/ wegens den Koning van Spangie/ tot Antwerpen/ en van den voornoemden de Heuter onder andere geleerde Mannen/ voor in sijn Boeck/ erkent als een/ die hem in't self de werck/ mede behulpsaem hadde geweest. Hy had 't laetste Tractaet van Cornelius Musius, als hier boven vermelt/ nae des Mans doot/ doen drucken en uytgegeven. Sijn Vader sterf hier te Delft in't Jaer 1595. oud zijnde 69. Jaren. En sijn Broeder Pieter Pietersz. van Opmeer, mede alhier geboren/ heeft na des Vaders doot des selfs latijnse Chronijck van de geheele Werelt met eenige vermeerderingen en aenhangsels in't licht gegeven.

Broeder Roeland van Delft Minder-broeder t Utrecht.

F. ROLANDUS DELPHIUS, in duytsch geseyt/ Broeder Roeland van Delft, Minder-broeder tot Utrecht/ werd vermelt door de Professor Boxhorn in sijn *Theatrum Hollandiæ*, als een sonderlingh exemplaer van zedigheyt en patientie/ onder de Monnicken van sijn ordre/ gelijck de selfde hem ter eere in haer Kerck aldaer dit loflijck Graf-schrift hebben gestelt;

MEMORIÆ SACR.
F. ROLANDO DELPHIO ORD. FRATRUM
MINORUM, MODESTIA ET PATIENTIA
AD MIRACULUM PRÆDITO:
MONASTICARUM OBSERVATIONUM
LAUDI NATO, HARUNDEM
ÆTERNO DAMNO DENATO
CONFRATRES RELIGIOSI
HUNC TITULUM ET TUMULUM
MOESTI POSS.
Hospes prece me vivus juva, mortuus juvabere.
CIↃ. IↃ. CII. *Ibid Septemb.*

ARNOLDUS CORNELII, was tot Delft geboren van een seer eerlijck geslacht/ genaemt Storm van 's Gravesande, en in sijn jonkheyt door sijn Ouders buytens landts ter Studie gehouden tot het Predick-ampt der Gereformeerde Religie / hebbende sijn eerste beroep gekregen in de Kercke tot Franckendael / en sijn Vader hier te Delft in den Jare 1573. eens komende besoecken / is aldaer beroepen / en met toe-staen van de Kerck van Franckendael gebleven/ tot een van d'eerste Gereformeerde Predikanten sijner Vaderlijcke Stadt / gelijk voor-heenen in de Lijste is getoont.* Hy is geweest een Man van seer groote geleertheyt en wel-spreeckentheyt / uytnemende yverigh in den Gods-dienst / niet te min seer nederigh / en van hem selven kleyn gevoelig; soo dat hy niet alleen sijn geboorte-plaets / maer de geheele Gereformeerde Kerck van Hollandt tot een tieraet streckte/ en met eene tot een sonderlingh voordeel diende / door sijn geduyrigen arbeyt in het beslechten van alle Kercklijcke zwarigheden / gelijck hy in Synodale handelingen veeltijds de voornaemste plaets bekleede/ als onder anderen self in het Synode Nationael/ gehouden tot Middelburgh / in den Jare 1581.* en anderen meer / tot dat hy eyndelijck door vermoeytheit uyt-geteert zijnde / in den Heere ontslapen is / den 5. Juny des Jaers 1605. sijns ouderdoms het acht-en-vijftigste. Na sijn doot is by het Classis van Delft en Delflandt / om sijn voortreflijkheits wille / uytgegeven seecker Boeckskenn/ genaemt

Arent Cornelisz. een van d'eerste Gereformeerde Predikanten deser Stadt.

* Siet boven p. 450.

*Siet onstelde Leeuw p. 526

Christelijcke betrachtingen der Geloviger zielen, over het Gebed onses Heeren Jesu Christi. Mitsgaeders noch een aendachtige Meditatie over de drie eerste versen des derden Capittels, vanden eersten Brief Johannis.

Boeckskens door hem beschreven.

Waer in men bevond dat dese vroome Man hem bevlytight hadde / niet alleen de rechte kerren van den sin des Heyligen Geests / soo in de woorden des Heyligen Apostels / als in dat heerlijcke en sin-rijcke Gebed / wel te treffen en uyt te drucken / maer het selve oock te doen met een bequame ordeninge / met een gecierde / lieflijcke vloeyende taele / met beweeglijcke manieren van spreecken / ende voor-al met goede eygene duytsche woorden / daer hy een sonderlinge gave van hadde: Deswegen de gemeente van Delft / die hem in sijn Predicatie gewent waren geweest te hooren / dit Boeckskenn plegen te houden als een Juweel / tot een gedenck-teecken van haren getrouwen Herder en Leeraer / die mede uyt haer geboren was / als dienende haer tot vernieuwinge en verversschinge der goeder onderwysinge / ernstige vermaninge / heftiger bestraffinge / ende lieflijcke vertroostingen / die de Godzalige man aen haer lieden dickwils in sijn leven / uyt den woorde Gods / soo van den Predick-stoel in't gemeen / als aen een ygelijck van hem in't bysonder / tot vorderinge haerder Godzaligheyt en saligheyt gedaen hadde: Want gewisselijck als sy den stijl ende aerd van dit Boeckskenn wel aenmerckten / soo lieten sy haer voorstaen dat sy noch sijne ernstige eygen

Oordeel daer over, mitsgaders lof van dien.

woorden en treffende vermaningen sijner levendighe Tonge met haer ooren aenhoorden / soo natuyrlijck schijnt sijnen yberigen Geest in dese verklaringe af gedruckt te wesen / dat de selfde een beeld daer van genoemt mach werden.* In voege dat Arnoldus Cornelij, hebbende in sijn leven ghweest haren Leeraer door middel deses Boeckskens / sulcx noch veele Jaren is ghebleven na sijn doot. Noch sijn van hem Gedruckt:

** Getrocken uyt de voorreden by de Classis van Delft en Delfland voor het boeckje gestelt.*

Ses Predicatien over het Lyden, Sterven, ende begraven onses Heeren Jesu Christi, vol aendachtige en Godvruchtige overdenckingen, door den selfde aen de Gemeynte tot Delft, gedaen in den Jare 1603. welcke hy in de latijnsche tale hadde te samen gestelt, doch door een ander in't Nederlantsch sijn vertaelt.

Sijn Contrefeytsels in Schildery en Prent.

Deses wel-beminden Mans Contrefeitselen siet men noch onder verscheyde voorname geslachten / geschildert self door den konst-rijcken Mierevelt / en des selfs beste discipulen. Ook heeft W. I. Delft daer een prent van laten uytgaen / met dit om-schrift: *Arnoldus Cornely, Delpho-Batavus, verbi Divini, in urbe Patria, Minister primarius. Ætat. suæ. 58. Obiit* 1605. Als mede dit latijnsch vers daer onder.

Hic est, qui Delphis rigidus virtutis amator
Sustinuit puræ relligionis onus.
Pavit oves Christi, vigili molimine curans
Impia ne scabies tangeret ulla gregem.
Quem diu celiflue demulsit flumine linguæ,
Instillans puram cum pietate fidem.

Cornelis Matelief Admir:

Noch was een Delvenaer van geboorte / CORNELIS MATELIEF de JONGE, een van d'eerste Bewinthebberen der geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie ter Camer Rotterdam; een Man soo in Krijgs-saecken als handelinge van Koopmanschap wel bedreven / aen wien Anno 1605. het opper-bevelhebberschap over derthien de kostelijckste Schepen / al noch opt naer Indien uytgevaren waren / op gedragen wierd / en die sigh in die waerdigheyt als Admirael soo vromijlijck gequeten heeft / dat hy daer door de fundamenten van die Compagnie heeft bevestigt / gelijck voor dese t'syner plaetse is aengewesen.* Weshalven hy niet alleen / hier onder de vermaerden deser Stadt met groote reden gestelt / maer oock by de nakomelingen eeuwigh geprezen te werden verdient heeft. Den tijdt van sijn overleven is my onbekent / doch na sijn weder-komst is hy te Rotterdam in de Regeringe beroepen / en het Burgemeesterschap aldaer bekleet hebbende / is hy op de tour-beurte van die Stadt / gecommitteert ter vergaderinge van d'Ed: Hoog Mog: Heeren Staten Generael.

** Siet boven p. 614.*

WIL-

WILLEM CRIEP, (volgens getuyge van Gouthove) geboren te Delft/ was eerst Raed in den Hove van Hollandt tot Utrecht 1573. en des Jaers daer aen/ werd hy Raed in den grooten Rade te Mechelen; tot dat hy Anno 1586. van daer beroepen wier/ tot Cancelier van den Hove van Gelderlandt tot Roermonde/ alwaer hy sterf Ao: 1610 oud zijnde 75. Jaren.* Hy was een treflijck Poeët/ als uytwysen eenige *Epigrammata*, ofte punt-dichten/ by hem uytgegeven/ en onder anderen oock een voor de Historie der Oostenrijckse Vorsten door onsen voor-gemelten Heuterus, die desen Heer Cancelier/ voor in sijn boek/ mede erkent/ als een die hem in dat werck behulp heeft toe gebracht.

Willem Criep Cancelier van Gelderland tot Roermonde.

* *Gouth. fol.* 224.

CORNELIUS GROTIUS, (na ghetuygenisse Boxhorni) te Delft geboren Anno 1546. in sijn jeugt eerst te Parijs in de Philosophy/ en de Historien seer naerstigh geweest zijnde/ heeft daer nae tot Orleans met geen minder yver gestudeert in de Rechts-geleertheyt/ van waer hy weder gekeert zijnde/ is hy Anno 1575. met grooten lof en eere verkoren tot eerste Professor in de Rechten van de Nieuwe Academie tot Leyden/ aen dewelcke hy veele diensten hebbende gedaen/ eyndelijk aldaer overleden is op den verjaer-dag sijns geboorte/ wesende den 25. July des jaers 1610. en zijnde nu voor de sesde-mael Rector Magnificus, vande Universiteit. Hy was by de geleerste Mannen van sijnen tijdt/ en insonderheyt Justus Lipsius, uytermaten aengenaem. Daer en sijn van hem wel geen schriften in druck/ maer Boxhorn * getuygt/ datter onder de Vrinden noch veele berusten/ de burgerlijcke rechten aengaende/ die over-waerdig zijn in't licht gegeven te werden. Onder dese werden gespecificeert:

Commentarii ad libros IV. *Institutionem Iuris Civilis.*

Ad primam Partem sive libros IV. *priores Digestorum.*

Commentarii & Observationes Feudales: item Tract. singularis De differentiis Feudorum à Feudis Hollandicis.

Cornelis Huygensz de Groot eerste Professor in de Regts-geleertheyt tot Leyden.

*Boxh: Theat. p. 167.

De Hr. Mr. LEONARD de VOOCHT, wesende Pensionaris deser Stadt/ wierd in't laetste van den Jare 1588 als Ambassadeur der Vereenigde Nederlanden aen de Koninginne van Engelandt/ en des Jaers daer na aen den Koning van Schotlandt gesonden.* Hy was een groot Rechts-geleerde/ en deswegen werd hy naermaels tot Raeds-heer in den hoogen Rade in 's Gravenhage verkoren/ alwaer hy sterf seer subitelijck 1613.

Mr. Leonard de Voocht.

* *Bor* XXX. *f.* 47 *a. en* 52. *b.*

Hr SASBOUT VOSMEER, Licentiaet in de Godheyt/ Aerts Bisschop der Philippensen ende Utrecht/ mitsgaders Vicarius ofte Stad-houder van den Paus over alle de Vereenigde Provincien/ was hier mede te Delft geboren uyt een oud Magistraets-geslachte/ sijn Vader was Michiel Vosmer, Raedt en Tresorier deser Stadt 1567.

Hr. Sasbout Vosmer, Aerds Bisschop van Utrecht, &c.

ge-

getrout aen de familie van Sasbout, welcke naem van oudts eerst tot een Doop-naem/ en naderhand veele Jaren ook tot een geslagts-naem gebruyckt zijnde geweest/ in desen Aerds-Bisschop haren Soon/ nu wederom tot een Doop-naem was verkoren/ als te sien is in de Lijk-Oratie over sijn Doot gedaen/ en in Druck uytgegeven/ by de welcke hy (naer gewoonte van groote Personagies/in qualiteit van haer hoge Amipten en bedieningen) oock niet anders als met sijn voor-naem genoemt staet; onder dusdanigen Titel:

Lijk-Oratie.

ORATIO FVNEBRIS,

IN OBITUM

ILLUSTRISSIMI

AC REVERENDISSIMI

DOMINI,

D. SASBOLDI,

ARCHIEPISCOPI PHILIPPENSIS ET ULTRAIECTENSIS, NEC NON HOLLANDIÆ, Zelandiæ, eisdemque unitarum atque reductarum Provinciarum VICARII APOSTOLICI, &c.

Hier in/ werd sijn geslacht/ mitsgaders sijne deugden en grote gaven van verstand en geleertheyt seer hoogh uyt gemeten/ en alle sijne goede qualiteyten seer breed geextendeert; zijnde gedruckt tot Ceulen/ in't Jaer 1614. in welck Jaer hy aldaer is overleden/ en begraven in de Clooster-kerck van d'Observanten/ met dit Graf-schrift/ in de Muyr staende/ seer kostelijck vergult.

Graf-schrift,

D. O. M.

ILLUSTRISS. ET REVERENDISS. D.
D. SASBOLDO VOSMERO DELFIO.
ARCHIEPIS: PHILIPP. ET ULTRAJECT. FÆDERATAR. AC RECEPTAR. CIVITAT. BELGIJ
VICARIO APOST. QUI Ao. DOM: M.D.C. XIIII.
V. NONAS MAIJ OBYT. TIELMANUS VOSMERUS FRATRI OPT. MOESTUS FECIT
IN ODÆO, AB IPSO DICATO.

Sijn

Sijn geslachts-wapen van Vosmeer is gequartileert met dat van de Sasbouten onder een Aerds-bisschoplijcken hoed en staf / hebbende sijn acht quartieren daer nevens / als eerst ter rechter-syde Vosmer. Heuvel. Eynde. Rodenrijs. en ter slincker Sasbout. Burgh. Dussen. Santen.

JACOBUS EYNDIUS, alias Joncker Jacob vanden Eynde, Heer van Haemstede / Capitein ten dienste der Vereenigde Nederlanden / History-schryver van Zeelandt / was / volgens ghetuygen van Franciscus Sweertius, en Valerius Andreas (beyde naukeurige ondersoeckers der Nederlandsche saecken) mede een Delvenaer van geboorte.* Hy heeft getoont dat de geleertheyt wel kan gevoegt werden by de Wapenen / en dat de voornaemste vercierselen van een Edelman bestaen in het samen voegen van de selfde / want hy was van seer grote lecture / en uytsteeckende in veelerhande geleertheyt / hebbende onder allen beschreven in't latijn / de Historie ofte Chronijck van Zeeland tot het Jaer 1296. in welckers schryven / tot groote schade en nadeel van de Lief-hebbers der Historien hares Vaderlands / hy noch jong zijnde / is van de Teeringh gestorven / in't Jaer ons Heeren 1614. op sijn Huys te Haemstede in Zeelandt. En hoe-wel dit werck door de ontydighe doot noch onvoltrocken was gebleven / is't selfde echter nae sijn doot / door last van d'Ed: Mog: Heeren Staten van Zeelandt doen Drucken en in't licht gegeven / als niet begerende dat soodanigh een Juweel van haer outheyt in't verburgen soude blyven. Noch heeft hy geschreven een Boeckje / *de Saltationibus Veterum*, aengaende het dansen der Ouden / 't welck hy heeft op-gedragen aen dien Phenix der geleertheyt Josephus Scaliger. Hy was mede een voortreflijck Poeët / gelijck hy in latijnse versen verhandelt heeft / behalven de Nederlandsche Oorlogen / verscheyde andere materien.

Joncker Jacob vanden Eynde Krijgs-man en Hystory-schryver.

*Sweert: At: Bat: fo: 361. en Val. And: Bibl. p: 409

Boecken door hem beschreven.

Poemata ab eo relicta, editaque Lugd. Batav. 1611. 4. in quibus; Nassovica, & belli belgici lib. II. Mars Exul. Senatus Convivalis. Nugarum lib. I.

Scripsit & Epicedion in acerbum Jani Dousæ funus,

Hr. PIETER vander MEER, volgens getuygenisse van Gouthove, hier te Delft geboren / * was eerst Raeds-heer in den Hove van Hollandt 1573. en werd Anno 1575. Pensionaris deser Stadt / na dat hem / des Presidents van 't voorsz Hof / doenmaels vacerende plaetse / volkomelijk was gedefereert ; waer op schijnt te slaen het vers van Grotius, onder het Contrefeitsel in prent van onsen Mr. Pieter vander Meer staende / luydende aldus :

Mr. Pieter vander Meer zijnde Raeds Heer van't Hof van Holland, en versocht sijnde om het presidentschap van dien te bekleden, kiest het Pensionarischap van Delft.

*Gouth. f. 106.

Sic PETRVS sic ora senex MERANVS habebat,
Consilium DELPHIS, eloquiumque suis.

 Primæ

Primæ Iura togæ supplex cum detulit illi
Erubuit celsa mente repulsus Honos.
PATRIA da veniam. Non reddere Iura negavit
Civibus: ipsa Domus Curia semper erat.

Hug. Grotius.

Sijn sterf-dag en Nasaet.

Hy sterft hier te Delft den 4. Mey des Jaers 1616. en liet na een Soon Abraham vander Meer, mede tot Delft geboren 1584. dese werd Raedt deser Stadt 1618. en twee Jaeren daer na Raedt van't Hof van Hollandt. Hy gaet mede in prent uyt/ hebbende dit vers van Vossius onder hem:

Hoc ore, his oculis, est VANDER-MEERIVS: acris
Quo Batavi gaudet Curia sancta viro.
Linguas edocuit Cyllenius, Vraniéque
Sidera, Calliope carmina, jura Themis.
IVSTITIÆ vindex, at COMIS moribus, omnem
SÆVITIAM exosus, sola SEVERA probat.

Ger. Joh. Vossius.

En dese Devysen daer by/ *Severè non sævè*, dat is: Gestreng maer niet wreed. En noch *Justitia & comitate*, dat is: Door gerechtigheyt en beleeftheyt.

Mr. Michiel Vosmeer, mitsgaders sijne schriften.

MICHAEL VOSMERUS, I. C. Broeder van Sasbout Vosmeer, Aerds-Bisschop hier boven vermelt/ en by gevolg mede Susters Soon van Broeder Adam Sasbout, mede alvoorens gementioneert/ welckers leven/ als mede een Apologie voor sijne schriften hy uytgegeven heeft/ met dese Titels:

Vita Adami Sasboldi, Ord. Minorum Theologi.

Responsio adversus calumniam cuiusdam de Sasboldi Scriptis. Coloniæ 1613. 4. *cum Sasboldi Homilijs, & Vosmeri in eas Argumentis.*

Maer allereerst heeft hy noch jong zijnde/ uytgegeven eenige korte versen in't latijn/ by yder prent van de Graven van Hollandt/ in't licht gebracht door den konst-rijcken Willem Tibout, en Gedruckt t'Antwerpen by Plantijn 1578. in fol: 't welck hy naderhand meende te vermeerderen en verbeteren/ doch door sijn overlyden noch achter wege gebleven is. Hy heeft mede beschreven de Miraculen van de Lieve Vrouwe ten Oude Kercke alhier, voor-henen geallegeert.* De Professor Bozhorn, getuygt als of hy mede yetwes achter gelaten hadde/ aengaende d'Antiquiteyten deser Stadt/ spreeckende daer van met lof in

* Siet boven p.134. en 143 &c.

in deser voege: *Dicitur insuper de Patriæ urbis antiquitatibus nonnihil memoriæ prodidisse. Qui commentariolus si typis mandatus exstaret, incredibile dictu est, quantum ad illustrandam urbem hanc, atque Antiquitatem eius eruendam conferret. Emittant igitur tandem in lucem, qui eusmodi cimelia adservant, & serio cogitent, non sibi tantum hæc scripta esse, sed rei & gloriæ publicæ.** Dat is: Men seit daer-en-boven dat hy eenige aenteeckeningen na gelaten heeft van sijn Vaderlijcke Stadt. 't welck by aldien't gedruckt ware, 'tis ongelooflijck om seggen, hoe vorderlijck het soude sijn om dese Stadt te verheerlijcken, en hare outheden op te halen. Laet sy't dan eenmael te voorschijn brengen, dewelcke soodanige schatten onder haer bewaren, en laet sy ernstelijck gedencken, dat dit niet alleen voor haer, maer ter eere en glorie van't gemeene best geschreven is. Vosmerus is gestorven in't Jaer ons Heeren 1616. den sestienden dach van September. *Boxh: Theat: p. 167.*

Wouter van Gouthove, in sijn lijst van de geleerde van Holland/ Ec. noemt mede eenen JOANNES HAGIUS, geboren te Delft/ die beschreven/ en Anno 1616. te Dordrecht doen Drucken heeft/ het Boeck genaemt: *Johannes Hagius.*

Den Lust-hof der Medicynen. ** Gouth. fol. 226.*

Noch melt den selfden Gouthove, van TIELMAN VOSMEER, geboren te Delft/ Licentiaet in de Godheyt/ ende Censeur ofte visitateur van de Boecken te Drucken tot Ceulen Anno 1618.* Dese was jonger Broeder van Sasbout Vosmeer, den Aerdts-Bisschop/ als mede Michael, beyde hier boven vermelt. *Tielman Vosmeer, visitateur van Boecken te Ceulen.* ** Gouth: f: 225.*

CORNELIUS PYNAECKER, I. C. werd by Sweertius, en oock Andreas, gestelt als een Delvenaer van geboorte; maer Gouthove, seyd dat hy by Delft geboren is/ misschien dan in't Dorp de selfde naem voerende. In sijn jeugt heeft hy veel gereyst door Vranckrijck en Duytslandt/ leerende veelerhande en self ook d'Orientaelsche talen: t' huys komende/ heeft sigh selven eerst tot de practijc van regtsvorderingh geappliceert/ uyt welcke functie hy in den Jare 1598. beroepen is tot Professor in de Rechten tot Leyden; en van daer wederom in de Nieuw op-gerechte Academie tot Groeningen; tot dat hy eyndelijck in den Jare 1622. door ordre van de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden in Ambassade is gesonden/ na Algiers en Tunis, van welcke reyse/ als mede van d'Africaense saecken hy oock yetwes geschreven heeft. De Boecken op sijn naem uytgaende/ zijn dese: *Cornelis Pynaecker, Professor in de Rechten, afgesant na Algiers en Tunis.*

Jura & Privilegia Militum ex varijs collecta.

Andreæ Fachinei Controversiæ Juris, Centurij XIII. juxta Pandectarum seriem dispositæ, breviterque decisæ. Anno 1619. 4.

Jacob Iansz. gereformeert Eremijt.

JACOB JANSZOON GRASWINCKEL, toegenaemt BOOT, misschien om dat sijn Vader Jan Iansz. Graswinckel, Tresorier deser Stadt/ eertijts in de Brouwerie van de Boot/ doch naderhand in de Ruyt woonde; was een Man juyst niet van uytsteeckende geleertheit maer/ gelijck den Gods-geleerden Dionisius Spranchuysen, van hem getuygt/ een bysonder exemplaer/ soo van Nedrighept/ Soberheyt/ Lijdsaemheyt/ Weldadigheyt/ Godvruchtigheyt/ Eenvoudigheyt/ Sachtmoedigheyt/ ende meer andere deugden; des wy de Historye sijns levens hier kortelijck sullen by een trecken/ uyt seecker Boeckje door den gemelten Spranchuysen, dien-aengaende beschreven/ onder den tytel/ van den Delfschen Israëlit, ofte het leven van Iacob Iansz. Graswinckel, geboren Burger en Inwoonder der Stad Delft; 't welck tot noch toe niet en is in't licht gebracht. Dese Man noch maer sestien Jaren oud zijnde/ is't gebeurt/ dat/ hy neffens andere jonge luyden sich gaende vermaecken/ varende met een Schuytje na Delfsgaeuw/ in't weder-keeren het self de Schuytje by toe-val/ met al het jong geselschap is komen om te slaen/ en als alle anderen uyt het water ontkomen waren/ soo word ten langen lesten/ Jacob Jansz. alleen vermist/ elck een gelovende dat hy voorseecker onder het Schuytje most wesen versmoort/ doch het Schuytje gekeert wesende/ heeft men hem noch levendigh gevonden/ zijnde wonderlijck en boven alle verwachtinghe door Godts voorsienigheyt bewaert: Hier door is Jacob Jansz. tot soodanig een in-keer gekomen/ dat hy te recht bedenckende en ter herten nemende de ydelheyt van de playsieren deses Werelds/ d'onsekerheyt van het menschelijcke leven/ ende boven al de liefde en sorge Gods over den Armen mensche/ dat hy van die tijdt af alle de dagen sijner wandelinge soo heeft gepasseert/ dat hy wel te recht gehouden mocht werden door een wonder van sijnen tijd; een kloeck practisijn van Godsaligheyt met genoegsaemheyt/ een Model van een deugdelijk/ vroom/ en ingetogen leven/ waerdigh om altijt geheugt te werden; een leven 't welck geweest is soo betoomt/ en onder sulcken scherpen tucht/ dat het de duysenste mensche niet en soude geloven/ ten waere de gansche Stadt Delft/ te sijnen tijde/ daer van genoegsame kennisse hadde gehad/ en by onse oude luyden noch in geheugnisse was gebleven. Eerstelijck soo is hy van dat oogenblick des tijds der wereld al levende af gestorven/ sulcx dat hem naderhand noyt ymant uytborstig heeft sien lacchen; noyt onvertogen woord heeft hooren spreecken; noyt vergramt of ontstelt gevonden door eenigh ongelijck hem aen gedaen. Wanneer sijne Ouders de Brouwerie van de Ruyt verlieten ende gingen woonen in een seecker Huys/ staende aen d'Oude Delft/ dat naderhand bewoont is door de Heer Peckius, gelegen tusschen de Huysinge van de Rit-meester Ryhoven, en van de Gravinne van Solms, soo heeft oock hy Jacob Jansz. aldaer in een seecker Achter-huys op hem selven gaen woonen/ ende is daer blyven woonen ongehoud in eensaemheyt

Oorspronckelijck motijf van sijn Godvruchtig leven.

Sijn onveranderlijcke gestadigheit, mitsgaders eensame wooninge.

hept sonder dienst-knecht ofte dienst-maegt / ofte eenig geselschap ter wereld/ eben als een Eremijt / als een Cluysenaer/ tot den eynde sijns levens toe / voor sich nemende als een goed Discipel te practiseren de lesse Salomons/ die sigh af-sondert, tracht na wat begeerlijx, hy vermengt sigh in alle bestendige wysheyt.* In die eensaemheyt stelde hy sigh tot een ongewoonlijcke strengigheyt des levens: Ja soo daer eenige menschen op aerden hun vleesch hebben getuchtigt/ gekruyst en alle weelde onttrocken/ hy en is onder de selfde niet geweest d'alderminste. Sijne klederen waren seer eenvoudigh en armlijck binnens huys / doch op de straet komende daer liet hy sigh selven sien in een gemeyn burgerlijck habit/ als een eerlijck Man betaemt. In spijse en dranck is hy soo sober geweest als de soberheyd selve; anders niet gewoon zijnde te eeten / als droog brood gekruymelt in een Schotelken/ en daer by een weynigsken Kaes geschrapt/ als of men een Leeuwerk in een Koye hadde willen voeyen. Sijnen dranck en was geen ander als Wey. Dat hy 't sedert sijn 18. Jaren een kanne Biers/of pinte Wijns gedroncken soude hebben / en weet men niet. Gelijck men mede niet en weet dat hy een pondeken Vleesch / ja een Eytgen voor hem selven heeft laten koocken. Daer en was in sijn gansche Huys geen Bedde/ geen Kusse / geen Tafel/ geen Bancken of diergelijcke; alleenlijck hadde hy eene Stoel daer op hy des daegs sat / en daer in hy des nachts sliep/ dwers tegen sijn deur aenleggende / met sijn beenen op een banck. Dus sliep hy 's Winters soo wel als Somers / behalven dat hy 's Winters een test met een kooltje vuyr onder sijn beenen settede om niet heel te verstyven. Een ongemeen exempel / diergelijk of voor of na de Stadt Delft niet gesien heeft. Een spiegel van ootmoedigheyt en versakinge sijns selfs; Edoch aengesien de lichamelijcke oeffeningen / bestaende in vasten en waecken / in't onthouden van sachte klederen * en andere ongeoorlofde dingen / na het getuygenis des Apostels wel eenige nuttigheyt heeft / maer niet seer groote / * ja oock wel kan misbruyckt werden / in superstitie veranderen / * en tot bederf van de ziele strecken / soo behoort onder alle Christenen de Godsaligheyt in hooger achtinge gehouden te werden / want de Godsaligheyt is tot allen dingen nut, hebbende de beloften des tegenwoordigen en des toekomende levens.* Over sulcx heeft dese Jacob Jansz. ter andere zyde / om sijn schuldige danckbaerheyt aen Godt te bewysen / voor alle geestelijcke en lichamelijcke weldaden / en specialijk voor sijne wonderlijcke verlossinge uyt het prijckel des doots / alle de dagen sijns levens besteed ten dienste Godts / en om Godts wille ten dienste van sijn even-naesten. Alle sijnen handel en wandel was soodanigh / dat daer in tastelijck konde bespeurt werden / de vreese en liefde Godts. Het woord van den Coning en Propheet David was sijn stock-regel; Ick hebbe den Heere altijt voor oogen,* hertelyck lief heb ick u o Heer myn sterckte; de Heer is myn Steen-rotse. myn Borg, myn uythelper,

*Prov. 18, 1.

Sijne kledye spysinge, en nachtrust.

*Matt. 11. 8.
*1 Timoth. 4. 8.
*Col. 2. 21. 22, 23.
*1 Tim. 4. 8.

Sijn danckbaerheyt tot Godt, en Godvruchtig leven.

*Ps. 16. 8. te weten d'oude Oversettingh.

myn God, myn Rotze, op welcken ick betrouwe; myn Schilt en hoorn
Ps. 18, 2, 3. mynes heyls; myn hoogh vertreck. Hoe sal ick den Heere vergelden
*Ps. 116, 12. alle syne weldaden * en soo voort. t'Huys wesende/ daer lag hy meest
Sijn geduyrsaemheyt in den gebede. den tijdt met gebogen knien en gebouwen handen uytgestrect/ voor den Heer sijne gebeden/ en dancksseggingen/ nu en dan met tranen begietende/ gelijck men meermaels door de spleten en reten van sijn deur en veinster gesien heeft. Ja soo geduyrig was hy in den gebeden/ dat men eyndelijck bevonden heeft/ in desen Jacob Jansz. 't gene Eusebius schrijft van Iacobo den Apostel, namelijck dat syne knyen ende ellebogen vereelt waren als hoorn/ ofte als de bulte van een Kemel-dier; door het menigvuldigh vallen en langwylig leggen op de self de. Van het bidden op-staende/ soo begaf hy sich tot het lesen van Gods Heyligh Woord/ en oock van andere stichtelijcke Autheuren/ soo dat hy noyt minder alleen was/ dan wanneer hy alleen was. Hy hadde een
Sijn Bibliotheec. tamelijcke Librarie/ die men na sijn doot met papierkens/ draetgens/ toutjens/ spellekens en andersints seer door-teeckent heeft bevonden/ ja veele der selve soo dickmael door-lesen/ datse ten naesten by doorsleten waren; wanneer hy yetwes las/ 't geen hem behaegde/ dat annoteerde hy aenstonts/ op dat het sijne memorie te beter aenkleven soude; duysenden papierkens vond men by hem/ altemael beschreven/ of met uytsteeckende plaetsen der H. Schrifture/ ofte met beweeglijcke
Publijcke Gods-dienst. gebeden. Den publijcken Gods-dienst en heeft hy oock niet versuymt/ maer ging veel te Kercken/ doch meest des avonds/ om de Predicatie te hooren/ by de gemeyne gebeden de syne te voegen/ en andere oefningen der Godsaligheyt waer te nemen. Ten reguarde van sijn evennaeste/ heeft hy sich niet min Godtvruchtig gedraegen/ hem selven soo niet op offerende ten dienste Gods/ dat hy afscheydende van alle menschen/ de lief de tot sijnen even-naesten ter syde gestelt soude hebben: Maer gelijck de Sonne haer licht/ soo liet hy oock sijn deugd yder genieten. Geen mensch heeft hy oyt willen bedroeven/ veel min beschadigen. Alle de wereld te helpen en te dienen/ was sijn playsier/ en selve en wilde hy niemandts dienst ghebruycken/ ofte in geval
Ongemene Mildadigheit aen den Armen. eenigh mensch yets voor hem dede/ dat loonde hy rijckelijck. Voornamelijck was hy seer weldadigh aen Arme en krancke menschen/ aen welcke hy alles ten beste gaf/ sonder naulijcx yets voor hem selven te behouden; maeckende daer van professie al sijn leven lang om de Arme luyden te besoecken en wel te doen. Hy en wachte niet soo lange dat ymand een Aelmoesse van hem quam begeren en sijn noot klagen/ maer hy socht de schamele menschen op/ gelijck een Brack; gestadigh waernemende waer de behoeftigste Huys-gesinnen te vinden waren/ en dan ginck hy derwaerts/ om de selve te besoucken en te versorgen; en dat ordinarie des avonds met den donckeren/ om dat hy haer armoede en sijne weldadigheyt niet en begeerde ten thoon te stellen voor de Wereld. Men verhaelt dat by dese occasie is gebeurt

dat

dat Iacob Iansz. op seeckeren tijdt dese sijn Pelgrimagie/ na de Huyskens van eenige Armen gaende doen/ om yet te brengen/ daer hy wist dat gebreck was/ hem ontmoetende een Rabbaut of Dief/ die hem sijnen Mantel van 't lijf nam en daer mede door ging; de goede Man dit gewaer werdende/ liet niet alleen sijn Mantel volgen/ maer riep den Dief toe; Vriend doet ghy dit uyt armoede, soo hout stille, ick sal u noch wat geldt geven daer toe, waer door den anderen soo wierd geroert/ overtuyght en overwonnen/ dat hy aen Iacob Iansz. synen Mantel datelijck wederom bragt/ en beschaemt henen liep. Waer in men bespeuren kan hoe groot de kracht van de deugt somwylen is/ oock self over ondeugende menschen. Van al sijn in-komen/ heeft hy (naer gissinge sijner Vrienden) niet meer dan schaers/ vijf ponden vlaems, Iaer aen Iaer verteert/ al de rest was voor den Armen/ die hy sijne Schaepkens ofte Kinderkens gewoon was te noemen. Wat hy konde bejagen/ dat was al voor den Armen. Op Bruyloften/ Maeltyden ofte plaetsen van wel-leven en quam hy niet; maer ergens by sijne vrienden genodigt zijnde/ soo ging hy voor-heenen t'haren Huyse ende seyde; brengt voor mijn deel een goede Schotel in dit of in dat Huys/ daer dan arme luyden woonden. Hy die soo sober was by hem selven/ was soo ongemeen mild en liberael aen den Armen: Om naecten te mogen kleden/ heeft hy selve menigmael naect in sijn Huys geseten/ en honger geleden om hongerige te mogen spysen/ invoegen dat hy met handen/ uytgemagert door abstinentie/ andere vermagerde menschen/ haer onderhoud rijckelijck toe-dienende/ in wercken der barmhertigheyt/ misschien niemant (van alle daer men ter wereld van weet) heeft behoeven te wijcken. Insonderheyt heeft hy die groote mildadigheyt en behulpsaemheyt/aen d'arme menschen/ uytnemende bewesen/ wanneer sy sieck waren/ en opsdat hy de selve te meer deugds mochte doen/ begaf hy sich tot het studium van de Medicine/ en avanceerde daer in soo verre/ dat hy sich sonderling wel verstond op den aerd en kracht van meest alle de medicinale kruyden/ houdende oock tot dien eynde goede correspondentie met den vermaerden Paludanus, van Enchuysen/ en meer anderen/ voornamelijck met eenen Iohannes Nasserus van Lins, in Oostenrijck/ die veel brieven aen hem geschreven heeft. Sijnen Hof ofte Thuyn achter sijn Huys/ hadt hy vol medicinale kruyden beplant/ soo vol datter niet een hoexken onbeplant en bleef/ en die pleegde hy met soo groote sorgvuldigheyt/ als eenige Delfsche Vrouwen haer Huysen (gelijck onsen D. Spranchuysen seyd). Desen Thuyn konde hem noch geen kruyden genoegh leveren; maer dickwerf gingh hy buyten de Stad allerwegen heen om te Herbariseren ofte medicinale kruyden op te soeken en te versamelen. Wat hem noch het Veld noch den Thuin konde geven/ dat koft hy in de Apothekers winckels. Te dingen en was hy niet gewoon/ maer vraegde slegs wat het gelden most/ of gaf aen den

Sonderling voorval hem gebeurt;

Hoe weynig hy jaerlijx voor hem selve verteerde.

Begeeft sigh tot het Studium der Medicinen om d'Arme krancken te cureren.

den Apotheecker een stuck gelds/ en seyde houd daer af soo veel als gy hebben moet. Hy heeft oock de konst van Distilleren geleert om de krachten van de kruyden uyt te trecken / en die altijt geereet te hebben/ ten goede der ellendigen. Sijn meeste sinnelijckheyt en vermaeck was gelegen in het distilleren / en by die gelegentheyt / hadde hy familiare kennisse met de Gravinne van Solms, hoger memorie/ die naest sijn deur woonde / en hem menigmael liet by haer komen / om dat sy hem gaern hoorde discoureren van allerley kruyden / en van de maniere van die te distilleren. Sijn Huys was niet gestoffeert met Schilderyen/ Tapyten of eenigh behangsel; maer met Potten / Kannen / Glasen/ vol medicamenten na gelegentheyt van een yders sieckte. Hy hadde een leeren Riem om sijn lijf / en als hy 's abondts na de krancken wandelde / soo hingen aen dien riem verscheyde glaeskens / kannekens / en potkens. Van alle krancken die hy pleegde / hiel hy pertinent register / heele vellen groot / daer op voor sijn memorie geteykent stond / wat hy elck een voor Medicine beschicken soude/ en wat voor een Aelmoesse daer toe / als na sijnen doot uyt de papieren gebleecken is. Die Registers volgende soo dede hy sijne ronde. Avond aen avond bracht hy een yder sijn bescheyden deel / ende na dat hyse in den Heere getroost hadde / beloof de haer doorgaens / in sijn afscheyt / God voor haer te sullen bidden. Sijne patienten beginnende wat te verkomen / ging hy na de Hoender-marct of Vlees-halle / en koft voor haer wat goeds / 't welck hy by sijne Vrinden hebbende laten koocken nae den eysch / bracht het dan tot de krancken / ten eynde sy 't selve nuttigende/ wederom nieuwe krachten mogten krygen / en op de been geraecken. Kortelijck dese Jacob Jansz. was niet alleen den Armen Almoesenier en Schaft - meester / maer oock in tyde van sieckte haer Doctor en Apotheker. Op sulcke wijse heeft dese goede Man geleeft / en daer in volhard / tot dat sijn Uyr-glas verlopen zijnde / hy uyt dit tydelijk leven van Godt geroepen is tot het eeuwige / en van dit Tranen - dal / over-gevoert in't Paradijs van vreugde. Als ymant sigh verwonderde over sijn streng leven en mildadigh geven / hem voor-houdende of hy dachte den Hemel daer mede te verdienen ; soo schudde hy sijn hooft/ ende antwoorde als met een versoepinge: Och wat souden wy den Hemel verdienen, die onse schult niet en konnen betalen. Och ! wat souden wy den Hemel verdienen, die onse schult niet en konnen betalen.* Ick hebbe geleert met den Prophete David na den Hemel te suchten ; wie kan mercken hoe dickwils dat hy feylt ? O Heere ! vergeef my mijn verburgen gebreecken.* Maer ick gelove dat Christi verdiensten mijn verdiensten zijn, en ik hope in den Hemel te komen door hem die de weg, de waerheyt, ende het leven is, * wat moogt ghy my vragen ? Eindelijck is hy / die heyliglijck in den Heere hadde geleeft / oock Saliglijck in den Heere gesturven den 10. Marty des Jaers 1624. sonder dat hy begeerde eenige assistentie ofte behulp van vrinden of magen / soo langh

Hy leerde oock distilleren, waer in hy veel vermaek stelde.

Sijn sorgvuldigheyt en troostelijkheyt ontrent de krancken.

Sijn gevoelen wegens de verdienste

*Siet Matth. 18.23 24.25. en Luc: 17. 10.

* Ps. 19. 13. Oude Oversetting.

*Ioan, 14. 6.

Sijn sterven.

langh hy sich selven maer eenigsints helpen konde / maer ten laetsten ondervindende dat sijne krachten van tijdt tot tijdt verminderde / en dat hy sigh selven onmogelijck niet langer konde redden / liet hy toe dat eenige vrinden t'sijnen huyse in-quamen / om hem in sijn onmacht een weynigh by te staen. Hy gebruykte weynigh medicamenten; Eenige dagen voor sijn doot / had hy niet anders begeert / als een pot met Oly van Olyven / toe-gemaeckt met Suycker en wat Folye / en voor sijn spijs een weynigh geersten Bry. Geduyrende sijn sieckte / bad hy altijt om de genade Godts in Christo Jesu / gebruyckende dickmaels eenige korte suchtingen / waer in hy sigh selven met de woorden van den H. Job by een armen worm vergeleeck.* Dus overleet dese / van hem selfs kleyn-gevoeligen Man / wel getroost in den Heere / oud / en des levens sat / *majore damno aliorum quam suo*; Wel tot schade en droefheit van anderen (insonderheyt van de Armen) maer tot sijn eygen vreugd en Salighheyt; genietende nu in den Hemel het eynde sijnes Geloofs / en de soete vreugt van den arbeyt sijner liefde. Soo haest hy een Lijk geworden was / hebben de Vrinden hem ter gedachtenisse laten af conterfeyten / 't welck by sijn leven van hem niet was te verkrygen. Sijn dor en vermagert Lichaem / wierd eerlijck ter aerde gebracht / in het Noord-kruys van d'Oude Kerck alhier / in het Graf van sijn naeste Vrinden en Bloed-verwanten / daer men in een kopere Plaet op een oude Sarck het na-volgende Graf-schrift vind:

Job 25. 6.

Sijn Conterfeitsel.

Begraefnis en Grafschrift

In dit Graf rust

JACOB JANSZ. GRASWINCKEL, geseit BOOT,

Geboren 25. July 1536.

Was

Tot een Wonder

DEN ARMEN RYC

HEM SELVEN ARM.

STERF X. MARTII ANNO. M. DC. XXIV.

Sijns Ouderdoms LXXXVIII.

FREDERICUS vander MYE, M. D. & L. A. M. Delvenaer / was seer geleerd en ervaren in de Medicine / werdende over-sulcx beroepen tot Stads Doctor van Breda / was oock een sonderling goet Poeët; en heeft verscheyde Tractaten in de Medicinen beschreven / als namentlijck:

Doctor Frederic vander Mye, ordinaris Medicijn der Stadt Breda.

De arthridite & calculo gemino Tractatus II. in quibus vniuersa horum affectuum essentia, caussæ, differentiæ, signa & curatio, secundum Hippo-

cratis & Galeni mentem dilucidissimè explicantur. Hagæ-commitis, apud Arnoldum Meursium.

Disputationem Philosophicam, de lapidum generatione. Ibidem

Historiam Medicam, de vertigine, catharro, tussi vehementi, abortu, &c. & curaratione tentata honestæ fœminæ Corneliæ van Dunne Bredæ, anno 1624. 4.

Iacob vanden Eynde, Gouverneur van Woerden en geleert Man.

JACOB vanden EYNDE, Gouverneur ofte Castelevn van Woerden / een geleerd Man / en goet Poeét / daer Valerius Andreas, aldus van spreeckt / *V. N. atque eruditus, arciq: Woerdanæ Præfectus, scripsit, cum a publicis curis otium esset.*

*Ænigmatum lib.1. singula Enigmata distichis singulis complexus: quem Lugduni Batavorum adservat, M. Zuerius Boxhornius.**

* *Val. And. Bibl. p.* 409.

Hy sterf seer oud en hoog van Jaren Ao. 1629. Dese was de Vader van den Hr: van Haemstede voornoemt /* en apparentlijk de Soon van onsen gewesene Pensionaris / die voor 's Landts Vryheyt in de gevanckenis te Brussel stierf / in presentie van een sijner Soonen / die Bor insgelijcx Jonckheer Jacob vanden Eynde, noemt.*

* *Gouth. fol.* 198.

* *Siet boven p.* 774.

Den Admirael Pieter Heyn, overwinnaer van de Silver-Vloot.

Onder de voortreflijckste en befaemste Delvenaren / en kan niet vergeten werden dien hoog-beroemden Admirael PIETER PIETERSZ. HEYN, geboren op Stadts-haven aen de Mase / die hoe-wel van slechte en geringe extractie / nochtans van een groote ziel en glorieusen in-borst was; en sulcx het begin sijns Jonckheyts / hoe-wel verholen en onbekent versleten hebbende / nochtans in sijn Manlijcke dagen door sijn dappere verrichtinge aen de gansche weereld genoegh is bekent geworden. Van Kinds-been af was hy geweest in duysent perijckelen / soo te water / als te lande. Hy is verscheyde malen gevallen in handen en banden van sijne Vyanden / die hem dickwils de punt van haer Spietsen en Rapieren op de borst / en op de keele geset hebben / en nochtans is hy al dat gevaer te boven gekomen. En metter tijdt door sijne meriten tot het bewint en bevel geraeckt zijnde / is hy doorgaens geluckigh en gezegent geweest. Wat soude men al konnen seggen van sijn groote en geluckige exploicten / sijn wijse directien / sijn stoute avonturen / sijn miraculeuse bewaringen / sijn vermaerde Victorien / waer in de wateren / winden / 't vier / ende de aerde / voor hem schenen te vechten / niet anders / als of hy over de selve soo wel als over sijn Soldaten hadde geheerst? Alleen daer uyt kan men syn vailiandise genoegsaem afnemen (seyd Dionisius Spranchuysen) dat syn blooten Naem den Vyanden soo verschrickelyck geworden was, gelyck het Vel ofte de Trommel van Zischa; want hy dede beven den alderstoutsten Papist, ja geheel Vlaenderen, geheel Spangien, ende de geheele nieuwe Wereld. Over-al was dese machtige Jager van de Zee bekent en gevreest, soo gevreest, dat het simpel dreygement van synen name,

Ontsaglijckheit voor syne Vyanden.

ine, de krytende Kinderen in de Wiege tot stilte bracht.* Onder alle de Victorien die hy voor het Vaderlandt bevochten heeft / was wel de grootste het veroveren van de Spaensche Silver-Vloot, op den 8. September des Jaers 1628. geschat ter waerde van ses millioenen Ducaten / ofte 300. tonnen gouds. Een schrickelijcke af breuck der hoogmoedige Spaensche Natie / die haer nakomelingen na veele eeuwen noch moeten beklagen / soo menigmael sy daer aen gedencken; en in tegendeel / soo heerlijck een Victorie voor de Nederlanders / dat sy daer voor een oneyndelijcke danckbaerheyt / naest Godt / oock aen desen Overwinnaer schuldigh zijn. Insonderheyt dede dit veel goeds aen de W. J. Compagnie / die sonder soodanigh een geluck noyt veel opgang scheen te sullen hebben gehad: * Daerom onsen Spranchuysen aldus uytroept; O geluckig Vaderlandt, dat soo kloecke Helden en Patriotten uytlevert! O geluckig Prince, wiens wimpels en vlaggen over sulcken Valianten Hooft mogen af-waeyen! O geluckige West-Indische Compagnie, die u vind al vallende van soo een styve kruck gesupporteert ende onderschoort! Ende gy geluckig O onse Stad Delft! Binnen uwe Muyren is geboeren den Doorluchtigen Vorst, Hendrick Frederick, Prince van Orangien, onsen getrouwen Gouverneur ende Stadt-Houder, de eenige schrick van dat Spaingen, dat al de Wereldt doet schricken en beven; maer als ofte dit noch niet zegens genoeg en ware, siet buyten uwe Poorten, uyt uwe Haven soo laet Godt opstaen eenen sulcken Campioen ter Zee, dat synen blooten Naem (met Gods hulpe) voortaen sal doen swichten, strycken, en plotselyck neder vallen de Seylen, Treylen, en Wimpels van de groote Galioenen, Craecken, en andere Schepen onser Vyanden.* De Poeëten mancqueerden niet dese daet / van die over-groote Victorie naer merite te melden: Sommige noemden hem eenen anderen Jason, die het gulde Vlies verroverde / waer op de Heer Adrianus Hofferus, dit aerdigh punt-dicht in't latijn heeft gemaeckt.

* *Sprancks tranen over de doot van den grooten Admirael.*

* *Siet boven p. 618.*

* *Spranck. Triumphe over de geluckige Victorie, p. 7.*

Aerdige allusien op't gulde vlies.

Epigramma ad Regem Hispaniarum Aurei velleris donatorem.

Aurea qui donas magnis Heroibus unus
Vellera, Rex, vellus, magne, tuere tuum.
Insidiatur ei Belgarum audacia gentis,
Trajicit & ditem crebra carina Peru.
Si capiat, qui fulva soles dare vellera solus,
Cogéris donis vilior esse tuis.
Namque brevi, auriferæ spoliatus munere terræ,
Non nisi lanigeræ vellus habebis ovis. *

* *Neder. Poemata van Ad. Hoff. p. 270.*

'tWelck door den Eerwaerdigen Heer Iacobus Revius, zijnde na ge-volgt/ in't Grieck/ Francois/ en Nederduyts/ wy hier alleen 'tlae-ste oock sullen by voegen.

Gy die het GOUDEN VLIES geeft aen u trouwe knechten
PHILIPPE, wacht u Vlies, en wilter doch voor vechten.
 Een tweeden JASON hem begeven heeft ter Zee,
 En tracht, niet door de list en konsten van MEDÉ
Maer rustigh voor de vuyst dit cleynoot te verkrygen.
Sijn naem is PIETER HEYN, wat hoeft mense te swygen?
 Hy heeft u dese vacht soo rouwelijck gepluckt,
 Dat, soo hem andermael de kansse wel geluckt,
Gy wel het GOUDEN VLIES moogt geven aende Staten,
En met het WOLLEN VLIES u vergenoegen laten.

Sijn Devijs; mitsgaders voortreflijke deugden.

* Baudart. gedenc-spreucken p. 496.

Deses Helds Devijs was; *Argentum auro, utrumque virtuti cedit.* Welckers sin is; het silver is geringer dan het gout, maer beyde moet het voor de deugt wycken, verstaende door de deugt, kloeckheyt/ dap-perheyd/ manhaftigheyd/ en soo voort.* Hy was van een onvergelijc-kelijcke Courage/ mitsgaders een onverbeterlijck beleyt/ ondersteunt door een wonderlijcke ontsaglijkheyt onder sijn Matrosen en Soldaten; in voegen in hem alle de manhaftige Krijgs-deugden/ van een dapper en onversaegt Oorlogs Held/ soo te samen vloeyden/ dat men van hem seyde/ de Wereld/ niet alleen noyt beter Admirael/ maer nimmer-meer sijns gelijck gesien te hebben. Daerom Spranchuysen, hem oock noemde/ de Bloem van alle Zee-varende-luyden, en de glorie van on-sen Staet. Dese na veel rijcke en groote overwinningen/ is eyndelijck self oock overwonnen: Maer hoe overwonnen? Soo dat hy noch-tans overwinner gebleven is. In summa soo als hy in sijn leven ge-weest is/ soo is hy oock geweest in sijn sterven: Victorieus in het eene: Victorieus in het andere. Sulcks dat de Schepen met sijn doode Li-chaem in-komende/ naulijx wisten wat sy souden doen/ of treuren over sijn Doot/ of triumpheren over sijn Victorie: Ja 't laeste heeft noch 't meeste by de selve gewogen/ hoe-wel na scherper oordeel/ 'teerste het laeste in gewichte verre te boven ginck.* Hy had in der daet altoos la-ten blijcken/ dat hy niet anders en socht te leven/ dan om eerlijck te sterven; namelijck *pro Aris & focis*, voor sijn Godt en voor sijn Va-derlandt; dus stierf hy op het Bedde van Eere na sijnen wensch; want dit was by hem sijn uyterste oogmerck en hoogste begeerte. Noyt en begaf hy sigh van het Land op de Zee/ of hy dede dat volgens getuy-genisse

* Spranch, tranen over de Doot van den grooten Admirael.

Hoe hy sigh prepareerde ten Stryde.

genisse van onsen Spranchuysen) in sulcker voegen / als of hy gegaen hadde van de Aerde na den Hemel. Eerst en voor-al besorgende sijne Ziele / die wasschende door de handt des geloofs en des gebeds in het bloed des Lams Jesu Christi / ende voorts de selve bevelende in handen vanden getrouwen Schepper der Zielen / den Eeuwigen / Almagtigen / en Barmhertigen Godt. Daer na soo disponeerde hy oock van sijne tydelijcke goederen. Eyndelijck soo nam hy een Christelijck af-scheyt van sijn Vrouw en Vrienden. Ende sulcx alles na behoren gedaen zijnde / soo ginck hy heenen met een vaste resolutie / ofte om door Godts genade uyt te voeren / 't gene hy voor genomen hadde; ofte om daer by te sterven / en sijn leven te laten in den dienst van sijn Vaderlandt / wel wetende dat soo te sterven niet alleen heerlijck / maer ook genoeglijck en zaligh is: gelijck den Poeët seyd:

Dulce & decorum est pro patria mori. * — * *Hor. Carm. l. 3. Oda. 2.*

Hier op vervolgt onsen Auteur / laet de Romeynen roemen van haren Curtius. Laet d'Atheniensen pronckeu met haren Codrus. Laet de Carthagiensen braveren met haren Philænos. Wy Hollanders mogen met soo goeden en beter recht te voorschijn brengen onsen Admirael Pieter Pietersz Heyn, die noch om gelt / noch om eer (welcke dingen hy alrede overvloedelijck bekomen hadde) maer uyt puyre liefde tot sijn Vaderlandt / en lust om de Zee te schuymen van het Spaensche gedrocht / hem selven ter Zee begeven heeft; met sijn leven / 't leven van onse arme Visschers bevrydende; en alsoo de gemeene welstand van den Staet met het verlies sijns selfs behoudende. Sijn heroique en glorieuse daden alle daer toe hebbende gestrect / zijn al de wereld genoegsaem bekent / en niemant is'er die daer van niet en weet te spreecken; des sal de heldere klaerheyt van sijn wel-verdienden lof / sijn naem nimmermeer in vergetenheyt laten komen / soo lange de befaemde Helden / ende deugden in eere sullen zijn. Cicero, de Vader van de Roomsche wel-spreeckentheyt / vermaent hierom seer heerlijck; *Eo omnis vitæ nostræ ratio transmittenda, ut magnam nominis nostri famam, ex maximis in Renpub. meritis collatis posteris relinquamus.** Dat is: Daer henen behoort ons gansche levens bedrijf, bestiert te werden, dat men van wegen de diensten, aen het gemeene best bewesen, in de gedachtenisse der nakomelingen een onsterflijcke naem na laten. En noch krachtiger gaet hy dit bevestigen / daer hy seyd: *Qui pro Repub. vitam redderunt, nunquam, me Hercule, eos mortem potius, quam immortalitatem assecutos putavi.** Dat is: Die gene, die ten dienste van't gemeene best gesneuvelt zijn, hebben noyt de sterflijckheyt, maer veel eer d'onsterflijckheyt bevochten. Soo is oock in erkentenisse van alle onses Admiraels goede diensten en groote deugden / eyndelijck na sijn doot door ordre van den Staet / boven sijn Graf op't Choor van d'Oude Kerck alhier / tot meerder geheugnisse / een Marmer gedenck-teecken op gerecht / met

Vergelijckinge tusschen hem en de oude Helden.

* *Cicero in P. Vatin.*

* *Idem pro Planc.*

een heerlijcke Inscriptie in de latijnsche tale / voor-henen by des selfs beschryvinge geinsereert; * dan alsoo 't selfde een sommier van sijn leven behelst / sullen wy 't oock hier in't Nederduyts laten volgen.

* Siet boven 178.

Vertalinge van sijn Graf-schrift.

TOT GODES EERE, ENDE EEUWIGE GEDACHTENISSE.

BEweent (o vereenigde Nederlanders) den gestorvenen, den welcken syne treffelijcke verdiensten, voor dese Republijc, niet lyden sterffelijck te wesen.

Hier leydt den Admirael PIETER HEYN, voor Brasilien, de Mexicaensche Zee, Portugesen, en Vlamingen een noodscickelijcke en schrickelijcke naem; dien de kloeckmoedigheyt de dood, en de dood het leven gegeven heeft.

Op DELFS-HAVEN in't Noorden geboren sijnde, soo heeft hy door het veroveren van een rijcken buyt uyt de Haven van Matança in't Westen, de Faem van syn Geboord-landt in beyde de Werelden gebragt. Syner Ouderen geringe af-komst door kloeckmoedigheyt en eer van uytgevoerde daden overtreffende, heeft hy getoont dat de Helden niet altyts geboren, maer door kloeckheyd gemaekt werden. Door onvermydelycke gevallen van het avend-uer ter Zee en te Lande door Godts gunst ontworstelt zynde, heeft hy Indien, Spangien, Vlaenderen tot getuygen gehad, eerst van sijn slavernye, daer na van syne vryheyd en overwinningen. Sonder lichtvaerdigheyd onversaegt, sonder opgeblasentheyt grootmoedig, de Scheeps-tucht nauw onderhoudende, niet sonder strengheyd, gelyk te voren in alle onderdienstbaerheyd lydsamig, alsoo daer na tot alderley heerschappye bequaem.

In't Iaer 1624. Vice-Admirael zynde, heeft hy de Stadt St. SALVADOR in Brasilien, self onder de eerste op de Wallen klimmende, den Portugesen ontweldigt.

In't Iaer 1627. heeft hy als Generael vande Vloot ses-en-twintigh Schepen van den Vyandt onder de muyren van de selfde Stadt, met een wonderlyck stout bestaen vermeestert, geplundert, verbrandt: Noch drie andere met een ongelooffelycke dapperheyd ontrent het Eyland MAREA overvallen hebbende, heeft hy die Oorlogs-prysen in't gesicht van den Vyand wegh gevoert.

In't Iaer 1628. een Vloot van twintigh Schepen, met Goud, Silver, en seer kostelycke waren gelade, aen de stranden van CUBA met een geluckige ontmoetingh betrapende, heeft hy de selvige met geluckiger wapenen over-wonnen, en als een nieuwen Argoos-Held, uyt het nieuwe Colchis van de nieuwe Wereld, het gulden Vlies van den Koning

van

van Spangien, schrickelyck voor de Prinssen van Europa, niet in Griecken, maer in de vereenigde Nederlanden, 't welck noyt te voren was geschiet, overgebracht, en voor de West-Indische Compagnie onwaerdeerlycke Ryckdommen, den Spanjaerd gebreck, syn Vaderland sterkte, en hem selven een onsterffelycke naem verkregen.

EYNDELYCK,

Het Admiraelschap van de Zee, 't welck hy buyten verdient hadde t'huys verkregen hebbende, terwyl hy in een Scheeps-slagh met de Duynkerkers stryd, na een bloedigh gevecht overwinner blyvende van de Schepen en Vyand, soo is hy met een Grof-Coegel getroffen en alsoo tot syn bestemde perck, onversaegt en loffelyck gegaen.

Om syn vermaertheyd dan ende kloekheyd, hebben de Raeds-Heeren, Oversten van de Admiraliteyt, volgens het besluyt van de doorluchtige, en Hoogh-Mogende Heeren Staten, hem dit gedenck-stuck op-gericht.

Hy heeft geleeft LI. Jaren, VI. Maenden, XXIII. dagen.

Ten wierd' noyt Man geacht voor schandelik te sterven,
Maer door een eerloos eynd hem schande te verwerven.

De voornoemde Adrianus Hofferus, heeft ter eeren desen wijt-beroemden, en noyt genoeg gepresen Admirael, dit volgende Graf-schrift in rijm gemaeckt.

GRAF-DICHT,

Ter eeren van den Manhaftighen, ende Wijd-beroemden Held:

PIETER PIETERSZ. HEYN,

Lt. Admirael van Holland, voor het Land kloeckmoedigh gebleven op den xviij. Iuny Anno 1629.

DE vreese van de zee, de schrick van't trotse Spaangien,
Een eere van ons Land, end' sterckte van Oraangien,
Die't Westen heeft berooft, end' van sijn schat ontbloot,
End Cubam heeft versaegt gemaackt tot in den dood,
Die met een lichten brand Brasiljen heeft doen branden,
Die aan haar eygen Land den Vyand heeft doen stranden,

Die

Die waar hy voer, of quam de vreese met hem bragt,
Die waer hy vocht, of streed vernielde 'svyands magt:
Die van sijn jongheyd af gewoont heeft op de baren,
End overal in't Oost, end 't Westen was bevaren,
Die midden in de nood noyt vreesde voor de nood,
End dickwils in de dood verlost is van de dood:
Wiens deugden, ende lof braveren d'oude tyden,
'tSy Griek, het sy Romeyn vermaard door klocke stryden,
Die tegen 't Spaansch geweld geduyrig hief sijn hand,
Wiens leven is geweest tot voordeel van het Land:
Die met hem na de dood geruckt heeft 's vyands Schepen,
End stervend naar het hert des Spaangiarts nog gegrepen,
Duynkerckers hoogen moet gebroken, end vernielt,
End d'overwinningh oock al stervende behielt:
Ligt onder in dit Graf nu van de dood geslagen,
Hoe sult ghy noch sijn dood, ô Nederland, beklagen!
End seggen overluyd: Hier rust die groote Held
Die levend', ende dood den Spaangiard heeft gevelt.

Gedenck-penningen.

Spranchuysen gaf een Tractaetjen uyt / 't geen hy noemde Tranen over de Dood van den grooten Admirael van Holland. Daer zijn verscheyde gedenck-penningen ter gedachtenisse van sijne Helden-daden in gout en silver geslagen / hebbende elck hare inscriptien / mede sijn lof en eer verbreyende. De Contrefeytselen die van hem in Prent uyt gaen sijn verscheyde / en onder allen is'er een met dit latijns Tijt-digt onder aen:

BeLLo CrVdeLes HeIn debeLLaVIt Iberos,
RegIs & hIspanI tVnC spoLIa aMpLa tVLIt.

Pieter van Naeldwijck, vermaerd Doctor.

PETRUS à NAELDWYCK, de naem aengenomen hebbende van sijn geboorte-plaets / omtrent anderhalf uyr buyten dese Stadt gelegen / was een vermaert Doctor in de Medecine tot Gottenburg in Sweden / en schreef aldaer:

Philippicorum sive de Equorum natura, Electione, Educatione, Disciplina & Curatione lib. II. Lugd. Batav. 1631. 4. *apud Cloucquium.*

Iacobus Rolandus Predicant alhier.

JACOBUS ROLANDUS, d'elfde Predikant die binnen dese Stadt

Stadt bevestigt is / * gaet in Prent upt met een op-schrift te kennen gevende onder anderen dat hy was geweest eerste Assessor van de vermaerde Nationale Dordrechtse Synode / geboortig van Delft / Ec. * Siet boven p. 459.

Iacobus Rolandus Synodi Nat: Dord: Primarius Assessor: functus S. S. Minist°. A°. 45. In Palat: Wiselochÿ & Decan: Germersh. A°s. 7. Delph. 5. Franckendal. 5. Amsteld. 28. Natus Delph. A°. 1562. Denatus Leydæ Anno 1632.

Boven aen staet: *Occupatus in versione belgica N. & Revisione V. Testamenti.* Dat is / besich zijnde in d'oversettinghe van't Nieuwe Testament in de Nederduytsche tale, als mede 't oversien van't Oude, zijnde hem sulcx by de Synode voornoemt op-gelept. Onder aen komt dit vers door sijn Soon / op sijn Vaders af-beeldinge gemaeckt.

QVo vultu Venerandus erat, quôque ore ROLANDVS
Conspicuus, dum fata senem superesse sinebant,
Hospes, in hac pictâ datur usurpare tabellâ.
Si Probitas, si vera FIDES, si nescia turpis
[Eusebié] lucri, si parta Scîentia, & inde
Consilia in dubÿs rebus prudentia, sique
Diris in probris victrix Patientia, possent
Sistere fatales horas, aut solvere jussa
Æternæ legis, superasset fata ROLANDVS:
Nunc, quia communi fatus esset sorte caducus,
Concessit fatis; humanis indeque rebus,
Iam Satur, exemptus, Cœlique receptus in arcem,
Vitâ, cum CHRISTO, fruitur sine fine beatâ.
Tim: Rol. p. p. pietatis ergo.

FRANCO BURGERSDYCK, vermaerd Professor in de Philosophie tot Leyden / was in't Ambacht van de Lier/ een groot upt buyten de Stadt geboren / in't Iaer 1590. hy heeft beschreven en uytgegeven: Franc Burgersdijk, Professor in de Philosophy.

Ideam Philosophiæ Moralis, 1629. 12.
Ideam Philosophiæ Naturalis.
Institutionem Logicarum libros II.
Synopsin Institutionum logicarum.

De usu Logices librum singularem.
Exercitationes Logicas.
Institutiones Phisicas.
Collegium Physicum Disputationibus XXXII. *absolutum. Leidæ*, 1637. 12.
Institutiones Metaphysicas.

Martinus Hortensius Professor in de Mathematijc.

MARTINUS HORTENSIUS, soo genaemt na sijn Moeders Vader Mr. Maerten vanden Hove, zijnde anders sijn Vaderlijk geslachts-naem van Swaenswijck, had in sijn jongheyt eerst beginnen te Studeren in de Theologie/ maer groote lust en begeerte hebbende tot de Mathematijc/ heeft daer sonderlinge neerstigheyt toe gepleegt. Terwijl hy tot Leyden noch ter Studie was/ wierd hy versocht van seecker Heer van Dordrecht/ om met des selfs Soon als sijn Gouverneur en Opsiender/ een reys aen te vaerden door Vrancrijk/ van waer hy t'huys komende/ aenstonds beroepen wierd om te wesen Professor in Mathematijc tot Amsterdam/ 't welck hy eenigen tijdt met grooten lof bedient hebbende/ is hy Anno 1639. op de Universiteyt tot Leyden beroepen/ om aldaer de Mathematijc oock opentlijck te komen leeren/ alwaer gekomen zijnde om hem van een gelegentheyt te voorsien/ werd sieck en sterf aen de Tering den 17. Augusti des Jaers voorsz. sijn Lijck wierd alhier in sijn geboorte-plaets vervoert/ en by sijn vrinden begraven. Van hem sijn na gelaten eenighe Oratien/ als mede eenige Mathematische schriften/ by de geleerden hoogh gewaerdeert. Als daer zijn:

Philippi Lansbergij Commentationes in motum terræ diurnum & annuum; e belgico sermone in latinum versæ, premissa præfatione sua, qua Astronomiæ Braheanæ fundamenta examinantur, & cum Lansbergianæ *Astronomiæ restitutione conferuntur. Middelburgi,* 1630. 4.

Pleiadographia, sive Pleiadum descriptio, quam amicis edendam mandavit.

Iohannes Meurs, vermaert Histo-ry-schryver en Professor.

JOANNES MEURSIUS, I. V. D. van Loosduynen geboren/ omtrent anderhalf uyr buyten de Stadt/ was naulijcx derthien Jaren oud/ of maeckte al versen in de Griecsche tale/ gelijck hy tot de grondige kennisse van dien sonderlinge genegentheyt betoonde/ en oock naderhand veele outheden dien aengaende (ten naesten by verloren en vergaen) wederom herstelt en in't licht gebracht heeft. Allereerst is hy gebruyckt by 's Lands Advocaet/ Johan van Oldenbarnevelt, tot Pedagoog en Opsiender over sijn Kinderen/ met de welcke hy gereyst/ en de principaelste Hoven/ en Bibliotheken der Vorsten van gansch Christenrijck/ besichtigt heeft. t'Huys komende is hy beroepen tot Professor in d'Historien en Griecsche tale van de Leydsche Universiteyt/ welcke functie hy omtrent 15. Jaren met lof bekleed hebbende/ is door Christiaen IV. Koningh van Denemarcken versocht om sijn Koninclijcke History-schryver/ en met eene Professor Po-

litices

litices te wesen / 't welck hy aen-nam / en sturf aldaer in 't Jaer 1641. Hy was een Man sonderlinge diep door-lesen / en van een onuytputtelijcke en infatigabilen arbeyt / gelijck sijne menigvuldige schriften / en gedruckte Boecken / genoegsaem te kennen geven / waer van wy hier een specificatie nevens sullen laten gaen.

Notæ breviores ad Macrobij Saturnalia. Lugd. Batavor. 1597. 8. Menigvuldige Boecken door hem int ligt gebragt.

Exercitationes Criticæ, sive curæ Plautinæ, & Animadversionum miscellarum libri IV. Ibid. 1598. 8.

Criticus Arnobianus & Hypocriticus Minutianus. Ibid. 1599. 8.

De Gloria lib. I. cum Auctario Philologico. Ibid. 1600. 8.

De Funere liber; & De Puerperio Syntagma. Hagæ-Comitis, 1604. 8.

De Luxu Romanorum liber singularis, cum Mantisa sive Observationibus Criticis, & Notis in Astrampsychi Onetrocriticon. Ibid. 1605. 4.

Panegyricus dictus Jacobo I. Regi Britanniæ, in auspicijs Regni, 1603.

Cato De Re rustica, cum Notis, 1598.

Apuleij Apologia, cum Notis brevioribus, 1607.

Phædri Fabulæ, cum Animadversionibus 1610.

Meditationes in Psalmum CXVI. & CXIX. 1604.

Rerum Belgicarum libri IV. de rebus per sexennium sub Ferdinando Duce Albano in Belgio gestis, 1614. 4.

Rerum Belgicarum liber I. De Inducijs Belgicis, 1612.

Guilielmus Auriacus, sive De rebus ab eo gestis, usque ad excessum Lud. Requesenij, 1620.

Athenæ Batavæ, sive De urbe Leidensi & Academia libri II. 1625.

Aelnotus vetus Scriptor De martyrio S. Canuti Regis Daniæ, cum Notis, Hafniæ in 4.

Historiæ Danicæ libri III. *De rebus gestis à Christiano I. Joanne ejus filio, & nepote Christiano* II. *Ibid.* 1630. 4.

Poëmata varia, Jambi, Elegia &c. 1602. 8. *Leidæ*

De Græcis aut edita primùm, aut Latinè facta, Notisve explicata, aut quæ ritus Græcos antiquitatemque spectant, circumferuntur ista:

Lycophronis Cassandra, libro Commentario illustrata, natali Meursii XVIII. 1597. & 1599. 8.

Theocriti Spicilegium, cum Notis. 1597. 8.

Georgius Codinus De Originibus Constantinopolitanis, cum Notis; apud Commelinum, 1607.

Constantinus Imp. Porphyrogeneta De administrando Imperio, & Tactica ejusdem, Meursio interprete & Scholiaste, 1611. 8.

Leonis Imp. Tactica, Græco-Lat. cum Notis, 1612.

Glossarium Græce-Barbarum, 1612. *& multò auctius,* 1614. 4.

Herodis Inscriptio Græca, totidem versibus expressa.

Hesychij Milesii Opuscula, De originibus Constantinopolitanis, & De Viris doctrina claris, Græco-Lat. cum Notis.

Bessarionis Card. Epistola, Græco-Lat. cum Notis.

Constantini Manassis Annales, Græcè & Lat. cum Notis, 1616. 4.
Palladij Historia Lausiaca, Græcè, cum Notis 1616. 4.
Eusebij, Polcyhronij, Pselli Expositiones in Cantica Canticorum, Græcè cum Notis, 1617. 4.
Chalcidius, Græcè item & cum Notis; ut & sequentia:
Theophylacti, Bulgariæ Archiepisc. Epistolæ.
Aristoxeni, Nicomachi & Alypij Musica.
Philostrati Epistolæ aliquot cum Dissertatione de Philostratis, 1616.
Theodori Metochitæ Historia Romana, à Julio Cæsare ad Constantinum Magnum, Græco-Lat. cum Notis.
Procopius Gazæus in libros Regum & Paralipomenon.
Apollonij Alexandrini Thaumásia sive Historiæ Commentitiæ liber, Græcè cum Commentario, 1620. 4.
Antigoni Caristij Paradoxa sive Historiarum mirabilium collectanea, 1619. 4.
Phlegontis Tralliani opuscula, De rebus mirabilibus, cum Notis, 1620. 4.
Variorum Divinorum liber, sive Orationes Patrum numquam editæ, 1619 4. *cum Notis, videlicet Anastasii, Antiochiæ Archiepisc. in lætum nunium immaculatæ Deiparæ allatum: Andreæ Hierosolymitam, Cretæ Archiepisc. in Vitam humanam & defunctos: Methodij de Libero arbitrio: Timothei, Presbyteri Constant. De accedentibus ad S. Ecclesiam &, De duabus Jesu Christi naturis: & Hilarionis Monachi De pane mystico Græcorum, & azymo Latinorum.*
Porphyrij Philosophi Omnia, Græcè cum Notis.
De populis Atticæ liber singularis, in 4.
Atticarum Lectionum libri VI. 1617. 8.
Archontes Athenienses. 1621. 4.
Fortuna Attica, sive De Athenarum origine, &c. 1622. 4.
Cecropia: De Athenarum arce, 1622. 4.
Orchestra: De Salutationibus Veterum, 1618. 4.
Græcia Feriata: De Festis Græcorum libri VI. 1619. 4.
Panathenæa sive De Minervę festo gemino, 1619. 4.
Eleusinia: De Cereris sacro & festo, 1619. 4.
Græcia Ludicra, sive De Ludis Gręcorum, 1622. 4.
Pysistratus, De ejus, liberorumque vita & tyrannide, 1623. 4.
Areopagus, sive De Senatu Areopagitico, 1624.
Athenę Atticę, sive De Athenarum Antiquitatibus, 1624.
Regnum Atticum.
Denarius Pytagoricus, sive De numerorum usque ad denarium qualitate ac nominibus secundùm Pythagoricos, 1631.
Aeschylus, Sophocles, Euripedes, sive De Tragœdiis eorum libri III. in 4.

Geen geringe eere heeft aen de Stadt Delft toe gebracht/ de geboorte van dien onvergelijckelijcken Parel der geleertheyt/ dien grooten en

pryd-

wijd-vermaerden HUGO GROTIUS, wiens Naem door de gansche wereld bekent is / ja soo verre dat geen Landt sich beroemen durft opt kloecker verstand voort-gebracht te hebben / en over-sulx by alle geleerden van wat gevoelen of gesintheden dat sy zijn / ten allen tyden seer hoogh geacht en geadmireert / wegens sijn algemene kennisse en wonderlijck groot verstand ; sulx sy vergelijcking makende tusschen hem / ende den grooten Erasmus, getuygen dat hy de selfde in veelen deele geleeck / in weynige weeck / in eenige hem overtrof ; het scheen by veele als een mirakel van de natuyr en wonder van de Eeuw / te sien soo veelerhande wetenschappen op-gesloten in een eenigh persoon.

De wijd-vermaerde Hugo de Groot.

By Erasmus vergeleken.

Hy was alhier geboren Anno 1583. sijn Vader was Jan de Groot, van een oud Magistraets-geslachte / van wien noch eenige latijnse versen overig zijn / als mede eenige brieven door den geleerden Lipsius, aen hem geschreven / mitsgaders eenige versen van Dousa. Sijn Groot-Vader Hugo, was insgelijcx een geleerd Man / soo in de Griecsche / Hebreeusche als latijnsche tale.* Sijn Oom was Cornelius Grotius, de eerste Professor in de Rechts-geleertheyt / hier boven beschreven.*

Sijn geboorte en afkomst.

*Sweerti Ath. f. 352.

* Siet p. 791.

In voegen hy van alle kanten uyt geleertheyt afkomstig / en sulx van natuyr en geboorte aen de goede wetenschappen toe ge-eygent scheen te wesen / hy was van een prematuyr en vroeg verstand / naulijx negen Jaren oud zijnde componeerde hy versen in't Latijn / en op sijn sestiende / was hy al Advocaet voor den Hove van Hollandt.* Anno 1607 werd hy tot Fiscael van't voorsz. Hof verkoren / en Anno 1613. tot het Pensionarisschap van Rotterdam versocht / 't welck hy aen-nam.

Sijn prematuyrheyt.

* Val. And. Bibl. p. 397.

In dese bedieningh zijnde / is hy over eenige verschillen nopende de Commercie / wegens desen Staet in Engeland gesonden / alwaer van Koning Jacob, beleefdelijck ontfangen is / al mede van den seer geleerden Isaacus Casaubonus.*

Werd in gesantschap na Engelant gesonden.

*Sweert: Ath. f. 352.

Eyndelijck de Religions geschillen hier te Lande geresen zijnde / tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten / is hy des wegen in den Jare 1618. op den 28. Augusti / nevens den Advocaet van Hollandt / Johan van Oldenbarnevelt, en verscheyde andere Heeren gesaiseert / en eyndelijck op 't Huys te Louvestein voor al sijn leven gerelegeert geweest / waer tegen hy naderhand sijne Apologie ofte verantwoordinge uyt gegeven heeft.

Wert in eeuwige gevanckenis gecondemneert.

Hier in sijn droefheyt zijnde / heeft hy sijne ledigheyt door gebracht met verscheyde heerlijcke Boecken te schryven / tot dat hy ten laeste door het kloeck beleyd van sijn waerde en getrouwe Huys-vrouwe Maria van Reygersberge (die hem in sijn detentie geduyrig vergeselschapte / en sijn last hielp dragen) op den 13. Maert 1621. in een Koffer (waer in sy Boeken plach te senden) behendelijck tot Gorcum wierdt gevoerdt / van waer hy in een onbekent gewaet na Waelwijck / en soo voorts op Antwerpen vertrock / schryvende aldaer een brief aen de Hoog Mog: Heeren Staten Generael / inhoudende bekentmaeckinge van sijne ontslaginge sonder eenige effractie ofte corruptie geeffectueert ; mitsgaders

Waer in hy met list evadeert.

protest wegens d'oprechtigheyt sijns herte / en sijn liefde tot het Vaderlandt.* Sijn Huys-vrouw hil haer in den eerste stille / en bleef noch met patientie omtrent drie weecken in de gevanckenisse sitten / tot dat den 5. April van haren 't wegen by requeste aen haer Ho: Mog: wiert geklaegt / dat sy op Loevesteyn gedetineert wierd / versoeckende haer natuyrlijcke vryheyt. De saecke met sijn Excellentie gecommuniceert en aengemerkt zijnde / dat de Soldaten self hem hadden uytgedragen; en dat by haer niet sonderling daer in misdaen was; wierd twee dagen daer na haer versoeck toe gestaen.* De Poëten konden op dese geestige eschappade van Grotius, niet ledig staen / sijnde in haer gedachten al te aerdigen subject om daer over haer pen niet te ghebruycken. Onder anderen is'er een d' eygenschap en omstandigheden van dese Historie eenigermate aenwysende / onder den tytel:

* Siet Aitz: B. f. 44.

* Idem ibid. fol. 46.

Op de Af-beeldinge vanden Heere Hugo de Groot.

Zie daar dat is de Groot, die tusschen bey de Kroonen
Van't Frans, en't Sweedsche Rijk gebruykt is tot Gezant,
Na dat hy balling was geworden van zijn land;
Verwezen van te voor om eeuwig opgesloten
In't stercke Louvestein, met grendelen en sloten,
Met muuren, wall en gracht tot driemael toe omheint,
Te wachten na het uur dat leed en leven eind.
De Grieksche Dedalus ten Doolhol in gesloten
Vond door de locht een weg met pennen, vast gegoten
In een gesmolte was: dees doet het door een Kas
Die naauwer hechtenis voor weynig' uyren was.
De wacht, dien het Casteel en hy was dier bevolen,
Droeg selfs het koffer wech waar in hy lag verholen,
En meenden dat het was met boeken weer gelaan
Gelijk het altemet plag op en af te gaan.
Ook school daar meenig boek en veel geleerde bladen,
Maar die die groote Man had in zijn hooft geladen.
De morrende Soldat was vol van achterdocht
Of't niet wat anders was dat hy ter Schepen brocht,
En of hy zelfs den Heer, om veylig heen te varen,
Niet uit het Fort en droeg daar hy hem moest bewaren.
Hy brengt hem evenwel ter ysre duuren uit,
Daar men den kerker toe, en hem daar buyten sluit.
De Stroom-goon haasten haar om hem de lucht te geven,
De Maas en Waal, te zaam ter Merwen af gedreven,
Geleyden hare vracht tot binnen, Arkels-Stad.
Daar ging den Hemel op voor die in't Koffer zat.

Een

Een ander is'er in maniere van antwoord van sijn Huys-vrouw aen den misnoegden Commandent van Loevestein/ 't welck ik noyt in druck hebbende gesien/ om de koddige allusie op sijn naem/ hier noch by voegen sal.

Vrouw Reygersberg ſprack tot den Caſteleyn
De Slot-voocht van het ſtercke Louveſteyn;
Wat hebt ghy (ſeg doch) over my te klaegen,
Dat ick mijn Man heb uyt het Fort doen draegen?
Bemint my eer, als dat ghy my beticht,
Ghy had de HUICH, en die heb ick gelicht.

In't Latijn zijnd'er oock verscheyde/ welckers een van de kortste hier volgt.

AD BAIULUM SEU SATELLITEM QUI CISTAM CARCERE EXTULIT.

Cum grauidam ferres arcano pondere ciſtam,
Inſolitum nunquid te malè preſſit onus?
Credo equidem, nam qua latitabat GROTIVS arcâ,
Hac Latium atque omnis Græcia clauſa fuit.

Eenige tijd hier na begaf hy sich door raedt sijner vrienden na Parijs/ alwaer hy sich aen de Raden van den Koningh hebbende bekent gemaeckt/ en sijn verontschuldinge gedaen/ is niet alleen by haer seer beleefdelijck/ maer oock self by den Koning seer vriendelijck bejegent/ en oock met een jaerlijcx tractement vereert. By de voornaemste van 't Hof toonde hy doorgaens sijne genegentheyt tot sijn Vaderland/ biddende dat haer Ed: gelief de het beste te doen by den Koning / ten eynde de goede genegentheyt die sijn Heer Vader / onsterflijcker Memorie/ ende sijne Majesteit onse Landen altijd hadde toe gedragen / mochte blyven achter-volgen/ende sijne Majesteit mogte tonen/dat hem de rust en het wel-varen van de selve Landen ter herten ging. Hy had mede al lange wel-gestaen in de goede gunst en genegentheyt van Prins Henric, die na sijn Heer Broeder Maurits doot in des selfs plaets succedeerde/ en geduyrende Grotij aenwesen tot Parijs desen brief aen hem schreef.

Raeckt te Parijs by den Coning.

Houd groote correſpondentie met Prins Frederic Henric.

MOnſieur. Je vous remercie des bons Offices que vous m'avez rendu par de là vers quelques uns du Conſeil du Roy: ce-que je vous ſupplie de continuer tant vers les ſuſdits qu'autres que vous jugerez à propos, vous aſſeurant que je cognoiſtray cette bonne volonté en toutes occaſions, ou j'auray le moyen

de

de vous servir : je vous supplie aussi de faire estat de mon affection & vous asseurer que je vous la continueray tousiours y estant obligé par celle que vous m'avez tesmoigné de tout temps. J'ay prié vostre beau Frere le Seigneur Reygersberg de vous escrire particulierement sur quelque sujet, sur le quel je seray fort aise d'entendre vos advis : vous m'obligeréz fort de me l'envoyer, comme vous avez desia faict par le memoire que vous m'avez envoyé, dont je vous remercie bien fort, je souhaitterois de pouvoir estre utile en vos affaires par deça & m'y employerois de tout mon cœur : mais vous sçavez la constitution des affaires estre telle, que ny moy, ny vos autres amys, ne pouvons vous yservir, comme nous desirerions bien, je veux esperer que le temps y pourra apporter du changement & que je vous pourray revoir en ce Pays estimé & honoré comme vos rares qualitez le meritent : de quoy je ne recevray pas moins de contentement que j'ay fait de vostre liberté ; cependant je vous souhaitte en vostre éloignement de vostre patrie tout le contentement, bonheur & prosperité que vous sçauriez desirer, ce que je prie à Dieu de vous donner, & à moy l'occasion de vous faire paroistre par effect que je suis, Monsieur,

* *Idem ibid.* 146.

Vostre affectionné a vous faire Service

FREDERIC HENRY de NASSAUW.

De la Haye le 4. Aoust. 1621.

Dat is in't Nederduyts:

MYn Heer. Ick bedancke u voor de goede Officien die ghy my gedaen hebt aldaer by eenige van den Raed des Konings ; het welcke ick u bidde te willen continueren, soo wel by de boven-genoemde als anderen, die ghy goet sult vinden, u verseeckerende dat ick dese goede wille in alle occasien erkennen sal, daer ick de middelen sal hebben om u dienst te doen: Ick bidde u oock van staet te willen maken van mijn affectie, ende u verseeckeren dat ick die altoos sal continueren, daer toe verobligeert zijnde, door die, dewelcke ghy my altoos van alle tijdt af betoont hebt. Ick heb u Schoon-broeder den Heer van Reygersbergh gebeden, van u particulierlijck over eenig subject te schryven, op het welcke ick seer blyde sal wesen om u advys te verstaen : Ghy sult my seer obligeren van die te senden, gelijck ghy alrede gedaen hebt door het Memorie, dat ghy my alrede gesonden hebt ; waer voor ick u wel seer bedancke. Ick wensche bequaem te konnen wesen in uwe affairen alhier, ende soude my daer toe met al mijn hart employeren ; maer ghy weet de gelegentheyd van saecken soodanig te zijn, dat noch ick, noch uwe andere Vrienden u daer in niet en konnen dienen, gelijck als wy wel souden desireren ; ick wil hoopen dat den tijdt daer eenige veranderinge in sal toebrengen, ende dat ick u in dit Land sal konnen weder sien, geëstimeert ende geëert, gelijck als uwe rare qualiteyten het meriteren ; waer van ick geen minder contentement sal nemen, als ick gedaen hebbe van uwe vryheyt. Ondertusschen wensche ick u in het afwesen van u Vaderlandt

alle

alle contentement, voorspoed ende geluck, dat ghy sout konnen begeren; het welck ick Godt bidde u te willen geven, ende aen my de occasie, van u metter daet te doen blijcken, dat ick ben, Mijn Heere,

Uwen geaffectioneerden om u dienst te doen

FREDERIC HENRICK van NASSAUW.

Uyt den Hage den vierden
dach van Augusti 1621.

In't Jaer 1631. omtrent 't laeste van de Maent Augustus quam hy wederom in Hollandt/ en bleef daer tot in December des selfden Jaers/ als wanneer daer ordre was om hem op nieuw t'apprehenderen/ sulcx hy over Amsterdam vertrock na Hamburgh/ alwaer hy (gelijck Aitzma seyd) seer eerlijck en minlijck is beschermt geweest.* Wat meer dan twee Jaren daer na/ is hy om sijn groote geleertheyt kennisse en bequaemheyt/ van wegen Christina Coninginne van Sweden/ als Ordinaris Ambassadeur gesonden/ aen de Kroon van Vranckrijck; welcke charge/ met seer groote eer en weerdigheyt omtrent elf Jaren bedient hebbende/ ende eyndelijck daer van te rugh geroepen en ontslagen zijnde/ nam hy voor van Stocholm op Lubeck te reysen/ op welcke tocht hy onder weegh veel storm en onweer met groot perijckel subject zijnde geweest/ in een sieckte is vervallen/ daer van hy den 28. Augusti N: stijl des Jaers 1645. binnen Rostock Overleden is/ waer over d'Universiteyt van die Stadt seer groote droefheyt beweeş. Sijn Lichaem wierd gebalsemt om na Hamburg/ en van daer naer Holland te voeren/ het ingewant in een koper kistien in de Dom-dercke te Rostock begraven/* en het gebalsemde lichaem naderhand alhier in sijn geboorte-Stad op't Choor van de Nieuwe Kerk den 3. October daer-aen-volgende/ waer op de grootste Poeët van ons Vaderlandt/ dese versen paste.

Komt weer in't Vaderland, doch geobligeert weer te ruymen.

* *Aitzm. II. B. f. 1173.*

Wert wegens Sweden in Ambassade na Vranckrijk gesonden.

Te rug gekomen zijnde, werd sieck en sterf.

* *Geextrah: uyt 't verhael van de Voyagie van de Heer Hugo de groot gedruckt* 1645

UIT-VAERT
Van zijn
EXCELLENTIE.
Aen de Wet-houders van Delft.

INCONTAMINATIS FULGET HONORIBUS.

Helaes! wie komt mijn hoop vermoorden?
Wat onweêr ruischt'er uit den Noorden?
Verzekert flucks ons beste pant:
Verzekert, bergt het Hollantsch Wonder.
Hoe haeld de zon haer aenschijn onder!
O Baltisch meir! ô storm! ô strant!

Vondels gedicht op sijn Uit-vaert.

Helaes! waer is DE GROOT gebleven,
Die voor de schipbreuck van zyn leven,
Zelfs onder 't opgeheven zwaert,
't Gezicht des Doots braveerde; en stercker
Dan stael, voor eeuwigheit van kercker
Noch bittren laster was vervaert?
Dit was, 't Kristyn, dat u verraste,
Toen ghy naer uwe Rycks-kroon taste,
En socht den schoonsten diamant,
U tot cieraet en roem beschoren;
Maer zocht vergeefs; hy bleef verloren:
Een voorspoock van uw Rycks-gezant!
Hoe luysterden noch stracks uw ooren,
Die onverzaet 't Orakel hooren,
Dat in uw Koninglyck Pallais,
U zyn geheymenissen melde;
U in den dagh der Wysheit stelde,
En toonde d'eere van den Pais:
Dan zagh men Pais uw hart bewegen;
Zoo dat ghy den geschaerden degen
Scheent op te steecken, op zyn woort,
En met uw heiren af te trecken;
Die nu de Kriste weerelt decken,
En openen den Kryg de poort.
Flus hoopte Munster hem t' ontfangen;
Nu delft heel DELFT met Lyck-gezangen
Zyn' INGEBOREN in het graf;
Daer d'Afgunst, entlyck afgeronnen,
Zyn doot gebeente rust moet gonnen,
Die zy den levende noit gaf.
Och krancke troost in zulcken een jammer!
Men stell', gelyck den Rotterdammer,
Een beeld den wyzen DELVENAER:
Men paer' die groote nageburen,
Wier Faem alle eeuwen zal verduren.
Zoo sta de Wysheit op 't Altaer.

J. v. VONDEL.

d'Eer-versen/ Graf-dichten/ &c: waren sonder eynde/ alleen sal hier by voegen een die noyt in druck gesien hebbe/ en met Romeyns getal-letteren het Jaer syns sterven uytbeeldende.

hVgo de groot een LICht, Was aLLer WereLts
Wonder,

sIIn sIeLe Leeft bII godt, sIIn LIChaaM Leght hIer onder.

d'Eygentlijcke plaets van sijn Graf-stede / op 't Nieuwe Kercks Choor voornoemt / is aen de Noort-zyde / alwaer men de wapen-teekenen van hem / en sijne familie siet hangen. Sijn overgebleven vrinden en nakomelingen hebben al over eenige Jaren van de Magistraet van Delft permissie en consent versocht om ter gedachtenisse van haren Hoogh-geleerden Voor-vader / eenigh uytgehouwen steen-werck boven de Sepulture tegen de muyr mochten laten aenhechten / 'twelk haer is toegestaen onder limitatie / dat sy alvooren ghehouden sullen zijn d'Inscriptie aen haer Ed: Achtbaerheden te communiceren / ten eynde den genen / die de directie daer van soude mogen hebben / niets aenstootlijcr daer in soude moge laten influeren. Op sijn Beeltenis geschildert / en wonderlijck uytgevoert door onsen konst-rijcken Contersepyt-Schilder Michiel Mierevelt van Delft / heeft J. v. Vondel, dese onsterflijcke lof-rijmen / geschreven.

Waer begraven leyd.

Sijn Conterfeytseis en Eer-versen daer onder.

Het HOLLANDSCH LICHT werd dus van MIEREVELDS Pinceel
Gevollegt, doen het gaf sijn schijnssel op 't Paneel;
Doch niet gelyck het blinckt op 't helderst voor elcks ooghen,
Maer met een dunne wolck van sterflyckheyt betoghen.
Om duytsch te spreecken, dit 's die Fenix HUICH de GROOT
Wiens groote Geest verlicht den gansche Wereld-kloot.
Wat vraegh ick wat CEFIS of DELFIS eertyds seyde?
Een DELFSCH ORAKEL spreeckt meer wysheyd als die beyde.*

* *Blaeuw in sijn Atlas eerste deels tweede stuck f. 44.*

Dit Schilderp in een kopere plaet gesneden zijnde / door W. Delff, des Schilders Schoonzoon / heeft de Professor Heinsius dit Latijns punt-dicht daer op geappliceert.

Depositum cæli, quod jure Batavia mater
Horret, & haud credit se peperisse sibi
Talem oculis, talem ore tulit se maximus Hugo
Instar crede hominis, cætera crede Dei.

D. Heinsius. Ao. 1614.

Verscheyde andere zijnd'er noch hier en daer in de Boecken der Nederlandtsche Poeëten te vinden / als mede eenighe voor in sijn eygen Boecken / door bedrijf der Druckers gestelt. Sijne wercken / die seer overvloedig zijn / werden in het Privilegie van den Keyser / voor sijn latijnse Jaer-boecken staende / aldus verdeelt:

Boecken door hem beschreven.

Tomo I. Annotationes ad vetus Testamentum,

Tomo II. Annotationes ad Novum Testamentum.

Tomo III. Continente diversa Opuscula Theologica, ut sunt, de Veritate Religionis Christianæ. Pietas Ordinum Hollandiæ. Eorundem Ordinum Decretum cum Notis. De satisfactione Christi, contra Socinum. Disquisitio, an ea Dogmata sint Pelagiana, &c. De fato. De Cœna celebranda ubi Pastores non sunt. Notæ ad Cassandrum. Animadversiones in animadversiones Riveti. Votum Pacis. Discussio Apologetici Rivetiani de pace. Notæ ad Decalogum. De Fide & Operibus. De Anti-Christo. Appendix adversus Borbintam. Conjecturæ de Gog & Magog.

Tomo IV. Politica; Tractatus de Jure Belli & Pacis. Apologeticus Rectorum Hollandiæ. De Imperio Summarum potestatum circa Sacra. Oratio super hac materia, Amstelodami habita.

Tomo V. Juridica; Introductio ad Jurisprudentiam Batavicam. Florum Sparsio ad Jus Justinianæum. De mari libero. Tractatus alii varii.

Tomo VI. Historica; Annales, & Historiæ Belli Belgici. De antiquitate Reipubl. Batavicæ. Obsidio Grollæ. Notæ ad Procopium. Disquisitio de Origine Americana.

Tomo VII. Philologica; Notæ ad Martianum Capellam. Ad Arati phænomena. Ad Lucanum. Ad Senecam Tragicum. Ad Tacitum.

Tomo VIII. Poëtica; Anthologia Græcorum Epigrammatum. Excerpta ex Stobęo. Excerpta ex Tragœdiis & Comœdiis Græcis. Tragœdiæ Phœnissa, Electra, & Supplices.

Tomo IX. Poëmata Latina tam edita hactenus, quam nondum edita, cum Epistolis.

Præterea ab eo profecta sunt

De portuum investigandorum ratione, Metaphrasis latina, libri belgice conscripti a Simone Stevino. Lugd. Bat. 1599.

Syntagma Arateorum, id est, Arati Phænomena ex Metaphrasi H. Grotij, intertextis Ciceronis reliquijs: Notæ in ejusdem Arati Phænomena & Diosemia; in germanici Cęs: & Festi Avieni Interpretationem; in fragmenta Ciceronis &c. ibid. 1600. 4.

Notæ in Hymnum Orphei. ibid.

Tragœdiæ sacrę quibus titulus Christus patiens, & Adam exul anno 1601 & 1608. ibid. 8. Ceteraq: Fratris sui Poëmata collegit & edidit Guilielmus Grotius 1617. ibid. 8 accessit his Silva ad Franc. Aug. Thuanum Jacobi Aug. Fil. Paris. Typis Rob. Stephani 1621. aliaq:

Scripsit & Illustrationem historiæ Mosaicæ ex scriptis Ethnicorum. Item Comparationem Rerumpub. Atheniensis, Romę veteris, & Batavicę, quas tamen nunquam vidi.

Perfectie van dien.

Alle dese voor-gespecificeerde Stucken/ zijn soo geelaboreert en doorwrogt/ dat wy d'uytnementheyt en voortreflijckheyt van dien wel lichtelijck konnen roemen / ja verheffen tot in den hooghsten graet/ doch haer volmaecktheyt en kennen wy / alleen niet met woorden/ maer self ooch

ooch niet met gedachten bereycken / want daer en zijn geen van sijne schriften die onse gemoederen tot sijn hooghste verwondering niet en behoren te trecken / als zijnde met soo grooten kracht van verstandt beweert / met sulcken ervarentheyt bevestigt / en met sulcken konst en neerstigheyt geordineert en te samen gevoegt / dat sy self de aldergeleerste Mannen van de Weereld niet alleen ten hooghsten voldoen / maer rucken haer ooch wegh in groote admiratie. Sijn Theologische werken (hoe-wel in veele pointen Remonstrants) werden voorts nogtans by onse eygen Predikanten seer hoogh ge-estimeert / en menighmael / om haer voortreflijckheyts wille / op den Predick-stoel geallegeert. Daerom werd van hem geseyd dat hy *Communi Doctorum consensu, rerum divinarum atque humanarum omnium ad miraculum usq: sciens, eruditoinisq: Princeps habetur*, * zijnde in alle Godlijcke en menschelijck wetenschappen soo ervaren / dat volgens een algemeene over-een-stemming der geleerden / voor een Opper-vorst der geleertheyt gehouden werd. Petrus Scriverius, onsen grooten ondersoecker der Hollandsche saecken / hoe kort hy in sijn korte Beschryvinghe der Nederlandtsche Oorlogen / van sijn Overlyden aenroert / kan nochtans niet na-laten al mede eenige eerbiedigheyt voor desen Man te tonen / hem noemende / een uytnement Licht in geleertheyt, ende met recht den Hollandschen Phenix, meer tot eer als geluck geboren; * De voor dees gemelte Auteur van't Hof-tapiit, schijnt op de naem van desen groten Delvenaer te willen alluderen / daer hy spreeckende van dese Stadt in deser voege vervolgt:

Theoligische schriften.

Der geleerden oordeel over Grotius

* Sebottelig. p. 1168.

*Schriv. korte beschryv. der Nederl. Oorl. p. 318.

De aldergrootste niet, maer groter dan men meent:
Wanneer men let, dat zy bewaerster van't gebeent
Is, van veel Helden en' van hoogberoemde GROTEN,
Deels by haer self geteelt, daer door zy d'eer genoten
Heeft en behoud, dat waer men lof in wap'en stelt,
Of wijsheid roemt, haer naem in grootheid werd gespelt.

Een ander soetvleynd' Poeët noch onlangs eenige veersen ter eeren van onse Stadt voort-brengende / besluyt aldus:

Dus is nu DELFT allengs ten top geklommen,
En zwigt geensints voor praal van Adeldommen,
Maar beurt het hoofd, gelijck een Vorste-Bruyd,
Met ed'len zwier ten ronden Aard-kloot uyt.
Wat Mannen zijn niet uyt haar schoot gesproten!
Het wonder van onze eeuw, het ligt der groten,

De grote GROOT, de mond van't regt, de schat
Der wijsheid die aan Themis voeten zat,
't Orakel, dat yet Hemelsch uyt kon brommen,
En Koningen in 't aanzigt dê verstommen.
'k Ga willende hier éne lange ry
Van Helden in geleerdheid nog voorby,
Berugt van naam, vereeuwigt door haar vêren,
Die nijd en tijd en dood ten trots braveren.

Prins Frederic Henricks geboorte.

Boven alle ingeboornen / heeft in doorluchtigheyt den meesten luyster aen onse Stadt gegeven / dien grooten Vorst FREDERIC HENRIC, PRINCE van ORANGE, alhier in't Oude Hof geboren den 29. January * (of gelijck andere seggen) February* des schrickel Jaers 1584. in welcken geval de rechte Verjaer-dagh van sijn geboorte maer eens om de vier Jaren verscheen. Het geschiede in den abond tusschen acht en negen uyren / en daer wierd noch in den nacht / soo met luyden van klocken als andersints groote vreugde door de gansche Stad bewesen: * Hy was de twaelfste en laetste / doch geensints van de minste der wettige Kinderen van Prins Willem van Nassau, dien grooten hersteller en grond-legger deser Republijc; een waerdig Soon van soo een waerdig Vader / gewonnen by sijn vierde Huys-vrouw / Vrouwe Louyse de Coligny, Weduwe van den Heere van Teligny, ende Dochter van Gaspar de Coligny, Admirael van Vrancrijck / beyde binnen Parijs jammerlijck vermoort / op die vervloeckte Bartholomeus-nacht. Den 12. Juny wierd hy gedoopt en ghenoemt na sijn Peeters / de grootmachtige Coningen Frederick de tweede, Coning van Denemarcken / ende Henric de Bourbon, Coning van Navarre / die naderhand oock Coning van Vrancrijck is geworden. De Magistraet van Delft / die mede als getuygen over den Doop stond / gaf een lijf-pensioen van 400. gulden Jaerlijcx. * 't Was weynig tijds te vooren dat dese Soon wierd geboren als de Vader / mede soo verradelijck wierd vermoord in sijn eygen Hof alhier. En gelijck de natuyr / eer sy vergaet / haer ondergang / veeltijds met eenig haer ongemeen effort / of wreeckt of vergeld / soo schijnt sy ook in Willems laetste Kind / dien geheelen Held aen de Wereld te hebben willen vertonen / weynig Maenden te voren / eer hy / door die gehuyrde Moord verging.* Dus heeft onsen doorluchtigsten Delvenaer sijn Wieg by na met Vaderlijck bloed besprengt gesien / op dat hy scheen en tot wraeck van sijn Heer Vader geboren / en door des selfs uyterste stem tot het hand-habenen der Nederlandtsche Vryheyt ghereopen. Sijn geslacht en af-komst schijnt by sommighe al in gedachtenisse ge-

* Bor. 18. f. 37.
* Met. 11. f. 221. b.
* Siet boven f. 551.
* Bor 18. f. 52.
* Meter. 11 f. 221. b.

Sijn Doop en wie over de selfde gestaen

* Memoriael boeck van Burgemeesteren f. 121. verso.

* Fred. Span. Orat. Funeb.

geweest te zijn / ten tyde van Julius Cæsar, en sulcx eenige Jaren voor Christi geboorte / zijnde naderhand verscheyde malen getrout aen Keysers / Koningen en Vorsten van't Christenrijck / waer onder ook veel treflijcke en victorieuse Veld-oversten getelt werden.* Aen dit groot en doorluchtig geslacht is hy geensints schuldig gebleven.

Sijn geslagts oude doorluchtigheit.

*Siet Meter. 10. 202. d

— *Magnorum haud unquam indignus avorum.**

*Vir: Lib: 12 Æneid.

Maer gelijck als in de Waepenen geboren / en als een Voesterlingh van den Krijgs-god Mars, in't midden van den woedenden Oorlog opgevoedt / heeft hy sijne glory-brallende daden op de vleugelen van de Faem over de geheele Wereld verspreyd. Sijn eerste tocht was Anno 1593. als sijn Heer Broeder Maurits, den 24. Juny de Stadt Geertrudenberg veroverde / alwaer hy in de besittinge der Stadt ende Heerlijckheyt van dien (als zijnde de selfde aen hem van sijn Vader by Testamente gemaeckt) gesteld wierd / gelijck oock met eene tot Gouverneur / nu noch maer negen Jaren oud zijnde / met by-voeginge van Joncheer Arent van Duyvenvoorde tot sijn vice-Gouverneur.* Geduyrende sijn Jongelingschap / heeft hy een gedeelte op de Hooghe Schoole tot Leyden in't leeren van verscheyde talen / konsten / en Ridderlijcke oeffeningen door-gebracht. Sijn Gouverneur / by sijn Vrouw Moeder / met approbatie van de Staten van Hollandt / over hem gestelt / was den Heere van Dommarville, een Heer van groote discretie / seer bequaem tot sulcken staete / die naderhand is geweest Colonel in dienste deser Landen / en in dien dienst overleden. Sijn Præceptor is geweest Daniel Taffin, Sone van den Heere van Torlay, die d'oudste Broeder was van den Predikant Jan Taffin. En behalven eenige Pagies d'honneur, van d'Edelen deser Landen / hebben de voornoemde Heeren Staten den jongen Heere Prince voor Edelman by-gevoegt Joncheer Johan vander Does, Soone van den Heere Johan vander Does, Heere van Noordwijck / een seer geleerd jonck Edelman / om hem dagelijcx te vergeselschappen / ende dit alles om des te beter het Naturel der Ingesetenen deser Landen te leeren kennen en aen te nemen / om ter gelegener tijdt in dien dienst deser Landen gebruyct ende geemployeert te werden.* Gelijck hy voorts om vroeg in de Regeringe ende affairen van Staet geoeffent te werden / op't seventiende Jaer sijns Ouderdoms tot Raed van Staten der Vereenigde Nederlanden verkoren wierd / om in het by-woonen van alle de gewichtige deliberatien / daer voor-vallende / te mogen hooren en sien watter inde Regeringe om-ginge.* Korts hier na met sijn Broeder Maurits in die vermaerde Veld-tocht in Vlaenderen wesende / heeft sijn groten moet en couragie niet weynig laten blijcken. Sijn Heer Broeder hem / om sijn jonge Jaren / willende verschonen / begeerde in alle ernst / hy hem te scheepe soude begeven ende sich alsoo buyten het gevaer van't nakende gevecht behouden. Hy daer-en-tegen badt / als met traenen in d'oogen /

Werd Gouverneur van Geertrudenberg, noch maer 9 jaren oud zijnde.

* Metere 17. f. 95. d

Sijn opsicht gedurende sijn aenkomelingschap

* Bor: 30. f. 8. verso

Werd Raed van Staten op sijn 17. Iaer.

* Metere 22. 24. a

Leyd groote eer in de slag van Vlaenderen, en andere occasien

d'oogen / dat hem sulcken on-eer niet mocht werden aengedaen / hil stand / en weeck in die hasardeuse Batalie niet eenen voet weegs van sijnen Veld-heer / nevens den welcken hy hem soo manlijck droeg / dat hy daer door albereyds een groote naem had in geleyd. Hem wies de moet met de groothept des gevaers / en hy achte der Nassausche naem niet betamelijck te zijn / den Vyand de rug te keeren / oft over sijn lijfs behoudenis te raed te gaen / daer men van de behoudenis des gemeene beste handelde. En dus deelachtig aen't gevaer / is hy oock aen d'eere van die gedenckwaerdige overwinninge geweest. Eyndelijck veel andere en treflijcke daden door hem by 't leven van sijn Broeder Maurits verricht / is hy Anno 1625. den 23. April / als sijn Heer Broeder Overleden was / geworden sijn Erfgenaem in alle sijne Vorstendommen / Domeynen en Heerlijckheden / gelijck oock mede Stad-houder / Gouverneur en Admirael Generael der Vereenighde Nederlanden. In welcken Staet hy binnen korte achter-een-volgende Jaren / soo veel vaste / stercke / en voor dese onwinbaer geachte plaetsen / gewapenderhand / in't gesicht van Keyserlijcke en Koninglijcke Heyr-krachten overweldight / gewonnen / en onder de gehoorsaemheyt van haer Hoog Mog: gebracht heeft / dat de Wereld naulijcx yet onwinbaers meer wist te vinden. Geen Stadt heeft hy met ernst aengetast of hy heeft die ingenomen ; soo veel Belegeringen / even soo veeel Victorien en Lauwer-kransen telden hy. In voegen / de Nederlanden / terwijl hy bloeyde / waerlijck geacht waren / als een School en Veldt van Mars, werwaerts uyt alle gewesten van Europa te samen vloeyden / alle die haer werck maeckten om de rechte kunst van Oorlogen te leeren / en diese hier hadden geleerd / wierden oock voor de bequaemste en waerdigste geacht tot de hoogste Ampten van den Oorlogh ; zijnde onsen Veld-oversten de voornaemste Meester in dit stuck van alle menschen in synen tijdt. Derhalve de Professor Boxhorn van hem seyde / dat niet alleen het gansche Vaderlandt, maer de geheele Christen Weereld desen Vorst als een hedendaegh Overwinnaer sijner Vyanden en een heerlijck Triumpheerder aensag, verhefte en eer bewees.* En den vermaerden Petrus Scriverius, schreef dit latijns punt-dicht / ter eeren van des Vorstelijcke geboorte-plaets.

*Reyd:f:754

* F: Spank: Lyk-reden

Succedeert in sijn Broeder Maurits plaetse, en overwint de alderfterkste Fortressen des Wereld.

Noyt sonder Triumphe weder gekeert.

*Boxh: Thea: p: 168.

Nominis auspicium dictá tibi CORBVLO fossá

DELFA, dedit; primas GIBBER in urbe domus;

Iura COMES CÆSAR; tria maxima fulmina belli.

Accedit quartus, non minor ipse tribus.

Ne mirere, tua Princeps qui natus in urbe

Exprimat antiquos si FREDERICVS avos.

Quæ

Quæ data sunt Belgis pugnacibus arma duobus,
Solus hic (at fato prosperiore) gerit.
Et si spectet opus, lentâ sua castra dolabra
Muniat, & non sit Roma ligone prior.
Sic noster pugnat, cædit, foditque. quid horres,
DELFA? tuus quondam CORBVLO talis erat.

De heerlijcke daden en glorieuse verrichtingen van dese doorluchtigen Veld-heer / die alleen geen enckele bladen maer geheele boecken konnen vervullen / sullen wy hier niet specificeren: Alle Historien van sijnen tijdt zijn daer vol af / en de voornaemste Poeëten van ons Land / de voetstappen der oude Barden (daer hier boven van gesproken is*) navolgende / hebben die elck in't bysonder naer verdiensten met een hoogdravende toon ter eeuwiger ghedachtenisse van den Nassauschen Overwinner / allenthalve soo wijtluftig uyt getrompet / dat den Echo sijnen weer-galm daer van noch dagelijcx hooren laet. Een groote menichte van Medailles en gedenk-penningen op sijne overwinningen geslagen / sullen de roemruchtbaerheyt van sijne zege-pralen al mede in eere helpen houden: Sulcx de wel-verdiende lof van dien / ongetwyfelt soo lang leven sal / alsser in de wereld boecken en memorien sullen overig zijn. Daerom seyde de Professor / Fredrijc Spanheym, in sijn latijnsche Lijk-reden (over de Doot van desen Vorst gedaen) De outheyt heeft het geheugen der Nakomelingen groote namen aengepresen. Echter zijn wy noch in geen onvruchtbare Eeuw van dapperheden gevallen; 't geen onse Eeuw der ouden dapperheyd tegen stellen kan, heeft sy in desen Heldt gehad. Voorwaer het vereenigd Nederlandt heeft in hem een *Themistocles*, *Camillus*, *Pericles*, *Fabius*, *Epaminondas*, *Schipio*, *Timoleon*, *Emilius*, *Iphicrates*, *Chabrias*, *Lysander*, *Miltiades*, en al, wat de oude tydt in de grootste Veld-oversten gesien heeft, gevonden. De natuyr scheen sich in desen Heldt geweld gedaen, en in hem voleyndigt te hebben, wat sy elders begonnen heeft. De deughden, welcke elders verscheyde huys-vesten, scheenen in dit eenig hooft, een t'saemgevoegde woonplaets gehecht te hebben. Hy heeft oock in consideratie van alle sijne hooge meriten / waer door hy de hoogste trap van alle roem (welcke de menschelijcke dapperheyt schijnt te konnen bereycken) te boven was geraeckt / aller-eerst den tytel van Hoogheyt aen sijn doorluchtig Huys gebracht; gelijck den Coning van Vranckrijck in den beginne des Jaers 1637. hem die Eer-tytel op-offerde / volgens de Missive en memorie die sijne Majesteyts Ambassadeur aen den Staet doenmaels overleverde. Eyndelijk heeft hy naer alle sijne Triumphen dien grootmachtigsten Koning van Spangie / dien trotsen en op-ge-

Overvloedige schriften van sijne daden.

* Siet boven p: 639.

En gedenck-penningen.

Sijn lof door de Professor Spanheyn.

Den tytel van Hoogheit allereerst aen sijn familie gebragt

Den Koning van Spanje tot Vrede gedrongen.

blasen Vyandt deser Landen / gedwongen om Vrede te spreken / die hy niet anders verkreeg / als mits dese vereenigde Nederlanden verklarende voor vrye en souveraine Staten / Provincien ende Landen / op welcke noch op haere geassocieerde Landschappen / Steden ende aenhorige landen niets meer te pretenderen hadde / noch nu noch namaels voor hem selven of sijne successeurs / immermeer yet soude mogen pretenderen / gelijck als in't eerste Articul van de Vrede tot Munster gemaeckt / breder kan gesien werden. Soo groot een Heldt die de Godlijckheyt allernaest scheen te wesen most eyndelijck al mede den loop der Natuyre gehoorsamen / en nevens de geringste mensch ten grave dalen; daerom seyd de Psalmist / ghy sijt Goden en Kinderen des allerhoogsten, nochtans sult ghy sterven als een mensche,* op welcken sin H. Bruno, in't aenschouwen van't doode lichaem van sijne Hoogheyt dese korte punt-dichten soo in duytsch als latijn schijnt gemaeckt te hebben.

Sijn sterflijkheyt.

*Ps. 82: 6. 7.

Versen daer op staende.

Hic jacet æternis nunquam moriturus in actis
Auriacus, fato jussus & ipse mori;
Hic jacet, (heu!) hominem sua quem divina negabant
Facta fuisse, negant fata fuisse Deum.

't Selve in Nederlandts.

Hier leyt d'Oranje Vorst, die eeuwighlick sal leven
In daden; die oock sturf door 't stervens noode-lot.
Hier leyt hy wiens bedrijf hem deed voor meer uytgeven
Dan mensch, maer dien de doodt ontkent te zijn een Godt.

De Heydenen self hebben mede hare leersame en nadruklijke spreuken over sodanige voorvallen gehadt / gelijck wy voor-henen by de beschryvinge der Tomben oock eenige heerlijcke Sententien dien-aengaende hebben by gebracht.* Dus scheen dan / dat met het eynde van den Oorlog / 't Godt Almachtig gelief de / den grootsten Oorlogs-meester van Europa ons uyt dese wereld af te halen / en hem onder het sluyten van de menschelijcke Vrede / ook de Hemelsche Vrede te vergunnen. Die fatale dagh was den 14. Maert des Jaers 1647. wanneer sijn Hoogheyt 's mergens met het op-gaen der Sonne sijn oogen sloot / en op een seer Christelijcke wijse dese wereld versaeckt hebbende / boven alle menschelijcke hoogheyt verheven wierd / na dat drie dagen daer bevorens de plechtelijckheden van eeuwig adieu der hooge Collegien deser Landen waren afgeleyt / in maniere als uyt de volgende Resolutien van Staet kan gesien werden.

* Siet boven p. 272. en 273

Sterf-tijdt.

Extract

Extract uyt het Register der Resolutien van de Hoogh ende Moghende Heeren Staten Generael der vereenighde Nederlanden.

Lunæ den xj. Martij, 1647.

Solemnele af-scheit van de Staten.

DE Heer Ripperda ter vergaderinghe presiderende heeft ghepropo-neert dat sijn L. is geweest in de kamer van sijne Hoogheydt, ende aldaer verstaen ende gesien de groote swackheyd van de selve sijne Hoogheydt, ende dat de selve sijne Hoogheydt aen-gedient wesende, dat hy Heer presiderende aldaer was, heeft versocht dat hy soude naderen tot sijn Bedde, ende als-doen op hem Heer presiderende heeft versocht, aen haer Hoogh-Mogende te willen refereren, dat hy van Godt Almachtig wenschte, dat hy synen genadigen zegen wilde continueren ende geven over de Regeeringe van hare Hoogh-Mogende, ende dat de selve, na eenige intermissie van spreken, daer by heeft gevoegt, dat sijn E. verhoopte, dat de getrouwe diensten, by sijn E. den Lande bewesen, ende gepresteert, haer Hoogh-Mogende aengenaem souden zijn, ende vervolgens aen hare Hoogh-Mogende recommanderende sijn Huys, sijn Vrouw, ende syne Kinderen.

Waer op gedelibereert zijnde, is goedt gevonden ende verstaen, dat twee Heeren uyt yder Provintie, met den Griffier, Staets-gewijs sullen gaen voor het sieck-bedde van sijn meer-hoogh-gemelte Hoogheyd, ende zyn dien-volgens versocht ende gecommitteert uyt de respective Provintien, de Heeren van Zoelen, Graef van Flodroff, Wimmenum, Meerman, Jacob Vet, den Raedt-Pensionaris Stavenisse, van der Hoolck, Roorda, Ripperda, Nykercke, Eyben, om aen syn hoogh-gemelte Hoogheydt te betuygen de groote droeffenisse, die haer Hoog-Mogende hebben geschept uyt de groote swackheyd van syn meer-hoogh-gemelte Hoogheyd; ende daer neffens uyt syn E. te verstaen, offer yetwes soude mogen syn, dat hy aen haer Hoogh-Mogende soude gelieven voor te dragen, of recommanderen, met de complementen op soodanige gelegentheyd passende, daer met de op-gemelte Heeren na sijn meer-hoog-gemelte Hoogheyd zyn af-gegaen.

Ende alsoo van wegen de Provintien van Uytrecht, Vrieslandt, ende Stadt en Landen respective niet meer als een Heer Gecommitteerde in haer Hoogh-Mogende vergaderinge jegenwoordig present en is geweest; Soo is uyt dese reden en oorsake maer een Heer van wegen de selve Provintien met-gegaen.

De op-gemelte Heeren hebben staende vergaderinghe gerapporteert, dat sy haren boven-verhaelden last aen syn meer-hoogh-gemelte Hoogheydt voor-gedragen hebbende, daer op by de selve syne Hoogheyd met een af-gaende stemme is geantwoort, dat syne E. haer Hoog-Mogende ten hooghsten was bedanckende voor de eere hem in desen aen-gedaen,

wenschende den Staet deser Landen alle heyl eude voorspoedt, met verklaringe, dat hy altoos sorge hadde gedragen voor den welvaert van het Landt, ende welstandt van Godts Kercke, daer voor hy syn leven dickmaels hadde gepericliteert ende besteed, dat hy nu ginck eyndigen, ende dat hy alle 't selfde voor syn laetste recommandeerde aen hare Hoog-Mogende met versoeck dat de selve syne getrouwe diensten geliefden voor aengenaem te houden, ende voor syn Huys, Vrouwe ende Kinderen sorge te willen dragen. Daer op by den Heer van Zoelen is geseyt, dat hare Hoogh-Mogende niet en souden na-laten aen syn Huys, Me-Vrouw de Princesse, ende syne Hoogheyds Kinderen met alle goede affectie te betuygen, hoe seer aengenaem waren syne Hoogheyds getrouwe voor-sorge ende diensten aen dese Landen bewesen.

W. Ripperda. ut.

Accordeert met het voorsz Register

Corn. Musch. 1647.

Extract uytte Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, in haer Ed. Groot-Mog. vergaderinge genomen op

Maendagh den xj. Martij 1647.

IS ter vergaderinge gedenuncieert als dat syne Hoogheydt desen voorleden nacht een acces van een stercke koortse heeft gekregen, en dat naer 't oordeel van de Medicynen wel-gemelte syne Hoogheydt met het af-gaen van de selve wel soude mogen komen te verscheyden, en is dienvolgende in deliberatie geleydt, of de Vergaderinge en Corps, of wel door Gecommitteerden, in de kamer van syn wel-gemelte Hoogheydt sal verschynen, omme den laetsten af-scheydt van den selven te nemen; Waer op synde gedelibereert, is goed gevonden dat de Vergaderinghe, soo de selve jegenwoordelyck is gecomposeert, sich na de anti-chambre van meer-gemelte syne Hoogheydt sal vervoegen, om aldaer te letten wat gelegentheyt sal wesen, omme het voorsz. laetste officie te mogen doen, en heeft aenstonds de Vergaderinge en Corps sich getransporteert na de op-gemelte anti-chambre, d'selve vindende vervult met een groot getal van allerhande persoonen, en is terstond daer na de Raed-Pensionaris van hare Ed. Groot-Mogende in de kamer van syne Hoogheydt versocht te komen, de welcke binnen gekomen synde, is geleydt aen de zyde van de Ledicant, daer op wel-gemelte syne Hoogheydt was leggende, niet sonder seer droevige bewegingen siende dien grooten Prins in soodanighen benaeuwden gestaltenisse, ende nu gaende den wegh alles vleesch, staende Me-Vrouwe de Princesse ten hooft-eynde van't voorsz.

Ledicant, en benevens haer de Predicant Goedhals, en rontsomme staende en sittende Prins Willem, de Princesse Royael, de Heer Cheur-Vorst van Brandenburgh, ende de jonge Princessen, mitsgaders verscheyden andere Personagien, en hebben sich aen de andere zyde van de Ledicant vertoont verscheyden Heeren van't Ridderschap deser Provintie; Waer door Me-vrouwe de Princesse, ende de meer-genoemde Predicant Goedhals, præsupponerende, dat hare Ed. Groot-Mogende en Corps ofte Gecommitteerde mede daer ontrent ofte achter de Ledicant waren staende, sulcks syne Hoogheydt aen-seyden, waer op syne Hoogheydt veel pooghde te spreken, doch meest niet al verstaen konnende werden, en nam meer-genoemde Predicant Goedhals daer op occasie te seggen, Dat hy (de declinerende stemme van syne Hoogheyd nu gewoon synde) wel verstondt de woorden, die syne Hoogheyd was spreeckende, seggende deselve in effecte uyt te brengen, dat wel-gemelte syne Hoogheyd hare Ed, Groot-Mogende was bedanckende van de eer die Hy ende de zyne tot noch toe van deselve hadde genoten. Dat hy het Landt getrouwelik hadde gedient, maer dat hy jegenwoordelyck niet meer en vermochte. Dat hy daerom aen hare Ed. Groot-Mogende was recommanderende den Staet van den Lande, Godes Kercke, mitsgaders syn Huys ende Familie. Dat wel-gemelte syne Hoogheydt noch veel was spreeckende, maer dat weynigh woorden recht konden werden verstaen. Dat korts daer na den Doctor van den Hartogh van Longeville (die voor Medicyn onder andere by syne Hoogheydt word gebruyckt) in de anti-chambre voorsz. ten versoecke van hare Ed. Groot-Mogende gevraegt zynde over de constitutie van syne Hoogheydt, verklaerde onder andere, dat hy meynde, dat met het af-gaen van de koortse wel-gemelte syne Hoogheyd den lesten adem wel soude mogen komen te geven, en zyn daer op hare Ed. Groot-Mogende naer beneden vertrocken, En is rapport van 't geene voorsz. is met droefheydt en alteratie aen-gehoord, en zyn niet te min met toe-genegentheydt aen-genomen de laetste woorden by syne meer-gemelte Hoogheydr uyt-gesproken.

Accordeert met het voorsz. Regifter.

Herb. van Beaumont.

D. Goedhals, onsen Leeraer in Gods woord alhier binnen Delft/ en in dese laetst-voorgaende Resolutie mede vermelt/ heeft een Tractaet beschreven/ 't geen hy noemt/ Het Godsaligh Overlyden van sijn doorluchtigste Hoogheyt, Frederick Henric, Prince van Orangie, &c. in't welcke alle de Godvruchtige t'samen-spreeckingen met sijn Hoogheyt/ mitsgaders de verder omstandigheden/ in dese laetste uyren voorgevallen/ in't brede staen verhaelt. D'Uyterlijcke gedaente van desen Vorst was van een uytnemende schoonheit wegens geheel sijn lichaem; in sijn gelaet en oogen woonde een groote Majesteusheyt/ van een ryge- lijck

Omstandigheden in sijn af-sterven.

Sijn uyterlijke gedaente.

Sijn minsame wel-sprekentheyt.

Sijn maxime in't regard van der Steden voorrechten.

lijck waerdig geacht om te heerschen; daer benevens was hy begaeft met een deftige en zoed-vloeyende manier in't spreecken/ waer door hy machtig was de herten te mennen werwaerts hy wilde en tot sijne raedslagen te buygen/ het sy dat men hem het woord hoorde voeren in den Raed / of het Krijgs-volck aenmoedigen / of den gesanten bescheid geven. De Steden maintineerde hy by haere oude voor-rechten en coustumen / poogende nimmermeer haer gesag eenigsints t'ontrecken/ waer door hy/ by alle ware lief-hebbers van het Vaderlandt/ als een recht Vader des Vaderlands geacht / ge-eert / mitsgaders by alle ingesetenen deser landen uytsteeckende bemind / en by sijne Vyanden van buyten soo veel te meer gevreest wierd t; des de voor-gemelte Poeët J. van Vondel, dese versen op sijne af-beeldinge schreef:

Liefde der Ingesetenen en gevreestheyt der Vyanden.

Op de BEELTENIS van VORST

FREDRICK HENRICK.

WIe, die dit aenschijn siet, moet niet in liefde blaken?
Wat vyand schouwt dit aen, en siddert niet bedeest?
Dit's FREDERICK, die stal hield' in't verloop der saken,
En binnen wierd bemind, van buyten wierd gevreest.

Anders.

AL ruckte burger-twist den degen uyt der scheede:
Al stonden (God verhoed't) de Steden tegens Steên:
Men maeckte om sijnent wil op staende voet weêr vreede,
Soo flucx maer FREDERICK met dit gelaet verscheen.

J. v. VONDEL.

Sijn besadigheyt.

Sijn man-moedige dapperheyt en ongewone bescheydentheyt verdienden te recht de gunst en liefde der Nederlanderen/ de jalousie en spijt der Spanjaerden in sijn leven/ en na sijn leven d'eerbiedinge van een ygelijcken. Een wonderlijcke besadigheit van gemoed wierd over-al in hem bespeurt / self in't heetste van den Strijd / en't gevaerlijckste van't gevegt; wes-halven onsen voortreflijcken History-schryver / en Poeët Pieter Cornelisz. Hooft, dese fraye allusie op sijn naem heeft gemaeckt.

Prins FREDRICK was soo rijck van vreed' in zijn gemoet,
Dat hy noit t'onvreê bleek, in't mid' van brand en bloedt.

Hy

Hy was een seer wijs en verstandig Vorst van een judicieux/ scherpsinnig/ net/ klaer en vast oordeel/ wes-halven hy dan oock na sijn verdienst wierd gehouden/ voor het Orakel en den groten aenwas van sijne eeuw/ van wien groote Koningen ende Princen/ het niet beneden haer waerdigheit hebben geacht in haer verlegene saken/ raed te vragen. In somma soude ick alle sijne bekende deugden en goede qualiteyten willen verhalen/ ick soude schynen/ de Son met een fackel ofte toortse te willen toe-lichten. *Historie d'Orange f. 813.* *Fred. Span. Orat. Funeb.*

Noyt sal sijn grote naem, noyt syne deugden sterven,
God wilse zegenen, en kroonen in sijn erven,
En maeck' die Vorsten van soo hoog verheven bloedt,
Tot Princen van de deugt, en Heeren van gemoet. *I. vand. Does in sijn 'sGravenhage p. 109.*

Omtrent twee maenden na 't Overlyden van dees hoog-beroemde Vorst/ namelijck den 10. Mey 1647. is sijn gebalsemde lichaem/ in teecken van laetste eere met groote pompe en magnificentie/ alhier/ door het voornaemste van de Stadt/ her-om-gevoert/ en ten laetste in de N: Kercke op het Choor gebracht/ alwaer in de Tombe van sijn Heer Vader als te bedde geleyt ten uytersten dage in de spelonck des doodts. Sijn begraefnis.

Dus maeckt helaes de doot het alles weer tot stof!
Treckt Herders uyt haer Hut, en Vorsten uyt haer Hof:
De grootste Heeren self hoe groot ook van geslachten,
Die moeten hier in't Graf dien groten dag verwachten.

Ten self den dage deser begraefnisse geschiede alhier een seer heerlijcke Lijck-predicatie door onsen Eerwaerdigen Dionysius Spranckhuysen, zalig: gedachte/ voor een seer groote menigte des volcks/ die hy naderhand op 't versoeck van veele in druck heeft uyt laten gaen/ onder den Titel van Rouw-klaege over de Doot van den doorluchtighen hoogh geboren Vorst Frederic Henric, &c. De Heer Constantijn Hugens, Heere van Zuylichem/ des Princen Raeds-Heer/ heeft een kort-bondigh Graf-schrift/ ter eeren van desen Vorst geinventeert/ 't welck achter d'af-beeldingen in prent van den Uyt-vaert aldus is gestelt. Lijck-predicatie alhier gedaen.

PARTA PATRIÆ TRANQUILLA LIBERTATE,
QUÆ EST PAX VERA,

SATUR.

SATUR NON DIERUM, SED LABORIS, ET GLORIÆ, ÆTERNA TRANQUILLITATE FRUITURUS, QUÆ EST PAX VERISSIMA, TALIS OBDORMIVIT.

AN. DOMINI cIↃ. IↃC. XLVII. ÆTAT. LXIII.

Poesien eñ Eer-versen op den Uyt-vaert.

Te spreecken van alle de Eer-versen / Treur-dichten / en Poeëtische Graf-schriften / die op desen Uyt-vaert te voorschijn quamen / en ware geen eynde / alleenlijck sullen wy hier by-brengen / eenige weynige die aen en op onse Stadt hebben gereflecteert / als voor-eerst dit latijnse:

IN EXEQUIAS
Celsissimi Principis
FREDERICI HENRICI,
Aurasiæ D. G. Principis, Nassaviæ &c. Comitis.
MAGISTRATUI DELPHENSI
Sacrum!

Egremio, quâ, DELPHA, Tuo MARS luce resurgit,
Nulla triumphanti lætior orbe dies!
In gremio, quâ, DELPHA, Tuo MARS nocte recumbit,
Nulla fatigato mæstior orbe fuit!
Tu tamen, (o Genitrix!) si qua est tibi cura Tuorum,
Si quid amor, si quid Belgica vota movent;
Disce Patrem Auriacum, & cineres servare sepultos,
Certus in exstinctis ossibus Ultor adest.
Scilicet Heroum distant & funera vulgi,
Quî ruat in nihilum quod fuit ante nihil?
Tune etiam moreris FREDERICE? & triste sepulcrum
Ingrederis? nec Te pœnitet ira Tui?

Tu

Tu moreris? nec Te populi pia nomina tangunt?
Nec Patriæ, nec Te publicus urit amor?
Debueras non posse mori, vel posse renasci,
Vel Batavos in Te posse beare Tuos!

F. PLANTE.

De voor-gemelte P. C. Hooft, heeft den lof van desen Vorst/ en te gelijck van onse Stadt in een seer kort-bondig vers van twee regels aldus begrepen:

Noit Hollant baard' een Helt, zoo goet zoo groot,
Als Delft ontfing, eerst op, lest in zijn' schoot.

Op diergelijcke manier heeft Henric Bruno, een Graf-schrift geinventeert/ met Romeinse getal-letteren/ 'tsterf-jaer uytbeeldende. Graf dichten

HIer rVst oranIes prIns, VVIen DeLft sIIn VVIegh en graf,
en krIIghs-eer een LaVrIer, en goD sIIn VreeDe gaf.

M. DC. XLVII.

De selfde heeft noch een ander gecomponeert/ van langer adem/ doch mede niet te versmaden/ waer mede wy 't sullen besluyten:

HIer leyt, helaes! hier leyt, ô Vry-gevochte Landen,
Hy die uw' welstandt had, naest Gods-hant, in sijn' handen.
Die onbesluymert, nacht en dagh, en laet en vroegh
't Gemeene-best in't hert, in't oogh, op schoud'ren droegh;
Hier leyt die groote Vorst, in wien de grootste zegen
Van't zege-ryckste volck ten hoogsten was gelegen;
Die ongehoorde lof altydt heeft in-geleyt,
En leydde 's levens tydt op't padt van eeuwigheyt.
Hier leyt het Leeuwen-hert, Bescherm-heer onser Leeuwen;
De grootste Oorloghs-heldt van dees' en alle eeuwen.
Hier leggen, hier in een, tien Nestors in de raedt,
Tien Alexanders, tien Achillen in de daedt.

Een Titus onses tydts voor syne ondersaten;
Het Delfs Orakel in vergaderingh van Staten;
Den stalen arm van Mars; der seven Sust'ren vuyst,
Soo dickmael met de verw' van't Spaensche bloedt begruyst.
Hier leyt hy leven-loos, wiens lust, wiens wensch, wiens leven
Was 'tsyne voor het ons' ten besten geern te geven.
Die voor gingh daer hy't heyr hem na te gaen beval:
Spits-Broeder, en Soldaet, en Veld-heer over-al.
Die midden in't geraes van Tromm'len en Trompetten,
In't dond'ren van't geschut, in't haeg'len der Mousketten,
In't schricklick wissel-veldt van blixem-kruyt en loodt,
Van ruylen lyf om lyf, van onderlinge doodt,
Daer duysent Ys're luy malkanderen doorbooren,
In't sterven van ter zyd', van achteren, van vooren,
In't vellen tegen Hem van meer dan eene Speer,
Geen doot in d'eer en sagh, geen leven dan in d'eer.
Hy die, soo menigmael sijn vyandt onder d'oogen
Soo onbeteutert trock, soo rustigh, onbewoogen,
En hem soo vreesselick, soo ruw op d'hacken sat,
Gods vrees', de goede saeck, 's Lands dienst voor oogen had.
Hier leyt die FREDERICK, noyt sonder roem te noemen,
Van yeder een geroemt, en noyt genoegh te roemen.
Die FREDERICK die door sijn' wond'ren heeft verdient
Gemeen verwondering van Vyand en van vriendt.
Die FREDERICK wiens hooft met soo veel Lauwerieren
Behoorden Burger, Vriendt, en Vyandt selfs te çieren,
Als hayren zyn op't hooft. Hier leyt, helaes! hier leyt,
Van wien, die treurigst' swygt, welsprekenst' heeft geseyt.

Mr. Simon Groenewegen vander Made, groot Reghts-geleerde.

Mr. SIMON van GROENEWEGEN vander MADE, I. V. D. in sijn leven Secretaris van dese sijne Vaderlijcke Stad / wiens voor-Ouders een lange reex van Jaren hier in Regeringe zijn geweest / en daer in de voornaemste Ampten met eer en reputatie hebben bedient / heeft aen de Rechts-geleertheyt deser Lande soo grooten dienst gedaen / dat alle Advocaten en andere Practisijns in Rechten eeuwiglijck aen hem verplicht sullen blyven / en dat voornamelijck in 't schryven van tweederley boecken / eerstelijck heeft hy met byvoegsels en aenmerckingen vermeerdert d'Inleydinge tot de Hollandsche Rechts-geleertheyt, beschreven door Hugo de Groot, en de selve bevestigt met Placcaten / Handvesten / oude Herkomen / Rechten / Rechts-geleerden / Sententien van de Hoven van Justitie in Hollandt ende elders; mitsgaders noch daer by-gevoegt sijne nieuwe aenmerckinge over R. Hogerbeets, van het aenleggen en volvoeren der Processen / voor de respective Hoven van Justitie in Holland / als mede over het Hollandsche ver-

Boecken door hem uitgegeven.

versterf-recht / alles te samen gedruckt eerst tot Dordrecht / en naderhand tweemael tot Delft by Arnold Bon, in 4. Over dit seer dienstigh en goed werck schreef de Heer Hugo de Groot, doenmaels Ambassadeur / wegens de Kroon Sweden aen't Hof van Vranckrijck zijnde / aen Groenewegen vander Made, desen latijnsen Brief: Brief van den Ambassadeur Grotius aen hem.

Vir Clarissime atque Eruditissime:

Vidi novam Institutionum nostrarum editionum cum Annotatis Claritatis Vestræ, bene elaboratis & perutilibus: qua de re gaudeo Lectorum causa. Mirari non debet Cla: vestra si mihi non ea quæ ipsi fuere adminicula. Multum est potuisse me præstare quod præstiti illo loco ac tempore. Quædam, quæ controversi juris esse judico, velim definiri ab ijs quorum ista est potestas, ut minor sit litium materia. Præstitere id magno suorum populorum bono in multis rebus Archiduces Albertus & Isabella. Posset eam rem promovere, si velit, Nobilissimus Do. Graswinckelius, cui ut & Clar. vestræ omnia opto prosperrima. Lutetiæ x. Decembris CIƆ IƆC. XLIII.

Clar. V.

Addictissimus

H. GROTIVS.

De superscriptie was,

Clarissimo Eruditissimoq: Viro

D. Simoni GroenWegio a Made

Iurisconsulto.

Na het upgaen van dit eerste schreef hy noch een ander seer dienstig Tractaet geintituleert:

Tractatus de legibus abrogatis & inusitatis in Hollandia vicinisque Regionibus. Lugd. Bat. 1649. 4.

Welcke beyde Boecken / soo doorwrocht en met sulck een ongeloofelijck arbeyt en sorgvuldige naerstigheyt by-een-gebracht en beschreven zijn / dat by d'allergeleerste Practisijns in hoogachtinge ghehouden / en dagelijcx ten Hove met groote autoriteyt geallegeert werden. Dese Man door sijn onversadelijcke lust / en groote gedurigsaemheyt in sijne Studie / sich selven afgemat en te veel gefatigeert hebbende / is deswegen door een heftighe koortse ontydighlijck uyt dese wereld wegh geruckt / op den 5. Iuly 1652. sijns Ouderdoms 39. Iaren 4. maenden 9. dagen. Sijn uytgang deser wereldt wierdt onder de geleerden seer beklaeght; seecker Vrindt schreef aen den anderen dese periode; *Hunc interceptum ac interversum nobis conqueror: Hunc ob fatorum irrefragabilem & cursum & dispositionem intermissum doleo, quantum I. C. adhuc usui futurus fuisset non ignarus.* d'Advocaten en Procureurs voor de Sijn Sterfdag

de Vierschare deser Stadt / haer genegentheyt te kennen gevende / schreven Lijck-dichten en Graf-schriften / die ter begraefnisse wierden uyt gedeelt / ende nu echter tot noch toe zijn ontbreeckende.

Mr. Nicolaes Kinschot, eerst Fiscael van't Hof van Holland daer na Pensionaris deser Stadt.

F. Sweertius, van Antwerpen / steld in sijn Boek / genaemt *Athenæ Belgicæ*, onder de geleerde luyden van Holland Mr. NICOLAES KINSCHOT, onsen wel-eer gewesene Pensionaris deser Stadt / alhier geboren inden Jare 1584. seggende dat sijn Vader was Thesaurier van Prins Maurits van Nassau / en dat hy op sijn sestiende Jaer geschreven / en opentlijck in d'Academie van Leyden gedaen / en vervolgens in druck uytgegeven heeft een Oratie van de heerlijcke Daden des voornoemden Vorst / met dese Titel:

Sweert. At. Belg. f. 578.

Oratio Panegyrica de Rebus a Mauritio fortiter gestis. Hagæ comitis Typis Alberti Henrici 1600. 4.

Hy wierd Anno 1614. Raedt en Advocaet Fiscael in't Hof van Hollandt / en daer na Anno 1638. Pensionaris in dese sijne ghebooꝛte Stadt / 't welck hy twee-en-dertig Jaren seer eerlijck bedient hebbende Overleden is / in October des Jaers 1660.

Willem de Groot, groot Rechts-geleerde.

*Siet p. 820

WILLEM de GROOT, jonger Broeder van Heer Hugo, wiens Versen en Poeëtische wercken hy in't Jaer 1617. by een versamelde en uytgaf / als boven is vermelt.* En gelijck den vermaerden Hugo wel-eer beschreven en laten uytgaen hadde / d'Inleydinghe tot de Hollandsche Rechts-geleertheyt, soo schreef en gaf hy uyt / noch in sijn bejaertheyt / d'Inleyding tot de Practijck van den Hove van Hollandt, eerst in't latijn / en daer na in't duyts / de selve toe-eygenende aen Burgemeesteren van Delft; op welcke beyde Boecken (te weten van Hugo en Willem) op den anderen staende: J. Westerbaen, dese Rijmen paste.

DE wijd-beroemde GROOT; van niemand te vol-loven
Om dat sijn groot verstand gingh alle lof te boven,
De Phenix van sijn tijd, wees ons den ingangh aen
Om tot de kennis van het Hollandsch Recht te gaen,
Na dat hy, in sijn land mishandelt en verstooten
En voor sijn leven lang ter kercker opgeslooten
In't Huys te Louvesteyn, was uyt het fort geraeckt
En door behendigheyd sich hadde vry gemaeckt:
Nu komt sijn Broeder hier, en leert de Nieuwelingen
De saecken na dat Recht bepleyten en voldingen;
Hoe datmen eyscht en weert, en schrijft, en kijft, en vecht,
Tot dat het in den Raed gebracht werd en geslecht.
d'Een gaf haer wetenschap van Hollands keur' en wetten,
Den ander wijst haer hoe die is in't werck te setten,
Hoe dat men 't gaeren wart, en hoe het is te reen,

En hoe men 't eynde reys raeckt door de Twist-zee heen.
Aenkomelingen, ziet hoe dese Groote mannen
Uyt liefde t'uwer dienst sich hebben ingespannen,
En toont haer alle bey, dat u haer wel-doen raeckt:
't Geen HUGO had begost heeft WILHEM opgemaeckt.

Hy was mede een goet Poeët / hebbende allenthalve de reputatie van een seer vroom / nedrig en oprecht Man te wesen gelijck dit Eer-vers / van den grootsten latijnsch Poeët onses tijds / onder sijn Contrefeitsel / in prent uytgaende / mede te kennen geeft. Sijn Contrefeitsel en eervers daer op.

Astreæ Phœbique decus, sic nectare dio
Plena minor natu GROTIVS, ora tulit;
Sive ageret conspecta foro facundia causas
Laus prior in toto vix erat ulla foro.
Otia seu pæan curisque vacantia ferrent
Tempora, mirata est hos quoque fama sonos.
Cum fratre ambiguá poterat contendere palma:
Sed major pietas ambitione fuit.
Nic: Heinsius.

Hy was geboren 10. Feb: 1597. en is gestorven 12. Maert 1662.

Mr. DIRCK GRASWINCKEL, Ridder van St. Marco tot Venetien, in sijn leven Advocaet Fiscael van Hollandt, &c. van sijner jeugt af-aen altijd seer naerstig en arbeitsaem geweest zijnde / gebruyckte voor sijn devijs: *Nemo ignavia factus immortalis.* Dat is: Niemant is door luyheyt onsterflijck geworden. Daer-en-boven was hy begaeft met een wonderlijcke stercke Memorie / waer door hy tot een generale kennisse van veelerhande wetenschappen is geraeckt: sulcx hy oock veelerhande Boecken beschreven heeft / welckers eenige hier op-tellen sal / als Mr Dirck Graswinckel Adv: Fiscael van Holland.

1. *De Jure Majestatis.* 2. *De Jure præcedentiæ inter Rempublicam Venetam & Sabaudiæ Ducem.* 3. *De Mari libero contra Seldeni Mare clausum.* 4. *Commentaria ad Bellum Catalinariorum Salustij.* 5. *Commentaria ad Authorem quendam Hispanum super vita & nece Cassij & Bruti.* 6. *Stricturæ contra N. N. Felden.* 7. *Psalmi Davidis carmine Heroico versi.* 8. *Thomas a Kempis de imitatione Christi carmine Hexametro.* 9. Wel-levens-kunst. 10. Commentarien over de Placcaten van de Lijf-tochten, *Sive Tractatus de Annonis.* 11. 's Lands stand raeckende recht, ofte vande opper-macht der Staten van Hollandt. Boecken door hem beschreven.

Sijn Contrefeitsel gaet uyt in prent met dit Eer-vers onder aen:

Adspice, non quem Cirrha dedit, sed Belgica vatem.
Cui sacrum ex alia Phocide fluxit epos.
Principis Hebræi numeros & verba disertus
Fatur & ad Latij plectra Sionis opus.
Palladis augustas implet Sapientia chartas,
Gorgoneasq; timent Livor & Ira minas,
Regia seu pulchris Maiestas scribitur ausis,
Seu Veneti sedes imperiosa soli.
Publica cum dubias aperit Facundia causas,
Isto Mercurios credimus ore loqui.
Ipsa dedit Nemesis gladios, Astræa bilancem,
Et Batavum tanto vindice jura valent.
Cingitur his Patriæ famulans insignibus ætas,
Et Superos gaudet conciliare sibi.
Desine pro populis mirari, Belga, loquentem.
Cum tot Numinibus rem THEODORVS habet.

C. *Barlæus.*

In de vier hoecken van de Prent staen de teeckenen van Apollo, Pallas, Mercurius, en Themis; en boven aen sijn voornomde Devijs. Eyndelijk is hy in een beroerteniſſe tot Mechelen Overleden den 12: October 1666. oud zijnde 66. Jaren / ende op 't Choor van de groote Kerck binnen 's Graven-hage begraven / alwaer men in een fraey uytgehouwen steen-werck dese Inscriptie leest:

PIETATI & HONORI.

S.

V. N. THEODORO — GRASWINCKELIO. I. F.

EQ. S. MARCI HOLIACI D. N.

Delphis Batavorum stirpe Cos: prognato.
Qui a prima Ætate ingenio: (quod nactus erat
Omnium scientiarum capacissimum:) gnavissime usus,
Non solum delibavit, sed & absolvit encyclopædiam,
Memoria tam vasta, & fideli; ut omnia quæ unquam
didice-

didicerat, oportunissime semper promeret.
Et ad prudentiam legitimam, ac civilem
(quam sibi præ cæteris desponderat)
excolendam referret.
Hinc a privatis fori curis, ad fisci patrocinium
Translatus, dicasterioque lege pacis monasteriensis
cauto grammateus datus, chartisque tradundis
Exactor Missus.
Scriptis interea plurimis Patriam, Iuxta VENETOS,
aliosqne sibi obstrinxit.
Officiis, ac comitate quosvis Domi peregreque demeritus,
eruditione incomparabili raptos in stuporem
afflictis suppetias, egenis subsidia,
opifera manu ferens.
Pietatis solidæ cultor, citra fucum, & simulationem,
sollertia, & rerum agundarum facilitate
nemini secundus.
Erecto spiritu, & sublimitate animi cunctis antistans
sed dum non minus impositum munus, quam de jure
summi imperii, bono publico, & nomini Batavico.
occeptas lucubrationes exequi satagit,
Et sic vel supremum anhelitum Reip. impendit,
absens violenta paralysi de medio tollitur.

Mechlinæ ad D. XII. Octebris ANNI CIↃ.IↃC.LXVI.

N. DN. GEERTRUDA VAN LOON

CONIUGI DE SE OPT. MER. HEIC INHUMATO.

P. C.

VIXIT ANNOS LXVI. D. XII.

CHRISTOPHORUS DELPHICUS, Burg-graef ende Graef van Dona, Koninckllijcke Rijcx-raet van Sweden / en Marschalck generael van des selfs Krijgs-machten / en jegenwoordig in dit Jaer 1667. Ambassadeur extraordinaris aen dese onse vereenigde Nederlanden / is hier te Delft geboren / en na de Stad genoemt in sijne Doop/ Christophorus Delphicus, Graef van Dona, &c.

gelijck

gelijck de Heeren Burgemeesteren inder tijdt oock als getuygen over den selven hebben gestaen / sonder echter als noch specialijck te weten wat pille-gave aen sijn Excellentie hebben toe-geleyt; maer den 15. Maert van desen lopende Jare 1667. is hy uyt dien self den hoof de als een doorluchtig Burger en Inboorling deser Stadt / door de Magistraet solemnelijck geregaleert / onder 't geluy van de groote klocken en los-branden van't Canon / op welckers blyde inkomst dese congratulatie is gemaeckt / door *Nicolaus Lilius a Westerovia. Bohemus. Incola Delfensis.*

Sijn inhael-Tog alhier.

Honoris ergò

Illustrissimo Domino, Domino

CHRISTOPHORO DELPHICO,

Burg-gravio & Comiti de DONA, Regis Regnique Suecorum Consiliario Bellico, Generali Militiæ Mareschalco,

Nec non ad Provincias Belgicas Unitas Legato Extraordinario meritissimo,

Delphos natale solum feliciter intranti 15. die Martij Anno salutis reparatæ 1667.

CHristophorus Comes en de Dona Delphicus intrat
Delphos, hic fuerat Patrius ante locus.
Sic Fatis visum peregrinis missus ab oris,
Ut relevet Patrios accelerando lares.

Quantæ molis erit discordes reddere partes
Unanimes, firmum & fœdus inire novum.
Tantæ laudis erit de antiquo stemmate Dona
Burg-gravio, Patrios sic relevasse lares.

Sunt Caroli Magni monumenta ad secula mille
Belligerans hæc gens inclyta Dona fuit.
Primus Aloysius Gallorum castra sequutus,
Eligit in terris vivere Teutonicis.

Non procul á Dresdá Bojorum climata versús,
De Donâ gentis prædia amæna vigent.
Post varios casus post tot discrimina rerum
Usque adeò á Donâ gens pia salva manet.

Delphicus & Suecicus Vir sic concurrat in unum
Quo Belgarum Res-Publica tuta fiet.
Mutua damniferæ discedant semina rixæ,
Utrius & partis vivat amica fides.

Ver-

Verscheyde andere hooge stands-personen sijn hier te Delft gebo- ren / welckers eenige overleden en anderen noch in leven zijn / doch als-noch niet hebbe konnen beschryven / vermits de nodige bescheyden my ontbroocken / en de tijdt voor dees reys niet toegelaten heeft / daer verder na te soecken; als daer zijn verscheyde Princessen van Portugael / welckers eene SABINA DELPHICA, mede na de Stadt genoemt en gedoopt is / dese was de jongst - gebore Vrouweling van den doorluchtigen hoogh-geboren Vorst Don Emanuel, Prince van Portngael, ende Vrouwe Emilia, gebore Princesse van Orange, Gravinne van Nassau, &c. genietende een jaerlijcx pensioen van de Stadt tot een Pille-gave / gelijck de Princesse JULIANA CATHARINA, mede hier geboren en pupille van de Stadt / uyt dien self den hoofde / noch jaerlijcx ontfangt 240. guld: in twee termijnen; haeren Broeder DON EMANUEL van PORTUGAEL, was volgens de woorden van de belydenisse sijns geloofs (voor-henen geallegeert*) mede alhier gebooren. Aengaende andere hoge stands-personen. Prins en Princessen van Portugael. * Siet boven p. 457.

De Historien der Graven van Egmondt vermeld / dat Vrouwe SABINA van EGMOND, een der twaelf Kinderen van den Grave van Egmond (die Anno 1568. door bevel van den Hertoch van Alba, wierd onthooft) Anno 1595. hier te Delft troude met Grave GEORGIUS van SOLMS, en dat sy beyde hier bleven metter woon haer leven lang geduyrende; Wat nu der selver geboorte en haer voort-teelinge aengaet / daer van en sullen wy niet spreken: Gelijk ook niet wegens de Graven van Hohenlo wel-eer mede alhier gewoont hebbende: Want den tijdt die alle dingen verslijt / en de geheugnisse uyt de memorie der menschen weg-ruckt / en lijd niet dat wy des-wegen yetwes vast stellen / op dat wy niet buyten de waerheyt tredende / den Leser abusivelijck onderrechten; vertrouwende dat de geene die buyten de waerheyt spreecken en leugenen schryven / haer selven soo wel als anderen bedriegen. Gelijck wy oock daerom niet en konnen assnreren van ABRAHAMUS GORLEUS, mede alhier gewoont hebbende / * van wien den geleerden Gassendus getuygt / dat hy / vermits sijn groote kennisse van Romeinse en Griecse Medailles / nevens de vermaerste Mannen deses Landts / namelijck Scaliger en Clusius, by den Raedsheer Peiresc sonderlinge bemind was / * en dat d'een soo wel als d'andere alle drie komende t'overlyden in den Jare 1609. sulx den Heere Peiresc grotelijx bedroefde / en in sijn siektte dapper affligeerde en dat door dit Overlyden van Gorleus, sijn *Paralipomenon* van Medailles achter-weeg is gebleven. En andere diergelijcke personen meer van outs alhier gewoont hebbende. Graef van Solms. Graef van Hohenlo. Abraham Gorleus, groot Antiquarius. * Siet boven p: 585. * Gassend de vita Pereskij p. 116.

Echter soude men uyt alle dese menichte van de voor-verhaelde vermaerde Mannen die haer Wieg en geboorte-plaets seeckerlijck binnen onse Stadt hebben gehad / tot besluyt een gelijckenisse konnen trecken / dat gelijck Delft de twee grootste Toorns * soo oock de twee uytste- * Siet boven p. 8.

kenste Personagien van geheel Hollandt ja geheel vereenigt Nederland heeft te voorschijn gebracht. Want wie isser opt te compareren ghe-weest in't stuk van Oorlogen by onsen Delfschen Mars Fredrick Henric, die t'sijner tijdt in Krijgs-daden / boven alle Oorlogs-helden soo uytblonck als de Maen onder de kleyne sterren / waer door hy sijn oude en doorluchtige Familie soo vermaert ghemaeckt en soo veel luyster toegebracht heeft / dat hy daer in alle sijne voor-Ouders heeft over-troffen.* En wie is'er in geleertheyt en verstand (na 't oordeel van de geleersten) opt te vergelijcken geweest / by dat Delfsch Orakel / met naem en daet de Groot genoemt.*

* Siet van hem p: 822. & seq
* Siet p. 812.

Beschryvinge der Delfsche Schilders, en andere Konstenaren.

Transitie tot d'ingebore Konstenaren.

Laet ons nu gaen sien wat vermaerde Schilders / Beeld-houwers en andere uytstekende / en gelijck als de natuyr-trotsende / Konstenaren / onse Stadt oock voort-gebracht en uytgelevert heeft / die ver-scheyde van hare konst-rijcke en verwonderens-waerdighe wercken van hare handen hier en daer in de wereld ten toon ende ter gedachte-nisse hebben nagelaten / van welckers groot getal wy eenige hier in't kort / naer vermogen (doch onmogelijck naer haer waerde) sullen be-schryven / en daer in tot ons toevlucht en behulp nemen / het Schilder-boeck van Carel van Mander, als mede het gulden Cabinet der Schil-der-konst door Cornelis de Bie, mitsgaders noch eenige konst-kenners en lief-hebbers die my van hare onderrechtinge gunstelijck hebben ge-dient.

David Iorisz Glas-schilder

Hier in komt in oudheyd (voor soo veel ons bekent is) wel eerst te vooren / den vermaerden Hooft-ketter DAVID JORISZ. als een konstig Glas-schryver / wiens leven hier boven is beschreven.*

* Siet boven p: 762.

't Leven van Augustyn Iorisz. Histo-ry-schilder.

Ten anderen AUGUSTYN JORISZ. VERBURCH, gebo-ren van Jorisz. Jansz. Verburch, ende Maertje Cornelisdr. van Tetrode, wiens leven door Carel van Mander, konst-schilder van Molebeke in Vlaenderen / in sijn Schilder-boek voornoemt / aldus beschreven staet. De heerlijcke Stadt Delft en was geen kleen vermaertheyt verschenen te hebben in de Schilder-konst, en hadde 't ongeluck door vroege dood haer niet ontnomen haer jongh Borger, Augustijn Jorisz. Hy was ghe-boren te Delft, in't Jaer ons Heeren 1525. Zyn Vader was een Brou-wer, geheeten Joris Jansz. welcken zynen Soon Augustyn bestelde te leeren Schilderen te Delf by eenen Jacob Mondt, een gemeen Schilder, alwaer hy bleef ontrent drie Jaren. Vertreckende is gekomen te Meche-len, alwaer hy oock by eenigh Meester was, en reysde van daer voorts na Parys in Vrancryck, begevende hem aldaer te woonen by eenen Mr. Pie-

ter

ter de la Cuffle, een fraey Plaet-snyder: En een weynig lager vervolgt desen Auteur. Doe Augustyn hier vijf Jaer hadde gewoont, quam weder te Delft, daer hy met een kleen getal van stucken te maecken, te weten, vijf, hem selven grooten naem heeft gemaeckt. Hy was een goet Meester in groote Beelden, en te schilderen ordinantien. Tot syn Broeder te Delft een Goud-smid, zyn eenige dingen van hem, insonderheit een S. Anna geslacht, seer wel geschildert, en gracelyck verdreven, en word seer gepresen. Landschap heeft men hier te Lande van hem niet gesien. Doe hy nu vyf maenden t'huys was geweest, noch vry geselle wesende, is gevonden doodt, en verdroncken achter in eenen Borne-put, sonder dat men weet hoe dit geschied is, dan dat uyt seecker teyckenen gemerckt wierd, dat hy hadde willen bereycken water tot den wit-pot, oft primuer-borstelen, en dar zyn voeten uytgeglispt, en hy soo daer is in geschoten, en hulploos verdroncken, tot groote schade oft jammer der Konsten: want hy een groot begin hadde getoont. Hy is gestorven Anno 1552. oud 27. Jaer. Daer gaet een Medaille van hem uit waer op sijn Tronye in profijl/ met dit omschrift: AUGUSTYN VERBURCHT DELFUS. P. CEL. Dat is: Aug. Verburch Delvenaer, seer vermaerd Schilder.

C. van Mands Schilder-boek f. 147.

In dees tijd leefde dien voortreflijcken en alderkonstigste Beeldthouwer/ WILLEM DANIELSZ. van TETRODE, die dat over-konstige en kostelijcke Autaer ten Oude Kercke alhier hadde gemaeckt/ wiens gelijcke in konst in gansch Nederlandt niet te vinden was/ sulx de luyden uyt vreemde Landen quamen reysen om 'tselfde te besichtigen/ gelijk voor-henen by de beschryvinge van d'Oude Kerk is aengewesen.* De geleerde Hadrianus Junius, schrijft van hem in synen tijdt: *Habet Hollandia & Sculptorem marmorarium Guilelmum Tetrodium, quem nedum Praxiteli, sed etiam toti prope Romę nunc Opponat, de quo in natali ipsi urbe Delphis fusius agam.* Dat is: Holland heeft jegenwoordig een Marmer-beeldt-snyder Willem Tetrode, die sy niet alleen tegen Praxiteles, maer oock by na tegen al de konst die geheel Rome in sich begrypt, stellen kan, van wien ick by syn geboorte-Stadt Delft, breder handelen sal. En daer na van onse Stadt spreechende/ maeckt daer voor de Latinisten dese circumscriptie van. *Delphorum ædes vetustior, quæ & primaria est, ad ostentationis arcem nunc aspirat, opere sculptili, præcipuæ artis ara marmorea, cui non immeritò posse inscribi Zeuxidis illud existimo, Inuisurum aliquem faciliùs, quàm imitaturum, à Delphensi ciue, altero Praxitele, Guilelmo Tetrodio elaborata, qui consumptis multis in Italia annis, nobilissimæ artis ignem, non in ferula cum Prometheo, sed memori mente haustum conceptumque ad suos attulit: quod opus ubi viderit, deierabit opinor Ausonia, artis (cuius non omnibus apertas fores illa habuit hactenus) gloriam ad Batauos emigrasse. Iamque auguratur animus, eandem Delpho laudis perpetuitatem manere, quæ olim Thespias & Gnidum secuta est, ut diuini*

Willem van Tetrode, onvergelijclijck Beeld-houwer.

* Siet boven p. 169.

*operis admiratores undique fama sit excitura, pari fermè omine, quo Gnidum Lyciæ urbem multos nauigasse refert Plinius in copioso illo Naturalis historiæ volumine, solum ut viderent signum illud Gnidiæ Veneris toto terrarum orbe illustre, Praxitelis manu elaboratum. Thespias quoque (id Bœotiæ oppidum est) ita nobilitatas Cupidine ejusdem artificis dextra facto, testatur Cicero, ut propter illud signum, etiam si non alia magnopere subesset caussa, Thespiæ viserentur. In quo sculptore illud memorabile est, quod quum domestica plærunque sordere, sui exemplo abundè docuerit Protogenes, hunc ceu inuidia maiorem artis præstantia cunctis admirabilem gratiosumque fecerit.** Petrus Opmerus, in sijn Chronijc van de gansche Wereld / getuygt dat het voor-gemelte Autaer door onsen Tetrode gemaeckt / onder de wonderen des werelds te tellen was / en brengt daer by dit kort-bondig Eer-vers / 't geen Cornelius Musius, daer op gemaeckt hadde.

* *Iunij Bat: p. 262.*

Hoc opus augustum diuerso ex marmore pulcre
Perfectum, vt nusquam cultius inuenias,
Alter Praxiteles, si non illustrior illo est,
Delphus apud Delphos Tethrodius posuit.

Pieter, de Soon van de rijcke Smit.

Carel van Mander, verhaelt in't leven van den vermaerden Konst-schilder Blocklandt (die wel 20. Jaren hier te Delft aen den Langen-dijck hebbende gewoont * eyndelijck t'Uytrecht Anno 1583. overleden is) dat hy onder andere Discipelen gehad heeft eenen Pieter, wesende de Soon van den Rycken Smit tot Delft / die gepresumeert wierd meer verstand te sullen hebben gehadt / als sijn Meester / en een uytnemende groot Konstenaer geworden zijn / ten ware de nydige doot / tot groot jammer der konst / hem niet al te vroeg was overvallen.

* *Siet boven 170.*

Siet van Mand: f. 173 a.

Lange Ian

Lange Jan, van Delft / was een Discipel van den vermaerden Mr. Cornelis van Haerlem, van dese werd getuygt / mede een seer groot begin gehad te hebben / doch is insgelijcx / den draet sijn levens door de doot al t'ontydig afgesneden.

Siet van Mand. f. 207 a.

Christiaen van Bieselingen.

Christiaen Jansz. van Bieselingen, was een goet Meester in het Contrefeyten en Keuckens te schilderen / en soo vast in het coloreren en temperen van sijne verwen / dat / als den Prince van Orange inden Jare 1584. alhier in't oude Hof was door-schoten / en van de Staten deser Landen verboden zijnde hem te contrefeyten (op dat de Vyanden misschien sulx in handen krygende / daer mede niet en souden spotten) soo heeft hy echter gelegentheyt gesocht / om het dode lichaem maer alleen in't rouw eens te mogen teeckenen / na welcke Schets hy soo goed een Contrefeytsel heeft weten te maecken / dat by alle kunst-kenners seer geprefen zijnde / naderhand is gebruyckt en na gevolgt /

gevolgt/in dat groote stuck/ 't welck Anno 1620. door Henric Gerritsz. Pot, wierd gemaeckt/en hier in ons Delfs Stad-huys in Schepenen Kamer is geraeckt/ alwaer noch jegenwoordig hangt.* In sijn jonghept had hy niet gereyst/ maer getrout zijnde/en al twee Kinderen hebbende/ is in Compagnie van eenighe jonge luyden die naer Spangien souden reysen (alsoo hy een vrolijck Man/ en des-wegen by de voornaemste van de Stadt wel bemind was) mede t'Scheep gegaen om haer uytgeley te doen/ sy te samen wel vrolijck zijnde/ en de wind goet werdende/ heeft de Schipper Seyl gemaeckt/ en is alsoo door haer aenhouden/ om't geselschap/ mede naer Spangien gereyst; daer gekomen zijnde/ is geraeckt te Madrid in't Hof van den Koningh en aldaer gebleven/ tot dat sijn Vrouw was Overleden/ doen weder in Hollandt komende/ heeft een ander getrout/ met welcke tot Middelburch in Zeelandt is gaen woonen/ alwaer Overleden is in het tweeen-veertigste Jaer sijns Ouderdoms.

* Siet boven p. 127.

Geraeckt op een vremde manier na Spange.

Komt weder en sterf tot Middelburgh

Onder de Discipelen van Frans Florisz. uytnemende Konst-schilder van Antwerpen/ die overleden is in't Jaer 1570, stelt van Mander onder anderen/ eenen APER FRANSZ. vander HOUVE, van Delft; die sijn dingen wist toe te stellen op een seer fraye ordre/ doch de konst niet oeffende als om sijn playsier. Hy wist den Bacchus van sijn Meester soo na te Copieren/ dat menigh lief-hebber/ soo goet behagen daer in hadde/ als in het Principael.* Hy had een Soon ghenaemt Abraham vander Houve, een goet Historp-schilder/ die eenigen tijdt tot Rome is geweest/ en daer na Vaen-drager van de Schuttery in sijn geboorte-Stadt/ doch mede weynigh schilderende. Dese sterf den 15. Februarp 1621. oud 45. Jaren.

Aper Fransz. vand. Houve mitsgaders deselfs Soon

*Van Mand. fol: 162.

JACOB WILLEMSZ. DELFF, was een goet Contrefeiter/als te sien is op Stads-Doele aen het Koth Schutters dat hy in den Jare 1592. heeft uytgebeeld/ 'twelk met het springen van 's Lands Kruyt-Magazijn Anno 54. nevens anderen dapper geruyneert zijnde/ door toesicht van sijn Soons Soon de Heer Jacob Delff (doenmaels Stads Haven-meester wesende) weder is by een gevoegt en herstelt.* Hy is overleden den 5. Mey 1601. hebbende gehad drie Soonen/ alle in de kunst geoeffent/ den oudste Cornelis Delff, Leerling eerst van sijn Vader/ en na van Meester Cornelis van Haerlem voor-gemelt/ was een veerdig en goet Schilder* van stilleggent-goet/en voornamelijk seer uitnemende in Koper te schilderen/ gelijck men aen sijn dingen in veel voorname oude Burgers-huysen noch sien kan. De tweede Rochus Delff, was een goet Contrefeyter/ gelijck te sien is aen't oude Schildery van d'Officiers van't Orange Vendel in de blaeuwe Zael op den Doele/ dit stuk heeft voor het springen van het voornoemde Kruyt-Magazijn veel grooter geweest/ maer nevens andere jammerlijk geschonden zijnde/

Iacob willemsz. Delff.

* Siet boven 565.

Corn: Delff.

*Van Mand: f. 207. verso.

Roch: Delff

de/ heeft niet beter konnen gerepareert werden. De derde was Willem Delff, die door sijn Broeder Rochus even gemelt / in qualiteyt als Vendrich van't Orangie Vendel in't voorsz Schilderye uytgeschildert staet / hy was seer uytsteeckende en konstigh in't Plaet-snyden / hebbende een seer stoute en vaste handelinge in't snyden / als blijckt aen so veele van sijne treflijcke wercken / onnodig hier te noemen / als zijnde by alle lief-hebbers genoegh bekent / werdende de self de allenthalve in seer hooge waerde gehouden ; was getrout met een Dochter van dien onvergelijcklijcken Contrefeyter Michiel Mierevelt, wiens Contrefeitselen van vermaerde personen hy meest alle in Koper gesneden heeft. Is Overleden 11. April 1638. oud zijnde 58. Jaren.

Will: Delff.

Hubrecht Grimani.

HUBERTUS GRIMANI, anders geseyd Hubrecht Iacobsz. was in sijn jongheyt te Venetien wel negen of tien Jaren/ in het Hof van den Hertoch aldaer / van wien hy de naem van Grimani aengenomen hebbende/ noch onder sijn nakomelingen gevoert werdt. Hy was een goet Contrefeyter / als te sien is aen sijn wercken in veel oude Borgers-huysen: maer hem begevende te schilderen veel Engelse Heeren en andere (die niet veel patientie hadden om te sitten) heeft/ door het al te licht overlopen sijn goede handeling vry wat bedorven / hy sterf in den Briel / omtrent den Jare 1628. of 29.

Pieter van Ryck.

PIETER CORNELISZ. van RYCK, wiens leven in het Schilder-boeck aldus beschreven staet. De Oeffenaers onser Const, die buytens Lands, besonder in Italien, hun langen tydt hebben onthouden, t'huys weder komende, brengen gemeenlyck mede eenige wyse of gedaente van wercken, die de gemeen oude Nederlandsche in schoonheit en treflyckheyd te boven gaet, oft daer men soo een ongewoon geestige aerdigheyt in siet. Dit heeft men oock soo bevonden aen de handelinghe van PIETER van RYCK, Schilder, geboren te Delft, welcken de Teycken-konst aenving te Delft, by IACOB WILLEMSZ. doch na den tydt van twee maenden, werdt van de Const genomen, en op ander dingen gehouden den tydt van drie Iaren. Doe werdt hy door lust weder tot de Const gedreven, en quam leeren by HUBRECHT IACOBSZ. een goed Schilder en Conterfeyter te Delft. Hier was PIETER aen Teyckenen ses maenden, en soo veel tydts oock aen de verwen en het Schilderen. Daer na begaf hy hem met den Meester na Italien, alwaer hy bleef den tydt van 15. Iaer, werckende met veel verscheyden Meesters, ook voor veel Princen, Heeren, Prelaten, Moniken, Nonnen, en alderley volk, meest in alle plaetsen van Italien, soo van Oly-verwe, als op den natten kalck. Hy is dit Iaer 1604. een Man van 36. Iaren, wonende tot Haerlem, alwaer hy oock verscheyden fraey dingen heeft gedaen, soo groot als kleen. Onder ander, een stuck van een Keucken, wesende eenen Rykeman en Lazarus, en staet buyten Haerlem tot de Siecken. Eyndlinge heeft

heeft hy gedaen op eenen seer grooten doeck een Keucken, met veelderley ghevogelte, en ander dingen, met oock verscheyden beeldekens, beesten, en gedierten. Hy heeft een fraey maniere, welcke genoeg uytwyst en te kennen geeft, dat hy veel na BASSAENS dingen gedaen heeft, en is seer veerdig en aerdigh van handelinge. Syn wercken die veel hier en daer gesien worden, getuygen hem een groot Meester in onse Const te wesen, soo in ordinantien, als oock in Conterfeytselen.* *Van Mand; f. 211. verso*

PALAMEDES PALAMEDESZ. STEVERS, was wel niet hier te Delft geboren / maer sijn Vader / zijnde een Vlaming / en seer groot Konstenaer in't maecken van allerhande Coppen en Vasen van Jaspis / Porphir / Agaet en andere precieuse edel-gesteente / hier te Delft zijnde komen woonen / is wegens sijn konst ontboden / by Coning Jacob van Schotland / alwaer hy eenigen tijdt met sijn Huys-Vrouw op-gehouden zijnde / is Palamedes te dier occasie aldaer geboren / doch met sijn Ouders weder gevoerd zijnde naer Delft / is aldaer voort opgevoed / en sijn leven lang blyven woonen. Hy heeft hem selfs genoegsaem sonder Meester in de konst geoeffent / sich meest behelpende met te copieren en studeren naer de dinghen van den vermaerden Esaias vanden Velde, welckers handelingh hy seer navolgende / eerlange oock verre voor-by gepasseert is / in het uytbeelden van Ruyter-gevechten / Stormen en stilstaende Legers / waer in hy soo uytsteeckende is geworden / dat hy daer in niemant en behoef de te wijcken / over-sulx Cornelis de Bie, Notaris binnen Lier / Auteur van het gulden Cabinet van d'Edele vrye Schilder-konst, in sijnen tijdt / dit sijn lof-rijm op den vlamschen trant heeft gecomponeert.

Palamedes Palamedesz. *Sijn af-komst* *Hoe de kunst geleert heeft*

PALAMEDES PALAMEDESSEN
Batalie - Schilder.

Sijn Lof.

IS PALAMEDES op-gekoestert
Van Mars, oft wel de wree Belloon
Oft van de furien gevoestert
Het schynt hy is des Krygs-Godt Soon.
Om dat syn Cloek vernuft het leven
Soo heeft door syn pinceel ondeckt,
En sulken kracht aen Const gegeven
Dat daer maer 't leven in gebreckt.
Wanneer hy in syn wonder belden
Heel leger-tochten druckten uyt,
En't Crygsvolk in slagorden stelden
Daer jeder tracht naer roof en buyt.

't Schynt datmen hoort de trommel roeren
En't moort-trompet geblasen wort
Daermen siet de standaerts voeren
En menich herten Cogel snort.
Den rooc door al het grousaem schieten
Verdooft de oogen met torment,
En al het droevich bloed vergieten
Het schynt te nemen noyt geen end.
Daermen menich Held siet sterven
Door het spelen der Canons
Door het houwen ende kerven
Daermen breeckt heel esschadrons.

Siet gulde Cabinet p. 102

Hy

Hy had sulcken lust in de konst dat hy (noch altijt na hoger aspire-rende) gestadig seyde/ noch eerst te sullen beginnen te studeren / doch is in sijnen goeden yver en edelmoedig voornemen / door d'alvernielende doot belet geworden/ den 26. Maert 1638. noch maer 31. Jaren oud zijnde. Palatende een ouwer Broeder/ genaemt Antony Palamedesz Stevers, altans noch in leven / een goet Contrefeyter / en seer aerdigh in 't uytbeelden van geselschappen / en Corps de Guardes / hebbende een seer vaste en stoute manier van Teeckenen en Schilderen.

Sijn sterf-tyd

Antony Palamedesz.

Jacob Vosmeer.

IACOB WOUTERSZ. VOSMEER, van het rechte geslacht der oude Vosmeren / is eerst geweest een Landschap-schilder / maer hem naderhand t'enenael begeven hebbende tot het Schilderen van Bloemen / is daer seer uytsteeckende in geweest. In sijn Jeugt Italie besocht hebbende / is van daer Anno 1608. (wesende doenmaels 24. Jaren) weder in sijn Vaderlijcke Stadt gekomen / alwaer hy de konst met groot genoegen van alle Lief-hebbers heeft geoeffent / zijnde met eenen Majoor van de Burger-wacht / 't geen hy sterf in Junio 1641.

Michiel Mierevelds geboorte en afkomst.

MICHIEL IANSZ. MIEREVELD, was geboren op den eersten Mey-dach des Jaers 1567. aen het Marct-veld / alwaer sijn Vader/ zijnde een konstig Silver-smit / woonde. Sijn Moeders Vader was een konstig Glas-schryver.* Hy was (volgens getuygen van Carel Vermander) van jongs aen van stillen en goetaerdigen wesen/ seer vernuftig en geestig / en heel jong ter Schole besteld zijnde/ was opmerckig en vlytigh in't leeren / alsoo dat hy maer een Kint van acht Jaren wesende / in de schrijf-konst soo toegenomen hadde / dat hy beter schreef als meenig School-meester binnen de Stadt. Daer na heeft sijn Vader hem tot de Schilder-konst gheschickt / de beginselen van dien eerst leerende by eenen Willem Willemsz : En geraeckte van daer by een Discipel van den wijdt-vermaerde Blocklandt, met naemen Augustijn, die seer bloeyende van geest en inventien was / maer sterf jong/ sulx Mierevelt niet meer als omtrent tien weecken by hem was/ echter wonderlijck in de konst toenemende ; hy heeft oock (na 't getuygen als-voren) op sijn elf en twaelf Jaren met 't graef-yser van sijn eygen Inventien beginnen te snyden ; onder anderen het Samaritaensche Vrouken / een ding (seyd Vermander) met grooter aendacht gedaen : Den Christus tet rechter syde sittende, bewyst een treflyke ernstachtigheyt, de Vrouw t'onderwysen, met handen en aensicht wel syn actie doende. Noch werd onder de Lief-hebbers geprezen een Iudith, heel op de manier van Blocklant / bysonder 't Hooft van Holophernes, 't welck is uytnemende met den graef-yser gehandelt.* Ten laesten is hy omtrent veertien Jaren oud zijnde gekomen tot Utrecht by Blocklandt voorsz / en bleef aldaer twee Jaren en drie maenden. Als doen Blocklandt stervende / quam Miereveld wederom tot Delft by sijn

* Car: Verm: Schilder boek 214.

Sijn humeur en leersaemheyt.

Sijn eerste Meesters in de Schilder-konst.

Leert uyt sijn selve graveren.

* Id. ibidem p. 196.

Raeckt by Blocklandt.

sijn Vader/ die hem meende te houden tot het schilderen van Ordonnantien en Beeld-werck/ alwaer hy oock sonderlinghe bequaem toe was/ volgende de manier en handelinge sijns Meesters/ soo in't inventeren/ teeckenen/ als schilderen wonderlijck na. Sijn vlytigen yver en groote naerstigheyt heeft Cornelis de Bie, in sijn meer-gemelte gulden Cabinet, met dese volgende gelijckenisse (op sijn Naem alluderende) beschreven.

DE Mier, die heele somer daegen
Is besich in het groene veldt,
En schier door arrebeydt versteldt
Om Coren-graentjens wegh te draegen.
(Provisie voor de winters kouw)
Op dat sy die dan eten souw.
Soo sachmen MIEREVELTS gedachten
Oock swieren op het glad panneel
Door Conste die sijn eel pinceel,
Waer med' heel dagen ende nachten
Hy was bekommert inden geest
Oft hy een Miere had geweest.

Hy heeft oock seer uytnemende geweest om Keuckens te schilderen/ alles seer natuyrlijck na't leven doende. Soo dat den konst-verstandigen dunckt/ by aldien hy alleen op Ordonnantien der Historien te schilderen toegeleyd en daer sijn stuck afgemaeckt had/ hy soude noch veel uytnemender dingen gedaen/ en de konst ter hoogster volkomentheyt gebracht hebben. Maer alsoo de luyden hier te lande in sijnen tijd haer genegentheden soo langs soo meer van de Historien en groote Beelden begonnen af te trecken/ en op Contrefeitselen te laten vallen/ soo heeft hy hem daer gansch en geheel toe begeven/ zijnde daer in soo diep geavanceert/ dat hem den meer-gemelten Vermander, al te sijner tyde in sijn Schilder-boeck noemt sonder tweeden ofte weer-ga te wesen. Specificerende verscheyde stucken die Miereveld onlangs hadde gedaen en door hem waren gesien. Hy heeft door sijn konst de genegentheden der Vorsten soo weten te trecken/ dat den Eertsch Hertoch Albertus, hem dickmael heeft doen versoecken by hem te komen/ met conditie van Vryheyt der Religie en heerlijcke belooningen/ maer is beleefdelijck by hem afgeslagen. Daer na als Coningh Carel d'eerste troude met de Dochter van Vranckrijck in den Jare 1625. werdt hy versocht om tot Londen by sijn Majesteyt te komen/ het welck hy misschien geresolveert soude hebben/ ten waere die Somer-tijdt het

Reden waerom hy meest tot Contrefeyten helde zijnde daer in onvergelijcklijck geworden, sulx hy des-wegen de gunst van veele Vorsten tot hem verweckte.

Pest-vuyr binnen London soo ontstack / dat de koning en Koninginne selfs geraden vonden de Stadt te ruymen / sulx hy van doen af voornam sijn leven in sijn Vaderlandt te eyndigen / gelijck hy oock gedaen heeft / altijt besocht zijnde van veel groote Heeren en Vorsten die in sijnen tijdt in Hollandt quamen / een ygelijck van hem gaern geschildert begeerende te zijn / gelijck blijckt aen de groote menichte van Contrefeitselen die hy van soo veel groote Personagien heeft gemaeckt / en door sijn Swager Willem Delff, voornoemt / al meest in koper zijn gesneden / * om alsoo meer en meer de namen van Miereveld en Delff de Wereld door te verbreyden / en de vruchten van hun geslacht te sapen onder de menschen / door de over-konstige wercken die sy dagelijcx voort-brachten ; tot dat eerst de Swager / en eyndelijk ook de Schoon-Vader alhier is Overleden den 27. July des Jaers 1641. De vermaerde Poeët / J. Oudaan, maeckte dit tijd-tellend Graf-schrift 'tsyner eere.

* Siet boven p. 846.

Graf-schrift.

dat aan den grooten MIereVeLD
sterf LIk Was,
aLs't tot asCh
en stof heen VIeL, Is hIer 'esteLd,
het ander Laat gedaChtenIs
aan dees kreIts;
of rê WeIts
na't rIIk daar geene naCht en Is.

M. IↃC. XLI.

Een ander Lief-hebber heeft op sijn af-beeldinge / door hem self geschildert / dese volgende Eer-versen gemaeckt:

Eer-versen.

Pictura toont haer konst volmaecktelijck in't wesen
Van Michiels deftich beeld, gemaalt met eygen hand,
Men roemt Apelles konst, met recht soo hoog gepresen:
Maer grooter Eeren-kroon, verdient dit braaf verstand.

Anders.

Dit's d'uyterlijcke schijn van MICHIEL MIEREVELDT
Die door sijn groote geest hem selfs onsterflijck steldt.

M. V. H.

Van sijn werck is in't publijck te sien een groot stuck op Stadts-Doele / daer hier vooren van gesproocken is.* Hy heeft noch twee Soo-

* Siet boven p. 566.

Soonen gehad / den eersten Pieter Miereveld, ghebooren 1596. den 5 October is mede een seer uytnemende Contrefeyter geweest / gelijck men sien kan aen een stuck op de Anatomie / hier boven beschreven / zijnde in allen deelen seer heerlijck geteeckent / geschildert / en geordonneert / * soo dat het gesien hadde geweest / dat hy soo voort-gegaen sijnde / sijnen Vader seer dicht soude hebben na-gevolgt / doch heeft / in de fleur sijns levens / sijne dagen ge-eindigt / op den 11. Januarij 1623. Syn tweede Soon Jan, had mede een seer goet begin / en maeckte seer frape Contrefeitselen / maer wierdt kranckfinnigh en sterf Anno 1633. Sijn Soonen Pieter en Ian Miereveld. * Siet boven P. 576.

Onder de Konst-schilders die Anno 1604. ten tyde van Carel van Mander, in leven / en te gelijck Leerlingen van den konst-rijcken Mierevelt waren / specificeert hy niet alleen den vermaerden Paulus Moreelsz. van Utrecht / maer oock twee voorname Delvenaren / seggende: Daer is oock te Delft een uytnemend Jongman, geheten PIETER GERRITSZ. MONFOORT, geboren binnen Delft, van goet geslacht, die by lust met groot opmerck de konst oeffent, oud wesende ontrent 25. Jaren: Dese is een Discipel van Michiel Miereveld, daer hy doch maer een half Jaer by en was. Hy is neerstigh t'ondersoecken de meeste schoonheyt van de Schilder-konst, en coloreren, practiserende uyt sich selven op verscheyde wysen, teyckenende oock ondertusschen op blaeu papier, met hoogen en diepen sijn dingen uytbeeldende. Sijn meeninge is binnen sijn leven niet veel maer yet bysonders te maecken.* Men seydt oock dat Miereveld, hem sonderlinge seer beminde en veel meer vrindschap en vryheyt in het onderwysen gaf als anderen van sijn Discipelen / in consideratie hy de konst niet als uyt liefde en lust oeffende / zijnde dien-volgende oock seer neerstigh en van groote verwachtinge. Sijn Discipelen. Pieter Monfoort van Delft. *Van Mand. fol: 213.

Voorts vervolgt den op-gemelten Auteur: Noch is een Discipel van Michiel Miereveld, PIETER DIERICKSEN CLUYT, van Delft: sijn Vader was een uytnemende beminder en kender van alderley Bloemen, wien als een Voesterlingh van Flora, den Bloem-hof te Leyden was bevolen, en maeckte van de Bloem-lievende Honig-byen en den Honig seer geleerdlijck een Nederlandsch boeck. Pieter sijn Soon is seer neerstig om tot volkomentheyd der Schilder-konst te komen, en is seer geestig in't inventeren, teyckenen, en schilderen.* Pieter Cluyt, Soon van den vermaerden Theodorus Clutius mede van Delft. * Id. ibidem

WILLEM vander VLIET, wiens geslacht af-komstig is van een jonger Soon van het oud-adelijck geslacht van Vander Woert, hadd' sich eerst geoeffent in Historien en Inventien / doch naderhant in het Contrefeyten / hebbende een vaerdighe en vloeyende manier van Schilderen / doende oock seer wel gelijckenen / waer van menichte van sijne wercken in de voornaemste Burgers-huysen hier te Delft getuygen konnen sijn / en met groot genoegen van de kenders gesien werden. Willem vander Vliet.

Hy is overleden in December 1644. oudt zijnde 58. Jaren. Sijn Broeders Soon Henric vander Vliet, eerst by hem / en naderhand by den vermaerden Mierevelt geleerd hebbende / is althans mede een goet Contrefeyter geworden / zijnde ook niet ongeluckig in Inventien en Historien / soo dach als nacht-lichten / hem de perspectiven wel verstaende / gelijck te sien is / aen sijn moderne of hedendaegse Tempels / wanneer hy die op sijn best heeft gemaeckt / zijnde als-dan seer wel verschietende en ingaende oock natuyrlijck gecoloreert.

Henric vander Vliet.

Johan van Nesch.

JOHAN van NES, Soon van Dirck Isnoutsz. van Nes, en Catharina Verburch, is vermits sijn groote lust tot de Schilder-konst door sijn Ouders besteld by dien tweden Apelles den meer-gemelten Miereveld, door wiens onderrechtinge hy seer toegenomen hebbende / heeft hem naer Vranckrijck en Italien begeven / en weder-kerende / van daer gebracht een seer kloecke en vaerdige handelinge die hy alhier in sijn geboorte-plaets uyt lust en genegentheyt onderhouden heeft / hebbende onder sijn vrinden veel heerlijcke Contrefeitselen gemaeckt / als oock verscheyde Ordonnantien / die gene anderen van sijnen tijd behoeven te wijcken. Hy is deser Wereld overleden den 26. April 1650.

Cornelis van Kittensteyn.

CORNELIS WILLEMSZ. van KITTENSTEIN, ghewoont hebbende tot Haerlem / doch van Delft van geboorte / was een seer konstig Plaet-snyder en oock voornaem teeckenaer / werdende sijn werck onder de Lief-hebbers seer geprezen / daerom Samuel Ampzing in sijn poëtische beschryvinge van Haerlem van hem meld.

Hoe handelt KITTESTEIN het stift, en meest de pen! *

* *Ampzing Haerl. p. 373.*

Hy was een Leerling van Iacob Matham, uytnemende Meester in die konst / is tot Delft geboren 25. October 1597. en tot Haerlem overleden Anno 1652.

Carel Fabricius.

CAREL FABRICIUS, een seer voortreflijk en uytnemend Konst-schilder / die / in matery van perspectiven / als mede natuyrlijk coloreren ofte leggen van sijn verwe soo prompt en vast was / dat (na 't oordeel van veele konst-kenders) noch noyt sijns gelijck heeft gehad ; dese sullen wy hier mede onder de vermaerde Delfsche Schilders rangeren / ter saecke my niemant bescheydelijck heeft konnen aenwysen / waer ter plaetse hy andersints geboren was ; zijnde ondertusschen al de wereld genoeg bekent / dat dese grooten Konstenaer na veele Jaren alhier gewoont hebbende / eyndelijck door het springen van het Kruyt-Magazijn (voor-henen beschreven*) in sijn eygen Huys jammerlijck is verplettert / op den 12. October 1654. nevens sijn Schoon-Moeder en Broeder, mitsgaders Simon Decker, gewesene Koster van de Oude Kerck / met wien hy besig was om uyt te schilderen / als mede noch Mathias Spoors, sijn getrouwen Discipel en Leerlingh ; alle welcke gesa-

* *Sien boven p. 622.*

Sijn miserabel eynde, met 't springen van 's Lants kruit Magazijn.

gesamentlijck met het in-storten van het Huys seer subitelijck zijn gesneuvelt / werdende (na ses a seven uyren onder de puyn gelegen te hebben) met groote droefheyt en geen kleyne moeyte door sijn mede-Burgers daer uyt gehaelt; Mr. Fabricius alleen had noch een weynig leven in hem / en wierd (vermids de destructie van soo veele Huysen) by provisie in't oude Gast-huys gebracht / alwaer omtrent een quartier uyrs geweest zijnde / sijn benaeude Ziel uyt het ellendig gekneusde lichaem een af-scheyt nam / zijnde nu noch maer 30. jaren oud. Op welck seer ongeluckig toeval / Arnold Bon, dese versen heeft gepast: Treur-dicht over sijn doot

Op de droevige, en ongelukkigste Doot van den aldervermaarsten, en Konst-rijckste Schilder,

CAREL FABRICIUS.

ALdus gekneust, geplettert en gebrooken,
Aan Arm' en Beenen dat onkenbaar was,
Lag CAREL FABER schier versmoort in d'as,
Door't heyloos Kruyd; wie weet hoe aangestooken?

Zyn matte Ziel gansch machteloos gekreten,
Wierd noch gered uyt dese bange noot,
Maar d'alvernield' en d'onmedoogde Doot,
Heeft hem den draat zyns levens af gebeten.

Soo voer den grootsten Constenaar ten dale,
Die Delleft oyt of Holland heeft gehad,
De meeste scha' van dese brave Stad
Wierd weer geboed, maar Hy, niet weer te halen.

Wie treurt dan niet op zyn gekroocte beenen,
Die oyt de Konst-Goddin Pictura mindt,
Hy was van haar het beste troetel Kindt,
En zoog 't geheymste uyt haar Borst en Speenen.

Ontyd'ge Doot moest dit doen hy soo schrander,
In't malen van syn deftige Pinceel,
En als hy bragt een Wesen op't Panneel
Dat soo geleek, als't eene Ey het ander?

Moest nevens hem dan Decker ook al sneven?
Als of de nyd, hem noch benyden wou,
Dat yders oogh, noch namaals seggen sou,
Ten is geen Doek, het is het ware leven.

Moest gy de Geest van Faber oock soo sollen
Mathias Spoors, een gau fris Iongeling,
(Die dagelykx leer-gierig by hem sting)
Om soo de Konst ter werelt uyt te rollen?

Soo doov' dan desen Phenix t'onser schade
In't midden, en in't beste van zyn swier,
Maar weer gelukkig rees'er uyt zyn vier
VERMEER, die meesterlyck betrad zyn pade.

David Beck sijn geboorte

DAVID BECK, vermaerd Schilder van haer Ma: Christina Coningin van Sweden/ was hier te Delft geboren den 25. Mey des Jaers 1621. zijnde genoemt na sijn Vaders Broeder een uytsteeckend groot Poeët die tot Arnhem in Gelderlandt is overleden / onder andere sijne Leer-meesters werd getelt/ dien wijd-beroemden Van Dijck, Ridder en Schilder des Conings van Engeland. Tot sijn Meesterschap gekomen zijnde/ heeft hy d'eere gehad van in dienst geweest te zijn van de meeste Coningen van Europa / namelijck van Carel I. Coning van Engeland/ wiens Kinderen hy alle heeft leeren teeckenen/ als den jegenwoordigen Coning / de Hertogen van Jorck en Glochester/ als mede Prins Robbert. Daer na is hy oock in dienst geweest van de Coning van Vrancrijck / mitsgaders van Denemarcken / ende laestelijck van de hoog-gemelte Coninginne van Sweden / in wiens dienst hy als Camerling en Schilder den 20. December 1656. (niet sonder, suspitie van vergif) is overleden binnen 's Graven-hage / zijnde voor sijn particulier (doenmaels haer Ma: te Parijs wesende) eens herwaerts overgekomen/ om sijne Vrinden te besoecken. Hebbende nu veele Landen door-wandelt / als Italie / Spange / Vrancrijck / Engeland / Duytsland / Denemercken/ Sweden en andere gewesten/ spreeckende alle Talen prompt / zijnde van haer Majesteyt ook uyt-gesonden geweest/ om alle Potentaten en doorluchtighe Personen van Christenrijck voor haer uyt te schilderen / die sy dan oock haer eygen pourtret schijnt toe-gesonden te hebben/ gelijck de Poeët dese versen daer op heeft gemaeckt:

Heeft de Coning van Engeland leeren teeckenen.

Is in dienst van de Coningin van Sweden.

Was seer bereyst en veler talen kundig als gesonden zijnde om alle Vorsten van Europa uyt te schilderen.

De liefde tot de kunst luickt op, met grooter hoope
Van eer en prijs, nu BECKS de Vorsten van Europe,
Uyt last der Coningin, door zyne kunst herteelt,
En hun Christijn vereert, in haer onsterffelijk beelt.
Soo wort Gustavus bloet, van Hof tot Hof geboren.
Wie klaagt dat aen dees verf, en wissel wort verloren?

J. V. VONDEL.

Sijn groote veerdigheyt in't schilderen.

Men getuygt oock van hem dat hy soo veerdig was in't schilderen/ dat de meer hoog-gemelte Carel J. Coning van Engeland/ eenmael tegen hem seyde/ Beck, 'k geloof dat ghy te Paert sittende soud konnen schilderen. In den Jaere 1653. te Rome zijnde / wierd hem door de Bentvogels ofte uytheemsche Schilders aldaer/ veel eere bewesen/ hem tot

tot een Bent-naem gevende/ den gulden Septer, ende dat vermits sijn deftighept en apparentlijck oock in consideratie hy in dienst was van de Coningin / gelijck sy t'syner eere een ghedicht uytgalmden/ 't welck door omtrent de festich handen was onderteeckent / waer van 'tbesluyt bestond in dese woorden : Sijn Bent-naem.

U vriendelijck ontmoet, en u beleefde reden
Die wysen selfs uyt, dat ghy syt de Persoon:
Die menig heeft vertoont, de Koningin van Sweden,
Door u vermaert Pinceel, seer weerdig by de Croon,

Ons staet nu hier te doen, dat wy u gaen erkennen,
In de Romeynsche Bendt, met eenen nieuwen Naem,
Die als met vleugels door de Wereld sal gaen rennen,
't Is dan geresolveert: Wy roepen al te saem,

Viva de Gulden Septer.

7. December. 1653.

Hy was een seer schoon / en wel-gemaeckt persoon / hoe-wel van de grootste niet / gelijck uyt sijn Contrefeytsel in't Gulden Cabinet, van Cornelis de Bye af te nemen is/ waer onder men dese subscriptie in de Fransche tale leest: *David Beck Peintre, & Valet de Chambre, de la Serenissime Reyne de Sweede, envoyé de Sa Ma: pour peindre les personnes Illustres de la Chrestienté, natif de Delft en Hollande.** Sijn gedaente.

* Siet Gulde Cabin: p. 16.

EVERT van AELST Willemsz. geboren 1602. is geweest een seer uytnemend Schilder in allerhande soort van stil-staende leven/ insonderheyt Fruyt/het selve seer natuyrlijk uytbeeldende/ als mede ysere Harnassen/ Storm-hoeden en andere omstandigheden seer eygentlijk haren glans en weer-schijn doende hebben / en in alles een goede houding en welstandt gebruyckende/ is alhier geboren Anno 1602. en overleden 1658. Naerlatende sijn Neef WILLEM van AELST, Soon van sijn Broeder Jan van Aelst, gewesene Notaris alhier / die dese konst van sijn Oom soo wel geleerd heeft/ dat hy noch al jongh sijnde hem te boven ging / en jegenwoordig soo diep in die studie is geavanceert / dat sijn werck langer geen Schildery maer waerlijck het leven self schijnt te zijn. Hy heeft in sijn Jeugt vier Jaren in Vranckrijck en seven in Italie besteet/ alwaer hy by Cardinalen / Vorsten/ en veel groote Heeren in hoogachtinge is geweest / eyndelijck in den Jare 1656. weder in sijn Vaderlandt gekeert zijnde / heeft hem metter woon tot Amsterdam begeven / alwaer sijn konst by alle Heeren kenders en Lief-hebbers grotelijx ge-eert/ en tot seer hoogen prijs/ soo buyten als binnen 's Lands begeert en getrocken werd: Des-wegen onsen meer-gemelten Vlaming Cornelis de Bie, in sijn gulden Cabinet dese Rijmen steld. Evert van Aelst. Willem van Aelst.

AL 't gen' Natura can uyt haeren boesem dringen
(By onse Constenaers genoemt stil-staende dingen)
Waer in een leven schuylt dat geen gevoelen heeft
Een leven sonder ziel, doch in sijn selven leeft:
Als in d'aerds vruchten is te sien met open oogen
Dat kan een Schilders handt met haer Pinceel vertoogen.
Ist silver oft fijn gout, ist yser ofte stael
En eenich ander stof, van op gemaeckt metael.
Daer sich de Const in thoont, gewrocht van menschen handen
Dat maeckt Van AELST bekent, in veer gelegen Landen
Door Const van sijn Pinceel, die 't leven gans ontdeckt
Die sonder leven is en op het leven treckt.

De Heer Jacob Delff. * Siet boven p. 846. & 850.

HR. JACOB DELFF, Zoon van den konst-rijke Willem Jacobsz. Delff, die getrouwt was met de Dochter van den vermaerde en noyt vol-prefen Apelles onser eeuw/ Michiel Miereveld, als boven is geseit;* en alsoo gelijck als uyt de konst geboren zijnde / den 24. Maert 1619. heeft met geen reden konnen nalaten sich daer in te oeffenen / hebbende d'occasie / en't geluck van tot een Leer-meester te hebben / soo vermaerde en roemwaerdighen Groot Vader / aen wiens helder licht der diepsinnighe wetenschap / hy de Fackel sijns verstandts dagelijcx kon ontsteecken / en on-aengesien daer toe niet genootsaeckt was/ is echter niet te min / door grooten lust en yver / soo verre daer in gevordert / dat hy verscheyde Contrefeytselen heeft gemaeckt / die nevens sijn Groot Vaders wel mochten gestelt worden / gelijck'er onder anderen een van hem is te sien op den Doele / daer in hy alle de Officiers van het witte Vendel ten voeten uyt geschildert heeft / soo meesterlijck en konstig gedaen / dat niet licht te berispen / veel min te verbeteren soude zijn / en over-sulx soo een openbare plaets wel weerdig / gelijk als 't self de na het ruyneren vanden Ouden Doele/op den Nieuwen is gestelt / tusschen de twee stucken van beyde sijn Groot Vaders/ soo van Vaders als Moeders zyde / hier boven in de beschryvinghe haers persoons mede vermelt.* Hy is geweest Raed en Haven-meester deser Stadt / en deser Wereld overleden den 12. Juny 1661. tot sijn gedachtenisse heeft Anna van Hogenhouck, sijn nagelaten Huys-vrouw door Pieter Rijcks, meester Beeld-houwer (doenmaels alhier woonende) een cierlijck uytgehouwen Steen-werck boven sijn Graf doen oprechten / met dese latijnse inscriptie daer in:

* boven p. 845 en p. 850.

DEO OPT: MAX.

ET

Piæ Memoriæ Amplissimo Viro

D. JACOBO DELFF,

Qui

Qui Senatoria Ædilitiáque, in urbe Delfensi, Dignitate cum laude functus, prid. Id. Iun: An°. CIↃ. IↃC. LXI°. Ætatis vero suæ XLII°. vita cum Morte, commutata, desideratus beatorum resurrectionem hic expectat.

MARITO CHARO

ANNA HOOGENHOUCK

ABRAHAMI FILIA:

Hoc quale quale Monumentum Mærens posuit.

SEQVAR TE DILECTISSIME CONIVX.

PIETER van BRONCHORST, was alhier geboren den 16. Mey 1588. hebbende in sijn Jonckheyt Vrancrijck besocht / heeft hem geoeffent in de perspectiven / zijnde seer aerdig in't ordonneren in teeckenen van Historien in't klein / wetende de figuren / daer toe specterende / seer eygentlijck in haer verschiet te vougen / gelijck in veel plaetsen van sijn geestighe wercken te sien zijn / en onder anderen een in de Vierschaer op het Stad-huys zijnde een rijclijck en groot gebouw en daer in de Historie van het eerste gerecht Salomons / waer van voorhenen oock is vermelt.* Maer noch een veel konstiger stuck is van hem te sien tot de Weduwe van sijn Soon / sijnde een Tempel daer Christus de Kopers en verkopers uyt-drijft. Hy is alhier overleden den 21. Juny 1661. Pieter van Bronchorst. * Siet boven p. 111.

ADRIAEN vanden VENNE, vermaerd Schilder en Poeët / wiens leven door de Bie, in sijn gulden Cabinet aldus beschreven staet: Adriaen vanden Venne. De loffelycke ervarentheyt van Adriaen vande Venne en heeft niet gedooght achter te laten de vermaerde wetenschap der Schilder-konst daer desen vanden Venne mede is verrijckt geweest, die geboren is inde roemweerde Stadt DELFT (te weten Anno 1589.) hoe wel dat syne Ouders (de welcke achtbare lieden en van vermoghen waren) gesproten sijn uyt Braband. Ende gelijck de Latijnse studie grootelijcx dienstigh is voor eenen Schilder, overmids daer door het verstand geset word ende overvloediger ordonnantien kan voortbrengen, als yemant (tot de Const natuerelyck aengewent synde) geen studie en heeft, soo ist dat Adriaen vanden Venne met de Latynse studie syn verstand heeft gaen scherpen ende is daer door gevallen inden schoot van onse edele Pictura, waer van hem de fondamenten eerst aengewesen zyn van eenen Sr. Simon de Valck, Goud-smid ende Schilder tot Leyden. Alwaer hy eerst hem neerstelyck heeft geoeffent met teeckenen ende verlichten ende daer naer de selve Schilder-konst grootelycx vervolgende en trachtende door een an-

der handeling te sien wat vruchten ende verholen secreten in dese Const waren schuylende, begaf hem daer naer by eenen Ieronimus van Diest, uytnemende fray in het wit en swert te schilderen, ende naer dat hy hem daer by eenigen tydt gehouden hadde, heeft hem daer naer voorts geoefent by syn selven sonder Meester, met neerstig ondersoeck van de uyterste krachten der edele Schilder-konst door de hulpe van syn wetenschap der Latynse tael daer hy hem in't begin seer vlytigh had in gequeten. Voorts specificeert den Auteur / en wijst oock aen / verscheyde heerlijcke stucken van sijn werck / die hy soo voor den Prince van Orange, Coning van Denemercken en anderen Vorsten heeft gemaeckt / daer de konst-verstandigen in verscheyde Landen loflijck van getuygen; daer na vervolgt hy noch: Ten is niet te verwonderen dat desen ADRIAEN vanden VENNE, is een Const-ryck Schilder terwylen dat de Poësie de Voedster is van Pictura, en dat selden goed Poeët een slecht Schilder is en selden slecht Schilder oft hy is door syn Poësie fray in't ordonneren, schoon hy door Pinceel naer de oprechte Const de selve soo wel niet en kan uytwercken als hy die kan aenwysen. Dese twee gaven spelen inden geest van Adriaen vanden Venne seer wonderlyck, want boven syn uytstekende Schilder-konst is hy seer aendachtig ende lieffelyck inde Poësie door rijm-dichten en veersen by een te voegen, in gedenckweerdighe sinne-beelden te versieren daer sijn wercken in Hollandt getuygenis van geven inde boecken die van hem uytgegaen sijn. Soo dat syn heerelycke oeffeningen ende vruchten van synen tydt sullen leven inde gedachten der Lief-hebbers veele Jaren naer syn doodt.

Gulde Cabinet p. 234.

Wat voordeel de poesie aen de Schilder-konst geett.

Wannneer Poësis Const haer voegt met d'eel Pinceel
Soo is Pictura noch wel thienmael meer soo eel,
Als wel te blycken kompt aen ADRIAEN van VENNE
Die dese Const bewyst soo met Pinceel als Penne.

Boeken door hem beschreven en uyt gegeven.

Onder de Boecken / door hem beschreven / zijn my bekent:

Sinne-vonck op den Hollandschen Turf, ende des selfs wonder Veenbrandt, in gedicht uytgeschildert: Waer by is gevoegt / Hollandsche Sinne-droom op het nieuw wijs-mal, van den ouden Italiaenschen Smit; mitsgaders de vindinge der Tabacks wonder-smoock. Hage 1634. 12.

Tafereel van de belacchende Weereld, Hage 1635. 4.

Item, veel konstige prent-platen

Zijnde beyde verciert met konst-rijcke en snakige Sinnebeelden door hem self gemaeckt / gelijck hy ook alle die fraye prenten in d'eerste editien der werken van de Heer Jacob Cats, geinventeert / en geteeckent heeft / als mede veele andere aerdige emblemata ofte Sinne-beelden soo nu en dan na gelegentheyt en voor-val des tijds uytgekomen. Hy heeft sijn leven ge-eyndigt den 12. November 1662.

Christiaen van Kouwenberch.

CHRISTIAEN van KOUWENBERCH, hier geboren den 8. September 1604. had de konst van Schilderen geleert by Johan

van

van Nes, en is daer na gereyst na Italien/ alwaer hy sijn Studie dapper gevordert hebbende/ is weder in sijn Vaderlandt gekeert/ en hem oeffenende in't maecken van veel naecte Beelden/ en Historien/ soo groot als 't leven/ heeft daer in het geluck gehad van eerlange soo goede naem en reputatie te verkrygen/ dat sijn dingen allenthalve seer begeert en getrocken wierden/ gelijck noch in meest alle de voornaemste Huysen van Delft te sien zijn/ als oock self in de Lust-huysen van sijn Hoogheyt den Prince van Orange/ soo te Rijswijck als in't Haegsche Bosch. Daer naer sijn fortuyn verder willende voort-setten/ is met'er woon vertrocken/ naer Keulen/ alwaer hy is overleden den 4. July des Jaers 1667.

Ende gelijck tot hier toe d'afgestorvenen naer ordre en vervolgens den tijdt haeres overlyden/ zijn gerangeert/ soo sullen wy eenige resterende Konstenaren/ die/ als ick dit schreef/ noch in leven waeren/ na haer ouderdom van Jaeren hares geboorte noemen/ als daer zijn/ Leonard Bramer, geboren op Kermis-avond 1596. Pieter van Asch, geboren Anno 1603. Adriano van Linschoten, geboren in den Jaere 1607, of acht. Hans Jordaens, in Maert 1616. Cornelio de Man, den 1 July 1621. Johannes Vermeer, 1632. en anderen meer/ behalven noch die geene die hier boven by haer Vrinden zijn genoemt/ en te dier occasie alberevts oock eenigermate beschreven. En van dese/ sich in de konst dagelijcx noch oeffenende/ practiserende en in haer Studie meer en meer geluckig toenemende/ soude men met Jesus Sirach mogen seggen: Vermaerde Schilders alsthans noch in leven.

Hun wercken sullen in der Konstenaren hand
Altyd gepresen zyn van 't eene in 't ander Land. I. Sirach 9.21

Haer hertelijck toewenschende/ dat sy/ na haer overlyden/ als de Doot hare konstige pincelen uyt haere handen sal hebben weg-gerukt/ noch meerder lof sullen verdienen/ als ick van d'afgestorvenen hebbe geseyd; en dat/ gelijck de Faem hare namen alberevts roemruchtbaer heeft gemaeckt/ de selfde oock naer verdiensten/ door d'een of d'ander wel-schryvende pen/ in de gedacht-boecken der vermaerde Konstenaren/ d'onsterflijckheyt sullen overgelevert werden/ om voor de verderflijcke Schaer van Atropos, eeuwig bevrijd te zijn. Want eenige harer/ self by Zeuxis, en Parasius te vergelijcken zijn/ daer Plinius * van verhaelt/ dat sy op een tijd/ de Konst oeffenende om strijd/ d'eerste de Druyven soo natuyrlijck schilderde/ dat de Vogels daer tegen aen quamen vliegen/ om op te asen: d'ander uytbeeldende een Gordijn soo aerdig/ dat Zeuxis, 't selfde willende weg-geschoven hebben/ om te sien wat Parasius daer onder geschildert hadde/ sich bedrogen vond/ sulcx d'eerste wel de Vogels/ maer de laeste de Konstenaer self bedrogen hadde.

* Plin: Hist: Nat: l. 35. cap: 10.

En hier mede vermeyn ick eyndelijck genoeghsaem bewesen en bewaerheyt te hebben de passage van Cicero, die voor-henen op de rug

Besluyt van dese beschryvinge der vermaerde Delvenaren.

van het Titel-blad ofte op-schrift deser beschryvinge hebbe geallegeert; *Civitas ista florentissimorum hominum, fortissimorum virorum, mihique amicissimorum multitudine redundat*; dat is soo veel / als of men seyde; dese Stadt is ten alle tyden wel voorsien ghewcest / van wel-varende / voortreflijcke en vermaerde luyden / veele van mijne goetgunstige vrinden en toegenegene bekenden. Niemant hadd' ick oyt gevonden / die kundig was / dat onse Stadt soo veel vermaerde Mannen had uyt gelevert. Nu staen sy vast in goede getale bekent / konnende 'tself de (by nader onderbindinge) ten allen tyden noch vermeerdert en verbetert werden. De geleerden sijn wel door hare schriften vermaert / en souden een ygelijck voor hem selven met Ovidius, in't besluyt van sijn Boeken der herscheppinge / mogen uytroepen:

Jamque opus exegi: quod nec Iovis ira, nec ignes,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas.
Cùm volet illa dies, quæ nil nisi corporis huius
Jus habet; incerti spatium mihi finiat ævi.
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar, noménque erit indelebile nostrum:
Quáque patet domitis Romana potentia terris;
Ore legar populi: perque omnia sæcula fama,
Si quid habent veri Vatum præsagia, vivam.

Ovid: perorat: Metamorph.

De Krijgs-helden en Constenaren sijn insgelijcx door hare daden en wercken befaemt / maer d'eere die haer Vaderlijcke Stadt wegens dese alle mede-deelt en geniet / vereyschte wel een klaerder af-schijnsel wegens haer geboorte. Nu sal den lof van d'een en d'ander des te bestendiger in wesen blyven / en voor de kancker der vergetenheyt des te seeckerder bewaert zijn. In voege men althans sou konnen seggen;

Al is haer Lichaem in het duyster graf vergaen,
Soo sal haer naem wel vast in Boecken blyven staen.

En met Claudiano

—— —— *Quos nec ventura silebunt*
*Lustra, nec obscurâ rapiet sub nube vetustas.**

* *Claud: in Prob. & Olyb. consulat. V. 33.*

BYVOEGSELEN.

HOe-wel de materien, in dese beschryvinge verbat, niet verder zijn geextendeert, als tot den Jare 1667. (als wanneer eygentlijck een gedeelte van dien provisionelijck wierd uytgegeven) soo sal ick echter ter begeerte van eenige Heeren en Lief-hebbers, hier noch by voegen, de descriptie eeniger saken, die naderhand te voorschijn zijn gekomen; en sulx voor-eerst alhier een explicatie doen, van de Emblematijcque Lijsten, ofte Hieroglyphische en Sinnebeeldelijcke Figuren, die ick onlangs (op't versoeck van de Heeren Burgemeesteren in der tijd) tot het gesneden Lijst-werck van de nieuwe Caerte deser Stad in de Kamers van het Stad-huys, na de eygenschap en gelegentheyt van yders plaetse, geordonneert en toegepast hebbe. Nopende den uytleg van 's nieuwe Lijst-werck tot 's Stads-kaerten in de Kamers van 's Stad-huys.

Sleutel ofte uytlegginge van de Sinne-beelden, op de vergulde Lijst van Stads-Kaerte in Burgemeesters Kamer. Beginnende van boven aen in't midden.

DEn Adelaer, Jupiters Vogel, komt als uyt den Hemel neder gedaelt, met den Toom en Scheeps-roer van bestieringe, het opperbewint en Regeringe van de Stad aen haer Ed: Agtb: op-dragen, houdende in sijn lincker poot den Blixem, tot straffe van de wederhorigen. Adelaer.

De Boecken, wedersijds gelegen, beduyden Stadts Privilegien, Resolutien, oude Coustumen en loflijcke herkomen, mitsgaders d'administratie van alle Stads goederen en innekomen, welckers maintien en bewaringe haer Ed: Achtb: sonderlinge aen-bevolen is. Hebbende dese Boeken tot haer opschrift, *PRIVILEGIA S.P.Q.D. SENATUSCONSULTA.* Dat is: Privilegien van de Magistraet en Burgery van Delft. Resolutien van den Raet, &c. Boecken.

De Bundels met de Bylen, ofte Hellebaerden, sijn teeckenen van eere, gesag, en Achtbaerheit, die men voor de Burgemeesteren van Rome plag te dragen, zijnde daer by geschreven den grondt-regel van de Politie dat de behoudenisse ofte welstand des volcks de hoogste wet moet zijn. *SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO.* Bundels, en Bylen.

Wyders sijn rontsom uytgebeeld, soodanige deughden, als tot het ampt van Burgemeesterschap meest werden gerequireert en haer Ed: Achtb: alderwaerdigst zijn, als eerstelijck de wijsheyt ofte voorsichtigheyt, onder het woordt *PRUDENTER*, 't welcke uytgedruckt werd door verscheyde teeckenen; als volgt.

Het Hooft van Janus, met twee Aensichten, een oud en een jong, voor en achter uytsiende, beduydende dat de voorsichtigheit voort-komt uyt d'overweginge van de verledene en toekomende saecken. Hooft van Janus.

De Nacht-uyl, was by de ouden niet alleen een voor-beeldt van de naer- Nacht-uyl.

naerstigheyt / soo omme des nachts de Studie waer te nemen / als omme t'overwegen wat men 's daegs moet uytvoeren / zijnde d'inbeeldende kracht van 't gemoet / in de stille duysterheyt des nachts / veel scherper en efficatieuser als wel des daegs / waer over Homerus seyde / het betaemt geen Raeds-Heer, die de last en sorge des volcks aenbevolen is, gansche nachten te slapen; en gelijck d'oogen van dese Vogel van soodanige kracht zijn / dat sy by nacht sien / soo wiert hy oock daerom aen Minerva, Godinne van de Wijsheyt / toe-gewijt / werdende daer door verstaen / dat een wijs en geleerd Man / de dingen kan onderscheyden die voor anderen verborgen zijn.

Boeck. Het Boeck, daer op dese Vogel geseten is / beduyt de studie ofte oeffeninge / waer door men tot de kennisse en wetenschappen van alle dingen kan geraecken. Zijnde beschreven met de naem *POLITICA*, dat is / saecken van Staet.

Verrekijker. De Verrekijcker, beteeckent verresienigheyt / dewijl men door de selfde de dingen die noch verre van ons af zijn; kan ontdecken en bekennen / al-eer sy ons genaecken.

Passer. De Passer, betoont / dat men om de dingen te voorsien / moet meeten de hoedanigheyt / de ordre / de gestaltenisse / de tyden en alle toevallen / of wel / dat alle goede Regenten haere macht ende middelen met overlegh moeten meeten / ofte overwegen / om sich daer na soo wel in 't uytgeven als andere dingen te gedragen / om haere Economie wel te besorgen / en de selfde door een wel geproportioneerde matigheyt / altijt t'onderhouden.

Oogh op den Septer. Het Oogh op den Septer, beeld insgelijx uyt / dat de heerschappie en 't gesag met matigheyt en zedigheyt moet vergeselschapt gaen / en dat het ooghmerck en doel-wit van 't voornemen / altijt moet zijn / de palen van te veel of te weynigh niet t'overtreden / ofte in eenigerhande handelingen buyten schreef te gaen / maer alles door den weg van middelmaet / te dirigeren na de matigheyt.

Spiegel. De Spiegel vertoont / dat / gelijck men in de selfde de toevallige gedaente van de wesentlijcke dingen siet / en daer uyt haer weesen aenmerckt / dat men oock alsoo door voorbeeldingen / en sich d'omstandigheden en toevallen der saecken voor oogen te stellen / tot het verstand en kennisse der saecken komt; of wel het spiegelen bediet de kennisse sijns selven / konnende niemant sijn eygen affaires verrichten / indien hy sijne gebreecken niet kent en verbetert.

Slange. Eyndelijck dat de Slange een af-beeldsel van de voorsichtigheyt is / werd ons in de H: schrift self geleert / daer de Heere Christus aen sijne Apostelen recommandeerde / dat sy voorsichtigh souden zijn gelijk de Slangen, en oprecht gelijck de Duyven. Matth: 10. vers 16.

De

De voorsichtigheyt dan niet genoeg zijnde sonder d'oprechtigheyt/ soo hebbe vervolgens daer by gevoegt/ een Duyve, sittende boven de Pelicaen, die sijn jongen laeft met sijn eygen bloet/ alsoo te samen uytbeeldende d'oprechtigheyt en liefde van een goet Regent tot sijn onderdanen/ sonder dewelcke toch geen goede bestieringe te ver verwachten is. Zijnde hier onder geschreven *SYNCERE ET AMANTER*. Duyve. Pelicaen.

Aen d'ander syde/ van boven aen by't woord CONCORDITER werd d'Eendracht uytgebeeld door een Harp ofte antijcse Lier, mitsgaders een Kray, en een bondel Pylen.

De Lier, en kan geen goede Harmonie geven/sonder dat alle de snaren op malkanderen accorderen en eenparig zijn/ waer door dan verstaen werd de vereeninge van gedachte en wille van verscheyde persoonen. Lier.

De Kray, werd gesegt de getrouwste en eendrachtigste Vogel te zijn met haer weder-paer/ en den anderen nimmermeer verlaten/ waer door dan te kennen gegeven werd/ dat de rechte Eendracht uyt de onderlinge liefde voort-komt. Kray.

Door de Bundel Pylen, met een witten band omwoelt/ wert klaerlijck bewesen/ dat verscheyde gemoederen door den band der liefde en oprechtigheyd te samen vereenigt/ zwaerlijck te breecken zijn/ maer d'een door d'anderen haer kracht en sterckheyd behouden: zijnde dese gelijckenisse genomen van Scilurus, dewelke op sijn sterf-bed leggende/ en sijn Soonen d'Eendracht willende bevelen/ haer dusdanig een bondel pylen in de hand gaf om die te breecken/ 'twelk niet konnende doen/ ontwont hy den bondel ende brack yder pyle voor haere oogen/ seggende/ soo lange d'Eendracht onder u sal heerschen, sal noch haet noch gewelt u konnen verbreecken, maer seer licht, soo gy u selven scheurt en tweedrachtig zijt: Men heeft oock dickwils gesien dat dese deugt eenmael gevestigt zijnde/ door haer de grootste dingen ter wereld zijn uytgevoert/ daerom Salustius seer wel seyde/ dat door Eendracht kleyne dingen werden groot gemaeckt, daer in tegendeel door tweedracht de groote te gronden storten, gelijck de Staten Generael niet t'onrecht dit voor haer devijs en Sinne-beeld van de seven pijlen/ in de grondlegging van de Republijcke/oock hebben aengenomen. Bundel Pylen.

De Sleutel, by den bondel van Eendracht gevlochten/ is tweesints te verstaen/ eensdeels de macht en kracht van d'Eendracht te kennen gevende/ anderdeels dat de Sleutels van de Stad by haer Ed: Agtb: oock in bewaringe zijn. Sleutel.

Het geketend Hard, dat boven de bondel pylen hangt/ geeft te kennen dat geenerhande eygen passien ofte herts-tochten in't selfde plaets mogen hebben/ maer dat het alleen aen't gemeene best moet verbonden zijn; gelijck de Ouden sulx in dier voegen plegen uyt te beelden. Geketend Hart.

Den

Haen. Den Haen, de kloeckmoedigste en wackerste onder alle de Vogelen/ werd voor beyde dese deugden afgebeeld. Hebbende onder hem dese woorden *FORTITER ET VIGILANTER*. En gelijck den Spoor. Spoor daer boven hangende/ een loof en slaperig Paert wacker maekt/ soo beduyt de selfde d'aenprickeling en op wecking van d'onderdanen tot deugt en allerhande goede wercken.

Het Schilt met Sinne-beeld van Scevola. Voorts komt onder aen het Schilt, beteeckenende de bescherming/ zijnde daer op gefigureert/ het genereuse Sinne-beeld van Mutius Scevola, den Romeyn/ die vrywilligh en uyt enckele liefde tot sijn Vaderlijcke Stadt/ den verdrucker van dien meynende om't leven te brengen/ en juyst een verkeerde hebbende getreft/ sijn eygen handt/ als tot wraeck over de selfde/ in't vuyr stack/ en die met een ongehoorde volstandigheyt verbrande/ door welcke grootdadige actie van kloekmoedigheyt/ hy de Stadt verloste van't uyterste verderf/ waer door hy by alle Natien vermaert en geprezen werd. Dit Schilt heeft tot een om-schrift in't latijn/ dat de goede diensten, die men aen sijn Vaderland doet, geacht moeten werden als of men die aen God self dede. *VELUTI ERGA DEUM RELIGIO UT PATRIÆ INSERVIAMUS.*

Eyndelijck gelijck alle dese deugden/ voor-teelsters zijn van aengename vruchten en allerley wel-varen/ soo zijn te wederszyde van de Lijst Hoornen des overvloeds en Eycke blaren. oock de Hoornen des overvloeds uytgebeelt/ zijnde voorts rontsom het gansche werck met Eycke blaren omvlochten/ beduydende de langdurige en triumphante staet/ gelijck soodanige wel-gestelde Regeringe/ niet anders als geluckig en langdurig kan zijn.

Lijsten tot de Kaert in Schepenen Kamer.

Explicatie van de Sinne-beelden aen de vier Lijsten; tot de verdeelingen van Stads-kaert in Schepenen Kamer: alle siaende niet alleen op de gelegentheit van de plaets, en relatie hebbende op d'administratie van de Justitie ofte het Rechtersampt, maer oock met eene yder in't bysonder passende op die af-beeldingen, en dat gedeelte van de Kaert, 'twelk yder Lijst in sig begrijpt.

En voor-eerst 't Plano, ofte platte grondt van de Stadt.

EErstelijck de Lijst om het Plano van de Stadt/ beeldt uyt/ in't generael allerhande soorten van straffen tegen d'overtreders van De Son. godlijcke en weereldlijcke wetten/ hebbende boven aen het Sinnebeeld van de Sonne der gerechtigheyt, met dit om-schrift/ *SOL JUSTITIÆ ILLUSTRA NOS.* En daer onder de woorden van het eerste vers des eersten Capittels van het boeck der Wijsheyt/ daer hy seyd: *DILIGITE JUSTITIAM QUI JUDICATIS TERRAM.* Dat is: Hebt de gerechtigheyt lief, ghy die de aerde richtet.

Tot

Tot representatie van de Wetten / hebje aen de rechter-syde / de Tafelen der tien Geboden Godts, als zijnde de Magistraten hand-habers van beyde die Tafelen; en aen de slincker-syde twee Boecken / waer in alle de wereldlijcke rechten bestaen / te weten: een van de hedendaegse Placcaten en Ordonnantien, Keuren en costumen, d'ander het Corpus Juris, van d'oude Roomse wetten. Tafelen der 10. Geboden. Placcaten &c.

Onder de geboden Gods / zijn gerepresenteert den Blixem, de vierige Swaerden, en den Cerberus, ofte den driehoofdigen Hel-hond / die gelijck de Poëten fingeren de wacht houd aen den ingang van de Hel. Blixem, &c.

Aen d'ander sy siet men de weereltlijcke Swaerden van Justitie, de Balans, de El, en Maet-stock, mitsgaders de Boeyen, Ketens, en banden, als mede daer onder een Arm met een Geessel in de vuyst: Alle beteekenissen van straffen / slavernie en onderwerpentheyt / daer de Misdadigen onvermydelijck toe vervallen. Swaerden van Iustitie. &c.

En gelijck in't Geestelijcke / de doot de besoldinge der sonden / en in't weereltlijcke oock de hoogste en terribelste straffe is / soo zijn tusschen beyde in't midde onder aen uytgebeeld / eenige Beckenelen en Doodsbeenderen, met die treflijcke sin-spreucke van Virgilius, daer hy / als tot vermaning aan alle onderdanen / seyd: Leert gerechtheyt plegen en u Goden niet verachten. *DISCITE JUSTITIAM MONITI ET NON TEMNERE DIVOS.* Doots-beenderen.

Wyders is dit gansche werck met Distelen en Doornen doorvlochten / als te kennen gevende / de onaengename bitterheyt / smerte en weedom van de straffen / der wederhoorigen.

Ten tweede de wereldlijcke Gebouwen.

DE Lijst tot de wereldlijcke Gebouwen / begrijpt in sich in't generael een tegenstel van Vrede en Oorlog / voerende boven aen (daer drie Recht-huysen nevens den anderen komen) tot een sin-spreucke / *JUSTITIA MAGISTRATUUM PAX EST POPULORUM.* Dat is de gerechtigheyt der Overheden, veroorsaeckt de Vrede der Onderdanen.

Hier toe vertoonen sich dan in 't midde twee Olijf-tacken, dwers over den anderen door een krans van eycke bladeren gesteecken, beduydende een bestendige ofte geduyrsame Vrede / want d'eycke bladeren de langduyrigheyt / en d'Olijf-tacken de Vrede beteeckenen / volgens eenparige getuygenisse van alle / soo oude als nieuwe Schryvers. Olijf-tacken en eyken-loof.

Ter rechter-syde van dese krans / siet men een Leeuw met Mercurij Swaert, en een afgetogen Mom-aensicht daer onder, beteeckenende dat de ware Justitie edelmoedig en sonder eenige geveynstheyt is: Waeren Leeuw met Swaert, &c.

en boven was de Leeuw by d'Egyptenaers een teecken van wackerheyt / want de Naturalisten getuygen / dat hy met open oogen slaept.

Muts en Caducenm van Mercurius. Aen d'ander syde van de voorsz krans / leggen de Muts en het Caduceum, ofte den Slangen-staf van Mercurius, den Godt der welsprekentheyt ende der Tael-mannen die de rechtsaken van een ygelijk bepleyten.

Wyders siet men te weder syden van de Lijst tegen den anderen over

De vrede met. afgebeeld de Vrede en den Oorlog; werdende de Vrede als waerdiger aen de rechter-syde gerepresenteert / door een Vrouw van een lieflijck en gerust wesen / met een Olijf-krans om haer hooft / een Boeck in

Olijf-krans. d'eene en een Palm-tack in d'ander handt / mitsgaders een Hoorn des overvloeds onder de voeten. d'Olyf-krans, daer sy mede gekroont werd bedupt versoetinge van vergramde gemoederen / als werdende hier ter Kamer dagelijcx veel twisten en geschillen versacht en by-geleyt. De

Palm-tack, &c. Palm-tack bedupd triumphe over d'onheylen en rampsaligheden van twist en Oorlog. Het Boeck, geeft te kennen / niet alleen dat de Studien ten tyden van Vrede floreren / maer dat veel questien en geschillen voor den Rechter door kennisse en geleertheyt konnen geslecht / ende alsoo de Vrede staende gehouden werden. Den Hoorn des overvloeds, is als een gevolg van de Vrede / onder aen haer voeten by gevoegt.

Den Oorlog Daer in tegendeel Bellona, de Suster van Mars / Godinne van den Oorlog / werd uytgebeeld met een stuyrs gesicht / in d'eene handt een Spies / en in d'ander een brandende Fackel houdende / geaccompagneert zijnde van een Wolf en een Rave / zijnde twee wreede en verslindende Dieren.

Feston van wapen-tuyg. Onder aen daer d'af-beeldinghe komen van drie gemeenelandts Krijgs-Magazynen / ofte Wapen-huysen / is een Feston van allerhande Wapen-tuygh, met dit op-schrift *SILENT LEGES INTER ARMA.* 't Welck te kennen geeft / dat het geweldt van den

Schild van Pallas. Oorlog de wetten en gerechtigheyt te niet doet. In 't midden van dit Feston komt het Schildt van Pallas, Godinne van de Wijsheyt / met hes Hooft van Medusa daer op gefigureert / in teecken van schrick die de wysen doen aen boose menschen / met een om-schrift / te kennen gevende / dat gelijck de Vrede waerdigher is als den Oorlogh / dat oock soo de Politijcken de voor-rangh hebben boven de Militairen, en dat de Triumphe die men verkrijgt door Wijsheyt en wel-sprekentheyt, voortreflijcker is als die door de Wapenen bekomen werd. *CEDANT ARMA TOGÆ: CONCEDANT LAUREA LINGUÆ.*

Ten derde de Kercklijcke Gebouwen.

Deese Lijst beeld uyt de Religie / en de wetenschap ofte kennisse van Godlijcke saecken daer toe specterende / die alle Regenten en Rechters

ters nodig is / en sonder de welcke geen rechte Justitie en kan geadministreert werden / gelijck het Devijs door het boven werck zwierende te kennen geeft: *PIETATE SUBLATA, TOLLITUR JUSTITIA.* Daerom David biddende voor Salomo / seydt in sijn 72. Psalm / O Godt geeft den Koning uwe rechten, ende uwe gerechtigheyt den Sone des Konings; soo sal hy u volck richten met gerechtigheyt, ende uwe elendige met recht. Want gelijck d'oneyndelijke wijsheyt Godes volkomentlijck de geheele weereld na sijne rechtveerdigheyt bestiert / soo kan hy sijn volmaeckt licht / en sijne volmaeckte gaven instorten op alle Princen en Regenten der aerde om de weereldt na sijne wijsheyt en wel-behagen te regeren.

Hier werd dan boven aen vertoont een Boeck met 7. Segelen, en daer op een Paesch-lammeken, beduydende dat de wijsheyt en kennisse van Godlijcke saecken gelijck als versegelt en besloten zijnde / alleen te vinden is in Christo / die als ons Paesch-lam voor ons geslachtet is 1 Cor: 5. v: 7. En in wien alle de schatten der wijsheyt ende der kennisse zijn verborgen Coll: 2. v: 3. En Openbaringe 5. leest men dat het Lam dat geslachtet is alleen waerdig was het Boeck met de seven Segelen te openen. Op dit Boeck staet geschreven / *ORA ET LABORA*, dat is; Bidt ende Arbeyd. En wyders noch *INITIUM SAPIENTIÆ EST TIMOR DOMINI.* De vreese des Heeren is het beginsel der wijsheyt Prov: 9. v: 10. te kennen gevende voor-eerst / dat alle goede Regenten de wijsheyt naer het exempel van den wysen Koning Salomon 1 Koning: 3. V. 9. van God moeten af-bidden / en met alle yver en arbeyt trachten te verkrygen / gelijck den selfde Salomon in't twede Cap: van sijn Spreucken aenwysende den wegh om tot de ware wijsheyt te geraecken / seyd / soo ghyse soeckt als Silver, ende naspeurt als verborgene schatten, dan sult ghy de vreese des Heeren verstaen, ende sult de kennisse Godts vinden. Ten tweeden geeft dit op-schrift van het Boeck te kennen / dat men om dese Godlijcke gave der wijsheyt te komen / niet moet hoovaerdigh noch op-geblasen / maer nedrig en ootmoedig zijn gelijck Syrach ook krachtig te kennen geeft in sijn 1. Cap: Mijn Soone / seyd hy / hebt ghy lust tot wijsheyt, soo bewaert de geboden, ende Godt sal u deselve verleenen, want de vreese des Heeren is wijsheyt ende tucht: ende sijn welbehagen is Gelove en sachtmoedigheyt. Het Lam op dit voorsz Boeck gelegen / heeft een kruyske daer aen een wimpeltje is hangende / waer in geschreven staet: De liefde is sijne baniere over my. Cant: 2. vers 4.

Boeck met de 7. Segelen, Item 't Paeschlam.

De Baniere van het Lam

Voorts is noch boven aen / aen d'eene syde van het Boek gelegen een Kruys en een Beckeneel met eenige Doods-beenderen daer onder, in teecken dat Christus door sijn sterven aen't Cruys / de Doot voor ons heeft overwonnen / gelijck aen d'ander zyde 't self de noch nader werdt te verstaen gegeven / door den Drink-beker, leggende nevens den Steen die

Cruys en Doots-beenderen. Mitsgaders Drink beker.

Hoek-steen. die van de Bouw-lieden verworpen was, en naderhand tot een hooft des hoecks geworden is. Ps. 118. v. 22. gelijck daer op geschreven staet *LAPIS REJECTUS, CAPUT ANGULI.*

Moses en Aaron. Besyden aen ter rechter handt van de Lijst staet Moses en ter lincker handt Aaron, elck met haer toebehoorende teeckenen en by-werck; Moses insonderheyt hebbende de Tafelen van de Godlijcke Wet der Tien geboden/ die alle rechtveerdigen in haer herte moeten hebben Ps: 37. v. 31. gelijck ten dien insichte in't midde onder aen op't Schildt, 't Hert met brandende kaers daer in hebbe doen stellen/ een menschen hert met een brandende kaers daer in, en dese woorden daer ronts-om/ *JUSTUS AMAT DEUM, ET LEX EJUS EST IN CORDE IPSIUS:* Als zijnde door 't woordt Godts en syne geboden nu verlicht in den waeren suyveren Gods-dienst/ van die niet langer te plegen na eenige menschelijcke insettingen en ficfackeryen van het Pausdom/ maer na het geschreven Pauselijcke Ornamenten woord van Godt self/ leggende daer toe alle die superstitieuse Ornamenten (die men voor de Reformatie in dese onse Tempelen en kercklijcke Gebouwen pleeg te gebruycken) 't onderste boven/ en gelijck als neder geslagen achter het voorsz schildt/ uytgebeeld/ met dese woorden daer boven over heen geschreven/ daer Godt tegen Moses seyde/ *FIETQUE UT AARON SIT TIBI VICE ORIS, TU VERO SIS EI VICE DEI.* Dat is: Ende het sal gheschieden dat Aaron u tot een Monde sal zijn, ende ghy sult hem tot een Godt zijn. Exod: 4. v. 16. en 7. v. 1. op dat niemant onkundig sy/ dat men aen de wetlijcke Overheyt hooger eere/ dan aen de Kercklijcke Persoonen schuldig is/ 't welck ten tyde van onse voor-Vaderen in die duystere eeuwe van het Pausdom/ door de Kercklijcke hovaerdy/ veroorsaeckt door den geest des Anti-Christ (die sich verheft boven al dat Godt genaemt werd 2 Thess: 2. v: 4.) contrarie en tegen het bevel Gods/ was ingevoert.

Ten vierde Delfs-Haven, mitsgaders Stads Domeynen.

DE vierde Lijst/ zijnde d'af-beeldinge van Delfs-Haven/ mitsgaders d'Ambachts-heerlijckheden en andere Domeynen de Stadt competerende/ draegt tot een op-schrift in syn Frontespice/ *JUSTITIA OMNIUM TERRARUM DOMITRIX.* Dat is: De Justitie is een betemster van alle Landen en volckeren. Reflectie genomen hebbende/ op de diversiteyt van districten/ buyten de muyren van onse Stadt/ hoe-wel des selfs gesag en rechts-gebied meerendeels onderhorigh.

Den Dolphijn met een toom beteemt werdende. En in consideratie van Delfs-Haven en de Revier aldaer hebbe het Sinne-beeld/ hier toe passende/ genomen in een Visch/ zijnde een Dolphijn, de wispeltuyrigste en dertelste onder alle de Visschen/ die met den

den toom van regeeringhe werd betemt/ uytbeeldende het bestier en beleyd van saecken.

Wederszijds dese Visch/ zijn uytstortende Water-kruycken, voorts eenigh Zee-gewasch, en oock Sheeps-tuygh, al mede slaende op de Scheeps-vaert/ behalven dat de Ouden een stortend water oock uytbeelden voor de suyverheyt die in de Justitie resideren moet. Water-kruyken, Zee-gewasch, Scheeps-tuygh.

Besyden aen de Lijst hangen Festonnen van allerhande vruchten en gewassen, die de Landerien in dese Kaert mede begrepen/ op-brengen. Festonnen van vrugten.

Voorts vertoonen sich na onderen toe/ noch driederley Vogelen/ als den Adelaer in't midde/ de Kraen/ en den Oyevaer. Den Adelaer, zijnde d'opperste aller Vogelen/ soude men konnen duyden hier gestelt te zijn/ niet alleen dat het opper-gesach van dese Domeynen ofte heerlijcke goederen aen de Stadt behoort/ maer oock gelijck dese Vogel van een scherpsiende en doordringent gesicht is / dat een goet Rechter in sijn Ampt desgelijcks behoort te wesen. Gelijknis van den Adelaer.

De Kraen-vogel, met een steen in de poot/ is een bekend voorbeeldt van de wackerheyd/ dies alhier onnodig nader uyt te leggen. Kraen-vogel.

Den Oyevaer, niet alleen menigvuldig en gelijck als eygen aen het territoir van Delflandt/ maer oock een voorbeeldt van een edelmoedige en getrouwen aerd/ soo ten regarde van liefde en toegenegentheit/ van Overheden tot haer onderdanen/ als mede reciprocelijck van danckbaerheyt/ hulpe en bystand van onderdanen tot haer Overheden/ gelijck de Natuyralisten sulx over-en-weer tusschen dese Vogels en haer jongen overvloedig weeten te getuygen; daerom den Egyptischen Konings-staf/ boven met een Oyevaers hooft was verciert. Behalven dat sommige Schryvers willen/ dat door den Oyevaer 't gerecht werdt beteeckent/ om dat sy de misdaden/ soo men meent/ onder haer/ straffen. Oyevaer.

Ten laeste hebbe onder aen by gevoegt een Sententie van Cicero/ daer hy seyd: *JUSTITIA SUBLATA AGRICULTURA DESERITUR, MERCATORUM NAVIGATIO CONQUIESCIT.* Dat is soo veel als: Sonder de Justitie werdt de Landbouwery verwoest, en de Scheeps-vaert geheel verlaten, 't welck dan mede relatijf is tot 't een en 't ander/ 't geen in dit gedeelte van de Kaert werd uyt gebeeld.

Explicatie van de Sinne-beelden, en op-schriften der ses Lijsten tot Stadts Kaerte, in ses deelen verdeeld, ten behouve van de Wees-Kamer.

Voor-eerst de platte Form en Profijl van de Stadt.

Klok-hen en Kieckens.

DE Lijst hier toe geapproprieert heeft in haer frontespice een Klok-Hen, die haer Kieckens, met groote sorgvuldigheyt onder haer vleugelen beschermt; Verbeeldende de Wees-kamer die d'opper voogdye en bescherminge van de rijcke ofte gegoede Weesen is aen-bevolen en toevertrout. Wedersijds is gelegen een Boeck, en een waeckende Hond, beduydende getrouwigheyt en toesigt; op het eene Boeck representerende met sijn op-schrift de Geoctroyeerde Ordonnantie, ofte Instructie van dese Kamer/ is afgemaeld een Haegdisse, zijnde een bekend voor-beeld van liefde en bescherminge/ dieder geseid word dat dit Dier heeft over de Menschen/ wanneer sy sorgeloos in het Veld leggen slapen: op't ander Boeck/ vertoonende Inventaris, Reeckeninge en Boel-scheydinge, is gelegen een Balans, te kennen gevende/ dat hier ter Camer/ van d'administratie der Weesen goederen/ accurate en perfecte reeckeninghe moet werden ghedaen/ werdende alles met de Schale der gerechtigheyd naukeurigh overwogen. Dit heeft tot een Sin-spreucke de woorden Jes: 1. 17. 18. *BEATE OPPRESSVM, JVS DICITE PVPILLO, SVSCIPITE CAVSAM VIDVÆ, &c.* Dat is: Helpt den verdruckten; doet den Weesen recht, handelt de twist-sake der Weduwen. Komt dan, ende laet ons t'samen regten seyd de Heere. en soo voorts.

Boecken. Waekende Hond.

Balans.

Feston van Venus.

Ter rechter-syde van de Lijst is een afhangende Feston van Venus, Godinne van de Liefde/ oorsaeck van de voort-teeling des menschelijcken geslagts/ waer uyt d'instellinge/ functie/ en exercitie van dese Kamer desflueert; bestaende dit Feston in Roosen, ook Zee-Schelpen, en Parels (als zijnde Venus uyt de Zee gesprooten) voorts twee trek-beckende Duyfkens, geseten op Sonne-bloemen, Turckse Tarw, &c. alle tekenen van vermenigvuldinge en overvloed. Men siet'er ook den Appel die sy (als de schoonste der Godinnen) van Paris ontfing. Sijnde dese Sinne-beelden met eenen applicabel op de vereenigingh in den Band des Huywelijx/ gelijck de Commissarissen over die saken dan alle Saturdaeghs 's avonds/ oock hier haer vergaderinghe houden.

Feston van de Dood.

Ter slincker-syde hangd een Feston van de Dood, voorsien met den Spin-rocken, en den draed des Levens, met de Schaer daer op/ gelijck de Poëten fabuleren dat de drie Wol-spinnende Susters (gelijckse Martialis noemdt) Dienaressen van de Dood/ macht hebbende over

'sgmen-

's menschen leven/ het selvige al spinnende ten eynde brengen/ waer van de eerste met namen Clotho, werd geseyd de Wolle aen te brengen/ende te rockenen. De tweede Lachesis geheeten/ die spindt den ganschen draed des levens/ en de derde genaemt Atropos, wind die op den haspel/ en snijdse eyndelijk af/volgens het gemeen latijns kneppel-versje:

Clotho rotam bajulat, Lachesis net, & Atropos occat.

Voorts hebje daer by niet alleen eenige Maen-koppen, maer oock Pijn-appels, Distels, Tijm, ofte Doods-kruyd/ als mede een Snoey-mesch, en Uyr-glas, mitsgaders eenige Doods-beenderen, onder aen hanghende; alle teeckenen van vernietigingh/ en af-snydingh van 's menschen leven/ alluderende op't af-sterven van d'Ingesetenen deser Stadt/ alle welckers Testamenten/ binnen den tijd van ses weecken/ na haer overlyden/hier ter Kamer moeten werden geexhibeerd.

Onder aen volgd voor't laest een Feston met allerley bezegelde Brieven, als Testamenten, Uytkopingen, dat is bewijs/ ofte uytset die de hertrouwende Weduwnaers en Weduwen aen haer kinderen moeten doen/ al-eer sy op nieuw tot den Trouw mogen werden geadmitteerd. Item Constitutie en Rente-brieven, der Wees-kinderen die hier alle sorgvuldelijck geregistreert/en ordentelijck op-gesloten en bewaerd werden; sulx oock te kennen gegeven werdende/door de Sloten ende den Stock-beurs, by de voorsz Brieven uytgebeeld. Ende gelijk boven aen de geallegeerde woorden Jesaie mede brengen een benedictie voor den geenen/ die den Weesen wel-doen/ soo hebbe in tegen-deel hier onder aen by-gevoegt een maledictie over den geenen die deselfde verongelijcken uyt Deut: 27. 19. *MALEDICTUS QUI PERVERTIT JUS PEREGRINI, PUPILLI AUT VIDUÆ.* Dat is: Vervloeckt sy, die het recht des vreemdelings, des Wesen, ende der Weduwen buygt; ende al het volck sal seggen Amen. Bezegelde brieven.

't Profijl van Delfs-Haven.

2. HEt Lijstgeom't Profijl van Stads-haven/ genaemt Delfs-Haven/ behalven dat het boven aen de Zee Godts Neptuni drie-tandige Vorck, mitsgaders een Riem ofte Roey-spaen heeft/ soo is het voorts met eenige Zee-schelpen voorsien/ beduydende dese Haven een bequame Zee-plaets te zijn/ aen de Revier gelegen. Boven aen komt een op-schrift in't latijn/ te kennen gevende dat de spaersaemheyt een groot gewin is. *MAGNUM VECTIGAL PARCIMONIA.* Streckende dese Sententie/ voor-eerst niet alleen alle Voogden over Wees-kinderen tot een regel/ maer oock alle Zee-luyden die om gewin de Zee bebouwen tot een les/ soo aen haer selven/ Neptunus Vorck Roey-spaen &c.

als

als Vrouw en Kinderen / die sy aen Landt laten / en dickwils Weduwen en Weesen worden / al-eer haer reys ten eynde loopt.

Ende gelijck den op-komst van de Zee-plaetsen bestaet in den zegen en't geluck der Ingesetenen / en dat het geluck niet veel te achten is / indien het niet bestendigh sy. Soo is onder aen by gevoegt de treflijke leeringe van Cato, daer hy seyd / dat het geen minder deugt te achten is 't geconquesteerde wel te conserveren, als dat men nieuwe conquesten doet.

NON MINOR EST VIRTVS, QVAM QVÆRERE, PARTA TVERI.

Want yemant geluckigh of rijck ghewordden zijnde / is sulx meerendeels met 's menschen wijsheyt niet toe-gekomen / maer om de verkregene rijckdommen en den geluckigen staet wel te conserveren / daer toe is beleyd van noden / 't welck dan met eene tot een recommandatie kan dienen aen allerhande Voogden en Administrateurs van goederen en saecken / om allenthalve een goet overlegh en een wel geproportioneerde frugaliteyt te gebruycken.

Belangende de resterende Lijsten.

De vier resterende Lijsten zijn simpelijk / en sonder Sinne-beelden alleenlijck met eenige latijnsche op-schriften uyt de H: Schrift voorsien / alle behelsende in sich groote beloften en zegeningen over de Weesen / en elck in't bysonder oock toepasselijck tot die af-beeldingen / die in yder gedeelte van de Kaert zijn gerepresenteert / op welckers Lijst sy geschreven staen.

Wereldlijcke Gebouwen.

Op-schrift tot de Wereldlijcke Gebouwen.

3. ALs voor-eerst rontsom de Wereldlijcke Gebouwen / daer in driederley Recht-huysen binnen dese Stadt staende / werden vertoont / sijn by gevoeght dese woorden uyt Ps: 68. 6. 7. *PATER PVPILLORVM ET DEFENSOR VIDVARVM EST DEVS IN HABITACVLO SANCTITATIS SVÆ. DEVS COLLOCAT SOLITARIOS IN FAMILIA, EDVCIT VINCTOS COMPEDIBVS : AT REBELLES INHABITANT LOCVM ARIDISSIMVM.* Dat is: Hy is een Vader der Weesen, ende een Richter der Weduwen; Godt, in de woon-steede sijner heyligheyt. Een Godt, die de eensamen sett in een Huys-gesin, voert uyt die in boeyen gevangen zijn : Maer d'afvallige woonen in't dorre.

Kercklijcke Gebouwen.

Op-schrift tot de Kercklijcke Ge-

4. ROntsom de Kercklijcke Gebouwen / zijnde de plaetsen daer men den publijcken Gods-dienst oeffent / daer toe hebbe geappliceert de passagie Jacobi 1. 27. *RELIGIOSVS AVTEM CVLTVS, MVNDVS ET INCONTAMINATVS APVD DEVM ET PATREM, HIC EST,*

EST; INVISERE ORPHANOS ET VIDUAS IN AFFLICTIONE IPSORUM, IMMACULATUM SESE CONSERVARE A MUNDO. Dat is: De suyvere en onbevleckte Godts-dienst, voor Godt ende den Vader is dese, Weesen ende Weduwen besoecken in hare verdruckinge, ende hem selven ombesmet bewaren van de Weereld.

Delfs-Haven en Overschie in Plano, &c.

5. Rontsom Delfs-Haven en Overschie in Plano/ mitsgaders Stads-huys en Oost Indisch Magazijn op de Haven / staen eenige woorden genomen uyt Exod: 22. v: 22. 23. en 24. NULLAM VIDUAM AUT ORPHANUM AFFLIGITOTE. SI QUA AFFLICTIONE AFFLIXERIS EUM (NAM SI TANTILLUM CLAMET AD ME, UTIQUE EXAUDITURUS SUM CLAMOREM EIUS,) TUM ACCENSA IRA MEA OCCIDAM VOS GLADIO: SIC ERUNT UXORES VESTRÆ VIDUÆ, ET LIBERI VESTRI ORPHANI. Dat is: Ghy en sult geen Weduwe nochte Weese beledigen. Indien ghyse eenigsints beledigt: ende indien sy eenigsints tot my roepen, ick sal haer geroep sekerlijck verhooren.) Ende mijn toorn sal ontsteecken, en ick sal u lieden met den Sweerde dooden: ende uwe Wyven sullen Weduwen, ende uwe Kinderen Weesen worden.

Op-schrift tot de Lijst om Delfs-haven en Overschie, &c.

De vier principale Domeynen van de Stadt.

6. Ende laestelijck rontsom de vier principale Domeynen van de Stad/ als d'Ambachts-heerlijckheden van Overschie en Voorburgh/ mitsgaders 't recht van de Tol by Berckel en den Leydschendam/ zijnde 4. gesichjes van Landschappen / daer toe hebbe verkosen de spreucke Salomons Prov: 23. v: 10. 11. NE MOVEAS TERMINUM ANTIQUUM, ET AGROS PUPILLORUM NE INVADAS: NAM VINDEX EORUM FORTIS, IPSE AGET CAUSAM ILLORUM CONTRA TE. Dat is: En set de oude pale niet te rugge: ende en komt op de Ackeren der Weesen niet: want haer verlosser is sterck: die sal haer twist-sake tegen u twisten.

Op-schrift tot de vier voornaemste Domeynen van de Stadt.

Den vermaerde Rechts-geleerden Heer / Mr. Simon van Leeuwen, Raed en Vroedschap der Stadt Leyden (in seecker Missive voor dees aen my geschreven) hebbende laten blijcken / sijn over-een-stemming gevoelen / wegens de Gracht van den Romeynschen Veld-Overste Domitius Corbulo, voor-henen in het tweede Capittel vermelt/ * heeft my onlangs (naer dat met den self de dies aengaende oock in gesprecli was geweest) noch dese latijnsche brief/ vol krachtige bewijs-redenen/ 't self de subject betreffende (doch in al te beleef de termen gecoucheert) gedienstelijck gelieven toe te laten komen / welck wy om d'autoriteit van soo een naukeurigh en geleert Ondersoecker van de Hollandsche oud-

Confirmatie nopende de Gracht van Corbulo.

* Siet boven p. 42. en 43.

ondhept / tot meerder bevesting onsens gevoelens / niet ondienstig gevonden hebben / hier te laten volgen.

SIMONIS LEEWIJ. I. C.

De Corbulonis fossæ Lugduno per Delfum in Mosam productæ situ, ac termino Judicium

D. THEODORO van BLEYSWYCK. E.F. *adscriptum.*

Latijnse Missive van de Hr. Mr. S. van Leeuwen, behelsende veelderley argumenten dat de Gracht van Corbulo door Delft gelopen heeft.

NUllam silentij mei causam adduco, Vir Clarissime, ne latissimæ negligentiæ culpam augeam impudentia defensionis; ut tandem fossæ Corbulonis nostræ vera descriptio, quam a me, preter merita mea, expetis, ab inveterata quorundam Scriptorum hallucinatione vindicetur, ingenuè, prout re ipsa mecum experior, quantum in me est, aperiam: ut qui elaboratæ historię vestræ laudatissimę, & quæ omnium commendationem meretur, augendę frigidam suffundam, ne nunc quidem studia vestra morari velle videar.

Historiæ de Corbulonis fossa sedem exhibet Taciti *Historia Annal. Lib.* XI. *Cui* Dionis Cassij *Historia Romana lib.* 60. *convenit. Quorum verba, vestræ Patriæ Urbis descriptioni, secundo ibidem capite, ad modum concinnè sunt adducta; ut quæ nobis ex justa ipsius fossæ, Tiberij tempore e Rheno in Mosam productæ, distantia, certissimum locum & situm demonstrent. Quorum ille, ut eorundem verbis inhęreamus, inter Mosam Rhenumque* XXIII. *Millium spacio eam productam voluit, hic eam* CLXX. *stadiorum longam scribit: quæ ut conveniant, videamus. Quocirca hoc obiter notandum, quod, quum Dionis centum & septuaginta stadia, si centum & viginti quinque passus singulis stadijs tribuas, uti constans Geographorum est doctrina, tantum* XXI. *millia &* CCL. *passus efficiant, quos Tacitus ad* XXIII. *passuum millia extendit, hinc satis liquet, neutrum hanc distantiam ad exactam Geographorum mensuram reduxisse; sed loci tantum, secundum vulgarem traditionem, intervallum perhibuisse, quod ab alijs breviori, ab alijs longiori mensura indigetari, quotidiana nos docet experientia, qua diversa, ad corporis, aut certę mensuræ denominationem, ratio est. Quibus milliare alijs unius, alijs sesquihoræ pedestris termino circumscribitur, quod tamen ejusdem omnibus est mensuræ, adeoque nihil magis vulgare, quam circa alicujus distantiæ determinationem conjecturalem tantum describere mensuram, addita clausula, salvo justiori calculo*, daar of daar omtrent. *Sed quorum verba, ut ut conveniant, quum de ejusdem fossæ situ, nihil pręter longitudinis inter Rhenum Mosamque distantiam, & neque locum certum, aut justam geographicam distantiam exhibeant, a posteriorum seculorum Scriptoribus prosua cujusque opinione, circa verum ejus fossæ situm, quum & aliæ non multum dissimilis distantiæ ex Rheno in Mosam sint deductæ fossæ, varie exposita, varijsque locorum circumstantijs attributa sunt.*

Alij, inter quos, Abrahamus Ortelius, Adriani Junij, *fidem secutus, quem* Joh. Isacius Pontanus, *Philippi Cluverij Antagonista perpetuus, au-*

thorem habet, eam, quam Leccam *vulgo indigetant, Corbulonis fossam interpretantur. Alij* Isalam *inferiorem, quæ infra, aut supra Goudam prope Veteraquam urbem ex Rheno in Mosam deducitur. Alij fossam* Rottenam *prope Roterodamum a Tacito describi autumant, summo ac multiplici errore sese obstringentes. Alij qui veritatem propius accedunt, fossam eam, quæ aliam illam, quæ a Lugduno per Delfum Rheni profluentes deducendos excipit, & prope Schiedamum in Mosam effundit, huic fossæ quasi comitem faciunt. vulgo* de Schie. *Nos vero ipsum nucleum & Cardinem ex veriori situs, & distantiæ descriptione penetrantes, cum* Philippo Cluvero, *Corbulonis fossam, non ex ipso Leydensis Urbis, quam Rhenus interfluit, ductu, qui nunc est, sed paulo inferius, per quendam meatum,* de Oude, *sive* Kromme Vliet, *cui alia longe recentior ea, ab ipsa urbe obvia fossa miscetur, per eandem veterem Corbulonis fossam, per pagum* Voorschoten, *quasi* Voorgeschoten, *id est ante fossam & pagum* Voorburg, *quasi ante Castellum transeuntem ad oppidum Delfum, deinde curvato brachio ad pagum* Maasland, *ex Cluveri sententia deduxeramus, ubi tandem ad proximum pagum* Sluys, *Mosæ jungeretur. Sed postquam animum ad eam fossæ partem advertimus quæ non procul a Delfo, eadem fere distantia Flartingam vertit, antiquitatis veneratione, quæ in ea est, correctorię vestræ sententiæ, de certiori hujus fossæ ad Flartingam exoneratione, ab ea, quam in vestra Urbis Patriæ descriptione hactenus mecum secutus fueris, lubens meritoque subscribere malui. In promptu ratio est, Quod anomala illa nomina, isti fossæ quæ ad pagum Maassluys perducta est, vulgo* de Noorder Fliet, de Suyder Fliet, *nos deceperit, quod directa & velut ad lineam deducta earum fossarum constitutio, eas nuper additas, & ex veteri illa deflexas satis demonstret, quam eadem, qua primaria illa per Delfum, pro more majorum incurvatione deductam ad Flartingam, antiquissimum & munitissimum Frisiobelgicæ oppidum & certissimum Mosæ ostium pro certo continuatam reperimus. Veram distantiæ rationem reddam? Prima est: quod ex Taciti & Dionis verbis, inter mosam Rhenumque fuerit perducta. Tum quod omnibus propior, & proxima Oceano, per eam æstuantes maris affluxus, circa Rheni ostium vetarentur, alij legunt,* Vitarentur, *quod parum differt, ut quod illud, quasi minus necessarium, periculum, subire, adjumento hujus fossę esset prohibitum aut interdictum, hoc autem verbum* Fliet, *sive* Vliet, *quo nomine & olim ea fossa indigetata, liberam vitandi cautionem denotet. Deinde quod intervallum inter Rhenum & Mosam fuerit prope* XXIII. *Milliarium Romanorum, aut ut alij computant,* XXIII. *Millium passuum, quod itidem eodem recidit, namque, milliare Romanum octo erat Stadiorum, Stadium autem continebat* CXXV. *passus, qui ad octonarium numerum adaucti, mille passus, & milliare Romanum, a millenario numero ita nuncupatum, efficiunt. Quæ quidem* XXIII. *milliarium mensura, si ad nostram Computationem Calculus ponatur, quorum tria fere pedestris horæ spacium adæquant, efficiet prope septem pedestrium horarum terminum, cujus mensura cum Dionis computatione collata, quæ* XXI. *mille &* CCL. *passibus circumscribitur, certa distantia inter veterem Rhenum prope Lugdunum, ubi eadem cœpta est fossa, ad ejusdem, in Mosam, directam deductionem, justa etiamnum*

est distantia. Sed ut & aliorum alio hanc fossam deducentium opinioni respondeam, notandum est, quod si illam, quæ supra agrum Batavum, ubi illa fossa, quam Leccam *vocant, ex integro Rheno prope Durostadium deducitur, si ex transverso* Mosam*, velut ejus fossæ subjectum respicias, uti* Tacitus *&* Dion*, perspicue volunt nullus eo meatus sit, nulla fossa ad Mosam vergens, nisi illa quam diximus,* Lecca*, quæ in longitudine ipsi Rheno proxima per* XXX. *& plura milliaria Claudij Civilis ductu, Drusi molem diruente Rheni cursum, Culenburgum, Vianam & Schoonhoviam delatum, prope pagum* Krimpen *in Mosam divertit. In quo etiam Philippus Cluverus Junij errorem reprehendit, quod Drusi molem ex Taciti fide histor. lib.* 5. *in læva Rheni ripa constitutam a Claudio Civili dirutam, & Galliam versus deductam, inter Arnhemum & Dousburgum, colloect, ubi non læva, sed dextra Rheni ripa, non Galliæ, sed Germaniæ, ora, non Rhenus sed Isala fluvius. Cęterum, ut ad rem redeamus, ubinam in Leccæ rivulo Domitius Corbulo istius fossæ author? Quod nam hic periculum æstus maris, quod vitaretur? Accedit, & indigenum fossæ nomen, in omni fere ejus parte a Lugduno per Delfum usque ad Flartingam ab antiquo etiamnum indigetatum,* de Fliet, *inter Leidam & Delfum, nullo alio nomine cognitum. Et prope Flartingam etiamnum exstat, cum lacu quodam, per quem, uti videtur ampliore rivo circa Mosæ ostium fossa illa perducta fuerit, vulgo de* Bree Vaart, ofte Bree Vliet, *verbum autem* Fliet, *sive* Vliet, *nostra lingua nihil aliud sonat, quam quod Latini æstuaria appellant: inde* Flieten Vlieten, *æstuare,* Fliet, Vloet *æstus, & accessus aquę. Qualis Anagrammatica denominatio, circa fossam de* Schie, *uti multo seculo recentior, nulla reperitur, ut quę a pago* Schie, *uti volunt denominata, sed cujus pagi nomen ab ipsa potius fossa, denominatam putem,* Schieten *enim fodere significat, & inde* Schiede, *& contracte* Schie, *fossam significat, & hinc* Schiedami, *nomen: Quamvis alioqui fossa ea cum intercedenti distantia inter Rhenum & Mosam, alteri fossę, quam prope Delfum recipit, conjuncta satis conveniat. Neque aliquam cum hac antiquitate, situ, aut termino comparationem habet rivulus, sive fossa illa de* Rotte, *unde* Roterodamum *dictum, quæ quomodo, aut quo loco ad Rhenum, aut ex Rheno fuerit deducta, nisi per multas ambages, & diverticula, fateor me nescire, nec consequi posse. Neque est quod inferiori* Isalæ *prope Alfenum pagum infra* Goudam, *aut supra eam prope* Veteraquam *hanc fossam adscribamus, ut quæ præter easdem obversantes rationes, de situ, æstu, ductu, & distantia supra Goudam multo etiam ęvo recentior, & veteribus incognita, infra eam recentissima, vix ultra* x. *aut* xi. *milliarium distantiam ex Rheno, non transversim, sed deorsum pari fere cum ipsa Lecca parallela in Mosam terminetur.*

Hęc sunt, clarissime Bleiswici, quæ de hac nostra Corbulonis fossa ex ejusdem situ, termino, temporis & facti authoris ratione, ac districtu, ullo modo colligere potui, in quo, nisi me mei ipsius fiducia fallat, quoniam convenimus ambo, post alios, pro certo ita concludamus, restat. In quibus, si quid displiceat vobis, ure, seca, reseca, & si ita videatur, funditus exstirpa, licet. Alia hujus Regionis antiquissima monumenta ex tenebris eluctanda, atque eruenda

enda adhuc multa restant quibus omnem operam & laborem impendere proposuimus, si aliquando rem Batavicam, ex Germanis, Cimbris, Celtis, ac Scythis oriundam breviter constringere, ex interjectis, antiquis Rheni, Mosæque alveis, certisque huius Regionis limitibus ex antiquo situ collatam, cum tanta rerum ac temporum vicissitudine, ad nostram memoriam, multis id a me flagitantibus, constanti, & indefesso labore, perducere, mihi Deus permittat. Vale, Vir Clarissime, & me, industriæ, & nominis vestri æquum æstimatorem, ama.

Dabam Lugduni Batav. VI. *Kalend. Junij* CIƆ. IƆC. LXXX.

Vester plus quam suus,

SIMON VAN LEEUWEN. I. C. Batavus.

Door al het welcke genoeghsaem is geastrueert dat de befaemde Gracht van Corbulo, uyt den Rijn tot in de Mase/ seeckerlijk hier door de Stad gelopen/ en ('tsy omtrent Maessluys of wel door Vlaerding) sijn uyt-tocht moet gehad hebben. Dat oock den vermaerde Petrus Scriverius, van't self de gevoele is geweest/ blijckt uyt het vers/ 'twelk hy op d'ingeboorlingschap van Prins Frederic Henric, tot lof van onse Stadt heeft gemaeckt/ gelijck hier bove hebben gesien.* Welck gevoele door den Resident Heins, noch onlangs is geasstipuleert/ in dat heerlijcke vers 't geen sijn Ed: op't uytgeven van Stads-kaerte/ heeft gelieven te schryven/ daer hy seyd:

Nadere toestemmingen van P. Scriv. N. Heinsius. Als mede I. Oudaan.

* Siet boven p. 824.

Armipotens Mosæ sociat dum CORBVLO Rhenum,
Huc geminas egit mænibus, auctor aquas.
Sin haud tuta fides annalibus; aspice cives.
Culta tot ingenij pectora dote sui,
Quæ Delphis habitat Pæan prælata vetustis:
Esse hanc Romanum non dubitabis opus.

De vermaerde Poët/ en voornaem ondersoecker van d' Antiquiteyt J. Oudaan, heeft/ in sijn meermaels gemelte Spraeck-verbeelding onser Stadt/ 't self de insgelijcx staende gehouden/ wanneer hy aldus begint.

HEt zy men KORBULO mijn herkomst dank mag weten,
Die tusschen Rijn en Maas, die waterleyding DELFT;
Of 's Lands Bemachtiger, op't wettig Oir gebeten,
Die tot zijn vastigheyd mijn Land-stroom overwelft,
Met sterkte en Huyzen dekt, in wallen sluyt en muuren;
Dus stond ik eerst, in't hert van Holland, tot ontzag,
Nu tot een pronk in't oog, van Vremden en Gebuuren,

'tWelk uyt mijn grond bewerp mijn grootheyd kennen mag?
Die noyt mijn muuren ben, door aanwas, overschreden;*
En met mijn Toor'nen, en Gebouwen, Hemel hoog
Gestegen, noyt en week de grootste en groote Steden,
Of noch niet wijk, daar 't Land de hand behoeft, of 't oog.*

* Siet boven p. 41.
* Siet boven p. 691.

Besluyt nopende den oorsprongh deser Stadt.

Anderen / de geloofwaerdigheyt van dese Mannen geensints in twijffel konnende trecken / hebben haer doorgaens daer mede geconformeert; gelijck noch onlangs seecker soet-vloeyend Poët in sijn meer geallegeerde vers tot lof van de Stadt in deser voege sijn aenvangh neemt.

Het lustme dan verligt door Fenix vêren,
Mijn rijm-pen na 't befaamde DELFT te keren,
Haar aanbegin van ouds her te bezien,
Geagt, by vrome oud hollandsche Edel-liên,
Voor zuster der vereende Lot-genoten,
Uit 't zelve bloed als d'andere gesproten;
Gelijkze nog om d'oude als 't derde lid,
Behoorlijk in den rang der Staten zit.
z'Is tot een Stadt verherelijkt geworden
Van Goverd met den Bult, die tegens orden
Met snood geweld den jongen Graaf verstiet,
Ten Lande uytschopte, en zig in 't Erf-gebied
Zoo dringende, grootdadig dede bljcken,
Dat stoutheid vaak gaat met de zegen strijcken.
Dog hare naam bloeyde eene lange ry
Van eeuwen al voor-henen, wanneer zy
Slegs Dorp of Vlek in minder kreits gezeten,
Den horen van de Faam naauw vol kon meten;
Toen Corbulo, een dapper Oorlogs-man
Van Rome, alhier te Land, met wapens van
Den Vorst Tibeer, die na August regeerde,
't Gezag hadde en zeeg-haftig triomfeerde.
Dees Held liet in het agt-en-veertigst' jaer
Na 's Heylands komste, een lange Gragt aldaar
Op-delven, van den Rijn-stroom tot de Maze,
Op dat geen vloed van Nereus 't Land verbaze,
En zetten mogt, de menschen en het vé,
En akkeren in eene bare zé;
Maar om 't geweld der wateren te breken,
Als Triton quam den onweirhoren steken.
Na deze Gragt Ouddelft, schynt Delft genoemt,
Nu sedert zo naamhaftig en beroemt;
De Vliet is nog de zelve die by Leyden

Van

Van d'Rijn omhelst, zyn zog door Delft komt leyden;
En verder dan door Maasland-Sluys heen schiet,
En zyne kruik in Thetys golven giet.

En wat aengaet Hertoch Govert van Lotteringen/ by-genaemt met den Bult, die onse Stadt aller eerst om-walt/ tot een Stadt gemaeckt/ mitsgaders tot sijn besting en stercke verkoren heeft/ wanneer hy de wettige jonge Graef Diederick van Hollandt, ten Lande uytgedreven hadde; gelijck al het selfde mede verbolgens in 'twede Hooft-stuk is verhaelt/ * daer van heeft de meer-gemelte J. Oudaen, dit seer treflijck punt-dicht gemaeckt. Nopende d'omwallinge deser Stad

* Siet p. 48. en 49.

BUltrugde GODEVAERT, gestrenge Lotheringer,
Waant gy d'onnoosle Weez' zijn Erf, als met een slinger,
t'Ontrukken, en u zelfs in Diedriks Eygendom
Te vesten met geweld? ô Govert zie vry om;
Al delft gy graft en wal, u dreigt de Wraak van achter,
En dieze minst verwacht, die wektse des t'onzachter:
't Is, Wacht u voor die geen die God geteykend heeft;
Maar wacht u, voor dien Wraak 't geweer in handen geeft.

Ick soude hier noch seer veele stucken konnen by voegen/ die my onder 't Drucken/ by nader ondervindinge/ zijn voor gekomen/ soo wel tot het eerste als laeste gedeelte specterende/ doch aengemerckt de menichte/ boven vermoede/ soo groot was/ en dat het werck alberepts vry dicker was geworden/ dan ick op verre na gedacht hadde/ sal ick (om den Leser met al te groten overvloed niet verdrietelijck te zijn) alle het selve tot nader gelegentheyt sparen; En ondertusschen ter instantelijcker versoeck/ en na veel vergens van den Drucker/ in wederstrevinge van mijn gedachten/ hier laten by-voegen/ eenige Eer-versen/ al lange voor dese/ tot lof van 't voorgaende stuck der Beschryvinge/ by verscheyde Poëten (verre boven verdiensten en waerde van de saeck) met al te grooten goetwilligheyt gemaeckt. Sullende de selfde verbolgens de Jaren/ dat my ter hand gekomen zijn/ achter den anderen/ en (na 't exempel van andere Schryvers) de latijnsche voorgaens voor de duytsche stellen;

IN

Exactissimam Vrbis Delfensis Topographiam, continentem Vetussimorum ejusdem monimentorum exquisitiones, nec non Privilegia, Jura & res maxime memoratu dignas. Auctore

D. THEODORO â BLEYSWIJCK. Ev: Fil:

DElphorum Situs, & Structura, & vera Vetustas
Incrementa Urbis, Juraque scripta Duce.
Curia qualis erat, vel quæ Themidos Loca plura,
Cum nondum flammis altera Troja fuit.
Semper honoranda, expertis imitandaque fabris
Curia quæ nunc est, & Loca sacra Deo.
Imperij quæ causa fuit Papatus, & horror,
Queque reformatæ Relligionis erat.
Quæque instauratę sit Libertatis Origo,
Quod fulcrum premit hæc: hic tibi cuncta patent.
Hęc miranda legens titulo Gens Delphica clamat,
Jura Urbis qui scit scribere, jure reget.

OTTHO de VOOGHT.

Doctissimo Cultissimoque Viro

D. THEODORO â BLEYSWIJCK.

Ex antiquissima celeberrimaq: consulari familia apud Delfenses oriundo, Urbisque Patrię Historiographo accuratissimo.

QUi Teucros olim Graius consumpserat ignis,
Hunc habuit laudum Mantua lęta facem,
Nos quoque Delphenses jam tertia flamma revisas,
Hæc spolium de te docta papyrus habet.
Accipe BLEYSWICI grates, ac digna labore
Prœmia, concives quæ tibi larga damus.
Consule Romulidum Tacito se gloria tollat,
Tu nos æternos consule nate facis.

C. BOSSCHARD.

Præstantissimo Viro

D. THEODORO BLEYSWICIO.

Antiquitatum Delficarum Vindici primario

QUalis in assyrÿs Pullus Titanius aris
Manes paternos Colligit,

Et cineres, magnâ volucrum comitante caterva;
Exornat herbis floridis,
Et sic relliquias ad Phœbi altaria portat
Æternitati consecrans.
Sic ex antiquis Vrbem THEODORE favillis
Facis renasci Patriam.

G. B.

Op
De naukeurige en doorvrochte beschryvinge der
STAD DELFT,
door
De Hr. DIDERIC van BLEISWIJK. Evertz.

HEeft yemant lust, te sien, Delfs duysent sukkelingen?
En hoe s' een Schouw-spel was van veel veranderingen?
(Tot twee-mael toe by nae geset in stof en asch,
En beter wêêr herbouwt als s' oyt te vooren was.)
Die lese dit geschrift, en als hy dat gedaen heeft,
Seg met verwonderingh, waer of hy't al van daen heeft?
Waer vindme noch een Soon, van sulcken trouwen aert
Die soo veel heeft gewaeckt voor die hem had gebaert?

VOL: van OOSTERWYCK.
Predicant tot DELFT.

Ter Eeren van de HEER
DIRK EVERTZ: van BLEYSWIJK,
Naaukeurigh ondersoecker der Delfsche Oudheid,
ende eerste Histoly-schryver van dien.

'tIS soet, en eerelijk te sterven voor de Vesten
van sijn geboorte Stad, en Vaderland: maar meer
Verdient hy die daar leeft, en doet herleven we'er
't Verstorvene, tot nut van het gemeene besten;
Die d' opkomst van sijn Stad, en oudheit, die ten lesten
Geheel verduystert, en vergeten soude sijn,
Sijn mede Burg'ren in een held're sonne schijn
Op nieuw doet dagen; die de Regten, en Handvesten,
Gebouwen, Kloosteren, en Kerken ouds gestigt,
En schier verloren, en vergaen, we'er brengt in't ligt.

Wie d'Oudheid soo vernieuwt kan nimmermeer veroude,
Maar leeft altijt in eer by Burger, en gebuur,
En legt een vasten grond tot Stads, en Staats bestuur.
Wel hem die synen naam op sulke gronden boude.

Raptim posuit, Amico
CORN. 's GRAVESANDE, *Med. & Anat. Delph. ord.*

Op de Beschryvingh van DELFT, door De Heer DIRCK van BLEYSWIJCK.

'T SEe'r GOVERTS STAD gedompelt lagh in d'asch,
Wist niemant schier wat zy te vooren was,
Vermits den Brand, of eer d'onachtsaamheit
Der Ouden, ons verduysterden 't bescheit;
Soo rijst zy dan uyt langh verstoven puyn,
En steekt in praal weer haar vervallen kruyn
Ten Hemel op, tot huyden aan den dagh
Vry beter als zy in voor-eeuwen plagh:
't Is BLEYSWYK die met zijn naukeurde veer,
't Vervalle Delft ons doet herleven weer;
Ick weet t'Hem danck, dat hy ons dus verlicht,
En 'k agt de Stad door Hem op nieuws herstigt.

Anders.

Die GOVERTS STAD van Ouds eens geerne sagh
Eer zy in puyn by na versoncken lach,
Die lees dit boek daar DELFT nu weer verrijst;
Wat réén men BLEYSWYK niet als GOVERT prijst?

Anders.

Mogt GOVERT uyt zijn holle Graff eens zien
Hoe dat zyn STAD weer komt verrysen;
Hy sou den Schryver eer bewysen,
En willigh hem den naam van Stigter bien.

Anders.

Schoon of Heer GOVERT al 't geheugen van zijn Stad
Had mee gesleept, en in zyn Tombe wegh gestooten,
Kon BLEYSWYKX yver ons die weder open stooten;
Dus heeft vergetenheyt op neerstigheyt geen vat.

A. BON.

Dese

Dese voorgaende zijn / nevens veele anderen / geschreven en my ter hand gestelt / in den aenvang des Jaers 1668. korts na dat de provisionele beschryvinge in 't licht was gekomen. Doch even voor mijn reyse na buyten 's Lands / wierd my door den Predikant emeritus en vermaerd History-schryver Jacob van Oudenhove, in een Missive (by welcke sijn Eerweerd: betoonde veel te veel behagen in mijn werck geschept te hebben) dit volgende versje noch toe-gesonden.

GELUK OP REYSE,

Aen de Heer DIRCK van BLEYSWIJCK,

Reys-veerdigh na buyten 's Landts, na dat hy hadde uytgegeven sijn beschryvinge van DELFT.

WAt ken hy, die in all, wat kenlick is, gaet delven
Soo lang hy niet en kent dat nodich, KENT U SELVEN?
Wat baet haer buyten 's Lands, haer reysen buytens huys
Soo lang s'haer selven vreemt, en vreemdeling' zyn t'huys?
Dat zyt ghy BLEYSWYK niet; Ghy hebt wel diep gedelft
In eygen gronds doorsoek; getuyg' u Boek van DELFT:
Ja reys dan Oost en West, en word t'huys allerwegen
Die 't soo wel sijt by huys; Daer toe geef Godt sijn segen.

JACOB van OUDENHOVEN.

De resterende / zijn my / eenigen tijd na mijn weder-komst van mijn drie jarige reyse / soo nu en dan toe gekomen / en voor-eerst dese twee in den Jare 1673. en 74.

Op de Naukeurige, en arbeydzame beschryvinge der Stad DELFT: voor deze beschreven en uyt-gegeven, door den HEER Mr: DIRK van BLEYSWIJK, Evertz: Jegenwoordig voor-zittende Schepen, Raad en Vroedschap der zelver STAD

WAt baat Amfions snaren-spel,
Het geen de steenen kon bewegen,
Om, niet meer over hoop gelegen,
Zich zelf te schikken op haar stel,
Tot Huys, en pand, en Hof-gebouw,
En muur, en poort; die met malkand'ren
Dus eynd'lyk in een Stad verand'ren:
Of zoo men 't recht doorgronden zouw,

 Wat

Wat baat de wysheyd, en de reden,
In 't stichten van vermoge Steden;
Nadienze niet bestendig staan,
En sonder naam ten grave gaan.

Daar word yet anders toe vereyscht,
Om haaren stand in stand te houden;
Want wat begin heeft, moet verouden,
Vermits het al te rugge deyst,
Wat aanvang nam: de schemer-schim
Der Oudheyd zelf, eerlang aan 't flaauwen,
Begint gelyk de lucht te graauwen,
Als 't licht verzinkt beneen de kim;
Tot dat s' al heel verkeert in 't donker:
Ten zy'er 't toorts-licht over-flonker',
Dat haar verlicht in zulk een nacht,
Zoo, dieze heeft, als dieze wacht.

Het zy dan dat de stille tand
Des tyds doorknaagt, en doet bezwyken,
Al wat onwank'lyk kon gelyken:
Of dat een Staats-storm, voor de hand,
In woede, en dolheyd, menigmaal
De Steden, met één slagh verbryzelt,
Hoe zeer ze zyn ten top gevyzelt,
In macht, en pracht; daar 't vuur, en 't staal,
Aan 't overschot der schoonste Werken,
Vertoont zyn tekens, en zyn merken;
Wanneer men, met een zucht misschien,
Hun dapp're dood-bus komt bezien.

Een schrand're Pen alhier te veld,
Is 't Toorts-licht dat die nacht doet zwichten;
En die de Steden weet te stichten,
Onwankelbaar voor al 't geweld
Van vuur, en staal; en al 't verderf
Des tyds, dat heym'lyk aan komt sluypen;
Zy doet die vyand hene druypen;
En kan, vermitsze menig werf
Dien aanval stut, in weynigh blaren
Der Steden eeuwigheyd bewaren;
Wanneer een glans, die noyt verdwynt,
Onsterflyk op 't papier verschynt.

Gy Bleyswyk geeft alhier de proef,
Hoe Delft, als andre Nieuw-herboor'nen,

Zich,

Zich, met haar muuren, en haar Toornen,
Uyt d'asch, waar in haar 't lot begroef;
Uyt Aalbrechts woede, die haar schond;
Uyt Goverts duystre grond-beginsel;
Verheffen kan, en al 't bewindsel
Af-werpen, dat haar qualyk stond;
En zult verheffen, op uw' veder,
Al worp haar 't lot van nieuws ter neder:
Want zulk een letter-schildery
Verduurt de woede, en razerny.

Verlustig u in zulk een beemd,
O Delfsche Borgers, met dien Schryver
Te danken voor zyn vlyt, en yver:
Vermaak u dus, gy die hier vreemd
Met d'oogen wandelt langs dit blad:
Die niet slechs d'eeuwen ziet herboren,
Daar 't los gerucht van heeft doen hooren,
Doch daar men noyt bescheyd van had,
Gesterkt met blyken, en bewyzen,
Zoo klaar als nu; maar die ziet ryzen
De Stad in schoonder glans volbouwt,
Gelyk men nu den bloey aanschouwt.

Die Pen verplicht haar Vader-Stad,
En ook haar Vader-Stam met eenen;
Vier eeuwen lang weerzyds bescheenen
Van 't licht der Stads-regeering, dat
De BLEYSWYKEN op 't voorhoofd straalt;
Die weder zich, als dapp're Braven,
Hier toe met zulk een vlyt begaven,
Dat daar de Stad haar roem uyt haalt:
Maar 't bleef verduystert, en vergeten,
't Geen yder Burger dient te weten,
Zoo 't BLEYSWYKS Pen hen niet beschreef:
't Geen eyscht, dat elk Hem eere geef.

Den 23. April 1673. J. OUDAAN.

Op de

Beschryving van Delft:

Door den Ed: Achtb: Wel-geleerden Heer

Mr. DIRK van BLEYSWIJK, Everts-zoon;

Raad, en Oud-Schepen. Groot Lief-hebber, en Naarſtig onderzoeker der Oude gedenck-ſchriften van Holland. Uytſtekende in kenniſſe zyner voorſz Geboorte-Stadt.

Zie Corbulonis Gracht, (a) uyt aſſe en puyn gerezen!
Door Goverd metten Bult, (b) verheven tot een Poort. (c)
Dieze uyt een Vlek, hervormde in ſtateliker wezen
Waar doorze op Hollands-Zaal, nu voerd het derde woord. (d)

Heer Didrik, Heeren Zoon, uyt Bleyswyks oude Tronkken
Vond ſich genoopt dees Stad na eys te zien gehuld
Hy doet 'er net geſchikt in volle luyſter pronkken:
Door Zijn begaafde Pen met kennis op-gevuld.

(a) Van Domitius Corbulo, Rooms Veld-overſte door zijn Soldaten Ao. IESU xlviij. doen DELVEN, ſie Beſchryv. van Delft p. 42, (b) namelijk Goverd metten Bult, Hertog van Lotteringen, Bemagtiger van Holland den ix. onder der zelver Graven, ſie Beſchryv. v. Delft p. 49. (c) of STAD in't Iaar 1071, ſie p. 58. (d) Namelijk ouder de ſtemmende STEDEN. ſie p. 40.

Matthys Baalen.

Naderhand zijn my onder anderen noch deſe vereert / welkers eene / door een ſeer geleerde Juffrouw gemaeckt / nootwendig de voorrang hebben moet.

In DELFI deſcriptionem,

a Nobiliſſimo Clariſſimoque D.

D. THEODORO â BLEYSWIJCK. J. C.

Viro apud Delfenſes Conſulari; deſcriptam.

Cernite præclaro Calamo depingere Delfum:
Mœnia, fata, Duces, parva papyrus habet,
Qui Patriam celebrat, juſto moderamine flectit;
Sub tali merito Conſule civis ovat.

Margarita Godewijk.

Amplissimo atque Consulari Viro

THEODORO BLEISVICIO, I. C.

Delphorum in Batavis Urbis patriæ Antiquitates illustranti.

STirpis vetustæ, sæculoque non uno
Notæ Batâvis laus decôra, BLEISVICI,
Tot Consulum propago, & ipsemet Consul;
Quodcumque honorum, commodi ante quodcumque
In te tuosque Patria alma congessit,
Quodcumque collatura commodi porro est,
Chartis abunde tam bonis repensasti:
Oblitteratos civitatis annales
Vindex avitę, totque gesta dum famę
Adserta reddis, tot situ tenebrosę
Oblivionis evoluta das nosci.
Pietatis ô certamen inclytum alternæ;
Gens postera unde mutuentur exemplum!
Quanti hac papyro debitum æris expungit
BLEISVICIANÆ germen aureum stirpis!
Vitę atque honoris, ecce, quam quod accepit,
Proles parenti grata plus remetitur.

NICOLAUS HEINSIUS, DAN. FIL.

Ad

Amplissimum & Elegantissimum Virum

THEODORUM â BLEYSWIJK Ev. Fil. J. C.

Reip. Delphicæ Senatorem, nuperque Consulem meritissimum, Urbem patriam Historiâ egregiâ illustrantem.

PRæclare Civis, immo patriæ Pater
Tuæ, interire cujus haud famam sinis,
Sed è vetustâ gloriam chartâ eruis;
A morte pridem dum sepulta vindicas,
Vivas ut ipse, morte major, efficis:
Planè deorum allectus ut is in curiam,
Flammis patrem qui eripuit, & victos deos.

Mino-

Minoribus composta majorum cinis
Gratatur; ipsa & læta tanto vindice,
Dici, puto, gaudet vocabulum suum:
Tu qui Latina, Graia cuncta qui tenes,
Et barbaro quicquid solo rarum cluit,
In Patriâ non esse te hospitem pudet?
Lamiam cave ne lynceam dicant foris,
Cœcam at domi. Spartane Chilon, quam hoc tuum
Contemnit is salubre dictum, NOSCE TE!
Columna quod post tenuit olim Delphica,
Nunc & suos Delphos docet BLEISVICIUS:
BLEISVICIUS Phœbi & Minervæ corculum.
Debeat alius Urbi: suo BLEISVICIO
Solvendo non sunt Delphi, & ipso hoc nomine,
Ne censeas gravarier, sibi placent.

THOMAS MUNCKERUS.

OP DE
Herstelde Aal-oudheid van de voortreffelijcke Stad
D E L F T,
De vergetelheid ontruckt by de HEER
Mr. DIRCK van BLEYSWIJCK.

Alias inter caput extulit urbeis.

DE roest des tijds die 't hartste staal verslind,
En slaande voort, ter wéreld niet en vind
Zoo hérelijk, waar aan 't geen tanden zetten
Zou willen, en d'onsterflijkheid beletten,
Om alles, 't zy van hoge of lage stant,
Te slokken in het gulzige ingewand,
Zoude ook uit elx gedagtenisse vagen
d'Aal-oudheid, waard aan't Starren-dak te dragen,
Zo niet de Pen van menig Letter-held,
Dat kankrend quaad had fors de wet gestelt.
Wat is de Stad gehouden aan den Schryver,
Die hare praal ontvout met éed'len yver,
Op welke een wijs zy d'eeuwen door gestreên,
Nog stant houd na een reex rampzaligheên?

Zy heeft gewis aan BLEISWYX stam te danken;
Die deugden plante in d'af-komst van zijn ranken,
En zulk een gaf ten best' van't Vaderland,
Die voor zijn Stad de pen nam in de hand;
En toont, dat zijn voor-Ouders, Amptenaren
Van Staat, vol vuyrs in haare aanteekning waren,
En yverden aan Stads Kronijk, by haar
Vergaârt, wel drie-of vier-maal honderd jaar.
't Geen nu, als in een bondel kort begrepen,
In't ligt verschijnt, geheldert en geslepen,
Gelijk gesteente of flonkrig diamant,
Die ruim de kroon der aardsche starren spant.
Hier door bekroont Heer BLEISWYK Stam en wapen.
Men eer' den Man als 't bloed ter deugd geschapen.

Aurel. Cassiod. Lib. 3. Epist. 10.
Nobilissimi Civis est Patriæ suæ augmenta cogitare &c.

S. BOSCH.

Op al het welcke ick onbevelnsdelijck en in alle oprechtigheit seggen kan met den Poët / *haud equidem tali me dignor honore*; dat my dusdanige eere niet waerdig achte; maer al het selve aensie als overtollighe expressien van beleefthept in een zwierige ende den Poëten ghewoonlijcke stijl / steunende op de lesse van Cicero, daer hy seyd: *Nemo est tam aversus à Musis, qui non mandari versibus suorum laborum facile præconium patiatur.** Dat niemant soo verbreemt moet zijn van de Poësy / of hy laet wel toe dat sijn werck met een versje gepresen werd. Ondertusschen my selve verplicht vindende / dese onverdiende eere / echter soo verre / dancklijck te erkennen en aen te nemen als bewysen en teeckenen / dat mynen arbeid en genome moeyte niet geheel en al wert geimproveert / en datter noch / ten minste genomen / wel eenige lief-hebbers te vinden souden zijn / die eenigh behagen daer in konnen scheppen / aen wien ik wederom met den Poët soude mogen antwoorden (Excuse op alle dese voorgaende Eer-versen.)

— *Namque tu solebas*
*Meas esse aliquid putare nugas.** (* *Catull. Carm. 1.*)

En volgens 't seggen van den meer-gemelte Cicero, zijn de getuygenissen onser mede-burgeren / dat wy 't gemene best dienst hebben gedaen / als rechte zege-pralen te achten / *is verus Triumphus est, cum bene de Republica meritis, Testimonium a consensu civitatis datur.** Maer de self de seyd oock elders seer treflijck / dat het verbeteren en 't aenwysen der abuysen / en niet de verderflijcke vleyerien / de rechte teeckenen van ware vrindschap zijn / *ut igitur monere & moneri, proprium est veræ* (* *Cicero pro Arch. Poeta.*)

Vvvvv *ami-*

*amicitiæ, & quidem alterum libere facere non aspere, alterum patienter accipere non repugnanter: Sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam & assentationem.** Derhalve hebbe ick noch verscheyde andere Eer-versen/de voorgaende in flatterien te boven gaende/ liever achter weegh gehouden. Verscheyde quamen met haer Eer-dichten en lof-tuytingen aenstappen/ al-eer sy't Boeck eens hadden gelesen/ en versochten dat de selfde daer by mochten werden gevoegt/ doch hebbe sulx geensints redelijck konnen vinden/ maer veel eer onbehoorlijck geacht/ als seecker zijnde/ dat men een publijk werk niet prysen kan/ alvoorens het onder de man de naukeurige siftingen en hekelingen van een ygelijck is subject geweest: Dies hebbe ick alleenlijck toegestaen dat eenige van de moderaetste der gener (die my na het uytgeven van het eerste stuck vereert zijn) hier achter souden mogen werden by gevoegt/ waer op den Drucker dit klinck-dicht (hoewel volgens de gewoonlijcke sleur der Poëten al mede met eenighe overtolligheyt verbult) had gepast.

* *Idem de Amicit.*

Aen den Leser van de Beschryvinge der Stadt D E L F T.

HEER BLEISWYCK nam ter eer geen versen aen,
Voor dat den DICHTER had zijn Boeck gelesen,
En na sijn oordeel docht het waert te wesen;
Dit zijn de ree'n dat die soo laet uytgaen.

Hoe net het rijm op syne voeten staet,
Noch ist te slecht om sijne moeyt' te prysen;
Het werck dat sal't den Leser beter wysen
Wanneer geen nijd, of wan-gunst met hem gaet.

Het bewegend oogmerck van dit werck by de hand genomen te hebben/ is niet soo seer om een ydele glorie als wel om mijn ledigen tijdt met yet nutteljjx te passeren/ en my selve oeffenende in de kennisse van mijn Vaderland/ ook met eene mijn geboorte-plaets en mede-borgeren (aen de welcke wy van natuyrs-wegen meest verplicht zijn) waert mogelijck eenige goede dienst te doen/ en mijne plichts-pleging genegentlijck te bewysen: sulx ick des aengaende ook soude mogen seggen:

— — *Quorum non gloria nobis*
*Sed utilitas officiumque fuit.**

* *Ovid. 3 de Pont.*

Maer/ men seyd/en het is oock waer/ dat by aldien maer half soo veel Boecken in de werelt waren/ als wel nu gevonden werden/ het/ niet als des te beter/ soude zijn: Doch die bescheydelijk willen oordelen/

moe-

moeten hier een groote distinctie maecken/ dat in matery van Historie noyt te veel kan geschreven werden / bysonder van particuliere plaetsen / daer noyt eenige beschryvingen van zijn gemaeckt/ en welckers ingesetenen / hoe oud en bejaerd / echter tot noch toe haer eygen geboorte-Stadt gelijck als onbekend versleten hebben / en in die kennisse/ (om soo wederom met Cicero te spreecken) altijts kinds zijn gebleven: want niet te weeten wat voor onse geboorte gebeurt is / en hoe alles voor dese is geweest/ noemt hy kinderlijck te zijn. *Nescire autem [inquit] quid antequam natus sis, acciderit, id est, semper esse puerum.** Godt self beval aen Moses, dat de geschiedenissen der Kinderen Israëls soude aenteecknenen. * De aenteeckeningen der geschiedenissen van saecken in onse dagen voor-gevallen/ soude mede wel een sonderlinge nuttigheyt en dienst konnen nalaten voor de posteriteit: maer dewijl dat *Librorum scribendorum nullus est finis; & lectio multa, fatigatio spiritus,** van veele Boecken te maken geen eynde, en veel lesens vermoeyinge des geests is; oock dat ick mijn talent (onder 't wel-nemen) in comparatie van anderen/ in desen deele nu al redelijcker wijse hebbe besteed / en mijne belofte dies-aengaende by en by voldaen; sal ick des oock wat voor een ander overlaten/ en mijnenthalve oorlof versoekende / eyndelijck mijne penne neder leggen / die ick dus verre uyt een goeden yver en oprechte genegentheyt ten dienste van mijn Vaderlijcke Stadt en goede Ingesetenen van dien / met veel tijdt en moeyte / en niet sonder onkosten gebruykt en versleten hebbe; seggende eenmael met Ovidio.

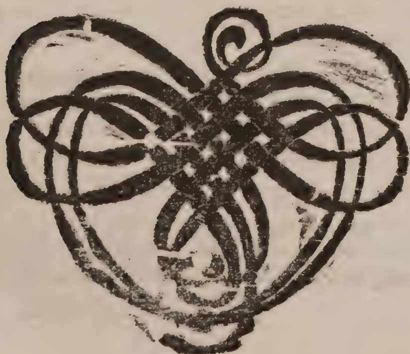
* *Cicero de Orat.*

* *Exod. 17. v. 14.*

* *Eccles. 12. 12.*

Da veniam fasso. studijs quoque frena remisi,
*Ducitur & digitis littera rara meis.**

* *Ovid. 4. Pont. 2.*

SLOT-RIJM, Om de ledige plaatze te vullen.

WAt sweeft, en Rotst' en Reyst hy verre Oost en Westen;
En is een Vreemdeling in zijn geboorte Stad;
't Was beter dat hy thuys in zyne Kamer zat,
En las de herkomst, van zijn Vaderlijcke Vesten.

Dat men zijn oorspronk weet, en waar m'is op-getogen;
En hoe dat daar ter Stee, de Gods-dienst wierd' geplant,
En wat voor vrydoms-regt alhier den Poorter vant,
Is nodig; leest dit Boek, 'tvertoont het voor u oogen.

Zoo nut en dienstig dan de Bibel is in't leven
Tot 't Geestelijck; soo nut ons dees' Beschryving past
In werelds wetenschap: maar veel de lust aan wast,
Om Boecken in te zien, die haar geen voordeel geven.

Wat slyt'er menig wel zijn kostelijcke dagen
In dertele Romans, of and're nieuwigheit,
Geschiedenissen van een Landt dat verre leid,
Daar zy dan voor haar moeyt' niet als een droom uyt dragen.

Men keert, van Vrankrijk, en van Duytsland, om de bladen,
Men ziet d' Historien der Oude Griecken in,
Men leert het Roomse regt haar oorspronk en begin,
En na zijn eyge grond dient hy wel selfs te raden.

Men zoekt Journalen op, der Indiaanse Togten,
Door Tartaryen na 't berugte China, voort
Tot 't magtige Japan, men loopt heel om de Noort.
Eer dat men Hollandt eens ter degen wel deur-sogten:

Men ziet het 't Westen in, hoe dat de vale Moren
Het wel-begeerde Gout ter Mijn uit graven gaan,
Dan, hoe heel Africa, met Monsters zit belaan,
Daar's al haar wetenschap, tot beter, schier versmoren:

Gy Ouders die u geld dus quistelijk versorgen
Om uwe Kinders lust en zin'lijkheit te voen,
Wat kan het geven haar, en u ook voordeel doen?
Soo lang het wonderst' van'er Stadt hen blijft verborgen.

Men kond' in't eerste stuk niets al te wel op soeken,
Vermits'er geen Regişter agter was gevougt;
Nu volgt'er een soo net, dat yder is vernougt,
Want 'tzeer gemakkelijk wijst, den Inhoud beyd' der Boeken.

A. BON.

BLAD-VVYSER;

Oſte generael Regiſter, aenwyſende waer alle materien en ſaken in de Beſchryvinge begrepen, na te ſien en te vinden zijn.

't Ganſche werck beſtaet in ſes Hooft-ſtucken oſte generale verdeelingen, welkers kort begrijp, niet alleen in de Voor-reden, maer oock boven yder Hooft-ſtuck, kan geleſen werden.

Nota. In de Na-reden van het eerſte ſtuck, is per abuys vergeten, de nummers van de Folien by te voegen; dies wy den inhout van dien, in 't volgende Regiſter met de *Signature*, oſte letter, onder aen de bladeren ſtaende, ſullen aenwyſen.

A.

ren

C.

H.

I.

K.

L.

M.

noch

Q.

R.

T.

V.

W.

Y.

Z.

EYNDE.

ERRA-

E R R A T A

Ofte Druck-fauten dus te rechten en verbeteren.

PAg. 496. lin. 15. sal/ leest sullen. pag. 499. lin. 6. langs. pag. 523. aen de kant, *Thess.* moet zijn *Coloss.* pag. 580. lin. 11. *potestatem.* pag. 579. aen de kant, Graef Willem IV. moet zijn, Willem VI. pag. 658. lin. ult. 't Noord-oosten van de Stad. pag. 788. lin. 3. *Hæresis.* ibid. lin. 5. *Belgica.* pag. 797: lin. 29. geoorlofde dingen. pag. 805. lin. 36. *reddiderunt.* pag. 812. lin. 18. *nuncium.* pag. 812. lin. 30. *de Saltationibus.* pag. 819. lin. 9. te mogen laten aenhechten. pag. 835. lin. 7. *editionem.* pag. 824. lin. 35. *ducta.* pag. 825. lin. 4. *ut non sit.* pag. 840. lin. antepenult. *tuta fiet.* pag. 850. lin. 16. MireVeLd. pag. 872. lin. 25. Driederley Recht-huysen/ leest, verscheyde Recht-en-gevangen-huysen.

Belangende de verdere misstellingen en abuysen, die in dit werck ingeslopen en over 't hooft gesien zijn, wert den Leser versocht de selfde goetwillighlijck te verschoonen.

Den Drucker tot den Leser.

INdien'er in den Druck yets mocht misgrepen wesen,
Die van de Druck-konst weet, dat wel verschoonen sal,
Maer die dat niet verstaen, dat 't Setten heeft een val,
Die bidt ick datse dan niet lasterlijck en lesen.

Kort

Kort Hiſtoriſch Iournael,

Ofte

DAG-REGISTER,

Van de Verjaer-dagen, eeniger aenmerckelijcke ſaecken, in deſe Beſchrijvinge, met haer precyſen dagh, geſpecificeert ſtaende.

JANUARII.

2. DEſer maent in den Jare 1565. geſchiede op Stadts-haven aen de Maſe een wonderbaerlijck voorval, dat aldaer op 't Hooft in een quartier uyr tijdts een Ys-gebergt is aengegroeyt van 23. Roe-voeten hoogh. pag. 129.

3. Van deſe maent des Jaers 1263. ſterf alhier Richardis van Delft, Koning Willems Moeye, en Stichterſe van d'Abdye Konings-veld, buyten de Rotterdamſe-poort; alwaer oock begraven is. pag. 349.

5. Anno 1573. wierd den Grave vander Marck Heere van Lumey en ſijn overſte Lieutenant, alhier by klockeſlach en de Schuttery in de Wapenen gevangen genomen, ſijn Lieutenant naderhand gehangen en hy van alle ſyne Ampten en digniteyten gedeporteert. 445.

6. Zijnde drie Koningen-dach des Jaers 1358. ſterf alhier de vermaerde Suſter Geertruyd van Ooſten, p. 311. en 753. welcken dach by de Rooms-geſinden alhier, oock ten opſichte van deſe Perſonagie ſonderlinge wert gevyert, als zijnde een particuliere H. deſer Stadt.

29. Anno 1567. wierdt een gedenckwaerdig Accoort getroffen tuſſchen de Gereformeerden en Rooms-geſinden, 420. Ten ſelfden dage in den Jare 1584. werd alhier geboren den doorluchtigſten Prince Frederic Henric van Naſſauw. 822.

FEBRUARII.

4. DEſer Maent in den Jare 1618. des nachts verbrande het Stadhuys alhier, 114.

5. Des Jaers 1572. wierden hier te Delft noch twee Doops-geſinden om 't Geloof verbrandt: 435.

21. Des Jaers 1538. wierd de Moeder van David Joriſz ten Celle-broeders alhier onthooft. 703.

25. Is den dach dat Hertoch Govert met den Bult Anno 1075. van ſijn wonde overleedt. 53.

MAERT.

10. DEſer Anno 1624. ſterf alhier Jacob Janſz. Graſwinckel, die ſoo wonderlijck en ſonder weer-ga ſijn leven heeft gepaſſeert als hier boven is beſchreven, 796.

12. Des Jaers 1562. is Jacob vanden Eynde van Delft, en Raed-Penſionaris van Hollandt, als Martelaer

voor 's Lands Vryheyt tot Brussel in de gevanckenis overleden. 774.

14. Is de Sterf-dag van den alder Doorluchtigsten Ingeboren, Prins Frederic Henric, in den Jare 1647. pag. 826.

APRIL.

10. DEs nachts Anno 1572. wierd Delfs-haven door de Graef van Bossu overvallen en seer moordadig mishandelt. 436.

23. Zijnde St. Joris plegen die van de Lier in voortyden, met haeren beroemden St. Joris alhier aen de Water-sloot haer Processie te komen houden, daer pag. 678. van is vermelt.

Den laetsten Donderdag van dese maent is hier te Delft de Jaerlijckse Lente-Vaer-koe-marct. 660.

MEY.

2. IS den dach dat die van de Zaey-neringe Anno 1596, alhier haer intree deden. 602.

3. Is den dach dat in den Jare 1536. by na de gansche Stadt verbrande, waer van doorgaens in de Beschryvinghe werdt vermelt, als in 't generael Register is te sien.

10. Des Jaers 1647. geschiede de Begraefnis van Prins Frederic Henric alhier. 831.

13. Des Jaers 1559. wierd den vermaerden Ketter David Joris van Delft te Basel verbrandt. 767.

JUNII.

7. EN twee volgende dagen is de jaerlyckse Paerde-marct alhier. 659.

12. Is 't den dach van St. Odulph, na welcke des weecks daer-aen-volgende gehouden wert de grote Jaermarct ofte Kermis, van ouds met de naem van de Delfsche Ommegang uytstekende vermaert. 657. en volg.

18. Deser maent bleef den Admirael Heyn voor 't Vaderlandt in den Jare 1629. sie pag. 807.

JULII.

9. IS den dach dat een groote menichte van Burgers deser Stad in den Jare 1573. voor Haerlem bleven. 690.

10. Is den dach dat Prins Willem den oude in 't Jaer 1584. alhier in syn eygen Hof verradelyk wiert vermoort 547.

23. Des Jaers 1568. werd Mr. Herman Schinckel, ter saecke van de Religie alhier voor 't Stadt-huys met den swaerde gedoot. 428. 773.

AUGUSTI.

1. IS den dach dat Heer Wolfert vander Veere Anno 1299. in presentie van de Graef op den hoek van de Choor-straet alhier ter Venster uytgeworpen wierd. 687.

3. Is den dag dat in den Jare 1572. d'eerste Predicatie der Gereformeerden in de Nieuwe Kerck wierd gedaen 441.

10. Is den dag dat den Admirael Tromp bleef ten dienste van het Vaderland. 183.

13. Zynde St. Hypoliti dach, bevochten de Delvenaers, des Jaers 1396. een grote Victorie op de Vriesen ten dienste van Hertoch Aelbrecht, vermelt. pag. 68. en 134.

24. Zynde St. Bartholomei dach des Jaers

Jaers 1566. gefchiede de voornaemfte Beelde-ftormery alhier. 412. 416.

28. Anno 1645. Overleed dien grooten en in geleertheyt onvergelyckelyken Delvenaer Hugo de Groot, wiens leven voor-henen is befchreven. 813. en volg.

SEPTEMBER.

1. St. Gillis, als op een Donderdagh komt, of andersfints de naeftvolgende Donderdagh, werd gehouden de Iaerlykfe St. Gillis Kaes-marct. 658.

6. Des Iaers 1396. wierd d'eerfte fteen geleyd van de Nieuwe Kercks-Toorn. 198. en 216:

8. Zynde Maria Geboorte, is den dach dat Hertoch Aelbrecht aen de Stadt het Privilegie gaf om een vrye Scheepvaert van Delft tot in de Maes te maken, 't welck is d' oorfpronck van Delfs-haven. 66. Ten felfden dage des Iaers 1628. veroverde onfen groten Delfs-Havenaer Pieter Heyn de Silver-Vloot. 618. en 803.

OCTOBER.

3. DEfer maent in den Iare 1574. gefchiede 't ontfet van Leyden daer defe Stadt meeft toe gecontribueert hadde, 739. gelyk over-fulcx ten felfden dage alhier grote vreugde en dankfegginge door de ganfche Stadt wierd bedreven. 449. en 690.

12. Is den dach dat dien ongehoorde flah des Bufkruyts-Magazyn, in den Iare 1654. niet alleen foo ellendige deftructie binnen defe Stadt veroorfaeckte, maer ook ganfch Hollandt dede fchudden en beven, als te lefen is van pag. 622. tot 634.

18. Zynde St. Lucas, is den dach vande verkiefinghe der Hooft-luyden van St. Lucas Gilde. 651.

NOVEMBER.

De drie eerfte Donderdagen van defe maent werden gehouden de Iaerlyckfe Vette-beefte en Varcke-marcten. 660. zynde den eerften noch verdubbelt met een Iaerlyckfe Kaes-marct die men Allerheyligen Kaes-marct noemt, 658.

20. Defer maent is den dach dat Hertog Aelbrecht Anno 1391. het Collegie van Dyck-graef en Heemraden van Delfland Priveligeerde. 555.

25. St. Catryn den eerften Woonfdach na defen dach wierd in't Iaer 1342. door Graef Willem IV. 't recht van de groote ofte Latynfche Schole aen de Stadt gegeven, 587. Item van de Laken-mate, 596. als mede de Waeg 610.

DECEMBER.

5. OP defen dach des Iaers 1665. ontftack den Blixem d'Oude Kerks-Toorn. 188.

6. Zynde St. Nicolaes-dach, plegen alle de Broeders en Sufters van dat groote St. Nicolaes Gilde een generale maeltyd met den anderen te houden. 645.

26. Defer maent gefchiet Iaerlycks de folemnele Collecte door de Magiftraet felf in perfoon, ten behoeve van het Huys van Charitaten. 510.

En in defer voege / foude men dit Dach-Regifter noch met menigvuldige materien konnen vermeerderen en vergrooten / om de gefchiedenisfen en faken defer Stadt ons felve meer en meer familiaer te maken.

F I N I S.

AENVVYSING,

Waer na zich de Boeck-binders, in't in-binden der Figueren, te reguleren hebben.

Tot het voorſte Stuck behooren,

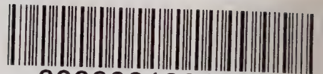
Platen van't eerſte ſtuck 25.

Tot het vervolgh behooren,

Getal der Platen van't vervolg: 9.

NOTA. Den Boeck-binder deſes, zy verdacht, de boven-geſpecificeerde Figueren, voor ſoo veel bequamelijck geſchieden kan, met ſtroocken in de rugh te voegen, als werdende ſulcx om verſcheyde redenen beter geoordeelt.

De Tafel tot het eerſte Stuck behoorende, moet niet voor (gelijck eenige voor deſen verkeerdelijck hebben gepractiſeert) maer achter aen werden gevoegt. Kan oock anderſints aen ſtucken geſneden, en yder ſtuck op ſijn plaets hier en daer in het Boeck geſtelt werden, achtervolgens het Nummer over-al by-ſtaende.

00000010011948

Generale Tafel over de Beschrijvinge der Stadt Delft, gedruckt in den Iare 1667. nieuwelijcks door den Auteur self geformeert, ende tot nader gerief en accommodatie van een yegelijck Leser, ende specialijck den Burgeren van Delft by desen vertoont ende geexhibeert, als sommierlijck voor oogen stellende 't gantsche begrip van deselfde Beschrijvinge, en dienende gelijck als een Sleutel tot openinge en inleydinge tot de generale kennisse van des selfs Inhout, midtsgaders de ordre en methode van dien, met aenwijsinge der Pagien waer yder materie begint ende eyndigt, zijnde voorts 't kort vervaet der verdere omstandigheden van yder saecke onderentusschen over-al in de kant-teeckeninge der Beschrijvinge selfs seer lichtelijck na te speuren.

ORDO EST MATER MEMORIÆ.

Ordine fac discas, & bene doctus eris.

Kort Inhout van de Voor-reden.

De Voor-reden bestaet in een verklaringhe by wat occasie en gelegentheyt dit werck alder-eerst aengevangen is, midtsgaders wat de oorspronckelijcke beweech-reden van dien zijn geweest, welcke verklaringe onderling is vermengt, voor eerst met een vertooninge, dat, gelijck men al-voorens syn eygen Vaderlandt behoort te sien en leeren kennen, eer men met rechte bequaemheydt ende goede vruchten in vreemde Landen kan reysen, even alsoo met gelijcke reden vooral onse eygen Historien behoorde t' ondersoecken, eer dat men sich tot soo veele vreemden begeeft; Wyders met een aenmaninghe tot ondersoeck niet soo seer der vreemden als wel onser eygen Historien en saecken ons particulierlijk raeckende; Ten derde oock met een vertooninge in wat voege 't gantsche werck der generale Beschrijvinge deser Stadt (soo wel 't geen albereyts in druck uytgaet, als 't geen tot noch toe achter-gehouden werdt) verdeelt ende aengeleydt is, Eyndelijck volgt noch in 't kort een versoeck tot een ygelijck Leser, midtsgaders eenighe aenwijsinge tot wat nut dese Beschrijvinge den Burgeren van Delft strecken kan.

Tafel van 't eerste Hooftstuck, concernerende insonderheyt de situatie van de Stadt, beginnende pag. 1.

SITUATIE vande STADT.

Tafel van 't tweede Hooftstuck, vervatende den eygentlijken oorsprong en Ouderdom van de Stadt, ende begint pag. 39.

OUDERDOM van de STADT.

Tafel van 't derde Hooftstuck, behelsende 't toenemen, vermeerderen, en verbeteren vande Stadt, beginnende p. 61.

'tToenemen, vermeerderen en verbeteren vande Stadt.

Tafelen van 't vierde Hooftstuck, specterende eygentlijk tot Stadts publijcke Gebouwen; en wel insonderheyt alle de Kercelijcke Gestichten der voorledene tyden, 't opkomen van de Reformatie ende al het geen de veranderinge inde Godsdienst aengaende is. beginnende dit Hooftstuck p. 107.

I. Tafel van 't vierde Hooftstuck, raeckende de Beschrijvinge van 't Stadt-huys of Raedt-huys van p. 107. tot 131. incluys.

BESCHRIJVING van het STADTHUYS ofte RAEDHUYS.

II. Tafel van 't vierde Hooftstuck, betreffende d'Oude Kerck van p. 132. tot 189. incluys.

BESCHRIJVINGE van de OUDE KERCK.

III. Tafel des vierden Hooftstucks, vervatende Beschrijvinge van de Nieuwe Kerck van p. 189. tot 278. incluys.

BESCHRIJVINGE vande NIEUWE KERCK.

IV. Tafel van 't vierde Hoofstuck, concernerende eenige saecken beyde de Parochy-Kercken in 't gemeen betreffende van p. 278. tot 288. incl.

Beyde de KERKEN in 't gemeen.

V. Tafel van 't vierde Hooftstuck, behelsende de Beschrijvinge der andere Kercken en Capellen van p. 288. tot p. 300.

Andr. Kerken en Cap.

VI. Tafel van 't vierde Hooftstuck de Cloosteren ende Conventen aengaende. van p. 300. tot p. 363. incluys.

CLOOSTEREN en CONVENTEN.

VII. Tafel van 't vierde Hooftstuck, beroerende het verloop ende den afval der Pauselijcke insettinghen ende der Kerckelijcken oude Achtbaerheydt, en sulcx de opkomst tot de Reformatie daerentegen van de gront af opgehaelt van p. 363. tot p. 419.

OORSPRONCKELYCKE OPKOMST en 't TOENEMEN der REFORMATIE.

VIII. Tafel des vierden Hooftstucks, nopende 't herstellen der Roomsche Religie, en hoe de selfde wederom d'overhandt kreech tusschen de tijden van de Beeldestormery, en de volkome invoeringe van de Reformatie. van p. 419. tot 434 incluys.

't HERSTELLEN van de ROOMSCHE RELIGIE.

IX. Tafel van 't vierde Hooftstuck, vertoonende d'opkomst tot de absolute veranderinge in de Religie. van p. 434. tot p. 449. incluys.

OPKOMST tot de VOLKOME VERANDERINGE in de RELIGIE.

X. Tafel van 't vierde Hooftstuck, raeckende den voortganck ende nader vast-stellinge der Reformatie, midtsgaders de stribbelingen geduerende die eerste tijden tot na 't vertreck van den Grave van Leycester onder de Gereformeerden voorgevallen van p. 450. tot p. 486. incluys,

VOORT-GANG van de REFORMATIE.

Tafel over de Na-Reden ende het Aenhangsel.

NA-REDEN en AENHANGSEL.

TOT DELFT,

Gedruckt by ARNOLD BON, Boeckverkooper op 't Martvelt, ANNO 1668.